UNIVERSAL
LIBRARY

OU_191143

UNIVERSAL
LIBRARY

TIGHT BINDING BOOK

بعون صناع مکین و مکان فضل خلاق مین و آسمان

درین زمان برکت انضمام مفتاح کنوز اسرار الٰہی مشتمل لامع النور معرفت و آگاہی معدن عرفان و جذبات مخزن اسرار و کرامات مقبول بارگاہ حضرت صمد و پسندیدہ درگاہ رب احد

یعنی مجلد دوم

شرح مثنوی مولانای روم

از

مولوی محمد اکبر آبادی

دفتر چہارم و پنجم و ششم

کہ مصنف عالی مقام در سنہ یکہزار و یکصد و چہل ہجری انرا تصنیف فرمودہ و در حل مشکلات و تفصیل مجملات مثنوی معنوی بحکم الفضل للمتقدمین والعلم للمتاخرین سبق از تمامی شراح برده

در مطبع نامی منشی نول کشور واقع چوک حسن لکھنؤ بخوبی مطبوع گردید

اطلاع۔ اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی جسکی فہرست مطبول ہر ایک خانق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہی جسکے معاینہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے تجربی معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی نہایت ارزان ہی اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہین انمین بعض کتب تصوف و اخلاق فارسی و اردو کی درج کرنے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہی اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو اور شوق خریداری بوجہ کامل ہو۔

کتب تصوف و اخلاق فارسی

شرح مثنوی روم۔ از ملا بحر العلوم بشرح مقبول عام و کامل تین مجلدات ہین۔

شرح مثنوی روم۔ از شاہ عبد اللطیف معروف بہ لطائف معنوی جسمین اسرار مثنوی کا بطرز پسندیدہ بیان ہی۔

شرح مثنوی روم۔ از ملا محمد رضا معروف بہ کاشفات مثنوی

جواہر الاسرار۔ شرح مثنوی مولوی روم از حضرت مولانا حسین بن حسن سبزواری قدس سرہ العزیز جدید الطبع یہ بڑے رتبہ کی کتاب ہی مضامین عرفان و تصوف سے مملو ہی اور موشگافی غوامض مثنوی مین اپنی آپ ہی نظیر ہی عبارت نہایت فصیح و بلیغ ہی جو دیکھنے سے تعلق رکھتی ہی

انیس الارواح۔ از حضرت شیخ معین الدین چشتی۔

کلمۃ الحق۔ از شاہ عبد الرحمن مع شرح نور مطلق از ملا نور اللہ در بیان وحدت وجود مع دلائل و دفع شکوک

کیمیاے سعادت۔ از امام غزالی معروف متداول

ہدایۃ المومنین رسالہ در بیان بیعت الصالحین از ملا معین الدین۔

مطالب رشیدی۔ از حضرت شاہ جرا العلی قلندر قدس سرہ

نفحات الانس مع سلسلۃ الذہب از ملا عبد الرحمن جامی

مصباح الہدایت۔ ترجمۂ عوارف از حضرت شاہ محمود کاشانی۔

پند نامۂ عطار۔ از شیخ فرید الدین عطار قدس سرہ۔

منطق الطیر۔ از حضرت شیخ فرید الدین۔

فوائد سعدیہ۔ از قاضی القضا علی خان تصوف مین نہایت عمدہ کتاب ہی۔

مکتوبات جوابی۔ از شیخ شرف الدین یحیی منیری۔

مکتوبات۔ حضرت شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ

مکتوبات امام ربانی۔ حضرت مجدد الف ثانی

مطلع الانوار۔ نظم از طوطی ہند امیر خسرو دہلوی۔

حدیقہ حکیم سنائی۔ معروف بہ الٰہی نامہ تحشی جدید کاغذ سفید گندہ

ایضاً کاغذ حنائی۔

می باید شنید۔ رموز تصوف قابل دید از حضرت شاہ رفعت علی رحمہ اللہ۔

مرغوب القلوب۔ مصنفۂ مولانا شمس الدین واضح قلم

ایضاً۔ خفی قلم۔

زبدۃ المقامات۔ نفیس کتاب۔

رسالہ رموز الحقیقت۔ نہایت عمدہ کتاب ہی

مثنوی عطار۔ از شیخ فرید الدین عطار۔

تذکار واجب الاظہار از طرف ہیچمدان کج مج بیان اذل المکونین سید تصدق حسین صحیح ملازم مطبع

جواہر زواہر حمد و ثنا نثار بارگاہ واہب قدس کبریا و در رز عز نعت بے منتہا پیشکش خدام ذوی الاحترام سرور و سرسید انبیا اما بعد بزرجرعہ نوشان خمخانہ وحدت و ایمان و میکشان سرانجر حقیقت و عرفان اظہر من الشمس و ابیض من الاس ست کہ در کتبخانہ عالم از آدم تا ایندم ذخیرہ اسرار سبحانی و مجموعہ غوامض معرفت ربانی مثل و ہمتای مثنوی شریف حضرت مولوی روم قدس سرہ دیگرے بہم نرسیدہ و چشم نظارگیان عالم علوی و سفلی مثل و نظیرش را در عالم رویا ہم ندیدہ مقبول خاص و عام شدن و زنگ ریب و شک از آئینہ دلہا زدودن مخصوص ہمین مثنوی شریف ست آرے چہ خوش گفتہ اند نظم ہر کہ خواند مثنوی با جان و دل ۔ برجہد از قید و حبس آب و گل ۔ در بیان نایدثنای مثنوی ۔ تا قیامت گر قلم را سر زنی ۔ غیر آنکہ حضرت جامی بگفت ۔ در وصفش عارفے چست گفت ۔ مثنوی مولوی معنوی ۔ ہست قرآن در زبان پہلوی ۔ من چہ گویم وصف آن عالی جناب ۔ نیست پیغمبر ولی دارد کتاب ۔ پس نفہد معنی قرآن مگر ۔ ہم ز قرآن باز پرسد او خبر ۔ یعنی از ارشاد روح مولوی ۔ خواند از اسرارہاے مثنوی ۔ جہد اتقن تبنی کہ شروح معقدہ دارد و زہی عقدہاے اسرارش کہ با ایہمہ ناخلوقی ست مجروات ہم کشودن نتواند لاجرم شرحی ندیدم کہ در حل معضلات اظہار عشری از عشیرش و تبیان قلیلے از کثیرش نماید ۔ ابواب فرحت و تسکین در فہم معانیش بر روی دلہا کشاید ۔ فاما نازم بر خواہش طالعی اہل زمانہ کہ شرحی کامل و یگانہ موصوف بصفات مذکورہ نصیب اہالی کارخانہ گردید و ریل خواہش انام بر منزل مرام رسید از افاضات رہنمای جادہ قویم و افادات پیشوائے صراط مستقیم مرشد سالکان صاحب حال رہبر رہروان اہل کمال سرآمد مستغرقان بحار اسرار یزدانی سرچیل مستہلکان بادیہ انوار ربانی مقبول بارگاہ صمد حضرت مولوی ولی محمد مرحوم اکبرآبادی کہ مصنف ذی المجد و المعالی در سنہ یکہزار و یکصد و چہل ہجری آنرا بہزاران جہد بلیغ تصنیف فرمود و در حل مشکلات و تشریح مجملات مثنوی معنوی گوی سبقت از تمامی شراح در ربود چنانچہ حضرت مصنف ممدوح ہمین معنی را بہ ثبوت تحقیق خویش در دیباچہ دفتر اول ایراد فرموده اند و ہویدا بعد مطالعہ اش معلوم خواہد شد کہ اکثر شارحان کہ اطلاع بر غوامض اسرار صوفیہ نداشتہ اند ابیات سہلہ آنرا سہل انگاشتہ فروگذاشتہ اند و در اکثر ابیات کہ بطن پنہان را نفہمیدہ اند بر معانی ظاہر چسپیدہ اند و نیز در تقریر اکثر ابیات دیگر کہ متعلق بہ اسرار نیست دکار طبیعت و طالب علمی ست غلطہای عجیب بکار بردہ اند و در راہ توجیہات بعید و غریب پی سپردہ بہر حال حضرت مثنوی کتابی ست مشکلتر از مشکل و آسان تر از آسان آن بر عاقل و این بر نادان ۔ پس الحمد للہ کہ این شرح تا یاب کامل ہر شش دفتر در مطبع نامی و گرامی مشہور نزدیک و دور جناب منشی نول کشور صاحب سی - آئی - ای واقع لکھنؤ بماہ ستمبر سنہ ۱۸۹۴ع مطابق ربیع الاول سنہ ۱۳۱۲ھ از قالب طبع بر آمد و در دو مجلد یعنی دفتر اول و دوم و سوم یکجائی و دفتر چہارم و پنجم و ششم یکجائی اشاعت پذیر شد حق سبحانہ جل شانہ مقبول عالم کناد بمحمد و آلہ الامجاد ۔

العبد
سید تصدق حسین رضوی

فهرست مضامین نفس کتاب شرح مثنوی مولوی روم از مولوی ولی محمد مرحوم بابت دفتر چهارم و پنجم و ششم

مضمون	صفحه
آغاز دفتر چهارم	
عاشقی که از عسس گریخت	۴
واعظی که در وعظ دعاے ظالم میکرد	״
سوال کردن از عیسے	۵
قصه حنایت کردن عاشق	۶
حکایت امیر المومنین عمر رض	۷
معشوق را زیر چادر پنهان کردن	
گفتن زن که او در بسته این زر بدهم بدان هنر مرا کیست	
جهاز نیست	״
غرض از سمیع و بصیر گفتن	۸
امثال دنیا چون کمن ست	۹
قصه دباغ مرد	۱۰
معالجه کردن برادر دباغ را	۱۱
عذر خواستن عاشق	״
رو کردن معشوق عذر را	۱۲
گفتن جهودان علی رض را	۱۳
قصه سجده قصے و خروب	״
شرح انما المومنون آه	۱۴
بقیه قصه بنای مسجد اقصیٰ	۱۸
قصه آغاز خلافت عثمان رض	۱۹

مضمون	صفحه
آدمی عالم صغیر ست	۲۰
مثل امتی کسفینه نوح اخ	۲۲
هدیه فرستادن بلقیس	۲۳
کرامات شیخ عبد الله نعلی	۲۵
باز گردانیدن سلیمان رسولان را	۲۷
قصه عطارے	״
فرستادن سلیمان مر رسولان را	۲۹
دیدن درویش جماعت	
مشایخ را	۳۰
این زر بدهم بدان هنر مرا کیست	״
تحریص سلیمان رسولان را	״
سبب هجرت ابراهیم	۳۱
حکایت آن تشنه	״
تهدید فرستادن سلیمان	۳۲
پیغام آوردن سلیمان	۳۳
بقیه قصه ابراهیم	۳۴
بقیه قصه اهل سبا	״
آزاد شدن بلقیس از ملک	۳۶
چاره کردن سلیمان در احضار	
تخت بلقیس	۳۹
یاری خواستن جلیله از بتان	۴۱
حکایت عرب	۴۲

مضمون	صفحه
خبر یافتن جد مصطفے	۴۳
نشان خواستن عبد المطلب	۴۴
قانع شدن آدمی بدنیا	۴۵
حکایت	۴۸
عمارت کردن سلیمان مسجد	
اقصے را	۴۹
قصه شاعر	۵۰
باز آمدن شاعر	۵۱
ماندن هدهد آئی و زبر	۵۳
نشستن هدهد بقعا سلیمان	۵۴
در آمدن سلیمان هر روز در	״
مسجد اقصے	״
آموختن پیشه گورکنی قابیل	۵۵
قصه صوفی	۵۸
قصه یوسف و خروب	״
حصول علم و جاه بدگهر را	۶۰
تفسیر یا ایها المزمل	״
ترک جواب جواب	۶۱
ان الله خلق الملائکة آه	۶۲
چالش عقل با نفس	۶۸
نوشتن قصه شکایت	۶۹

مضمون	صفحه
حکایت فقیه با دستار بزرگ	۷۰
نصیحت دنیا اهل دنیا را	״
عارف را غذائی ست از	
نور حق	۷۲
خطاب با مغروران دنیا	۷۴
تفسیر آیه فادخلی فی نفسه آه	۷۵
زجر مدعی از دعوی	۷۶
نوشتن رقعه آن غلام	۷۷
حکایت مداح	۷۹
یافتن طبیبان آلهی امراض دین را	۸۱
مژده دادن ابو یزید	۸۲
انی لاجد نفس الرحمن آه	۸۳
نقصان اجرے	۸۴
آشفتن غلام	۸۷
گذر زیدن با در سلیمانی	״
شنیدن ابو الحسن خبر دادن	
با یزید را	״
رقعه دیگر نوشتن آن غلام	۸۸
ستودن پیغمبر عاقل را	״
قصه کسے که با کے مشورت میکرد	۸۹

مضمون	صفحہ
امیر کردن عوان خویش را	۹۰
اعتراض غرض	۹۲
جواب گفتن رسول را	۹۶
قصہ سحابی ماعظم شانی	۹۷
بیان فصاحت	۹۹
سبب تفضیل آن ہذیلی	״
حکایت عاقل تمام ویتیم	
عاقل	۱۰۰
قصہ آبگیر و صیاد	״
سرخواندن دشمن کنندہ	۱۰۱
اللھم ارحنی رائحۃ الجنۃ	״
رفتن آن ماہی از آبگیر	״
قصہ آمرغ گرفتہ	۱۰۲
چارہ اندیشیدن ماہی	״
عہد کردن احمق وقت	
گرفتارے	״
وہم قلب عقل است	۱۰۳
مجاوبات موسے	۱۰۴
عمارت در ویرانی است	۱۰۵
جواب موسے فرعون را	״
نفی کردن موسی جادو را	״
ہر حس مدرک را مدرکات	
دیگر است	۱۰۶
حملہ بردن این جہان	

مضمون	صفحہ
برانجہانیان	۱۰۷
آدم خاکی ہمچو آہن است	۱۰۹
باز گفتن موسی اسرار	۱۱۰
فرعونیہ را	۱۱۱
در توبہ باز است	״
گفتن موسی فرعون را	۱۱۲
شرح کردن موسی چہار فضیلت	״
تفسیر کنت کنزا مخفیا آہ	۱۱۲
نعرہ شدن آدمی بذکاوت	۱۱۳
کلموا الناس علی قدر عقولھم	״
من بشر الخ روح الصفراء	״
مشورت کردن فرعون	״
با آسیہ	۱۱۵
قصہ باز بادشاہ	۱۱۶
قصہ آن زنے	۱۱۷
بیان جزیا موسن اہ	۱۱۹
مشورت فرعون با ہامان	۱۲۰
تزئیف سخن ہامان	״
نومید شدن موسی	״
مناظرت کردن ایران	
عرب	״
سیل آمدن	״
در تمامی حدیث موسی	۱۲۱
جواب دہری	״

مضمون	صفحہ
تفسیر آیہ و ما خلقنا السموات الخ	۱۲۶
وحی حضرت آفرید گار عزشانہ	۱۲۹
خشم کردن بادشاہ بر ندیم	״
گفتن بر ہمن مر خلیل را	۱۳۱
مطالبہ کردن موسی	۱۳۲
زدن موسی آن فرعون را	״
بر شمال دفع اند	״
شمال دیگر ہمدرین	۱۳۵
حکایت بادشاہ زادہ	۱۳۸
عروس آوردن بادشاہ	۱۴۰
اختیار کردن بادشاہ دختر زاہد را	۱۴۱
مستجاب شدن دعاے	۱۴۲
بادشاہ	
در حقیقت شاہزادہ	۱۴۳
حکایت زاہدے	۱۴۵
مجموع عالم صورت عقل	۱۴۶
کل است	״
قصہ فرزندان عزیز	״
تفسیر حدیث انی لاستغفر اللہ	۱۴۸
بیان آیہ یا ایہا الذین	״
امنوا لا تقدموا آہ	۱۵۲
قصہ حکایت استر با شتر	۱۵۳
تصدیق استر جوابہاے	״

مضمون	صفحہ
شتر را	۱۵۴
لابہ کردن قبطی سبطی را	۱۵۵
درخواست قبطی دعای خیر	۱۵۶
حکایت آن زن پلید کار	۱۵۸
بقیہ قصہ موسی	۱۵۹
سخت کردن کار بر قبطیان	۱۶۰
دعا کردن موسی	۱۶۱
اطوار منازل آدمی	۱۶۲
خلق دو نوع نالانند	۱۶۳
اعتقاد نصاری پیش از بعثت حضرت	۱۶۳
خاتمہ دفتر چہارم	״
آغاز دفتر پنجم	
دیباچہ	۲
تفسیر فجذار ربعۃ الخ	۴
حدیث الکافر یاکل الخ	۵
در جمع و کشادن مصطفے	۷
رجوع کردن آن مہمان	״
نواختن مصطفے مہمان را	۹
اعمال ظاہر گواہ اند	۱۰
پاک کردن آب	۱۱
استعانت آب از حقتعالے	۱۲
آگاہی دادن فعل و قول	۱۳
در بیان نوری	۱۵

مضمون	صفحہ
عرض کردن شہادت را	۱۷
نور کہ غذای جان ست	۱۸
انکار اہل تن	۱۹
مناجات	۲۰
تمثیل روشہای مختلف	۲۱
تفسیر آیہ یا حسرۃ آہ	۲۲
سبب نام نہادن فرجی	″
مناجات	۲۳
صفت طاؤس	۲۴
لطف حق در قہر پنہان است	۲۵
در تفاوت عقول	۲۶
حکایت اعرابی و سگ	۲۷
در بیان آنکہ ہیچ چشم الخ	″
تفسیر ان یکاد الخ	۲۸
قصہ حکیمی کہ طاؤس را بدید	۳۱
در بیان آنکہ صفا الخ	″
در حدیث لا رہبانیۃ فی الاسلام	۳۴
در بیان آنکہ ثواب الخ	۳۵
معنی حدیث ما مات الخ	۳۶
بیان آنکہ عقل و روح الخ	″
جواب گفتن طاؤس	۳۸
در بیان ہنسا	″
در صفت بیخودان	۳۹

مضمون	صفحہ
در بیان ماسوی اللہ الخ	۴۱
سبب کشتن خلیل زاغ را	۴۳
مناجات	۴۴
در حدیث ارحمونا ثلثا الخ	۴۶
قصہ محبوس شدن آہو	″
حکایت خوارزم شاہ	۴۸
بقیہ قصہ آہو و خران	۴۹
تفسیر انی اری الخ	۵۰
سبب کشتن خلیل خروس را	″
تفسیر و من نعمرہ ننکسہ فی الخلق	۵۲
تفسیر الا الذین آمنوا الخ	۵۳
مثال عالم ہست نیست نما	۵۴
در معنی لا بد من قرین الخ	″
در تفسیر و ہو معکم اینما کنتم	۵۵
در معنی حدیث من جعل الہموم الخ	″
در معنی رباعی	۵۶
قصہ شخصیکہ دعوی پیغمبری	″
میکرد	۵۷
سبب عداوت عام	″
در بیان مرد بدکار	″
در مناجات	۶۰
پرسیدن شاہ از ان مدعی	۶۱

مضمون	صفحہ
یکے از عالمی پرسید	۶۴
مریدے در آمدن بخدمت شیخ الخ	″
بیان حال مرید متلد	۶۵
داستان آن کنیزک	۶۶
مثال تلقین شیخ مریدان را	۶۸
صاحب دلی بجواب سئلے	۶۹
دیگر	
قصہ ملک خسروان الخ	″
بیان عطاے حق	۷۱
در ابتدای خلقت آدم	۷۲
فرمان میکائیل	۷۶
قصہ قوم یونس	″
فرستادن اسرافیل را بکجا	۷۸
فرمان بعزرائیل	۸۰
بیان مخلوقے کہ از وے ظلمی بر سد	۸۱
جواب حق عزرائیل را	۵۲
در بیان رخاست پرسب دنیا	″
در جواب آن مغفل الخ	۸۴
فرمان بر جی من الخ	″
قصہ ایاز و محمود	۸۶
بیان آنچہ مے شود	۸۷

مضمون	صفحہ
حکمت نظر کردن	۸۸
در بیان آیہ کریمہ خلق الجان	″
در معنی ارنا الاشیاء کما ہی	۹۱
در بیان اتحاد عاشق	۹۲
پرسیدن معشوقی از عاشق	″
آمدن آن امیر الخ	″
بانگ کردن نمایان	۹۳
حوالہ کردن سلطان	۹۴
فرمودن شاہ ایاز را	۹۷
تعجیل نمودن بادشاہ	۹۹
در تقریر این سخن	۱۰۰
در بیان آنکہ کسے الخ	″
رسیدن زن بخانہ	۱۰۳
در بیان توبہ نصوح	۱۰۴
در بیان دعای عارف	″
توجہ نمودن نصوح	″
یافتہ شدن گوہر	۱۰۵
باز خواندن شہزادہ	″
در بیان کسی کہ توبہ کند	۱۰۶
تشبیہ کردن قطب	″
جواب گفتن روباہ مر شیر را	۱۰۷
حکایت دیدن خرسقائی	″
جواب گفتن روباہ خدا	۱۰۸
در تقریر معنی توکل	″

مضمون	صفحہ
جواب گفتن روباہ خررا	۱۰۸
جواب گفتن خر روباہ را	۱۰۹
مثل آوردن اشتر	״
فرق درمیان دعوت	״
زبون شدن خر	۱۱۰
حکایت آن مخنث الخ	״
غالب شدن حیلہ روباہ	״
حکایت آن شخص الخ	״
بردن روباہ خررا	۱۱۱
بیان نقض عہد و توبہ	״
دوم بار بردن روباہ خررا	״
جواب گفتن روباہ خررا	۱۱۲
حکایت شیخ محمد سرزری	۱۱۴
آمدن شیخ بعد چند سال	״
در معنی تولاک لما الخ	۱۱۵
رفتن شیخ بخانہ	״
اشارت آمدن شیخ از غیب	۱۱۷
دانستن شیخ ضمیر سائل را	۱۱۸
دانستن ضمیرہای خلائق را	״
غالب شدن حیلہ روباہ	״
در فضیلت جوع	״
حکایت مریدے	۱۱۹
حکایت گاؤ حریص	״
صید کردن شیر خررا	״

مضمون	صفحہ
حکایت راہب	۱۲۰
دعوت کردن مسلمان	
مرغ را	״
بیان مثل شیطان	۱۲۱
جواب سنی مر کافررا	۱۲۲
بیان وحدانی	۱۲۳
حکایت در تقریر مختیار خلق	۱۲۴
حکایت کافر جبری	۱۲۵
در معنی اشار اللہ کان الخ	۱۲۶
در معنی حبت القلم الخ	۱۲۷
حکایت درویشے	۱۲۸
باز جواب کافر جبرے	״
رجوع بحکایت ایاز	۱۳۱
تسلی کردن خویشاوند	۱۳۴
حکایت جوجی کہ چادر	
پوشید	״
فرمودن بادشاہ ایازرا	״
دعوت مسلمانی کافرے را	״
حکایت موون زشت آواز	۱۳۵
رجوع بحکایت گبر	״
حکایت آن زن الخ	״
حکایت آن امیر	۱۳۶
حکایت ضیای لبخ	۱۳۸
رجوع بحکایت زاہد	״

مضمون	صفحہ
رفتن امیر خشم آلودہ الخ	۱۳۸
حکایت مات کردن	״
آمدن امیر بدر خانہ زاہد	״
انداختن مصطفےٰ خودرا	
از کوہ	״
جواب گفتن امیر	״
دست دراز کردن امیر بوسیدن	״
باز جواب دادن امیر	
شفیعان زاہدرا	۱۴۰
دیگر بار استدعای شاہ	۱۴۱
حکایت مہمان	״
تمثیل فکر ہر رویہ	״
نوختن سلطان ایازرا	۱۴۲
وصیت پدر دخترا	۱۴۳
وصف ضعف دل	
نصیحت بہاروان ادرا	۱۴۴
حکایت عیاض رح	״
حکایت مجاہدے دیگر	״
حکایت آن مجاہد	۱۴۵
در صفت کردن مرد نماز	״
اشیار کردن صاحب موصل	۱۴۶
مراجعت پہلوان از موصل	۱۴۷
پشیمان شدن امیر لشکر	۱۴۸
حکایت	۱۴۹

مضمون	صفحہ
آمدن خلیفہ نزد آن کنیزک	۱۵۰
خندہ کردن کنیزک	״
فاش کردن کنیزک رازرا	״
عزیم کردن شاہ	
کنیزک بخشیدن بہپلوان	״
بیان لحن قسمنا	۱۵۲
دادن شاہ گوہررا	״
رسیدن آن گوہر بایاز	״
تشفیع زدن امیران بایاز	۱۵۳
قصد شاہ بکشتن امیران	۱۵۴
در معنی لاضیر الخ	۱۵۵
مجرم دانستن آیاز خودرا	۱۵۶
خاتمہ در فضیلت علم	۱۶۰
آغاز دفتر ششم	
سوال آن سایل	۱۲
نکوہیدن ناموسہاے	۱۵
پوشیدہ	
مناجات و پناہ جستن	
بحق سبحانہ	۱۸
حکایت غلام ہندو	۲۰
صبر فرمودن خواجہ	۲۱
این غزو در تنہا نہ آن ہندو	
را بود	״
قصہ ہمدرین تفسیر	۲۳

مضمون	صفحہ
دانمودن بادشاہ باامرا	۲۴
مرافعت امرا آن جمت را	۲۵
حکایت صیادے	۲۶
حکایت شخصے کہ در دیرے	
او را دزدید	۲۷
مناظرہ مرغ با صیاد	״
حکایت پاسبان	۲۹
حوالہ کردن مرغ گرفتاری	
خود را	۳۰
حکایت عاشق	״
استدعاے امیر ترک	
مخمور مطرب را	۳۲
در آمدن ضریر بخانہ مصطفےٰ	۳۳
امتحان کردن رسول او	
عائشہ را	۳۵
حکایت مطرب	۳۷
تفسیر قول رسول مولوا اه	۳۸
مغفل کہ عمر خود ضائع کند	۴۱
تمثیل مرد حریص	״
حکایت شخصے	۴۴
قصہ احد احد گفتن بلال رض	۴۵
باز گردانیدن صدیق رضا	۴۶
وصیت کردن مصطفےٰ	
صدیق رض را	۴۷

مضمون	صفحہ
خندیدن جہود در عقد	۴۸
معاتبت مصطفےٰ صلعم	
با صدیق رض	۴۹
قصہ بلال کہ بندہ مخلص	
بود خدا ے را	۵۱
در تقریر ہمین معنی گوید	״
حکایت در تقریر این معنی	۵۲
رجوع بقصہ بلال رض	״
رنجور شدن بلال رض	״
آمدن پیغمبر بہر عیادت	
بلال رض	״
مصطفےٰ شنید کہ عیسے بر دے	
آب میرفت	۵۳
داستان عجوزہ	۵۴
داستان درویش	״
صفت آن عجوزہ	۵۵
قصہ درویش	״
رجوع بداستان کم پیر	۵۶
حکایت رنجور	״
رجوع بقصہ رنجور	۵۷
قصہ سلطان محمود و غلام	
ہندو	۵۸
قال النبی صلعم لیس	
للمطیعین آہ	۶۰

مضمون	صفحہ
رجوع بقصہ صوفی و قاضی	۶۱
رفتن صوفی بسیلے رنش	۶۲
ہم در تقریر قصہ صوفی و	
قاضی	۶۴
تیرہ شدن قاضی از سیلے	
رنجور	۶۶
جواب قاضی صوفی را	״
سوال کردن صوفی از	
قاضی	۶۷
جواب گفتن قاضی صوفی را	۶۸
باز سوال کردن آن صوفی	۷۳
جواب قاضی	״
در تفسیر ان اللہ یلقن الکلام	۷۴
دعوے کردن و گرو بستن	
ترک	״
نشان جستن ترک خانہ	
درزے را	״
مضاحک گفتن درزی	
ترک را	۷۵
گفتن درزی ترک را	״
بیکاران وافسانہ خوانان	
از قبیل آن ترک اند	״
تمثیل این جہان	۷۶
جواب دادن قاضی صوفی را	۷۷

مضمون	صفحہ
صبر و در بیخ کار سہلتر از	
فراق یار	۷۸
پرسیدن عارف آشپش	۷۹
قصہ فقیر روزی طلب	۸۳
قصہ گنج نامہ	۸۶
تمامی قصہ آن فقیر	۸۷
فاش شدن خبر ان گنج	״
نومید شدن بادشاہ	״
تسلیم کردن رقعہ بآن فقیر	۸۸
حکایت آنمرید شیخ ابوالحسن	۸۹
پرسیدن آن وارد از حرم	
شیخ	״
جواب گفتن مرید	۹۰
باز گشتن مرید از وثاق شیخ	۹۱
یافتن آنمرید مراد را	״
حکمت در انی جاعل	
فی الارض خلیفۃ	۹۲
معجزہ ہود در تخلیص مہمانان	۹۴
رجوع کردن بقصہ قبر و	
گنج۔	۹۸
اثابت آن طالب گنج	
بحق تعالےٰ	۱۰۲
آواز دادن ہاتف	۱۰۳
حکایت آن سہ مسافر	۱۰۴

مضمون	صفحه
حکایت شتر و گاو و دوبی تم	۱۰۶
در بیان حال خود پرستان	۱۰۷
بازگشتن بحکایت شتر و گاو و فیح	″
جواب گفتن مسلمان	″
منادی کردن سید ملک ترمذ	۱۰۸
حکایت تعلق موش باچغز	۱۱۱
تدبیر کردن موش بچغز	۱۱۲
مبالغه کردن موش در لابه و زاری	۱۱۳
لابه کردن موش مر چغز را	″
رجوع بحکایت موش و چغز	۱۱۴
حکایت شب دوزدان	۱۱۹
قصه گاؤ خرے	۱۲۳
رجوع نمودن بقصه طلب کردن	۱۲۴
قصه عبدالغوث	۱۲۵
داستان آن درویش که وظیفه داشت	۱۲۶
آمدن جعفر طیار بگرفتن	

مضمون	صفحه
قلعهٔ تنها	۱۲۶
رجوع بحکایت آن شخص وام دار	۰
باخبر شدن آن غریب از	۱۲۹
وفات محتسب	″
مثل دو بین	۱۳۰
توزیع کردن پا مُرد	۱۳۳
گرفتن گوسفندی از موئے	۱۳۵
دیدن خوارزم شاه در سیران	۱۳۶
مواخذه یوسف مجلس	۱۳۹
رجوع بحکایت سلطان و اسب	۱۴۱
رجوع کردن بقصه آن پا مُرد	۱۴۳
سبب تاخیر اجابت دعا مومن	۱۴۶
گفتن خواجه در خواب	۱۴۷
حکایت بادشاه و وصیت کردن	۱۴۹
بیان استماد عارف	″
روان شدن هر سه شاهزاده	۱۵۰
رفتن پسران سلطانی سوے قلعه	۱۵۲
دیدن ایشان در قصران قلعه	۱۵۵
حکایت صدر جهان بخارے	۱۵۷
حکایت آن دو برادر	۱۵۸

مضمون	صفحه
در تفسیر این خبر مومنان للمومنان کالبنیان	۱۵۹
بخشکردن آن سه شاهزاده	۱۶۰
مقالت برادر بزرگتر این	″
بادشاه دانشمند را باکراه	
در مجلس در آوردن	″
روان شدن شهزادگان	۱۶۳
حکایت امرا القیس	″
بعد از کشت و متواری شدن	۱۶۷
مجاهد که دست از مجاهده	۱۷۰
باز ندارد	
در خواب دید	۱۷۴
وا الصدق طمانینه	۱۷۶
گفتن عسس خواب خود را	۱۷۷
بازگشتن آنمرد شادمان	۱۷۸
مکرر کردن برادران پدر را	۱۷۹
مفتون شدن قاضی بزنے	۱۸۰

مضمون	صفحه
جوجے	۱۸۱
رفتن قاضی بخانهٔ جوجی	۱۸۲
آمدن نائب قاضی	۱۸۳
در بیان من کنت مولاه	۱۸۴
باز آمدن زن جوجی بخلبه	″
باز آمدن بقصهٔ شاهزاده	۱۸۵
در بیان نوازش و احترام	″
شاه چین	″
در بیان آنکه دوزخ گوید	″
وفات یافتن برادر بزرگ	۱۸۶
آمدن برادر میانگین	۱۸۷
بجنازهٔ برادر	″
بیان وسوسه	۱۸۹
خطاب حقتعالے بعزرائیل	۱۹۰
کرامات شیخ شبیان	۱۹۱
قصه پروردن حقتعالے مرورا	″
رجوع بدان قصهٔ شاهزاده	۱۹۲
وصیت شخصیکه پسر داشت	″
لولده العارف	۱۹۳
خاتمه	۱۹۴

بعون طباع مکین و مکان فضل خلاق مین و آسمان

درین زمان برکت انضمام مفتاح کنوز اسرار الٰہی منشور لامع النور معرفت و آگاہی معدن عرفان وجذبات مخزن اسرار و کرامات مقبول بارگاہ حضرت صمد و پسندیدہ درگاہ رب احد

اعنی

شرح مثنوی مولانای روم

از

مولوی فضل محمد الہ آبادی

فقہ ہیام

کہ مصنف عالی مقام در سنہ یکہزار و یکصد و چہل ہجری آنرا تصنیف فرمودہ و در حل مشکلات و تفصیل مجملات مثنوی معنوی بحکم الفضل للمتقدمین والعلم للمتاخرین سبق از تمامی شراح برده

در مطبع نامی منشی نول کشور واقع لکھنؤ خوبی طبع مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد حق کہ برتر از حمد و ثناست — فی ہمہ حمد و ثنا حمد خداست — گر ستایش بینی تو زید را — زید کہ بود باشد آن حمد خدا

بلکہ ہر چیزی کہ آید در وجود — می سراید حمد خلاق ودود — جملہ ذرات عالم بیزبان — میکنند تسبیح حمد حق عیان

بلکہ این خود او ست کہ با صد زبان — میستاید خویشتن را جاودان — چون شنیدہ این حمد از حق مصطفے — حمد خود سنجید با حمد خدا

حمد خود را پیش آن ناچیز دید — اعتراف عجز کرد آن بی ندید — گفت لا احصیٰ ثنای ذوالجلال — حمد من یک حمد و این نبود مقال

با ثنایت حمد من ہیچ است بس — انت ما اثنیت ای شیرین نفس — پس دگر کس را کجا باشد روا — تا زند دم در ثنای کبریا

نعت

پس صلوٰۃ مصطفے گویم بجان — سوی نعت مصطفے پویم بجان — آن رسول حق کہ شاہ انبیاست — ذات او مرآت انوار خداست

او ز نور حق جہان از نور او — تافت نور حق ز رویش سو بسو — رفت در جا شد افلاک و جبال

رفت جائے گشت خاک و باد و آب — رفت جائے گشت ماہ و آفتاب — رفت جائے صورت حیوان گرفت — رفت جائے نقش انس و جان گرفت

او بذات خود نہ نیست و نہ آن — برتر ست از ہر چہ بینائم نشان — بروی و بر آل و اصحابش تمام — ہر دم ستم صد صلوٰۃ و صد سلام

بعد ازین آیم بجلد چارمین — جان و دل را قوتی بخشم بدین — کام جان شیرین کنم ز انوار او — چشم دل روشن کنم ز انوار او

از جناب حق ہمین ست ارزوا — کہ نماید زود تر انجام او

قولہ کہ گذشت از مہ نبورت مثنوی ؛ در نفحات الانس مذکور ست کہ سبب نظم مثنوی آن بود کہ چون چلپی حسام الدین رح

بعد از فوت صلاح الدین عنایت خلافت خدمت مولانا با و منتقل شده بود میل اصحاب بالهی نامه حکیم ثنائی و منطق الطیر فرید الدین عطار و مصیبت نامه وی دریافت از خدمت مولانا درخواست کرد که اسرار غزلیات بسیار شد اگر چنانچه بطرز الهی نامه یا منطق الطیر کتابی منظوم گردد تا دوستان را یادگاری بود غایت عنایت باشد خدمت مولانا فی الحال از سر دستار خود کاغذی بدست چلپی حسام الدین داد در انجا شش ده بیت از اول مثنوی نوشته از انجا که ۵ بشنو از نی چون حکایت میکند ۵ تا آنجا که ۵ پس سخن کوتاه باید و السلام ۵ بعد ازان خدمت مولانا فرمود که پیش از انکه ضمیر شما این داعیه سر بر زند از عالم غیب در دلم القا کرده بودند که این نوع کتابی نظم کرده میشود ۵ باتمام تمام در نظم مثنوی شروع نمودند و گاه گاه چنان بودی که از اول شب خدمت مولانا املا میکردند ۵ چلپی حسام الدین مینوشت و مجموع این نوشته را بحضور اصحاب با آواز بلند بر خدمت مولانا میخواند انتهی و این بیت بظاهر اشارت است باین درخواست ظاهری شیخ حسام الدین و در باطن بطلب باطنی او ظهور نور مثنوی را قوله همت عالی تو ای مرتجا ۵ مرتجا بضم امید داشته شده قوله زانکه شاکر را زیادت وعدها است ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره دما ابری نفسی در سوره ابراهیم واقع شده لئن شکرتم لازیدنکم یعنی اگر شکر کنید بر نعمای من هر آئینه افزون کنم بر شما نعمت را قوله گفت و اسجد واقترب یزدان ما ۵ این آیه کریمه در سیپاره عم در سوره علق واقع شده یعنی سجده بکن و نزدیک شو پس سجده سبب حصول قرب باشد قوله نه از برای بوش و های و هو بود ۵ بوش بفتح کرد فروخود نمائی قوله شمس را قرآن ضیا خواند اے پدر ۵ و ان قمر را نور خواند این را نگر ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره یعتذرون در سوره یونس واقع شده هو الذی جعل الشمس ضیاء و القمر نورا یعنی اوست خداوندی که گردانید شمس را خداوند ضیا و قمر را خداوند نور علما بر انند که اگر روشنی بالذات باشد ضیا است و اگر بالعرض نور است لیکن تفسیر حضرت مولوی مخبر از انست که اگر روشنی زیاده باشد ضیا است و اگر کم باشد نور است قوله آفتاب اعراض را کامل نمود ۵ اعراض جمع عرض که بفتحتین ضد جوهر باشد و بفتح یکم و سکون دوم پیش آوردن و پیش آمدن و پناه و لشکر بزرگ و پائین کوه و اسباب خانه و رخت و اینجا بمعنی متعه و رخوت است قوله تا بود از غبن و از حیله بعید ۵ غبن بفتح زیان رسانیدن کسی را در بیع و شرا و غیر آن قوله وزد و قلاب است خصم نور و بس ۵ الخ این بیت میتواند که مربوط باشد به بیت بالا و مقوله ملایکه بود و میتواند که مربوط باشد به بیت تالی و مقوله حضرت مولوی بود در ظن لیکن جز به بیت تالی مربوط نتوانگفت چرا که در صورت ربط با بیت بالا بیت تالی را ربطی پیدا نمیشود قوله دشمن این حرف این دم در لفظ ۵ شد مثل سرنگون اندر سقر ۵ در نفحات الانس مسطور است که روزے چلپی حسام الدین بعرض مولوی رسانیدند که وقتیکه اصحاب مثنوی مخدومی را میخوانند و اهل حضور در نور مستغرق میشوند می بینیم که جماعتے از غیبیان بکف دو رباشها و شمشیرها گرفته حاضر میشوند و هر که از سر اخلاص اصغا نمیکند بسیخ ایمان و شاخهای دین او را می برند و کشان کشان بمستقر سقرے اندازند خدمت مولانا فرمودند که چنان است که دیدی و

این دو بیت دران وقت بر زبان معجز بیان حضرت مولوی رض جاری شده قوله حق نمودت پاسخ افعال او ؛ پاسخ افعال اینجا بمعنے جزاست چه جزا جواب افعال است

باقی حکایت آن عاشق که از عسس گریخت در باغ مجهول

قوله جز یکے لقیه که اول از قضاء لقیه بضم یکبار دیدن و در اتیان بلفظ قضا و لفظ برو اشعار افتاد اشارت است که آن لقیه موجب رنج و ضرر او بود نه سبب راحت و نفع قوله بعد ازان در بست و کابین جست او ؛ کابین مهر زن که در نکاح قرار میدهند و اینجا کنایت از تقاضای سعی بسیار است یعنے هر پیشه و مطلب میگوید که تا سعی بسیار نکنی و رنج بیشمار نکشی من با تو نه پیوندم قوله باز در ببستندش و آن در پرست ؛ برهمان امید آتش باشد است ؛ در پرست پرستنده در و آتش پاگرم رو قوله از عوانی مرا و را آزاد کن ؛ عوان بفتح و تشدید سخت گیر یعنے سرهنگ قوله آن بگوید زید صدیق سنی ست ؛ سنی بفتح بلند یعنے رتبه عالی دارد قوله گفت کان الله له زین ذوالجلال ؛ اشارت است بآن قول که در دفتر اول در تمثیل سرخی واقع شده من کان لله کان الله له یعنی کیسکه شد مر خدای را شد خدا مژده را حضرت مولوی رض این آیه را در اینجا بحسب بطن تفسیر فرموده اند یعنے کسی که صفات خود را در صفات حق فانی کرد حق سمع و بصر او شد و این قول شاید که حدیث نبوی باشد و شاید که حدیث قدسی باشد لیکن لفظ ذوالجلال بصراحت دلالت میکند که حدیث قدسی بود و ابیات تفسیر در دفتر اول نیز باشارت دلالت میکنند بر انکه حدیث قدسی ست چنانچه در اینجا نیز گفته شد قوله چشم او من باشم و گوش و دلش ؛ اشارت ست بحدیث قدسی لا یزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احببته فاذا احببته کنت سمعه و بصره الحدیث یعنی همیشه بنده نزدیک میشود بسوے من بنوافل یعنے بفنای صفات خود که زاید بر ذات اند چنانچه نفل زاید بر فرض ست تا اینکه دوست میدارم او را پس وقتیکه دوست داشتم او را گشتم من شنوای وی و بینای وی تا آخر حدیث قوله هر چه مکروه است چون او شد دلیل ؛ الخ این بیت مربوط ست به بیت بالا که ؛ بر همه زهر و بر و تریاق بود ؛ الخ

حکایت و اعظی که در هر آغاز وعظ و تذکیر دعاے ظالمان و سخت دلان و بی اعتقادان کردی

ربط این حکایت به بیت بالا ست که ؛ هر چه مکروه است چون او شد دلیل ؛ الخ قوله بر همه تسخر کنان و اهل ضیر ؛ ضیر بفتح اول گزند و گزند رسانیدن قوله بنده می نالد بحق از درد و ریش ؛ ازینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولویست قوله از او کردی گریزان در خلا ؛ خلا در خلوت شدن و خالی شدن و میانه زمین و آسمان یعنی تا از و در خلوت بگریزی و میتوان که این لفظ مربوط باشد بمصرع ثانی یعنے در خلوت یا وری جوئی قوله هست حیوانی که هامش اسفرست ؛ او بزخم چوب زفت و له تر ست ؛ اسفر بضم همزه و سکون سین مهمله و ضم غین معجمه جانوریست که خارهای ابلق مانند سیخها بر بدن دارد چون کسی قصد گرفتن او کند بدن خود را چنان جنبش دهد که آن خارها از بدن او جسته بر آن کس بخلد و هر چند که او را

بزنند فربہ ترشود وبشین منقوطہ نیز خوانند و با سغرنہ و سغرنہ و سکر و سکرنہ نیز گویند وزفت دو معنی دارد یکی سطبر و گندہ دوم پر و مالامال و لتر بفتح اول وسکون دوم وضم تای فوقانیہ فربہ و قوی قولہ چون ادیم طایفی خوش میشود ؛ ادیم پوست سرخی کہ ہنگام طلوع سہیل رنگ و بو گیرد و آن دو قسم است طایفی و یمنی طایفی منسوب بطایف کہ نام شہر لیست از عرب چنانچہ ادیم یمنی منسوب بیمن است قولہ تا شود پاک و لطیف و بافرہ ؛ فرہ با اول و ثانی مکسو و مخفف بہا زدہ دو معنی دارد اول افزون و بسیار بود دوم خوش منش باشد و با اول و ثانی مفتوح مشدد معنی شکوہ است و اینجا بہر دو وجہ میتواند شد و بر تقدیر وجہ اخیر تخفیف ثانی برای ضرورت شعری بود قولہ چون صفا بیند بلا شیرین شود ؛ خوش شود یا رود چو صحت بین شود ؛ چون صاحب بلا اثر بلا کہ تطہیر و صفاست در خود مشاہدہ کند بلا مر او را شیرین گردد چنانچہ مریض بامشاہدہ صحت دارو خوش مینماید قولہ این عوان در حق غیری سود شد ؛ الخ رجوع است با بیات سابقہ کہ ؛ پس ہدر مطلق نباشد در جہان ؛ الی آخرہا قولہ کارگاہ خشم گشت و کیفری ؛ کیفر بفتح جزای بد یعنی آن عوان مظہر خشم حق شد و واسطہ جزائے بد او ان حق مر عاصیان را و خشم یا مظہر خشم شدن اصل گمرہی و کافری است ؛

سوال کردن از عیسی علیہ السلام

قولہ گفت ترک خشم خویش اندر جہان ؛ یعنی مظہر خشم حق شدن شخص و ظہور خشم در وی عین خشم حق است بروی کہ اول وے بآن خشم معذب میشود و بواسطہ او دیگران معذب میشوند چنانچہ انگشت کہ مظہر آتش میگردد آتش اول او را میسوزد و بعد ازان بواسطہ او دیگر چیزہا را پس شخص اگر خواہد کہ حق بروی خشم ننماید و رحمت فرماید باید کہ مظہر صفت خشم نشود و بصفت رحمت متخلق گردد تا حق بظہور صفت رحمت در وی بر و رحمت فرماید نیست معنی امان از خشم حق نزد عارف صاحب کشف بخلاف محجوب کہ نزد وی معنے دیگر باشد در فصوص الحکم در فص زکریاوی مسطور است کہ فیسالون المحجوبون الحق ان یرحمہم فی اعتقادہم و اہل الکشف یسالون رحمۃ اللہ ان تقوم بہم فیسالونہا باسم اللہ فیقولون یا اللہ ارحمنا ولا یرحمہم الا قیام الرحمۃ بہم یعنے پس سوال میکنند محجوبان از عباد و زہاد از حق انیکہ رحم کند حق کہ در اعتقاد ایشان است بر ایشان بمغفرت ذنوب و اعطاء جنت و اہل کشف سوال میکنند رحمت را از حضرت الٰہیہ مطلقہ نہ از حضرت الٰہیہ مقیدہ انیکہ متصف شوند برحمت و قائم شود آن رحمت بایشان پس میطلبند آنرا باسم اللہ پس میگویند یا اللہ رحم کن بر ما و رحم نمیکند بر ایشان مگر بانیکہ گردد اند قیام رحمت بر ایشان پس باشند راحم بر خود و بر غیر خود فلا یرحم اللہ عبادہ المعتنی بہم الا بالرحمۃ یعنے پس رحم نمیکند اللہ تعالی بندگانرا کہ عنایت کردہ شدہ است بایشان مگر بقیام رحمت فاذا اتصفت بہم الرحمۃ وجدوا حکمہا ذوقا یعنے پس وقتیکہ قائم شد بایشان رحمت یافتند حکم آن از روی ذوق اکنون دریافتی یا نہ کہ مراد حضرت مولوی رض از ین بیت چیست قولہ کظم غیظ است ای پسر حظ امان ؛ کظم بفتح خشم فرو خوردن و غیظ

بفتح بخشم آوردن و خشم نهان از عجز و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سوره آل عمران در سیپاره لن تنالوا البر واقع شده در وصف متقیان و الکاظمین الغیظ و العافین عن الناس یعنی و فروخورندگان خشم اند و بخشندگان از آدمیان قوله گرچه عالم را ازایشان چاره نیست ؛ چاره برای آن نیست که اگر عوانان در عالم نباشند صفت خشم و غضب حق معطل ماند و در اسما و صفات او سبحانه تعطیل بود و نیز اگر ایشان نباشند حق تعالی جزای اعمال بدکاران چگونه دهد و جزای اعمال بمقتضای اعیان آنها ضرور قوله این سخن اندر ضلال افگندنی است ؛ یعنی این سخن که عالم را از عوانان چاره نیست ایشان را در ضلال انداختن است زیرا که باستماع این سخن صفت خشم را که او دارد بهمچو صفت رحم محبوب و مقبول پندارد و آن صفت را انگذارد و از رحمت حق که بر رحیمان است محروم ماند قوله چاره نبود جهان را از چنین ؛ چنین اول و کسر دوم و یای معروف بول و غایط

قصد جنایت کردن عاشق

قوله کیست حاضر چیست مانع زین کشاد ؛ کشاد اینجا بمعنی خوشی است قوله مروحه تصریف صنع حق بین ؛ مروحه بکسر باد بزن قوله که زجزوی کل همی بیند غنی ؛ غنی بضم عقول قوله این شمال و این صبا و این دبور ؛ شمال بفتح باد دست چپ کذا فی الصراح و این بدان اعتبار است که ساکن روی بمشرق آورده باشد و در کنز اللغات بکسر طرف راست که رو بمغرب باشد و باد دست راست و صبا بادی که از مشرق آید و دبور بفتح باد پس پشت کذا فی الصراح قوله بر سر خرمن بوقت انتقاد ؛ نی که فلاحان زحق جویند باد ؛ انتقاد بکسر جدا کردن دانه از کاه و فلاح بالفتح و التشدید کشاورز چاه کن قوله همچنین در طلق آن باد و لاد ؛ طلق بفتح طای مهمله و سکون لام در درد زه و لاد بکسر زادن قوله آن دگررا خود همی دانی تو لد ؛ لد بضم و تشدید جمع الد که بمعنی گمراه تر و قوی تر در خصومت باشد و بفتح خصومت کردن و اینجا بفتح است و مراد حاصل مصدر بحذف مضاف یعنی صاحب خصومت یا بطریق مبالغه از قبیل زید عدل ؛ شاید که بضم و تشدید باشد اشارت بآنکه مخاطب بجمیع اعضا و حواس خود گویا جماعه خصومت کنندگانست

قصه صوفی که زن را با مرد بیگانه گرفت

آوردن این داستان بمناسبت مکر عاشق است با مکر زن صوفی چنانچه از ان ابیات که در سرخی گفتن زن که او در بند جماز نیست خواهد آمد که ؛ این حکایت را بدان گفتم که تا ؛ لاف کم بافی چو پیداشد خطا ؛ تا آنجا که ؛ چون زن صوفی تو خاین بود ؛ الخ ظاهر خواهد شد و مخفی نماند که این داستان را حضرت مولوی رض از طرف خود نمی فرمایند بلکه معشوق پیش عاشق میگوید چنانچه این هم از ابیات آینده ظاهر گردد قوله قاصد ابی وقت آن روز آن مروع ؛ مروع بفتح اول و ضم دوم نگاه داشته شده قوله این زمان فاخانه نیاد از کار ؛ فا در معنی دار و دال بجای کلمه با و به استعمال کنند چنانچه گویند فا او گفت اراده آن باشد که با او گفت دوم یعنی شرمگین بود سید اشرف اشرفی راست بیت یک

خادمش نگذارد سر وفای چشم ٭ یک منش کیست سبکروح باد پای ٭ چنانچه در فرهنگ میر جمال الدین آنخواست

حکایت امیر المومنین عمر رض

قوله اولین باز است جرم نزنهار ٭ نزنهار بمعنی امان و عهد و پیمان و بمعنی البته و امانت و ترس و شکایت و پرهیز و حسرت و شتاب و آگاهی و اینجا بمعنی اول ست قوله که منافق را کند مرگ فجاء ٭ فجاء بکسر و مد ناگاه گرفتن و بفتح دو رشدن و بفتح یکم و کسر دوم ناگاه آمدن قوله از شما کینه کشد پنهان محق ٭ محق راست گو مشتق از حق که بمعنی راست کردن سخن باشد قوله همچو کفتاری که میگیریش او ٭ کفتار بفتح جانوریست صحرائی که او را بکرسی که در زمین ابیات مذکوره ست میگیرند قوله سیخ و دهیز دره بالا نبود ٭ سیخ با اول مضموم و جیم عجمی جائیکه آگویند که در دهیز زمین یا در کوه بکنند و چنان سازند که در اندرون آن توان ایستادن و خفتن چنانچه درویشان و مردم محتاج بجهت خود و گاوبانان برای گوسفندان و گاوان بسازند و آنرا آسیجه بضم اول نیز مانند قوله نی جوالی تا جواب آن شود ٭ جوال بضم اول معروف و نوعی از پوشش درشت درویشانه قوله بهر محشر لاتری فیها عوج ٭ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قال الم اقل لک در سوره طه واقع شده ویسالونک عن الجبال فقل ینسفها ربی نسفا فیذرها قاعا صفصفا لاتری فیها عوجا و لا امتا یعنی و می پرسند ترا از کوهها ای آل حال آن پس بگو در جواب ایشان که بقدرت پراگنده سازد آنرا آفریدگار من پراگنده ساختنی صاحب لباب آورده که برکند آنرا از بیخ پس اجزای آنرا ریزه ریزه گرداند چون ریگ پس باد و بور را بفرستد تا آن را متفرق سازد پس بگذارد قرارگاه ایشان پس بینی زمین را خالی هموار نه بینی دران پستی و مغاره و نه بلندی و پشته

معشوق را زیر چادر پنهان کردن جهت تلبیس و بهانه کردن که ان کیدکن عظیم

این آیه کریمه در سیپاره و ما ابرئ در سوره یوسف واقع شده یعنی بدرستیکه مکر شما ای زنان بزرگ است زود در دل آمیزد و در نفس تاثیر کند قوله خواست دختر را به بیند رو در دست ٭ در بعضی نسخ بجای رو دست زیر دست آمده و نظر باین نسخه میر نور الله نوشته که میخواست که دختر را بنهانی بی اطلاع مردم به بیند قوله کی بود این کفو ایشان و زن زواج ٭ زواج بزای معجمه قرین کردن چیزی با چیزی و در بعضی نسخ برای مهمله واقع شده قوله ورنه ننگ آید نماند ارتیاج ٭ ارتیاج بکسر شاد شدن و راحت یافتن قوله چون شود هم جنس یاقوت و رخام ٭ رخام بضم را سے مهمله و خاے معجمه نوعی از سنگ که نرم و سفید باشد

گفتن زن که او در بند جهاز نیست

قوله فارغیم و تخمه از مال عظیم ٭ تخمه بضم اول در عربی ناگوار بدن طعام باشد و آن را هیضه نیز خوانند قوله که رصد فقرش نمی آید ستوه ٭ ستوه با اول و ثانی مضموم بمعنی ملول و تنگ و مراد ملولی ست قوله او را به دامد اندر انتصاح ٭ انتصاح بکسر نصیحت پذیرفتن قوله فرتزای هم بدعوی مستزاد ٭ مستزاد بضم زیاده

غرض از سمیع و بصیر گفتن خدا را عزوجل چیست

قولہ نیست اینہا بر خدا اسم علم ۔ یعنے اسماء اللہ اعلام نیستند کہ معنی وصفی در انہا ملحوظ نبود چنانکہ بطریق علمیت زنگی را کافور نام کنند بی آنکہ سیاہی رنگ او و سپیدی رنگ کافور ملحوظ باشد قولہ اسم مشتق است و او صاف قدیم ۔ الخ یعنی اسماء اللہ مشتق از مصادر اند کہ معانی آن مصادر کہ صفات اللہ باشند در انہا ملحوظ است و صفات قدیمہ حق مثل علت اولے بیقیم و ناقص نیند چہ حکما علت اولی را کہ عقل اول باشد اگرچہ قدیم میگویند لیکن معلول و اجب تعالیٰ میدانند و صفات حق معلولات ذات نیستند قولہ ورنہ تسخر باشد و طنز و دہا ۔ تسخر بروزن عنبر ہزل و فارسیان بوزن تفعل استعمال کنند و طنز خندہ و افسوس داشتن و طعنہ و ناز و خوشی و رفتار با ناز و نشاط کردن و دہا بضم زیر کی و دانائی و دور بینی و دلیری و اینجا بمعنے اخیر است قولہ یا علم باشد حیی نام و قبح ۔ حیی بفتح یکم و کسر یای اول و تشدید یای ثانی و قبیل بضم یکم و فتح یاے اول و تشدید یای ثانی شرمگین و باحیا و قبح بی شرم و بی حیا قولہ گر بگویند این لقبہا در مدیح ۔ مدیح بفتح مراد است مدح قولہ طفلک نوزاد را حاجی لقب ۔ الی الہتیین یعنی حاجی و غازی کہ دال بر حسب است اگر برای نعت نسب گویند ہزل و خندہ است قولہ پاک حق عما یقول الظالمون ۔ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ سبحان الذی در سورۂ بنی اسرائیل واقع شدہ سبحانہ و تعالے عما یقول الظالمون علوا کبیرا ۔ یعنے پاک است خدا و برتر است از انچہ میگویند ظالمان برتری بزرگ قولہ من ہمی دانستم پیش از وصال ۔ مقولہ معشوق است خطاب بعاشق قولہ چونکہ چشم سرخ باشد از غمش ۔ الخ غمش بفتحتین و عین مہملہ ضعف بصر و رختین آب از چشم بعلتے یعنے چنانکہ سرخی چشم خود را کہ بسبب غمش پیدا شدہ از درد معلوم میکنم اگرچہ آن سرخی را نمی بینم ہمچنین حال ترا پیش از وصال میدانستم پس ضمیر ہر دو شین در مصرع دوم راجع بسرخی است و ضمیر زان بدرد و در بعضے نسخ غمش بغین معجمہ واقع شدہ و در نیصورت ضمیر شین در مصرع اول راجع بحق باشد سبحانہ و مصرع ثانی بحال خود و ارجاع ضمیر بحق بی ذکر مرجع کثیر الوقوع است چنانچہ گوئی او سبحانہ کریم است لیکن این نسخہ سقیم مینماید زیرا کہ غم موجب سرخی و درد چشم نیست مگر آنکہ گویند کہ غم سبب گریہ زار است و گریہ باعث سرخی و درد و انچہ محمد رضا بتقدیر این نسخہ نوشتہ کہ لفظ چونکہ مخفف چون کسی خواہد بود و حاصل معنی آنکہ ای عاشق کاذب من ترا بوجہی میدانستم و می شناختم مثل دانستن و شناختن کسی کہ چشم من در غم آنکس سرخ باشد یعنی بسیار گریستہ باشد و بدانم آنکس را از ان درد گریہ و اگرچہ کم دیدہ باشم او را یعنے فرضا مرا کہ معشوق توام معشوقے باشد آنچنانکہ حقیقت آن معشوق خود را بخصوصیات دانم حقیقت ترا میدانم کہ ہیچ چیز تو از من پوشیدہ نیست انتہی غلط فاش است لفظ چونکہ را مخفف چون کسے گفتن از عالم نادانی ست و انچہ میر نور اللہ بتقدیر این نسخہ نوشتہ کہ سرخی چشم کنایت از غضب و غصہ یعنی ہر گاہ مرا از شخصی غمی و اندوہی رسیدہ باشد حال آن شخص را از غم و غصہ میدانم و حقیقت او غایبانہ مکشوف میشود ہر چند کہ تلافی

صوری روی نداده باشد انتهی مزخرف است و علاوه آن ارجاع ضمیر هر سه شین بی ذکر مرجع و این درست نیست مگر که مرجع ضمیر حق باشد سبحانه و در بعضی نسخ که بعین مهمله و بجای چشم چشم واقع شده بی میم متکلم ترک میم از سهو کاتب است و آنچه شارحی تبقدیر این نسخه نوشته که یعنی اگر چشم شخصی از این مرض سرخ شود دانش زان در و گرگم نبیند ضمیر شین اول راجع بچشم و ثانی هر دو ضمیر زان راجع بسرخی حاصل آنکه چنانچه از سرخی چشم درد آن میدانم اگرچه درد مرا مرئی نیست حال ترا پیش از وصال میدانستم که خوبروئی و زشت خوانتی بنای سهو است بر سهو زیرا که درین صورت چشم مبتدا مضاف هست و مضاف الیه که لفظ شخص باشد محذوف و سرخ باشد خبر مبتدا است و بر تقدیر حذف مضاف الیه لفظ چشم را موقوفه باید خواند نه مکسور تا دلالت کند بر حذف مضاف الیه و موقوف خواندن بسبب خلل در وزن محال و نیز ارجاع ضمیر شین اول در مصرع ثانی بچشم بی معنی هست چه معنی این قول که دانش زان در د آن بود که آن چشم را از آن سرخی درد میدانم و این معنی ندارد و آنچه مشارالیه معنی قول نه کور نوشته که از سرخی چشم درد آن میدانم از الفاظ برنمی آید کما لایخفی علی من له ادنی تامل و برای همین هر دو امر که در هر دو مصرع بیت دریافتنی گفته شد که ترک میم متکلم از سهو کاتب هست قوله که نظر ناجایگه مالیده اند تفسیر ایمصرع در بیت آینده همیفرمایند قوله بی شان دانسته اند آن طبی را و رائگان دانسته اند آن سبی را طبی بفتح یکم و سکون دوم آهو و سبی بفتح اول و دل بردن معشوق عاشق را و اسیر کردن و اینجا مراد دلبرست قوله که منم حارس کزافه که نگهبان کزافه بکسر اول دو معنی دارد اول یعنی هرزه و بیهوده دوم بسیار و بیحساب و بیجا را گویند

مثال دنیا چون گلخن است

قوله شهوت دنیا مثال گلخن است گلخن سرگین دان که آنرا بتازی مزبله گویند و آنچه شیخ عبد اللطیف و شارح دیگر نوشته که گلخن آتشدان حمام سهو است چرا که در یکے از دفترهای سابق گذشته است که هیچ سبزه گولخن دان ای گیاه و وجود سبزه در آتشدان معلوم قوله که از دو حمام تقوی روشنست یعنی در حمام تقوے شهوات را میسوزند و آنرا گرم می سازند قوله لیک قسم متقی زین تون صفاست تون بضم قرارگاه نطفه که رحم و زهدانش نیز گویند و محل انداختن سرگین و خاکستر و روده گوسفند که در و سرگین باشد قوله زانکه در گرمابه است و در نقاهت نقاهة بفتح نون و بالف ممدوده پاکے و پاک شدن و بالف مقصوره ریگ پشته قوله بهر آتش کردن گرمابه دان یعنی اهل تقوی که اغنیا را که در کسب شهوات می بینند و خیال آن شهوات که در دل ایشان می آید آنرا میسوزند و ازان احتراز میکنند حمام تقوی ایشان گرم میشود قوله هر که در حمام شد سیمای او هست پیدا بر رخ زیبای او سیما بکسر و سکون یا و بمد و قصر علامت در د که ازان خیر و شر معلوم شود و نشانه و رنگ سرخ و در نیجا اشارت هست بآیه کریمه که در سیپاره هم در سوره فتح واقع شده سیماهم فی وجوههم من اثر السجود یعنی علامت این مومنان ظاهرست در روهای ایشان از اثر سجود و بسیار قوله در نه

بینی روش بویش را بگیر ؛ بوگرفتن عبارت از آنست که در وقت صحبت با مردم متوجه باطن خود شود و ملاحظه نماید که کدام حالت طاری شد هر حالتی که باشد عکس آن شخص است که بادی صحبت داشته لیکن این میسر نیست مگر کسی را که بغایت صفا رسیده باشد و خود هیچ رنگی نداشته باشد قوله بیت سلسله چرک بردم تا لشب ؛ سلسله بفتح و تشدید سبد قوله گرچه چون سرگین فروغ آتش است ؛ یعنی آتش حرص را روشن میکند و اهل حرص را خوش می آید یا مراد از آتش آتش تقوی باشد و ظاهر است که اگر این زر نباشد تقوی کرا بسوزد و چگونه روشن شود و انیعنی موافق ابیات بالاست که ؛ اغنیا مانند آن سرگین کشان ؛ بهر آتش کردن گرما به دان قوله آفتابی که دم از آتش زند ؛ الی المبین یعنی آفتاب چنانکه سرگین ظاهر را برای افروختن آتش ظاهر خشک میسازد همچنین زر را بجهت افروختن آتش حرص یا آتش تقوی از سنگ پیدا میکند

قصه آن دباغ که در بازار عطاران بیهوش شد

قوله آن یکی دباغ در بازار شد + دباغ بفتح و تشدید پوست آراینده و دبغ گرد و دباغت دور کردن رطوبات چرم و بدبوئی او و رنگ کردن آن قوله بوی عطرش زد ز عطاران راد ؛ راد چهار معنی دارد کریم و شجاع و حکیم و سخنگوی و اینجا بمعنی حکیم خواهد بود چه ساختن عطریات از کار حکمت باشد قوله او نمید انست کاندر مرتعه ؛ مرتعه بفتح چراگاه که آب و علف دارد و ایشان بمرتعه بمناسبت گلاب است که متضمن لفظ آب است قوله کس نمیداند که چون مصروع گشت + مصروع مفعول است از صرع که بفتح بمعنی انداختن باشد و نام بیماریست که بیهوشی آورد و کف در دهن پیدا شود قوله یا چه شد کو را فتاد از بام طشت ؛ طشت از بام افتادن کنایت از بلند شدن آوازه بدنامی قوله گر پرد دانا بیاید آن فتاد ؛ گر پر باکاف فارسی مضموم ثانی زده مکار و محیل را گویند حکمت را دو طرف است افراط و تفریط طرف افراط گر پری باشد و طرف تفریط بلاهت قوله چون جعل گشتست از سرگین کشی ؛ جعل بضم و فتح عین مهمله سرگین غلطانک

قوله الخبیثات الخبیثین را بخوان ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سوره نور واقع شده الخبیثات للخبیثین والخبیثون للخبیثات یعنی سخنان ناشائسته و ناپاک مرناپاکان راست یعنی از ایشان ظاهر گردد و بدان متکلم گردند و پلیدان نیز شائسته اند مر سخنان پلید را چه طبائع ایشان بدان مائل است از خبث و خباثت و همچنین است حال جمیع انواع موجودات که خبیثات آنها برای خبیثین است و ایشان برای آنها قوله بدغان شان که تطیرنا بکم ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و من یقنت در سوره یس واقع شده قالوا انا تطیرنا بکم لئن لم تنتهوا لنرجمنکم ولیمسنکم منا عذاب الیم یعنی گفتند که ما فال بد گرفته ایم بآمدن شما که بدین بلده آمده اید باران نیامده و همه مزروعات ما خشک شده اگر باز نه ایستید از دعوی خود هر آئینه شما را بسنگ بکشیم و هر آئینه برسد شما را از ما عذاب بزرگ و دردناک قوله رنج را صد تو و افزون میکنید ؛ الخ لفظ میکنید در هر دو مصرع خطاب با نبیاست ؛ در بعضی نسخ بجای میکنید میکنند آمده در نصورت فاعل آن لفظ بلاغ باشد که در مصرع ثانی بیت بالاست

معالجہ کردن برادر دباغ را

قولہ مشرکان را زان نجس خواند است حق ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ واعلموا در سورہ توبہ واقع شدہ یا ایہا الذین امنوا انما المشرکون نجس فلا یقربوا المسجد الحرام بعد عامہم ہذا یعنے آنکسانیکہ ایمان آوردہ اید بدانید شما جز این نیست کہ مشرکان پلید و ناپاک اند پس باز دارید ایشان را کہ نزدیک مسجد حرام نروند بعد این سال یعنے بعد گذشتن امان از مشرکان و نجاست مشرکان یا بسبب پلیدی باطن و ناپاکی عقیدہ باشد یا بسبب آنکہ از نجاسات اجتناب نمی نمایند یا آنکہ از جنابت غسل نمیکنند و ابن عباس رضی اللہ عنہما می فرماید کہ نجس العین اند مانند کلاب قولہ کاندرون پشک زاوند از سبق ؛ پشک بضم ہای پارسی و سکون شین معجمہ مہرگین بزکوہی و گوسفند و شتر و جز آن قولہ چون نزد بروی نثاز رش نور ؛ اشارت ست بحدیث شریف ان اللہ خلق الخلق فی ظلمۃ ثم رش علیہم من نورہ فمن اصاب من ذلک النور فقد اہتدی ومن اخطاہ ضل یعنے بدرستیکہ اللہ تعالے پیدا کرد خلق را در تاریکی پس ریخت بر ایشان از نور خود پس کسے کہ یافت از ان نور رسید بآن پس تحقیق راہ راست یافت و کسیکہ خطا کرد و نیافت آن نور را و نرسید بآن پس تحقیق گمراہ شد قولہ ہمچو رسم مصر سرگین مرغ زاد ؛ اہل مصر سرگین مرغ را در سرگین می نہند تا از ان بچہ برآید قولہ تو بدان مانی کز ان نوری تہی ؛ مقولہ معشوق است خطاب بعاشق بی ادب یعنی بدان دباغ می مانی قولہ گر ہزاران بار جوشی ای عتو ؛ عتو بفتح فعول ست از عتو کہ بضم از حد در گذشتن باشد یعنی سرکشی کردن و بمعنی بزرگی بر خود گرفتن و بغایت پیری رسیدن و بغایت تاریک شدن نیز آمدہ قولہ غورہ

تو سنگ بستہ از سقام ؛ سقام بالفتح بیمارے

عذر خواستن عاشق از گناہ خویش

قولہ تا بہ بینم تو خریفے یا ستیر ؛ خریق بخای معجمہ و قاف پردہ درندہ و پردہ دریدہ شدہ و ستیر پردہ نشین و آنچہ میر نور اللہ نوشتہ کہ ظاہر اینست کہ حریفے بجای مہملہ وفا بودہ باشد یعنی حریف این کار ہستی یا صاحب شرم و حیای انتے سہو است چہ مقابلہ ستیر مقتضے خریق ست قولہ انبیا را امتحان کردہ عدات ؛ عدات بضم عین مہملہ جمع عادے بمعنی عداوت کنندہ مثل قضات و عصات کہ جمع قاضی و عاصی ست قولہ از جدائی باز میرانی سخن ؛ در ان بیت کہ در آخر سرخی سابق گذشت کہ ؛ خامی و ہرگز نخواہی پخت تو ؛ الخ معشوق از جدائی سخن راندہ است چہ مقصود و بیت مذکور آنست کہ چون تو قابلیت پختگی نداری بوصالت راہ نبایدو داد قولہ در سخن آباد این دم راہ شد ؛ الخ مقولہ حضرت مولوی ست رح یعنے چون ذکر جدائی درمیان آمد راہی در عالم سخن پیدا شد پس در اینجا عدم سیر عاشقان حق از دیدار او بیان باید کرد یا عتاب حق را بر سالکان و نہان کردن روی خویش از چشم ایشان بسبب زلتی کہ از ایشان بوجود آید شرح باید کرد یا شرح جدائی خلق از حق باید نمود و در افتادگان کوی دوست را

تنبیه باید فرمود اما امکان گفتار نیست که وقت تنگ است و معشوق با عاشق در جنگ و آنچه محمد رضا نوشته که ویتوانند که مقوله عاشق باشد در خطاب معشوق انتهی سهو صریح است قوله قشر میگفتیم لب آمد دفین ؛ گر بمانیم آن بماند همچنین ؛ یعنی صورت قصه قشر است و لب معنی در وی دفین اگر آنرا دفین و پوشیده بگذاریم و از قشر بیرون ننهایم آن همچنین دفین بماند و کسے بدست آوردن نتواند لیکن بسبب فرصت بیان معنی نتوانیم و آنچه شارحی نوشته که صورت قصه قشر است و لب معنی در وی دفین و از ترک قشر صورت لب معنی نیز متروک شود انتهی سهو است فتامل قوله گر خطائی آمد از من در وجود ؛ الخ مقوله عاشق است خطاب بمعشوق و آنچه شارحی نوشته که مقوله مولانا است رد و مناجات بجناب قاضی الحاجات انتهی سهو صریح است

۱۵ رد کردن معشوق عذر و تلبیس عاشق را

قوله ربنا اناظلمنا گفت و بس ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و لو اننا در سورهٔ اعراف واقع شده و قالا ربنا اناظلمنا انفسنا و ان لم تغفر لنا و ترحمنا لنکونن من الخاسرین یعنی گفتند آدم و حوا ای پروردگار ما ستم کردیم بر نفسهای خود بدین نافرمانی و اگر تو نیامرزی گناهان ما را و نبخشای بر ما هر آئینه باشیم ما از زیانکاران قوله دور باش هر یکی تا آسمان ؛ دور باش با اول مضموم و واو معروف نیزه بود که سنان آنرا دو شاخه سازند چنانچه در نیوقت مثل آن نیزه در هندوستان پیشا پیش پیلان مست می برند قوله هیچ لاله مرد را چون چشم نیست ؛ لا لابنده و خادم را گویند و نام گیاهی است و بمعنی درخشنده و با نیمعنی جز در صفت لو مستعمل نیست و اینجا بمعنی اول است قوله کور را گر از پند پالوده شود ؛ تشبیه اهل تقلید است بکور قوله او ما تو نیستی کو را ز نظره الخ مقوله حضرت مولوی است رد و آنچه محمد رضا نوشته که مقوله جانداران انتهی سهو است قوله ای دریغا رهزنان نبشته اند ؛ الخ رهزنان کنایت از منکران و کج فهمان که مانع اظهار اسرار اند و خلق خدا را باغوای خویش از اعتقاد معتقدات عرفا باز دارند چون در بیت بالا ذکر چشم دل در آمد و خواستند که ارشاد فرمایند که بصیرت چشم دل از بصر حق است و صاحب دل بصفت بی بصر موصوف و این سخن منجر میشود باینکه او عین حق ست بملاحظه حضور منکران ازین بیان سکوت فرمودند قوله ای دراز شکست خود بر سر مزن ؛ بر سر زدن کنایت از غم کردن چه اهل ماتم بر سر خود دست بر سر خود میزنند قوله حق کند آخر درستش کو غنی است یعنی طالب درست فهم انچه ازین سخن مقصود است خواهد فهمید و شکست سخن بدرستی خواهد رسید قوله آب در روغن ترک کن شکسته باش ؛ آب و روغن کنایت از سخنان آراسته چرب و تر یا کنایت از ظاهر ساختن حسن و خوبی و پوشیدن قبح و بدی چو شستن رو بآب و مالیدن روغن بر آن موجب ظهور حسن و جمال رخسار است قوله سخت روئی گر و را شد عیب پوش الخ ؛ یعنے سخت روئی اگر چه ابلیس را بزعم فاسد او عیب پوش شد لیکن تو در ستیز و سخت روئی مکوش تا همچو او نشوی و در بعضی نسخ پوش واقع شده بصیغهٔ امر پس معنی آن بود که اگر سخت روئی عیب پوش ابلیس شده تا

تو هم در سخت روئی کوشش کن وگرنه این کار بگذار قوله خواست همچون کینه و ترک غزی ؛ غز بضم غین و تشدید زای معجمتین قسمے از ترکان قوله کی رسد همچون توئی را کز منے ؛ یعنے از راه هستی و خود پرستی

گفتن جهودان علی را رض

قوله مرتضیٰ را گفت روزی یک عنود ؛ عنود بفتح مردی که از راه راست بگردد قوله تا بما را نماید آشکار ؛ الخ یعنے امتحان حق مر بنده را مثل امتحان بنده نیست مر غیر خود را چه امتحان بنده برای معلوم کردن خود است و امتحان حق برای آگاه ساختن بنده قوله هیچ عاقل افگند در ثمین ؛ درمیان مستراح پر چمین ؛ ثمین بفتح چیزی قیمتی و بسیار بهاو مستراح بضم جای راحت و مراد مکان استنجاست و چمین بفتح بول و غایط قوله او برهنه کی شود از انتباش ؛ انتباش بتقدیم نون بر تای فوقانیه و باے موحده دو دیدن کفن مرده و برهنه کردن قوله امتحانی گر بد است و بد بدے نے که هم نقاش آن بروی کشید ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره و مالی لا در سوره صافات واقع شده والله خلقکم وما تعملون یعنے خدا یتعالی آفریده شما را و چیزی را که عمل میکنید از تراشیدن تن بتان و جمیع اعمال شما و این دلیل اهل سنت ست برانکه افعال عباد مخلوق خدا یتعالی ست پس لازم شد بر ایشان حجت و دلیل و معارضه نتوانستند کرد قوله مسجد دین تو پر خروب شد ؛ خروب بضم خاے معجمه و تشدید راے مهمله نام گیاهے که در هر جا بروید آن مکان را ویران کند

قصهٔ مسجد اقصیٰ و خروب

قوله چون در آمد عزم داؤدی تنگ ؛ تنگ آمدن عزم داؤد علیه السلام بنا بر آنست که وحی چند بار مسجد اقصی ساخته بود هر بار که میساخت می افتاد چنانچه در فصوص الحکم در فص یونسی مسطور ست که اراد داؤد بنیان بیت المقدس فبناه مرارا کلما فرغ منه تهدم فشکے ذلک الی الله فاوحی الله الیه ان بیتی هذا لا یقوم علی ید حتے من سفک الدماء فقال داؤد یا رب الم یکن ذلک فی سبیلک قال بلے ولکنهم الیوا عبادی فقال یا رب فاجعل بنیانه علی یدے من هو منی فاوحی الله ان ابنک سلیمان یبنیه انتهی اکنون مقصود این بیت کماهی دریافته باشی و مخفی نماند که از این عبارت فصوص معلوم شد که مراد از خونریزی داؤد علیه السلام قتل کفار ست در جهاد و از بیت آینده که ؛ زانکه زاو از تو خلق بیشمار ؛ جان بداوند و شدند آن را آشکار ؛ معلوم میشود که از تیغ الحان خون خلق ریخته بود و همچنین درین عبارت جواب داؤد مرحق را بوجه دیگر ست و در ابیات آینده بوجه دیگر و وجه رفع تخالف آنست که حق سبحانه هر دو خونریزی داؤد علیه السلام را باوی بیان کرده است و وحی علیه السلام جواب هر دو پرسش دیگر داده است و بمقابله هر جواب خود جواب لاجواب از حق شنیده و هر دو را پیش امت نقل کرده و هر دو گوش بگوش بمردم رسیده یکی را صاحب فصوص رح ذکر فرموده و یکے را حضرت مولوی رح قوله مسجد اقصی برآری ای

گزین ؛ گزین بکاف فارسی مضموم یعنی پسندیده قوله جملهٔ اشباح هم در تیر است ؛ اشباح بفتح اجسام و سیاهی ها که از دور دیده شود و تیر بمیت و چهار معنی دارد و اینجا بمعنی قدرت و طاقت است چنانچه شارحی نوشته و در بعضی نسخ انیمصرع چنین واقع شده که ؛ جملهٔ اشباح در تاثیر اوست قوله نیست مضطر بلکه مختار ولاست ؛ مختار هم اسم فاعل است و هم اسم مفعول از باب افتعال و اینجا اسم فاعل است یعنی اختیار دارنده مثل محتاج و مشتاق و ولا بکسر دوستی یعنی کمال دوستی او را صاحب اختیار ساخته است قوله منتهای اختیار آنست خود ؛ کا اختیارش گردد اینجا مقتقد ؛ مقتقد بضم اول و فتح قاف گم کرده شده و از اینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی است یعنی آنکه اختیار او گم گردیده است منتهای اختیار است یعنی نهایت اختیار رسیده است یعنی فنای اختیار موجب حصول اختیار کامل است که اختیار حق باشد و میتواند که این بیت نیز مقوله حق بود و در نصورت ضمیر شین راجع باشد بمغلوب که در بیت بالا است یعنی آن مغلوب که اختیار او گم شده است آن گم شدن اختیار منتهای کمال اختیار است یا معنی آن بود که آن مغلوب منتهای اختیار است زیرا که اختیار او گم شده است و با اختیار مختار مطلق متصف گشته پس ضمیر آن در مصرع اول نیز راجع بمغلوب بود قوله زاختیارش گر نبودی چاشنی ؛ کی بگشتی آخر او محو از منی ؛ ضمیر شین راجع بشخصی که ضمیر شین مصرع ثانی بیت بالا راجع باوست یعنی آنکه اختیار او گم گردیده است اگر او را از اختیار کامل که اختیار حق باشد چاشنی و لذت نبودی وی از منی و اختیار خود محو نگشتی و یا ضمیر شین راجع باشد بمغلوب موافق تقریر دوم بیت بالا حق میگوید که اگر آن مغلوب را از اختیار من چاشنی و لذت نبودی وی از اختیار و منی خود محو نگشتی قوله در همان گر لقمه و گر شربت است ؛ اخ این بیت مقوله حضرت مولوی باشد رح یا مقوله حق سبحانه بطریق تمثیل است یعنی در فنای اختیار و ترک آن حصول اختیار کامل است چنانکه در ترک لذات و محو آنها حصول لذت کامل که آن لذت که در اشتغال بمتلذات است فرع اوست و بیت شاعر که ؛ نه بوے گل نه رنگ لاله از جامی ببرد ما را ؛ بگلشن لذت ترک تماشا میبرد ما را ؛ خوش تفسیر این بیت است و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی در یافت لذت هر مطلب بعد فنای لذات مطالب دیگر است اگر در وقت اکل لقمه توجه بجانب دیگر باشد از لقمه لذت نیابی انتهی ربطی باسبق ندارد و آنچه شارح دیگر نوشته که یعنی تمام لذات فرع و دون محو لذات که بفنای ذات و نفی صفات بشری است انتهی نیز باسبق مربوط نیست چه ربط این بیت باسبق درست نمیشود مگر که بر سبیل تمثیل باشد چه در ابیات سابقه اثبات حصول اختیار است در فنا و ترک اختیار و درین بیت اثبات حصول لذت است در ترک لذت و مشار الیه بر تمثیل فرود نیاورده است بلکه اصل مطلب شمرده مگر گوید که بملاحظه لفظ چاشنی انتقال است بمطلب دیگر و برین تقدیر این بیت با بیت دوم مقوله حضرت مولوی باشد رح و بیت سوم و ابیات سابقه مقوله حق سبحانه قائل قوله گرچه از لذات بی تاثیر شد ؛ لذتی بود او و لذت گیر شد ؛ ضمیر شد در هر دو مصرع راجع بتارک و ماحی لذات که از مضمون بیت بالا مفهوم شد ضمیر او راجع بلبوی لفظ محو یا لبوی بی تاثیر شان چنانچه

محمد رضا فهمیده لیکن انچه مشار الیه نوشته که یعنی بی تاثیر شدن از لذت لذتی هست لذت گیرانتهی سهو است چه ضمیر شد راجع بتارک لذت هست ولذت گیر شدن لذت یعنی هست قوله هر که او مغلوب شد مرحوم گشت ؛ یعنی اگر ابیات سابقه مقوله حق اند سبحانه ازانیجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی هست رض چنانچه لفظ رحمتش بران دال است واگر این ابیات نیز مقوله حق اند سبحانه پس درینجا التفاتست از تکلم بغیبت چه درصورت این بیت رجوع بود بآن بیت بالا که ؛ آنکه مغلوب اندر حکم ماست ؛ الخ ودر آنجا لفظ متکلم است قوله بی اشکال اندر سوال و در جواب ؛ انمیصرع مربوط بما بعد نیست بلکه بما قبل است

شرح انما المومنون اخوة

این آیه کریمه در سیپاره حم در سوره حجرات واقع شده یعنی جز این نیست که مومنان برادر اند یکدیگر را در دین چه همه منتسب اند باصلی واحد که آن ایمان هست قوله جان حیوانی ندارد اتحاد ؛ جان حیوانی برای آن اتحاد ندارد که مترتب بر امتزاج عناصر است و امتزاج عناصر در هر شخص مختلف قوله روح مجوا این اتحاد از روح باد ؛ یعنی روحی که منسوب بعناصر اربعه هست وعدم ذکر عناصر ثلثه باقی بجهت تنگی وزن شعر است وتخصیص باد بذکر بسبب قافیه اتحادیا معنی آن بود که محمد رضا نوشته که ای روحی که بباد انفاس قوام دارد انتهی وانچه مشار الیه در توجیه دوم نوشته که یا اشعار بدان باشد که روح حیوانی بخار لیست متصاعد انتهی سهو است چه بخار آتش هست نه باد قوله فرق و اشکالات آید زین مقال ؛ یعنی از تمثیل جان بنور خورشید فرق وتغائر میان جسم وجان مفهوم میشود اشکالات دیگر پیدا میگردد چه خانها غیر نور اند وجسم نزد محققین عین جانست نه غیر آن ویکی از اشکالات انیست که ازین تمثیل لازم می آید که روح انسانی بمچو نور جزئی حقیقی باشد وحالانکه آن کلی هست نه جزئی وهمچنین لازم می آید که نسبت روح بجسم نسبت مظروف باشد بظرف ونه چنین هست وگرنه از تجزیه جسم تجزیه روح لازم آید وهمچنین اشکالات دیگر فتفکر وانچه محمد رضا نوشته که ای از قیاس روح انسانی بشعاع شمس فرق در صور مستفاد میشود پس باید که ارواح انبیا واولیا وارواح عوام کالانعام در حقیقت ممتاز نباشد از یکدیگر انتهی غلط کرده است قوله زانکه نبود مثل باشد این مثال ؛ تعلیل فرق واشکالات هست یعنی فرق واشکالات برای آن می آید که این تمثیل مثل نیست که مماثلت بجمیع وجوه داشته باشد بلکه مثال است که در بعضی وجوه مشابه است ودر دیگر نه پس روح انسانی را بر جمیع اوصاف نور قیاس نباید کرد قوله فرقها بیحد بود از شخص شیر ؛ الخ یعنی روح بالور در جمیع حدود متشابه نیست بلکه میان این هر دو فرق بیحد هست چنانکه در شخص شیر و شخص آدمی فرق هست بسیار لیکن در انکه یک روح در اجسام کثیر ظهور کرده است وبسبب کثرت اجسام متکثر نمیاید چنانکه یک نور بسبب کثرت خانها کثیر بنظر درمی آید هر دو باهم متماثل اند چنانکه آدمی با شیر در شجاعت متشابه اوست پس لفظ فرق که درین بیت هست دیگر باشد ولفظ فرق که در بیت بالا آست دیگر بود چه در انجا مراد تغائر روح وجسم ست ودرینجا مراد تغائر روح ونور قوله هم مثال ناقصی دست آورم ؛ الخ یعنی چنانکه

مثال ناقص روح انسانی گفتم همچنین مثال ناقص روح حیوانی هم بگویم تا عقل در فرق میان هر دو روح حیران نماند
قوله شب بهر خانه چراغی می نهند الخ شروع فرمودند در تقریر مثال روح حیوانی و غرض ازین مثال بیان دو چیز
است یکی آنکه روح حیوانی همچو نور چراغ فنا پذیر است دوم آنکه روح حیوانی در هر شخص غیر آن روح حیوانی است
که در دیگر اشخاص است چنانچه در ابیات آینده اول مطلب اول را بیان میفرمایند و دور آخر مطلب دوم را در ان بیت که
نور آن خانه چو بی این هم بپاست پس چراغ حس هر خانه جداست ارشاد می نمایند و از تمثیل روح انسانی بنور شمس
که در ابیات سابقه گذشت مقصود بیان ضد این دو مطلب است یعنی روح انسانی در جمیع اشخاص یکی است و فنا پذیر
نبود چنانکه نور خورشید یکی است و فنا ناپذیر و قوله باخور و باخواب نزدیم نیز هم زیرا که ورای عدم خواب و خور اسباب
مرگ او بسیار است قوله زانکه نور علتی اش مرگ جوست چون زید که روز روشن مرگ اوست هر دو مصرع این بیت
نشر مرتب هر دو مصرع بیت بالا است یعنی بی فتیله و روغن برای آن بقایش نبود که علت نور روح حیوانی فتیله حواس
و روغن حرارت عزیزی است چون علت مفقود شود معلول معدوم گردد و با فتیله و روغن برای آن بیوفاست که ظهور
روز روشن که عبارت از روز حشر است که حالت فنا فی الله و بقا بالله باشد مرگ اوست چنانکه نور چراغ که ظهور روز
معروف مرگ ولیست قوله جمله حسهای بشر هم بی بقاست حسهای بشر عبارت از حسهای روح حیوانی چه حواس
روح انسانی حواس بشری نیستند بلکه پرتو سمع و بصر حقانی اند درین بیت ترقی است از مصرع اخیر بیت بالا یعنی مردن
روح حیوانی باوجود فتیله و روغن در روز حشر چه که فتیله حواس را نیز دران روز بقائی نبود و انچه محمد رضا نوشته
که لفظ جمله مشعر است بر آنکه چنانچه حواس جسمانی از عوام معدوم شود حواس روحانی از خواص نیز مفقود گردد تا در بقای
نور حق تعالی که آنرا نور روز حشر خوانده باعتبار آنکه آن نور در روز حشر بروجه اتم منکشف شود اشتباه غلط کرده است
که از لفظ جمله حسها عموم حواس جسمانی و روحانی فهمیده و نیز انچه در بیان روز حشر نوشته غلطی دیگر است لیکن معذور است
که از مطالب عرفانی دور است و فقیر در بیت بالا اشارت کرده است که روز حشر عبارت از چیست قوله نور حس و جان
تا پایان ما نیست کلی فانی و لاچون کیا کیا با کاف تازی کسور سه معنی دارد اول بادشاه پادشاهان را گویند دوم
بمعنی پاکیزه آمده سوم هر یک از عناصر اربعه را خوانند و اینجا بمعنی اخیر است در ابیات بالا فنای روح حیوانی بیان
فرمودند در اینجا بقای روح انسانی بیان میفرمایند یعنی روح حیوانی و حواس وی در روز قیامت و حشر که فنا فی
الله و بقا بالله باشد بالکل فانی نمیشود و روح انسانی و حواس آن بالکل فانی و لانمیگردد لیکن همچو ماه و انجم در نور
آفتاب محو میشود و انچه محمد رضا نوشته که شروع کرد در بیان فرق میان نیست شدن حواس عوام و حواس خواص
حاصل فرق آنست که در تحت آن نور غالب قاهر نور روح انسانی نیز مقهور گردد اما مثل روح حیوانی نیست نشود
اگرچه باشد اما نمایدا نتهی این بر هان غلط است که در بیت بالا کرده که از جمله حسها عموم حواس جسمانی و روحانی فهمیده

چنانچه تقریرش در بیت بالا نقل کرده شد **قوله** پس کسانی کز جهان بگذشته اند فراغ درین بیت رجوع است به بیت بالا که ؛ لیک مانند ستاره وماهتاب ؛ جمله محو اند از شعاع آفتاب ؛ لیکن در بیت مذکور محویت حالت فنا فی الله را بیان فرموده بودند در اینجا فنای موت طبیعی را بیان میفرمایند و موت هم بحکم من مات فقد قامت قیامته نوعی است از انواع قیامت و گذشتگی از جهان را بمعنی فنا فی الله هم میتوانگفت لیکن مصرع اخیر بیت آینده که ؛ خوان جمیع هم لدینا محضرون ؛ قبول نمیکند چه مصرع مذکور بهمین حالت موت است **قوله** خوان جمیع هم لدینا محضرون ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سوره یس در سیپاره ودانی لاواقع شده وان کل لما جمیع لدینا محضرون یعنی بدرستیکه همه خلق مجموع گردانیده شده نزد ما حاضر گردانیده خواهند شد در روز قیامت برای حساب وجزا **قوله** روح محجوب از لقا بس در عذاب ؛ روح واصل در بقا پاک از حجاب ؛ یعنی روحی که از بقا محجوب است یا روح کسیکه از لقا محجوب است در عذاب عظیم ست و روحی که در بقا واصل ست یا روح کسی که در بقا واصل ست از حجاب و عذاب آن پاک ست و در لفظ حجاب اشارت ست که مراد از عذاب در مصرع اول عذاب حجاب ست که عظیم ترین عذابهاست پس هر دو لفظ از بقا و در بقا متعلق بما قبل خود اند نه بما بعد و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی ارواح مانوسه بدنیا در تحت شمول و احاطه نور صفات الهی معذب باشند بواسطه غیبت مالوف و مانوس خود و ارواح متنفره از دنیا و انس یافته بامولی در راحت و با مانوس و مالوف خود اند انتهی مزخرف است ندانسته که هر که در تحت شمول و احاطه نور صفات الهی درآید در یاد او دنیا و انس بدنیا کجا ماند و چگونه بواسطه غیبت آن معذب شود و منشا این هرزه گوئی همانست که هر دو لفظ از لقا و در بقا را متعلق بما بعد شمرده **قوله** زین چراغ حس حیوان المراد ؛ گفتمت بان تا بخوئی اتحاد ؛ رجوع است به بیت بالا که ؛ جان حیوانی ندارد اتحاد ؛ الخ و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی روح حیوانی را که مثال آوردم و چراغ گفتم مراد آنست که اگر روح انسانی باوصاف آن متلبس شود اتحاد پیدا کند در حکم روح حیوانی باشد از اینجهت میگوید ؛ روح خود را متصل کن ای فلان ؛ انتهی غلط کرده است که اتحاد روح انسانی با روح حیوانی فهمیده و منشا غلطی لفظ متصل ست که در بیت آینده واقع شده ولهذا بیت مذکور را حجت ساخته **قوله** جان حیوانی نبود وحی از غدی ؛ غدی الا لغد اکه بفتح غین معجمه و دال مهمله والف ممدوده خوردنی چاشت بود ضد عشا که بفتح عین مهمله والف ممدوده خوردنی شام باشد و شاید که بذال معجمه بود پس الا لغذا باشد که بکسر غین و ذال معجمتین و الف ممدوده بمعنی خوردنی و آشامیدنی ست و بالف مقصوره طعام دادن **قوله** ست در هر خانه نورش قنق ؛ قنق بضمتین میهمان **قوله** مر ترا هادی عدو را رهزنی ؛ عدو عبارت از صاحب نظر و فکر که در اسرار معرفت قیاس خود را کار فرماید و هنگامه بحث و جدال آراید **قوله** گردن اسپ ار بگیرد برخورد ؛ مراد از اسپ معانی است و فاعل برخورد اسپ یعنی آن اسپ او را بگزد و شاید که فاعلش عدو زشت خو باشد یعنی از دندان اسپ زخم بخورد و بر هر تقدیر کنایت باشد از انکه معانی در ادراک او نیایند و میتواند که مراد از اسپ نفس سرکش باشد یعنی نفس رام او شود

ولفظ صبر کہ در مصرع ثانی بیت ثالث است مویدایں احتمال است قولہ کم نشین بر اسپ توسن بی لگام پ الخ اگر مراد از اسپ معانی ست مراد از لگام ایمان باشد و از عقل عقل کلی کہ صاحب کشف و ایقان ست و اگر مراد از اسپ نفس ست مراد از لگام ریاضت و تقوی بود قولہ اندریں آہنگ منکر ست و پست ؛ کاندریں رہ صبر شق نفس ست ؛ شق مکسر سختی و دشواری و بفتح دشوار شدن کار و رنج کشیدن یعنی قصد سواری نفس را سہل و آسان مدان کہ این کار بصبر و تقوی کہ بر نفس سخت و دشوار است میسر نشود

بقیہ قصہ بنای مسجد اقصےٰ

قولہ پاک چون کعبہ ہمایون چون منی ؛ منی بکسر اول موضعی در مکہ کہ محل قربانی ست قولہ فاش سیر و ابی ہمیگفت از نخست ؛ بای موحدہ در سیر و ابی برای مصاحبت ست چنانچہ شارحی نوشتہ یعنی سیر کنید و روان شوید با من بی آنکہ مرا ببرید و ببرید و آنچہ میر نور اللہ نوشتہ کہ بای بی برای تعدیہ است بای الصاق و معیت نیست یعنی ببرید مرا بجہت آنکہ دران عمارت داخل کنید ؛ تنبیہ بلایم نیست با مصرع اول بیت آیندہ کہ ؛ سنگ بی حمال آیندہ شدہ قولہ حق ہمیگوید کہ دیوار بہشت ؛ نیست چون دیوار ہا بیجان و زشت ؛ اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سورہ عنکبوت در سیپارہ اتل ما اوحی واقع شدہ وان الدار الآخرۃ لہی الحیوان لو کانوا یعلمون یعنی بدرستیکہ سرای دیگر اوست سرای حیات یعنی زندگانی جاوید در و خواہد بود اگر باشند مردمان کہ بدانند یعنے اختیار نکنند سرای فانی را بر سرای جاودانی بآید دانست کہ مفسران لفظ حیوان را بمعنے حیات گفتہ اند و بحذف مضاف قائل شدہ یعنے دار آخرت دار حیات ست و حضرت مولوی رض حیوان را بمعنے جاندار و صاحب حیات تفسیر فرمودہ و میر نور اللہ در اینجا خوش تفصیلے کردہ است کہ لفظ حیوان لغتین در اصل مصدر ست یعنی حیات و اصلش حییان یاے ثانی را لو او بدل کردند و استعمال لفظ حیوان از قبیل نعت بمصدر یعنی خداوند حیات بیشتر آمدہ و در عرف بسکون دوم شہرت یافتہ چنانچہ در اکثر مصادر کہ بریں وزن اند اینچنین شائع ست مثل جریان و سریان و غثیان و مولانا درین مقام حیوان را بمعنی جاندار گفتہ اگرچہ مفسران نظر باصل لغت نمودہ حیوان را بحیات تفسیر کردہ و قائل بحذف مضاف شدہ یعنی ان الدار الآخرۃ لہی دار الحیات الحقیقیۃ و نیز بوجہ دیگر حمل بر مبالغہ کردہ یعنی چون محل حیات ست گویا خود حیات ست قولہ زانکہ جنت را نہ زالت بستہ اند ؛ بلکہ از اعمال و نیت بستہ اند ؛ الی البتین این بیت با بیت آیندہ تعلیل زندگی در و دیوار بہشت و حدیث و مقال درخت و میوہ و آب زلال اوست یعنے بہشت و ما فیہا زندہ و سخنگو برای آنست کہ بہشت را مثل سائر بنا ہا از آلت کہ آب و گل مردہ باشد نساختہ اند تا مردہ و بیجان بود بلکہ از اعمال و عقاید عباد مرتب کردہ اند چنانچہ نزد اہل تحقیق مقرر ست کہ جنت صوری ہمان اعمال حسنہ شخص ست کہ در عالم مثال بصور اشجار و اثمار و غیر ذلک متمثل میشوند در اعلیٰ درجات جنت روحانی عین علوم و عقاید اوست و اعمال و علوم چون زندہ و حی اند بہشت و ما فیہا زندہ و حی باشد و آنچہ شارحی در مصرع اول این بیت نوشتہ کہ جنت را نہ از آلت بستہ اند تا مثل سائر بنا ہا فنا پذیر دانستے ارتباطے بما سبق ندارد چہ در ابیات

سابقه بیان زندگی بهشت و مافیهاست نه ذکر بقا و عدم فنای وی و آنچه در مصرع دوم نوشته که نزد محققین محقق است که بنای بهشت از اعمال صالحه و نیات خالصه عباد است که در علم الٰهی بوده انتهی سخن اهل تحقیق را نفهمیده ایشان آن اعمال را که در علم الٰهی بوده نگفته اند بلکه آن اعمال را که در دنیا از عباد بوجود می آیند میگویند قوله فرش بی فراش پیچیده شود الخ قوله خانه بی کناس رو بیده شود الخ کناس بکسر جارو ب انتقال ست به بیت بالا که سنگ بی حمال آینده شده الخ پس وصف مسجد اقصی باشد نه وصف بهشت کما یتوهم قوله تخت او سیار بی حمال شد ضمیر او راجع بسلیمان نه به بهشتی کما یتوهم قوله بی کناس از توبه رو بیده شد الخ کناس بفتح و تشدید خاکروب قوله ست در دل زندگی دار الخلود یعنی دل دار خلود است و زندگی که در دل ست زندگی دار خلود ست چون در ابیات سابقه مسجد اقصی و حیات او را بهشت و حیات او تشبیه فرمودند در اینجا به بهشت معنوی و حیات او تشبیه میفرمایند و آنچه شارحی لفظ دل را با لفظ زندگی مرکب داشته و نوشته که دل زندگی عبارت از معرفت که بهشت نقد ست و نقد بهشت انتهی سهو است ندیده که حضرت مولوی رض در بیت بالا خانه دل را بهشت میفرمایند و اوصاف مذکوره بهشت در وی اثبات می نمایند نه که دل زندگی را بهشت میگویند قوله اندران وهم امیرے کم بود الخ چه پند فعلے با تیان فعل طاعت و عبادت ست پس از جاه و ریاست که در پند قولے ست خالی باشد

قصه آغاز خلافت امیرالمومنین عثمان رض و خطبه وی در بیان آنکه ناصح فعال بفعل به از ناصح قوال بقول

قول امیرالمومنین عثمان است رض که در همین خطبه خوانده اند اتم با مام فعال احوج منکم با مام قوال یعنی شما ای مردمان با مام صاحب کردار نیکو کار محتاج تر به از احتیاجی که شما ست با مام بسیار گفتار نصیحت شعار قوله پرشده از نور یزدان صحن و بام الخ یعنی از نور عثمان رض که آفتاب حقیقت بود قوله گرمیش را ضجرتی و حالتے الخ زان طپش دل را کشاده و مسحی ضجرت بفتح ضاد معجمه بی آرامی و قلق و اضطراب و کشاد با کاف عجمی مضموم چهار معنی دارد اول معروف ست دوم فتح سوم خوش و خوشی چهارم رها کردن تیر از شست و فسحت بضم فراخ شدن و فراخی قوله سخت خوش مستی دلی ای بوالحسن الخ خطاب بگورد انچه شارحی نوشته که خطاب عام ست انتهی سهو صریح است قوله گر شود صد تو که باشد این نهان الخ تا بجنباند بکف پرده عیان الخ یعنی ابو علی سینا اگر صد چند علم و ادراک خود علم پیدا کند چه قدرت دارد که این نهان یعنی در وقت شرح بینای آن نور بکف ادراک پرده را که بر روی مرتبه دید و عیان ست بجنباند و بردارد و بر تبه دیدن و عیان رسیده شرح بینای آن نور بکند یا عیان عبارت از آن نور باشد که در پرده صورت انسان کامل تابان و عیان ست و آنچه محمد رضا نوشته که ابو سینا اگر صد برابر آنچه بود بشود چه قدرت دارد که آن نور را بی پرده ادراک کند و پرده را که پیش چشم او آویخته اند بجنباند الا لفظ این نادان زبان زد اهل توران ست که در تکلم بے تصد این لفظ میگویند

اینجا برای قافیه است انتهی غلط کرده است که لفظ عیان را صفت پرده شمرده و نیز لفظ این زمان را که محض برای قافیه پنداشته خیال فاسد است چنانچه از تقریر فقیر دریافتی که اشارت بسوی وقت شرح است قوله ورنه خود دستش کجا و این کجا ؛ لفظ این اشارت بسائیدن بوعلی پرده عیان را قوله از زبان تا چشم کان پاک از شک است ؛ صد هزاران سال گویم اندک است ؛ مربوط است به بیت بالا که اگر شود صد تو که باشد این زمان ؛ الخ یعنی بوعلی بمرتبه عیان و دید نخواهد رسید زیرا که او در مرتبه قال ست و از قال تا حال اگر تفاوت صد هزار سال قرار دهم کمتر است و تقریر محمد رضا ناظر بهمین معنی است چه مشار الیه نوشته که میگوید که متدل از حال مکاشف بی نصیب است انتهی و شاید که مربوط باشد بآن بیت بالا که ؛ سخت خوش مستی ولی ای بوالحسن ؛ الخ یعنی ای کور تو که از فرح گوئی که من بنیاشده ام از ین قال تو تا بنیاشدن تو و چشم یافتن اگر گویم که صد هزار سال راه ست اندک ست و آنچه شارحی نوشته که این دو بیت مربوط با بیتی که بالا قصه امیر المومنین عثمان ست یعنی ؛ پند فعلے خلق را جذاب تر ؛ حاصل آنکه از زبان که مصدر پند قولی است تا چشم که ناظر پند فعلی ست و پاک از شک است تا صد هزار سال فرق و تفاوت حال چشم و زبان بیان نتوان نمود انتهی بعید افتاده است با آنکه در تفسیر مصرع اول سهو صریح بکار برده است چه ظاهر ست که زبان که مصدر پند قولی است زبان پند دهنده بود و چشم که ناظر پند فعلی ست چشم پند گیرنده باشد پس لازم می آید که چشم شخصے که پند فعلی بگیرد از زبان ناصح قوال بهتر بود در ان بیت بالا که این بیت را بآن مربوط شمرده ترجیح چشم پند گیرنده فعلے بر زبان ناصح قوال نیست بلکه ترجیح پند فعلی است بر پند قولی یا ترجیح ناصح فعال ست بر ناصح قوال و نیز در تفسیر مصرع ثانی ره غلط سپرده است و چون معنیش از تقریر فقیر دریافته غلطی او بر تو بی بیان عیان خواهد شد قوله در همش آرد چو سایه در ایاب ؛ ایاب بسیار گشت ضمیر شین راجع بخاصیت و فاعل آورد ن زحل یعنی آن زحل اثر خاصیت خود را بعد انقضای وقت عمل خویش در یکدم باز ستاند و بخود در کشد قوله ظاهر آن اختران قوام ما ؛ قوام بفتح و تشدید بر یاد ازد

در بیان آنکه حکما گویند آدمی عالم صغیر ست

قوله مصطفے زین گفت کادم و انبیاء الخ اشارت ست بحدیث شریف که مرویست از ابن عباس رضی الله عنهما قال جلس نفر من اصحاب رسول الله صلے الله علیه وسلم فخرج اذا دنا منهم فسمعهم یتذاکرون قال بعضهم ان الله اتخذ ابراهیم خلیلا و قال آخر موسی کلمه تکلیما و قال آخر عیسی کلمة الله و روحه و قال آخر آدم اصطفاه الله فخرج علیهم رسول صلعم و قال قد سمعت کلامکم و عجبکم ان ابراهیم خلیل الله و هو کذلک و موسی کلیم الله و هو کذلک و عیسی روحه و کلمته و هو کذلک و آدم اصطفاه الله و هو کذلک الا و انا حبیب الله و لا فخر و انا حامل لواء الحمد یوم القیامة تحته آدم فمن دونه و لا فخر و انا اول شافع و اول مشفع یوم القیامة و لا فخر و انا اول من یحرک حلق الجنة و یفتح الله لی فید خلنیها و معی فقراء المومنین و لا فخر و انا اکرم الاولین و الآخرین علی الله و لا فخر رواه الترمذی و الدارمی ترمذی و دارمی از ابن عباس رضی الله عنهما روایت نموده که گفت نشسته بودند مردم از اصحاب پیغمبر صلعم پس برآمد پیغمبر علیه السلام از خانهٔ مبارک خود تا آنکه چون قریب شد

ازینجا عه شنید آن سرور ایشان را که مذاکره میکردند در تفضیل انبیا علیهم السلام یعنی گفتند که ابراهیم علیه السلام را حق تعالی دوست خود گرفته است و آنرا خلیل الله نام کرده بواسطه آنکه محبت حق تعالی در دل و جوارح و فوای او سرایت نموده بنوعی که در دوستی حق جمیع مال خود را صرف فرموده چنانچه مشهور است این وجه تسمیه نزد علماست و نزد عرفا تسمیه ابراهیم بخلیل بجهت تخلل اوست در ذات آلهیه و حصر او مر جمیع صفات را بجهت تخلل حق ست در وجود صورت ابراهیم چنانچه صاحب فصوص در فص ابراهیمی بآن تصریح فرموده دیگری گفت که موسی بزرگ است که کلام کردبا او خدا تعالی کلام کردنی و ازان او را کلیم الله میگویند دیگرے گفت که عیسی کلمة الله ست که وجود او بکلمه کن از غیر پدر و القا کرد او را بنوی مریم و روحی است از خدا که مخلوق اوست تعالی شانه و اضافت بسوی حق از محض شرافت اوست مثل ناقة الله و تسمیه او بروح الله بواسطه احیای موتی ست و دیگرے گفت که آدم بزرگ ست از جهت آنکه برگزید و برداشت او را حق تعالی چنانچه فرمود ان الله اصطفی آدم پس برآمد و ظاهر شد برایشان رسول خدا صلعم و فرمود که تحقیق شنیدم کلام شما را و عجب کردن شما را و حقیقت امر همچنین ست چنانچه میگوید انیکه ابراهیم خلیل و دوست خداست و آن همچنین ست و موسی مناجات کننده است با خدا و راز گوینده و آن همچنین ست و عیسی روح خدا و کلمه اوست و آن همچنین ست و آدم برگزیده خداست و آن همچنین ست بعد ازان سید عالم و مهتر و بهتر اولاد آدم از جهت ادای شکر نعمای الهی بموجب وامابنعمة ربک فحدث بر کمالات خود تنبیه نمود و فرمود بدانید و آگاه باشید آنکه من محبوب خدا ام چنانچه در قرآن آمده قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله و محب چنانچه اطاعت محبوب میکند همچنین اطاعت محبوب محبوب نیز میکند و یقین ست که محبوب افضل ست از محب و حالانکه هیچ فخر نیست مرا یعنی از روے تفاخر و مباهات نمیگویم و منم حامل و بردارنده لوای حمد و علم او روز قیامت و لوای حمد آن روز بدست من خواهد بود و تخصیص لوای حمد بآنحضرت از جهت آنست که آن سرور حمد حق را چنانچه حق اوست بجا آورده و حمدی که شایان ذات او بوده تعالے شانه فرموده آنروز آدم و کسی که دون اوست از پیغمبران همه زیر لوای من خواهند بود و این کلام از روے مفاخرت نمیگویم چنانچه عادت عرب است و منم اول شفاعت کننده ام برای عصات مومنان و منم اول ازان کسی ام که شفاعت او قبول کرده میشود در روز قیامت و این گفتن از روی فخر نیست بلکه از قبیل تحدث نعم الهی ست و منم اول ازان کسی ام که می جنباند سلقهای در بهشت را و میکشاید حق تعالے برای من در بهشت پس می درآرد مرا در ان بهشت و حالانکه با من فقرای مومنان باشند و این سخن از روی فخر نمیگویم و منم اکرم خلایق اولین و آخرین ام بر خدای تعالی یعنی من نزد او افضل موجودات و اکرم مخلوقات و انچه بیان واقع ست میگویم و فخر و مباهات نمیکنم قوله نحن الآخرون السابقون اشارتست بحدیث شریف عن ابی هریرة رض یقول انه سمع رسول الله صلعم یقول نحن الآخرون السابقون در بخاری از ابی هریره روایت نموده که میگوید ابوهریره انیکه او شنید رسول علیه السلام را که می فرماید که من و امت من متاخریم از روی زمانه و متقدمانیم در آخرت بدخول جمیع اهل ادیان بحسب منزلت و کرامت و دخول جنت قوله

میرود می آید ایدر کاروان ؛ ایدر بکسر اول یعنی اینجا دانیک واکنون واین بیت مربوط است به بیت بالا که پیمین مشنو نمید نور از آسمان ؛ الخ قوله کی مفازه زفت آید بامفاز ؛ مفازه بفتح بیابان وجای رسیدن وجای رستن و فیروزی یافتن وجای فیروزی ومفاز بفتح جای رستگاری وجای هلاکت از اضداد لغات است ومعنی بیابان نیز آمده در نمیصرع تشبیه کاروان آسمانی است بمفاز وتشبیه موجودات عالم پستی بمفازه یعنی برکاروان آسمانی راه زمین دور ودراز نیست در یکزمان از اینجا باینجا میرسد چنانکه لفظ مفاره بالفظ مفازه دعوی زفتی وبزرگی نتواند زد هروقت که خواهند لفظ مفاز بلفظ مفازه درپیوندد وافاده معنی اوکند پس چنانکه لفظ مفاز در یکزمان از معنی جای هلاکت بمعنی جای رستگاری با آنکه بین المعنیین بعد ضدین است می درآید همچنین در یکزمان کاروان آسمانی از عالم بلندی بعالم پستی با آنکه بین العالمین بعد ضدین است درمی آید ودرین تشبیه اشارت است که اصل داده موجودات این عالم همان کاروان آسمانی است چنانکه ماده لفظ مفازه همین لفظ مفاز است قوله جسم طبع دل بگیر وز امتنان ؛ امتنان کسر نعمت دادن ومنت نهادن قوله گرچه پایه چشم برهم میزنی ؛ درسفینه خفته ره میکنی ؛ پایه بکسر بای فارسی دریای مجهول پلک چشم حاصل آنکه اگر عاشقانه کام خواهی برداشت ودست بدامن محبت کاملی خواهی زد درسلوک طریق همچو خفته درسفینه محفوظ از آفات دلی کشیدن رنج شاید ومشقات راه خواهی رفت اگرچه بظاهر بیدار وارخواهی بود

در تفسیر این حدیث که مثل امتی کسفینة نوح من تمسک بها نجی ومن تخلف عنها غرق

یعنی مثل امت من مثل کشتی نوح است کسی که تشبث نمود بدان سفینه نجات یافت وکسی که تخلف نمود ازان سفینه غرق شد وهلاک گشت قوله کسل از پیغمبر ایام خویش ؛ درینجا اشارتی ست که فهم آن اگر اهل بشارت محل آنکه اولیا بر قلوب انبیا اند فافهم قوله یکزمان پر باد وکبرت میکند ؛ کبر با کاف فارسی منقوط بنانی زده قوی وسطبر را گویند قوله جسم عارف را دید وصف جماد ؛ الخ معنیش همان ست که محمد رضا نوشته که از عارف شناسنده شیخ مراد است یعنی کسی که شناسنده مرتبه کمال شیخ است وتحریر اعیان لطف میداند جسم اورا شیخ از قصر فهم او تو غل در مشتهیات نفسانی باز میدارد تا بصفت خاک موصوف شود قوله چون براقت برکشاند نیستی ؛ ازینجا حقیقت براق که درعالم مثال بصورت اسپ متمثل شده بحبت سواری رسول خدا صلعم در شب معراج آمده بود دریاب قوله نی چو معراج زمینی تا قرار ؛ الی البیتین درین دو بیت حقیقت معراج ومعنی آن ارشاد فرموده اند وانچه مروی ست که رسول خدا صلعم بر براق نشسته از افلاک درگذشته اند صورت همین معنی بوده است درینجا انکار صورت معراج تو هم نخواهی کرد قوله سوی هستی آردت گر بایستی ؛ مراد از هستی حضرت حق است سبحانه وفاعل آرد براق نیستی یعنی اگر بر براق نیستی سوار شده درصف معراجیان ایستاده شوی ترا بحضرت وجود وهستی ببرد ومیتواند که مراد از هستی هستی موهوم وبرین تقدیر فاعل آرد ایستادن باشد یعنی اگر از سواری براق نیستی توقف کنی وسوار نشوی آن توقف وایستادن ترا در پستی هستی آرد لیکن اول اولی است قوله کوه ودریا را سمش مس میکند ؛ الخ

کوه و دریا عبارت از عقبات راه سلوک یعنی مقامات سلوک راطی میکنند تا از عالم حس بعالم باطن ببرد قولہ پا بکش در کشتی و میر و روان ؛ رجوع است بہ بیت سابق کہ ؛ در پناہ جان جانبخشی بوی ؛ الخ قولہ بر دریدی بر سخن پردہ قیاس ؛ اگر نبودی سمع سامع را نعاس ؛ نعاس بضم خواب و خواب کودن و مقدمہ خواب و فاعل دریدی فرمودہ پیغمبر علیہ السلام کہ من و اصحاب من ہمچو کشتی نوحیم پس ضمیر او در بیت آیندہ راجع باشد بہ پیغمبر علیہ السلام و میتواند کہ فاعل دریدے کلام سابق حضرت مولوی رض باشد کہ ؛ دست نی پای نی رو تا قدم ؛ الخ یعنے اگر سمع سامع را خواب نبودی این کلام من پردہ قیاس را بر دریدی و حقیقت عروج و معراج را بروی کشف کردی و بریں تقدیر لفظ او در بیت آیندہ بطریق التفات باشد از متکلم بغایب و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ فاعل بر دریدی شیخ است کہ بالا ذکر یافت انتہی سہو است چہ در ابیات سابقہ ذکر سخن شیخ نیست بلکہ لطف و قہر شیخ و تربیت او را بیان فرمودہ اند فتامل قولہ ہمچو آن ہدیہ کہ بلقیس

از سبا ؛ سبا بفتح نام شہر لیست یمن کہ بلقیس ملکہ آن بودہ

ہدیہ فرستادن بلقیس

قولہ ہدیۂ بلقیس چل استر بدست ؛ این قصہ مذکور ست در آیات قرانی کہ در سیپارہ قال الذین در سورہ نمل واقع شدہ و انی مرسلۃ الیہم بہدیۃ فناظرۃ بم یرجع المرسلون فلما جاء سلیمان قال اتمدونن بمال فما اتانی اللہ خیر مما اتکم بل انتم بہدیتکم تفرحون یعنے بدرستیکہ من فرستندہ ام بسوی سلیمان و قوم او ہدیہ کہ مقدمہ صلح ست پس نگرندہ ام کہ از انجا بچہ چیز باز گردند فرستادگان من اگر ہدیہ را قبول کند ملک ست والا پیغمبر پس آن ہنگام کہ آمد رسول بلقیس سلیمان و ہدیہ آورد گفت ایا مد ہیدہ مرا بخواستہ و مال و حالانکہ مال من از ہمہ بیشتر است پس انچہ عطا کرد مرخدا از ملک و نبوت و علم بہتر ست از انچہ بشما داده از متاع دنیا بلکہ شما بہدیہ خود شاد میشوید دمی نازید زیرا کہ جز حیات دنیا طمع نظر ہمت شما نیست قولہ عرصہ کش خاک زردہ دہی است ؛ دہ دہی باہر دو دال مفتوح خالص و کامل عیار قولہ چون کساد ہدیہ آنجا شد پدید ؛ کساد بفتح بی رواج شدن دنار وائی قولہ باز گفتند از کساد و از رواج ؛ رواکسر ضد کساد و آز اروا ج ہم میگویند قولہ خوش روان گشتند با ہدیہ روان ؛ ہدیہ روان یعنی ہدیہ بسیار یا لفظ روان صفت ہدیہ نبود بلکہ تکرار باشد برای تاکید قولہ کہ مرا از غیب نادر ہدیہا ست ؛ کہ بشر آزا نیارد نیز خواست ؛ خواست در نیجا اختصار خواستہ باشد کہ یعنی مال بود یعنے مرا از غیب ہدیہا ست کہ بشر آزا نتواند آورد و مال نیز داریم و این ہدیہای غیب و مال کہ سلیمان علیہ السلام فرمود ہر دو چیز را در راہ برسولان عیان نموده بود چنانچہ گذشت کہ ؛ چون بصحرای سلیمانی رسید ؛ فرش آنرا جملہ زر بخته دید ؛ پس زر شدن خاک صحرا ہم نمود ار تصرف باطنی سلیمان ست و ہم مال بیکران قولہ می پرستید اختری کان زر کند ؛ الخ این بیت و ابیات آیندہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ ومن اظلم در سورہ حم سجدہ واقع شدہ لا تسجدوا للشمس والقمر اسجدوا للہ الذی خلقہن ان کنتم ایاہ تعبدون یعنی سجدہ مکنید شمس و قمر را کہ ہر دو مخلوق و مامور اند مثل شما

وجه ۵ کنید حق سبحانه را که آفریده است اینها را اگر باشید شما که خدایرا عبادت میکنید **قوله** نی بدرگاه خدا آری صداع صداع بضم در دسر یعنی اظهار درد بکنی **قوله** جز روان پاک او را شرق نی ۱۰ شرق طلوع و مراد از طلوع اگر تجلی شهودیست پس معنی آن بود که آن آفتاب نمیشب که آفتاب حقیقت است در وقت نمیشب بر روان پاک تجلی میکند و مشهود ایشان میگردد و اگر مراد تجلی وجودیست پس معنی آن بود که آفتاب نمیشب علی الدوام در روان پاک شارق و طالع است اگر مشاهده او آرزو داری ایشان را دریاب و میتواند که مراد از شرق مشرق بود چه شرق و غرب میگویند و مشرق و مغرب مراد میدارند و برین تقدیر بالای لفظ روان در هر دو تقریر حاجت تقدیر لفظ بر و در نبود یعنی مشرق آن آفتاب روان پاک است خواه بسبب تجلی شهودی و خواه بحسب تجلی وجودی **قوله** در طلوعش روز و شب را فرق نی ۱۰ یعنی از نسبت آن آفتاب به نمیشب توهم نکنی که تجلی آن بر روان پاک در روز واقع نمیشود چرا که در وقوع تجلی آن روز و شب یکسانند و نسبت بشب بسبب بیداری اهل الله است دران و این تقریر بر تقدیر اراده تجلی شهودی از طلوع و اگر مراد تجلی وجودی است پس تقریرش آنکه تجلی و ظهور او در روان پاک علی الدوام ست و نسبتش بشب بجهت بیداری اولیاست دران و مشاهده ایشان مر او را و مخفی نماند که هر چند درین بیت هر یک از تجلیین مراد میتوان داشت لیکن بیت آینده مقوی اراده تجلی شهودیست اگرچه احتمال ثانی را هم قبول میکند چنانچه از هر دو تقریرش معلوم خواهد شد **قوله** روز آن باشد که او شارق شود ۱۰ شب رود چون نور او بارق شود ۱۰ چون در بیت بالا روز و شب مذکور شد در اینجا میفرمایند که روز حقیقی آنست که آن آفتاب حقیقت تجلی کند و مشهود شود و این روز معروف روز مجازی است پس اگر در روز معروف بر تو تجلی نفرماید این روز و شب تاریک است و اگر در شب معروف بر تو تجلی کند نور او بارق شود شب برود و روز روشن گردد و این تقریر بحسب تقریر اول بیت بالاست و اما بحسب تقریر دوم پس معنی آن بود که روز حقیقی آنست که در و تجلی و ظهور آن آفتاب حقیقت باشد و آن روان پاک انبیا و اولیاست چنانچه جائے دیگر نیز فرموده اند که ۱۰ پس حقیقت روز سر اولیاست و جائی که چنین آفتاب طالع ست شب نیست پس هر گاه که نور او در روان پاک علی الدوام بارق باشد شب جهل از انجا برود و گرد آن نگردد ای عزیز اگر درین هر دو تقریر تامل صادق بکار بری دریابی که این بیت مقوی اراده تجلی شهودیست و شارحی نوشته که در بعضی نسخ قدیمه ۱۰ شب نماند شب چو بارق شود ۱۰ یعنی چون در شب معروف آن آفتاب تجلی کند شب نماند و روز روشن گردد و این نسخه احتمال ثانی را گنجایش نمیدهد مگر که لفظ شب را بر تکرار و تاکید حمل کنند و انچه شارح مذکور در تفسیر این بیت نوشته که ضمیر آن راجع بروان پاک که در بیت بالاست و ضمیر او را راجع بآفتاب حقیقت حاصل آنکه روز حقیقی جان اولیاست که آفتاب حقیقت طالع در وست و در تاب آن آفتاب ظلمت شب فانی انتهی ارجاع ضمیر آن بروان پاک سهو است اگرچه در صحت مدعا سخن نیست چه در صورت ارجاع ضمیر حرف کاف یا کاف صفت باشد برای لفظ آن چنانچه مشار الیه تقریر کرده و یا کاف علت باشد و هیچ یک را ذوق

عبارت قبول نمیکند چہ مقبول ذوق نیست مگر ہمین کہ کانف بیانیہ بود دور ارادہ انیعنی احتیاج بارجاع ضمیر بروان پاک نیست بلی توسط آن ہم باشد مقصود ہم آغوش توان شد چنانچہ از تقریر دوم کہ فقیر تحریر داده است دریافتے قولہ چون نماید ذرہ پیش آفتاب ؛ چون یعنی چنانکہ و انچہ شارحی یعنے چگونہ نیز تجویز کرده سہو است قولہ آفتابے را کہ رخشان میشود ؛ الی البیتین صدر مصرع اول این بیت مبتدا موصوف ست و باقی مصرع صفت و مصرع ثانی صفت بعد صفت و بیت دوم خبر آن قولہ کیمیاے کہ از و یک ماثری ؛ بر دخان افتاد و گشت آن اختری ؛ ماثر مصدر میمی است و مراد از اختر جنس اختر است و یا در لفظ ماثری و اختری یای فارسی ست یعنی آن آفتاب حقیقت کیمیای ست کہ از و اثری بر دخان یعنی عناصر افتاد و ازان عناصر اختر ہا پیدا شد چہ افلاک سبعہ و انجم نزد اہل تحقیق عنصری اند چنانچہ صاحب فصوص رح در فص ادریسی بیان فرموده است اگر خواہی در انجا ببین و شاید کہ مراد از اختر آفتاب باشد و ہر چند کہ دیگر اختران ہم مخلوق از عناصر اند لیکن تخصیص ذکر کجہت مناسبت مقام است و بیت ثانی مرجح انیعنی است و انچہ شارحے نوشتہ کہ لفظ ماثری بیای تازی ست و دخان عبارت از آسمان و لفظ اختری بیای تازی صاحب اختر ہا حاصل آنکہ آسمان از اثر آن کیمیا صاحب اختر شد انتہے سہو است و انچہ در توجیہ دوم نوشتہ کہ و اگر نظر با مصراع ثانی بیت ثانی لفظ ماثری و اختری را بیای فارسی گوئیم از دخان خورشید مراد داریم نیز وجہی ست انتہے آری بیای فارسی ست لیکن از دخان خورشید مراد داشتن بمعنی است چہ معنی آن بود کہ از ان کیمیا اثرے بر خورشید افتاد و آن خورشید اختر شد پس لازم می آید کہ خورشید پیش از اثر آن کیمیا موجود بود لیکن اختر نبود و بعد از افتادن اثر وی اختر شد و نیز از دخان کہ مظلم محض ست اراده خورشید کہ منور ست از قبیل اراده ضد است از ضد چون اراده گلاب از لفظ بول قولہ نادر اکسیری کہ از وی نیم تاب ؛ بر ظلامی زد بگردش آفتاب ؛ السیر یکسر کیمیا و ظلام بالفتح و التخفیف تاریکی اول شب و مضمون این بیت بعینہ مضمون بیت بالا است پس مراد از ظلام ہمان دخان ست کہ کنایت از عناصر باشد و انچہ شارحی نوشتہ کہ ظلام بالفتح و التخفیف تاریکی اول شب و مراد مطلق تاریکی انتہے مخالف آن تقریر ست کہ در توجیہ دوم بیت بالا نوشتہ چہ در بیت بالا یای ماثری و اختری را نظر بمصرع ثانی این بیت یای فارسی تجویز کرده است پس باید کہ چنانچہ دران بیت از دخان خورشید مراد داشتہ درین بیت نیز از ظلام خورشید مراد دارد و بر غلطی خود ثابت باشد غرضکہ ہمچو دیوانگان سخن میگوید قولہ بو العجب مینا گری کز یک عمل ؛ مینا بکسر دو معنی دارد اول آبگینہ باشد دوم کیمیا را گویند و اینجا بمعنے اخیر ست قولہ تا زبون گردد بہ پیش آن نظر ؛ الخ مربوط است بمصرع اخیر بیت بالا کہ ؛ دیدہ ربانی خود را بیاب ؛ و بیان فائدہ یافتن دیدہ ربانی ست

کرامات شیخ عبداللہ مغربی قدس سرہ

قولہ نور این شمس شموس فارس ست ؛ روز خاص و عام را او حارس ست ؛ شمس شموس عبارت از آفتاب حقیقت یعنی آفتاب آفتابہا و فارس اسپ سوار صفت شمس ست و مراد تیز دو حارس نگاہبان یعنی نور ہمین شمس حقیقت تیز رو است کہ

در روز خاص و عام را انگاہبانست نہ نور آفتاب فلک و میتواند کہ مراد از شموس ستارگان باشند و برین تقدیر مراد از شمس خورشید فلک باشد و در نصورت این بیت شرط بود و بیت آینده جزا یعنے ہر گاہ نور این آفتاب ستارگان کہ تیز دو است در روز خاص و عام را حارس باشد پس آن نور مجید کہ ہزاران آفتاب پدید آرد چگونہ حارس نبود و این احتمال اولی از اول است و بر تقدیر این احتمال اگر این بیت را شرط نگویم و بیت آینده را جزای شرط محذوف دانیم ہم وجہی دارد یعنے ہر گاہ کہ چنین است پس آن نور مجید چگونہ حارس نباشد و درین صورت این بیت مستقل الحکم باشد یعنے نور این شمس ستارگان است کہ در روز خاص و عام را نگاہبان ست و در بعضی نسخ شموسی واقع شده بایای نسبت پس صفت شمس شبا
فارس صفت بعد صفت یعنی شمسی کہ منسوب بستارگان ست و از زمرۂ ایشان و باقی تقریر بحال خود و انچہ محمد رضا نظر باین
نسخہ نوشتہ کہ نور تجلی را شمس شموسی فارس میگوید یعنے آفتاب بر آفتابہا سوار انتہی خشو است قولہ کہ ہزاران آفتاب
آرد پدید ہزاران آفتاب کنایت از ذوات مقدسہ انبیا و اولیا و یا گوئیم کہ اگر خواہد ہزاران آفتاب مثل این آفتاب
فلک پدید آرد قولہ یوم لا یخزی النبی تو باز دان نور یسعی بین ایدیہم بخوان اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ
ندسمع اللہ در سورہ تحریم واقع شده یوم لا یخزی اللہ النبی والذین آمنوا معہ نورہم یسعی بین ایدیہم و بایمانہم
یقولون ربنا اتمم لنا نورنا و اغفر لنا انک علی کل شئ قدیر یعنے روز کہ خجل نکند خدا پیغمبر خود را و نہ نفس او را عذاب کند
نہ شفاعت او را در بارۂ عاصیان مردود سازد در سوانسازد و آنانرا نیز کہ ایمان آورده اند باوی یعنی خواست ایشان
نیز در بارہ ایشان قبول کند نور ایشان یعنی نوری کہ خدا بمومنان عطا کرده می شتابد و میرود در پیش ایشان و قتیکہ
بر صراط گذر ند و دران محل کہ نور منافقان فرو میرد گویند مومنان ای آفریدگار ما تمام گردان بما روشنی ما یعنی باقی دار
ما بسلامت بر صراط بگذریم و بیامرز ما را یعنی از ظلمت گناہ پاک کن بدرستیکہ تو بر ہمہ چیز ہا از اتمام انوار و مغفرت او زار
توانائی قولہ کو بجنبد ہم بمیغ و ہم بماغ الخ میغ بکسر و یای فارسی ابر و بمعنی سیاہ و اینجا بمعنی اول ست و ماغ بسہ معنی
آمده اول ترم بود کہ آنرا ہندوی کہرا مند و آن تیرگی و بخاری باشد کہ در ایام زمستان در ہوا پدید شود و از وی فرود
آید حضرت مولوی رح میفرمایند کہ بیت در آفتاب فضل کشا پر و بال تر و کز پیش آفتاب بر فتست میغ و ماغ دوم پرنده
ایست آبی سیاہ رنگ سوم نوعی از کبوتر باشد و بمعنی سیاہ و سفید نیز آمده و اینجا بمعنی اول ست و بجنبیدن نور جان مراد
او ترم را بآن وجہ ست کہ از ین ہر دو زراعت غذا گیرد و نمو پذیرد و ازان غلبہ پیدا شود و غذای انسان گردد و
نور جان یا بد و لفظ واللہ اعلم بالبلاغ اگرچہ برائے تکمیل شعر است لیکن معنیش ہم ملحوظ است و محض برای تکمیل
شعر نیست یعنے خدا یتعالے دانا تر است بکیفیت رسانیدن نور جان بمیغ و ماغ یا معنے آن بود کہ خدا دانا
تر است باین بلاغ و ارشاد من یعنے او میداند کہ این اسرار در کدام گوش خواہد رسید و کدام کس آن را
کماہی خواہد فہمید

بازگردانیدن سلیمان رسولان بلقیس را

قوله بازگردید ای رسولان الخ ؛ الخ درین ابیات بیان مضمون این آیه کریمه است که در سیپاره قال الذین در سوره نمل واقع شده ارجع الیهم فلنا تینهم بجنود لا قبل لهم ولا خرجنهم منها اذلة وهم صاغرون یعنی ای رسول باز گرد بسوی بلقیس وقوم او وبگو تا بیایند واگر نیایند پس هر آئینه بیاریم بر ایشان لشکرها که از غایت کثرت وقوت طاقت مقاومت نباشد ایشان را آنان لشکر و هر آئینه بیرون کنیم ایشان را از بلاد سبا در حالتیکه بی حرمت و بی عزت باشند و ایشان خوار شدگان شوند و اسیران قوله فرج استر لاکن حلقه زر است ؛ مفهوم همانست که شارحی نوشته که اهل دول این عمل میکنند که بفرج استر خلقه زرمی اندازند تا حامله نشود که حملش موجب هلاک است واز اینجا تا آن بیت که ؛ کو نظر گاه شعاع آفتاب ؛ الخ مقوله حضرت مولوی است قوله از گرفت من زجان اسیر کنید ؛ مقوله حضرت سلیمان است ومربوط به بیت بالا که ؛ باز گردید ای رسولان الخ ؛ الخ یعنی اگر روی دل بمن نیارید وبسوی من نیائید از شدت جنگ کردن و اسیر ساختن وبقتل آوردن من نترسید وجان را اسیر کنید یعنی زخم شمشیر من اول بر جان شما خواهد رسید وشما را زنده نخواهد گذاشت وانچه شارحی نوشته که یعنی گرفت مرا بجان بپذیرید مثل سپر که پذیرای حربه است انتهی غلط کرده است ندانسته که درین ابیات بیان مضمون آن آیه کریمه است که سابق نوشته شد که ارجع الیهم فلنا تینهم بجنود الآیه وقطع نظر ازین معنی لفظ از گرفت که نوشته است استعمال لفظ از آبی از انست وانچه محمد رضا نوشته که یعنی این مواخذه که بر شما کردم که روی دل بسوی من آرید همین قبول مرا پناه خود کنید تا از فتنه رهائی یابید اگرچه در حین استماع این قول گرفتارید در ما ومن انتهی غفلت از مضمون آیه مذکوره یکطرف تقریر هر دو مصرع حشو محض ست با آنکه استعمال حرف زار اکه بالای لفظ جان است ملاحظه نکرده که مفید سپر کردن جان است نه مفید سپر کردن قول سلیمان ونیز منافاتی که این تقریر با ابیات آینده دارد پیدا و هویدا است قوله گرچه اکنون هم گرفتار منید ؛ یعنی اگرچه در معنی اکنون هم شما را اسیر کرده ام چه این هدیه فرستادن از اثر توجه وکشش منست قوله مرغ فتنه دانه بر بام ست الخ الخ این بیت با سه بیت دیگر میتواند که مقوله حضرت مولوی باشد یعنی مرغی که مفتون دانه است هر چند که بر بام ست لیکن چون نظر بسوی دانه دارد بسته دام است ودر اینجا ارشاد است که سالک را باید که از دنیا بکلی بر خیزد و نگاهی هم بجانب آن نکند ومیتواند که مقوله سلیمان آن باشد یعنی شما را بجذب باطن گرفتار خود کرده ام مثل مرغی که دانه اش باوجود آزادی گرفتار خود ساخته باشد قوله چون کشیدت آن نظر اندر ربیم ؛ الخ مقوله سلیمان است علیه السلام نه مقوله دانه کما یتوهم یعنی از میل خود بسوی من جذب وکشش مرا دریابید

قصه عطاری که سنگ ترازوی او گل سرشوی بود و زردیدن مشتری گل خوار ازان گل هنگام سنجیدن شکر و دیدن عطار و نادیده کردن آن را

این داستان مربوط است بمصرع ثانی بیت بالا که ؛ پس بدانی کز تو من غافل نیم ؛ چنانچه از بیت آینده که ؛ چون

ببینی مر شکر را آزمود ؛ پس بدانی احمق و غافل که بود ؛ بطهور انجامد و شاید که مربوط باشد بآن بیت بالا که ؛ آن نظر با کو بدانه میکند ؛ الخ چنانچه از بیت آینده که ؛ گر بدزدی و گل من می بری ؛ رو که هم از بهلوی خود میخوری ؛ ظاهر میشود یعنی نظر بسوی دانه موجب گرفتاری مرغ است چنانکه میل بسوی گل دوزدیدن آن باعث ضرر گل خوار بود و آنچه شارحی نوشته که این داستان مربوط بابیت بالاست که ؛ دانه گوید گر تو میدزدی نظر ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده که ؛ گر بدزدی و گل من میبری ؛ الخ انتهی سهو است اگر تامل صادق کنی دریابی قوله تا خرد ابلوج قند صاف و زفت ؛ ابلوج بفتح اول قند و شکر را گویند قوله لیک گل سنگ ترازوی منست ؛ گر ترا میل شکر بخریدنست ؛ باید دانست که مصرع اخیر شرط است و جزا پیش پیداست پس جزای آن یا مضمون بیت بالا باشد یعنی اگر ترا میل شکر خریدن ست ابلوج من بی تکلف و بی سخن نیکوست پس در معنی مصرع اول مقدم نباشد بر مصرع ثانی یا گوئیم که جزای شرط محذوف است یعنی اگر ترا میل شکر خریدن ست بخر و بر سنگ ترازو که از گل ست و اعتبار را نشاید نظر کمن هرچند که از گل ست اما کم و زن نیست و این برای آن گفت که سنگ ترازو که معتبر تر و بی شبهه تر باشد آنست که از آهن بود و بعد ازان آنکه از سنگ بخلاف آنکه از گل باشد که خاطر مشتری از وسواس کم و زنیش جمع نشود و در نصورت مصرع اول مقدم باشد بر مصرع ثانی و بر هر دو تقدیر مصرع مذکور استدراک باشد از بیت بالا که ابلوج من بی تکلف و بی سخن نیکوست قوله همچو آن دلاله که گفت ای پسر ؛ الی الابیات الثلثه از اینجا مقوله حضرت مولوی است رض یعنی چنانکه دلاله باجویای عروس گفت که آن ستیزه دختر حلوا گر است و وی خورسند شد همچنین آن گلخوار از گفته عطار شاد ان گشت پس درین بیت قول گلخوار را فقط بسخن دلاله تشبیه نفرموده اند بلکه مضمون ابیات اربعه گذشته را بمضمون این ابیات ثلثه تشبیه داده اند قوله گر نداری سنگ و سنگت از گل است ؛ خطاب است بعطار در عالم خیال پس مخاطب صورت خیالی است نه صورت خارجی چه قصد گلخوار دزدی کردن گل ست نه آگاه کرده بردن قوله اندران کفه ترازو ز اعتداد ؛ اعتداد فا شمار آوردن و اعتبار داشتن و اینجا بمعنی اول باشد یعنی از برای شمار کردن وزن لشکر و میتواند که بمعنی ثانی بود یعنی بسبب اعتبار داشتن وی آن گل را در وزن قوله تو همی ترسی زمن لیک از خوے ؛ لیک از خری مربوط بما قبل خود است قوله مرغ زان دانه نظر خوش میکند ؛ الخ رجوع است بهبیت بالا که ؛ دانه گوید گر تو میدزدی نظر ؛ الخ قوله گر زنای چشم خطی می بری ؛ خط بهره و نصیب و بخت درین بیت و بیت آینده میتواند که خطاب بمرغ باشد و میتواند که بمالک بود قوله این نظر از دور چون تیر است و سم ؛ اشارت است بحدیث شریف النظر سهم من سهام ابلیس یعنی نظر کردن در زنان اجنبیه تیر لیست زهر آلوده از تیرهای ابلیس قوله تا بدین ملکی که او را ملیست ژرف ؛ در شکار آیند مرغان شگرف ؛ ژرف با اول مفتوح دور و دراز و شگرف با اول مکسور و ثانی مفتوح برازده بزرگ و نیکو و محتشم و زیبا و با شکوه و قوی و سطبر و لفظ تا برای بیان غرض و فائده است و لفظ بدین اشارت بملک عقبی و حرف یا در لفظ ملکی یای فارسی است یعنی مرغان شریف که انبیا و اولیای کمل باشند ملک عقبی را برای آن اختیار کرده اند که تا مرغان شگرف یعنی طالبان حق

در پی ایشان بملک عقبی در آیند و گرفتار دام دنیا نشوند چنانچه در دفتر ثالث قول حضرت داؤد علیه السلام گذشت که ؛ زر قسمم سوی نماز و آن خلاء ؛ بهر تعلیم است ره مر خلق را ؛ حاصل آنکه اگر ایشان دینار را اختیار کردندی ایشان را مضر نبودی لیکن طالبان و مبتدیان تقلید ایشان گمراه گشتندی و اختیار عقبی بجهت نفع دیگران است که ایشان از دنیا و عقبی هر دو فارغ اند و شاید که لفظ تا برای بیان غرض و فائده نبود بلکه برای غایت باشد و برین تقدیر مرغان شریف در بیت بالا کنایت از زاهدان و عابدان باشند و مرغان شکرف درین بیت کنایت از سالکان و طالبان معرفت حق یعنی ملک عقبی دام مرغان شریف است تا غافلی که درین ملک بعضے طالبان حق که در ابتدا رسلوک مقصود ایشان جزذات حق نمی باشد گرفتار میشوند و بکشف و کرامات خورسند میگردند و از رسیدن بمرتبه کمال بازمی مانند و این تقریر اولی ست از اول زیرا که لفظ شکرف مقتضے برتری ست از شریف نه بالعکس چنانکه در تقریر اول بود و نیز اطلاق دام بر ملک عقبی و توصیف آن بژرف در مقابله اطلاق دام بر مال دنیا دال بر آنست که عقبی همچو دنیا دامیست که هر که دران گرفتار شود از رسیدن بمرتبه کمال محروم می ماند بلکه این دام از دام دنیا بزرگتر ست که مرغانی که ازان دام جسته اند بعضی از انها ازین دام نمی توانند رست قوله من سلیمان نی نخواهم ملک تان ؛ بلکه من بر هانم از هر هلاک تان ؛ هلاک بضم نیست شدن و افتادن و این بیت بیتوانند که مربوط باشد بآن بیت که در صدر سرخی بالاست که ؛ باز گردیدای رسولان خجل ؛ زر شما را دل بمن آرید دل ؛ و میتوانند که مربوط باشد بان بیت که در آخر سرخی مذکور ست که ؛ چون کشیدت آن نظر اندر نیم ؛ قوله پس بدانی کز تو من غافل نیم ؛ یعنی جذب و کشش من شما را نه برای این ملک ست بلکه برای رهانیدن از هر هلاک ست قوله باز گونه ای اسیر ابجهان ؛ الخ ازینجا مقوله حضرت مولوی ست رض نه مقوله سلیمان علیه السلام کما یتوهم

دلداری و نوختن سلیمان علیه السلام مر آن رسولان را

قوله رد من بهتر شما را از قبول ؛ وجه بهتری رد از قبول همانست که شارحی نوشته زیرا که مراد بلقیس از ارسال هدیه آن بود که اگر این هدیه را قبول فرماید بادشاه است و اگر واپس فرستد نبی پس رد هدیه که مستلزم اظهار نبوت است موجب ایمان بلقیس و قوم او بهتر قوله سر سبز زر گردد و در شمین ؛ ثمین قیمتی قوله حق برای آن کندای زر گزین ؛ این بیت و بیت آینده مقوله حضرت مولوی ست رض قوله بادشاهی نیستت بر ریش خود ؛ ازین بیت تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی است رض قوله ورنه اوهم وار سر گردان و دنگ ؛ دنگ بفتح دیوانه و بیهوش و حیران مانده راه گوید و صدائی را نامند که از باهم خوردن دو سنگ یا دو چوب و امثال آن پدید آید و نشانه و نقطه پرکار را خوانند قوله مهرشان نهاد بر چشم و دهان ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم واقع شده ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة ولهم عذاب عظیم یعنی مهر کرده است حق تعالے بر دلهای ایشان و بر گوشهای ایشان و بر چشمهای ایشان پرده الیست و مر ایشانرا ست عذاب عظیم قوله ای جان که یا بشری لی نه اغلام ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره و ما من دابة در سوره یوسف واقع شده و جارت سیارة

فارسلوا واردهم فادلی دلوه قال یابشری هذا غلام یعنی وآمد کاروانی نزدیک آن چاه وآن جمعی بودند که از مدین بمصر میرفتند پس فرستادند وارد خود را بسوی آن چاه دوارد کسی را گویند که آب کشندگان کاروان متعلق بدو باشند پس در چاه فروگذاشت دلو خود را وحی رسید بیوسف که در دلو نشین ویوسف در دلو نشست گفت آن وارد مژده وشادی و اکلاین غلام ست درغایت خوبی قوله وقت بازی کودکان راز اختلال ؛ اختلال بکسر خلل پذیرفتن ولاغر وضعیف شدن وزبان زرده شدن وبیم وادوختن ونیازمند گشتن وانجا به یکی ازسه معانی اول ست یعنی بسبب خلل در عقل یا بسبب ضعف عقل یا بسبب زبان زده شدن از جهت نقصان عقل

دیدن درویشی جماعت مشایخ را در خواب

این داستان مربوط است به بیت بالا که ؛ عار فانش کیمیا گر گشته اند ؛ الخ بمناسبت زر ساختن آن درویش هیزم کش تنگ هیزم را نه بمناسبت بغیم شدن این درویش از رزق بسبب شیرین شدن میوه ها سے تلخ وترش وخوار شدن زر در نظر او نه لاتغلط

نیت کردن او که این زر بدهم بدان هیزم کش

قوله پس همی منگید باخود زیر لب ؛ منگیدن بفتح اول آهسته در زیر لب سخن گفتن قوله کیف تلقی الرزق ان لم یرزقوک یعنی چگونه ملاقات میکنی وبیابی رزق را اگر رزق ندهند آن اولیا را تا حاصل آنکه شیرین شدن میوه های تلخ وترش بر تو وبیغم گشتن تو از رزق تصرف اولیا ست وآنچه محمد رضا نوشته که اشارت بآن ست که از برکات اولیا توسع در حال خلایق است چنانچه در حدیث آمده بهم یرزقون وبهم یمطرون انتهی اشارت بحدیث شریف مذکور نیست مشار الیه بیات سرخی سابق را فراموش کرده است قوله در زمان هیزم شد آن اغصان زره ؛ اغصان جمع غصن که بضم شاخ درخت باشد قوله پیش خاصان ره نباشد عامه را ؛ این مصرع مقوله حضرت مولوی ست ره

تحریض سلیمان رسولان را

قوله همچنانکه شه سلیمان از نبرد ؛ الخ مربوط است بمصرع ثانی بیت بالا که ؛ کان بود از رحمت واز جذب شان قوله کاین زمان رضوان درجنت کشاد ؛ رضوان بکسر خوشنود شدن ونام دربان بهشت اگر خواهی که حقیقت جنت رضوان را معلوم کنی معنی رضوان را ملاحظه کن قوله پس سلیمان گفت ای پیکان رو ید ؛ الخ این بیت بامصرع اول بیت آینده مضمون آیه کریمه است که در سیپاره قال الذین در سوره نمل واقع شده ان لاتعلوا علی وآتونی مسلمین یعنی برمن بزرگی نکنید وگردن کشید وبیائید گردن نهادگان وفرمان برندگان قوله زود کان الله یدعوا بالسلام ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره یعتذرون در سوره یونس واقع شده والله یدعوا الی دار السلام یعنی خدا میخواند بندگان خود را بسوی سرای سلامت که بهشت ست یعنی میخواند بعمل که موجب دخول بهشت ست ای عزیز اگر در نیجا تیز دمنی بکار بری دریابی که همین خواندن

سلیمان علیہ السلام خواندن خداست قولہ ملک را بر بہزن ادہم دارزدہ اگر گوئی کہ ابراہیم ادہم بعد سلیمان پیدا شدہ است پس تشبیہ بہ بر بہزدن ملک وی چگونہ صورت بندد گوئیم کہ می تواند بود کہ سلیمان علیہ السلام بنور کشف حال او قت معلوم فرمودہ باشد یا گوئیم کہ می تواند بود کہ سلیمان علیہ السلام تشبیہ ندادہ است بلکہ بلقیس را ترک ملک ارشاد فرمودہ است و حضرت مولوی رض ارشاد او را علیہ السلام در صورت تشبیہ بیان فرمودہ اند و این توجیہ اولی از اول است کما لا یخفی علی من لہ ذوق

سبب ہجرت ابراہیم ادہم قدس سرہ

قولہ سان بر بام اندر دار و گیر ۔ حارس پاسبان و دار و گیر فرماندہی قولہ کہ کندران دفع دزدان ورنود ۔ رنود بضم جمع رند کہ بکسر منکر و چاپلوس و محیل را گویند و اینجا مراد مفسدانند قولہ فارغ است از واقعہ این دل ست ۔ واقعہ آسیب کار زار و قیامت و اینجا بمعنے اول ست قولہ لیک بد مقصودش از بانگ رباب ۔ یعنی مشتاقان خیال آن خطاب ۔ یعنے نغمہ بانگ رباب را مذکر نغمہ خطاب حق کہ کلمہ کن باشد میدید و در نغمہ این نغمہ آن می شنید کہ این در بحر و حیات بخشی مشابہ خطاب حق ست و مستخرج از و چنانچہ ابیات آیندہ مبین ہمین معنی ست از سلطان المشائخ حضرت بخواجہ نظام الدین بدایونی قدس اللہ سرہ روحہ منقول ست اما از یاد رفتہ است کہ کلمہ کن را فرمودہ اند یا قول الست بربکم را کہ میفرمودند کہ یاد دارم کہ آن در نغمہ پوربی بودہ است و ہمین سبب حضرت ایشان نغمہ پوربی را بسیار دوست میداشتند قولہ چیزکے ماند بدان ناقور کل ۔ چیزکے یعنی اندکے و لفظ بدان اشارت بخطاب حق و ناقور صور تشبیہ خطاب است بصور اسرافیل در احیاء کل موجودات یعنی نالہ سرنای و تہدید دہل اندکی بدان خطاب کہ ہمچو صور اسرافیل حیات بخش خلایق ست می ماند و آنچہ شارحی از لفظ بدان ناقور صور اسرافیل مراد داشتہ و نوشتہ کہ حاصل آنکہ چنانکہ صدائے صور اسرافیل سبب احیای اموات است نالہ سرنای و تہدید دہل زندگی بخش جان مشتاق انتہی ربطی بابیت سابق ندارد کما لا یظہر بادنی تامل قولہ لیک چون آمیخت با خاک کرب ۔ کرب بفتح اندوہ و بفتحتین اندوہگین شمس و مراد اندوہگین شونده از قبیل اطلاق مصدر و ارادہ مشتق یا بطریق مبالغہ بود از قبیل زید عدل یا بحذف مضاف بود یعنی صاحب کرب و میتواند کہ بکسر دوم باشد پس یکی از اوزان اسم فاعل بود مثل خشن و لزب و این بہترے نماید قولہ آب چون آمیخت با بول دکیز ۔ کیز بکسر کاف فارسی و یای عجمی بول و شاشہ قولہ کاندر و باشد خیال اجتماع ۔ یعنی اجتماع عاشق با معشوق خود

حکایت آن تشنہ کہ از سر جوزبن جوز میریخت

قولہ در نغولی بود آب آن تشنہ راند ۔ نغول بضم ژرف و عمیق و دور دست قولہ تکیہ بر اشفاق و بر اسعاد تو ۔ اسعاد بکسر نیکبخت کردن قولہ قصد م از الفاظ او راز تو است ۔ یعنی مشاہدہ راز تو کہ رسائی ادراک باشد مقصود ست قولہ

قصدم از افشاس آواز تو است یعنی استماع آواز خواندن تو چه هر چه حضرت مولوی رض در وقت شب انشامی فرمودند حضرت حسام الدین قدس سرہ آزامی نوشتند و در روز پیش حضرت مولوی رض میخواندند قوله ناس غیر جان جان افناس نی ؛ یعنی غیر کسے کہ شناسای جان جان باشد ناس نیست قوله مارمیت اذ رمیت خواندہ ؛ اشارت است بآیت کریمہ کہ در سیپارہ قال الملا در سورہ الفال واقع شدہ مارمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی یعنی نہ انداختی قوای محمد تیر را وقتی کہ انداختی تو تیر را ولیکن خدا انداخت تیر را قوله زانکہ خوشخوان آن بود کہ در خمول ؛ خمول بضمتین گمنام شدن قوله نی پی خشم و مماراۃ و هواست ؛ ممارات مجادلہ و ستیزہ کردن قوله کاہد قومی انهم لایعلمون ؛ این حدیث نبوی ست و درین کتاب عالی خطاب مکرر وقوع یافتہ یعنی بار خدایا ہدایت کن قوم مرا بدرستیکہ ایشان نمیدانند مرا یعنی مرا نمیشناسند کہ کیستم

تهدید فرستادن سلیمان علیه السلام پیش بلقیس

قوله مین بیا بلقیس ورنہ بد شود ؛ الخ یعنے اگر نیائی لشکر تو خصم تو شود و از اطاعت فرمان تو برگردد و مراد از لشکر اعضاء و حواس ست یا عام و شامل مر نوکران را قوله جملہ ذرات زمین و آسمان ؛ الخ از اینجا مقولہ سنرت مولوی ست قوله دست بر کافر گواہی میدہد ؛ اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سورہ یٰس در سیپارہ و مالی لا اعبد واقع شدہ و تکلمنا ایدیہم و تشہد ارجلہم یعنے کلام خواہند کرد با ما دستہای ایشان و گواہی خواہند داد پایہای ایشان قوله گر بگوید چشم را کور افشار ؛ فشار بکسر اول ست از افشردن یعنے شپلیدن و نیز یعنے دشنام آبدار یعنی پاشیدن و ریختن باشد قوله در چشم از تو برآرد صد دمار ؛ دمار بفتح اول کے و از بیخ و بن برکندن و ہلاک کردن و دود کہ تا زیش دخان خوانند قوله خورد ؛ کن لشکر دیو و پری ؛ الخ مقولہ سلیمان ست و مربوط بہ بیت بالا کہ ؛ پردہ دار قدرت را برکند ؛ الخ یعنے قطع نظر از حضور لشکر دیو و پری ہمہ لشکر اعضا و حواس تو و جمیع چاکران بفرمان من اند اگر حکم کنم دشمن تو گردند و با تو بجرب آیند قوله نقش خود گر نقش سلطان یا غنی ست ؛ از اینجا تا آخر سرخی مقولہ حضرت مولوی ست رض قوله ای تو در پیکار خود را باختہ ؛ دیگران را تو ز خود نشناختہ ؛ لفظ پیکار در اینجا بفتح بای فارسی و با کاف تازی ست یعنی جنگ حضرت مولوی قدس سرہ درین ابیات بمبتدیان طریقت کہ از نقش و صورت نگذشتہ اند و از حقیقت جامعہ خود خبر ندارند و موجودات عالم را غیر خود می انگارند خطاب میفرمایند یعنے ای آنکہ در پیکار نفس خود را در باختہ و ریاضت و مجاہدہ شعار خود ساختہ این ریاضت تو کارے نتواند ساخت زیرا کہ تو دیگران را از ان خود و عین خود نمیشناسی بلکہ غیر خود میدانی و تا کہ از اعتقاد غیر و غیریت برنگردی و از نقش و صورت چشم نہ بندی ریاضت فائدہ ندہد و ربط این بیت با سابق بمناسبت صورت بینی و بیجزی از جان ست و میتواند کہ خطاب در اینجا بمبتدیان طریقت نبود بلکہ بمتوسطان طریقت باشد کہ موجودات عالم را مظہر حقیقت جامعہ خویش دانستہ اند و دیگران را از خود ممتاز نساختہ و در نیصورت دیگران را از خود نشناختن یعنی فرق نا کردن باشد

میان خود و دیگر موجودات و برین تقدیر این بیت کلام تام نیست بلکه تمامیت آن با بیت ثانی است یعنی ای آنکه در پیکار نفس خود را فنا کرده و از نقش و صورت درگذشته و دیگران را از خود ممتاز نمیدانی و بهر صورت که مقابل آئی برین امر قیام مینمائی که این منم والله که این حال وصف تو نیست والا در وقت تنهائی از خلق مغموم نگشتی و برین تقدیر نیز ربط این بیت بما سبق ظاهر و پیدا است **قوله** تو بهر صورت که آئی بایستی ؛ که منم این والله آن تو نیستی ؛ این بیت تفصیل مصرع اخیر بیت بالاست یعنی تو دیگر از اعیان خود نمیدانی و خود را نظر بنقش و صورت خویش غیر همه میخوانی و بهر صورتی از صور موجودات که مقابل میشوی اشارت بصورت خویش کرده میگوئی که من اینم و این صورت که مقابل منست غیر منست قسم بذات حق که انچه تو خود را پنداشته نچنانی بلکه عین همه جهانی یا مراد از صورت هیات و حال شخص باشد یعنی بهر هیئتی که از قیام و قعودی در آئی و بهر حالیکه از غم و شادی متصف میشوی میگوئی که من همینم که ایستاده ام یا نشسته یا از غم و شادی نقش بسته والله که نچنانی و این هر دو تقریر بحسب تقریر اول بیت بالاست و اما بحسب تقریر دوم بیت مذکور پس معنی این بیت در تقریر مذکور بیت مذکور مشوی جوهر رضا و شارح دیگر این بیت را بغلط مقوله سلیمان علیه السلام پنداشته اند و دانسته که در ظاهر مخاطب بملقیس ست و در معنی خطاب بانسان ست ندانسته که مقوله سلیمان علیه السلام در آن وقت که ؛ خود بدانی چون بیائی ای گزین ؛ الخ تمام شد **قوله** یکزمان تنها بمانی تو ز خلق ؛ الخ یعنی خود را که غیر موجودات میدانی بسبب زعم غیریت در وقت تنهائی از خلق مغموم میشوی اگر اعتقاد غیریت نمی داشتی در عین جدائی ایشان را با خود در خود میدیدی و این تقریر بحسب تقریر اول دو بیت بالاست و اما بحسب تقریر دوم پس معنی آن بود که والله که آن دید اتحاد و عدم تغائر حال تو نیست والا در وقت تنهائی از خلق مغموم نشدی چرا که موجودات را در ذات خود مشاهده میکردی همچو شهود مفصل در مجمل و شهود درخت با بیخ و ساق و برگ و شاخ در دانه پس از مشاهده ایشان در خارج ذات خویش مستغنی نگشتی **قوله** این تو کی باشی که تو آن او حدی ؛ الخ لفظ این اشارت بمضمون بیت بالا یعنی غم و اندیشه در وقت تنهائی از خلق که ناشی از دید تعین و تقید خویش و ملاحظه مغائرت خلق بود سزاوار تو نیست چرا که تو آن خدائی که در ذات خویش او حد و یگانه است و در شهود موجودات در ذات خویش که عبارت از کمال ذاتی ست از وجود خلق مستغنی و این تقریر بحسب تقریر اول ابیات بالاست و اما بحسب تقریر دوم پس معنی آن بود که این غم در وقت تنهائی از خلق تراکه آن او حدی و خود را جامع جمیع موجودات اعتقاد کرده نباید که این کار اهل غفلت است و مبنی از جهل حقیقت خویش

قوله انجهان حجره ست و دل شهر عجاب ؛ عجاب بضم و تخفیف انچه در شگفت آرد

پیدا کردن سلیمان که مرا خالصاً لامر الله تم جهد ست

قوله انبیاء و کافران را لانه الیست ؛ لانه سه معنی دارد اول آشیانه و خانه جانوران پرنده و چرنده بود دوم معنی صدا و ندا و نغمه پردازی باشد سوم جاهل و بیکار بود **قوله** شاه دین را منکر ای نادان لعین ؛ از نیجا مقوله حضرت مولویست

قوله خیز بلقیسا چو ادهم شاه وار ؛ مقوله سلیمان است و جواب شبهه که در اینجا پیدا میشود که ابراهیم ادهم قدس سره بعد سلیمان علیه السلام و بلقیس پیدا شده است پس تشبیه چگونه صورت بندد در ما سبق نوشته شد در آن بیت که ؛ ملک را بر زن ادهم واز زود و الخ و آنچه محمد رضا نوشته که تشبیه بحسب معنی ست و تقدم و تاخر زمانی با معنی کار ندارد انتهی اصلا رفع شبهه نمیکند و آنچه شارحی دیگر نوشته که تشبیه در حق ترک ست اگرچه از روی زمان بلقیس از ابراهیم ادهم مقدم بود انتهی نیز رافع شبهه نیست چه تشبیه بحسب معنی باشد یا در حق ترک اطلاع سلیمان علیه السلام بر حال ابراهیم ادهم قدس برای تشبیه ضرور ست

باقی قصهٔ ابراهیم ادهم قدس الله سره العزیز

قوله تقتقے وهای وهوی شب ببام ؛ تقتق بفتح آواز برهم زدن دندان از غایت سرما و بهر دو طای مهمله نیز آمده قوله خود همان بد دیگر او را کس ندید ؛ الخ یعنی همان سبب مذکور بود که ابراهیم ادهم قدس سره ترک سلطنت فرمود و ازان پس او را کس ندید و همچو پری از نظر آدمیان پنهان شد قوله معیشش پنهان و او در پیش خلق ؛ الخ این بیت تفسیر مصرع ثانی بیت بالا است یعنی مخفی بودن ابراهیم ادهم قدس سره از آدمیان نه بحسب صورت بود بلکه بحسب معنی بود که خلق جز صورت وے نمی دید مذ تحوله چون ز چشم خویش و خلقان دور شد ؛ یعنی تنها از نظر خلق بحسب معنی و کمالات پنهان نشد بلکه از چشم خویش نیز از جهت فنای هستی خود مخفی شد قوله زان ندا و نیها همی کردند کز بر با کاف فارسی مفتوح بمانی زده قوی دستبر او گویند

بقیه قصهٔ اهل سبا و نصیحت و ارشاد سلیمان

قوله چون صبا آمد بسوی لاله زار ؛ صبا عبارت از پیغام ارشاد الیتام سلیمان علیه السلام و لاله زار عبارت از سبا ایمصرع شرط ست و بیت آینده جزا پس لفظ چون برائے تشبیه نیست و آنچه شارحی نوشته که آمدن صبا بسوی لاله زار اشارت بآمدن رسولان بسوی سبا انتهے سهو ست اگر عبارت سرخی و ابیات آینده را که در وصف ارشاد سلیمان علیه السلام ناطق ست ملاحظه کنی دریابی قوله لاقت الاشباح یوم وصلها ؛ یعنے ملاقات کردند اجسام روز وصل خود را قوله عادت الاولا وصوب اصلها ؛ یعنے بازگشتند فرزندان جانب اصل خود قوله امة العشق خفی فی الامم ؛ یعنے گروه عشق مخفی ست در دیگر گروهها ؛ قوله مثل جود حوله لوم السقم ؛ یعنی مانند سخائی که گرداو ملامتی ست موجب رنج و آزار طبع پس اضافت لوم بسوی سقم از قبیل اضافت علت باشد بسوی معلول چنانچه میر نورالله نوشته و آنچه شیخ عبداللطیف و محمد رضا نوشته که مانند سخائی که گرداو رنج ملامت ست انتهی این ترجمه درصورتی ست که عبارت سقم اللوم بود قوله ذله الارواح من اشباحها ؛ یعنے خواری ارواح از اجسام آن ارواح ست قوله غرة الاشباح من ارواحها ؛ یعنے ازجمندی اجسام از ارواح آن اجسام ست قوله ایها العشاق السقیا لکم ؛ یعنی ای عاشقان نوشیدن می محبت مرشما ست قوله انتم الباقون والبقیا لکم ؛ یعنے شما باقیانید و بقای جاوید مرشما راست قوله ایها السالون قموا واعشقوا ؛ یعنے ای افسردگان بی عشق برسیدن پیغام هدایت انتظام سلیمان علیه السلام برخیزید و عاشق شوید

قوله ذاک ریح یوسف فاستنشقوا لفظ ذاک اشارت به پیغام سلیمان علیه السلام که در مصرع ثانی بیت سابق که چون صبا آمد ببوئے لالہ زار ۔ آنرا بصبا تعبیر فرموده بودند یعنے پیغام سلیمان مثل بوی یوسف ست که بیعقوب رسید پس بپوئید آن بوی را و آنچه محمد رضا نوشته که عشق بوی یوسف بست پس دریابید آن بوی را انتهے سهو است قوله منطق الطیر سلیمانی بیا ۔ خطاب است بنطق سلیمان علیه السلام که با طائران بزبان مرغان بود یعنی ای منطق سلیمانی هر مرغی که پیش تو آید با وی بزبان او سخن بگو و آنچه محمد رضا نوشته که خطاب ست با سخن چون چند بیت عربی انشا کردند و میطلبد از سخن که بهر لسانی راز عشق را بیان تواند کرد انتهی سهو است چنانچه مصرع ثانی بیت آینده که ۔ لحن هر مرغی بداد ستت سبق ۔ صریح دال ست چه سبق دادن و آموختن حق لحن هر مرغ مر سخن را بی معنی ست قوله لحن هر مرغی بداد ستت سبق ۔ لحن بفتح یکم و سکون دوم آواز خوش و خوشخوانی و سرد دو دریافتن سخن و سخن گفتن یا کسی کرا دریابد و خطا کردن در اعراب و خطا در سخن و میل کردن و آینجا بمعنے آواز است و سبق بفتحتین آنچه پیش استاد خواند و گرد پیش بردن در اسپ تاختن و تیر انداختن و جز آن قوله مرغ جبرے را زبان جبر کو ۔ الخ مرغ جبری عبارت از قابل جبر مذموم و مرغ پر اشکسته کنایت از صاحب جبر محمود که بال هستی خود را شکسته و بجبر محمود پیوسته یعنی قابل جبر مذموم را جبر محمود بیاموز تا از ضلالت برآید و اصل بجبر محمود را صبر دران بفرما تا کمال آن حاصل نماید و بال هستی حق پرواز کرده در اوج اختیار نیز طیران فرماید و آنچه محمد رضا در تفسیر مصرع ثانی نوشته که مراد از مرغ پر شکسته قابل اختیار ست که طریق ادب از دست ندهد و تقصیر اعتراف نماید و گوید از پر شکستگے یعنے از قصور همت خود از پرواز بازمانده ام انتهے محض ست و همچنین آنچه شارح دیگر نوشته که مرغ پر اشکسته اشارت بقدری که در اشکسته پری دعوی پرواز کند یعنی خود را خالق افعال داند انتهے محض است لفظ اشکسته پر هرگز قبول نمیکند که ازان قابل اختیار و قدری مراد دارند قوله مرغ عنقارا تو خوان اوصاف قاف ۔ عنقا بفتح طایریست معروف الاسم مجهول الجسم و مرغ عنقا عبارت از عارف باللہ که قاف ذات آشیانه اوست قوله مر کبوتر را حذر فرما ز باز ۔ کبوتر عبارت از سالکی که او را قدرت و تصرف همت بدست نداده باشد و باز عبارت از عارف صاحب تصرف که هر کرا خواهد هلاک کند و هر کرا خواهد بنسبت او بستاند و او را مفلس گرداند یعنے کسے را که قدرت و تصرف نیافته باشد از رفتن پیش عارف صاحب تصرف بدعوے و رعونت حذر فرما تا بطمانچه قهر او هلاک یا خراب نگردد قوله وان خفاشی را که ماند او مبنوا ۔ خفاش عبارت از منکر ظهور آفتاب ذات در مظاهر ذرات موجودات قوله کبک جنگے را بیاموزان تو صلح ۔ کبک جنگی عبارت از کسی که مذهب اهل سنت و جماعت دارد و از راه تعصب مذهب خود سائر مذاهب را باطل مطلق شناسد و با اهل آن مذاهب جز بزور قدح پیش نیاید یعنے صاحب تعصب را بگو که هیچ مذهب باطل مطلق نیست هر چند که بوجهی باطل ست لیکن بیکوجه حقیت هم با خود دارد چنانچه درین کتاب عالیخطاب گذشت که ۔ هر که گوید جمله حق از احمقی ست ۔ و آنکه گوید جمله باطل او شقی ست

وحضرت شیخ اکبر رض در فصوص میفرماید که کن هیولی جمیع المعتقدات لیکن انچه از فصوص منقول شد صریح ست و انچه در بیت مذکور ست در پرده معنی دیگر ست و صاحب مذهب اهل سنت را کبک برای آن نیز فرمودند که رفتار کبک خوش و زیبا میباشد و رفتار صاحب این مذهب که بخوبی و زیبائی موصوف ست نیز خوش و زیباست نه بجهت تنها صفت جنگ و گرنه خروس و بعضی مرغان دیگر نیز جنگی میباشند وجه تخصیص کبک چه بود قوله مرخروسان رانما اشراط صبح ؛ اشراط بکسر نشان گردن شتر و گوسفند بجهت فروختن و در اینجا مراد مطلق نشان ست و خروس عبارت از کسی که صبح تجلی خورشید حقیقت را بکشف و ذوق دریافته باشد یعنی کسی را که در اصل فطرت از جنس خروسان باشد و استعداد دریافت تجلی خورشید حقیقت داشته بود نشان تجلی بنماید بکمال عین ثابته اش برسان تا چشم دلش بر صبح تجلی مفتوح شود و یکی از جمله خروسان گردد و فائده این سخن که یعنی کسی را که در اصل فطرت از جنس خروسان باشد ای بالقوه نه بالفعل از جمله خروسان بود اگر تامل صادق کنی در بیابی قوله همچنان میروزهد تا عقاب ؛ هد هد عبارت از عارف صاحب هدایت و مراد کسی است که استعداد هدایت و ارشاد داشته باشد نه آنکه بالفعل بوصف هدایت موصوف بود یعنی کسی را که استعداد هدایت داشته باشد راه بنماید بدرجه ارشاد و تکمیل برسان و عقاب شاید که عبارت از کسی بود که براه تقلید و تبعیت اهل کمال قدم نهاده باشد و چنگل بدامن اعمال و افعال ایشان زده بود چه معنی لفظ عقاب ذات مخلب ست و ماده عقب که بسکون دوم یعنی دریی شدن باشد هم باخود دارد

آزاد شدن بلقیس از ملک

قوله بر زمان رفته هم افسوس خورد ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قال الذین در سوره نمل واقع شده وقالت رب انی ظلمت نفسی واسلمت مع سلیمان لله رب العالمین یعنی گفت بلقیس که ای آفریدگار بدرستیکه من ستم کردم بر نفس خود و پرستش آفتاب و اسلام آوردم با سلیمان علیه السلام یعنی بدست او تسلیم شدم مر امر خدای را که پروردگار عالمیان ست قوله پیش چشم از عشق گلخن مینمود ؛ گلخن سرگین دان قوله مرزمردرا نماید گند نا ؛ فاعل نماید غیرت عشق که در مصرع ثانی واقع است چنانچه شارحی نوشته پس در اینجا ضمیر فاعل نیست که راجع باشد بعشق که در مصرع اول بیت بالاست و الا مصرع ثانی افاده معنی نکند کما لا یخفی قوله غیرت عشق این بود معنی لا یعنی انیست معنی نفی غیرت که در کلمه طیبه لا اله الا الله ست قوله لا اله الا هو انیست ای پناه ؛ الخ لفظ اسے پناه که قافیه سیاه است برای تتمیم شعر واقع شده است از قبیل ای پدر وای پسر و انچه میر نور الله نوشته که لفظ ای پناه تعلق بمصرع ثانی دارد یعنی ای پناه از انکه ماه دیگ سیاه نماید تر اتا شیفته خود گرداند لنتهی صحیح ست چرا که در ما سبق بیان زشت نمودن خوب است از غیرت عشق پس ماه را دیگ سیاه نمودن همچو نمودن گند ناست مرزمرد را قوله آنکه گوید راز قالت نملة ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قال الذین در سوره نمل واقع شده حتی اذا اتوا علی واد النمل قالت نملة یا ایها النمل ادخلوا

مساکنکم لایحطمنکم سلیمان وجنوده وهم لایشعرون یعنی تا چون در آمدند در وادی که مورچه بسیار دران بود دان وادی را نخی مینامیک شام ست و مورچه آن شکل مگس ست که پردار دگفت مورچه که ای مورچگان در آیید در مسکنهای خود تا پایمال نکنند شمارا سلیمان ولشکر او وحالانکه ندانند ایشان که شما پایمال میشوید که اگر بدانند نکنند از برای آنکه پیغمبران معصوم اند از ظلم دنیا قوله گرچه این کلک وقلم خود بی حسی ست ؛ الخ چون در بیت بالا فرمودند که میل بلقیس را که با تخت بود بیان نمی کنم ومستمعان را ازین سخن ملالی دست داد در نیجا بجهت رفع ملال طالبان باجمال بیان میفرمایند که سبب میل وی بتخت آن بود که تخت یکی از آلات جاه وسلطنت ست مثل قلم که آلت کتابت ست عاقل هر پیشه را با آلت خویش میل ومحبت میباشد قوله این سبب را من معین گفتمی ؛ الخ لفظ این سبب اشارت بسبب میل هر پیشه ور با آلت خویش یعنی اگر در بینائی چشم فهم تو خلل نمیدیدم سبب میل هر پیشه ور با آلت او تفصیل وتعیین مرترامی نمودم وحضرت مولوی رح اگرچه از بیان سبب سکوت فرموده اند لیکن انچه بخاطر فقیر رسیده است بیان مینماید که سبب میل هر پیشه ور با آلت خویش انست که آلت او سبب ظهور صنعت وکمال اوست وشخص چون بطالب تماشای جمال وکمال خود است پس ناچار بچیزی که جمال وکمال وی بآن جلوه گر شود مائل باشد واز نیجاست که حق سبحانه عالم وآدم را پیدا ساخت واسما وصفات خود را تماشا کرد قوله خردکاری بود وتفریقش خطر ؛ یعنی سلامت آوردن آن ممکن نبود واگر اجزای آنرا از هم جدا کرده می آوردند ساختن تخت بار دوم برصورت اول دشوار می نمود واز ین سبب بلقیس آن را با خود آوردن نتوانست قوله چون ز وحدت جان برون آرد سری ؛ این بیت با دو بیت دیگر مقوله حضرت مولوی نیست رح قوله بنگری اندر کف وخاشاک خوار ؛ خاشاک مضاف ست بسوی لفظ خوار که صفت امست وانمیصرع برسبیل استفهام است قوله عبرت جانش شود آن تخت وتازه همچو دلق وچارقی پیش ایاز ؛ عبرت بکسر نهد وچارق بجیم پارسی وضم رایک نوع کفشی ست که صحرائیان پوشند وبندی دارد که پایان شتا لنگ آنرا می بندند مد آیاز دلق وچارق خود راکه لباس قدیم او بود برای عبرت همیشه با خود داشتی وهر روز آنرا می دیدی تا حال پارینه خود فراموش نکند وقدر آن دولت که از سلطان محمود یافت بشناسد وشکر آن بجا آرد ونیز از مستی دولت درامان باشد چنانچه این قصه در دفتر پنجم مذکور خواهد شد قوله تا بداند در چه بوده آن مبتلا ؛ از کجا ها در رسیده او تا کجا ؛ ضمیر او راجع به بلقیس ست نه بتخت یعنی تخت او را باید آورد تا چون تخت خود را در پیش این سلطنت به بیند آن تخت عبرت جان او شود وبداند که از کجا تا بکجا رسید یعنی بداند که از سلطنت ملک فانی بسلطنت ملک باقی رسید لا بلکه بداند که از شاهی بخدائی رسید قوله که از ان آید همی خفریقیت ؛ خفریق بضم بفتح زشت وبدخوی ونگون بخت یعنی از جای آورده ام که ترا ازان خفریقی می آید یعنی آنرا علت زشتی ونگون بختی میدانی قوله منکر این فضل بودمی آنزمان ؛ یعنی زندگی وحیات را در صورت در خاک و نطفه ومضغه که جاندار بزبان حال منکر بودی که انتقال من ازین حال بزندگی وحیات محال ست قوله این کرم

چون دفع آن انکار تست ؛ که میان خاک میکردی نخست ؛ لفظ چون شرطیه است و باقی مصرع اول شرط و مصرع ثانی صفت انکار و جزای شرط بعد بیت ثالث که تفسیر و بیان انکار است محذوف است یعنی این کرم که ترا حیات بخشیده و از خاک مبعوث و محشور گردانیده چون دفع آن انکار نخستین تست که در میان خاک و نطفه انکار بعث و حشر خود میکردی که خاک و نطفه را زندگی و حشر و خصمی و انکار که لازم زندگی است محال ست پس باید که آنرا بعث و حشر خود که بعد مردن و خاک شدن خواهد بود حجت سازی و حشر آنیده را منکر نشوی که آن حشر مثل این حشر ست بی هیچ فرق و میتواند که جزای شرط محذوف نبود بلکه بیت ثالث مذکور جزاء شرط باشد چنانچه در انجا ظاهر خواهد شد **قوله** حجت انکار شد انکار تو ؛ از دو بدتر شد این بیار تو ؛ انکار یکبهر زنده کردن یعنی دال بر کمال جهل تست که این حشر تو که دفع انکار تو بود باعث اقرار حشر آینده نشد بلکه حجت انکار حشر شد و علامت کمال بدبختی ست که ازین دو اکه دافع مرض انکار ست مریض تو صحت نیافت بلکه بیمار تر گشت و این بیت جمله معترضه ست میان مفسر و مفسر یا میان شرط و جزا **قوله** خاک را تصویر این کار از کجا ؛ الخ این بیت تفسیر و بیان انکار نخستین ست که انسان در میان خاک و نطفه میکرد و لفظ این کار اشارت بحیات و زندگی یعنی در میان آن خاک و نطفه میگفتی که خاک و نطفه را زندگی و حشر و خصمی و انکار که لازم زندگی ست محال ست و میتواند که این بیت بیان انکار نباشد بلکه جزای آن بیت باشد که ؛ این کرم چون دفع آن انکار تست ؛ الخ یعنی چون کرم حق تعالی که ترا حیات بخشیده و از خاک محشور گردانیده دفع آن انکار نخستین تست باید که الحال خاک را امکان انکار حشر آنیده نبود پس لفظ این کار اشارت بانکار باشد **قوله** فکرت و انکار را منکر بدی ؛ این بیت بیان سبب انکار خاک و نطفه است یعنی انچه در میان خاک و نطفه میگفتی که خاک و نطفه را زندگی و خصمی و انکار که لازم زندگی است محال ست سببش آن بود که در اندم بحیات و لوازم آن متصف نبودی و ذوقش نداشتی و کسی که ذوق شی ندارد منکر آن میباشد و این تقریر بحسب تقریر اول بیت بالا ست و اما بحسب تقریر دوم بیت مذکور پس معنی آن بود که باید که الحال خاک و نطفه را که محشور شده است امکان انکار حشر آنیده نبود بخلاف انکار نخستین که در اندم چون ذوق حیات نداشت انکار آن گنجایش داشت **قوله** از جمادی چونکه انکارت برست ؛ هم ازین انکار حشرت شد درست یعنی چون از خاک محشور شدی و بسبب انتشار انکار حشر آنیده در تو برست ازین انکار نیز حشر ثابت شد چنانکه این انتشار تو دلیل حشر آنیده است چه ازین انکار تو دانسته میشود که محشور شدهٔ و درین حشر و حشر آنیده فرقی نیست **قوله** پس مثال تو چو آن حلقه زنی ست ؛ الخ یعنی هرگاه که انکار تو مستلزم اقرار ست پس مثال تو همچو آن خواجه است که حلقه زنی را از درون خانه بگوید که خواجه نیست پس درین بیت تسامح است چه در عبارت مشبه به حلقه زن واقعشده است و در معنی مشبه به خواجه است یا گوئیم که در اینجا تسامح نیست بلکه مشبه به همین حلقه زن ست نه خواجه یعنی مثال مجموع انکار تو همچون آن حلقه زن ست که خواجه را از اندرون خانه بگوید که خواجه نیست پس در اینجا لفظ انکار که مضافست بسوی

لفظ

لفظ تو با مضاف خود که لفظ مستمع باشد محذوف بود یا گوئیم که فقط لفظ انکار در اینجا محذوف است یعنی مثال انکار تو چنانست که حلقه زنی باشد که از اندرون خانه او را خواجه بگوید که خواجه نیست و در اینصورت مشبه به انکار خواجه باشد یا قایل حذف نشویم و بگوئیم که مخاطب درین بیت منکر نه کور نیست بلکه خطاب بمستمع انکار اوست هر چند که ذهن بسبب آنکه در جمیع ابیات بالا خطاب بمنکرست بمخاطب دیگر انتقال نمیکند قوله چند صنعت رفت ای انکار تا ؛ آب و گل انکار زاد از اهل اتی ؛ مراد از انکار منکر است بطریق مبالغه یا بحذف مضاف یعنی صاحب انکار و در مصرع ثانی اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره دهر واقع شده هل اتی علی الانسان حین من الدهر لم یکن شیئا مذکورا انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج نبتلیه فجعلناه سمیعا بصیرا انا هدیناه السبیل اما شاکرا و اما کفورا یعنی آیا آمد استفهام تقریریست یعنی تحقیق آمد بر آدم هنگامی از زمان که دران نبود چیزی یاد کرده شده یعنی چهل سال میان مکه و طایف افتاده بود قبل از نفخ روح در وی و کسی او را با انسانیت یاد نمیکرد بدرستیکه ما آفریدیم آدمیان را که اولاد آدمند از آبی اندک که منی ست آمیخته یا مراد الوان ست که منی مرد سفید و از ان زن زرد ست و بعد از اجتماع سبز میشود و می آزمائیم او را پس گردانیدیم او را شنوا و بینا تا متمکن شود از مشاهده دلائل و استماع آیات بدرستی که ما راه نمودیم او را راه راست به نصب ادله قدرت و انزال آیات تا باشد یا سپاس دارنده یعنی مومن سعید یا ناسپاس یعنی کافر شقی و حاصل بیت آنکه ای منکر چندین صنعت عجیبه که بکار رفته است تا از آب و گل این انکار تو بظهور آمده است انسانی را از آیه کریمه هل اتی بخوان پس متعلق لفظ هل اتی در اینجا محذوف است قوله آب و گل میگفت خود انکار نیست ؛ الخ یعنی آب و گل چون انکار او در حشر آینده را بموجب تقریری که در بیت بالا کرده ؛ از جادی چونکه انکارت برست ؛ الخ ذکر یافت عین اقرار است در عین انکار میگفت که انکار نیست چنانکه بانگ میزد خواجه بیخبر و مید انست که این بانگ اخبار نیست پس لفظ بیخبر صفت خواجه باشد و شاید که حال بود از بانگ زدن یعنی بانگ میزد در حالیکه بیخبر بود و لفظ مید انست در هر دو توجیه بعد بیخبر مقدر است والا فساد معنی رو نماید لیکن در توجیه اول با واو عاطفه ست در توجیه دوم بی واو برای آنکه تمام لفظ مید انست که اخبار نیست بدل ست از لفظ بیخبر و اگر در توجیه دوم نیز با واو عاطفه گوئیم پس عطف تفسیری باشد و اگر اخبار را بمعنی مخبر گوئیم نیز وجهی دارد یعنی آب و گل در عین انکار میگفت که انکار نیست چنانکه بانگ میزد خواجه بیخبر که درین خانه مخبر نیست یعنی خواجه نیست و در عین انکار اقرار میکرد قوله من بگویم شرح این از صد طریق ؛ الخ یعنی اینمطلب را که انکار حشر اقرار حشر است با مثله بسیار بیان میکنم لیکن می ترسم که خاطر مستمع از فهم سخن دقیق بلغزد یا مراد خاطر اشرف خود باشد یعنی خاطر من از تفصیل سخن دقیق بملاحظه قصور افهام مے لغزد و بر شرح و بسط اقدام نمے نماید

چاره کردن سلیمان علیه السلام در احضار تخت بلقیس

قول پس سلیمان گفت با لشکریان ؛ الی الابیات مضمون این ابیات مستفاد است از آیه کریمه که در سیپاره

وقال الذین در سورهٔ نمل واقع شده قال یا ایها الملاء ایکم یاتینی بعرشها قبل ان یاتونی مسلمین قال عفریت من الجن انا آتیتک به قبل ان تقوم من مقامک وانی علیه لقوی امین قال الذی عنده علم من الکتاب انا آتیتک به قبل ان یرتد الیک طرفک فلما رآه مستقرا عنده قال هذا من فضل ربی یعنی گفت سلیمان که ای جماعت من کدام از شما تواند که بیاورد نزد من تخت بلقیس را پیش از آنکه او با قوم خود بیاید و مسلمان شود از برای آنکه به بیند بلقیس بعض آنچه مخصوص گردانیده آنرا بسلیمان از عجائب که دلالت میکند بر عظم قدرت خدا یتعالی و بر صدق نبوت سلیمان علیه السلام گفت خبیثه قوی از جن که من بیارم تخت بلقیس را نزد تو ای سلیمان پیش از آنکه برخیزی از مجلس حکم و مجلس حکم او از صبح تا نصف النهار بود بدرستیکه من بر داشتن آن تخت هر آئینه قوت و قدرت دارم و امینم بر انچه بر تخت است از جواهر و زینتها سلیمان فرمود که زود تر ازین خواهم گفت آنکسی که نزد او بود اسم اعظم که دانسته بود از کتاب خدا یتعالی و او آصف بن برخیا بود که وزیر سلیمان بوده و قرارات کتب آسمانی کرده بود من بیاورم نزد تو تخت بلقیس پیش از انکه باز گردد بسوی تو طرف چشم تو یعنی درین مقدار زمان که نظر کنی بچیزی و پیش از انکه برگردد نظر تو از ان چیز بسوی تو حاضر گردانم پیش تو آن تخت را و این نهایت سرعت است و اسرع ازین متصور نیست پس آورد آصف آن تخت را پیش سلیمان بیک طرفة العین پس چون بدید سلیمان تخت بلقیس را نهاده و حاضر نزد او گفت سلیمان از جهت شکر خدای بر نعمت انکه این نعمت از فضل پروردگار منست که تفضل کرد بر من از غیر استحقاق من باید دانست که انچه در تفسیر قیام از مقام گذشت قول مفسرین بست و تفسیر حضرت مولوی رضی ناظر بهمین ست و حضرت شیخ اکبر رضی بر انند که مراد ازان مقدار زمان قیام انسان ست از مقام خود چنانچه در فصوص الحکم در فص سلیمانی میفرماید که فان رجوع الطرف الی الناظر به اسرع من قیام القائم من مجلسه پس بدانکه احضار آصف تخت بلقیس را نه بان وجه بود که تخت از مکان خود انتقال کرده پیش سلیمان علیه السلام حاضر شده بود بلکه بآن وجه بود که آصف تخت را بتصرف همت در سبا اعدام نمود و در همان آن اعدام پیش سلیمان علیه السلام ایجاد فرمود این تخت که پیش سلیمان علیه السلام موجود شد بعینه آن تخت بود که در سبا معدوم شد بلکه مثل وی بوده است و خلق جدید روی نموده است چنانچه در فصوص الحکم در فص مذکور مسطور ست که فکان عین قول آصف بن برخیا عین الفعل فی الزمان الواحد فرای فی ذلک الزمان بعینه سلیمان علیه السلام عرش بلقیس مستقرا عنده ولم یکن عندنا تحاد الزمان انتقال و در اینجا حضرت داود قیصری قدس سره می نویسند که ای لا یکن ان یکون مع اتحاد زمان القول والفعل انتقال لان الانتقال حرکة والحرکة لا بد ان یکون فی زمان فزمان القول لا یکن ان یکون عین زمان الانتقال انتهی و بعد ازان در فص مذکور ست که وانما کان اعدام وایجاد من حیث لا یشعر احد بذلک الا من عرفه وهو قوله تعالی بل هم فی لبس من خلق جدید ولا یمضی علیهم وقت لا یرون فیه ما هم راون له واذا کان هذا کما ذکرناه فکان زمان عدمه اعنی عدم العرش من مکانه

عین وجوده عند سلیمان مع تجدید الخلق مع الانفاس ولا علم لاحد بهذا القدر بل الانسان لایشعر به من نفسه انه فی کل نفس لایکون ثم یکون تا آنجا که فان مسئلة حصول عرش بلقیس من اشکل المسائل الا من عرف ما ذکرناه آنفا فی قصته فلم یکن لآصف من الفضل فی ذلک الا حصول التجدید فی مجلس سلیمان علیه السلام فما قطع العرش مسافة ولا زویت له الارض ولا خرقها لمن فهم ما ذکرناه انتهی پس دریافتی که احضار تخت باعدام و ایجاد بود و آن تخت بعینه نبود بلکه مثل وی بود قوله گفت عفریتی که تختش را بفن ؛ عفریت بکسر دیو ستنبه و پری سرکش و نام دیوی معروف قوله پیش چوب و پیش سنگ نقش کنده ؛ از اینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی ست ؛ قوله ساجد و مسجود از جان بیخبر ؛ یعنی کولان پیش چوب و سنگ نقش کنده سر می نهند و ساجد میشوند حالانکه مسجود ایشان از جان بیخبر است و جماد محض و سبب سر نهادن و سجده کردن آنست که آن ساجد در مسجود خویش جنبشی و اثری از جان مشاهده کرده است و پرستش اصنام بمشاهده این قدر اثر حماقت محض ست قوله دیده در وقتی که شد حیران و دنگ ؛ که سخن گفت و اشارت کرد سنگ ؛ دنگ بفتح اول دیوانه و بیهوش و حیران مانده را گویند و ضمیر دیده درین بیت راجع بهمان ساجد است که مرجع ضمیر دیده در بیت بالا بود یعنی ساجد بت در وقتیکه حیران و دنگ پیش آن رفته مشاهده کرده و دیده که سنگ سخن گفت و اشارت کرد چنانچه در ایام جاهلیت این امر از بتان بظهور می آمد و در مصرع اول اشارت ست بآنکه سخن گفتن و اشارت کردن سنگ از تاثیر اعتقاد و همت پرستار اوست یعنی همین حیرانی و دنگی او نفخ روح در صنم نموده فافهم و آنچه شارحی از لفظ دیده چشم مراد داشته که مراد دیده کفارست حاصل آنکه اشقیا و کفار از اشارت و گفتار پاره سنگ حیران و دنگ شدند انتهی غلط کرده است چه درینصورت حرف کاف که در مصرعهٔ اول بعد لفظ وقت واقع ست لغو می افتد کما لایخفی و محمد رضا نیز از لفظ دیده چشم مراد داشته و نوشته که ازین دیده دیده حقیقت بین مراد است که حیران و دنگ ست در تماشای صور غیبی انتهی پس غلطی مشار الیه مثل غلطی شارح مذکور ست مع شئ زاید و آن منافات این تقریر ست با بیت بالا و ابیات آینده کما لایخفی قوله نزد خدمت چون بنا موضع بباخت و الی البیتین مصرع اول بیت اول شرط است و مصرعه ثانی بتقدیر عاطف معطوف بر شرط و مصرع اول بیت دوم جزای شرط و مصرع ثانی آن بیت بیان کرم که در مصرع اول ست یعنی چون شقی عبادت صنم اختیار کرد و معبود باطل را معبود برحق شناخت حق سبحانه از کرم در ذات صنم بتاثیر همت او نطق و اشارت پیدا کرد و حاجات او را از و بر آورد و آن سگ را بآن استخوان مسرور ساخت و آنچه محمد رضا در تقریر اول مصرع ثانی بیت دوم نوشته که یعنی رزق شقی را باز نداشت انتهی سهو است قوله گفت گر چه نیست آن سگ بر قوام ؛ قوام بکسر نظام کار و بفتح عدل

قصه یاری خواستن حلیمه از بتان

این داستان مربوط است به بیت بالا که ؛ دیده در وقتی که شد حیران و دنگ ؛ چنانچه از سخن گفتن بتان در ابیات آینده

بظهور خواهد آمد و آنچه محمد رضا نوشته که این قصه بدان مناسبت ایراد یافته که چشم حیران و دنگ ناظر میتواند شد تجلیات رنگا رنگ را چنانچه حضرت حلیمه در حیرت جمال محمدی آواز غیبی از هر طرف شنیدند دست را در سجده دید انتهی سهوست و منشاء این سهو همان سهو است که در بیت بالا گفته دیده در وقتی که شد حیران و دنگ الخ بکار برده چنانچه تقریرش در انجا نقل کرده شد فتذکر قوله تازد اید داستان او غنت نزدودن بالکسر پاک کردن چنانکه دل را از غم و آئینه و شمشیر امثال آن را از زنگ و اعضا را از چرک ملک را از فتنه و مانند آن قوله شد بکعبه و آمد اندر حطیم بفتح حطیم دیوار بیرون کعبه از جانب مغرب قوله جان پاکان تب و جوق جوق بتثلیث ضم تای ثناة فوقانیه مغرب کرده و طلب بطابی حطی معرب اوست و جوق بفتح جیم فوج و جوخ بخای معجمه نیز بایمنی آمده

حکایت آن عرب که دلالت کرد حلیمه را باستعانت از بنان

قوله گفت احمد را ضیع معتمد ارضیع بفتح بچه شیر خواره و همشیره و اینجا بمعنی اول است یعنی احمد را که رضیع معتمد من است قوله که ندای بس لطیف است و شهی ست شهی بفتح هر چیز شیرین را خوانند عموماً و حلوائی را گویند که از نشاسته و تخم مرغ پزند خصوصاً و بمعنی بادشاهی بود و بمعنی خواهان نیز آمده و اینجا بمعنی اولست قوله او بداند منزل و ترحال بفتح رفتن و کوچ کردن قوله این حلیمه سعدی از امید تو و سعدی بضم دال مقصوره مونث افعل التفضیل ست یعنی زن نیکبخت شونده تر قوله آن محمد را که عزل ما از وست لفظ میجوئی در اینجا مقدر ست یعنی آن محمد را میجوئی که عزل ما از وی است قوله وقت فترت گاه گاه اهل هوا فترت بکسر زمانی که میان دو پیغمبر باشد و آنرا وقت جاهلیت نیز گویند قوله او همی لرزید و میگفت ای شور و شور بضم ثای مثلثه هلاک شدن و بلا کی و زیان کشیدن و واویلا گفتن قوله حیرت اندر حیرت اندر حیرتم یعنی اگرچه بسبب گم شدن طفل در غم و محنتم لیکن بسبب استماع بعضی امور که بشارت دهنده سرور اند در حیرت افتاده ام اگر بشادی در آیم غم نمیگذارد و اگر بغم گرایم شادی ازان باز میدارد و در ابیات آینده اسباب شادی و موجب غم را بیان میفرمایند وجه حیرت را عیان مینمایند قوله ساعتی بادم خطیبی میکند ساعتی سنگم ادیبی میکند مصرع اول اشارت بآوازی که حضرت حلیمه از هوا شنیده بود چنانچه بالا گذشت که از هوا شنیدند بانگی کای حطیم الخ و مصرع ثانی اشارت باستماع سخنان از بنان و مشاهده سجده ایشان و این هر دو امر مبشر سرور اند پس درین بیت و بیت ثانی بیان اسباب شادی ست و در بیت ثالث بیان موجب غم قوله از که نالم با که گویم این گله یعنی ناله من از چه ست و گله من با چیست بیت من پیش که آورم ز دستت فریاد من پیش تو از دست تو میخواهم داد قوله گر بگویم چیز دیگر من کنون الخ یعنی اگر در وی این قول که طفل من گم شده است چیزی دیگر که اکنون از استماع اوازها و از سخنان بتان و سرنگون گشتن ایشان معلوم کرده ام بگویم یعنی از ظهور نور نبوت و خدا پرستی و انحاء ظلمت کفر و بت پرستی که معلوم من شده است خبر دهم خلق مرا مجنون دانسته بزنجیر بندکنند یا مرا از چیز دیگر این قول باشد که نبی از من گم شده است قوله این عجب قرنی ست بر روی زمین قرن بفتح چند سال معین بسبب اختلاف عرف که حالا بفتوای علمای

متاخرین بست سال راگویند ویعنی سال وصور وکوه خرد وکرانه سر وکرانه آفتاب که اول پدید آید وشاخ گوسپند وجز اینها وپاره خوے وطرف روی وآنچه محمد رضا نوشته که قرن بمعنے نور آفتاب ست که اول صبح پدید آید انتهے اشتباه است هرچند که قرن بمعنے کرانه آفتاب که اول صبح پدید آید مستعمل ست لیکن درینجا جز بمعنے سال مراد نیست قوله سنگ بیجرم است ومعبودیش ؛ برای آنکه او در معبودیت خود مضطر وبی اختیار است قوله تو نه مضطر که بنده بودیش ؛ لفظ تو مبتدا است ونه مضطر خبر آن وباقی مصرع علت عدم اضطرار یعنے سنگ در معبودیت مضطر است وتو در عبادت مضطر نه زیراکه باختیار بنده وی بوده که بندگی بی اختیار صورت نه بندد بخلاف معبودیت چراکه معبود را درین کار اختیار نیست واضطرار لوازم اوست

خبر یافتن جد مصطفی علیه السلام

قوله از حلیمه وزفغانش برملا ؛ ملا بالفتح والقصر آشکارا وصحرا قوله ظاهرش را شهره گیهان کنیم ؛ گیهان بالفتح کاف فارسے جهان ؛ قوله زرکان بود آب وگل مازرگریم ؛ این اشارت ست بحدیث شریف الناس کمعادن الذهب والفضة خیارهم فی الجاهلیة خیارهم فی الاسلام اذا فقهوا رواه مسلم شیخ مسلم از ابی هریره روایت نموده که گفت پیغمبر فرمود آدمیان همچون معادن اند مثل معادن ذهب وفضه ومعادن مجاز ست از تفاوت یعنی آدمیان در نسب وشرف متفاوت اند مثل تفاوت کان طلا ونقره وتفاوت ایشان در اسلام از حیثیت قبول ست فیض الهی را بسبب علم وحکمت ومراتب قبول آن متفاوت ست وبزرگ ایشان در ایام جاهلیت که پیش از اسلام باشند بزرگ وخیار ایشان است چون فقیه باشند وعالم بشرائع ومعرفت ذات وصفات حق یعنی بعلم زیبے یابد شرف نسب پس باعلم جمع میشود شرف حسب ونسب قوله صد هزاران عاشق ومعشوق او ؛ در فغان ودر نفیر وجستجو ؛ ضمیر او راجع بشاه که عبارت ست از رسول الله صلعم یعنے شاهی که عاشقان ومعشوقان عالم ای مریدان ومراد از در عشق او در نفیر وفغان اند واو راجویان وخواهان داگر راجع بخاک بود هم میتواند یعنی صد هزاران عاشق ومعشوق ازین خاک برآمده در عشق یکدیگر در فغان ونفیر اند قوله زانکه دارد خاک شکل اخبری ؛ اخبر بفتح اول گردآلوده قوله ظاهرش با باطنش در چالش اند ؛ چالش بچیم فارسی ولام مکسور وشین منقوطه زده جنگ وپیکار ورفتار از روی تکبر وناز بآید دانست که درینجا در وی ست وآن آنست که لفظ ظاهرش مبتدا است وچالش اند خبر ودر مبتدا وخبر مطابقت نیست چه مبتدا مفرد است وخبر جمع پس حمل درست نشود ودر دفع ورود آنست که گوئیم که درینجا عبارتی محذوف است وتقدیر عبارت چنین ست که ظاهرش با باطنش وباطنش با ظاهرش هردو در چالش اند وقرینه بر حذف هردو بیت بالاست که در اینجا چالش ظاهر را با باطن وچالش باطن را با ظاهر بیان فرموده اند قوله لاجرم زین صبر نصرت میکنند ؛ نصرت بضم یاری کردن ودوینجا مراد فتح است از قبیل اطلاق اسم سبب بر مسبب یعنی

چون ظاهر و باطن علی الدوام باهم در چالش اند و هیچ یک ترک جنگ نمیگوید ناچار از صبر کردن بر جنگ فتح میباشد پس گاهی باطن وی بر ظاهر غالب می آید و صورت خاکی را محو ساخته و اسرار و کمالات مندرجه فی الباطن را عیان و آشکار مینماید و گاهی ظاهر وے بر باطن غالب میشود و آن کمالات را تاراج کرده همان صورت خاکی و نقش جادی را بر تخت سلطنت جلوه میدهد تو نمی بینی که انبیا و اولیا از خاک پیدا میشوند و باز در خاک پنهان میگردند و بازا مثال ایشان بوجود می آیند و هکذا الی ما لا نهایة له و این قول مستلزم قدم دنیا نیست که فنای دنیا منافی این نبود و این را نخواهد فهمید مگر کسے که مبدا و معاد را چنانکه در نفس الامر است فهمیده باشد و حقیقت قیامت و حشر را انچه در واقعست دریافته و الله ولی الهدایه **قوله** شحنه آن از عصر پیدا میکند شحنه بفتحتین گردهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون استعمال میکنند و در صراح بکسرتین مرقوم ساخته و عصر بفتح افشردن در زمانه و نماز دیگر و بخشکردن و آخر روزگار و تباه و بضم مثله و اینجا بالمعنی اول ست **قوله** ما مقر آریم شان از ابتلا ؛ ابتلا بکسر آزمودن و در بلا افتادن و اینجا بالمعنی اول ست **قوله** ظاهرت با باطنت ای خاک خوش ؛ چونکه در جنگ اند و اندر کشمکش ؛ این کلام نیز بر وطیره کلام سابق است که ؛ ظاهرش با باطنش در چالش اند ؛ و تقریر ورود و دفع آن در انجا دریافته فتذکر اما در اینجا اشکالی دیگر ست و آن آنست که این بیت شرط ست و جزای شرط در ابیات آینده پیدا نیست پس بشنو که جزای شرط در اینجا محذوف است یعنی ای خاک چون ظاهر و باطن تو باهم در جنگ اند آفتاب جان ترا زوال نبود زیرا که تو باخود برای حق جنگ میداری و هر که باخود بهر حق در جنگ باشد آفتاب جان او را زوال نبود پس جزای شرط را بقرینه دو بیت آینده که دلیل حکم جزای مذکور ست حذف فرموده کما یظهر بالتامل الصادق **قوله** هر که باخود بهر حق باشد بجنگ ؛ این بیت و بیت دوم مثل بیت ثالث مقوله حق است سبحانه و در اینجا التفات ست از تکلم بغیبت که او سبحانه خود را بطریق غیبت ذکر فرموده است و مقوله حضرت مولوی رح نیست زیرا که این دو بیت دلیل حکم جزای شرط ست که در بیت بالا محذوف است چنانچه در آنجا دریافتی و بیت مذکور مقوله حق است سبحانه **قوله** تا شود معنیش خصم بو و رنگ ؛ یعنی تا معنی او برنگ و بو نیاید و خود را با عیار ننماید **قوله** قاصد او چون صوفیان رو ترش ؛ از نجا تا آن بیت که تا کسے در چار دانگ عیش تو ؛ الخ مقوله حضرت مولوی است رح ؛ ضمیر او راجع بخاک ؛ **قوله** که عدو و رد زین در دور باش ؛ و رد بفتح گل و گل لعل و گلگون **قوله** تا کسے در چار دانگ عیش تو ؛ چار دانگ بکسر فارسی چار بخش و چار گوشه و چار جانب چنانکه گویند چار دانگ هندوستان و دانگ چهارم حصه از پول **قوله** لطفل تو گرچه که کودک خو بد است ؛ مقوله حق است خطاب بعبد المطلب ؛

نشان خواستن عبد المطلب از موضع محمد علیه السلام

قوله ها تفش گفتا مخور غم کاین زمان ؛ ها تف بکسر تا آواز دهنده و نیز فرشته الیست که آواز میدهد از عالم غیب یعنی

ومربوط به بیت بالا که ؛ خیز بلقیسا بیا باری ببین قوله چون روان باشی روان باشی روان وپای نی ؛ روان اول یعنی جان ست وثانی یعنی تیز رونده یعنے همچو جان بی پا روان باشی قوله میخوری صدلوت ولقمه خای نی ؛ لوت با اول مضموم وواو مجهول اقسام طعامهای لذیذ قوله چونکه عین تو تراشد لک ومال ؛ عین بفتح ذات وهستی وچشم وچشمه نخ وچشمه آب وچشمه آفتاب وچشمه ترازو وچشمه زانو ودینار ودرود ودیدبان وجاسوس ومال ونقد وبهتر ونفیس وآنکه را وابرے که از طرف قبله آید باران پیوسته وبرگزیده از هر چیزے ومرد بزرگوار وچیزی یک پله ترازو ومنظر ومشاهده وگواهان شتر وانجا بمعنے اول ست

بقیه عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصے را

قوله یک گروه از عشق وقومی بی مراد ؛ یعنے بعضے در بنای مسجد کار بعشق وخواهش میکردند وبعضے بے اختیار بسبب خوف تن بکار میدادند قوله گفت حق فی جیدها حبل المسد ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره عم در سوره لهب در مادر زن ابی لهب واقع شده وامرأته حمالة الحطب فی جیدها حبل من مسد یعنی وزن وی در حالیکه بردارنده هیزم ست در گردن او رسنی ست از لیف خرما گویند زن ابی لهب پشتاره هیزم از صحرا می آورد وچون بار از سر نهاد رسنے که بآن هیزم بسته بود در گردنش پیچید وجان بداد قوله قد جعلنا الجل فی اعناقهم ؛ یعنی تحقیق گردانیدیم رسن را در گردنهای ایشان در اینجا اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره ومن یقنت در سوره یس واقع شده انا جعلنا فی اعناقهم اغلالا یعنی بدرستیکه ما گردانیدیم در گردنهای ایشان غلها وزنجیرها قوله واتخذنا الجل من اخلاقهم ؛ یعنے وگرفتیم آن رسن را از اخلاق بد او صافِ زشت ایشان یعنے همان صفات مذمومه نفسانیه ایشان ست که در عالم مثال بصورت رسن وزنجیر متمثل شده در گردن ایشان می افتد امامراد در اینجا آنست که آن زنجیرها که حق تعالی در گردن ایشان انداخته است از اخلاق ایشان ساخته است یعنی زنجیر خوف دولة را در گردن ایشان انداخته سوی کسب وکار میکشد قوله لیس من مستقذر مستنقة ؛ قطع الاطایر فی عنقة ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل واقع شده وکل انسان الزمناه طایره فی عنقه یعنی هر آدمی را خواه مومن خواه کافر الزام کرده ایم عمل او یعنی نوشته ایم بر انسان هر چه عمل میکند از خیر وشر وترجمه این بیت همان ست که شیخ عبد اللطیف نوشته که نیست از هیچ آلوده وپاک یعنی عاصی ومطیع هرگز مگر که نامه اعمال او در گردن اوست انتهی پس در لفظ مستنقة قلب یا به هاست یا حذف یا وزیادت ها بجهت ضرورت قافیه چه مستنقة یعنی پاک نیست زیرا که نقه ونقاهت یعنے ضعف وسستی آمده پس در اصل مستنقع بوده است بیای تحتانیه یعنی پاک ومراد در اینجا نیز همانست که خوف دولة ایشان را زنجیر گردن ساخته است قوله اخگر از رنگ خوش آتش خوش ست ؛ یعنی کار تباه همچو انگشت سیاه از آتش حرص در چشم بد کردار اخگر دار روشن وخوش نماید قوله آن سواد فحم در آتش نهان ؛ فحم بفتح انگشت قوله از هوس آن دام دانه

می نمود و الخ لفظ نمود در اینجا مستعدی ست نه لازمی و فاعل آن عکس و مغوبش دام یعنی عکس غول حرص بسبب هوس دام را دانه می نمود قوله چون نماند حرص باشد نغز او ۰ نغز بفتح چیزے نیکو و بدیع که دیدنش بچشم خوش آید قوله کودکان را حرص می آرد غزار ۰ غزار بکسر غین معجمه کار ناآزمودگی و نادانی و غفلت و نقصان و کمی در هر چیز دانک و مقدار و لب شمشیر و طریقه و طور و کاسد شدن بازار و تمام ناکردن رکوع و سجود و نماز و در اینجا بیکے از معانی اول ست و فاعل آرد همین غزار و شاید که فاعل آرد حرص بود و در اینصورت غزار جز بمعنے غفلت یا نادانی نتواند بود قوله لیک در بناش حرص و جنگ نیست ۰ بنا بفتح با و تشدید نون و مد راز را گویند که بنا زیش معمار خوانند و نیز بمعنے رشته راز که بنا زیش مسطر خوانند قوله نی ادب شان نی غضب شان نی نکال ۰ نی نعاس و نی قیاس و نی مقال ۰ نکال بفتح کاف تازی عقوبت و رنج و نعاس بضم مقدمه خواب و در صراح بمعنے خواب و خواب کردن مرقوم ست قوله مسجد اقصے بسازید ای کرام الخ یعنے کعبه دل را که در حقیقت مسجد اقصی ست تعمیر کنید تا سلیمان باز در عالم پیدا شود یعنے شما خود سلیمان وقت خواهید شد و آنچه محمد رضا نوشته که یعنے در تصفیه دل سعی کنید ای سالکان که سلیمان باز آید یعنی تجلی حق در رسد انتهے در تفسیر مصرع ثانی غلط کرده است اگر در ابیات آینده که ۰ چون سلیمان شو که تا دیوان تو ۰ الخ تامل کنی دریابی قوله در ازین دیوان و پریان سرکشند ۰ جمله را املاک در خیبر کشند ۰ خیبر نام قلعه که درش را امیر المومنین علی کرم الله وجهه بدو انگشت برکند یعنی چون تعمیر مسجد اقصے دل بکنی سلیمان شوی و دیوان و پریان یعنی نفس و قوای حیوانی چون قوت شهوی و غضبی مطیع تو شوند و در تعمیر این مسجد تن بکار دهند و اگر ناگاه این دیوان و پریان ازین مسجد یعنے از کار این مسجد سرکشند جمله را املاک این قوای روحانی در خیبر جسم قید کنند و نگذارند که اینها در مقتضیات خود حرکت نمایند و میتواند که لفظ ازین اشارت باشد بسلیمان نه بمسجد قوله آن سلیمان دلا منسوخ نیست ۰ یعنی هر چند که دیو نفس بسبب بردن خاتم دل سلیمانی میکند و بر روح غالب می آید لیکن آن سلیمانی روح منسوخ نشده است

اگر باز خاتم دل از دست نفس بستاند سلیمانی مراورا ست

قصه شاعر و صله دادن شاه و مضاعف کردن صله را وزیر ابو الحسن نام

ربط این داستان بمصرع ثانی بیت بالا ست که ۰ در میان هر دو شان فرقیست نیک ۰ بمناسبت ابیات آینده که ۰ گفت یارب نام آن و نام این ۰ چون یکی آمد دریغ اے رب دین ۰ الی آخرها قوله شاعری آورد شعری پیش شاه ۰ شعر بکسر سخن موزون و دانش ۰ قوله قصه گفت آن شاه را و فلسفه ۰ تا بر آمد عشر خرمن از کفه ۰ فلسفه و فلاسفه و فلسف حکمت را گویند و کفه بفتح خوشه نیم کوفته و انچه درو دانا باشد و بالکسر و التشدید پله ترازو و دام و خاکروبه مانند دایره که بر دست نقش کرده باشند و در اینجا بفتح است و فاعل گفت وزیر و بر آمدن عشر خرمن کنایت از زر بخشی شاه است مر شاعر را یعنی وزیر حاصل آنکه وزیر سعی تمام نمود و قصه و سخنهای حکمت گفت تا شاه زر بشاعر

بخشید تشبیه تردد وزیر است بگوفتن خوشهای نیکوفته و برآوردن بقیه جبوب یعنی تا حدی که ممکن بود وزیر سعی نمود و بقیه از مساعی فرونگذاشت و انچه محمد رضا نوشته که وزیر قصه سرگذشت شاعر بشاه گفت و حکمت نیز گفت تا ده یک حاصل خرمن از کفه ترازو برآمد که بشاعر تنخواه شود انتهی رکیک است کما لایخفی

باز آمدن شاعر بعد از چند سال بامید همان صله

قوله بعد سالی چند بهر رزق گشت ؛ شاعر از فقر و عوز محتاج گشت ؛ عوز بفتحتین و زای معجمه نایافت شدن و درویش شدن و گشت در هر دو مصرع بکاف فارسی است در مصرع اول بمعنی شد و در مصرع دوم بمعنی سیر یعنی بهر رزق بسبب فقر و درویشی محتاج سیر و گشت شد قوله بمعنی الله گفت آن سیبویه ؛ یولهون فی الحوائج هم لدیه ؛ یعنی در اشتقاق اسم الله اختلاف ست سیبویه این اسم را مشتق از الاهه گفته بفتحتین که اصلش وله بود بمعنی سرگشته شدن و جزع نمودن پس الله نزد وی در اصل آله الیه بوده باشد های اول و همزهٔ دوم را حذف کردند و لام را در لام ادغام نمودند و یا را با لف بدل ساختند پس تسمیهٔ او سبحانه باین اسم بجهت آنست که عباد در هر احتیاج روی تضرع بسوی او آرند و مصرع ثانی مقولهٔ سیبویه است در بیان معنی الله یعنی زاری میکنند ایشان در حاجتها نزد او و در اینجا اشارت ست که هر که خلق در حاجات بسوی او گرایند آن الله ست اگرچه ایشان آنرا نبنده میدانند قوله گفت الهنانی حوایجنا ایک ؛ فاعل گفت سیبویه یعنی زاری کردیم ما در حاجتهای خود بسوی تو قوله والتمسنا ها وجدنا ها لدیک ؛ یعنی و بجستیم آن حاجات را یافتیم ما آنها را نزد تو قوله جمله نالان پیش آن دیان فرد ؛ دیان بفتح و تشدید جزا دهنده و محاسب قوله بیسج دیوانه فلیوی این کند ؛ فلیو با اول مفتوح و لام مکسور بیهوده و بیفائده و احمق را گویند قوله پیل و گرگ و حیدر اشکار نیز ؛ حیدر بفتح شیر درنده قوله جمله مطوی بیمین آن دو دست ؛ یمین بفتح قوت و توانائی و دست راست و سوی دست راست و سوگند و منزلت نیکو و اینجا بمعنی اول ست و در اینجا اشارت ست بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ فمن اظلم در سورهٔ زمر واقع شده والسماوات مطویات بیمینیه یعنی و آسمانها پیچیده شده اند بقوت خدا تعالی قوله هر چه بینی زو بیاد رده برات ؛ برات پاکی و بیرون رفتن از چیزی و دور شدن و جدا شدن

قوله استعینوا منه صبر و الصلوة ؛ اشارت ست بآیهٔ کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ سیقول واقع شده یا ایها الذین آمنوا استعینوا بالصبر و الصلوة یعنی ای آنکسانی که گرویده اید یاری جویید بر قیام بحقوق الهی شکیبائی که کلید نجات ست و بنا بر آن مجمع العبادات ست قوله ور نخواهی از دگر هم او دهد ؛ یعنی کسی که تو از غیر او می پنداری و حاجت خود را از و طلب میداری آنکس در حقیقت عین اوست که غیر وجودی ندارد قوله هدیهٔ شاعر چه باشد شعر نو ؛ شعر بکسر اول سخن موزون و دانش قوله پیش شان شعری به از صد تنگ شعر ؛ شعر اول بکسر اول ست که در نجا بمعنی سخن موزون باشد و شعر دوم بفتح اول ست که بمعنی جامهٔ ابریشمی و موی بود و در نجا بمعنی اول ست و تنگ ده معنی دارد

آول معروف است یعنی ضد فراخ دوم یعنی بار سوم صفحه یا تخته را گویند که نقاشان و مصوران اظهار صنعت خود بران کنند عموماً و نگارخانه مانی را خواهند خصوصاً و آنرا ارتنگ و ارژنگ نیز نامند چهارم نواری یا دوالی بود که زین بر پشت اسپان و بار بر پشت باربرداران بدان محکم و مضبوط سازند پنجم دره کوه را نامند ششم یعنی قریب و نزدیک است هفتم نایاب و عدیم المثال باشد هشتم یعنی ستوده بود نهم نام ولایتی است از ملک بدخشان دهم تیر عصاری بود و اینجا بمعنے بار است یعنی یک سخن موزون به از صد بار جامه ابریشمی است و شاید که ضد فراخ بود پس بقلب اضافت باشد از قبیل تابان گوهر یعنی به از صد جامهای تنگ است و جامه تنگ جامه که بر تن درست آید لیکن اول اولی ست قوله خلق ما برصورت خود کرد حق ؛ اشارت است بحدیث شریف ان الله خلق آدم علی صورته یعنے بدرستیکه پیدا کرد آدم را برصورت خود یعنی بجمیع اسما و صفات در وے ظهور کرده قوله پرشود زان با دچون خیک درست ؛ خیک بکسر اول دکاف پارسی مشک سیاه بزرگ که بتازیش راویه خوانند پس حق است سبحانه که در مظهر انسان کامل مدح و حمد خود را دوست میدارد و مادح و حامد را سرافراز عنایات میسازد و پرشدن از باد مدح کنایت از خوش شدن اوست با اهلیت و استحقاق آن یا کنایت از جاگرفتن آن مدح در وی و صادق آمدن بروی قوله ور نباشد اهل زان باد دروغ ؛ خیک بدریدست کی گیرد فروغ ؛ یعنی هر که سزاوار مدح نیست هرچند که از مدح خوش میشود لیکن خوشی وی عاریتی است یا گوئیم که آن مدح در وی جا نمیگیرد و بروی صادق نمی آید موافق هر دو تقریر بیت بالا قوله این مثل از خود نه گفتم ای رفیق ؛ لفظ این مثل اشارت بمضمون دو بیت بالا که ؛ خلق ما برصورت خود کرد حق ؛ اے آخر هما یعنی انچه گفتم که مدح جوئی آدمی هم جوئی حق ست بسبب آنکه مخلوق برصورت اوست از خود نگفتم و اشارت بتمثیل خیک درست و خیک دریده نیست کما توهم قوله سرسری مشنو چو اهلے و مفیق ؛ مفیق بضم هوشیار قوله این پیمبر گفت چون بشنید قدح ؛ که چرا فربه شود احمد بمدح ؛ قدح بفتح یکم و سکون دوم عیب کردن و طعنه زدن در نسب کسے و آتش زدن و شکستن و مصرع ثانی بیان قدح است حاصل آنکه چون کفار از راه قدح گفتند که احمد بمدح چرا خورسند میشود اگر رسول برحق بودی و فضل و کمال داشتی بر مدح خورسند نشدی که این کار منافی کمال است پس پیغمبر صلعم فرمود که ان الله خلق آدم علی صورته و ازینجا معلوم میشود که این حدیث شریف در جواب طاعنان واقع شده است قوله برامید بخشش و احسان پارہ ؛ پار بابای پارسی چهار معنی دارد اول سالگذشته و آن معروف است و اینجا بهمین معنی ست دوم پاره را گویند سوم یعنی پرش بود و پاریدن یعنی پریدن است چهارم چرم گاو و دباغت کرده را خواهند قوله خلق گفتندش که او از پیش دست ؛ دست با اول مفتوح بثانی زده نه معنی دارد اول معروفست دوم صدر و مسند ملوک و اکابر و وزرا را گویند سوم کرت و مرتبه بود چهارم یعنی دستور آمده پنجم نفع و فائده باشد ششم نصرت و ظفر و غلبه بود هفتم قوت و قدرت باشد هشتم طرز و روش باشد نهم یک چیز تمام بود چون یکدست جامه از دستار تا پای جامه و یکدست سلاح از خود تا موزه آهنی و اینجا بمعنے دوم ست و شاید که بمعنی چهارم باشد در نصورت بقلب

اضافت بود یعنی از وساطت دستور پیش لیکن اول اولی ست **قوله** گفت بفشارم ورا اندر فشار ؛ تا شود زار و نزار از انتظار ؛ فشار یعنی پاشیدن و ریختن و بفتح اول نیز آمده و نیز بکسر امر است از فشردن که بمعنی شپلیدن بود و دشنام را نیز گویند و اینجا بمعنی پاشیدن بود یا حاصل مصدر فشردن باشد یعنی شپلیدگی و زار بمعنی ناله اندوه زدگان باگریه چنانچه در ابر ابیمی ست و اینجا مراد ناله کننده ست و نزار ضعیف و لاغر **قوله** گر تقاضا گر بود هم آتشین ؛ یعنی این شاعر را اگر چه تقاضا گر بود هم مثل آتش تند و تیز باشد بین بگذار که در نرم کردن چنین کسان ابتادم **قوله** از ثریا گر بپرد تا ثری ؛ ثریا پروین و آن شش ستاره ایست و ثری بفتح اول و رای مهمله مرکز خاک و خاک نمناک و زیر هفتم زمین و اینجا بمعنی اولست و یا بمعنی آخر لیکن اول اولے یعنے اگر از آسمان تا زمین بپرد **قوله** تا رهد جانم ترا باشم رهی ؛ رهی بکسر تین غلام و بنده **قوله** پس بگفتندش که آن دستور راد ؛ راد کریم و شجاع و حکیم و سخنگوی **قوله** صاحب سلاخ در ویشان رسید ؛ سلاخ بالفتح والتشدید پوست کن **قوله** از کجا آمد بگویید این عوان ؛ عوان بفتح و تشدید سخت گیر و تخفیف بجهت ضرورت است **قوله** بر چنین صاحب که شه صفا کند ؛ اصفا بکسر اول و صاد مهمله و نعین معجمه گوش فرا داشتن -

انستن بدرائی وزیر دون در افساد مرت شاه بوزیر فرعون

قوله پس بگفتی تا کنون بودی خدیو ؛ بنده کردی زنده پوشی راز ریو ؛ خدیو بکسر اول و فیل بضم اول و یای پارسی بادشاه قوی و خداوند بزرگ و زنده با اول مفتوح ثانی زده بمعنے پاره بود و ژنده ژنده پاره پاره راخوانند و نیز بمعنے پاره کهنه آمده **قوله** همچو سنگ منجنیقی آمدی ؛ منجنیق با اول مفتوح ثانی زده و نون مکسور و یای معروف فلاخن بزرگ باشد و آن را بر سر چوب بلند تعبیه نمایند و از بیرون دیوار قلعه را بدان ویران سازند و از درون قلعه خصم را از آمدن به پیش قلعه منع کنند و این معرب منجنیک است **قوله** عقل تو مغلوب دستور هواست ؛ دستور بفتح اول اینجا بمعنے وزیر است **قوله** آن سخن را او بفن طرحی نهد ؛ طرح انداختن و پارسیان بمعنے رشته بنا استعمال کرده اند و نیز انچه نقاشان نشانی برای رنگ آمیزی کشند و اینجا بمعنی اول ست **قوله** پس بود ظلمات بعضے فوق بعض ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سوره نور واقع شده ؛ ظلمات بعضها فوق بعض یعنی این تاریکیها ست بعضی بالای بعضی متراکم شده یعنے تاریکی بحر و تاریکی موج اول و تاریکی موج ثانی و تاریکی سحاب **قوله** آن فرشته عقل چون هاروت شد ؛ سحر آموز و وصد طاغوت شد ؛ طاغوت بمعنی دیو کمانی التاج و نیز انچه سوای حق از صورت و غیر آن پرستند و بمعنے فال گیر نیز آمده و اینجا بمعنی اول ست و مصرع اول شرط ست و ثانی جزا و مراد از عقل مطلق و شاید که لفظ آن اشارت باشد بعقل فاسد که در مصرع ثانی بیت بالا ست پس لفظ چون بمعنی همچو بود و مصرع ثانی بیان وجه تشبیه عقل جزوی بهاروت **قوله** عقل را دزدیده در پایان کار ؛ یعنی هر دو دیده عقل کلی در پایان کار ناظر ست نه در اول کار **قوله** باد هر خرطوم خشم ؛ دور از ان ؛ خرطوم بضم کم و سوم بینی پیل و شراب و مهتر قوم و اینجا بمعنی اول ست و مراد مطلق بینی ست و خشم بفتح ی

قوله ورچه عقلت هست با عقل دگر ۔ یار باش و مشورت کن ای پدر ۔ اشارت هست بآیه کریمه که در سوره آل عمران و سیپاره لن تنالوا البر واقع شده وشاورهم فی الامر یعنی مشورت کن با ایشان در کار ۔

نشستن دیو در مقام سلیمان

ربط این داستان به بیت بالا است که ۔ آن فرشته عقل چون هاروت شد ۔ الخ ۔ و درین داستان تشبیه عقل جزوی است بدیو و تشبیه عقل کلی بسلیمان قوله دیو خود را گر سلیمان نام کرد ۔ الی البتیین لفظ گر در بیت اول یعنی اگرچه و لفظ صورت تا در مصرع ثانی بیت ثانی یعنی در صورت در مصرع اول بیت مذکور ربیان سبب سلیمان نام کردن و مملکت را رام کردن یعنی دیو اگرچه بسبب آنکه صورت کار سلیمان دیده بود خود را سلیمان نام کرد و مملکت را رام کرد لیکن در صورت او سر دیوی نمودار میشد قوله او چو بید ۔ ارست این همچون و سن ۔ و سن لفتحتین مقدمه خواب قوله صورتی کز داست خوش برا هرمن ۔ اهرمن راهنمای بدیها باشد چنانچه یزدان راهنمای نیکیهاست و علامه طوسی در نقد محصل آورده که اهرمن شیطان است چنانچه یزدان ملک است و عبارتش اینست که المجوس من الثنویة یقولون ان فاعل الخیر ملک و فاعل الشر اهرمن و یعنون منهما ملکا و شیطانا و الله تعالے منزه عن فعل الخیر و الشر و نیز دیوی را خوانند که برای استراق سمع بآسمان صعود کند و شهاب او را بسوزد قوله تا بیندازد شمار او بشست ۔ شست بفتح یعنی دام و حلقه رسن و کمند و زلف و امثال آن را گویند و یعنی نیش رگ زن و انگشت نرد یعنی مضراب و تار رود و ابریشم که بر سازها بکشند و زنار که گبران بر میان بندند و عدد بست معروف و اینجا بمعنی اول باشد یا ثانی قوله نیست بازی با میز خاصه او ۔ الخ بازی اینجا بمعنی فریب است میگویند فلان کس فلانرا بازی داد یعنی فریب داد یعنی با اهل تمیز فریب و بازی پیش نتوان برد قوله با بدوش و عارض و طاق و طرنب ۔ بوش با اول مفتوح ثانی زده کروفر و عارض بکسر را لشکر بزرگ و اسم فاعل از عرض یعنی عرضه کردن و فرا پیش آمدن و آشکارا کردن و در عوض حق کسے چیزے دادن و بکه و بهدیه آمدن دندان و آنرا که فتی پیش آید از دنیا و یا از بیماری و شکستگے و ناتوانی و آنکه لشکر را عرض کند و ابر سایه گان و دوال لگام و یکسوی ریش و بفتح را بمعنی رخسار و اینجا بکسر راست بمعنی اول و طاق و طرنب تکلف باکروفر و بجاے بامیز هم آمده است قوله کردمی من شرح این بس جانفزا ۔ یعنے شرح حال نیک نمایان بد باطن قوله کار هر کس نیست هین درکش زمام ۔ یعنی حقیقت شخص از اخلاق و افعال او در یافتن کار هر کس نیست چه مزوران ظاهر خود را با خلاق نیکان آراسته اند و اهل ملامت خود را در افعال موحش نهان ساخته

در آمدن سلیمان علیه السلام هر روز در مسجد قصے

قوله که من او را جانم و این را حمام ۔ حمام بکسر جاے معلوم مرگ و تب قوله جسم را از رنج می پرداختند ۔ پرداختن سه معنی دارد اول یعنی خالی ساختن و اینجا همین معنی است دوم بمعنے توجه نمودن و مقید شدن سوم بمعنی نواختن ساز و گفتن

نغمہ چہارم یعنی برداشتن و برنمودن ششم بمعنے فارغ شدن ششم بمعنے آخر رسیدن ہفتم بمعنے گرفتن و ربودن ؛

آموختن پیشہ گور کنی قابیل از زاغ

قولہ گر بدی این فہم مر قابیل را الخ این بیت با ابیات آینده بشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ لایحب اللہ در سورہ مایدہ واقع شدہ فطوعت لہ نفسہ قتل اخیہ فقتلہ فاصبح من الخاسرین فبعث اللہ غرابا یبحث فی الارض لیریہ کیف یواری سوأۃ اخیہ قال یا ویلتی اعجزت ان اکون مثل ہذا الغراب فاواری سوأۃ اخی فاصبح من النادمین یعنے پس آسان کرد قابیل دیاری داد مر او را نفس او در کشتن برادر پس بکشت او را بسنگے کہ بر سر او زد پس گشت از زیان کاران در دنیا و عقبی و بعد از کشتن حیران شد کہ چہ کند در جامہ پیچیدہ تا چہل روز یا یک سال بر پشت گرفتہ ہر طرف میگشت پس بر انگیخت خدا یتعالے زاغی را کہ میکاوید زمین را بمنقار و بہر دو پاے خود تا بنماید قابیل را کہ چگونہ بپوشد جثہ برادر خود را آورده اند کہ زاغ حفرہ کرد و زاغ مردہ را بیاورد و در ان حفرہ نہاد و خاک بران می پوشید تا پوشیدہ گشت چون قابیل فعل زاغ را دید گفت وای بر من آیا عاجز شدم از انکہ باشم مانند این زاغ در ین عمل پس بپوشم تن برادر خود را پس قابیل تن ہابیل را در خاک کرد پس گشت از پشیمان شدگان بر انکہ کیحال او را مے کشید سبب این قتل قولہ پس بچنگال از زمین انگیخت گرد ؛ چنگال با اول مفتوح دو معنی دارد اول پنجہ مردم و جانوران باشد دوم آنست کہ نان را ریزہ کنند و بار و عن و شیرینی نیک بمالند و آزمایند نیز نامند قولہ گفت قابیل آہ شہ بر عقل من ؛ شہ بضم اول کلمہ ایست کہ در محل نفرت و کراہیت گویند قولہ عقل کل را گفت ما زاغ البصر ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ قال فما خطبکم در سورہ نجم واقع شدہ ما زاغ البصر و ما طغی یعنے میل نکرد چشم محمد از مشاہدہ رب بسوے غیر و بے فرمانی ننمود قولہ گر روی رو در پی عنقای دل ؛ عنقا بفتح سیمرغ و آن طائری است معروف الاسم مجہول الجسم و لقب مردی سخنی کمانے الصراح قولہ تو گیاہے ہر دم از سودا بتو ؛ میدہد در مسجد اقصای تو تو گیاہ کہ ہر دم در مسجد اقصای دل میروید عبارت از خطرہ ایست کہ در دل پیدا میشود و عام ست کہ حقانی باشد یا ملکے یا شیطانی یا نفسانی قولہ تو سلیمان وار دادی بدہ ؛ داد ہر خطرہ دل دادن در یافتن حقیقت آنکہ حقانی ست یا ملکی یا شیطانی یا نفسانی و بعد ادراک حقیقت عمل کردن باوی انچہ باید و شاید پس اگر شیطانے یا نفسانی ست ازوی بحق پناہ باید جست کہ آن جز شر نباشد اگرچہ در اول کار خیر نماید و اگر ملکے ست بآن باید پیوست کہ آن جز خیر نبود و اگر از حق ست پس اگر شر است اعوذ بک منک باید خواند و اگر خیر ست در دیدۂ جان باید نشاند پس داد ہر خطرہ دادن و ازوی پی بردن و پاے بروی نہادن عبارت باشد از گرفتن از خطرۂ خیر و آمیختن بخطرۂ خیر و یا مقصود آن بود کہ بہر دو خطرہ خیر و شر باید آمیخت و بمقتضاے آن عمل باید کرد و پا بروی نباید نہاد یعنے سر از فرمان وی نباید پیچید در ملفوظ شاہ برہان قدس سرہ مسطور ست کہ در کتاب قوت القلوب امام ابو طالب مکی آورده کہ الخواطر رسل الحق فاجتب لہا یعنے خواطر فرستادہاے حق اند پس مستجاب کن آن خطرات را اگرچہ بحکم این قول اجابت جمیع خطرات باید نمود غایتا اینجا دقیقہ نگاہ باید داشت

وآن آنست کہ چون خطرہ صورت بست صاحب خطرہ را باید ملاحظہ کرد اگر جمالی ست اجابت کند و اجابت را بفعل مقرون گرداند و اگر جلالیست آنرا ہم اجابت کند لیکن بفعل نیارد بلکہ مقتضای آنرا بخیال بگذراند و این قول وظیفہ منتہی مینماید برخلاف مبتدی کہ وی را نفی خواطر باید منتہی و متبادر از الفاظ بیت ہمین تقریر اخیر است کما لا یخفی علی المتامل قولہ زانکہ این خاک زمین با ثبات ۔ الخ تعلیل مصرع ثانی بیت بالاست قولہ در زمین از نیشکر و خودنی است ۔ ترجمان ہر زمین نبت و بیست ۔ ترجمان با اول و ثالث مضموم و بفتح ہر دو و بفتح اول و ضم ثالث و عکس آن کسے را گویند کہ لغتی را بلغت دیگر بیان کند قولہ پس زمین دل کہ نبتش فکر بود ۔ فکرہا اسرار دلہا و انمود ۔ یعنی از فکر شخص وخطرات دل او سر دلش ظاہر میشود کہ ہمچو زمین صالح قابل تخم معرفت کاستن ست یا مثل زمین شور لایق فرو گذاشتن قولہ گر سخن کش یابم اندر انجمن ۔ الی البیتین لفظ کش در بیت اول بفتح کاف است و در بیت دوم بضم کاف و زن نمرد تلبتان و درین ہر دو بیت بیان کیفیت نمودن فکرہاست اسرار دل را یعنے چون از مقابلہ شخص اثر تشنگی و ریزش معانی در خودمی یابم میدانم کہ دل وے خواہان اسرار معرفت است و چون اثر تشنگی و اختفائے معانی در خودمی یابم میدانم کہ وی گریزان از انوار حکمت است قولہ میروی کہ گرہ گرہ در رشد ۔ رشد بضم راہ راست یافتن و بفتحتین لغتہ فیہ قولہ پس نماندی این جہان دار الغرار ۔ غرار بکسر بسیار معنی آمدہ است اینجا بمعنے غفلت است قولہ گر بدیدی کز پے سگ میرود ۔ سحرہ دیو ستنبہ میشود ۔ ستنبہ با اول مکسور و ثانی مفتوح بنون زدہ و بای مفتوح صورتی بود کہ از غایت زشتی طبع از دیدنش رمان و ہراسان باشد و در بعضی نسخہ فرہنگہا نوشتہ اند کہ دیوی باشد کہ در خواب مردمان را فرو گیرد و آنرا بتازی کابوس خوانند این بیت شرط است و بیت آیندہ جزا حاصل آنکہ اگر شخص خود را دیدی کہ در پی سگ نفس میرود سحرہ دیو زشت میشود در پی او کی شدی و در بعضے نسخ ۔ گر بدیدی کو پی سگ میرود ۔ واقع شدہ و برین تقدیر حرف شرط محذوف باشد و مآل این نسخہ راجع بنسخہ اولے است و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ گبران سگان را در وقتے کہ راہ منزل گم کنند پیش اندازند و اعتماد کنند کہ سگ راہ غلط نخواہد کرد پس بدنبال سگ بفتند کہ بمنزل برسند ناگاہ گرفتار خرابہ دیو شوند انتہے اگر لفظ دیدی را بیاے معروف خواندہ است سہو کردہ است چرا کہ بیت ثانی بے ربط می ماند و اگر بیاے مجہول خواندہ است پس حرف شرط مقدر باشد و برین تقدیر ربط بیت آیندہ درست میشود لیکن سہو در آنست کہ از سگ نفس مراد نداشتہ قولہ در پی او کے شدی مانند خیزد ۔ الخ خیز بکسر اول بمعنے مخنث و این لفظ مربوط بمصرع اخیر باشد چنانچہ محمد رضا نوشتہ یعنے چنانکہ خیز در محل خود قدم پیش نگذارد و پای خود واپس کشد ہمچنین کبر نیز پا را واپس کشیدی و این تقریر بر تقدیر نسخہ ثانی بیت بالاست و اما بحسب نسخہ اول پس مصرع اخیر مربوط نباشد و تشبیہ در واپس کشیدن پای نبود بلکہ تشبیہ در رفتن باشد در پی نفس یعنی مانند خیز در پی نفس نرفتی بلکہ ہمچو مومن تابع نفس کبر نیز پاے خود را واپس کشیدی قولہ جز درین ویرانہ نبود مرگ خر ۔ ویرانہ عبارتست از جہان و خر عبارت

از اهل دولت که غافلانند و حصر مرگ غافل در نجهان اشعارست باینکه اگر نادان از ورطهٔ غفلت بیرون آید و بجهان آگاهی قدم نهد روی مرگ نه بیند و زندگی جاوید بیابد قوله این پشیمانی بهل حق را پرست ؛ یعنی بر وقوع فعل زشت پشیمان مشو و مصدر جمیع افعال فاعل مطلق را بشناس نه خود را که وجود تو مفقود است و نمود تو بی بود بیت هر نیک و بدی که میرود در عالم ؛ خود میکند و بهانه بر عام نهاد ؛ غرضکه در پشیمانی ملاحظهٔ غیر و غیریت است و این موجب زوال مشاهدهٔ عینیت عارفی از مریدان شیخی پرسید که پیر شما بچه دلالت میکرد گفتند که بدیدن تقصیر خویش فرمود که شما را نیا موخته است مگر محبوسیت محض لله در من قال قوله بد کردن و اعتذار بد تر ز گناه ؛ چون بهست و رین عذر سه دعوی بتاه ؛ دعوی وجود و دعوت قوت و فعل ؛ لاحول ولا قوة الا بالله قوله نیم عمرت در پریشانی رود ؛ پریشانی عبارت از ظهور افعال ناملائم قوله ترک این فکر و پریشانی بگو ؛ الخ این فکر اشارت بپشیمانی یعنی پشیمانی و پریشانی هر دو را ترک کن باین روش که اگر گاهی عمل پریشان از تو صادر شود آنرا بخود نسبت مده و ترک این نسبت بگو و چون چنین کنی پشیمانی که بد تر از پریشانی است رو ننماید غرضکه در هیچ کار حضور و مشاهده حق را از دست مده و در هر حال چشم خود را بر جمال حق مفتوح دار قوله ور نداری کار نیکو تر بدست ؛ الی الابیات الثلث این بیت و دو بیت آینده دو جواب عذرست که آورد است بر مصرع ثانی بیت بالا که ؛ حال و کار و بار نیکو تر بجو ؛ حاصل آنکه اگر گوئی که حال و کار و بار نیکو تر نمیدانم پس چگونه بجویم گوئیم که اگر کار نیک را نمیدانی پس پشیمانی بر فوت چه چیز است و نیز بگوئیم که اگر نیک را نمیدانی بد را چگونه میدانی پس دانستن بد مستلزم دانستن نیک است که علم ضد لازم علم ضد است و آنچه شارحی این بیت را با دو بیت آینده جواب واحد برای عذر مذکور شمرده غلط کرده است چه درین بیت جوابی دیگر هست و در بیت آینده جوابے دیگر کما یظهر بادنی تامل قوله بد بدانی چون ندانی نیک را ؛ اول بدانی هست بباد ثانی ندانی هست بنون قوله چون ز ترک فکر این عاجز شدے الی الابیات الثلث جواب عذر ست که وارد است بر مصرع اول بیت بالا که ؛ ترک این فکر و پریشانی بگو ؛ حاصل آنکه اگر گوئی که در ترک فکر و پریشانی عاجزم گوئیم که هر گاه در ترک فکر و پریشانی عاجزی در صد و رگناه نیز عاجز بودے پس باید که بر صد و رگناه پشیمان نشوی و در آئینهٔ عجز خویش قدرت حق را بسبحانه مشاهده کنی و خود را در نچه تقلیب او همچو قلم در دست کاتب دانی لا بلکه خود را و فعل خود را لا شے شماری و موجود فاعل حق را نه انکاری دانچه محمد رضا قوله که اگر گوئی که ترک ندامت نتوانم کرد عاجزم ازین ترک حجت نمیشود زیرا که در وقت کسب گناه نیز همین عذر می گفتی که عاجزم چگونه از گناه خود را باز دارم چون ازین عقبه در گذشتے و پشیمانی قرین حال تو گردید آنحال در ترک پشیمانے همان عجز را حجت میسازی و شرم نمیداری که در ترک گناه هم عاجز نبودی و در ترک پشیمانی از گناه هم عاجز نیستی برای آنکه عاجز مجبور باشد و مجبور پشیمانی ندارد الستے المقصود نرسیده است چه مقصود حضرت مولوی رد اثبات اختیار نیست بلکه ملاحظهٔ عجز ارشاد میفرمایند و بر فنای هستی دلالت می نمایند قوله همچنین هر آرزو که مے بری ؛ رجوع هست با بیان بالا

که همچنین هر فکر که گرمی دران ۵ الی آخرها **قوله** تا نکردیم از زدش سرد و هبا ۵ هبا بالفتح والمذکر دهوا که از روزن پدید آید در آفتاب **قوله** دل به بیند سر بدان چشم صفی ۵ آن حشایش که شد از عامه خفی بصفی بالفتح برگزیده و حشایش جمع حشیش که گیاه باشد ولفظ سر بتقدیر لفظ در استعمال یافته و حشایش مفعول بیند یعنی چنانچه سلیمان علیه السلام هر روز در مسجد نو گیاه را میدید همچنین دل در سر و باطن بچشم صفی حشایش خواطر و افکار را که از عامه مخفی است می بیند

قصه صوفی که در میان گلستان سرزانو مراقب بود

قوله پس فرو رفت او بخود اندر تغول ۵ انول بضمتین عمیق و ژرف **قوله** این درختان بین و آثار خضر ۵ خضر بکسر خاء سکون ضاد معجمه سبز و سبزه و بفتح خاء و کسر ضاد نیز گویند و بوجه اخیر افصح است **قوله** امرح بشنو که گفت ست انظروا ۵ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره اتل ما اوحی در سوره روم واقع شده فانظر الی آثار رحمة الله کیف یحیی الارض بعد موتها یعنی پس در نگر بسوی آثار رحمت ما چه یعنی باثر مطر تا به بینی که چگونه خدا آن آثار زنده میگرداند زمین را باشجار و اثمار و زرع و نباتات پس از مردگی و افسردگی آن **قوله** گفت آثارش دل ست ای بوالهوس ۵ دل عبارت از حقیقت جامعه انسانی ست که موجودات عالم مظاهر و آثار اوست **قوله** پس نخواندی ایزدش دار الغروره ۵ غرور بضم فریفتن **قوله** چونکه خواب غفلت آیدشان بسر ۵ ای خواب غفلت عبارت از خوابی که دران هیچ صورتی از صور خواب دیده نشود و تقیید خواب بغفلت برای آنست که درین خواب سیر در باطن دل وجان ست و آن خواب که صور خیالی در و نمودار شود صور تهای او مثل صور عالم شهادت عکس دل وجان است یعنی چون مفروران ظاهر بین بخواب غفلت میروند و در عالم باطن سیر میکنند آنزمان صور عالم را معدوم می بینند و حقیقت حال بر ایشان پیدا میشود لیکن آن دیدکه در خواب حاصل میکنند چه سود دارد اگر این دید در بیداری بودی فائده میداد و شاید که مراد از خواب غفلت موت باشد و ظاهر ست که آگاهی بعد موت چه سود و یعنی دوم با دو بیت آینده مربوط تر است

قصه رستن خروب در گوشه مسجد اقصی

قوله گفت خروب است ای شاه جهان ۵ خروب بضم و تشدید گیاهیست که بهر بنای که بروید آن بنا ویران شود **قوله** همچو طفلان سوی کژ چون میغزی ۵ غزیدن بفتح نشسته رفتن بود چنانچه اطفال و مردم زمن و لنگ روند **قوله** ربنا گفت و طلبنا پیش ازین ۵ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره ولو اننا در سوره اعراف واقع شده قالا ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا وترحمنا لنکونن من الخاسرین یعنی گفتند آدم و حوا ای پروردگار ما ستم کردیم بر نفسهای خود بدین نافرمانی و اگر تو نیامرزی گناهان ما را و نبخشای بر ما هر آئینه باشیم ما از زیانکاران **قوله** هین بخوان رب بما اغویتنی ۵ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره ولو اننا در سوره اعراف واقع شده قال فبما اغویتنی لاقعدن لهم صراطک المستقیم یعنی گفت ابلیس بسبب آنکه گمراه کردی تو مرا هر آئینه بنشینم برای فرزندان آدم بر راه تو که آن راست است

یعنی دین اسلام و مترصد آن باشم که ایشان را راه زنم و بر صراط مستقیم نگذارم **قولہ** چون بود اکراه با چندین خوشی ؛ که تو در عصیان همی دامن کشی ؛ دامن کشیدن در عصیان عبارت از آلوده کردن دامن است بگناه و معنی بیت همان است که محمد رضا نوشته که یعنے در کسب معاصی اگر حیله آری که ترک فرمان باکراه انمن بعزرده طوعاً نافرمانی نکرده ام مسموع نباشد زیرا که اصرار بر ذنوب و خوشوقتی دران بر عدم اکراه شاهد بود **قولہ** مبیت مرده جنگ میکردی دران ؛ بیت مرده صفت جنگ است یعنی جنگی میکردی که از میت مرد بیاید یعنی بر صواب نمودن خطای خود حجتهای بسیاری آوردی **قولہ** کی زند طعنه مرا جز هیچکس ؛ یعنے مرا طعنه نزند مگر کسے که ناکس باشد **قولہ** کی چنین جنگد کسے کو گمره است ؛ الخ یعنی اگر من گمراه و بیراه بودم مجال اقامت حجتها نداشتم و تاب مقاومت با ناصحان و طاعنان نیوانستم پس من بر راه صوابم و بس **قولہ** حسبی اللہ گوکہ اللّٰھم کفنی ؛ یعنی اللہ مرا کافیست **قولہ** که برایم بر سر کوه مشید ؛ مشید بفتح محکم و بلند اشارت است بآیه کریمه که در سوره هود در سیپاره ۱۲ و من دابة واقع شده قال سآوی الے جبل یعصمنی من الماء یعنی گفت کنعان در جواب نوح که زود باشد که باز کردم و پناه برم بسوی کوهی که از غایت بلندی نگاهدارد مرا از غرق شدن در آب **قولہ** که خدایم منت او میکشد ؛ کشیدن حق تعالے منت انسان کامل عبارت است از منت کشیدن موجودات عالم چه او ست که بصورت انیها ظاهر و پیدا است و منت کشیدن موجودات بنا بر آنست که انسان کامل مربی ایشان ست **قولہ** تو چه دانے ای غراره پر حسد ؛ غراره بفتح غافل شدن و ناآزموده روزگار شدن و مراد غافل و مغرور است **قولہ** یا بعلم نقل کم بود ے ملی ؛ بفتح تیمم و کسر لام تو انگر یعنے بعلم تقلیدی غنی نبوده **قولہ** از کف ابله و زرخ یوسف نذر ؛ نذر بضمتین حیران و بیم و ترس یعنی آن زنان دست بر از کف نادان بودند و از رخ یوسف حیران و انچه محمد رضا نوشته که ای همیم کنندگان دیگران را که هر که در روی یوسف نگاه کند حال ما پیدا کند انتهی سهو است اگر مصرع اول بیت بالا را که ؛ الهی کو دالہ و حیران هوست ؛ نظر کنی دریابی **قولہ** عقل را قربان کن اندر عشق دوست ؛ عقلها باری از انسوست کوست ؛ لفظ باری که بیاے موحده است در نیجا زایده باشد یعنی این عقل جزوی را که در معرفت بکار نمی آید در عشق دوست قربان کن و آن عقل که معرفت را شاید یعنے عقل کلی نزد دوست است آنرا هر که یافته است از موهبت دوست یافته است ولی عشق بدریافت آن عقل مشرف نشده و در بعضی نسخ ؛ عقل را یاری از انسوست کوست ؛ و بر تقدیر این نسخه لفظ یاری بیای مثنات تحتانیه باشد و معنیش ظاهر ست **قولہ** عقلها آنسو فرستاده عقول ؛ عقول بفتح نیک عاقل **قولہ** نیست آنسو رنج فکرت بر دماغ ؛ که دماغ و عقل روید دشت و باغ ؛ ضمیر آنسو را جع بحیرت عشق یعنی در عالم حیرت رنج فکرت بر دماغ نیست برای آنکه اهل حیرت را در دماغ و عقل بجاے فکرت دشت و باغ پیدا آید یعنی سبزه حقایق بفیض باران الهام بروید و گلهای معارف به نسیم کشف بشگفد و رنج فکرت برخیزد و در بعضے نسخ بجاے روید زوید بزای معجمه و بای موحده واقع شده و بر ین تقدیر ضمیر زو را جع بحیرت عشق و لفظ بد یعنی هست حاصل آنکه از حیرت عشق

عقل و دماغ چون دشت و باغ پر از سبزه و گلهای حقایق و معارف است وانچه شارحی بر تقدیر نسخه اولی در تقریر اول نوشته که سرمست باده حیرت را در هر دشت و باغ بجای سبزه و گل عقل و دماغ روید انتهی سهو است زیرا که روئیدن عقل و دماغ بجای سبزه و گل در دشت و باغ مفید آنست که دشت و باغ مدرک اسرار حقائق و معارف گردد واین حشو است واگر غرضش آنست که صاحب حیرت بسیر هر دشت و باغ عقل و دماغ پیدا میکند پس عقل و دماغ بجای سبزه و گل نروئیده است بلکه در وجود صاحب حیرت رسته است پس مدلول عبارتش خلاف مدعا است وانچه بر تقدیر نسخه دوم در تقریر ثانی نوشته که از حیرت عشق هر دشت و باغ عقل و دماغ گشت و بی فکرت و رنج و نکته سنج و سخن گو گردید انتهی نیز سهو است چرا که عقل و دماغ گشتن دشت و باغ مستلزم صاحب ادراک شدن او ست نه مستلزم سخن گو گردیدن لا بلکه مستلزم صاحب ادراک شدن دشت و باغ است و این حشو در حشو است حیرت عشق در شخص در آید و صاحب ادراک دشت و باغ شود این سخن نگوید مگر کسیکه ادراک نداشته باشد با آنکه قول بصاحب ادراک شدن دشت و باغ مخبر از عدم ادراک ست و شارالیه بلا حظه بیت آینده که ؛ سوی دشت از دشت نکته بشنوی باغ در غلط افتاده است و در بعضی نسخ سقیمه ؛ که دماغ و عقل روید دشت و باغ ؛ واقع شده وانچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که عالم ارواح را تشبیه کرد بدشت و باغ که آنجا سبزه و گل روید نه فکر و تامل انتهی منافی است بمصرع ثانی بیت بالا که ؛ هر سر مویت سرو عقلی شود ؛ کما لا یخفی قوله سوی دشت از دشت نکته بشنوی ؛ سوی باغ آئی شود نخلت روی ؛ روی بفتح اول و کسر واو تازه و سیراب یعنی تر است دشت و باغ غیب چون گذر افتد از هر طرف نکتهای اسرار بشنوی قوله مذرین ره ترک کن طاق و طرنب ؛ تا قلاوزت بجنبد تو مجنب ؛ طاق و طرنب تکلف باکروفر بجای بامیم آمده و قلاوز راهبر و سواران بیرون لشکر که آن را چوگی گویند

بیان آنکه حصول علم وجاه مرید گهر را فضیحت اوست

قوله علم و مال و منصب و جاه و قران ؛ قران بکسر نزدیک شدن و نزدیکی و پیوستگی یعنی نزدیکی باین امور مذکوره قوله از فضیحت کی کند صدر ارسلان ؛ ارسلان بفتح شین قوله شاه را در خانه بیذق نهد ؛ بیذق بفتح اول و ذال معجمه پیاده شطرنج بیاذیق جمع قوله عکس مه در آب هم اے خام غم ؛ غم بضم غین معجمه گول و احمق

تفسیر یا ایها المزمل

قوله خواند مزمل نبی را زین سبب ؛ که برون آ از کلیم اے بوالهرب ؛ مزمل بضم اول و تشدید ثانی و ثالث گلیم پوش و در جامه پیچیده و هرب بفتحتین و قیل بفتح گریختن آورده اند که رسول خدا صلعم در ابتدای بعثت نماز گزاردی و زمینی خود را پوشیده داشتی و از حضرت خدیجه رض منقول ست که آن کلیم چادر نشین چهار ده ذراع بود نصفی بر بالای ما بودی و نصفی رسول خدا صلعم بپوشیده و باو ے نماز ادا کردی حق سبحانه و تعالے باوی خطاب فرموده کریا ایها المزمل قم اللیل یعنے

ای گلیم در خود پوشنده برخیز بشب برای نماز و مراد از هرب و گریز اختفای ذات اوست صلعم چنانچه مے فرمایند کہ سر کش اندر گلیم و رو میوش ؛ قولہ هین قم اللیل کہ شمے اے همام ؛ همام بضم بادشاه و مهتر و مرد بلند همت قولہ بے پناهت شیر اسیر ارنب است ؛ ارنب بفتح خرگوش قولہ ره شناسی می باید با لباب ؛ لباب بضم بهتر چیزی و چیزے بی غش و میانہ چیزے قولہ خضر وقتے غوث هر کشتی توئی ؛ غوث بفتح فریاد رسیدن و فریاد رس ؛ قولہ همچو روح الله مکمن تنها روی یعنی همچو عیسیٰ طریق تجرید و انقطاع اختیار مکن و انچہ شارحی نوشتہ کہ یعنی چنانچہ عیسیٰ عروج بر افلاک نمود انتهیٰ سهو است اگر دو بیت آینده را ملاحظہ کنی دریابی قولہ از سفه وع وع کنان بر بدر تو ؛ سفه بفتحتین بیخردی قولہ نور چشمی گر عصای کور را ؛ یعنی برای کوران ای برائے معتقدان بمنزلہ عصائے برای بینایان ای برای عارفان و محققان بمنزلہ نور چشمی و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ اگر در عالم شهادت دلیل براہ کرمانی در عالم قدس نور دیدہ قدسیانی انتهیٰ سهو است کما لا یخفی علےٰ من لہ ذوق قولہ فی تو گفتے قاید اعمی براہ ؛ قاید کشندہ قولہ هر کہ او چل گام کوری را کشد ؛ الخ اشارت است بحدیث شریف من قاد مکفوفا اربعین خطوۃ غفر لہ ما تقدم من الذنب و ما تاخر یعنے کسیکہ بکشد کوری را چهل گام بخشیدہ شود گناهان گذشتہ و آینده او قولہ جوق کورانرا قطار اندر قطار ؛ جوق بفتح فوج قولہ چیست خود الاچق آن ترکمان ؛ الاچق بضم همزہ و ضم جیم فارسی خیمہ صحرائیان کہ از موی سازند قولہ خویش بنما کہ قیامت نک منم ؛ اشارت است بحدیث شریف کہ رسول خدا صلعم انگشت شهادت و انگشت وسطی را جفت کردہ فرمود انا و الساعۃ کهاتین یعنی با ساعت متصلم چنانکہ این هر دو انگشت من با یکدیگر متصل اند باید دانست کہ لفظ قیامت گاهی بر فنا و انعدام عالم اطلاق کردہ میشود و گاهی بر بعث و حشر و انجا مراد اخیر است و بودن رسول خدا صلعم قیامت بنا بر آنست کہ وجود و بقای عالم بوجود انسان کامل است کہ ظهورش مستلزم حشر خلق است و این سخن را نخواهد دریافت مگر کسے کہ از کیفیت موجودیت خلق آگاه بود مجمل آنکہ وجود خلق جز در علم و عقل نیست و علم و عقل اگرچہ غیر کامل را نیز هست لیکن از مرتبۂ انسان کامل است و هنوز این سخن غیر عارف را جز حیرانی و پریشانی نخواهد بخشید و شارحی در اینجا نوشتہ کہ چنانچہ در قیامت حشر اجساد است از من احیای ارواح انتهیٰ و محمد رضا نوشتہ کہ از جهت آنکہ قیامت حق را از باطل تفریق کند و نفس نفیس مصطفوی نیز چنین کند انتهیٰ اگرچہ تقریر شارح مذکور از تقریر محمد رضا بهتر است لیکن هر دو تقریر جز خورسندی عوام چیزے ندارند بلکہ تقریر محمد رضا با بیت آینده مربوط هم نتواند شد بخلاف تقریر شارح مذکور کہ با بیت آینده ربطش میتوان داد قولہ در نباشد اهل این ذکر و قنوت ؛ قنوت بضمتین فرمان بردن و خاموش ماندن و دعا خواندن قولہ حق ز بحر رحمت و موج کرم ؛ الخ جواب سوال بیت بالاست یعنے درازی سخن از جهت رحمت است

در بیان آنکہ ترک الجواب جواب

قولہ خردهای خدمتش بگذاشتی ؛ خرده بضم نکته و شراره و خس و خاشاک و عیب و گناه و ریزه هر چیزی و انجا بمعنے

اخیر است قوله گفت شاهنشه جراش کم کنید ؛ جری بکسر وطیفه قوله چون خر پابسته تند واز خری ؛ تند یعنی تندی کند قوله هر دو پایش بسته گردد بر سرے ؛ بر سری بالای که بر بالای بار نهند و بتازی علاوه خوانند یعنی بسبب تندی هر دو دستش هم به بندند واین بند علاوه باشد بر بند اول که پایش فقط بسته بودند پس مراد از هر دو پا دست و پا است بدلالت دو بیت آینده که ؛ گر بدیدی سر بند آن چشم کور ؛ بند بر دستش نه بستندے بزور ؛ ور ز جهل بند پا آگه شدی ؛ خود ز بند دست و پا ایمن بدے ؛ قوله خود بدان کان دون فعل آن خس است ؛ ایمه مرع مقوله حضرت مولوی است یعنی آن دو بند از فعل تندی آن خر است وشاید که بمقوله خر باشد خطاب بخود یعنے خر میگوید که مرا یک بند بس بود دو بند نهادن از شرارت فعل سائیس کمینه است که بے سبب در ایذای من کوشیده لیکن اول اولی است قوله گر بدیدی سر بند آن چشم کور ؛ بند بر دستش نه بستندی بزور ؛ یعنے اگر سبب آن یک بند را که تندی وی باشد از اول دریافتی و تندی را بگذاشتی دستش بسته نمیشد قوله او نه خر بودی شدی شیر فحول ؛ فحول جمع فحل که بفتح خشیر نر باشد و نر هر ماده یعنی شیر شیران نر بودی یعنے فوق شیران یگانه که در میان زنان شیر بودی

تفسیر آن حدیث که ان الله تعالے خلق الملایکة ورکب فیهم العقل وخلق البهایم ورکب فیها الشهوة وخلق بنی آدم ورکب فیهم العقل والشهوة فمن غلب عقله شهوته فهو اعلے من الملایکة ومن غلب شهوته عقله فهو ادنی من البهایم صدق رسول الله

یعنے بدرستیکه خدا یتعالے پیدا کرد ملایکه را و مرکب ساخت در ایشان عقل را و پیدا کرد بهایم را و مرکب ساخت در ایشان شهوت را و پیدا کرد فرزندان آدم را و مرکب ساخت در ایشان عقل و شهوت را پس کسی که غالب آمد عقل او شهوت او را پس آن کس اعلے است از ملایکه از جهت آنکه با وجود شهوت که مانع قوی است پیروی عقل میکند و طاعت و عبادت بجاے آرد و ملایکه چون هیچ مانع ندارند لابد است که بجز طاعت بامرے دیگر مشغول نشوند و هر طاعتی که با وجود مانع بجا آورده شود افضل باشد که افضل العبادة اشقها ای اشد ها و شک نیست که اتیان طاعت با وجود شهوت بغایت دشوار است و کسے که غالب آمد شهوت او عقل او را پس او ادنی است از بهایم از جهت آنکه با وجود عقل تابع شهوت شود و بهایم چون عقل ندارند ناچار ست که اینها تابع شهوت باشند اولئک کالانعام بل هم اضل درحق همین جماعت است که شهوت بر عقل ایشان غالب است قوله یک کره را جمله علم و عقل وجود ؛ اطلاق صفت جود بر ملایک از انست که ایشان وسایط فیوضات الوهیت اند ز جمیع امور و انچه محمد رضا نوشته که اطلاق صفت جود بر ملک بر سبیل مجاز است اگنتے سهو است قوله شهوت از غالب شود پس کمتر است ؛ از بهایم این بشر زان کاتبر است ؛ اشارتست بآیه کریمه که در سورهٔ اعراف در سیاق قال الملا الذین استکبروا من قومه لنخرجنک یا شعیب والذین آمنوا معک من قریتنا او لتعودن فی ملتنا قال اولو جئناکم کارهین قد افترینا علی الله کذبا ان عدنا فی ملتکم بعد اذ نجینا الله منها وما یکون لنا ان نعود فیها الا ان یشاء الله ربنا وسع ربنا کل شیء علما علی الله توکلنا ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین وقال الملا الذین کفروا من قومه لئن اتبعتم شعیبا انکم اذا لخاسرون فاخذتهم الرجفة فاصبحوا فی دارهم جاثمین الذین کذبوا شعیبا کان لم یغنوا فیها الذین کذبوا شعیبا کانوا هم الخاسرین فتولی عنهم وقال یا قوم لقد ابلغتکم رسالة ربی ونصحت لکم فکیف اسی علی قوم کافرین وما ارسلنا فی قریة من نبی الا اخذنا اهلها بالبأساء والضراء لعلهم یضرعون ثم بدلنا مکان السیئة الحسنة حتی عفوا وقالوا قد مس آباءنا الضراء والسراء فاخذناهم بغتة وهم لا یشعرون ولو ان اهل القری آمنوا واتقوا لفتحنا علیهم برکات من السماء والارض ولکن کذبوا فاخذناهم بما کانوا یکسبون افامن اهل القری ان یاتیهم بأسنا بیاتا وهم نائمون او امن اهل القری ان یاتیهم بأسنا ضحی وهم یلعبون افامنوا مکر الله فلا یامن مکر الله الا القوم الخاسرون اولم یهد للذین یرثون الارض من بعد اهلها ان لو نشاء اصبناهم بذنوبهم ونطبع علی قلوبهم فهم لا یسمعون تلک القری نقص علیک من انبائها ولقد جاءتهم رسلهم بالبینات فما کانوا لیؤمنوا بما کذبوا من قبل کذلک یطبع الله علی قلوب الکافرین وما وجدنا لاکثرهم من عهد وان وجدنا اکثرهم لفاسقین ثم بعثنا من بعدهم موسی بآیاتنا الی فرعون وملائه فظلموا بها فانظر کیف کان عاقبة المفسدین وقال موسی یا فرعون انی رسول من رب العالمین حقیق علی ان لا اقول علی الله الا الحق قد جئتکم ببینة من ربکم فارسل معی بنی اسرائیل قال ان کنت جئت بآیة فات بها ان کنت من الصادقین فالقی عصاه فاذا هی ثعبان مبین ونزع یده فاذا هی بیضاء للناظرین قال الملا من قوم فرعون ان هذا لساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم فماذا تامرون قالوا ارجه واخاه وارسل فی المدائن حاشرین یاتوک بکل سحار علیم وجاء السحرة فرعون قالوا ان لنا لاجرا ان کنا نحن الغالبین قال نعم وانکم لمن المقربین قالوا یا موسی اما ان تلقی واما ان نکون نحن الملقین قال القوا فلما القوا سحروا اعین الناس واسترهبوهم وجاءوا بسحر عظیم واوحینا الی موسی ان القی عصاک فاذا هی تلقف ما یافکون فوقع الحق وبطل ما کانوا یعملون فغلبوا هنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرة ساجدین قالوا آمنا برب العالمین رب موسی وهارون قال فرعون آمنتم به قبل ان اذن لکم ان هذا لمکر مکرتموه فی المدینة لتخرجوا منها اهلها فسوف تعلمون لاقطعن ایدیکم وارجلکم من خلاف ثم لاصلبنکم اجمعین قالوا انا الی ربنا منقلبون وما تنقم منا الا ان آمنا بآیات ربنا لما جاءتنا ربنا افرغ علینا صبرا وتوفنا مسلمین وقال الملا من قوم فرعون اتذر موسی وقومه لیفسدوا فی الارض ویذرک وآلهتک قال سنقتل ابناءهم ونستحیی نساءهم وانا فوقهم قاهرون قال موسی لقومه استعینوا بالله واصبروا ان الارض لله یورثها من یشاء من عباده والعاقبة للمتقین قالوا اوذینا من قبل ان تاتینا ومن بعد ما جئتنا قال عسی ربکم ان یهلک عدوکم ویستخلفکم فی الارض فینظر کیف تعملون ولقد اخذنا آل فرعون بالسنین ونقص من الثمرات لعلهم یذکرون فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وان تصبهم سیئة یطیروا بموسی ومن معه الا انما طائرهم عند الله ولکن اکثرهم لا یعلمون وقالوا مهما تاتنا به من آیة لتسحرنا بها فما نحن لک بمؤمنین فارسلنا علیهم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم آیات مفصلات فاستکبروا وکانوا قوما مجرمین ولما وقع علیهم الرجز قالوا یا موسی ادع لنا ربک بما عهد عندک لئن کشفت عنا الرجز لنؤمنن لک ولنرسلن معک بنی اسرائیل فلما کشفنا عنهم الرجز الی اجل هم بالغوه اذا هم ینکثون فانتقمنا منهم فاغرقناهم فی الیم بانهم کذبوا بآیاتنا وکانوا عنها غافلین وقال الملا من قوم فرعون ان هذا لساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم فماذا تامرون قالوا ارجه واخاه وارسل فی المدائن حاشرین یاتوک بکل سحار علیم وجاء السحرة فرعون قالوا ان لنا لاجرا ان کنا نحن الغالبین قال نعم وانکم لمن المقربین قالوا یا موسی اما ان تلقی واما ان نکون نحن الملقین قال القوا فلما القوا سحروا اعین الناس واسترهبوهم وجاءوا بسحر عظیم واوحینا الی موسی ان القی عصاک فاذا هی تلقف ما یافکون فوقع الحق وبطل ما کانوا یعملون فغلبوا هنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرة ساجدین قالوا آمنا برب العالمین رب موسی وهارون قال فرعون آمنتم به قبل ان اذن لکم ان هذا لمکر مکرتموه فی المدینة لتخرجوا منها اهلها فسوف تعلمون لاقطعن ایدیکم وارجلکم من خلاف ثم لاصلبنکم اجمعین قالوا انا الی ربنا منقلبون وما تنقم منا الا ان آمنا بآیات ربنا لما جاءتنا ربنا افرغ علینا صبرا وتوفنا مسلمین وقال الملا من قوم فرعون اتذر موسی وقومه لیفسدوا فی الارض ویذرک وآلهتک قال سنقتل ابناءهم ونستحیی نساءهم وانا فوقهم قاهرون قال موسی لقومه استعینوا بالله واصبروا ان الارض لله یورثها من یشاء من عباده والعاقبة للمتقین قالوا اوذینا من قبل ان تاتینا ومن بعد ما جئتنا قال عسی ربکم ان یهلک عدوکم ویستخلفکم فی الارض فینظر کیف تعملون ولقد اخذنا آل فرعون بالسنین ونقص من الثمرات لعلهم یذکرون فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وان تصبهم سیئة یطیروا بموسی ومن معه الا انما طائرهم عند الله ولکن اکثرهم لا یعلمون وقالوا مهما تاتنا به من آیة لتسحرنا بها فما نحن لک بمؤمنین فارسلنا علیهم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم آیات مفصلات فاستکبروا وکانوا قوما مجرمین ولما وقع علیهم الرجز قالوا یا موسی ادع لنا ربک بما عهد عندک لئن کشفت عنا الرجز لنؤمنن لک ولنرسلن معک بنی اسرائیل فلما کشفنا عنهم الرجز الی اجل هم بالغوه اذا هم ینکثون فانتقمنا منهم فاغرقناهم فی الیم بانهم کذبوا بآیاتنا وکانوا عنها غافلین وقال الملا من قوم فرعون ان هذا لساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم فماذا تامرون قالوا ارجه واخاه وارسل فی المدائن حاشرین یاتوک بکل سحار علیم وجاء السحرة فرعون قالوا ان لنا لاجرا ان کنا نحن الغالبین قال نعم وانکم لمن المقربین قالوا یا موسی اما ان تلقی واما ان نکون نحن الملقین قال القوا فلما القوا سحروا اعین الناس واسترهبوهم وجاءوا بسحر عظیم واوحینا الی موسی ان القی عصاک فاذا هی تلقف ما یافکون فوقع الحق وبطل ما کانوا یعملون فغلبوا هنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرة ساجدین قالوا آمنا برب العالمین رب موسی وهارون قال فرعون آمنتم به قبل ان اذن لکم ان هذا لمکر مکرتموه فی المدینة لتخرجوا منها اهلها فسوف تعلمون لاقطعن ایدیکم وارجلکم من خلاف ثم لاصلبنکم اجمعین قالوا انا الی ربنا منقلبون وما تنقم منا الا ان آمنا بآیات ربنا لما جاءتنا ربنا افرغ علینا صبرا وتوفنا مسلمین وقال الملا من قوم فرعون اتذر موسی وقومه لیفسدوا فی الارض ویذرک وآلهتک قال سنقتل ابناءهم ونستحیی نساءهم وانا فوقهم قاهرون قال موسی لقومه استعینوا بالله واصبروا ان الارض لله یورثها من یشاء من عباده والعاقبة للمتقین قالوا اوذینا من قبل ان تاتینا ومن بعد ما جئتنا قال عسی ربکم ان یهلک عدوکم ویستخلفکم فی الارض فینظر کیف تعملون ولقد اخذنا آل فرعون بالسنین ونقص من الثمرات لعلهم یذکرون فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وان تصبهم سیئة یطیروا بموسی ومن معه الا انما طائرهم عند الله ولکن اکثرهم لا یعلمون وقالوا مهما تاتنا به من آیة لتسحرنا بها فما نحن لک بمؤمنین فارسلنا علیهم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم آیات مفصلات فاستکبروا وکانوا قوما مجرمین ولما وقع علیهم الرجز قالوا یا موسی ادع لنا ربک بما عهد عندک لئن کشفت عنا الرجز لنؤمنن لک ولنرسلن معک بنی اسرائیل فلما کشفنا عنهم الرجز الی اجل هم بالغوه اذا هم ینکثون فانتقمنا منهم فاغرقناهم فی الیم بانهم کذبوا بآیاتنا وکانوا عنها غافلین

بلکه این گروه کمتر اند از انعام و وجه تشبیه و اضلیت در بیت آینده که ۴ نام کالانعام کرد آن قوم را خواهی دریافت قوله دین
بشر هم ز امتحان قسمت شدند ۴ آدمی مثل اند و سه امت شدند ۴ این بیت با ابیات آینده اشارت است بآیه کریمه که در سیاق
قال فما خطبکم در سوره واقعه واقع شده و گفتم از واجا ثلثه فاصحاب المیمنة ما اصحاب المیمنة و اصحاب المشامة ما اصحاب
المشامة و السابقون السابقون اولئک المقربون یعنی و باشید شما ای مکلفان دران وقت اصناف سه گان یعنی سه
گروه باشید در سه مرتبه پس اصحاب دست راست چه اند اصحاب دست راست این تکرار بجهت تعظیم است و اصحاب
دست چپ چه اند یاران دست چپ و ایشان بوقت اخراج ذریات در شمال آدم بودند و آنکسانی که سابق شده اند
بایمان و طاعت بعد از ظهور حق سابقانند برحمت خدا یتعالے و بهشت او آن گروه نزدیک گردانیده شدگانند
برحمت و کرامت اگر گوئی که درین ابیات اشارت بآیه مذکور نیست و نتواند شد چه اگر آن گروه را که با ملک ملحق اند اصحاب
میمنه قرار دهیم و آنان را که با حران ملحق اند اصحاب مشامه اعتبار کنیم سابقان نباشند پس گر قسم ثالث که نیم حیوان و نیم
حی بارشاد اند روز و شب در جنگ و کشمکش چنانچه در دو بیت آخر سرخی در بیان حال ایشان فرموده اند پس باید که
از هر دو قسم دیگر بهتر و بزرگتر باشند و ایشان را بزرگتر شمردن در غایت بعد است و اگر با ملک ملحق شدگان سابقان را
گفته شود و این قسم ثالث را اصحاب میمنه اعتبار کرده آید هم درست نمی نماید چرا که ایشان روز و شب در جنگ و
کشمکش اند و در مصرع اخیر بیت بالا نیز گذشت که این بشر با دو مخالف در عذاب است و کسے را که در کشمکش و عذاب
باشد چگونه اصحاب میمنه گفته شود پس این سه فرقه که حضرت مولوی رح در تفسیر حدیث بیان فرموده اند دو انزین موافق دو
فرقه آیه مذکور اند یعنی سابقان و اصحاب مشامه و اما مراد از فرقه ثالث در اینجا دیگر است و مراد از اصحاب میمنه در اینجا
دیگر چه مراد از اصحاب میمنه طالبان عقبی اند که اخیار و ابرار باشند و مراد از اصحاب مشامه طالبان دنیا اند که فساق
و اشرار باشند و مراد از سابقان طالبان مولے اند که عارفان و مقربان باشند پس ابرار را که زهاد اند و ترک شهوات
کرده اند چگونه از فرقه ثالث که نیمی از ملکیت و نیمی از حیوانیت دارد گفته شود آری اخیار را که عباد اند داخل فرقه مذکور
میتوان شمرد گوئیم که مراد از فرقه ثالث در اینجا همین اخیار و ابرار اند و زهاد هر چند که در ترک شهوات میکوشند لیکن از
دغدغه شهوات نجات نیافته اند پس دایما در ریاضت و زهد و جهاد اند و ظاهر است که ریاضت و زهد و کشمکش و عذاب
است و اگر ایشان از فرقه ثالث نباشند پس داخل فرقه اول شوند و بیت آینده که ۴ از ریاضت رسته و زهد و جهاد و ۴
قوله الخ از دخول در فرقه مذکور مانعست پس فرقه رابع پیدا آید و درین ابیات حصر بشر است در سه گروه قوله از
ریاضت رسته و زهد و جهاد ۴ چرا که این امور در مقام سلوک اند و اما بعد وصول پس این امور ساقط میشوند چه
اهل وصول دو قسم اند یکے اهل نماز که بمرتبه لقا نرسیده اند و سقوط زهد و ریاضت از ایشان بر ظاهر است که وجود
این امور موقوف بر عقل و هوش است و ایشان در مشاهده حق از خود گذشته اند دوم اهل بقا که بعد فنای هستی خویش

بہستی حق باقی شدہ اند و ایشان اگرچہ عقل و ہوش یافتہ اند اما از مقام زہد و ریاضت بالا شافتہ اند از طعام لذیذ و لباس نفیس احتراز واجب نیداند بلکہ درین چیزہا مشاہدۂ جمال حق میکنند کاملی آب را برای خوردن سرد میکرد زاہدے نشستہ بود اظہار کراہتے نمود آن بزرگ فرمود کہ تو چگونہ میخوری گفت من در آفتاب گرم کردہ میخورم فرمود کہ من آب را سرد برای آن میکنم کہ چون آب سرد بنوشم حمد حق بگویم لیکن ندانی کہ کاملان در لذات و شہوات منہمک میباشند و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای از تعب این چیزہا فارغ شدہ و حلاوت آن دریافتہ انتہے خبر از بیخبری خود دادہ است و شارح دیگر نیز مثل او نوشتہ کہ او را در عین زہد و ریاضت عیش و فراغت ہست انتہے فعلیہا علیہ **قولہ** خرشد و چون جان او بی جان شود ضمیر راجع بعقل کہ در بیت سابق گذشت کہ چو عقل گرغالب شود پس شد فزون و میتواند کہ راجع باشد بوصف جبرئیلی کہ در بیت بالا مذکور است کہ و وصف جبرئیلی در ایشان بود رفت و مآل واحد است برائے آنکہ جبریل ہمین عقل ہست **قولہ** جسم گردد جان چو او بی جان شود مراد از جان دوم عقل ہست پس عقل جان جان باشد و جان بی عقل ہمچو جسم بیجان است و میتواند کہ مراد حق سبحانہ باشد کہ جان جان ست لیکن رعایت مقتضی اول است اگرچہ ہر یک مستلزم دیگر ہست **قولہ** زانکہ جانی کان ندارد ہست پست ضمیر آن راجع بعقل یا بوصف جبرئیلی یا بجان دوم کہ در مصرع ثانی بیت بالا ہست و مآل ہر سہ واحد است مگر آنکہ مراد از جان در مصرع مذکور حق باشد سبحانہ آن زمان معنی احتمال ثالث مختلف شود لیکن بلاحظہ استلزام مآل یکے بود **قولہ** این سخن حق ہست و صوفی گفتہ است یعنی امتیاز میان جانہا بسبب وجود عقل و عدم آن حق و نفس الامر لیست چہ نزد صوفی محقق اگرچہ جمیع موجودات مظاہر ذات واحد اند و از حیثیت ذات از یکدیگر امتیاز ندارند لیکن باعتبار تعینات و خصوصیات ہمہ باہم متغایر و متمایز اند بخلاف موحد کہ موجودات را موہوم محض مے پندارد و اعتقاد عدم امتیاز میدارد **قولہ** پس درین ترکیب حیوان لطیف آفرید کر و با دانش الیف الیف بفتح الف گیرندہ و خوگر یعنے حق تعالے درین ترکیب انسانی حیوان لطیف بیافرید و او را با دانش فکرے و عقل معاش الفت بخشید و بجہت وجود عقل فکری حیوان را بلطیف وصف فرمودند پس فاعل آفرید حق باشد سبحانہ و مفعول آن حیوان لطیف و انچہ شارحی نوشتہ کہ فاعل آفرید حق باشد حضرت حق عز شانہ و مفعولش علم راہ حق و علم منزل او سبحانہ کہ در مصرع اول بیت بالا ست حاصل آنکہ حق تعالے علم راہ و منزل خود را در ترکیب انسانی بیافرید و او را با دانش الفت بخشید انتہے غلط کردہ است چہ در بیت آیندہ ہمین حیوان لطیف را کالانعام میفرماید اگر تامل صادق کنی در یابی **قولہ** نام کالانعام کرد آن قوم را ضمیر آن راجع بحیوان لطیف کہ در بیت بالا مذکور ست و در نیجا اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ اعراف در سیپارۂ قال الملا واقع شدہ اولئک کالانعام بل ہم اضل و تفسیرش عنقریب گذشت و وجہ تشبیہ و اضلیت در تفسیر مصرع ثانی خواہی دریافت **قولہ** زانکہ نسبت کو بقیظہ نوم را تعلیل تشبیہ ارباب غفلت است بانعام و وجہ اضلیت آنہا یعنے این قوم را کہ

باد دانش فکری وعقل معاش الیف انذ انعام نگفت بلکه کالانعام نام کرد برای آنکه انعام چون عقل فکری بارو ح حیوانے ندارند از علم وشهود غیر حق که اهل دانش فکرے اختراع نموده اند در نوم اند در دردی بیداری ندیده اند واین قوم که باوجود اشتغال بلذات جسمانی باین دانش موصوف گشتند واز نوم حیوانیت بیدار شدند بمرتبهٔ حیوانیت نرسیدند بلکه کالانعام گردیدند حاصل آنکه تشبیه را مغائرت مشبه بامشبه به وبرتری مشبه به از مشبه ضرور است وانعام در اشتغال بلذات بروجه اتم اند باوجود عدم شعور بغیر حق بخلاف ارباب دانش که ببب بیداری دانش موجودات را غیر حق دیدند واز مشاهدهٔ جمال حق که در موجودات ودر متلذات است کور شدند با آنکه تحصیل لذات علی وجه الکمال هم ایشانرا میسر نیست پس از انعام بمراتب انزل باشند وانعام ازایشان اعلی انعام راکه اصحاب نوم اند با ایشان که ارباب یقظه اند چه نسبت لیکن چون در اشتغال بلذات مشابه انعام بودند حق تعالے ایشانرا کالانعام فرمود اگر گوئی که ازین تقریر معلوم شد که انعام در مقام کمال اند واز آیه کریمه که در مصرع اول مذکور شد مستفاد میشود که اینها گمراه اند چه لفظ اضل که در حق بعض افراد انسانے واقع است دال برین هست که انعام ضال وگمراه باشند گوئیم که آن گمراهی اینها که کریمه مذکور مشعر بآنست منافی کمال وهدایت ایشان نیست چه آن گمراهی ببب فوت ادراک تنزیه حق هست که حیوانات ازادراک مرتبه تنزیه بی بهره اند وحق راجز در صور اجسام مشاهده نمیکنند اگرچه ادراک مرکب ندارند وحضرت مولوی رض در لفظ نوم کاری کرده اند ودر لفظ واحد کمال ونقصان حیوان بیان فرموده اند چه در لفظ نوم اشعار هست که چنانچه نایم را ادراک لذات بروجه کمال است که لذت در عالم مثال کاملتر از لذات هست که در عالم شهادت باشد همچنین حیوانات را ببب عدم شعور بعالم ادراک لذات بروجه کمالست ونیز اشعار هست که چنانچه نائم از دید عالم شهادت بیخبر میباشد همچنین حیوانات از وجود عالم وعالمیان بیخبر اند موجود حقیقی را می بینند وبس ونیز اشعار هست که چنانچه نائم هیچ چیز را بی لباس صورت ادراک نتواند کرد وازادراک مجردات من حیث هی بهره نتواند برد چه اکه کار نایم با عالم مثال هست ودر عالم مثال هیچ چیز جز در لباس صورت روی نماید همچنین حیوانات حق را سبحانه جز در صور اجسام که مرتبهٔ تشبیه است مشاهده نمیکنند وازادراک او بحسب تنزیه که موقوف بر عقل هست بی بهره اند پس حق سبحانه ببب فوت همین ادراک ایشان را ضال وگمراه فرمود واهل دانش فکرے راکه ببب بیداری چشم بر روی عالم کشودند وموجودات را غیر حق اعتقاد نمودند در مرتبهٔ تشبیه اورا شناختند ودر مرتبه تنزیه منحصر ساختند اضل نام کرد چه حیوانات هرچند که بر تنزیه ذات مطلع نشدند لیکن غیر حق را موجود ندیدند بخلاف اهل دانش که غیر حق را موجود می پندارند بلکه حق را غیر حق پندارند واین کمال ضلالت هست ونیز ضلالت حیوانات باعتبار اعراض از لذات روحانی واقبال بر لذات جسمانی باشد واضلیت اهل دانش آنکه باوجود اعراض از لذات روحانی لذات جسمانی را غیر حق پنداشتند ونیز اضلیت ایشان آنکه باوجود استعداد کسب لذات روحانی ترک آن کردند واز کمال باز ماندند پس بنگر که حضرت مولوی رض در لفظ نوم ویقظه باین همه امور اشعار فرموده اند

وکمال ونقصان حیوان واضلیت انسان ووجه تشبیه این با آن بیان نموده اند قوله روح حیوانی ندارد وغیر نوم ۞ حسهای منعکس دارند قوم ۞ منعکس واژگون وواژگون شدن بر دو وجه است یکے منتکس وسرنگون شدن مثل اژگون شدن نیزه وامثال آن دوم آنکه پشت شی بجانب بیننده شود ورویش بجانب دیگر چون واژگون شدن سپر وطبق وپوستین وامثال آن وانجا بمعنے سرنگون ست چه حواس حیوانی پیش از ظهور دانش بسوی بالا که حق باشد سجانه میروند مثل تیرے که بهوا رود وبعد از ظهور دانش بسوی پستی که غیر باشد می گرایند مثل تیری که از هوا سرنگون فرود آید و این بیت دلیل مصرع ثانی بیت بالا ست یعنی اهل نوم که حیوانات باشند از اهل یقظه که ارباب دانش باشند اعلی وبهتر از آنند که حیوانات از غیر حق بیخبر اند مثل نایم که از موجودات عالم شهادت بیخبر باشد وقوم اهل دانش که بیداری پیدا کردند وغیر حق را موجود پنداشتند حواس ایشان واژگون گشتند وایشان از حیوانات فروتر شدند ودر مصرع اول اشعار است بر آنکه عالم مثال که مشهود نایم است مظهر آن روح حیوانی ست ومشاهده آن جز روح حیوانی نیست هرکس که آنرا مشاهده میکند بواسطه وی وحواس وی میکند وانچه شارحی نوشته که یعنے قومے که تابع روح حیوانی اند وایشان را حق تعالے کالانعام نام نهاده مثل نایم حواس معکوس دارند انتهے بیخبر از مقصود ست وازین تقریر معلوم شد که مقصود بیت بالا را اینها نه دریافته است فتامل وانچه محمد رضا در رد تقریر نوشته که اگر از قوم اهل دل خواسته شود یعنی آن باشد که حس این قوم برعکس حس مشغولان عالم محسوس ست زیرا که یقظه مشغولان دنیا باستعداد حواس ست ویقظه ایشان بتعطیل حواس لاجرم از لوح محفوظ درک اسرار کنند واگر از قوم گرفتاران ورطه آب وگل خواسته آید بعکس آن معنے باید گفت که اصحاب غفلت حسهای بازگون ومنعکس دارند اگرچه بظاهر بیدار اند اما فی الحقیقت در خواب اند پس بصورت انسان وبمعنے حیوان اند انتهے غلطی تقریر اول بسبب منافات بابیات آینده بر هرکس عیان خواهد بود زیرا که از قوم اهل دل مراد داشته وابیات آینده در وصف اهل غفلت اند وغلطی تقریر دوم نیز بر کسے که تقریر فقیر بگوش هوش شنیده است عیان خواهد گردید ازین هر دو تقریر معلوم شد که مشار الیه نیز بهمچو شارح مذکور مقصود بیت بالا را هم نه دریافته است قوله انعکاس حس خود از لوح خواند یعنی بر لوح روح حیوانے حروف حواس خود را منعکس نوشته یافت وانعکاس حروف بهر دو وجه که در بیت بالا بیان کرده شد متصور میشود وانجا بمعنے دوم ست که پشت شی بجانب بیننده باشد یعنی پیش از ظهور دانش روی حواس بجانب حق بود وبعد از ظهور دانش روی بجانب غیر ست وپشت بجانب حق قوله چونکه شد بیدار او عکست نمود ۞ یعنی در وقت بیداری حواس او را سرنگون دیدے چه در وقت خواب بسوی عالم بالا که عالم مثال باشد رفته بود بهمچو تیر بسوی هوا ودر وقت بیداری بعالم پستی که عالم شهادت باشد بهمچو تیر سرنگون عود نمود قوله لاجرم اسفل بود از سافلین ۞ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره عم در سوره والتین واقع شده لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم ثم رددناه اسفل سافلین ۞

سافلین یعنے بدرستیکہ ما آفریدیم آدمی را در بہترین تقویم نگاشتنے باتصاف قامت وحسن صورت واعتدال مزاج وحسن سیرت واستجماع خواص مکونات یا مخلوق ساختیم او را مظہر اتم واکمل تا حامل امانت الٰہی ومنبع فیض نامتناہی تواند بود پس باز گردانیدیم او را زیر ترین ہمہ فروتران حاصل آنکہ حیوان لطیف کہ نامش کالانعام است ہرگاہ باوجود اشتغال بلذات جسمانی حواس وے بسبب یقظہ دانش منعکس وسرنگون شدند وچشم بر روی غیر نگشودند ناچار در کمال پستی در افتاد واسفل سافلین یعنے حیوانات کہ منہمک در لذات جسمانی اند گردید قولہ زانکہ استعداد تبدیل ونبرد او بودش از پستی وآنرا فوت کرد از پستی متعلق است بہ تبدیل ویتواند کہ متعلق باشد بلفظ بود واین بیت تعلیل است برائے سببیت انعکاس حواس مر اسفلیت را یعنے اہل دانش کہ بسبب انعکاس حواس اسفل سافلین شدند برای آنست کہ این انعکاس موجب فوت استعداد ایشان شدہ است اگر ایشان چشم بر روے غیر نمی کشودند ودیدۂ عقل فکرے را بکحل ارشاد عقل کشفی مشودی نمودند در لذات جسمانی تماشای تجلیات حقانی میکردند ودر عین پستی راہ بعلو می بردند یعنے لذات را صور تجلیات می شناختند وپستی را بعلو مبدل میساختند ونیز بفیض عقل کشفی ومشاہدہ تجلیات لذات روحانی ومعارف ربانی ایشان دست میداد وپای شان را بسیر عالم علوی میگشاد بتماشای روحانیات می تاختند وباجسمانیات جز بقدر ضرورتی نمی پرداختند واین تقریر بر تقدیر است کہ لفظ از پستی متعلق باشد بہ تبدیل واما بر تقدیرے کہ متعلق باشد بلفظ بود پس تقریرش آن بود کہ انعکاس حواس سبب اسفلیت برائے آنست کہ وی را ازین پستی استعداد علو وتبدیل پستی حاصل شدہ بود لیکن بسبب انعکاس حواس وغیر بینی آن استعداد رافوت نمود چہ در اتصاف بچشم وجسمانیات مظہر جامعیت ذات گشتہ بود وبسبب یافتن حواس جسمانی استعداد معرفت ذات بحسب تشبیہ پیدا کردہ لیکن بسبب انعکاس حواس وغیر بینی آن استعداد را فوت کرد واسفل سافلین گشت ویتواند کہ این بیت تعلیل سببیت انعکاس حواس نبود بلکہ تعلیل باشد برای مصرع ثانی بیت بالا کہ ترک اوکن لا احب الآفلین یعنے اہل دانش را دوست مدار برای آنکہ وے باوجود استعداد علو در پستی ماندہ است پس معذور نباشد بخلاف حیوان کہ او چون استعداد ندارد معذور است ویتواند کہ تعلیل برائے ہیچ یک ازین دو امر نباشد بلکہ تعلیل اسفلیت بود وبیان سبب آخر مر اسفلیت را پس احد السببین انعکاس حواس باشد چنانچہ لفظ لاجرم کہ برائے ثبوت مسبب است بر سبب در بیت بالا دال بر آنست وسبب دوم فوت استعداد بود ولیکن این وجہ بہ نسبت ہر دو وجہ اول وثانی بعدے دارد چہ در نجا لفظی مذکور نیست کہ دلالت کند بر آنکہ سبب دیگر مر اسفلیت را فوت استعداد است قولہ باز حیوان را چو استعداد نیست والخ ربط این بیت با قبل بحسب تقریر ثانی بیت بالا ظاہر ست واما ربطش بحسب تقریر اول وثالث پس باعتبار تقدیر عبارت بود در بیت بالا یعنے اہل دانش بسبب فوت استعداد اسفل شدند ودر دنیا وآخرت معذب اند کہ عذر ندارند بخلاف حیوان کہ چون استعدادش نیست ودر ماندن بسفلی

معذور ہست معذب نباشد و در لذات مستغرق راحات بود قولہ گر بلا در خور آن افیون شود ؛ سکنہ و بی عقلیش افزون شود ؛ بلا در با اول مفتوح و دال مہملہ مضموم نام بار درختے است کہ در دوا ہا بکار آید و آنرا بہندی بہلاوہ گویند وسکنہ بفتح نام علتے کہ مریض را خاموش گرداند چنانکہ بیماری کہ مردہ است حاصل آنکہ منعکس الحواس کہ استعداد رافوت کردہ است اگر دوای عقل افزا خورد کار افیون کند و عقل او را زایل سازد قولہ کردہ چالش او شد با آخرش

چالش با لام کسور شین منقوطہ زدہ جنگ و پیکار و قتال را زروی تکبر و ناز

چالش عقل با نفس ہمچون تنازع مجنون با ناقہ و میل مجنون سوی حرہ و میل ناقہ سوی گرہ چنانکہ مجنون گفت

شعر ہوای ناقتی خلفی و قدامی الہوای ؛ و انی و ایا ہا المختلفان

الہوای مبتدا است و قدامی خبر آن کہ مقدم شدہ است برای وزن شعر و الف و لام در الہوی عوض مضاف الیہ است یعنی ہوای ناقہ من در پس منست و ہوای من در پیش من و بدرستیکہ من و آن ناقہ ہر آینہ ہر دو مختلفیم قولہ عشق و سودا چونکہ بر بود ش بدن ؛ یعنے از عشق و سودا بدنش پر بود یا عشق و سودا در بدنش پر بود قولہ آنکہ او باشد مراقب عقل بود ؛ مراقب بضم یکم و کسر چہارم چشم دارندہ و نگاہدارندہ قولہ فہم کردی زو کہ غافل گشت و دنگ ؛ دنگ بفتح اول دیوانہ و بیہوش و حیران ماندہ را گویند قولہ کرد با بد از تو دوری اختیار ؛ در بعضی نسخ سقیمہ بسہو ناسخ بجاے دوری صحبت واقع شدہ و ناظرین باین نسخہ انچہ محمد رضا بتبعیت شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ بر وفق قاعدہ نحو صلہ این قسم افعال ہرگاہ عن واقع شود معنی منعکس گردد مثل من شغلک عن اللہ و من رغب عن سنتی پس اختیار بمعنے ترک و انفراد باشد انتہے سہو است چہ اختیار صلہ ندارد پس قیاس لفظ اختیار بر لفظ شغل قیاس مع الفارق ہست با آنکہ حکم باختلاف معنی ہر فعل بسبب اختلاف صلہ کلیہ صحیح نیست چہ این حکم سماعی ہست مختص بمورد سماع ہست قولہ جان کشاید سوے بالا بالہا ؛ در زدہ تن در زمین چنگالہا ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ اعراف در سیپارۂ قال الملا واقع شدہ و لو شئنا لرفعناہ بہا و لکنہ اخلد الی الارض و اتبع ہواہ یعنی اگر میخواستیم ما ہر آینہ بر میداشتیم او را بسبب آن آیات صحف یا کلماتے کہ مشتمل بود بر اسم اعظم بمراتب علیہ و درجات سنیہ کہ منازل ابرار و مساکن اخیار ہست ولیکن او بواسطہ دنائت ہمت میل کرد بسوی زمین یعنے بحضیض رذالت و پیروی کرد آرزوی خود را بقبول رشوت و استماع سخن زن و اشہر آنست کہ این آیہ در شان بلعم باعور وارد گشتہ قولہ خطوتین بودا این رہ تا وصال ؛ خطوتین بضم اول دو گام قولہ خوشتن افگند اندر سنگ لاخ ؛ سنگ لاخ زمین سنگستان و سنگ سخت و معدن و اینجا بمعنے اول ہست قولہ زین کند نفرین حکیم خوش سخن ؛ یعنے حکیم سنائی قدس سرہ قولہ این چنین سیریست مستثنیٰ از جنس ؛ معنیش ہمانست کہ شارحی نوشتہ کہ یعنی سیر سالک کہ بجذب الٰہی ہست از جنس سیر مستثنیٰ است کہ ہیچ سیر چون او نیست انتہے و انچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ از جنس مراد حیوانست کہ بقاعدۂ منطق

جنس عبارت از وست انتهی منحرف شده است کما لایخفی **قوله** که نهادش فضل احمد والسلام ضمیر شین راجع بجذب اول که در مصرع اول است ولفظ فضل موقوف باشد و فاعل نهادن احمد یعنی آن جذب خاص را حضرت احمد فضل داد در اینجا اشارت است بحدیث شریف جذبة من جذبات الحق توازی عمل الثقلین یعنی کششی از کششهای حق برابر عمل جن و انس است

نوشتن قصه شکایت

قوله کالبد نامه است دردی در نگر الی الابیات انتقال ست از نامه غلام بنامه کالبد حاصل آنکه کالبد انسان نیز نامه ایست که بدرگاه حضرت آله خواه ناخواه بردنی است پس باید که در اول کار آنرا کشاده نماید اگر لائق شاه باشد ببرد والا دیگر بنویسد یعنی در باطن بدن که دل است نظر کند که حروف و کلمات لائق جناب الهی مثل اعتقاد توحید وجود وصبر و توکل و جمیع صفات حمیده تواضع وغیر ذلک دردی مرقوم است یا حروف و کلمات نالائق مثل اعتقاد وجود غیر و عدم صبر و اعتماد بر اسباب و جمیع صفات ذمیمه تکبر وغیر ذلک در انجا مکتوب ست اگر اول است نامه را باید برد و اگر ثانی است پاره باید کرد و نامه دیگر باید نوشت **قوله** لیک فتح نامه تن زپ مدان ؛ زپ بفتح زای معجمه و سکون بای عجمی آسان و رایگان **قوله** جمله بر فهرست قانع گشته اند الخ فهرست کنایت از اموری که مصدر آن جسم باشد مثل اقرار لسانی و طاعات ظاهری یعنی اکثر خلایق بسبب اشتغال بلذات بر صرف اعمال ظاهری قناعت کرده اند و در تزکیه نفس و تصفیه قلب نیکوشند و اوصاف باطن را که تن نامه است باعمال ظاهر که فهرست و عنوان اوست مطابق نمیکنند پس اقرار ایشان بی تصدیق و تحقیق است و طاعت ایشان بی اخلاص و حضور لظاهر در روزه و نماز اند و بباطن با نفس و شیطان هم راز **بیت** سبحه در کف توبه بر لب دل پر از ذوق گناه ؛ معصیت را خنده می آید ز استغفار ما ؛ **قوله** باشد آن فهرست دامی عامه را الخ یعنی عوام از مشاهده اعمال ظاهری ایشان فریب میخورند و باطن ایشان را موافق ظاهر می پندارند لیکن خواص بر حال دل ایشان مطلع و مخالفت ایشان باظاهر بدیده بصیرت شان عیان ست **قوله** هست آن عنوان چو اقرار زبان ؛ یعنی عنوان اقرار لسانی است و انچه مانند اوست از اموری که مصدر آن جسم باشد پس اقرار نیز داخل عنوان باشد و انچه شارحی این عبارت را بر تمثیل حمل کرده و عنوان را مثل و اقرار زبان را مثل به پنداشته راه غلط سپرده است و عبارت مشار الیه انست که یعنی چنانچه اقرار بے تصدیق مفید امن و نجات نیست طاعت بی اخلاص مثمر قرب و رفع درجات نیست انتهی **قوله** زشت نبود کان جوال پر ز ریگ ؛ میکشی و باشد آنهم مرد ریگ ؛ مرد ریگ چیزے را گویند که از مرده باز مانده باشد و بتازی میراث خوانند و بکنایت هر چیز زبون و سقط را گویند و این بیت بر سبیل استفهام است **قوله** هم تهی بهتر که همجنس تنے ؛ تنی منسوب بر تن و مراد از ان عنصر خاک است که یکے از اجزای تن است و لفظ همجنس مضاف است

وتنی مضاف الیه ولفظ هم که درصدر آمیصرع است زایده باشد یعنی جوال تن را اگر از لعل وگوهر پر کردن نتوانی بارے از سنگ وریگ که همجنس جزو خاک است تنی بهتر است واگر لفظ هم را زائده نگوئیم هم شاید یعنی از سنگ وریگ تنی نیز بهتر است دیتوانند که یا در لفظ تنے یای مخاطب باشد ودرینصورت کاف برای علت باشد وتقریرش آنکه جوال تن را اگر از لعل وگوهر پر کردن نتوانی از سنگ وریگ تنی بهتر است چرا که بسبب پر کردن سنگ وریگ همجنس تن شدی وآنچه محمد رضا نوشته که ای همجنس منسوب بتن که خاک وریگ باشد انتهی ظاهرش دال بر آنست که لفظ همجنس موصوف باشد وتنی صفت آن وبرین تقدیر لازم مے آید ترک ذکر چیزے که خاک وریگ همجنس اوست وحالانکه لفظ همجنس مثل لفظ هم مشعر بے ذکر چیزے که شئی همجنس آنچیز بود استعمال نتوانکرد که عاری از افاده معنی است پس قول تو که کلام حق همجنس نیست مفید نبود دگر در وقتے که بگوئی که همجنس کلام بنده نیست وهمچنین قول تو که زید هم مشرب است بے ذکر شخصے از اشخاص فایده ندهد

حکایت آن فقیه با دستار بزرگ وآن کس که بربود دستارش وبازمیزد که بازکن و ببین که چه مے بری پس ببر

ربط این حکایت با آن ابیات است که پگوشه رو نامه را بکشا بخوان ٭ الخ قوله یک فقیهی زند ابر چیده بود ٭ زنده بفتح زاے فارسی پاره وپاره کهنه قوله چون درآید سوی محفل در حطیم ٭ حطیم دیوار بیرون کعبه ومراد مطلق دیوار است قوله روی سوی مدرسه کرده صبوح ٭ صبوح وقت صبح قوله این چه مکرست وچه تزویر است وشید ٭ شید بفتح مکر وحیله ٭

نصیحت دنیا اهل دنیا را

قوله بدر را دیدی درین خوش چارطاق ٭ چارطاق نوعی از خیمهاے مخصوص برای مطبخ ونیز خیمه چارتو وبطریق استعاره فلک را نیز گویند قوله بعد پیرے شد خرف رسوای خلق ٭ خرف بفتح خاے معجمه وکسر رای مهمله پیر فرتوت قوله ای بدیده لوتهاے چرب خیز ٭ فضله آنرا به بین درآبریز ٭ توت با اول مضموم وواو مجهول اقسام طعامهاے لذیذ وآبریز در نیما بمعنے طهارت خانه است قوله برطبق آن ذوق وآن نغزیت گو ٭ نغز بفتح چیزے نیکو وبدیع که دیدنش بچشم خوش آید قوله آخر اعمش بین وآب ادوی چکان ٭ اعمش ضعیف چشم وحمل اعمش بر چشم بر سبیل تسلم است چه اعمش کسے باشد که چشم وی ضعیف بود پس مراد آن باشد که آخر آن چشم ضعیف میگردد یا چشم را شخص قرار داده اعمش فرموده باشند یعنی آخر آن چشم ضعیف البصارت میگردد قوله طبع تیز دور بین محترف ٭ محترف صاحب حرفه ومپیشه تیز بین ودور بین ومحترف هر سه در صفت طبع واقع اند قوله چون خرپیرش ببین آخر خرف ٭ خرف بفتح خاے معجمه وکسر رای مهمله پیر فرتوت ودور فرهنگ بمعنے بیخرد وآنکه از پیری چیزے

بگوید و ندانند کہ چہ میگوید و نیز چہ دانیست دریائی کہ عرب آنرا اطفار الطیب خوانند قولہ خوش ببین کوتش زوال
باکشادہ ضمیر شین در ہر دو مصرع راجع بدنیا کہ در بیت سابق گذشت کہ همچنین دنیا اگرچہ خوش شگفت قولہ زانکہ
او نبود پیدا دام راہ ۱۲ الخ مصرع اول این بیت تعلیل مصرع ثانی بیت بالاست و مصرع ثانی بیان مصرع اول
یعنے دنیا کہ در آخر کار در امور خوب و خوش رسوائی و فساد پیدا کردہ است برای آشکار کردن دام خویش است
بر تو کہ ریش خامان را پیش تو بر کندہ است یا تعلیل امر بدین رسوائی و فساد دنیا بود یعنے اینکہ گفتم کہ در آخر کار
رسوائی و فساد دنیا را ببین برائے آن گفتم کہ او بر تو دام خویش پیدا کردہ است کہ ریش خامان را در حضور تو بر کندہ
است قولہ طوق زرین و حائل بین ہلہ ۱۲ بالفتحتین کلمہ تنبیہ است مثل ہلا قولہ ہر کہ آخر بین ترا و مطرود تر ۱۲ مطرود
بفتح راندہ شدہ قولہ تا بناشی ہمچو ابلیس اعوری ۱۲ اعور بفتح و بعین مہملہ یک چشم و فاسد و از مطلوب خود باز ماندہ و
اینجا بمعنے اول است قولہ این جہان دید آنچنان بینش ندید ۱۲ معنیش ہمانست کہ شارحی نوشتہ کہ یعنے ظاہر آدم را
کہ متعلق باین جہان است و باطن او را کہ بینای آنجہان است ہرگز ندید قولہ نیست بہر قوت و کسب ضیاع ۱۲ ضیاع
بکسر ضاد معجمہ و ہمہ از زمینہائے ملکی قولہ فضل بودی بہر قوت ای عمی ۱۲ حرف یا در عمی یای متکلم است یعنی ای عم من قولہ
مرد کاندر عاقبت بینی خم است ۱۲ یعنی عاقبت دیدن نتواند چنانچہ شخصے کہ پشت وی خم باشد دور بینی از وی نیاید و
جز پیش پای خود نہ بیند قولہ آن یکے بانگش نشور اتقیا ۱۲ الخ نشور بضمتین زندہ شدن یعنی بانگ کون دنیا کہ موجب
اعراض از دنیا است سبب حیات اتقیا است و بانگ کون دنیا کہ باعث اقبال بر دنیا است فریب دہندہ اشقیا است
قولہ من شگوفہ خارم اے خوش گرم دار ۱۲ مقولہ خار ست یعنی ای آنکہ خوب و خوش را گرم میداری یعنی بادی گرمے
و محبت مینمائی و از ناخوش نفرت میکنی شگوفہ کل را دیدی اکنون شگوفہ خار را ببین و شارحی بجای اے خوش گرم دار
ای فخر کبار نوشتہ و لفظ خار در کلمہ شگوفہ خار در نسخہائی کہ بنظر در آمدہ بالف بعد خا دیدہ شدہ و معنیش دریافتی لیکن بخاطر
میرسد کہ شاید در اصل لفظ خوار بودہ باشد بزیادت واو در میان خا و الف و لفظ خار از سہو یا از تصرف ناسخ بود یعنی خار
میگوید کہ من خورندہ شگوفہ ام و شاید کہ خود حضرت مولوی رمزی برای رنگینی عبارت لفظ خار فرمودہ باشند و اللہ اعلم قولہ
این پذیرفتی باندی زان دگر ۱۲ الخ این بیت مقولہ حضرت مولوی است ۱۲ و میتواند کہ مقولہ خار باشد لیکن اول اولے است
قولہ آن یکے بانگ اینک حاضرم ۱۲ الخ این بیت مربوط است بہ بیت بالا کہ از جہان دو بانگ می آید بصدد ۱۲ الخ
و شاید کہ مربوط باشد بہ بینی کہ تلو بیت مذکور ست کہ ۱۲ آن یکے بانگش نشور اتقیا ۱۲ الخ پس نشر غیر مرتب بیت مذکور بود
مصرع اول نشر مصرع ثانے و مصرع ثانی نشر مصرع اول قولہ کفر کافر او مر شد را رشد ۱۲ مر شد بضم اول و کسر دوم
راہ راست نماینده و بفتح دوم راہ راست نمودہ شدہ و اینجا بفتح است و صیغہ مفعول از رشد بضم و بفتحتین راہ راست یافتن
و اینجا بفتحتین باید خواند اگر بضم بخوانند پس فتح شین برای ضرورت بود قولہ ہست موسی پیش قبطی مستہان ۱۲ ہست ہا ان

پیش سبطی همچنان ۵ قبطی نام مردی بود که موسیٰ او را بمشت کشته و در صراح است که قبط اهل مصر و تبعه فرعون و قبطی منسوب بدوست
و آن وزیر فرعون که او را از ایمان منع میکرد و سبطی منسوب بسبط که قوم موسیٰ باشند قوله معدهٔ خر که کشد را اجتناب ۱۲ اجتذاب
بکسر کشیدن قوله گر تو نشناسی کسی را از ظلام ۵ بنگر او را گوش ساز یدست امام ۵ ظلام بفتح تاریکی اول شب و مراد مطلق
تاریکی است یعنی اگر بسبب تاریکی و زنگ طبیعت که آئینه دل تراتیره ساخته حال شخصی بر تو پوشیده شود و ندانی که غایب
یعنی شعار او ست یا اول یعنی دثار او در ان کس نظر کن که این شخص آنرا امام خود ساخته است یعنی از حال متبوع و
پیشوا حال تابع و پیرو معلوم بکن چه متبوع که جاذب و کشنده تابعان ست جز جنس خود را نخواهد کشید پس او اگر
از عاقبت بینانست این نیز همچنان دان گر او اول بین ست این نیز همچنین اگر گوئی که هرگاه بسبب زنگ طبیعت حال
تابع در آئینه دل پرتو نه افگند پس حال متبوع چگونه نقش پذیرد گوئیم که امام چون در صفات و احوال خویش راسخ
بود حالات وی در باطن اینکس البته تاثیر خواهد نمود و حقیقت وی بر اینکس خواهد کشود بخلاف تابع که چون در صفات
خویش راسخ نیست حالش در دل هر کس پرتو انداز نبود نیز متبوع چون در کار خویش بدرجه کمال ست سیمای او
در چهرهٔ او پیدا تر بود بخلاف تابع که ظهور سیمای حال وی بقدر درجه وی باشد و شاید که معنی بالعکس باشد و مراد
دریافت حال متبوع بود از حال تابع یعنی حال شخصی که بسبب موت یا بعد از تو غایب بود اگر بعلت ظلمت طبیعت نشناسی
که دریافتن حال غایب موقوف بر کمال صفاست که صاحب صفای کامل بتوجه بروحانیت شخص و تصور و خیال
کس حال وی در مے یابد چنانچه در همین دفتر می آید که ملکان از دو زنامت بشنوند ۵ تا بعقر تار و پود ت در روند
پس حالش از حال تابع وی که پیش تو باشد دریاب چه او این را نگاشته است مگر بواسطه جنسیت و برین تقدیر رفع
آن رود که هرگاه بعلت ظلمت حال متبوع نشناسد حال تابع چگونه دریابد ظاهر باشد چه متبوع غایب است و
ادراک حال غایب با وجود ظلمت نتوان کرد بخلاف تابع حاضر که حالش بمشاهده اعمال و افعال وی توان دریافت
قوله زانکه هر گره پی مادر رود ۵ تا بدان جنسیتش پیدا شود ۵ مصرع ثانی بیان فائده رفتن هر گره است در پی مادر و
این بیت تعلیل حکم بیت بالاست یعنی حال شخص نظر کردن بحال امام یا تابع او معلوم میشود برائے آنکه هر گره که بجذب
جنسیت در پی مادر میرود و هر تابع که در پی متبوع می رود حکمت آنے درین اظهار جنسیت است که بمادر گره و متبوع
پیدا میشود که گره و تابع کدام جنس ست یا گره و تابع معلوم میشود که مادر و متبوع کدام جنس ست چرا که شخص جز جنس خود را
نخواهد کشید پس بعلم فرسیت و خریت مادر گره فرسیت و خریت گره در ریسه و بدریافت فرسیت و خریت گره فرسیت و خریت مادر را معلوم کنی

بیان آنکه عارف را غذائی است از نور حق که لایبیت عند ربی یطعمنی ویسقینی و قوله الجوع طعام الله
یحیی به ابدان الصدقین ای فی الجوع اصیل طعام الله عز وجل

ربط این سر خی به بیت بالاست که آدمی را شیر از سینه رسد الخ یعنی چنانچه آدمے را شیر از سینه باشد و گاه و خر را از نیم

زیرینه همچنین عارف را غذا از نور حق ہست وعوام را از خاک که ابیت عندربی الخ یعنی شب گذرانیدیم من نزد یک پروردگار خود طعام میخوراند مرا وآب می نوشاند مرا و قول اوست علیه السلام که جوع طعام خدا است زنده میکند بآن بدنهای صدیقان را یعنی در جوع میرسد طعام خدای عزیز و بزرگ قوله عذل قسام است وقسمت کردنی است و الی الهیتین این بیت تمهید ہست برای بیان مطلب سرخی که عارف را غذائی ہست از نور حق یعنی انچه حق تعالی بعدل خویش قسمت فرموده است وعوام وخواص را نعمتها عطا نموده است تا قومی را بمال وجاه ودیگر نعیم دنیوی نواخته وگروهے را بالعلم ومعرفت ودیگر نعیم اخروی سرافراز ساخته بر هیچ یک جبر وظلم نکرده است چه اگر جبر بودی وقدم طلب وخواهش ایشان در میان نبودی اهل دنیا را بچشیدن غذاهائی که در نعیم دنیوی ہست پشیمانی رونمودی واهل دین را بلحظه تقصیر در ریاضات نداشت رخ ننمودی واگر ظلم بودے نه امور دنیوی سبب نگهبانی اهل دنیا شدی ونه امور دینی موجب محافظت اهل دین گشتی چه انچه هر فرقه یافته است مقتضای اعیان ثابته اوست ورسیدن بمقتضای عین ثابته کمالست وموجب قرب بحضرت ذی الجلال پس هر یکے را بر کاری داشتن وبکمال عین ثابته اش رسانیدن نگهبانی باشد وایشان بلفظ عجب نظر بلفظ قسام است که صیغه مبالغه است یعنی باوجود قسمت نعم بر اشخاص غیر متناهی عدم جبر وظلم جای تعجب وحیرانی است یا معنی مصرع ثانی آن بود که باوجود عدم جبر که هر چه ایشانرا داده بحسب طلب وخواهش ایشان داده عدم ظلمت عجب است که چگونه طلب وخواهش ایشانرا موافق حکمت گردانیده که انچه اصلح وانفع ایشان بود همانرا خواستند وهیچ یک چیزے را که موجب ضرر وخرابی او شود طلب نداشت واگر تراد ین معنی شک وشبهه رو نماید که همه کسان اصلح وانفع ندارند بلکه اکثر آن در ضرر وخسران اند این بیت حافظ شیراز که بیت در طریقت هر چه پیش سالک آید خیر اوست ؛ بر صراط مستقیم ای دل کسے گمراه نیست ؛ از شک خلاص خواهد ساخت پس چون همه را بر صراط مستقیم سلوک داده واز گمراهی نگاهداشته بر هیچکس ظلم نکرده است ونبودن ظلم با آنکه جبر نیست عجب است قوله روز آخر شد سبق فردا بود ؛ روز یا عبارت باشد از روز معروف ویا کنایت از حالتے که مقتضی اظهار اسرار بود وسبق عبارت از بیان مطلب سرخی که عارف را غذائی ہست از نور حق قوله حاصل آنکه در دخول دریا یاب الخ ایاب بکسر باز گشت درین بیت بیان مطلب سرخی است بر سبیل اجمال چون در بیت بالا بیان مطلب سرخی را موقوف بر وقت دیگر داشتند وفروگذاشت مطلب سرخی بالکل درست نبود درین بیت بر وجه اجمال بیان فرمودند یعنی اگر خواهی که آن غذای نور را دریابی که چه چیز است وچه لذت دارد در وقت دخول در صحبت عارف ودر وقت باز گشت از خدمت وی حال خود را ملاحظه کن تا بحکم الاشیاء تتبین باضدادها از طعام ناخوش آن حال که پیش از دخول در صحبت وی داشتی وبعد از باز گشت از خدمت وی داری حلاوت آن حال که در وقت دخول در صحبت وی از پرتو حال وی بر تو طاری میشود بذوق معلوم خواهی کرد وکیفیت غذای نور را کماهی خواهی دانست

وآن حال حال اوست که از خوان نعمت لقمه چند بمهمانان میدهد نه حال تو والا پیش از مصاحبت و بعد از مفارقت نیز با تو میبود و بے حضور وے نیز کام دل ترا شیرین مے نمود

خطاب با مغروران دنیا

این سرخی مربوط است بابیات سرخی بالا که در بیان کون و فساد دنیا بود **قولہ** بردم و بر چاپلوس فاسقی ؛ دم فریب و چاپلوس فریبنده و شیرین زبان شیخ عبد اللطیف از فرهنگ میر فتح الله نقل کرده که درین ایام غلط عام بجیم و بای پارسی نویسند انتهے درنصورت بباید که بجیم و بای تازی باشد **قولہ** تا نیاید وحی زو غره مباش ؛ تو بدان گلگونه طال بقاش ؛ گلگونه چیزیست که زنان برائے زینت بر روی مالند وضمیر زو راجع بحق که در مصرع اول بیت بالاست وضمیر شین در طال بقاش راجع بوحی یعنے تا که وحی از حق که باقی و دائم ست نیاید بگلگونه نفس مغرور مباش که نگرش ثباتی ندارد **قولہ** بانگ و صیتے جو که او خامل نشد ؛ خامل گمنام شونده **قولہ** رونق و طاق و طرنب و سحرشان ؛ طاق و طرنب تکلف باکرو فر این مصرع مبتدا است و مصرع اول بیت آینده خبر آن **قولہ** لیک افزون گشت اثر ز ایجاد خلق ؛ الخ یعنے از ایجاد خلق ذات افزون نشده است لیکن اثر ذات افزون شده است چه ایجاد خلق ذات و صفات و افعال ظهور یافته است و ظهور ذات اثر ذات است و افزونی ظهور چیزی دیگر باشد و افزونی ذات چیزی دیگر یا مراد از اثر صفت باشد پس از ایجاد خلق صفات حق افزون باشد چرا که اگر وجود خلق نبودی صفات اضافیه چون خالقیت و رازقیت وغیرهما متحقق نمیشد **قولہ** شد فزونی اثر اظهار او ؛ یعنی اظهار او مر ذات و صفات و افعال خود را یا اظهار او مر صفات اضافیه خود را بحسب هر دو تقریر مصرع اول بیت بالا **قولہ** ست افزونی هر ذاتے دلیل ؛ ال یعنی اگر ذات حق افزونی داشتے حادث بودی چرا که افزونی مستلزم حدوث ست چه تحقق افزونی بے حدوث اجزا متصور نیست و حدوث بعضی اجزا دلیل است بعضی دیگر معقولیت ندارد پس افزونی ذات دلیل ست بر انکه آن ذات بجمیع اجزایه حادث بود که بعلتها علیل ست یعنے بنقصانها چون احتیاج و تغیر و فنا وغیر ذلک موصوف ست پس قول وی ربنا بعلتها علیل صفت حادث باشد و مراد از هر ذات هر جسم و اعراض وی که افزایش مخصوص باو ست والا لازم آید که ذوات موجودات که ماهیات اند نیز افزایش داشته باشند و حالانکه اعیان ماهیات از زیادت و کم منزه اند و از حدوث و فنا مبرا اگرچه حدوث ذاتی که احتیاج بفاعل باشد لازم آنها است بلکه حقیقت جسم و اعراض نیز افزون نمیشود که از جمله حقایق ست پس تخم که درخت شد حقیقت جسم آن کما کانست پس افزونی جسم باعتبار صورت باشد و مراد از حدث حدوث زمانیست نه واقعی والا لازم آید که ارواح حدوث و واقعی نداشته باشند چرا که افزایشی را در ایشان گنجایش نیست و حالانکه ارواح مثل اجسام حدوث واقعی دارند **قولہ** نکته شد باریک اینجا ای رفیق ؛ لیک بشنو تو مقالات دقیق ؛ چون در بیت بالا فرمودند که افزونی هر ذات دلیل حدوث اوست و تفصیل و بیان این حکم رفیق و باریک بود در اینجا مے فرمایند که نکته باریک شد این را

ترک میکنم لیکن مقالات دقیق دیگر بیان مینمائم و باریک شدن سخن بجهت آنست که این سخن مستلزم قدم جمیع اشیاست الاصورت جسم و اعراض وی و این را ذهن عوام قبول نکند

تفسیر فاوجس فی نفسه خیفة موسی قلنا لاتخف انک انت الاعلی

این آیه کریمه در سیپاره قال الم اقل لک در سوره طه واقع شده یعنی پس دریافت در دل خود خوف موسی از انکه نظارگیان میان سحر و معجزه فرق نکنند چون این دهم بر موسی طاری شد گفتیم ما مترس انه انچه ترا دریم انداخته که امر تو از غایت وضوح بر عام و خاص ملتبس نخواهد گشت بدرستیکه تو برتری از ایشان و غالب بر ایشان و این سرخی مربوط است بمصرع اول بیت سابق که ۴ جادو نهار را همه یک لقمه کرد قوله گفت موسی سحر هم حیران کنیست ۴ الخ سحر مشابه معجزه است اما در میان فرقی است نبسیار چه سحر تصرف است در خیالات مقیده حاضرین و معجزه ایجاد و اظهار صور است در خارج خیال مقید خواه در عالم شهادت باشد یا در مثال مطلق پس حبال و عصاهای ساحران در خیال حاضران بصورت مار نمودار میشد مثل بسیان که در شب تاریک بصورت مار مینماید و عصای موسی علیه السلام در مثال مطلق صورت اژدها میگرفت مثل ملک که در مثال مطلق بصورت بشری بر رسول خدا صلعم پیدا میشد پس آن نمود بی بود است و این سراپا وجود قوله هر دو را از بام بود افتاد طشت ۴ طشت از بام افتاد یعنی آوازه بدنامی برخاست و بلند شد و هر کس شنید چنانچه این بیت بانگ بلند میگوید بیت چون طشت من از بام افتاد زنان ۴ نهبایدم زد کنون طبل پنهان ۴ و اینجا مراد بلند شدن مطلق آوازه است یعنی سحر و معجزه هر دو گذشتند و آوازه هر دو در عالم بلند شد لیکن بانگ طشت سحر لعنت است و بانگ طشت معجزه رفعت و انچه شارحی نوشته که یعنی هر دو نابود شدند انتهی خلاف استعمال است قوله قلب میگوید ز نخوت هر دمم ۴ نخوت بفتح نا زو بزرگی و مستی و تکبر در سته بیت بالاخطاب بقلب بود درین بیت خطاب بقلاب است پس میم متکلم در لفظ هر دمم کر مضاف الیه قلب است کنایت از مخاطب قلاب است چه ارباب هدایت گاهی بحکم الکنایة ابلغ من التصریح عیوب مخاطب را بخود نسبت کرده بیان میکنند پس معنی آن بود که قلب من یعنی قلب تو ای قلاب از نخوت هر دم باز زر خالص میگوید و شاید که میم متکلم مضاف الیه قلب نبود بلکه متعلق باشد بلفظ میگوید یعنی من که زر خالصم قلب از نخوت هر دم مرا میگوید و در نصورت این بیت خطاب بقلاب نبود بلکه کلام است با مستر شد بجهت آگاه کردن وی بر حقیقت حال و قلب در نصورت عبارت از شیخ مزور باشد و این تقریر بصواب نزدیکتر است از اول بلکه معنی مصرح همین است کما لایشهد به الذوق قوله زر همیگوید بلی ای خواجه تاش ۴ التفات است از متکلم بغایب چه از زر نفس نفیس خود مراد داشته اند کما عرفت سابقا قوله زر خالص را چه نقصان ست گاز ۴ گاز باکاف فارسی انواع مقراض بود برای جامه و کاغذ بریدن و طلا و نقره قطع کردن و سر شمع گرفتن قوله دور بودی از نفاق و از شقاء ۴ شقا بفتح شین معجمه بدبختی و بدبخت شدن قوله جایر

اشکستہ گان دیدی بہ پیش ۔ جابر شکستہ بند قولہ ننگر آنہا را کہ آخر دیدہ اند ۔ الخ یعنے آنہا را کہ عاقبت دیدہ اند بنگر کہ حسرت جانہا و رشک دیدہ اند قولہ بنگر آنہا را کہ حالی دیدہ اند ۔ سر فاسد ز اصل سر بریدہ اند ۔ سر فاسد عقل معاش کہ دید حال کار اوست و اصل سر عقل معاد کہ دید معاد کردار اوست یعنے آنہا را کہ حالی دیدہ اند بنگر کہ عقل معاش را بسبب حال بینی و متابعت نفس و ہوا از فیض عقل معاد دور داشتہ اند و از دید مال محروم ماندہ اگر این عقل خود را با دمی سپردند و چندی متابعت او بجا مے آوردند عقل شان رنگ او میگرفت و ہمچو او میشد و بریدن عقل معاش از عقل معاد عبارت از ترک صحبت انسان کامل ہست و فرار از خدمت وی و محمد رضا و شارح دیگر از سر فاسد دید حال و از اصل سر دید مآل مراد داشتہ اند و این سہو است چرا کہ حال بینی سبب ہست و بریدن سر فاسد از اصل سر مسبب چنانکہ در بیت بالا عاقبت بینی سبب ہست و حسرت جانہا و رشک دیدہ گردیدن مسبب پس لازم می آید کہ حال بینی ہم سبب باشد و ہم مسبب چرا کہ بریدن دید حال از دید مآل عبارت باشد از اختیار حال بینے و فرار از مآل بینے پس حال بینی سبب حال بینی بود و حالانکہ تغائر میان سبب و مسبب ضرور ست قولہ صبح صادق صبح کاذب ہر دو یک ۔ صبح صادق آخرت دانچہ در دست و صبح کاذب دنیا و انچہ در دست یا صبح صادق شیخ کامل کہ در ابیات بالا بزر خالص تعبیر فرمودند و صبح کاذب شیخ مزور کہ در ابیات سابقہ بقلب تعبیر نمودند قولہ نیست تقدیر کش غلط انداز نیست ۔ غلط انداز مشابہ شی کہ بینندگان را در غلط اندازد کہ بدین آن در غلط افتند و آن ز عین آن شی پندارند چون صبح کاذب کہ مشابہ صبح صادق ست و قلب کہ مشابہ نقد است و انچہ شیخ سید اللطیف نوشتہ کہ غلط انداز کنایت از امتحان ست انتہے غلط است و خلاف محاورہ قولہ باز رد سوے غلام و کتبتش ۔ کو سوی شہ می نویسد نامہ خوش ۔ مصرع اول گریز است بقصہ غلام و مصرع دوم ذکر قصہ چنانچہ در سر قصہ ان اجرے جان و دل صوفی نیز ہمین روش خیز فرمایند کہ ۔ این سخن پایان ندارد دآن جوان ۔ از کم ابرای نان شد نوحہ خوان ۔ پس تمام این بیت گریز بقصہ نیست و الا بعد او سرخی بقیہ قصہ نوشتن رقعہ مرقوم می فرمودند و یا بعد سرخی زجر مدعی بیت گریز بنیاد و رند چنانچہ در ہمین دفتر در سرخی قصہ فرزندان عزیز گریز بسوی قصہ موسی علیہ السلام فرمایند و میفرمایند کہ ۔ این سخن پایان ندارد باز کرد ۔ تا برآرد موسیم از بحر کرد ۔ و بعد از چند ورق سرخی بقیہ قصہ موسیٰ مے آرند و قبل سرخی مذکور اعادہ بیت گریز نمیکنند۔

زجر مدعی از دعوے

قولہ بو مسیلم گفت من خود احمدم ۔ بو مسیلم نام شخصے کہ در زمان خلافت امیر المومنین ابو بکر رضہ دعوی نبوت کردہ بود و بعضے از قریش مرتد شدہ با و پیوستند و حضرت صدیق جنگی عظیم کرد چنانکہ ہفصد مرد قاری حافظ قرآن در آن جنگ بشہادت رسیدند آخر آن لعین مخذول و مقہور شدہ روی بہزیمت نہاد و با بو مسیلم کذاب مشہور گشت قولہ بو مسیلم را

بگو کم کن بطره بطر بزرگ منشی کردن وفضولی نمودن وسخت شادی نمودن وفرحان شدن از غفلت قوله بانگ ہاو گریہا موزد قطا ؛ قطا بکسر وقیل بفتح مرغی است کہ بفارسی سنگ خارہ گویند ش قوله بانگ بر بسته زبر رسته بدان ؛ الخ درمصرع اول بعد حرف ز الفظ بانگ محذوف است ای بانگ بربسته از بانگ بر رسته بدان وبر بسته گرفتار بند ہستی وبر رسته آزاد از قید خود پرستی ومصرع ثانی معطوف است بر مصرع اول وواو عاطفه محذوف قوله ہر ہلاک امت پیشین کہ بود ؛ زانکہ چندل راگمان بردند عود ؛ چندل بفتح وجیم عربی سنگ وبفتح وجیم فارسی درختی است خوشبو ومعرب آن صندل وانجا بجیم عربی است وعود بضم چوب خوشبوی معروف یعنی سبب ہر ہلاک امت پیشین کہ بود ازان سبب ہلاک گشتند کہ چندل راعود پنداشتند یعنی خود را مثل انبیا انگاشتند پس حرف کاف در لفظ کہ بود برای سوال باشد ومصرع ثانی جواب سوال وتقدیر لفظ سبب در صدر مصرع اول ضرور و اگر کاف را برای سوال نگوئیم بلکہ کاف صفت قرار دہیم نیز وجہے دارد یعنی ہر ہلاک کہ امت پیشین را بود ازان بود کہ چندل راعود پنداشتند پس در مصرع ثانی بعد لفظ زان لفظ بود مقدر باشد قوله بود شان تمییز کان مظہر کند ہا مظہر بضم اول وفتح ثالث اسم مفعول است از اظہار وضمیر آن راجع تمییز یعنے امت پیشین را آن تمییز بود کہ کمال انبیا را بر ایشان مظہر گرداند قوله کوری کوران رحمت دور نیست ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ عم در سورہ انا فتحنا واقع شدہ لیس علی الاعمی حرج یعنے نیست بر نابینا تنگی وسختی پس بین کہ حق سبحانہ از رحمت بر کوری اعمے بعضی تکلیفات شرع از وی برداشتہ است قوله ہین مباش اعور چو ابلیس لعین ؛ اعور بفتح یک چشم یعنی مچو ابلیس یک چشم مباش کہ حال دید واستقبال ندید وآنچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ مراد از اعور کور مطلق است انتہی منافیست بامصرع اول وابیات آینده کما لا یخفے قوله چون دو چشم گاو در جرم تلف ؛ الخ یعنے بہایم چون آخر بین نیند باوجود دو چشم در حکم اعور دیکچشم اند ولہذا در فقہ مقرر شدہ کہ اگر شخصے یک چشم گاو کسے را کور کند ربع قیمت تا دہ از دہ چشم نصف قیمت واگر یک چشم غلام کسی کور کند نصف قیمت دہ از دہ چشم تمام قیمت پس دو چشم گاو بمنزلہ یک چشم انسان باشد قوله نصف قیمت لازم است از جادہ ؛ جادہ راہ فراخ وروشن وراہ راست یعنی از حکم شرع نصف قیمت لازم آید قوله منویسید رقعہ در طمع زعیف ؛ زعیف بفتح زای مہملہ وکسر عین معجمہ نان گردہ ونان تنک

بقیهٔ قصه نوشتن رقعه آن غلام

قوله رفت پیش از نامہ پیش مطبخی ؛ الخ مطبخی بفتح نسبت بمطبخ کہ جای طعام پختن باشد ولفظ از در مصرع ثانی صلہ بخیل است یعنی بخل کننده از مطبخ قوله از جری ام آید ش اندر نظر ؛ جری بکسر وظیفہ روان واجرے مثلہ قوله ما رمیت اذ رمیت ابتلاست ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ قال الملا در سورہ انفال واقع شدہ ما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی یعنے نه انداختی تو تیر را وقتی کہ انداختی تو تیر را ولیکن خدا انداخت تیر را یعنی نفی رمی از

رسول و نسبت آن بسوی وی صلعم برای ابتلا و امتحان عباد است تا باختیار یکی ازین دو معرفت یا جهل ایشان
ظاهر شود پس کیسکه نفی رمی از رسول نماید و گوید که در حقیقت رمی از رسول نیست بلکه از الله است و نسبت آن بسوی
وی از روی ظاهر و مجاز است ظاهر گردد که آنکس عارف است و کسی که رمی را بر رسول نسبت کند و گوید که نفی آن
از وی صلعم بلاحظه آنست که اگر خدا یتعالے زور و قوت در رسول صلعم بنا فریدی و قدرت رمی نمادی رمی از
وی صلعم صورت نه بستی پس گویا از وی نبود با آنکه در حقیقت از وی بود ظاهر شود که آن کس جاهل است و این
بیت جواب سوال مقدر است که در بیت بالا که ؛ این مگیر از فرع این از اصل گیر ؛ الخ پیدا میشود یعنی اگر گوئی که
در اینجا نفی فعل است از فرع و حالانکه حق در آیه کریمه ما رمیت اذ رمیت چنانکه نفی رمی از رسول صلعم فرموده است
رمی را بسوی وی نسبت نیز نموده است پس نفی مطلق چگونه کرده شود گوئیم که انچه در آیه مذکور واقع شده برای
ابتلا و امتحان است و انچه شارحی نوشته که یعنے اسناد نفی رمی و رمے بسوی رسول علیه السلام از برای امتحان
و ابتلاست تا بظهور آید که تصدیق دارند یا نه که در حقیقت آن رمی از حق است سبحانه و بطاهر از رسول علیه السلام
انتهی بیان ابتلا را نمیشاید و الا میبایدکه جمیع آیات قرآنی برای ابتلا بود چه در حق هر آیه میتوان گفت که این آیه
برای ابتلاست تا بظهور آید که تصدیق بمضمون آن دارند یا نه و انچه محمد رضا نوشته که یعنے مضمون این کریمه
در حق بنده مکلف ابتلا و امتحان است زیرا که فعل رمی منفی است از بنی و مسند بحق تعالے لاجرم نظر هر کس باسناد
حقیقی نمیرسد انتهے نیز بیان ابتلا را نمیشاید چه غرض آنست که حق تعالے امتحان کرده است که بندگان مضمون
غامض این کریمه را خواهند دریافت یا نه و در نصورت می باید که هر کریمه که مضمونش غامض باشد در حق بندگان
مکلف امتحان بود و ضع هذا بیان غوامض اسرار بحجت ارشاد است نه برای امتحان قوله آب از سر تیره است
ای خیره خشم ؛ خیره کبر بیهوده و بیهوده و بیکار و شگفت و شوخ و سرکش و بیباک و ضعیف و تاریک و بمعنی فرومانده و
متحیر و هرزه گو نیز آمده و لفظ خشم در مصرع اول بخاے معجمه است یعنی بیهوده خشم و انچه محمد رضا نوشته که لفظ چشم در
هر دو مصرع قافیه شده چون تمام کلمه خیره چشم بمعنے شوخ است تکرار قافیه لازم نیاید انتهے ارتکاب تکلف است
با آنکه مناسب تر بابیات سابقه و بیت آینده لفظ خشم است بنا قائل قوله زان همه کار تو بی نور است و زشت ؛
که تو دوری دور از نور سرشت ؛ سرشت با اول و ثانی مکسور شین زده طینت و خلقت و طبیعت بود و این بیت
مقوله حضرت مولویست یعنے چنانکه مدح غلام مرشاه را بسبب دور بودن از شر طمع که پاکی سینه از کراهت و کینه باشد
زشت و بی نور بود همچنین همه کارهای تو بسبب دور بودن ازان نور که در اصل خلقت داشتی زشت و بی نور است
و آن نور نور توحید است که حدیث کل مولود یولد علی فطرة الاسلام بآن خبر داده قوله خوش نگردد از مدیحے
سینها ؛ مدح بفتح مرادف مدح یعنے ستودن و فرق در میان مدح و حمد آنست که حمد مخصوص است بتجمیل اختیاری و حمد عام

مر اختیاری و غیر اختیاری را فیقال مدحت الولو علی صفاتہا ولا یقال حمدت الولو علی صفاتہا **قولہ** و انگہان گفتہ خدا من حاضرم ؛ الخ اشارت است بحدیث شریف ان اللہ لا ینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم یعنے بدرستیکہ خدا تعالے نظر نمیکند بسوی صورتہای شما و نہ بسوی عملہای شما ولیکن نظر میکند بسوے دلہای شما و نیتہاے شما یعنے جز امید بد مگر بر انچہ در دلہای شماست بدانکہ اطلاع حق سبحانہ بر بواطن و نیات خلایق عبارت از اطلاع انسان کامل ہست و نیز مشاہدہ ہر شخص مر حال باطن خود را عین مشاہدہ حق ہست مر باطن او را فافہم

حکایت آن مداح کہ از جہت ناموس شکر ممدوح میکرد

قولہ شکر با حمد ہا برے شمرد ؛ معنی شکر و حمد یکے است کہ ستودن باشد و فرق درمیان شکر و حمد آنست کہ شکر باعتبار مورد عام است خواہ بلسان باشد یا بجنان یا بارکان و حمد جز بلسان نبود و حمد باعتبار متعلق عام است خواہ در مقابلہ نعمت باشد یا نہ در مقابلہ نعمت باشد و شکر جز در مقابلہ نعمت نبود **قولہ** پس بگفتندش کہ احوال نرزند ؛ نرزند با اول و ثانی مفتوح سہ معنی دارد اول اندوہگین و افسردہ را گویند دوم بمعنے خشمگین آمدہ سوم پست و نشیب باشد **قولہ** بر سر و بر پای بی توقیر تو ؛ توقیر بفتح بزرگ داشتن و آزمودہ کردن و آرامیدہ کردن **قولہ** میر تقصیرے نکرد از افتقاد افتقاد بکسر غمخواری کردن و گم کردن و گم شدہ جستن و اینجا بمعنے اول ہست **قولہ** کی بود اندہ نشان ابتشار ؛ ابتشار بکسر خبر خوش دادن **قولہ** چونکہ این ارض فنا بی ریع نیست ؛ ریع بفتح حاصل و محصول و آنرا دخل نیز گویند و زیادت و افزونی و زیادت شدن و افزایش کردن **قولہ** ریع آنرا نی حد و نی عد بود ؛ کتوبین دانہ دہ ہفصد بود ؛ درین بیت اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ بقر در سیپارہ تلک الرسل واقع شدہ مثل الذین ینفقون اموالہم فی سبیل اللہ کمثل حبۃ انبتت سبع سنابل فی کل سنبلۃ مایۃ حبۃ واللہ یضاعف لمن یشاء واللہ واسع علیم یعنی مثل نفقہ کردن کسانیکہ بی شائبہ غرض و داعیہ عوض پیر دن میکنند و صرف مینمایند مالہای خود را بر غازیان و مجاہدان و نزد جمعے ہمہ ابواب البر راہ خدا است و بر ہر تقدیر مثل نفقہ کردن این منفقان ہمچو مثل حبہ ایست کہ بروید از آن دانہ ہفت خوشہ بران نوع کہ ہفت شعبہ از اصل او منشعب گردد و بر ہر شعبہ خوشہ بود و در ہر خوشہ صد دانہ کہ یکے را ہفصد حاصل آمدہ باشد و خدا زیادہ گرداند این ہفصد را ہفت و بیشتر برلے ہر کہ خواہد از منفقان بحسب نیت و خدا بسیار بخشایش است کہ یکے را ہفصد یا زیادہ میدہد دانا است بنفقہ کنندگان و عزایم نیات ایشان **قولہ** اطلس تقوی و نور مؤتلف ؛ مؤتلف بضم میم و فتح لام الفت گرفتہ شدہ و بکسر لام الفت گیرندہ و اینجا بفتح لام است یعنے نورے کہ بیننده با او الفت گیرد و انچہ شارحے بکسر لام خواندہ سہو کردہ است کما لا یخفی علے المتامل **قولہ** ساکن گلزار عین جاریہ ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ عم در سورہ غاشیہ واقعہ فیہا عین جاریۃ یعنے دران بہشت چشمہ روان بود کہ آن منقطع نگردد **قولہ** بر سریر سر عالی ہمتش ؛ مجلس و جاد مقام

و رتبش یعنی بر سریر سر عالی همت او را مجلس و جاه و مقام است و لفظ رتبش یعنی مربوط باشد به بیت آینده و شاید که مربوط به بیت آینده نبود و در نصورت شین همتش مضاف الیه باشد و همت مضاف و معنی آن بود که بر سریر سر عالی همت او مجلس و جاه و مقام و رتبه اوست قوله مقعد صدق که صدیقان در و پ الخ مقعد صدق خبر رتبت است که در آخر مصرع ثانی بیت بالا مذکور شد و باقی بیت صفت مقعد صدق یعنی و رتبه عارف مقعد صدقی است که صدیقان در و سر سبز اند و این توجیه بحسب تقریر اول بیت بالاست و اما بحسب تقریر دوم بیت مذکور پس مقعد صدق صفت سریر باشد که در مصرع اول بیت مذکور است و در اینجا اشارت است آیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره تمر واقع شده ان المتقین فی جنات و نهر فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر یعنی بدرستیکه پرهیزگاران در بوستانها اند روز قیامت و در جویها و چشمها یعنی بوستانهای مشتمل بر اشجار در مکان پسندیده که در و نه لغو باشد و نه اثم نزدیک پادشاهی توانا بر هر چیز قوله حمدشان چون حمد گلشن از بهار ۰ صد نشانی دارد و صد گیرودار ۰ گیرودار فرماندهی و حکومت و از بهار بیان حمد است یعنی حمد صدیقان مرحق تعالے را چون حمد گلشن مرحق را که عبارت از بهار گلشن است که بر آمدن برگها و شگفتن گلها و ظهور سرسبزی و شادابی باشد صد نشانی دارد یا گوئی که حمد صدیقان چون حمد گلشن از بهار صد نشان دارد پس لفظ از بهار مربوط بمصرع ثانی بود و مآل واحد است چه بر هر تقدیر بهار عین حمد باشد چرا که حمد گلشن نبود مگر حمد حالے و نشانهای حمد حالی که بهار دارد عین حمد است پس ربط بیت آینده که دال بر حمد بودن بهار است که ۰ بر بهارش چشمه و نخل و گیاه ۰ الخ هر دو توجیه درست افتد قوله بر بهارش چشمه و نخل و گیاه ۰ و ان گلستان و نگارستان گواه ۰ یعنی بر بهار آن گلشن که حمد حق است از گلشن چشمه و نخل و گیاه و گلستان و نگارستان گواه اند و مراد از گلستان گلهای بسیار خواهد بود از قبیل ذکر ظرف و اراده مظروف و گرنه لازم می آید که گلشن خود بر حمد خود گواه بود چه معنی گلشن و گلستان یکی است که باغ باشد یا مراد از ان قطعه زمینی باشد از گلشن که در انجا گلها باشند لیکن اول اولی است بقرینه چشمه و نخل و گیاه که مثل گل اجزای گلشن اند و حاصل آنکه همه اجزای گلشن بر حمد وی گواه اند قوله شاهد شاهد هزاران هر طرف ۰ در گواهی همچو گوهر بر صدف ۰ شاهد اول یعنی گواه و ناظر بینده و اول موصوف است و ثانی صفت و هر مصرع کلامے است مستقل یعنی گواه که حمد گلشن را مے بینند هزاران در هر طرف اند و در کار گواهی همچو گوهر اند که بر صدف یعنی بر حمد حق که از صدف بظهور می آید گواهی میدهد و میتواند که هر مصرع کلامے مستقل نبود بلکه مجموع هر دو مصرع کلام واحد است یعنی هزاران گواه که حمد گلشن را بچشم شهود مے بینند هر طرف گواهی میدهند مثل گواهی در بر حمد صدف و توصیف گواه به بیننده برای آنست که حمد گلشن دیدنی است نه شنیدنی چه این حمد حالی است نه قالی اگر شنیدنی میبود شاهد سامع می فرمود نه شاهد و از اینجا است که حق سبحانه در کلام مجیدے فرماید که ان من شی الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم یعنی نیست هیچ چیز مگر که تسبیح که میکند

بحمد حق دلیکن ادراک نیکنید شما تسبیح ایشان را پس چون تسبیح اشیا حالی است نه قالی لا تفقهون تسبیحهم فی انچه محمد رضا نوشته که ای شاہد حاضر انتے المقصود نرسیده است چه مقصود آن نیست که آن شاہدان حاضر اند و غائب نیستند قوله بوے سیر بدہ بیاید از دست ؛ بد صفت بو است و اگر صفت سیر باشد پس صفت کاشفه بود نه قید قوله بو شناسانند حاذق در مصاف ؛ تو بجلدی ہاے و ہوکم کن گزاف ؛ حاذق استاد دانا و ماہر و زیرک و گزاف بکسر اول ہرزه و بیهوده و بحساب و بحید و در بعضے فرہنگها بضم اول بمعنے تخمین و غیر معلوم و سخن دروغ و بی تحقیق مرقوم ساخته و مال این ہر سه معانی منجر بہمان ہرزه و بیهوده است قوله صاحب خانه ندارد ہیچ فهم ؛ محمد رضا بجای فهم نسخه سهم آورده و نوشته که یعنے شخص صاحب دل از دریافت ہمسایگان که اہل الله باشند حصه ندارد تا بداند که از کدام راه و شگاف بر اسرار دل مطلع میشوند انتے و بر تقدیر این نسخه معنے مصرع همین است لیکن نسخه مذکور سقیم مے نماید چنانچه از رکاکت معنیش ظاہر میگردد غالب که بسهو ناسخ بوده باشد و مناسبت فهم بلفظ و ہم که در مصرع اول است نیز موید نسخه فهم است قوله از نبی برخوان که دیو دوقوم ؛ پیداست این بیت و ابیات آینده اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ولو انّا در سوره اعراف واقع شده انه یریکم هو وقبیله من حیث لا ترونهم انا جعلنا الشیاطین اولیاء للذین لا یومنون یعنے بدرستیکه ابلیس می بیند شما را او و لشکر او از جائے که شما ایشان را نمی بینید یعنے اجسام ایشان از غایت رقت و لطافت در نظر شما نمی آیند و ایشان اجسام شما را بواسطه غلظت و کثافت می بینند پس حذر از چنین دشمن لازم تر است بدرستیکه ما گردانیدیم دیوان را دوستان مر آنرا که ایمان نمی آرند یعنی بواسطه جنسیت و مناسبت دیو را دوست کافران ساختیم قوله دمبدم خبط و زیان شان میرسد ؛ خبط بفتح آمیختن و آنکه گویند خبط دماغ شده است یعنی آمیختگے عقل با جنون شده است قوله در سراست کتر از دیوان شدند ؛ الخ بر سبیل استفهام است قوله از شهاب محرق او مطعون شود ؛ شهاب بکسر ستاره و شعله آتش که زبانه کشد و مطعون نیزه زده شده و عیب کرده شده و اینجا بمعنے اول است قوله که شقی در جنگ از زخم سنان ؛ سنان سر نیزه و آهن بن نیزه و تیزی هر چیزے که باشد و سنگے که بدان کارد و تیغ تیز کنند قوله این گمان بر روحهای مه مبر ؛ یعنی گمان شلے و سنگے

یافتن طبیبان الٰہی امراض دین و دل را در سیاے مرید

قوله بر سقام تو زتو واقف تراند ؛ سقام بفتح بیمارے قوله تا ندانی تو از آنرا در اعتدال ؛ یعنی تو از ان قاروره اعتدال را ندانی تا بدانستن سقام چه رسد اگر گوئی که از اینجا معلوم شد که دانستن اعتدال بنسبت دانستن بیماری آسان است و حالانکه در یافت ہر دو در مرتبه تساوی است بلکه در یافت اعتدال از راه قاروره مشکلتر مینماید از در یافت بیماری زیرا که بیمارے را بشناسه سرخی یا زردی قاروره ہر کس تواند در یافت گوئیم که سخن در دانستن تفصیل بیماریست نه اجمال آن چنانچه بیت آینده که ؛ ہم ز رنگ و ہم ز نبض و ہم ز دم ؛ بو بر ند از تو ہر گونه سقم ؛

بدانکه در متن سرخی قول رسول علیه السلام آوردن در ابیات قول بایزید را قدس سره شرح کردن اشارت است بانکه قول بایزید که از نبیوبوی باری میرسد و قول رسول علیه السلام در معنی یکیست که بایزید چون قطب وقت بود عین رسول علیه السلام بود چرا که قطب نمیباشد مگر بر قلب محمد صلعم و هر که بر قلب کسی بود عین آنکس است و ابوالحسن خرقانی که از روح بایزید قدس سره تربیت یافته مثل تربیت یافتن اویس از باطن رسول علیه السلام بر قلب اویس بود و عین اولد اکسے را که از روح کاملے تربیت یافته و در ظاهر او را ندیده و بصحبت او نرسیده بود اویسی میگویند همین اشارت بود که در سرخی سابق به بیان آن وعده کرده بودم ای عزیز حل این مقام بسیار مشکل گشته بود و طبیعت در ادراک ربط و اتحاد این ابیات بعبارت سرخی بغایت حیران شده لیکن مرشد حقیقی حضرت مولوی رض مشکل را آسان ساخته و بالهام باطن فیض موطن این سرغامض را در دل تردد منزل در انداخته مصرع شکر فیش تو چمن چون کند ای ابر بهار قوله حلیه اش و اگفت زابر و دزقن ؛ حلیه بالکسر صورت و پیکر و آرایش و پیرایه قوله جسم او همچون چرانمی برزمین ؛ ضمیر او راجع بجان قوله آن شعاع آفتاب اندر وثاق ؛ قرص او اندر جهان چارطاق ؛ وثاق بضم خانه و مشهور بکسر است و چارطاق نوعی از خیمهاے مخصوص برای مطبخ و نیز خیمه چارتو و بطریق استعاره فلک را نیز گویند قوله مرد خفته در عدن دیده فرق ؛ الخ عدن بفتحتین نام شهری است از یمن و فرق بفتحتین بمعنے ترس التفریق التخویف و ضمیر آن راجع بفرق یعنے مرد ترس و خوف را در خواب بعالم مثال مشاهده کرده و عکس آن خوف بر جسم افتاده که آن عرق باشد پس عرق تفسیر عکس بود یا بدل ازان

نقصان اجری جان و دل صوفی از طعام الله عزوجل

ایراد این سرخی بمناسبت کم شدن جزے غلام است قوله صوفی از فقر چون درعم شود ؛ عین فقر ش دایه و مطعم شود ؛ مطعم طعام دهنده یعنے تن پرور از کمی قوت جسمانی مضطرب شود و صوفی از نقصان غذای روحانی بخطای خود پی برد و بعجز و شکستگی شایسته رحم حق گردد و غذاے روحانی بیابد حاصل آنکه عوام را کمی غذای جسمانی موجب اضطراب و اندوه است و خواص را نقصان قوت روحانی غم سبب باعث یافتن آن قوت است پس نقصان قوت جسمانے بطریق اولے سبب حصول قوت روحانی بود پس مراد از فقر در ینجا فقدان قوت روحانی است چنانچه عبارت متن سرخی مقتضے همین ست و بیت آینده که ؛ زان جراے روح چون نقصان شود ؛ الخ نیز دال ست برین اگرچه بیت آینده دیگر که ؛ شاد آن صوفی که رزقش کم شود ؛ الخ محتمل اراده غذای جسمانی هم ست که در اینجا لفظ رزق مطلق واقع شده و چون ابیات سرخی نمیباشد مگر شرح متن سرخی در بیت مذکور نیز جز رزق روحانی مراد نتوان داشت و آنچه شارحے نوشته که مراد از فقر فقدان و نقصان جری جسمی باغذای جانی یعنی صوفی از فقدان و نقصان قوت جسمی بالجانی چون درعم شود عین فقر ش دایه و مطعم شود ؛ زیرا که نقصان جری جسمی مورث ازدیاد نعمای جانی است و مقصود صوفی

تکمیل جان وتقویت روح اما نقصان جزی جان باعث اصلاح حال وموجب اعراض ازموانع آن نعماست نیز
دایه ومطعم اوست چنانچه در ابیات آینده تصریح باین دو معنی است وحاصل معنی این بیت وابیات آینده آنکه صوفی
را هرحال یعنی نقصان جزی جسمی یا جانی مورث شادی وآزادی است وناقص را نقصان جزی موجب اندوه و
نکال انتهی سهواست چراکه درابیات آینده تصریح بهردو معنی نیست ونیز آنچه نوشته که اما نقصان جزی جان باعث
اصلاح حال وموجب اعراض ازموانع آن نعماست سهواست چراکه این وجه درینجا مقصود نیست بلکه مقصود
آنست که نقصان جزی جان موجب عجز وشکستگی است که سبب نزول رحم است که باعث عود نعمای روحانی
است چنانچه درمصرع اخیر بیت ثانی بآن تصریح فرموده اند قوله زانکه جنت از مکاره ریته است ؛ معنیش همان است
که شارحی نوشته که یعنی حصول جنت ووصول بدو از تحمل وقبول مکاره نفس است انتهی وآنچه محمد رضا نوشته که یعنی
جنت باطن صوفی از مکاره ووساوس وخواطر وچون صوفی عاجز وشکسته از خطرات وارسته است رحم باو ودرخور
اوست انتهی آخواست ریسته را بالفتح خواندن ودرحشویات افتادن باآنکه حدیث حفت الجنة بالمکاره مکرر گذشته است
دال برکمال نادانی اوست قوله آنکه سرا بشکند او از غلو ؛ غلو ضمتین وغین معجمه از حد درگذشتن وهجوم کردن قوله
رحم حق وخلق نا دیدسوی او ؛ شارحی بجای این نسخه چنین نوشته که ؛ رحم حق نا دیدسوی او از علو قوله شاد آن صوفی
که رزقش کم شود ؛ آن شبه دُگر گردد واویم شود ؛ یعنی بسبب کم شدن رزق روحانی برخطای خود آگاه گشته عجز وشکستگی
پیدا کند وبسبب حصول شکستگی جان او که از جهت صدور خطا شبه دار تیره گشته است همچو در صاف گردد وتن او همچو دریا
موطن درجان شود وآنچه محمد رضا نوشته که ای قالب تیره او از ریاضت وکم رزقی مانند در دانه صفا یابد وقلب
صوفی دریاے نور شده انتهی این تقریر مشیر است بآنکه مراد از رزق رزق جسمانی باشد ونه چنین است چنانچه ابیات
آینده ببانگ بلند منادی هست زهے گوش بیوش که ندای ابیات آینده اش مسموع نشد وعجب بصری نظر که برین
ابیات باوجود چنین نزدیکی مفتوح نشود قوله آسمانها وزمین یک سیب دان ؛ الخ مقوله حضرت است رض خطاب
بطالب نان که مثل غلام جز فکر قوت ندارد قوله کندهٔ آهن بسوزن میکند ؛ میکند بفتح کاف یعنی بعضے کار که بردیگران
دشوار است بر وآسان ست چه تصرفات آتش چون بختن وگداختن وسوختن همچس نماید قوله جسم را نبود از ان عزهر
یعنی از عز وشرف روح قوله بارنامه روح حیوانیست این ؛ بارنامه اسباب تحمل وحشمت را گویند وغرور وتفاخر را
خوانند وانجا بمعنے اول است وضمیر این راجع بجمیع اوصاف که درابیات سابقه بیان یافته وآنچه شارحی نوشته که
ضمیر این راجع بمصراع ثانی بیت بالا که ؛ لیک تن بی جان بود مردار وپست ؛ انتهی سهو صریح است چراکه بیان کار
بروح حیوانی درهمه ابیات سابقه است نه درمصرع مذکور فقط قوله بگذر از انسان وهم از قال وقیل ؛ از قال
وقیل معلومات عقل فکرے مراد است که عقل وعلوم آن جزو روح انسانی را نباشد چنانکه آن اوصاف که درابیات

سابقه بیان یافته جز روح حیوانی را نبود و حاصل آنکه از روح انسانی و معلومات عقلیه او پیشتر رو و انچه شارحے نوشته که یعنے از مرتبه جان انسانے که مقید عالم ناسوتی است و بنای قال و قیل بگذرانتے غلط فاش است نمی بینید که حضرت مولوی رض نقصان جسم و کمال روح حیوانی را بیان فرموده اند و بعد ازان بعروج و ترقی بمرتبه روح انسانی امر نمود پس باید که در نجا بکمال روح انسانی اشارت فرموده باشند نه بنقصان وی با آنکه جان انسانی را مقید عالم ناسوتی دانستن نادانی است که وی از قید جسم که عالم ناسوت است آزاد و فارغ است اگر روح حیوانے را مقید عالم ناسوت گوئیم مے شاید هر چند که در ذات خویش از عالم ملکوت باشد و فوق ناسوت چه عالم نفوس عالم ملکوت است **قوله** تالب دریاے جان جبرئیل ؛ جان جبرئیل را دریا فرموده اند یعنے از روح انسانی و معلومات عقلیه او ترقی و گذر کرده تا جان جبرئیل بروے یعنے محل وی شود انچه شارحی از دریا دریای حقیقت فهمیده و نوشته که یعنے تالب دریای حقیقت که مقام جان جبرئیل و عالم ملکوت است انتهے خیال فاسد است کما لا یخفی علی من له ذوق **قوله** بعد از انت جان احمد لب گزد ؛ مثل لب گزیدن عاشق معشوق را و مراد بوسه دادن است یعنی چون از روح جبرئیل که روح القدس است پیشتر روی روح محمدی که آن از روح اعظم و عقل اول و قلم اعلے خوانند بر لب تو بوسه دهد و ترا بکنار خود در کشد و بکشف و ذوق برساند و انچه شارحی نوشته که لب گزیدن از گفتگو منع نمودن چنانچه در دفتر اول در حکایت زید فرمودند که ؛ هین بگویم یا فرو بندم نفس ؛ لب گزیدش مصطفے یعنے که بس ؛ حاصل آنکه بعد از عبور لب دریای حقیقت فیض جان محمدی با فاضه نور حال ترا از قیل و قال باز دارد و از لب دریای بقعه ریانا یعنے از سیر ملکوت مستغرق جبروت و لاهوت گرداند انتهی غلط کرده است که لب گزیدن را در نجا بمعنے منع نمودن از گفتگو فهمیده سالک که بر مراتب ارواح عروج کرده مثل زید گفت گو کجا داشت تا روح احمد او را ازان باز دارد و قال و قیل که در بیت بالا است مراد ازان معلومات عقلیه است نه بیان اسرار و بالفرض اگر بود در مقام روح انسانے بود نه در مقام روح جبرئیل ازان بگذشت و نیز انچه نوشته که از سیر ملکوت مستغرق جبروت و لاهوت گرداند غلط دیگر است چه روح جبرئیل و روح انسانی و روح اعظم هر سه از عالم جبروت اند اگر عالم ملکوت عالم نفوس را گویند و لاهوت عالم صفات را چنانکه خاتم الولایت حضرت شیخ محی الدین رض برانند در رساله برزخیه میفرمایند که لان وصف عالم الجبروت و هو عالم الارواح غیر وصف عالم الملکوت الذی هو عالم النفوس انتهے و حق همین است و اگر لاهوت مرتبه ذات را خوانند و جبروت عالم صفات را و ملکوت را شامل نفوس و ارواح شمارند چنانکه بعضے برانند پس هر سه ارواح مذکوره از عالم ملکوت باشند پس تنها روح محمدی را از عالم جبروت دانستن و روح جبرئیل را مخصوص بعالم ملکوت شمردن و روح انسانی را مقید عالم ناسوت خیال کردن از ناواقفی و بیچیزیست و انچه محمد رضا در معنی لب گزد نوشته که اے در حیرت انداز دزیرا که تحیر بے اختیار بدندان لب گزد انتهے نیز سهو است اگر لب گزاندی بود این تفسیر

مستقیم مے شد کمالات مخفی

آشفتن آن غلام از نارسیدن جواب رقعہ

قولہ یا خیانت کرد رقعہ بر زتاب ؛ تاب پنج معنے دارد اول فروغ و پرتو بود دوم بمعنے پنج آمدہ سوم طاقت و توانائی را گویند چہارم بمعنے حرارت دگرمی آمدہ پنجم محنت و مشقت بود و سوائے این پنج معنی در فرہنگ بمعنے غرور و گروہ مردم و غصہ مرقوم ساختہ و اینجا یا بمعنے حرارت است یعنی از سوزش آتش رشک و یا بمعنے محنت و مشقت بود **قولہ** کو منافق بود و آبے زیر کاہ ؛ آب زیر کاہ کنایت از محیل و مکار است **قولہ** کژ رومے کردم چو اندر دین شمن ؛ شمن بفتحتین و شین معجمہ بت پرست

کژ و ژرید باد بر سلیمان علیہ السلام

قولہ کژ شوم چون کژ روی ای موتمن ؛ موتمن بضم آنکہ باو ایمن باشند و مرد معتمد **قولہ** نیست دستوری کزین من بگذرم ؛ پردہ ہائے غیب این برہم درم ؛ ضمیر این در مصرع اول راجع باجمال گفتن کہ از مصرع ثانی بیت بالا کہ ؛ چون فشاندے پر زگل پرواز کن ؛ مستفاد میشود و ضمیر این در مصرع ثانی راجع بہ سبب راست شدن کہ سلیمان علیہ السلام در بیت بالا کہ ؛ شاہ گفت ای تاج چونست این زمان ؛ الخ استفسار آن فرمودہ یعنے سبب راست شدن را بطریق اجمال گفتم و رخصت نیست کہ ازین اجمال در گذشتہ تفصیل دہم و پردہ ہائے غیب را کہ بروی این سبب است دریدہ آنرا اظہر کنم و شاید کہ ضمیر ثانی نیز راجع بمرجع ضمیر اول بود یعنے پردہ ہائے غیب کہ این اجمال بروی سبب انداختہ بدرم **قولہ** آن مکن کہ مے سگالید آن غلام ؛ سگالیدن بکسر بمعنے اندیشیدن **قولہ** باعدو خوش بگیاہان رامذل ؛ مذل بضم میم و کسر ذال معجمہ خوار کنندہ **قولہ** می نوازے این تن پرغرم را ؛ غرم بضم غین معجمہ تاوان

تاوان زدہ شدن

شنیدن ابو الحسن قدس سرہ خبر دادن بایزید را

قولہ کہ حسن باشد مرید و امتم ؛ الخ در اینجا مثل سرخی گذشتہ نیز اشارت است کہ بایزید قدس سرہ پیغمبر وقت بود اگرچہ در اینجا تصریح نیافتہ کہ بر قلب محمد صلعم است یا بر قلب نبی دیگر چہ لفظ امت ہر چند کہ بمعنے گروہ است لیکن در عرف بر تابعان انبیا اطلاق یافتہ بر قوم شیخ اطلاق نمیکنند نے یعنی کہ در حدیث شریف کہ الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ مریدان شیخ را قوم فرمودند و تابعان نبی را امت و در جمع کردن لفظ مرید با امت اشارت فرمودہ اند کہ شیخ کامل را کہ از حق اجازت ارشاد و دعوت خلق یافتہ باشد بلسان ظاہر ولی باید گفت و مستفید او را مرید و بلسان باطن نبی باید گفت و تابعان او را امت فتنبہ **قولہ** تا کی روزے بیاید با سعود ؛ با سعود بحذف ہمزہ و اباسعود بہمزہ کنیت حضرت شیخ ابو الحسن خرقانی است **قولہ** توی بر تو بر فہا ہمچون علم ؛ علم بفتحتین

کوه در ایت قوله با نکش آمد از خطیره شیخی ؛ خطیره گورستان وجای بودن ومحوطه که برای چارواو غیر آن کنند وقیل جاے شب بودن ستوران که از شاخ وچوب درخت سازند قوله ها انا ادعوک کی تسعی لی ؛ یعنی آگاه باش

من میخوانم ترا سعی نمائی وبیائی بسوی من

رقعه دیگر نوشتن آن غلام

قوله صد کس از گرگین همه گرگین شوند ؛ خاصه این گرگین خبیث عقل نبند ؛ گرگین بهر دو کاف فارسی واول مفتوح آنکه زحمت کرد اشته باشد وگرگین با کاف فارسی مفتوح ثانی زده جوشی باشد مشهور حکیم ناصر خسرو فرماید بیت گر نخواهی رنج گرز گرگیان پرهیز کن ؛ جهل گرز است ای پسر پرهیز کن زین زشت گرز ؛ واز نیجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولویست وشاید که مقوله شاه باشد لیکن اول اولے است قوله شومیش بی آب دار وابر را ؛ بی آب شدن ابر ونم نباوردن آن از شومی کم عقلی نابرآنست که بسبب منع زکوة باران نبارد چنانچه در دفتر اول گذشت که ؛ ابر بر ناید بی منع زکوة ؛ ومنع زکوة نباشد مگر از راه کم عقلی چه بجا نیاوردن فرمان خدا ورسول موجب آن جز کم عقلی چه باشد و بیت آینده که ؛ از گرآن احمقان طوفان نوح ؛ الخ موید این توجیه است قوله کرد ویران عالمی را از فضوح ؛

فضوح بضمتین رسوا شدن ورسوائی

ستودن پیغمبر علیه السلام عاقل را

قوله روح او ریح اوریحان ماست ؛ روح بفتح باد خنک خوش آینده وبوی خوش وریح بکسر بوی وباد وقیل بوئے که از باد آید وریحان بفتح جنسے است از شراب ونام گلی که سپرغم خواندش وقیل همه گلها ونام خطی است ورزق وطلب روزی کردن واینجا بمعنے اول باشد یا بمعنے روزی اول اولی است وشارحی بجای ریح نسخه راح نوشته و این نسخه سقیم مینماید چرا که ریحان خبر راح واقع شده بهر سه معنی خود فائده معنی نمیدهد مگر که از راح مستی وخوشی مراد داشته آید وگفته شود که آن مستی وخوشی که از دیدار او حاصل شود قوت ماست قوله نبود آن مهانیش بے مایده ؛ مایده خوان که بر وطعام باشد قوله مائده عقل ست نی نان شوا ؛ شوا بکسر بریان وکباب ومراد از عقل عقل کسبی ست نه عقل کسبی قوله عقل شید اشد چه خوانی ترا ؛ الخ ترا بضم وتشدید رای مهمله راههاے باریک که از شاه راه بیرون روند وبطریق استعاره بر سخنان بیهوده وهرزه اطلاق کنند واین بیت مربوط با قبل خود است یعنی چون یکبار از ان ماکول نوربخوری بر سرنان تنور خاک ریزی ونان تنور را خطاب کرده بگوئی که الحال چون من از ماکول نور خورده ام عقل من شیدا وعاشق نور شده است وراه پیدا گشته در طلب نور میروم تو بیهوده دعوی غذائیت خود چه مینائی وبا این بے ثباتی خود پیش من چه می پائی قوله عقل دو عقل ست اول مکسبی ؛ الی الابیات چون در ماسبق فرمودند که ؛ نور عقل ست ای پسر جان را غذا ؛ در نجا میفرمایند که عقل دو نوع است یکی کسبی دوم کشفی و

غذای جان نور عقل کشفی است **قولہ** در رہ منعش بود بستہ چہ غم ؛ منع بفتح بیرون آمدن چشمہ وضمیر شین راجع بسینہ یعنے وقتیکہ آب از سینہ جوش کرد اگر چشمہ آن سینہ را راہ آمدن آب بیرونی نبستہ شود غم نیست و در بعضی نسخ منع واقعست بجای منعش کہ یعنے جای بیرون آمدن چشمہ باشد یعنے چون سینہ سالک منبع دانش گشت اگر راہ آمدن آب بیرونیش بستہ شود غم نیست **قولہ** چونکہ راہش بستہ شد شد مبنوا ؛ از درون خویشتن جوشد ؛ در بعضی نسخ دو بیت یافتہ شد باین روش کہ ؛ چونکہ راہش بستہ شد شد مبنوا ؛ از درون چشمہ کے بند دورا ؛ از درون خویشتن جوشد چشمہ را ؛ تا رہی از منت ہر ناسزا ؛ و در صورت نسخہ اولے معنیش ظاہر است اما در صورت نسخہ دوم پس معنی بیت اول آنکہ چون راہ عقل تحصیلی یا راہ جوے بستہ گردد مبنوا شود و از درون چشمہ کسی از راہ راہ بند پس فاعل بند در اینجا محذوف باشد

قصہ آن کسے کہ بایکے مشورت میکرد

ربط این سرخی با بیات بالا است کہ در ستایش عاقل مذکور شد چنانچہ از ابیات آیندہ کہ ؛ یک مرد عاقلی و معنوی ؛ عقل تو نگذارد ت کہ کژ روی ؛ الی آخرہا بظہور آید **قولہ** نبود از رای عدو پیروز ہیچ ؛ پیروز یکسر بای فارسی و یای مجہول ہیچ و پیروز فتح مند باشد یعنے ہیچکس از رای عدو فتح نیابد **قولہ** ہست در گلخن میان بوستان ؛ گلخن و گوگن سرگین دان کہ آنرا مزبلہ گویند **قولہ** یا برائے جان خود ای کہ خدا ؛ کہ خدا با کاف تازی مفتوح صاحب خانہ چہ کدخدا است و در عرف مرد معتبر و موقر را گویند **قولہ** چونکہ کردی دشمنی پرہیز کن ؛ یعنے چونکہ با من دشمنی کردی و مراد شمن ساختی از من پرہیز کن یا از مشورت پرہیز کن **قولہ** عقل ایمانے چو شحنہ عادل است ؛ عقل ایمانی آنکہ اخبار الٰہی را بجان و دل تصدیق کند ہر چہ رسول صلعم بآن امر فرمودہ آنرا موجب نجات و سبب حصول درجات داند اگر چہ مرغوب طبع نبود و ہر چہ از ان نہی نمودہ آنرا سبب عتاب و موجب عقاب شناسد اگر چہ محبوب نفس بود و نیز از آیات و احادیث انچہ بفہم او در نیاید در آن تاویل نکند کہ تاویل کردن شعار عقل ارباب نظر و فکرت است یا مراد از عقل ایمانی آن باشد کہ از راہ ایمان پیدا شود یعنے اول شخص بر جمیع انچہ رسول صلعم فرمودہ است ایمان آرد و بر ایمان عمل کند تا آنکہ ادراک حقائق امور کما ہی دست دہد چنانچہ قبلہ اہل تحقیق حضرت شیخ محی الدین رض در فتوحات می فرمایند کہ ایمان آوردیم بانچہ او رسول خدا و بچیزے کہ آوردہ است آن را رسول مجملاً و مفصلاً از انچہ کہ رسیدہ است تفصیل آن با و از انچہ کہ نرسیدہ است پس ما مومنیم بجمیع چیزے کہ آوردہ و در نفس الامر گرفتہ ایم آن ایمان را از پدر خود بتقلید و خطرہ نکردہ است مر احکم عقل دران بجوازد احالہ و وجوب پس عمل کردیم بر ایمان تا آنکہ پردہ برداشت اللہ تعالے از چشم و دل و خیال من پس بدیدیم بچشم سر انچہ دیدنیست بآن و بچشم دل انچہ دیدنی است بآن و بچشم خیال انچہ دیدنی است انتہے این ترجمہ عبارت حضرت شیخ است رض پس باین معنی عقل ایمانی عبارت از عقل کشفی باشد کہ در بیت بالا مذکور شد کہ ؛ عقل دیگر بخشش یزدان بود ؛ لخ و اولی ہمین است و شحنہ بفتحتین گروہی نگاہبان شہر و فارسیان

بکون استعمال کنند و در صراح بکسر شین مرقوم ساخته و از تشبیه عقل بشحنه مستفاد میشود که ایمان را بسلطان تشبیه فرموده اند قولہ عزہ او حاکم درندہ گان ؛ نعرہ او مانع چرندہ گان ؛ درندہ گان عبارت از قوت غضبی و چرندگان عبارت از قوت شہوی قولہ عقل در تن حاکم ایمان بود ؛ چنانکہ در شہر شحنہ سلطانی حاکم سلطان است قولہ عقل عقل و جان جان ای جان توئی ؛ الخ خطاب بحق است سبحانہ کہ عقل و جان مظہر ذات اویند و کمالات ایشان پرتو کمالات اوست فرمایند کہ این مدح و ستایش عقل کہ کردہ شد در حقیقت حمد و ثنائے تست و آنچہ شارحی نوشتہ کہ این بیت و بیت آیندہ خطاب بانسان کہ از روی حقیقت باین وصف کمال حال اوست انتہی بعید است

امیر کردن رسول صلعم جوان ہزیلی را بر سریہ

ربط این داستان بہ بیت بالا است کہ ؛ عقل در تن حاکم ایمان بود ؛ بنا سبت بیت آیندہ کہ ؛ عقل او را آزمودم بارہا ؛ کرد پیرے آن جوان در کارہا ؛ یعنے چون حکومت تن عقل را مسلم است سزاوار سرداری و حکومت قوم جز عاقل نبود اگرچہ جوان باشد قولہ یک سریہ میفرستادے رسول ؛ سریہ بفتح سین و کسر رای مہملتین و تشدید یائے تحتانیہ گروہی از لشکر و پارہ از لشکر کہ ہندسش چوکی خوانند و لشکر مقدار چہار صد سوار و در اصطلاح اہل سیر لشکرے کہ حضرت رسالت پناہ خود بذات مقدس دران نباشند و بسرکردگی اصحاب فرستند قولہ یک جوانی را گزید او از ہذیل ؛ ہذیل بضم اول و فتح ذال معجمہ نام قبیلہ ایست از عرب قولہ قل تعالوا گفت از جذب کرم ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ انعام در سیپارہ و لو اننا واقع شدہ قل تعالوا اتل ما حرم علیکم ربکم ان لا تشرکوا بہ شیئا یعنے بگوای محمد بیائید ای مردمان و بشنوید تا من بخوانم آنچہ حرام کردہ است بر شما آفریدگار شما و آن نیست کہ شریک گردانید در وجود باو ہیچ شی را و نیز لفظ قل تعالوا در سیپارہ تلک الرسل در سورہ آل عمران واقع شدہ فمن حاجک فیہ من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع ابنائنا و ابناءکم و نساءنا و نساءکم و انفسنا و انفسکم ثم نبتہل فنجعل لعنۃ اللہ علی الکاذبین یعنی پس ہر کہ خصومت کند با تو و مجادلہ نماید در باب عیسیٰ پس از آنکہ آمد بتو از دانستن عیسی کہ بندہ و رسول است پس بگو ایشانرا کہ بیائید برائے مباہلہ بخوانیم پسران خود را و پسران شما را و زنان خود را و زنان شما را و نزدیکان خود را و نزدیکان شما را پس جہد کنیم در تضرع و دعا تا طلب لعنت کنیم بر یکدیگر پس بکنیم لعنت خدای را بر دروغ گویان یعنی نفرین کنیم بر اہل کذب آما مخفی نماند کہ در اینجا اشارت بآیہ اولے داشتن مناسب تر است چرا کہ مصرع ثانی مقتضے ہمین است چہ ریاضت دادن متحقق نیست مگر در آیہ اول کہ ان لا تشرکوا باشد و محمد رضا و شارح دیگر اشارت بآیہ ثانی داشتہ اند قولہ تا ریاضت نان دہم من را یضم ؛ را یض آنکہ اسپ دستور سرکش را رام کند مقولہ مصطفے است صلعم و ریاضت دادن نہی از شرک کہ ان لا تشرکوا بہ شیئا باشد و محمد رضا نوشتہ کہ اشارت بہان جہد و تضرع کہ در معنی آیہ تحریر یافت و این مبنی بر انست کہ مصرع اول را اشارت بآیہ دوم چنانچہ در انجا گفتہ شد شمردہ است و عدم تحقق دادن در آیہ ثانی پیدا و ہویدا است

فلا تتبعه قوله نفسها را تا مروض کرده ام ؛ مروض بضم اول و واو و مشد. و مفتوح ریاضت داده شده قوله هر کجا باشد ریاضت
بارهٗ ؛ بارہ بجای موحدہ و رای مہملہ مفتوح و های مختفی نہ معنی دارد اینجا یعنی خو و خصلت است یا یعنی ذوست یا یعنی طرز
و روش یعنی هر که خو و خصلت ریاضت دادن ستوران و اسپان سرکش داشته باشد یا ریاضت دادن را دوست دارد یا ریاضت
دادن طرز و روش او بود از لکدهای اسپانش جارہ نبود پس ریاضت بارہ اینجا یعنی ریاضت دہنده بود نہ یعنی ریاضت کننده قوله
سکسکانید از دمم یرغار دیده تا یواش و مرکب سلطان شوید ؛ سکسک باهر دو سین مضموم بهر دو کاف زده اسپی را
گویند که راه نداشته باشد و قطره رود و یرغا بفتح بمعنے ایلغار آمده چه یراغ و یرغ اسپے را گویند که از بسیاری سواری
قابلیت آن پیدا کرده باشد که برنگشته از جائی بجای ایلغار کنند و یواش بضم اسپے که برای سواری ملوک و سلاطین
مرتاض کرده باشند قوله قل تعالوا قل تعالوا گفت حق ؛ الی الابیات تکرار قل تعالوا درین ابیات ثلثه اشارت است
با آنکه این کلمه در قرآن مجید مکرر واقع شده اما تعیین عدد مراد نیست قوله زان دو بی تمکین تو پُر از کین مشو ؛ از لفظ
دو معدود و چند مراد است چنانچه محمد رضا نوشته قوله منهزم گردند بعضے زین نداء ؛ منهزم بضم اول و کسر چهارم
گریزنده قوله مقبض کردند بعضی زین قبص ؛ منقبض بضم اول و کسر چهارم وضاد معجمه از انقباض است یعنے که گرفته شدن
باشد و قبص بفتحتین و صاد مهمله بسر انگشتان گرفتن و مقبص بکسر اول رسیمان که اسپ را از پیش بآن بندند و در بعضی
نسخ بجاے قبص قصص واقع شده لیکن مناسب بذکر اسپ قبص است و بر هر تقدیر عبارت است از تعالوا قوله
زین سبب بر آسمان صف صف شدند ؛ اشاریست بآیه کریمه که در سیپاره و مالی لا در سوره صافات و قعشده
و ما منا الا له مقام معلوم یعنے نیست هیچ یکے از مایان مگر که او راست مقامی معلوم و معهود قوله کودکان گرچه بیک
مکتب درانده درسبق هر یک زیک بالاتر اند ؛ چون در بیت بالا فرمودند که ملایک در کار و بار متفاوت اند و مقام
هر یکے غیر مقام دیگرے درین بیت و ابیات آینده بلسان اشارت ارشاد میفرمایند که ملایک کدام اند و عوالم ایشان
چه نامند و کار هر یک چیست و سماوی کدام و ارضی کیست و درین بیت بیان کار ملایک سماوی است و در ابیات
آینده بیان کار ملایک ارضی چه ظاهر است که تحصیل علم جز ارواح و عقول کراست و ارواح و قوای روحانے
ملایک سماوی اند پس این بیت تمثیل بیت بالا نیست چنانچه محمد رضا خیال کرده و متوهم او هام عوام است بلکه تفصیل
بیت مذکور است یعنے ملایک ناهمنا اند برائے آنکه عقول که ملایک سماوی باشند متفاوت اند قوله مشرقی و مغربے
راحمها است ؛ منصب دیدار حس چشم راست ؛ الی الابیات درین بیت و ابیات آینده بیان اختلاف کار و مقام
ملایک ارضی است و مشرقی باشنده مشرق و مغربی ساکن مغرب کنایت از جمیع افراد انسانی است یا مراد از مشرقی
انسان که مشرق آفتاب عقل با اوست و از مغربی حیوان که روح حیوانی که مثل مغربے بنور عقل تاریک است در
یا گوئیم که چنانچه روح انسانی مشرق آفتاب عقل است که عقل در وی ظاهر و تابان است همچنین روح حیوانی مغرب

آن آفتاب است که عقل در وی مختفی و پنهان است چرا که بسبب عدم قابلیت ظهور روح انسانی و عقل از باطن حیوانات بر منصه ظهور جلوه گر نشده و مراد از حسها قوای جسمانی یعنی ملایک ناهمتا اند چرا که ملایک ارضی که حواس جسمانی باشند در کار و عمل مختلف اند کار باصره دیدن، و کار سامعه شنیدن و کار شامه ادراک روایح و کار لامسه دریافت ملموس و کار ذائقه ادراک مطعوم و همچنین حواس خمسهٔ باطن حافظه و واهمه و متخیله و مفکره و حس مشترک که هر یک را کاری دیگر است و همچنین جاذبه و ماسکه و هاضمه و مبیزه و دافعه و مولده و مصوره که کار هر یک مختلف است پس این بیت نیز تفصیل بے همتائی ملایک است نه تمثیل و انچه محمد رضا نوشته که چند تمثیل بالا ذکر کرد که هر کس را مقامی است معین از ان تجاوز نتواند کرد و لهذا شقی سعید و سعید شقی نگردد انیم تمثیل است برائے همان مدعا که هیچ حاسه کار حاسه دیگر نکند مثلاً اگر مردے از مشرق و مردے از مغرب باشد شک نیست که امور محسوسه را هر یکے بچشم خواهد دید نه آنکه یکے بچشم بیند و دیگرے بگوش انتهے مخبز از بیچیزی اوست **قوله** درصف اند اندر قیام الصافون ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و مالی لا در سوره صافات واقع شده و انا لنحن الصافون و انا لنحن المسبحون یعنی در ستیکه ما بر آینه ایستاده ایم در صف عبادت و منازل خدمت و بدرستیکه ما هر آینه تسبیح و تنزیه کننده ایم خدای را از چیزے که لایق عظمت و کبریائے او نیست و در نمیصرع کار از اشارت گذشته بصراحت رسیده است پس دانسته که ملایک کرام اند **قوله** هر کسے کاندر صف دین سرکش است و الخ مربوط است به بیت سابق که ؛ گر نیایدائے بنی عکمین مشو ؛ الخ **قوله** هین که ان الله یدعوا بالسلام ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره یعتذرون در سوره یونس واقع شده و الله یدعوا الے دار السلام و تفسیر این در همین دفتر در سرخی تحریض سلیمان رسولان را نوشته شده

اعتراض معترض بر رسول علیه السلام

قوله مرده از جان زنده اند رحرقه ؛ محرقه بفتح و حائے مهمله تب و بفتح و خائے معجمه شرمندگی و تیرگی و اینجا میتواند که بجائے مهمله باشد یعنی در آتش تفرقه میزنید و میتواند که بجائے معجمه باشد یعنی در تیرگی تفرقه میزنید **قوله** این عجب که جان بزندان اندر است ؛ الخ زندان دیدخیر و غیریت که منشا تکبر و هستی است که باعث تفرقه و پریشانی است و مفتاح زندان ملاحظه عینیت که رافع خود پرستی است و موجب جمعیت یعنی عجب است که مفتاح زندان بدست دارد و در زندان ماند چرا که قفل زندان را کشاده بیرون نرود **قوله** پای تا سر غرق سرگین آن جوان ؛ سرگین دید غیریت و جوی ملاحظه عینیت **قوله** دایما پهلو بپهلو بقرار ؛ پهلوی آرامگاه و پشت دار پشتیبان و پناه دهنده و این بیت نیز بر وتیره هر دو بیت بالاست یعنی عجب است که آرامگاه و پشتیبان در پهلوی خود دارد و پهلو بپهلو بقرار ماند **قوله** نور پنهانست و جست و جو گواه ؛ کز گزافه دل نمیجوید پناه ؛ گزافه بکسر هر زه و بیهوده و از نجا تا آن بیت که ؛ بی مقر گاهی نباشد بقرار ؛ الخ سوای دو بیت که معلوم خواهد شد دلیل آنست که آرامگاه و پناه دهنده

پهلوی هر بیقرار است **قوله** گر نبودی حبس دنیا را مناص ۰ مناص بفتح گریزگاه **قوله** که بجای ضال منهاج رشد ۰ منهاج بکسر راه روشن و راه فراخ و راه راست **قوله** هست منهاج و نهان در کمن است ۰ یافتش رهن گرفته حبتن است ۰ کمن بفتح هر دو میم جای پنهان شدن یعنی منهاج در باطن شخص پوشیده است لیکن یافتن آن موقوفست بر گرفته و بهوده حبتن که عبارت است از کثرت طلب که یا بد یا نیابد جستجو کرده باشد و بسبب نیافت مالی نپذیرد مصرع یابم او را یا نیابم جست وجوئی میکنم ۰ پس معنی مصرع ثانی عین مضمون حدیث شریف باشد که من طلب شیأ وجد فوجدیا گرفته حبتن عبارت باشد از طلب کردن مقصود و راه مقصود و خارج ذات خویش باختیار ریاضات و مجاهدات چه سالک را اول کار مقصود را خارج ذات خویش می پندارد وجود را جدا از وی می انگارد و از هر کس طریق وصول او میجوید و روز و شب براه ریاضت و مجاهده می پوید و شک نیست که این جستجو هرزه و بهوده است که هیچکس مقصود را بیرون از خویش نیافته و نخواهد یافت لیکن در آخر کار باشرف طرق طلب راهبری پیدا شود تا بلفیض صحبت و نظر عنایت او چشم بصیرتش منور گردد و جمال مقصود در آئینه ذات خویش مشاهده کند و گاه باشد که بسبب صدق طلب و نور ریانست خود بخود جمال مقصود بروی هویدا شود و مطلوب از باطن وی بروی پیدا شود اگرچه نادر باشد و بر هر تقدیر همان جستجوی گرفته سبب یافت مقصود میگردد **قوله** تفرقه جویای جمع اندر کمین ۰ الخ کمین پنهان این بیت اعاده مدعاست و رجوع به بیت بالا که ۰ دایما پهلو بهلو بیقرار ۰ الخ یعنی تفرقه و بے قراری باطن جویای جمعیت و آرامگاه است حالانکه مطلوب تفرقه و بقراری با اوست یعنی صاحب تفرقه را اگر غیر و غیریت که منشأ تفرقه است از پیش نظر برخیزد و شاهد وحدت او جب کثرت جلوه کند هم آغوش جمعیت و آرامست و شاید که رجوع باشد به بیت بالا که ۰ نور پنهانست وحبت وجو گواه ۰ الخ یعنی تفرقه جویای جمعیت است و طلب تفرقه مر جمعیت را دال است بر وجود جمعیت که آن با تفرقه و صاحب تفرقه موجود است ولیکن از قرب وی آگاه نیست پس دلیل بیت بالا باشد که آرامگاه و پناه دهنده پهلوی هر بیقرار است لیکن اول اولی است که ظاهر مصرع ثانی موید اوست چه می فرمایند که جمعیت با صاحب تفرقه موجود است نه آنکه حبت وجوی او دال بر وجود اوست با او و در تحصیل این معنی از کاب تکلف است **قوله** مردگان باغ بر جسته زبن ۰ الخ این بیت تمثیل بیت بالا است یعنی معیت جمعیت با تفرقه و صاحب تفرقه مثل معیت رویاننده اشجار با اشجار است باشجار یا دلالت حبت وجوی تفرقه بر وجود جمعیت مثل دلالت اشجار است بر وجود پیدا کننده آنها بحسب هر دو تقریر بیت بالا **قوله** چشم این زندانیان هر دم بدر ۰ الخ این بیت اعاده ذکر دلیل است اگر بیت بالا که ۰ تفرقه جویای جمع اندر کمین ۰ الخ اعاده مدعا بود پس رجوع باشد به بیت سابق که ۰ گر نبودی حبس دنیا را مناص ۰ الخ و اگر بیت بالای مذکور خود دلیل مدعاست پس این بیت مربوط باو ست و در دلیل بودن مثل او **قوله** بی مقر گاهی نباشد بیقرار ۰ بی خار اشکن نباشد این خار ۰ ذکر نتیجه دلائل است یعنی پس ازین دلائل ثابت شد که مقرگاه و آرامگاه که حق باشد سجانه پهلوی هر بیقرار است و آن

خمار اشکن باہر صاحب خمار و الا روی بیماری ندیدی و رنج خمار نکشیدے **قولہ** یا رسول اللہ جوان گر شیر زاد و غیر مرد پیر سر لشکر مباد و: لفظ او را بعد لفظ گر محذوف است یا لفظ باشد یا لفظ است بعد تمام مصرع اول محذوف بود و غیر مرد پیر صفت جوان است لیکن قید اخراجی نیست بلکہ صفت کاشفہ است چون آفتاب روشن و تقدیر عبارت چنین است کہ جوان کہ غیر مرد پیر است اگرچہ شیر بچہ بود سر لشکر مباد و میتواند کہ کلمہ غیر برائے صفت نبود بلکہ حرف استثنا بود یعنے الا پس مستثنیٰ منقطع بود کہ مخرج از متعدد نباشد مثل ما جاءنی احد الا حمارا و تقدیر عبارت چنین بود کہ ہیچ جوان اگرچہ شیر بچہ بود سر لشکر مباد مگر مرد پیر و شاید کہ خبر لفظ جوان محذوف باشد و مصرع ثانی معطوف بود بحذف عاطف یعنی جوان اگرچہ شیر بچہ بود سرداری را نشاید و بحکیس سر لشکر مباد مگر مرد پیر اما این توجیہ غیر متبادر است **قولہ** زین درخت آن برگ زردش را مبین ۱۲ الخ مقولہ ہمان بو الفضول است و انچہ محمد رضا مقولہ حضرت مولوی رح فہمیدہ سہو است کما لا یخفے علے من لہ ذوق **قولہ** برگ بی برگی نشان عارفی است ۱۲ ازینجا مقولہ حضرت مولوی است رح یعنی عارف کامل آنست کہ از ہمہ رنگہا بیرنگ بود و ہیچ وصفے و کمالی مقید نباشد چنانچہ گفتہ اند کہ بعضے بصفات چون توکل و تسلیم و عشق و محبت نشان منداند و بعضے بی نشان اند و کمال در بی نشانی است **قولہ** زردے زر سرخ روئی صیرفی است ۱۲ این مصرع تمثیل مصرع اول ست یعنی بی برگی موجب وصول بکمال معرفت است مر عارف را و دال است بران پس چنانکہ زردی زر باعث حصول سرخ روئی است مر صراف را و دال است بران پس چنانکہ زردی زر اگرچہ بظاہر نشان ترس و خوف دارد و وہم آنست کہ صاحب او کہ صراف است از ترس و خوف قلابی الین نخواہد بود لیکن در حقیقت موجب حصول سرخ روئی است و دال ست بر انکہ وی از قلابی منزہ و مبرا ست ہمچنین بے برگی اگرچہ بظاہر نقصان مینماید و موہم آنست کہ صاحب او ناقص خواہد بود لیکن در حقیقت فوق جمیع کمالات و دال ست بر غایت معرفت صاحب خویش **قولہ** آنکہ او کل عارض است و نو خط است ۱۲ او بکتب گاہ مخبر نو خط است ۱۲ از خط اول خط رخسار مراد است و از خط ثانی خط کتاب یعنی ہر کہ بوصفی از اوصاف کمال مقید است و بحلیہ رنگے از رنگہای حسن و جمال متحلی او در کتب گاہ مخبر اسرار و معلم حقایق کہ عین علیم و خبیر است نو خط و نو آموز است پس لفظ کتب گاہ مضاف باشد و مخبر مضاف الیہ و اگر کتب گاہ را موقوف خوانند و مخبر را مضاف و نو خط را مضاف الیہ دانند ہم میشاید یعنے او در کتب گاہ علم معرفت مخبر است از نو خطی و نو آموزی خویش و حاصل ہر دو توجیہ آنکہ وی ہر چند کہ بکمالے متصف است لیکن در امر معرفت کہ فوق جمیع کمالات است بکمال نرسیدہ است **قولہ** مزمن عقل است کز تن میدود ۱۲ مزمن میتواند کہ بضم میم اول و کسر میم ثانی باشد یعنی زمن کنندہ عقل و زمن بفتح اول و کسر دوم بجا ماندہ کہ بپا رفتن نتواند و بقوت اعضا رود و میتواند کہ بفتح میم ثانی باشد یعنی زمن کردہ شدہ عقل و مال واحد است یعنی عقلش زمن است اگرچہ تن میدود و دویدن تن کنایت باشد از طی ارض و مشی بر آب

وطیران در هوا و دیگر تصرفات وہم کہ قوت جسمانی ہست یعنی در علم معرفت ناقص ہست اگر خوارق و کمالات دیگر داشتہ باشد
قولہ گر مثل خواہی بجعفر در نگر ۱۲ الخ جعفر دو اند یکی برادر حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ چون او شہید شد و ہر دو
بازوی او رفت بجای او حق سبحانہ و تعالے پر ہا داد کہ در بہشت می پرد و قیل در حربی بعد از جنگ بسیار بشہادت رسید
کافران خواستند کہ تن مبارک او نوعی اہانت کنند ازین حال پیغمبر علیہ السلام را اطلاع دادند پیغمبر علیہ السلام دعا
کرد کہ خداوندا نمیخواہم کہ پسر عم مرا چنین اہانت رسد حق سبحانہ و تعالے اجابت کرد چنانکہ دو بازو بر بدن مبارک او ظاہر
شد فی الحال از انجا پرید و بجانب آسمان طیران نمود از انجہت او را جعفر طیار گویند دوم بدبختی بودہ کہ پرہاے عملی
ساختہ بود و بدان می پرید او را جعفر طرار نامند **قولہ** گر ز اسرار سخن بوی بری ۱۲ اسرار سخن اشارت بمعانی ابیات ثلثہ
یا لاکہ ۱۲ برگ بے برگے نشان عارفی ہست ۱۲ اے آخر ہا **قولہ** من سخن گویم چو زر جعفری ۱۲ زر جعفری زر خالص
منسوب بجعفر برمکی کہ او غش را از طلا برآورده ده دہی خالص ساخت **قولہ** بگذر از زر کاین سخن شد محتجب ۱۲ محتجب
بضم در پردہ شدہ یعنے ای مستمع ازین سخن من کہ ہمچو زر جعفری است بگذر و توقع تفصیل آن مدار کہ اکنون در پردہ
شدہ و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ اے اہل دنیا از فیوض معنوی چگونہ محجوب نباشد کہ بمجرد ذکر زر در مثال سخن از من در حجاب
میگریزد اتتے سہو است کما یشہد بہ الذوق **قولہ** خامشی بہتر است و گفتن ہمچو ۱۲ الخ مقولہ خموش خوش نفس است کہ در
بیت بالا مذکور شد و مخاطب ذات مبارک حضرت مولوی ہست رض و شاید کہ مقولہ حضرت مولوی باشد رض و خطاب عام
قولہ از اشارتہای دریاسر متاب ۱۲ الخ مصرع اول مقولہ خموش خوش نفس ہست و مصرع ثانی مقولہ حضرت مولوی رض و
شاید کہ مصرع اول نیز مقولہ حضرت مولوی باشد رض بر طبق ہر دو تقریر بیت بالا یعنی بسوی دریای خامشی برو **قولہ** بہر
این آمد خطاب انصتوا ۱۲ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ اعراف در سیپارہ قال الملأ واقع شدہ و اذا قری
القرآن فاستمعوا لہ و انصتوا لعلکم ترحمون یعنی وقتیکہ خوانده شود قرآن پس بشنوید مر او را و خاموش باشید شاید کہ شما رحم
کردہ شوید **قولہ** این مگر باشد ز حب مشتہی ۱۲ اسقنی خمرا و قل لے انہا ۱۲ مشتہی بضم و الف مقصورہ و بالف در از نیز نویسند
طلب کردہ شدہ و آرزو برده شدہ و مراد محبوب است و لفظ این اشارت بجستجوے مقال با وجود وصول بمشاہدہ
وحصول وصال یعنے این جست و جوی مقال با وجود مشاہدہ از کمال دوستی محبوب است تا گوش ہم باستماع
اوصاف او بہرہ یابد چنانچہ شاعر گفتہ کہ اسقنی خمرا الخ پس مصرع ثانی تمثیل مصرع اول باشد و خبر ان محذوف بود و تمام
قول شاعر اینست کہ شعر اذا اسقنی خمرا و قل لی انہا الخمر ۱۲ ولا تسقنی سرا اذا امکن الجہر ۱۲ یعنے بخورد من بدہ شراب را و
ہنگام دادن پیالہ بگو مرا کہ این شراب است تا گوش نیز باستماع آن لذت یابد چنانچہ دست بگرفتن پیالہ و چشم بدیدن
و کام و زبان بچشیدن و انچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ ضمیر انہا ضمیر قصہ است و حاصل معنے بیت ثانی کہ فارسی است خبر
ان واقع شدہ انتے سہو صریح است **قولہ** قسم تو گرمی است نک گرمیت ہست ۱۲ الخ مصرع اول جواب است مر گوش را

ومصرع ثانی مقولهٔ گوش

جواب گفتن رسول علیه السلام اعتراض کننده را

قوله در حضور مصطفائی پرطرب ؛ پرطرب صفت حضور است **قوله** بعر را ای کنده عقل کنده مخ ؛ زیر بینی می نمی گوئی که اخ ؛ بعر بفتح جمع بعرة که پشک شتر و اسپ و گوسفند و جز آن باشد و مخ بضم میم و سکون خای معجمه دماغ و مغز و خلاصه هر چیزے و آخ با اول مضموم کلمه ایست که در وقت نهایت خوشی گویند و بفتح بمعنے آفرین است و اخ اخ مکرر با هر دو الف مفتوح یعنی خوش خوش و اینجا بضم است **قوله** اخ اخی برداشتے ای کج کاج ؛ کج بکسر کاف فارسی و یای مجهول پریشان و پراگنده را گویند و کسے را که مغز پریشان شده باشد گویند کج شده است و کاج بجیم تازی بچند معنی آمده اینجا بمعنے احول باشد **قوله** چند گوئی ای الکوج بی صفا ؛ الکوج بفتح ستیزه کننده **قوله** حلم شان همچون شراب خوب نغز ؛ یعنی حلم عارفان که منشا آن شرب باده شهود وحدت است خاصیت شراب دارد که بیدار را ابله گرداند و زیرک را گرده چنانکه حلم رسول صلعم آن معترض را ابله ساخت و او ادب از دست انداخت **قوله** مست را این زان شراب پرشگفت ؛ الخ مراد از شراب درین بیت و بیت آینده شراب معروف است و بیان کار آن **قوله** خاصه آن باده که از خم نبی است ؛ یعنی باده شهود وحدت که از خم نبی جوشیده است و عارف آزالوشیده و منشا حلم گردید پس مراد از باده در اینجا شراب حلم نیست چنانکه در بادی الرای بنظر مے آید بلکه بیان مستی اصل شراب حلم است چرا که حلم صاحب حلم را ابله و گمره نمیگرداند بلکه غیر او را ابله میسازد چنانکه گذشت که ؛ حلم شان بید ارا ابله کند ؛ الخ و درین بیت و ابیات آینده وصف باده ایست که نوشنده را مست و بیخود کند و نیز بیت آینده که ؛ زان زنان مصر جامی خورده اند ؛ الخ گواه عادل است بر نیکه مراد باده شهود است نه شراب حلم و حاصل آنکه می معروف مستی می آرد خصوصاً باده شهود که مستی بعید دارد و مصرع ثانی که دران نفی مستی بعید است ازمی معروف دال برارادهٔ اعمی است چنانکه گوئی که فلان شمشیر در برندگے چنان ست که بر هر چه میزنم دو پاره اش میکند خاصه این شمشیر که از سلاح خانه سلطان است نه آن شمشیر که همین غیر آهن را مے تواند برید پس مقصود آن باشد که این شمشیر که از سلاح خانه سلطان است آهن و غیر آهن همه را مے برد لهذا در ابیات آینده مستی بعید باده شهود را اثبات می فرمایند پس مصرع اول کلامی مستقل باشد و مصرع ثانی کلامی مستقل دیگر و میتواند که مجموع هر دو مصرع کلام واحد باشد که این باده مبتدا بود دنی می خبر آن و باقی هر دو مصرع صفت مبتدا و خبر و حاصل آنکه می معروف مستی مے آرد خصوصاً این باده که از خم نبی است نه مثل می معروف که مستی یک شبی دارد یعنی این باده مستی بعید دارد پس انچه در وجه اول مقصود مصرع اول بود درین وجه تمام بیت افاده آن نمود **قوله** آنکه آن اصحاب کهف از نقل و نقل ؛ الخ نقل بفتح اول و سکون دوم از جائی بجائے بردن چیزے و بضم معروف که با شراب و امثاله خورند و درینجا از هر دو لفظ یکی بفتح است و یکی بضم و مراد از نقل بفتح پهلو پهلو

گردانیدن حق تعالے است ایشان را کما قال سبحانه وتعلیهم ذات الیمین و ذات الشمال و مراد از نقل بضم غذائے روحانی که از حق بدیشان میرسید و موجب بقائے ایشان میگردید یعنی این بادہ آنست که نخوردن آن ازین هر دو چیز عقل کم کردندای از وجود این هر دو بیخبر بودند و شاید که نقلی بمعنے انتقال باشد و مراد از نقل بضم طعام جسمانی بود یعنے از رفتن و خوردن عقل کم کردند و هر دو را فراموش ساختند قوله دستهارا شرحه شرحه کرده اند ؛ شرحه لفتح پارهٔ

قصهٔ سبحانی ما اعظم شانی گفتن بایزید

ایراد این داستان بناسبت بیان مستی بادهٔ شهود است قوله بامریدان آن فقیر محتشم ؛ محتشم بضم صاحب حشمت وجاه شارحی نوشته که در اصل محتشم منه است یعنی شخصے که از بزرگی او مردم بشرم و هراس کار ناشائسته نتوانند کرد الاحتشام شرم با هراس قوله لا اله الا انا فاعبدون ؛ یعنے نیست معبود مگر من هشیار شوید پس عبادت بکنید مرا قوله تغیا بر من زنید آندم هله ؛ هله بفتح کلمهٔ تنبیه است مثل بلا قوله چون وصیت کرد آن آزاده مرد ؛ وصیت بفتح اندرزی که در حالت موت کنند و پند مطلق نیز قوله مست گشت و باز زان سغراق رفت ؛ سغراق بضم سین مهمله وسکون غین معجمه قدح بزرگ و بفتح پیالهٔ می و بمعنے می نیز آمده قوله شیر گیر از شیر کے ترسد بگو ؛ شیر گیر نیم مست یعنے هرگاه که نیم مست را در طلوع نشاء می از شیر ترسی نبود پس مست بادهٔ شهود را از خلق باکے چگونه باشد و انچه محمد رضا نوشته که از شیر گیر گیرنده شیر خواسته و در بیت آینده ازین لفظ شراب خوار مراد داشته انتهے سهو است چرا که درین بیت و ابیات لاحقه بیان فوقیت مستی شهود و غلبهٔ او نسبت بر مستی شراب و غلبهٔ آن چنانکه در ابیات سابقه بیان غلبهٔ حق بود بر غلبه پری گیرنده را درین مقام چه دخل قوله شرح راه از کور که پرسد بگو یعنی چنانکه کور از پست و بلند راه آگاه نبود همچنین مست شهود هوش مراتب عبودیت ندارد و تشبیه مست حق بکور در عدم آگاهی سوء ادبی ندارد و انچه شیخ عبد اللطیف نوشته که حفظ مراتب عبودیت از مست استغراق حقیقت که کوری سکر دارد که پرسد انتهے خالی از سوء ادب نیست چرا که بر تشبیه حمل نکند و انچه محمد رضا در تفسیر این بیت نوشته که حاصل معنی آنکه سالک راه را خوف در دل نباشد نشان راه از و طلب کن نه از غیر او که هیچکس از اعمی راه نجوید انتهے سهو است چه عدم خوف سالک را در طلب کردن نشان راه چه دخل زیرا که کسے بسبب خوف بیان کردن نشان راه آزار نمیرساند آری اظهار اسرار باعث خوف است و نشان راه چیزی دیگر و اسرار چیزے دیگر با آنکه درین ابیات ذکر اظهار اسرار است نه ذکر نشان راه و از قول او نشان راه از و طلب کن اسرار مراد نتوان داشت زیرا که قول او که هیچکس از اعمی راه نجوید آبے ازان است قوله شیر گیر ارخون نره شیر خورد ؛ الخ مربوط بمصرع اول بیت بالا است یعنی نیم مست که از شیر نه ترسیده در نشاء می اگر شیری را بکشت فعل قتل را بمی نسبت کنی نه بوی و انچه محمد رضا نوشته که شرابخواری اگر بقتل نفسی از نفوس مقدسه اقدام نماید استهے تعسف است چه ضرور است که از نره شیر نفس مقدسه مراد دارد قوله زان قوی تر گفت کاول

گفته بود ؛ وجه قوی تر بودن قول لیس فی جبتی سوی الله از قول لا الٰه الا انا فاعبدون آنست که این قول دوم در نسبت کردن الوهیت بخود صریح تر است بخلاف قول اول چه قول اول آیه قرآنی است پس احتمال دارد که بلفظ انا تعبیر از ذات خود نکرده بود بلکه تلاوت آیه قرآنی نموده باشد و در قول دوم احتمالی دیگر نیست و انچه شارحی نوشته که یعنی قول اول که لا الٰه الا انا فاعبدون اگرچه نزد عقلا مستبعد است اما نسبت بقلب عارف که از غایت تنزیه و تجرید مطلع انوار الوهیت و مظهر آثار ربوبیت است قریب الفهم از قول ثانی است که ؛ نیست اندر جبه ام غیر خدا الخ چه این قول بظاهر مفضی باتحاد ندائی است لبوی جسم که مظروف جبه او دست و از زدی استبعاد قوی تر از قول اول اما نظر بمضمون ارواحنا اجسادنا و اجسادنا ارواحنا قول ثانی نیز حق و بامعنی است انتهی مقصود نیست با آنکه این توجیه فی نفسه هم هیچ و پوچ است قوله هر یکی چون ملحدان کرد کوه ؛ کرد کوه نام کوهی در نواحی شهرری که ملحدان در زمان امام فخر الدین رازی بالای آن جمع آمده بودند قوله کار دمیز د پیر غوره را بی ستوه ؛ ستوه بضمتین و باواو فارسی تنگ آمدن و تنگ آوردن که تازی ملالت گویند و قیل ملول و به تنگ آمده قوله دانکه اگر بود زان صاحب قران ؛ صاحب قران بکسر قاف آنکه ولادت یا مسقط نطفه او در وقت قران عظیم باشد و مصطلح اهل تنجیم آنکه در سال ولادت او زهره و مشتری را قران باشد و این قران بعد از سالها شود و آن بادشاه سعادتمند بود و دیر سال باظفر باشد قوله دل نداد ش کز زند زخم گران ؛ یعنی زخم یک زد قوله جان ببرد الا که نه دراخته کرد ؛ یعنی چون بسبب نیم دانش خود را از زخم گران نگاهداشت هلاک نگشت لیکن بسبب زخم یک زدن خسته گردید قوله رو نگشت و آن مریدان کاسته ؛ الی البتین لفظ آن مریدان مبتدا است و کاسته صفت مریدان و کلمه از غم در بینجا محذوف است و مصرع ثانی صفت بعد صفت و مصرع اول بیت آینده خبر مبتدا است یعنی آن مریدان از غم کاسته پیش او آمدند و هزاران مرد و زن تفصیل مرید انست و میتواند که مصرع ثانی حال باشد از مصرع اول بیت آینده که خبر مبتدا است یعنی مریدان پیش او آمدند در حالیکه نوحها میکردند و این توجیه احسن است قوله این تن تو گر تن مردم بدی ؛ چون تن مردم ز خنجر کم شدی ؛ یعنی اگر تن تو با تن مردم متحد بودی بایستی که همچو تن مردم از خنجر بریده میشد و بریده شدن تن دیگران و سلامت ماندن تن تو با وجود اتحاد محل تعجب است یا بگو که اگر تن تو با تن مردم متحد بودی تن دیگران چرا از خنجر بریده میشد بایستی که همچو تن تو تن ایشان نیز سلامت ماندی سلامت ماندن تن تو و بریده شدن تن دیگران با وجود اتحاد محل تعجب است قوله با خودی با بیخودی دو چار زد ؛ دو چار زدن مقابله نمودن قوله لب به بند ار چه فصاحت دست داد ؛ الخ درین بیت خطاب بنفس نفیس خویش است و در ابیات آینده خطاب بمستر شد قوله بر لب بامی توای مست مدام ؛ پست بنشین یا فرود آ و السلام ؛ چون در بیت بالا خطاب بنفس شریف خود نموده فرمودند که لب به بند درین بیت و ابیات آینده بمستر شد میفرمایند که حالات

خوش را نهان دارد از اظهار آن هر انسان باشد والا خوف زوال ست **قوله** تا نیاید بر دلا تا که بلا ؛ ترس ترسان رد درین کمن بلا ؛ ولا بکسر دوستی دیاری و کمن بفتح هر دو یم کمین گاه و بلا کلمه تنبیه است **قوله** زان کنار بام عیب است ارتحال ؛ ارتحال بکسر بجای محله بار بر نهادن و بی اندیشه چیزے را از جائی برداشتن و بجای رفتن در حل لغات است بار از منزل برداشتن و بر پشت کسے نشستن **قوله** روح می بیند که هستش اهتزاز ؛ اهتزاز بکسر جنبیدن **قوله** هر نکالے کان زنا کاران شدست ؛ نکال بفتح و کاف تازی عقوبت و رنج

بیان فصاحت و بسیار گوئی آن فضول

قوله چون بزد هم مست و خوش گشت آن عبی ؛ عبی بفتح عین معجمه نادان در کار و کند طبع و سخت جاهل **قوله** مست ادب بگذاشت آمد در خباط ؛ خباط بضم و باے موحده علتی است مانند دیوانگی و خود را دیوانه ساختن بی آنکه دیوانه باشد و فرو افگندن مرد کله خشک **قوله** بر لبیب آید لباب کاس او ؛ زر عبی کم گردد است یناس او ؛ لبیب بفتح عاقل و لباب بضم بهتر هر چیزے و کاس قدح شراب و آوند شراب و جام و است یناس بکسر قیاسی فوقانیه و یاے تحتانیه و نون آرام گرفتن و خو گرشدن بچیزے و کباب کاس مبتدا است و بر لبیب خبر آن و تقدیم خبر برای حصر است و ضمیر او در هر دو مصرع راجع بسوے باده یعنی لباب و نفع کاس ست بر لبیب آید نه بر غیر وی و از عبی آرام و جمعیتے که باده مے آرد کم گردد

بیان رسول صلعم سبب تفضیل و اختیار آن مذلی با سیری

قوله ای لبا ریش سفید و دل چو قیر ؛ قیر بکسر دو نقطه ست سیاه که بر شتران گر گین کنند و در فرهنگ بمعنی کلوخی مرقوم ساخته که سیاه دانه باشد و نیز چیزی ست که بر خیک و کشتی و غیر آن مالند تا محکم شود و آب در و نرود و بیرون هم نیاید **قوله** پیر پیر عقل باشد ای پسر ؛ الخ از نیجا تا آن بیت که ؛ آن مقام چون نداند جز دلیل ؛ الخ مقوله حضرت مولویست رض و شاید که مقوله رسول صلعم باشد **قوله** طفل گیرش چون بود صاحب کمال ؛ الخ ضمیر شین راجع بشخصے که در سر و ریش بیاض موی دارد که مفهوم است از مصرع اخیر بیت بالا که ؛ نی بیاض موی اندر ریش و سر ؛ یعنے آن صاحب موے سفید را طفل دانون دباوجود طفلے اگر صاحب کمال ست پیر است نه طفل و شاید که مرجع ضمیر شین جوان هزیلی بود یعنے تو آن جوان را طفل خیال کن چون او صاحب کمال ست پیر است نه انچه تو پنداری و در نصیورت این بیت با قبل و ما بعد خود بالجزم مقوله رسول صلعم باشد لیکن بیت آینده که ؛ اندران طفلی چو عیسی خوش نفس ؛ الخ موید توجیه اول ست کما لایخفی بالتامل **قوله** بهر آن گفتیم کاین تدبیر را ؛ الخ از نیجا تا آن بیت که ؛ ما که باطن بین جمله کشوریم ؛ الخ بے احتمال دیگر مقوله پیغمبر ست ابیات بالا مقوله وی باشند صلعم یا مقوله حضرت مولوی رض **قوله** لیک پیر عقل نے پیر مسن ؛ مے ندانی ممتحن از ممتحن ؛ ممتحن بضم میم و فتح حا آزموده شده و بکسر حا آزماینده و اینجا در هر دو

محل بفتح حاست وانیمصرع لشتر مرتب مصرع اول ست ممتحن اول کنایت از پیر عقل ست وثانی از پیر مسن یعنی مراد از پیر پیر عقل ست نه مسن اما تو پیر عقل را از مسن نتوانی دریافت وہمان پیر مسن را پیر عقل خواہی دانست قوله او چه داند چیست اندر قوصره ؛ قوصره بفتح قاف مثل تنگی که از برگ خرما سازند و دران خرما پر کرده بهر جا برند قوله قاضیانی که بظاهر مے تنند ؛ الخ ازین بیت تا بیت ثالث میتواند که مقوله حضرت مولوی باشد رض و میتواند که مقوله رسول صلعم بود ؛ قوله جهد کن تا پیر عقل دین شوی ؛ ازینجا تا آخر سرخی بے تردد مقوله حضرت مولویست رض قوله اینکه نبود هیچ او محتاج کس ؛ عدم احتیاج برائے آنکه نظرش بر مسبب باشد نه بر اسباب ونیز برائی آنکه وی خود را باحق بکی عین حق میابد وحق از احتیاج منزه است ونیز برائے آنکه استفاده علوم از حق میکند نه از خلق یا منه آنکه او محتاج کس نبود آن باشد که احتیاجش بغیر حق نبود که غیر حقیقی عدم محض ست پس محتاج بحق باشد وبس واگر از غیر غیر اعتباری مراد داریم گوئیم که هر کس که محتاج بود آن کس ازین حیثیت حق ست نه غیر چه آنرا که غیر وسوی او نه محتاج محض است هیچ وجه محتاج کس نتواند شد محتاج الیه نیست مگر از حیثیت ذات وآیه کریمه الله غنی وانتم الفقراء مجاز ازین معنی است فافهم قوله عاشق هر جا شکال ومشکلے است الخ مربوط است بمصرع اخیر سبق بالاکه ؛ لیک عاشق شق شق ظلمت خراست ؛ یعنے آن شقی ظلمت جز عاشق اشکال ومشکل ست واشکال و مشکل یا عبارت از دعوی کمال نمودن واعمال ریائی بظهور آوردن واعمال ریائی را اشکال ومشکل ازان فرمودند که اینچنین اعمال بر صاحب خویش حصول کمال را مشکل میسازند دشوار بل محال ست که باچنین اعمال بکمال برسد ویا عبارت از انکار اولیاء اعتراض بر اقوال وافعال ایشان واین اقربست

حکایت عاقل تمام ونیم عاقل

قوله وان خری که عقل چو سنگے نداشت ؛ یعنے یک جو وزن نداشت قوله عاقبت نه جهد دلی بر مجهد ؛ فاعل نجهد جان کور یعنے جان کوا را زانچه بسوی عاقبت نمی رود ولیکن بسبب عذاباتے که از راه کوری بوی رسند بر میجهد خود را بر زمین مے افگند آما این جهیدن وافسوس کردن فائده ندارد اگر پیش از نزول بلا بودی فائده میکرد یا معنی آن بود که جان کورا بسوے عاقبت نمیرود یعنے عاقبت کار را معلوم نمیکند لیکن بعد مشاهده ضرر بسوی عاقبت خواهد رفت وحقیقت کار را معلوم خواهد نمود آما آن زمان فائده ندارد که بلاے آسمانی کار خود کرده

قصه آبگیر وصیاد وآن سه ماهی

قوله قصه آن آبگیرست اے عنود ؛ کاندرو سه ماهی اشگرف بود ؛ آبگیر گوے را گویند که آب باران در و فراهم آید وآزاتالاب وکولاب نیز خوانند وعنود بفتح مردے که از راه راست بگردد ولشکر وگی که از و خون بدر آید واشگرف واشگرف بکسر زبرگ ونیکو ومحتشم وقوی وستبر دزنیا باشکوه قوله برگذشتند وبدیدند آن ضمیر ضمیر بفتح اندرون و

واندیشه دهر چیزی پوشیده یعنی آن آبگیر را که از خلقان بواسطه آنکه در رهگذر نبوده پوشیده بود بدیدند یا بگوکه آن ماهیانرا که درآن آبگیر پوشیده بودند بدیدند قوله عزم زاه مشکل ناخواه کرد ؛ ناخواه صفت راه ازان واقع شده که اکثران خواهان آن نیستند قوله که یقین ستم کند از مقدرت ؛ مقدرت بفتح اول وکسر ثالث و فتح آن تونگر بودن قوله گر وطن خواهی گذر زانسوی شط ؛ شط عبارت از عالم فانی و هستی امکانی قولدلین حدیث راست راکم خوانان غلط ؛ این اشارت بمضمون مصرع اول یعنی این سخن را غلط مدان وگوکه وطن همین عالم ناپایدار و هستی مستعار است وشاید که لفظ این اشارت باشد بحدیث شریف حب الوطن من الایمان که در متن سرخی آینده مذکور میشود یعنی در فهم معنی حدیث شریف غلط مکن وگوکه مراد از وطن همین وطن مجازیست واقرب همین ست

سرخواندن وضوکننده اورا دروضوی خود را تفسیر این حدیث که حب الوطن من الایمان

یعنی دوست داشتن وطن از جمله علامات ایمان ست بعضی برانند که مراد ازین وطن وطن حقیقی ست و بعضی گویند که اعم است حقیقی باشد یا مجازی باید دانست که بیان سرخواندن وضوکننده در اینجا مقصود بالذات نیست بلکه این بیان مقدمه سرخی آینده است که شخصی بوقت استنجا گفت الخ وتفسیر حدیث شریف همان سرخی است چنانچه در اینجا میفرمایند که همچنین حب وطن باشد درست ؛ تو وطن بشناس ای خواجه نخست ؛ یعنی در شناختن وطن حقیقی غلط مکن چنانکه آن وضوکننده در اورادغلط کرد پس بیان این سرد ر اینجا بمتابعت سرخی آینده باشد که تفسیر حدیث شریف درست قوله چونکه استنشاق بنی میکنند ؛ استنشاق بکسر آب در بینی کردن وبوی کردن چیزی قوله حد من این بود کردم من لئیم ؛ زانسوی حد رانقی کن اے کریم ؛ لئیم بفتح بخیل و ناکس ونقی بفتح پاک

شخصی بوقت استنجا گفت اللهم ارحنی رایحة الجنة

قوله ور دمقعد کرده توای حرون ؛ حرون بفتح تو سن یعنی اسپ سرکش ومراد مطلق سرکش قوله این مرد مکوس عسش بند تست ؛ ضمیر شین راجع بمضمون مصرع اول قوله بود وظیفه بینی آمدای عتل ؛ عتل بضمتین سخت دل وغلیظ طبع وسخت خصومت ونیز ستبر وبکسر عین وتشدید لام شتاب کننده در بدی وبفتح عین وتخفیف لام کمانهای سخت کشیدن بدرشتی واینجا بضمتین ست بیکی از دو معنی اول وبکسر عین نیز میتواند لیکن بضمتین اوسط استعمال قوله بوی گل بهر شام است ای دلبر ؛ مشام بفتح یکم ومیم ثانی مشد وبینیها وجای شمیدن اما فارسیان مخفف استعمال کرده اند قوله چون علی رو آه اندر چاه کن ؛ مرویست که رسول صلعم سرے از اسرار با علی مرتضے گفت واز اظهار آن منع فرمود حضرت امیر بسبب غلبه آن سر سر مبارک بچاه افگنده آه کشید آبش رنگ خون گرفت وبجوش آمد

رفتن آن ماهی از آبگیر سوے دریا

قوله سینه را پاک کرد و میرفت آن حذور ؛ حذور بفتح حذر ناک قوله که نیابد حد آن را هیچ طرف ؛ طرف بفتح

چشم و بمعنے نگریستن

قصه آن مرغ گرفته که وصیت کرد

این داستان مربوط است به بیت بالا که ؎ برگذشته حسرت آوردن خطاست ؎ الخ چنانچه از بیت آینده که ؎ گفت دیگر برگذشته غم مخور ؎ الخ بظهور آید **قوله** مرغ او را گفت ای خواجه همام ؎ همام بضم بادشاه و مهتر و مرد بلند همت **قوله** بعد ازان گفتش که در جسم کیتم ؎ ده درم سنگ است یک در یتیم ؎ کیتم پوشیده و در یتیم مروارید یگانه و بزرگ که در صدف همان تنها باشد **قوله** پند گفتن با جهول خوابناک ؎ الخ از اینجا مقوله حضرت مولوی است رح محمد رضا در اینجا نوشته که پند سوم که مرغ بخواجه گفت مولوی بگفت آورد ند که تتمم حکمت بشوره نباید کاشت و جاهل را بجهل او باید گذاشت انتهی شتان که آن مرغ آمده باوی گفته باشد که آن پند که بخواجه گفته بودم همین است که حضرت مولوی رح بگفت آورده اند نی بیند که حضرت مولوی رح این ابیات را بربیت بالا که ؎ گفت آری خوش عمل کردی بدان ؎ الخ تفریع فرموده اند و قول مجمل مرغ را تفصیل نموده

چاره اندیشیدن ماهی نیم عاقل

قوله کو بدریا رفت و شد از غم عتیق ؎ عتیق آزاد **قوله** یک زمان نندیشم و برخود زنم ؎ یعنی فکرے باخود کنم یا تیغ مجاهده برخود زنم و خود را مرده کنم **قوله** گفت موتوا قبل ان تموتوا ؎ یاتی الموت و تموتوا بالفتن ؎ یعنی فنا شوید همه پیش ازین که بیاید موت و بمیرید بواسطه فتنه ها و حدیث شریف همین است که موتوا قبل ان تموتوا **قوله** او هیچ شنید از تف سعیر ؎ عقل میگفتش الم یاتک نذیر ؎ الخ التبیین سعیر بفتح آتش افروخته و سوزاننده و در که چهارم از دوزخ از جمله هفت درکه و نام تست و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره ملک واقع شده کلما القی فیها فوج سالهم خزنتها الم یاتکم نذیر قالوا بلی قد جاءنا نذیر فکذبنا و قلنا ما نزل الله من شی ان انتم الا فی ضلال کبیر یعنی هرگاه که افگنده شوند در دوزخ گروهی از اهل شرک سوال کنند ایشانرا خازنان دوزخ از روی سرزنش که ای مشرکان آیا نیامد بشما بیم کننده یعنی پیغمبرے بشما مبعوث نشد که شمارا بخداخواند و ازین عذاب بترساند گویند آری بدرستیکه آمد بما پیغمبرے بیم کننده پس تکذیب کردیم قول او را و گفتیم مر فرستادگان را که هیچ وجه نفرستاده است خدا هیچ چیزی از انچه شما میگوئید از وعده و وعید و امر و نهی و دیگر گفتیم که نیستید ای رسولان مگر در خطای بزرگ که با وجود سمت بشریت دعوے نبوت میکنید **قوله** آبگیرے را نسازم من سکن ؎ سکن بفتحتین انس و الفت و هر چه بوی آرام گیرد مرد چون زن و فرزند و جز آن و اینجا بمعنے ثانی است **قوله** کز چنین ورطه اگر یابم رها ؎ ورطه بفتح زمین که در وراه نباشد و محل هلاکت و دشواری و گرداب را نیز گویند و رها بفتح خلاص

بیان آنکه عهد کردن احمق وقت گرفتاری و ندم هیچ وفائی ندارد که ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه

وانهم لکاذبون هیچ کاذب وفا ندارد

این آیه کریمه در سیپاره واذا سمعوا در سوره انعام واقع شده یعنی واگر بازگردانیده شوند کفار بدنیا هر آینه عود کنند بسوی چیزی که نهی کرده شده اند ازان و بدرستیکه ایشان در وعده ایمان قوله یا دنا روز آتش و سوزد و حمیس بضم حای مهمله و هر دو سین مهملتین بانگ آتش و آواز نرم قوله عقل را باشد که عقل آنرا فرشت افراشتن بمعنی بلند ساختن قوله چونکه گوهر نیست تابش چون بود ؛ بلی مذکر خود ایابش چون بود ؛ ایاب بکسر بازگشت و ضمیر شین اول راجع بگوهر و ضمیر شین ثانی راجع باحمق که در ضمن بیت بالاکه ؛ عقل نگیفتش حماقت در تو است ؛ الخ مفهوم شد یعنی چنانکه تاب و فروغ گوهر بی وجود گوهر نباشد همچنین درک و حفظ بی وجود عقل نبود و چون چنین است پس بازگشت احمق که بسبب فقدان عقل درک و حفظ ندارد از موجبات ندامت بسوی سلامت نبود چرا که ایاب موقوف بر درک و حفظ است تاشی براندانی و بیادش نیاری بازگشت بسوی آن ممکن نبود پس درک و حفظ مثل تاب گوهر باشد مر عقل را که مذکر عبارت ازانست که ایاب موقوف برآنست و ازین تقریر دریافته باشی که مصرع اول مربوط به بیت بالاست و دلیل حکم آن و مصرع ثانی جزای شرط محذوف است و شاید که راجع باشد بسوی پروانه مثل ضمیر شین پرش و نیانش در بیت بالا و در صورت نیز مصرع ثانی جزای شرط محذوف بود یعنی چون چنین است پس پروانه را که درک و حفظ بسبب فقدان عقل نیست بازگشت از ضرر بسوی سلامت نبود و شاید که راجع باشد بدرک و حافظ چنانچه محمد رضا نوشته که جائی که گوهر نیست تاب و فروغ گوهر از کجا باشد همچنین تا عقل موجود نباشد قوت درا که و حافظه و دیگر قوی وجود دیگر چه عقل تذکیر مے فرماید مجموع قوی را و بازگشت هر قوتی بمرکز اعتدال بوعظ عقل وابسته است انتهی و در صورت ترکیب بیت بر طریق دیگر بود بلاحظه معنی این تقریر دریافت ترکیب خواهد شد اما وجه اول قوی تر است چنانچه رجوع ضمیر او بسوی احمق در بیت آینده که ؛ این تمنا هم ز عقلیے اوست ؛ الخ مقوی اوست قوله این تمنا هم ز عقلی اوست ؛ الخ ضمیر او راجع باحمق و این تمنا اشارت بمضمون دو مصرع سرخی بالاکه اگر از چنین ورطه رهایابم دامن عاقل روز و شب بگیرم و الخ محمد رضا نوشته که یعنی تمنای احمق که بی وجود عقل خواهد کار خود را انتظام دهد از بید انشی آن احمق است انتهی اگر مراد انتظام مطلق کار است چنانچه از ظاهر کلام مفهوم میگردد پس سهوش آشکار است چه مراد از تمنا تمنای تبعیت عاقل است نه غیر او قوله این ندم از ظلمت غم بست بار ؛ ای بارور گردید قوله پس کلام الیل یجوه النهار ؛ یعنی سخن شب محو میکند آنرا روز شب عبارت از وقت غم و روز کنایت از وقت شادی

در بیان آنکه وهم قلب عقل است

قوله همچو زر باشد در آتش او بیم ؛ بیم بفتح تبسم کننده

مجادلات موسی علیه السلام با فرعون

قوله زاده از پشت جواری وعبید ؛ جواری بفتح جیم وتشدید یا جمع جاریه که بمعنی کنیزک ودختر وکشتی وآب روان وآفتاب باشد وجاریات نیز جمع اوست **قوله** آب وگل را دادیزدان جان ودل ؛ الی البیتین این بیت بابیت آینده اشارت است بآیه کریمه که درسیپاره قال الم اقل لک درسوره طه واقع شده منها خلقناکم وفیها نعیدکم ومنها نخرجکم تارة اخری یعنی از زمین آفریدیم شما را یعنی اصل خلقت پدر شما واول مواد ابدان شما خاک زمین است ودر زمین باز بریم بعد از مرگ واز زمین بیرون آریم بار دیگر بجهت حساب وجزا **قوله** که از و پرورد اول جسم وجانش ؛ ضمیر شین راجع به بنده **قوله** بنده باغی طاغی ظلوم ؛ باغی ستم کننده وطاغی از حد گذرنده وگمراه وبیفرمان وظلوم بفتح غایت ظلم کننده **قوله** خونی وغداری وحق ناشناس ؛ غدار بفتح وتشدید بیوفا ومکار ویای خونی را معروف باید خواند ویای غداری را مجهول تا موافقت معنی مرعی شود وبا اسلوب بیت بالا مطابق آید پس اول یای نسبت باشد وثانی یای وحدت وهر دو احداز خونی وغدار صفت بنده باشد که در بیت بالا مذکور ست واگر موافقت لفظ را رعایت کنند ویای ثانی نیز معروف خوانند ویای مخاطب گویند رعایت موافقت معنی از دست میرود چه هر دو یا را یای مخاطب تو انگفت وفوت مطابقت اسلوب بیت بالا روی مینماید چه برین تقدیر خونی وغداری مجموع کلامی باشد یعنی خونی وغدار هستی تو ومطابقت اسلوب بیت بالا در انفراد و استقلال هر لفظ است دور الفاظ غیبت اگر گوئی که درصورت اول نیز موافقت معنی مرعی نیست چرا که نه هر دو یای وحدت اند ونه هر دو یای نسبت بلکه یکی برای نسبت است ویکی برای وحدت گوئیم که موافقت معنی در دلالت یا هر دو یاست بر غیبت **قوله** درغریبی خوار ودرویش خلق ؛ که ندانستی سپاس ما وحق ؛ خلق بفتحتین کهنه ومصرع ثانی علت حکم مصرع اول ست ومصرع اول را در تعداد آسامی دخل نیست تعداد آسامی در ابیات بالا تمام شد ومصرع ثانی بیت مذکور که ؛ همبرین اوصاف خود میکن قیاس ؛ دلیل واضح است بر تمامیت از نجا است که فرعون اسلوب این بیت را تغییر داده یای خطاب آورده است **قوله** گفت حاشا که بود با آن ملیک ؛ حاشا یعنی دور باد و ایضاً یعنی پاک آید ودر سکندریست جزک دکه وحاش لله گویند ومعنی باز داشت وپناه خواهم بخدا اراده نمایند گفته اند پاکی وبیزاری خدایرا ازین کار حاش لله ای معاذ الله ونیز یعنی همچنین نیست **قوله** شرکتش دعوی کند جزء لکی ؛ استفهام است جزء لک دعوی شرکت او نکند **قوله** گر بکشتم من عوانی را بسهو ؛ الی البیتین اشارت است بآیه کریمه که درسیپاره امن خلق درسوره قصص واقع شده ودخل المدینة علی حین غفلة من اهلها فوجد فیها رجلین یقتتلان هذا من شیعته وهذا من عدوه فاستغاثه الذی من شیعته علی الذی من عدوه فوکزه موسی فقضی علیه یعنی ودر آمد موسی علیه السلام بشهر مصر بهنگام غفلتی که واقع بود از اهل مصر یعنی میان شام وخفتن که هر کس بهم خود مشغول بود یا وقت قیلوله پس یافت دران شهر دو مرد که خصومت میکردند آن یکی از پیروان موسی علیه السلام یعنی از اسرائیل که سامری نام داشت وآن

دیگرے از دشمنان او یعنی از قبط که فاقون یا فیلقون نام داشت داو خبا ز فرعون بود بنی اسرائیل را تکلیف هیزم کشی میکرد چون موسی علیه السلام آنجا رسید پس فریاد خواست موسی علیه السلام آنکس که از گروه او بوده بر آنکس که از دشمنان او بود موسی علیه السلام قبطی را گفت که دست از وی بدار قبطی سخن موسی علیه السلام را رد کرد پس مشت زد او را موسی علیه السلام پس بکشت او را یا آنکه حکم کرد خدا تعالے او را بمرد بمرگ پس او ممرد **قوله** کشته ذریت یعقوب را ؛ ذریت بضم ذال بجمع و تشدید رای مهمله فرزند و فرزندان و فرزندزادگان و او مفرد و جمع آمده است **قوله** گفت حواری قیامت صعبتر ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و اعلموا در سورهٔ توبه واقع شده قالوا لا تنفروا فی الحر قل نار جهنم اشد حرا یعنے گفتند بعضے مر بعضے را یا گفتند منافقان مومنان را که بیرون مروید با رسول خدا بغزا در وقت گرما بگوئے محمد منافقان را که آتش دوزخ سخت تر است از روی حرارت **قوله** زنم کیکے را نی تانی کشید ؛ کیک بالفتح جانوریست خرد گزنده و بهنده کعب الاحبار گوید که عمرش زیاده از پنجهزار سال بود بنا بر این پیونامند۔

بیان آنکه عمارت در ویرانی است

قوله تا که نشکافی به نشتر ریش جفز ؛ کے شود نیکو وے گردید نغز ؛ جفز بفتح جیم فارسی و سکون غین معجمه جراحتی که دهانش فراهم آید و درونش چرک باشد و نغز بفتح چیزے نیکو و بدیع که دیدنش بچشم خوش آید و در بعضی نسخ این بیت باین روش واقع شده که ؛ تا که بشکافی به نشتر ریش را ؛ کے شود آن ریش نیک ای او سپا **قوله** این تقاضا کرد آن نان و نمک ؛ الخ این بیت جواب فرعون است که در سرخی بالا گذشت ؛ این بود حق من و نان و نمک

جواب موسی علیه السلام فرعون را

قوله در نه از جانت برآرد دمار ؛ دمار بفتح هلاکی و هلاک کردن و از بیخ برکندن و یعنی دود نیز آمده که تبازے دخان گویند

نفی کردن موسی علیه السلام جادوئے را از خود

قوله من بجادویان چه مانم اے وقیح ؛ وقیح بفتح بے شرم و شوخ **قوله** کزدمم پر رشک میگردد مسیح ؛ این قول از موسی علیه السلام از کشف باطن است وگرنه عیسی علیه السلام بعدی مبعوث گردیده **قوله** من بجادویان چه مانم ای جنب ؛ جنب بضمتین دور و جنابت رسیده **قوله** چو نتوبر بام هوا بر می پری ؛ یعنے هوای نفس ؛ **قوله** گر تو باشی ننگ دل از نحوهٔ تنگ بینی جود نیا را همه ؛ نحمه بفتح جای جنگ عظیم و در صراح است فتنه و جنگ بزرگ گویا ماخوذ از لحم است چنانکه مسلحه از سلح و جو بفتح جیم تازی هوا که میان آسمان و زمین باشد و نیز غله معروف و نود و ششم مرتبه از گوهر زر که تبا زیش عیار خوانند و نیز یعنے اندک آید و تبشدید واو میانه باشد و قبل بفتح و تشدید آسمان و زمین و کشادگی وادی و اینجا بتشدید واو است یعنی میانه یا کشادگی **قوله** خشک برمیخ طبیعت چون قدید ؛ قدید بفتح گوشت خشک

قولہ دان فضای خرق اسباب وعلل ۔ فضا بفتح زمین فراخ وکشادہ قولہ ہر زمان مبدل شود چون نقش جان ۔ مبدل شدن نقش جان کنایت از طریان احوال مختلفہ است بر سالکان

بیان آنکہ ہر حس مدرک را از آدمی مدرکات دیگر است

قولہ چنبر دید جہان ادراک تست ۔ چنبر بفتح جیم فارسی وسکون نون وفتح باے موحدہ حلقہ دف وجز آن وچیزے مدور میانہ تہی یعنے ہر کرا کہ بینی موافق چنبر ادراک خودی بینی اگر در قید تعین گرفتاری کاملا نزا بندہ وغیر حق پندارے

قولہ فن من انیست وعلم ومخبرم ۔ مخبر بضم اول وکسر سوم خبر کنندہ وبفتح سوم خبر کردہ شدہ وبفتح اول حابی خبر دادن اگر اسم ظرف دانند وخبر دادن اگر مصدر میمی خوانند وانجا بالضم اول وکسر سوم است یعنی خبر دہندہ من از شئی ہمین بوی بردن شی است وبا بفتح اول باشد یعنے مصدر یعنی دانستن وخبر دادن من ہمین بوی بردن است وشاید کہ مراد از ان خبر بود یعنے علم وخبر من ہمین بوے بردن است قولہ نیست اندر دیدگان ہر دو بیہ ۔ در ینجا اشارت است کہ دیو و پرے از عالم روحانی اند در فتوحات مسطور است کہ والفرق بین الجان والملایکۃ وان اشترکوا فی الروحانیۃ ان الجان غذاوہم ماتحلہ الاجسام الطبیعیۃ من المطاعم والملایکۃ لیست کذلک انتہی ودر شرح فصوص قیصری مسطور است کہ وجود جن در عالم خیال ومثال ست ووجود ملایک در عالم عقل قولہ آدم از خاک ہست کی ماند بخاک ۔ نبی است از نار بی ہیچ اشتراک ۔ در فتوحات مسطور است کذا وانما سمی مارجا لانہ مختلط بہوے وہوا لہوی المشتعل فان المرج الاختلاط ومنہ سمی المرج مرجا لاختلاط النبات فیہ فہو من عنصرین ہوی ونار اعنی الجان کما کان آدم من عنصرین من مار وتراب عجن بہ فحدث لہ اسم الطین کما حدث لامتزاج النار بالہوی اسم المارج ففتح اللہ سبحانہ فی ذلک المارج صورۃ الجان فیا فیہ من الہوے تشکل فی ای صورۃ شاء وبا فیہ من النار خفۃ وعظم لطفہ وکان فیہ طلب القہر والاستکبار والعزۃ فان النار ارفع الارکان مکانا ولہ سلطان علی حسانۃ الاشیاء لما تقتضیہ الطبیعۃ وہو السبب الموجب لکونہ استکبر عن السجود لآدم عند ما امرہ اللہ عزوجل بتاویل اداہ ان یقول انا خیر منہ یعنے بحکم الاصل الذے فضل اللہ بہ بین الارکان الاربعۃ وعلم ان سلطان النار الذی خلق منہ آدم اقوی منہ فانہ یذہبہ وان التراب اثبت منہ للبرد والیبس فلازم القوۃ والثبوت بغلبۃ الرکنین الذین اوجدہ اللہ منہا وارکان فیہ بقیۃ الارکان ولکن لیس لہا ذلک السلطان وہو الہوے والنار کما کان فی الجان لبقیۃ الارکان ولکن لیس لہا فی نشاتہ ذلک السلطان انتہی پس نسبت آدم بخاک ونسبت جن بنار از جہت غلبہ خاک ونار است در آدم وجن اگر گوئی کہ بالا گفتہ شد کہ پرے از عالم روحانیست ووجودش در عالم مثال ست در ینجا معلوم شد کہ مخلوق از عنصر آتش ست پس در ہر دو کلام تناقض باشد چہ مخلوق از عنصر باید کہ از عالم جسمانی باشد نہ روحانی ووجودش در عالم شہادت باشد نہ مثال گوئیم کہ وجود عالم مثال در روح حیوانی است وروح حیوانی مخلوق از بخارات متصاعدہ بدماغ ست پس در ہر دو قول

ناقص بناشد فافہم **قولہ** مرغ از باد است کی ماند بباد ۱۲ یعنی عنصر باد در طیور غالب است **قولہ** ہست ہمچون ارجیہ داد ش وصلہا ۱۲ فاعل داد نسبت وضمیر شین راجع بفرع **قولہ** آدمی چون زادۂ خاک ہباست ۱۲ ہبا بالفتح والمد گرد ہوا کہ از روزن پدید آید در آفتاب **قولہ** نسبتے گر ہست مخفی از خرد ۱۲ ہست ہمچون خرد کی پی برد ۱۲ مخفی از خرد صفت نسبت است نہ متعلق بلفظ ہست یعنی نسبتے مخفی از خرد اگر ہست ہمچون است وعقل ادراک کیفیت آن نتواند کرد **قولہ** باد را بی چشم گر بینش نداد ۱۲ الخ رجوع است بمطلب بیت بالا کہ ۱۲ آن پری و دیو می بیند شبیہ ۱۲ الخ یعنی چنانچہ پری بی پیہ چشم می بیند ہمچنین باد و آتش و دیگر جمادات بی چشم می بینند پس بینش را چشم ضرور نبود **قولہ** با خلیلش چون تحشم کردنی است ۱۲ تحشم بفتحتین و بجای مہملہ و شین معجمہ مشدد حشمت و حرمت داشتن و رنج چیزی کشیدن و شرمگین و منقبض شدن و اینجا بمعنے اول است **قولہ** گر نبودی چشم دل جانانہ را ۱۲ الخ قصۂ استن حنانہ کہ از جدائی رسول خدا صلعم بگریہ در آمد در دفتر اول گذشتہ است فتذکر **قولہ** سنگریزہ گر نبودی دیدہ ور ۱۲ الخ قصۂ گواہی دادن سنگریزہ بر حقیت رسول مقبول صلعم در مشت ابوجہل در دفتر اول گذشتہ است فتذکر **قولہ** کہ تحدث حالہا و اخبارہا ۱۲ یعنی حدیث خواہد کرد و بیان خواہد نمود حال خود را و اخبار خود را **قولہ** تظہر الارض لنا اسرارہا ۱۲ یعنے ظاہر خواہد کرد زمین برای ما اسرار خود را **قولہ** این فرستادن مرا پیش تو میرز ۱۲ الخ مقولہ موسی علیہ السلام است خطاب بفرعون **قولہ** ہست در خور از پی میسور را ۱۲ میسور بفتح آسانی و مراد شفا است **قولہ** تا بدانی کو ست در خور و آن تو ۱۲ ضمیر او راجع بمضمون مصرع اخیر بیت بالا کہ ۱۲ شاخ گستاخ ترا خواہم شکست یعنی تا بدانی کہ ہمین شکستن لائق تست **قولہ** کو گرگین ہست از خواب گران ۱۲ کور با کاف عجمی مضموم و واؤ مجہول خر دشتی و گرگین بہر دو کاف فارسی و اول مفتوح آنکہ زحمت گرداشتہ باشد و گر بوزن زرجوشے است مشہور حکیم ناصر خسرو فرماید **بیت** گر نخواہی رنج گراز گرگیان پرہیز کن ۱۲ جہل گراست ای پسر پرہیز کن زین زشت کر **قولہ** آن طبیب وان منجم در لمع ۱۲ الخ لمع بفتح درخشیدن و روشن شدن و بضم درخشیدگی و روشنی یعنے تعبیرش را لامع و روشن بدید یا بگوکہ در روشنی علم بدید **قولہ** لیک رحمت شان فزونست از عنت ۱۲ عنت بفتحتین تباہ کردن و خطا کردن و ہلاک شدن و زنا کردن و در کار شوار افتادن کہ از ان بیرون نتوان آمدن و فروتنی کردن و رنجور شدن و اینجا بمعنے اول است **قولہ** رحمت او سبق دارد بر غضب ۱۲ اشارت است بحدیث قدسی سبقت رحمتی غضبی یعنے پیش دستی کردہ است رحمت من بر غضب من **قولہ** کہ شود زن روسپی زان و کنیز ۱۲ روسپی باواؤ و بای پارسی زن فاحشہ و بدکارہ را گویند۔

حملہ بردن ایجہان بر آنجہانیان و تاخت بردن تا سنور ۱۲ نسل

سنور بضم اول و ثانی در ترکے روم سرحد را گویند و در بلسر اول و زاے فارسی قلعہ باشد بدو زشت و خصم را نیز گویند و حاصل آنکہ فرعونیان تا سرحد قلعہ نسل آدم کہ رحم باشد تاخت کردند و ہر جنین را از رحم بر آوردند

تا موسی بوجود نیاید **قوله** تا فرو گیرند در بند ان عیب ؛ در بند ان یعنی در بند است که تمام باشد و یعنی محاصره نیز آمده است **قوله** غازیان عیب چون از حلم خویش ؛ الخ ازینجا مقوله موسی علیه السلام است خطاب بفرعون و تحمل که ابیات بالا نیز مقوله موسی علیه السلام باشد بجهت تمهید **قوله** چنگ در صلب و رحمها در زدی ؛ تا که شارع را بگیری از بدی ؛ صلب بضم درشت و سخت و استخوان پشت و اینجا بمعنی اخیر است و رحم بفتح اول و کسر دوم زهدان و خویشی و اینجا بمعنی اول و شارع راه عام و نیز بمعنی صاحب شرع **قوله** برکشاد است از برای استقبال ؛ استقبال بکسر و نون فرزند شدن **قوله** سرشدی در بند ها را اے لجوج ؛ لجوج بفتح سیزه کننده **قوله** نک منم سر هنگ هنگت بشکنم ؛ هنگ با اول مفتوح و کاف فارسی بمعنی وقار و قصد و عار و مقدار و زیرکی و هشیاری و سپاه و قوم و ضرب و صدمه **قوله** گر مراقب باشی و بیدار تو ؛ مراقب بضم اول و کسر چهارم چشم دارنده حضرت خواجه بهاء الدین رض فرموده اند که مراقبه را سه گونه اعتبار کرده اند اول ملاحظه ذات حق بر وجهی که آن ملاحظه موجب تخلف از ماسوی باشد و آن ملاحظه از اعظم حق و ملاحظه قرب او و از تحقیر نفس خود پیدا شود دوم ملاحظه اینکه حق سبحانه ناظر ظاهر و باطن ست و انچه از ایشان صادر شود و حضرت شیخ محی الدین رض این را مراقبه المراقبه خوانند زیرا که متضمن این مراقبه مراقبه حق است سوم نگاهداشتن باطن و ظاهر است از مخالفت امر الهی در مقام موافقت بودن در رعایت انچه بروگذراینده شود از نیک و بد که موجب شکر است یا تدارک و حضرت شیخ نجم الدین کبرا قدس سره در بعضے از رسائل خود قسمی رابع از مراقبه بیان فرموده اند و ترجمه عبارت ایشان اینست که مراقبه عبارت از آن شخص است از دیدن فعل خود و توانائی خود در حالیکه چشم انتظار بخشش های حق داشته باشد و پیش آمده باشد بر رسیدن الطاف او باین طریق که تخلیه محل کند از ماسوی و روی گرداننده باشد از جمیع اوصاف و احوال خود که باینها فرو دنیاید و اگر چه از اوصاف و احوال علیه باشد و فرو رفته باشد در دریای میل او و مشتاق باشد بدیدار او و دلش آرزومند او و جانش نالان کنان در جناب او و با او استعانت کند و از و فریاد رسی خواهد تا که بگشاید حق تعالے در رحمت خود را که کسے مانع او نتواند شد و این بسبب نوری است که برآید از مطلع رحمت الله تعالے و بر نفس تابد و ظلمت امارگی نفس بیک چشم زدن زایل سازد که به سی سال مجاهده و ریاضت زائل تو انستی شد **قوله** حاجت نا بد قیامت آمدن ؛ یعنی همین عالم را عالم محشر دانی و دریابی که از روے اعمال دنیاست و از روی جزا قیامت **قوله** آنکه رمزی را بداند از جمع ؛ الخ رمز بفتح اشارت کردن بلب یا بچشم یا ابرو چون در مصرع ثانی بیت بالا که ؛ حاجت نا بد قیامت آمدن ؛ حقیقت قیامت را برمز بیان فرمودند در ینجا نے فرمایند که کسے را که فهم رمز داشته باشد محتاج صریح گفتن نیست و در ینجا نسبت بیت تا سامع اگر مصرع مذکور را بغفلت شنیده باشد متنبه شود بر حقیقت قیامت مطلع گردد و شاید که این بیت تمثیل بیت بالا باشد یعنی چون مراقب خواهی بود ترا حاجت بآمدن قیامت نخواهد شد چنانکه صاحب فهم را که رمز شناس باشد

حاجت نیست کہ با او صریح بگویند و در ضمن تنبیہ تنبیہ بود بر انکہ در مصرع ثانی بیت مذکور حقیقت قیامت را بر مزبیان کردہ ایم لیکن اول اولے است اگر ذوق صحیح داشتہ باشی دریابی قولہ ازبدی چون دل سیاہ و تیرہ شد ؛ فہم کن اینجا نشاید خیرہ شد ؛ خیرہ متحیر و فرومانده و تاریک دہرزہ گو و شوخ و بیباک و سرکش و بیہودہ و ضعیف و خجالت و ریم و آشکارا کردن و مست شدن و در خواب شدن اعضا و اینجا بیکے از سہ معنی اول ست و این بیت مربوط بہ بیت بالا است کہ ؛ کی نکو کردی و کی کردی تو شر ؛ الخ و لفظ اینجا مربوط بما بعد خود است و فہم کن متعلق با قبل خود یعنی بر تیرگی دل آگاہ شو و شاید کہ مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ؛ این بلا از کودنی آید ترا ؛ الخ پس بدی کنایت از کودنی باشد لیکن اول اولی است قولہ در رسد در تو جزائے خیرگی ؛ جزای خیرگی ہمان تیر شدن کنایت از زوال ایمانست تیرگیست و تیر شدن اعاذنا اللہ منہ قولہ و زیادہ تیر از بخشایش ست ؛ الخ یعنی از راہ بخشایش و عفو است نہ بسبب نادیدن آن بخشایش بندہ کہ خیرگی باشد کہ تیر شدن تیرگی جزای اوست قولہ ہین مراقب باش گر دل ہایدت ؛ الخ مصرع ثانی نمیتواند کہ بیان سبب بایست دل بود یعنی اگر برای دریافتن جزائے افعال خواہش دل داری مراقب باش این حاصل این بیت ہا مضمون بیت بالا کہ ؛ گر مراقب باشی و بیدار تو ؛ الخ یکے بود و نمیتواند کہ بیان سبب بایست دل بود بلکہ دلیل حکم مصرع اول باشد یعنے از مراقبہ دل یافتہ میشود بدلیل آنکہ مراقبہ فعلے است و ہر فعل جزای و جزا ے این فعل یافتن دل و این بیت بر نقیض این توجیہ میتواند کہ قولہ حضرت مولوی باشد ؛ و نمیتواند کہ مقولہ ہوی باشد لیکن اول اولے است قولہ در ازین افزون تر آہست بود ؛ الخ یعنے اگر ہمت عالی داشتہ باشی و در فنای ہستی قدم نہی از صاحب مراقبہ بالاتر روی و عین مجذوب ہستی بیخود رفت او در میان ہمین خدا ماند خدا الفقر ذہم ہوا اللہ انیست ؛ و ظاہر ست کہ در رتبہ مراقب فرو تر ازین مقام ست چرا کہ در مراقبہ ہستی مراقب باقیست یا معنے آن بود کہ اگر ہمت عالی داشتہ باشی و ملاحظہ حق و نسبت آگاہی را بحد ملکہ رسانی بشاہدہ دوام کہ صاحب مراقبہ را میسر نیست مشرف شوی چہ صاحب مراقبہ را مشاہدہ و وقت التفات بامرے دیگر دست ندہد

بیان آنکہ آدم خاکی مجوآہن نیکو جوہر قابل آئینہ شدن است

قولہ صیقلے کن صیقلے کن ؛ در صراح است کہ صیقل زداینده شمشیر انتہے و صاحب منتخب اللغات نوشتہ کہ صیقل بالفتح زداینده آینہ و جز آن و تیز کنندہ شمشیر صیاقل و صیاقلہ جمع و صاحب کنز اللغات گوید صیقل بمعنے آلت زدودن و صیقل کردن نیز آمدہ و تحقیق آنست کہ صیقل صیغہ صفت است یعنی زداینده زنگ لیکن آلت زدودن را نیز بمجاز زداینده زنگ تو انگفت چنانچہ کارد را قاطع گویند و از نجہت صیقل کننده را صیقلے نیز گویند و صیاقلہ نیز مے باید کہ جمع صیقلی باشد نہ صیقل انتہے پس معلوم شد کہ صیقل بمعنے مصقلہ نیز مستعمل ست آما در نجا بمعنی صیقل کننده باشد و ہای نسبت بود یعنے کار یکہ منسوب بصیقل کننده است کن چنانچہ گوئی حجامے کن قولہ صیقلے

آن تیرگی از دے زدودن با اول کسور پاک کردن چنانکه دل را از غم و آئینه و شمشیر را مثال آنرا از زنگ و اعضا را از چرک و ملک را از فتنه و مانند آن و صیقل در نیجا بمعنے آلت زدودن است و یای نسبت و مجموع لفظ صیقلی عبارت از صیقل کنندہ باشد **قولہ** صیقلے دید آہن و خوش کرد و ہ در نیجا نیز مجموع لفظ صیقلے عبارت از صیقل کنندہ است **قولہ** صیقلش کن زانکہ صیقل گیرہ است ؛ صیقل در نیجا بمعنی آلت زدودن است یعنی صیقلش بزن **قولہ** صیقل عقلت بدان داد است حق ؛ صیقل در نیجا میتواند کہ بمعنے آلت زدودن باشد و میتواند کہ بمعنے صیقل کنندہ باشد و بر ہر تقدیر اضافت صیقل بسوے عقل بیانیہ بود لیکن بلفظ دادن مناسب تر وجہ اول است اگرچہ بلفظ صیقلے در بیت آیندہ مناسب تر وجہ ثانی است **قولہ** صیقلے را البتہ ای بی نماز ؛ صیقل در نیجا بمعنی آلت زدودن است و یای نسبت و مجموع لفظ صیقلے عبارت از صیقل کنندہ و مراد ازان عقل است در بیت بالا عقل را آلت زدودن گفتہ اند در نیجا صیقل کنندہ اعتبار فرمودہ و این بملاحظہ وجہ اول بیت بالا است و اما باعتبار وجہ دوم پس در ہر دو بیت عقل را یک چیز اعتبار فرمودہ اند و در مصرع اخیر بیت ثانی نیز مجموع لفظ صیقلے عبارت از صیقل کنندہ است باید دانست کہ شیخ عبد اللطیف در لطایف اللغۃ کہ فرہنگ این کتاب عالی خطاب است در معنی لفظ صیقل نوشتہ کہ انچہ آہن را بدان روشن کنند و شمشیر و شمشیر زدودہ انتہی و این سہو است چرا کہ درین ابیات لفظ بعضے جا بمعنے صیقل صیقل کنندہ استعمال یافتہ و بعضے جا بمعنی آلت زدودن مستعمل شدہ و مثال اولیہ معنی صیقل کنندہ را ضبط نکردہ و اگر در ہمہ ابیات بر ہمان یک معنی فرود آورده است ہم سہو است **قولہ** این بود یسعون فی الارض فسادا ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ لا یحب اللہ در سورۂ مایدہ واقع شدہ انما جزاء الذین یحاربون اللہ و رسولہ و یسعون فی الارض فسادا ان یقتلوا او یصلبوا او تقطع ایدیہم و ارجلہم من خلاف او ینفوا من الارض ذلک لہم خزی فی الدنیا و لہم فی الآخرۃ عذاب عظیم یعنے جزاین نیست کہ ہست جزای آنانکہ جنگ میکنند با خدا و رسول او و میتابند در زمین از برائے فساد کہ قطع طریق و قتل و غارت است آنکہ بکشند ایشانرا اگر کسے را کشتہ باشند و مال نبردہ یا بکشند و بردارند کشند ایشانرا اگر کسے را کشتہ باشند و مال نیز بردہ یا ببرند دستہا و پاہای ایشانرا بر خلاف یعنی دست راست و پای چپ اگر مال گرفتہ باشند و نکشتہ یا برانند ایشانرا از زمین یعنے از شہری بشہری بدان حیثیت کہ در ہیچ موضعی قرار نتوانند گرفت اگر قتل و غارت نکردہ باشند اما تخویف نمودہ باشند این حدود کہ مذکور شد برای ایشان خواری و رسوائیست در دنیا و مر ایشانرا است در آخرت عذابی بزرگ بجہت بزرگے گناہ ایشان **قولہ** صیقلے و اللہ اعلم بالصواب ؛ صیقل در نیجا بمعنے صیقل کنندہ و یای نسبت یعنی کارے کہ منسوب بصیقل کنندہ است کم کمن و صدور بضمتین جمع صدر کہ بفتح بمعنے سینہ و دل بود و بمعنے بازگشتن از جائے و بدر آمدن از جای و پیشگاہ و ابتدا و بمعنے صاحب منصب معروف و اینجا بیکے از دو معنے اول ہست **قولہ** باکمال تیرگی حق و اتحات ؛ این مقولہ موسیٰ علیہ السلام است خطاب بفرعون در جوع

باب بیان بالاکہ واقعاتی دیدہ بودی پیش ازین الخ

بازگفتن موسے علیہ السلام اسرار فرعونیہ و واقعات او را اظہر الغیب تا بخبیرے حق ایمان آرد

اظہر الغیب پس پشت صفت واقعات است یعنے واقعات مخفیہ او را بازگفت یا واقعات گذشتہ او را بگفت تا بخبیرے حق ایمان آرد یعنی بخبیرے موسیٰ ایمان آرد و موسیٰ را رسول برحق و عین حق شمارد چنانچہ بیت آیندہ کہ ہ اندکے گفتم تبوا سے نا پذیرند ز اندکے دانی کہ من ہستم خبیر ہ مخبر از یعنی است پس مراد از خبیری حق دریں جا خبیر حق است در مرتبہ فرق و انچہ سابق گذشت کہ ہ واقعاتے سہمگین را بہر این ہ گونہ گونہ می نمودت رب دین ہ تا بدانے گو حکیم است و خبیر ہ الخ مراد از ان خبیرے حق است در مرتبہ جمع از یں جا است کہ دریں جا دلیل خبیری حق نمودن واقعات است و در یں جا بازگفتن واقعات فلا تغلط و لا تخلط قولہ این حدث بر روی زشت میکنے ہ حدث بفتحتین پلیدے و بیوضوئی و مرد نوخاستہ و چیز نو پیدا شدہ قولہ کہ نگون تغدر میان آبریز ہ آبریز طہارت خانہ و کوآبی کہ بجہت ریختن آبہائے مستعمل کندہ باشند و لو وظرفے کہ ہنگام غسل کردن بدان آب بر سر و بدن بریزند قولہ گاد دیدہ خویش در زنجیر دغل ہ غل بضم بند آہنی و زنجیر ہ قولہ کہ شقے و شقے و شقے ہ حرف یاکہ در شقی ثالث است یاے کلمہ است و یاے خطاب در یں جا بجہت ضرورت محذوف شدہ قولہ کہ بر و ہستی ز اصحاب شمال ہ اصحاب شمال آنانکہ نامہاے اعمال ایشان بدست چپ دہند قولہ گشت مطرود ابد فرعون دمات ہ مطرود بفتح راندہ شدہ

بیان آنکہ در توبہ باز است

قولہ توبہ را از جانب مغرب دری ہ باز باشد تا قیامت بر وری ہ وری اماله وری است کہ یعنی خلق آمدہ و در یں جا اشارت است بحدیث شریف کہ مرویست از صفوان بن عسال رض کہ گفت قال رسول اللہ صلعم ان اللہ تعالے اجعل بالمغرب بابا عرضہ مسیرۃ سبعین عاما للتوبۃ لا یغلق مالم تطلع الشمس من قبلہ و ذلک قول اللہ تعالے یوم یاتی بعض آیات ربک لا ینفع نفسا ایمانہا لم تکن من قبل یعنے فرمود رسول علیہ السلام بدرستیکہ خدا تعالے گردانید بجانب مغرب دری کہ پہناے آن مدت سیر ہفتاد سال است برائے توبہ بستہ نمیشود آن در مادامے کہ طلوع نکند آفتاب از جانب مغرب و بعد ازان توبہ ہیچ احدی بقبول نشود چون معائنہ کنند طلوع آفتاب را از جانب مغرب مردم مضطرب شدہ الجا آرند بسوے ایمان و توبہ در آنوقت ہیچ نفع نکنند و آن مراد است از قول حق تعالے روزے کہ بیاید بعضے از علامات کہ دال اند بر قرب قیامت و آن طلوع آفتاب است از جانب مغرب نفع نمیکند ہیچ ذاتی را ایمان آوردن آن ذات کہ نبود او کہ ایمان آرد پیش از ظہور علامت و تحقیق و تفصیل این مطلب از دفتر سوم در آخر قصہ دقوقے کہ حقیقت ایمان باس در آنجا کما ہے بیان کردہ ایم بطلب ۱۲ ہ

گفتن موسیٰ مرفرعون راکہ ازمن یک پند قبول کن

قولہ کہ زعکس جوشش آب سیم ۔ آب طلسم کرد خلقانرا زسیم ۔ نیم آب گرم وتب گرفتہ وباران گرما وتابستان و خویشاوندو اینجا ازبعض معنی مجردشدہ است ورسیم بفتح رای مہملہ وکسر سیم استخوان بوسیدہ وکہنہ شدہ قولہ من زعکس زمہریرم زمہریر ۔ یا نہ عکس آن سعیرم چون سعیر ۔ زمہریر بفتح سرمای سخت کہ بدان کافران راعذاب کنند وسعیر بفتح آتش افروختہ وسوزاننده ودرکہ چہارم ازدوزخ ازجملہ ہفت درکہ قولہ موسیا باشد کہ یابم مامنے ۔۔

مامن جاے امن

شرح کردن موسیٰ علیہ السلام آن چہار فضیلت را

قولہ صحتے باشد تندت راپایدار ۔ مراد ازتن بدن اخروی مثالے است کہ منزہ ازامراض واسقام است اگر کسے درینجا شبہہ کند کہ ہرکس ازمومن وکافر بعد مرگ بدن مثالے خواہد یافت وعلتہای اینجہان ازوے دور خواہد شد موقوف براقرار خدائی نیست پس جوابش آنست کہ ہرچند ہرکس بعد مرگ آن بدن رامیابد لیکن مومن کامل پیش ازمردن بواسطہ تخریب این بدن آن بدن رامے یابد ومعتبر ہمین ست ویافتن آن بعد مرگ اعتبارے ندارد وآن یافت بانایافت برابر است چنانچہ درابیات سرخی آینده کہ ۔ خانہ برکن کز عقیق آن بمن ۔ صد ہزاران خانہ خواہی ساختن ۔ تاآنجا کہ عاقبت این خانہ خود ویران شود ۔ گنج ازیرش یقین عریان شود ۔ لیک آن تو نباشد زانکو روح ۔ مزد ویران کردنستش آن فتوح ۔ بیان مے فرمایند اگرچہ مراد ازگنج درآنجا مشاہدہ ذات است لیکن ازحکم گنج حکم آن بدن نیز معلوم شد ومیتواند کہ غرض ازذکر صحت تن چیزی دیگر باشد یعنی وجودے منزہ ازلوث امکانی بیابی کہ وجود حقانی باشد واین راالحکم کلموا الناس علی قدر عقولہم موسے علیہ السلام بصحت بدن بیان فرمود چنانچہ درسرخی بیان این خبر کہ کلموا الناس علی قدر عقولہم مے آید کہ ۔ چونکہ باکودک سروکارم فتاد ۔ ہم زبان کودکان باید کشاید کہ بروکتاب تامرغت خرم ۔ یا موزوجوز دستق آورم ۔ جزشباب تن نمیدانے بگیر ۔ این جوانے رابگیر ای خرس پیر ۔ واین اولے است کما لایخفی علی من لہ فہم قولہ دین باشد بعد عمر مستوے ۔ کہ بناکام ازجہان بیرون روی ۔ مستوی بضم برابر وعمر مستوی عبارت ازحیات حقانی کہ اعتدال حقیقی دارد وازمرگ وفنا منزہ است واگر مستوے بمعنے قرارگیرنده باشد چہ است والمعنی قرارگرفتن نیز آمدہ است ہم درست میشود وآل واحد است ولفظ این اشارت بمصرع ثانی یعنے بعد یافتن عمر حقانی برگذاشتن این جہان افسوس نخواہی کرد بلکہ شتاق و خواہان اجل خواہی بود قولہ کرم گرمی شد پرازمیوہ درخت ۔ کرم بفتح کاف تازے زیعنی انگور ودرینجا تقدیم و تاخیر است یعنے کرم درخت انگور شد پرازمیوہ یا بگو کہ کرم انگور شد ودرخت پرازمیوہ پس واؤ عاطفہ محذوف باشد وشاید کہ درینجا عطف نبود بلکہ درخت پرازمیوہ بدل باشد او انگور پس این بدل بدل اشتمال بود کہ قسمی از

اقسام بدل است که دران یکی از دو امر مبدل و مبدل منه بر دیگری مشتمل میباشد اشتمال مبدل چون سلب زید توبه و اشتمال مبدل منه مثل یسالونک عن الشهر الحرام قتال فیه پس درینجا مبدل که درخت پر از میوه باشد مشتمل است بر انگور و این توجیه اقرب توجیهات ثلثه است فتامل

تفسیر کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق

ربط این سرخی به بیت بالا است که پر برکنی این خانه تن بیدریغ ۱۲ الخ یعنی بودم من گنج پوشیده پس دوست داشتم شناخته شدن خود را پس پیدا کردم خلق را تا شناخته شوم **قوله** خانه بر کن کز عقیق آن یمن ۱۲ الخ باید دانست که تفسیر حدیث قدسی مذکور که درین ابیات فرموده اند تفسیر مخفیت آن گنج نیست بلکه فخلقت الخلق لاعرف را تفسیر می فرمایند یعنی آنچه او تعالے افرموده که خلق را برائے شناخته شدن خود پیدا کرده ام مقصدش آنست که خلق را پیدا کردم و آن گنج مخفی را در ایشان نهادم تا چون هستی خود را بر کنند بران گنج برزنند حاصل آنکه همین خلقت خلق که موجب شناخته شدن اوست مشروط است بفنای جمیع خلقت والا هر کس او را بے شناخت و برعکس مخفی نبودی پس ذکر اول حدیث بالتبع است **قوله** گنج زیر خانه است و چاره نیست ۱۲ یعنی گنج زیر خانه است اما چاره و تدبیر برآوردن آن که بر کندن خانه باشد نمیکنی و این مصرع جواب سوال مقدر است یعنی اگر گوئی که هرگاه گنج در خانه باشد یعنی بحکم خلقت الخلق لاعرف وجود خلق موجب ظهور آن گنج مخفی بود پس چرا نمیشود گوئیم که نیافت آن گنج بسبب عدم تدبیر برآوردن اوست و شاید که جواب سوال مقدر نباشد بلکه جمله معترضه بود یعنی هر چند که گنج زیر خانه است اما چه فائده از تدبیر برآوردن آن نمیکنی **قوله** پس زهدم خانه مندیش و مایست ۱۲ هدم بفتح ویران کردن و برافتادگی و خرابی مطلق نیز استعمال کنند و این مصرع جزای شرط محذوف است یعنی چون از عقیق خانه صد هزاران خانه توانی ساخت پس از هدم خانه اندیشه مکن و میتواند که شرطش محذوف نبود بلکه بیت آینده شرط آن باشد **قوله** چون هزاران خانه از یک نقد گنج ۱۲ الخ این بیت شرط است و جزای آن محذوف یعنی پس از هدم خانه میندیش و این بر تقدیر است که مصرع ثانی بیت بالا جزای شرط محذوف نباشد و الا جزا همان مصرع مذکور بود **قوله** لیس للانسان الا ما سعی ۱۲ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره والنجم واقع شده و آن لیس للانسان الا ما سعی یعنی و دیگر آنکه نیست مر انسان را مگر ثواب آنچه سعی کند یعنی چنانکه کسی را بگناه دیگرے نمیگیرند بثواب دیگری نیز مثاب نگردانند در تبیان آورده که این آیه منسوخ است چه در سوره طه مذکور شده که ابنا را بصلاح اباء درجه کرامت بشرط ایمان کنند این تفسیر که مرقوم شد از اهل تفاسیر است و تفسیر حضرت مولوی رضا ناطق بآنست که انسان را آنچه بی سعی بدست آید از آن اوئیست از آن او همانست که بوساطت سعی بیابد پس بحسب این تفسیر این آیه منسوخ نباشد بآنچه در سوره طه مذکور است چه این تفسیر مانع نیست از آنکه انسان بی سعی چیزے بیابد تا یافتن ابنا درجه را بصلاح اباء ناسخ او شود مخفی نماند که در تفسیر ارباب تفاسیر که مستلزم منهوخیت این آیه است قباحتی است و آن آنست

کہ ناسخیت و منسوخیت در چیز ہاست کہ تعلق باعمال دارد چنانکہ حکم سورہ کافرون کہ عدم تعرض بکفار ست بآیہ سیف منسوخ شد و نیافتن ثواب بے سعی خویش از جملہ چیز ہاست کہ تغییر و تبدیل راہ در انہا راہ نیست اگر باشد ہمیشہ باشد و اگر نباشد ہرگز نباشد انبار الصلاح ابا در رحمۃ کرامت کردن چنین نیست کہ سابق نبودہ است و بعد از نزول سورہ طہٰ آن وقوع پیوستہ نمی بینی کہ خضر علیہ السلام بحبت محافظت گنج آن دو غلام بملاحظہ صلاح پدر کلان ایشان تعمیر دیوار نمود و کان ابوہما صالحا فرمود و تفسیر حضرت مولوی رح ازین قباحت محفوظ است **قولہ** تا ابد یا حسرۃ شد للعباد ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ یٰس در سیپارہ وما لی لا واقع شدہ یا حسرۃ علی العباد ما یاتیہم من رسول الا کانوا بہ یستہزون یعنی ای حسرۃ و ندامت بر بندگان کہ نیامد بایشان ہیچ پیغمبر مگر بودند کہ بآن استہزا و تکذیب کردند یعنی بندگانی کہ استہزا و تکذیب کردند پیغمبران را پشیمان شدند نزد عقوبت خدا تعالے و نافع نباشد ندامت ایشانرا از نزول عذاب ایشان

غرہ شدن آدمی بر کاوت و تصویرات طبع خویشتن

قولہ در نہ دستنبوی من بودی تبر ؛ دستنبوی انچہ از عطر و گل و میوہ و خوشبوی و امثال آن برای بوی کردن بر دست دارند و بے یا نیز آمدہ **قولہ** این زمان غم را تبر اداد می ؛ تبر ابوزن تو لابیزاری یعنی غم از من بیزار میشد و گرد من نمیگشت **قولہ** پس بگو گفت آن حکیم کامیار ؛ الخ اشارت ست بقول حکیم سنائی قدس اللہ سرہ کہ در الٰہی نامہ فرمودہ کہ بیت ہمہ اندر زمن تو انیست ؛ کہ تو طفلے و خانہ رنگین است **قولہ** پس کن ای موسیٰ بگو وعدہ سوم ؛ مقولہ فرعون رجوع بابیات سرخی شرح کردن موسیٰ علیہ السلام آن چہار فضیلت را **قولہ** در وفا خود چون کند بین انتقاد ؛ انتقاد گم کردن و گم شدہ جستن و غمخوارگے کردن و اینجا بمعنی اخیر ست

در بیان این خبر کہ کلموا الناس علی قدر عقولہم

قولہ کہ بر دکتاب تا مرغت خرم ؛ یا موبز دجوز نوشق آورم ؛ کتاب بضم و تشدید دبیرستان و نویسندگان و اینجا بمعنی اول ست و فستق بکسر و قیل بضم معرب پستہ **قولہ** ہیچ آژنگے نفتد بر رخت ؛ آژنگ بمد ہمزہ و بازای عجمی مفتوح بنون زدہ و کاف عجمی ساکن و چین کہ بر روے و اندام افتد و بقصر نیز آمدہ **قولہ** نی کمی در شہوت و طمث و بعال ؛ طمث بفتح جماع کردن و بکارت بردن و سوزن زدن بچیزے و حایض شدن زن و خون حیض و بعال بکسر بازمی کردن زن و شوہر با ہم و آنچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ بعال جمع بعل است بمعنے شوہر و مراد اینجا رجولیت است انتہے مسموع ست چرا کہ جمع بعل بعولۃ است کما فی قولہ تعالے و بعولتہن احق بردہن **قولہ** کہ کشود آن مژدہ بر عکاشہ باب ؛ عکاشہ بضم نام یکے از اصحاب و ثنای مثلثہ نیز آمدہ

تفسیر قول علیہ السلام من بشرنی بخروج الصفر بشرتہ بالجنۃ

یعنی کسی کہ بشارت دہد مرا بخروج ماہ صفر بشارت دہم او را بجنت **قولہ** ای رفیق راہ اعلی میزدی ؛ یعنی آنحضرت در انوقت

شب و روز انت الرفیق الاعلی بر زبان مبارک میراندند خطاب بموت قوله هم نگردد اطلس بخت تو بر دوش بر دو ضم پای موحده نوعی از جاهای پوشش زمستانی و چادر را نیز نامند و نیز جامه ایست که در آن بافند و آنرا ابریشمی گویند

مشورت کردن فرعون با آسیه

قوله بازگفت او این سخن با آسیه ۵ آسیه بمد همزه و کسر سین مهمله نام زن فرعون که نهانی بموسی علیه السلام ایمان آورده بود قوله بس عنایتهاست متن این مقال ۵ متن آنچه از سطور در میان صفحه نویسند ضد حاشیه و بمعانی دیگر نیز آمده لیکن در اینجا بهمین معنی است یعنی در میان این مقال قوله برجهید از اینجا و لفشانخ لک ۵ نخ بفتح نون و خای معجمه مشدده و مخففه کلمه ایست که وقت مدح و رضا بچیزی گویند قوله میکند ابلیس راجع افتقاد ۵ افتقاد بکسر شین نشوار کردن و گم کردن و گم شده جستن و در اینجا اشارت است که موسی ۳ عین حق است سبحانه فافهم قوله نمانی هم حکمتست و این عمی ۵ تا بما لیک تا اینجا چرا ۵ عمی بفتح و بالف مقصوره کور شدن و نادان شدن و کوری و تا بماند متعلق بمصرع اول است یعنی عاقلی حکمت است تا بنده بماند و از عمل باز نماند و از بار وجود که بر دست بیاساید چنانچه در نفحات الانس در احوال ابو حمزه بغدادی قدس سره مسطور است که وی گفته که لولا الغفلة لمات الصدیقون من روح ذکر الله شیخ الاسلام گفت از یاد تو برانديشم از علم خود بگریزم بر زهره خود ترسم و در غفلت آویزم و گفت وقت بود که کسی مرا در رهزل و غفلت یکساعت مشغول دارد از باری که بر من بود تا اندکی بر آسایم طمع دارم که از همه جرمها آزادی یابد شیخ عبد الله خفیف را گفتند چرا عبد الرحیم اسطرنی باسگ بانان بدشت میرود گفت تا از ان بار وجود که بر دست و من زند شیخ الاسلام گفت لذت و خوشی در طلب است در یافت خوشی نیست در یافت صدمت است که تر افروی گسلد انتهی و نیز در احوال ابو الحسین نوری قدس سره مسطور است که همیشه تسبیح داشتی در دست ویرا گفتند تسبیح الذکر گفت لا بل استجلب الغفلة گفتند باین تسبیح میخواهی که الله تعالی را دریاد تو بود گفت نی بلکه باین تسبیح غفلت بجویم انتهی و مولوی عبد الغفور قدس سره در اینجا بحاشیه نوشته اند که یعنی به تسبیح خود را مشغول میسازم تا غیبت کلی واقع نشود که از عمل باز نمانم انتهی پس دریافتی که غفلت از حکمت ست قوله تا نپردزد و سرمایه ز دست ۵ یعنی سرمایه اعمال یا سرمایه علوم و معارف زیرا که استغراق در مشاهدهٔ ذات موجب تعطیل حواس است و فنا از خود و شعور خود پس ناچار سرمایه علوم از دست برود و علوم را سرمایه زیان فرمودند که مشاهده در دار آخرت بر اندازه علم خواهد بود هر کرا علم بیشتر او را مشاهده در انجا زیاده تر اگر تفصیل این مطلب خواهی در رسالهٔ اسرار الخلوة که تصنیف خاتم الولایة حضرت شیخ محی الدین است رمز و شرح آن که تصنیف شیخ عبد الکریم جیلی است قدس سره مرقوم است قوله زانکه این هوی ضعیف بی قرار ۵ هوی ضعیف هویت عبد قوله هوی فانی چونکه خود فا او سپرد ۵ فا دو معنی دارد دال شر گیرین بود سید اشرف راست بیت یک خادش نگار سهی سرو فای چشم ۵ یک مندش کیت بسک روح باد پای ۵ کذا فی فرهنگ میر جمال الدین انجو دوم بجای کلمه با و به استعمال کنند

چنانچه گویند فا او گفت اراده آن باشد که با او گفت و اینجا بهمین معنی است **قوله** هین بده ای قطره خود را این شرف لفظ این اشارت بمضمون مصرع اخیر بیت بالا که در بهای قطره بم بیابی یعنی خود را برای شرف فنا کن و میتواند که لفظ این شرف مفعول ثانی بده باشد چه دادن متعدی بدو مفعول میباشد چنانچه گوئی اعطیت زیدا درهما یعنی دادم من زید را درم و برین تقدیر لفظ بده در بیت بالا بمعنی دیگر باشد و در اینجا بمعنی دیگر و این مضائقه ندارد و چرا که طریق حضرت مولوی رضست که از یک معنی بمعنی دیگر انتقال مے فرمایند **قوله** پس چه استادے و در ماندی هلا ؛ هلا بالفتح کلمه تنبیه است **قوله** الله الله زود بفروش و بجز ؛ الله الله یعنی بترس از خدا یا سوگند بخدا **قوله** بے تکلف در دی آمیزای عنید ؛ عنید بفتح حیه ان و سرگردان و ستیزه کننده **قوله** الله الله باچنین کفر دو تو ؛ کفر دو تو یکے انکار الوهیت دوم انکار رسالت آما انکار رسالت پس ظاهر است و آما انکار الوهیت پس قول فرعون و ما علمت لکم من آله غیری مخبر از آنست **قوله** چون قبولت میکند اکرام او ؛ کلمه چون شرطیه است و باقی مصرع شرط و جزاے آن محذوف است یعنی سر بر خاک پاے او باید نهاد بقرینه مصرع اخیر بیت بالا و شاید که جزا بعض مصرع اول بیت آینده باشد یعنی لطف اندر لطف است و برین تقدیر معنے بیت آن بود که الله الله این لطف بسیار را ببین که چون تو کافرے را قبول میکند و اگر لفظ چون را شرطیه نگویند و بمعنے چگونه قرار دهند هم میشاید و معنے آن بود که بترس از خدا و ببین که با وجود چنین کفر چگونه ترا قبول میکند **قوله** لطف اندر لطف این کم میشود الخ میتواند که بعض مصرع اول جزاے مصرع اخیر بیت بالا باشد و برین تقدیر لفظ کم را بکاف عربی مفتوح باید خواند و لطف دوم را موقوف و لفظ و در نه بالاے لفظ این مقدر بود یعنی باچنین کفر دو تو چون ترا قبول میکند لطف اندر لطف است و در نه این کم بظهور می آید که اسفلی بر چرخ هفتم رود و میتواند که بعض مصرع اول جزاے مصرع اخیر بیت مذکور نباشد و برین تقدیر لفظ کم را بکاف عجمی مضموم باید خواند و لطف دوم را مضاف یعنی لطف و مهربانی در ادراک لطف و لطافت این امر که اسفلے بر چرخ هفتم میرود حیران میگردد **قوله** هین که یک بازی فتادت بو العجب ؛ بازی بو العجب کنایت از موسی علیه السلام و یا عبارت از چار فضیلت که موسی علیه السلام بداون آن وعده میفرمود **قوله** گفت باماه مگویم اے ستیر ؛ ستیر پرده نشین **قوله** کو زکپیرے چه داند باز را ؛ کپیر پیر فرتوت که آنرا کنده پیر و پیر حرف نیز گویند

قصه بازپادشاه و کنیزان

قوله چونکه تماچش دهد کم خورد ؛ تماچ بهر دو تای مثناة فوقانیه اول مضموم و ثانے ساکن و جیم پارسی آش چار پاره بود **قوله** تو تکبر مبنائی دعتو ؛ عتو بضم از حد در گذشتن یعنے سرکشی کردن و بزرگی بر خود گرفتن و بغایت تاریک شدن و بغایت پیری رسیدن **قوله** گر بمخواهے که نوشی زان فطیر ؛ فطیر بفتح خمیر بے مایه و شیر تازه دوشیده **قوله** زن فروزد شود کل مغفرش ؛ مغفر بکسر خود که بجهت پناه زخم بر سر نهند و مراد ازان فرق سر است **قوله** زان دو چشم نازنین

باد لال و دلال بفتح و بکسر نازد حسن **قوله** چشم دریا بسطتے کز بسط او و اضافت چشم بسوے دریا البسطت اضافت موصوفت بسوی صفت **قوله** دل همیگوید خموش و هوش دار و ورنه در آیند غیرت پود و تار یعنی از ملاحظه کمال خویش و نسبت کردن آن بسوی خود خاموش باش و هوش دار که آن کمال نه از ذات تست که عبد جز عجز و نقصان چه دارد آن از حق است سبحانه که ترا بطریق امانت داده است چنانچه فرموده که فحملها الانسان و اگر خاموش نشوی و هوش را کار نه بند و غیرت آلهی تار و پود ترا بر درد که کمال مرا بخود چرا نسبت مینمائی یا گوئیم که از نسبت کردن کمال بخود خاموش باش و هوش دار که درین نسبت خود را اثابت میکنی با آنکه هیچ نه و اگر هوش را کار نه فرمائی غیرت آلهی تار و پود هستی ترا بر درد و بیت آینده متحمل هر دو معنی است اما بمعنے ثانی چسپان تر است و انچه محمد رضا در تفسیر این بیت و ابیات سابقه و بیت آینده در تحت بیت بالا که ؎ باز گو ید چشم کپیر ار فر دخت ؎ نوشته که حاصل این چند بیت آنست که کامل از جفاے ناقص اندیشه کند و از مضرت او احتراز نماید و لب بنصیحت نکشاید باز دل خود را قوی کند و گوید که ضرر او بر بدن باشد جان را از ان چه زیان دست از نصایح نباید باز داشت همه درین مصلحت از دل خود خطاب بشنود که در نصیحت مکوش مبادا بجرم ناشنیدن غیرت آلهی اساس هستی منکر را منهدم و آثار وجود او را منعدم گرداند اگر چه غیرت حق تقاضای نزول قهر کند اما بمقتضای سبقت رحمتے علی غضبی رحمتی در غضب مختفی باشد که مانع بود از ترتب آثار قهر و غضب انتهے مقصود ابیات را نفهمیده است در نیجا ذکر نصیحت کجاست خود را فضیحت کرده است **قوله** غیرتش راهست صد حلم نهان ؎ ورنه سوزیدی بیکدم صد جهان ؎ زیرا که اکثر اهل عالم کمالات خود را بنظر مے آرند و آنرا از خود می پندارند یا گوئه در نسبت کردن کمال بخود هستی خود را اثابت میکنند موافق هر دو تقریر بیت بالا پس حلم نهانی است که با وجود این گناه عظیم مانع طهور مقتضای غیرت است **قوله** کوست پشت ملک و قطب مقدرت ؎ مقدرت بفتح تو انگر بودن **قوله** عرق جنبیت چنانش جذب کرد ؎ عرق بکسر بیخ و رگ

قصه آن زنے که طفل او بناوردان خزید

قوله پس بشر فرمود خود را مثلکم ؎ اشارت است بآیه کریمه که در سوره کهف در سیپاره قال الم اقل لک واقع شده قل انما انا بشر مثلکم یوحی الے یعنے بگوای محمد جز این نیست که من بشرم مانند شما این قدر هست که بوساطت جبرئیل علیه السلام وحی کرده میشود بمن **قوله** عیسیٰ و ادریس بر گردون شدند ؎ الخ عیسے بر فلک دوم است و ادریس بر فلک چهارم چنانچه حضرت شیخ محی الدین ره در فتوحات فرموده اند و انچه حضرت مولوی ره در جای دیگر ازین کتاب فرموده اند که عیسے بر فلک چهارم است باعتبار مشهور است چنانکه کلمه انا الحق را باعتبار مشهور منصور نسبت فرموده اند و گرنه قایلش حسین بن منصور است نه منصور و کیفیت زنده بودن عیسیٰ و ادریس که بروح زنده اند یا بجسم و بعضے اسرار دیگر که گوش هر کس نشنیده باشد و فهم هر کس بآن نرسیده از فتوحات نقل میکنم پس بشنو که میفرمایند در باب ثالث و سبعین و مائه فی معرفة الحواص فی النوع الانسانی من العباد الرسل علیهم الصلوة و السلام و لهم مقام الرسالة و النبوة و الولایة و الایمان فهم ارکان

بیت ہذا النوع والرسول افضلہم مقاما واعلاہم حالا ای الرسالۃ اعلی منزلۃ عند اللہ من سائر المقامات وہم الاقطاب والائمۃ والاوتاد الذین یحفظ اللہ تعالے بہم العالم کما یحفظ البیت بارکانہ ولو زال رکن منہا زال البیت الا ان البیت ہو الذین الا ان ارکانہ ہو الرسالۃ والنبوۃ والولایۃ والایمان الا ان الرسالۃ ہی الرکن الجامع للبیت وارکانہ الا انہا ہی المقصودۃ من ہذا النوع فلا یخلو ہذا النوع ان یکون فیہ رسول من رسل اللہ کما لا یزال التشرع الذی ہو دین اللہ فیہ الا ان ذلک الرسول ہو القطب المشار الیہ الذی ینظر الحق الیہ فیبقی بہ ہذا النوع فی ہذا الدار ولو کفر الجمیع الا ان الانسان لا یصح علیہ ہذا الاسم الا ان یکون ذا جسم طبیعی وروح یکون موجودا فی ہذا الدار الدنیا بجسدہ وحقیقتہ فلا بد ان یکون الرسول الذی یحفظ اللہ بہ ہذا النوع الانسانی موجودا فی ہذا النوع فی ہذا الدار بجسدہ وروحہ تتغذی وہو مجلی الحق من آدم الی یوم القیمۃ ولما کان الامر علی ما ذکرنا ومات رسول اللہ صلعم بعد ما قرر الذی لا ینسخ والشرع الذی لا یبدل ودخلت الرسل کلہم فی ہذہ الشریعۃ یقومون بہا والارض لا تخلو من رسول حی بجسمہ فانہ قطب العالم الانسانی ولو کان الف رسول لا بد ان یکون واحد من ہولاء ہو الامام المقصود فابقی اللہ تعالے بعد رسول اللہ صلعم من الرسل فی ہذہ الدار ثلثۃ فہم احیاء باجسادہم وہو ادریس علیہ السلام بقی حیا بجسدہ واسکنہ اللہ تعالے السماء الرابعۃ والسموات السبع من عالم الدنیا وتبقی بقاءہا وتفنی صورتہا بفنائہا فہی جزء من الدار الدنیا فان الدار الآخرۃ تبدل فیہا السموات والارض بغیرہما کما تبدل ہذہ النشاۃ الترابیۃ فیہا انشاۃ اخری غیر ہذہ کما وردت الاخبار فی السعداء من الصفاء والرقۃ واللطافۃ فہی نشاۃ طبیعیۃ جسمیۃ لا تقبل الاثقال فلا یغوطون ولا یبولون کما کانت ہذہ النشاۃ الدنیاویۃ وکذلک اہل الشقاء وابقی اللہ فی الارض ایضا الیاس وعیسے وکلاہما من المرسلین وہما قایمان بالدین الخفی الذی جاء محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فہو لاء ثلثۃ من الرسل المجتمع علیہم انہم رسل واما الخضر وہو الرابع فہو المختلف فیہ عندنا لا عندنا فہو لاء باقون باجسامہم فی الدار الدنیا فعلمہم الاوتاد والاثنان منہم الامامان وواحد منہم القطب الذی ہو موضع نظر الحق فما زال الرسول ولا یزال فی ہذہ الدار الی یوم القیمۃ وان لم یبعثوا بشرع ناسخ ولا ہم علی غیر شرع محمد صلعم ولکن اکثر الناس لا یعلمون والواحد من ہولاء الاربعۃ الذین ہم عیسے والیاس وادریس وخضر ہو القطب وہو احد ارکان بیت الدین وہو رکن الحجر الاسود واثنان منہم امامان وارابعہم الاوتاد فبالواحد یحفظ الایمان وبالثانی یحفظ الولایۃ وبالثالث یحفظ النبوۃ وبالرابع یحفظ الرسالۃ وبالمجموع یحفظ اللہ الدین الخفی فالقطب من ہولاء لا یموت ابدا ای لا یصعق وہذہ المعرفۃ الطف ابرزنا علیہا للناظرین لا یعرفہا من اہل طریقنا الا الافراد الامناء ولکل واحد من ہولاء الاربعۃ من ہذہ الامۃ فی کل زمان شخص علے قلبہ والذین ہم علی قلوبہم مع وجودہم نوابہم فاکثر الاولیاء من عامۃ اصحابنا لا یعرفون القطب والامامین والاوتاد الا نواب ہولاء المرسلین الذین ذکرناہم ولہذا یتطاول کل واحد من الامۃ تلیل ہذہ المقام

فاذا حصلوا وخصوا بها عرفوا عند ذلک انهم نواب لذلک القطب نایب الامام یعرف ان الامام غیره وانه نایب عنه وکذلک الوتد فمن کرامة رسول اللہ صلعم محمد ان جعل من امته واتباعه رسلا وان لم یرسلوا فهم من اهل المقام الذی فیه یرسلون وقد کانوا رسلا فاعلم ذلک فثبت الدین قایما بحمد اللہ ما انهدم منه رکن اذا کان له حافظ یحفظه وان ظهر الفساد فی العالم الی ان یرث اللہ الارض ومن علیها وهذه نکته فاعرف قدرها فانک لست تراها فی کلام احد منقولا عنه اسرار هذه الطریقة غیر کلامنا ولو القی عندی اظهارها اظهرتها ولا یعرف ما ذکرناه الا نوابهم خاصة لا غیرهم من الاولیاء فاحمدوا اللہ یا اخوانا حیث جعلکم اللہ ممن قرع سمعه اسرار اللہ النبوة فی خلقه التی اختص اللہ بها من شاء من عباده فکونوا قابلین لها مومنین بها ولا تحرموا التصدیق بها فتحرموا خیرا کثیرا پس ازینجا دانسته شد که ادریس وعیسیٰ بجسم زنده اند نه بروح فقط بلکه زندگی دو پیغمبر دیگر نیز معلوم گشت اما ازینجا معلوم شد که ادریس برآسمان است وعیسیٰ والیاس وخضر بر زمین ودر بیت تصریح است که عیسے نیز برآسمان ست ودر ینجا اگرچه تخالف است لیکن در باب خامس عشر صریح فرموده اند که عیسیٰ نیز برآسمانست وآن عبارت اینست که وهذا الامام ای مداوی الکلوم اعلم اصحابه ان ثمه رجالا سبعة یقال لهم الابدال یحفظ اللہ بهم الاقالیم السبعة والیهم تنظر روحانیات الافلاک السبعة ولکل شخص منهم قوة من روحانیة سار من السموات السبع ویستمد کل شخص من روحانیة الانبیاء الکاینین فی هذه السموات السبع وهم ابراهیم یلیه موسی یلیه هارون تیلوه یوسف تیلوه عیسی تیلوه آدم سلام اللہ علیهم اجمعین فینزل علی قلوب هولاء الابدال السبعة من حقایق هولاء الانبیاء علیهم السلام انتهی ودر ینجا معلوم میشود دو بودن پنج پیغمبر دیگر نیز برآسمان وتودرین هر دو عبارت دست دیگر خواهی کرد که عیسی هم برزمین وهم برآسمان چگونه باشد ونیز درحیرت خواهی افتاد که ادریس وعیسی بموجب قول باب هفتاد وسوم ازاوتا داند واوتاد ازابدال اند بقول بعضے پس ادریس وعیسیٰ ازجمله ابدال باشند واز باب خامس عشر معلوم میشود که ابدال استمد میکنند از روحانیت انبیاء معهود که ازجمله ایشان ادریس وعیسی باشند غرض که مطالب عرفا را دریافتن آسان نیست قوله بے عقال این عقل در رقص الجمل ؛ عقال بکسر زانو بند شتر قوله نفس جنس اسفل آمد شه برد و شه بضم اول کلمه ایست که در محل نفرت وکراهت گویند

در بیان حدیث رسول اللہ صلعم جزیا مومن فان نورک اطفاء نارے

یعنی بگذر از من اے مومن پس بدرستیکه نور ایمان تو فرو نشاند آتش مرا قوله آتشم را چونکه دامن میکشد ؛ فاعل دامن کشیدن نور یعنے چونکه نورت میخ امد بنار روان میشود چه دامن کشان یعنے خرامان وبنار روان آمده است چنانچه درین بیت که شاعرے گفته که بیت شد آن جان جهان دامن کشان چون از چمن بیرون ؛ روان شد جان مرغان چمن گویا ز تن بیرون قوله در حدیث آمد که مومن در دعا ؛ اے الهیتین اشارت است بحدیث شریف

چون مومن گوید اللهم اجرنی من النار یعنی اے بار خدایا خلاص دہ مرا از عذاب نار و دوزخ گوید اللهم اجره یعنی ای بار خدایا پناہ دہ او را **قوله** باز گوا ضلال فرعون مشیر ؛ مشیر بضم خداوند مشورت و اشارت کننده

مشورت کردن فرعون با هامان

قوله از مشارق و مغارب بے لجاج ؛ لجاج بفتح ستیزه کردن

ترنیف سخن هامان

قوله مشرق و مغرب چو تو بس دیده اند ؛ الخ فاعل دیدن مشرق و مغرب و بس مفعول آن یعنی مشرق و مغرب بس کسانرا دیده اند که سرایشان ازتن بریده اند **قوله** داند او کان زهر بود و موبدش ؛ موبد بضم میم و کسر بای موحده اسم فاعل از دبید یوبد بمعنے تنها گذارنده دیو فانی القاموس اوبده ای افزوده **قوله** گشت پاره پاره از زخم کلند ؛ کلند با اول و ثانی مفتوح دست افزاری باشد مرگلکاران را که بدان زمین را بکنند و قفل چوبین و چوب کنده ناتراشیده بود عموماً و چوبے باشد که در قلاده سگ به بندند خصوصاً **قوله** مهتری لفظ است و آتش ای غوی ؛ ای برادر چون برآذر میروی ؛ لفظ بفتح معرب لفت و آن رونعنی باشد که در ولایت ایران پیدا میشود در دوا با بکار برند و هر جا که اندازند آتش در گیرد گویند در ولایت شروان زمینی است که چون آنرا بکنند لفت از انجا بر آید مانند آبی که از چشمه بجوشد و نعوے بفتح یکم و کسر دوم تشدید و تخفیف یابی راه و گمراه و آذر بدو ذال معجمه آتش **قوله** بانگ دو کردم اگر در ره کسی ست ؛ دو بفتح اول و تشدید واو بیابان و مراد از بانگ دو بانگے است که دیدبان دہ بر اہل دہ کند وقت دیدن دشمن که برای تاخت و تاراج آن دہ بیاید چنانچه شارحی نوشته

نومید شدن موسیٰ علیه السلام

قوله کمتر است از بار دانی اندکی ؛ یاے اندکے را که مجهولست بجهت قافیه بندگی معروف باید خواند

منازعت کردن امیران عرب با حضرت رسالت صلعم

قوله کاین قران احمد است و دور او ؛ قران بکسر پیوستن دو ستاره ببرجے و باهم نزدیک شدن و نزدیکی دیوستگی و در اینجا تشبیه احمد و امارت ست بدو ستاره و تشبیه ملک ببرج **قوله** مر شما را عاریه از بهر زاد ؛ زاد توشه راه

سیل آمدن و قضیب انداختن امرا

قوله اهل شهر افغان کنان جمله رعیب ؛ رعیب بفتح راو کسر عین مهملتین ترسان **قوله** آب تیز سیل پر جوش و عنود ؛ عنود بفتح مردے که از راه راست بگردد و منکر اگر معطوف بر لفظ پر جوش باشد بمعنے اول بود و اگر معطوف بر لفظ جوش بود بمعنے دوم باشد لیکن مصرع ثانی بیت آینده که ؛ رو بگرداید و سوی بحر رفت ؛ مرجح اول ست قتال **قوله** پس قضیب انداخت در وی مصطفے ؛ قضیب بفتح قاف و کسر ضاد معجمه شاخ باریک و شمشیر باریک و ناقه رام ناشده و نره خر

وغیر آن قوله بر سر آب ایستاده چون رقیب ؛ رقیب نگاهبان وچشم دارنده قوله جز نسه کس که حقد ایشان خیره بود خیره بچند معنے آمده است چنانچه بالا مکرر نوشته شد اینجا یعنی بیاریا سرکش خواهد بود

در تمامی حدیث موسیٰ علیه السلام

قوله هر خرے را گو نباشد مستحب بضم اول وفتح حای مهمله دوست داشته شده قوله مخلصت بنود زدر بندان من ؛ در بندان در بند که قلعه باشد ویعنی محاصره نیز آمده واینجا یعنی اخیر است قوله ورنه در نماز ابد یابی قلق ؛ قلق بفتحتین بی آرامی وبے آرام شدن قوله اوج را بر مرغ دام وفخ کند ؛ فخ بالفتح مع التشدید دام ودر لسان الشعرا بضم تصحیح کرده واوج را بر مُرغ دام وفخ کردن وقتی است که مُرغ را در هوا گرفتار بچه باز یا غیر آن کنند قوله که گوئی که بهشت است وحلل ؛ حلل بضم یکم وفتح دوم بردهای یمانی وحلهای بهشت قوله بر کلیم آن قند نا ممنون کند ؛ ممنون مشتق است از من که یعنی بریدن وکم کردن باشد ومنّه قوله تعالے فلهم اجر غیر ممنون و یعنی نعمت دادن ومنت نهادن بود پس نا ممنون یا بمعنے غیر منقوص باشد تا یعنی منت نهاده شده قوله قهر او ابله کند قابیل را ؛ قابیل نام پسر آدم علیه السلام که برادر خود هابیل را کشته بود وقصه دفن کردن او در زمین در فترگذشته قوله وزنکال از عاقلان دانش پرید ؛ نکال بفتح وکاف تازی عقوبت وبرخ قوله ابر وخورشید ومه نجم بلند ؛ الی البیتین این بیت آینده اشارت است بآیه کریمه که در سوره یس در سیپاره وما لی لا واقع شده والشمس تجری لمستقر لها ذلک تقدیر العزیز العلیم والقمر قدرناه منازل حتی عاد کالعرجون القدیم الا الشمس ینبغی لها ان تدرک القمر ولا الیل سابق النهار وکل فی فلک یسبحون یعنے ودلیل است بر قدرت خدا تعالے آفتاب که روان میشود و سیر میکند در فلک تا قرارگاه خود واین جاری شدن آفتاب تقدیر خدا ے تعالے است که قدرت او غالب است بر هر مقدور ودانا است وعلم او بر هر معلوم وماه را تقدیر کردیم که سیر کند در فلک در منزلهای خود تا که بگردد در آخر منزل همچو چوب خوشه خرمای خشک وکهنه نه آفتاب را میسر است که دریابد قمر را وبرسد با و در منزل وزایل کند نور ومنافع آن ونه شب را میسر ست که سابق شود بر روز وبیاید پیش از انقضای روز وهر یک از آفتاب وماه وستارگان دری در فلک خود سیر میکنند بامر وقدرت حق تعالے قوله که زیزدان آگهیم وطایعیم ؛ طایع فرمانبردار قوله ماهمه بی اتفاقی ضایعیم ؛ یعنی اگر بر فرمانبرداری حق سبحانه اتفاق ننمایم ضایعیم ودر بعضے نسخ ؛ ماهم از بی اتفاقی ضایعیم ؛ یعنی یکے ست قوله چون زمین کش دانش آمد وقت خسف ؛ در حق قارون که قهرش کرد نسف ؛ خسف بفتح فرو رفتن وفرو بردن ونسف بفتح وبسین مهمله برکندن بنا وعلف پاشیدن در خرمن گاه واینجا یعنی او لست

جواب دهرے که منکر الوهیت است

این داستان متفرع بر آنست که جمادات از اسرار ربوبیت آگاه اند چنانچه از ابیات آینده ظاهر خواهد شد که

آتش فلسفی را بسوخت و متقی را نسوخت قولہ وی یکی میگفت عالم حادث است الخ حقیقت حدوث عالم در دو اول و دوم بتفصیل گذشتہ است و در اینجا مجمل گفتہ میشود کہ حادث بحدوث واقعی و نفس الامریست نہ بحدوث زمانی چنانکہ اہل ظاہر مے پندارند و نہ بحدوث ذاتی فقط چنانکہ حکما بخیال مے آرند قولہ حادثی ابر چون داند غیوث ؛ غیوث بضمتین جمع غیث کہ بفتح باران باشد قولہ کرکی کو در حدث باشد دفین ؛ کی بداند آخر او بد زمین ؛ حدث بفتحتین پلیدے و بیوضوئی و چیز نو پیدا شدہ و مردہ نوخاستہ و بدون بفتح و سکون آغاز و بیابان و بادیہ شدن قولہ وان دگر گفت این قدیم و بی کی ست ؛ یعنے قدیم است و در حق او نتوانگفت کہ کے بوجود آمدہ کہ این استفسار در حق حادث راست آید نہ در حق قدیم قولہ انچہ گوئی آن تقلیدی گزید ؛ مقولہ قایل قدم است ازان رو بحث کنندہ کہ خلق بر آن دو کس ہنگامہ کردہ بودند و ضمیر آن راجع باقرار وجود خلاق کہ از حکم بیت بالا کہ ؛ گفت منکر گشتہ خلاق را ؛ الخ مفہوم میگردد و فاعل گزید محذوف است کہ اقرار کنندہ باشد یعنے انچہ تو میگوئی کہ منکر خلاق نباید بود و لب باقرار وجود او باید کشود اقرار وجودش امر تحقیقی نیست آن را ہر اقرار کنندہ تقلید گزیدہ است یا گوئیم کہ ضمیر آن راجع باشد باقرار کنندہ کہ آن نیز از حکم بیت مذکور مفہوم میشود یعنے اقرار وجودش امر تحقیقی نیست اورا آن اقرار کنندہ تقلید گزیدہ است و درین صورت لفظ او را کہ مفعول گزید باشد محذوف بود و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ مقولہ فلسفی اول یعنے انچہ نقل کردے از بحث دو شخص کہ قایل حدوث عالم قدیم گوینده عالم را الزام داد با اینکہ تو انکار خالق مے کنی برہان نمے شود زیرا کہ قایل حدوث این حرف را تقلید بر گزیدہ بوی تحقیق بدماغ او نرسیدہ حرف مقلد را حجت نتوان ساخت اگر ترا درین باب حجتی باشد بیار بعد ازان قطع مبحث فلسفی و موحد قرار گرفت بر در آمدن آتش تا آنکہ آتش دہری ناپاک را بسوخت و گلگاونہ عارض موحد برافروخت انتہے غلط کردہ است کہ مقولہ فلسفی اول فہمیدہ پس فلسفی اول را آتش نسوختہ است بلکہ فلسفی دیگر را کہ با قایل حدوث بحث میکرد و خلق بر آن ہر دو کس ہنگامہ کردہ بودند سوختہ است چنانچہ از بیت آینده کہ ؛ گفت شان بسیار گشت و خلق کج الخ ظاہر میشود چہ خلق بر فلسفی اول ہنگامہ نکردہ بودند و اگر وے دلالت بیت مذکور را سلامت ندارد و بگوید کہ شاید بر فلسفی اول نیز ہنگامہ خلق شدہ باشد پس دلالت دو بیت آینده دیگر را کہ بصراحت رسیدہ است چگونہ سلامت نخواہد داشت کہ در آنجا احتمال دیگر مجال ندارد چہ قایل حدوث کہ فلسفی اول از وی حجت طلب میکرد بعد نقل حال آن دو بحث کنندہ میگوید کہ ؛ چون گرد بستند غالب شد صواب ؛ در دو ام معجزات و در جواب ؛ فہم کردم کانکہ دم زد از سبق ؛ در حدوث چرخ فیروز است وحق ؛ و باعث مشار الیہ بر شمردن این بیت مقولہ فلسفی اول عجز ادراک معنی مصرع ثانی بوده باشد کہ خالی از دقتے نیست قولہ گفت شان بسیار گشت و خلق کج ؛ در سر و پایان این چرخ و بسیج ؛ بسیج بالفتح ساختگی و آماده شدن و قصد و ضمیر شان راجع بآن دو بحث کنندہ کہ خلق بر آن ہر دو ہنگامہ کردہ بودند

یعنے خلق باستماع گفت وگوی ایشان دراوراک حال فلک پریشان وحیران شدہ بودند کہ قدیم است یا حادث قولہ من بقین دانم نشانش آن بود ۔ مرقین دان راکہ درآتش رود وضمیر شین راجع بحدوث آسمان یعنی من بقین میدانم کہ نشان حدوث آسمان مرقین دانرا آنست کہ وی درآتش رود ونسوزد چراکہ اقرار وجود خالق حافظ اوست و بتواند کہ صدر مصرع اول مربوط باشد بمصرع ثانی بیت بالا یعنے بر حدوث آسمان مرآتیے ونشانی است ومن بآن نشان حدوث اورا بقین میدانم ونشان آن حدوث مراورا بقین دان زاآنست کہ درآتش رود ونسوزد قولہ رست وسوزیداندرآتش آن دعی ۔ دعی بفتح ولد الزنا وپسر خواندہ قولہ ازموذن بشنو این اعلام را ۔ الی الیقین علام کبیر معلوم گردانیدن این ہر دو بیت مقولہ حضرت مولویست وشاید کہ مقولہ ہمان ناقل حال ہر دو باحث باشد ولفظ این اشارت بمضمون بیت ثانی است ومصرع ثانی بیت اول جملہ معترضہ است ولفظ باد بعد لفظ افزون درآنجا محذوف یعنے موذن کہ اللہ اکبر میگوید اعلام میکند کہ این نام کہ مسمے وی اجل واکبرست باتش دوزخ سوختہ خواہد شد یعنے ہر کہ این نام دردل او باشد سوختہ نشود واعلام موذن مرانیمعنی رادر توصیف اللہ است باکبر یعنے خدا بزرگ و برترست ازاوصاف نقصان وصفات امکان قولہ صد ہزاران روح شد دل دادہ ۔ الخ مربوط است بہ بیت بالا کہ ۔ آن خدا گوید مرد مدعی ۔ الخ یعنے از مشاہدہ سوختن فلانی وسلامت ماندن متقی صد ہزاران روح دل دادہ ۔ فرفتہ حق شدند قولہ صد ہزاران خلق رادر بادیہ ۔ سیر کرد اوبی عثار ازراویہ ۔ عثار بالکسر بسر درآمدن وراویہ ظرف آب کہ ازچرم سازند ویعنے توشہ دان نیز آمدہ وانجا یعنے اول ہست کہ لفظ بادیہ مرجع تشنگے است برگرسنگی یعنی صد ہزاران خلق راکہ دربادیہ طلب تشنہ یقین بودند بی ازغلبہ تشنگے ونایافت آب زلال یقین بسر در آیند اوبجانہ ازراویہ این خرق عادت آب یقین نوشانید وسیر گردانید وبتواند کہ این بیت اشارت باشد بمعجزہ رسول مقبول صلعم کہ در دفتر سوم گذشت کہ کاروان عرب رادر بیابان ازیک مشک آب سیراب ساخت وبعد سیراب شدن خلق مشک آن غلام سیاہ ازآب پر شد ودرنصورت اگرازعثار مشک ارادہ نمایند نیز بتواند یعنے خلق راسیر کرد بے آنکہ مشک خالی شود چہ مشک وقت خالی شدن بسرے درآید واورا سرنگون کردہ آب میریزند وصحت رجوع ضمیر او کہ راجع بحق است بسوی وی صلعم باعتبار آنست کہ اوادوست پس این بیت مقولہ حضرت مولوی باشد رحمہ کہ بواسطہ مناسبت ذکر خرق عادت این معجزہ راذکر فرمودند لیکن اول اولیٰ واقرب ہست قولہ صد ہزاران زین رہان اندر قران ۔ رہان بکسر گردوبستن وجمع رہین یعنے گرد وانجا بمعنی اول ہست وقران بکسر نزدیکی وپیوستگی یعنی ازگردوبستن آن ہر دو باحث بسبب حصول یقین بحق پیوستند قولہ بر دریدہ پردہای منکران ۔ لفظ بر دریدہ اینجا لازم ہست نہ متعدی یعنی عیب انکار منکران ظاہر شد یا حجاب از پیش نظرشان برخاست وباقرار مشرف شدند وشاید کہ متعدی باشد پس فاعل آن لفظ رہان بود قولہ فہم کردم کانکہ دم نزد از سبق ۔ در حدوث چرخ فیروز است وحق ۔ مقولہ قایل حدوث ہست کہ پیش فلسفی حال آن

دو باحث نقل میکند قوله حجت منکر همارہ زرد روه الخ یعنے من حجت اقرار خود نمودم و تراہر انکار خود حجت نیست قوله خود بگیر این معجزه چون آفتاب ؛ صدر زبان بین نام او ام الکتاب ؛ ام الکتاب قرآن و سوره محمد و سوره فاتحه و لوح محفوظ و اینجا بمعنے اول است و مصرع ثانی معطوف است بر مصرع اول و او عاطفه محذوف یعنے تحقیق این معجزه را که نام او ام الکتاب است در رفع تاریکی جهل و عیان کردن حق و باطل و پیدا نمودن راه وصول و کوتاه ساختن دست و زد شیطان و گرم کردن دلهای افسرده همچو آفتاب بدان و در ارشاد خلایق صدر زبان بین یک زبان احکام صوم تفهیم میکند و یک زبان ارکان صوم تعلیم نماید و یک زبان شرایط حج بیان میکند و یک زبان مصارف زکوة عیان میفرماید همچنین در بیان هر بابے از ابواب معاملات چون نکاح و طلاق و بیع و عتاق زبانی دیگر دارد و در تفصیل هر فصولے از فصول مقامات چون صبر و توکل و رضا و تسلیم لسانے دیگر در کشف حقائق معارف زبانش ورای همه زبانهاست و در حل دقائق عوارف لسانش فوق همه لسانها و اگر مصرع ثانی را معطوف نگویند هم شاید و در نصورت لفظ صدر زبان مربوط با قبل خود بود و لفظ بین با بعد خود یعنے این معجزه را همچو آفتاب صدر زبان بگیر و نام او ام الکتاب بین پس چنانکه آفتاب با هر چیزے بزبان دیگر سخن میگوید با ثمار میگوید که شهد و شیرین شود با حجار میگوید که لعل و رنگین شود همچنین قرآن مجید با خلایق باز بانهای متعدده که مذکور شد سخن میگوید و تکمیل ایشان میجوید و انچه محمد رضا نوشته که قرآن مجید را تشبیه کرد بآفتاب که با عتبار خطوط شعاعی صدر زبان دارد همچنین کلام الٰهی با عتبار اخبار از مغیبات مختلفه و قصص متنوعه و ظواهر آیات و بواطن بینات صدر زبان موصوف تواند بود و انتهے از زبانهای آفتاب خطوط شعاعی اراده کردن در تشبیه خلل انداختن است برای آنکه زبانهای قرآن که بیان کرده باهم مختلف اند و در خطوط شعاعی اختلاف نیست نه در صورت نه در معنی و اگرچه توان گفت که تشبیه در کثرت است لیکن ذوق مقتضے است که در اینجا تشبیه تام است هم در کثرت و هم در اختلاف پس مراد از زبانهای آفتاب ظاهر شد اگرانچه فقیر بیان کرده قوله زهره نی کس را که نکوفی ازان ؛ یا بدزدد یا فزاید در بیان ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ربما در سوره حجر واقع شده انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون یعنے بدرستیکه ما فرو فرستاده ایم قرآن را و بدرستیکه ما او را نگاهدارنده ایم از تحریف و تغییر قوله یار غالب شو که تا غالب شوی ؛ از اینجا تا آخر سخن مقوله حضرت مولوی است ؛ و این بیت ناظر به بیت بالا است که چون گرد بستند غالب شد صواب ؛ الخ یعنی کسانیکه قائل حدوث عالم اند و اقرار بوجود خالق دارند غالب اند بر آنها که قائل قدم عالم اند و منکر خالق جلشانه و تو یار غالبان شو و بر طریق تبعیت و تقلید ایشان رو تا غالبان قدم را راست گو شمار و طریق تقلید ایشان بگذار قوله حجت منکر همین آمد که من ؛ غیر این ظاهر نمی بینم و طن ؛ این بیت ناظر به بیت بالا است که ؛ حجت منکر همارہ زرد روه الخ یعنی حجت و دلیل منکر حدوث که منکر خالق است بر قدم عالم همین است که مولد و منشا و ما غیر این ظاهر چیزے دیگر نیست و موجودات از حرکات افلاک و تاثیر یکے در دیگری بوجود می آیند پس گردون و انواع عالم قدیم باشند و

ایں محبت باطل است و وجہ بطلان در ابیات آیندہ بیان میفرمایند قولہ ہیچ نیندیشد کہ ہر جا ظاہر ست ۱۲ الخ یعنے اندیشہ نمیکند کہ ہر ظاہر را باطن ست کہ ذات حق باشد کہ حقیقت ہر ظاہر است و موجد و موثر ہمان باطن است نہ ظاہر بایستے کہ آن باطن را بمشاہدہ حکمتہای پنہان کہ دران ظاہر تعبیہ یافتہ است دریافتی کہ حکمت بی حکیم صورت نہ بندد اگر در وجود خود کہ اقرب اشیا است بدو واضح آنہا ست بر دیدہ بصیرت کشودے کہ دندانش برائے چہ دادہ اند و زبان در دہان برائے چہ نہادہ اند و طراوت زبان در چہ کار است و در تحرک بودنش چہ اسرار و ہمچنین جمیع اعضا و حواس ناچار بوجود صانع کہ باطن ہر ظاہر است پی بردی قولہ فائدہ ہر ظاہری خود باطن است ۱۲ یعنے فایدہ ایجاد ہر ظاہر ظہور باطن است کہ خالق باشد سبحانہ چنانچہ حدیث کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ظاہر میسازد پس باید کہ مشاہدہ ظاہر موجب انفتاح چشم شود بر جمال باطن نہ آنکہ بدیدن ظاہر از دیدار باطن کور گردد نہ آنکہ وجود را منحصر در ظاہر داشتہ منکر باطن شود و مصرع ثانی صفت باطن است یعنی بطون باطن در ظاہر ہمچو کمون نفع است وزد و ایا مراد از فائدہ حکمت بود یعنی در ہر ظاہر فائدہ و حکمت مخفی است مثل پوشیدگی نفع در دوا و درین صورت مصرع ثانی برای تمثیل بطون بود قولہ این تفاوت حق نہاد اندر زمان چنانبد انند اہل عرفان در جہان ۱۲ تا آنجا کہ ۱۲ جملہ پندارند گرگس باقیست ۱۲ الخ یعنے تفاوت در زمان لقای موجودات کہ گرگس را مثلا عمر سہ ہزار و پانصد سال ست و کبوتر را عشر عشیر ہم نیست برای آنست کہ تا اہل عرفان بدانند کہ چنانچہ کبوتر بسبب کوتاہی عمر خود دور درازی عمر گرگس حدوث و فنای گرگس در نمی یابد ہمچنین قائل قدم عالم بسبب درازی لقای افلاک و انجم ادراک حدوث نمیتواند یا معنی آن بود کہ حق سبحانہ جمیع موجودات را عمر یکسان نداد و تفاوت در زمان وجود و لقای ایشان نہاد کہ بعضے را بعد بعضی موجود میسازد و پیش از فنای ایشان معدوم میگرداند برائے آنست کہ تا اہل عرفان از حدوث و فنای کسانیکہ در حضور ایشان بوجود مے آیند و بعدم میروند حدوث و فنای خود و حدوث و فنای کسانیکہ پیش از ایشان موجود شدہ اند و پس از ایشان معدوم خواہند شد بدانند و این توجیہ دوم اولے از اول ست قولہ کل شئی ہالک الا وجہہ ۱۲ این آیۂ کریمہ در سیپارۂ امن خلق در سورۂ قصص واقع شدہ یعنی ہر چیز فانی است مگر ذات او یعنی بالفعل فانی است مدام کہ خواہد شد زیرا کہ استعمال اسم فاعل در حال حقیقت است و در استقبال مجاز پس ہر شی باعتبار واقع و حقیقت فانی باشد و اینجا دریاب کہ حدوث عالم نیز باعتبار واقع و نفس الامر باشد کہ سبب زمان پس باطن قدیم و ذاتی باشد و ظاہر حادث و فانی و ہمین معنے اشارت است در بیت ثانی لیکن

محجوب در اینجا ہم جز حدوث زمانی و فنا در استقبال نخواہد فہمید و من یضللہ فلا ہادی لہ

تفسیر این آیه که ما خلقنا السموات والارض وما بینهما الا بالحق

این آیه کریمه در سیپاره حم در سورهٔ احقاف واقع شده یعنی نیافریدیم ما آسمان وزمین را واآنچه درمیان این هر دو است از موجودات مگر بحق یعنے آفریدیم برای آنکه تا دلالت کنند بر وحدانیت حق تعالے **قوله** هیچ نقاشی نگارد زمین نقش ؛ زمین بفتح آراستن وآرایش وخوبی وبالکسر مخفف زمنیت **قوله** که بفرجه وارهند ازاندهان ؛ فرجه بضم شگاف چیزے ومیان دو چیز وبفتحتین خلاصی ازغم وانجا بفتحتین هست وبجهت ضرورت حرف دوم ساکن شده **قوله** شادی بچگان دیاد دوستان ؛ یعنی یاد آن دوست که تصور وی نگاشته باشند **قوله** نقش ظاهر هر نقش غایب است ؛ وان برای غائب دیگر به بست ؛ الی الیقین ضمیر آن راجع بغائب یعنی هر نقش ظاهر معلومیت غائب است وآن غائب موجب معلومیت غائبی دیگر عام است که آن غائب درجانب ماضی وابتدا بود یا درجانب مستقبل وانتها وهرچند که تمثیل بازیهای شطرنج وبیت آینده که ؛ شهوت خوردن زبهر آن منی ؛ الخ موهم آنست که مراد آن غائب است که درجانب مستقبل وانتها بود لیکن ابیات آینده که ؛ چون لطف پس کرد تا بدو وجود ؛ ما جرا و آغاز هستی رونمود ؛ تا آنجا که ؛ پس زپس می بیند او تا اصل خویش ؛ پیش مے بیند عیان تا روز فصل ؛ صریح دال است برعموم غائب **قوله** فائده هر لعب در تالی نگر ؛ تالی پس آینده **قوله** نبت راچه خوانده چه ناخوانده ؛ هست پای او بگل درمانده ؛ یعنی نبات خواه طلبیده باشد خواه ناطلبیده پای او در گل مانده است جنبش نتواند کرد **قوله** پای او گوید عصینا خلنا ؛ یعنے مابی فرمانیم ما را بگذار **قوله** چونکه سد پیش و سد پس نماند ؛ اشارت هست بآیه کریمه که در سیپاره ومن یقنت ازسورهٔ یس واقع شده وجعلنا من بین ایدیهم سدا و من خلفهم سدا فاغشیناهم فهم لا یبصرون یعنے وگردانیدیم درپیش روی ایشان دیواری وحجابی وازپس ایشان پرده وما نعی پس بپوشیدیم چشمهای ایشان را پس ایشان نمی بینند **قوله** بحث املاک زمین باکبریا ؛ درخلیفه کردن بابای با ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سورهٔ بقر در سیپاره الم واقع شده واذ قال ربک للملایکة انی جاعل فی الارض خلیفة قالوا اتجعل فیها من یفسد فیها ویسفک الدماء ونحن نسبح بحمدک ونقدس لک قال انی اعلم ما لا تعلمون یعنی وقتیکه گفت پروردگار تو ملایکه زمین را که بدرستیکه من گرداننده ام در زمین خلیفهٔ خود گفتند ملایکه آیا می گردانی تو در زمین کسی را که فساد میکند در زمین وخونریزے نماید وما تسبیح میکنیم بحمد تو وتقدیس میکنیم مرترا یعنے لایق خلافت مائیم گفت پروردگار بدرستیکه من میدانم چیزے را که نمیدانید شما ودر مصرع اول تصریح است بآنکه باحث در خلافت آدم ملایک ارضی بوده اند نه اهل جبروت وملکوت سماوی ودر آیه هرچند که لفظ ملایک مطلق واقع است لیکن از لفظ جاعل فی الارض تخصیص ارض بذکر باوجود آنکه کامل درحقیقت خلیفه در تمام عالم است معلوم میشود که مراد ملایک ارضی اند چه بحث نکنند مگر کسانے که درمعرض آن منصب باشند وملایک سماوی اگرچه مدبر عالم سفلی اند لیکن مدبر اند بقصد ثانی نه بقصد اول ونیز از درجه اهل جبروت وملکوت سماوی معلوم میگردد که طعن در حق آدم

از ایشان سر نزده چرا که ایشان قدرو منزلت آدم را میدانند بخلاف ملایک ارضی که از کمال آدم بخبر اند وصد رشک و فساد از قوای جسمانیه نه از قوای روحانیه وقلبیه دلیل واضح است بر آنکه اهل جبروت وملکوت سماویه نزاع با حق نکرده اند زیرا که قوای روحانیه وقلبیه مخالفت امر حق نمیکنند بدانکه این مقاوله حق با ملایکه مختلف است بحسب اختلاف عوالم که دران تقاول واقع میشود پس اگر در عالم مثال است پس شبیه است بمکالمه حسی ومقاوله در عالم مثال برآن وجه بود که تجلی کند برای ایشان حق سبحانه تجلی مثالی مثل تجلی او مر اهل آخرت را بصور مختلفه چنانچه ناطق است بآن حدیث تحول واگر در عالم ارواح است از حیثیت تجرد ارواح پس همچو کلام نفسی باشد پس قول حق مر ایشان را عبارت از القا معنی مراد باشد در دلهای ایشان وآن گردانیدن حق است غیر ایشانرا خلیفه در زمین وقول ایشانرا مر حق را عدم رضای ایشان است باین وانکار واعتراض ایشان برین پستر بدانکه اهل جبروت عبارت از عقول اند که عقل اول وملایکه مهیمه وعقول سماویه وعقول عنصریه بسیطه وعقول عنصریه مرکبه باشند واهل ملکوت عبارت از نفوس اند که نفس کلیه ونفوس مجرده سماویه ونفوس عنصریه بسیطه ونفوس عنصریه مرکبه باشند بنا بر آنکه هر چه در وجود است او را از جبروت وملکوت عقل ونفس هست وقسمی از اهل ملکوت نفوس منطبعه اند در اجرام علویه وسفلیه واز اهل ملکوت آنانرا که متصرف اند در اجرام علویه ملکوت سماویه وملکوت اعلی خوانند وآنانرا که متصرف اند در اجسام سفلیه ملکوت ارضیه وملکوت ادنی خوانند وقسمی دیگر از ملایک ارضی قوای جسمانیه باشند که سدنه نفوس منطبعه اند وجن و شیاطین از جمله ملایک ارضی اند قوله غیب را بیند بقدر صیقلی صیقل بفتح زدانیده آینه وجز آن وآلت زدودن وانجا بمعنی ثانی است ویای صیقلی یای مصدری است یعنی بقدر صیقل کردن قوله گر تو گوئی کان صفا فضل خداست الخ این بیت با دو بیت آینده اعتراض است بر بیت بالا یعنی اگر گوئی که صیقل کردن وصفا حاصل نمودن در اختیار بنده نیست چه حصول صفا موقوف بر فضل اوست وتوفیق صیقل نیز از وست ترغیب بصیقل کردن فائده ندهد قوله قدر همت باشد این جهد ودعا پس للانسان الا ما سعی ؛ الی الهیتین همت بالکسر قصد وآهنگ وقیل مردانگی وجوانمردی ومصرع ثانی این اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره والنجم واقع شده وان لیس للانسان الا ما سعی وتفسیر این آیه در همین دفتر در سرخی کنت کنزا مخفیا عفر تیب نوشته شد یعنی جهد ودعا بر قدر همت است وحصول کمال بر قدر جهد ودعا وچون بدست آوردن همت در اختیار بنده نیست موقوف بر وهب خداوند است اگر خواهد دهد واگر نخواهد پس تحصیل کمال بدست اختیار بنده نباشد وبعد یافتن هم همت جهد او بجبر واضطرار است نه باختیار چنانکه عدم ترک جهد دال بر آنست پس ترغیب بجهد فائده نبخشد قوله نیست تخصیص خدا کس را بکار تخصیص شی بشی تعیین شی اول است برای شی ثانی بحیثیتی که یافته شود در وی نه در غیر وی واین بیت جواب اعتراض است یعنی تخصیص توفیق صیقل وهمت جهد بخدا چکس را در کار دین لائق رغبت ومراد واختیار نیست

حاصل آنکه شخص از دو حال بیرون نباشد توفیق صقیل وهمت بهم یافته است یا نیافته اگر نیافته است از رغبت واراده اش مانع کیست اول رغبت دارد اش باید تا حق سبحانه توفیق وهمت عطا فرماید وشخص بدان توفیق وهمت کمال خود حاصل نماید واگر یافته است پس توفیق وهمت مانع اختیار نیست بآن توفیق هر کار که میکند باختیار میکند نه بجبر واضطرار چه بر ترک آن کار قادر است اگرچه ترکش نمیکند پس تحصیل کمال بدست اختیار بنده باشد وترغیب بصیقل وجد سودمند بود والخ محمد رضا در تقریر دوم نوشته که حق تعالے بر بندگان جبر نکرده وهیچکس از ایشان تخصیص بکاری نداده که آن تخصیص مانع ومنافی طوع ورغبت ومراد واختیار او باشد یعنی نه آنست که بعضی را بخیر وبعضے را بشر مخصوص ساخته بلکه هر فردی را استعداد قبول هر کاری عطا فرموده که بطوع ومراد واختیار خود آن استعداد بالقوه را بحد فعل تواند رسانید ویکی از دو جانب خیر وشر میل تواند کرد انتهے غلط کرده است چه این تقریر بهیچ وجه درست نمی افتد ووجه عدم درستی آنست که در اول این تقریر اثبات تخصیص است ونفی مانعیت آن تخصیص مطوع ومراد واختیار را واو در آخر نفی تخصیص است وباوجود این تناقض از عبارت پریشانی که در اول این تقریر بکار برده چه گفته آید زیرا که میگوید که هیچکس را ایشان تخصیص بکاری نداده که آن تخصیص الخ ومعنی آن قول آن بود که چنین تخصیص نداده است بلکه تخصیص داده است که مانع طوع ورغبت ومراد واختیار کار دیگر نباشد واین بی معنی است چه تخصیص شخص بکاری البته مانع آن شخص هست از کار دیگر والخ چه در تقریر اول نوشته که یعنی تخصیص عطای همت بذات حق تعالے که بخشنده همت جزاو نیست منع اختیار بندگان نمیکند چنانچه همت بخشید فی الجمله اختیار هم بخشید اگر هیچ اختیار نبخشیدی بخشیدن همت بیفایده بودی انتهے در جواب اعتراض کفایت نمیکند چه تقریر اعتراض آنست که جهد موقوف بر توفیق وهمت است وبدست آوردن توفیق وهمت در اختیار بنده نیست وشخص بعد یافتن همت در جهد کردن بی اختیار است پس تنها اثبات اختیار بعد یافتن همت در جواب کافی نبود وترغیب جهد مر کسانی را که همت از حق نیافته باشند فایده ندهد ومع هذا الخ دلیل ثبوت اختیار بعد یافتن همت ذکر کرده که اگر هیچ اختیار نبخشیدی بخشیدن همت بیفایده بودی ثبت مدعی نیست چه تو نگفت که بخشیدن همت برای فایده جهد است وآن جهد بجبر واضطرار است نه باختیار بلکه همین همت در جهد کردن مجبور ساخته است پس دلیل ثبوت اختیار همانست که فقیر گفته وانچه شارحی دیگر نوشته که یعنے خاص گردانیدن حق تعالے کسی را بایک کار نیست نه مانع طوع ومراد واختیار انتهے در معنی بودن همچو بعض اول تقریر دوم محمد رضا است چه لفظ نیست را از صدر مصرع اول فصل نموده وبصدر مصرع دوم وصل کرده است پس باوجود اثبات تخصیص نفی طوع ومراد اختیار میکند چنانچه محمد رضا کرده واز اختیار اختیار کار دیگر مراد داشته چنانچه لفظ یک کار دال بر آنست وتو دریافته که تخصیص شخص بکاری البته مانع آن شخص هست از کار دیگر آما باید دانست که انچه محمد رضا بعض اخیر تقریر دوم نفی تخصیص کرده که یعنے نه آنست که بعضے را بخیر وبعضی را بشر مخصوص ساخته الخ حق و

صواب است و بیت متحمل این معنی ہست لیکن اول کار در تقریر انیمعنی و برآوردن آن از الفاظ بیت براہ صواب نرفتہ است کہ اثبات تخصیص کردہ پس بدانکہ اگر از تخصیص تخصیص شخص بکاری ارادہ کردہ شود نیز میشاید و تقریرش آنست کہ گوئیم لفظ نیست برای نفی تخصیص ست نہ برای نفی منع طوع و مراد مصرع ثانی صفحہ کاشفہ تخصیص ست نہ قید۔ یعنے حق تعالے ہیچکس را بکاری تخصیص کہ مانع طوع و مراد و اختیار ست نداده است پس آن کس را کہ توفیق صیقل و ہمت جہد نداده است و بکاری دیگر مشغول ساختہ آن مشغول ساختن بر وجہ تخصیص نیست تا رغبت و ارادہ صیقل و جہد و ترک آن کار او را ممکن نبود و رغبت بصیقل و جہد فائدہ نبخشد و آن کس را کہ توفیق صیقل و ہمت جہد داده است نیز بر وجہ تخصیص نیست تا رغبت و ارادہ کار دیگر و ترک صیقل و جہد او را ممتنع بود و ترغیب بصیقل و جہد بر بنا نہ افتد و در نصوصیت تقریر اعتراض برین وجہ بود کہ صفا از صیقل خداست و توفیق صیقل ہم از ان عطا است و ہمت کہ موقوف علیہ جہد دوم است واہب آن اوست سبحانہ در ہمت یار بندہ نیست پس ہر کرا توفیق صیقل و ہمت جہد داده است او ائم درین کار ست و ترک این کار و ارادہ کار دیگر پیش و شوائب ترغیب بصیقل چہ فائدہ و اگر توفیق صیقل و ہمت جہد نداده است و بکاری دیگر مشغول ساختہ او ازان کار باز نیاید و باین کار ہرگز نگراید نیز ترغیب بصیقل مفید نبود اما معنی نماند کہ عبارت ابیات اعتراض خصوصاً مصرع اول بیت بالاکہ ہمت و واہب ہمت خداوند است و بس مقتضی آنست کہ از تخصیص تخصیص توفیق و ہمت بحق مراد داشتہ اید نہ تخصیص شخص بکاری اگر ذوق عبارت داشتہ باشی خواہی دریافت با آنکہ تقریر ثانی خالی از تکلف نیست چرا کہ حذف و تقدیر در وے راہ یافتہ است واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل **قولہ** لیک چون بختی دہد بدبخت را تا الی البیتین استدراک است از بیت بالا یعنے ہیچکس خالی از اختیار نیست لیکن بدبخت آن اختیار را در کارہای کہ موجب بعد است صرف میکند و نیکبخت آزاد در کارہای کہ موجب قرب است کار میفرماید و لفظ دو پنج معنی دارد اول آنش را گویند دوم بمعنے باز است چنانچہ گویند دو گفت یعنی باز گفت سوم در محل با و بہ استعمال کنند چنانکہ گویند دو او گفتم یعنے با او گفتم و با و گفتم چہارم کلمہ ایست کہ در زمان شدت مرض و غم بآن ندا کنند پنجم کشودن بود چنانچہ گویند در و اکن یعنے در بگشا اینجا زائدہ است برای وزن و فصاحت آورده اند **قولہ** رستم از ترس و غم فاپش برد فاد و معنی دارد اول شرمگین بود دوم بمعنے باد بہ استعمال میکنند چنانکہ گویند فاگفت او یعنے باد گفت و اینجا زائدہ است چنانکہ لفظ او در بیت سابق **قولہ** زان پدید آید شجاع از ہر جبان و جبان بفتح غر دل

وحی حضرت آفریدگار عزشانہ

قولہ ہمچنانکہ ایاک نعبد در حنین و حنین بفتح آرزومند شدن و آرزومندی و بانگ و نالہ و گریستن **قولہ** ہست این ایاک نعبد حصر را و از نجا مقولہ حضرت مولوی است رضی اللہ عنہ

خشم کردن بادشاہ بر ندیم

قولہ بر تو می نہیم منت ای کریم و منت بکسر نعمت دادن و منعم علیہ را مرہون احسان خود کردن و این لفظ را در فارسی جہ

نیست و بزبان هندی آنرا انهور گویند **قوله** زین شفیع ازرد و برگشت از ولاء ولا بکسر دوستی و یاری **قوله** لی مع الله وقت بود آنرم مرا ۱۲ اشارت است بحدیث شریف لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل یعنی مرا با خدا وقتی است که نگنجد با من در آن وقت فرشته مقرب و نه نبی مرسل یعنی در آن وقت همچو من دیگری را بار نیست **قوله** که بسوی شه تولا کرده ام ۱۲ تولا بفتحتین دلشدید لام محبت و دوستی و بقصد و عزم کاری کردن **قوله** شب که شاه از قهر در قعر شد ۱۲ الخ یعنی شب که حق سبحانه او را از قهر تاریک کرده است از هزاران روز عید ننگ دارد **قوله** خود طواف آنکه او شه بین بود ۱۲ الخ طواف بالفتح والتخفیف گرد دیگر در آمدن یعنی طواف کسی که شاه بین است فوق لطف و قهر و کفر و دین است فوق لطف و قهر برای آنکه معامله اش با ذات است ۱۲ با صفات است و فوق کفر و دین برای آنکه این هر دو صفت بنده اند و او از قید بندگی آزاد است پس عاشق ذات که آزاد از بندگی است عین ذات است و تاج خداوندی بر سر دارد و از نیجا تا آن بیت که ۱۲ گرچه از یک وجه مطلق کاشف است ۱۲ الخ اقوال حضرت مولوی است رضی الله عنه **قوله** زان نیاید یک عبارت در جهان ۱۲ الی آخره زان اشارت بشاه بین که عین ذات حق است یعنی از عاشق ذات که عین ذات است هیچ عبارت نشان نتوان داد که بس نهان است و از الفاظ و عبارات بی نشان **قوله** زانکه این الفاظ و اسماء حیده ۱۲ از گلابه آدمے آمد پدید ۱۲ یعنی ذات حق از الفاظ و حروف منزه است و الفاظ و حروف که دال بر اسما اند وضع کرده انسان اند بحسب تفهیم پس این اسما اسماء اسما اند پس ذات باصفت علم مثلا اسمی ست از اسماء علیم اسم آن اسم است **قوله** علم الاسما بآدم را تمام ۱۲ تعلیم اسما بآدم عبارت است از بخشیدن او روح آدم را جامعیت جمیع اسماء مظهر جمیع اسما گردانیدن و ظاهر است که درین تعلیم حرف و صوت دخلے ندارد **قوله** لیک نی اندر لباس عین و لام ۱۲ عین و لام کنایت از حرف و صوت است چنانچه از ابیات آینده بظهور آید و انچه محمد رضا در توجیه دوم نوشته که میتواند بود که عین و لام کنایت از علم ناقص باشد که سیم ندارد انتهے مزخرف است **قوله** چون نهاد از آب و گل بر سر کلاه ۱۲ یعنی چون روح آدم لباس جسم در پوشید **قوله** گشت آن اسمار جانی روسیاه ۱۲ روسیاه شدن اسماء جانی کنایت در آمدن در حرف و صوت چنانچه در بیت آینده تصریح مے فرمایند و انچه محمد رضا نوشته که ای نقوش مدادی شد و بکتابت در آمد انتهے دیده و دانسته غلط کرده است با وجود آنکه خود حضرت مولوی رض بیان مراد فرموده اند این عزیز چیزے دیگر اراده می نماید **قوله** لیک ازده وجه دیگر مکنف است ۱۲ بضم اول و کسر سوم مشتق از کنف است و کنف بفتح فراز گرفتن چیزے را و نگاه داشتن کذا فی الصراح و ایضا فیه کنیف نهانخانه و پوشنده پس مکنف یعنی پوشنده باشد و انچه شارحی نوشته که مکنف بضم اول و کسر سوم پناه گیرنده انتهی سهو کرده است چه مشتق از کنف که بفتحتین بمعنے پناه است مشتق شمرده و این معنی باین مقام مناسبتے ندارد و کما لا یخفی و شارح مذکور این بیت را از مخفات شمرده **قوله** لیک ما شه شد مراحقا مناص ۱۲ مناص بفتح گریزگاه

گفتن جبرئیل مر خلیل را علیه السلام

قوله او ادب ناموخت از جبرئیل راد ۔ راد چار معنی دارد اول حکیم و دانا را گویند دوم کریم و جوانمرد باشد سوم شجاع و دلاور را خوانند چهارم سخنگوے بود یعنی ادب آن بود که همچو جبرئیل اول از سر پرسیدی **قوله** ور نه بگریزم ز سبکباری کنم ۔ سبکباری سبک بار شدن یعنی از بار یاری کردن سبک شوم که یاری کردن خالی از باری نیست و آنچه محمد رضا نوشته که مراد از سبکباری تخفیف تصدیع است مر خلیل را از پرسش حال انتهے وجهی ست بعید قائل را دانچه شارحی دیگر نوشته که سبکباری شتابی و بیقراری و خواری انتهی غلط است سبکباری باین معنی مستعمل نیست **قوله** بهر این دنیاست مرسل را بطه ۔ این بیت با بیت آینده مقوله حضرت مولوی ست یعنی مرسل که میان حق و عباد رابطه است بهر این دنیاست که سراپا حجاب است و بعد عیان و رفع حجاب واسطه رحمت دو زین جا توهم نکنی که شخص را بعد عیان از متابعت رسول علیه السلام رو باید گردانید بلکه حجاب عیان را متابعت او بشیر از بشیر باید کرد و غرض آنست که بعد عیان اخذ از رسول تبلید زحمت است چنانچه در دفتر اول گذشت که ۔ هر که محراب نمازش گشت عین ۔ سوی ایمان رفتنش میدان توشین **قوله** گرچه او محو حق است و بی سر است مقوله ابراهیم علیه السلام ست و ضمیر او بطریق التفات از مخاطب بغائب راجع بجبرئیل و بی سر بمعنے محو فانی و شاید که مقوله ندیم شاه باشد پس ضمیر او راجع بشفیع بود شاه را باعتبار آنکه ظل الله است و در حقیقت عین حق حق گفته و این توجیه دوم اولی و احسن است و آنچه محمد رضا نوشته که بی سر در مقابله خود سر است یعنی انانیت در سر ندارد انتهے مقابل خود سر نتواند شد چرا که معنی مذکور از لفظ بی سر اراده نتوان کرد و مع هذا معنی مذکور مناسب مقام هم نیست چه معنی مذکور ذکر غرور و تکبر را میخواهد **قوله** لیک کار من ازان نازکتر است ۔ یعنے هر چند که او محو حق است و کرده او کرده حق لیکن کار من ازان نازکتر است که از دست او در آید یا گوید که هر چند او محو شاه است و بموجب فرمود شاه که ۔ این نکردی تو که من کردم یقین و الخ کرده او کرده شاه است لیکن کار من ازان نازکتر است که از دست وی بر آید چرا که مقصود من رحم شاه است بی وساطت غیر و از توجیه دوم انسب مع که موافق توجیه دوم مصرع اول است دصه اولیت آن در یافته باشی و آنچه محمد رضا نوشته که فرشتگان را مانعے و مزاحمے در کمال نیست و من با وجود موانع تبرک آن پرداخته قرب و محرمیت بارگاه احدیت حاصل کرده ام انتهے اگرچه از بیت اراده این معنی میتوان کرد لیکن بیت آینده که شرح این بیت است از قبول این معنی مانع است و مناسب مقام نیز نمی نماید چه در اینجا بیان عدم یارے خواستن است از جبرئیل نه بیان برتری کار خویش از کار جبرئیل قائل **قوله** آنچه عین لطف باشد بر عوام ۔ از اینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی ست **قوله** بس بلا در رنجے باید کشید ۔ عامه را تا فرق را نه بیند یعنی فرق در میان عوام و نازنینان کرام چنانچه از بیت آینده ظاهر میشود نه فرق میان قهر و لطف چنانچه محمد رضا در توجیه اول نوشته و عجب که با وجود بیان حضرت مولوی مجال احتمال دیگر چگونه مانده **قوله** کاین حروف و واسطه اے یار غار الخ یعنی فرق میان عوام و خواص آنست که عوام بر کلام رسول که واسطه است میان حق و بندگان قناعت کنند و خورسند گردند و خواص تا که حقیقت را

بکشف وعیان نه بینند مطمئن نگردند وخلش ایشان برطرف نشود زیرا که درایمان اطمینان نیست لهذا ابراهیم علیه السلام فرمود ولکن لیطمئن قلبی ونیز اخبار در امور ذوقی قاصر است چنانچه صاحب فصوص رح بآن خبر داده قوله پس بلا ورنج با نیست ووقوف ؛ وقوف ایستادن ودانستن واطلاع وانجا بمعنی اول ست یعنی وقوف در رنج وبلا قوله که صورزیت است ومعنی روشنی ؛ زیت بفتح زیتون که از چوب آن روغن کشند وقیل روغن زیتون قوله جز برای این چه گفتن بداست ؛ ضمیر این راجع بفایده یعنی چرا گفتن اگر برای فایده نبود بداست قوله کس نسازد نقش گرما به وخضاب بالکسر وبالمهجه رنگ کردن کذا فی الصراح وبفتح انچه بآن ریش وموی را رنگ کنند چنانچه در فرهنگی نوشته وانجا بکسر وفتح هر دو میتواند وخضاب معطوف است برنقش یعنی همچنین نقش گرما به جز برای قصد صواب ناصواب نسازد

مطالبه کردن موسی علیه السلام

قوله زانکه نیم علم آمد این سوال ؛ این سوال موسی نیم علم ازان آمد که سوالش از راه انکار وغفلت نبود ومجملا اعتقاد حقیت داشت استفسار از تفصیل وتعیین میفرمود وظاهر ست که اعتقاد اجمالی نصف علم باشد واگر لفظ این را اشارت بسوال موسی نداریم بلکه اشارت بسوال عام از هر که باشد قرار دهیم نیز میشاید لیکن درینصورت هم مراد از سوال سوالی است که بطریق استفسار بود نه عام وشامل مر آن سوال را که از راه انکار باشد واین وجه دوم اولی از اول ست که بیت آینده مقتضی همین ست وانچه محمد رضا نوشته که زیرا که سوال از شی مستلزم تصور وجود آن شی باشد بوجه ما واین تصور منزل نصف علم باشد انتهی غلط کرده است زیرا که ازین تقریر لازم می آید که آن سوال که از راه انکار باشد نیز نصف علم باشد وحالانکه منکر جاهل محض است چنانچه از تفسیر مصرع ثانی خواهی دریافت غرضکه در تقریر مشار الیه مطلق سوال واقع است که سوال منکر که نصف علمش نتوانگفت نیز فردی است از افراد او ودرینجا سوال خاص که از راه استفسار باشد مراد نتوان داشت چرا که مستلزم بودن سوال از شی تصور آنشی را مخصوص سوال مذکور نیست بلکه آن سوال که از راه انکار باشد نیز مستلزم تصور آنشی است که سوال از او رفته ولفظ وجود در قول او تصور وجود آن شی اگر در عدم بودی قباحت موجود نشدی فتامل قوله هر بروفی را نباشد این مجال ؛ یعنی هر منکر را این مجال نباشد که سوال از راه استفسار که نیم علم است بکند چرا که منشا انکارش جهل ست که ضد علم ست یا گوکه هر بروفی را که سوالش از راه انکار وغفلت است این مجال نباشد که بهره از نیم علم بردارد زیرا که منشا انکارش جهل ست قوله هم سوال از علم خیزد هم جواب ؛ این بیت با دو بیت آینده مقوله حضرت مولوی ست رح قوله هم ضلال از علم خیزد هم هدی ؛ ضلال بفتح گمراه شدن و گمراهی وهدی بضم نمودن راه وراه راست وضلال درینجا عبارت از سوال ست برای آنکه سایل راه تفصیل مسئول عنه نپیماند پس سوال گمراهی باشد قوله چنانکه تلخ وشیرین از نداء ندا بالفتح نم وبالکسر والمد آواز دادن وآواز درینجا اگر بفتح باشد پس معنی آن بود که محمد رضا نوشته که همچنانکه میوه تلخ وشیرین از نم آب خیزد وانتهی واگر بکسر بود پس معنی آن باشد

کہ شارحی دیگر نوشتہ کہ یعنی چنانچہ سخن تلخ و شیرین از مدا پیدا آید و سامع را تلخی و شیرینی بخشد انتہی لیکن بفتح قوی و راجح است کہ مصرع ثانی بیت بالا مقوی و مرجح اوست قولہ وزغذای خوش بود سقم و شفا ؛ سقم بالضم بیماری و بیمار شدن و بالفتح کذلک مثل حزن و حزن کذا فی الصراح و شفا بالکسر تندرستی و تندرستی دادن و تندرستی یافتن قولہ مستفید عجمی شد آن کلیم ؛ عجمی آنکہ بر گفتار قادر نباشد و سخن پیدا و فصیح نتواند گفتن و غیر عربی و این بیت با بیت آیندہ مقولہ حق است سبحانہ قولہ خر فروشان خصم یکدیگر شدند الخ میتواند کہ این بیت مقولہ حضرت مولوی باشد در تمثیل دو بیت بالا و میتواند کہ این نیز مقولہ حق باشد سبحانہ قولہ پس بفرمودش خدا ای ذوالباب ؛ الباب بضم خالص ہر چیزے ہر چیزے بے نغش و میانہ ہر چیزی قولہ فرق جیب و اب میکندای ذوالمنن ؛ منن بکسر جمع منت و فاعل میکند حکمت قولہ بہر اظہار ست این خلق جہان ؛ نخ یعنے میرانیدن و ابلاک خلق بہر اظہار نیک از بد واجب است چرا کہ مقصود از آفرینش خلق اظہار حکمتہاست پس اگر اہلاک ایشان درمیان نیاید اتیاز نیک از بد صورت نبندد و چند اگر دان نیک از بد کہ از جملہ حکمتہاست ظہور نپذیرد

بیان آنکہ روح حیوانی و عقل جزوی و وہم و خیال بر مثال دوغ اند

قولہ بچنانکہ روغن اندر تن دوغ ؛ تن بیشت و گوشت تازہ و جای سخت بلند و مرد باقوت کذا فی التاج و نیز انچہ بسطور درمیان صفحہ بنویسند ضد حاشیہ و اینجا بمعنے اخیر است یعنی درمیان دوغ قولہ روغن جان اندر روغانی ولاش ؛ لاش مخفف لاشی قولہ دوغ را در خمرہ جنبانندہ ؛ خمرہ بضم خای معجمہ خم کوچک را گویند قولہ تا بدانم من کہ پنہان بود من ؛ یعنی چیزی کہ بلفظ من ازان تعبیر میکنند و آن روح است نہ بدن قولہ یا کلام بندہ کان جزو اوست الخ غنیش ہمانست کہ شارحی نوشتہ کہ حاصل آنکہ جدا کردن روغن جان از دوغ ابدان بارسال رسولست یا بکلام بندہ کہ نسبت او بارسول مثل نسبت جزو است باکل و از جملہ اولیای اوست سبحانہ انتہی ولیکن یقین میدانم کہ شارح مذکور اطلاع بر سرے کہ در نیجا بسوی آن اشارت فرمودہ اند نیافتہ باشد و آن در اثبات جزویت عارف کاملست مر رسول را پس دریاب کہ جزو رسول چہ باشد مصرع پارہ از نان لقین ہم نان بود ؛ فافہم و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنے روغن از دوغ بیرون نیاید مگر بفرستادن رسول کہ از جنس بندگان باشد یا باستماع کلام بندہ کہ نسبت او با رسول نسبت جزو باشد باکل و آن ولی است یا بتعلیم الٰہی بواسطہ چنانچہ در مادہ آدم و عیسیٰ بظہور آمد انتہی در قول خویش کہ یا بتعلیم الٰہی بواسطہ الخ باشد غلط کردہ است و مشعار غلط آنست کہ ہر دو بیت آیندہ را کہ ؛ یا چو آدم کرد تعلیمش خدا ؛ الی آخر ہا مربوط باین بیت شمردہ و نہ چنانست چنانکہ خواہی دانست قولہ در رود در گوش او کو وحی جوست ؛ در نیجا نیز اشارت است بہمان سر کہ در مصرع اول بآن اشارت فرمودہ اند پس بنگر کہ کلام عارف کامل را وحی گفتہ اند پس در یاب کہ ہر کہ کلام او وحی بود جزو رسول نخواہد بود اما مشکل کہ تو کلام رسول را نیز وحی نمیخواہی دوحی را منحصر در کلام اللہ میدانی با آنکہ خود کلام اللہ میفرماید کہ ما ینطق عن الہوی ان ہو الا وحی یوحی ای عزیز تقلید دیگر است و تحقیق دیگر تا از تقلید نہ برآئی تحقیق نہ در آئی واللہ ولی الہدایہ

قوله اذن مومن وحی ما راو اعی است و انچنین گوشی قرین داعی است ۵ داعی بو او نگهدارنده و یاد دارنده و داعی بدل مهمله خواننده و این بیت مقوله حضرت مولوی است رح چون در بیت بالا فرمودند که یا کلام بنده که جزو رسول است در گوش کسے که وحی جواست در رود در نیجا مے فرایند که گوش مومن نه گوش غیر او کلام ما او لیا را که وحی است نگهدارنده است و وجه توصیف کلام اولیا بوحی ہانست که ایشان جزو رسول اند پس کلام ایشان نیز وحی باشد و انچه شارحی در نیجا نوشته که این بیت مقولهٔ حق است عز شانه اتتے دال بر بیچیری اوست و از نیجاست که در مصرع اول بیت بالا گفته بود که بیقین میدانم که اطلاع بر بهر نیافته است اگر در انجا مطلع میشد این بیت را مقوله حق نمیگفت و حیرت درین است که این را بکدام بیت مربوط داشته باشد چرا که در ابیات سابقه هیچ بیت مقوله حق نیست تا بآن مربوط شود اگر هست در سرخی بالاست لیکن آنجا درین مطلب هیچ مناسبت ندارد برای مقوله حق بودن ربطش ضرور ست و بی تحقق ما یربط به مقوله حق قرار دادن از عقل دور قوله ارنباشد طفل را گوش ۵ در شد بضم بره شدن و بفتحتین لغة فیه قوله وانگ گوش کر و گنگ از آفتے است ۵ زانکه در گوشش رسیده ملتی است ۵ کان پذیرای دم و تعلیم نیست ۵ لاجرم مر نطق را تسلیم نیست ۵ این دو بیت تفسیر بیت بالا است که ۵ وا یا هر کرا اے گنگ بود ۵ الخ و لفظ آنکه مبتدا موصوف است و گوش کر بحذف مضاف صفت وے و گنگ معطوف بر صفت و از آفتی ست خبر مبتدا و مصرع ثانی علت حکم مصرع اول و مصرع اول بیت دوم مربوط بمصرع ثانی بیت اول و بیان تاثیر علت در گوش و مصرع ثانی بیت دوم جزای شرط محذوف ست یعنی آن کس که صاحب گوش کر و گنگ ست بسبب آفتی است و کر و گنگ بودن بسبب آفت برائے آنست که در گوش وی علتی رسیده است که وی را از پذیرائی دم و تعلیم مانع گردیده و چون پذیرای دم و تعلیم نشد پس ناچار مر نطق را تسلیم نباشد قوله یا چو آدم کر تعلیمش خدا ۵ الخ مربوط است به بیت بالا که ۵ آنچنان که گوش طفل از گفت ام ۵ الخ و انچه محمد رضا نوشته به بیت سابق که آنچنانکه گوش طفل از گفت ام ۵ یا کلام بنده گان جزو اوست ۵ الخ مربوط شمرده چنانچه از تقریرش در آنجا معلوم میشود غلط کرده است نمی بیند که درین بیت و بیت آینده ذکر ناطق بودن آدم و عیسی است تعلیم الٰهی بی حجاب مادر و دایه نه ذکر برآوردن ایشان زار و غمن را از دوغ تعلیم اے قوله چنیشے بایست اندر اجتهاد ۵ تا که دوغ آن روغن از دن بازداد ۵ دن بفتح دال مهمله و تشدید نون خم و این بیت مربوط است بابیات بالا که ۵ تا فرستد حق رسولی بنده ۵ الے آخرها یعنی رسول حق را یا جزو رسول را چنیشے ضرور بوده است تا که دوغ آن روغن را از خم بازداده و در بعضے نسخ بجای دن دل واقع شده یعنی تا که دوغ آن روغن را از باطن خود بازداده قوله دوغ روغن ناگرفتست و کهن ۵ الخ یعنے تو که از دوغ تن خود روغن جان نگرفته و کهن شده است تا که روغن از وی نه براری باحتیاط نگاهدار و خرچ کن یعنی ناکاره مدان قوله زانکه این فانی دلیل باقی ست ۵ یعنی تن فانی دلیل وجود روح باقی است که بعد فنای تن باقی باشد و دلیل از آنست که اگر روح باقی بادی نبودی بعدم اصلی خود رجوع نمودی بلکه از عدم باوجود نیامدے که این صورت اوست

وقائم بدو قوله لابه مستان دلیل ساقی است ۱۲ لابه تملق و دستنی و بازی انمصرع تمثیل مصرع اول ست یعنی تن دلیل است بر وجود و روح چنانکه لابه مستان در عالم مستی دلیل ست بر وجود ساقی که از دستش می نوشیده اند قوله روئین اندر دوغ پنهان میشود ۱۲ الخ این بیت در بعضے نسخ یافته نشده و شارحی نیز نوشته که این بیت از ملحقات است انتهی و غالب که چنین باشد

مثال دیگر هم درین معنی

قوله زان شناسی بادرا که آن صباست ۱۲ یا دبور آمد بیان آن خفاست ۱۲ دبور نفخه اول ست و انکه بنام کدام باد است و دبور نام کدام در بیت ثالث بیان می فرماید یعنی از بازی معلوم میکنی که باد صبا است یا باد دبور پس آن بازی بیان کننده آن خفا باشد دال بر وجود باد قوله [illegible] نفخه اول و دل نزد عرفا عبارت از حقیقت جامعه انسانی است در مقدمه شرح فصوص قیصری است که فواد نام مرتبه ایست از مراتب حقیقت انسانی مثل سر و خفی و روح و قلب و غیرها پس تسمیه آن بفواد باعتبار تاثر اوست از مبدع خود چه فاد بلغت یعنی جرح و تاثر است و در انجا وجه تسمیه وی بهر یکے از اسامی مذکوره بیان یافته اگر خواهی در آنجا ببین و جان جان انسان کامل و جان جان حق سبحانه و تعالی ۱۲ قوله تشرو عکس آن بود خورشید روز ضمیر آن راجع بشرق قوله زانکه چون مرده بود تن بی لهب ۱۲ پیش او نی روز نماید نه شب ۱۲ لهب بفتحتین زبانه آتش یعنی خورشید روز عکس حقیقت انسانی که شرق خورشید باطن فروزست برای آنست که تن یعنی آفتاب روز بی لهب یعنی بی نور آفتاب معنوی همچو مرده است و وجودی ندارد نه روز پیش او دیده میشود و نه شب یعنی موجب نمود هیچ چیز نتواند شد یا گوئیم که مراد از تن همین جسم باشد و از لهب روح و در نصورت لفظ چون شرطیه بود و ما بعد آن شرط و مصرع ثانی جزا پس مصرع اول بر سبیل تشبیه باشد یعنی چون جسم بی روح مرده است و نسبت آفتاب روز با آفتاب معنوی نسبت جسم است با روح پس پیش او بی آفتاب معنوی نه روز دیده میشود و نه شب قوله در نباشد آن چو این باشد تمام ۱۲ الخ یعنی و اگر خورشید روز نباشد چون آفتاب معنوی بی شب و بی روز یعنی بی خورشید روز کامل و تمام ست کارش با انتظام است یعنی روشن و تابان است پس لفظ بی شب و بی روز از قبیل ذکر لازم و اراده ملزوم او و مربوط باشد بهم چنانکه خود را گر نابینا مربوط دارند نیز میتواند یعنی چون این آفتاب معنوی نداشته کامل و تمام است کارش با انتظام است و لازم روز بودن خورشید را ظاهر است و لازم شب پس لازم غروب است او ست یا گوئیم که ذکر شب در انجا به تبعیت روز است و اگر شب و روز را بر معنی خود دارند نیز میشاید یعنی و اگر خورشید فلک نباشد چون این آفتاب معنوی نداشته کامل است بی شب و روز روشن و تابان ست محتاج خورشید فلک نیست و درین صورت بی شب و روز جز بما بعد خود مربوط نتواند شد ذکر بی شب و روز درمیان شرط و جزا اشارت ست بآنکه در آنجا که روشنی او ست شب و روز نیست و نیز اشارت ست بر آنکه او طلوع

وغروب مبرا است وعلی الدوام تابان است قوله همچنانکه چشم می بیند بخواب یا بی مه وخورشید ماه وآفتاب یا مراد از ماه وآفتاب صور جمیله است یا مطلق صور والا فائده معنی ندهد چه بر تقدیر عکس معنی آن بود که در بیداری ماه وآفتاب را ماه وآفتاب می بیند واین معنی ندارد پس ضرور است که از ماه وآفتاب صور مراد دارند وتعبیر از صور بماه وآفتاب که موجب ازدیاد حسن شعر است بجهت آنست که اینها مرایای حسن وجمال حق اند ودرین بیت تشبیه آفتاب معنوی در عدم احتیاج بآفتاب ظاهر بچشم نیست تا معنی چنین بود که آفتاب معنوی احتیاج بخورشید فلک ندارد چنانکه چشم در عالم خواب در دیدن صور محتاج بآفتاب نبود بلکه درین بیت بیان مثال حکم بیت بالاست چنانکه صرفی برای مسئله از مسائل صرف مثالی بیاورد وگوید که فعل لازم آنست که بر فاعل تمام شود ومفعول بر انخواهد چون ذهب پس فعل لازم را بذهب تشبیه نداده است والا لازم نمی آید که فعل لازم مغائر ذهب باشد ومشابه او ونه چنان است بلکه عین آنست پس معنی آن بود که آفتاب معنوی محتاج خورشید فلک نیست بی اور وشن وتابان است چنانکه در عالم خواب که ماه وخورشید نیست وچشم نیز او صور را می بیند قوله درین برادر آن برادر ابدان یعنی چنانچه مشاهده احوال از ثواب وعقاب در خواب میکنی همچنین بعد موت هم کردنی است قوله ورگویند که هست آن فرع این الخ یعنی اگر گوینده که صور عالم خواب واقعی ونفس الامری نیست فرع صور این عالم بیداریست هرچه در نیجا دیده میشود همان در قوت متخیله بماند وچون وجود قوت متخیله بعد موت مفقود است مشاهده صور عذاب وثواب بعد موت نخواهد بود پس تو ای مقلد بی یقین این قول را بسمع قبول جاده وانچه من ترا در جواب این شبهه میگویم در دل نبه وسه بیت آینده وجواب این شبهه است قوله ۴ بینند خواب بانت وصف حال ۵ الی الابیات الثلث وها بضم زیرکی ودانائی ودور بینی یعنی انچه در تقریر شبهه گفته آمد که هرچه در نیجا دیده میشود همان در قوت متخیله می ماند باطل است چرا که در خواب احوالات می بینی که در بیداری ندیده ونخواهی دید پس معلوم شد که امور عالم خواب اصالة در قوت خیال موجود آنرا صور این صور نباشند بلکه امثال این صور اند چنانچه از ظهور تعبیر خواب درین عالم بعد مدت قصیر یا طویل ظاهر میشود باید دانست که در تقریر شبهه دو قضیه مذکور شدند یکی قول او هرچه در نیجا دیده میشود همان در قوت متخیله می ماند دوم قول او وچون وجود قوت متخیله بعد موت مفقود است الخ وحضرت مولوی رضه که در جواب ابطال قضیه اولی فرمودند وقضیه دوم را فروگذاشت نمودند برای آنست که ابطال قضیه اولی در جواب شبهه کافی است ونیز برای آنست که قضیه ثانیه ظاهر البطلان است زیرا که قوت متخیله چنانکه در حالت حیات باشخص است همچنین بعد موت نیز با اوست جسم شخص اگر خاک شد روح وقوای او درین حالت همچو حالت حیات مصاحب اوست الا آنکه در حالت زندگی بسبب وجود آلات ظاهر وعیان بوده است ودرین حالت بسبب فقدان آنها باطن ونهان است بلکه با هر ذره از ذرات موجودات روح وقوای او موجود است وعدم ظهور بسبب فقدان آلات است پس عین ابطال قضیه ثانیه

ظاهر و عیان بود بابطال آن نپرداختند بلکه ابطال قضیه اولی مستلزم ابطال قضیه ثانیه است زیرا که ابطال حکم
بفرعیت صور خواب و اثبات اصلیت آنها قدم و بقای آنها مستفاد شد و قدم و بقای آنها مستلزم قدم و بقای
موطن آنهاست که قوت خیالیه باشد فقال قوله خواب عامه آن و این خود خواب خاص نباشد اصل اجتبا و اختصاص
اجتبا بکسر بر گزیدن یعنی آن خواب که تو آنرا فرع بیداری میدانی خواب عامه است نه خواب خاص که خواب خاص
آنست که ما گفتیم که آن اصل اجتبا و اختصاص است یا گوییم که آن و این بمعنی چنان و چنین ست و مبتداست و خواب
عامه خبر آن و خواب خاص هم مبتداست و مصرع ثانی خبر آن پس معنی آن بود که چنان و چنین که در ابیات بالا ذکر
کردیم خواب عامه ست و تحقیق خواب خاص اصل اجتبا و اختصاص است و آن مشاهده حق است بسحانه پس مراد
از عامه در توجیه اول اهل دنیا باشند که بهمین امور دنیوی را که در بیداری بآن مشغول باشند در خواب به بینند و خواب
شان تعبیرے ندارد و مراد از خاص اهل عقبی که زهاد و عباد و اهل سلوک باشند که صور غریبه عالم آخرت را در خواب
مشاهده کنند و تعبیر خواب شان بظهوری آید و مراد از عامه در توجیه ثانی آنانکه در توجیه اول از خاص مراد بودند تا بار
آنکه ایشان اصحاب ولایت عامه اند و مراد از خاص اهل معرفت که ارباب ولایت خاصه اند و انچه محمد رضا در توجیه
دوم نوشته که دوم آنکه حالت خواب عامه ست انچه بیان کردیم که صور اشکال غریبه را می بینند و در پی تعبیر آن
می دوند اما حالت خواب خاص فوق آنست که در بیان نگنجد زیرا که خاصان حق را چه در خواب و چه در بیداری
جز یک حقیقت مشهود نگردد انتهی اگرچه نیش صحیح است و مآلش راجع بتقریر ثانی فقیر لیکن در ترکیب بیت غلط کرده ست
چه در نصورت مشار الیه اذا این ست نیست تا ان قوله اهل دل باید تا چو خسید او ستان بکسر به پشت خوابیده
قوله خر در هندستان ذکر داست غرض از خواب بکسر اول و تعبیر معجبه بغرب شدن قوله ذکر هندستان کند پیل از
طلب پس مصور گردد آن ذکر ش بشب اگر کسے در بیجا توهم کند که این بیت تقویت میدهد آن شبهه را که در سابق
تقریر نموده دفع آن فرموده اند گفته شود که مقصود و این بیت آنست که عاشقان حق بسبب کثرت ذکر در خواب جز او را
نه بینند برای آنکه در صور عالم خواب موجود جز وی نیست چنانکه در عالم بیداری موجود اوست و بس پس ایشان بسبب
کثرت ذکر چیزے را که در حقیقت و نفس الامر در عالم خواب موجود است می بینند نه آنکه ایشان بسبب کثرت ذکر جز
حق را در خواب نه بینند با آنکه وی در آنجا وجود و تحقق ندارد پس مطلب شبهه دیگر باشد و مقصود این بیت دیگر قوله
اذکروا الله ذکرا هر اوباش نیست اذ ارجی بر پاے هر قلاش نیست اوباش بفتح مرد فرومایه و ناکس و مراد از هر جنس
آمیخته و در استعمال مرد دیوانه و قلندر و سرگشته و پریشان و قلاش بفتح و تشدید مجرد و لوند و بی نام و ننگ و مصرع
اول اشارت است بآیه کریمه که در سوره زخرف در سیپاره و من یقیضت واقع شده یا ایها الذین آمنوا اذکروا
الله ذکرا کثیرا و سبحوه بکرة و اصیلا یعنے ای کسانیکه گرویده اید یاد کنید خدائے را یاد کردنی بسیار و تسبیح گویید او را

یا نماز گذارید برای وی بامداد و شبانگاه چه نماز صبح و شام اشق ست از روی او و مصرع دوم اشارت ست بآیه کریمه که در سپارهٔ عم در سورهٔ فجر واقع شده یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة یعنی ای نفس مطمئنه بازگرد بسوی پروردگار خود در حالی که خوشنود باشی تو از ربت خود و مرضی باشی نزد یک وی ای خوشنود باشد رب از تو و معنی مصرع اول آن بود که ذکر هر او باش یعنی ذکر حق که هر او باش میکند اذکروا الله نیست ای از جنس آن ذکر نیست که بلفظ اذکروا الله بدان مامور شده ایم یعنی ذکر الله نیست پس ذکر هر او باش مبتدا بود و اذکروا الله نیست خبر آن یا امر بالعکس بود پس اذکروا الله مبتدا باشد و باقی مصرع خبر یعنی کلمهٔ اذکروا الله مشتمل ذکر حق که هر او باش میکند نباشد یا بگو که در اذکروا الله ذکر ایشان نیست یعنی در ضمیر جمع مذکور نشده اند و در بعضی نسخ بجای ذکر لفظ کار واقع شده یعنی ذکر کردن حق که اذکروا الله آنرا واجب میکند کار هر او باش نیست و در مصرع ثانی تشبیه امر ارجعی است به بندی که بر پای اسپ بسته درچه آگاه میگذارند تا بآن بند او را از آنجا هر وقت که خواهند بگشند قوله لشنو از مینا گران هر دم طنین و مینا بکسر اول و یای معروف کیمیا و آبگینه و طنین بفتح بانگ کوس و طاس و طنبور و جز آن و آواز پشه و مگس و زنبور و اینجا مراد مطلق آواز ست قوله نقشبند آنند در چرخ فلک و بود بفتح جیم تازی هوا که میان آسمان و زمین باشد و قیل بفتح و تشدید میانهٔ آسمان و زمین و کشادگی وادی قوله آنچنانکه گفت پیغمبر نور دیدهٔ المتین تجافی بفتح یکسو شدن و کنار گرفتن از چیزی و اناب بسر بازگشتن و توبه پیرفتن ضمیر تین در مصرع ثانی بیت بکسر اول راجع ست بنور که در آخر مصرع اول ست یعنی از نور خبر داد که نشانش چنین و چنین ست و درین دو بیت اشارت ست بحدیث شریف که مروی ست از ابن مسعود که گفت

قال النبی صلعم اذا دخل النور فی القلب انشرح فقال رسول الله صلعم عن علامة ذلک النور فقال النبی صلعم التجافی عن دار الغرور والانابة الی دار الخلود والاستعداد للموت قبل النزول یعنی فرمود پیغمبر صلعم چون در آمد نور در دل کشاده شود دل و معاینه کند انوار غیب را و بدان معاینه او را وسعتی و قوتی حاصل گردد که بلاها را تواند بر داشت و محافظت اسرار الهی تواند نمود پرسیدند پیغمبر را صلعم از علامت آن نور پس فرمود پیغمبر که یکسو شدن و اجتناب کردن از دار غرور که دنیای فانی ست و رجوع نمودن بسوی دار خلود که دار آخرت ست و استعداد پیدا کردن برای موت پیش از نزول اجل یعنی بموت ارادی بمیرید که موتوا قبل ان تموتوا

حکایت آن بادشاهزاده که بادشاه حقیقی بوی روی نمود یوم یفر المرء من اخیه وامه وابیه نقد وقت او شد الی آخره

این داستان مربوط است به بیت بالا که گوید تجافی جوید از دار الغرور چنانچه از آن بیت که در آخر این داستان خواهد آمد که گفت رو من یافتم دار السرور و دار رهیدم از دار الغرور ظاهر گردد و قوله یوم یفر المرء من اخیه الخ این آیه کریمه در سپارهٔ عم در سورهٔ عبس واقع شده یعنی روزی که بگریزد مرد از برادر خود و از مادر خود و از پدر خود و قوله

وآیتیناه الحکم صبیا این آیه کریمه در سیپاره قال الم اقل لک در سوره مریم واقع شده یعنی وما دادیم یحیی را حکمت وفهم توریت در حالتیکه کودک بود سه ساله یا هفت ساله قوله پس مطوق آمد این جان بابدن ؛ مطوق بضم اول وطای مفتوح وواو مفتوح مشدد طوق کرده شده یعنی بدن طوقی است در گردن جان که بسبب آن هر دو حالت غم وشادی او را مرگ میشود وناخوش میگردد چنانچه صاحب طوق که طوق در گردن وی باشد در هیچ حالت آرامی ندارد وانچه شارحی نوشته که یعنی بدن طوقی است در گردن جان که در غم وشادی ازان طوق آزادی جوید انتهی ربطبیت آینده آنکه تفسیر این مصرع است باین معنی بی صرف از ظاهر درست نمیشود چه معنی ظاهر مردن از غم وشادی هلاک شدن در رنج کشیدن است ازین حالت نه آزادی جستن از بدن درین هر دو حالت واز بیت ثالث که داخل تفسیر است چه گویم که اصلا بانیمعنی ربطی ندارد واگر تامل صادق کنی دریابی قوله وزدم شادی بمیرد انیت لاغ ؛ انیت بکسر اول یعنی زهی ولاغ بازی وهزل وظرافت قوله این مطوق مشکل جای خنده است ؛ استفهام ست یعنی جای خنده وشادی نیست واگر استفهام نگوئید پس مراد از خنده تعجب باشد از قبیل ذکر مسبب واراده سبب چه تعجب سبب خنده است قوله شاه باخود گفت شادی را سبب غم شود حاصل زهی کار عجب ؛ یعنی عجب است که بسبب شادی غم حاصل شود یا گوئیم که عجب است که شادی را از روی سببیت او غم حاصل شود یعنی سبب حصول غم شود ومآل واحد است اما مخفی نماند که تقریر اول اولی است قوله این عجب یک چیز از یک روی مرگ ؛ وزیکی روز زندگی ورخت وبرگ ؛ این بیت نیز مقوله شاه است وبودن یک چیز از یک روی مرگ واز یک روی زندگی بر دو وجه است یکی آنکه آن چیز به نسبت شخصی مرگ باشد وبه نسبت شخصے دیگر زندگی دوم آنکه آنچیز به نسبت شخص واحد از یک روی مرگ باشد واز یک روی زندگی ودر نیجا مراد همین ست که همین یک شادی شاه را از وجهی موجب حیات بود واز وجهی موجب ممات قوله آن یکی نسبت بدان حالت عذاب ؛ سوی دیگر آب صافی وعذاب ؛ عذاب بفتح در مصرع اول یعنی شکنجه کردن ضد ثواب ودر مصرع ثانی بمعنی لذیذ مشتق از عذوبة وشاید که در مصرع ثانی بکسر بود جمع عذب که آب خوش وپاکیزه باشد وتوصیف اسم جنس باعتبار جمعیت معنوی بصیغه جمع از قبیل من نطفة امشاج واقع شده یقال ماء عذب وماء عذاب واین بیت مقوله حضرت مولوی ست چون در بیت بالا بودن یکچیز از یک روی خوش واز یک روی ناخوش به نسبت شخص واحد بیان شد در نیجا بودن یکچیز را به نسبت شخصے خوش وبه نسبت شخصی ناخوش بیان می فرمایند یعنی شخصیکه باشد که نسبت باو حال توشکنجه وعذاب بود شخصے دیگر باشد که نسبت باو آب صاف وعذاب باشد ومیتواند که در نیجا هم بیان خوش وناخوش بودن یکچیز باشد بنسبت شخص واحد یعنے حال تو به نسبت آن یک شی مرترا عذاب وشکنجه بود وبه نسبت شے دیگر مرترا آب صاف وعذاب باشد واگرچه تبادر از لفظ بیت همان توجیه اول ست لیکن بیت آینده مقتضی توجیه ثانی ست که اندک تامل ودر بعضے نسخ این بیت باین روش واقع شده که ؛ آن یکے نسبت بدان حالت

هلاک و باز هم ازسوی دیگر امتساک و چنانچه شارحی همین نسخه نوشته است و امتساک بالکسر نگاهداشتن و بازایستادن و
پینگ در زدن و آل هردو نسخه واحد است قوله است و تعبیرای صاحب مرح بفتحتین سخت شادی و خوری کردن
و بمعنے تکبر کردن و فاسد شدن نیز آمده قوله یک جان ازجنس این بامن گشت یعنی جان ازجنس این غم بدمن
شده است که مبادا بار دیگر در عالم بیداری روئے دهد و در بعضے نسخ ازجنس این من برشکست بنظر درآمده قوله
چون فنا راشد سبب بے منتها یا از بنجا تا آن بیت که زان همه برمن درین خانه ره است والخ میتواند که مقوله
حضرت مولوی باشد و غرض ازین ابیات اظهار نادانی شاه بود که در تدبیر بند کردن راه فنا بود که اگر پسرش بمیرد
ولدش بجاے او باقی بود و بقای ولد عین بقاے والد است که اولد سرابیه پس مے فرمایند که این تدبیر از راه
نادانی درپیش کرده بود و نمیدانست که راه فنا بند نتوان کرد صد در بروی مرگ مفتوح و کشاده است و مرگ بسوی
هر شخص ازان در باخواهد آمد پس اگر مرگ آن ولد را که یادگار پسر خود پنداشته است دریابد چه کند و میتواند که این بیان
نیز مقوله شاه بود یعنے اگر پسر من بمیرد بجاے او یادگاری باید مرا که من او را از مرگ امان نمیتوانم داد که را بهاے
مرگ بسیار اند پس یادگاری بجای او ضرور است و این احتمال ثانی اولے از اول ست قوله صد دریچه در سوے
مرگ لدیغ یعنے میکند اندر کشادن ثریغ ثریغ یعنے امدیغ بفتح گزنده و ثریغ ثریغ بازای عجمی مکسور بانگ در قوله نار علتها
نظر کن ملتهب یعنے ملتهب با اول مضموم و هاے مکسور شعله زدن قوله او نکرد این فهم پس داد از غرر یعنے الخ غرر بفتحتین و عین
مهمله خطر و بضم ثریغ غایب مثل بیغ ماهی که در آب باشد و بیع مرغ که در هوا بود نیز آمده و لفظ این اشارت بمضمون
مصرع ثانی است یعنے از خوف خطر شمع فانی را بفانی دیگر داد و این فهم نکرد که فانی را بفانی دیگر میدهم و این فائده
نخواهد داد و میتواند که اشارت باشد بمضمون دو بیت بالا یعنی همچو عارف شمعی از شمعی برافروخت و او کار عارف را فهم
نکرد که وی از شمع فانی شمع باقی روشن کرده است بلکه دانست که کار سن مثل کار اوست و از خوف خطر شمع فانی
را بفانی دیگر داد قوله چاره اندیشید لیکن چاره نی یعنی چاره بادشاه که شمع فانی را بفانی دیگر داد چاره سودمند
نبود قوله گفت با خود نیست بیرون رفتنی یعنے چاره اندیشید و با خود گفت که چون مرگ پسر در پیش ست ازین چاره
گزیر و چاره نیست

عروس آوردن بادشاه

قوله فرخ او گردد زبعد باز باز یعنے فرخ بفتح بچه هر مرغ قوله بهر این فرمود آن شاه نبیه یعنے نبیه بفتح اول و کسر ثانے
آگاهی دهنده و آگاه قوله مصطفے که اولد سرابیه یعنے پسر سر پدر خود است یعنی آنچه در ذات او بود از صلاح و
فسق و خیر و شر و کمال و نقصان و کفر و ایمان در صورت پسر بوجود آمده است اگر کسے گوید که هرگاه چنین ست پس
باید که از مرد صالح جز و لد صالح بظهور نیاید و از اهل خیر جز صاحب خیر پیدا نشود و از کامل جز صاحب کمال متولد نگردد

واز اهل ایمان جز صاحب ایمان وجود نگیرد و همچنین فاسق و شریر و ناقص و کافر حالانکه از صالح و لد فاسق و از خیر شریر و از کامل ناقص و از مومن کافر هم پیدا میشود و همچنین بالعکس گوئیم که مقصود شریف آنست که هر چه و لد بدان موصوف است در ذات والد بوده است که از انجا در وی ظهور کرده پس کفره لد از ذات والد بظهور می آید عام است که والد او کافر باشد یا مومن چه در ذات هر انسان این هر دو وصف موجود است در بعضی وصف ایمان بالفعل است و وصف کفر بالقوة و در بعضی بالعکس پس از بودن و لد سرابیه لازم نمی آید که از مومن جز مومن پیدا نشود **قوله** نی زنسل پادشاه طالحی ✤ طالح مرد بد بضد صالح دبی سامان **قوله** شد مفازه بادیه خونخوار نام ✤ مفازه جای فیروزی و رستگاری و بیابان **قوله** نیکبخت آن بس را گویند عام ✤ پس بکسر بد و مراد دنیا دار است

اختیار کردن بادشاه دختر زاهد را از جهت پسر

قوله شرط کفویت بود در عقل و نقل ✤ کفو بضم همتا و انباز **قوله** تو ز شح و بخل خواهی وز دها ✤ شح بضم شین معجمه بخل و حرص و دها بضم زیرکی و دانائی و دلیری و دور بینی **قوله** در قناعت میگریزد از تقاء ✤ نزلیمی و کسل همچون گدا ✤ تقا بضم پرهیزیدن و ترسیدن و لیمی بخیلے و ناکسے ✤ **قوله** میکند او را اگر اگوید همام ✤ همام بضم بلند همت و مهتر و بادشاه و اینجا بمعنے اولست و فاعل گوید بلند همت یعنی بلند همت اینچنین شاه را گدا گوید و اگر فاعل گوید گدا را گویند نیز شاید یعنی اینچنین شاه را گدا همام و بادشاه گوید و بریں تقدیر همام بمعنے ثالث باشد لیکن توجیه اول اولے است **قوله** گفت گوشهر و قلاع او را جهیز ✤ قلاع بالکسر جمع قلعه و جهیز بکسر ساختگی برائے دختر و مرده و بفتح نیز لغتے است دران **قوله** یا نثار گوهر دو دینار ریز ✤ گوهر دو دینار ریز صفت نثار است یعنے نثاری که ریزنده گوهر دو دینار است **قوله** گفت رو هر کو غم دین بر گزید ✤ الخ اشارت ست بحدیث شریف من جعل الهموم هما واحدا کفی الله جمیع همومه یعنے کسی که گرداند غمها را غم واحد اے از همه غمها غم دین بر گزید بس شد الله تعالے جمیع غمهائے او را یعنے او را بهیچ چیز و بهیچ سبب حزین و غمگین نگرداند و بسرور حقیقی مسرور ساخت **قوله** صید دین کن تا رسد اندر تبع ✤ تبع بفتحتین پیروی کردن و پیروی کننده **قوله** حسن و مال و جاه و بخت منتفع ✤ کلمه به از لفظ منتفع محذوف است چه در اصل منتفع به است مثل معتبر و معتمد و مشترک که در اصل معتبر به و معتمد علیه و مشترک فیه است **قوله** در تبع دنیاش همچون پشک و موه ✤ پشک بضم بلے پارسی و سکون شین معجمه سرگین گوسفند و شتر و جز آن **قوله** شه بچه شد عاشق کپیر زشت ✤ تا عروس و ان عروسی را بهشت ✤ کپیر گنده پیر که پیر خرف و فرتوت باشد و عروس بفتح زن نو کد خدا و داماد را هم گویند و عروس اول بمعنے اول است و عروس ثانی که بایای مصدریه است بمعنے ثانی ست یعنی عروس را و دامادی خود را بگذاشت و اگر یای مصدریه نگویند بلکه یای نسبت دانند هم شاید پس عروسی بمعنے شادی باشد که روز آوردن عروس بخانه بکنند **قوله** یک سیه دیوے دکابولی زنی ✤ کابولی یعنے کابلی و از پاد و او بجبت وزن شعر است **قوله** گشت آن

شهزاده مدهوش و نزار و نزار با اول مکسور ضعیف ولا نعر قوله نی خرد هشت آن پسر را نی ضمیر و فاعل هشت گذده پیر یعنی هیچ یک از عقل و ضمیر آن پسر نگذاشت

مستجاب شدن دعاے بادشاه

قوله دست بر بالای دست است ای فنا و اشارت ست بآیه کریمه که در سورهٔ یوسف در سیپاره و ما ابرئ نفسی واقع شده فوق کل ذی علم علیم یعنے بالای هر صاحب علم عالمی و دانائی است قوله نهای دست با دست خدست و اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره هم در سورهٔ فتح واقع شده ید الله فوق ایدیهم یعنی قوت خدا بالای قوتهاے ایشان است قوله جز من واهی رسیده زین گران و واهی زیرک و دانا و دلیر دود در بین قوله نک برآرم دستهای زین وار و دمار بفتح هلاکی و انتیخ و بن برکندن و هلاک کردن و دود که تبا زیش دخان خوانند قوله نی زشا گردی سحر مستخف بضم سبک کرده شده اسم مفعول است از استخفاف قوله آن گرههای گران را برکشاد و پس زحمت پورشه را راه داد و فاعل کشاد شاه چنانکه در دو بیت بالا فاعل دید و کشود شاه بود و فاعل داد کشادن که در ضمن کشاد مفهوم شد و میتواند که فاعل کشاد ساحر باشد و برین تقدیر فاعل راه داد نیز همان ساحر بود یعنی بادشاه آن گرهها را پیش ساحر بیاورد و دے آن گرهها را برکشاد و پورشه را از محنت راه داد و خلاص ساخت و وجه اول اگرچه بعبارت اقرب است لیکن وجه دوم بمعنے قریب تر ست فتامل قوله سوی تخت شاه با صد امتحان و امتحان بکسر آزمودن و تامل کردن در سخن و روشن کردن و فراخ کردن حق تعالے دل را بایمان کذا فی منتخب اللغات و در اینجا بمعنی اخیر خواهد بود یعنی با کمال روشنی و فراخی دل سوی تخت شاه دوان شد و در کشف اللغات معنی امتحان در محنت و بلیه افتادن نیز نوشته و در اینجا باین معنی هم میتواند شد لیکن در اینصورت لفظ شاه مضاف بود و با صد امتحان صفت شاه سوے تخت شاه که با صد محنت و بلیه بود و اگر درین صورت متعلق بلفظ دوان گوئیم و شاه را موقوف خوانیم چنانکه در صورت اول بوده نیز وجهے دارد یعنے با صد محنت و بلیه ای) خوف غضب شاه دوان شد و بیت آینده مجوز این معنی است قوله شاه آئین بست و اهل شهر شاد و آئین دو معنی دارد اول رسم و روش بود دوم آذین باشد و آذین قبها که بدان شهر را بیارایند و نیز آرایش و اینجا بمعنے ثانی است قوله ای عجب آن روز روزا مرور روز و این مصرع مقوله عام ست یعنے عالم از سر زنده گشت و این نگفت که ای عجب آن روز که شاهزاده اسیر عشق کمپیر بود هم روز بوده است و امروز که از بند عشق وے خلاص یافته هم روز است یعنی جای تعجب است که دران روز بچه حد غم و الم داشتیم و درین روز بچه مرتبه سرور و شادی روے داده است قوله یک عروسی کرده شاه او را چنان که جلاب و قند پیش سگان و عروسی شادی آوردن عروس و جلاب بضم و تخفیف معرب گلاب و شربت قند و این بیت مربوط است ببیت بالا که شاه آئین بست و اهل شهر شاد و الخ و ضمیر او راجع بشاهزاده یعنی شاه

برلے شاہزادہ از سر نو یک عروسی کرد کہ از بسیاری نعمتہا جلاب و قند پیش سگان ریختہ بودند قولہ تا سہ روز از صد او کم شد فواد ۵ صد سینہ و فواد بضم دل معنی دل و وجہ تسمیہ آن بفواد عنقریب در سرخی مثال دیگر ہم ریں معنی مرقوم شدہ ہست فتذکر قولہ یاد آور زان ضجیج و زان فراش ۵ ضجیج بفتح ہم بہتر ۵ قولہ وارہیدم از چہ دار الغرور ۵ غرور بضم فریفتن قولہ مخلص این قصہ بر گفتم تمام ۵ مخلص بفتح اول خلاصی یعنے در سرخی آینہ مخلص این قصہ تمام بر گوئیم و اتیان بلفظ بر گفتم کہ دال بر ماضی ہست بلاحظہ آنست کہ آن مخلص از انرو کہ گفتنش یقینی است و بے ہیچ در نگ گفتہ میشود گویا گفتہ شدہ ہست

در حقیقت و ماہیت شاہزادہ و شرح آن

قولہ چون در افگندت درین آلودہ روز ۵ لفظ زدوز کہ بجہت قافیہ عوذ بذال معجمہ واقع شدہ یعنی زدوا ست بدال مہملہ چنانکہ بودراکہ بدال مہملہ ہست بذال معجمہ خوانند واین در شعر متقدمین کثیر الوقوع ہست قولہ تا رہی زین جادوئے وزین قلق ۵ قلق بفتحتین بے آرامی دبی آرام شدن و خلجان و جنبیدن قولہ زین نبی دنیات را سحارہ خواند ۵ اشارت ہست بحدیث شریف الدنیا سحارۃ یعنی دنیا سحر کنندہ است یعنی مکارہ است کہ کارہای او ہمہ مانند سحر نمود بی بود ست و فریبندۂ خلق قولہ در درون سینہ نفاثات اوست ۵ نفاثات جمع نفاثہ است کہ مشتق ہست از نفث کہ بمعنے دمیدن باشد پس نفاثات زنان ساحرہ باشند کہ در عقد ہا سحر میدمند یعنے مراد از قول حق تعالی ومن شر النفاثات فی العقد بحسب بطن دنیاست پس لفظ نفاثات موقوف ہست نہ مضاف و آنچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ نفاثات دمیدنہائے جادوان بر عقد انتہے سہو صریح ہست چہ دمیدن معنی نفث است نہ معنی نفاث چنانچہ در صراح است کہ نفث در دمیدن و نیز در وست کہ دہو قولہ تعالے ومن شر النفاثات فی العقد ومن السواحر انتہے غرضکہ مشار الیہ سہو کردہ است قولہ عقدہای سحر را اثبات اوست ۵ لفظ اثبات موقوف ہست و بمعنے ثبتا بالطریق مبالغہ باشد از قبیل زید عدل قولہ حل سحر او برای عامہ نیست ۵ در بعضے نسخ بہای عامہ نیست و نظر باین نسخہ میرنور اللہ نوشتہ کہ پای بمعنے سعی و تردد مستعمل شدہ است چنانچہ حق سعی را پاے مزد میگویند انتہے الحق کہ تقدیر این نسخہ ہمین معنے باشد قولہ بچو ماہے بستہ است او شست ۵ شاہزادہ مانندہ سالی دو شست ۵ شست بفتح انچہ بدان ماہی گیرند و نشتر حجام کہ بدان رگ زنند و گرفت سوفار تیر بزہ کمان ہنگام انداختن تیر و یعنی مضراب و زنار گبران و تار رود و تار ابریشم و حلقۂ رسن و کمند و زلف و امثال آن و یعنی عدد ستین و برائے دفع التباس بوقت استعمال در عدد معین شصت بصاد و ہملہ نیز نویسند قولہ پس طلب کن نفحۂ خلاق فرد ۵ یعنے نفحہ انبیا و اولیا کہ عین حق اند و مظہر ذات و صفات او فافہم قولہ سابقے خواہی بر و سابق بجو ۵ حرف یا در لفظ سابق بتواند کہ برای مجہول باشد و مراد از سابق اول رحمت حق بود کہ از قہر او سابق ہست و مراد از سابق دوم انبیا و اولیا کہ بر ہمہ عالم سبقت دارند یعنی اگر رحمت

حق را خواهی انبیا و اولیا را بجو که رحمت او از ایشان یافته میشود و بدین تقدیر حرف یا زائده باشد بحمت و زن شعر و فصاحت کلام درآمده و میتواند که یای معروف باشد در نصورت مراد از سابق دوم رحمت حق باشد یعنی اگر تقدم و سابقی میخواهی رحمت حق را که مظهر آن انبیا و اولیا اند بجو تا بواسطهٔ آن رحمت با صالحان تزوج یابی و در گروه ایشان داخل شوی آنچه شارحی نوشته که حاصل آنکه اگر سابقے خواهی در جست و جوی سابق که از اولیای اوست بجانه سعی نما تا در سلک صحبت نفوس قدسیهٔ ایشان انسلاک یابی لفتے سهو کرده است که جستن را بمعنی طلب و جستجو فهمیده تا سبب رسیدن بصحبت اولیا بود بلکه مراد از جستن از قبیل ذکر سبب و ارادهٔ سبب دریافت سابقان است که آن دریافت سبب رسیدن شخص ست بصلاح و دخول در زمرهٔ صالحان و سبب همین سهو است که تقریرش براه مخالفت مقصود قدم نهاده است زیرا که این تقریر بیان میکند که سابق را طلب کن تا در صحبت اولیا برسے و مقصود این مصرع آنست که سابق را بجو تا سابقے بیابی پس ناچار از جستن دریافتن مراد باید داشت آرے اگر شارح آیه چنین تقریر کردی که در جست و جوی سابق سعی نمائی تا در سلک صحبت نفوس قدسیه ایشان انسلاک یابی و از انسلاک در صحبت ایشان سابقے بیابی بارے تقریرش ادای مقصود میکرد و در تقریر مذکور سهوی دیگر است بزرگ تر از سهو مذبور و آن آنست که از هیچ یک از هر دو لفظ سابق رحمت حق مراد ندانسته تا این مصرع با مصرع اول ارتباط پیدا کند چه از سابق دوم اولیا مراد داشته و حرف یا را که در سابقی است یای معروف خوانده چنانچه سوق عبارتش بآن گواهی میدهد و یای معروف نمیگذارد که از سابق اول رحمت حق مراد دارد قوله تا رسی اندر نفوس زوجیت ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره عم در سورهٔ اذا الشمس کورت واقع شده و اذا النفوس زوجت یعنی و آنگاه که نفسها جفت گردانیده شوند یعنی هر کس را با مثل او جفت گردانند چنانچه صلح را با صلح و طالح را با طالح قوله با وجود زال ناید آن حلال ؛ در شبیکه در بران پر دلال بشبیکه بفتح دام و دلال بفتح و کسر نازحسن و ضمیر آن راجع بتجویز نفوس یعنے مادام که فریفتهٔ زال دنیا باشی و در برادام چو صید در دام گرفتار آن تزویج نفوس ترا حلال نیاید یعنے ترا با صالحان جفت نکنند و بر تو حرام سازند قوله اینجهان و آنجهان را صرتان ؛ ضرتان بضم ضاد معجمه و تشدید رای مهمله مفتوح دو سنگ آسیا دو زن که در حبالهٔ یکمرد باشند و اینجا بمعنے اخیر است قوله صحت این تن سقام جان بود ؛ سقام بفتح بیماری و نام بیابان قوله سخت مے آید فراق این ممر ؛ پس فراق آن مقر دان سخت تر ؛ ممر بفتح هر دو میم و تشدید رائے مهمله صیغهٔ ظرف است از مریر یعنے جائے مرور و گذشتن و برای ضرورت حرف را را محذوفه ساخته اند و همچنین لفظ مقر ظرف است یعنے جای قرار و تخفیف حرف را برای ضرورت ست و فائدهٔ اطلاق ممر بر این جهان و اطلاق مقر بر آنجهان عیان ست حاجت بیان ندارد قوله صبر چون داری ازان چشمه آله ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره عم در سوره غاشیه واقع شده فیها عین جاریه یعنی دران بهشت چشمه ایست روان قوله چون نداری

جدا و زشیر بون ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ تبارک در سورۂ ہل اتی واقع شدہ ان الابرار یشربون من کاس کان مزاجہا کافورا یعنے بدرستیکہ نیکوکاران بیاشامند در آخرت از جام خمری کہ باشد آمیختگی آن کافور قولہ از تصور چشم باشد آن عثار ؛ گونہ بنید شیب و بالا راجہار ؛ عثار یکسر بسرور در آمدن و جہار یکسر آنکار قولہ صورت پنہان و آن نور سہ ین الخ صورت مبتدا موصوف است و پنہانی صفت و نور جہین معطوف بر صفت و مصرع ثانی خبر مبتدا یعنی صورت پنہان کہ عبارت از ذات ست و نور جہین پیدا کہ کنایت از اسما و صفات ست چشم انبیارا دو بین کردہ و نور جہین اگرچہ مطلق واقع شدہ و بہ پیدائی یا پنہانی مقید نفرمودہ اند لیکن جوہر نور دال بر آنست کہ مراد نور پیدا است چہ پیدائی در مفہوم نور است پس در دلالت برین وصف محتاج قید نباشد بخلاف صورت کہ در دلالت بر پنہانی محتاج قید ست و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنی صورت پنہان و آن نور جہین پنہان چشم انبیارا دو رہین کردانہی سہو است لما عرفت و آنچہ شارحی دیگر نوشتہ کہ نور جہین مربوط با مصرع ثانی است و فاعل کردحاصل آنکہ با وجود خفای صورت ظہور نور جہینش چشم انبیارا دو رہین و بینا ساخت انتہے غلط کردہ است کہ نور جہین را با مصرع ثانی مربوط نمودہ چہ در نیصورت خبر مبتدا موصوف کہ صورت پنہان باشد پیدا نیست کما یظہر بادنی تامل قولہ چشم عقل و روح را گرکین کند ؛ گرگین بہر دو کاف فارسی و اول مفتوح آنکہ زحمت گرداشتہ باشد و گرجوشش است مشہور کہ بہندے کھاج گویند قولہ دو دوان سوی سراب با غرر ؛ غر بفتحتین و غین معجمہ خطر قولہ اللہ اللہ ببرہ اللہ خسپ ؛ اللہ اللہ یعنی بترس از خدا یا سوگند بخدا قولہ از خیالات نُعاست برکند ؛ نعاس بضم مقدمہ خواب و در صراح بمعنے خواب و بخواب شدن مرقوم ست قولہ ہم ہبا اندر ہبا ہبا ست ؛ ہبا بالفتح والمذ ذرات خاک کہ در شعاع آفتاب از روزن پدید آید قولہ موج بروی میزند بے احترازہ ؛ ای موج آن جو کہ بر لبش خوابیدہ است ؛ قولہ آب اقرب منہ من حبل الورید ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ حم در سورۂ ق واقع شدہ نحن اقرب الیہ من حبل الورید

یعنی ما نزدیکتریم باو بسان از رگ جان وے

حکایت زاہدی کہ در سال قحط شاد و خندان بود

قولہ بود او خندان و گریان جملہ رہط ؛ رہط بفتح قوم و قبیلہ قولہ گرد صلح ست یا خود ملحمہ ست ؛ ملحمہ بفتح جای جنگ عظیم و در صراح ست فتنہ و جنگ بزرگ قولہ در بیابان سبز تر از گندنا ؛ بفتح کاف فارسے سبزہ کہ میان ترب و پیاز کارند

بیان آنکہ مجموع عالم صورت عقل کل است

قولہ کل عالم صورت عقل کل ست ؛ در اصطلاح این طائفہ عقل اول را کہ مشتمل ست بر حقایق اشیا بر وجہ اجمال عقل کل و لوح القضا و ام الکتاب و قلم اعلی و روح اعظم و عرش مجید و درۃ البیضا و عقاب گویند و نفس کلیہ را

کہ مشتمل ہست بر حقائق اشیاء بوجہ تفصیل لوح قدر و لوح محفوظ و کتاب مبین و عرش کریم و زمرد و یاقوت حمر اگویند قولہ کہ ست باہای ہر انکو اہل قبل است ؛ قبل اختصار قول و مراد از قول کلمہ بلی کہ ارواح در جواب الست بربکم گفتہ اند یعنی ابو الارواح است قولہ صلح کن باین پدر رعناقبل ہبل ؛ عاق مشتق از عقوق است کہ بضمتین نافرمانی پدر و مادر باشد قولہ تا کہ فرش زر نماید آب و گل ؛ یعنے آب و گل از نظر تو فانی شود و در جمیع موجودات ذات و صفات حق مشہود تو گردد لہذا میفرمایند کہ قولہ پس قیامت نقد حال تو شود ؛ پیش تو چرخ و زمین مبدل شود ؛ اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ وما ابرئ نفسے در سورہ ابراہیم واقع شدہ یوم تبدل الارض غیر الارض والسموات یعنی روزیکہ بدل کردہ شود زمین را بزمینی دیگر و آسمانہا را بآسمانہائے دیگر قولہ من کہ صلحم دایما باین پدر و الخ مقولہ زاہد است و رجوع بابیات سرخی بالا کہ ؛ گفت در چشم شما قط است این ؛ الے آخر ما قولہ برق آئینہ است لامع از نمد باغ تشبیہ ذات ست بآئینہ و تشبیہ اسما و صفات یا تشبیہ موجودات کہ مظاہر اسما و صفات اند بنبہ یعنی این کہ مذکور شد تجلی ذات است در حجب تعینات و اگر ذات بی این حجب تجلی نماید بچہ حد ہوش را رباید قولہ پیش وہم این گفت مژدہ دادن ست ؛ این بیت مقولہ حضرت مولوی ست رضی اللہ عنہ

قصہ فرزندان عزیر علیہ السلام

قولہ گشت ایشان پیر و با باشان جوان ؛ الے الابیات تفصیل کیفیت زندہ شدن عزیر علیہ السلام در دفتر سوم در سرخی اجتماع اجزای خر عزیر نوشتہ شد و در نیجا باجمال گفتہ می آید کہ زندہ شدن او بطریق بروز بودہ است بعد صد سال در جای ستولد شدہ نہ آنکہ بدن سابق او بعینہ زندہ گشتہ از نیجاست کہ پسرانش او را نشناختند و ہم از نیجاست کہ فرمودند با باشان جوان فافہم قولہ کہ کسی ما ان گفت امروز آن سند ؛ سند بالتحریک انچہ پشت بوی باد نہند از بلندی و کوہ سنود پشت باد نہادن کذا فی الصراح قولہ وہم را مژدہ است و پیش عقل نقد ؛ زانکہ چشم و ہم شد محجوب فقد ؛ فقد بفتح یکم و سکون دوم گم کردن و نایافتن چیزے و فقدان بالضم و الکسر شلہ و از نیجا مقولہ حضرت مولوی ست رض یعنی چنانکہ قول عزیر بعضے را مژدہ دیدار بود و بعضی را نقد ہمچنین وعدہ دیدار حق در بہشت و دیگر نعیم بہشت وہم را مژدہ بود و عقل را نقد قولہ لاجرم از کفر و ایمان بر ترست ؛ مراد از ایمان ایمان تقلیدیست کہ ایمان بغیب باشد و از تحقیق و عیان بی نصیب و قولہ کفر و ایمان ہر دو خود در بان اوست ؛ کوست مغز و کفر و دین او را دو پوست ؛ ضمیر او در ہر دو مصرع راجع بحق و چون این لفظ در فارسی بمنزلہ اسم ست مرجع را مثل ہو در عربی محتاج ذکر مرجع نباشد و اگر راجع کنیم بسوی عاشق نیز میشاید پس عاشق کہ بمغز حقیقت رسیدہ است و خود را عین حقیقت میداند مغز کفر و ایمان باشد و این ہر دو پوست او و در بان از ان رو باشند کہ کفر مر کافران را و ایمان مر مومنان را در رسیدن بمقام او مانع است لیکن ذوق مرجح توجیہ اول ست قولہ این سخن پایان ندارد باز گرد ؛ تا بر آرد موسیم از بحر گرد ؛ این بیت گریز است بقصہ موسی علیہ السلام کہ بعد مجاذبات فرعون و فنودن و اتہامات وی با او گفت

که از من یک پند قبول کن و چهار فضیلت عوض آن یک پند بستان و بعده آن چار فضیلت را شرح کرد و فرعون بعد شنیدن شرح آن در آوردن ایمان با آسیه مشورت نمود و آسیه بایمان آوردن امر کرد و از مشورت کردن با هامان نهی نمود و او متمنع نشده با هامان مشورت آورد و او را ایمان آوردن مانع شد و چون موسی علیه السلام از ایمان آوردن او نا امید گشت فرمود که ؛ گر ترا عقل ست کردم لطفها ؛ در خوری آوردهام خر را عصا ؛ تا آنجا که ؛ این عصای بود این دم اژدهاست ؛ تا نگوئی دوزخ یزدان کجاست ؛ و این ابیات در سرخی در تمامی حدیث موسی علیه السلام و تقریع و توبیخ فرعون گذشته است پس در اینجا خواستند که بسوی قصهٔ مذکور باز گردند لیکن چون سر رشتهٔ سخن سابق بدست دیگر کشیده تا آنکه چندی داستانهای دیگر بیان فرمودند و بعد این بیت سرخی بقیهٔ قصه موسی علیه السلام نیاوردند و بعده تمام شدن رشتهٔ سخن سرخی مذکور مینویسند و مے فرمایند که ؛ کامدش پیغام از وحی مهم ؛ الخ ضمیر شین در بیت آینده مذکور راجع بهمین لفظ موسی است که درین بیت است پس بحقیقت سرخی مذکور و بیت آینده مذکور در تحت این بیت است و انچه محمد رضا در تفسیر مصرع ثانی این بیت نوشته که ای خارق دیگر ترا نهایم مثل خارق موسی در بحر شگافتن لنتے غلط کرده است ؛ انچه شارح دیگر نوشته که یعنے بطریق خرق عادت سخن گویم انتے انچه محمد رضا است دگواه بر غلطی این هر دو مصرع اول ست چه مصرع مذکور بسیار جا آمده است و هر جا که آمده برای گریز بسوی قصهٔ سابق آمده لیکن ایشان معذور اند که در میان این بیت و سرخی قصه مفاصله افتاده است و قصهٔ موسی علیه السلام فیما سبق نیز دور گذاشته اند اگر مدرو جانیت حضرت مولوی رمز نبودی فقیر نیز ربط این بیت نیافتی و مثل دیگران در راه ضلالت ثانی مصرع شکر فیض تو چون چون کند ابر بهار ؛ پس گرد بر آوردن موسی از بحر عبارت از خون ساختن نیل باشد چنانچه در آخر سرخی بقیهٔ قصه موسی علیه السلام که در حقیقت تحت این بیت ست خواهد آمد که ؛ چون بپایاب گشت این امر شحون ؛ نیل مے آمد سراسر جمله خون ؛ قوله در خور عقل عوام این گفته شد ؛ الخ لفظ این اشارت به تشبیه دادن کفر بقشر خشک بعید از مغز و تشبیه دادن ایمان بقشر تازه پیوسته بمغز یعنے اینکه گفته ام در خور عقل عوام گفته ام و انچه مشهود خواص است آنرا نهفته ام چه در نظر خواص روے هر دو بسوی اوست اعرف العرفا علی مرتضے کرم الله وجهه مے فرماید یا من ذکره الناسی نبیانه و یا من اطاعه العاصی بصیانه بیت کفر و اسلام در ریش پویان ؛ وحده لا شریک له گویان ؛ قوله زر غفلت ریزه است ای متهم ؛ بر قراضه مهر سکه چون نهم ؛ متهم با اول مضموم و تای مشدد مفتوح تهمت کرده شده یعنی ترا که از خواص و اهل کمال میگویند بر تو تهمت ست و قراضه بضم ریزه های زر و سیم قوله عقل تو راضی شده بر صد مهم ؛ بر هزاران آرزوی طم و رم ؛ مهم بضم یکم و کسر دوم و تشدید سوم کار سخت و دشوار و ضروری و طم بکسر طای مهمله دریا و مال بسیار و رم بکسر برای مهمله مغز و خاک و مال بسیار و طم و رم مجموع کنایت از مال بسیار یقال جاء بالطم والرم ای بالمال الکثیر قوله و رز مثقالی شوی افزون تو خام ؛ مثقال بکسر سنگ زر دینار کذا فی الصراح یعنے چهار دنیم ماشه قوله پس بر و هم نام و هم القاب شاه ؛ یعنی هستی تو

مظہر ذات حق و مظہر اسما و صفات او شود قولہ تا کہ معشوق بن شود ہم نان ہم آب ؛ یعنے از جمیع این امور بہرہ ورے و جز برد معشوق نظر نیندازی یعنے ہمہ چیز را در مشاہدہ جمال او محو کنی یا بگو کہ ہمہ چیز را از نان و آب عین معشوق بینی قولہ جمع کن خود را جماعت رحمت ست ؛ در نجا اشارت ست کہ مراد از جماعت در حدیث شریف بحسب بطن جماعت افکار عقل است کہ از تفرق بسوی مقاصد بسیار در طلب مقصد حقیقی جمع شوند قولہ جان قسمت گشتہ بر جو فلک ہا الخ جو بفتح جیم و تشدید واو ہوائی کہ میان آسمان و زمین باشد و مصرع اول بتہ است و مصرع ثانی خبر و در بعضے نسخ سقیمہ بجاے جو فلک حشو فلک آمدہ و انچہ محمد رضا نظر باین نسخہ نوشتہ کہ امور حسیہ حشو فلک باشد انتہے حشو است قولہ این ہمہ انم ولے منی تن پستی دو قسم ست یکے آنکہ در تن سرایت نکند و اعضای شخص در حالت مستی باختیار او باشد دوم آنکہ در تن سرایت کند و اعضای شخص بے اختیار او بمقتضاے مستی بکار آیند و این ہر دو قسم مستی اگرچہ از او صاف جان است لیکن قسم ثانی منسوب ست بہ تن

در تفسیر حدیث انی لاستغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرۃ

یعنی بدرستیکہ من ہر آئینہ استغفار میکنم خدای را در ہر روزی ہفتاد بار و لفظ سبعین در کلام عرب برای کثرت مستعمل ست باید دانست کہ حضرت غوث الثقلین سید محی الدین رضہ در تفسیر این حدیث و در وجہ استغفار چنین فرمودہ اند کہ کان صلی اللہ علیہ وسلم ینتقل من حالۃ الی حالۃ اخری فیبدل باخری فیسری بہ فی منازل القرب و میادین الغیب و تغیر علیہ الخلع و الانوار فتستبین الحالۃ الاولی عندما یلیہا ظلمۃ و نقصانا و تقصیرا فی حظ الحد و قیل من الاستغفار انتہے و این عبارت مسطور ست در کتاب فتوح الغیب کہ والد بزرگوار آنحضرت شیخ شرف الدین عیسی رضہ کلمات منبرکہ آنحضرت راجع کردہ باین اسم مسمی ساختہ اند لیکن در انجا این حدیث بریں وجہ روایت فرمودہ اند کہ کان یقول انہ لیغان علی قلبی فاستغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرۃ پس انچہ حضرت مولوی رضہ روایت فرمودہ اند احتمال ست کہ حدیث دیگر باشد و احتمال ست کہ ہمان حدیث بود لیکن بعض عبارتش را ذکر نہ فرمودہ باشند و آنرا کہ ذکر کردہ اند ذکر بالمعنے بود و اللہ اعلم اگر کسے توہم کند کہ چون آن تفسیر کہ حضرت مولوی رضہ میفرمایند غیر تفسیر است کہ از حضرت غوث الثقلین رضہ منقول شد پس یکے ازین دو صحیح نبود گفتہ شود کہ ہر دو تفسیر حق اند و بصحت موصوف زیرا کہ آنحضرت ہم از حالتے بحالتے دیگر انتقال مے فرمودند و ہم بحکم ما علی الرسول الا البلاغ ہر کس را از مومن و کافر و منافق و مشرک دعوت و ارشاد مینمودند و تحقق ہر یک از امرین مذکورین برای صحت ہر یک از تفسیرین کافیست اگرچہ در واقع استغفار رسول صلعم بسبب یکی ازین دو امر بودہ باشد با آنکہ درین ہر دو تفسیر اتحادی ہم ہست چرا کہ بحسب تفسیر حضرت مولوی رضہ نیز انتقال از حالتی بحالتے دیگر ثابت ست قولہ لیک آن مستی بود تو بہ شکن ؛ ضمیر آن راجع بستے تن کہ در مصرع اول بیت بالا گذشتہ کہ ؛ این ہمہ انم ولی مستی تن قولہ نسی ست این مستی تن جامہ کن پنسی

بضم فیبان آرنده وجامه کن خانه باشد بیرون حمام که رخوت پوشیدنی آنجا فرود آورده در حمام در آیند ومراد از جامه لباس توبه حاصل آنکه از اظهار اسرار هر روز سه نشاد بار توبه بے آرم لیکن در وقت رسیدن بمقام این مستی که از توبه فراموشی میدهد لباس توبه را از سر بدر میکنم ویامراد از جامه کن جامه ربا باشد چنانچه شارحی نوشته ومآل واحد است وآنچه محمد رضا جامه کن را بمعنے امر تفسیر کرده وگفته که یعنے چنین باشد که از جامه تن متخلع شو تا فراموشی نماند انتهے مناسب نیست با بیات آینده که دال بر مدح آن مستی است وآنچه شیخ عبد اللطیف نوشته که منسی بفتح فراموش کرده شده انتهے منافیست مر لفظ توبه شکن را بلکه صیغه مفعول در اینجا اصلا افاده معنی نمیکند ودر بعضے نسخ سفینه بسهو ناسخ بجاے جامه کن جان کن واقع شده وآنچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که مستی جان مقتضی سکوت است واستغراق زیرا که جان را کار با شاهد است لهذا نطق وکلام را مولوی مستی تن نام کرده اند که تکلم خاصه زبان ست وزبان از متعلقات تن باشد وحاصل آنکه مستی تن فراموشی آرد وتوبه الزیاد رد ودر باوجود این مستی جان کندن وجهد کردن در رفع بیفائده است انتهے منافی نیست با بیات آینده که دال بر مدح مستی است ونیز حضرت مولوی رح مستی تن را سبب اظهار راز فرموده اند پس مستی تن سبب نطق وکلام بود نه عین نطق وکلام قوله حکمت اظهار تاریخ ورازدار تاریخ وقت پیدا کردن وتاریخ دراز کنایت از ازل که حدی ونهایتی ندارد ومضاف ازینجا محذوف ست یعنی اسرار تاریخ دراز دفاعل انداخت حکمت یعنی حکمت آنکه در اظهار اسرار ازل ست بردانای راز مستی انداخت تا آن اسرار را یک یک باز گوید وبر کتمان اسرار قادر بود ومیتواند که فاعل انداخت حق باشد سبحانه یعنی برای حکمت که در اظهار اسرار ازل ست حق سبحانه بردانای رازمستے انداخت قوله راز پنهان باچنین طبل وعلم ۱۲ الے آخره مخفیش همانست که میر نور الله نوشته که رازی که تا حال پنهان بود باعلان تمام در پیش ایشان آمده وآب جوشان شده از تقدیر الے آنکه جف القلم باهو کاین انتهے وآنچه شارحی در دین تقریر نوشته که اما تغییر مصراع ثانی که آب جوشان شده از تقدیر الے آنچ ملائم نیست باحسن تناسب که در دو مصرع ست چنانچه مخفی نیست که صاحب طبل وعلم وقلم عبارت از عارف کامل ست انتهے راست وآنچه خود شارح مذکور در تفسیر مصرع اول نوشته که یعنے هر چند کامل در حال مستی با طبل وعلم افشای راز نمود اما نزد ناقص باوجود ظهور مخفی ومستور بود انتهے اگرچه عبارت را بدین معنی دلالتے هست اما خلاف مقصود ست چه مقصود هر دو مصرع این بیت بیان ظهور راز است نه اظهار مخفیت راز باوجود ظهور نزد ناقص کما لایخفی علی من له ذوق بلکه انیمنی از دلالت عبارت بیرون ست چه عبارت مقتضی نسبت طبل وعلم ست براز که صاحب طبل وعلم باید که راز باشد ودرین تقریر صاحب طبل وعلم کامل را قرار داده ندانسته که طبل وعلم موجب ظهور صاحب خود است نه موجب ظهور غیر صاحب خود وبر تقدیر تسلیم اینکه کامل با طبل افشای راز کند گفته میشود که با علم افشای راز کردن اصلا متصور نیست کما لایخفی علی من له تامل وآنچه در تفسیر مصرع ثانی نوشته که یعنی از ذات کامل که نزد ناقص قلم خشک ست فواره وار آب حقایق در جوش ست وغافل بے باک از نقص ادراک ازین آب پاک محروم انتهی مدلول عبارت

ہم نیست چہ جف القلم فعل و فاعل است و از جملہ فعلیہ ذات کامل چگونہ مراد میتوان داشت فتامل و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ قصد مولوی ظاہر این باشد کہ پوشیدن راز باشور ستی جمع نگردد چنانچہ جوش و خروش سالک را تعبیر تطبیل و علم فرمودہ اند یعنی باوجود غلبہ جوش اظہار را خفا مقصود نباشد ہر چند قلم را خشک کند و از کتابت نگاہدارد مثل فوارہ آب از قلم بجوشد و نم بیرون می تراود انتہی سہو است زیرا کہ صاحب طبل و علم باید کہ راز باشد تا آن طبل و علم وی او را ظاہر مے سازد نہ آنکہ صاحب طبل و علم سالک بود و از طبل و علم وے راز ظاہر شود و نیز خشک کردن قلم و جوشیدن آب عبارتی است شاعرانہ کہ حصل ندارد و آنچہ شارح مذکور در رد این تقریر نوشتہ کہ صحت این تفسیر بر تقدیر حمل مصرع اول بر معنی استفہام و این معنی منافی شوق کلام کہ صنعت جمع ضدین است در ہر دو مصراع یعنے خفای راز با طبل و علم و جوشش آب با قلم و نیز این تفسیر مناسب نیست با ابیات آیندہ کہ بیان قصور و نقصان ادراک عام است از فہم مراد کامل لتتمے رد و بدست چہ این رد بر تقدیر صحت تفسیر شارح مذکور ست و حال تفسیر وے بیان کردہ شد قولہ رحمت بیحد روانہ ہر زمان رحمت بیحد ہمان را نہان کہ عارف کامل در حالت مستی آشکار میکند قولہ جامۂ خفتہ خور دار جوی آب الخ رجوع است بآن دو بیت کہ بالاے حکایت زاہد گذشت کہ موج بروی میزند بے احتراز ۔ خفتہ پویان در بیابان دراز ۔ الی آخرہما یعنے ذات حق اقرب از حبل الورید است و غافل او را خارج از خویش میجوید و در طلب او سو بسو مے پوید مثل تشنہ کہ بر کنار نہر خفتہ باشد و جامہ او از آب نہر تر شود و او ازین بیخبر بود و در طلب سراب دود و شاید کہ مربوط باشد بما قبل خود پس تشبیہ رحمت بیحد باشد بجوے آب و تشبیہ متمتع کہ بآن پی نبرد بہ تشنہ کہ بر لب جوی آب خفتہ باشد و جویاے سراب باشد چنانچہ مصرع اخیر بیت آیندہ کہ ۔ رحمتے آرید شان اے رہروان ۔ باین توجیہ مربوط تر است لیکن بیت آیندہ کہ ۔ چونکہ آنجا گفت زنجا دور شد ۔ الخ بتوجیہ اول چسپان تر است فتامل قولہ خواب آرد تشنگے بیخرد ۔ برائے آنکہ بیخرد مطلوب را در جائیکہ دست طلب نمیکند و در جائیکہ او نہ در دست بجوید پس این طلب وے را دور تر اندازد و غافل تر سازد قولہ فی خرد کانزا عطار د آورید ۔ اہل تنجیم میگویند کہ ظہور عقل در شخص از تاثیر تربیت عطارد باشد قولہ زین نظر و این عقل نا یجز دوار ۔ دوار بضم گشتن سر بعلتے و بفتح گردگردندہ و اینجا بضم است قولہ پس نظر بگذار و بگزین انتظار ۔ انتظار بالکسر چشم داشتن یعنی مراقب باش قولہ عقل جزوے ہمچو برق ست و درخش ۔ در درخشی کے تواں شد سوی دخش ۔ درخش با اول و ثانی مضموم و بعضے با اول و ثانی مفتوح نیز تصحیح نمودہ اند برق و فروغ ہر چیزے و نام آتشکدہ ایست کہ در شہر ارمینہ بودہ و نام دہی ست و دخش بفتح و او و سکون خاے معجمہ نام شہریست از ولایت ختلان قولہ عقل کودک گفت بر کتاب تن ۔ کتاب بضم دبیرستان و نویسندگان قولہ لیک نبود در دو اعقلش مصیب ۔ مصیب صواب کنندہ قولہ تا شہب میراندشان زود از سما ۔ شہب بضم جمع شہاب کہ بکسر شعلۂ آتش باشد کہ زبانہ کشد قولہ ادخلوا الابیات من ابوابہا ۔ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ بقر در سیپارہ سیقول

واقع شده و اثر البیوت من ابوابها یعنی و در آیند بخانها در حال احرام وغیره از درهای آن قوله سبزه رویاند رخاصیت آن دلیل ؛ مراد از سبزه حیات ست و تعبیر بلفظ سبزه بمناسبت خاک قوله نیست کم از سم اسپ جبرئیل ؛ خاصیت سم اسپ جبرئیل آنست که بهر جا رسد حیات در آنجا سرایت کند در فصوص الحکم در فص عیسوی مسطور ست که اعلم ان من خصائص الارواح انها لا تطأ شیأ الا حیی ذلک الشیء وسرت الحیوة فیه ولهذا قبض السامری قبضة من اثر الرسول الذی هو جبرئیل وهو الروح وکان السامری عالما بهذا الامر فلما عرف انه جبرئیل عرف ان الحیوة قد سرت فیما وطی علیه فقبض قبضة من اثر الرسول فنبذها فی العجل فخار العجل انتهی ومحمد رضا وفتاح دیگر نوشته که خاصیت سم جبرئیل آنست که بهر جا رسد آنجا سبزه روید اگر ایشان از مصرع اول استخراج کرده گفته اند اعتباری ندارد چرا که مراد از سبزه در آنجا حیات ست و اگر بطریق نقل نوشته اند مسلم نبود اما از کلام صاحب فصوص رض که نقل کرده شد همین سرایت کردن نفس حیات معلوم میشود اگر دران قول که فلما عرف انه جبرئیل عرف ان الحیوة قد سرت فیما وطی علیه تامل صادق کنی دریابی یعنی چون جبرئیل را بشناخت یقین کرد که حیات در آنجا سرایت کرده است پس دریافت سرایت حیات از شناخت جبرئیل دال ست بر انکه همین نفس حیات سرایت کرده بود و گرنه در صورت روئیدن سبزه و نه شمن سرایت حیات تابع شناختن جبرئیل نباشد که خود محسوس ست قوله سبزهٔ جان بخش کار سامری ؛ کرد در گوساله تا شد گوهری ؛ این بیت اشارتست بآیهٔ کریمه که در سیپاره قال الم اقل لک در سورهٔ طه واقع شده قال فما خطبک یا سامری قال بصرت بما لم یبصروا به فقبضت قبضة من اثر الرسول فنبذتها یعنی گفت موسی چیست این کار عظیم تو ای سامری یعنی این چیست که کردی گفت سامری که بینا شدم بآن چیزهائی که بینا نبودند بنی اسرائیل بآن چیز یعنی جبرئیل علیه السلام را دیدم و بشناختم پس فراگرفتم مشتی خاک از نشان سم اسپ رسول یعنی جبرئیل علیه السلام مراد آنست که خاک زیر سم اسپ او گرفتم و باخود داشتم چون گوساله را از قالب بیرون آوردم پس در افکندم آنرا در ان گوساله تا زنده شد و بآواز آمد پس مراد از سبزهٔ جان بخش خاک زنده است و گوهر بودن گوساله کنایت از صاحب حیات گشتن و یافتن گوهر حیات قوله که از ان باز ست مسکین و نژند ؛ نژند با اول و ثانی مفتوح و بعضے با اول مکسور نیز خوانده اند سه معنے دارد اول اندوهگین و افسرده دوم پست و نشیب سوم شرمگین قوله راند دیوان را حق از مرصاد خویش ؛ عقل جزوی را ز استبداد خویش ؛ مرصاد بکسر راه فراخ و گذرگاه و استبداد بکسر خود بکاره ایستادن و دیگانه شدن کاره رجوع ست بابیات گذشته که ؛ تا نک شیاطین سوی گردون میشدند بالے آخر الخ یعنے حق از راه فراخ خود که راه آسمان باشد شیاطین را براند که بروید و طلب اسرار از رسول بکنید و همچنین عقل جزوی را از خودکاری او براند که بر و شاگردی عقل دل کن پس راندن دیوان از راه آسمان برای آن باشد که دانستن راز خود بخودکار ایشان نبود و بی استفاضه از خدمت رسول ادراک آن نتوانند و شاید که نسبت استبداد مثل مرصاد بحق بود یعنے حق عقل جزوے را از استبداد خود براند که در کارهای من که بخودی خود میکنم فکر کن که سر کارهای

من در یافتن کار تو نیست بتابعت دل باش و طریق نظر و فکر را بگذار تا باب علم بر روی تو مفتوح شود و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ زیرا کہ این نبود و میل بجنس خود کردہ مسترقات سمع را بنا بر جنس ظاہر میکردند اشتباہ غلط کردہ است ابیات بالا را کہ ۔ کہ رویدآنچہ رسولی آمد است ۔ ہر چہ میخواہید زود آید بدست ۔ الی آخر ہا فراموش نمودہ و نیز وجہ غلطی آنکہ ازین تقریر لازم مے آید کہ با وجود عدم امانت ادراک از راہ آسمان نتوانند کرد اما از خدمت رسول با وجود عدم امانت مستفید خواہند شد و حالانکہ در استفادہ از خدمت رسول نیز امانت شرط است چنانچہ دران بیت گذشت کہ پیش او آیند گر خائن نہ اید ۔ الخ و در بیت دیگر کہ ۔ گر این آیند سوے اہل راز ۔ الخ و با آنکہ ہر دو بیت دور بنو دند را غلط پیش گرفتہ و بیت ثانی را ہم نگاہ نکرد تا سبب راندن دیوان را از راہ آسمان بقیاس سبب راندن عقل جزوی معلوم نماید قولہ کہ سرے کم کن نہ تو مستبد ۔ مستبد بضم اسم فاعل از استبداد و معنیش گذشت یعنی استبداد خود را بگذار کہ اہلیت استبداد ندارے و این تقریر بر تقدیر توجیہ اول مصرع اخیر بیت بالاست و آنا بر تقدیر توجیہ دوم مصرع مذکور پس معنی آن بود کہ فکر در کارہای من کہ باستبداد اند کمن کہ در یافتن سر چنین کارہا کار کسی است کہ از اہل استبداد باشد و محتاج تعلیم نبود تر اکہ درجہ شاگردی داری محال ست قولہ گفت آنکہ بہشت خورشید رہ او ۔ صرف طوبی ہر کہ ذلت نفسہ ۔ خورشید رہ رسولخدا صلعم اشارت است بحدیث شریف طوبی لمن ذلت نفسہ یعنی خفتگی و راحت برای کسی است کہ خوار شد نفس امارہ او یعنی از شرارت محفوظ شد و بطاعت و عبادت عادت گرفت قولہ سر نہ در سایہ بے سر کش بخسپ ۔ یعنی بے نفس سر کش بخسپ قولہ ظل ذلت نفسہ خوش مضجعے است ۔ مستعد ان صفا را مضجع است ۔ مضجع و مہجع بفتح خوابگاہ قولہ زود طاعت کردی و رہ گم کنے ۔ طاعت گمراہ دہے فرمان و از حد در گذرند ۔

بیان آیہ یا ایہا الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی اللہ و رسولہ و اتقوا اللہ ان اللہ سمیع علیم

این آیت کریمہ کہ در سیپارہ حم در سورۂ حجرات واقع شدہ یعنے اے آنکسانیکہ گرویدہ اید پیش مبرید اقوال خود را پیش از قول خدا و رسول یعنی سخن مگویید یا تعجیل سخن مکنید در امرونہی قبل از دی و بترسید خدای را در تقدیم بردے قولا و فعلا بدرستے کہ خدا شنواست مر اقوال شما را دانا ست بافعال شما قولہ پس رو صامت شو و خاموش باش ۔ صامت خاموش و مضاف الیہ پس رو است و انچہ شارحی بودن او صفت پس رو نیز تجویز کردہ سہو است کما لا یخفی قولہ از وجود خویش والی کم تراش ۔ والی حاکم و بادشاہ و متوالی امور قولہ سر کشے ز استاد راہ با خبر ۔ راہ حکیم و دانا و جوانمرد و شجاع و بخنگوے قولہ صبر کن در موزہ دوزی و بسوزہ ۔ در شوی بی صبر گردے پنبہ دوز ۔ موزہ دوزی کنایت از اختیار شیوہ شاگردی بمناسبت آنکہ کسب حقیر است مثل شاگردی و پنبہ دوزی کنایت از بیحاصلی در کارہا چہ پنبہ ہر گز دو ختہ نگردد یعنی اگر در شاگردی کہ مثل موزہ دوزی کسب حقیر است صبر نکنے و لاف استادی زنی ہمہ کارہای تو بیحاصل خواہد بود قولہ پس بکوشی و ہا خراز کلال ۔ خود بخود گوئی کہ العقل عقال ۔ کلال ماندہ شدن و عقال بکسر را لو بند شتر و بندی کہ بر بستہ

پای چارو انند و این بیت مربوط است بمصرع اخیر بیت بالا که ہ ور شوی بی صبر گردی بیبہ دو ره یعنی بسبب عدم صبر در کسب شاگردی در کارہای بیحاصل خواہی افتاد و تمام عمر در بیحاصلے خواہی کوشید و آخر بوقت مرگ بقصور عقل اعتراف خواہی نمود قولہ کرز کاوت راندیم اسپ از گزاف ہ ذکاوت تیزی طبع و تیزی شمشیر و غیر آن و گزاف بکسر اول ہرزہ و بیہودہ قولہ انچنین فرمود آن شاہ رسل ہ کہ منم کشتی درین دریاے کل ہ اشارت ست بحدیث شریف مشہور کہ مثلی کسفینۃ نوح من رکب فیہا نجا و من تخلف عنہا غرق یعنی مثل من چو کشتی نوح است کسی کہ سوار شد دران کشتی نجات یافت و کسی کہ تخلف کرد از وے و نہ نشست در دی غرق شد و چون در حدیث دیگر واقع شدہ کہ مثل امتی کسفینۃ نوح چنانچہ آن حدیث را در ہمین دفتر در یکے از سرخیہاے سابق ذکر نمودہ تفسیر فرمودہ اند در بیت آیندہ میفرمایند کہ ہ یا کسے کو در بصیرتہای من دائم قولہ نوح کنعان سوی ہر کوہے مرو ہ از منی لا عاصم الیوم شنو ہ اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ ہود در سیپارہ و مامن دابۃ واقع شدہ قال لا عاصم الیوم من امر اللہ الا من رحم یعنے گفت نوح علیہ السلام کہ نگاہدارندہ نیست امروز از عذاب خدا مگر آن کس کہ بے بخشد خدا او را قولہ منیاد پست این کشتی زینہار ہ مراد از بندقیہ تعین ست قولہ بنگر آن فضل خدا پیوست را یعنے فضل وافر وی کسی را کہ بخدا پیوستہ ست بنگر قولہ کہ بر دہر خدا ایست و ختام ہ ختام بکسر گل و موم کہ بران مہر کنند از قبیل ذکر طرف و ارادۂ مظروف ست پس مراد مہر بود و گوش بمنزلۂ ختام مہر باشد و شاید کہ بر حقیقت خود باشد پس گوش بمنزلۂ آن شی بود کہ بروی ختام نہادہ مہر کنند تا کسے در وی تصرف کردن نتواند و در نجا اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ الم در سورۂ بقر واقع شدہ ختم اللہ علی قلوبہم و علی سمعہم و علی ابصارہم غشاوۃ یعنی مہر کردہ ست اللہ تعالے بر دلہاے ایشان و بر گوشہاے ایشان و بر چشمہاے ایشان پردہ ایست قولہ کے بگرداند حدث حکم سبق ہ حدث بفتحتین چیز نو پیدا شدہ و مردنو خاستہ دبی وضوئی و پلیدے و اینجا بمعنے اول ست و مراد موعظت قولہ آخر این اقرار خواہی کرد بہین ہ این اقرار اشارت بمصرع اخیر بیت سابق کہ ہ خود بخود گوئی کہ العقل عقال ہ قولہ میتوانی دید آخر را مکن ہ الخ لفظ مکن مربوط ست بمصرع ثانی و این بیت جواب سوال مقدر باشد یعنے اگر گوئی کہ اقرار بقصور عقل بوقت مرگ بسبب مشاہدۂ انجام کاردی بطہور آید و اکنون کہ انجام کار عقل معلوم نیست اقرار بقصور دے چگونہ توان کرد گوئیم کہ اکنون ہم آخر کار را بفیض خدمت و شاگردی عارف کامل مسعود ازل میتوانی دید قولہ نبودش ہرگز دم بہ رفتن عشار ہ عشار بکسر لب بر آمدن قولہ تا بیندازی سر او باش را ہ اوباش بفتح مرد فرومایہ و ناکس و مراد از ہر جنس آمیختہ در استعمال مرد دیوانہ و سرگشتہ و پریشان و مراد نفس فرومایہ است

قصہ شکایت استر باشتر

قولہ پوزدرانودان خطا پر خون کنم ہ پوز باہای فارسی مضموم و واو مجہول پیرامون دہن قولہ وزمکاری ہر زمان زخمی خورم ہ مکارے بضم خربندہ و ہامالہ نیز خوانند قولہ سخرۂ ابلیس گردد در زمن ہ سخرہ با اول مضموم ثانی زدہ مرد زبون

وزیر دست و بیکار یعنے کار بیژد و استہزا قولہ کم فتی بر رود کم یعنی زنی پیمنی زدن انکار کردن و حسد بردن و انیجا بمعنے ثانی است یعنے بسبب نافتادن بر رو بر غیر خود حسدے بری و شاید کہ بمعنے اول باشد یعنی بر قضای حق انکار و اعتراض نمیکنی قولہ نور در چشم دلش ساز و سکن ؛ سکن بفتحتین انس کہ بضم آرام یافتن باشد چیزے و صلہ انس ہر چند کہ بلفظ در نمی آید لیکن باراده مجرد آرام میشاید یعنے در چشم دلش آرام میساز و قولہ بہر حب ساز دلی حب الوطن ؛ یعنی آن چشم دل او وطن نور ست قولہ نیست اندر چشم تو آن نور رو ؛ خطاب ست با ستر

تصدیق کردن استر جوابہاے شتر را

قولہ تو عدو بودی شدی از اہل ولا ؛ ولا بکسر دوستی و در فرہنگے بفتح یعنے محبت و نصرت و تواتر مرقوم ساختہ قولہ کز بد اصلی نیاید جز جحود ؛ جحود بضمتین انکار کردن قولہ ادخلی چون فی عبادی یافتی ؛ ادخلی فی جنتی دریافتی ؛ در مصرع اول کہ یافتی است بیاے تحتانیہ یعنے یافتن و حاصل کردن ست و در مصرع دوم کہ دریافتی ست بیاے تحتانیہ یعنی ادراک نمودن و معلوم کردن یعنی چون توفیق اطاعت امر ادخلی فی عبادی بیافتی در عباد حق داخل شدی یعنی ادخلی فی جنتی را معلوم کردی و دریافتی کہ داخل شدن در عباد عین داخل شدن در جنت ست پس بسبب اختلاف در معنی یافتی و دریافتی قافیہ درست شود و در بنجا اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ عم در سورۂ والفجر واقع شدہ فادخلی فے عبادی وادخلی جنتی یعنے پس داخل بشو در بندگان من و داخل بشو در جنت من قولہ ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر ؛ شہد خویش اندر فگن در جوی شیر ؛ یعنے شہد خویش بگیر و در شیر بینداز و جوی شیر کنایت از نظم مثنوی و شہد عبارت از بیان لذیذ شیخ حسام الدین یعنی از بیان لذیذ خویش مثنوی را لذتی دیگر بدہ و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ شہد عبارت از نظم مثنوی است یعنی این نظم مثنوی را وقتے کہ تو بیان واضح کنی شہد بود با شیر آمیختہ انتہے سہو است زیرا کہ در بیت ثانی تمثیل مثنوے است بجوی شیر و قطع نظر از بیت مذکور این تقریر فی نفسہ ہم درست نیست چرا کہ آمیختن شہد با شیر برای افزایش لذت شیر باشد نہ بجہت افزایش لذت شہد پس اگر مقصود ش از زیادت لذت مثنوی است از بیان شیخ حسام الدین شہد را عبارت از نظم مثنوی داشتن خطا است و اگر مقصود از زیادت لذت بیان از نظم مثنوی است بے معنے است کہ افزایش لذت بیان از لذت نظم مثنوی نزد صاحب معنی معنی ندارد و بیت آینده ہم مبطل این ارادہ است و انچہ شارح دیگر نوشتہ کہ یعنی شہد حالت و فیض باطن خود را در جوی شیر مثنوی افگن انتہے غلط کردہ است چرا کہ شہد حالت را در شیر مثنوی افگندن معنی ندارد و با آنکہ خود مثنوی احوال شیخ است چنانچہ در بیت آینده مے فرماید کہ ؛ بر نویس احوال خود با آب زر ؛ و شارح مذکور نیز در بیت آینده مذکور بایں قرار نموده است پس این قول کہ شہد حالت خود را در شیر مثنوی افگن در معنی این قول بود کہ شہد حالت خود را در شیر احوال خود افگن و این نباشد مگر بمعنی قولہ تا رہد آن شیر از تغییر طعم ؛ یعنے تا مستفید ان بیان لذت تو امان تو

استماع نمودہ و تقریر دلپذیر تو آنچنانکہ بر سائر طالبان بیان کنند و از بیان بی حلاوت خویش لهم شیر مثنوی را تفہیم ندہند قولہ یا بداز بحر مزہ تکثیر طعم ۔ یعنے بیان شیخ حسام الدین دریای لذت است کہ لذت مثنوی را افزایش میدہد قولہ متصل گردد بدان بحر الست ۔ یعنی دریای بیان شیخ از نزد حق جل جلالہ است پس منسوب باو باشد قولہ غرہ کن شیر دارای شیر حق ۔ یعنے ابیات حضرت مثنوی را بخوان و منیش بیان کن قولہ بر نویس احوال خود با آب زر ۔ یعنے ابیات حضرت مثنوی کہ احوال تست با آب زر بنویس حضرت مولوی رح حضرت مثنوی را وقت شب املا میفرمودند و شیخ حسام الدین قدس سرہ می نوشتند و در روز بحضور اصحاب پیش حضرت مولوی رح میخواندند و بخط محمد رضا نوشتہ کہ یعنے بیان فرمودن شیخ حسام الدین نظم مثنوی را در حقیقت چنان باشد کہ صورت حال خود رقم فرماید

اکنے نیز دستے دارد

لابہ کردن قبطی سبطی را

قولہ من شنیدم کاندر آمد قبطیی ۔ از عطش اندر دژاق سبطیی ۔ قبطی قوم فرعون و سبطی قوم موسی و دژاق بضم خانہ اما مشہور بکسر است قولہ بعد ازان گفتش کہ ای صمصام رفت ۔ صمصام بفتح تیغ تیز و برندہ قولہ صد ہزاران ظلمت است از خشم تو الخ ۔ یعنے از خشم تو کہ بر عباد اللہ است صد ہزاران ظلمت در چشم تو پیدا شدہ است قولہ عبرت از یاران بگیر استاد شو ۔ عبرت بالکسر پند یعنے از آنانکہ بسبب خشم بر عباد اللہ چشم شان تاریک شدہ است پندے بگیر قولہ کی طفیل من شوی در اغتراف ۔ اغتراف بکسر و غین معجمہ از کف دست آب خوردن قولہ تو بدین تزویر چون توشے ازان ۔ تزویر بفتح پیراستن دروغ یعنے باین تزویر کہ مرا بگوئی کہ طاس را بنام خود پر کن و من بنام خود پر کردہ ترا بدہم قولہ چون حرامش کرد حق بر کافران ۔ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سپارۂ ولو اننا در سورۂ اعراف واقع شدہ و نادی اصحاب النار اصحاب الجنۃ ان افیضوا علینا من الماء او مما رزقکم اللہ قالوا ان اللہ حرمہما علی الکافرین ۔ یعنے و آواز دہند اصحاب آتش اصحاب جنت را اینکہ بریزید بر ما از آب یا از چیزے کہ رزق داده است شما را خدا گویند اصحاب جنت بدرستیکہ خدا یتعالے حرام کردہ است آن آب و طعام را بر کافران قولہ کے خردای مفترے مفتراء مفتری بضم اول و کسر چہارم اسم فاعل از افترا کہ بمعنے دروغ بر بافتن و پوستین پوشیدن باشد و مفترا بالفتح چہارم اسم مفعول قولہ یا تو پنداری کہ تو نان میخوری پالخ از نیجا مقولۂ حضرت مولوی ست رح ۔ یعنے چنانکہ آنچہ آن قبطی می پنداشت کہ او تنہا بر آب خواہد خورد غلط بود و آب برای او جز خون نبود ہمچنین آنچہ تو می پنداری کہ نان میخوری غلط است و نان تو جز زہر مار و کاہش جان نیست قولہ شاہنامہ یا کلیلہ پیش تو ہمچنان باشد کہ قرآن از عتو ۔ عتو بضمتین از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن و بغایت تاریک شدن و بغایت پیری رسیدن و بزرگی بر خود گرفتن و اینجا بمعنے ثانی است یعنی از تاریکی شاہنامہ و کلیلہ را ہمچو قرآن مشاری یعنی قرآن را ہمچو اینہا افسانہ می انگارے

پس مراد مفہوم استلزامی است والا با ابیات سابقہ ولاحقہ مربوط نگردد وچہ در ما قبل فرمودند کہ کلام حکمت در گوش کجا ن چون افشانہا پوست بنماید و در ما بعد میفرمایند کہ قصدش از کلام ذوالجلال جز دفع ملال باستماع حکایات چیزے دیگر نبود و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنی شاہنامہ وکلیلہ را اہل عصیان وطغیان بمنزلہ قرآن دانند پس از مثنوی آنہا را چہ نصیبہ انتہی سہو است چہ مقصود این تقریر آنست کہ اہل عصیان شاہنامہ وکلیلہ را بجان ودل پسندیدہ اند وبقبول تمام برگزیدہ بمثنوی کجا میل خواہند کرد چگونہ از و بہرہ مند خواہند شد و انیعنی را با ابیات سابقہ ولاحقہ اصلا مناسبت نیست اگر اندک تامل کنی دریابی قولہ خوشتین مشغول کردن از ملال الخ یعنے قرآن را برائے آن میخوانند کہ باستماع قصص وحکایات از ملال باز مانند ہمچنین مثنوی را کہ قرآن پارسی است قولہ گفت یزدان کہ ترہم نیطرون پنقش حمام اندہم لایبصرون ؛ اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ اعراف در سیپارۂ قال الملأ ورقع شدہ وترہم نیطرون ایلک وہم لایبصرون یعنی مے بینی تو ای محمد ایشان را کہ بدیدہای ظاہری نگرند بسوی تو وحالانکہ ایشان نمی بینند ترا ببصر بصیرت وبحقیقت تو بینا نیستند پس اگرچہ ترا می بینند بصورت اما بحسب معنی نمی بینند قولہ بنماید انیت ای صورت پرست الخ مقولۂ حضرت مولویست رح وانتقال از حال کفار بحال صورت بت قولہ پاس عقل آنست کافزاید رشاد ؛ رشاد بفتح راہ راست وراہ راست گرفتن قولہ جسم خاک ست وچوخ تابیش داد الخ مراد ط است بہ بیت بالا کہ آنچنان کہ داد سنگے راہنر الخ واگر مربوط باشد بمصرع اخیر بیت بالا کہ ؛ گوہرے گردد بر اثر رسبق ؛ ہم شاید و بر ہر تقدیر ضمیر شین راجع بزر بود لیکن اول اولے است قولہ مین طلسم او ونقش مردہ است ضمیر او راجع بزر یا بگوہر وشاید کہ راجع باشد بہ نقش ومربوط باشد بابیات سابقہ کہ ؛ پیش چشم نقش مے آری ادب ؛ الے آخرہ

درخواست قبطی دعای خیر و ہدایت از سبطی

قولہ یا لیسی با زکروبی شود ؛ کروبی بفتح وتشدید فرشتہ نزدیکی مشتق از کرب است کہ بمعنے اندوہ باشد یعنی بسیار غمگین در محبت الٰہی طایک دو قسم اند قسمی آنند کہ بعالم اجسام بوجہی از وجوہ تعلق ندارند بسبب تصرف وتدبیر و ایشان را کروبیان خوانند و ایشان دو قسم اند قسمی آنند کہ بعالم اجسام بہیچ وجہ خبر ندارند ہا موافی جلال اللہ وجمال اللہ مند خلقہم و ایشانرا ملایکہ مہیمہ خوانند وقسمی دیگر آنند کہ اگرچہ بعالم اجسام خبر ندارند ودر شہود قیومیت شیفتہ وتیمار اند اما ایشان حجاب بارگاہ الوہیت اند و واسطہ فیض ربوبیت و رئیس ایشان فرشتہ ایست کہ او را روح اعظم وعقل اول وقلم اعلے خوانند و در آنجا از و عظیم تر فرشتہ نیست و این روح اعظم در صف اول این طائفہ است و روح القدس کہ او را جبرئیل خوانند در صف اخیر ایشان است ما منا الا لہ مقام معلوم وقسمی دیگر آنند کہ بعالم اجسام تعلق دارند بصرف وتدبیر و ایشان را روحانیان گویند وتمامی این بیان مذکور است در مقدمۂ نقد نصوص حضرت مولوی جامی قدس سرہ السامی قولہ یا بفردوست مریم بوی مشک ؛ یا بدو تری ویبوہ مثل خ خشک ؛ یعنی شاخ خشک بفردوست مریم بوی مشک

وتری ومیوہ یا بدقبطی دست سبطی را بدست مریم دخور را بشاخ خشک تمثیل نمودہ و درینجا اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال الم اقل لک درسورۂ مریم واقع شدہ وہزی الیک بجذع النخلۃ تساقط علیک رطبا جنیا یعنے وگفت جبرئیل مریم را کہ بجنبان بسوی خود درخت خرما را کہ فرو ریزد آن درخت خرما بر تو رطب تازہ چیدہ شدہ قولہ انچنین میگفت تا افتاد طشت بر اخ طشت از بام افتادن کنایت از بلند شدن آوازۂ بدنامی ونیز کنایت از غروب شدن آفتاب وانجا مراد غروب شدن آفتاب عقل وہوش است مناسب معنی دوم یا مراد بلند شدن آوازۂ اجابت است مناسب معنی اول قولہ باز آمد او بہوش اندر دعا یعنے بہوش باز آمد در حالتے کہ در دعا بود یعنی با وجود آنکہ اثر اجابت را مشاہدہ کرد دعا از دست نداد قولہ لیس للانسان الا ما سعی یعنی نیست انسان را مگر ثواب انچہ سعی کند و باین آیۂ کریمہ در سیپارۂ قال فما خطبکم درسورۂ والنجم واقع شدہ یعنی با وجود مشاہدۂ اثر اجابت در دعا از ان بود کہ میدانست کہ اجر بمقدار سعی است قولہ از دل قبطی لجبت وغرہ ۔ غرہ بضم وتشدید آواز شیر وغیرہ وبزرگترین چیزی وگزین ترین چیزے ومہتر دسپیدی پیشانی اسپ واول تاریخ تا سہ روز ہر ماہ واول ہر چیزی وغلام وکنیزک قولہ کہ ہلا بشتاب وایمان عرضہ کن ۔ ہلا بفتح کلمۂ تنبیہ است قولہ دوستی تو زحب ناشگفت ۔ اخ شگفت بکسر تین عجب ونادر بضم ثانی معروف یعنی دوستی تو کہ در دل من بود عاقبت دستگیری من کرد وازحب ناخوب کہ دوستی فرعون وقبطیان باشد باز داشت پس مراد ذکر لازم وارادۂ ملزوم بود چہ شگفتی لازم خوبی ہست وشاید کہ بضم ثانی باشد یعنی از حب ناشگفت وخرمی ندارد وباز داشت وتآل واحد است قولہ سیل بود انگہ تنم را در ربود ۔ در بیت بالا بشاخ خار تشبیہ کردہ بود درین بیت بسیل تمثیل نمودہ میگوید کہ تو بمجو سیلی بودی کہ مرا در خود کشیدہ بدریا رسانیدی قولہ بخریدیم در گرفتم کیل کیل ۔ کیل بفتح پیمانہ قولہ شربتے خوردم زاللہ اشترے ۔ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ یعتذرون درسورۂ توبہ واقع شدہ ان اللہ اشتری من المومنین انفسہم واموالہم بان لہم الجنۃ یعنے خدا خرید کرد از مومنان نفسہای ایشان را وما لہای ایشان را کہ در راہ وی نفقہ کنند بآنکہ مر ایشانرا باشد بہشت قولہ صدق وعدہ کہ بیص ۔ باین بیت مقولۂ حضرت مولوی است یعنے حرف کاف کہ در کہ بیص ست برای عبادعبارت از اسم کافی است دوعدۂ کہ بیص صدق ست وحق درین وعدہ صادق پس واو عطف در مصرع ثانی محذوف ہست ولفظ صدق موقوف ووعدہ مبتدا ست وصدق خبر آن وشارح بجلے وعدہ نسخۂ دعوے آوردہ وتفسیر ابن بیت چنین نوشتہ کہ مقولۂ مولانا ست ومضمون ابیات آیندہ مقولۂ حق جل شانہ ودرین بیت تسامح است وحاصل معنی آنکہ حرف کاف در کہ بیص اشارت باسم کافی ست پس کہ بیص کہ متضمن این حرف است شاہد عدل ہست بر صدق دعوی کفایت وسبحانہ از نان وآب وسائر اسباب انتہے مخفی نماند کہ تفسیر مصرع اول حق وصواب ہست وتفسیر مصرع ثانے باطل وخطا است چہ لفظ دعوی مضاف ہست بسوی کہ بیص باضافت بیانیہ پس کہ بیص عین دعوی باشد نہ شاہد بر دعوی وبر تقدیر تسلیم آنکہ کہ بیص مضاف الیہا شد بلکہ دعوی مضاف بود

بسوی لفظ کفایت که مقرر باشد نیز این تفسیر درستی ندارد چه لفظ صدق بحسب این تفسیر مبتدا مضاف است بسوی دعوی و خبر مبتدا پیدا نیست واگر گوید که چنین نیست بلکه کمیص مبتدا است و لفظ شاهد که مقدر ست و مضاف بسوی صدق خبر آن پس کلام تام است گوئیم که قول بشهادت کمیص بر دعوای کفایت دعوی باطل ست چه اشارت کاف باسم کافی دعوی کفایت باشد نه شهادت بر کفایت و شاید که مقوله حضرت مولوی رض نبود بلکه مقوله قبطی باشد که بشرف ایمان مشرف شد میگوید که مرا الحال احتیاج بآب و طعام نماند و اکنون معنی حرف کاف را که در کمیص ست دریافتم و دانستم که کاف برای عبادعبارت ست از اسم کافی تا آخر تقریر اول قوله کافیم بدهم ترا من جمله چیزها تفسیر حرف کاف ست که در کمیص واقعست یعنی مرا حق از حرف کاف مضمون این ابیات ست قوله بی غلام و چاکرے بختم کیا؟ گیا با کاف تازے مکسور بادشاه پادشاهان را گویند و اینجا مراد بادشاهی است قوله من گمان بردم که ایمان آورم الخ مقوله قبطی است و رجوع به بیت بالا که؟ این جگر که بو؟ گرم و آب خوار؟ الخ قوله همچنانکه این جهان پیش نبی؟ غرق تسبیح است و پیش ما ابی؟ ابی بفتح و کسر بای موحده ابا کننده و سرکش و ازاینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولویست رض قوله از کلوخ و سنگ او نکته شنود؟ حضرت علی مرتضی کرم الله وجهه مے فرماینه که روزی با رسول خدا صلعم همراه بودم هر کلوخ و سنگ که پیش مے آمد باوی صلعم بزبان فصیح السلام علیکم میگفت و من می شنودم قوله روضه دحفره بچشم اولیا؟ اشارت ست بحدیث شریف القبر روضة من ریاض الجنة او حفرة من حفرات النیران یعنی قبر یا باغی ست از باغهای بهشت چو از اهل تقوی و اهل مغفرت بود یا گوی ست از گوهای دوزخ چون نیست از اهل معصیت و اهل عقاب بود قوله خندها بینیماند بل اتی؟ اشارت ست بسورهٔ هل اتی که آنرا سورهٔ دهر گویند یعنی وعدهٔ نعیم جنت که موجب شادی و سرور است در سورهٔ هل اتی مذکورست کما قال تعالے ان الابرار یشربون من کاس کان مزاجها کافورا عینا یشرب بها عباد الله یفجرونها تفجیرا تفسیر این آیه کریمه در همین دفتر در سرخی در حقیقت و ماهیت شاهزاده گذشته ست -

حکایت آن زن پلید کار

قوله آن زنی بخواست کو با مول خویش؟ مول بضم دو واو مجهول معشوق زن قوله گفت شوهر را که ای مابون روی؟ مابون شخصے که بحالت مفعولیت گرفتار باشد قوله ای بغا تو خود مخنث بودی؟ بغا بفتح بای موحده و غین معجمه چیز و مخنث قوله زن مکرر کرد کاے با بر طله؟ کیست بر پشت فرو خفته طله؟ بر طله با بای موحده و طای مهمله مضموم تین یعنی کلاه دلهه کلمه تشبیه است قوله که سرت گشت و خرف گشتی تو سخت؟ خرف بفتح خای معجمه و کسر راے مهمله پیر فرتوت دور فرهنگ یعنی بخود آنکه از پیری چیزے بگوید و نداند که چه میگوید تحریر نموده قوله گفت شوهر کیست آن ای روسپی؟ که ببالای تو آمد چون کپے؟ روسپی با بای پارسی زن فاحشه و بدکاره و کپی بفتح کاف تازی و بای فارسی بوزن قوله کاهلان امرودین جویند لیک؟ تا بدان امرودبن را هیست نیک؟ معنیش همانست که شارحی نوشته که امرودبن کنایت از هستی ست حاصل آنکه

کاہلان جویائے ہستی موہوم اند الا ازین ہستی تا ہستی حقیقی کہ آنرا بقا باللہ نامند تفاوت بسیار است **قولہ** یکدرخت سخت بینی گشتہ این ۱۲ الخ یعنی چون ازامرود بن ہستی فرود آئی بہ بینی کہ یکدرخت سخت وعظیم گشتہ است کہ شاخ او بآسمان ہفتم رسیدہ یعنی این ہستی امکانی ہستی حقانی مبدل گردد و تو در جمیع موجودات وجود خود مشاہدہ نمائی **قولہ** گفت بنا جز وجز واز فوق ولست ۱۲ آنچنان کہ پیش تو آن امر ہست ۱۲ اشارت ست بحدیث شریف اللھم ارنا حقائق الاشیاء کما ہی یعنی ای بارخدا بنما ما را حقایق اشیا چنانچہ ہست **قولہ** زین مواضع گر فرود آئی خدا ۱۲ الخ مربوط است بہ بیت بالا کہ ۱۲ چون فرود آئی ازین امرود بن ۱۲ الخ و در بعضے نسخ بسہو ناسخ بجاے مواضع تواضع واقع شدہ و انچہ محمد رضا نظر باین نسخہ نوشتہ کہ از راہ این تواضع کہ حضرت مصطفےٰ صلعم دست بدعا برداشت اگر از سر امرود بن خود بینی فرود آئی ۱۲ ایت یابی انتہی تکلف است **قولہ** شاخ او انی انا اللہ میزند ۱۲ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ امن خلق در سورۂ قصص واقع شدہ انی انا اللہ رب العالمین یعنے بدرستیکہ منم خدا پروردگار عالمیان **قولہ** صلہ ثابت و فرعہ فی السماء اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ و ما ابرے نفسے در سورۂ ابراہیم واقع شدہ کلمۃ طیبۃ کشجرۃ طیبۃ اصلہا ثابت و فرعہا فی السماء یعنے پیدا کردہ اللہ تعالےٰ کلمۂ پاکیزہ را مانند درخت پاک کہ بیخ آن در زمین ست استوار و شاخ آن در آسمان

بقیۂ قصۂ موسے علیہ السلام

این سرخی در حقیقت تحت آن بیت است کہ در سرخی قصۂ فرزندان عزیز گذشت کہ ۱۲ این سخن پایان ندارد باز گرد ۱۲ تا برآرد موسیم از بحر گرد ۱۲ در افتادن این سرخی از بیت مذکور بسبب جر کلام بود بسرخیہای دیگر چنانچہ در آنجا نیز آگاہ کردہ شد **قولہ** کہ مدش پیغام از وحی مہم ۱۲ الخ مہم بضم یکم و کسر دوم و تشدید سوم کار سخت دشوار و ضروری و دریغا بمعنے انیہ است یعنے وحی کہ اطاعت آن ضروری است و کاف تعلیلیہ در مصرع ثانی برای بیان علت برآوردن موسیٰ است گرد را از بحر کہ در مصرع ثانی بیت بالا گذشت کہ ۱۲ تا برآرد موسیم از بحر گرد ۱۲ ضمیر شین راجع بموسیٰ است کہ در مصرع مذکور ست و کاف مصرع ثانی بیانیہ است و مصرع مذکور بیان پیغام یعنے گرد برآوردن موسیٰ از بحر برای آنست کہ ویرا پیغام از وحی در رسیدہ است کہ عصا را از دست بیفگند از تا اژدہا شود و کار را بر فرعون و قوم او تنگ کن پس گرد عبارت از لینت و نرمی باشد در دعوت چہ کسے کہ مستحق درشتی و سختی است نرمی کردن با او کژروی ست و بیت ثانی کہ مقولۂ حضرت مولوی ست صریح دال است بر آنکہ پیغام الٰہی کہ مصرع ثانی بیان اوست ہمین حکم باژدہا کردن عصا بود چنانچہ از تقریر فقیر دریافتی **قولہ** گشت معجز آن کردہ غرہ را ۱۲ غرہ بالکسر والتشدید زن کار نا آزمودہ و فریفتگی و غافلی و غفلت و مراد غافل ست **قولہ** آب شان خون کرد و بر سر کف زنان ۱۲ این مصرع با بیت آیندہ اشارت است بہ آیت کریمہ کہ در سورۂ اعراف در سیپارۂ قال الملأ واقع شدہ فارسلنا علیہم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم آیات مفصلات فاستکبروا وکانوا قوما مجرمین یعنے پس فرستادیم بر ایشان طوفان یعنے سیل و باران و ملخ و شپش و غوک و خون

در حالتیکه این اشیا آیتهای قدرت ما بودند از یکدیگر جدا شده یعنی مدت میان هر دو آیتی یکماه بود و امتداد هر آیتی یکهفته پس گردن کشی کردند ایشان از فرمان برداری و بودند گروهی مجرم که با وجود تظاهر آیات و متابع آن ایمان نیاوردند قوله کاینهمه اعجاز و کوشیدن چراست ؛ اعجاز بکسر عاجز کردن قوله امر بلغ هست بنود آن تهی ؛ اشارت هست بآیه کریمه که در سیپاره لایحب الله در سوره مائده واقع شده یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک وان لم تفعل فما بلغت رسالته یعنی اے فرستاده بحق برسان بکافهٔ خلائق تمام انچه فرودی آمد تبو از پروردگار تو چون حکم رجم و قصاص و جهاد وغیر آن و اگر چنین نکردے و تمام آنرا نه رسانیدی پس تبلیغ نه کرده باشی رسالتهاے او را قوله کمترین حکمت گزین الحاح توؤ جلوه گرد و آن لجاج و آن عتو ؛ الحاح بکسر زاری کردن و درخواستن و مبالغه کردن و دایم باریدن باران و اینجا بمعنی ثانی هست و لجاج بفتح ستیزه کردن و ستیزه کاری و عتو بضم از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن و بغایت تاریک شدن و اینجا بمعنے اول هست قوله تا که ره نمودن و اضلال حق ؛ الخ یعنے تا ظاهر شود که براه که دام ست و گمراه که دام قوله چونکه مقصود از وجود اظهار بود ؛ یعنے چون مقصود از وجود عالم اظهار ما فی الغیب بود و از جمله ما فی الغیب ضلال و اهتداست و اظهار و آزمایش این دو امر بهدایت و اغواست چه هر که هدایت را قبول نماید مهتدی است و هر که از ان اباکند ضال و غوے است و همچنین از قبول اغوا ظهور ضلال هست و از عدم قبول آن ظهور اهتداد چون در اینجا سوالی پیدا میشود که از اینجا لازم مے آید که در میان شیطان که رانده درگاه است و شیخ که مقبول آله هست فرقی نباشد چه نتیجه کار هر دو که پند و اغوا است ظهور ضلال و اهتدهست و بر این تقدیر تنها شیخ را هادی گفتن و تنها شیطان را مضل نام نهادن درست نباشد اگر هادی خوانند هر دو را خوانند و اگر مضل دانند هر دو را دانند در بیت آینده جواب این سوال ارشاد مے فرمایند قوله دیو الحاح غوایت میکند ؛ شیخ الحاح هدایت میکند ؛ این بیت جواب سوال ست که در بیت بالا پیدا میشود و تقریر سوال در آنجا تحریر داده شد و تقریر جواب در اینجا انیست که تخصیص اسم هادی شیخ و تخصیص اسم مضل شیطان برای آنست که کوشش شیخ نیست مگر در هدایت و خواندن خلق بسوے او و کوشش شیطان نیست مگر در اغوا و راندن خلق از کوے او پس تسمیه هر یک بلاحظه عنوان کار او باشد و باعتبار قصد و نیت او فافهم قوله چون بپایی گشت این امر شحون شحون بفتح شین معجمه و حای مهمله قوی و بزرگ شدن و مراد قوی و بزرگ هست یا بطریق مبالغه باشد از قبیل زید عدل

یعنے امر اعجاز از حق بوسی بے دریے در رسید

سخت کردن کار بر قبطیان

قوله تا بنفس خویش فرعون آمدش ؛ الے الابیات ضمیر شین راجع بموسے علیه السلام و درین ابیات اشارت ست بآیه کریمه که در سوره اعراف در سیپاره قال الملا واقع شده و تا لوا یا موسی ادع لنا ربک بما عهد عندک لئن کشفت عنا الرجز لنؤمنن لک ولنرسلن معک بنی اسرائیل یعنے گفتند فرعونیان از روی تضرع که اے موسی بخوان برای ما پروردگار

خود را بانچہ عہد کردہ است و آن عہد نزد تست یعنی خدای تو با تو وعدہ کردہ است کہ چون او را بخوانی اجابت کند کہ ہر امنہ اگر باز بری وزائل گردانی از ما این عذاب یعنی طوفان و ملخ و دیگر آفات کہ آیات مفصلات است ہر آئنہ ایمان آریم وتصدیق کنیم مرترا و ہر آئینہ بفرستیم با تو بنی اسرائیل را کہ تا ہر جا خواہی ببری **قولہ** شنوم یا سن وہم ہم خدعہ اش + خدعہ بضم فریب **قولہ** آن سبب بہر حجاب است وغطا + غطا بالکسر والمد پردہ و پوشش وپچیدہ و درہم شدہ وسوراخ کوہ وسر دیگ وسر تنور وجز آن در اینجا بمعنے اولست **قولہ** ہمچو آن میش چرندہ از حطام + حطام بضم حاو طای مہملتین اسباب و سرمایۂ مال دنیوی وشکستہ و ریزہ گیاہ و اینجا بمعنے اخیر است **قولہ** خویشتن را گم کمن یادہ مکوش + یادہ گم شدہ وبخان ہر زہ وسر در گم و آزار یافتہ نیز خوانند یعنے ہر زہ مکوش **قولہ** پردۂ ہوش است وعاقل را دوست دنگ + دنگ بفتح اول دیوانہ و بیہوش وحیران ماندہ را گویند وصدائی را نامند کہ از ہم خوردن دو سنگ یا دو چوب و امثال آن پدید آید و نشاندہ نقطۂ پرکار را نیز خوانند **قولہ** مست بود او از تکبر و زجود + جود بضمتین بانکار کردن **قولہ** مست آن باشد کہ آن بیند کہ نیست + یعنی انچہ نیست است ہمان را بیند یعنے دید او منحصر در ہست دیدن نیست باشد **قولہ** لب بجنبان تا بردن آید کیا + کیا با کاف تازی بمعنے عناصر است ومراد ازان رویدنیہای خاک ہست

دعا کردن موسیٰ علیہ السلام

قولہ سبز گشت از سنبل وحب ہمین + ہمین بفتح ثانی ثلثہ بمعنے بہا و قیمتی **قولہ** اندر افتادند در لوت آن نفر + قحط دیدہ مردہ از جوع البقر + لوت با اول مضموم دواو مجہول اقسام طعامہای کہ لذیذ باشد وجوع البقر اشتہای گاو کہ از خوردن فرو نماند و روز بروز فربہ تر شود و آن زحمتی است معروف ومصرع ثانی صفت نفر ہست **قولہ** آن دمی و آدمی وچارپا + در تفسیر این مصرع شارحان توجیہات نمودہ اند بحکیس تقریر نکردہ کہ دران جای سخن + بنو شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ دمی عبارت از طیور ہست کہ از ہوا موجود شدہ وسخن درین تقریر آنست کہ ہر چند وجود طیور از باد ہست لیکن آن را دمی نتوان گفت و بدم نسبت نتوان نمود چہ دم نمیگویند مگر آن باد را کہ از دہن یا بینی آید و ظاہر است کہ وجود طیور از باد دہن یا بینی نیست وانچہ محمد رضا در رد این تقریر نوشتہ کہ انچہ شیخ عبد اللطیف دم را بمعنے باد اخذ کردہ و ایجاد طیور از باد گفتہ محض سفسطہ است انتہے رد است چرا کہ ایجاد طیور از باد گفتن حق ہست چنانچہ در دفتر سابق گذشتہ است کہ + مرغ از باد ہست کی ماند بباد + و میر نور اللہ نوشتہ کہ اگر دمی را بمعنے خونی گرفتہ کنایت از فرعون دارند بی تکلف راست میشود انتہے وسخن درین تقریر آنست کہ دمے را بمعنے خونی گرفتن خلاف استعمال ست ومحض قیاس محاورۂ فارسی دیگر و محاورۂ عربی دیگر نے یعنی کہ در فارسی میگویند کہ چراغ را بکش و در عربی نمیگویند کہ اقتل السراج بلکہ میگویند کہ اطف السراج ومحمد رضا نوشتہ کہ آن دمی کنایت از ہر خورندہ کہ دران عہد و زمان بود وسخن درین تقریر آنست کہ از لفظ آن دمے ہر خورندۂ آن عہد و زمان مراد داشتن خلاف استعمال ست زیرا کہ در چنین مقام یای نسبت

استعمال نمیکنند ونمیگویند که آن عهدے وآن زمانے وآن وقتے بلکه میگویند که اهل آن عهد واصحاب آن عهد وارباب آن عهد واهل آن زمان واصحاب آن زمان وارباب آن زمان واهل آن وقت واصحاب آن وقت وارباب آن وقت بلکه لفظ دم را در هر محل یعنے عهد وزمان ووقت استعمال نمیکنند ونمیگویند که در دم عیسی چنین وچنین بود یعنے در عهد عیسی چنین وچنین بود ونمیگویند که تو در دم استقبال آیمعنی خواهی دریافت بجاے این قول که در زمان استقبال آیمعنی خواهی دریافت دربعضے مواضع که دران استعمال میکنند مثل این مقام ست که بیت میرود هر دم جهانے در فنا ودر بها ندم دیگر آید بجاے او ومثل این این مقام ست که در آن دم که زید را خوشوقت یابی آندم با دمی چنین بگوے ودر نیجا اگرچه از مواضع مستعمل فیها ست لیکن باے نسبت رخصت استعمال نمیدهد پس مراد ازدمی چنین ست که خون رحم غذاے اوست ودر نیجا اشارت باشد باینکه در زمان تحط از بس قلت آب وطعام خون رحم زنان نیز رنگ کمی گرفته بود ویا مراد جن بود که غذاے ایشان بوے طعام ست که کشیدن آن بدم بود چنانچه در فتوحات است که لذلک کان غذاؤهم مایحلله الهوے مافی العظام وغیرها من الدسم ودر نصیورت نیز اشارت باشد بکمال قحط فتامل قوله شد ضرورت بادطاعنے آمدند طاعنے بے فرمان وگمراه ومتجاوز از حدود شد یعنے رفت ودر نیجا اشارت ست بآیه کریمه که در سوره اعراف در سیپاره قال الملؤا واقع شده فلما کشفنا عنهم الرجز الے اجل هم بالغوه اذا هم ینکثون یعنے پس وقتیکه ما برداشتیم بدعاے موسے علیه السلام ورفع کردیم از ایشان آن عذاب را وتاخیر کردیم تا مدتی از زمان که بے شبهه ایشان رسندگانند بآن تا معذب گردند دران پس ایشان عهد را مے شکنند قوله بی مجاعت نیست تن جنبش کنان مجاعت بفتح گرسنه شدن وگرسنگے قوله خرچو بارانداخت اسکیزه زند اسکیزه بکسر کاف تازی بروزن استیزه جفته انداختن وبرجستن ستور وبجذف همزه نیز آمده قوله همدرین شهرش بدست ابداع وخو ابداع بکسر نو آوردن وشعر نو گفتن وکند شدن مرکب در رفتار قوله که بدستش مسکن ومیلا وپیش ومیلاد بکسر وقت زادن قوله خاصه چندین شهر ها را گوفته مربوط ست ببیت بالا که وسالها مرے که در شهری بود الخ یعنے خاص آن شخص که بچندین شهر ها عبور کرده باشد وگرد هاے غفلت که ازین عبور بر دل وے نشسته از ساحت سینه ودرگاه دل نروفته بود او البته از شهر خود یاد ندارد ومحمد رضا بجاے درک نسخه درک نوشته وبرین تقدیر ضمیر او راجع بشهر ها باشد یعنی گرد هاے غفلت که از درک آن شهر ها

بر دامن دل نشسته نروفته بود

اطوار منازل آدمی در خلقت

قوله آمده اول بالقیم سیاه یعنے خاک در حق آدم ونطفه در حق فرزندان وی قوله وزجمادی در نباتی اوفتاده بعد از آمدن روح در چنین قوله سالها اندر نباتی عمر کرده یعنے در مرتبه نباتے زمانی دراز بماند قوله وز نباتی چون بحیوانے فتاد یعنے حس وادراک وحرکت بهم رسانید قوله سر میل خود نداند در لبان بلبان بکسر شیر دادن قوله بازاز حیوان سوے

انسانیش ؛ میکشد آن خالقے کہ دانیش ؛ یعنے عقل و ادراک معقولات عطا فرماید اے عزیز معنے آمدن اول در اقلیم جماد و از آنجا در نباتے افتادن بعد ازان حیوان گردیدن بعد ازان انسان شدن بروجہ دیگر ہم ہست و آن آنست کہ آدمی اول بعالم عناصر در آمدہ است و از عناصر در صورت نبات و روئیدگی پیدا شدہ و چون نبات غذاے حیوان گشتہ جزو حیوان و عین آن گردیدہ است و حیوان را کہ انسان تناول کردہ بصورت نطفہ در آمدہ و در رحم رسیدہ بصورت انسانی بیرون آمدہ است و معلوم نیست کہ مراد حضرت مولوی رض از ین ہر دو وجہ کدام ہست لیکن مصرع اول بیت بالا کہ ؛ سالہا اندر نباتے عمر کردہ برارادہ معنی دوم بی تاویل دلالت میکند فتامل **قولہ** تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت ؛ زفت بفتح گندہ و سطبر و پر و مالا مال یعنی بزرگ و فربہ شد **قولہ** ہم ازین عقلش تحول کرد نیست ؛ تحول بروزن تفعل از جائے بجائے گشتن و از حالی بحالی گردیدن **قولہ** گرچہ ہمچون خفتہ شد ناسی زپیش ؛ ناسی فراموش کنندہ و نسیان فراموشی **قولہ** تا کند بر حالت خود رشخیند ؛ رشخیند بمعنے سخریہ و استہزا **قولہ** چون ندانستم کہ آن غم و اعتلال ؛ اعتلال بکسر علت مند شدن و بہانہ آوردن و باز داشتن کسے را از کارے **قولہ** ہمچنین دنیا کہ حلم نایم است ؛ حلم باحاے مہملہ خواب دیدن **قولہ** خون نخسپد بعد مرگت در قصاص ؛ قصاص بکسر کشندہ را بعوض باز کشتن و جراحت کردن بعوض جراحت یعنے اگر در نیجا قصاص نگیرند در آنجا گرفتہ خواہد شد **قولہ** این قصاص نقد حیلت سازیست ؛ یعنے حیلہ و تدبیرے است تا باین حیلہ از زخم آن قصاص خلاص یابی و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ اے تدبیر یست برای آنکہ بقتل دلیری نکنند انتہے غلط ہست چہ این قول مبتنی بر آنست کہ ملاحدہ میگویند کہ احکام شرع محض برائے انتظام این عالم اند و دران عالم ہیچ فائدہ بر آنہا مترتب نیست **قولہ** زین لعب خواندست دنیا را خدا ؛ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ قال فما خطبکم در سورہ حدید واقع شدہ اعلموا انما الحیوٰۃ الدنیا لعب و لہو یعنے بدانید اے طالبان دنیا کہ جز این نیست کہ زندگانی سرای بازیچہ است **قولہ** این جز آنسکین جنگ و فتنہ ہست ؛ یعنی تسکین فتنہ و عذاب عالم آخرت است **قولہ** این چو اخصا ہست و آن چون ختنہ است ؛ اخصا بکسر اول و سکون خاے معجمہ خصی کردن و خصیہ برآوردن و ختنہ بفتح خاے معجمہ و سکون تاے فوقانیہ سر فرو کردن فرج بریدن آن قدر کہ سنت باشد

بیان آنکہ خلق دوزخ نالانند

قولہ نالہ گر کان خود را موقنیم ؛ موقن بضم اول و کسر سوم یقین کنندہ **قولہ** تا چو بجہند از چنین خواب این ردہ ؛ ردہ بفتحتین رستہ کہ بتازی صف گویند فردوسی راست بیت ردہ برکشیدند ایرانیان ؛ بہ بستند خون ریختن برایشان ؛ و مراد گردہ **قولہ** بود با ایشان نہان اندر معاش ؛ معاش بفتح زندگانی کردن و زندگانی و آنچہ بآن زندگانی کنند و جاے زندگانی کردن و دینار انیز گویند **قولہ** چو او جزو باست مشرف بر تنت ؛ مشرف بضم اول و کسر ثالث دیدہ ور

شونده از بالا و نویسنده که گماشته شود برای تفحص دیوان و ازین بیت مقولهٔ حضرت مولوی ست رح و تمثیل قرب حق باخلق بقرب عقل باتن قوله کے چنان کردی جنون و تفس تو؛ تفس بفتح تاے فوقانیه گرم شدن قوله پس رعقلت چو اصطلاب بود؛ اصطلاب بضم اول ترازوی آفتاب و آن طاسی و حلقه ایست که بدان موازنهٔ ساعات معلوم میشود و وجه تسمیه باختلافاتی که در آنست در اول و فتر اول گذشته است فتذکر قوله نیست آن جنبش که در اصبع تراست؛ اصبع بکسر همزه و سکون صاد مهمله و فتح و کسر باے موحده و بفتح همزه و کسر با ضم هر دو و ضم همزه و فتح با انگشت قوله بی جهت دان عالم امر و صفات؛ عالم امر آنکه از ماده و مدت مبرا بود و از مقدار و جهت منزه باشد و عالم خلق آنکه موجود با ماده و مدت بود و مقدار و جهت لازم او باشد قوله زانکه فصل و وصل نبود در روان؛ فصل و وصل ازان نیست که او عین مخلوق است و در شی واحد فصل و وصل نباشد که این هر دو مقتضی اثنینیت اند و غیر فصل و وصل از اوصاف جسم است و وی از جسمیت منزه است قوله بحث کم جوئید در ذات خدا؛ اشارت است بحدیث شریف تفکروا فی آلاء اللہ و لا تفکروا فی ذات اللہ یعنی فکر کنید در نعمتهاے خدا تعالے و صفات او و اسماے او و فکر مکنید در ذات حق سبحانه و تعالی زیرا که کنه ذات او تعالے و تقدس مدرک و معلوم هیچکس نتواند شد باید دانست که ادراک ذات حق سبحانه بچند وجه ممتنع است یکے باعتبار کنه ذات و تجرد او از تعینات اسما و صفات و قلب لمطاهر کائنات و ادراکش ازین حیثیت مرغیر او را ممتنع از آنست که او ازین حیثیت بحجاب عزت محجب است و بردای کبریا متخفی هیچ نسبت نیست میان او و میان ماسوای او مگر بوجه اجمالی بدانند که ورای آنچه متعین شده است امریست که ظهور هر متعین بدو ست و او فی حد ذاته از تعین مبرا و برای همین امتناع فرمود حق سبحانه و یحذرکم اللہ نفسه و اللہ رؤف بالعباد؛ پس حق سبحانه برحمت کامله و افضال شامله راحت بندگان خود خواسته است که ایشان را از سعی در انچه ممتنع الحصول است حذر فرموده و این مطلب مذکور است در شرح رباعیات حضرت مولوی جامی قدس سره در شرح این رباعی که رباعی ابزد که هزار در بمن مکشوده؛ اهی بکمال کنه خود نمودث؛ تا زحمت بیهوده بخود ره ندهی؛ در ذات خود از فکر حذر فرمودت؛ دوم باعتبار اطلاق و کنه غیب هویت او چنانچه حضرت مولوی جامی قدس سره در شرح این رباعی که رباعی واجب که بود خرد ز کنهش عمی؛ هست از همه در نسبت هستی اجلی؛ ماهیته اخفی من ان تظهر؛ آنیته اظهر من ان تخفی؛ مے فرمایند که حضرت حق سبحانه و تعالے از روی حقیقت وذات از همه چیز پوشیده تر است کنه ذات و غیب هویت او تعالے و تقدس مدرک و مفهوم و مشهود و معلوم هیچکس نتواند بود کما اخبر هو عن نفسه بقوله و لا یحیطون به علما انتهے و ادراکش ازین حیثیت ممتنع از آنست که در شرح این رباعی که رباعی اندیشه در اسرار الهے نرسد؛ در ذات و صفات حق کماهی نرسد؛ علمی که تناهی صفت ذاتی اوست؛ در ذات مبرا از تناهی نرسد مرقوم فرموده اند که غیب ذات که مطلق است باطلاق حقیقی مقتضی آنست که منضبط و متمیز نشود و در تحت انحصار و احاطه

دریابد وحقیقت علم احاطہ است بمعلوم وکشف او بر سبیل تمیز از ماعدا پس اگر حقیقت علمیہ متعلق شود بوی لازم مے آید
تخلف مقتضاے ذات ازوی یا انقلاب وتبدل حقیقت علم وکلا ہما محال پس حقیقت علم محیط نتواند شد بذات حق سبحانہ
من حیث الاطلاق المذکور ونسبت انچہ متعین شدہ است مر عارفان را از ذات حق سبحانہ وتعالے بانچہ متعین نشدہ است
نسبت تناہی است بغیر تناہی ونسبت مطلق است بمقید انتہے یعنی باعتبار ادراک بسیط وآن عبارت است از ادراک
او سبحانہ باذہول ازین ادراک وازین کہ مدرک وجود حق است ونظر باین ادراک بسیط است آنکہ گفتہ اند کہ بسیطہ تا
بود در ذات حق اندیشہ باطل ۔ محال محض دان تحصیل حاصل ۔ واین مطلب را حضرت مولوی جامی قدس سرہ در شرح
این رباعی کہ رباعی نورے کہ بود جہان از و مالا مال ۔ مشہود دل دیدہ بود در ہمہ حال ۔ تحصیل شہود انچہ مشہود بود
در قاعدۂ عقل محال ست محال ۔ بیان فرمودہ اند چہارم باعتبار عدم تناہی امور یکہ مندرج ومنتج است در ترتیب بہیت
او ممکن نیست تعین وظہور آن دفعۃ بل بالتدریج وچون در بیت بالا فرمودند کہ عقل در ادراک تعلق حق باخلق
بستہ فصل ووصل ست پی بردن نتواند در نیجاے فرمایند کہ بما احفظہ ہمین کہ عقل بشر در ادراک اسرار الٰہی قاصر ست
مصطفے صلے اللہ علیہ وسلم از بحث در ذات منع فرمودہ است پس رفع شد توہم آنکہ در حدیث منع از تفکر در کنہ ذات ست
نہ از تفکر در تعلق او باخلق قولہ آنکہ در وے آتش تفکر کردنی ست ۔ در حقیقت آن نظر در ذات نیست ۔ الے الا بیات باین
بیت باسلہ ابیات دیگر جواب سوال مقدر است یعنی اگر کسے گوید کہ ہرگاہ کنہ ذات او تعالے وتقدس ممتنع الادراک
است پس نہی متوجہ بچیست چون شخص ادراک او نتواند ناچار از فکر باز ماند گوئیم کہ نہی متوجہ بپندار ذات ست وفکر
دران قولہ در عجبہا یش بفکر اندر رویدہ الخ مربوط ست بہ بیت بالا کہ ۔ زین وصیت کرد ما را مصطفے ۔ الخ قولہ چون
ز صنعش ریش وسبلت کم کنید ۔ حد خود دانید آنکہ تن زنید ۔ صنع بضم کاری کردن وآفریدن ونیکوئی کردن وبفتح
نیکو پروردن اسپ وغیر آن وتن زدن بمعنے ناموش بودن وبر جا ماندن تن زن امر است از و قولہ غیر لا احصی
نگوید او ز جان ۔ ضمیر او راجع بمصطفے صلے اللہ علیہ وسلم کہ در بیت بالا مذکور است ودر نیجا اشارت ست بحدیث شریف
لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک یعنے شمار نمیکنم ثناء را بر تو چنانی کہ ثنا کردہ بر ذات خود واعتراف
بعجز از ثنا بچند وجہ میتواند شد یکے آنکہ این کلام را بزبان صورت وجسم شمارند خطاب بباطن وحقیقت خود دوم آنکہ
گویند کہ شخصے واحد ثناے حق نتواند گفت ثنای او آنست کہ خود بلسان جمیع موجودات خود را مے ستاید وان من شئ
الا یسبح بحمدہ سوم آنکہ چون شخص آلت اوست واو فاعل ست ثنای او نتواند گفت پس او ست کہ بلسان او ثنای خود
میگوید چہارم آنکہ چون شخص بحقیقت عدم محض است ثنای او نتواند گفت او ست کہ خود را خود مے ستاید وفرق درمیان
وجہ سوم وچہارم آنست کہ وجہ سوم باعتبار شہود است کہ بندہ حق را فاعل بیند وخود را آلت ووجہ چہارم باعتبار
وحدۃ وجود است شہود شرط نیست نسبت بمحجوب نیز راست است پنجم آنکہ از ثنا کہ اعتراف عجز ازان فرمودہ اند ثنا

قولے مراد دارند از ثنای حق بر نفس خود ثنائے فعلے یا حالی اراده نمایند ششم آنکه عدم احصای ثنا را بلا حظه عدم ادراک ذات اعتبار نمایند در اینجا بلا حظه همین عدم ادراک ذات است **قوله** بحث کم کن پیش ازین کم زن نفس ؛ بحث بفتح یا زجستن و کاویدن کسی را بسخن آوردن و اینجا بمعنے اخیر است

رفتن[۱۲۴] ذوالقرنین بکوه قاف

قوله کرد عالم حلقه گشته آن محیط ؛ ماند حیران اندران خلق بسیط ؛ محیط بضم اغاظه کننده و بسیط بفتح اول و کسر دوم چیز فراخ و زمین فراخ و جای فراخ و غیر مرکب و اینجا بمعنے اول ست و فاعل ماند ذوالقرنین و خلق بمعنے مخلوق **قوله** که به پیش عظم تو باز ایستند ؛ عظم بضم بزرگی و بیشتر ے چیز و بکسر العین خلاف الصغر **قوله** بر عروقم بسته اطراف همان ؛ عروق بضمتین جمع عرق که بکسر بمعنے رگ باشد **قوله** نزد آن کس که داند عقلش این ؛ زلزله ست از بخارات زمین ؛ طعن ست بر حکیم که از راه عقل میگوید که زلزله بسبب بخارات زمین ست

موری[۱۲۵] بر کاغذ میرفت نشستن قلم دید قلم راستودن گرفت

ربط این سرخی به بیت بالاست که ؛ نزد آن کس که داند عقلش این ؛ الخ یعنے حال حکما و تفاوت مراتب ایشان در ادراک حقایق اشیا مثل حال این مور است که هر چند یکے از دیگرے بالاتر شناخته لیکن حقیقت را کماهی نیافته **قوله** مهتر موران فطن بداند کے ؛ فطن بفتح اول و کسر دوم و بضمتین و قیل بفتحتین نیرک دانا

التماس[۱۲۶] ذوالقرنین از کوه قاف و بیان عجائب از ثنائے حق

قوله از عجبهائے حق اے جبرنکو ؛ جبر بفتح دانشمند و بکسر سیاهی دوات قال الفراء بالکسر هو العالم و قال ابو عبیدة هو بالفتح و قال الاصمعی الادرے للعالم اهو بالفتح ام بالکسر کذا فی الصراح **قوله** بیر ساند برف سردی تا ثری ؛ ثرے بفتح اول و راے مهمله مرکز خاک و خاک نمناک و زیر هفتم زمین **قوله** غافلان را کوههای برف دان ؛ تا نسوزد بر دهائے عاقلان ؛ مقوله حضرت مولوی ست رح یعنے حکمت در وجود غافلان انیست که از اثر سردی غفلت ایشان آتش شوق عاقلان مشتعل نشود و حجابهائے ایشان را بالکلیه نسوزد که این حالت موجب اضمحلال ترکیب عنصری ایشان است چنانچه در احوال بعضے اولیا قدس الله اسرارهم مسطور ست که در غلبه تجلیات ذات کرده اند پس اثر سردی غفلت اهل عالم موجب بقائے ایشان ست و آنچه محمد رضا نوشته که وی بسبب غفلت غافلان قوام این عالم ست اگر آتش دل سوختگان زبانه بیرون کشد حجابها بسوزد و ایشان آنچنان گردد حکمت بالغه الٰهی آن گرمی را باین سردی فرو می نشاند تا نظام عالم برجا بماند انتهے اگر از قول خود حجابهائے اهل عالم اراده کرده است بودن غفلت غافلان سبب قوام عالم و بودن سردے ایشان باعث برجا ماندن نظام عالم مسلم لیکن حضرت مولوی رح پرده هائے علاقلان فرموده اند نه پرده هائے اهل عالم و اگر سوختن حجابهائے عاقلان مراد داشته پس

غفلت

غفلت غافلان سبب بقای عاقلان باشد نه نسبت قوام عالم و برتقدیر تسلیم گوئیم که ازین تقریر ظاهر میشود که اگر غفلت غافلان نبودے اینجهان آنجهان بیشه دی و باوجود غفلت ایشان در نظر هیچ عاقلے این جهان آنجهان نگردد و حالانکه حضرت مثنوی پر است ازینکه اینجهان در نظر کاملان آنجهان ست دیگی ازان در قصه زید است که در دفتر اول گذشته قوله سوختی از نار شوق آن کوه قاف ؛ کوه قاف کنایت از عاقل و عارف است قوله آتش از قهر خدا خود ذره است ؛ انتقال است از آتش شوق بآتش و وزخ قوله باچنین قهرے که زفت و فائق است ؛ زفت بفتح گنده و سطبر و پر و مالا مال و فائق در گذشته و افزون آمده و موضع پیوستگاه کردن دسر قوله سبق بچون و چگونه معنوی ؛ الخ این بیت رفع توهم است که در بیت بالا پیدا مے شد یعنے توهم نکنی که قهر غیر لطف باشد و لطف بر ضد قهر بود بلکه قهر عین لطف است و سبقت لطف بر قهر چون و نمونیست یعنے یکچیز است که از حیثیتے قهر است و از حیثیتے لطف و سبقت لطف باعتبار غلبه اثر رحمت است بر اثر غضب و یا باعتبار آنکه غضب ناشی از رحمت است مثل غضب استاد بر شاگرد قوله کے رسد بر چرخ دین مرغ گلین ؛ یعنے مرغے که پرش گل آلود گرانست بر چرخ دین پرواز نتواند کرد یعنی مرے که جثه جسم است اسرار دین نتواند فهمید قوله مرغ را جولانگه عالی هواست ؛ زانکه نشو و ارشهوت و زهواست ؛ هوا در مصرع اول بمعنے میانه آسمان و زمین هست و در مصرع دوم بمعنی آرزوی نفس یعنی غایت پرواز مرغ تا هواست پس بر چرخ چگونه طیران نماید قوله زفت زفت است و چولزان میشوے ؛ الخ این بیت مربوط است به بیت بالا که ؛ باچنین قهرے که زفت و فائق است ؛ الخ

نمودن جبرئیل خود را به پیغمبر علیه السلام

این داستان مربوط است به بیت بالا که ؛ زانکه شکل زفت بهر منکر است ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده که ؛ آن جهابت قسمت بیگانگان ؛ الے آخرها قوله تا به بینم سر ترا نظاره دار ؛ نظاره بفتح و تشدید مثل علامه صیغه مبالغه است یعنی بسیار نظر کننده قوله آدمی را هست حس تن ستیم ؛ ازینجا تقوله حضرت مولوی هست رح قوله بر مثال سنگ و آهن این تنه ؛ یعنے این تن بر مثال سنگ و آهن مغلوب آتش هست قوله لیک هست او در صفت آتش زنه ؛ یعنی مولد آتش هست و مراد از آتش روح حیوانی باشد که از امتزاج عناصر متولد میشود قوله باز آتش دستکار وصف تن ؛ دستکار بکاف فارسی صاحب دست و قدرت یعنے قاهر و غالب چنانچه شارحی نوشته یعنی آن آتش روح حیوانی بر وصف تن غالب است قوله باز در تن شعله بر هیم دار ؛ الخ و آن روح انسانی ست که آتش روح حیوانی را بیکدم بکشد و روح انسانی اگرچه نور است اما باعتبار قدرت و غلبه وے بر روح حیوانی آتش فرموده اند قوله رمز نحن الآخرون السابقون ؛ محمد ضیا در نجا نوشته است که چون تن را تشبیه کرد بسنگ و آهن که وجود آتش نتیجه آن باشد و آن هر دو را بمنزله والدین قرار داد و ذات پاک محمد صلوات الله و سلامه علیه نتیجه انبیاے سابق است و محمدیان نتیجه امم پیشینه و غلبه و قوت نتیجه راست

هر چند که در وجود موخر باشد اما بحسب مرتبه سابق و مقدم بود رمز نحن الآخرون السابقون را باین معنی فرود آورد انتهی
واین اگرچه میتواند آمد اما بهتر آنست که گفته شود که چنانچه روح انسانی بحسب وجود از روح حیوانی موخر است و بحسب
رتبه بروی مقدم همچنین محمد صلعم دامت وی بحسب وجود از انبیا دامم سابق موخر باشند و بحسب رتبه وی صلعم بر جمیع
انبیا و امت وی بر امم سابق سابق باشند قوله ظاهر این دو بندانی زبون ؛ یعنی سنگ و آهن قوله در صفت اصل
جهان این را بدان ؛ زیرا که جمیع موجودات مظاهر حقیقت انسانی اند قوله پیتبے که که شود زان مندکی ؛ مندک بفتح
پاره پاره قوله آن مهابت قسمت بیگانگان ؛ آن تجمش دوستان را رایگان ؛ تجمش از باب تفعل لطف نمودن و دیا
کردن و از بیگانگان جسم و حواس جسمانی مراد است و از دوستان روح و حواس روحانی قوله هول سرهنگان صارما
بدست ؛ هول بفتح ترسانیدن و ترس و صارم تیغ برنده قوله دربانش و نیزه و شمشیرها ؛ دربانش نیزه بود که سنان
او را دو شاخه سازند چنانچه درین وقت در هندوستان شکل آن نیزه در پیش فیلان مست می برند در زمان قدیم
متعارف بوده که چوب آنرا بزر و جواهر زینت میداده اند و پیشاپیش بادشاهان می برده اند بدانجهت که چون
مردم آنرا از دور مشاهده کنند بدانند که بادشاه می آید و از راه یکطرف روند و راه خالی سازند و نیز در روز جنگ
اگر کسے کمندے بجانب بادشاه اندازد بآن دفع کنند قوله بانگ چاوشان و آن چوگانها ؛ چاوش بحیم فارسی
نقیب قوله دار داندر قهر رحم گیر و دار ؛ گیر و دار باکاف فارسی کسور فرماندهی و حکومت قوله دان پری رویان
حریف جام را ؛ حریف هم صحبت و هم پیشه و هم معامله در بعضے نسخ بجاے حریف جام گرفته جام واقع شده و مآل
واحد است یعنے پری رویان برای جام در دست گرفتند قوله جوشن و آن خود مرچالیش را ؛ دین حریر و درد
مر تعریش را ؛ چالیش و چالش بکسر لام جنگ و پیکار و رفتار از روے تکبر و ناز و درد بضم دو او سکون رای مهمله
زخت و لشکر و اینجا بمعنے اول باشد و تعریش بفتح بر تخت بردن و بالاے کوشک بردن قوله خفته این دم زیر خاک
شیرب است ؛ شیرب بفتح یاے تحتانیه و سکون ثای مثلثه نام مدینه مبارک قوله اوست بی تغییر لاشرقیة ؛ بی زتبدیلی

که لاغربیة اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سوره نور واقع شده یوقد من شجرة مبارکة زیتونة لاشرقیة
ولاغربیة یعنے افروخته میشود از شجره مبارک که آن زیتون است آن نه در جانب شرق است و نه در طرف غرب قوله جسم احمد را
تعلق بدبدان ؛ لفظ بدان اشارت پوهوشی ست قوله شیر جان ما نا که آدم خفته بود ؛ مانا بمعنی همانا بمعنی مانند نیز آمده و اینجا
بمعنی اول ست یعنی رسول صلعم در انوقت در مقام عبودیت بود قوله انیت شیر نر مار سهمناک ؛ انیت بمعنی زهی قوله خفته سازد
شیر خود را آنچنان ؛ الخ بیان حال روح هر شخص ست یعنے جان خود را در میان ابدان چنان خفته ساخته است و تصرفات خود را
چنان نهان کرده که تمام خلق می پندارند که درین مکان مرده است و هیچ تصرف ندارد و شاید که بیان حال
روح محمدے باشد و برین تقدیر معنے آن بود که روح محمدی در مقام عبودیت چنان خفته میسازد تصرفات خود را

چنان نہان میکند کہ کفار او را بی تصرف میدانند آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ اے بقوت نشاندہ روحی اگر حضرت محمد مصطفے صلعم تصرف در کار دعوت میکند کفر را ہمہ ایمان و ایجان بالکل انجان میشد الموجب حکمت بالغہ آنے کہ متعلق بنگاہداشت نشاندہ عنصری است روح پرفتوح پیوستہ در استغراق بود و از نمیعنی مخالفان و منافقان را آگاہی نہ ازین جہت گمان مے برند کہ پیغمبر خدا را آگاہی روحانی نیست انتہے بیت آیندہ ہرگز قبول این معنی نمیکند اگر تامل صادق کنی دریابی قولہ ورنہ در عالم کرا زہرہ بدی ۔ کہ ربودی از ضعیفے تربدے ۔ تربد بکستاے فوقانیہ وسکون رائے مہملہ و فتح باے موحدہ چوب نی پیمانہ خالی و دارو ئے ست کہ ہندیان نسوت گویند و اینجا بمعنے اولست و معنی این بیت بر طبق معنی بیت بالا آنست کہ اگر جان بسبب حجاب ابدان تصرفات خود را نہان نکند و ہیچ توانائی بر ضعیفے دست ستم دراز نتوانستی کرد و اما بحسب معنی ثانی بیت مذکور پس معنیش آنست کہ اگر محمد صلعم در مقام عبودیت نے بود ہمچو از اصحاب عالیجناب در جنگ کفار بشہادت نمیرسید و ہیچ کافرے تربد بدن او را از دست روح او ربودن نمیتوانست کہ ہمہ مخالفان بیک نگاہ قہر او صلعم ہلاک میشدند و در بعضے نسخ کور بودے واقع ست بجاے کہ ربودے قولہ کف احمد زان نظر بیہوش گشت ۔ کف عبارت از جسم و حواس جسمانی قولہ بحر او از لقش کف روپوش گشت ۔ یعنی روح مبارک آنحضرت و کمالات آن بسبب جسم مبارک دے در پردہ شدند و در بعضے نسخ چنین واقع است کہ ۔ بحر او از بہر کف پر جوش گشت ۔ و انچہ محمد رضا نظر باین نسخہ نوشتہ کہ قاعدہ آنست کہ بحر چون تند گردد بجوش در آید کف بر کنار رود پس بحر جان محمدی از بہر کف یعنے از برای حالتے کہ عارض تن گردید بجوش آمد کنایت از آنکہ بدن را وقتے کہ بیہوشی دست دادو روح را در مشاہدہ ذات استغراق بیشتر شد انتہے اگرچہ تفسیر مصرع صورتے دارد لیکن قاعدہ کہ اول بیان کردہ خلاف واقع است چہ غرض آنست کہ بحر چون بجوش آید کف بر کنار رود و از روی بحر کم نشود و روی بحر مصفا گردد و در وقت عدم جوش کف بر روی بحر میباشد و نچنانست بلکہ در واقع آنست کہ بحر چون بجوش آید کف بر روے آن پیدا شود و در وقت عدم جوش محو و ناپیدا میگردد و گاہے کہ کف بر کنار رود سبب آن نہ جوش بحر است بلکہ سبب جنبش دادن باد تند است مر آب بحر را برابر است کہ بحر در آنوقت در جوش باشد یا نہ بسبب باد کہ آب بحر بساحل میزند در انجا کف پیدا میکند قولہ مہ ہمہ کف است و مطے نورباش ۔ واضح انتقالیست از کف بحر بکف دست و مغیش ہمانست کہ محمد رضا نوشتہ کہ حاصل معنے آنکہ جان خواجۂ عالم در انند انوار از آفتاب غیبی مانند قرص ماہ تمام دست بود اگر حس ظاہر کہ بمنزلہ کف دست است در حین رویت جبرئیل بیہوش شد یا آنکہ بسبب موت جسم مبارک در قبر نزول فرمود چہ شد جان آن جانان را در مرتبۂ افاضہ و استفاضہ انوار ہمان تصرف باقیست قولہ چون گذشت احمد ز سدرہ و مرصدش ۔ سدرہ بکسر درخت کنار و سدرۃ المنتہے نام درختے است در ہفتم آسمان و مرصد بفتح حاے نگاہداشت و کمہ راہ فراخ قولہ حیرت اندر حیرت آمد او ۔ قصہ ۔ سہ شے

خاصگان اند راخص ۵ ازینجا مقولہ حضرت مولوی ست رض و خاص کنایت از جبرئیل و اخص عبارت از رسول صلعم و مصرع ثانی تفسیر قصص یعنے بیان آن بیہوشی کہ خواص را از مشاہدہ عظمت اخص الخواص رود بہ حیرت در حیرت ست یعنے زبان بیان در اظہار آن گنگ است کہ ہیچ بیہوشی با و نمیرسد و بیت آیندہ را باین معنی ربطی تمام است و بیت بالا کہ ۵ احمدا ربکشاید آن پر جلیل ۵ الخ نیز موید نیمعنی است و آنچہ پیر لور اللہ نوشتہ کہ مصرع ثانی بیان نیست بلکہ بحذف الطبہ جملہ معللہ واقع شدہ یعنے بیہوشی خاصگان فی الواقع در اخص ست و در نیمقام برعکس آن ظہور یافتہ انتہے ابقصور نرسیدہ است چنانچہ بیت آیندہ برین گواہ است و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ ذکر احوال انبیا و اولیا حیرت افزا است چنانچہ عامہ را حالات خواص مفہوم نگردد و در حیرت انداز د خواص نیز در علو مرتبہ اخص الخواص متحیر باشند انتہے نیز بعید از مقصود است با آنکہ تفسیر مصرع ثانی مدلول عبارت ہم نیست و آنچہ شارحی دیگر نوشتہ کہ مصراع ثانی تفسیر قصص و اضافت بیہوشی بسوے خاصگان بجہت تخصیص یعنے بہیچے کہ مخصوص خواص ست حاصل آنکہ ہر کہ از حقیقت کار و سر این راہ آگاہ نیست و لیکن اندکہ بیہوشی آنحضرت از روی جسم و حواس بود او را ازین قصص یعنی بیہوشی کہ خاصہ خواص ست و ظہور آن در اخص حیرت در حیرت افزود انتہے درین توجیہ قول او کہ مصراع ثانی تفسیر قصص صواب و حق است و باقی خطا و باطل و دلیل ابطلان بیت آیندہ قولہ ہیشہا جملہ اینجا باز لیست و چند جان داری کہ زبان پر دازی ست ۵ حضرت مولوی رض درین بیت خطاب بجبرئیل کردہ مے فرمایند کہ ہیچی خواص در مشاہدہ جمال جلال اخص الخواص بدرجہ الیست کہ جملہ بیہوشہا در برابر آن باز لیست پس تو ای جبرئیل چند جان و طاقت آن داری کہ جمال و جلال مصطفے را صلعم مشاہدہ کنی یک دیدن جان فدا خواہی کرد کہ حال خواص در مشاہدہ جلال اخص الخواص جز جان پر دازی نیست و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ مقولہ سرور عالم و عالمیان ست خطاب بجبرئیل کردہ میفرمایند کہ در نیمقام ہوش گم کردن و بیخود شدن و بیم پرسوختن بخاطر آوردن باز چہ است تا چند جان داری کنی وقت جانبازیست قدم پیش بگذار انتہے در ہر دو چیز غلط کردہ است ہم در تقریر بیت و ہم در آنکہ این بیت را مقولہ رسول صلعم دانستہ و گواہ برین تقریر مصرع اول ست کہ سراسر بالا یچہ است قائل قولہ شیر را برعکس صید گورکن ۵ یعنی شیر ضمیر خود را کہ صید افگن گور را سراست برعکس وصف وے بگردان و صید گور بساز یعنے اظہار اسرار باز دار و در مشاہدہ جمال اسرار محو کن و میتواند کہ مراد از شیر بیان باشد و از گور خاموشی یعنے بیان را شکار خاموشی کن قولہ و امکن ابنان قل باشیت راہ ابنان پوست بز غالہ خشک کردہ کہ قلندران درمیان بندند و ذخیرہ در و بدارند و قلماش بضم ہر زہ و بیہودہ و یا در لفظ سخن باشیت و قلماشیت یای معروف ست اول یای مصدریہ است و دوم یاے نسبت یعنے ابنانے کہ آنچہ در وست در نظر ایشان منسوب است یعنے سخنہاے کہ در وست قلماش و ہرزہ اند و شاید کہ شیت در قلماشیت صیغہ ماضی باشد یعنے بگو ہر چہ بخواہی و برین تقدیر لفظ قلماشی در مصرع ثانی بیت دوم انتقال اشد

از لفظے بلفظے مجانس چنانچہ طریق حضرت مولوی ست رح قولہ لاتخافا نفہم حبیبے دارہم ؛ یعنی مخالفت مکن با ایشان حبیب من مدارا کن ایشانرا و این ابیات مقولۂ حق است سبحانہ خطاب بموسی علیہ السلام و رجوع بابیات سرخی بالا کہ ؛ این سخن پایان ندارد موسیا ؛ ہین رہا کن آن خران را در گیاہ ؛ و شاید کہ مقولہ حضرت مولوی باشد رح خطاب بدل خویش یعنے با این زمنیان مخالفت مکن و این اولے و اقرب است قولہ یا غریب نازلانی دارہم ؛ یعنے اے مسافر فرود آینده در سراے ایشان قولہ اعط ماشاؤا و ارامواذا رضہم ؛ یعنے بدہ ایشانرا انچہ بخواہند و قصد کنند راضی دار ایشان را قولہ یا طیعنا ساکنانے ارضہم ؛ یعنے ای کوچ کنندہ سکونت دارندہ در زمین ایشان قولہ نرم باید گفت قولا لینا ؛ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ قال الم اقل لک در سورۂ طہ واقع شدہ فقولا لہ قولا لینا لعلہ تیند کر او یخشی یعنے پس سخن گویید بافرعون سخن گفتنی نرم یعنے مدارا نمایید با او شاید کہ او پند گیرد و بکلام شما یا بترسد از عذاب خدا قولہ وسوسہ مفروش در لین الخطاب ؛ وسوسہ و وسواس بفتح اندیشہ بد یعنے در خطاب چندان نرمی مکن کہ او را وسواس بطلان دین تو شود و انچہ شارحے نوشتہ کہ یعنے در خطاب چندان نرمی مکن کہ او را وسواس حقیت دین خود شود انتہے سہو است کما لایخفے علے من لہ ذوق قولہ وقت عصر آمد سخن کوتاہ کن ؛ خطاب حضرت مولوی ست رح با دل خویش مثل ابیات سابقہ نہ خطاب بحضرت حسام الدین قدس سرہ چنانچہ شارحی فہمیدہ و نوشتہ کہ مقولہ مولاناست و مخاطب چلپی حسام الدین چنانچہ از ابیات آینده بظہور آید و اسناد کوتاہ کردن بسوے حسام الدین بجہت آنست کہ باعث این گفتگو قصد و خواہش او ست انتہے و این غلط است چرا کہ در ابیات آینده شیخ حسام الدین را قدس سرہ از چیزے دیگرے فرمایند نہ بترک سخن چنانچہ در آنجا خواہی دانست قولہ اے کہ عصرت عصر را آگاہ کن ؛ یعنے ای آنکہ زمانہ تو یعنے وجود تو از قبیل ذکر ظرف و اراده مظروف زمان را یعنے اہل زمان را کہ موجودات اند جان دہنده و آگاہی بخشنده است چہ قلب انسان کامل روح صورت عالم است قولہ نطق جانزا روضۂ جانیستی ؛ گر ز حرف و صوت مستغنیستی ؛ لفظ نطق موقوف است و فاعل مستغنی بودن جان یعنے نطق و کلام من جان مستمعان را روضۂ جانی و باغ معانی بودی اگر جان ایشان از حرف و صوت مستغنے بودے یعنے اگر میل ایشان بجانب قصص و حکایات نبی بود کلام من پر از گلزار معانی می نمود و در ربط این بیت بما قبل بریں وجہ است کہ چون در بیت بالا اشارت بکوتاہ کردن سخن فرمودند و خواستند کہ کلام را تمام فرمایند در ینجا تنبیہے نمایند کہ مستمعانرا باید کہ دل از حرف و صوت برکنند و دست در معانی زنند و این توجیہ را با مصرع اول بیت آینده کہ ؛ ہین رہا صورت گری و جان زتو ؛ و مصرع اول بیت آینده دیگر کہ مثنوی صورت بود و جانش تونی ؛ ربط تمام است و انچہ شارحی لفظ نطق را مضاف خوانده و نوشتہ کہ حاصل آنکہ نطق جان اگر از قید حرف و بیان مستغنے بودی در روضۂ جان مکان داشتے و از لبان جان بسوی ابدان نیامدی و بسمع دیگران نرسیدے

انتہیٰ اگرچہ میتواند شد وبیت بالا کہ ؎ وقت عصر آمد سخن کوتاہ کن ؎ مربوط میتواند گردید لیکن ذوق قبول این معنے نمیکند وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ از حرف وصوت در افادہ واستفادہ محققان را چارہ وگزیر نیست اگر نہ انچنین بودے جان آگاہ را عرصہ عنصرے روضۂ نعیم نمودی تا بنطق بے آلت ہر چہ خواستی میگفتے وی شنودی لفظے الفاظ بیت را برنمیخیزد اصلا دلالت نیست روضہ نعیم نمودن عرصہ عنصرے از عبارت اصلا مستفاد نمیشود بلکہ این تقریر ہرگز درست نیستگردد نہ بتقدیر اضافت لطق نہ بتقدیر عدم اضافت چہ اگر باضافت خواندہ است پس عرصۂ عنصری نطق جانرا روضۂ نعیم بودن نہ جانرا واگر موقوف خواندہ است پس لطق روضۂ نعیم بودن عرصۂ عنصری قائل قولہ این سرخر درمیان قند زار ؎ الخ سرخر عبارت از حرف وصوت چنانچہ خود در بیت سوم تصریح مے فرمایند یعنی این قصص وحکایات بساکس را از رسیدن بقند زار معانی ہمچو خار راہ مانع شدہ است وچون معنی را درین بیت قند زار فرمودند ودر بیت آیندہ بطبخ زار حرف وصوت را سرخر گفتند برائے آنکہ سرخر را با پارہ قند مشابہت است وہمچنین بالطبخ خصوص بطبخ ولایت کہ دراز میباشد وکیفیت مانیست را در بیت آیندہ ارشاد مے فرمایند قولہ لمن ببرد از دور کاین آنست وبس ؎ یعنے بخیال آورد کہ این قصص عین معانی است ومعانی ورائے این نیست قولہ چون قچ مغلوب وا سیر رفت پس ؎ قچ بضم گوسفندے کہ کودکان بردی سواری آموزند ودرین دیار میش نر را قچ میگویند وانجا بمعنی ثانی است یعنی چون قچ کہ در وقت جنگ باہمجنس خود مغلوب میگردد وواپس می رود قولہ این سرخر را در ان طبخ زار ؎ طبخ بکسر تین وثانی مشدد خربزہ وطبخ زار عبارت از معنی یعنے اسرار ومعانی قصص بر خلق ہویدا کن قولہ تا سرخر چون ببرد از مسلخہ ؎ نشود دیگر بخشدش آن مطبخہ ؎ مسلخہ بفتح جاے پوست کشیدن ومطبخہ بفتح فا لیز خربزہ یعنے چون اسرار قصص را بیان فرمائی وحجاب حرف وصوت را رفع نمائی حکایات رنگ معانی گیرد وصورت منتفے جان پذیرد اکنون دریافتی کہ درین ابیات امر بہ بیان معانی ست نہ تبرک سخن چنانچہ در ماسبق گفتہ بودم کہ در ابیات آیندہ خواہی دانست قولہ یاد آرند اتحاد ناجراء ؎ یعنے جان من وجان تو قولہ موسی وہارون شوند اندر زمین ؎ یعنی جان من وجان تو مانند موسی وہارون دو برادر گردند کہ باہم ہمچو شیر وانگبین در ارشاد وہدایت مختلط باشند قولہ چون شناسد اندک ومنکر شود ؎ منکرے اش پردۂ ساتر شود ؎ الے البیتین یعنے اگر جان من مر جان ترا بعد شناسائی اندک منکر شود آن انکار وے مر او را پردہ ساتر گردد پس شناسائی بسبب ناشکری بالکل از دست رود وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای جان من جان ترا اگر اندکے بشناسد وکمال شناخت ہمان اندک را تصور کند واز معرفت تام انکار آورد وحجاب دامن گیر شود انتے سہو است کہ مصرع ثانی بیت ثانی قبول این معنی نمیکند کہ درین صورت ناشکرے متحقق نیست قولہ ناشناسا گشت وپشت پاے زد ؎ پشت پا زدن در اصطلاح ردکردن وترک دادن باشد یعنے از ان سبب کہ انکار بعد شناسائی اندک پردہ ساتر است جان نبی را کہ جان بد بعد شناسائے

اندک که از خبر آگهی حاصل نموده بود منکر شد باشناسا گشت و ترک داد قوله انیهمه خوانے فروخوان لم یکن الخ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره عم در اول سوره بینه واقع شده لم یکن الذین کفروا من اهل الکتاب والمشرکین منفکین حتے تاتیهم البینة یعنے نبودند آن کسانیکه کافر شدند از اهل کتاب که یهود و نصاری اند و نبودند مشرکان که عابدان اصنام اند منفک و جدا شونده از وعده با اتباع حق تا از دین خود تا که آمد ایشان را رسول که بیان کننده حق است قوله تا بدانی لج این کبر کهن پ لج با اول مفتوح لکد باشد و مراد ستیزه است و در لفظ لج اشارت هست که منکران خرد حیوان اند

در بیان اعتقاد نصاری پیش از بعث صدر رسل حضرت مصطفے صلعم

قوله تا بنام احمد از یستفتحون پ الخ این بیت با ابیات آینده اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم واقع شده و کانوا من قبل یستفتحون علی الذین کفروا فلما جاءهم ما عرفوا کفروا به فلعنة الله علی الکافرین یعنے بودند یهود پیش از بعث رسول صلعم که طلب فتح و نصرت میکردند بدین کتاب و بکسے که این کتاب بر و فرود آمده یعنی هر گاه که کفار عرب قصد یهود کردندے و کار بر ایشان تنگ شدی دستها برداشته گفتندے بار خدایا نصرت میخواهیم از تو بمحمد که نبی آخر الزمان است بر آنانکه ناگرویده اند از مشرکان عرب پس آنوقت که آمد بر ایشان آن کس که شناخته بودند کافر شدند بدو چه ایشان را گمان بود که آن پیغمبر از بنی اسرائیل خواهد بود چون از بنی اسمعیل شد کافر شدند بدو پس لعنت خدا بر ناگرویدگان که بد انش خود کار نکردند و عناد ورزیدند قوله هر کجا حرب مهولی میشدی پ مهولی بفتح ترک و یا در مهولی مجهول ست برائے وحدت قوله عون شان کراری احمد بدی پ کرار بفتح و تشدید حمله برنده و باز گرداننده و اینجا بمعنے اول ست قوله انیهمه تعظیم و تفخیم و داد پ تعظیم و تفخیم بزرگ داشتن قوله صد قیامت بگذرد وین ناتمام پ در اینجا اشارتی است فهم من فهم قوله ختم کن والله اعلم بالوفاق پ وفاق بکسر موافقت و سازگاری کردن و با کسے درخور آمدن و همکاری کردن و آلحال شرح دفتر چهارم تمام شد الحمد لله علی ذلک خاتمه

یافت از فضل خدا ذوالجلال	شرح جلد دفتر چارم کمال	شکر توفیقش همیگویم بمان	زانکه شکر او نیاید از زبان	

بعون صانع مکون و مکان فضل خلاق زمین و زمان

درین زمان برکت انضمام مفتاح کنوز اسرار الٰہی منشور لامع النور معرفت و آگاہی معدن عرفان و جذبات مخزن اسرار و کرامات مقبول بارگاہ حضرت صمد و پسندیدۂ درگاہ رب احد

اعنی

شرح مثنوی مولانای روم

از

مولوی محمد اکبر آبادی

دفتر پنجم

کہ مصنف عالی مقام در سنہ یکہزار و یکصد و چہل ہجری آنرا تصنیف فرمودہ و در حل مشکلات و تفصیل مجملات مثنوی معنوی بحکم الفضل للمتقدمین والعلم للمتاخرین سبق از تمامی شراح برده

در مطبع نامی منشی نول کشور واقع لکھنؤ خوبی مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

باز میرانم قلم در حمد حق ❊ میکنم از سر قدم در حمد حق ❊ چه سر و چه پا بحمد آیم بجان ❊ نی سرایم حمد او را نی زبان ❊ لیک آن حمد آشنای سمع نیست ❊ آن سخن را مستمع جز جمع نیست ❊ پس همان بهتر که آیم سوی قال ❊ باز بان گویم ثنای ذو الجلال ❊ گرچه حمدش از زبان ناممکن است ❊ لیک گفتن از نگفتن احسن است ❊ آن خداوندی که هر جا جای اوست ❊ هر دو عالم صورت زیبای اوست ❊ گر به بندی چشم همت حاضر است ❊ ور کشائی رو بر ویت ناظر است ❊ ذاکر و ناسی همه در ذکر او ❊ طایع و عاصی همه در فکر او ❊ آنچه بینی و آنچه دانی او بود ❊ در نشان و بی نشانی او بود ❊ هم بتشبیه و به تنزیه اندر است ❊ هم ز اطلاق و تقید برتر است ❊ **نعت** بعد ازین گویم ثنای مصطفی ❊ ذات پاکش مظهر ذات خدا ❊ آنکه نورش تا رو پود عالم است ❊ روح او اصل وجود عالم است ❊ آدم اندر آب و گل آسوده بود ❊ کو خلایق را ره حق می نمود ❊ پیش این آدم هران آدم که بود ❊ احمد اندر صورتش سیکرد جود ❊ بود او را هر زمان اسمی دگر ❊ از خلیل و نوح و شیث و بوالبشر ❊ نام هر شی نام آن مه رو بود ❊ در همه اسما مسمی او بود ❊ هر که او واقف بحال مصطفی است ❊ هر کجا بیند جمال مصطفی است ❊ رحمت حق بر روی و بر آل او ❊ بر همه اصحاب خوش احوال او ❊ بعد ازین اسرار جلد پنجمین ❊ می نویسم بر طریق و نشین ❊ میکنم درخواست از رب الودود ❊ که نماید صورت خشنش بزود **قوله** طالب آثار سفر پنجم است ❊ سفر بکسر اول و سکون ثانی کتاب و نامه **قوله** ای ضیاء الحق حسام الدین راد ❊ به زاد کریم و جوانمرد و شجاع و دلاور و حکیم و دانا و سخنگوی **قوله** لیک لقمه باز آن صعوه نیست ❊ چاره اینجا آب روغن کردنی است ❊ یعنی چون باخلق بخوب مدح تو نتوان گفت و لقمه باز در دهان صعوه نتوان پس چاره آنست که آنچه نه مدح تست آنرا مدح

نام کنم و آب را روغن بگویم قوله مدح توحیف است باز نادانیان ؛ حیف بفتح جور و ستم کردن و ستم قوله شرح تو غبن است با اهل جهان ؛ غبن بفتح اول و سکون دوم زیان رسانیدن کسی را در بیع و شراو غیر آن یعنی با اهل جهان شرح تو گفتن شرح را زیان رسانیدن است قوله مدح تعریف است و تخریق حجاب ؛ تخریق بفتح دریدن قوله که دو چشم روشن و نامرد است ؛ مرد بضم اول و فتح سوم رمد رسیده و رمد بفتحتین درد چشم قوله تو بخشا بر کسی کاندر جهان ؛ الخ بخشا بیای موحده صیغه امر است و انچه در بعضی نسخ سقیمه بنون واقع شده سهو کاتب است چرا که بخشا بنون یعنی ندارد و چه صیغه نهی بنون نمی آرند بلکه بیم می آرند پس نمیگویند که نکن و نده بلکه میگویند که مکن و مده پس اگر صیغه نهی بودی بخشا بودی بیم ؛ انگه صیغه نهی با ابیات آینده مناسب نیست و انچه شارحی نوشته که لفظ بخشا بصیغه نهی است و انچه در بعضی نسخ سقیمه بسهو ناسخ لصیغه امر آمده مناسب نیست با ابیات آینده انتهی غلط کرده است چنانچه دریافتی که صیغه نهی بنون نمی آرند و نیز انچه گفته که بخشا بصیغه امر مناسب نیست با ابیات آینده غلطی دیگر است چه مناسب با ابیات آینده همین صیغه امر است نه صیغه نهی زیرا که معنی آن بود که تو به بخشش و انتقام حسد گیر که هر که حاسد تست آن حسد مرگ جاودانی اوست و حاسد آفتاب ویرا از دیدها نتواند پوشید و از نور او کم نتواند کرد و بدفع جاه او نتواند برخاست قوله و ز طراوت دادن بوسیدها + اینمصرع معطوف است بر لفظ از دیدها یعنی و از طراوت دادن بوسیدها نتواند پوشید یعنی حاسد حسام الدین را ازین کار که بوسیده و لانه طراوت می بخشد باز نتواند داشت چه پوشیدن شی از شی نباشد مگر بآوردن حجاب میان آن هر دو و انگندن جدائی فیمابین پس پوشیدن آفتاب کامران از طراوت دادن نباشد مگر باز داشتن دمی ازین کار فتامل قوله هر کسی که حاسد گیهان بود + الخ گیهان بفتح کاف فارسی تمام عالم و جهان و در اینجا اشارت است بآنکه ذات شیخ حسام الدین نه جهانی است دیگر چه انسان کامل عالم صغیر است بلکه عالم کبیر است چنانچه در دفتر چهارم گذشت که ؛ پس بصورت عالم صغری توئی ؛ پس بمعنی عالم کبری توئی + و انچه محمد رضا نوشته که افاده حصر میفرماید که جسد شیخ حسام الدین جسد تمام عالم است زیرا که شیخ را آفتاب خوانده و وجود آفتاب محتاج الیه کل عالم است انتهی مجاز بیجا و است قوله ان شیأ کله لا یدرک ؛ اعلموا ان کله لا یترک ؛ یعنی بدرستی که هر شی که کل آنرا درک نتوان کرد بدانید که کل آنرا ترک نتوان کرد قوله نوریا بدست تیز کوش ؛ تیز کوش بکاف تازی است و شاید که بکاف فارسی باشد لیکن اول اولی است قوله نوریکش از خدا ای تیز کوش ؛ یعنی اگر نور میخواهی بصحبت حسام الدین رو که نور از دمی گرفتن از خدا گرفتن است قوله نکتهای مشکل باریک شد + بند طبعی کو درین تاریک شد ؛ یعنی طبیعتی که در او راک این مشعل ایمان تاریک شده است نکتهای مشکل باریک بنداو

گشته است یعنی همین موشکافی و هنرآرائی از ادراک حقیقت حسام الدین کور ساخته است و انچه شارحی نوشته که یعنی کسی که چشم وش از مشاهده خورشید دین بی نور و تاریک شد نکات مشکل باریک بند طبع او گردید و عمر در تحلیل و قال و حل اشکال بسر برد انتهی مقصود نیست چه تاریک شدن سبب بند گشتن در نکتهای باریک نیست بلکه بند گشتن در نکتهای باریک سبب تاریک شدن است اگر ترا باور نیاید و ریبت ثانی تامل بکن که آراستن تار و پود هنر را سبب تاکشودن چشم در خورشید فرموده اند قوله کرده موشانه زمین سوراخها یعنی همانست که شارحی نوشته که تمثیل تاریک طبع است بموش و تمثیل سعی او در حل اشکال به سوراخ کردن موش زمین را و انچه محمد رضا نوشته که موش کنایت از خلوت گزینان آن عصر است که منکر طریقه شیخ بودند زیرا که طریق شیخ صحبت بود نه خلوت انتهی بی ربط است

تفسیر این آیه که فخذ اربعة من الطیر فصرهن الیک الی آخره

این آیه کریمه در سوره بقر در سیاره تملک الرسل واقع شده قال فخذ اربعة من الطیر فصرهن الیک ثم اجعل علی کل جبل منهن جزءا ثم ادعهن یاتینک سعیا یعنی گفت خدا مر ابراهیم را اگر مشاهده این حال آرزو داری پس فرا گیر چهار عدد از مرغان بط و خروس و زاغ و طاؤس و غیر این نیز گفته اند پس پاره پاره کن آن مرغها را و جمع کن نزد خود و بشناس علامات هر یکی را تا التباس نیفتد بر تو بعد از احیا بعد از ان متفرق کن آنرا و بگردان بر هر کوهی یک جزء از ان پس بخوان این مرغ را بنامهای ایشان تا اجابت نموده بسوی تو بیایند و بشتابند شتابیدنی و حضرت مولوی رضا این چهار مرغ را که بچهار وصف تفسیر فرموده اند که آنها بعد کشتن حیات دیگر یابند بحسب بطن است قوله چار وصف است این بشر را دل فشار ؛ فشردن بمعنی شلیدن قوله زانکه هر مرئی از نیها زاغ وش ؛ هست عقل عاقلانرا دیده کش ؛ معنیش همانست که محمد رضا نوشته که کلاغ را عادت است که چون بر مردار نشیند اول چشم آنرا بمنقار بکشد قوله سر بر شان تا رهد پاها ز سد ؛ سد بفتح و تشدید بند راه و پرده میانه دو چیز دکوه استوار و بلند و دیوار استوار قوله کل توئی و جملگان اجزا تو ؛ بر کشا که هست پاشان پا تو ؛ این بیت جواب سوال مقدر است چون در بیت بالا فرمودند که گشتن این چار وصف موجب خلاص نیک و بد عالم است و سبب کشادن پاهای ایشان از سد و در آنجا سوال پیدا میشد که گشتن چار وصف سبب کشادن پای صاحب آن اوصاف باشد نه سبب کشادن پای دیگران در بنجا میفرمایند که کشادن پای او بحکم آنکه انسان کامل کل است و جملگان اجزای او کشادن پای جملگان است قوله جاه چون طاؤس و زاغ آن مینت است ؛ مینت بضم امید و آرزو قوله بچو لغاچی که خانه میکند ؛ لغاچی [illegible] قوله زود زود انبان خود پر میکنند ؛ انبان بالفتح پوست بز غاله خشک کرده که قلندران بر میان

اولی کتابه وراز ظهره فسوف یدعوا ثبورا ویصلی سعیرا یعنی واما کسی که داده شود نامه اعمال او از پس پشت او و بدست چپ او و اینچنان بود که دست راست او بر گردن او بندند و دست چپ او بر پس پشت او کشند و از انطرف نامه بر دست وی نهند و چنان کس زود باشد که بخواند یعنی تمنا کند هلاکت را یا گوید واثبورا و این نیز طلب هلاکت است و در اید و آتش

در حجره کشادن مصطفی ۴ بر مهمان و خود را پنهان کردن

قوله تا کپیش از خیط باشاید رهی ؛ خیط بفتح رشته و ازین سپیدی صبح و سیاهی شام نیز مراد و ارند و اینجا مراد سپیدی صبح است **قوله** که بیار آن مطهره اینجا به پیش ؛ مطهره بکسر آو نناب **قوله** ای بمرگ مرتراحق عمر خواند اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ربما در سوره حجر واقع شده لعمرک انهم لفی سکرتهم یعمهون یعنی سوگند حیات تو ای محمد بدرستی که کفار قوم تو همچو قوم لوط در گمراهی حیران و سرگردانند

سبب رجوع کردن آن مهمان

قوله یاوه دید آنرا و گشت او بیقرار ؛ یاوه گم شده **قوله** در وثاق مصطفی اندر ابدید ؛ وثاق بضم خانه نامشهور بکسر است **قوله** کبر گویان ایها الناس احذروا ؛ یعنی ای هر کدامی آدمیان تبر سیدای دور شوید از من **قوله** میزد او بر سینه کای بی نور بره ؛ بر بفتح سینه و در لفظ بر سینه لطافتی است که معنی لفظ بر بیان یافته **قوله** سجده میکرد او که ای کل زمین ؛ مراد از زمین عالم اجسام باشد که زمین عالم ارواح است یا مراد از زمین زمینیان باشند و کل بودن وی صلعم از قول او والخلق من نوری روشن است و سجده کردن کنایت از دیدن او رسول را صلعم بنظر عظمت و بزرگی که حقیقت سجده است و شاید که بظاهر نیز تعظیم میکرده باشد و آنچه محمد رضا نوشته که مراد از سجده بخاک غلطیدن است انتهی حشو است **قوله** شرمسار است از تو این جزو مهین ؛ مهین بضم خوار **قوله** تو که کلی خاضع امروئی ؛ من که جزوم ظالم ولد وغوی ؛ خاضع فروتنی کننده ولد بضم و تشدید جمع الد که بمعنی گراد تر و قوی تر در خصومت باشد و اتیا (بصیغه جمع برای اشعار یست که من یک شخص بمنزله جماعتم و غوی بفتح یکم و کسر دوم و تشدید و تخفیف یا گمراه و بیراه **قوله** من که جزوم در خلاف و در سبق ؛ سبق بالتحریک گرد پیش بردن در اسپ دوانیدن و تیر انداختن و جز آن و آنچه پیش استادان خوانند یعنی من که جزو توام با تو در خلافم یا باحق در خلافم و سبق خلاف میخوانم یا با تو در خلافم و بر تو پیشی میجویم **قوله** که ندارم روی این قبله جهان ؛ یعنی روی ندارم که مصطفی را صلعم بنامیم یعنی از وی شرمنده ام چنانچه بالا گذشت که شرمسار است از تو این جزو مهین **قوله** تا نگرید طفل کی جوشد لبن ؛ لبن بفتحتین شیر و بسیار شیر شدن و شیر اشامیدن و در رو کردن گردن از ناهمواری بالش **قوله** گفت ولیکو اکشیرا گوش دار ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره

واعلموا در سوره توبه واقع شده فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا یعنی پس گو که بخندند اندکی و بگریند بسیاری
قوله آستن دنیا همین دور رشته تاب ؛ رشته تاب یعنی تاب دهنده رشته و همین دو اشارت بگریه و سوز قوله
کی شدی اجسام بازفت و سطبر ؛ سطبر بکسر اول و فتح ثانی و سکون بای موحده لک و گنده و غلیظ را گویند
و تبای منقوطه نیز آمده قوله اقرضوا الله قرض دژه زین برگ تن ؛ اشارتست بایه کریمه که در سیپاره تبارک
در سوره مزمل واقع شده واقرضوا الله قرضا حسنا یعنی وصدقه دهید برای خدا یتعالی صدقه بهتر که
بی ریاست و برای خداست و این تفسیر اهل ظاهراست که قرض را بمعنی صدقه قرار داده اند و برای خدا
تفسیر کرده و نزد اهل باطن قرض بمعنی خود است که دام باشد و قرض بخلق دادن در حقیقت بخدا دادنست
نه برای خدا چنانچه بفحوای حدیث قدسی که خطاب بموسی است جعت فلم تطعمنی الطعام بنده او اطعام
اوست سبحانه و حضرت مولوی رض تفسیر این ایه بحسب بطن فرموده اند که قرض بخدا دادن عبارت است
از برگ تن کم کردن و بجان دادن قوله از یطهرکم تن او برخورد ؛ اشارت است بایه کریمه که در سوره
احزاب در سیپاره ومن یقنت واقع شده انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا یعنی
جز این نیست که خواهد خدا یتعالی تا ببرد از شما گناهان را ای اهل بیت پیغمبر و پاک گرداند شما را از معاصی
پاک گردانیدنی قوله تا فرید نفس بیمار ترا ؛ لفظ نفس موقوف است و فاعل فرید و در اینجا اشارتست
که دلو عبارت از نفس است چنانچه در دفترهای سابق بوضوح پیوسته قوله در بویشه بید او لبهات را ؛
لویشه بفتح اول و کسر دوم و شین معجمه ریسمانی که بر سر چوبی بر بندند و لب بالای اسپ را دران نهاده تاب
نهند تا حرکت نکند قوله حفت الجنة بالمکاره و حفت النار بالشهوات یعنی گرد کرده شده است بهشت بکروهات یعنی چیزهائی که بر نفس شاق و شدید
باشد و از ان کاره بود و گرد کرده شده است دوزخ بمستلذات و مرغوبات نفس قوله کان کند در سله گر
هست اژدها ؛ سله بفتح سبد مار و میوه و طعام و جز ان قوله در بود جرزمان برخند دش ؛ جرز بفتح دانشمند
و دانای جهودان قوله امرهم شوری بینهم و کارکن ؛ اشارت است بایه کریمه که در سیپاره الیه یرد در سوره
شوری واقع شده در حق انصار که رسول صلعم ایشانرا دعوت فرمود و ایشان اجابت نمودند والذین
استجابوا لربهم واقاموا الصلوة وامرهم شوری بینهم ومما رزقناهم ینفقون یعنی و ثواب خدا بهتر است از
متاع دنیا مر انکسانی راکه اجابت کردند پروردگار خود را بایمان و اطاعت و بر پای داشتند نماز را و امر
ایشان بر مشورت است میان ایشان و از چیزی که عطا کرده ایم ایشانرا انفاق میکنند

بندند و ذخیره در و بدارند **قوله** میفشارد در جوال او خشک و تر :: جوال بضم معروف و نوعی از پوشش درشت درویشانه **قوله** در بغل زد هر چه زود تر بی وقوف :: یعنی بی توقف **قوله** اعتمادش نیست بر سلطان خویش :: سلطان بادشاه و بمعنی حجت و قدرت و قیل سلطان کلشی صدمته وسطوته واینجا بمعنی قدرت یا سطوت بود **قوله** میکند غارت بهل و یا انات :: مهل بفتحتین نرمی و آهستگی و اینجا بحث ضرورت بسکون دوم واقع شده و میتواند که بضم اول وسکون ثانی بود که بمعنی درنگ است فی الصراح امهال تمهیل زمان دادن مهل بالضم اسم فیه وانات بروزن قنات بمعنی درنگ وشاید که بکسر اول باشد بروزن اناییت از تانی بمعنی تاخیر و آهستگی وهمزه را بحث وزن خذف فرموده باشند **قوله** که نیایندش مزاحم صرفه بر :: صرفه بفتح اول افزونی و بخل وحیله کردن وحیله و مکر و عدل و فضل و منزلی است از منازل قمر واینجا بمعنی اول است **قوله** از فوات حظ خود این بود :: حظ بهره و بخت و نصیب **قوله** پس تانی دارد و صبر و شکیب :: تانی آهستگی کردن در کاری **قوله** چشم سیر و موثر است و پاک جیب :: موثر ایثار کننده و ایثار برگزیدن وافزون داشتن وحظ دیگری بر حظ خود اختیار کردن **قوله** بارگیر صبر را بکشد بعقر :: عقر بفتح عین مهمله وسکون قاف پی کردن **قوله** از نبی بشنود که شیطان در وعید :: میکند تهدیدت از فقر شدید :: اشارت است بایه کریمه که در سوره بقر در سیپاره تلک الرسل واقع شده الشیطان یعدکم الفقر ویامرکم بالفحشاء واللہ یعدکم مغفرة منه وفضلا یعنی دیو سرکش وعده میکند شمارا فقر و احتیاج یعنی متیر ساند در حین انفاق از درویشی و میفرماید شمارا بخیل و امساک و منع صدقات و خدا وعده میدهد شمارا بر صدقه دادن آمرزشی از خود و مرگناهان شمارا و رعقبی و افزونی و مغفرتی و مکافات بخیر در دنیا

در بیان سبب ورود این حدیث که الکافر یاکل فی سبعة امعاء والمومن یاکل فی معاء واحدة

یعنی کافر میخورد در هفت امعاء و مومن میخورد در معاء واحد امعاء که هفت اندیکی ازان معده است و ششی روده که باوی متصل اند سه دقاق و سه غلاظ و آسامی معاء سته انیست اثنی عشری صایم دقیق اعور قولون مستقیم **قوله** کافران مهمان پیغمبر شدند :: الخ این قصه در حدیث باینطریق واقع شده عن ابی هریرة رضہ ان رسول اللہ صلعم ضافه ضیف وهو کافر فامر رسول اللہ صلعم بشاة فحلبت فشرب حلابها ثم باخری فشرب ثم باخری فشرب حتی شرب حلاب سبع شیات ثم انه اذا اصبح فاسلم فامر له رسول اللہ صلعم بشاة فشرب حلابها فلم تبرحها فقال رسول اللہ صلعم المومن یشرب فی معاء واحد والکافر یشرب فی سبعة امعاء مروی است از ابی هریره رضہ بدرستی که رسول صلعم را مهمان آمد و حال آنکه او کافر بود پس امر فرمود رسول صلعم بگوسپندی پس دوشید آن گوسپند را پس نوشید دوشیده آن شاة را و حلاب آوندی را گویند که یک دوشیدن شاة

یا ناقه دروی بگنجد پس امر فرمود بدوشیدن شاة دیگر پس نوشید او را نیز تا آنکه نوشید آوند هفت شاة پس بدرستی که شان اینست که چون صبح کرد پس اسلام آورد پس امر فرمود رسول صلعم برای او بدوشیدن شاة پس نوشید علاب او را پس تمام نکرد نوشیدن آن شیر شاة را پس فرمود پیغمبر صلعم که مومن می نوشد در معاء واحد و از انکه حرص او کمتر است و کافر می نوشد در هفت معا قوله کاریم ای شاه اینجا فتق بضمتین مهان قوله ای تو مهان دار سکان وافق بضمتین سلطان بضم و تشدید جمع ساکن وافق بضمتین و سکون فاکرانه اسمان قوله اینچنین فرمود سلطان عبس بضمتین یعنی سرور انبیا که سوره عبس و تولی بر و نازل شده است فرمود که الناس علی دین ملوکهم یعنی ادمیان بر دین بادشاهان خود اند قوله درمیان بدیک شکم زفت عیدیه بفتح عین مهمله و کسر تای فوقانیه اماده یعنی موجود و ساخته برای کاری یعنی برای خوردن اماده بود قوله جسم ضخمی داشت کس او را نبرد بضخم بفتح اول و سکون دوم ستبر شدن و بضمتین ستبر قوله هفت بند بد شیر ده اندر رمه بفتح معروف یعنی کله و شریار انیز خوانند و بضم در عربی ریسمان کهنه باشد و بمعنی همه و در فارسی بمعنی سپاه و لشکر آمده و بطریق استعاره بمعنی گروه مرقوم است قوله خورد آن بر قحط عوج بن عنق بضم عوج نام پسر عنق که مادرش دختر آدم ابو دهر بود سه هزار و پانصد سال عمر داشت و طوفان نوح ع تا کمر او بود و تا زمان موسی ع بزیست چون موسی ع قصد کشتن او کرد او کوهی مقدار دو فرسنگ بر سر گرفت تا بر سر لشکر موسی ع زند حق تعالی هدهد را فرستاد تا آن سنگ را سوراخ کرد و در گردن او افتاد موسی ع عصا بر کعب او زد بیفتاد و بمرد عنق بضم عین و سکون نون و ضمتین جمعی از ترکان که در خونریزی و غارت ممتاز اند و در تسمیه آن مهمان باین اسما اشارت است بکمال حرص او و آنچه محمد رضا نوشته که غز شاید که لقب باشد پدر عوج را که عنق نام داشت انتهی احتمالی دارد و آنچه نقل کرده که بعضی غز را غز خوانده و گفته اند که قاف عنق را بحسب ضرورت مولوی بز ابدل کرده اند انتهی در غایت بعد است قاف اگرچه بدل شد نون درمیان محل قافیه است چه غز قافیه بز نتواند شد و ازینجا معلوم شد که مشار الیه غز خوانده است بعین مهمله قوله معده طبلی خوار همچون طبل کرد معده مبتدا است و همچون طبل کرد خبر آن و طبلی خوار مرکب واحد است بمعنی بسیار خوار یعنی معده را آن بسیار خوار همچو طبل کرد و از دو یاد حرف یا برای ضرورت است قوله ماند او حیران ولی دهمان و دنگ بضم دنگ بفتح اول دیوانه و حیران ماند و حیران مانده را گویند قوله بر حدث دیوانه شد از اضطراب بر حدث بفتحتین پلیدی ولی وضوئی و مردم خواسته و چیز نو پیدا شده و اینجا بمعنی اول است قوله بانگ میزد و انبور او انبور بضمتین شامی شلتاق هلاک شدن و هلاکی و زیان کشیدن قوله انچنان که

لواختن مصطفی علیہ السلام آن عرب مہمانزا

قولہ تا گواہی بدہم و بیرون شوم ؛ سیرم از ہستی دران ہامون شوم ؛ در اینجا اشارت است کہ چون کلمہ شہادت گفتی از دنیا برآمدی و در آخرت درآمدی و از ہستی خود بگسستی و باحق در پیوستی لیکن اینچنین گفتن کسی راست کہ معنی این کلمہ انچہ ہست فہمیدہ بود و بر ارباب تاویل خندیدہ بود قولہ مادرین دہلیز قاضی قضا ؛ دہلیز قاضی قضا عبارت از دنیا قولہ چون بلی گفتیم او را از امتحان ؛ فعل و قول ماشہود است و بیان ؛ امتحان بکسر آزمایش و شہود بضمتین جمع شاہد یعنی گواہان و فعل و قول را باعتبار ما فوق واحد شہود فرمودند و لفظ زامتحان متعلق است بماقبل خود یعنی چون حق سبحانہ از راہ آزمایش ما کہ اقرار ربوبیت میکنند یا نہ الست بربکم فرمود و ما در جواب او بلفظ بلی زبان کشودیم و دعوی اقرار ربوبیتش نمودیم حق سبحانہ ما را در دنیا پیدا کرد تا بر دعوی خویش دو گواہ یکی قول اشہد ان لا الہ الا اللہ دوم فعل عبادت بیاریم و دعوی خود را باتمام رسانیم و اگر لفظ زامتحان را مربوط بمصرع ثانی گوئیم نیز میشاید یعنی چون در جواب الست بربکم کلمہ بلی گفتیم و دعوی اقرار ربوبیت کردیم حق سبحانہ ما را در دنیا آورد و از راہ امتحان صدق و کذب دعوی شہود قول و فعل طلب فرمود و انچہ محمد رضا لفظ امتحان را مربوط بمصرع ثانی داشتہ و نوشتہ کہ ہر یکی را درین نشاۃ دنیوی برای گواہی آوردہ اند تا امتحان رود کہ بر تصدیق سابق اقرار دارد یا بر سر انکار است و ثبوت مدعی را از قول و فعل دو گواہ درکار پس دعوی ایمانی بی حسن عمل خواہ عمل را جزو ایمان دانند خواہ از امارات ایمان خوانند تا تمام بود و کمال آن موقوف باشد بر عمل پسندیدہ انتہی پای تا سر غلط است چہ دعوی ہر یک قول بلی بودہ است نہ ایمان چنانچہ در مصرع ثانی بیت بالاصریح فرمودہ اند کہ ؛ ہر دعوی الستیم و بلی ؛ و بر تقدیری کہ دعوی ہمین دعوی ایمان باشد کہ قول لا الہ الا اللہ عبارت از دست گواہ دیگر کجا و حسن عمل گواہی است تنہا غرض کہ این عزیز براہ خطا رفتہ است و از راہ نادانی گفتہ انچہ گفتہ قولہ آن گواہی بدہی و ناری عتو ؛ عتو بضمتین از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن قولہ از لجاج خویشتن بنشستہ ؛ لجاج بفتح ستیزہ کردن و ستیزہ کاری قولہ یکزمان کار است بگزار و بتاز ؛ کار کوتہ را مکن بر خود دراز ؛ در اینجا ہم ہمان اشارت است کہ در بیت بالا کہ ؛ تا گواہی بدہم و بیرون شوم ؛ الخ بیان کردہ شد کہ گواہی دادے و در عالم آخرت پانہادی و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ الحق تمام عمر و زمان درازتر یکزمان بیش نباشد انتہی مراد نیست چرا کہ بر تقدیر ارادۂ این معنی مصرع ثانی مستقیم نمیشود و کار کوتاہ ہرگز دراز نمیگردد شہادت گویند یا نگویند غرض کہ این عزیز مصرع ثانی و بیت آینده را نگاه نکرده و شاید که بخاطرش گذشته باشد که مصرع ثانی و بیت آینده را بیش از

رسیدن بتفسیر آنها چرا ملاحظه باید کرد قضیه زمین بهر زمین

در بیان آنکه نماز و روزه و همه چیزهای بیرونی گواهیهاست بر نورهای اندرونی

قوله هر کسی کو شد بمالی یا فسون ۱۲ الخ کوشیدن بمال که عبارت از صرف مال است گواه گوهر سخاست و کوشیدن بفسون که عبارت از دعا کردن و خواستن رزق حلال است گواه گوهر تقوے یعنی هر کسی که بمالی میکوشد یا بدعائی میجوشد و دران کوشیدن و جوشیدن اظهار میکند و بزبان حال میگوید که گوهری از سخا یا تقوی در اندرون میدارم و یا فسون عبارت از دعوت اسما و خواندن عزایم باشد و مراد ازان روزه و صوم که یکی از لوازم اوست و این اولی از اول است که مقتضای ابیات آینده همین است و انچه محمد رضا نوشته که مراد از فسون دعاست که لازم عبادات بدنی است انتهی سهو است زیرا که دعای عبادات گواه تقوی نمیتواند شد و دلالت بر پرهیز از حرام نتواند کرد بخلاف دعای رزق حلال یا دعوت اسمای ذی الجلال که سرتاپایش گواه تقوی است فتامل قوله گر بطراری کند پس دو گواه ۱۲ الخ طرار بالفتح والتشدید گره بر وجرح بفتح وسکون عیب گواهان اشکار اکردن یعنی اگر بکر و ریا گواهان روزه و زکوة بیارد گواهانش مجروح شوند قوله هست صیاد ار کند دانه نثار ۱۲ الخ یعنی کسی که دانه بهر شکار خلق نثار کند صیاد است نه جواد قوله هست گر به روزه دار اندر صیام ۱۲ خفته کرده خویش بهر صید خام ۱۲ یعنی کسی که قصد او از صوم آن بود که عوام خلق که خام اند او را صایم الدهر دانسته عابد زمان شمارند و بوی رجوع آرند صایم نیست بلکه گربه روزه دار است که بر سوراخ موش چشم پوشیده خود را خفته کرده می نشیند تا موش او را خفته انگاشته و صایم پنداشته از خانه بیرون برآید و گربه اش بر باید پس روزه دار صفت گربه باشد یا معنی آن بود که روزه دار که صوم از راه ریا دارد در صیام خویش مثل گربه است که بظاهر خود را خفته میسازد و چنان مینماید که از صید و شکار مستغنی است و اینهمه برای صید باشد پس روزه دار صفت گربه باشد بلکه مبتدا بود و گربه است خبر آن و تقدیم خبر برای حصر است یعنی گربه است نه غیر و این اولی از اول است که هیچ تکلف ندارد و انچه محمد رضا ترکیب گربه روزه دار را ترکیب اضافی پنداشته و نوشته که گربه شخص صایم در روز چیزی از طعام نچشته نیابد زیرا که صایم روزانه هیچ نخورد پس در فکر گوشت خام باشد که جانوری را صید کند همچنین ایثار مرد ریا دانه ریختن صیاد باشد و مصابرت او بر جوع خفتن گربه بقصد صید انتهی سهو است زیرا که در اینجا تشبیه صایم مرائی است بگربه چنانکه در بیت بالا تشبیه صاحب جود مرائی است بصیاد و درین صورت ریای گربه ثابت نمیشود بلکه جوع گربه از راه بیچارگی ثابت میشود اگر در اینجا ذکر آن صایم بودی که از راه بیچارگی و نایافت قوت روزه دارد و خاطر او مصروف

فکر قوت بود این تقریر درست میشد قابل قوله سبق برده رحمتش و ان عذر را ؛ داده نوری که نباشد بدر را ؛ غدر مکر و این بیت با بیت دوم بیان پاک کردن صایم مرائی از ریای او که در مصرع ثانی بیت بالا فرمودند که ؛ عاقبت زینجمله پاکش میکند ؛ یعنی پاک کردنش بر نهوجه است که آن صوم ریا را بسبب خلو معده از طعام نوری میدهد که از لذت مشاهده آن نور خطرهٔ ریا از دل وی زایل شود قوله گوشش را شسته حق زین اختلاط ؛ غسل داده رحمت او را زین خباط ؛ اختلاط بکسر آمیزش و خباط بضم خای معجمه و باء موحده علتی است مانند دیوانگی و خود را دیوانه ساختن بی آنکه دیوانه باشد یعنی عاقبت حق سبحانه تن او را از آمیزش ریا و ازین خباط میشوید و بآب رحمت غسل میدهد بسبب لذت مشاهده نوری که در صوم از جهت خلو معده حاصل شده

پاک کردن آب جمله پلید بهارا

قوله آب بهر این بیارد از سماک ؛ تا پلید آنرا کند از خبث پاک ؛ سماک بکسر نام ستاره و منزلی از منازل قمر و مراد آسمان و خبث بضم پلیدی و بفتحتین ایضا قوله چون ملک پاکی دهم عفریت را ؛ عفریت بکسر دیو ستنبه و پری سرکش و نام دیوی معروف قوله سوی اصل اصل پاکیها شوم ؛ اصل پاکیها آب و اصل اصل دریا یعنی من که اصل پاکیها ام سوی اصل خویش میروم و شاید که اصل اول با اصل پاکیها مضاف نبود بلکه اصل پاکیها صفت اصل اول باشد یعنی سوی اصل خویش که اصل پاکیها است میروم و آل واحد است و انچه محمد رضا نوشته که اصل پاکیها آب دریا و اصل آن اصل رحمت حق تعا انتهی سهو است چه پاکی بخش آب همین دریاست و همون مدحق او رحمت حق تعالی است نه آنکه آب اول در آب دریا میرود و از انجا پاکی می یابد اگر ازین سخن سهوش بر تو بین نشد پس در بیت سر نه آینده که ؛ راههای مختلف میراندش ؛ تا رساند سوی بحر بیحدش ؛ نگاه کن تا سهوش آشکار شود و اگر ہنوز سهوش بر تو ظاهر نگردد در دو بیت دیگر که بعد بیت مذکور اند که ؛ خود غرض زین آب جان اولیاست ؛ کو غسل تیرگیهای شماست ؛ چون شود تیره ز عقل اهل فرش ؛ باز گردد سوی پاکی بخش عرش ؛ نظر کن تا سهوش ظهور نام پذیرد و چرا که در اینجا تشبیه عقل است بآب و تشبیه حق بحر و تشبیه پاک شدن عقل بعروج بحق بپاک شدن آب بدخول در بحر پس چنانکه در ایجاد دو چیز است در اینجا نیز دو چیز باشد و بس و اگر ہنوز سهوش خاطر نشین تو نشد پس بخاطر جمع بنشین که از دو سر فکر و تامل فارغی قوله کار او اینست و کار ما همین ؛ یعنی کار بحر دادن پاکی و کار ما بردن آلودگی قوله گر نبودی این پلیدیهای ما ؛ کی بدی این بارنامه آب را ؛ بارنامه اسباب تجمل و حشمت و غرور و تفاخر و از اینجا تا آخر سر حی متعلق حضرت مولوی است رضہ

و در اینجا اشارت است که وجود صفت غفاری حق مشروط است بتحقق جرایم عباد قوله جان هر دردی ل
هروانه ؛ در بعضی نسخ سقیمه که بجای جان هر دردے جان هر دردی آمده تصرف کاتب است و باعث
تصرف ملاحظه وارد که در بیت بالا و مصرع ثانی است قوله میرود در جوچو دار و خانه ؛ جوراکه جاے
آب روانست دار و خانه ازان فرمودند که صد هزاران دار و در آب نهانست

استعانت آب از حق تعالے

قوله کو غسول تیرگیهای شماست ؛ یعنی تیرگیهای جهل و غفلت از حق یا تیرگیهای ریا و نفاق و این تردید
نظر باختلاف نسخه مصرع اول بیت ثانی است چنانکه در اینجا معلوم گردد ؛ چون شود تیره ز عقل
اهل فرش ؛ الخ یعنی چون بحکم کلموا الناس علی قدر عقولهم از مقام خود تنزل کرده بحسب عقل ایشان
سخن گوید و از نیجهت تیره شود باز بمقام خود رجوع کند و پاک گردد و در بعضی نسخ غدر واقع شده بجاے
عقل یعنی چون بسبب شست و شوی غدر خلق که ریا و نفاق باشد تیره شود باز بحق رجوع کند موجب
تیرگی آنکه در دعوت وارشاد رجوع بخلق است و ملاحظه نیک و بد و شک نیست که مشاهده خلق و ملاحظه
احکام آن از مقام استغراق و نیستی بیرون می آرد و عارف در وقت توجه بخلق اگرچه مشاهده وحدت
در کثرت میکند اما انچه در استغراق و نیستی است در اینجا نیست پس توجه بخلق موجب تیرگی باشد و اکنون
دریافته که مراد از تیرگیها در مصرع ثانی بیت بالا بر تقدیر نسخه اولی این مصرع تیرگیهاے جهل باشد
و بر تقدیر نسخه ثانیه تیرگیهای ریا و نفاق بود و انچه محمد رضا نظر بنسخه ثانیه نوشته که جان اولیا غدر و
مکر و خلق را دیده متوجه جناب احدیت گردد انتهی ربطی باینمقام ندارد کما لایخفی قوله باز آرد ز انطرف
دامن کشان ؛ از طهارات محیط او در فشان ؛ فاعل آرد لفظا او که در مصرع ثانی است و راجع است
بجان اولیا و طهارات مفعول آرد یعنی جان اولیا بعد تیره شدن بحق باز گردد و طهارات در فشان بیارد
و انچه محمد رضا نوشته که ای پاکی بخش عرش جان اولیا را کامیاب باین نشاره باز گرداند انتهی سهو است فاعل
قوله از تیمم وارهاند جمله را ؛ و ز تحری طالبان قبله را ؛ تیمم و تحری عبارت از ایمان تقلیدی پس مصرع
ثانی عطف تفسیری باشد و در مصرع مذکور تشبیه جان اولیا است بآفتاب قوله ز اختلاط خلق یا ز اعتلال
اعتلال بکسر علت مند شدن و بهانه آوردن و باز داشتن کسی را از کاری و اینجا بمعنی اول است
قوله آن سفر جوید کارحنا یا بلال ؛ آنحضرت صلعم چون بلال را رضه باذان امر میفرمودند میگفتند که
ارحنا یا بلال یعنی راحت ده ما را یا بلال قوله ای بلال خوش نوای خوش صهیل ؛ میذنه بر رو بزن طبل
رحیل ؛ صهیل بفتح بانگ و بانگ اسپ و میذنه بفتح محل اذان گفتن و رحیل بفتح رفتن و کوچ کردن

قولہ این مثل چون واسطہ است اندر کلام ۔ الخ یعنی جان اولیا را باب تمثیل ازان داده شد که مثل که در کلام واقع میشود در ایضاح ممثل مثل واسطہ است که بجہت وصول بحق بود که رسول باشد قولہ اندر آتش کی رود بی واسطہ ۔ الخ چون در بیت بالا مثل را بواسطہ که رسول باشد تشبیه داده درین ابیات حق را سبحانہ بآتش تشبیه میدہند وخاصان حق را بسمندر ورسول را که واسطہ است میان حق وخلق بحمام وآب که واسطہ اند میان آتش ومحتاجان او قولہ چون نتانی شد در آتش چون خلیل ۔ بگشت حمامت رسول آبت دلیل ۔ یعنی چون بیواسطہ چیزی دیگر در آتش در آمدن واورا اساس کردن وازو نفع کردن کار ہر کس نیست حمام وآب جسیم رسول ودلیل اوست تا بواسطہ این ہر دو از و انتفاع توان گرفت واورا اساس توان نمود وانچہ شارحی نوشتہ آ چنانچہ اقوال وافعال رسول واسطہ ایصال انوار اوست سبحانہ حمام نیز واسطہ آتش وآب دلیل اوست انتہی غلط کردہ است که لفظ آبت را آیة خوانده اگر چنین بودی بتای مدور بودے نہ بتای دراز که لفظ آیة را بتای مدوری نویسند وبر تقدیر تسلیم نظر بانکه در قرآن مجید در سورۂ عنکبوت بتای دراز مرسوم است اگرچه قیاس بران نشاید که در انجا بحجت سری وحکمتی مرسوم شده است گفته شود که آیة را با حمام چه نسبت حمام را رسول گفتن که حمام رسول آتش است بعد ازان گفتن که آیة دلیل است اصلا معنی ندارد واگر رسول را مبتدا خوانده است وحمامت را خبر آن پس نیز خطاست زیرا که درینجا ذکر شبه به است که حمام باشد نه ذکر مشبه که رسول حقانی بود کما لایخفی علی من له ادنی تامل قولہ بست سیری از حق و اہل طمع ۔ کی رسد بیواسطہ نان در شبع ۔ شبع بکسر کاف وفتح دوم سیری ودرین بیت وبیت آینده تمثیل حق است بسیری ولطف وخوبی وتمثیل رسول بنان وچون قولہ چون نماند واسطہ تن بی جیب ۔ الخ درین بیت انتقال است از واسطہ که موجب قرب است بواسطہ که باعث بعد است که تن بود پس اضافت واسطہ بسوی تن اضافت بیانیه بود شاید که انتقال نبود پس اضافت واسطہ بسوی تن اضافت بمعنی لام باشد یعنی واسطہ که ناگزیر تن است ودر ہر دو صورت لفظ بی جیب مربوط بود بمصرع ثانی ومآل ہر دو واحد باشد که حکم بتوقف یافتن نور از جیب باشد بر نماندن واسطہ که رسول بود واستفادۂ این معنی در صورت دوم ظاہر است واما در صورت اول پس از انست که نماندن واسطہ موقوف است بر فنای تن پس یافتن نور از جیب موقوف باشد بر فنای تن

گواہی دادن فعل وقول بر وفق بر ضمیر و نور اندرون

این سرخی مربوط است بسرخی بالا که نماز وروزه وہمه چیزہای بیرونی گواہیہاست بر نورہای

اندرونی پس این سرخی غیر سرخی مذکور باشد چه در سرخی مذکور بیان گواهی اقوال و افعال عموم مومنان بود و درین سرخی بیان گواهی اقوال و افعال خواص ایشان است که اولیا باشند و شاید که این سرخی غیر سرخی مذکور نباشد بلکه اعادهٔ همان سرخی باشد و درین صورت سرخی مذکور مخصوص به بیان اقوال و افعال عموم مومنان نبود بلکه عام بود لیکن بیت اول که ؛ این هنر ها آب را هم شاهد است ؛ الخ مرجح وجه اول است چنانچه خواهی دریافت قوله این هنر ها آب را هم شاهد است ؛ الخ مراد از آب چنانچه سابق تصریح فرمودند جان اولیاست یعنی چنانچه اقوال و افعال گواه عموم مومنان است همچنین گواه جان اولیاست و از لفظ هم معلوم میشود که این سرخی غیر سرخی سابق است و در انجا گواهی اقوال و افعال عموم مومنان بوده قوله اخذ روهم هم جواسیس القلوب ؛ یعنی تبرسید از ایشان ایشان جاسوسان دلها اند قوله این گواه قول و فعل ازوی بجو ؛ الخ یعنی تو که جاسوس دل نه و در دانستن حال ضمیر بقول و فعل محتاجی گواه قول و فعل از کسی بجو که او همچو جو بدریا واصل شده باشد و کمال وصول که عین بحر گردد و او را دست نداده بود یعنی بفنای صفات رسیده بود و فنای ذات ندیده نه از کسی که بفنای ذات رسیده و عین بحر گردیده زیرا که چون نور باطن صاحب فنای صفات کمال ظهور ندارد در ادراک حال باطنش بگواهی قول و فعل حاجت افتد بخلاف صاحب فنای ذات که چون نور باطنش کمال ظهور یافته است و از باطن بر ظاهر او تافته در ادراک حال ضمیر وی بگواهی قول و فعل حاجت نبود و ابیات سرخی آینده که ؛ لیک نور عارفی کز حد گذشت ؛ تا آنجا که ؛ پس بجو ازوی گواه فعل و گفت ؛ که از و هر دو جهان چون گل شگفت ؛ صریح دال است بر اینی و انچه محمد رضا نوشته که یعنی ترا که دیدهٔ باطن کشاده نیست ؛ در امتحان قول و فعل اهل ایمان باستدلال کار مکنی تفتیش اقوال و افعال عوام چه کار شخصی که نهر عرفان او بحر حقیقت پیوسته باشد قول و فعل او را امتحان کن انتهی غلط کرده است و مقصود این بیت و ابیات آینده را نفهمیده و انچه در بعضی نسخ سقیمه در مصرع اول بجای بجو مجو آمده و در مصرع ثانی بجای بدریا ئیست بدریا نیست و در بعضی دیگر که در مصرع اول بجو و در مصرع ثانی بدریا نیست و در بعضی دیگر که در مصرع اول مجو و در مصرع ثانی بدریا ئیست واقع شده سهو ناسخ است قوله قول و فعل او گواه او بود ؛ تو بدریا متصل چون جو بود ؛ ضمیر او در هر دو مصرع راجع است بو اصل بدریا یعنی قول و فعل و اصل گواه است که او بدریا متصل است پس کاف در مصرع ثانی کاف بیانیه است نه کاف صفت و انچه شارحی نوشته که قول و فعل کسی که او مثل جو متصل بادریاست گواه اوست انتهی غلط کرده است که کاف صفت فهمیده و این بیت را

تکرار مضمون بیت بالا دانسته این بیت تکرار مضمون بیت سابق نیست بلکه بیان گواهی قول و فعل است یا آنکه این تقریر از الفاظ بیت مستفاد هم نمیشود و زیرا که بر تقدیری که کاف در مصرع ثانی کاف صفت باشد معنی آن بود که قول و فعل آنکس گواه او بود که مثل جو متصل بدریاست و این معنی غیر آنچیزاست که تقریر مشار الیه اذا وذ آن میکند کما لا یخفی علی من له ادنی تامل و این معنی تکرار مضمون بیت بالا نتواند شد چرا که این معنی مفید حصر است که نفی گواهی قول و فعل غیر میکند یعنی قول و فعل غیر آنکس که متصل بدریاست گواه نیست و در بیت بالا حصر نیست چرا که مقصود وش آنست که گواهی از قول و فعل کسی باید جست که همچو جو بدریا متصل بوده اما غیر وی که همین دریا شده است بگواهی قول و فعل او حاجت نبود چنانچه از تفسیر بیت مذکور در یافتی پس در انجا نفی گواهی قول و فعل غیر نیست و هم این معنی خلاف واقع است پس این بیت را تکرار مضمون بیت بالا نتوان گفت بلکه بحسب آن معنی که مشار الیه تقریر کرده نیز تکرار بیت بالا نتواند شد چرا که تقریر وی مستلزم یکی از دو حصر است یا حصر گواهی قول و فعل در صاحب خویش یعنی قول و فعل او گواه اوست نه گواه غیر او و یا حصر قول و فعل در گواه یعنی قول و فعل او گواه است نه غیر گواه و باب بیت بالا بروی حصر باز نیست و مع هذا هر دو حصر مذکور حشو و بیفایده است پس تقریرش مثل سراب است که بحسب الظاهر آب مانماید کما لا یخفی علی من له ادنی تامل الصادق **قوله** بنگر اندر قول او و فعل او :: الخ ضمیر هر دو لفظ او راجع است بسوی واصل بدریا یعنی کسی که مخاطب او را واصل بدریا اعتقاد کرده باشد عام است که اعتقاد او مطابق واقع بود یا نه نه آنکسی که در واقع واصل بدریا بود و الا مصرع اخیر بیت ثانی صورت درستی نیابد فتامل **قوله** بهر صید او دانه پاشد یا سخی است :: دریافت این امر بعد تزکیه شاهدان باشد برای آنکه گواهان شبته اند پس صیاد از سخی متاز نشود تا که تزکیه گواهان روند بدو تزکیه گواهان در دو بیت آینده بیان میفرمایند که :: تزکیه باید گواهان را بدان :: تزکیه اش اخلاص و موقوفی بدان :: حفظ لفظ اندر گواه قولی است :: حفظ عمد اندر گواه فعلی است :

در بیان آنکه نور خدا خود را از اندرون شخص عارف ظاهر کند بر خلقان

قوله لیک نور عارفی کز حد گذشت :: الخ استدراک است از بیت بالا که :: این گواه قول و فعل از وی بجو :: الخ و مراد از عارف صاحب فنای ذات که نور او چون بر ظاهر او تافته است بگواهی قول و فعل حاجت ندارد چنانچه در ضمن تقریر بیت بالای مذکور دریافتی یا مراد از حد گذشتن نور عارف و بیرون تافتن آن سرایت جمعیت باشد در دل حاضران و منور شدن قلوب ایشان بفیض حضور او چنانچه مصرع ثانی این بیت و مصرع ثانی بیت آینده که :: نکه از و هر دو جهان چون گل شکفت :: مرجع ضمیر هر دو اینمعنی است **قوله** این گواهی چیست اظهار نهان :: یعنی گواه فعل و گفت از عارف کامل نباید جست برای

آنکه گواهی برای اظهار نهانست وچون نورش عیان باشد گواه حاجت نبود قوله خواه قول وخواه فعل وغیر آن ؛ مراد از غیر قول وفعل احوال است که بساهل الله طاری میشود چون قبض وبسط قوله وصف باقی دین عرض بر معبر است ؛ معبر بفتح جای گذر یعنی وصف نیک که جوهر جان را از عرض قول وفعل پسندیده حاصل میشود باقی می ماند واین عرض فانی میگردد وانچه شارحی نوشته که یعنی وصف که سرجان است باقی وعرض افعال واقوال فانی انتهی اگر مرادش از سرجان همانست که در مصرع اول مذکور است یعنی چیزی که در جان پوشیده ومستور بود پس منافی مصرع اول است چه در اینجا ثابت شد که عرض افعال واقوال فانی میگردد وسرجان برحال خود باقی میماند وظاهر نمیگردد ودر مصرع اول حکم بظهور سرجانست بسبب قول وفعل واگر مراد از سرجان همین جان است که مستور است پس اطلاق وصف باشد بر جان واین درست نیست چه او جوهر است ووصف عرض باآنکه درین مقام ببقای جان و فنای عرض قول وفعل رابیان نمیفرمایند بلکه دراینجا بیان بقای وصفی است که جان را از قول وفعل حاصل میشود چنانچه بیت آینده که ؛ این صلوة واین جهاد واین صیام ؛ هم نماند جان بماند نیک نام ؛ ظاهر میسازد واگر از سرجان سرے که ظهور یافته است مراد داشته باشد جای سخن نیست ودر بعضی نسخ زین عرض واقع شده ودرین صورت معنی آن بود که وصف باقی ازین عرض برگذرگاه است یعنی عرض را بلفظ باقی وصف نتوان کرد وحاصل آنکه این عرض سرجوهر را ظاهر کرده فانی میشود پس لفظ وصف بر تقدیر این نسخه مضاف خوانده شود وبر تقدیر نسخه اولی موقوف وانچه محمد رضا بر تقدیر این نسخه نوشته که ای بقا جوهر راست واین وصف از عرض برگذرگاه است که عرض شایستگی بقا ندارد پس جوهر جان عارف شاهد کمال اوست نه اعراض اعمال انتهی سهو است زیرا که از لفظ باقی بقا اراده کرده واین درست نبود ونیز قول او که جوهر جان عارف الی آخره باشد باطل است و نا راست چه از عدم بقای عرض لازم نمی آید که شاهد کمال عارف نشود قوله تزکیه باید گواهانرا بدان تزکیه اش اخلاص وموقوفی بدان ؛ لفظ بدان در مصرع اول بفتح باست وضمیر آن راجع باشتباه ودر مصرع دوم بکسر باست امر از دانستن یعنی تزکیه اش اخلاص است وچیزی که موقوف است بر اخلاص وآن حفظ لفظ باشد وحفظ عهد قوله سعیکم لشتی تناقض اندریده ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره عم در سوره واللیل واقع شده ان سعیکم لشتی یعنی بدرستی که سعی شما در کارها پراگنده افتاده است گاهی اعمال خیر میکنید وگاهی افعال شر وصاحب تفسیر حسینی در تفسیر این کریمه چنین می نویسد که جزای سعی شما در کردارها بهر آینه پراگنده است یعنی مختلف افتاده است مناسب عمل بعضی را ثواب

و کرامت و بعضی را عقاب و ملامت و بحسب این تفسیر لفظ جزا که مضاف بسوی باشد محذوف بود و اختلاف جزا هر چند که دال بر اختلاف سعی است لیکن این تفسیر مطابق مدعای بیت نیست چه مقصود بیت آنست که سعی هر شخص مختلف و متناقض است و مقصود این تفسیر آنست که اعمال عباد مختلف اند افعال بعضی خیر اند و افعال بعضی شر پس محمد رضا و شارح دیگر که در اینجا موافق تفسیر حسینی نوشته اند براه غلط رفته اند کما لا یخفی علی المتامل **قوله** ورنه محبوس است اندر مول مول بضم اول و واو مجهول اینجا بمعنی درنگ کردن باشد **قوله** تا تو بستیزی ستیزه ندای حرون یعنی تا قول و فعل تو گواهی بر تناقض میدهند شنیده نمیشود و قبول نمی افتد **قوله** فانتظرهم انهم منتظرون اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره اتل ما اوحی در سوره سجده واقع شده فاعرض عنهم وانتظر انهم منتظرون یعنی پس روی بگردان بطریق اعانت از ایشان تا مدتی معلوم یعنی تا نزول سیف و منتظر باش نصرت الهی را بدرستی که ایشان نیز منتظر اند آنرا که غلبه کنند بر تو حق سبحانه ترا غالب گرداند نه ایشان را و این مصرع تائید حکم مصرع اول است

یعنی آنچه گفته شد که جزای ستیزه کاران ستیز است مستفاد میشود از آیه کریمه فانتظرهم منتظرون

عرض کردن پیغمبر ع شهادت را بر مهمان خویش

قوله زنده گردد معتق و دربان تو یعنی اینجهان و آنجهان برخوان تو معتق بضم اول و فتح تا آزاد کرده شده و لفظ معتق و دربان حال است یعنی اینجهان و آنجهان برخوان تو زنده گردد در حالی که معتق است از بندگی غیر تو و بنده و دربان تست **قوله** حاسد ما هست دیو او را ردیف ردیف بفتح سواری که پس دیگری سوار باشد و لفظ دیو بدل است از حاسد **قوله** و ربچه گیر داز و شهناز او شهناز بنون عروس را خوانند بجهت آنکه ناز شاهانه دارد و انچه محمد رضا بیای موحده خوانده و نوشته که ای ماده او چه شباهت ماده است وجهه نزد انتهی مخزن گشته است **قوله** در نبی فرمود شارکهم خدا الخ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل واقع شده وشارکهم فی الاموال والاولاد یعنی گفت خدا ابلیس را که شریک باش ایشان را در اموال ایشان که ناحق گرفته اند و در فرزندان ایشان که از زنا تولد شوند و این بیت با بیت آینده مقوله حضرت مولوی است رض **قوله** گفت پیغمبر ز غیب این را جلی یعنی رسول خدا صلعم کیفیت مشارکت شیطان با ایشان با علی مرتضی ع بتفصیل بیان فرموده **قوله** تو نمودی همچو شمس بی غمام غمام بفتح غین معجمه ابری که آفاق را بپوشد **قوله** معجزه عیسی بدان عاجز نکرد خانه رفتح زای معجمه نام مردی که کافر مرده بوده بعد از قرنها عیسی ع او را زنده ساخت و ایمان آورد و در همان زمان باز مرد **قوله** کرد الحاش بخور شیر و رقاق الحاح بکسر زا مرد

کردن درخواستن و دایم باریدن باران و مبالغه کردن و اینجا بمعنی اخیر است و رقاق بضم نان تنک و هرچیز که تنک باشد قوله پرشد آن قندیل زان یکقطره زیت :: قندیل بکسر معروف آنکه در مساجد و محافل بسوزند و زیت بفتح روغن زیتون قوله مجفی افتاد اندر مرد و زن :: مجفج بالکسر معرب بیج بیج بمعنی آهسته باهم سخن کردن قوله لوت ایمانیس لمتر گشت و زفت :: لوت با اول مضموم و واو مجهول اقسام طعامهای لذیذ و لمتر با اول مفتوح بثانی زده و تای فوقانیه مضموم فربه و قوی و کنده و زفت بفتح دو معنی دارد اول کنده و سطبر دوم پر و مالامال قوله آنکه از جوع البقر اومی طپید :: جوع البقر اشتهای گاو که از خوردن فرو نماند و روز بروز فربه تر شود و آن زحمتی است معروف قوله همچو مریم میوهٔ جنت بدید :: اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تلک الرسل در سوره آل عمران واقع شده کلما دخل علیها زکریا المحراب وجد عندها رزقا یعنی هرگاه که داخل شد بر ان مریم زکریا در محراب یافت نزدیک آن مریم رزق قوله ذات ایمان نعمت و لوت است هول :: هول بفتح ترس و بمعنی راست و بمعنی بلند و اینجا بمعنی اخیر است و مراد بزرگ قوله جسم را هم زان نصیب است ای پسر :: مراد از جسم نفس منطبعه که روح حیوانی باشد

بیان آنکه نوری که غذای جان است غذای جسم اولیا میشود

قوله گر نگشتی دیو جسم آنرا اکول :: اسلم الشیطان نفر مودی رسول :: اکول بفتح بسیار خوار باید دانست که شیخ عبد اللطیف وغیره این بیت را اشارت بآن حدیث شریف داشته اند که مرویست از ابن مسعود رض قال قال رسول الله صلعم ما منکم من احد الا و قد وکل الله به قرینه من الجن و قرینه من الملایکة قالوا و ایاک یا رسول الله قال و ایای و لکن الله اعانني علیه فاسلم فلا یامرني الا بخیر رواه مسلم مسلم از ابن مسعود روایت کرده که گفت پیغمبر ع فرمود که نیست از شما ای آدمیان از هیچ یکی مگر آنکه تحقیق موکل ساخته است الله تعالی با او قرین و همنشین او از جن یعنی شیاطین از اولاد ابلیس که یا مولود زائیده شود و قرین او از ملایکه پس مصاحب جن امر میکند بشر و معاصی و مصاحب ملایکه امر میکند بخیر و طاعات گفتند اصحاب و ترا هم موکل کرده شده است قرین از جن ای رسول خدا فرمود مرا هم مصاحبی است از جن لیکن حق تعالی اعانت فرمود مرا بر وی پس انقیاد نمود و اسلام آورد بدست من و مسلمان شده است پس امر نمیکند مرا مگر بخیر اما لفظ سرخی که اسلم الشیطان علی یدی صریح دال است که اشارت بحدیث دیگر است و در لفظ دیوار شاد است که شیطان عبارت از همین نفس حیوانی است و جان عین ملک و انچه شارحی نوشته که مولانا جان را بملک و جسم را بدیو تمثیل نموده انتهی دال است بر عدم اطلاع او بر حقیقت قوله مادر حریص البطن عرج همچنان :: انما المنهاج تبدیل الغذا :: یعنی ای حریص شکم بالا رو از پستی عشق دنیا باج نهاد خاتم

یقین همچنین جز این نیست که راه مستقیم بدل کردن خوردنی است یعنی تبدیل طعام جسمانی بلذات روحانی
قوله یا مریض القلب عجل للعلاج ؛ جلة التدبیر تبدیل المزاج ؛ یعنی ای بیمار دل تعجیل کن از برای
درمان همگی تدبیر تبدیل مزاج است قوله ایها المحبوس فی رهن الطعام ؛ سوف تنجو ان تحملت الفطام ؛
یعنی ای زندانی در گرو طعام سرانجام است که نجات یابی ازین زندان اگر بردباری و طاقت آری
فطام را که ترک شیر باشد یعنی ترک طعام قوله ان فی الجوع طعاما وافرا ؛ افتقده واتج یانا فرا ؛ افتقاد
گم کردن و گم شده جستن یعنی بدرستی که در گرسنگی طعام بسیار است گم کن طعام جسمانی را و امیدوار طعام
روحانی باش و ارجاع ضمیر افتقده بسوی طعام جسمانی که در مصرع اول مذکور نیست بر سبیل استخدام
باشد چنانچه میر نورالله نوشته یا بگو که بجو آن طعام را که در جوع است و امیدوار باش آنرا ای گریزان
از گرسنگی و متبادر همین است قوله اغتذ بالنور کن مثل البصر ؛ وافق الاملاک یا خیر البشر ؛ یعنی
غذا کن نور را و باش مانند چشم که غذایش نور است موافقت کن با فرشتگان و را اغتذا بنور ای بهترین
آدمیان قوله تا رهی همچون ملایک از اذی ؛ اذی بفتح رنجه کردن و رنجه شدن و رنجش و چیزی که آزار دهد
وفی الحدیث ادنا با اماطة الاذی عن الطریق یعنی ادنی شعبه ایمان دور کردن چیزی است از راه که خلق
خدا را آزار دهد در اینجا بمعنی اخیر است یعنی تا از بول و غایط که بسبب بوی بد خلق را آزار میدهد همچو
ملایک برهی قوله او بقوت کی زگرسنگی کم زند ؛ کم زدن نقصان کردن و تواضع کردن و خود را کم شمردن

وچیز برا خوار داشتن

انکار اهل تن غذای روح را و لرزیدن ایشان بر غذای خسیس

قوله گرم سرگین در میان آن حدث ؛ در جهان نقلی ندارد و بر خبث ؛ حدث بفتحتین پلیدی دبی وضوئی
و مرد نوخاسته و چیز نو پیدا شده و نقل بضم اول وسکون دوم آنکه با شراب و امثاله خورند و خبث بفتحتین پلیدی

مناجات

قوله ای خدای بی نظیر ایثار کن ؛ ایثار بکسر اول و یای تحتانیه و ثای مثلثه عطا دادن و برگزیدن
و افزودن و بیش داشتن و حظ دیگری بر حظ خود اختیار کردن و اینجا بمعنی اول است قوله گوش را
چون حلقه دادی زین سخن ؛ یعنی گوش را چون از شیخن زینت بخشیدی قوله گوش ما گیر و مهان
حلقه کشان ؛ انتقال است از حلقه گوش بحلقه مستان قوله کز ... نیت میخورند آن سرخوشان ؛
رحیق بفتح شراب و خوشبوی و آب خالص قوله از تو نوشند ار ... و ارانات ؛ ذکور بضم مردان جمع
ذکر است و اناث بکسر همزه و بنون و ثای مثلثه زنان جمع انثی است قوله زین حروفت شد خمر

باریک ریس ٭ باریک ریس فکر دقیق وخیال محال کننده را گویند واینجا بمعنی اول است یعنی دقت نظر یافت قوله ومبدم نقش خیال خوش رقم ٭ انتقال است از حروف حسی بحروف خیالی قوله بر عدم باشم نه بر موجود مست ٭ الخ مراد از عدم صورت خیالی است که وجود خارجی ندارد حضرت شیخ اکبر رض در فتوحات میفرمایند که اکثر اهل حب شعور ندارند باینکه محبوب اصلی امر عدمی است مگر آنانکه عارف اند بحقایق ومتعلقات آن وقیس لیلی مشتغل بلیلی مثالی بود از اینجاست که گفت هنگامی که رسید بر سر او الیک یعنی تا محبوب نگرداند او را از لطف آن مشاهده خیالی چه لیلی خیالی لطیف بود از لیلی معهود وجمیل تر ازوی واین الطف محبتهاست وصاحب آن شکایت از فراق نکند واو دایم التنعم است انتهی ودرین بیت ارشاد این مطلب است که عشق خلق بر موجود از انست که خیال میکنند که در محبوب حسی التذاذ زیاده ازان محبوب است که در حضرت الخیال جلوه گری میکند واین از غلبه کثافت ایشان است واز غفلت شان از لذت خیال که در حال نوم میشود واگر واقف شوند بر حقیقت حال بدانند که لذت خیال بزرگتر از لذت عالم حس است که اتصال بخیال اکمل اتصال است والتذاذ بمعنی بزرگتر از لذت خیال که اتصال بمعنی اکمل از اتصال بخیال است پس کسی که مبتلا شد عاشق معدوم گردید نه طالب موجود وچون آن مطلب که از عبارت منقوله فتوحات معلوم شد دقیق بود حضرت مولوی رض درینجا بطریق ترقی ارشاد فرمودند که بلکه همه کس عاشق معدوم است وبسبب بیخبری از معشوق خود قوله تا دهد تدبیرها را زان نورد ٭ نورد جنگ وپیچ که در چیزی افتد ومعنی یا آن بود که محمد رضا نوشته که ای عقل تدبیرات را از شکلهای خیالی پیچ دهد کنایت از انکه مناسب شکل هر مطلب وصورت هر مقصد تدبیر بکار برد انتهی وابیات سرخی آینده متحمل این معنی میاید ویا معنی آن بود که تا عقل بمشاهده آن شکل خیالی که محبوب اوست تدبیرات را که سبب وصول بموجودی که ظل آن شکل است نباشند وراه بمقاصد دیگر میبرند پیچ دهد وکار نفرماید وجز بهمان تدبیر که سبب حصول آن مقصد است مشغول نشود وابیات سرخی آینده این معنی را هم متحمل اند بلکه این معنی را خواهان تر اند چنانچه در انجا بعد استماع تفسیر ابیات مذکوره خواهی دریافت پس تقریر ثانی بهتر از تقریر اول باشد ونیز وجه بهتری آنست که درین تقریر در تفسیر لفظ نورد تاویل راه نیافته است بخلاف تقریر اول که در انجا تاویل بعید بکار رفته وانچه شارح دیگر نوشته که تا عقل از حروف واشکال خیالی تدبیرات را پیچ دهد یعنی ترتیب دهد انتهی سهو است زیرا که ابیات سرخی آینده که تفسیر این بیت اند اصلا تحمل این معنی نمیکنند چه مستفاد از ظاهر این تقریر آنست که اصل تدبیرات اشکال خیالی است تا شخص اول چیزها در خیال

نیارد تدبیر نتواند کرد و این معنی اگرچه حق است لیکن ابیات آینده از افاده این معنی پرده دور است تامل
قوله هر کسی شد بر خیالی ریش گاو ؛ ریش گاو باشین موقوف و باکاف فارسی احمق و مسخره و خام طمع
و کوته اندیش **قوله** گشته در سودای کنجی کنج کاو ؛ کنج کاو بهر دو کاف تازی و اول مضموم متفحص و متجسس
قوله از خیالی کشته شخصی پر شکوه ؛ یعنی مغز این بیت و ابیات آینده بحسب تقریر اول مصرع ثانی
بیت بالا که ؛ تا دهد تدبیر ها را زان نورد ؛ آن بود که هر شخص بمشاهده صورت خیالی که در خیال او جای گیرد
بترتیب انواع تدبیرات که موجب حصول آن صورت اند در خارج اشتغال مینماید و اما بحسب تقریر ثانی
مصرع مذکور پس معنی آن بود که هر شخص بمشاهده نقشی که در خیال او متمکن میشود تدبیرات دیگر را گذاشته
بتدبیری که موجب حصول آن باشد می پردازد و الحال دریافتی که این ابیات تقریر ثانی مصرع مذکور را
خواهان تراند **قوله** وان دگر بهر ترهب در گذشت ؛ ترهب از باب تفعل راهب شدن و راهب پارسائے
ترسایان و گذشت با اول مضموم و ثانی مکسور آتشکده **قوله** وز خیال آن رهزن رسته شده ؛ رسته بفتح باز از
وصف مردم و جز آن و خلاص یافته و اینجا بمعنی اول یا ثانی است **قوله** آن یکی در کشتی از بهر رباح ؛
رباح بفتح سود و سود کردن و جانوری است مانند گربه که کافور از و گیرند و کافور رباحی منسوب باو است
و اینجا بمعنی اول است **قوله** این روشها مختلف بیند برون ؛ زان خیالات ملون زاندرون ؛ فاعل
بیند برون و دیدن برون روشهای مختلف را عبارت از صورت گرفتن روشهای مختلف است
در عالم برون یعنی این روشهای مختلف که مذکور شد برون نمی آیند و در اینجا صورت نمیگیرند مگر از ان
خیالات رنگا رنگ که از اندرون پیدا میشوند حاصل آنکه اختلاف روشها بسبب تلون و اختلاف
خیالات است **قوله** این خیالات اربند نا موتلف ؛ موتلف بضم الفت گیرنده و نا موتلف کنایة از مختلف

و این بیت مربوط است به بیت بالا که ؛ این روشها مختلف بیند برون

تمثیل روشهای مختلف

قوله هچو قومی که تحری میکنند ؛ تحری صواب جستن و قصد کردن و درنگ کردن و طلب سزاوارترین و بهترین
کردن از کارهای عقلی و نقلی **قوله** کشف گردد و که گم کرد است راه ؛ کاف اول بیانیه است و کاف دوم
بمعنی کدام **قوله** بر امید گوهر و در ثمین ؛ ثمین بفتح ثا قیمتی و بسیار بها **قوله** هکذا نبلوهم بالساهره ؛ فتنه
ذات افتضاح قاهره ؛ یعنی همچنین می آزمایم ایشانرا بزمین حشر از مودنے غالب خداوند رسوائی پس
ترکیب مصرع اخیر چنین است که فتنه قاهرة ذات افتضاح و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که
در سیپاره عم در سوره والنازعات واقع شده فاذا هم بالساهرة یعنے دشوار گیرید

قیامت را جز این نیست که آن یک فریاد است بیک دمیدن صور که همه خلائق بدان زنده شوند پس انگاه ایشان بروی زمین سفید هموار باشند یعنی بزمین محشر آیند بعد از انکه در زمین بوده باشند وگفته اند که ساهره نام زمین است که نزدیک بیت المقدس در حوالی جبل اریحا که محشر آنجا بود خدای آنرا کشاده گرداند چنانچه آنکه خواهد وگویند زمین ساهره را خدای بیا فریند از نقره خام وطول وعرض آن چهل برابر دنیا بود اما نزد عارفان زمین ساهره زمین دل است که پیدا راست ومحشر آنجا بود فافهم **قوله** کز لهیبش سبز تر گردد درخت ؛ لهیب بفتح افروخته شدن وزبانه کشیدن آتش **قوله** فضل آن آتش شنیده هر رمه ؛ رمه بفتح گله گوسفند وجز آن ودر عربی با اول مضموم یعنی همه آمده واینجا بفتح است کنایت از گروه وجماعت **قوله** چون برآید صبحدم نور خلود ؛ خلود بضمتین همیشه بودن

تفسیر آیه یا حسرة علی العباد

قوله شمع مرده یا وه رفته دلربا ؛ غوطه خورد از ننگ کز بینی ما ؛ لفظ دلربا مربوط است بمصرع ثانی وغوطه خوردن عبارت از پنهان شدن یعنی شمع که محبوب مجاز یست مرده وبیهوده رفته ودلربا که محبوب حقیقی است از ننگ کز بینی ما خود را پنهان داشت **قوله** ظلت الارباح خسرا مزعزا ؛ تشتکی شکوی الی الله العلی ؛ یعنی گشت سود ها زیان وتاوان کرده شده شکایت میکنی شکایت کردنی بسوی خدا یتعالی کوری را **قوله** حبذا ارواح اخوان ثقات ؛ مسلمات مومنات قانتات ؛ یعنی خوشا ارواح برادران استوار که ارواح مسلمانان ومومنان مطیعانند

بیان آنکه فرجی را فرجی نام نهادند

قوله صوفی بدرید جبه ودرجرج ؛ پیش آمد بعد بدریدن فرج ؛ درجرج بفتحتین سختی وتنگی وفرج بفتحتین ضد اندوه وگشادگی میانه دو چیز یعنی در حالت تنگی وسختی فراق جبه را بدرید وبعد دریدن گشادگی وشادی وصال رو نمود یا بدن را بعد دریدن گشادگی وخلاص از ضیق رو نمود واین اولی است از اول **قوله** آن لقب شد فاش زان مرد نجی ؛ نجی بفتح رستگار **قوله** این لقب شد فاش وصافش شیخ برد ؛ صاف همان فرج که بعد دریدن پیش آمد **قوله** همچنین هر نام صافی داشتست ؛ یعنی صاحب هر نام مثل شیخ وصوفی وفقیر ومتوکل وزاهد بمعنی آن نام متصف بوده است که کس بی وصول بدرجه تکمیل وارشاد در مقام شیخی نمی نشست وبی حصول صفوت خود را صوفی نمید انست وعلی هذا القیاس والحال ازین چیزها جز نام نشانی نمانده است مصرع نامی است ز نقر با من وباقی هیچ **قوله** زین دلالت دل بصفوت میرود ؛ صفوت بحرکات ثلثه خالص وصاف شدن وصافی وبرگزیدگی **قوله** صاف

چون خرما و وردی بسر او ؛ بسر بضم باء موحده وسکون سین مهمله غوره خرما **قوله** راه داری زین ممات اندر معاش ؛ معاش زندگانی کردن وانچه بآن زندگانی کنند وجای زندگانی کنند **قوله** صاف خواهی جبه بشگاف ای پسر ؛ یعنی جبه هستی **قوله** نی لباس صوف وخیاطی ودوب ؛ خیاطی درزی گری وانجا کنایت از دوختن دلق وکشیدن بشتهاست دران ودوب بفتح از پس رفتن یعنی ازدوبر جاع کردن ونقش ونگاری که برجاها کنند وپنهان کردن چیزی درزیر زمین وانجا بمعنی اول است یعنی تسمیه صوفی باعتبار اتصاف اوست بصفوت نه ازجهت پوشیدن لباس صوف چنانچه بعضی میدانند والا این لیاقت که لباس صوف می پوشند وبلواطت می پردازند صوفیان باشند **قوله** صوفی گشته به پیش این لیام ؛ لیام بکسر جمع لیم که بفتح بخیل وتاکس باشد وانجا بمعنی ثانی است **قوله** الخیاطة واللواطة والسلام ؛ لفظ و السلام برای تیمتم کلام است وانچه محمد رضا نوشته که کلمه والسلام اگر معطوف شود برخیاطة ولواطة مراد سلام خرقه پوشان باشد برابل دنیا انتهی سهو است **قوله** برخیالش گر روی تا اصل او ؛ این مصرع مربوط است بلفظ ولیک که در آخر مصرع ثانی بیت بالاست ودرینجا عبارتی محذوف است یعنی برخیال آن صفا رنگ پوشیدن نیک باشد ولیکن نه مطلق بلکه اگر برخیالش تا اصل وی بروی واین مصرع شرط است وجزای آن باعتماد قرینه محذوف یعنی نکو باشد **قوله** بوقلاؤ راست ای جویای عشق ؛ قلاؤ بفتح راهبر **قوله** دور باش غیرتت آمد خیال ؛ دور باش بااول مضموم وواو معروف نیزه بود که سنان آنرا دوشاخه سازند چنانچه درین وقت در هندوستان مثل آن نیزه درپیش فیلان مست برند ودر زمان قدیم چوب آنرا بزر وجواهر زینت داده پیش پیش بادشاهان میبرند تا مردم آنرا مشاهده کرده یکسو شوند یعنی خیال پراگنده تو دور باش غیرت الهی است که ترا گرد سرا پرده جلال نمیگذارد **قوله** بجهد از تخیلها بالی شه شود ؛ لفظ شه درینجا بمعنی مات خواهد بود که مصطلح اهل شطرنج است چنانچه شیخ عبد اللطیف نوشته **قوله** تیر شه بنماید وبیرون رود ؛ تیر شاه کنایت است از نشان شاه یعنی ملاحظه حضرت ذات در انصورت خیالی که این ملاحظه رافع خطره است چنانچه گفته اند که اگر خطره بهیچ وجه سند دفع نشود باید که آن خطره را قایم بحق بلکه عین حق بیند وشک نیست که بدین ملاحظه ذوقی دست دهد وآن خطره اندفاع یابد

مناجات

قوله دررهٔ تو عاجزیم وممتحن ؛ ممتحن بضم میم وفتح حا آزمایش کرده شده **قوله** برزمین خاک من کاس الکرام ؛ یعنی بر اجسام معشوقان **قوله** جرعهٔ حسن است کاین خاکست کش ؛ کش باکاف فارسی مفتوح بمعنی خوش ورعنا **قوله** که ز آسیبش فنا گردد بقا ؛ یعنی از اثر وی فانی بقا یابد **قوله** لایمس ذاک الا المطاهرون

اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره واقعه واقع شده لایمسه الا المطهرون یعنے مس نکنند لوح محفوظ را مگر پاکیزگان یعنی ملایکه که پاک اند از اوصاف وکدورات نفسانیه وبعضی ضمیر را عاید بقرآن دارند یعنی مس نکنند مصحف را مگر پاک شدگان از احداث ولایمس برین تقدیر صیغه نهی است یعنی جنب ومحدث مس قرآن نکنند وحضرت مولوی رض این آیه کریمه بحسب بطن تفسیر فرموده اند وضمیر لایمسه راجع بجرعه حسن نموده **قوله** جرعهٔ بر روی خوبان لطاف ؛ لطاف بفتح نیکوئیها وپاکیزگیها ونزهیها صفت خوبان است یعنی اصحاب لطاف یا بطریق مبالغه باشد از قبیل زیدٌ عدلٌ **قوله** تا چگونه باشد آن رواق صاف ؛ رواق بفتح وکسر شراب وبکسر بمعنی پیشگاه خانه وسقف پیش خانه وپرده که در شب بسقف خانه می بندند وخانه که بر سر یک ستون ساخته باشند نیز آمده **قوله** شرح نتوان کرد آن کار وکیا ؛ کیا باکاف تازی بکسر پادشاه پادشاهان وهریک از عناصر اربعه وپاکیزه اینجا بمعنی اخیر خواهد بود یعنی شرح آن کار وپاکیزگی نتوان کرد **قوله** جبذا آن مطبخی پرنوش وقند ؛ مطبخ بفتح جای طعام پختن **قوله** ور نبود این گفتنی تک تن زدم ؛ تن زدن خاموش بودن وبر جا ماندن **قوله** این بیان بط حرص منشی است ؛ منشی بضم سرنگون ودوتا ولفظ این اشارت بقصه کافرکه مهمان رسول خدا شد وبابیات سابق بران

صفت طاؤس وطبع او

قوله آدیم اکنون بطاؤس دورنگ ؛ مراد از طاؤس جاه است چنانچه در آغاز دفتر بیان فرموده اند وچون اصحاب جاه را نفاق همراه است طاؤس را دورنگ فرمودند **قوله** هست او صید خلق از خیر وشر ؛ خیر وشر بیان خلق است **قوله** اینت لعب کودکان پیخبر ؛ اینت بمعنی زهی **قوله** آنکه ارزد صید زا عشق است وبس ؛ مراد از عشق در اینجا مصطلح صوفیه است که ذات الله باشد **قوله** گول میکن خویش را وغره مشو ؛ گول بضم کاف فارسی وواو ومجهول نادان واحمق وغره بفتح وتشدید فریفتن وفریفته شدن ومراد فریفته **قوله** بس طناب اندر گلو وتاج دار ؛ بروی انبوهی که انیک تاجدار ؛ لفظ تاج در مصرع اول مضاف است بسوی دار یعنی بس رسن در گلو انداخته بردار کشیده اند وخلق بروی انبوه شده که این شاه وصاحب تاج است ودر بعضی نسخ ؛ بس طناب اندر گلویش تاب دار ؛ واقع شده **قوله** همچو گور کافران بیرون حلل ؛ حلل بضم یکم وفتح دوم جامهای بهشت وچادرهای یمانی **قوله** چون قبور آنرا مجصص کرده اند ؛ مجصص گچ کرده شده

نیارد تدبیر نتواند کرد و این معنی اگرچه حق است لیکن ابیات آینده از افاده این معنی پرد و راست تفاعل
قوله هر کسی شد بر خیالی ریش گاو ؛ ریش گاو باشین موقوف و باکاف فارسی احمق و مسخره و خام طمع
و کوته اندیش قوله گشته در سودای کنجی کنج کاو ؛ کنج کاو بر دو کاف تازی و اول مضموم متغص و متجسس
قوله از خیالی گشته شخصی پر شکوه ؛ الخ معنی این بیت و ابیات آینده بحسب تقریر اول مصرع ثانی
بیت بالا که ؛ تا دهد تدبیرها را زان فورد ؛ آن بود که هر شخص بمشاهده صورت خیالی که در خیال او جای گیرد
ترتیب انواع تدبیرات که موجب حصول آن صورت اند در خارج اشتغال مینماید و اما بحسب تقریر ثانی
مصرع مذکور پس معنی آن بود که هر شخص بمشاهده نقشی که در خیال او متمکن میشود تدبیرات دیگر را گذاشته
بتدبیری که موجب حصول آن باشد می پردازد و الحال دریافتی که این ابیات تقریر ثانی مصرع مذکور را
خواهان تراند قوله وان دگر بهر ترهب در گذشت ؛ ترهب از باب تفعل راهب شدن و راهب پارسا
ترسایان و گذشت با اول مضموم و ثانی مکسور آتشکده قوله وز خیال آن رهزن رسته شده ؛ رسته بفتح با زا
وصف مردم و جز آن و خلاص یافته و اینجا بمعنی اول یا ثانی است قوله آن یکی در کشتی از بهر رباح ؛
رباح بفتح سود و سود کردن و جانوری است مانند گربه که کافور از دگیرند و کافور رباحی منسوب باو است
و اینجا بمعنی اول است قوله این روشها مختلف بیند برون ؛ زان خیالات ملون زاندرون ؛ فاعل
بیند برون و دیدن برون روشهای مختلف را عبارت از صورت گرفتن روشهای مختلف است
در عالم برون یعنی این روشهای مختلف که مذکور شد برون نمی آیند و در اینجا صورت نمیگیرند مگر از ان
خیالات رنگارنگ که از اندرون پیدا میشوند حاصل آنکه اختلاف روشها بسبب تلون و اختلاف
خیالات است قوله این خیالات اربند نا موتلف ؛ موتلف بضم الفت گیرنده و نا موتلف کنایه از مختلف
و این بیت مربوط است به بیت بالا که ؛ این روشها مختلف بیند برون

تمثیل روشهای مختلف

قوله هچو قومی که تحری میکنند ؛ تحری صواب جستن و قصد کردن و درنگ کردن و طلب سزاوارترین و بهترین
کردن از کارهای عقلی و نقلی قوله کشف گردد و که گم کرد است راه ؛ کاف اول بیانیه است و کاف دوم
بمعنی کدام قوله بر امید گوهر و در ثمین ؛ ثمین بفتح قیمتی و بسیار بها قوله بکذا بلوهم بالساهره ؛ فتنه
ذات افتضاح قاهره ؛ یعنی همچنین می آزمایم ایشانرا بزمین حشر از مودنی غالب خداوند رسوائی پس
ترکیب مصرع اخیر چنین است که فتنه قاهرة ذات افتضاح و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که
در سیپاره عم در سوره والنازعات واقع شده فانما هی زجرة واحدة فاذا هم بالساهرة یعنی دشوار گیرید

قیامت را جز این نیست که آن یک فریاد است بیک دمیدن صور که همه خلائق بدان زنده شوند پس ازگاه ایشان بروی زمین سفید هموار باشند یعنی بزمین محشر آیند بعد از آنکه در زمین بوده باشند وگفته اند که ساهره نام زمین است که نزدیک بیت المقدس در حوالی جبل اریحا که محشر آنجا بود خدای آنرا کشاده گرداند چندانکه خواهد وگویند زمین ساهره را خدای بیافریند از نقره خام وطول وعرض آن چهل برابر دنیا بود مانند عارفان زمین ساهره زمین دل است که بیدار است ومحشر آنجا بود فافهم **قوله** کز لیبش سبز تر گردد درخت ؛ لیب بفتح افروخته شدن وزبانه کشیدن آتش **قوله** فضل آن آتش شنیده هر رمه ؛ رمه بفتح گله گوسفند وجزآن وو در عربی با اول مضموم بمعنی همه آمده واینجا بفتح است کنایت از گروه وجماعت **قوله** چون برآید صبحدم نور خلود ؛ خلود بضمتین همیشه بودن

تفسیر آیه یا حسرة علی العباد

قوله شمع مرده یا وه رفته دلربا ؛ غوط خوردن از ننگ کژ بینی ما ؛ لفظ دلربا مرتبط است بمصرع ثانی وغوط خوردن عبارت از پنهان شدن یعنی شمع که محبوب مجازیست مرده وبیهوده رفته ودلربا که محبوب حقیقی است از ننگ کژ بینی ما خود را پنهان داشت **قوله** ظلت الارباح خسرا مغرما ؛ تشتکی شکوی الی الله العلی ؛ یعنی گشت سود ها زیان وتاوان کرده شده شکایت میکنی شکایت کردنی بسوی خدا یتعالی کوری را **قوله** صبذا ارواح اخوان ثقات ؛ مسلمات مومنات قانتات ؛ یعنی خوشا ارواح برادران استوار که ارواح مسلمانان ومومنان ومطیعانند

بیان آنکه فرجی را فرجی نام نهادند

قوله صوفی بدرید جبه ورحرج ؛ پیش آمد بعد بدریدن فرج ؛ حرج بفتحتین سختی وتنگی وفرج بفتحتین ضد اندوه وگشادگی میانه دو چیز یعنی در حالت تنگی وسختی فراق جبه را بدرید وبعد دریدن گشادگی وشادی وصال رو نمود یا بدن را بعد دریدن گشادگی وخلاص از ضیق رو نمود واین اولی است از اول **قوله** آن لقب شد فاش زان مردنجی ؛ نجی بفتح رستگار **قوله** این لقب شد فاش وافش شیخ برد ؛ صاف همان فرج که بعد دریدن پیش آمد **قوله** همچنین هر نام صافی داشتست ؛ یعنی صاحب هر نام مثل شیخ وصوفی وفقیر ومتوکل وزاهد بمعنی آن نام متصف بوده است که کس بی وصول بدرجه تکمیل وارشاد در مقام شیخی نمی نشست وبی حصول صفوت خود را صوفی نمید انست وعلی هذا القیاس والحال ازین چیزها جز نام نشانی نمانده است مصرع نامی است ز فقر ما من وباقی هیچ **قوله** زین دلالت اول بصفوت میرود ؛ صفوت بحرکات ثلثه خالص وصاف شدن وصافی وبرگزیدگی **قوله** صاف

چون خرما و وردی بسر او ؛ بسر بضم باء موحده وسکون سین مهمله غوره خرما **قوله** راه داری زین سمات اندر معاش ؛ معاش زندگانی کردن و اینجا آن زندگانی کنند وجای زندگانی کنند **قوله** صاف خواهی جبه بشگاف ای پسر ؛ یعنی جبه هستی **قوله** نی لباس صوت وخیاطی ودب ؛ خیاطی درزی گری و اینجا کنایت از دوختن دلق وکشیدن رشته است دران **ودب** بفتح از پس رفتن یعنی از دبر جمع کردن ونقش ونگاری که برجاها کنند وپنهان کردن چیزی در زیر زمین و اینجا بمعنی اول است یعنی تسمیه صوفی یا باعتبار اتصاف اوست بصفوت ؛ از جهت پوشیدن لباس صوف چنانچه بعضی میدانند والا این لیمان که لباس صوف می پوشند وبلواطت می پردازند صوفیان باشند **قوله** صوفی گشته به پیش این لیام ؛ لیام بکسر جمع لئیم که بفتح بخیل وناکس باشد واینجا بمعنی ثانی است **قوله** الخیاطة واللواطة والسلام ؛ لفظ و السلام برای تتمیم کلام است وانچه محمد رضا نوشته که کلمه والسلام اگر معطوف شود بر خیاطة ولواطة مراد سلام خرقه پوشان باشد بر اهل دنیا انتهی سهو است **قوله** برخیالش گر روی تا اصل او ؛ این مصرع مربوط است بلفظ ولیک که در آخر مصرع ثانی بیت بالاست ودر اینجا عبارتی محذوف است یعنی برخیال آن صفا رنگ پوشیدن نیک باشد ولیکن نه مطلق بلکه اگر برخیالش تا اصل وی بروی واین مصرع شرط است وجزای آن باعتماد قرینه محذوف یعنی نکو باشد **قوله** بوقلاوز راست ای جویای عشق ؛ قلاوز بفتح راهبر **قوله** دور باش غیرتت آمد خیال ؛ دور باش با اول مضموم وواو معروف نیزه بود که سنان آنرا دوشاخه سازند چنانچه درین وقت در هندوستان مثل آن نیزه در پیش فیلان مست برند ودر زمان قدیم چوب آنرا بزر وجواهر زینت داده پیش پیش بادشاهان میبرند تا مردم آنرا مشاهده کرده بگیسوشوند یعنی خیال پراگنده تو دور باش غیرت الهی است که ترا گرد سرا پرده جلال نمیگذارد **قوله** بجهد از تخیلها بی شه شود ؛ لفظ شه درینجا بمعنی مات خواهد بود که مصطلح اهل شطرنج است چنانچه شیخ عبد اللطیف نوشته **قوله** تیر شه بنماید و بیرون رود ؛ تیر شاه کنایت است از نشان شاه یعنی ملاحظه حضرت ذات در انصورت خیالی که این ملاحظه رافع خطره است چنانچه گفته اند که اگر خطره بهیچ وجه سند فع نشود باید که آن خطره را قایم بحق بلکه عین حق بیند وشک نیست که بدین ملاحظه ذوقی دست دهد وآن خطره اندفاع یابد

مناجات

قوله دره تو عاجزیم وممتحن ؛ ممتحن بضم میم وفتح حا آزمایش کرده شده **قوله** برزمین خاک من کاس الکرام ؛ یعنی بر اجسام معشوقان **قوله** جرعه حسن است کاین خاکست کش ؛ کش باکاف فارسی مفتوح بمعنی خوش ورعنا **قوله** که ز آسیبش فنا گردد بقا ؛ یعنی از اثر وی فانی بقا یابد **قوله** لایبقی ذاک الا لطاهر عن

اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره واقعه واقع شده لا یمسه الا المطهرون یعنی مس نکنند لوح محفوظ را مگر پاکیزگان یعنی ملایکه که پاک اند از اوصاف وکدورات نفسانیه و بعضی ضمیر را عاید بقرآن دارند یعنی مس نکنند مصحف را مگر پاک شدگان از احداث و لا یمس بر این تقدیر صیغه نهی است یعنی جنب و محدث مس قرآن نکند و حضرت مولوی رض این آیه کریمه بحسب بطن تفسیر فرموده اند و ضمیر لا یمسه راجع بجرعه حسن نموده **قوله** جرعهٔ بر روی خوبان لطاف ؛ لطاف بفتح نیکوئیها و پاکیزگیها و نرمیها صفت خوبان است یعنی اصحاب لطاف یا بطریق مبالغه باشد از قبیل زیدٌ عدلٌ **قوله** تا چگونه باشد آن رواق صاف ؛ رواق بفتح وکسر شراب و بکسر بمعنی پیشگاه خانه و سقف پیش خانه و پرده که در شب بسقف خانه می بندند و خانه که بر سر یک ستون ساخته باشند نیز آمده **قوله** شرح نتوان کرد آن کار و کیا ؛ کیا با کاف تازی بمعنی پادشاه پادشاهان و هریک از عناصر اربعه و پاکیزه اینجا بمعنی اخیر خواهد بود یعنی شرح آن کار و پاکیزگی نتوان کرد **قوله** جذا آن مطبخی پر نوش و قند ؛ مطبخ بفتح جای طعام پختن **قوله** در نبود این گفتنی نک تن زدم ؛ تن زدن خاموش بودن و بر جا ماندن **قوله** این بیان بط حرص منشی است ؛ منشی بضم سرنگون و دوتا و لفظ این اشارت بقصه کافرکه مهمان رسول خدا شد و بایات سابقه بران

صفت طاؤس و طبع او

قوله آدیم اکنون بطاؤس دورنگ ؛ مراد از طاؤس جاه است چنانچه در آغاز دفتر بیان فرموده اند و چون اصحاب جاه را نفاق همراه است طاؤس را دو رنگ فرمودند **قوله** هست او صید خلق از خیر و شر ؛ خیر و شر بیان خلق است **قوله** اینت لعب کودکان پیخبر ؛ اینت بمعنی زهی **قوله** آنکه ارزد صید زا عشق است و بس ؛ مراد از عشق در اینجا مصطلح صوفیه است که ذات الله باشد **قوله** گول میکن خویش را و غره شو ؛ گول بضم کاف فارسی و واو مجهول نادان و احمق و غره بفتح و تشدید فریفتن و فریفته شدن و مراد فریفته **قوله** پس طناب اندر گلو و تاج دار ؛ بروی انبوهی که انیک تاجدار ؛ لفظ تاج در مصرع اول مضاف است بسوی دار یعنی پس رسن در گلو انداخته بر دار کشیده اند و خلق بروی انبوه شده که این شاه و صاحب تاج است و در بعضی نسخ ؛ پس طناب اندر گلویش تاب دار ؛ واقع شده **قوله** همچو گور کافران بیرون حلل ؛ حلل بضم یکم و فتح دوم جامهای بهشت و چادرهای یمانی **قوله** چون قبور آنرا مجصص کرده اند ؛ مجصص گچ کرده شده

بیان آنکه لطف حق را عز و جل همه کس داند تا آنجا که لیبلوکم ایکم احسن عملا

این آیه کریمه در سیپاره تبارک در سوره ملک واقع شده یعنی تا بیازماید شما را الیعنی با شما معامله آزمایندگان کند تا ظاهر شود که در دار تکلیف کدام از شما نیکوتر بوده از جهت عمل ای در اخلاص کدام بیشتر است **قوله** دیدمش سوی چپ او آذری ؛ آذر بمد و ذال معجمه آتش و رمضان و ایام جشن غان که آنرا آذر ماه گویند **قوله** او در آتش یافت مسند در زمان ؛ مسند بفتح با لش بزرگ **قوله** سر ز آتش برزد از سوی شمال ؛ شمال بفتح با دوست چپ و بکسر دست چپ کذا فی الصراح و این بدان اعتبار است که شخص روی بمشرق آورده باشد و در کنز اللغات است که بکسر طرف راست که رو بمغرب باشد و با دوست راست ـ اهم گویند **قوله** سر بر دون میکرد از سوی یمین ؛ یمین بفتح دست راست و سوگند و منزلت نیکو و قوت و توانائی و سوی دست راست **قوله** لاجرم زین لعب مغبون بود خلق ؛ مغبون بفتح زیان زده **قوله** جوق جوق وصف صف از حرص و شتاب ؛ جوق بفتح گروهی از سوار و پیاده **قوله** بانگ میزد آتش ای گیجان گول ؛ گیج بکاف فارسی و یای مجهول پریشان و پراگنده و کسی را که مغز پریشان شده باشد گویند گیج شده است **قوله** جز که سحر و خدعهٔ نمرود نیست ؛ خدعه بضم فریب و این بیت و بیت آینده مقولهٔ آتش است یعنی نمرود را فریب داده اند که آتش می بیند **قوله** خاصه این آتش که جان آبهاست ؛ الخ مقولهٔ آن درویش است یا مقولهٔ حضرت مولوی رض **قوله** ساحری صحن برنجی را بفن ؛ میکند گرمش میان انجمن ؛ صحن معروف یعنی کشادگی سرای و میان بیابان و زمین هموار و قدح بزرگ و صلح کردن میان قوم و طشت از هر چه باشد و اینجا بمعنی اخیر است و ضمیر شین راجع است بصحن یعنی صحن برنجی را پر از گرم میکند یا ذکر ظرف و اراده مظروف بود یعنی برنج آنرا گرم میکند و از اینجا تا آن بیت که ؛ هین بخوان قرآن ببین سحر حلال ؛ الخ بی احتمال دیگر مقولهٔ حضرت مولویست رض خواه هر چهار ابیات بالا مقولهٔ آنحضرت باشند یا مقولهٔ آن درویش **قوله** چون بود دستان جادو آفرین ؛ دستان مکر و حیله و جادو و حکایت و افسانه و نغمه و سرود و نام زال پدر رستم و نام موضعی بسمرقند **قوله** لاجرم از سحر یزدان قرن قرن ؛ قرن اینجا بمعنی گروه است **قوله** اندر افتادند چون زن زیر پهن ؛ فاعل افتادن قرن قرن که در مصرع اول است و پهن صفت افتادن یعنی گروه گروه همچو زن زیر افتاده اند اینچنین افتادن که پهن است و در بعضی نسخ بجای چون زن جوزن واقع شده و جوزن نوعی از ساحران که دانهٔ جو و گندم بزعفران رنگین سازند و افسون خوانده بران بدمند و آن دانها را بر کسی که خواهند مسحور سازند بزنند تا مقصودی که دارند بحصول آید و بمعنی

آفتی که در جو و گندم افتد و اینجا بمعنی اول باشد چنانچه شیخ عبداللطیف نظر باین نسخه نوشته **قوله** همین بخوان قرآن همین سحر حلال ؛ سرنگونی مکرهای کالجبال ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ وما ابرئ نفسی در سورهٔ ابراهیم واقع شده و قد مکروا مکرهم وعند الله مکرهم وانکان مکرهم لتزول منه الجبال یعنی و بدرستی که کوشش کردند در حیله انچه نهایت مکر ایشان بود و نزدیک خدا ست جزای مکر ایشان واگرچه بود مکر ایشان در سختی و هول ساخته و پرداخته تا از جای بروند از ان مکر کوههای مراد از جبال کوههای احکام شریعت است که کافران در زوال آن می کوشیدند و این محال بود **قوله** من نیم فرعون کایم سوی نیل ؛ الخ این بیت با بیت دوم میتواند که مقولهٔ آن درویش باشد و میتواند که مقولهٔ حضرت مولوی [illegible] مربوط است بدو بیت بالا که ؛ اینچنین لعب آمد از رب جلیل ؛ الخ **قوله** نیست آتش هست آن مار معین ؛ معین بفتح آب روان **قوله** بس نکو گفت آن رسول خوش جواز ؛ جواز بفتح روانی و روان شدن و آب دادن ستور کشت را و اجازت و روا بودن و مراد خوش سلوک و خوش رفتار است یا خوش طریق و انچه شارحی نوشته که مراد خوش کلام و نیک سیرت انتهی هیچ یک از معانی مذکوره مناسبت ندارد و معنی مجازی را مناسبت بمعنی حقیقی ضرور است و ازینجا تا آخر سرخی بی هیچ احتمال مقولهٔ حضرت مولوی است رض **قوله** این دو در تکمیل آن شد مفترض ؛ مفترض بضم فرض کرده شده **قوله** وان کزین آئینه کان کیس است ؛ کیس زیرکتر

تفاوت عقول در اصل فطرت

قوله هست عقلی کمتر از زهره و شهاب ؛ شهاب بکسر ستاره و شعلهٔ آتش که زبانه کشد **قوله** آن زصید حسن صیادی بدید ؛ وین زصیادی غم صیدی کشید ؛ ضمیر آن راجع بعقل کل و ضمیر این بعقل جزوی ولفظ صیدی در مصرع اول بیای معروف است که مصدری باشد و در مصرع ثانی بیای مجهول که برای تنکیر یا تحقیر بود یعنی عقل کل که مرد خداست از صید شدن حسن صیاد بدید و عقل جزوی از صید کردن غم صید کشید **قوله** آن زخدمت ناز مخدومی بیافت ؛ وان زمخدومی زراه عز بتافت ؛ این بیت نشر مرتب بیت بالاست و از راه عز تافتن از عزت دور افتادن و محروم شدن پس تافتن که بمعنی گردانیدن است بمعنی گردیدن استعمال یافته یا لفظ رو در اینجا محذوف باشد یعنی رو بگردانید لیکن اول اولی است **قوله** وز اسیری سبط از ارباب شد ؛ سبط بکسر قوم موسی و ارباب جمع رب و رب پروردگار و خداوند و صاحب و برادر کلان را نیز رب گویند یعنی بمرتبهٔ ربوبیت که عبارت از مرتبهٔ ارشاد و تکمیل است در پیوست و از جملهٔ کملان گردید یا بگو که از ارباب کمال شد **قوله** تا نبوت یابی اندر امتی ؛

یای امتی یای معروف مصدری است یعنی شیخ کامل شوی کہ الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ و در اینجا اشارت است بسری از اسرار و بیان مجلس آنکہ اولیای کامل و مکمل بر قدم و قلب انبیا اند فہم من فہم و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ قصد مولانا تشبیہ صفت ولایت است بصفت نبوت انتہی معذور است کہ بیخبر از اسرار است **قولہ** زاری مضطر تشنہ معنوی است ؛ الخ لفظ تشنہ صفت مضطر است و لفظ دروغ موقوف است و مضاف الیہ سرد.

حکایت اعرابی کہ سگ او از گرسنگی می مرد

قولہ اشک می بارید و میگفت ای کرب ؛ کرب بفتح اندوہ و بفتحتین بی آرام شدن و اندوہگین شدن و رسن دلو **قولہ** گفت صبری کن بر ین رنج و حرض ؛ حرض بفتحتین بیماری کہ از عشق و اندوہ باشد و نیز بیماری کہ مشرف بموت بود و ایضا فساد بدن و فساد مذہب و فساد عقل **قولہ** چیست اندر شیت این انبان پر ؛ انبان پوست بز غالہ خشک کردہ کہ قلندران بر میان بندند و ذخیرہ در و بدارند **قولہ** گفت نان و زاد و لوت دوش من ؛ لوت بضم اول و واو مجہول طعامہای کہ لذیذ باشد **قولہ** می نیرزد خون بخاک ای بیہودہ ؛ مراد از خاک نان است یعنی قیمت اشک برابر قیمت نان نیست استفہام اقراری است یعنی ہست بلکہ قیمتش از قیمت نان بیشتر است یا معنی آن بود کہ اشک بنان نمی ارزد یعنی چنان نیست کہ نان بدہی و آنرا بخری چنانچہ گوئی کہ این دستار بیک دینار نمی ارزد و درین صورت نیز استفہام اقراری است **قولہ** کل خود را خوار کرد او چون بلیس ؛ الخ ضمیر او راجع باعرابی کہ نان را از اشک بہتر پنداشت و بعلت بخل کل خود را ای جان و تن خود را در نظر مردم خوار داشت مثل ابلیس کہ بسبب حسد خود را خوار و بیمقدار کرد و مراد از پارہ کل اشک کہ جزو بدن اوست یعنی الحق کہ اشک او قیمتی ندانست چنانچہ او می پنداشت

در بیان آنکہ ہیچ چشم بد آدمی را چنان مہلک نیست کہ چشم پسند خود

قولہ یزقونک از نبی برخوان عیان ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ تبارک در سورۂ نون واقع شدہ ان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارہم لما سمعوا الذکر و یقولون انہ لمجنون و ما ہو الا ذکر للعالمین یعنی بدرستی کہ نزدیک است کہ آنکسانیکہ کافر شدہ اند ہر آینہ بلغزانند و بیفگنند و ہلاک کنند ترا بچشمہای خویش آن ہنگام کہ بشنیدند قرآن را کہ تو میخوانی و میگویند کہ مر او را دیو گرفتہ است یعنی با او جنی ہست کہ او را تعلیم میدہد و حال آنکہ نیست قرآن مگر پندی مر عالمیان را **قولہ** صید چشم و سخرہ افتاشدی ؛ سخرہ بضم زبون و بیکار یعنی کار بیژد **قولہ** لیک آمد عصمتی دامن کشان ؛ اشارت است

آیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ لایحب اللہ در سورۂ مائدہ واقع شدہ واللہ یعصمک من الناس یعنی خدا یتعالے نگاہ میدارد ترا از شر آدمیان قولہ عبرتی گیر اندران کہ کن نگاہ ؛ مقولۂ حضرت مولوی است رضہ و کنایت از رسول خدا صلعم

تفسیر ان یکاد الذین کفروا لیزلقونک بابصارہم

قولہ میزنند از چشم بد بر گرگسان ؛ یعنی با وجودی کہ گرگس بر اوج پرواز میکند چشم بد بسوی او تر کتاز میکند قولہ از نظرشان کاہ شیر عرین ؛ واشگافد تا کند آن شیر انین ؛ عرین بعین مہملہ مفتوح بیشہ و گوشت و نام قبیلہ ایست و انین بفتح نالیدن و نالہ قولہ بر شتر چشم افگند چون حمام ؛ حمام بکسر مرگ و تب اشتر تشبیہ چشم است بحمام و فاعل افگند صاحب چشم بد قولہ بنید اشتر را سقط او راہ در ؛ سقط بفتحتین افتادن و لغزیدن و کالای زبون و کار زشت و خطا کردن در کتابت و حساب و بفتح اول و سکون دوم مردن چہارپا و اینجا اگر بفتحتین است بمعنی اول باشد و مراد افتادہ بود و شاید کہ بسکون دوم بود کہ بجہت ضرورت حرکتش داده باشند و مراد مردہ باشد قولہ کو تبک با اسپ میکردی مری ؛ مری با اول و ثانی مکسور و یای مجہول برابری کردن کسی در مرتبہ دیگری قولہ کز حسد و زچشم بد بی ہیچ شک ؛ سیر و گردش را بگرداند فلک ؛ شارحی نوشتہ کہ این بیت بر سبیل مبالغہ است چنانچہ در اکثر مواضع کتاب عالی خطاب آمدہ منہا ما قال قدس فی السفر الثالث ؛ دو جوان بودند ساحر مشتہر ؛ سحر ایشان در دل مستمر ؛ با وجود آنکہ سحر در علویات موثر نیست انتہی مخفی نماند کہ در اینجا مبالغہ نیست بلکہ بیان واقع است و سخن تحقیق چہ ہر اثر سفلی کہ بروز دوشنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک قمر است و ہر اثر سفلی کہ بروز چہار شنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک عطارد است و ہر اثر سفلی کہ بروز جمعہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک زہرہ است و ہر اثر سفلی کہ بروز یک شنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک شمس است و ہر اثر سفلی کہ بروز سہ شنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک مریخ است و ہر اثر سفلی کہ بروز پنجشنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک مشتری است و ہر اثر سفلی کہ بروز شنبہ در عنصر آب و خاک است از حرکت فلک زحل است چنانچہ بیان فرمودہ اند حضرت شیخ اکبر رض در فتوحات در باب خامس عشر پس در ہر روز کہ بتاثیر چشم بد اثر صلاح در ین ہر دو عنصر بفساد مبدل شود چشم بد در حرکت فلک را کہ در انروز است تغییر داده باشند و تابع خویش گردانیدہ مثل دولاب کہ در گردش تابع آب است پس انچہ مشار الیہ در اینجا مبالغہ پنداشتہ غلط کردہ است و عجب کہ آواز لفظ بی ہیچ شک کہ بانگ بلند منادی است کہ این سخن بتقیید است بگوش مشار الیہ نرسید قولہ آب پنہانست و دولاب آشکار ؛ لیک در گردش بود آب اصل کار ؛ دولاب

بضم چرخ آسیا که بزور آب میزاب در گردش آید چنانچه در همین دفتر در حکایت راهب میفرمایند که ؎ چند بینی گردش دولاب را ؎ سر بر دون کن هم ببین میزاب را ؎ و بمعنی چرخ چاه و دلو آب نیز آمده و اینجا بمعنی اول است و این مصرع نشر مرتب بیت بالا است آب نشر چشم بد و دولاب نشر فلک یعنی تاثیر چشم بد مخفی است و دولاب فلک آشکار مثل آب که پنهان باشد و چرخ آسیا پیدا لیکن دولاب فلک در گردش تابع چشم بد است که گرداننده اوست و چشم بد اصل حرکت دولاب فلک چنانکه حرکت چرخ آسیا فرع حرکت آب است و حرکت آب اصل حرکت و انچه محمد رضا نظر بمعنی ثانی نوشته که تقدیر الهی بمنزله آب است و چشم بد بجای دولاب چنانچه دولاب آب را بیرون می کشد چشم بد هر گزندی را که مقدر گشته بظهور می آرد گویا معترض میگوید که سیر و گردش افلاک را چشم بد چگونه تواند گردانید دفع اعتراض میکند که گرداننده آن اگرچه تقدیر است اما بحسب عرف و عادت کارها را بسبب نسبت داده میشود زیرا که سبب آشکار و عیان است و تقدیرات مختفی و نهان انتهی سهو است زیرا که بیت بالا موجب تمثیل فلک است بدولاب و تمثیل چشم بد بآب یا آنکه تمثیل چشم بد بدولاب و تمثیل تقدیر الهی بآب درست نیست زیرا که وصف دولاب گردش و گردیدن است نه گرداندن پس چشم بد گرداننده فلک نباشد پس چگونه راست آید که از چشم بد فلک سیر و گردش بگرداند و همچنین آب گرداننده چرخ چاه نیست پس چگونه راست آید که آب اصل کار است و انچه گفته که چنانچه دولاب آب را بیرون می کشد چشم بد هر گزندی را که مقدر گشته بظهور می آرد پریشانی گفتار تماشا کردنی است اول تقدیر الهی را بآب تمثیل داده در اینجا مقدر را بآب تشبیه میدهد غرض که تقدیر را از مقدر باز نشناخته و اگر از تقدیر مقدر اراده کرده است پس قول اول با این قول موافق خواهد بود لیکن فساد این قول را چه علاج خواهد نمود چه در اینجا بحکم مصرع ثانی لازم می آید که گزند که بمنزله آب است در گردش اصل کار بود و حال آنکه گزند اصل گردش نیست خواه گردش فلک گیرند و خواه گردش دولاب چشم بد کما لا یخفی **قوله** چشم نیکو شد دوای چشم بد ؎ یعنی چشم نیک گزند چشم بد را دفع کند و چشم نیک چشم دوستان و خیرخواهان خصوصاً چشم اهل الله که خیرخواه خلائق اند و انچه محمد رضا نوشته که چشم نیکو چشمی است که آب را بیند نه دولاب را انتهی مزخرف است **قوله** سبق رحمت راست وین از رحمتست ؎ چشم بد محصول قهر و لعنت است ؎ لعنت راندن و دور کردن از نیکی و رحمت و ضمیر این راجع بچشم نیک و این بیت دلیل غلبهٔ چشم نیک است بر چشم بد و در اینجا اشارت است بحدیث قدسی سبقت رحمتی علی غضبی یعنی پیش دستی گرفته است رحمت من بر غضب من **قوله** رحمتش بر نقمتش غالب شود ؎ نقمت بکسر و فتح عقوبت و کینه **قوله** حرص بط یکتاست این پنجاه تاست ؎ رجوع است به بیت بالا که ؎ پر طاؤست مبین و پای مبین ؎ و لفظ این اشارت بطاؤس

که جاه باشد **قوله** طامع شرکت کجا باشد معاف ؛ اشارت است آیۂ کریمه که در سورۂ نساء در سیپارۂ والمحصنات واقع شده ان الله لا یغفران یشرک به ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء یعنی بدرستی که الله تعالی نیامرزد شرک آوردن را با او و می آمرزد گناهی را که غیر شرک است صغیره باشد یا کبیره مر کسی را که خواهد بر سبیل فضل و احسان و در اینجا توهم نکنی که از این آیه دوام عذاب بر مشرکان ثابت میشود و آن خلاف معتقد صوفیه است که میگویند هیچکس در عذاب ابدی نخواهد بود چرا که لمن یشاء متعلق به یغفر تنها نیست بلکه متعلق است به لا یغفر نیز و بفرض آنکه متعلق به یغفر تنها باشد گفته شود که از عدم مغفرت لازم نمی آید که مشرکان را عذاب ابدی باشد چنانچه عارف بالله حضرت شیخ محمد لاهوری قه در رساله خود که در اثبات ایمان فرعون است میفرمایند که و اما قوله تعالی ان الله لا یغفران یشرک به ویغفر ما دون ذلک لمن یشاء فمن باب تنازع الفعلین فی معمول واحد وهو لمن یشاء فالمعنی لا یغفر لمن یشاء ویغفر لمن یشاء و هذا هو المتبادر من الایة لانه ما من شیء الا هو بمشیته وارادته فکل من الغفران وعدمه بمشیته فعدم الغفران بعد غیر متیقن ان شاء عذب ان شاء عفا بل الراجح هو العفو الا تری الی قوله تعالی یعذب المنافقین ان شاء او یتوب علیهم ان الله کان غفورا رحیما کیف قید العذاب فیه بالمشیة واطلق العفو عنهم والتوبة علیهم ثم عقب بالغفران والرحم وکذا بان وکان مع ان المشرک المنافق اشد نجاسة وخبثا من الکافر لسانا وقلبا بدلیل قوله تعالی ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار واما ثانیا فلان الآیة لا تدل الا علی نفی الغفران ولا نزاع فیه لانا نقول بوقوع تعذیبهم بقدر سیآتهم والغفران یقتضی عدم وقوعه علی قدر بابل النزاع فی ان ما اقتضاه الکفر من العذاب هل هو تناه ام غیر متناه) انتهی واگر با وجود این تفصیل که ماحی ظلمات اوهام است تاریکی وهم تو بر نخیزد علاجی نیست **قوله** زلت آدم باشکم بود و باه ؛ زلت بکسر زای معجمه و تشدید لام مفتوح لغزیدن و باه شهوت **قوله** لیک منصب نیست آن اشکستگی است ؛ یعنی حرص لقمه و شهوت اگرچه بدرگی است لیکن در مضرت بحجاه نیست برای آنکه در جاه سرکشی است و در حرص شکستگی **قوله** هیچ شو واره تو از دندان او ؛ ضمیر او راجع بر یاست **قوله** هر صباح از فقر مطلق گیر درس فقر مطلق آنکه هیچ چیز را از ذوات و صفات و افعال ملک خود نشمارد **بیت** رفت او زمیان همین خدا ماند خدا ؛ الفقر اذا تم هو الله انیست ؛ و اینچه محمد رضا نوشته که فقر مطلق آنست که سبب را نه بیند و سبب را گزیند انتهی دال است بر عدم اطلاع او بر اصطلاح **قوله** کبریا آمد ردای ذوالجلال ؛ الخ اشارت است بحدیث شریف که مردی است از ابی هریره رضه که فرمود قال رسول الله صلعم یقول الله تعم الکبریاء ردائی والعظمة ازاری فمن نازعنی فی واحد منهما القیته فی جهنم یعنی فرمود رسول صلعم که میفرماید الله تعم که صفت کبریا ردای

جلال ماست وصف عظمت پرده کمال ماست پس کسی که منازعت کند با جناب ما در یکی ازین دو صفت
در اندازیم او را در دوزخ

قصه آن حکیمی که طاؤس را بدید

قوله خود دولت چون میدهد تا این جلبل ؛ برکنی واندازیش اندر وحل ؛ جلبل بضم یکم وفتح دوم بردهای
یمانی وجاههای بهشت و وحل بفتحتین خلاب یعنی گل نرم و درمیان گل ولای افتادن وبفتح یکم وسکون
دوم مثله **قوله** حافظان در طی مصحف می تهند ؛ طی بفتح در نوردیدن و گرسنگی کشیدن و انباشتن و نام
قبیله ایست ازین که حاتم طائی منسوب بدوست **قوله** قاصد اقطع طرازی میکنی ؛ طراز بکسر نقش و
نگار و علم جامه و رو شنی و چیز و آراستگی و نقش علم و نام شهریست در حدود چین خوبان خیز **قوله** صدر را چون
بدر انور میکنند ؛ صدر بفتح سینه و پیشگاه و ابتدا و صاحب منصب معروف و بازگشتن از جائی و برآمدن
و اینجا بمعنی اول است **قوله** چون زمرده زنده بیرون میکشد ؛ هر که مرده گشت او دار درشد ؛
الی البتین رشد بضم و بفتحتین بره شدن درین هر دو بیت اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره
تلک الرسل در سورهٔ آل عمران واقع شده و نیز در سیپارهٔ اتل ما اوحی در سورهٔ روم لیکن در سورهٔ
آل عمران بصیغهٔ مخاطب است و در سورهٔ روم بصیغه غائب یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی
یعنی بیرون می آرد خدا تعالی زنده را از مرده چون آدمی را از نطفه و مرغ را از بیضه و نخل را از خسته
و مومن را از کافر و عالم را از جاهل و بیرون می آرد مرده را از زنده بعکس آنهاکه مذکور شد **قوله** دی شوی
بینی تو اخراج بهار ؛ دی بفتح نام ماهست که آن مدت ماندن آفتاب باشد در برج جدی و آن موسم
خزانست **قوله** لیل گردی بینی ایلاج نهار ؛ ایلاج بکسر درآوردن و در بردن چیزی در چیزی و در اینجا
اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ ومن یقنت در سورهٔ فاطر واقع شده یولج اللیل فی النهار ویولج
النهار فی اللیل یعنی درمی آرد شب را در روز که مقدارے از شب در روزی افزاید تا زمان روز زیاده
میگردد و از زمان شب و درمی آرد روز را در شب که از ساعات روز در ساعات شب می افزاید تا ساعات
شب زیاده شود از ساعات روز **قوله** روی مخراش از غزا ای خوبرو ؛ غزا بفتح عین مهله سختی و سال سخت
و صبر کردن بر مصیبت و بتشدید نیز خوانند **قوله** ترک کن خوی لجاج اندیش را ؛ لجاج بفتح ستیزه
کردن و ستیزه کاری

در بیان آنکه صفا و سادگی نفس مطمئنه از فکر تها مشوش می شود

قوله روی نفس مطمئنه در جسد ؛ مطمئنه بضم آرامیده نفوس سه اند یکی اماره که طالب لذات و شهوات است

دوم دوامه که کار او ملامت است بر فعلی که موجب ضرر باشد سوم مطمئنه که کارش آرام است بذکر حق و فی الحقیقت یک چیز است که بحسب صفات مختلفه باین اسامی مسمی گشته **قوله** زخم ناخنهای فکرت یکشد: فاعل میکشد روی که در مصرع اول است و زخم ناخنها مفعول آن **قوله** میخراشد در تعلق روی جان: تعلق از ابواب تفعل بترف چیزی رختن **قوله** در حدث کرد است زرین بال را: حدث بفتحتین پلیدی و بیوضوئی و مرد نوخاسته و چیز نو پیدا شده **قوله** آن بود بهتر ز هر فکر عتید: عتید بفتح آماده یعنی موجود و ساخته برای کاری و بمعنی رمنده یعنی آماده برای عقده کشائی یا رمنده از طریق وصول بحق **قوله** حد اعیان و عرض دانسته گیر: حد در اصطلاح اهل منطق تعریف شی است بجنس و فصل پس اگر هر دو قریب اند آن حد تام است و اگر بجنس بعید و فصل قریب است یا تنها فصل قریب آن حد ناقص است و اگر تعریف بجنس و فصل نباشد آنرا رسم میگویند پس اگر بجنس قریب و خاصه است آن رسم تام است و اگر بجنس بعید و خاصه است یا بخاصه تنها آن رسم ناقص است مثلاً تعریف انسان بحیوان ناطق حد تام است و بنامی ناطق یا بناطق تنها حد ناقص است و بحیوان ضاحک رسم تام است و بنامی ضاحک یا بضاحک تنها رسم ناقص **قوله** عمر در محول و در موضوع رفت: بی بصیرت عمر در سموع رفت: محکوم علیه را منطقی موضوع میگوید و نحوی مبتدا میخواند چون زید در زید قائم و محکوم به را منطقی محمول نام می نهد و نحوی به خبر مسمی میگرداند چون قائم در مثال و مصرع اول اشارت است بتضیع عمر در معقولات و مصرع **قوله** جز بمصنوعی ندیدی صانعی: یعنی از اثر بموثر شناختی و از مصنوع صانع را دریافتی که کار عقل همین است و در ای این مقام که ادراک مصنوع باشد از صانع نصیب تو نشد **قوله** بر قیاس اقترانی قانعی: قیاس قولی است که مرکب باشد از قضایا که چون آنها را مسلم دارند لازم آید از آنها لذاتها قول آخر مثل این قول که عالم متغیر است و هر چه متغیر است حادث است پس این قولی است که مرکب است از دو قضیه که چون آنها را مسلم دارند لازم آید از آنها لذاتها اینکه عالم حادث است و قیاس دو قسم است استثنائی و اقترانی استثنائی آنکه عین نتیجه یا نقیض نتیجه در وی بالفعل مذکور باشد مثل این قول که اگر آفتاب طالع است پس روز موجود است لیکن آفتاب طالع است نتیجه میدهد که روز موجود است و این بعینه در قیاس بالفعل مذکور است یا لیکن آفتاب طالع نیست نتیجه میدهد که روز موجود نیست و نقیض این نتیجه در قیاس بالفعل مذکور است و آن قول تست که روز موجود است و نام این استثنائی از جهت اشتمال اوست بر حرف استثنا که لیکن باشد و اقترانی آنکه عین نتیجه یا نقیض آن در وی بالفعل مذکور نباشد مثل قول سابق که عالم متغیر است و هر چه متغیر است حادث

نتیجه میدهد که عالم حادث است و این نتیجه بالفعل مذکور نیست و نام این اقترانی از جهت اقتران حد وسط است در وی و حدود عبارت از اصغر و اکبر و حد اوسط باشد اصغر عبارت از موضوع نتیجه است و اکبر کنایت از محمول نتیجه و حد اوسط عبارت از چیزیست که مکرر باشد درمیان صغری و کبری و صغری و کبری عبارت است از هر دو مقدمه قیاس و مقدمه عبارت است از قضیه که آنرا جزو قیاس گردانیده باشند پس هر مقدمه که در وی اصغر باشد آنرا صغری گویند و آنمقدمه که در وی اکبر باشد آنرا کبری خوانند پس قضیهٔ اولے در قیاس مذکور که عالم متغیر است صغری است و قضیهٔ ثانیه که هر چه متغیر است حادث است کبری است و عالم که موضوع نتیجه است اصغر است و حادث که محمول اوست اکبر و متغیر که مکرر است میان این هر دو حد اوسط چه نتیجه قیاس مذکور چنانچه دریافتی آنست که عالم حادث است و وجه تسمیه هر یک در کتب منطق مذکور است اگر خواهی در انجا ببین و درین مصرع التفات است از خطاب بلغیبت و حاصل آنکه عمر گرامی در طریق استدلال که مفید یقین نیست و معرفت حق را نشاید بسر بردی و طریق کشف حاصل نکردی و قیاس اقترانی برای آن فرمودند که دریافتن صانع از مصنوع اکثر بقیاس اقترانی است باین روش که عالم مصنوع است و هر مصنوع را صانعی است پس عالم را صانعی است و انچه محمد رضا نوشته که حاصل آنست که صانع را بمصنوع شناختن استدلال باشد از اثر بموثر و این قیاس را نتیجه نباشد انتهی سهو است قوله میفزاید در وسایط فلسفی ؛ از دلایل باز بر عکس صفی ؛ صفی دوست یگانه و برگزیده و لفظ از دلایل مربوط است بمصرع اول و بیان است مر وسایط را و ضمیر شین راجع بفلسفی قوله بی دخان مارا دران آتش خوش است ؛ مقوله صفی است یا مقوله حضرت مولوی رض که سر حلقهٔ اصفیا اند قوله خاصه این آتش که از قرب والله ولا بکسب و دستی و یاری قوله بس سیه کاری بود در فتن زجان ؛ بهر تخییلات جان سوی دخان ؛ تشبیه حق است بجان و اضافت تخییلات بسوے جان اضافت مصدر است بمفعول آن یعنی جهل و نادانی است که تو از مشاهدهٔ جان که چنین ظاهر و عیانست بگذری و برای خیال کردن آن بسوی دخان یعنی آثار روے ملتفت شوی تا از آثار او و بر اینخیال آری و کدام جهل زیاده ازین خواهد بود چرا که جان را از آثار روی شناختن و بخیال آوردن خود را از آثار خود شناختن است پس حق را که جان جان است و عین جهان با و باید شناخت نه آثار او و انچه محمد رضا نوشته که قرب حق را بقرب جان تشبیه کرده و کمال سفاهت باشد کسی که قرب جان نداند و از جان عدول کند و در پی تخییلات رود شعر؛ یعنی نظن آنکه آن تخییلات مانند دخان دلیل است بر وجود آتش انتهی غلط کرده است که اضافت تخییلات بسوے

جان اضافت مصدر بسوی فاعل بخیال آورده

بیان قول رسول صلی الله علیه وسلم لا رهبانیة فی الاسلام

رهبانیة از خلق کناره گرفتن و زاهد ترسایان شدن **قوله** بر کن بر را و ول بر کن از و پالخ مقوله حکیم است خطاب بطاؤس و این بیت انتقال است با بیات بالا که بر کن آن پر که نپذیرد رفو الخ و درین انتقال بیان قول رسول صلعم هم شد و انچه محمد رضا نوشته که ربط این بیت بما قبل سخت تامل طلب است بر قلب این درویش چنین ریخته اند که از تخیلات درگذشتن و بقرب جان رسیدن موقوف نیست بر خرابی بدن و ترک مباحات و قطع شهوات اگر رجولیت نبود ترک زنا را چه ثواب بود و اگر دشمن دین نباشد جهاد چگونه صورت بندد لهذا سرور انبیا فرمود لا رهبانیة فی الاسلام و جمعی را که پروبال توالد و تناسل بر کنند و در بوادی و شواهق بسر برند نسبت داد براهبان دین عیسی و در دین مبین محمدی مناکح و مآکل و مشارب مندوب است اما باید که دل بر مال و فرزند بسته نشود و انتهی غلط است و موجب آن ذهول از استقال و حمل بر اتصال **قوله** همین بکن خود را خصی رهبان مشو بخصی بفتح و تشدید یا آنکه خصیه ندارد و رهبان بضم ترسیدن و عابدان ترسایان جمع راهب کذا فی منتخب اللغات یعنی از جمله راهبان مشو **قوله** زانکه عفت بست شهوت را گرو بعفت پارسائی **قوله** انفقوا گفته است پس کسبی بکن بد اشارت است با یه کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ تلک الرسل واقع شده یا ایها الذین آمنوا انفقوا مما رزقناکم من قبل ان یاتی یوم لا بیع فیه و لا خلة و لا شفاعة یعنی ای آنکسانی که ایمان آورده اید نفقه دهید از انچیزی که عطا کردیم شما را یعنی زکوة از مال بیرون کنید پیش از انکه بیاید روزی که از هول آن خرید و فروخت نباشد و ران تا کسی خود را از عذاب باز خرد و نه دوستی بود تا کسی کسی را حمایت کند و نه درخواستی بوقت طول عذاب **قوله** همچنان چون شاه فرمود اصبروا بد اشارت است با یه کریمه که در سورهٔ آل عمران در سیپارهٔ لن تنالوا واقع شده یا ایها الذین آمنوا اصبروا و صابروا و رابطوا و اتقوا الله لعلکم تفلحون یعنی ای آنکسانی که ایمان آورده اید صبر کنید بهر ادای فرایض یا بر جهاد یا بر اعداء و شکیبائی نمائید در قتال دشمنان و قدم استوار دارید در میدان محاربه و ساخته و آماده باشید مقابله اعدای خدا را و بترسید از خدا شاید که شما رستگار شوید مخفی نماند که این تفسیر اصبروا که ارباب تفاسیر نوشته اند بآن اعتبار است که صله صبر لفظ علی باشد و الا حضرت مولوی رض صله اش لفظ من اعتبار فرموده اند چنانچه مصرع ثانی صریح دال است بر آن پس معنی چنین باشد که صبر کنید و باز مانید از شهوات و مرغوبات **قوله** پس کلوا از بهر دام شهوت است بد بعد ازان لا تسرفوا از عفت است بد اشارت است با یه کریمه که در سیپارهٔ ولو اننا در سورهٔ اعراف

واقع شده وکلوا واشربوا ولا تسرفوا انه لا یحب المسرفین یعنی بخورید در ایام احرام گوشت وچربی وغیر آن از مطعومات حلال وبیاشامید شیر وسایر مشروبات واز حد خود در نگذرید بتحریم حلال یا بافراط طعام وشیره در خوردن آن بدرستی که خدا دوست نمیدارد اسراف کنندگان قوله چونکه محمول به نبود لدیه ٭ نیست ممکن بود محمول علیه ٭ محمول به خبر که آنرا المحکوم به نیز گویند ومحمول علیه مبتدا که آنرا المحکوم علیه نیز خوانند ولفظ لدیه مربوط بمصرع ثانی است وضمیر لدیه راجع بمحمول به ولفظ بود مضاف است یعنی چون خبر نبود بودن مبتدا نزد یکی آن ممکن نیست قوله جزا آن شرط وشادان آن جزا ٭ جزا بفتح جای معلوم وتشدید با وبذال معجمه نیکو ومحبوب وشادان وعزب این کلمه را در محل مدح استعمال کنند

در بیان آنکه ثواب عمل عاشق هم از حق است جل جلاله

قوله خود هم اوبدا اولین وآخرین ٭ الخ در نسخه محمد رضا نوشته که تلویحیست بآنکه انچه منفی شده وجود حقیقی نداشته بلکه وجودش اعتباری بود نزد عقل انتهی وبر عارف محقق غلطی این سخن پوشیده نیست غیر اعتباری را نفی گفتن از بیخبری خود خبر دادن است زیرا که غیر اعتباری که در اعتبار عقل است واحکام شریعت باعتبار اوست نفس الامری است اگر آنرا بکلمه لا نفی کرده باشند طایع که باشد وعاصی که بود جنت کجاست ودوزخ کراست حرام هیچ حلال خوب بود ومعصیت مثل طاعت محبوب بود واین اعتقاد زندقه است والحاد پس انچه بکلمه لا نفی شده است غیر حقیقی است که وجودش در وهم است تا حقیقت بر حال خود ماند وشریعت بر حال خود بیت برکفی جام شریعت برکفی سندان عشق ٭ هر هوسناکی نداند جام وسندان باختن ٭ قوله ای عجب حسنی بود جز عکس آن ٭ تعریض است باحول غیر بین یعنی هیچ حسن جز عکس حق نیست احول که عکس حسن او را حسن غیر پنداشته جای تعجب است قوله آن تنی را که بود در جان خلل ٭ خوش نگردد گر بگیری در عسل ٭ فاعل نگردد تن یعنی آن تن که روح انسانی او در خلل بود یعنی در حالت قبض وتفرقه باشد از هیچ لذتی خوش نگردد واین سخن را نخواهد دریافت مگر کسی که بروح انسانی زنده شده باشد واز دست وی جام حیات نوشیده چنانچه در بیت آینده میفرمایند قوله وانکه چشم او ندیده است این رخان ٭ پیش او جانست این تف دخان ٭ یعنی چشم کسی که رخ جان انسانی ندیده روح حیوانی را جان می پندارد قوله پیش او عادل بود دجاج نیز ٭ دجاج بفتح حای معلوم وتشدید جیم نام امیر ظالم معروف که هفتاد هزار کس را بناحق کشت قوله در خیال السحر پندارد حیات ٭ یعنی در ریسمانهای جادو زندگی پندارد وانچه محمد رضا بتبعیت شیخ عبد اللطیف نوشته که ریسمانهای جادو را مارها دانند پس حیات جمیع حیه باشد که برای ضرورت شعری مخفف خوانده شود انتهی لفظ در که صدر مصرع است آبی از قبول یعنی است کما لا یخفی

در تفسیر قول رسول علیه السلام که ما مات من یموت الا و تمنی ان یموت قبل ما مات از کان یرا لیکون الی وصول الیر اعجل و انکان فاجره الیقل مجوره

یعنی نمرد کسی که بیند گور که آرزو کرد اینکه بیرون بودش از انکه مرده باشد اگر باشد آن شخص نیکوکار بهر آینه می باشد بسوی وصول خیر و شتابنده تر و اگر هست آن مرد فاسق و فاجر پس آرزوی موت پیش از وقت برای اوست که کم میشود فجور او قوله تا عذابم کم بدی اندر وصل ۞ وصل بفتحتین خلاب یعنی گل نرم و در میان گل و لای افتادن قوله گر ازین زودتر مرا معبر بدی ۞ معبر بفتح جای گذر و شاید که مصدر میمی باشد قوله از حریصی کم در آن روی قنوع ۞ الی بالیتین قنوع بضمتین راضی شدن بقسمت و از کسی چیزی خواستن و لفظ درین هر دو بیت بمعنی دریدنست حاصل آنکه از حریصی روی قناعت مدر و از تکبر و بخل و بیفرمانی چهره فروتنی وجود و اطاعت مخراش و این هر دو بیت مقوله حضرت مولوی است رضه مربوط به بیت گذشته که مقوله حکیم ناصح بود که ۞ آنچنان روئی که آن شمس الضحی است ۞ آنچنان رو را خراشیدن خطاست قوله بر کن آن پر خلد آرای را پس مقوله حکیم ناصح قوله عقل و دلها بیگمانی عرشی اند ۞ چون در بیت بالا فرمودند که گریه باصدق چرخ و عرش را گریان میکند در اینجا عرش را بیان میفرمایند که عرش که از گریهٔ باصدق گریان میشود عبارت از عقل و دل است و فقیر سابق بیان کرده است که عقل اول عرش روحانی است و نفس کلیه کرسی روحانی و انچه شارحی نوشته که لاجرم گریه بی صدق و باصدق را امتیاز کنند انتهی بیجا از مقصود است و انچه محمد رضا نوشته که ای عقل و دل که تمیز میکند گریهٔ صادقانرا از گریه ناصادقان تا ربط این بیت بما قبل درست شود

انتهی همین تقریر موجب گمراهی شارح مذکور شده است

در بیان آنکه عقل و روح در آب و گل محبوس اند

قوله هچو هاروت و چو ماروت این دو پاک ۞ بسته اند اینجا بچاه سهمناک ۞ الی الابیات اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ الم واقع شده و ما انزل علی الملکین ببابل هاروت و ماروت و ما یعلمان من احد حتی یقولا انما نحن فتنة فلا تکفر فیتعلمون منهما ما یفرقون به بین المرء و زوجه و ما هم بضارین به من احد الا باذن الله یعنی دو دیگر یهود متابعت کردند آن چیزی را که فرو فرستاد از سحر بر دو فرشته در شهر بابل که هاروت و ماروت نام آن دو فرشته است که بر مردم گناهگار طعن میکردند و نیاموزند این دو فرشته درین وقت که در چاه اند هیچکس را جادوئی تا گویند پیش از آموختن آنکس را که جز این نیست که ما آزمایش خلقیم از خدا پس کافر مشو باعتقاد کردن که بر عمل سحر گناهی مترتب نیست پس می آموزند مردمان ازان دو ملک آن چیزی که جدائی افگنند بدان میان مرد و زن و نیستند جادوان ضرر رسانند بهیچکس را مگر

بقضای الٰهی و حقیقت نزول هاروت و ماروت بر زمین و تبدل ملکیت بانسانیت در دفتر اول در سرخی بیان حال هاروت و ماروت بیان کرده ایم و حضرت مولوی رض درین ابیات بطن کریمه را در پرده تمثیل تفسیر فرموده اند چنانچه در دفتر اول در سرخی مذکور این ابیات را مستشهد ساخته ایم پس هاروت و ماروت بحسب بطن کنایت از عقل و روح باشند که بجرم تعشق بر نفس و متابعت هوای وی در چاه بدن گرفتار اند و آنچه شارحی نوشته که حاصل آنکه چنانچه هاروت و ماروت بسبب جرم در چاه بابل محبوس اند گویا عقل و جان از جرم نیز مانند ایشان در چاه ابدان در بند اند فهی پرده تمثیل حجاب چشم او شده است و آنچه محمد رضا نوشته که عقل و روح از مصاحبت ابدان و اجسام که حکم چاه مظلم دارد گریزانند و میدانند که بسبب جرمی بدین عقوبت گرفتار اند پس نسبت جرم بعقل و روح بزعم عقل و روح است در گرفتاری تن نه فی نفس الامر زیرا که این هر دو را جرم نسبت نباشد انتهی با وجود آنکه پی بمقصود نبرده است در قول خود که نسبت جرم بعقل و روح بزعم عقل و روح است نیز غلط کرده کما لایخفی علی من له عقل

قوله زین دو آموزند نیکان و شرار ؛ شرار بالکسر جمع شریر یعنی همه کس نیکی و بدی را از عقل و روح آموزند در حالی که در آموختن ازین هر دو بی اختیار اند یعنی اختیار ندارند که اگر خواهند از ایشان بیاموزند و اگر خواهند از غیر ایشان بیاموزند پس لفظ بی اختیار حال است از آموزندگان لیکن از ان حیثیت که از ایشان می آموزند نه از حیثیت آموختن مطلق والا لازم آید که در آموختن بی اختیار باشند و بر ترک تعلم قادر نباشند و چنانست بلکه در آموختن مختار اند چنانچه در بیت آینده میفرمایند که ؛ کامتحانرا شرط باشد اختیار ؛ پس نفی اختیار در اینجا منافی نباشد اثبات اختیار را که در بیت آینده مذکور است **قوله** ما بیاموزیم این سحر ای فلان ؛ از برای ابتلا و امتحان ؛ ابتلا آزمودن و در بلا افتادن و امتحان آزمایش و این بیت مقوله عقل و روح است و لفظ بیاموزیم بیاست نه بنون و متعدی است یعنی ما سحر را از برای آزمایش تعلیم می کنیم یعنی حق باین سحر شمارا می آزماید تا هر که تعلم نماید و بآن عمل کند یا به نیت عمل بیاموزد و حرامش نداند کفر او پیدا شود و هر که به نیت تمیز در سحر و معجزه تعلم نماید و عمل او را حرام دانسته از عمل بآن احتراز فرماید ایمانش هویدا گردد و ازینجا دریافته باشی که مطلق تعلم سحر حرام نیست در دفتر سوم در سرخی جواب گفتن ساحر مرده فرزند را گذشته است که ؛ پس ازین رو علم سحر آموختن ؛ نیست ممنوع و حرام و متین ؛ بهر تمیز حق از باطل نکوست ؛ سحر کردن شد حرام ای مرد و دوست ؛ و آنچه محمد رضا نوشته که نمیتواند که مقوله مولوی باشد انتهی سهو صریح است چرا که هرگز درست نمیشود و اگر لفظ بیاموزیم را بنون خوانده و بر تقدیر مقوله عقل و روح بودن متعدی و بر تقدیر مقوله حضرت مولوی رض بودن لازم خیال کرده

هم سهو است کالایخفی علی من له ادنی تامل **قوله** کامتحان را شرط باشد اختیار ؛ حرف کاف برای تعلیل است یعنی امتحان چون مرشمارا باین سحر بسبب اختیار شماست برای آنکه اختیار شرط امتحان است اگر وجود اختیار نبودی امتحان درمیان نیامدی **قوله** اختیاری نبودت بی اقتدار ؛ اختیار بجای مجبه برگزیدن وبخواهش دل کارکردن واقتدار توانا شدن وقادر شدن برچیزی یعنی اختیار وخواهش تو تا که اسباب نبود واقتدار نباشند ظاهر نیست وعدم ظهور مستلزم عدم ثبوت نبود **قوله** میلها چون سگان خفته اند ؛ ازینجا مقوله حضرت مولوی است رض **قوله** چونکه قدرت نیست خفتند این رده ؛ رده بفتحتین رسته که عرب آنرا صف گویند فردوسی راست بیت رده برکشید ندایرانیان ؛ به بستند خون ریختن رایان ؛ **قوله** نیم زیرش حیله بالا آن غضب ؛ یعنی نیمهٔ پائین سگ بحیله دم جنبان است ونیمهٔ بالا بندان غضب گوشت خرمردار را خایان **قوله** درمصاف آید مزه وخوف بزه ؛ بزه گناه واینجا کنایت ازمربر پرهیز است یعنی مزه بسبب وخز پزه باخوف بدپرهیزی بجنگ آید **قوله** آن تهیج طبع بستنش رانکوست ؛ تهیج برخاستن باد وگرد وغبار وامثال آن ومراد میلان طبع

جواب گفتن آن طاؤس

قوله این سلاح عجب من شدای فتا ؛ لفظ این اشارت بمال وپر ودرین بیت بیان سبب دیگر است برکندن بال وپر را یعنی بال وپر را برای سه چیز برمیکنم یکی آنکه این بال وپر موجب روے آوردن بلاهاے ظاهر است بسوی من دوم آنکه این بال وپر باعث عجب من است وعجب موجب نزول بلاهاے باطنی وشاید که بیان سبب دیگر نباشد بلکه بیان سر روی آوردن بلاها باشد بسبب بال وپر یعنی انچه گفتم که بلاها بسبب این بال وپر بسوی من می آیند سرش آنست که بال وپر باعث عجب است وعجب موجب نزول بلاها ودرین صورت سبب برکندن بال وپر دو چیز باشد لیکن ذوق تقضی اول است و بیان سبب دیگر درسرخی سوم که ؛ پرمن ابر است وپرده است وکثیف ؛ زانکه اس لطف حق اوشد لطیف ؛ برکنم پر را ولطفش را زراه ؛ تا به بینم حسن مهر اهم زماه ؛ نیز موید اول است والله اعلم بحقیقة الحال

بیان آنکه هنرها وزیرکیها ومال ودنیا همچو پرهای طاؤس عدو جان اند

قوله چون نباشد حفظ وتقوی زینهار ؛ زینهار بکسر بمعنی البته وامان وعهد وپیمان وامانت وبیم وشکایت و پرهیز وافسوس وشتاب وهوش وآگاهی واینجا یا بمعنی اول باشد یا بمعنی ثانی درصورت اول مربوط باشد بما بعد خود ودرصورت دوم بماقبل خود **قوله** گرسدتیری به پیش آرد مجن ؛ مجن بکسر میم وفتح جیم وتشدید نون سپر **قوله** گر بدی صبر وحفاظم راهبر ؛ حفاظ بکسر حای مهمله وباظای معجمه نگاهبانی کردن **قوله** گر مرا عقلی

بدستی منزجر بضم میم وکسر جیم باز دارنده قوله چون ندارم زور و یاری وسند بفتحتین تکیه گاه دانچه پشت بوی باز نهند از بلندی وکوه قوله رغم این نفس وقیحه خوی را که نپوشد روخراشم روی را رغم بفتح وسکون عین معجمه کاری بعکس کردن وبخاک رسیدن بینی ومقهور شدن وخواری در اینجا بمعنی ذل است وقبح بفتح بی شرم وشوخ یعنی برعکس این نفس بی شرم که روی زشت خود نمی پوشد روا ایخراشم قوله گردلم خوی ستیری داشتی ؛ روی خوبم جز صفا نفراشتی ؛ افراشتن وافراختن بفتح بلند ساختن یعنی گر دل مرا مستور داشتن هنر عادت بودی روی خوب من جز صفا پیدا نمودی قوله چون ندیدم زور و فرهنگ صلاح ؛ فرهنگ با اول مفتوح ثانی زده وهای مفتوح بنون زده چند معنی دارد اینجا بمعنی دانش و عقل است قوله می گریزم تا رگم جنبان بود ؛ یعنی تا که جان در تن است

در صفت آن بیخودان که از شر خود و هنر خود ایمن شده اند

قوله موم از خویش وز سایه در گریخت ؛ موم بضم شمع وروغن عسل کذا فی الصراح واینجا بهر یک از معنیین تواند شد چنانکه در مصرع آینده که ؛ آتش صورت بموی پایدار ؛ ودر مصرع آینده دیگر که ؛ برخلاف موم شمع جسم کان ؛ جز بمعنی اخیر نیست قوله گفت از بهر فنایت ریختم ؛ گفت من هم در فنا بگریختم ؛ مصرع اول مقوله شمع ومصرع دوم مقوله شمع قوله این شعاع باقی آمد مفترض ؛ فی شعاع شمع فانی عرض و مفترض بضم اول وفتح چهارم فرض کرده شده وفرض فرموده خدا و اندازه کردن وغیر ذلک کما فی الصراح اینجا بمعنی دوم است یعنی این شعاع که دریخا نذکور شد شعاع باقی مفترض ومقدر آمده است یعنی مراد شعاع باقی است نه شعاع شمع که فانی وعرض است پس لفظ این مبتدا است ومابعد آن تمام مصرع بزو لفظ فانی در مصرع ثانی صفت شعاع وعرض صفت بعد صفت قوله هست اندر دفع ظلمت آشکار ؛ آتش صورت بموی پایدار ؛ یعنی آتش ظاهر که دافع ظلمت است بموی قائم است چون آن موم بالکل ناشود آتش نمانده این معنی ظاهر و آشکار است بخلاف شعاع جان که بفنای موم شمع جسم فانی شود قوله شمع جان را شعله ربانی است ؛ یعنی شمعی که جان شعله اوست پس شعله ربانی همین جان باشد اضافت شمع بسوی جان بیانیه نبود بخلاف مصرع اول بیت بالا که در انجا اضافت شمع بسوی جسم بیانیه است قوله رفت نور از مه خیالی ماند که ؛ لفظ از مه متعلق بلفظ رفت نیست بلکه مربوط است بما بعد خود یعنی از مه خیالی می ماند چنانچه مصرع اول بیت آینده که ؛ مه خیالی نماید ز ابر و گرد ؛ وال بر آنست قوله فراغت دارد از ابر و غبار ؛ الخ چون در بیت بالا فرمودند که ماه ابر را عدو خود گفته است یعنی حق سبحانه جسم بدی را عدو خود خوانده واو تعالی از عداوت وضرر وی منزه است درین بیت باسه ابیات دیگر بیان

میفرمایند که حق سبحانه از جهت اتحادی که با ما دارد وعدو ما را عدو خویش خوانده است قوله دشمن ما را عدو خویش خواند ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره قد سمع الله در سوره ممتحنه واقع شده یا ایها الذین آمنوا لا تتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء یعنی ای آنکسانیکه ایمان آورده اید فرا مگیرید دشمن مرا و دشمن خود را بدوستی یعنی مگیرید کافران را اعوان و انصار خود و حضرت مولوی رض بحسب بطن ازین عدو جسم و خودی مراد داشته اند قوله هر که مه خواند ابر را او گمره است ؛ یعنی هر که ماه حق را در ابر جسم منحصر شمارد و وراء این عالم اجسام ذات را در مرتبه خویش ثابت نه انکار د چنانچه فرقه ملاحده بخیال آورده اند گمراه است اگرچه این عالم عین حق است اما حق در مرتبه ذات منزه از عالم است بلکه از تنزیه نیز منزه است پس درینجا نفی اتحاد ماه با بر نیست بلکه نفی حصر ماه است در ابر یا نفی اطلاق ذات ماه بر ابر و مآل واحد است فافهم قوله گرچه بهرنگ مه است و دولتی است ؛ اندر ابر ان نور مه عاریتی است ؛ حرف یا در هر دو مصرع یای معروف است برای نسبت یعنی آن ابر منسوب است بدولت که بهرنگی ماه باشد و انچه محمد رضا بیای مجهول خوانده و نوشته که بهرنگی ماه ابر را دولتی است عظیم انتهی نیز وجهی دارد قوله در قیامت مهر و مه معزول شدند ؛ الخ چون بالا فرمودند که ابر را تابی اگر هست از ماه است و در ابر آن نور ماه عاریتست و مراد از ماه ذات حق است و مراد از ابر صور و اجسام و ظاهر است که مهر و ماه معروف که از جمله صور و اجسام اند نیز ابر ماه حقیقت اند درینجا میفرمایند که بسبب همین عاریت بودن نور است در ابر که در قیامت آن نور عاریتی از مهر و ماه باز ستانند و اینها مظلم و تاریک بمانند و در مصرع ثانی اگر تامل صادق کنی دریابی که قیامت که دیگر انرا موعود و منتظر است کالمازا نقدمی باشد یعنی چون چشم بر نور حق که اصل ضیاست مفتوح شد قیامت است و انچه شارحی نوشته که انتقال است از ماه حقیقت بمهر و ماه ظاهری که نورش مانند نور ابر عاریتی است لاجرم روز قیامت آن نور با اصل ضیا باز گردد و ظلمت ذاتی این هر دو بظهور آید انتهی خطا کرده است کما لا یخفی علی من له تامل و انچه محمد رضا نوشته که از قیامت فنای سالک مراد است انتهی لفظ مراد مشعر است بر عدم اطلاع او بر مقصود و چه لفظ مراد دال بر اراده مجاز است و ندانسته که فنا حقیقت قیامت است که سالک را پیش از دیگران جمال خود نموده قوله تا بداند ملک را از مستعار ؛ غایت مصرع اول بیت بالاست که ؛ در قیامت مهر و مه معزول شدند ؛ قوله چون رباط فانی از دار القرار ؛ رباط بفتحتین خانه وجای فرود آمدن مسافر قوله پرین ابر است و پرده است و کثیف ؛ از ینجا تا چار بیت مقوله اطاؤس است و بیان سبب سوم است بر کندن بال و پر را و انچه محمد رضا نوشته که مقوله بیخود است که خود را در تیره و پرده کثیف میداند انتهی غلط است کما لا یخفی قوله یا گمرا بری بگیر و خوی ماه ؛ از ینجا تا شش

بیت مقوله حضرت مولوی است رض مربوط بمصرع اخیر بیت بالا که ؛ که هلاک خلق شد این را بطه ؛ یعنی رابطه موجب هلاک خلق گشته است مگر که این ابر که رابطه است خوی ماه بگیرد تا حجاب روی ماه نشود و آنزمان موجب هلاک نگردد که آن وقت پرده دراست نه پرده بند و خوی ماه گرفتن عبارت است از محو شدن در ماه چنانچه از مصرع آینده که ؛ گشته ابر از محو همرنگ سما ؛ بظهور آید **قوله** معجزه پیغمبری بدآن سقاه ؛ سقا بفتح آب دادن و بکسر مشک و اینجا بفتح است **قوله** گفته آمد شرح آن در ماجرا ؛ یعنی در دفتر سوم در قصهٔ فریاد رسیدن حضرت رسالت پناه صلعم کاروان عرب را که از تشنگی و بی آبی مانده بود و در آن ابیات که ؛ جمله را زان مشک او سیراب کرد ؛ اشتران و هر کسی زان آب خورد ؛ الی آخرها و آنچه شارحی نوشته که یعنی در دفتر اول در داستان سوال کردن حضرت عایشه از رسول ؐ که امروز باران بارید و جامهای مبارک ترا ترنمی بینم انتهی غلط کرده است چه آنجا ذکر باران غیب و معنوی است نه باران صوری مصرع اول بیت بالا را که ؛ معجزه پیغمبری بدآن سقاه ؛ هم ملاحظه نکرده که در داستان سوال حضرت عایشه رض استسقاء و آب دادن کجاست **قوله** پرپی غیر است و سر از بهر من ؛ خانهٔ سمع و بصر استون تن ؛ مصرع ثانی صفت سر است یعنی سر که اصل است برای من است و پر که فرع است برای غیر و این بیت و بیت ثانی مقولهٔ طاؤس است و باقی ابیات تا آخر سرخی مقوله حضرت مولوی رض **قوله** یا پی احسنت و شاباش و خطاب ؛ نویشتن مردار کن پیش کلاب ؛ این بیت نیز در تحت حکم همین مشود داخل است پس لفظ مردار کن مرکب باشد یعنی پیش کلاب برای احسنت و شاباش مردار کنندهٔ مشود و کلمهٔ یا که برای ترویدیست مانعة الخلو است و مانعة الجمع نیست و مقصود همین جمع است یعنی هر دو مشو و حاصل آنکه نه بخالطت خواص و اهل عقبی اوقات خود را ضایع کن و نه با میزش عوام و اهل دنیا سرمایهٔ عمر خود بر باد ده و اگر لفظ کن را بمعنی امر دانند درین صورت مربوط باشد بمصرع ثانی بیت بالا یعنی زهری شو تا از زیان ایمن شوی یا اگر خواهی خویشتن را پیش سگان مردار کن تا طعمهٔ ایشان گردی و در زیان افتی **قوله** فقر فخری بهر آن آمد سنی ؛ سنی بفتح بلند **قوله** تا رحرص اهل عمران وارهند ؛ عمران بکسر آبادانی

در بیان آنکه ماسوی الله هر چیزی که آکل و اکول است همچو مگیست

قوله شحنه با خصمانش در و نباله است ؛ شحنه بفتحتین گروهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون استعمال کنند و در صراح بکسر شین مرقوم ساخته **قوله** وهو یطعم ولا یطعم چو اوست ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره واذا سمعوا در سورهٔ انعام واقع شده قل اغیر الله اتخذ ولیا فاطر السموات والارض وهو یطعم ولا یطعم یعنی بگو ای محمد آیا غیر خدا را فرا گیرم دوست یعنی غیر خدا را دوست انگیرم خدائی که پدید آرندهٔ آسمانها و زمینهاست و او میخوراند یعنی روزی میدهد خلق را و روزی داده نمیشود یعنی بی نیاز است از خلق و خلق بوی محتاج اند

قوله امن ماکولان جذوب ماتم است ؛ یعنی مامون پنداشتن ماکول خود را از اکل موجب هلاکت اوست
قوله روبران در کاه کان لایطعم است ؛ تا از دست آکلان بیرون جهی قوله هین گریز از جوق اکال
غلیظ ؛ جوق بفتح فوج قوله که ید الله فوق ایدیهم بود ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ حم در سورهٔ
انا فتحنا وانق شده ان الذین یبایعونک انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیهم یعنی بدرستی که آنانکه بیعت
میکنند باقوای محمد در حدیبیه جز این نیست که بیعت میکنند با خدا دست خدا بالای دستهای ایشان است
یعنی دست محمد صلعم دست خدا است قوله کو بنی وقت خویش است ای مرید ؛ در اینجا اشارت است برای
کسی که اهل بشارت است قوله در حدیبیه شدی حاء مدین ؛ حدیبیه بضم حا و فتح دال مهملتین وسکون یای
مثناة تحتانیه وکسر بای موحده وفتح تحتانیه دوم وتشدید آن وسکون با اسم موضعی که میان وی ومیان مکه
مسافت دو فرسخ است قوله پیچو زرده وهی خالص شدی ؛ زرده وهی زر خالص قوله گفت الرء مع محبوبه ؛
اشارت است بحدیث شریف الرء مع من احب یعنی آدمی با کسی است که دوست میدارد او را قوله
لایفک القلب من مطلوبه ؛ یعنی جدا نمیشود دل از مطلوب خود و این مصرع بیان وجه معیت محب است
با محبوب خود قوله هر کجا دانست و دانه که نشین ؛ یعنی اکل دانه مشو ورنه ماکول صیاد خواهی شد و این بیت
رجوعست با بیات بالا که ؛ آکل و ماکول کی ایمن بود ؛ زانکه کاندر کمین ساکن بود ؛ قوله روز بون گیر از
زبون گیران همین ؛ یعنی ای آکل زبون گیر انجام زبون گیری خود از حال آکلان زبون گیران که پیش از تو
بوده اند دریاب که آخر در دست قوی تری از خود زبون گشتند و ماکول گردیدند و بیت آینده همین همین
معنی است قوله تو زبونی باز بون گیر ای عجب ؛ کلمهٔ بایای موحده باید خواند چون در مصرع ثانی بیت بالا
فرمودند که دست بالای دست است در اینجا میفرمایند که تو ای زبون گیر بحکم اسبق در برابر زبون گیر خود زبونی
وعجب که ترسان نه ؛ محمد رضا بیای تحتانیه خوانده و نوشته که از دو حال بیرون نیست یا زبونی یا زبون گیر و
در هر دو حال ترا باید ترسید عجب که بمیترسی انتهی وخفی نماند که ترسیدن در صورت زبون گیری نخواهد بود دگر از آن
سبب که در پیش زبون گیر خود زبون است پس ترسیدن صورت نگرفت گر در حال زبونی و تردید فائده ضد و
قائل و بر تقدیری که بیای تحتانیه باشد معنی آن بود که چون حکم سابق را دریافتی پس خود را ملاحظه کن که
زبونی یا زبون گیری یعنی خود را کجا می یافت گر زبون قوله حرص صیادی ز صید مغفل است ؛ مغفل بضم
اول وفتح سوم غافل کرده شده یعنی صیادی نیاید مگر از صیدی که حق تعالی او را از صیادش غافل کرده باشد
قوله دلبری می کند او بیدل است ؛ یعنی بدعوی صاحبدلی دلبری طالبان میکند تا ایشان را بدام آرد
و حال آنکه او روی دل ندیده قوله هین نباید می غلغم سدا مباش ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ

ومن یقنت درسورهٔ یس واقع شده وجعلنا من بین ایدیهم سدا ومن خلفهم سدا فاغشیناهم فهم لایبصرون یعنی وگردانیدیم درپیش روی ایشان دیواری وحجابی واز پس ایشان پرده ومانعی پس بپوشیدیم چشمهای ایشانرا پس ایشان نمی بینند وحاصل آنکه ازجمله کسانی که پیش وپس ایشان سد وحجاب است مباش قوله توکم ازمرغی مباش اندر نشید ؛ نشید بفتح بلند کردن آواز قوله بین ایدی خلف عصفوری بدید ؛ عصفور بضم گنجشک یعنی عصفور پیش وپس می بیند قوله آنکه میگفتی اگرحق هست کو ؛ درشکنجه او مقر میشد که هو ؛ یعنی آنکه انکار حق داشت ومیگفت اگرحق هست پس کجاست چنین کس درشکنجه اقرار حق مینماید واقرار درحالت شکنجه وعذاب همانست که شخص درحالت درد ورنج بی اختیار بسوی باطن متوجه میشود ورفع آن حالت میخواهد واین توجه نیست مگر بجناب حق اگرچه او نداند وبظاهر منکر حق باشد فافهم قوله وانکه میگفت این بعید است وعجیب ؛ اشک میراند وهمیگفت ای قریب ؛ مضمون این بیت نیز مثل مضمون بیت بالاست یعنی آنکه میگفت که این قول رسول صلی الله علیه وسلم لا اله الا الله بعید وعجیب است چنین کس درشکنجه زبان باقرار میکشاید ودرینجا اشارت است بآیهٔ کریمه که درسیپارهٔ والی لا درسورهٔ ق واقع شده اجعل الالهة الها واحدا ان هذا لشئ عجاب یعنی آیا گردانید محمد صلعم معبودها را معبود واحد بدرستی که این هرآینه چیزی است بسیار عجب قوله دل فراز ازدام واجب دیده است ؛ الخ ازینجا تا سه بیت مقولهٔ طاؤس است خطاب بحکیم وبیت چهارم مقولهٔ حضرت مولوی است رض وشاید که بیت چهارم نیز مقولهٔ طاؤس باشد چنانچه محمد رضا فهمیده لیکن ذوق مقتضی اول است ومعنی مصرع ثانی آنکه بسبب پر تو یعنی هنرهای تو ای حکیم خلق ترا بدام خود ها گرفتار ساخته اند پس اضافت دام بسوی مخاطب اضافت اوست بصیده نه بصیاد قوله ودور عقل تو گفتم این جواب ؛ یعنی این جواب که پر را برای آن برمی کنم که بال وپر دام منست که صیاد هر طرف دام برای من بسبب همین پری نهد درخور عقل تو گفتام وگرنه مقصود اصلی از کندیدن پر انست که دربیان سبب سوم گفته شد که این بال وپر ابرو پرده حسن آن ماه است میخواهم که حسن او را بی واسطه ببینم قوله یا کن فی جیدها حبل مسد ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که درسیپارهٔ عم درسورهٔ لهب واقع شده وامرأته حمالة الحطب فی جیدها حبل من مسد یعنی وزن او درحالی که بردارنده هیزم است درگردن او رسنی از لیف خرما زن ابی لهب پشته هیزم از صحرا می آورد وچون خواست که بار نهد رسنی که هیزم بآن بسته بود درگردن او آویخت وجان بداد

سبب کشتن خلیل علیه السلام مرزاغ را

چون ازبیان سبب کشتن بط وطاؤس وبیان صفت آن هر دو فارغ شدند سبب کشتن زاغ بیان

میفرمایند وزاغ اشارت است بنفیت **قوله** گفت انظرنی الی یوم الجزا ؛ اشارتست بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ ولو اننا در سورهٔ اعراف واقع شده قال انظرنی الی یوم یبعثون یعنی گفت ابلیس وقتی که نومید شد از رحمت خدا امهلت ده مرا تا روزی که برانگیخته شوند مردمان از قبرها **قوله** عمر و مرگ این هر دو باحق خوش بود ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ انعام در سیپارهٔ ولو اننا واقع شده قل ان صلوتی ونسکی ومحیای ومماتی لله رب العالمین یعنی بگو بدرستی که نماز من وقربانی من یا حج من وزندگانی من ومردن من همه برای خداست که آفریدگار عالمیان است

مناجات

قوله من همه خلم مرا کن صبر وحلم ؛ خلم بخای معجمه بکسور بلام زده اینجا بمعنی خشم وغضب است **قوله** وی که بیره را تو پیغمبر کنی ؛ درین مصرع شاید که اشارت باشد بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ عم در سورهٔ ضحی واقع شده ووجدک ضالا فهدی یعنی یافت ترا خدا یتعالی راه گم کرده یعنی راه نیافته بودی بعلم احکام پس راه نمود ترا بآن یا در راه شام وقتی که بامیسره بتجارت رفته بودی وشتر تو از راه منحرف شده جبرئیل را فرستادم تا زمام شتر ترا گرفته براه آرد وشاید که اشارت باشد بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ الیه یرد در سورهٔ شوری واقع شده ماکنت تدری ما الکتاب ولا الایمان یعنی نبودی که بدانی که کتاب چیست وایمان چه باشد غرض که در آیهٔ اول اگر ضلالت وهدایت بمعنی اول است پس این مصرع اشارت بآیهٔ اول باشد واگر بمعنی ثانی است پس اشارت بآیهٔ ثانی باشد نهٔ اول **قوله** کل کل صفوت زدل پیدا کنی ؛ صفوت بحرکات ثلثه برگزیدگی وخالص وصاف شدن **قوله** میکنی جزو زمین را آسمان ؛ در اینجا ارشاد است که سموات عنصری اند چنانکه اهل تحقیق برانند نه طبیعی چنانکه بعضی حکما میگویند در فصوص الحکم در فص عیسوی است که واما ارواح السموات السبع واعیانها فهی عنصریة فانها من دخان العناصر المتولد عنها انتهی ودر اینجا حضرت داؤد قیصری می نویسند که والیه ذهب الحکماء الاسلامیون والمحققون من اصحاب الذوق والشهود وکثیر من الحکماء الاشراقیین وارواح السموات نفوسها المنطبقة المدبرة لها لا عقولها ونفوسها المجردة فانها من صور الطبیعة النوریة لا العنصریة انتهی وانچه محمد رضا نوشته که ای آدم خاکی را رفیع القدر کردن کار تست صاحب حدیقه گوید بیت آسمانها ست در ولایت جان ؛ کار فرمای آسمان جهان ؛ انتهی اگرچه میتواند اما تاویل است اگر بر حقیقت سموات که از عناصر مخلوق اند اطلاع یافتی براه تاویل نشتافتی وشارح دیگر نیز بسبب عدم اطلاع بتعیت محمد رضا اختیار کرده است **قوله** میفزائی ورزمین از اختران ؛ افزودن اختران در زمین بنا بر آنست که جزو زمین را آسمان کرده است وسموات را از دخان عناصر آفریده وانچه محمد رضا نوشته که بامضمون اصحابی کالنجوم این مصرع

مطابقت دارد انتهی اگرچه میتواند اما تاویل است وموجب ارتکاب تاویل عدم اطلاع بر مقصود مصرع
اول وشارح دیگر درین مصرع نیز بر قدم محمد رضا است **قوله** هرکه ساز د زینهان آب حیات ؛ زو ترش
از دیگران آید ممات ؛ زو تر اختصار زو د تر یعنی هرکه امور اینچنان را سبب حیات خود داند یا بگوید بودن
در ینچنان را حیات پندارد وانتقال بعالم ارواح را موت داند او پیش از موت خود وموت دیگران
بموت جهل وغفلت بمیرد ومناجات در ابیات سابقه تمام شد واز اینجا انتقال بارشاد ونصایح است
ومیتواند که این بیت وده بیت آینده دیگر نیز داخل مناجات باشد یعنی ای خداوند هرکه اینچنان را سرمایه
حیات خود داند او را زود تر بموت میرسانی وهرکه دیده دل او بگردون یعنی بعالم معانی ناظر شود او را
مینا گریهای خویش مینائی لیکن اول اولی است کما لایخفی **قوله** دیدکانجا هردی مینا گری است ؛ مینا
بکسر اول ویای معروف کیمیا وآبگینه واینجا بمعنی اول است **قوله** ایتلاف خرقه تن بی مخیط ؛ ایتلاف
بکسر همزه ویای تحتانیه وتای فوقانیه سازوار آمدن باهم وجمع شدن ومخیط بفتح اول وکسر دوم دوخته شده
اسم مفعول ویا نزد بعضی واو مفعول است که بجهت سکون وکسره ماقبل بیا منقلب شده است وحرکت کسره
واو ماقبل را بجهت دلالت است بر یای محذوف وحذف یا بجهت التقای ساکنین است میان یا واو
چه در اصل مخیوط بود ضمه بر یا ثقیل بود بماقبل دادند یا بالتقاء ساکنین بیفتاد بعده ضمه خا را بکسره بدل
کردند تا دلالت کند بر آنکه عین فعل که افتاده است یا بوده است نه واو بعده واو را بجهت سکون وکسره
ماقبل بیا بدل کردند واو مفعول را حذف برای آن نکردند که واو علامت مفعول است وعلامت حذف را
نشاید وبعضی یا را که عین فعل است حذف نمی کنند بلکه واو مفعول را حذف میکنند برای آنکه واو زائده است
وزائد اولی است بحذف پس ضمه خا را بجهت مناسبت یا بکسره بدل میکنند پس مخیط موافق مذهب
اول بروزن مفیل باشد وموافق مذهب دوم بروزن مفعل بود **قوله** از سبب دانی شود کم حیرتت ؛ یعنی
افزون شدن واسطه موجب جستن وصل برای آنست که از دانستن سبب حیرتی که بمشاهده قدرت حق
که از آب وخاک انسان پیدا میکند کم میشود اگر سبب را ندانی در مشاهده قدرت حق حیران بمانی نمی بینی
که در کار مقناطیس که آهن را میکشد حیرت وحیرانی است وموجب حیرت همانست که سببش معلوم نیست
اگر سببش معلوم شود حیرت نماند ازینجاست که در کار شخص که دلو از چاه میکشد چون سبب آن معلوم است
که بواسطه چرخ ورسن میکشد حیرتی نیست **قوله** حیرتی که ره دهد در حضرتت ؛ یعنی محمود که منشا آن معرفت حق
باشد نه حیرت مذموم که سبب آن جهل از حق بود وآنچه محمد رضا در مصرع اول نوشته که حیرت بر دو قسم است
حیرت محموده که شخص را از دیدا سباب باز ستاند وبتوجه مسبب گرداند وحیرت مذمومه که جز ا سباب هیچ نبیند

انتهی غلط است حیرت محمود و مذموم نه راند انسته است **قوله** این بقا با از فنا ها یافتی ؛ مربوط است با بیا
بالا که ؛ از سبدل هستی امل نماند ؛ الی آخر ها **قوله** صد هزاران حشر دیدی ای عنود ؛ عنود بفتح مردی که از
راه راست بگردد **قوله** بست دهها و وطنها و رباط ؛ رباط بفتح جای فرود آمدن مسافران و خانه و پل
بند آب و بند ستوران و چیزی که با دست بندند چیز بیرا و اینجا بمعنی اول است **قوله** نیست پیدا اندران
بره پا و گام ؛ شارحی نوشته که در بعضی نسخ ؛ نیست پیدا آن مراحل را سنام ؛ سنام بفتح سین مهمله و نون
دریا و میان زمین و بمعنی کوهان شتر نیز آمده و در بعضی نسخ دیگر سیام آمده که بکسر سین و یای تحتانیه نام
کوهی است در ما و را النهر انتهی **قوله** آنطرف کز این تا بالای این ؛ این عبارت از مکان و بالای این
عبارت از لامکان یعنی مسافت در منزلین آنطرف که عالم بی نشانی است صد چند است از مسافت
مکان تا لامکان **قوله** در فنا ها این بقا ها دیده ؛ مربوط است بدو بیت بالا که ؛ این بقا ها از فنا ها یافتی ؛
الی آخر ها **قوله** که هر اسالت فزونست از سه پار ؛ یعنی هر بقائی که بعد هر فنا بیابی بهتر از بقا های
سابقه است پس از لفظ سه عدد معین مراد نیست بلکه مراد کثرت بقا های سابقه است و اگر عدد معین
مراد دارند پس این حکم بطریق مبالغه بود و مقصود آنست که هر بقای بالفعل بهتر از بقای سابق است و
در هر دو صورت افزونی از جمیع بقا های سابقه لازم و آنچه محمد رضا در اینجا نوشته که تراد طی مراتب ثلثه
هر بقائی که بعد فنا لاحق باشد خوشتر از سابق بود ندیدی که جمادی رفت نمو آمد نمو رفت حیات حیوانی آمد
حیات حیوانی رفت عقل و تمیز آمد این هر سه انتقال را مولوی سه پار نام کرده اند انتهی سهو است چه
بر تقدیر اراده مراتب ثلثه جمادی و نباتی و حیوانی از لفظ سه افزونی بقای بالفعل از اکثر بقا های سابقه
یا از بقای واحد که مقدم بر انست ثابت نمیشود چه افزونی از بقا های ثلثه مذکور مستلزم آن نیست که بقای
بالفعل از دیگر بقا های که بعد بقا های ثلثه مذکوره اند نیز افزون بود زیرا که بر تقدیر تساوی بقای بالفعل
با مجموع آنها بلکه بر تقدیر تساوی با هر واحد از انها افزونی از بقا های ثلثه متحقق میشود و حال آنکه مقصود
افزونی بقای بالفعل است از اکثر بقا ها که سابق اند بران بقا های ثلثه مذکوره باشند باغیر آنها یا از
بقای واحد که مقدم است بران تا افزونی از جمیع بقا های سابق لازم آید که هر دو صورت مستلزم
افزونی اند از جمیع بقا های سابق پس اگر درین تقریر افزونی بقای بالفعل از جمیع بقا های سابق یا از اکثر یا
از یک بقای سابق مراد داشته است این تقریر مفید آن نیست و اگر افزونی از بقا های ثلثه مذکوره
فقط مراد داشته است خلاف مقصود است با آنکه این تقریر از افاده این معنی هم بی بهره است
و اگر غرض آنست که در حال طی مراتب ثلثه نه بعد طی آنها هر بقای بالفعل بهتر از بقای سابق است

چنانچہ مستفاد از ظاہر این تقریر ہمین است کہ قول او در طی مراتب ثلثہ صریح دال برین است پس عبارت این مصرع را اصلا برین دلالت نیست تا بموافقت مقصود چہ رسد قولہ گر بناشی نخل وار ایثار کن بنا ایثار کن مرکب واحد است یعنی ایثار کنندہ قولہ زانکہ آب شور افزاید عمی بفتح و بالف مقصورہ کور شدن و پوشیدہ شدن و نادان شدن و کوری قولہ باچنین حالت بقا خواہی و باد بباد ایجا بمعنی بقاست چنانکہ در دفتر اول در قصہ وزیر فرمودند کہ بباد ما و بود ما ازداد تست بہ وانچہ شارحی نوشتہ کہ مراد از باد ظہور و نمود بود است انتہی سہو است چرا کہ این معنی از باد مراد نتوان و اینجا بخلاف معنی بقا چہ معنی بقا از لفظ باد کہ در مثل این قول واقع است کہ فلان جاودان باد و عمرش دراز باد اخذ میتوان کرد بخلاف معنی ظہور و نمود و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ از باد بقای ذکر مراد داشتہ کہ نوعی از بقاست انتہی لفظ ذکر را اگر بر زبان قلم نیاوردی صواب بودی قولہ دانہ چین و شاد و شاطر مید و دبہ شاطر پیک و دلاور و چالاک و شطرنج باز و شوخ و بی باک

قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اکرموا اثنا عزیز قوم ذل و غنی قوم افتقر و عالما یلعب بہ الجہال

یعنی فرمود پیغمبر ما کہ مہربانی کنید سہ کس را یکی بزرگ قومی کہ بحوادث زمانہ خوار شدہ باشد دوم غنی قومی کہ فقیر و محتاج شدہ باشد سوم عالمی کہ بازی میکردہ باشند با و جاہلان پس شما تعظیم کنید و از وست جہال و اہانت ایشان اورا اخلاص دہید قولہ حال من کان غنیا فافتقر بہ یعنی بر حال کسی کہ بود غنی پس فقیر شد قولہ والذی کان عزیزا فافتقر و مانکہ بود عزیز پس حقیر و خوار شد قولہ او صفیا عالما بین المضر بہ مضر بضم میم و فتح ضاد معجمہ نام قبیلہ معروف از کفار عرب و مراد سفہا و جہال است چنانچہ شارحی نوشتہ یا مضر اسم فاعل است از اضرار یعنی زیانکار و درین مقام بحذف موصوف قوم زیانکار مراد است چنانچہ میر نور اللہ نوشتہ یعنی کسی کہ برگزیدہ و عالم بود کہ افتادہ باشد در میان جاہلان و زیانکاران

قصہ محبوس شدن آن آہو در آخر خران

قولہ اندر آخر گردش آن بی زینہار بہ زینہار با اول بکسور بمعنی امان و عہد و پیمان و امانت و ترس و بیم و شکایت و پرہیز و حسرت و افسوس و شتاب و ہوش و آگاہی و اینجا یا بمعنی اول است و یا بمعنی اخیر و اول اولی است چنانچہ از لفظ استگران کہ در بیت آیندہ است و از بیت آیندہ دیگر کہ بہ ہر کہ را باشند خود بگذاشتند بہ آن عقوبت را چو مرگ انگاشتند بہ بقصور آید قولہ از بجاعت داشتہا ہر گاہ و خر بجاعت بفتح گرسنہ شدن و گرسنگی قولہ بکشش یا خود وہم اورا عذاب بہ یک عذابی سخت بیرون از حساب بہ اشارتست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ و قال الذین در سورۂ نمل واقع شدہ لاعذبنہ عذابا شدیدا او لاذبحنہ

اولیا تیتی بسلطان مبین کلمه لا از نجنه در رسم الخط بزیادتی یک الف مرسوم است یعنی گفت سلیمان ما هر آینه عذاب کنم هدهد را بحجت تادیب و مصلحت عذابی سخت که بناجنس در قفس دارم یا برکنم پرهای او را و در آفتاب گذارم یا میان او وجفت او بجدائی حکم کنم یا بکشم او را برای عبرت مرغان دیگر یا بیاید بمن بحجتی روشن که سبب غیبت او چه بود و نزد حضرت مولوی رض مراد از عذاب سخت بناجنس در قفس بودن است چنانچه در بیت ثانی میفرمایند

حکایت محمد خوارزم شاه

قوله شد محمد الپ الغ خوارزم شاه ؛ الپ بفتح و یای پارسی موقوف دلیر و شجاع و الغ بضمتین بزرگ هر دو لفظ ترکی است قوله بس جوال زر کشید ندش براه ؛ جوال بضم معروف قوله رو بتابید از زر و گفت ای مغان ؛ مغ با اول مضموم آتش پرست روافض را آتش پرست ازان گفت که ایشان در ایام عاشورا آتش می افروزند و بپای آن از فرومی نشانند قوله تا نیاری سجده نرهی ای زبون ؛ این بیت مقوله حضرت مولوی است رض و ربطش با قبل ظاهر است قوله منهیان انگیختند از چپ و راست ؛ منهی بضم خبر دهنده یعنی جاسوس قوله یک ابوبکری نزاری یافتند ؛ نزار با اول بکسور ضعیف و لاغر قوله در یکی گوشه خرابه پیر حرض ؛ حرض بفتحتین بیمار پای روان و بیماری قال ابو عبید آنکه از عشق واندوه باشد کذا فی الصراح و اینجا بمعنی اول باشد اگر صفت خرابه بود و مراد مطلق بیمار و بمعنی دوم بود اگر صفت ابوبکر باشد قوله جوهری اندر خرابه بی عرض ؛ عرض بفتحتین اسباب خانه و رخت قوله گفت گر پایم بدی یا مقدمے ؛ الخ مقدم صیغه ظرف زمان است یعنی سبب مرض وقت قدم نهادن نیست و شاید که مصدر میمی بود قوله اندر اینجا ضایع است و متحق ؛ متحق بضم نیست و نابود کرده شده قوله دل همیخواهد ازین قوم رذیل ؛ رذل بفتح و ذال معجمه فرومایه و ناکس قوله گفت لاینظر الی تصویرکم ؛ اشارت است بحدیث شریف ان الله لاینظر الی صوركم و اموالكم ولكن ينظر الى قلوبكم ونياتكم یعنی الله تعالی نظر نمیکند بسوی صورتهای شما و مالهای شما ولیکن نظر میکند بسوی دلهای شما و نیتهای شما قوله فابتغوا اذا القلب فی تدبیرکم ؛ یعنی پس بجوئید صاحب دل را که انسان کامل است در تدبیر خود ها قوله نکندش بی واسطه او حق نظر ؛ ضمیر شین راجع بسوی باشندگان شش جهت و ضمیر او راجع بصاحب دل قوله در قبول آرد همو باشد سند ؛ سند بالتحریک انچه بوی پشت باز نهند و تکیه گاه قوله حق بگوید دل بیارای منغنی ؛ منغنی بضم کوزپشت قوله در زتو عرض بود اعراضیم ؛ اعراض بکسر روی گردانیدن و لفظ بود مربوط است بما بعد خود قوله زیر پای مادران باشد جنان ؛ جنان بکسر جیم جنت و این مصرع اشارت است بحدیث شریف الجنة تحت اقدام الامهات یعنی بهشت زیر قدمهای

مادر است یعنی خدمت مادر و قیام باداء حقوق او موجب دخول بهشت است **قوله** گویند این دل نیز دیگ طسوه ؛ طسوه دو وجب **قوله** جان جان جان آدم است ؛ جان چهارم روح جمادی و جان سوم روح نباتی و جان دوم روح حیوانی و جان اول روح انسانی یا جان چهارم روح حیوانی جزوی و سوم کلی وی و دوم روح انسانی جزوی و اول کلی وی یا جان چهارم روح حیوانی و سوم روح انسانی جزوی و دوم روح انسانی کلی و اول ذات حق که قیوم عالم است یا جان چهارم روح انسانی جزوی و سوم کلی وی و دوم اسما و صفات حق و اول ذات حق و بحسب دو وجه اخیر اشارت باشد بآنکه قطب عین ذات حق است و حق عین او بیت رفت او زمیان ہین خدا ماند خدا ؛ الفقر اذا تم ہو اللہ انیست **قوله** از برای آن دل پر نور و بر ؛ بر بکسر نکیر عطف است بر لفظ نور **قوله** گویند این گورخانه است ای حرمی حرمی بفتح حا ی مهمله و کسر دوم سزاوار و درین مصرع استفہام انکاریست و ایرا د لفظ حرمی بطریق کنایه است که باستفہام انکاری دریغا مناسبت تمام دارد یعنی این گورخانه است ای نالائق **قوله** ز استمالت ارتفاقی میکند ؛ استمالت بکسر دل خوشی دادن و بسوی خود مایل کردن و ارتفاق بکسر بچیزی یاری گرفتن و بر مرفق تکیه کردن **قوله** در شامت میر سدای کد خدا ؛ کد خدا با کاف تازی مفتوح صاحب خانه چه کد بمعنی خانه است و در عرف مرد معتبر و موقر را گویند

بقیه قصه آهو و خران

قوله دریکی حقه معذب پشک و شک ؛ پشک بضم با ی پارسی و سکون شین معجمه سرگین گوسفند و شتر و جز آن **قوله** وان دگر تسخر زدی کز جز رمد ؛ جز رمد زیر و بالا کشیدن و اینجا مراد سعی و کوشش است **قوله** من الیف مرغزاری بوده ام ؛ الیف خوگر و مرغزار با اول مفتوح شبانے زمینی که دران سبزه بسیار باشد **قوله** کی رود آن خو طبع مستطاب ؛ مستطاب بضم خوش آمده و پاک **قوله** سنبل و لاله سپرغم نیز ہم ؛ سپرغم با اول مکسور و ثانی مفتوح برازده ریحان باشد و آنرا تبازی ضمیران گویند **قوله** خرکمیز خر بوید بر طریق ؛ کمیز با اول مکسور و کاف عجمی شاشه حیوانات باشد و آنرا تبازی بول خوانند **قوله** بہر این گفت آن نبی مستجیب ؛ مستجیب بضم اجابت کننده **قوله** رد الاسلام فی الدنیا غریب ؛ اشارت است بحدیث شریف بدأ الاسلام غریبا و سیعود غریبا کما بدأ فطوبی للغربا یعنی ظاہر شد اسلام در حالتی که غریب بود و زود است که باز میگردد غریب چنانچه در ابتدا غریب بود پس خوشی با د مرغربا را **قوله** زانکه خویشانش ہم ازوی میرمند ؛ ضمیر شین راجع بمسلم که لفظ اسلام دال بر آنست **قوله** لیک ازوی می نیابند آن بشام ؛ شام بفتح اول و میم ثانی مشدد بمعنی باد جای شمیدن اما فارسیان مخفف استعمال کرده اند و

مراد بوست یعنی بوی جنسیت نمی یابند

تفسیر انی اری سبع بقرات سمان یاکلهن سبع عجاف

این آیۂ کریمہ در سیپارۂ دوم از سورۂ یوسف واقع شدہ یعنی گفت ملک بدرستی کہ من دیدم بخواب ہفت گاو فربہ کہ میخورند اینہا را ہفت گاو لاغر قولہ آن عزیز مصر میدیدی بخواب ؛ عزیز بی ہمتا و غالب وچیزی درشت وارجمند ونایاب ونادر و پادشاہ مصر را نیز گویند و پیش ازوی وزیر را می گفتند قولہ ہفت گاو فربہ بس پروری ؛ پروری منسوب بسوی پرورمثل پرداری و پروردیوار سردخانہ یا خانہ کہ بالای خانہ باشد و ہوا از راہ شبکہا آنجا در آید و پروری جانوری کہ درچنین خانہ بہ بندند تا فربہ شود چنانکہ در فرہنگ رشیدی است و نیز در فرہنگ مذکور است کہ مردم میدانند کہ پروری و پرداری بمعنی فربہ است و نچنانست بلکہ برای این معنی لفظ پرورده است و الحق کہ خوب تحقیق کردہ است قولہ زان یکی در داد ترجلہ در وہا ؛ دارہد پا بر نہد او بر سُہا ؛ سہا بضم ستارہ ایست خرد نزدیک بنات النعش کبری ولفظ در وہا را کہ مربوط بمصرع ثانی است مضموم و مفتوح ہر دو میتوان خواند لیکن مصرع ثانی بیت بالا کہ خبر از صاف گشتن در داست از در رسایندن مرکار مرجح است مرضم را و بر تقدیر فتح کہ نظر بطرز حضرت مولوی رضہ کہ از لفظی بلفظی مجانس انتقال میفرمایند مجوز شدہ مراد از دردہا یا عذابہای دنیوی و اخروی باشد یا رنجہا کہ در راہ طلب و سلوک مبتدی را روی دہد قولہ شاہ گردد و اگذارد بندگی ؛ معنی گذاشتن بندگی نہ آنست کہ ترک طاعت بگوید بلکہ معنیش آنست کہ خود را بندہ و غیر حق نہ پندارد اگرچہ طاعت بجا آرد مصرع کند با خواجگی کار غلامی ؛ یا معنی آن بود کہ آن بندگی و طاعت کہ بالحاظ غیریت بود بگذارد پس اکنون طاعت او مر حق را طاعت حق باشد مرخود را و ہمین معنی دارد قول حضرت غوث الثقلین رضہ کہ در غنیہ واقع است کہ من اراد العبادۃ بعد الوصول فقد اشرک بالله یا معنی آن بود کہ آن بندگی کہ برای حصول بود بگذارد پس اکنون طاعات وی برای تعلیم وارشاد خلائق باشد چنانچہ قول داؤد در دفتر مسوم گذشت کہ در قتم سوی نماز و آن خلاف ؛ بہر تعلیم است رہ مر خلق را ؛ یا مراد حالت فنا و غیبت بود کہ در انجا اصلا بندگی و طاعت نباشد یا معنی آن بود کہ بندگی خلق بگذارد و احتیاج حس بدیشان نماند و این توجیہ فروتر از توجیہات سابقہ است

بیان آنکہ کشتن خلیل علیہ السلام خروس را اشارت بقمع و قہر کدام صفت بود

چون از بیان سبب کشتن بط و طاؤس و زاغ و بیان صفت آن ہر سہ فارغ شدند سبب کشتن خروس بیان میفرمایند و خروس اشارت است بشہوت قولہ چند گوئی ہمچو زاغ پر فسوس ؛ الخ ہمچو

زاغ پرفسوس مربوط است بمصرع ثانی وچند گوئی خطاب بذات شریف خویش یعنی از مطالب دیگر چند بگوئی از خلیل بپرس که خروس را مثل زاغ برای چه کشتی یعنی سخنان دیگر را گذاشته حکمت کشتن خروس بیان کن **قوله** تا مسیح گردم آنرا موبمو ؛ تسبیح خدای عزوجل را بپاکی یاد کردن وضمیر آن راجع بحکمت یعنی تا علم آن حکمت را باعث تسبیح حق گردانم یا تسبیح حکمت عبارت باشد از ذکر آن حکمت **قوله** تا مهلل کردم آن را من بجان ؛ مهلل بضم اول وکسر سوم مشدد تهلیل کننده یعنی لا الٰه الا الله گوینده وتقریر مصرع مثل تقریر مصرع بالاست که ؛ تا مسیح گردم آنرا موبمو **قوله** زان شراب زهرناک ژاژست ؛ ژاژ بهر دو زای فارسی گیاهی بود که بی تخم روید ودر غایت بی مزگی باشد یعنی زان شراب زهرناک بی مزه مست است **قوله** گر نه بهر نسل تو ای وصی ؛ آدم از تنگش بگشتی خود خصی ؛ وصی بفتح یکم وکسر دوم وصیت کرده شده ووصیت اندرزی که در حالت موت کننده پند مطلق نیز وخصی بفتح وتشدید آنکه خصیه ندارد **قوله** گفت شاباش وفر و آویخت لبخ ؛ لبخ با اول مضموم لب را مانند واندرون رخسار وبمعنی شل **قوله** شد ترنجیده وترش همچون ترنج ؛ ترنجیده بضمتین پرچین وشکن دار ودرشت **قوله** چرب وشیرین وشرابات ثمین ؛ ثمین بفتح قیمتی وبسیار بها **قوله** سوی اضلال ازل پیغام کرد ؛ یعنی سوی اضلال حق که ازلی است ای سوی اسم مضل که رب ابلیس است پیغام کرد ودرخواست نمود وشارحی بجای لفظ ازل نسخه ابد آورده ونوشته که یعنی ابلیس از حق تعالی اضلال ابدی خلق را استدعا نمود وانتهی وزیافت این تقریر بر ناقد بصیر مخفی نخواهد بود زیرا که استدعای ابلیس اضلال ابدی خلق نیست بلکه استدعای فتنه عظیم است چنانچه مصرع ثانی که بیان پیغام است ببانگ بلند میگوید ومع هذا این معنی مستفاد وعبارت هم نیست کسی که تامل صادق داشته باشد خواهد دریافت پس بر تقدیر این نسخه معنی آن بود که سوی اضلال حق که ابدیست پیغام کرد ومعنی هر نسخه مستلزم معنی دیگری است چه هر چه ابدیست ازلی است وهر چه ازلی است ابدی کما تقرر عند اهل التحقیق مصرع هر چه آغاز ندارد نپذیرد انجام **قوله** که برآراز قعر بحر فتنه کرد ؛ یعنی این فتنه را که نمودی بیش نیست همه کس غرق نخواهند شد میخواهم که ایشانرا در دریای فتنه اندازی پس بقدرت کامله بحر فتنه را در دیدشان خشک نموده همه را غرق کن چنانکه موسی قبطیانرا غرق کرد وانچه محمد رضا فتنه که آلهی بحر فتنه را بر من خشک گردان وو در تحت فرمان من کن چنانچه رود نیل را بر موسی خشک گردانیدی ودر فرمان او کردی تا هر فتنه که خواهم برانگیزم واولاد آدم را هلاک کنم انتهی سهو است چنانچه مصرع اخیر بیت آینده که ؛ پر و با در بحر اد از گردبست ؛ بران گواهی میدهد ونیز بمقتضای سیاق ابلیس خواهان فتنه عظیم است میخواهد که حضرت مضل فتنه برانگیزد که بعکس ازان سلامت نماند چنانچه اول سوالش

همین بود که ۞ دام زفتی خواهیم این اشکار را ۞ و هر دامی که او را نمودند محکم تر از ان در خواست نمود و چون جمال زنان را سر تا قدم مشاهده کرد خود رسنه گردید که این دریای فتنه ایست که هیچکس ازین سلامت نخواهد ماند **قوله** دید او آن غنج بر جست او سبک ۞ غنج بفتح نازو کرشمه و بضم سرین یعنی غنج معشوقان چون تجلی حق بود که از پرده ملک نمایان شود چنانچه شارحی نوشته

تفسیر ومن نعمره ننکسه فی الخلق

قوله عالمی شد واله و حیران و دنگ ۞ زان کرشم و زان دلال نیک و شنگ ۞ دنگ بفتح اول دیوانه و بیهوش و حیران ماند در اگوید و دلال بفتح و بکسر از و کرشمه و شنگ بفتح و کاف فارسی شوخ و ظریف و رعنا و دزد و راهزن **قوله** آدم و جن و ملک ساجد شده ۞ یعنی صاحب حسن را و سجده آدم و جن در صاحب جمال را ظاهر است و اما سجده ملک پس نخواهد دریافت مگر عارف بحقایق و فقیر بخاطر طالبان علم بالله ظاهر میسازد که سجده ملک عبارت است از فریفته شدن عقل و روح و نفس و قوت باصره و لامسه **قوله** همچو آدم باز معزول آمده ۞ یعنی عزل صاحب حسن از حسن همچو عزل آدم است ۴ از بهشت و درین تشبیه اشارت است که حسن و جمال بهشتی است از بهشتها که درین عالم اند **قوله** گفت آوخ بعد هستی نیستی ۞ آوخ بمد همزه بمعنی آه آمده و فاعل گفت صاحب حسن که بر زوال حسن دریغ و حسرت میبرد **قوله** جبرئیلش میکشاند موکشان ۞ که بروزین خلد و زجوق خوشان ۞ انتقال از عزل صاحب حسن بعزل آدم ۴ از بهشت و شاید که انتقال نباشد بلکه بیان حال صاحب حسن و جمال بود چنانچه دریافتی که حسن و جمال بهشتی است از بهشتها و بیت آینده در سرخی لاحق که ۞ تا چه زلت کرد این باغ ای خدا ۞ که از و این صلا گرد در جدا ۞ مؤید وجه ثانی است **قوله** چون کنون میرانیم تو از جنان ۞ جنان بکسر جمع جنت **قوله** گفت آنت دادو نیت داوری است ۞ داو بخشش و داوری پرسش و بمعنی جنگ و خصومت نیز آمده و اینجا بمعنی اول است و آن و این اشارت بغرو اذلال که در مصرع اول است **قوله** آن رخی که تاب او بدماه دارد ۞ شده به پیری همچو پشت سوسمار ۞ این بیت و ابیات آینده انتقال بود بحال صاحب جمال از حال آدم اگر ابیات بالا بیان حال آدم باشد ۴ **قوله** وان سر و فرق گش شعشع شده ۞ وقت پیری ناخوش و اصلع شده ۞ گش بکاف فارسی مفتوح خوش و رعنا و شعشع بفتح روشن و تابان و اصلع بفتح و صاد مهمله آنکه موی سر ندارد یعنی کل **قوله** وز تشنج روی گشته داغ داغ ۞ تشنج فراهم شدن پوست و در بعضی نسخ بجای تشنج تشنج آمده که بمعنی پیری باشد

تفسیر الا الذین آمنوا وعملوا الصالحات فلهم اجر غیر ممنون

این آیه کریمه در سیپاره عم در سوره والتین واقع شده یعنی مگر آنکسانی که گرویدند وعمل کردند شایسته پس مرایشانراست مزد نست نانهاده شده **قوله** نیست از پیری در انقصان ودق ۞ دق بکسر زشتی است که صاحبش روز بروز لکاهد ولاغر وضعیف گردد ومراد ضعف ولاغری است **قوله** تا چه زلت کرد این باغ ای خدا ۞ زلت بفتح زای معجمه ولام مفتوح مشدد بغزیدن **قوله** خویشتن را دید ودید خویشتن ۞ الخ خویش یعنی صاحب حسن بجای گندم خوردن آدم است **قوله** زهر قتال است این ای سخن ۞ بضم اول وفتح چهارم آزمایش کرده شده **قوله** نور خورشید است از شیشه سه رنگ ۞ اگر مراد از شیشه سه شیشه است پس یک شیشه جسم بود ودیگر روح حیوانی ودیگر روح انسانی که هریک بلونی دیگر رنگین است واگر خواهی بگو که یک شیشه تعین خارجی بود ودیگر تعین مثالی ودیگر تعین روحی واگر مراد یک شیشه است پس شیشه عبارت از مجموع وجود خوبان باشد وجسم وروح حیوانی وروح انسانی هر سه رنگهای او باشند یا شیشه عبارت از جسم خوبان باشد وروح جمادی وروح نباتی وروح حیوانی هر سه رنگهای او وبیت آینده که ۞ شیشهای رنگ رنگ آن نور را ۞ دال تر است بر آنکه مراد سه شیشه است کما یظهر بالتامل **قوله** خوی کن بی شیشه دیدن نور را ۞ الخ دریغا یاد کن جواب وسوال حضرت شمس تبریز وشیخ اوحد الدین کرمانی قدس سرهما که در دفتر دوم گذشت که حضرت شمس الدین از شیخ اوحد الدین پرسیدند که در چه کاری گفت ماه رادر طشت می بینم حضرت شمس الحق فرمودند که اگر برگردن ونبل نداری چرا بر آسمانش نمی بینی **قوله** امة الکفران اضل اعالهم ۞ امة الایمان اصلح بالهم ۞ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره عم در سوره محمد واقع شده الذین کفروا وصدوا عن سبیل الله اضل اعمالهم والذین آمنوا وعملوا الصالحات وآمنوا بما نزل علی محمد وهو الحق من ربهم کفر عنهم سیاتهم واصلح بالهم یعنی آنانکه کافر شدند وباز داشتند مردمان را از راه خدا یعنی منع کردند از ظهور اسلام مراد شیاطین قریش اند چون ابوجهل ونضر وعتبه وغیر آن یا مطعمان بدر ولیشان دوازده کس بودند از صنادید عرب باطل کرد خدا یتعالی علمای ایشان را که از مکارم میشمردند چون صلهٔ رحم وفک اسیر وحفظ جوار وحسن ضیافت وآنانکه گرویدند وکردند کارهای شایسته وگرویدند بانچه فرو فرستاده شده است بر پیغمبر نیک ستوده شده یعنی قرآن وآن قران راستست یا محمد صاحب حق وحقیقت آمده از پروردگار ایشان پس آنانکه گرویدند بقرآن یا محمد صلعم درگذارد خدا از ایشان گناهان ایشان وبصلاح آرد حال ایشان را در دین ودنیا یا اصلاح کند دل ایشان را تا عاصی نشوند **قوله** جستن کام است از هر کامران ۞ جستن بفتح جیم است واین مصرع تفسیر مصرع اول واین بیت ودو بیت آینده مربوط بدو بیت بالا که ۞

کم شد از بی شکر خوبی و هنر ؛ الخ یعنی اضلال اعمال عبارت است از جستن و رفتن کام از دست هر کامران که بی شکر و بی وفاست و انچه محمد رضا جستن را بضم جیم نیز تجویز نموده منافی است با ابیات سابقه و دو بیت آینده که دال است بر جستن و رفتن کام نه جست و جو کردن قوله دولت آینده چون چشمه زهد ؛ زهیدن جوشیدن و بیرون آمدن قوله قرض ده زین دولت اندر اقرضوا ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سورهٔ مزمل واقع شده و اقرضوا الله قرضا حسنا و تفسیر این آیه در همین دفتر در داستان سبب رجوع کردن آن مهمان بخانهٔ پیغمبر گذشته قوله رد من بعد التوی انزالش انزال بفتح جمع نزل است یعنی بازداد بعد هلاکت مهمانهای ایشان را قوله بر رحیق و چشمهٔ کوثر دیم ؛ رحیق بفتح شراب و خوشبوی و آب خالص قوله بندگان هستند پر حمله و مری ؛ مری بکسر کوشیدن و ستیزه و برابری کردن قوله خیمه را بر بار وی نصرت زنند ؛ بار و بهای موحده و رای مهمله بر و زن دار و حصار و قلعه باشد قوله که همین مارا گرا که نیستی ؛ الکه کور مادرزاد قوله یخرج الی من المیت بدان ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ انما اوحی در سورهٔ روم واقع شده یخرج الحی من المیت و یخرج المیت من الحی و ترجمه این آیه در همین دفتر نوشته شد قوله ورنه بغدادی کنم اهواز را ؛ اهواز بفتح اول نام شهریست از ولایت خورستان که هوای بد دارد و هر که آنجا مقام کند در عقل او نقصان پدید آید و عقرب آنجا هر کرا بگزد جان نبرد و در بعضی نسخ بجای اهواز انجا واقع شده که بفتح اول و سکون نون و باجیم نام ولایتی است از ترکستان که پادشاه و ساکنان آنجا همه غافل

مثال عالم هست نیست نما و عالم نیست هست نما

قوله نیست را بنمود هست آن مخشم ؛ مخشم بضم صاحب خشمت و جاه قوله کف بی دریا ندارد منصرف ؛ منصرف بضم اول و فتح چهارم مصدر میمی است یعنی بازگشتن قوله دیدهٔ کاندر نعاسی شد پدید ؛ نعاس بضم مقدمهٔ خواب و در صراح بمعنی خواب و در خواب شدن مردم مرقوم است قوله که نمودی معرضا نزا در وصاف ؛ معرض بضم اول و کسر سوم رومی گرداننده یعنی عالم ظاهر را که نظر بعالم باطن در و است بچشم غافلان و منکران صاف نمودی قوله همین ز نفاثات افغان در عقد ؛ نفاثات زنان ساحره که در گرهها بدمند قوله آن یکی وافی و آن دو غدر مند ؛ غدر بفتح بیوفائی و مکر قوله فعل تو دانیست نان کن لتحد ؛ لتحد بضم پناه گاه

تفسیر قوله علیه السلام لابد من قرین یدفن معک وهو حی وتدفن معه وانت میت وانکان کریما اکرمک وانکان لئیما اسلمک وذلک القرین عملک فاصلحه ما استطعت

یعنی ناچار است از قرین و مصاحب که دفن کرده شود با تو آن مصاحب و حال آنکه آن قرین زنده باشد

ودفن کردہ میشوی تو بدان مصاحب و تو مردہ باشی واگر آن مصاحب کریم وبزرگ بود کرامت نماید ترا واگر لئیم بودی گزو ترا وآن قرین ومصاحب عمل تست پس صالح گردان تو او را بقدر استطاعت **قولہ** این عمل وین کسب در راہ سدا د ؛ سداد بفتح راستی در کار رو درستی در کردار و راست شدن و درست شدن **قولہ** استعینوا فی الحرف یا ذا النہاء من کریم صالح من اہلہا ؛ یعنی استعانت ومدد طلبید در پیشہا آموختن ای خداوندان خرد از بزرگی صالح کہ از اہل آن حرفتہا باشد **قولہ** اطلب الدُرّ اخی وسط الصدف واطلب الفن من ارباب الحرف ؛ یعنی طلب کن دُرّ را ای برادر من میانہ صدف وطلب نما ہنر را از صاحبان پیشہا **قولہ** ان رایتم ناصحین انصفوا ؛ بادروا التعلیم لا تستنکفوا ؛ یعنی اگر بہ بینید ناصحان را انصاف دہید وسرعت نمائید تعلیم را از ایشان وننگ مکنید **قولہ** در دباغی گر خلق پوشید مرد ؛ دباغی کار دباغ کردن و دباغ بالفتح والتشدید پوست آراینده و دباغت دور کردن رطوبات چرم وبدبوی او ورنگ کردن آن وخلق بفتحتین کہنہ **قولہ** وقت دق آہنگر ار پوشید دلق ؛ دق بفتح وتشدید کوفتن **قولہ** پس الم نشرح بعزایدخدا ؛ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ عم در سورۂ الم نشرح واقع شدہ الم نشرح لک صدرک ؛ وضعنا عنک وزرک الذی انقض ظہرک یعنی آیا کشادہ نکردیم برای تو ای محمد سینۂ تو ؛ و دور نکردیم از تو بار تو آن باری کہ می شکند پشت تو **قولہ** مجلبی از دیگری چون حالبی ؛ محلب بکسر ظرفی کہ در وی شیر دوشند و حالب دوشندہ ورگی است در بن ران

تفسیر وہو معکم اینما کنتم

قولہ ابر تاب آفتابش میشود ؛ لفظ ابر مضاف است یعنی آن کوگفتن ناقص ابر و حجاب تاب آفتاب میشود واگر موقوف خوانند نیز میتوانند یعنی بسبب گوگفتن ہمین تاب آفتاب ابر و حجاب شود و مصرع ثانی بیت آینده کہ ؛ عین رفع سدا و گشتہ سدش ؛ مؤید معنی ثانی است **قولہ** ہوش را تو زیع کردی در جہات تو زیع قسمت نمودن چیزی بر جمعی **قولہ** می نیرزد تَرَہ آن نرہات ؛ ترہ بفتح ورای مہملہ مشدده رستنی کہ بر شکل توان خورد و آن را ترہ تیزک نیز خوانند وترہات بضم اول وتشدید رای مہملہ راہہای باریک کہ از شاہراہ بیرون شوند وبطریق استعارہ بر سخنان بیہودہ وہرزہ اطلاق کنند

در تفسیر قول نبی صلی اللہ علیہ وسلم من جعل الہموم ہما واحدا کفاہ اللہ تعالی سایر ہمومہ ومن تفرقت بہ الہموم لا یبال اللہ فی ای وادیہا ہلک

یعنی فرمود پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم کسی کہ گرداند جمیع ہموم ومقاصد خود را یک ہم ویک مقصد کفایت فرماید او را حق تعالی جمیع ہموم او را وکسی کہ متفرق وپراگندہ شد بوی ہموم باک نمیدارد اللہ تعالی از اینکہ در ہر کدام وادی از ین وادیہا ہلاک شود **قولہ** ہمین بزن آن شاخ بدر اخو کنش ؛ بفتح خای

معجمه دور کردن و برکندن شاخ و گیاه **قوله** نی تصبح پر زخیر پر گره ؛ زخیر بسختی نفس کشیدن و نالیدن و پیچیدن شکم و رفتن شکم **قوله** خرسکیزه میزند در مرغزار ؛ سکیزه بکسر لگد زدن و برجستن **قوله** الحطب بشناس شاخ سدره را ؛ سدره بکسر درخت کنار و سدرة المنتهی که درختی است در هفتم آسمان و اینجا مراد سدرة المنتهی است **قوله** جهد کن سوی دل آ جهد المقل ؛ جهد المقل کوشش درویش یعنی کوشش مثل کوشش درویشان بکن

در معنی رباعی ؛ گر راه روی راه برت بگشایند ؛ ور نیست شوی هستیت بگرایند ؛ ور پست شوی گنجی اندر عالم ؛ آنگاه ترا بی تو بتو بنمایند

قوله یافت یوسف هم جنبش منصرف ؛ منصرف بضم اول و فتح چهارم مصدر میمی است بمعنی بازگشتن **قوله** توبه بند آن چشم و خود تسلیم کن ؛ طریق شغل در راه نیستی ارشاد میفرمایند **قوله** چشم چون بندی که صد چشم خار ؛ یعنی صد چشم مخور **قوله** بند چشم تست اینسو از غرار ؛ غرار بکسر نادانی و غفلت **قوله** گر ترا نانی بدی یا چاشتی ؛ از خریداران فراغت داشتی ؛ نان کنایت از قوت روحانی و چاشت وقت معهود که تبازیش ضحی خوانند و طعام آن وقت را نیز گویند پس حرف یا اگر فارسی است برای وحدت چاشت بمعنی ثانی است و اگر تازی است بحث نسبت چاشت بمعنی اول است یعنی طعامی که منسوب است بسوی چاشت و لفظ داشتی بر تقدیر اول صیغه غائب بود و فاعل داشتن نان چاشت یا فاعل آن محذوف بود که لفظ دل باشد یعنی دل تو فراغت داشتی و قرینه بر حذف مصرع ثانی بیت آینده است و بر تقدیر ثانی صیغه مخاطب بود و فاعل داشتن حرف یا که برای خطاب است و هریک از وجهین باعتباری اولی مینماید فتدبر **قوله** گر دو نانبان مر ترا نانی بدی ؛ انبان پوست بز غالبا خشک کرده که قلندران در میان بندند و ذخیره در وی بدارند

قصه آن شخصی که دعوی پیغمبری میکرد

این داستان مربوط است بدو بیت بالا که ؛ گر ترا نانی بدی یا چاشتی ؛ الخ بمناسبت بیت آینده که ؛ گفت اگر نانم بدی خشک و تری ؛ الخ **قوله** که چه مکر است و چه تزویر و چه فخ ؛ فخ بفتح مع التشدید دام که صیاد برای صید نصب کند و در لسان الشعرا بضم تصحیح کرده **قوله** گر رسول آنست کاو از عدم ؛ ما همه پیغمبریم او را چو دم ؛ لولی البیتین در اینجا اشارتی است بسری از اسرار و آن آنست که نزد عارف بالله هر ذره از ذرات موجودات نبی و رسول است که بزبان حال از ذات و صفات حق خبر میدهد و بسوی او دعوت میکند از اینجاست که حضرت ابو طالب مکی قدس سره در قوت القلوب میفرمایند که الخواطر رسل الحق فاستجب لما **قوله** چون

قلاؤزان خبیر ورہ شناس ؛ قلاؤز راہبر وسوار ان پیرون لشکر کہ آنرا چوکی گویند **قولہ** کی توان اورا فشردن یازدن ؛ فشردن بمعنی شپلیدن وپای محکم کردن ومحکم داشتن **قولہ** کہ کجا داری معاش و ملتجا ؛ معاش بفتح زندگانی وانچہ بآن زندگانی کنند وجای زندگانی کردن وایخا بمعنی ثالث است دشاید کہ بمعنی ثانی بود وملتجا بضم پناہ گرفتن وجای پناہ وایخا بہر دو معنی میتواند شد **قولہ** گفت ای شہ ہستم از دارالسلام ؛ دارالسلام خانۂ سلامت وبہشت را نیز گویند وآن بہشتی است از ہشت بہشت کہ از زر جد آفریدہ شدہ وبہشت دوم دارالنور است کہ از یاقوت سرخ است سوم دارالخلد کہ از نقرہ خالص است چہارم جنات عدن کہ از زر سرخ است پنجم جنات النعیم کہ از نور است ششم جنت الماوی ہفتم جنان ہشتم فردوس کہ اینہا ہمہ از نور اند **قولہ** میکند افسوس چون ستمگران ؛ افسوس سخر ولاغ ودریغ وحسرت وظلم وستم وبیراہی وایخا بمعنی اول است **قولہ** نزبر اے حمیت دین وہنر ؛ حمیت بفتح اول وکسر میم و یای تحتانیہ مشددہ ننگ وعار داشتن

سبب عداوت عام وبیگانہ زیستن ایشان با اولیای خدا

قولہ جفتہ انداز دیقین آن خرزورد ؛ جفتہ بفتح لگدزدن اسپ ومستر وجز آن **قولہ** نشنود اوصاف بغداد وطبس ؛ طبس بطای مہملہ وبای موحدہ مفتوحتین نام شہریست معروف از خراسان

در بیان آنکہ مرد بدکار چون متمکن شود در بدکاری واثر دولت نیکوکاران بیند شیطان شود دمانع خیر از حسد ہمچو شیطان کہ خرمن سوختہ ہمہ را خرمن سوختہ خواہد ارایت الذی ینہی عبدا اذا صلی ارایت ان کان علی الہدی او امر بالتقوی ارایت ان کذب وتولی

این آیہ کریمہ در سیپارۂ عم در سورۂ اقرا واقع شدہ یعنی آیا دیدے تو آنرا کہ باز میدارد بندۂ کامل را کہ محمد است صلعم وقتی کہ نماز گزارد آیا می بینی اگر باشد بندہ منہی از نماز بر راہ راست یا فرماید خلق را پرہیزگاری اورا ازان حال باز توان داشت آیا می بینی اگر تکذیب کند ابوجہل ترا یا سخن حق را اطلاق وروی بگرداند از ایمان وبگردد از فرمانبرداری کہ مستحق چہ باشد از عذاب ابوجہل یعنی سوگند خورد او کہ اگر محمد را بینم کہ نماز گزارد وخدای خود را سجدہ کند پای بر گردن او نہم واورا ہلاک کنم مومنان غمناک شدند ورسول را صلعم ازین حال خبر دادند رسول گفت ہیچ نتواند کردن اگر او نزدیک من آید فرشتگان اورا لخت لخت کنند روزی پیغمبر نماز میگزارد وآن ملعون قصد او کرد چون نزد او رسید باز پس گریخت کافران گفتندش کہ ترا چہ شد کہ باز گشتی گفت کہ میان من ومحمد خندقی پیدا شد پر آتش واژدہائے

قصد من کرد اگر بازنمی گشتم میسوختم واژدها مرا هلاک می کرد پس این آیه آمد ای محمد دیدی و دانستی که ترا چون نگاه داشتم از دشمن تو چون قصد تو کرد چون دانستی خبر کن ازان حالت واز و مترس باز فرمود جل جلاله و دیدی و دانستی ای محمد این دشمن که ترا از نماز منع میکرد اگر باشد بر راه راست و تقوی چه درجه باشد او را در بهشت و چه ثواب باشد وی را چون دانستی ازین خبر کن و باز فرمود جل جلاله دیدی و دانستی که این دشمن تو اگر دروغ گوی دارد ترا و روی از حق بگرداند و ایمان نیارد چه عذابی باشد ویرا در دنیا و عقبی و چون دیدی و دانستی ازین حال خبر کن و غمناک مباش ای عزیز در تفسیر دیگر این آیه که بعد ذکر شان نزول است تفسیر قول حق انکان علی الهدی او امر بالتقوے غیر آن تفسیر است که در اول مرقوم شده و هریک وجهی دارد قوله از درد عوے بدرگاه وفا پ یعنی ترک دعوی کرده بدرگاه وفا بیا قوله خرج کم کن تا بماند مغز نغز پ نغز بفتح چیزی نیکو و بدیع که دیدنش بچشم خوش آید قوله جوز را و لوز را و پسته را پ که چون پوست این هر سه افزون گشت مغز کمتر شد و چون پوست کمتر شد مغز افزون گشت و آنچه محمد رضا نوشته که این هر سه بمغز اعتبار دارد نه بپوست انتهی اعتبار نیست قوله اذکروا اذکرکم نشنیده پ اشارتست بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره یقول واقع شده فاذکروني اذکرکم واشکروا لي ولا تکفرون یعنی پس یاد کنید مرا بطاعت تا شمارا یاد کنم بمغفرت و سپاس داری کنید نعمتهای مرا و ناسپاسی مکنید نعمتهای مرا قوله گوش نه او فوا بعهدے گوش دار پ تا که اوف عهدکم آید زیار پ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره الم در سوره بقر واقع شده اوفوا بعهدی اوف بعهدکم وایای فارهبون یعنے وفا کنید عهدی را که روز الست با من کرده اید وفا کنم عهدی را که با شما کرده ام یعنی بدهم آنچه بجزای اعمال مقرر کرده ام از جنت و ثواب و مرا بترسید و عبادت کنید و گوش نه بمعنی در پذیر و گوش دار برای تاکید است یعنی در پذیر امر او فوا بعهدی را در پذیر و آنچه محمد رضا نوشته که گوش نه بمعنی در پذیر و گوش دار بمعنی منتظر باش انتهی سهو است چرا که منتظر بودن برای جزای اعمال که از افعال حق است بچشم یا بقلب باید نه بگوش آری اگر انتظار برای قول حق بودی از لفظ گوش دار معنی منتظر باش اراده کردن درست میشد و وفای حق بعهد عباد که مضمون مصرع ثانی است بفعل است نه بقول قوله عهد و قرض ما چه باشد ای امین بنه چو دانه خشک کشتن بر زمین پ معنی این بیت و بیت آینده همانست که محمد رضا نوشته که بندگان را وفا کردن بعهد و قرض دادن بحق تعالی از برای نفع خود است مانند دانه که در زمین کارند نه زمین را ازان منفعت باشد نه مالک را مثلاً طاعتی که در مسجد کرده شود نه مسجد را ازان حاصل بود نه صاحب مسجد را که حق است جل جلاله انتهی و ذکر قرض در اینجا بتقریب است یعنی چنانچه وفا کردن

بهمد برای نفع خود است همچنین قرض دادن بحق که در کریمه واقرضوا الله قرضا حسنا امریان واقع شده برای نفع خود است نه برای نفع حق قوله نه زمین را زان فروغ ولمتری ؛ لمتریا اول مفتوح بنانی زده وتای فوقانیه مضمومه فربه وقوی وگنده ویا در لمتری یای مصدریه است قوله جز اشارت که ازین می یابدش که تو دادی اصل این را از عدم ؛ الی الیستین یعنی زمین را از کشتن دانه نفعی نیست اگر بهست کارنده دانه را است چه کشتن دانه در زمین جنس آن از زمین باز طلب داشتن است وبزبان اشارت گفتن که اصل این را از عدم تو داده بوی آنرا خوردم ودانه نشان بیاردم که ازین نعمت بازمبن بده وقرض دادن بحق ووفا کردن بعهد او نیز همچنین است وانچه محمد رضا نوشته که یعنی طاعت بجا آوردن بمنزله آنست که دانه را بصاحب کرم بنمایند ونمودن دانه اشارت باشد بآنکه این جنس را در کار دارم اول عطا کردی باز هم عطا کن انتهی اگر مرادش همانست که فقیر تحریر داده درصحت مدعا سخن نیست لیکن عبارت بسوی خلاف مدعا اشارت میکند بایستی که چنین گفتی که طاعت بجا آوردن بمنزله آنست که دانه را در زمین بکارند وکاشتن دانه اشارت باشد بآنکه این جنس را الخ واگر مراد چیزے دیگر است لائق اعتبار نیست که دور از صواب است قوله پس دعای خشک هل ای نیکبخت ؛ دعای خشک دعائی که از درد خالی بود چنانچه مصرع آینده که ؛ همچو مریم درد بودش دانه نی ؛ دال بر آنست وانچه محمد رضا نوشته که دعاے خشک آنست که بهوای نفس چیزی درخواست کنی انتهی سهو صریح است وانچه شارح دیگر نوشته که دعای خشک دعائی که داعی را ازان ذوق جان وچاشنی دل حاصل نیست انتهی نیز سهو است چنانچه از دلالت مصرع مذکور دریافتی اگرچه دعائی که داعی را ازان ذوق جان وچاشنی دل حاصل بود تحقق درد لازم اوست وهمچنین دعائی که با درد بود ذوق جان وچاشنی دل لازم اوست لیکن اعتبار مر اصل را است واصل درد است وذوق جان فرع وی پس دعای خشک همانست که از درد خالی بود وشاید که مراد از دعای خشک دعائی باشد که عمل مقارن او نبود ومصرع آینده مذکور این احتمال را نیز در آغوش قبول جا میدهد چنانچه از تفسیر آن مصرع خواهی دریافت وبیت ثانی این معنی را خواهان تر است قوله که فشاند دانه میخواهد درخت ؛ لفظ فشاند میتواند که بفتح نون باشد وبجای مفعول بود مر لفظ میخواهد را او درخت فاعل آن یعنی درخت میخواهد که طالب وی دانه عمل بیفشاند ومیتواند که بسکون نون بود چنانچه میر نور الله نوشته که لفظ فشاند بسکون نون مخفف فشاندن از قبیل راندن سخن مضاف بدانه است ومفعول میخواهد واقع شده ودرخت فاعل آنست یعنی درخت فشاندن دانه میخواهد تا دانه نیفشانند درخت نشود انتهی وحاصل آنکه دعای خشک که خالی از درد است بگذار که هیچ فائده ندارد پس دانه

عمل بیفشان تا درخت شود یا حاصل آن بود که دعای تنها که عمل مقارن او نبود بگذار که تنها دعا فائده ندهد پس با دعا دانهٔ عمل نیز بیفشان **قوله** گر نداری دانه ایزد زان دعا ؛ بخشدت نخلی که نعم ماسمی ؛ نعم ماسمی یعنی نیک است انچه سمی کرده در دعای یا در دیا در دوام دعای تنها و حاصل آن بود که دعای بی در دورا گذاشته دانهٔ عمل بیفشان و اگر عمل نداری دعای با درد بکن که ازین هم درخت میروید یا حاصل آن بود که دعای تنها را گذاشته عمل را با دعا مقارن کن و اگر عمل نداری بُهمان دعای تنها را لازم گیر که ایزد سبحانه ازهمان دعا نخلت ببخشد و این تردید نظر بهر دو احتمال است در اراده از دعای خشک **قوله** همچو مریم در دبودش دانه نی ؛ الخ اگر مراد از دعای خشک در بیت سابق که ؛ پس دعای خشک بل ای نیکبخت ؛ دعای خالی از درد است و مراد از لفظ دعا در بیت بالا که ؛ گر نداری دانه ایزد زان دعا ؛ الخ دعای با درد پس منیش آن بود که اگر دانهٔ عمل نداری دعای با درد بکن که ازان دعا نیز درخت میروید چنانچه از تاثیر درد مریم بی دخل عمل نخل سبز گردید و اگر مراد از دعای خشک و از لفظ دعا در دو بیت بالا دعائی است که عمل مقارن وی نبود پس معنی آن بود که اگر عمل نداری دعای تنها میکرده باش که آخر الامر اثر خواهد کرد چانچه از تاثیر درد مریم که دعای حالی است نخل سبز گردید با آنکه عمل مقارن آن نبود و دعای حالی اگرچه سریع الاثر است لیکن دعای لسانی و قولی هم ضایع نخواهد شد **قوله** کشت دریاها شکم پرداز شان ؛ الخ این بیت را از ملحقات شمرده اند **قوله** دایمانی منقطع نی مستر ؛ مستر بضم اول و فتح چهارم مردکرده شده

مناجات

قوله قایمی وه نفس را که منشی است ؛ منشی بضم دوتا و خمیده و سرنگون و واژگون **قوله** اندران کاری که دارد آن ثبات ؛ قایمی وه نفس را بخشش ثبات ؛ ثبات بالفتح برجای بودن و قرار گرفتن و بالکسر دوائی که بالان بران استوار کنند کذا فی المنتخب و اینجا در مصرع اول بفتح است و در مصرع ثانی بکسر و مراد ازان چیزی که موجب استواری بود در قایمی **قوله** عاشقان بستان پر قدر ؛ قدر بالتحریک پلیدی **قوله** وپس وراین خسرو شیرین بخوان ؛ وپس بکسر نام معشوقه وراین نام عاشق **قوله** که پیه کردند از حسد آن ابلهان ؛ حسد خسرو مشهور است که فرهاد را کشته بود و اما حسد راین پس شاید که او هم کسی را کشته باشد و بر تقدیری که کسی را نه کشته باشد پس بحکم آنکه هیچ عاشق معشوق خود را با عاشق دیگری نمی پسندد خالی از حسد نبوده است **قوله** در دل وه دل حسدها سر کند ؛ وه دل کنایت از صاحب تفرقه و تشویش یعنی حسد ظاهر نمیشود مگر در دل کسی که صاحب تفرقه است یا در دلے که صاحب تفرقه است و در بعضی نسخ ؛ وه دل و در حول حسدها سر کند ؛ واقع شده و معنی آن بود که چون وه دل اند لاجرم در دل ایشان

حسد ها سر کند و در بعضی نسخ دل نه در دل حسدها سر کند ؛ واقع شده و لظر باین نسخه شارحی نوشته که مراد از دل دل کامل حاصل آنکه چون دل کامل ندارند لاجرم حسد در دل دارند و در بعضی نسخ سقیمه بسهو ناسخ ؛ در دل نه دل حسدها سر کند ؛ واقع شده و انچه میر نور الله نظر باین نسخه نوشته که لفظ نه دل مے تواند که بضم اول بمعنی عدد معروف باشد و میتواند که بفتح اول و های تنفی از قبیل پنجه بوده باشد انتهی رکیک است کما لایخفی **قوله** از حسد دو ضره خود را میخورند ؛ ضره بالضم و کسر ضاد معجمه و رای مشدده مفتوح و سنی و آنرا انباغ نیز خوانند بزبان هندسوت و سوکن نامند **قوله** از گواه و ازیمین و ازنکول ؛ یمین بفتح سوگند و نکول بضم نون از سوگند خوردن باز ایستادن **قوله** کی رهد از وهم وحیف و احتیال ؛ حیف بفتح حای مهمله جور و ستم کردن و ستم و احتیال میتواند که بیای مثناة تحتانیه باشد بعد تای فوقانیه بمعنی حیله کردن و میتواند که بیای موحده باشد بمعنی صید کردن بدام مشتق از حبالة که بکسر بمعنی دام است و اول اولی مینماید **قوله** از نبی برخوان که شیطانان انس الخ اشارت است بایه کریمه که در سیپاره عم در سوره ناس واقع شده الذی یوسوس فی صدور الناس من الجنة والناس یعنی آن دیوی یا آنکسی که وسوسه میکند در سینهای مردم از جنیان و آدمیان یعنے شیاطین الانس والجن و آنچه شیخ عبد الطیف نوشته که اشارت بمضمون آیه است که در سیپاره تبارک در سوره جن واقع شده وانه کان رجال من الانس یعوذون برجال من الجن فزادوهم رهقا بدرستی که بودند مردان از آدمیان که پناه میگرفتند بمردان از پریان آورده اند که در ایام جاهلیت هرگاه که بسفر میرفتند وشب در زمین خالی در بیابان فرود می آمدند می گفتند که پناه میگیریم بمهتر این وادی از شر جاهلان قوم جن آن وادی پس زیاده گردانیده اند آدمیان مر پریان را بان پناه گرفتن طغیان و تکبر پریان میگفتند که ما مهتر شدیم آدمی و پری را انتهی سهو صریح است از آیه مذکور شیطان گشتن نبی آدم و با دیو جنس شدن اصلا مستفاد نمیشود انس از پناه گرفتن بجن جنس وی نمیگردد **قوله** دیو چون عاجز شود در افتنان ؛ افتنان بکسر در فتنه افتادن یعنی در فتنه افتادن خلق یا از راه تساهل بمعنی در فتنه انداختن استعمال یافته باشد

پرسیدن شاه ازان مدعی نبوت

قوله گیرم این وحی نبی گنجور نیست ؛ گنجور خازن یعنی صاحب گنج چه در بمعنی صاحب است چنانچه هنر ور و دانشور و امثال آن و در استعمال بسکون واو نیز آنند مانند دستور و رنجور و اخوات آن **قوله** چونکه اوحی ربک الی النحل آمده است ؛ اشارت است بایه کریمه که در سیپاره ربما در سوره نحل واقع شده واوحی ربک الی النحل ان اتخذی من الجبال بیوتا ومن الشجر ومما یعرشون یعنی الهام فرستاد پروردگار تو بسوی زنبوران عسل اینکه فراگیرند از شگاف کوهها خانهای مسدس و متساوی و از میان درختان نیز و از انچه مردمان بنا میکنند **قوله**

این که گر مناست بالا میرود ۵ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ سبحان الذی در سورۂ بنی اسرائیل واقع شده و لقد کرمنا بنی آدم و تمام این آیه در سرخی چهارم خواهد آمد و بالا میرود معطوف است بحذف عاطف بر کرمنا و مصرع اول بجای مبتدا است و مصرع ثانی خبر **قوله** نی تو اعطیناک کوثر خوانده ۵ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ عم در سوره کوثر واقع شده انا اعطیناک الکوثر یعنی بدرستی که ای محمد ما دادیم ترا حوض کوثر ای عزیز دانی که حقیقت حوض کوثر چیست و شراب آن چه باشد حقیقتش مشاهده و حدت است در کثرت چه کوثر ماخوذ از کثرت است حاصل آنکه چون دانستی که رسول را صلعم کوثر عطا کرده اند پس از بخشش او بی بهره و بیخبر چرائی **قوله** توبه کن بیزار شو از هر عدو ۵ ازینجا مقوله حضرت مولوی است رض **قوله** تا احب لله آئی در حسیب ۵ اشارت است بحدیث شریف که مرویست از امامه رض که فرمود قال رسول الله صلعم من احب لله و ابغض لله و اعطی لله و منع لله استکمل ایمانه یعنی فرمود رسول خدا صلعم کسی که دوستی کرد برای خدا و دشمنی کرد برای خدا و داد برای خدا و نه داد برای خدا پس تحقیق کامل شد ایمان او **قوله** دور شو زو تا نیفتی در کرب ۵ کرب بفتحتین اندوهگین شدن و بی آرام شدن و بفتح اندوه **قوله** گرچه بابای تو است و مام تو ۵ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ اتل ما اوحی در سورۂ لقمان واقع شده وان جاهداک علی ان تشرک بی ما لیس لک به علم فلا تطعهما و صاحبهما فی الدنیا معروفا یعنی و اگر کوشش کنند پدر و مادر تو بر آنکه شرک آری بمن و شریک گیری آنچیز را که نیست ترا باستحقاق شرکت او دانستی پس فرمان مبر ایشان را دران و شریک میار بمن و مصاحبت کن با ایشان در زندگانی دنیا مصاحبتی نیکو که پسندیده شرع و مقتضای کرم بود **قوله** از خلیل حق بیاموزای پسر ۵ که شد او بیزار اول از پدر ۵ اشارت است بآیۂ کریمه که در سورۂ توبه در سیپارۂ یعتذرون واقع شده و ما کان استغفار ابرهیم لابیه الا عن موعدة وعدها ایاه فلما تبین له انه عدو لله تبرأ منه ان ابرهیم لاواه حلیم الف ابراهیم در رسم الخط مصحف عثمانی محذوف است یعنی و نبود طلب آمرزش ابراهیم از برای پدر خود مگر از برای وفا کردن وعده که در وقت مناظره وعده کرده بود پدر خود را آنجا که گفت سأستغفر لک ربی پس آن هنگام که روشن شد مر ابراهیم را که پدر او دشمن است مر خدا را یعنی بر کفر مرد و توفیق ایمان نیافت بیزار گشت از و بدرستی که ابراهیم بسیار رحیم بردبار بود بحدی که پدر میگفت لاترجمنک و او جواب میداد که سأستغفر لک ربی **قوله** تا نگیرد بر تو رشک عشق حق ۵ حق ازینجا بفتح و تشدید است بمعنی کوفتن **قوله** تا نخوانی لا و الا الله را ۵ در نیابی منهج این راه را ۵ منهج بفتح راه پیدا و روشن و پیدا و روشن کردن و اینجا بمعنی ثانی است و معنی این بیت مناسب ابیات سابقه یا آن بود که تا از عدو حق بیزار نشوی و نفی آن نکنی و بمحبت دوستان او نه درائی و اثبات ایشان

تنائی راه وصول بر تو پیدا نخواهد شد یا معنی آن بود که تا خود را نفی نکنی وحق را اثبات ننمائی راه وصول نیابی واین معنی اگرچه بظاهر با ابیات سابقه مناسب نمی نماید لیکن اگر حاصل ابیات سابقه را معلوم کنی مناسبت این معنی را دریابی چه حب لله وبغض لله فرع نفی خود واثبات حق است تا که خود را و هوای خود را نفی نکند حب لله وبغض لله میسر نشود یا گوئیم که مناسبت این معنی با ابیات سابقه بدینوجه است که هستی شخص از جمله اعداء الله است بحکم بغض لله به تیغ لا سرش باید برید اما مخفی نماند که با ابیات سابقه اگرچه هر دو معنی را مناسبت است لیکن داستان آینده نفی معنی اول واثبات معنی ثانی مینماید چنانچه از ربط داستان مذکور معلوم خواهد شد

داستان آن عاشق که بر معشوق خود بر میشمرد خدمتها را و وفاهای خود را و شبهای دراز از تنجافی جنوبهم عن المضاجع را

در سیپارهٔ اقل ما اوحی در سورهٔ الم سجده واقع شده تتجافی جنوبهم عن المضاجع یدعون ربهم خوفا وطمعا یعنی دور میشوند پهلوهای ایشان از فراشهای خوابگاه با درین خیال که میخوانند پروردگار خود را از جهت ترس غضب وطمع در رحمت او مراد جبی است که نماز عشا وصبح بجماعت گزارند وبقول بعضی آنانکه تهجد گزارند ودر ربط این داستان به بیت سابق است که ؛ تا نخوانی لا الا الله را ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده که ؛ گفت آن عاشق بگو آن هم چیست ؛ گفت اصلش مردن است ونیستی است ؛ الی آخرها والحال دریافتی که از بیت سابق مذکور کدام معنی مراد است از هر دو معنی مذبور قوله ورچو یحیی میکنی خونم سبیل ؛ سبیل بفتح راه وفارسیان بمعنی مباح استعمال کرده اند قوله هیچو جان وعقل عارف بی کبد ؛ کبد بفتحتین سختی قوله نورمه آلوده کی گردد ابد ؛ الخ یعنی جان عاشق از آلودگی تن پاک بحق بازگشت چنانچه نور ماه بماه پاک بازگردد وآلوده نجاسات نشود وآنچه شارحی نوشته که این بیت وابیات آینده تا آخر مربوط بمصرع ثانی بیت بالا که ؛ هیچو جان وعقل عارف بی کبد ؛ حاصل آنکه جان وعقل عارف از کبد فارغ است چنانچه نور مه از آلودگی پاک انتهی اگرچه میتواند لیکن مصرع ثانی بیت آینده که ؛ هیچو نور عقل وجان سوی اله ؛ وبیت آینده که ؛ ارجعی بشنود نور آفتاب ؛ الخ دو گواه اند بر اولویت تقریر فقیر فتامل قوله ارجعی بشنود نور آفتاب ؛ اشارت بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ عم در سورهٔ فجر واقع شده یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة یعنی ای نفس مطمئنه رجوع بکن بسوی پروردگار خود در حالتی که پسندکننده آنچه بتو داده اند وپسندیدهٔ نزدیک خدا

یکی پرسید از عالمی عارفی که اگر کسی در نماز نگرید الی آخر قوله امر آمد پیغمبر را و اتبع ملة ابراهیم حنیفا قد کانت لکم اسوة حسنة فی ابراهیم والذین معه

آیهٔ اول در سورهٔ آل عمران در سیپارهٔ لن تنالوا آیه دوم در سیپارهٔ قد سمع الله در سورهٔ ممتحنه واقع شده یعنی و متابعت کن کیش ابراهیم را و دین او را بیان حال ابراهیم است که مستقیم بود بدین اسلام و مایل از غیر آن و ترجمه آیهٔ دوم اینست یعنی و بدرستی که هست مر شما را ای مومنان سنت نیکو که بدان اقتدا باید کرد در سخنان ابراهیم و کسانیکه با وی اند و این سرخی نیز مربوط بآن بیت است که سرخی سابق مربوط بآن بوده چه مقصود این سرخی نیز ارشاد دفنا و ترک تن است قوله قرب گیر در راه حق لامحال ۞ محال مخفف محاله است و محاله بفتح چاره و لامحاله یعنی ناچار کذا فی الصراح قوله ور ز رنج تن بود و زدرد دوسوک ۞ ریسمان بشکست هم بشکست دوک ۞ سوک بضم و واو مجهول و کاف فارسی ماتم و دوک بضم و واو معروف و کاف تازی آلت آهنی که زنان بدان ریسمان ریسند

مریدی در آمد بخدمت شیخ الی آخره

قوله شکر زویت لی الارض بسیار گوئی زویت لی الارض اشارت است بحدیث شریف زویت لی الارض فاریت مشارقها و مغاربها یعنی پیچیده شد برای من زمین پس نموده شد مرا مشارق آن زمین و مغارب آن قوله چونکه لاغ املاکند یاری بیار ۞ لاغ بهزل و ظرافت و بازی و املا بکسر از یاد چیزی نوشتن یعنی سخن ظرافت بخواند قوله بار اول ازره تقلید دوم ۞ سوم بفتح تکلف نمودن و رنج و خواری کشیدن و چیزی و در بیع در نگ کردن و اینجا بمعنی اول است قوله پر توشیح آمد و منهل ز شیخ ۞ منهل بفتح اول و سوم چشمه قوله گر زخود دانند آن باشد خداج ۞ خداج بکسر خای معجمه و با دال مهمله نقصان و ناقص و ناتمام و ناقص عقل و ناقص خلق و بچه خام انداختن شتر ماده قوله چون جدا گردد زجو داند عنود ۞ عنود بضمتین مردمی که از راه راست بگردد قوله چونکه چشمش را کشاید امر قم ۞ الخ اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ مزمل واقع شده یا ایها المزمل قم اللیل الا قلیلا نصفه او انقص منه قلیلا او زد علیه یعنی ای جامه در خود پوشنده و پیچنده برخیز شب یعنی بنماز نگراندکی از شب یعنی نماز گزار در جمیع شب نگراندکی از شب که خواب کن دران و آن ثلث شب است قایم دار بنماز نیم شب یا نقصان کن ازان اندکی یا زیاده کن بران و نماز تهجد بر پیغمبر صلعم فرض بود و حاصل آنکه چون با مرحق از خواب تقلید بیدار شود و بدرجه تحقیق برسد بچو سحر بار دوم بخندد پس در اینجا تشبیه بیداری است از خواب تقلید به بیداری از خواب حسی و تشبیه اطمینان و سرور این بنور اینت و سرور آن قوله شادی سیکر دم از عیا و شور ۞ عیا کور چشم و نابینا و اینجا

مراد کور چشمی است قوله آن تعمق در دلیل و در تشکیل ؛ از تعمق میکند او در اکسیل ؛ تشکیل اما تشکال وشکال دو معنی دارد اول مکر و حیله دوم زیسمانی بود که بر دست و پای اسپان و شتران بدخصلت بندند و اینجا بمعنی اول است و شاید که مخفف اشکال بود که بکسر ش شکل گردانیدن و پوشیدن باشد و این اولی است که مصرع اخیر بیت ثانی مویدا دست و کسیل با کاف عجمی مفهوم و یای فارسی رفع کردن و فرستادن و نامزد کردن و مراد جدا کردن و دور راندن است قوله انا حملناهم بتوفیق البر و لیس ؛ آنکه محمول است در بحر او ست کس ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ سبحان الذی در سورهٔ بنی اسرائیل واقع شده و لقد کرمنا بنی آدم و حملناهم فی البر و البحر و رزقناهم من الطیبات و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا تفضیلا یعنی و هر آینه بزرگوار کردیم فرزندان آدم را و بر داشتیم ایشان را یعنی سوار گردانیدیم ایشانرا در بیابان بر چهار پایان و در دریا بکشتیها و روزی دادیم ایشان را از طعامهای پاکیزه و افزونی دادیم ایشانرا بر بسیاری از انچه آفریده ایم افزونی دادنی و حضرت مولوی رض این آیه را بحسب بطن تفسیر فرموده اند که بر عبارت از علم تقلید است و بحر اشارت بعلم تحقیق قوله بخشش بسیار دارد شه بدو ؛ ضمیر بدو راجع بمحمول در بحر

بیان حال مرید مقلد

قوله الله الله ای وافی مرید ؛ الله الله یعنی برای خدا برای خدا و بترس از خدا و وافی تمام و تمام کار و بسنده و بسیار قوله نیست همچون گربهٔ آن مومن ؛ مومن بضم آنکه با و ایمن باشند و مرد معتمد قوله هست زانسوی خرد صد مرحله ؛ عقل را یاوه کمن اینجا له ؛ مرحله بفتح منزل یعنی جای فرود آمدن و یاوه گم شده و له بمعنی هلا کلمهٔ تنبیه است قوله روح واند گریه عین الملح ؛ عین بفتح اینجا یا بمعنی چشمه باشد یا بمعنی باران و عین الملح صفت گربه است قوله پشه بگریزد ز باد ای باد ما ؛ و با بضم زیرکی و دانائی و دور بینی و دلیری قوله چون قدیم آید حدث گردد عبث ؛ حدث بفتحتین چیز نو پیدا شده و مرد نو خاسته و بیوضوئی و پلیدی قوله بر حدث چون زد قدم ذ نگش کند ؛ ذنگ بفتح اول دیوانه و بیهوش و حیران قوله این الم و حم و حروف ؛ تشبیه شیخ است بحروف مقطعات الم و حم و غیرها و تشبیه مقلد بدیگر حرفها پس لفظ حروف بحذف موصوف است یعنی الم و حم و دیگر حروف مقطعات یا تشبیه شیخ باشد بالم و غیرها که در کلام حق است و تشبیه مقلد بالم و غیرها که در کلام عباد بود و مصرع اول بیت آینده که ؛ هر الف لامی چه میماند بدین ؛ مرجح وجه اخیر است قوله چون عصای موسی آمد در وقوف ؛ وقوف بضمتین دانستن و اطلاع و ایستادن و اینجا بمعنی اول است یعنی در اطلاع بر معانی درین حروف و در حروف عباد فرق است مثل فرق در عصای موسی و دیگر عصاها

قوله گریهٔ او خندهٔ او نطق او ؛ رجوع است به بیت بالا که ؛ گریهٔ او خنده او زان سریست ؛ الخ قوله که حقیقة فوت شد در معترض ؛ معترض بضم مصدر میمی است بمعنی عارض شدن یعنی در عارض شدن عرض

داستان کنیزک که با خرخاتون شهوت میراند الی آخره

قوله لیس علی الاعمی حرج ولا علی الاعرج حرج این آیهٔ کریمه در سیپارهٔ حم در سورهٔ انا فتحنا واقع شده یعنی نیست بر نابینا گناهی اگر بجرب نرود و نه بر لنگ بزه اگر از جهاد تخلف ورزد و تتمهٔ آیه اینست که ولا علی المریض حرج یعنی و نه بر بیمار اثمی اگر از جنگ قعود نماید و این داستان مربوط است بدو بیت بالا که ؛ چونکه ظاهر را گرفتند اهمقان ؛ الی آخر همچنانچه از بیت آینده که مقولهٔ کنیز است که ؛ ظاهرش دیدی سرش از تو نهان ؛ الخ بظهور آید قوله آن خر نر را بگان خوگرده ؛ بگان بکاف فارسی جماع کردن قوله تا رد و نیمی ذکر وقت سپوزه ؛ سپوز بکسر اول و بضم ثانی بزور چیز بیرون آوردن و بمعنی برآوردن نیز آمده از اضداد اللغات است قوله جدر را باید که جان بندد بود یعنی باید که جان جدر را بندد بود قوله چون تفحص کرد از حال اشک ؛ اشک بکسر همزه و فتح شین معجمه لفظ ترکی است بمعنی خر قوله خر مهذب گشته و آموخته ؛ مهذب بضم میم و فتح دوم و تشدید سوم پاک کرده شده قوله خانه را میروفتم بهر عطن ؛ عطن بعین و طای مهملتین مفتوحتین خوابگاه شتر و بیراسته شدن پوست و اینجا بمعنی ثانی است و مراد بیراسته شدن خانه یا زمین است قوله رسته ام از چار دانگ و از دو دانگ ؛ دانگ بکاف فارسی چهارم حصه پول و چار دانگ عالم چار طرف آن یعنی چون با خر خلوت یافتم از چار دانگ و دو دانگ عالم فارغ شدم و انچه شارحی نوشته که از کم و بیش زمانه وارسته ام انتهی سهو است چرا که لفظ دانگ باز مانه مستعمل نیست و انچه محمد رضا نوشته که چار دانگ و دو دانگ کنایت از آلت بزرگ و خورد انتهی حشو است قوله از طرب گشته بزان زن هزار ؛ بزان بضم با ی موحده و زای معجمه شهوت زنان قوله بزگرفتن کیج را نبود شگفت ؛ بزگرفتن بضم با ی موحده و سکون زای معجمه بزل و تسخر کردن حضرت شیخ فریدالدین عطار قدس سره میفرمایند که بیت دیگران را آن کی بگیفت سخت ؛ بزگرفتی تو مرا ای شوربخت به و کیج پریشان و پراگنده قوله زشتها را خوب بنماید شره ؛ شره بفتحتین حریص شدن و حرص در صراح است بفتح یکم و کسر دوم حریص و گیاهی که هندش تلسی نامند و در حل لغات بکسر نشاط و تیزی جوانی و حرص قوله روغنی را چون نماید آن جهود ؛ جهود کافر را گویند و میتواند که مبالغه فاعل باشد بمعنی بسیار کوشش کننده و ضمیر آن راجع بشره قوله چون بخر دی میکشد سوی حرم ؛ حرم بکسر حرام ضد حلال قوله فعل آتش را نمیدانی تو برده ؛ لفظ برده بمعنی سرد است صفت کلمهٔ تو واقع شده یعنی تو که سردی قوله از شرنی دیگ ماندنی اپا ؛ اپا بکسر و با ی موحده در فارسی ناخورش را گویند قوله تا پزد آن دیگ سالم در زیز ؛ زیز بفتح اول و کسر زای معجمه

ویای تحتانیه بانگ کردن رعد وجوش کردن دیگ وجوش قوله شادمانه لاجرم کیفر چشید ؛ کیفر مکافات وجزا قوله خفت اندرزیر آن نرخرستان ؛ ستان با اول کسور به پشت خوابیده راگویند قوله پابرآورد وخراندروی سپوخت ؛ سپوختن بکسر اول وضم ثانی بزور چیزیرا درآوردن وبمعنی برآوردن نیز آمده واز اضداد اللغات است قوله مرداو وبردجان ریب المنون ؛ ریب بفتح سختی وگمان وشک ودرشک افگندن واینجا بمعنی اول است ومنون بفتح اول وضم ذوم روزگار ومرگ وبسیارمنت واینجا بیکی ازدومعنی اول است قوله توعذاب الخزی بشنوازنبی ؛ خزی بالکسر خواری درسوائی ودرینجا اشارت است بآیۂ کریمه که درسیپارۂ فمن اظلم درسورۂ حم سجده واقع شده وقارسلنا علیهم ریحاصرصرالنذ لنقهم عذاب الخزی فی الحیوة الدنیا ولعذاب الآخرة اخزی وهم لاینصرون یعنی پس فرستادیم برقبیلۂ عاد بادی سخت باآواز مهیب تابچشانیم ایشانرا عذاب رسوائی درحیات دنیا وهرآینه عذاب آخرت سخت تراست ازروی رسوائی وایشان نصرت داده نشوندوران روز بدفع عذاب قوله گرچه باشد لقمه حلواوخبیص ؛ خبیص بفتح خای معجمه وصاد مهمله حلواوروغن باخرما آمیخته قوله هین زقرآن سوره رحمن بخوان ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که درسیپارۂ قال فماخطبکم درسورۂ رحمان واقع شده والسماء رفعها ووضع المیزان الاتطغوافی المیزان واقیموا الوزن بالقسط ولاتخسروا المیزان یعنی رحمن برداشت آسمان رابالای زمین پانصدساله راه وبیافرید میزان عدل وانصاف میان بندگان برای آنکه ازحد درنگذرید بوقت داد دستد وبرپای دارید سنجیدن رابعدل یعنی زبان ترازو راست کنید وکم مکنید میزان را قوله حرص میراست ای مجل ابن العجل ؛ مجل بضمتین بست ونامرد قوله تانچیدی دانه مرغ ازخرمنش ؛ ضمیرشین راجع بدانه وازینجا مقوله حضرت مولویست رض قوله هم نیفتادی فتح اندرگردنش ؛ فتح بالفتح مع التشدید دام قوله چون کلوخواندی بخوان لاتسرفوا ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که درسیپارۂ ولوانسا درسورۂ اعراف واقع شده کلوا واشربوا ولاتسرفوا یعنی بخورید ونبوشید واسراف مکنید قوله تاخوری دانه نیفتی توبدام ؛ لفظ نیفتی بنون است واین مصرع مربوط است بمصرع ثانی بیت بالا یعنی وقت خوردن لاتسرفوا بکاربند تادانه خوری وبدام نیفتی قوله ای بسا زراق کول لی وقوف ؛ زراق صاحب نفاق دریا قوله ای بسا شوخان زاندک احتراف ؛ احتراف بکسر صاحب پیشه شدن قوله بازخواهد از تو سنگ استحان ؛ فاعل بازخواهد سنگ امتحان وصدق صادقان مفعول آن یعنی افسوس ازان روزی که سنگ امتحان از توصدق صادقان طلب کند قوله آخراز استاد باقی را بپرس ؛ مربوط است به بیت بالاکه ؛ ای بسا شوخان زاندک احتراف ؛ الخ یعنی اگراز اهل حرص نه براندک آموختن بس مکن بلکه از استاد باقی پیشه هم بیاموز تاهمچو او کامل شوی قوله که حریصان همچو کورانند وحرس ؛ خرس بضم

خای مهمله وسکون رای مهمله جمع اخرس که بمعنی گنگ باشد یعنی حریصان که براندک آموختن بس کردند واز استاد باقی پیشه را نیاموختند کورد کراند که جز ظاهر صنعت استاد را ندیدند وبسبب حرص مال وجاه استاد را برگرفتند وحرف نصیحتش را نشنیدند قوله جمله جستی باز ماندی از همه ۞ یعنی از راه حرص اگر خواهی که هیچ چیز را نگذارم وهمه را بگیرم از همه محروم مانی چنانچه سابق نیز گذشت که ۞ حرص جوید کل برآید او زکل ۞ وانچه محمد رضا نوشته که طالب حریص هر کجا نام کمال شنید آنجا دوید و ندانست که هر که یکجاست همه جاست وهر جائی هیچ جا نه یا حال شیخ کول گیر بیان میکند که میخواهد همه مرید او باشند ومصرع ثانی شق اخیر میخواهد انتهی وانچه گفته که مصرع ثانی شق اخیر میخواند توهم است قوله صید گرگانند این ابله رمه ۞ رمه با اول مضموم در عربی بمعنی همه ودر فارسی بمعنی سپاه ولشکر وبطریق استعاره گروه، اخوانند وانجا بمعنی گروه است ولفظ ابله رمه بقلب اضافت است یعنی این گروه ابله که حریصانند صید گرگانند قوله صورتی بشنیده گشتی ترجمان ۞ مربوط است به بیت بالا که ۞ آخر از استاد باقی را بپرس ۞ الخ یا به بیت سابق که ۞ ظاهر صنعت بدیدے زاستاد ۞ الخ

مثال تلقین شیخ مریدان را الی آخره

قوله قوله عزوجل لاتحرک به لسانک ان هوالا وحی یوحی آیهٔ اول در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ قیمه واقع شده وآیهٔ دوم در سیپارهٔ قال فما خطبکم در سورهٔ والنجم واقع شده یعنی مجنبان بقرآن ای پیغمبر زبان خود را قبل از اتمام وحی تا تعیل کنی بحفظ آن از جهت خوف فراموش کردن تو آنرا وترجمه آیهٔ دوم اینست که نیست انچه بدان ناطق میشود محمد مگر وحی که فرود آورده میشود بوی قوله از پس آئینه می آموزدش ۞ ورنه ناموزد جز از جنس خودش ۞ لفظ آموزد در مصرع اول متعدیست بدو مفعول وشین ضمیر مفعول اول است که راجع است بطوطی ومفعول ثانی محذوف است که سخن باشد وفاعل آموختن استاد لفظ ناموزد در مصرع ثانی متعدی است بیک مفعول که شین ضمیر باشد که مرجع آن سخن است وفاعل آموختن طوطی وجزای ورنه را حذف فرموده اند ودلیل آنرا قایم مقام وی گردانیده یعنی اگر استاد از پس آینه نمی آموخت طوطی سخن گو نمیشد چرا که طوطی سخن نمی آموزد مگر از جنس خود قوله همچنان در آینه جسم ولی ۞ خویش را بیند مرید مستلی ۞ مستلی بضم بمعنی پر یعنی پر از محنت مرشد یا پر از شوق وطلب الهی ودر آینه جسم ولی خویش را دیدن عبارت از انست که او را همچو خود بشر می پندارد چنانچه از بیت ثالث بظهور آید قوله کاه سخن اندر دهان افتاد وحلق ۞ حرف کاف برای تعلیل است یعنی حلق جز صفیر مرغ نمی آموزند برای آنکه در حلق ودهان جز سخن بظهور نمی آید

صاحب ولی دیدگی حامله و درشکم آن سگ بچگان بانگ می کردند

ربط این داستان با بیات بالاست که ؛ ہم صغیر مرغ آموزند خلق ؛ الی آخرہا چنانچہ از دو بیت آینده که آمدش آواز ہاتف در زمان ؛ الی آخر ہما بظہور آید **قولہ** در نظر کند و بلا فیدن جری ؛ جری بفتح جیم و کسر راے مہملہ و تشدید یا وکیل و رسول و بہمزہ بمعنی دلیر بوزن فعیل از جرات و اینجا بمعنی دلیر است **قولہ** بی بصیرت پانہاده در فشار ؛ فشار بضم اول بمعنی دشنام و ہزیان آید و اینجا بمعنی ثانی است **قولہ** مشتری ماست اللہ اشتری ؛ اشارت بآیہ کریمہ که در سورۂ توبہ در سیپارۂ یعتذرون واقع شده ان اللہ اشتری من المومنین انفسہم و اموالہم بان لہم الجنۃ یعنی بدرستی که بخرید خدای از مومنان نفسہای ایشان را و مالہای ایشان را که در راہ وی نفقہ کنند بانکه مر ایشان را باشد بہشت **قولہ** دیو ہمچون خویش مرجومت کند ؛ مرجوم بفتح کشته و سنگسار شده و دشنام داده شده **قولہ** کردشان مرجوم چون خود آن سخوط ؛ سخوط بفتح سین مہمله و خای معجمه مکروه **قولہ** ہمچو حال اہل فروان در حسد ؛ فروان بفتح ضاد معجمه نام دیہی است

قصہ اہل فروان و حسد بردن ایشان بدرویشان

قولہ آمدندی مستمندان سوی او ؛ مستمند بضم جائیکه و غمگین **قولہ** از عنب عشرے بدادی و ز مویز ؛ عشر ہم دادی و از دو شاب نیز ؛ عنب انگور و مویز انگور خشک و دو شاب شیرۂ انگور **قولہ** ہم ز حلو عشر و از پالوده ہم ؛ الخ پالوده اینجا نام طعام است یعنی ازان دو شاب اگر حلوا پختی عشر دادے و اگر پالوده پختی ہم عشر دادی پس پالوده بمعنی صاف کرده نیست تا معنی آن بود که چون شیره را صاف کردی ہم عشر دادی زیرا که در بیت آینده میفرمایند که چار ره دادی و درین صورت پنج بار میشود عنب و مویز و دو شاب و پالوده و حلوا **قولہ** میخ و چرم و ادیم و سختیان ؛ ادیم بفتح اول و کسر ثانی پوست و پوست سرخی که ہنگام طلوع سہیل آمزا رنگ و بوی حاصل آید و آن دو قسم است یمنی و طایفی و سختیان بفتح سین مہمله و سکون خای معجمه و ثالث مثناۃ فوقانیه و رابع مثناۃ تحتانیه پوست دباغت کرده از گوسفند **قولہ** چون بفرار آمد من اخیه ؛ یفر المولود یوم القیامۃ من ابیه ؛ اشارتست بآیۂ کریمه که در سیپارۂ عم در سورۂ عبس واقع شده یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه و صاحبته و بنیه یعنی روز قیامت روزیست که بگریزد مرد از برادر خود و مادر خود و پدر خود و زوجۂ خود و فرزندان خود درین آیه بیان حال موت است که شخص در وقت نزع از ہمه کس میگریزد و موت قیامت صغریٰ است چنانچه حدیث شریف من مات فقد قامت قیامته خبر میدہد **قولہ** آنچنان عین شد پیشین مرا ؛ عین بچند معنی آمده است اینجا بمعنی آشکارا خواہد بود و این مصرع سبب باشد و مصرع اول مسبب و یا بالعکس بود و ثانی اولی است فتدبر **قولہ** پیش از انکه روزگار خود برم ؛ الخ این

بیت مربوط بمصرع ثانی بیت بالاست **قوله** مال رفته عمر رفته ای نسیب ؛ مال وجان داده پی کاله عیب ؛ نسیب بفتح عالی گوهر و بهم اصل و عیب بفتح عیب کرده شده **قوله** گر حقد و رشک او بیرون زند ؛ گربا کاف فارسی مفتوح جوشش است مشهور و حقد بکسر کینه **قوله** رسته باشی تو ز سالوس و دغل ؛ سالوس نام و ننگ و دروغ و فریب و دغل با اول و ثانی مفتوح مکر و حیله و ناراستی و کسی که دغل کند آنرا نیز دغل گویند **قوله** لاتذرنی فرد خوانان از احد ؛ اشارتست بآیه کریمه که در سیپاره اقترب در سوره انبیا واقع شده و ذکریا اذ نادی ربه رب لاتذرنی فردا و انت خیر الوارثین یعنی و یاد کن ای محمد زکریا را وقتی که یاد کرد پروردگار خود را و گفت ای پروردگار من مگذار مرا تنها بغیر فرزند و بغیر نسل و تو بهترین وارثانی که گرندهی مرا فرزندی که میراث برد از من باک ندارم زیرا که تو ئی بهترین کسانیکه باقی میمانند بعد از میت **قوله** بشنو از عقل خود ای انباز دار ؛ انباز بفتح شریک مضاف است بسوی لفظ دار که بمعنی بیت است و شریک دار اینجا کنایت از یار باشد یعنی ای یار و مراد از عقل عقل معاد است و آنچه محمد رضا نوشته که از عقل مرشد کامل خواسته انتهی بعید است **قوله** تا شود وا ایمن ز دزد و از شپش ؛ ویورا با دیوچه زوتر کبش ؛ شپش بکسر تین دهر دو نشین معجمه و بای فارسی جانوریست معروف که بتازی قمله گویند که در جامه مردم از چرک و بشستن اندام و جامه پدید آید دوم گرمی باشد که اکثر و اغلب در فصل تابستان و هوای گرم در پوستین و بند و سقرلات و صوف و دیگر پشمینها و گندم و دیگر غلها بیفتد و تباه و ضایع سازد و آنرا شپشه و اشپشه و سوس نیز خوانند و اینجا بمعنی ثانی است و دیوچه بکسر اول و یای مجهول کرمی است که از زمین برآید و هر چه بر زمین افتاده باشد بخورد و ضایع سازد و بیشتر چیزهای پشمینه را تباه کند و آنرا تبازی ارضه و بهندوی دیوک گویند و نیز کرمی است سیاه رنگ دراز که استخوان ندارد و چون بر عضوی بچسپانند خون فاسد را بمکد و آنرا بهندوی جوک نامند و اینجا بمعنی اول است **قوله** گوهمی نرساندت هر دم زفقر ؛ اشارتست بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره ملک الرسل واقع شده الشیطان یعدکم الفقر و یامرکم بالفحشاء یعنی دیو وعده میکند شما را فقر و احتیاج یعنی میترساند در وقت انفاق از درویشی و محتاجی و میفرماید شما را بخل و امساک و منع صدقات **قوله** همچو کبکش صید کن ای نره صقر ؛ صقر بفتحتین چرغ و آن جانوری است معروف **قوله** بس وصیت کرد و تخم وعظ کاشت ؛ وصیت بفتح اندرزی که در حالت موت کنند و پند مطلق نیز و فاعل وصیت کردن محذوف است که ناصح باشد بقرینه مصرع آینده که ؛ گرچه ناصح را بود واعیه ؛ یا فاعلش ضمیر مستتر بود که راجع باشد بعقل که در بیت بالا مذکور است که ؛ بشنو از عقل خود ای انباز دار **قوله** بیندرا اذنی بیاید واعیه ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره الحاقه واقع شده انا لما طغی الماء حملناکم

فی الجاریة لنجعلها لکم تذکرة و تعیها اذن واعیة یعنی بدرستی که ما آن هنگام که طغیان کرد آب و از حد در گذشت بوقت طوفان بر داشتیم پدران شما را در کشتی رونده بر آب که سفینهٔ نوح باشد تا گردانیم آن کشتی را برای شما پندی و عبرتی در نجات مومنان و هلاک کافران و نگاهدارد این پند را گوشی نگاهدارنده و نفع گیرد با نچه شنود **قوله** زا بنیا ناصح تر و خوش لهجه تر ۱ لهجه بفتح یکم و سکون دوم جایگاه بهم آمدن گوشت میان دو استخوان زنخ و بمعنی نوک زبان و زبان و اینجا بمعنی اخیر است و مراد خوش سخن **قوله** نعت شان شد بل اشد قسوة بنا اشارت است با یه کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ الم واقع شده ثم قست قلوبکم من بعد ذلک فهی کالحجارة او اشد قسوة یعنی پس سخت گشت دلهای شما ای یهودان از پس زنده کردن عامیل پس آن دلها که

مر شمار است همچو سنگ است در سختی و در شتی بلکه سخت تر است در قساوت و غلظت از سنگ

بیان آنکه عطای حق سبحانه و تعالی و قدرت موقوف قابلیت نیست همچو داد خلقان که آن را قابلیت باید زیرا که عطای حق قدیم است و قابلیت حادث عطا صفت حق است و قابلیت صفت خلق و قدیم موقوف حادث نباشد

اگر مراد از قابلیت استعدادات و اعیان ثابته است پس مراد از حدوث حدوث ذاتی است نه حدوث زمانی چه قابلیات و استعدادات که اعیان ثابته باشند قدیم اند و ازلی چرا که صور نسب و شیون ذاتیه حق اند و نیز اعیان برتر از زمان اند پس از حدوث زمانی منزه باشند و اگر مراد قابلیتی است که موجودات را در هر زمان بحصول شرایط و ارتفاع موانع پیدا آید پس مراد از حدوث حدوث زمانی است **قوله** داد او را قابلیت شرط نیست ؛ جواب سوال مقدر است که در مصرع اول پیدا میشود چون در مصرع اول فرمودند که چاره آن دل که از روی قسوة سخت تر از سنگ است عطای حق است اگر او سبحانه عطا فرماید قسوة او را تبدیل نماید و نصیحت ناصحان در وی کارگر آید و در اینجا سوالی پیدا میشود که دلی که سخت تر از سنگ است چگونه حق او را پذیرائی نصیحت عطا فرماید زیرا که وی بعلت قسوة چنانکه قبول نصیحت نمیکند قبول عطای حق هم نخواهد کرد که قابلیت چنین امور ندارد در این مصرع میفرماند که داد حق که فیض اقدس است موقوف قابلیت نیست اگرچه فیض مقدس موقوف است بر ان پس حق سبحانه اگر خواهد بفیض اقدس او را قابلیت عطا فرماید و قسوت او را تبدیل نماید تا نصیحت ناصحان را پذیرا آید **قوله** بلکه شرط قابلیت داد اوست ؛ یعنی قابلیت و اعیان ثابته از داد اوست که فیض اقدس باشد باید دانست که فیض حق بر دو قسم است اقدس و مقدس فیض اقدس عبارت است از تجلی ذاتی که موجب وجود اشیا و استعدادات آنهاست در حضرت علمیه و فیض مقدس عبارت است از تجلیات اسمائیه که موجب ظهور مقتضیات استعدادات

اعیان است در خارج و ثانی مترتب است بر اول **قوله** این که موسی را عصا ثعبان شود ثالغ ثعبان بضم اژدها و این بیت با بیت دوم و مصرع اول بیت سوم بر سبیل تمثیل است یعنی داد حق موقوف قابلیت نیست چنانکه تاثیر معجزه موقوف بر سبب نباشد و میتواند که بر سبیل تمثیل نبود بلکه اثبات مقصود بود یعنی اگر تراورین سخن که داد حق موقوف قابلیت نیست تردد می باشد معجزات انبیا را نگاه کن که اینها از جمله افعال حق اند که بی تحقق قابلیت تاثیر میکنند **قوله** نیستها را قابلیت از کجاست ❊ باز رجوع است بمقصود که داد حق موقوف بر قابلیت نباشد یعنی اعیان ممکنات پیش از افاضه وجود علمی بر ایشان بفیض اقدم معدوم اند و بهره از ثبوت ندارند پس ایشان را قابلیت از کجا باشد جامه ندارم دامن از کجا آرم پس وجود اعیان و قابلیت ایشان نباشد مگر از داد حق یا معنی آن بود که اعیان پیش از افاضه وجود علمی بر ایشان معدوم اند و معدوم را قابلیت که صفت ثبوتی است معلوم پس افاضه وجود بر ایشان بی تحقق قابلیت بود پس قابلیت شرط داد حق نباشد یا معنی آن بود که ممکنات از حیثیت ذات خویش معدوم اند هرگز موجود نخواهند شد و موجودیت ایشان نیست مگر از جهت ذات حق و چون وجود ندارند قابلیت از کجا دارند لیکن این معنی مناسب متن سرخی نیست چه ازینجا لازم می آید که قابلیت هم صفت حق بود و در متن سرخی فرموده اند که عطای حق قدیم است و قابلیت حادث عطا صفت حق است و قابلیت صفت خلق **قوله** قابلی گر شرط فعل حق بدی ❊ هیچ معدومی بهستی نامدی ❊ زیرا که اگر فعل و تاثیر حق موقوف قابلیت بود لازم آید و ورچه تحقق و ثبوت اشیا موقوف قابلیت بود و قابلیت که صفت ثبوتی است موقوف است بر تحقق و ثبوت اشیا و این نباشد مگر دور پس لازم آید که هیچ معدوم موجود نشود و نیز توقف فعل حق بر قابلیت مستلزم تسلسل است چه اگر داد حق موقوف باشد بر قابلیت پس باید که ثبوت قابلیت که این هم داد حق است موقوف باشد بر قابلیتی دیگر و همچنین الی ما لا تناهی پس لازم آید تسلسل در جانب مبدا و این محال است باتفاق عقلا پس لازم آید که هیچ معدوم موجود نشود یا معنی آن بود که چون نیست را قابلیت نباشد پس اگر قابلیت شرط فعل حق بود هیچ معدوم بهستی نیاید پس این بیت بر حسب تفسیر اول دلیل مقصود باشد و مربوط بود بمصرع ثانی بیت سابق که ❊ داد او را قابلیت شرط نیست و بر حسب تفسیر ثانی جزای شرط محذوف بود و ناظر باشد بمصرع ثانی بیت بالا که ❊ نیستها را قابلیت از کجا ❊ سنتی نهاد و اسباب و طرق ❊ الی الایجاد مربوط است بحکم بالا که معجزات انبیا از اسباب نیست و استدراک است از حکم مذکور تقدیر لفظ لیکن **قوله** لیک اغلب بر سبب راند نفاذ ❊ نفاذ بفتح و ذال معجمه روان شدن قضا و روان شدن فرمان و نامه و برای رعایت قافیه بدال مهمله واقع شده چنانکه دال مهمله را بحبت قافیه بذال معجمه خوانند مثل بوذکه قافیه اعوذ واقع می شود

در ابتدای خلقت جسم آدم صلوات الله علیه

این داستان مربوط است بابیات بالاکه ۵ این سببها بر نظرها پرده هاست ۵ الی آخرها بمناسبت ابیات آینده که مقول عزرائیل است ورخواب حق که ۵ گفت یارب بندگان هستند نیز ۵ که بدرند این سببها ای عزیز ۵ الی آخرها و آنچه محمد رضا قونوی که بمناسبت ذکر و غفلت اینحکایات آورده وختم خواهد کرد ۵ بدانکه سبب را نباید دید انتهی اغلط کرده است کما لایخفی علی من له ادنی تامل قوله دست سوی خاک برد آنمه ثمر ۵ مؤتمر بضم فرمانبردار و مشورت کننده قوله خاک خود را درکشید و شد حذر ۵ حاذر بفتح حای مهمله وکسر ذال معجمه اسم فاعلست یعنی ترسنده قوله همصفیر انبیا خواهی بدن ۵ صفیر بفتح ایلچی و رسول قوله هم زعزرائیل قبر وعطب ۵ عطب بالتحریک هلاکی قوله حامل عرش این چهار اند و تو شاه ۵ بهترین هر چهارے زانتباه ۵ روز محشر هشت مینی حاملانش ۵ هم تو باشی فضل هشت آن زمانش ۵ انتباه بکسر بیدار شدن و بیداری و در بیت ثانی

اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ الحاقه واقع شده ۵ یحمل عرش ربک فوقهم یومئذ ثمانیة یعنی و بردارند عرش پروردگار ترا ای محمد بر زبر ملایکه که بر کنارهٔ آسمان اند آنروز هشت ملک و امروز حاملان عرش بسیار اند باید دانست که عرش در زبان عرب گاهی اطلاق میکنند و ازان ملک را و می دارند گاهی اطلاق میکنند بجهت دسر یاراده می نمایند چنانچه خاتم الولایة حضرت شیخ محی الدین رض در باب سیزدهم از فتوحات در بیان معرفت حاملان عرش میفرمایند کلان العرش فی لسان العرب یطلق ویراد به الملک یقال حل عرش الملک اذا دخل فی ملکه خلل ویطلق ویراد به السریر فاذا کان العرش عبارة عن الملک فتکون حملته هم القایمون به واذا کان العرش السریر فتکون حملته ما یقوم علیه من القوایم او من یحمله علی کواهلهم والعدد یدخل فی حملة العرش وقد جعل الرسول حکمه فی الدنیا اربعة وفی القیمة ثمانیة فقال رسول الله صلعم ویحمل عرش ربک فوقهم یومئذ ثمانیة ثم قال وهم الیوم اربعة یعنی فی یوم الدنیا وقوله یومئذ ثمانیة یعنی یوم الآخرة روینا عن ابن مسرة الجبلی من اکابر اهل الطریق علما وحالا وکشفا العرش المحمول هو الملک وهو مصور فی جسم وروح وغذا اورد مرتبة فالاول اسرافیل للصور وجبرئیل ومحمد للارواح ومیکائیل وابراهیم للارزاق ومالک ورضوان للوعد والوعید ولیس فی الملک لما ذکر والاغذیة التی للارزاق حسیة ومعنویة فالذی نذکر فی هذا الباب الطریقة الواحدة التی هی بمعنی الملک لما یتعلق به من الفایدة فی الطریق وتکون حملته عبارة عن القایمین بتدبیره فمدبر صورة عنصریة او صورة نوریة وروحانی مدبر الصورة عنصریة وروحانی مدبر الصورة نوریة وغذاء الصورة عنصریة وغذاء علوم ومعارف للارواح ومرتبة حسیة من سعادة بدخول الجنة ومرتبة حسیة من شقاوة بدخول جسم ومرتبة روحیة علمیة فمبنی هذا الباب علی اربع مسائل المسئلة الاولی الصورة والمسئلة الثانیة الروح والمسئلة الثالثة الغذاء والمسئلة الرابعة المرتبة وهی الغایة وکل مسئلة منها تنقسم قسمین فتکون ثمانیة وهم حملة عرش الملک ای اذا نظرت الثمانیة

قام الملک وظهر واستوی علیه ملیکة السکاکة الاولی الصورة وهی تنقسم قسمین صورة جسمیة عنصریة تتضمن صورة جسدیة نباتیة والقسم الآخر صورة جسمیة نوریة فلنبتدی بالجسم النوری فنقول ان اول جسم خلقه الله اجسام الارواح الملئکة الهیمیة فی جلال الله وتسمی العقل الاول والنفس الکلیة والیها انتهت الاجسام النوریة المخلوقة من نور الجلال وما ثم ملک من هولاء الملئکة من وجد بواسطة غیره الا النفس التی دون العقل وکل ملک خلق بعد هولاء فد اخلون تحت حکم الطبیعة فهم من جنس افلاکها التی خلقوا منها وهم عمارها وکذلک ملئکة العناصر وآخر صنف من الاملاک الملئکة المحفوظة من اعمال العباد وانفاسهم فلنذکر صنفا فی هذا الباب انشاء الله تعالی اعلم ان الله تعم کان قبل ان یخلق الخلق ولا قبلیة زمان وانما ذلک عبارة للتوصیل یدل علی نسبة یحصل بها المقصود فی نفس السامع کان جل وتعم فی عماء ما تحته هواء وما فوقه هواء وهو اول عظمة الهی ظهر فیه سری نبیه النور الفائق کما ظهر فی قوله تعم الله نور السموات والارض فلما انصبغ ذلک العماء بالنور صح فیه صور الملئکة الهیمیین الذین هم فوق عالم الاجسام الطبیعیة والعرش والمخلوق تقدمهم فلما اوجدهم تجلی لهم فصار لهم من ذلک التجلی غیبا کان ذلک الغیب رداء لهم ای لذلک التجلی تجلی لهم فی اسمه الجمیل فماتوا فی جمال جلاله فهم لا یفیقون فلما شاء ان یخلق عالم التدوین والتسطیر عین واحدا من هولاء الملئکة الکروبیین وهو اول ملک ظهر من ملئکة ذلک النور سماه العقل والقلم وتجلی له فی تجلی التعلیم الوهبی بما یرید ایجاده من خلقه لا الی غایة وحد فقبل بذاته علم ما یکون وما لا یکون من الاسماء الالهیة المطابقة صدور هذا العالم الخلقی فاشتق من هذا العقل موجودا آخر سماه اللوح وامر القلم ان یتدلی الیه ویوقع فیه جمیع ما یکون الی یوم القیمة لا غیر وجعل لهذا القلم ثلثمایة وستین سنا فی قلمیته ای من کونه قلما ومن کونه عقلا ثلثمایة وستین تجلیا او رقیقة کل سن او رقیقة تتعرف من ثلثمایة وستین صنفا من العلوم الاجمالیة فیفصلها فی اللوح فهذا حصر ما فی العالم من العلوم الی یوم القیمة فعلمها اللوح حین اودعه ایاها القلم فکان من ذلک علم الطبیعة وهو اول علم حصل فی اللوح من علوم ما یرید الله خلقه فکانت الطبیعة من ذلک دون النفس وذلک کله فی عالم النور الخالص ثم اوجد سبحانه الظلمة المحضة التی هی فی مقابلة هذا النور بمنزلة العدم المطلق المقابل للوجود المطلق فعندما اوجدها افاض علیها النور افاضة ذاتیة بشاعدة الطبیعة فلازم شعشعانه ذلک النور فظهر الجسم المعبر عنه بالعرش فاستوی علیه الاسم الرحمن بالاسم الظاهر فذلک اول ما ظهر من عالم الخلق وخلق من ذلک النور المتمزج الذی هو مثل ضوء السحر الملئکة الحافین بالسریر وهو قوله وتری الملئکة حافین من حول العرش یسبحون بحمد ربهم فلیس لهم شغل الا کونهم حافین من حول العرش یسبحون بحمده وقد بینا خلق العالم فی کتاب سمیناه عقله المستوفز وانما اخذنا منه فی هذا الباب ما یلیق بهذا الشیء ثم اوجد الکرسی فی جوف هذا العرش وجعل فیه ملئکة من جنس طبیعة کل فلک حمل لما خلق فیه من عماره کالعناصر لما خلق منها من عمارها کما خلق آدم من جنس تراب وعمره وبنیه الارض وقسم فی هذا الکرسی الکریم الکلمة الی خبر وحکم وبها القدمان

ملائکہ شش قسم اند کروبیان یا کاتبان ۱۲

اللتان تدلتا من العرش كما ذكر وفي الخبر النبوي ثم خلق في جوف الكرسي الافلاك فلكا في جوف فلك وخلق في كل فلك عالما منه يعمرونه سماهم ملئكة يعني رسلا وزينها بالكواكب واوحى في كل سماء امرها الى ان خلق صور المولدات ولما اكمل الله هذه الصورة النورية والعنصرية بالارواح تكون غيبا لهذه الصور تجلى لكل صنف من الصور بحسب ما هي عليه فتكون عين الصور وعين هذا التجلي الارواح الصور وهي المسئلة الثانية فخلق الارواح وامرها بتدبير الصور وجعلها غير منقسمة بل ذات واحدة يميز بعضها عن بعض فتميزت وكان ميزها بحسب قبول الصور من ذلك التجلي وليست الصور بانيات لهذه الارواح على الحقيقة الا ان هذه الصور لما كانا لملك في حق الصور العنصرية وكالمظاهر في حق الصور كلما ثم احدث الله الصور الجسدية الحيوانية تجلى الخزائن اللطايف والصور تجلى في تلك الصور الجسدية الصور النورية والنارية ظاهرة للعين تجلى الصور الحسية حاملة للصور المعنوية في هذه الصور الجسدية في النوم وبعد الموت قبل البعث وهو البرزخ الصوري وهو قرن من نور اعلاه واسع واسفله ضيق فان اعلاه السماوات واسفله الارض وهذه الاجساد والصورية التي تظهر فيها الجن والملئكة وباطن الانسان وهي الظاهرة في النوم وصور سوق الجنة وهي هذه الصور التي تعمر الارض التي تقدم الكلام عليها في بابها ثم ان الله تعالى جعل لهذه الصور ولهذه الارواح غذاء وهو المسئلة الثالثة يكون بذلك الغذاء بقاؤهم وهو رزق حسي ومعنوي فالمعنوي منه غذاء العلوم والتجليات والاحوال والغذاء المحسوس من معلوم وهو ما تخيله صور المطعومات والمشروبات من المعاني الواردة عليها المعنوي فذلك هو الغذاء كالمعنوي على ما قلناه وانكان في صورة محسوسة فتغذي كل صورة نورية كانت او حيوانية او جسدية بما يناسبها وتفصيل ذلك يطول ثم ان الله جعل لكل عالم مرتبة في السعادة والشقاوة ونزله وتفاصيلها لا تنحصر فسعادة تجمعها فمنها سعادة غرضية ومنها سعادة كمالية ومنها سعادة ملائمة ومنها سعادة وضعية اعني شرعية والشقاوة مثل ذلك في التقسيم بما لا يوافق الغرض ولا الكمال ولا المزاج وهو غير الملايم ولا الشرع وكل ذلك محسوس ومعقول فالخبيث ما يتعلق بدار الشقاء والآلام في الدنيا والآخرة وما يتعلق بدار السعادة من اللذات في الدنيا والآخرة ومنه خالص ومتمزج فالخالص يتعلق بالدار الآخرة والممتزج يتعلق بالدار الدنيا فظهر السعيد بصورة الشقي وظهر الشقي بصورة السعيد في الآخرة تبارز وقد يظهر الشقي في الدنيا بالشقاوة ويتصل بشقاء الآخرة وكذلك السعيد ولكنهم مجهولون في الآخرة يمتازون وامتازوا اليوم ايها المجرمون فهنالك يتحقق المراتب بأهلها لحقا لا يتجرم ولا يتبدل فقد بان لك معنى الثمانية التي هي مجموع الملك المعبر عنه بالعرش وهذه هي المسئلة الرابعة وهذه الثمانية للنسب الثمانية التي يوصف بها الحق وهي الحيوة والعلم والقدرة والارادة والكلام والسمع والبصر وادراك المعلوم والمشموم والملموس بالصفة الالهية به فان لهذا الادراك بها تعلقا كادراك السمع بالمسموعات والبصر بالمبصرات ولهذا انحصر الملك في ثمانية فالظاهر منها في الدنيا اربعة الصورة والغذاء والمرتبان ويوم القيمة تظهر الثمانية بجميعها للعيان وهو قوله تعالى ويحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية فقال صلعم وهم اليوم اربعة هذا في تفسير العرش بالملك واما العرش الذي هو السرير فان الله تعالى جعله ملكا على كواهلهم وهم اليوم اربعة وغدا يكونون ثمانية لاجل الحمل الى ارض المحشر وورد في صور هذا الاخير

الحدیقة یقارب قول بن سیرة فقیل الواحد علی صورة الانسان والثانی علی صورة الاسد والثالث علی صورة الثور والرابع علی صورة النسر وهو الذی رآه السامری فقبض قبضة من اثر فرس الرسول فقال هذا الهکم وإله موسی فنصه القصة والله یقول الحق وهو یهدی السبیل انتهی پس ازین عبارت واضح شد که عرش دو چیز را میگویند و معلوم شد حقیقت حملهٔ العرش که عبارت از چیست و تفصیل یافت که چهار در دنیا که ام اند و چهار دیگر که در آخرت زیاده میشوند چه نام دارند اما مخفی نماند که درینجا دو اشکال است یکی آنکه حضرت مولوی در یکی از حملهٔ اربعه که در دنیا اند عزرائیل را فرموده اند و در عبارت منقوله از فتوحات عزرائیل اصلا بشمار نیاورده نه در حملهٔ اربعه که در دنیا اند نه در حملهٔ اربعه دیگر که در آخرت زیاده خواهند شد دوم آنکه در آخر عبارت مذکور مرقوم است ولهذا اشهر الملک فی ثمانیة فالظاهر منها فی الدنیا اربعة الصورة والغذاء والمرتبتان پس چون اجزای عرش هشت قرار داده فرمودند که از جملهٔ اجزای هشتگانه ظاهر در دنیا همین چهار اند که صورت و غذا دو مرتبه باشد ازینجا صریح معلوم شد که یک قسم از صورت و دو قسم روح و یک قسم از غذا در آخرت ظهور خواهد یافت پس لازم آمد که جبرئیل از حملهٔ اربعه که در دنیا اند نبود و جواب اول از اشکال اول آنکه عبارت مذکور گذشته است که جبرئیل و محمد للارواح و در ربیت در حملهٔ اربعه مذکوره بصراحت داخل است و جواب از اشکال اول آنکه حضرت مولوی هر دو مرتبه سعادت و شقاوت را نظر بآنکه سعادت و شقاوت در دنیا نباشد مگر متنوع یا نظر بآنکه این هر دو باعتبار ذات خود که مرتبه باشد یکچیز اند شی واحد اعتبار کرده عزرائیل را که موکلان این هر دو رضوان و مالک راجع اند بوی چرا که این از قوابعان و مظاهران عزرائیل اند یکی از حملهٔ اربعه که در دنیا اند اعتبار فرموده اند و در دار آخرت چون سعادت و شقاوت خالص شود و از یکدیگر امتیاز یابد رضوان و مالک که از توابعان و مظاهران عزرائیل اند اعتبار کرده شوند و جواب از اشکال دوم آنکه حضرت مولوی یک قسم از روح را که روح صورت عنصری باشد باعتبار آنکه با آثار و افعال ظاهر است اگرچه بحسب ذات مخفی است در اجزای عرش که در دنیا اند داخل فرمودند و جبرئیل را که تدبیرش از دست او دست یکی از حملهٔ اربعه که در دنیا اند اعتبار نمودند والله اعلم بحقیقة الحال ای عزیز میدانم که کیفیت برداشتن ملائکه اربعه مر عرش را دانسته باشی پس بشنو که طبل اربعه مظاهر ملائکه اربعه اند آب مظهر جبرئیل است که قائم است بتدبیر روح و کل شئی حی من الماء گواه این سخن است و خاک مظهر میکائیل و باد مظهر اسرافیل و آتش مظهر عزرائیل فافهم و آنچه در عبارت منقوله از فتوحات گذشت که واما العرش الذی هو السریر الی آخره بیان عرش جسمانی است که فوق افلاک و کرسی است که پیشتر ازان دران عبارت بیان فرموده اند که فظهر الجسم المعبر عنه بالعرش فاستوی علیه الاسم الرحمن بالاسم الظاهر فذلک اول ما ظهر من عالم الخلق پستر بدانکه حق را سبحانه در هر دو عالم صغیر و کبیر عرش روحانی هم هست و عرش عالم صغیر عبارت از قلب است و حامل این عرش نیز در دنیا چهار اند و در آخرت هشت چنانچه عارف بالله حضرت شیخ محب الله قدس سره در کتاب عبادات الخواص بیان فرموده اند که حق تعالی بیت را بر چهار ارکان گردانید و قلب را بر چهار طبائع که حامل قلب اند و قیام نشأة بدان طبائع است و قیام عرش بچهار ملائکه است که حامل عرش اند چنانکه در خبر است که حملهٔ امروز چهار اند و فردا هشت خواهند شد پس حکم آن چهار دیگر که منضم

خواهند شد بچهار اول ظاهر نمیشود دگر در آخرت و همچنین منضم میشوند در آخرت مرقلب را با چهار که در دنیا اند چهار دیگر از ان علم و قدرت و اراده و کلام است پس اگر بگوئی که این چهار در دنیا نیز با قلب اند بگوئیم که همچنین حملهٔ هشت عرش نیز امروز موجود اند لیکن ازان هشت حکم ندارند بلکه حکم آن ظاهر خواهد شد فردا و همچنین حکم صفات مذکوره ظاهر خواهد شد فردا و احکام طبائع اربعه در اجسام امر در متحقق است پس در آخرت صاحب علم مشاهده میکند معادم خود نافذ میشود حکم قدرت پس صاحب آن اگر سعید باشد قادر میشود بر تکوین شی و همچنین با اراده حضور شی حاضر میشود و آن شی و همچنین بتکلم بکن حادث میشود مخاطب بکن پس قلب مومن بیت الله است و بیت معموره بیت اسم الله است و عرش تستوی مراسم رحمٰن را و ایاما تدعوا فله الاسماء الحسنی انتهی و در اینجا نیز انچه سابق فقیر بر تو ظاهر ساخته باشارت بیان یافته است که چهار طبائع که امروز حامل قلب اند مظاهر ملایکهٔ اربعه اند و همین آنها و انا عرش عالم کبیر پس عبارتست از عقل اول و حملهٔ وی همان حملهٔ قلب چه بسایط در خارج من حیث هی هی وجود ندارند موجود فی الخارج نیست مگر عناصر

فرستادن میکائیل علیه السلام القبض قبضهٔ خاک از زمین

قوله کیل ارزاق جهان را شرقی ؛ آن کان فضل را تو مغرفی ؛ مشرف بضم میم و کسر رای مهمله دیده و رشونده و نویسنده که نگاشته شود برای تفحص دیوان و مغرف بضم میم و سکون غین معجمه و رای مهمله کسور بهست آب گیرنده قوله دارد و کیال شد در ارتزاق ؛ ارتزاق بکسر روزی ساندن و روزی یافتن قوله وان فلاح این زارلیست و اقترح ؛ قرح بالفتح و بالضم ریش کردن و خسته کردن کمافی الصراح پس اقتراح بمعنی خستگی باشد و شیخ عبد اللطیف در لطائف اللغة بمعنی بی اندیشه سخن گفتن و ببدیهه شعر گفتن و بحکم از کسی چیزی خواستن مرقوم ساخته و شارحی دیگر نیز همین معنی را اختیار کرده و نوشته که مراد درخواست بزاری و نیاز انتهی لیکن بمعنی خستگی اولی مینماید کما لایخفی قوله گفته اند بنی کای اشاره الی الابیات انشارت است بآیهٔ کریمه که وسیمیارهٔ واذ اسمعوا در سورهٔ انعام واقع شده فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولکن قست قلوبهم وزین لهم الشیطان ما کانوا یعملون یعنی پس چرا وقتی که آمد عذاب ما زاری نکردند و روی تضرع بدرگاه ما نیاوردند اگر زاری کردندی بلا مندفع شدی ولیکن سخت شده بود دلهای ایشان و ترک تضرع و زاری از عادت قلب هست و آراسته بود برای ایشان ابلیس انچه بودند که بعمل می آوردند قوله لیک دلهاشان چو قاسی گشته بود ؛ قاسی سخت دل و سیاه قلب قوله تا نماند خویش را مجرم عنید ؛ الخ عنید بفتح ستیزه کار و جبران و سرگردان حاصل انکه تا عنید خود را مجرم نداند بیرون آمدن آب از چشم او متصور نیست

قصهٔ یونس علیه السلام

قوله قوم یونس را چو دید اشد بلا ؛ ابر بر آتش جد اشد از سما ؛ این قصه مفهوم این آیهٔ کریمه است که در آخر سیمیاره میگذرد و در سورهٔ یونس واقع شده فلولا کانت قریة آمنت فنفعها ایمانها الا قوم یونس لما آمنوا کشفنا عنهم عذاب الخزی فی الحیوة الدنیا

وستشناهم الی حین در تبیان آورده که اکثر نجات یابند که کلمه لولا در ینجا بمعنی مای نافیه است یعنی نبودند اهل یمن از دیگر عاصیه که وقت نزول عذاب ایمان آورده ندپس سود رسانید اهل آن ده را ایمان ایشان در انوقت مگر قوم یونس را علیه السلام که ایشان آن هنگام که ایمان آوردند برداشتیم و ببردیم از ایشان عذاب رسوائی را در زندگانی دنیا و برخوردار داشتیم ایشان را تا هنگام رسیدن اجلهای ایشان قوله که پدید آمد زبالا آن کرب کرب بفتح اندوه و بفتحتین بی آرام شدن واندوهگین شدن قوله رحم آمد بر سر آن قوم لد بضم لد بفتحتین بی آرام شدن و تشدید جمع الدین گرانه و قوی تر در خصومت قوله که برابری نهد شاه مجید ۔ اشک را و فضل باخون شهید ۔ اشارتست بحدیث شریف لیس شئی احب الی الله من قطرتین قطرة دموع من خشیة الله و قطرة دم یهراق فی سبیل الله یعنی نیست هیچ چیز دوست تر سوی خدا تعالی از دو قطره قطرهٔ اشک از ترس خدا و قطرهٔ خون که ریخته شود در راه خدا تعالی

فرستادن اسرافیل را بخاک

قوله کای فرشته صوری بحر حیات ۔ صور عبارت از عالم مثال و خیال است چنانچه حضرت شیخ اکبر رض در باب ثالث وستین از فتوحات میفرماید که (واعلم ان رسول الله صلعم لما سئل عن الصور ما هو فقال هو قرن من نور الاقرب اسرافیل فاخبر ان شکله شکل القرن فوصفه بالسعة والضیق فان القرن واسع ضیق وعندنا علی خلاف ما یتخیله اهل النظر فی الفرق بین ما هو اعلی و اسفله ونذکره انشاء الله بعد هذا الباب واعلم ان سعة القرن فی غایة لا شئ من الاکوان اوسع منه وذلک لانه یحکم بحقیقته علی کل شئ وعلی ما لیس بشئ ویتصور العدم المحض المحال والواجب والامکان ویجعل الوجود عدما والعدم وجودا ومنه یقول النبی صلعم ای من حضرة هذا اعبد الله کانک تراه وان لم فی قبلة المصلی ای تخیله فی قبلتک وانت تواجهه لتراقبه وتستحی منه وتلازم الادب منه فی صلوتک فانک ان لم تفعل هذا اسأت الادب فلولا ان الشارع علم عندک حقیقة تسمی الخیال لما هذا الحکم ما قال لک کانک تراه ببصرک فان الدلیل العقلی یمنع من کان فانه یحیل بدلیله التشبیه والبصر فما ادرک شیئا سوی الجدار فعلمنا ان الشارع خاطبک ان تتخیل انک تواجه الحق فی قبلتک المشروع لک استقبالها والله تعالی یقول اینما تولوا فثم وجه الله ووجه الشئ حقیقته وعینه فقد صور الخیال من یستحیل علیه بالدلیل العقلی الصورة والتصور فلهذا کان واسعا واما فیه من الضیق فانه لیس فی وسع الخیال ان یقبل امرا من الامور الحسیة والمعنویة والنسب والاضافات وجلال الله وذاته الا بالصورة ولو راام ان یدرک شیئا من غیر صورة لم تعط حقیقته لانه عین الوهم لا غیره ذلک فمن ههنا هو ضیق فی غایة الضیق فانه لا یجرد المعانی عن المواد اصلا ولهذا کان الحس اقرب شئ الیه فانه من الحس یاخذ الصورة وفی الصور الحسیة تجلی المعانی فهذا من ضیقه وانما کان هذا حتی لا یتصف بعدم التقیید وباطلاق الوجود وبالفعال لما یرید الا الله تعالی وحده لیس کمثله شئ فالخیال اوسع المعلومات

ومع هذه الستة العظيمة التي يحكم بها على كل شئ قد عجزان يقبل المعاني مجردة عن المواد كما هي في ذاتها فيرى ما يعلم في صورة لبن او عسل او خمر او لؤلؤ ويرى الاسلام في صورة قبة وعمد ويرى القرآن في صورة يمن وعسل ويرى الدين في صورة قيد ويرى الحق في صورة انسان وفي صورة نور فهو الواسع الضيق والمد او سع على الاطلاق عليهم بما اوجد الله عليه خلقه كما قال تعم اعطى كل شئ خلقه ثم هدى اى بين الامر على ما هو عليه اعطاء كل شئ خلقه وما كون القرآن من نور فان النور سبب الكشف والظهور اذ لولا النور ما ادرك البصر شيئا فجعل الله هذا الخيال نورا يدرك به تصور كل شئ اى اى امر كان كما ذكرناه فنوره ينفذ في العدم المحض فيصوره وجودا فالخيال الحق باسم النور من جميع الخلوقات الموصوف بالنورية فنوره لا يشبه الانوار وبه تدرك التجليات وهو نور عين الخيال لا نور عين الحس فافهم فانه ينفعك معرفة كونه نورا فتعلم الاصابة فيه مما لا يعلم ذلك وهو الذي يقول هذا خيال فاسد وذلك لعدم معرفة هذا القائل بادراك نور الخيال الذي اعطاه الله تعم كما ان هذا القايل يخطئ الحس في بعض مدركاته وادراكه صحيح والحكم غيره لانه فالحاكم اخطاء لا الحس كذلك الخيال ادرك بنوره ما ادركه وما له حكم وانما الحكم لغيره وهو العقل فلا ينسب اليه الخطاء فانه ما ثم خيال فاسد قط بل هو صحيح كله وما اصحابنا فغلطوا في هذا القرآن فاكثر اعقلا جعل ضيقه المركز واعلاه الفلك الاعلى الذي لا فلك فوقه وان الصور الذي يحوي على صور العالم فجعلوا واسع القرآن اعلى وضيقه الاسفل من العالم وليس الامر كما زعموا بل لما كان الخيال كما قلنا يصور الحق فمن دونه من العالم حتى العدم كان اعلاه الضيق واسفله الواسع فاعلم ذلك والناس في وصف الصور بالقرآن على خلاف ما ذكرناه وبعد ما قررناه فتعلم ان الله اذا قبض الارواح من هذه الاجسام الطبيعية حيث كانت والعنصرية او دعها صورا جسدية في مجموع هذا القرآن النوري فجميع ما يدركه الانسان بعد الموت في برزخ من الامر انما يدرك بعين الصورة التي هو فيها في القرآن وبنورها وهو ادراك حقيقي ومن الصور هنالك ما هي مقيدة عن التصرف ومنها ما هي مطلقة كارواح الانبياء كلهم وارواح الشهداء ومنها ما يكون لها النظر الى عالم الدنيا في هذه الدار ومنها ما يتجلى للنايم في حضرة الخيال التي هي فيه وهو الذي يصدق رؤياه ابدا وكل رؤيا صادقة ولا تخطئ فاذا اخطأت الرؤيا فالرؤيا ما اخطأت ولكن العابر الذي يعبرها هو المخطئ حيث لم يعرف ما المراد بتلك الصورة وكل انسان في البرزخ مرهون بكسبه محبوس في صور اعماله الى ان يبعث يوم القيمة من تلك الصور في النشاة الآخرة والله يقول الحق وهو يهدي السبيل انتهى) وچون حقيقت صور معلوم كردى كيفيت ميدان صور محشور نشدن خلائق از قبور بر تو مخفى نخواهد بود اگر فراستى داشته باشى غرض كه بيرون آمدن خلائق اكنون از برزخ جز بدميدن اسرافيل در صور نيست وحشر منحصر در استقبال نباشد بيت گرچه موعود است محشر ليك هان نه پيرسد امروز هم غوغاى او چه والله يقول الحق وهو يهدي السبيل قوله پرشود محشر خلايق از رسيم نه رسيم بفتح اول

وکسر دوم استخوان بوسیده و کهنه شده و یعنی خلایق از زیر زمین زنده گشته در محشر پیشود قوله پس زعوش اندر بهشتستان رود ؛ ازینجا مقولهٔ حضرت مولویست و مراد از عرش در بیخا عرش روحانی است که عبارت از قلب است و عقل اول نیز مراد توان داشت و اگر از عرش در بیخا ملک مراد بود نیز میشاید چه بهشت جزوی است از اجزای ملک پس چاجرمی از عرش در بهشت رود قوله چشمه کرده از عنب در اجزا ؛ اجزا بکسر و بر شدن قوله آب بهر عام اصل و فرع را ؛ یعنی برای جمیع بیخها و شاخها قوله از برای طهر و بهر کرع را ؛ طهر بضم پاکی از حیض و جز آن و کرع بفتحتین بر کنار آب دهن بر آب نهادن و از چشمه بدهن آب خوردن و آب باران ایستادن قوله که چه میگوید فسون محراک را ؛ محراک بکسر نام اسرافیل ؑ و یعنی جنباننده و افسون کننده قوله پیش اسرافیل گشته او عبوس ؛ عبوس بفتح عین مهمله و ضم های موحده ترش رو قوله من ارمین تقلیب بوئی میبرم ؛ در بعضی نسخ بجای تقلیب تقلید واقع شده و نظر باین نسخه میر نورالله نوشته که تقلید قلاده بستن و بینمقام مراد تکلیف است انتهی و معنی نسخهٔ اولی آنکه بوئی میبرم که از تقلیب من آدم بظهور خواهد آمد و او مصدر گناه خواهد شد چنانچه مصرعهٔ ثانی بهمین معنی است قوله نهی کردی از قساوت سوی هوش ؛ یعنی هوش را از قساوت نهی کردی که سخت دل مباش قوله رحمت او بیحد و بیکران ؛ الخ اسرافیل ؑ کلام حق را که با هوش بوده است پیش حق نقل میکند یعنی هوش را از سخت دلی نهی کردی و گفتی که سخت دل مباش اگرچه در اطاعت امر ظاهر قصوری رود که این قصور در حضرت کریم که رحمت او بیحد و بیکرانست اعتباری ندارد یا معنی آن بود که هوش را از سخت دلی نهی کردی و گفتی که سخت دلی بگذار در رحمت و مهربانی بدست آر که خالق تو کریم و مهربانست و رحمت او بیحد و بیکران پس باید که با خلاق او تخلق باشی و این توجیه دوم را به بیت آینده ربط تمام است قوله سبق رحمت گشت غالب بر غضب ؛ الخ مقولهٔ اسرافیل ؑ است یعنی چون در باطن مامور برحمت شدم رحمت من بحکم سبقت رحمتی غضبی بر غضب من سبقت فرمود و غالب نمود

فرستادن عزرائیل ؑ ملک العزم والجزم را

قوله آن ضعیفه زال ظالم را بیاب ؛ ظلم خاک ازان روست که وی درین گریز بر نفس خود ظلم میکرد و نمیدانست که مسجود ملایک از وی بوجود خواهد آمد و سر او با فلاک خواهد رسانید قوله گفت آن تاویل باشد یا قیاس ؛ الی آخره تاویل تفسیر کردن و گردانیدن کلام از ظاهر بسوی جهتی که احتمال آن داشته باشد و اینجا بمعنی ثانی است یعنی انچه از آیهٔ کریمه والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس و امثال آن بر سبیل استلزام امر بحلم مفهوم می شود قیاس و تاویل است چرا که امر بحلم در انجا صریح مذکور نیست و مراکه امر کرد فتن قبضهٔ خاک شده است امر صریح است پس ترک صریح کرده در پی تاویل نمیرود قوله فکر خود را اگر کنی تاویل به ؛ یا کنی تاویل آن نامشتبه ؛ ضمیر آن راجع با مر صریح که در مصرعهٔ ثانی بیت بالاست و لفظ یا کنی بجای شنات تحتانیه است

نہ بنامی فوقانیہ یعنی فکر را تاویل کردن بہتر یا امر صریح را یعنی ظاہر است کہ فکر را تاویل کردن بہتر است و در بعضی نسخ کہ کنی واقع شدہ و تأمل واحد است قولہ منع کردن جان زحق جان کندنست ۔ منع باز داشتن قولہ من نیارم کرد وہمی بیچ بیچ ۔ وہمن بفتح ستے و ست کردن قولہ اینہمہ بشنید آن خاک نژند ۔ نژند با اول و ثانی مفتوح و بعضی با اول بکسور نیز خواندہ اند اندوہگین و افسردہ و پست و نشیب و خشمگین قولہ کیک کہ بود کہ بسوزم ز و گلیم ۔ کیک بفتح جانور یست خرد گزندہ و جہندہ کعب الاخبار گوید کہ عمرش زیادہ از پنجہزار سال بود بتازیش برغوث و ہند پسو خوانند

بیان مخلوقے کہ ترا از دوی ظلمے برسد

قولہ نیستم در وصف طاعت بین بین ۔ بین بین کلاہما بالفتح یعنی میانہ نیک و بد و میانہ دراز و کوتاہ و مسئلہ دو رفرہنگ یعنی متردد شدن میانہ دو چیز ہر قوم ساختہ یعنی میانہ طاعت و عصیان نیستم یا در طاعت متردد نیستم و در بعضے نسخ بیستم بجای موصولہ واقع شدہ بجای نیستم و معنیش ہمان باشد کہ شارحے نظر باین نسخہ نوشتہ کہ یعنی می ایستم میان صف طاعت و ازین صف تجاوز نمیکنم انتہی و آنچہ سید نور اللہ نظر بنسخہ اولی نوشتہ کہ متوسط بحال نیستم باینطریق کہ پارہ اختیار با خود داشتہ باشم انتہی سہو است قولہ برد تا حق تربت بی رای را ۔ تربت بضم خاک و بمعنی گور قولہ کہ ترا جلاد این خلقان کنم ۔ جلاد بفتح اول و تشدید لام پوست کشندہ و نمازیانہ زنندہ بر پوست و مراد سیرانندہ و جان ستان است و عزرائیل را جلاد خلق کردن برای آنست کہ چون دیگر فرشتگان چون قبض قبضۂ خاک از زمین نتوانستند و بر گریہ و زاری خاک شفقت و رحمت نمودند قبض جان از بدن نیز نتوانند مرد این کار نباشد مگر عزرائیل پس این خطاب حق بعزرائیل از راہ غضب و عتاب نیست بلکہ چون در یک خدمتش سرگرم یافتہ بخدمتی دیگر سرفراز ساختہ ای عزیز در اینجا اشکالی است و آن آنست کہ سہ فرشتگان دیگر در اطاعت امر حق تساہل نمودند و بمشاہدۂ گریۂ خاک در فرمان ایزد پاک عاصی شدند و حال آنکہ در حق ملایک لایعصون اللہ و یفعلون ما یؤمرون واقع شدہ و جواب این اشکال آن ست کہ سہ فرشتگان دیگر در ظاہر اولا بقبض قبضۂ خاک مامور شدند و در باطن ثانیا بکار کردن بمقتضای رحمت مامور گشتند چنانچہ از دو بیت گذشتہ کہ قول اسرافیل است ظاہر میشود کہ ۔ کز برون فرمان بدادی کہ بگیر ۔ عکس آن الہام دادی در ضمیر ۔ امر کردی در گرفتن سوی گوش ۔ نہی کردی از قساوت سوی ہوش ۔ پس ایشان از عصیان و ترک اطاعت فرمان منزہ و پاک اند و در فرمان برداری بحکم یفعلون ما یؤمرون چالاک پست تر تر فرستادن جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل بقبض قبضۂ خاک بر تو ظاہر میسازم اگر مشرب تحقیق داشتہ باشی با دل و جان خواہی شنید و اگر نہ جز انکار و تکفیر نخواہی ورزید پس بشنو کہ عناصر اربعہ چنانچہ بالا نیز گفتہ شد بظاہر ملایکہ مذکورہ اند پس در ابتدای خلقت جسم آدم آب کہ جبرئیل است با خاک در آمیخت و گل خود کرد و خاک بتاثیر آب صورت

جسم آدم نگرفت و همچنین از تاثیر روح خاک و باد که میکائیل و اسرافیل اند صورت جسمی پیدا نکرد و بعد ازان آتش که عزازیل است خاک را در صورت جسم آدم در آورد و همچنین است حال علقت فرزندان آدم که نبات جز بتاثیر آتش بکمال نمیرسد و در دیگ هم جز بتاثیر آتش قابل خوردن نمیشود و بعد اکل نیز هضم کردن و صورت منی بخشیدن کار حرارت است و بعد ازان آن منی را از صلب کشیدن و در رحم رسانیدن نیز هنر آتش است چرا که این کار کار شهوت است و شهوت از آتش و بعد قرار نطفه در رحم ظاهر است که آن از خون و علقه و مضغه و عظام جز حرارت رحم که میگرداند و کسوت گوشت و پوست بر عظام راکه میپوشاند والله یقول الحق و هو یهدی السبیل **قوله** از نب و قولنج و سرسام و سنان ؛ قولنج بضم اول و کسر سوم در رودهٔ و سرسام بکسر سوزش زبان و خلل دماغ و نوعی از علتی که از احتراق خون و فساد دماغ پیدا شود و آن علت در سر باشد و سنان بکسر آهن بن نیزه و سر نیزه و سنان هر چند که از امراض نیست لیکن چون از اسباب موت است در اینجا ذکر فرمودند و اگر مراد زخم سنان بود بحذف مضاف پس از جمله امراض باشد **قوله** از صداع تا شراوه از خناق ؛ وزکام و از جذام و از فواق ؛ صداع بضم در دسر و تا شراوه رسخ که از غلبهٔ خون بر روی بهم رسد و خناق مرضی که از غلبهٔ خون در حلق پیدا شود و جذام بضم جیم تازی و ذال معجمه مرضی که از انتشار سودا در بدن بهم رسد و مزاج اعضا را فاسد گرداند و اکثر بسقوط اعضا رساند و فواق بضم آنکه اهل هند هچکی گویند یعنی بیهوش شدن نیز آمده **قوله** سده و اسهال و استسقا و سل ؛ کسر و ذات الصدر و لوغ و درد دل شدهٔ بضم سین مهمله و تشدید دال بیماری که در رودهٔ و دماغ و غیر آن پیدا آید و آن بند شدن مجاری است و اسهال جریان شکم و استسقا بکسر آب خواستن و نام علتی که صاحب آن هر چند آب خورد تشنگی نرود و شکمش هر روز بزرگتر شود و سل بکسر علتی است مشهور که زخم کش بود که مردم را ضعیف و لاغر کند و کسر شکستگی و ذات الصدر و رم سینه و لوغ گزیدن مار و کژدم **قوله** چون خدا خواهد که مردی بفشرد ؛ این بیت با دو بیت دیگر مقولهٔ حضرت مولویست **قوله** چون قضا آید طبیب ابله شود ؛ و آن دوا در نفع خود گمره شود ؛ این بیت با بیت دوم مقولهٔ عزرائیل است مربوط بصرعهٔ اخیر بیت بالا که ؛ چون دوا پندیده و آن فعل قضاست **قوله** اصل بیند دیده چون اکمل بود ؛ این بیت مقولهٔ حضرت مولویست رح

جواب آمدن از حضرت عزت عزرائیل را

قوله نحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون این آیهٔ کریمه در سیپارهٔ قال فما خطبکم در سورهٔ واقعه واقع شده یعنی ما نزدیکتریم بدان محتضر از شما لیکن شما نمی بینید و نمیدانید علمای ظاهر در اینجا میگویند که آن قربت بعلم و قدرت و رویت است و اهل تحقیق میفرمایند که آن قربت بذات است با وجود قربت علم **قوله** گفت یزدان انگه باشد اصل و ان ؛ الی الیقین چون عزرائیل در ما سبق گفت که خلق مرا دشمن گیرند و حق سبحانه جواب داد که من امراض را پیدا آرم تا نظر ایشان را از تو بگردانم و باز عزرائیل گفت که بعضی بندگان هستند که حجاب امراض را بر دارند و مرگ را از من بینند حق سبحانه و تعالی میفرماید

که آنکه چشم او بر چهرهٔ اصل مفتوح باشد او ترا هم نه بیند تو در نظر او پرده بیش نه مرگ را نه بیند مگر از تقدیر من پس هیچکس ترا دشمن نگیرد نه عوام نه خواص قوله و انگه ایشان راشکر باشد اجل ؛ چون نظر شان ست باشد در دل ؛ دول بکسر اول و فتح دوم و قیل بضم اول و فتح دوم جمع دولت و لفظ انگه در مصرعهٔ اول بکاف فارسیست بمازده یعنی آنگاه نه مرکب بلفظ آن و کاف تازی بیان و مصرعهٔ ثانی در معنی مقدم است بر مصرعهٔ اول و این بیت وجه دوم است برای عدم دشمنی خواص بعزرائیل بر طریق ترقی و حاصل آنکه چون نظر خواص منست و دولت سرمدی است مرگ را شیرین دارند و ترا دشمن نشمارند یعنی دشمنی خواص هرگز متصور نیست اگرچه بالفرض ترا در میان بینند و اگر لفظ آنگه را مرکب از لفظ آن و کاف بیان شمارند هم درست مینماید و در بیصورت تقریرش آن بود که خواص ترا دشمن نخواهند و شت برای دو وجه یکی آنکه پیش ایشان تو هم پردهٔ دوم آنکه ایشان را اجل شیرین مینماید قوله برج زندان را شکست ارکانئ ؛ الخ مصنفش همانست که شارحی نوشته که کافی کنندهٔ کان حاصل آنکه کنندهٔ کان اگر برج زندان در شکست دل زندانی از وی کی رنجد قوله آن رخام خوب و آن سنگ لطیف ؛ برج زندان را بهی بود و الیف ؛ رخام بضم رای مهمله و بخای معجمه سنگ سفید و نرم و سنبه بکسر تین نیکوئی و بفتح اول روشن و اینجا بکسر تین است یعنی زندان را باعث خوبی بود و الیف بفتح الفت و دوستی گیرنده و خوگر و انچه شارحی لفظ بهی را بفتح اول پنداشته سهو است چرا که بفتح اول چسپان نمیشود و هر چند که از روشن خوب و زیبا مراد داشته لیکن این اراده اش چندان فائده نبخشیده کما لایخفی علی من له تامل قوله زندانی نگوید این فشار ؛ فشار بضم هزیان و بیهوده و بمعنی دشنام نیز آمده قوله کاین طلب در تو کرد و کان خدا ست بکردگار با اول بکسر و ثانی مفتوح رهون باشد قوله میزند جان در جهان آنگون ؛ یعنی عالم ارواح که صاف و لطیف و روشن است قوله لغرة یالیت قومی یعلمون ؛ اشارتست بآیهٔ کریمه که در سورهٔ یس در سیپارهٔ و مالی لا واقع شده یعنی ای کاشکی قوم من بدانند مرا قوله فی السماء رزقکم روزی کیست ؛ اشارت ست بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ حم در سورهٔ والذاریات واقع شده فی السماء رزقکم و ما توعدون یعنی در آسمان است روزی شما و چیزی که بآن وعده کرده شده اید

در بیان دخامت چرب و شیرین دنیا الخ

قوله الجوع طعام الله الخ یعنی گرسنگی طعام خداست عزوجل و زنده میکند بآن ابدان صدیقان را یعنی در گرسنگی میرسد طعام خدای عزوجل و قوله قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ابیت عند ربی الحدیث یعنی فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که شب گذراندم من نزدیک پروردگار خود طعام سیخوراند مرا و آب می نوشاند مرا و قوله عزوجل یرزقون فرحین این آیهٔ کریمه که در سورهٔ آل عمران در سیپارهٔ لن تنالوا واقع شده یرزقون فرحین بما آتیهم الله یعنی رزق داده میشوند در حالتی که خورسند اند بچیزی که داده است ایشانرا خدا یتعالی قوله گر هزاران رطل لوتش می خوری ؛

رطل بفتح و قیل بکسر دوازده اوقیہ است و اوقیہ چہل درہم و جام شراب و پیمانہ و اینجا یا بمعنی اخیر است یا بمعنی اول لیکن بمعنی اخیر اولی است قولہ کہ نہ حبس باد قولنجت کند ؛ چار میخ معدہ آہنجت کند ؛ چار میخ بستن چہار دست و پای و آہنج بمد ہمزہ و فتح ہا و سکون نون قصد و آہنگ و یعنی کشیدن و کشیدہ و انداختن و اندازندہ و معنیش ہمانست کہ محمد رضا نوشتہ کہ حاصل آنکہ ترا غذای روحانی نہ حبس باد و قولنج کند و نہ پای بند معدہ کشیدن گردانند و معدہ کشیدن در زیر بار طبل شکم در آمدن باشد قولہ گر خوری کم گر سنہ مانی چو زاغ ؛ الخ این بیت با بیت آینده در وصف طعام دنیاست ناظر بمصرعۂ اول بیت بالا کہ ؛ دار ہی زین روزی ریزہ کشیف ؛ قولہ کم خوری خوی بد خشکی دوق ؛ پر خوری شد تخمہ را تن تحق ؛ دوق بکسر و تشدید زمتی است معروف کہ حاصلش روز بروز بکاہد و لاغر و ضعیف گردد و اینجا مراد لاغری است و تحمہ بتازی ناگواریدن طعام باشد کہ آنرا ہیضہ نیز خوانند قولہ باش در رہ زہ شکیبا و مصر ؛ الخ مصر بضم اول و کسر صاد مہملہ مع التشدید ثابت ایستادہ بر چیزے و لفظ شکیبا و مصر شاید کہ حال بود یعنی در روزہ و مبدم قوت خدا را منتظر باش در حالی کہ شکیبا و مصر ہستی و شاید کہ حال نبود و در ہیصورت ہر مصرعہ کلام تام باشد و مصرعۂ ثانی بحذف عاطف معطوف بود بر مصرعۂ اول و لفظ باش در آخر مصرعۂ ثانی محذوف باشد یعنی در رہ شکیبا و مصر باش و دمبدم قوت خدا را منتظر باش قولہ وز مجاعت منتظر در حبست وجوہ ؛ مجاعت بفتح گرسنہ شدن و گرسنگی

جواب مغفل کہ گفتہ است خوش بودی ہمچنان اگر مرگ نبودی

قولہ کہ نیز یدی جہان ہیچ ہیچ ؛ کہ بفتح کاف تازی است بہ ہمزہ یعنی بکاہ نیز یدی قولہ خرمنی بودی ہشت افراشتہ ؛ الخ یعنی جدا شدن روح ہمرگ از تن مثل جدا شدن گندم است از خرمن قولہ عقل کاذب ہست خود معلوم تین ؛ اینجا مقولہ حضرت مولویست قولہ زندگی را مرگ بیند آن غبین ؛ غبین بفتح ضعیف رای و زیان زدہ قولہ آنچنان کہ ہست در خدعہ سرا ؛ خدعہ بضم فریب یعنی سرای فریب قولہ در میان دولت و عیش و کشاد ؛ کشاد با کاف عجمی مضموم اینجا بمعنی خوشی است قولہ زین مقام ماتم و تنگین مناخ ؛ مناخ بفتح جای خواب کردن و فرود آمدن گاد قولہ ور نکردے زندگانی سیر ؛ الخ مربوط است بہ بیت بالا کہ ؛ مرگ را تو زندگی پنداشتی ؛ الخ و مقولۂ آن شخص است کہ عالم را بی وجود مرگ مثل خرمن ناکوفتہ میگفت خطاب با آنشخص کہ مرگ را خوش نے کرد و جہان را بی وجود مرگ خوب میشود

فیما یرجی من اللہ تعم معطی النعمۃ قبل الاستحقاق وہو الذی ینزل الغیث من بعد ما قنطوا ورب بعبد یورث قربا ورب معیشۃ میمونۃ ورب سعادۃ تاتی من حیث یرجی النقم لیعلم ان اللہ یبدل سیاتہم حسنات

یعنے در بیان چیزی کہ امید داشتہ میشود از خدا تعالی کہ عطا کنندۂ نعمت است پیش از استحقاق و او آن کسی است کہ فرو می فرستد باران را بعد از آن کہ نا امید شدند بندگان و بسا دوری است کہ سبب نزدیکی است و بسا گناہ است کہ مبارک است و بسا سعادت است کہ می آید از جائے کہ امید داشتہ می شود عقوبت تا دانستہ شود کہ خدا تعالی

بدل میکند بدیها را بنیکی ها قوله پای کش خود شناسند در ظلم بضم اول وفتح ثانی جمع ظلمت قوله صبح حشر کوچک است ای مستجیر بمستجیر بضم پناه جوینده قوله چون عزا نامه سیه یا بد شمال بعزا بفتح سال سخت وسختی وصبر کردن بر مصیبت یعنی هیچ لباس اهل عزا نامهٔ سیاه بدست چپ یا بد و نامهٔ سیاه عبارت از نامهٔ که جزبدی در وی مکتوب نبود قوله رگ اصغر مرگ اکبر رازدود بزدودن بکسر پاک کردن چنانکه دل را از غم و آینه و شمشیر و امثال آن را از زنگ یعنی از زنگ خفا و پوشیدگی زدود ای ظاهر ساخت پس مراد لازم زدودن است قوله در هندس بین خیال خانهٔ هندس بضم یکم وکسر چهارم مشدد و اندازه کننده و اندازه گیرنده و نویسنده و حکیم و دانا و باریک بین و اینجا بمعنی اخیر است قوله نقد نیکو شادمان و تازو نازه بمعنی اول تازه است بمثناة فوقانیه مخفف تازه و دوم نازنین ای بانازو شاید که هر دو لفظ بتا باشد برسبیل تاکید قوله نقد قلب اندر زحیر و در گداز بزحیر بفتح نالیدن و سختی نفس کشیدن و پیچیدن شکم و رنجیدن شکم قوله بازمانده دیدها در انتظار بتا که نامه ناید از سوی یسار بمعنی دیدها انتظار نامهٔ یمین میبرد و میخواهد که نامه از سوی یسار نیاید یا معنی آن بود که تا وقتی که نامه از سوی یسار نمی آید منتظر نامهٔ یمین میباشد قوله چشم گردان سوی چپ و سوی راست بزانکه نبود بخت نامه راست کاست بیعنی چشم سوی چپ و راست میگردد بگمان آنکه بخت نامه راست داشته باشد و بخت نامه راست کم و کاست نپذیرد قوله تسخر و خنبک زدن بر اهل راه بتسخر بوزن عنبر بزل و فارسیان بوزن تفعل استعمال کنند و خنبک با اول مضموم بثانی زده برهم زدن دست باشد باصوتی بنوعی که از ان صدا برآید و مراد برهم زدن دست است از راه تسخر و لاغ قوله پس روان گرد و بزندان سعیر بسعیر بفتح در کهٔ چهارم از دوزخ از جمله سفت در که آتش افروخته و سوزنده قوله بهیده چه سول مولی میزنی بسول بضم یعنی درنگ کردن در کارها و باز گشت و امر از بودن حکیم اسدی گوید بیت زیان بشد شاد و گفتا بسول بهمه کارهای جهان بشد شمول بدنار است و حرامزاده و معشوق زن و اینجا بمعنی اول است و بمعنی دوم و سوم نیز میتواند قوله از ورای راست باشی یا عتو بعتو بضم از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن قوله من همیشه معتمد بودم بر آن بیعنی چون خلعت هستی از تو یافتم و هستی خود را پرتو هستی تو بلکه عین آن دریافتم و دانستم که فاعل خیر و شر تو ئی نه من که نسبت فعل به بنده هیچ نسبت تکلم است بدهن و هستی تو از شر و بدی مبرا است و هر فعلی که از تو بوجود آید حسن و زیباست همیشه بر آن هستی معتمد بودم و بر عصیان که بظاهر منسوب بمن بود نظر نمودم پس ضمیر آن راجع بهستی است نه برایگان دادن قوله لاابالی مرکسی رشد مباح بکش زیان نبود زجرم و از صلاح بهٔ اشارت است بحدیث شریف که فرموده است رسول صلی الله علیه وسلم حکایة عن الله که خلقت هولاء للجنة ولا ابالی وخلقت هولاء للنار ولا ابالی یعنی آفریدم این جماعه را برای بهشت و هیچ باک ندارم و آفریدم این جماعه را برای دوزخ و هیچ باک ندارم قوله تا نماند جرم و زلت بیش و کم بزلت بفتح زای معجمه لغزیدن قوله کیمیا بصلح لکم اعمالکم بهٔ

اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ احزاب در سیپارهٔ دهم واقع شده یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و قولوا قولا سدیدا یصلح لکم اعمالکم و یغفر لکم ذنوبکم یعنی ای آن کسانیکه ایمان آورده بترسید از خدا و از ارتکاب گناه و بپرهیزید از ایذای پیغمبر او و بگوئید گفتنی راست و درست و نه راستی مکنید تا بصلاح آرد خدایتعالی برای شما کردارهای شما را یعنی آنرا اصلاحیت قبول دهد و بران ثواب مترتب سازد و بیامرزد برای شما گناهان شما را قوله کرکی واز قذر آگنده ٭ قذر بالتحریک پلید

قصهٔ ایاز و حجره داشتن او و از جهت چارق و پوستین

قوله پوستین و چارقی آویخته ٭ چارق با جیم پارسی وضم را یک نوع کفشی است که صحرائیان پوشند قوله میرود هر روز در حجره خلاء خلا بفتح در خلوت شدن و خالی شدن و میانهٔ آسمان و زمین و بکنایت خالی و جای استنجا گویند قوله اندر انبار زر و سیم و خمره است ٭ خمره بضم خای معجمه خم کوچک قوله هر چه یابی مرتر انیماش کن ٭ بفتح با اول مفتوح یعنی تاراج و نام شهریست از ترکستان منسوب بجز برویان قوله هر یکے همیان زر در کش کنیم ٭ کش بکاف تازی مفتوح گوشهٔ بغل و سینه و نام شهریست و بفتح کاف فارسی خوش و رعنا و اینجا بکاف تازیست قوله چه محل دارد بپیش آن عشیق ٭ لعل و یاقوت و زمرد یا عقیق ٭ عشیق فعیل است یعنی معشوق و ضمیر آن راجع بایاز یعنی او که معشوق سلطانست لعل و یاقوت پیش او چه محل دارد و شاید که یعنی عاشق باشد پس ضمیر آن راجع بسلطان بود یعنی لعل و یاقوت پیش سلطان چه محل دارد که از محبوب خود دریغ فرموده باشد و از دست تصرف او باز داشته قوله پاک میدانستش از هر غش و غل ٭ غش بکسر و قیل بفتح خیانت و آب تیره و کدورت و غل بکسر خیانت و کدورت و کینه و کینه در شدن قوله هفت دریا اندرو یک قطره ٭ الخ این بیت و ابیات لاحقه مثل ابیات سابقه مقولهٔ سلطان محمود در مدح ایاز چنانچه شارحی نوشته و انچه محمد رضا نوشته که مقولهٔ مولویست که از ایاز انتقال کرده خاص خدا راستایش مینماید انتهی سهوست و منافی با بیات سابقه و لاحقه که ٭ شاد شاهانست بلکه شاه ساز ٭ از برای چشم بد ناشش ایاز ٭ قوله قطرا بیش یکبیک مینا گراند ٭ مینا بکسر اول دیای معروف کیسه و آبگینه و اینجا بمعنی اولست قوله چشمهای نیک هم بروی بد آید الخ یعنی چشمهای نیک از راه غیرت میخواهند که حسن او که بیحد بهست از عالمیان مخفی ماند پس کار چشمهای نیک مشابه کار چشم بد باشد که زوال دولت میخواهد قوله من سر بر هاه سه روز ای صنم ٭ از اینجا تا آخر سرخی مقولهٔ حضرت مولویست و انتقال از مقولهٔ سلطان بمناسبت قباوریدن که شیوهٔ دیوانگانست و دو بیت اول سرخی آینده که ٭ قصهٔ محمود و اوصاف ایاز ٭ الی آخرها دو گواه عادل اند برین که این ابیات مقولهٔ حضرت مولویست و حکم این بیت مبنی بر قاعده است که صاحب جنون را سر بر هاه سه روز جنون در طغیان میباشد پس بنا بر این قاعده اشعار میفرمایند که ذکر اوصاف ایاز که در حقیقت ذکر اوصاف محبوب حقیقی است یاذکر عشق محمود و ایاز که یاد از عشق حقیقت میدهد مرا بر سر دیوانگی

آورد و امروز که این داستان بر زبان راندم اول روزهای دیوانگی من است قوله روز پیروز نیست نی پیروزه است محمد رضا نوشته که روز دیوانگی را میستاید که روز فتح و فیروز نیست و ازین ترقی کرده میگوید که روز فیروزی نیست بلکه فیروزه است زیرا که فیروزه را خواص بسیار باشد از نعیمت که صلحا تیمناً و تبرکاً انگشتری فیروزه را با خود نگاه دارند انتهی و شارحی نوشته که روز دیوانگی و جنون از ایام فوز و فیروزی است نه چون فیروزه که جمادی بیش نیست و تقریر محمد رضا بصواب نزدیکتر است قوله و بمدم او و اسر این سه بود ؛ پس هر دم جنون او در طغیان باشد

بیان آنکه انچه بیان کرده میشود صورت قصه است

قوله از خراج امید برده شد خراب ؛ یعنی از خراج امید قطع کن که ده خراب شد قوله کیف یاتی النظم لی و القافیه ؛ بعد ما ضاعت اصول العافیه ؛ یعنی چگونه بیاید نظم مرا و قافیه بعد ضائع شدن اصل عافیت قوله ما جنون واحد لی فی الشخون ؛ بل جنون فی جنون فی جنون ؛ شخون بضمتین جمع شخن که بفتحتین بمعنی اندوه و حاجت است یعنی نیست جنون واحد مرا در اندوهها بلکه جنون در جنون در جنون است قوله ذاب جسمی من اشارات الکنی ؛ منذ غایت البقاء فی الفنا ؛ یعنی گداخت جسم من از اشارات مخفی ازان وقت که معاینه کردم بقا را در فنا قوله ای ایاز از درد تو گشتم چو موی ؛ ایاز کنایت از محبوب حقیقی است سبحانه قوله تن چو اصطرلاب باشد ز احتساب ؛ اصطرلاب بضم ترازوی آفتاب و آن طاسی و حلقه است که بدان موازنه ساعات معلوم میشود و وجه تسمیه بانخلاف اقوال است و در اول گذشته است فتذکر قوله کو جهان سبلت چرا مالیدهٔ ؛ یعنی جهان را انچه تو بخیال آورده نهانست جهان حقیقت در چیزی دیگر است یعنی تجلیات اسما و صفات حق است سبحانه قوله ذره از عقل و هوش ار بانست ؛ الخ چون ابیات بالا که ؛ ای ایاز از درد تو گشتم چو موی ؛ الی آخرها مبنی از سر توحید که مقبول عقل نیست املا فرمودند در بیخا میفرمایند که این گفتار پریشان از انست که ذره عقل و هوش با من نیست قوله پس گناه من درین تخلیط چیست ؛ تخلیط آمیختن و فساد انگندن در کاری قوله فی گناه او رست که عقلم ببرد ؛ لفظ فی برای تاکید نفی گناه است از خود که در مصرعه ثانی بیت بالا فرمودند و انیصرع از مقام ناز است که در انجا بی ادبی عین ادب و نیاز است قوله یا مجیر العقل فتان العجی ؛ ماسواک للعقول مرتجی ؛ عجی بکسر و الف مقصوره خرد یعنی ای پناه بخش عقل و آزماینده خرد نیست جز تو مر خردها را امید گاهی قوله ما اشتهیت العقل بذ جنستنی ؛ ناشتهی الحس بذ زینتنی ؛ یعنی آرزو نبردم عقل را ازان باز که دیوانه ساختی تو مرا و حسد نکردم حس را یعنی خواهش شعور نکردم ازان زمان که زینت دادی مرا بدیوانگی و در بعض نسخ بجای حس حسن بنون آمده قوله هل جنونی فی هواک مستطاب ؛ قل بلی و الله بجزیک الثواب ؛ یعنی آیا هست دیوانگی من در دوستی تو پاکیزه بگو آری و بگو الله تعالی جزا دهد ترا ثواب ای پاداش نیک قوله گر تبازی گوید دربارسی ؛ فاعل گوید حق سبحانه و این بنا بر آنست که خود را در خیالات عین حق می بینند و گفته خود را گفته او میدانند و ارجاع ضمیر او بسوی

حق سبحانه نیز همین باعتبار است و نظر همین دو بیت است که در بیت ثالث میفرمایند که بار دیگر دیوانه وار آمده ام و شاید که فاعل گوید درین بیت و مرجع ضمیر او در بیت ثانی عاشق باشد چون در ابیات بالا که بزبان تازیست حال عشق خود را در پیش حق سبحانه بیان فرمودند در اینجا میفرمایند که سخن عاشق غامض و دقیق است ادراک آن کار هر کس نیست و در اینصورت بیت ثالث نظر بمصرعهٔ اولی بیت بالا باشد که چون گناه او رهست که عقلم ببرد چه که در انجا گناه را با سبحانه از راه ناز نسبت فرمودند

حکمت نظر کردن در چارق و پوستین که فلینظر الانسان مم خلق

این آیهٔ کریمه در سیپارهٔ عم در سورهٔ والطارق واقع شده فلینظر الانسان مم خلق خلق من ماء دافق یخرج من بین الصلب والترائب یعنی پس باید که نظر کند آدمی که از چه چیز پیدا کرده شده پیدا کرده شده است از آبی جهنده که بیرون می آید از میان استخوان پشت و استخوانهای سینه قوله صد هزاران قرن پیشین را همین ۵ قرن بچند معنی آمده اینجا یعنی کروه است قوله شد غاز یلی از ین بستی بلیس ۵ بلیس مخفف ابلیس یعنی ناامید از رحمت خدا یتعالی از ابلاس که ناامید شدن از رحمت حق باشد قوله من ز آتش زاده ام او از وحل ۵ وحل بفتحتین خلاب یعنی گل نرم و در میان گل ولای افتادن و بفتح یکم و سکون دوم مثله قوله صد عالم بودم و فخر زمن ۵ ابلیس میش از وجود آدم صد عالم بود یعنی در ملائک ارضی چه نفس حیوانی سر گروه قوای حیوانی ست و بعضی گفته اند ابلیس و هم مراد دارند میگویند که وهم در حیوانات بجای عقل است در انسان که تدبیر امور آنها و ابسته بدست و کارفرمای حواس حیوانی است نزد اهل تحقیق ابلیس همین نفس ست چنانچه در دفتر دوم و سوم در یافتی

در بیان کریمهٔ خلق الجان من مارج من نار و در حق ابلیس گفت انه کان من الجن ففسق عن امر ربه

آیهٔ کریمهٔ اول در سیپارهٔ قال فما خطبکم در سورهٔ رحمن واقع شده و آیهٔ کریمهٔ دوم در سیپارهٔ سبحان الذی در سورهٔ کهف یعنی آفرید خدا پریان را از زبانه آتش و بعضے گفته اند پریان را از زبانه آتش و باقی پریان را موجود گردانید بطریق توالد و تناسل همچو فرزندان آدم و ترجمه آیهٔ دوم آنکه دیو ابلیس بود از جن یعنی قوم نبی الجان یا جن گروهی اند از ملائکه که از آتش آفریده شده اند و ابلیس از ایشان بود و غیر ایشان از ملائکه مخلوق اند از نور پس برون رفت از فرمان پروردگار خود بسبب ترک سجود آدم قوله شعله میزد آتش جان سفیه ۵ سفیه بفتح سین و کسر فا سبک و کمینه قوله در کمال صنع پاک مستحث ۵ علت حادث چه گنجد یا حدث ۵ مستحث بضم میم و فتح حای مهمله برانگیخته شده و بکسر حا برانگیزنده و اینجا بهر دو وجه میتوان خواند و حدث بفتحتین چیز نو پیدا شده و مردو نو خاسته و بیوضوئی و پلیدی و اینجا یعنی اولست و یعنی اخیر هم میتوانند یعنی پلیدی حدث قوله عشق دان ای فندق تن دوستت ۵ الخ ربط این بیت با قبل بلفظ مغز و پوست باشد و فندق بکسر اول و ضم سوم میوه ایست معروف مانند کنار و مراد از عشق ذات الله و مصرعهٔ اول خبر است بصورت امر و مصرعهٔ ثانی دلیل حکم مصرعهٔ اول یعنی ای فندق تن عشق دوست تست چرا که اثر دوستی عشق است که جان تو مغز تر است بجوید و پوست تر است بکوبد حاصل آنکه مغز که عبارت از عشق است جان را بسوی خود کشیده است تا جان طالب وجویای او گردیده و آنچه میفرماید الله

نوشته که ای فندق تن عشق را دوست خود بدان و این مضمون بمصراع ثانی شرح یافت که عشق که جان تست مغز تراهیچ بد و پوست تراهیچ بد انتهی تفسیر مصرعهٔ اول صواب است و مصرعهٔ ثانی را تفسیر مصرعهٔ اول گفتن و از جان عشق مراد داشتن خطا اگر از جان عشق مراد دارند پس از مغز کدام چیز اراده نمایند پس مراد از جان همین مدوح است و مراد از مغز عشق چنانچه از تقریر فقیر دریافتی و وجه اطلاق مغز بر عشق ظاهر است و آنچه محمد رضا نوشته که ای آنکه فندق تن دوست تست عشق جان خود بدان که آن عشق مغز تراهیچ بد و پوست تراهیچ بد و نابود میگرداند انتهی سهو است چه خطاب بفندق تن است بصفات چنانچه مصرعهٔ ثانی دال بر نسبت چه مغز و پوست مناسب فندق تن است و با وجود این در افادهٔ معنی هم لیست است چنانچه بر صاحب ذوق پیدا است و آنچه شارحی دیگر نوشته که یعنی ای آنکه فندق تن دوست تست عشق را بدان که بد نیست او پوشت جانست جو بد مغز و کو بد پوستست بچه بی دانست عشق این جست و جو جا نزا امکان نیست انتهی در خطاب بصاحب تن مثل توجیه محمد رضا است و در افادهٔ معنی از و پست تر چنانچه بر اهل ذوق پیدا تر است قوله داود بدنا جلود آ پوستش ✤ اشارتست بآیهٔ کریمه که در سورهٔ نساء در سیپارهٔ والمحصنات واقع شده کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب یعنی هرگاه پخته شود یا بسوزد پوستهای ایشان بآتش بدل کنم برای ایشان پوستهای غیر ان که پخته و سوخته شده و این تبدیل در هر ساعتی صد بار باشد تا بچشند عذاب را و حرف یا در لفظ دوزخی یای نازی است برای نسبت و ضمیر شین در هر دو مصرعه راجع بدوزخی یعنی اهل دوزخ که پوست تن دوست اوست حق سبحانه او را پوست بعد پوست میدهد تا گرفتار عذاب باشد پس نسبت دادن بسوی بدلنا جلودا اوراپوست بعد پوست میدهد پس بحذف مضاف باشد و آنچه محمد رضا حرف یا را که در لفظ دوزخی است یای پارسی خوانده و نوشته که آتش جهنمی که پوست تن ما برای سوختن دوست می دارد حکم آیهٔ کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب پوست تن را برای سوختن باو داده نه مغز آنرا انتهی لایعنی است و موجب ارتکاب ایهامی سهو در خواندن حرف یا است که آنرا یای پارسی خوانده و شارح دیگر نیز قدم بر قدم مشار الیه است قوله معنی دوم مغز بر آتش حاکم است و لیک آتش را قشورت بیزم است پس اگر دوست و جویای مغز باشی از آتش دوزخ غم نداری و اگر دوست پوست باشی سوختن را سزاوار قوله تا چو مالک باشی آتش را کیا پذیرا بکاف تازی مکسور پادشاه پادشاهان و هر یک از عناصر اربعه و یعنی پاکیزه و اینجا بمعنی اولست قوله لاجرم چون پوست اندرود و ده با دو ده با اول مضموم و واو معروف کرم و دود مان و دود و چراغ که بحمت ساختن سیاهی بگیرند و عذوبیت را نیز گویند و اینجا بمعنی اول است و پوست اندر یعنی در پوست ای مانند کرمی در پوست که بسبب بودن در پوست بآتش میسوزد و شاید که بمعنی سوم باشد و مراد مطلق دود بود و از آن آتش اراده فرموده باشند از قبیل ذکر لازم و اراده ملزوم یعنی چون پوست بر پوست افزوده و سراسر پوست گشته

کاجرم همچو پوست در آتشی قوله تعرق آن کبر را کردن زنی است ؛ کبر بکسر کاف تازی وسکون دوم بزرگ شدن وبزرگی وبکاف فارسی مفتوح ثانی زده مغ را گویند واینجا بکاف تازی است وهمچنین در مصرعهٔ ثانی بیت دوم چنانچه مصرعهٔ اول بیت مذکور وکذا مصرعهٔ اول بیت سوم دال برانست یعنی کبری که از تن پروری حاصل آید وهر او صاحب کبر است بحذف مضاف یا بطریق مبالغه بود از قبیل زیدٌ عدلٌ قوله این تکبر چیست غفلت از لباب ؛ لباب ولب بضم خالص هر چیزی قوله شد زدیدلب جمله تن طمع ؛ خوار وعاشق شد که ذل من طمع ؛ الی البیتین قول حضرت امیرالمومنین علی مرتضی است کرم الله وجهه ذل من طمع وعز من قنع یعنی خوار شد کسی که طامع گشت وعزیز شد کسی که قانع گردید حضرت مولوی رحمه می فرمایند که هرچند طمع در امور دنیا مذموم است وقناعت محمود لیکن کار دین بالعکس است قوله کبر زان جوید همیشه جاه ومال ؛ کبر درین مصرع بدلالت مصرعهٔ ثانی بیت آینده با وجود اقتضای لفظ جاه ومال نیز بکاف تازی است بیکی از دو وجه که بالا گذشت قوله پیشوا ابلیس بود این راه را ؛ کو شکار آمد شبیکه جاه را ؛ شبیکه وشبکه لغت اول بفتح ولغت ثانی بفتحتین دام یعنی در دام جاه اول ابلیس شکار شده بسبب عدم سجود از راه تکبر یا بگو که این راه مرخلق را او نموده واز لفظ پیشوا هریک از معنیین اراده میتوان کرد واگر مجرع هر دو معنی اراده کرده آید هم می شاید قوله یعنی این غم بر من از غدر وی است ؛ غدر بفتح غین معجمه وسکون دال مهمله بیوفائی کردن قوله بعد ازان خود قرن بر قرن آمدند ؛ قرن اینجا بمعنی گروه است قوله هر که بنهد سنت بدای فتی ؛ تا در فتنه بعد او خلق از غی ؛ جمع گردد بروی آن جمله بزه ؛ کوسری بود است وایشان دمغزه ؛ غی بفتح وبالف مقصوره کوشش وبزه بمعنی گناه ومعنی شخص مسکین نیز نوشته اند ودم غزه با اول مضموم ثانی زده وغین معجمه مفتوح بیخ دم واستخوان میان دم را گویند وآزار مغازه نیز خوانند درین دو بیت اشارت است بحدیث شریف من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها ومن سن سنة سیئة فله وزرها ووزر من عمل بها یعنی کسی که راه نها وراه نیک پس مراورا است اجر آن واجر کسی که عمل کرد بآن وکسی که راه نها وراه بد پس مراورا است گناه آن وگناه کسی که عمل کرد بآن قوله چون ایاز آن چارقش مودود بود ؛ مودود دوست داشته شده قوله هست مطلق کارساز نیستی است ؛ کارگاه هست کن جز نیست چیست ؛ مراد از نیستی درین بیت فنای ارادی است نه عدم که پیش از وجود بوده وهمچنین مراد از نیست فانی فی الله است چون در بیت بالا فرمودند که آدم بسبب انکسار ونیستی محمود العاقبت شد در اینجا می فرمایند که مقبولیت آدم بسبب انکسار برای آنست که در جناب حق هستی وهست را گداز ارزش است ونیستی ونیست را نوازش است هر که خود را فنا نماید او در وی درآید وهستی خودش عطا نماید ومظهر صفات کمال خود گرداند واهل عالم را فیض بواسطهٔ او رساند قوله یا نهالی کاو راند مغرسی ؛ مغرس بفتح وغین معجمه جای درخت نشاندن قوله تو براو موضعی ناکشته باش ؛ یعنی در زمین جان ودل تخم هستی موهوم مکار وآنچه محمد رضا نوشته که یعنی فکر دارا ده بخود راه

و منتظر ارادة الله باش انتهی ربطے باسبق ندارد قوله کاغذ اسپید نا نبوشته باش یعنی بر صفحهٔ جان و دل خود هستی موهوم منویس قوله تا مشرف گردی از نون و القلم ۞ الی آخره مصرعهٔ اول اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ نون واقع شده نون والقلم و مایسطرون ما انت بنعمة ربک بمجنون یعنی سوگند بماهی که زمین بر پشت اوست و بعضی گفته اند سوگند بدوات و بقلم اعلی که از نور است و طول او ما بین السماء و الارض و دیگر سوگند میخورد بانچه می نویسند حفظه از احکام وحی بانچه ایشان را فرماید که نیستی تو ای محمد صلعم بنگاهداشت نعمت پروردگار خود دیوانه بسبب آنکه انعام کرد خدا تعالی ترا کمال عقل و معرفت جواب و لیه مغیره است که آنحضرت را میگفت معلم مجنون حاصل آنکه صفحهٔ جان و دل را از رقم غیر و نقش باطل کنه نیستی موهوم تست پاک دار تا قلم اعلی حروف اسرار بروی نویسد و این بیت نشر غیر مرتب بیت بالاست قوله پس ظلمنا در دسازی برو لا بکسر و سکون و یاری و در فرهنگے بفتح بمعنی محبت و نصرت و تواتر مرقوم ساخته و در اینجا اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ و لو اننا در سورهٔ اعراف واقع شده قالا ربنا ظلمنا انفسنا و ان لم تغفر لنا و ترحمنا لنکونن من الخاسرین یعنی گفتند آدم و حوا علیهما السلام ای پروردگار ما ستم کردیم بر نفسهای خود بدین نافرمانی و اگر تو نیامرزی گناهان ما را و نبخشائی هر آینه باشیم از زیانکاران قوله دور این خصلت ز فرهنگ ایاز ۞ مقولهٔ سلطانست و رجوع بابیات سابقه که ۞ باز گفتے و دور از ان خوی و خصال ۞ الخ و انچه محمد رضا مقولهٔ حضرت مولوی رض خیال کرده و نوشته که بالا گذشت که از ایاز مردخدا مراد است انتهی غلط کرده است و بالا هم بر غلطی او آگاه نموده ایم

در معنی آنکه ارنا الاشیا کما هی

قوله تا پدید آید سگالشهای او پسگالش بکسر سین مهمله اندیشه کردن قوله که بقذف زشت من طیره شود ۞ قذف بفتح اول و سکون دوم نکوهیدن فحش گفتن و بانگشت سنگ انداختن و طیره بکسر و قیل بفتح خشم و غضب و خجالت و عیب و فال بد و سبکساری و مراد خشگین قوله بتلا چون دید تا و بلات رنج ۞ بر دو بیند کی شود او مات رنج ۞ تا و یل تفسیر کردن و گردانیدن کلام از ظاهر بسوی جهتی که احتمال آن داشته باشد یعنی بیماری که نظر بر ظاهر رنج نکند و سترزا و ریاد بر رنج را بر دو بیند نه مات قوله صاحب تاویل ایاز صابر است ۞ در اینجا نیز محمد رضا بالغلط از ایاز مردخدا مراد داشته و نوشته که هر که بر ظاهر آشنا ندید و بر حقیقت نظر کرد مردخدا است انتهی غرض که در تاویل بعید افتاده است و ندانسته راهنمای ابیات آینده را در اینجا هم بگوش بیهوش خود جا نداده قوله همچو یوسف خواب این زندانیان ۞ الخ زندانیان عبارت از امیر نمام و تابعان او و در اینجا اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ و ما من دابة در سورهٔ یوسف واقع شده یا صاحبی السجن اما احدکما فیسقی ربه خمرا و اما الآخر فیصلب فتاکل الطیر من راسه یعنی ای یاران زندان یکی از شما که ساقی ملک است سه روز دیگر را خلاص یابد پس بنوشاند تربیت کننده خود را شراب چنانچه بشتر مینوشاند و اما آن دیگر

کو طبل خ است پس برآویخته شود پرداره مدتے او را بگذارند تا مضمحل گردد پس بخورند مرغان شکاری از کله سروے

بیان اتحاد عاشق و معشوق از روی حقیقت

قوله تا پدید آمد بران مجنون خناق بضم مرضی که از غلبهٔ خون در حلق پیدا میشود قوله شیر و خرس دیو زد هر گرگ و دده بخرس بکسر جانور یست سیاه دشتی درنده در غایت شهرت و یور بضم و با و او فارسی درنده مشهور که بزبان هندیه گویندش و بمعنی جستن و بمعنی سگ کوچک هم آمده قوله کی بجستی کلب کهف قلب راء کهف بفتح پناه و غاری که در کوه باشد و سوراخ و اینجا بمعنی اولست یعنی سگ اصحاب کهف عاشق اصحاب کهف نشدی و در پناه دل ایشان نه در آمدی و شاید که بمعنی دوم باشد یعنی خلوت گزین دل خود نگشتی قوله جان که فانی بود جاوید آن کند یعنی جان حیوانی را که فانی است جان انسانی باقی گرداند قوله منبل بی زخم ناساید تنم بمنبل با اول مفتوح نیلوفر زرده وبای مفتوح کاهل و تنبل را گویند

معشوقی از عاشق پرسید که خود را دوست میداری یا مرا

قوله اخرج بصفاتی الی خلقی من راک فقد رانی و من قصدک قصدنی و من احبک احبنی حدیث قدسی است حق سبحانه و تعالی به بندهٔ خاص خود خطاب می نماید و مے فرماید که ظاهر شو بصفات من بسوی خلق من و خلق را دعوت کن بسوی من کسے که دید ترا پس تحقیق دید مرا و کسی که قصد کرد ترا قصد کرد مرا و کسی که دوست داشت ترا دوست داشت مرا قوله در صبوحی کاے فلان ابن الفلان بصبوح بفتح شراب صبح و بضم وقت صبح و اینجا مے تواند که بفتح باشد و حرف یا شاید که تازی باشد یعنی در وقت صبوح کردن و شاید که فارسی باشد یعنی در یک صبوح و مے تواند که صبوح بضم بود و درین صورت حرف یا جز فارسی نخواهد بود قوله یا که خود را راست گویا ذا الکرب بکرب بفتح اندوه و بفتحتین اندوهگین شدن و بے آرام شدن و رسن دلو قوله ز اتحاد نور نزد راه حلول باتحاد یکے شدن و حلول فرود آمدن و مراد از اتحاد عدم اثنینیت است نه یکی شدن دو چیز که قول باتحاد باین معنی کفر است همچو قول بحلول چنانچه شیخ فریدالدین عطار قدس سره میفرمایند مصرع اینجا حلول کفر بود اتحاد هم بدو اینجا محمد رضا نوشته که از اتحاد مراد مولوی آن باشد که صفت اصل در فرع ظهور کند و فرع باعتبار غلبهٔ آن صفت گوید من اصلم انتهی مخبر از بی خبری است قوله هر که جدی کرد در جدی رسید بجد بکسر اول کوشش کردن و بالفتح والتشدید بزرگی و توانگری و بخت و پدر پدر و پدر مادر و اینجا اول بکسر است و ثانی بفتح است بهر یکی از دو معنی اول

آمدن آن امیر نام نیمشب با سر هنگان

قوله طالب گنج زرد چهره بدند خمره بضم خم کوچک قوله قوم دیگر نام سالوس نام و ننگ در رفع

فریب و فریبنده دهر بسیار زبان قوله پیش باهمت بود اسرار جان ۵ این بیت و بیت آینده مقولهٔ حضرت مولویست قوله می شتابید نه تفت از حرص زر ۵ این بیت رجوع است بقصه و مربوط ببیت بالا که ۵ قفل ابری کشاد نداز هوس ۵ الخ قوله حرص تازد بیهده نزد سراب ۵ این بیت مقولهٔ حضرت مولوی است قوله گشته صد نو حرص و غوغا ها او ۵ الخ این بیت مربوط به بیت ثانی است و ازینجا تا شش بیت مقولهٔ حضرت مولویست قوله چون زبند دام باد آشکست ۵ یعنی چون در بند دام افتاد و با دغور او بشکست قوله نفس لوامه برو یابید دست ۵ نفس سه است لوامه امارهٔ مطمئنه لوامه آنکه بفعل قبیح ملامت کند امارهٔ آنکه ببدی واسارت امر نماید و مطمئنه آنکه فرمانبردار حق باشد و بذکر و حضور او آرام گیرد قوله همچو اندر دوغ گندیده هوام ۵ هوام بفتح حشرات الارض مانند مار و مور و کژدم و جز آن قوله باز گفتند این مکان بی نوش نیست عدلوش بضم تریاک و پازهر و یعنی چیزی شیرین و انجیرات و عسل نیز آمده و مراد زر و گوهر است قوله امتحان کن حفرهٔ و کاریز را ۵ حفره بضم حای مهمله و سکون فا محتفر یعنی کنده شده و سوراخ و کاریز جوی سرپوشیده و مراد گودمغاک است قوله حفرها کردند و گوهای عمیق ۵ گوبکاف فارسی مفتوح زمین پست و مغاک قوله کندهای خالیم ای کندکان ۵ کندها بفتح کاف تازی و سکون نون جمع کنده که بمعنی حفره است و کندکان بفتح کاف فارسی و سکون نون معروف قوله زان سگالش شرم هم میدشتند ۵ سگالش اندیشه کردن و دشمنی و خصومت نمودن قوله ماند مرغ حرص شان بی چینه ۵ چینه بکسر جیم پارسی غله است که عجم ارزن گویند قوله ممکن اندائی آن دیو اهرنے ۵ یعنی اندودن آن دیوار بگل ممکن نبود قوله گر خداع بے گناهی میدهند ۵ خداع بکسر فریب و فریب دادن

بازگشتن نمامان از حجرهٔ ایاز الخ

و قوله که یوم تبیض وجوه و تسود وجوه ۵ قوله تعالی یوم القیمة تری الذین کذبوا علی الله وجوههم مسودة - آیهٔ اول در سیپارهٔ لن تنالوا در سورهٔ آل عمران و آیهٔ ثانی در سیپارهٔ فمن اظلم در سورهٔ زمر واقع شده یعنی روزیکه سفید شوند رویها و سیاه شوند رویها و ترجمه آیهٔ دوم آنکه در روز رستخیز بینی آن کسانی را که دروغ گفتند بر خدا رویهای ایشان سیاه باشند از شدت هول آن روز قوله ورنهان گردید دینار و طسوج طسوج و حب حبه حبه برنج قوله برگ سیاهم و وجوههم مخضرة ۵ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ حم در سورهٔ انا فتحنا واقع شده سیماهم فی وجوههم من اثر السجود یعنی علامت این مومنان ظاهر است در رویهای ایشان از اثر سجود قوله بر زبان بیخ گل مهری نهد ۵ لفظ بیخ مضاف است و لفظ گل بکاف فارسی مضموم و فاعل نهد حق چنانچه میر نور الله نوشته و انچه شارح در احتمال اول نوشته که لفظ بیخ موقوف و لفظ گل بکاف فارسی مکسور فاعل نهد انتهی اگرچه می تواند اما تقریر میر انسب است و در ینجا اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ یس در سیپارهٔ و مالی

واقع شدہ الیوم نختم علی افواہہم و تکلمنا ایدیہم و تشہد ارجلہم بما کانوا یکسبون یعنی امروز کہ قیامت است مہر نہیم
بر دہنہای ایشان بانچہ کسب کردہ اند و گواہی دہند پایہای ایشان بانچہ کسب میکردند در دنیا از ظلم و شرک
تکذیب رسل و کتب و ایتعالی قولہ شب شبیہا کردہ باشد روز بروز اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ سبحان الذی
در سورۂ بنی اسرائیل واقع شدہ قل کل یعمل علی شاکلتہ یعنی بگو اے محمد کہ ہر کس عمل مے کند بر طریقہ کہ
مشاکل حال او باشد از خیر و شر و ہدی و ضلالت

حوالہ کردن بادشاہ قبول توبہ ثمامان و حجرہ کشایان و سزا دادن و ادب کردن ایشان بایاز

قولہ گفت شہ فی این نواز و این گداز ۱۲ الخ در ین بیت و بیت آیندہ اشارت است کہ گناہ حق سبحانہ بتوبہ و رجوع
بحق عفو شود و اما گناہ مخلوق جز بمخشیدن آن مخلوق معاف نگردد قولہ این جنایت بر تن و عرض وی است ۱۲
جنایت بکسر گناہ کردن و عرض بفتح یکم و سکون دوم اسباب خانہ و رخت و پہنا و لشکر بزرگ و پائین کوہ و کوہ بیابان
و پیش آمدن و پیش آوردن و بکسر تن و بدن و ناموس و بیابانے کہ در و رخت باشد و اینجا بکسر است یعنی ناموس
و شاید کہ بفتح باشد یعنی اسباب و رخت قولہ ظاہر اد و یم از سود و زیان ۱۲ یعنی از روی ظاہر سود و زیان ایاز عائد
بسوی او نیست بلکہ منسوب با و ست پس قبول توبہ و عذر کار او بود نہ کار من قولہ تہمتی بر بندہ شہ را عار نیست ۱۲
جز مزید حلم و استظہار نیست ۱۲ استظہار یاری خواستن و قوی پشت شدن یقال استظہر بای قوی کذا فی الصراح و
این بیت مقولہ حضرت مولویست رض و انتقال از شاہ مجازی بشاہ حقیقی بہ نسبت متہم شدن ایاز و معنی این بیت
بسہ وجہ میتوان گفت یکی آنکہ از بندہ بندۂ خاص مراد دارند و مراد از تہمت نسبت کردن منکران او را بگناہی یا عیبی
بے آنکہ آن گناہ از وی بوقوع آمدہ باشد یا آن عیب در وی متحقق بود و بر ین تقدیر مصرعۂ ثانی بیان سبب
جرأت منکر است بر تہمت و سبب ابتلای وی تہمت در ینجا بیان نفرمودہ اند و آن سترحق است مراد را از نظر اغیار
یعنی تہمت بر بندۂ خاص حق موجب عار او و سبحانہ نیست بلکہ موجب ننگ ہمان بندہ است و بس زیرا کہ او بحسب
تعین غیر حق است اگرچہ بلاحظۂ حقیقت عین اوست پس نقصان کہ ناشی از تعین و تقید است منسوب بمطلق نباشد
و نیز انچہ نسبت بمخلوق نقصانست نسبت بخالق کمال بود چنانچہ در دفتر اول گذشت کہ ۱۲ کفر ہم نسبت بخالق حکمت است
و ریا نسبت کنی کفر افتست ۱۲ و سبب جرأت منکران بر تہمت ملاحظۂ حلم حق است و ملاحظۂ استظہار خود با او و سبحانہ و استظہار
آن بود کہ ایشان بملاحظۂ لا تحرک ذرۃ الا باذن اللہ و القدر خیرہ و شرہ من اللہ از صدور تہمت و بی ادبی باک ندارند
و بحسب این توجیہ این بیت را بحال ایاز کہ بندۂ خاص شاہ و پاک از گناہ بود ربط تمام است دوم آنکہ از بندہ بندۂ عاصی
مراد دارند و مراد از تہمت انچہ در توجیہ اول ذکر یافت و بر ین تقدیر مصرعۂ ثانی ہم بیان سبب جرأت تہمت کنندگان
بر تہمت دہم بیان سبب ابتلا یعنی تہمت بر بندہ کہ مصدر گناہانست بگناہی کہ از و وقوع نیافتہ موجب عاصی نیست باعث

تنگ است وبس لما فی التوجیه الاول وسبب ابتلای حق مراورا تهمت حلم اوست سبحانه وسبب جرأت تهمت کنندگان ملاحظهٔ استظهار خود باوی ومعنی استظهار بهانست که در توجیه اول دانسته شد وآما سببیت حلم حق مر ابتلا را پس بنابر آنست که او سبحانه گناهی را که ازوی صدور یافته ازروی حلم میپوشد واورا بگناهی که وقوع نیافته متهم مے گرداند تا درصورت تهمت بران گناه که صدور یافته است عذاب کند وبعد عذاب آن تهمت را ازوی زائل فرماید وبگناهی وے بر خلق ظاهر نماید ومیتواند که برین تقدیر نیز مصرعهٔ ثانی تنها بیان سبب جرأت تهمت کنندگان بود وسبب ابتلای وے تهمت که مذکور شد بیان نفرموده باشند پس تفسیر مصرعهٔ مذکور همان بود که در توجیه اول تحریر یافت وبحسب این توجیه ایراد این بیت بمناسبت بعضی حال ایاز باشد که نسبت کردن گناه خاص بود بی وقوع آن سوم آنکه مراد از بندهٔ بندهٔ عاصی بود ومراد از تهمت نسبت کردن گناهی که وقوع یافته ودرینصورت مصرعهٔ ثانی می تواند که بیان سبب جرأت آن بنده باشد بر گناه یعنی تهمت بر بنده وصدور گناه ازوی موجب عار حق نیست لما مر فی التوجیه الاول وسبب جرأت آن بنده بر گناه وملاحظهٔ حلم حق است وملاحظهٔ استظهار خود باو سبحانه والا چه یارا که باچنین هیبت وجلال حق بر جرم اقدام نماید ومیتواند که دلیل عدم عار حق باشد یعنی جرم بنده وتهم شدن وی موجب عار حق نیست زیرا که صدور جرم از بنده بسبب حلم حق واستظهار بنده است بحق نه بسبب عدم علم حق بحال بنده ونه بسبب عدم هیبت وجلال او اگر بسبب غفلت حق بودی از حال بنده که بندهٔ او را غافل یافته بر جرم دلیر شدی ویا بسبب عدم هیبت وجلال او بیخوف گشته بر جرم اقدام کردی آنزمان موجب عیب ودعار شدی تعالی الله عن ذلک وایراد این بیت بسبب این توجیه بر بهر تقدیر بمجرد مناسبت ذکر تهمت وجرم ایاز است چه بندهٔ مجرم را با ایاز که بندهٔ خاص وپاک از گناه است چه مناسبت واین تهمت راست را با آن تهمت که بدروغست چه مشابهت وآنچه شارحی از شاه شاه مجازی مراد داشته ونوشته که اگر بندهٔ شاه را تهمت نهند چنانچه ایاز را جرم واتهامش موجب ننگ وعار شاه نیست بلکه مستلزم عار آن بندهٔ تهمت زده که جرم وخیانت منسوب باوست زیرا که مزید علم وکمال استظهار شاه است که بندهٔ متهم را شاه آگاه پشت وپناه باشد وباوجود جرم واتهام او را از انعام عام خود ناکام ندارد وانتهی ارادهٔ آش هیچ است وتقریرش پوچ وارادهٔ شاه مجازی اگرچه درینجا تیقن نیست لیکن در رد تقریر محمد رضا تصریح کرده است که مراد از بنده وشاه بنده وشاه مجازی است وآنچه محمد رضا نوشته که الی البیتین مقولهٔ مولوی است میفرماید که بندهٔ خاص خدا را اگر مدعیان ازروی تهمت بامر قبیح منسوب سازند خدا را ازان بنده ننگ نیاید زیرا که بعلم قدیم خود می داند که بندهٔ او بے گناه است اما مدعیان را فی الفور رسوا نکند واین از بردباری حلم اوست که هرگاه نعمت دنیا را از تهمت کنندگان باز نگیرد درحق آن بندهٔ بیگناه چه نوازشها که نکند انتهی ازشاه شاه حقیقی واز بندهٔ بندهٔ خاص مراد داشتن صحیح است لیکن تقریر این بیت غلط چه تباور نفی عار از تهمت است نه از بنده

و حلم و استظہار بیان سبب جرأت منکر است بر تہمت و بیان سبب رسوا نکردن مر ایشان را چنانچہ از تقریر اول مفہوم
دریافتی و اما تفسیر بیت دوم پس برین تقدیر یعنی تقدیر ارادۂ بندہ خاص درست است اگرچہ بر تقدیر ارادہ بندۂ عام
بروجہ دیگر است چنانچہ از تفسیر بیت مذکور خواہی دانست قولہ متہم را شاہ چون قارون کند ۔ الخ لفظ متہم درین بیت
بحسب توجیہ اول بیت بالاصیغۂ فاعل است بکسر سوم یعنی ہرگاہ منکران و تہمت کنندگان را حق سبحانہ نعمت
دنیا بدہد پس در حق آن بندۂ بیگناہ چہ نوازشہا کہ نکند چنانچہ محمد رضا نوشتہ و تقریرش در تقریر بیت بالا گذشت
و بحسب توجیہ دوم و سوم بیت مذکور صیغۂ مفعول است بفتح سوم یعنی مجرم را ہرگاہ نعمت دنیا عطا فرماید کسی را
کہ گرد گناہ نگردیدہ است چہ نوازشہا کہ ننماید بیت دوستانرا کجا کنی محروم ۔ تو کہ با دشمنان نظر داری ۔ و در اینجا
اشارتست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ اسن خسلق در سورۂ قصص واقع شد یعنی قارون کان من قوم موسے
فبغے علیہم و آتینا و من الکنوز ما ان مفاتحہ لتنوء بالعصبۃ اولی القوۃ یعنی بدرستی کہ قارون بود از قوم موسے
پس ستم و تکبر نمود بر ایشان بکثرت اموال و خواست کہ ایشان مامور حکم او باشند و دادیم او را از گنجہای مال
مقداری کہ کلیدہای خزاین او ہر آینہ ثقیل بود بر داشتن آن کلیدہا بر جمعے کثیر کہ صاحب قوت بودند و نمیتوانستند
بر داشت عصبۂ جمعی کہ از دہ تا چہل باشند و مراد حاملان کلیدہای کنوز قارون قولہ شاہ را غافل مدان از کارش
مانع اظہار آن حلم است و بس ۔ ضمیر آن راجع بکار نہ بہ تہمت چنانچہ محمد رضا نوشتہ چون در مصرعۂ ثانی بیت بالا
کہ ۔ جز مزید حلم و استظہار نیست ۔ فرمودند کہ سبب جرأت منکران بر تہمت یا سبب جرأت بندۂ عاصی بر گناہ حلم حق
است در اینجا وصف دوم را کہ حلم دارد بیان میفرمایند یعنی چنانکہ حلم سبب جرأت بر تہمت و گناہ است ہمچنین
سبب عدم اظہار گناہ است و این تقریر بحسب توجیہ اول و ثالث بیت بالای مذکور است و اما بحسب توجیہ
دوم بیت مذکور پس در ہر دو محل بیان ہمین یک وصف حلم باشد چہ در توجیہ دوم بیت مذکور نیز ہمین بود کہ حق سبحانہ
از راہ حلم گناہ مجرم را می پوشد و او را بگناہ ناکردہ متہم ساختہ عذاب آن گناہ صدور یافتہ بچشاند و بعد عذاب
وی را بخلق بی عیب وا نماید پس توجیہ دوم بیت بالای مذکور بنظر باین بیت قوی تر باشد و بعد ازان توجیہ سوم
و بعد ازان توجیہ اول اگرچہ بلاحظۂ مناسبت مصرعۂ سابق کہ ۔ ظاہرا دوریم از سود و زیان ۔ توجیہ اول قوی
است و بعد ازان دوم و بعد ازان سوم چنانچہ در اینجا باین اشارت کردہ شد در ترتیب آن توجیہات قولہ
من ہنا لیشفع ہ پیش علم او ہ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ بقر در سیپارۂ تلک الرسل در آیۃ الکرسی واقع
شدہ من ذا الذی یشفع عندہ الا باذنہ یعنی کیست آنکس کہ او در خواست کند از انبیا و ملایکہ و غیر ایشان نزدیک
او بروز قیامت کسی را مگر باذن او کہ اجازت شفاعت دہد آنکس ۔ قولہ خونہای جرم نفس قاتلہ ۔ ہست بر
حلش و بیت بر عاقلہ ۔ عاقلہ قوم و مہتر قوم حاصل آنکہ عاقلہ نفس قاتلہ حلم حق است و صدور جرم از جہت اتمام

برد پس خوبهای جرم نفس بر حلم اوست چنانچه در شرع شریف مقرر است که اگر قتل بخطا واقع شود دیت آن بر قوم قاتل و مهتر قوم است قوله ساقی حلم از نبودی باده ریزه دیو با آدم کجا کردی ستیز یعنی اگر حلم حق آدم را مستر نمیکرد و عقل و هوش او نمی برد آدم فریب شیطان نمیخورد و خیال خوردن گندم بخاطرش نمی آورد یا معنی آن بود که اگر حلم حق شیطان را مست نه بخشیدی وی انکار آدم نور زیدی و براه مخالفت حق نشافتی و سر از سجدهٔ آدم بر نتافتی پس در نصورت این بیت بیان سبب جرأت ابلیس باشد بر گناه و ابیات آینده بیان سبب جرأت آدم و بر تقدیر توجیه اول این بیت با ابیات آینده متحد بود قوله گاه علم آدم ملایک را که بود او استاد علم و نقا و نقود به لفظ که بود و سوالست از کیفیت و چگونگی آدم باعتبار وصف علم و مصرعهٔ ثانی جواب آن یعنی در انجا که کار علم و دانش بود آدم چه کیفیت داشت و نسبتش با ملایک چه بود باز خود جواب فرمودند که او استاد ملایک بود و نقاد نقود و آنچه محمد رضا کاف که بود را کاف صفت دانسته و این بیت را با بیت آینده مربوط شمرده و نوشته که آدمی که هنگام عرض علم و دانش ملایک استاد بود چون در بهشت از باده حلم الٰهی مست گشت مغلوب شیطان شد انتهی نیز میتواند قوله آن بلادر با تعلیم دود پ الخ بلادر با اول مفتوح و دال مهمله مضموم دو معنی دارد اول نام بار درختی است که در دوا بکار برند و از ابیونانی انقردیا و بهندی بهلاوه گویند و این دارو در بلاد هند بهم رسد و خاصیت او آنست که چون در اعضای آدمی کاهلی و سستی و زردی باشد آنرا بر آتش نهند و چون بجوشد از آن بیلی گرفته اندک در پیشانی و هر دو بنا گوش آن مریض بمشند فی الحال تمام اعضا آماس گیرد و اندک زرد آب ترشح کند و بعد التیا و التی آماس کم شود و کاهلی و سستی برطرف گردد دوم زرشه و پیرایه باشد که زنان بر سر بندند و اینجا معنی اول است و از مصرعهٔ ثانی استفاد میگردد که خوردن بلادر زیرکی را می افزاید قوله عقل آمد سوی جلش مستجیر بمستجیر بضم پناه جوینده

فرمودن شاه ایاز را که اختیار کن از عفو و مکافات الخ

و قوله ولکم فی القصاص حیوة این آیه کریمه در سیپارهٔ سیقول در سورهٔ بقره واقع شده یعنی شما را ست در حکم قصاص بقا و زندگی چون کسی قصد قتل کسی کند و در انحالت بترس قصاص ازان باز ماند آنشخص از کشتن سلامت ماند و قاصد قتل هم سلامت ماند قوله ای ایاز پاک باصد احتراز زه احتراز بکسر پرهیز کردن و خویشتن نگاهداشتن یعنی احتراز از مقابح و نقایص قوله در کف جوشت نیاید یک دغل به دغل بفتحتین مکر و حیله و ناراستی و عیب و فساد و خیانت و زر سیم ناسره و حرام زاده و کسی که دغل کند آنرا نیز دغل گویند و کابل دغی همت و اینجا یعنی عیب بهتر مینماید یعنی اگر دو صد بار تر از در اعمال و افعال که کردهٔ بجوشم یعنی بیازمایم در کف جوشت یعنی در اعمالی که در ان جوشیده و سعی کرده یک عیب نیابم یا معنی مصرعهٔ اول آن بود که اگر از راه امتحان دو صد بار تر از در عمل بجوشم یعنی کار بفزمایم و معنی مصرعهٔ ثانی همان باشد که در وجه اول دانستی قوله زامتحان شرمنده خلقی بیشمار ه الخ یعنی خلق بسبب آنکه کار با از جهل و ناوانی میکنند

چون کارهای ایشان را امتحان کرده شود و شرمنده میشوند و تو که کار بایت از راه کمال علم و دانش است امتحانها از تو شرمنده اند که هیچ عیب در ان ظاهر نمیشود و انیعنی بحسب توجیه اول مصرعهٔ اول بیت بالاست و اما بحسب توجیه دوم مصرعهٔ مذکور پس معنی آن بود که خلق چون از جهل و نادانی پراند چون ایشان را امتحان کرده شود و کار فرمود آید شرمنده میشوند و تو که پای تا سر علم و دانشی امتحانها از تو شرمنده اند قوله بحر بی قعر است تنها علم نیست پر از وصف علم و حلم ایاز است و لفظ خطاب در اینجا محذوف است یعنی ای ایاز علم تو چنین است و حلم تو چنان اگر گوئی که سوق هر دو مصرع این بیت مقتضی آنست که بالا ذکر علم و حلم ایاز رفته باشد و حال آنکه در هیچ یک از ابیات سابقه ذکر علم و حلم نیست پس وصف علم و حلم چگونه درست آید گوئیم که آری در ابیات سابقه ذکر علم و حلم نرفته است لیکن در دو بیت بالا که گرد و صد بارت بجوشم در عمل و الی آخر هما نیست مگر بیان علم ایاز چه سبب عدم ظهور عیب و دخل در وقت امتحان و علت شرمنده شدن امتحان نیست مگر کمال علم و دانش ایاز چه کارهائی که از راه علم بوقوع آید در وقت امتحان هیچ عیب ظهور نماید و امتحان از جهت شرمندگی نیفزاید و اما حلم پس هر چند که بصراحت یا بدلالت بیان نیافته لیکن مصرعهٔ اول بیت بالا که بگمان میان و بزبان حکم ای ایاز بولیش میدهد تهمت شنیدن و جرم دیدن و با مجرمان نه پیچیدن نیست مگر کار حلم پس شاه چون بی عیبی ایاز معلوم فرمود و در روی او اثر رنجش و غضب مشاهده نمود و بزبان مدح علم و حلم او میکند قوله بر آن پیغمبر این را شرح ساخت و هر که خود بشناخت یزدان بشناخت بمقولهٔ حضرت مولویست و اشارتست بحدیث شریف من عرف نفسه فقد عرف ربه یعنی هر که شناخت ذات خود را از حیثیت نقایص امکانی شناخت رب خود را از حیثیت کمالات وجوبی و حدیث شریف را وراء انیعنی معنی دیگر هم هست لیکن چون کلام آنحضرت صلعم کلام جامع است حضرت مولوی آنرا در اینجا بر انیعنی فرود آورند قوله کف گندم زان دهد خریار را خربزه که عمدهٔ علف دادن و پالان نهادن و بار کردن خر گیرد و فاعل دادن گندم فروش قوله تا شناسی علم او را مستزاد بضم زیاده و نوعی از شعر که در آخر هر مصرع یا در آخر بیت کلمهٔ زیاده از وزن در آرند قوله آب کوثر غالب آید یا لب بلب بفتحتین زبانه آتش قوله از پی مردم ربائی هر دو هست بشاخ حلم و خشم از عمد است و حق سبحانه باین هر دو وصف مردم را بسوی خود میکشد بعضی بخوف خشم او بر آتش مینایند و بعضی بامید رحم او میگرایند و این هر دو صفت او را از عمد است یعنی از روز ازل ثابت است قوله بر این لفظ است مستبین نفی و اثبات است در لفظی قرین مستبین بضم ظاهر یعنی برای آنکه هر دو صفت حلم و خشم از عمد است در اثبات اند لفظ است متضمن نفی و اثبات شد پس حق سبحانه نفی ربوبیت از خود نظر بخشم و جلال خود نمود و اثبات ربوبیت برای خود نظر بحلم و جمال خود فرمود چه نفی ربوبیت مستلزم نفی مربوب است و اثبات ربوبیت مستلزم اثبات مربوب زیرا که ربوبیت از صفات اضافیه است که تحقق آن موقوف بر تحقق مربوب است پس فرمود که من در رتبهٔ احدیت بمقتضای قهر و جلالم که موجب فنای خلق است رب هیچکس نیم یعنی قهر احدیت

همه را بخاک نیستی برابر ساخته است و هیچکس را در عرصهٔ وجود باقی نداشته تا رب او باشم و در مرتبهٔ واحدیت بمقتضای حلم و جمالی که باعث وجود عالم است رب خلایقم که تحقق مربوب سبب تحقق این صفت گشته است در فصوص الحکم در فص شعیبی مسطور است که فالالوهیة تطلب المالوه والربوبیة تطلب المربوب یعنی پس الوهیت طالب مالوه است و ربوبیت طالب مربوب والا یعنی اگر نباشد الوهیت و ربوبیت طالب مالوه و مربوب مالوه و مربوب متحقق نشود و هیچ یک از الوهیت و ربوبیت متحقق نشود فلا عین لها الا به وجودا و تقدیرا یعنی پس نیست عین مر الوهیت و ربوبیت را مگر بعالم برابر است که موجود باشد یا مقدر این قول جواب شرط محذوف است یعنی وقتی که باشد تحقق الوهیت و ربوبیت موقوف بر مالوه و مربوب پس نیست عین مر الوهیت را مگر مالوه و مر ربوبیت را مگر بمربوب وجواب الا محذوف است باعتماد دلالت این قول بران و تقریرش در انجا دریافتی و جایز نیست که این قول جواب الا بود چرا که مستلزم فساد معنی است والحق من حیث ذاته غنی عن العالمین یعنی حق از حیثیت ذات خود بی نیاز است از عالمیان والربوبیة مالها بذا الحکم انتهی یعنی و ربوبیت نیست مر او را این حکم غنا چرا که او بسوی مربوب محتاج است تمام شد عبارت فصوص و همین تفصیل بود که حضرت مولوی رحمة الله آنرا ترک فرموده و در مصرعهٔ اخیر بیت ثالث میفرماید که ؎ کاسهٔ خاصان سنه بر خوان عام ؎ و آنچه شارحی نوشته که یعنی بجهت آنکه رحم و خشم از عمد الست است لفظ الست نیز متضمن نفی و اثبات شد تا نفی ربوبیت که موجب کفر است اشارت بخشم شود و اثباتش مشعر بر حم انتهی دور از مقصود است چنانچه مصرعهٔ مذکور که ؎ کاسهٔ خاصان سنه بر خوان عام ؎ بران گواهی میدهد زیرا که اطلاق کاسهٔ خاصان بر این معنی معنی ندارد چنانچه بر اهل معنی پیدا و روشن است و آنچه میر نور الله نوشته که برای آنکه علم و خشم از عمد الست باهم آمده و لفظ الست نفی و اثبات یکجا جمع شد پس چنانچه نفی و اثبات با وجود تضاد مجتمع در یک لفظ شده علم و خشم در یک ذات مجتمع میشوند یا گوئیم که نفی گویا اشارت بخشم و اثبات اشارت بحلم واقع شده چه مقتضای خشم نیست نابود نمودن است و مقتضای حلم بحال داشتن بدین طریق در جمع نفی و اثبات اشارت بجمع حلم و خشم بوده باشد انتهی نیز دور از مقصود است گواهی مصرعهٔ مذکور قوله قهر و لطفی چون صبا و چون دبا ؎ الخ مربوط است به بیت بالا که ؎ از پی مردم ربائی هر دو هست ؎ الخ و مصرعهٔ ثانی اگر نشر قهر و لطف باشد پس مرتب بود و اگر نشر صبا و دبا است پس غیر مرتب بود قوله خصم یعنی از تو سطوت می جهد ؎ سطوت بفتح حا مهمله کردن

تعجیل نمودن بادشاه ایازرا

قوله هر یکی زایشان کلوخ خشک جو ؎ یعنی جستن تقصیر در من جستن کلوخ خشک است در دریا قوله پس کلوخ خشک در دریا کی بود ؎ یعنی چنانچه کلوخ خشک در خور دریا نیست همچنین عیب و نقصان در خور من نباشد قوله ماهی با آب عاصی کی شود ؎ الخ مصرع دلیل حکم مصرعهٔ اولست چون در مصرعهٔ اول گفت که عصیان در خور من نباشد در بیخابرین دعوی دلیل

می آرد و میگوید که دلیل این دعوی آنکه من همچو ماهی ام و شاه همچو آب است و از ماهی عصیان آب متصور نیست و شاید که دلیل مصرعهٔ اول نباشد بلکه معطوف بود بر مصرعهٔ اول بحذف عاطف و در نصورت معنی آن بود که کلوخ خشک در خور رو را نیست و جویندهٔ آن دران خاطی و عاصی است و جویندهٔ ماهی با آب خاطی و عاصی نبود یعنی چنانچه در آب خطا نبود همچنین جستن هنرو کمال در من خطا نبود و انمیعنی اگرچه از ظاهر عبارت تبادر نمیکند و چرا که ندانست که ماهی مبتدا بود و عاصی کی شود خبر آن لیکن با مصرعهٔ اول و بیت بالا موافق مینماید زیرا که اباز در بیت بالا خود را بآب تشبیه داده و عیب و نقصان را بکلوخ خشک و در اینجا نیز خود را بآب تشبیه داده و هنرو کمال را باهی بخلاف معنی اول که چون دران تشبیه شاه است بآب در امر تشبیه با بیت بالا موافق نمی آید اگرچه نظر بظاهر عبارت اسبقیت را میشاید قوله که وفا ارشرم می آید زمن ۵ انمصرع صفت جفاست یعنی چنین جفاظن میدارند که اگر آنجفا در من موجود بود وفا را بحجت من شرم آید و هرگز بمن میل ننماید و شاید که صفت مسکین بود یعنی چنان مسکینم که وفا بسبب آنکه تمام عمر با او بسر نبرده ام و حق او چنانکه باید او بجا آورده ام از عهدهٔ شکرگزاری من بیرون آمدن نمیتواند و چاره جز اظهار شرمندگی نمیداند قوله گر نبودی زحمت نامحرمی ۵ از نیجا تا آخر رسخی مقولهٔ حضرت مولویست رح قوله چند بختی تلخ و تیز و شور و بکر ۵ کز باکاف تازی مفتوح زنخت را گویند که در بندی کیله نامند

حکایت در تقریر این سخن

ربط این حکایت با بیات سابقه است که چند گاهی بی لب و بیگوش شود ۵ تا آنجا که چند گفتی نظم و نثر و راز و فاش ۵ الخ بمناسبت بیت آینده که گر چپی با حضرت اورهت باش ۵ الخ قوله آن یکی را در قیامت نامهٔ عصیان سیاه ۵ ابیات این داستان اشارتست بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ عم در سورهٔ انشقت واقع شده فاما من اوتی کتابه بیمینه فسوف یحاسب حسابا یسیرا و ینقلب الی اهله مسرورا و اما من اوتی کتابه وراء ظهره فسوف یدعوا ثبورا و یصلی سعیرا یعنی پس کسیکه داده شود نامهٔ اعمال او بدست راست او پس زود بود که حساب کرده شود حساب آسان بیمناقشه و مناقشه و بازگرد بسوی کسان خود یعنی گروه مومنان یا قبیلهٔ خود از اهل اسلام یا زنان خود از حور العین شادمان بسبب نجات یافته باشد از خیر و کرامت و کسی که داده شود نامهٔ کردار او پس پشت او بدست چپ او آنچنان بود که دست راست او را بر گردن بندند و دست چپ او را پس پشت از هر دو بندند و چنین کس زود باشد که بخواند و تمنا کند هلاکت را و در آید بآتش فروخته قوله آن چپ دانش پیش از امتحان ۵ استفهام انکاریست قوله بحر را مامعینی او دارد ۵ معین بفتح آب روان قوله تو روا داری که این نامه مهین ۵ مهین بفتح خوار و ضعیف و پست و بضم خوار کننده و بکسر تین ضد کهین و در بعضی فرهنگها بمعنی اول بضم نیز در آمده

در بیان آنکه کسی سخن گوید که حال آن مناسب سخن و دعوت نباشد چنانکه کفره لیقولن سالتهم من خلق السموات و الارض لیقولن الله این آیه کریمه در سیپارهٔ قل ما دعی در سورهٔ عنکبوت واقع شده یعنی اگر سوال کنی تو کافران را که کیست

که پیدا کرده است آسمانها زمینها را هر آئنه گویند خدا یست از بهت وضوح دلیل بر آنکه هیچ خالق غیر خدا یتعالی نیست و این داستان مربوط است بابیت بالا که ؛ همچنین نامه که پر ظلم و جفاست ؛ الخ چنانچه از ابیات که ؛ بر سرش زد سیلی و گفت ای همین ؛ خصیهٔ مرد نمازی باشد این ؛ الی آخرها بنظور آید قوله مدتی شد زن مراقب هر دو را ؛ مراقب بضم یکم و کسر چهارم چشم دارنده قوله تا که شان فرصت نیفتد در خلا ؛ خلا بفتح درخلوت شدن و خالی شدن و میانهٔ زمین و آسمان و بکنایت جای استنجا و جای خالی را گویند قوله حکم و تقدیرش چو آید بیوقوف ؛ وقوف بضمتین ایستادن و اطلاع قوله اندر افگندم فج زرا بیش ؛ فج بضم گوسفندی که کودکان بران سواری آموزند و در شرفنامه بمعنی دنبه سنزن آمده است و در برین و یار بیش نر را فج گویند و اینجا بمعنی اخیر است قوله کی بود یک روز او خمسین الف ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ تبارک در صورهٔ معارج واقع شده تعرج الملئکة والروح الیه فی یوم کان مقدارہ خمسین الف سنة یعنی بالامیروندبسوی او فرشتگان وجبرئیل در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال باشد در دنیا باید دانست که در کریمهٔ دیگر الف سنة واقع است و آن انیست که ان یوما عند ربک کالف سنة مما تعدون یعنی بدرستی که یک روز نزد پروردگار مانند هزار سال است از سالهای که شمار میکنید در دنیا و سر این آنکه آن روز که مقدارش پنجاه هزار سال است روز الوهیت است و این روز که مانند هزار سال است روز ربوبیت است و لهذا در اینجا لفظ ربک واقع شده قوله قدر هر روزی نه عمر مرد کار ؛ باشد از سال جهان پنجه هزار ؛ قدر بفتح اندازه و مرتبه درین بیت ارشاد است که ایام الوهیت که هر یومش برابر پنجاه هزار سال دنیاست ورای این ایام دنیا نباشد بلکه همین ایام دنیاست که برابر پنجاه هزار سال میشود با نیمعنی که هر روز از عمر عارف کامل که فانی فی الله و باقی بالله است برابر پنجاه هزار سال است هم بحسب مرتبه و هم بحسب مدت اما بحسب مرتبه پس ظاهر است که هزاران سال که در دیگر چیزها بسر آید شرف آنی که در مشاهدهٔ حق گذرد و نیابد چه در هیچ ورای مشاهدهٔ حق خواه زهد و عبادت بود و خواه لذات و شهوات اشتغال بغیر حق است و اشتغال بغیر موجب بعد و دوری از جناب حق و یقین است که هزاران سال که در دوری بسر آید شرف یک آن حضور نیابد و مراد از عبادت عبادت عوام است نه عبادت خواص چه عبادت خواص عین حضور و شهود است و اما بحسب مدت پس از حال علی مرتضی کرم الله وجهه در باب منقول است که وی کرم الله وجهه در وقت نهادن یک قدم در یک باب قرآن شروع فرموده و در وقت نهادن قدم دیگر در باب دیگر ختم نموده و مستمع لفظاً لفظاً قرآن می شنید و از حکایت جوهری که حضرت شیخ اکبر شیخ محی الدین رضه که در جواب سوال ثانی از اسوله محمد حکیم ترمذی قه نقل فرموده اند نیک خواهی دریافت پس بشنو که میفرمایند حضرت شیخ رضه که لا من وقف علی حکایة الجوهری رای عجبا و هو من هذا الباب فان قلت و ما حکایة الجوهری قلنا ذکر عن نفسه انه خرج بالعجین من بلیة الی الفرن و کانت علیه جنابة فجاء الی شط النیل لیغتسل فرای و هو فی الماء مثل ما یری النایم کانه فی بغداد و قد تزوج و اقسام الی المراة ستین ولدا و لدها اولادا غاب عنی عددها

ثم رد الی نفسه وهو فی الماء وفرغ من غسله وخرج ولبس ثیابه وجاء الی الفرن واخذ الخبز وجاء الی بیته واخبر اهله بما ابصره فی واقعته فلما کان بعد اشهر جاءت تلک المراة التی انذر وجهانی الواقعة تسال عن داره فلما اجتمعت به عرفها وعرف الاولاد وما انکرهم وقیل لها متی تزوج فقال منذ سنین وهولاء اولاده منی فخرج فی الحس ما وقع فی الخیال انتهی پس بین که این زمان قلیل که دران سر بدریا فرو برد و برآورد مقدار شش سال بوده است و از همین باب است معراج رسول الله صلعم والله هو الهادی قوله چون بحبونه بخواند ای درنبی ✤ بایحبهم شوقرین در مطلبی ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره لایحب الله در سوره مایده واقع شده یحبهم ویحبونه یعنی دوست میدارد خدا ایشان را و ایشان دوست میدارند او را قوله پس محبت وصف حق وان عشق نیز یعنی از بودن محبت وصف حق لازم می آید که عشق نیز وصف حق بود چرا که عشق عبارت است از محبت مفرط پس همین محبت باشد اگر گوئی که مقصود این بیت وبیت بالا که عشق وصف ایزد است اما که خوف ✤ الخ آنست که عشق وصف حق است نه وصف بنده وخوف وصف بنده است نه وصف حق ودر کریمه یحبهم ویحبونه اختصاص محبت بحق نیست بلکه اشتراک این وصف است در حق وبنده پس کریمه مذکور حجت را نشاید گوئیم که محبت از اوصاف کمال است وجمیع کمالات مختص بحق اند سبحانه وتعالی وغیر او یافته شوند بطریق امانت وعاریت باشد پس اتصاف بنده بمحبت بطریق عاریت است بخلاف خوف که مختص است به بنده چه آن از اوصاف نقصان است وجمیع نقائص مختص اند به بنده که آنها ناشی از تعین وتقید اند لهذا حق سبحانه در کلام خویش خود را بآن توصیف نفرموده قوله عشق را پانصد پر است وهر پری ✤ از فراز عرش تا تحت الثری پنجم بفتح اول وسکون ثانی مهمله مرکز خاک وخاک نمناک وزیر هفتم زمین ومعنی این بیت همان است که شارحی نوشته که تمثیل عشق بطایر واثبات پر برای او از روی استعاره واشارت بسرعت سیر و پرواز صاحب اوست چنانچه از ابیات سابقه ولاحقه مفهوم شد انتهی وانچه محمد رضا نوشته که حق جل وعلا را هزار و یک نام است یک نام ذاتی است که تعبیر ازان بعشق کرده و دیگر اسماء صفاتی که پانصد جمالی و پانصد جلالی چون جمال وجلال معا متصور نباشد سیر عارف گاه بطرف اسماء جلال واقع شود و گاه بطرف اسماء جمال وبهر تقدیر او از پانصد تجاوز نکند بدین علاقه پرهای عشق را حصر کرده در صد و پانصد انتهی مزخرف است قوله از نقش خود و زدوش خود بازرد و پنجم بفتح قاف بعد از لاغری فربهشدن وزدوش بفتح دال مهمله خود را آراستن ومراد از نقش ودوش جبر و اختیار مذموم است چنانچه در بیت ثانی تصریح میفرمایند چون در بیت بالا فرمودند که اهل زهد که در طریق خوف سلوک میکنند بسیر اهل عشق نمیرسند وصاحب زهد که معتقد غیریت وغیریت است یا قائل جبر است یا قایل اختیار در پنجا فرمودند که ازین جبر و اختیار که مثبت غیریت وهستی است بگذر و هستی خود را در هستی حق فنا کن قوله این نقش ودوش هست جبر و اختیار یعنی مراد از نقش جبر است وازدوش اختیار ای جبر و اختیار مذموم ووجه اطلاق لفظ دوش که خود را آراستن باشد

بر اختیار نظاهر است چه در اختیار اثبات هستی است و آراستن آن بصفت اقتدار و وجه اطلاق لفظ فرق که فرهی بعد لاغری باشد بر جبر آنست که در جبر بعد نفی اختیار اثبات نیستی است پس فرهی بعد لاغری باشد قوله ازورای این دو آمد جذب یار + یعنی جذب یار که فنای غیر در هستی امکانی است و جبر مجرد است ورای جبر و اختیار مذموم است و تفصیل جبر و اختیار مذموم و محمود در دفتر اول در شرح لابه کردن مردان مرو زیرا گذشت

رسیدن زن نجاته

قوله زن کنیزک را پژولیده بدید + پژولیدن درهم شدن و پریشان گردیدن باشد قوله درهم او شفته و دنگ مرید + دنگ بفتح دیوانه و بیهوش و حیران مانده و مرید بفتح راننده و سرکش و از حد در گذرنده و اینجا بمعنی اول است قوله در گمان افتاد و زان زان ابتراز + اهتراز بکسر جنبیدن یعنی از مشاهده جنبش و افعال نماز زن در شک افتاد که شاید با کنیزک جماع نکرده باشد قوله پرسش ز وسیلی و گفت ای مهین + مهین بفتح خواهر است و در بعضی فرهنگها بضم نیز بامعنی مرقوم ساخته قوله و پنجنین ران و زهار پر قذر + زهار بکسر آلت یعنی شرمگاه و قذر بفتحتین پلیدی قوله نامهٔ پر ظلم و فسق و کفر و کین + از اینجا تا آخر شرح مقوله حضرت مولوی است رض قوله تا شداد لائق عذاب و هول را + هول بفتح ترسانیدن و ترس قوله روز محشر هر نهان پیدا شود + پیدا شدن هر نهان روز محشر بر دو روش است یکی آنکه هر جرم و گناه بصورتی مناسب آن از صور عذاب در عالم برزخ متمثل میشود دوم آنکه گناهان پوشیده خلائق پیش چشم عارف کامل که قیامت و حشر نقد وقت اوست پیدا و عیان است قوله پای گویدمن شدستم تا منی + منی بضم میم منیة که بضم آرزو باشد قوله چشم گوید کرد دام غمز حرام + غمز بفتح اشارت کردن بچشم و تهمت کردن و عیب کردن و سخن چینی کردن و شرگان برهزدن و لنگیدن و نشاندن به زمین و سخت فشردن قوله سیآت را مبدل کرد حق + اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ فرقان در سیپاره ۱۹ قال الذین واقع شده فاولئک یبدل الله سیاتهم حسنات یعنی پس آن گروه را بدل میکند خدای تعالی گناهان ایشان را بنیکوئیها یعنی سیآت ایشان را رنگ حسنات دهد و بجای عذاب ثواب مترتب گرداند باید دانست که تبدیل سیآت بحسنات در حق مجاذیب که اهل فنا اند ظاهر است چه ایشان بترک طاعات معاقب نشوند بلکه مثاب میگردند چه ایشان در همه حال مستغرق حضور و شهود اند و گاه ام ثواب بزرگتر از حضور و شهود خواهد بود بلکه افعال ایشان افعال حق اند پس افعال ایشان که سیآت بودند بافعال حق مبدل شدند و اما در حق اهل بقا پس آنست که بعضی افعال ایشان در ظاهر بصورت گناه می برآید و در باطن بحقیقت عین طاعت می نماید یعنی که قتل خضر عم مر غلام را بظاهر جز گناه نبود و لهذا موسی عم اقتلت نفسا بغیر حق فرمود و در باطن و حقیقت عین طاعت بلکه فعل حق بود و اینچه شارحی و یعنی تبدیل سیآت بحسنات نوشته که یعنی سوابق معاصی را محو میکند و لواحق طاعات را بجای آن ثبت می نماید انتهی مخبر از بیخبری اوست

حکایت در بیان توبه نصوح الی آخره و قوله فسنیسره للیسری و فسنیسره للعسری

این آیه کریمه در سیپاره عم در سوره واللیل واقع شده فاما من اعطی واتقی وصدق بالحسنی فسنیسره للیسری واما من بخل واستغنی وکذب بالحسنی فسنیسره للعسری یعنی پس هر که داد مال خود را در راه خدا و پرهیز کرد از شرک و کبائر و تصدیق نمود کلمه نیکو تر را که لا اله الا الله محمد رسول الله است پس زود باشد که بآسانی دهم او را برای طریقه نیکو که سبب آسانی و راحت باشد یعنی عملی که او را بهشت رساند که بسر و روح است و اما کسی که بخل کرد بمال خود و تکذیب کرد خصلت نیکو تر را که دین است یعنی اسلام پس مهیا گردانم او را برای صفتی که موی بدشواری و محنت بود یعنی کرداری که او را بدوزخ برد قوله او بجام زنان ولاک بود ✤ الدلک مالیدن و دلاک بفتح و تشدید بسیار مالنده و در اصطلاح خادم گرمابه را گویند قوله مرد شهوانی و در غزه شباب ✤ غزه بالضم اول تاریخ تا سه روز هر ماه و سپیدی پیشانی اسپ و اول هر چیزی و مهتر و آور از شیر وغیره و اینجا بمعنی اول است و مراد روشنی و نورانیت است یعنی حسن و جمال جوانی داشت یا بمعنی سوم باشد یعنی در اول جوانی . بود

در بیان آنکه دعای عارف واصل در خواست او از حق عز و جل همچو درخواست حق است از خویشتن

قوله کان دعای شیخ نی چون هر دعاست ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سوره نور واقع شده لا تجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا یعنی مپندارید دعا کردن رسول را که در میان شماست همچو دعا کردن بعض مر بعض را قوله پس بجد بستن گرفتند از گزاف ✤ گزاف با اول مکسور هرزه و بیهوده و بسیار و بحساب و بجد و اینجا بمعنی ثانی است یعنی بجد بسیار بستن گرفتند قوله که در افتادم بجلاد و عوان ✤ جلاد بفتح اول و تشدید لام تازیانه زننده بر پوست و پوست کشنده و عوان بفتح و تشدید سخت گیر و مراد شحنه و سرهنگ است و در اینجا بصورت شعری تخفیف یافته

توبه بستن نصوح الخ و قوله کما کان یقول رسول ﷺ اذا اصابه مرض او هم اشتدی ازمة تتفرجی

یعنی چنانچه میفرماید رسول ﷺ که چون بر سد آدمی را مرضی یا محنتی و شدتی و سخت شود سال قحط و خود بخود گشاده شود از آنکه محنت چون بکمال رسد البته فرحت و بهجت روی دهد چه هر کمال را زوال است و اشتدی ازمة بمنزله مثل شده است و میگویند چون شدتی پی در پی آید گشاده شود و در گردد قوله چون شکست آن کشتی او بمراد ✤ در کنار رحمت دریا فتاد نفط بمراد مربوط بمصرع ثانی است یعنی شکستن کشتی وجود در دریای ذات حق غرق شدن آنکه خواهش و اراده فنا فی الله داشته باشد قوله بحر رحمت آن زمان در جوش شد ✤ در اینجا عبارتی محذوف است یعنی بحر رحمت در جوش شد و مقصود وش که عدم رسوائی و سلامت بود حاصل گردید و اگر در اینجا عبارتی محذوف نبود پس مصرع ثانی بیت آینده که پس نگفتا هم الجیوان نبوش کما بیان اثر جوش رحمت باشد چنانچه در اینجا خواهی دریافت قوله جان چو باز دتن مراد راکنده ✤ کنده باکاف تازی مضموم

هر چوب کند را گویند عموماً و چوبی را خوانند که سوراخ کرده پای گناهکاران در آن مضبوط سازند خصوصاً و هر چند که کنده و در پای بازنی اندازند لیکن چون پای وی را با رشته بسته بچوبی می بندند آن چوب بمنزله کنده باشد و ازین جهت او را این بیت با بیت ثانی مقوله حضرت مولوی است رح قوله چونکه هوشش رفت پایش برگشاد ✤ ضمیر هر دو شین راجع بسوی جان که مصرع اول بیت بالاست قوله چونکه دریای رحمت جوش کرد ✤ سنگها هم آبجوان نوش کرد ✤ مربوط است بمصرع اخیر بیت بالا که ✤ بحر رحمت آنزمان در جوش شد ✤ یعنی دریای رحمت بجوش آمد مقصود و مقصوح که حصول آن مثل حیات یافتن سنگ و زر لیاقت شدن فرش خاک و غیر ذلک ممتنع بوده برآمد چون در مصرع اخیر مذکور اثر جوش رحمت بیان نیافته بود در مصرع اول این بیت مضمون آنرا اعاده فرمود و مصرع ثانی را بآن ضم نمودند و اثر جوش رحمت را بسبیل تمثیل بیان فرمودند و این بر تقدیریست که در اینجا عبارتی محذوف نشمارند و این بیت را با ابیات آینده داخل قصه دارند و اگر در اینجا عبارتی محذوف گویند پس این ابیات مقوله حضرت مولوی باشد رح در بیان آثار جوش رحمت در دیگر موجودات قوله شاخ خشک شکوفه کرد و گبر شد ✤ گبر با کاف فارسی مفتوح ثانی زده قوی و سطبر

یافته شدن گوهر

قوله حزن شد و اندرفرح در یافتیم ✤ فرح بفتحتین کشایش و بسکون دوم عورت زن و مرده جای ترسناک و لفظ بفتح دال است یعنی دروازه یعنی در شادی را دریافتیم قوله دیده چشیم تابش صد روز و بیش ✤ یعنی تابش و نوری که مایم را از صد روز و بیش نصوح را در یک بیخودی حاصل شد قوله لحم تو خوردیم اندر قیل و قال ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره حم سوره حجرات در ماده غیبت واقع شده ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا یعنی آیا دوست میدارد یکی از شما اینکه بخورد گوشت برادر مسلمان خود در حالتی که مرده باشد آن برادر و قوله از هزاران جرم و بدفعلی یکی ✤ لفظ میداند در بیخا محذوف است یعنی از هزاران جرم و بدفعلی یکی میداند پس این مصرع تفسیر مصرع اول باشد و شاید که لفظ میداند محذوف نبود و برین تقدیر این مصرع تفسیر اندک باشد قوله نعره یالیت قومی یعلمون ✤ اشارت است بآیه کریمه در سیپاره حم والی لا اعبد در سوره یس واقع شده قال یالیت قومی یعلمون بما غفرلی ربی وجعلنی من المکرمین یعنی گفت ای کاشکی قوم من بدانند مغفرت کردن رب من مرا و گردانیدن مرا از گرامی کرده شدگان یعنی اکنون بکمالی رسیده ام که خلق را ایمان اطلاع میست و توهم نکنی که این بیت منافی بیت بالاست که ✤ کس چه میداند زمن جز اندکی ✤ الم چرا که بیت مذکور بملاحظه گناهان سابق آمده و این بیت نظر بکمال است که بعد توبه بآن رسیده

باز خواندن شاهزاده نصوح را

قوله از دل من کی رود آن ترس و گرم ✤ گرم با کاف فارسی مضموم ثانی زده و معنی دار و اول غم و اندوه سخت باشد کذا فی فرهنگ میرا نجو دوم گرفتن اندک چیزی از جمله طلب بسیار و بعینی گرفتگی دل و اینجا بمعنی اخیر است

حکایت در بیان کسی که توبه کند و پشیمان شود

قوله در میان سنگلاخ بی گیاه ✤ سنگلاخ زمین سنگستان و سنگ سخت و معدن سنگ قوله خسته شد آن شیر مانداز اصطیاد ✤ اصطیاد بکسر شکار کردن قوله من سبب باشم شما ارزوا ✤ نوا بفتح اول پنج معنی دارد اول روزی و خوراک بود و آنرا بتازی قوت خوانند دوم جمعیت و سامان و سر انجام و سازگاری و توانگری باشد سوم نغمه را گویند عموماً و نام مقامیست از جمله دوازده مقام موسیقی خصوصاً چهارم سپاه و لشکر را گویند پنجم آنست که چون کسی را از کسی زر و یا چیزی طلب باشد در عوض آن پسر و یا برادر و خویش را بگرو بگذارد و آنکس را که بگرو بگذاشته نوا مند و بهندی اول گویند و بتازی رهن خوانند

تشبیه کردن قطب که عارف واصل است

قوله باقیان این خلق باقی خوار او ✤ لفظ این خلق موقوف است و بدست از لفظ باقیان قوله تا توانی در رضای قطب کوش ✤ الم یعنی تا بتوانی در خدمت قطب و سر انجام حوائج بدنی وی که موجب خشنودی و التفات اوست بکوش تا بنوش او ضعفی که بسبب نایافت غذا و ران راه یافته و دل او برای رفع آن بحکم ان لنفسک علیک حق مشغول اسباب معاش گشته و بقدر آن از صید هوش اسرار و معارف باز مانده رهائی یابد و قوت گیرد و دل او از ان شغل فراغت یافته بکار خود که صید اسرار و معارف است در آید و بقیه خورد خود مر ترا بدست خشنودی و التفات انعام فرماید قوله زانکه وجه خلق باقی خورد اوست ✤ وجه بفتح ذات در وی و طور و طریقه و برابر داول روز و انچه از ملوک و سلاطین معین شود مثل دو وزمین و اینجا بمعنی اخیر است و این مصرع دلیل مصرع اول بیت بالا است که ✤ چون بر نجید بینوا مانند خلق ✤ قوله این نگهدار ارد لی توصید جوست ✤ لفظ این اشارت بر ضای قطب قوله ضعف قطب از تن بود از روح نی ✤ جواب سوال مقدر است و تقریر سوال آنکه از بیت سابق معلوم شد که قطب مثل عقل مدبر و مربی خلق است پس باید که بکمال قدرت و قوت موصوف باشد چرا که اگر قدرت و قوت کامله نداشته باشد تدبیر و تربیت عالم از وی نیاید مصرع ثانی بیت بالا که ✤ تا توی گردد کند صید وحوش ✤ ظاهر میکند که از ضعف و عجز که لازم بشریت است خالی نیست و این منافی کمال قدرت و قوت است و تقریر جواب آنکه ضعفش منافی قوت نیست از ای آنکه ضعف از راه تن است و از راه روح هر چند که بسبب تن محتاج آب و نان ست لیکن بسبب روح مدبر و مربی خلق جهان است ضعف تن بود که دندان مبارک مصطفی صلعم از پاره سنگ شکست یافت و قوت روح بود که ماه را باشارت انگشت بزمانک شگافت

قوله یاری ده در مرمه کشتی اش ✤ مرمه بفتحتین و تشدید میم دوم مفتوح تیمار کردن یعنی غمخوارگی کردن و نگاهداشتن و شکسته بستن این بیت مربوط است ببیت بالا که ✤ ضعف قطب از تن بود از روح نی ✤ الخ یعنی چون تن قطب بضعف موصوف است و محتاج خدمت در رسانیدن ضروریات بدنی معاون او باش تا بسبب خشنودی وی از معانی او بهره مند شوی قوله گفت حق ان تنصروا الله ینصرکم ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره حم در سوره محمد واقع شده یا ایها الذین آمنوا ان تنصروا الله ینصرکم و یثبت اقدامکم یعنی ای گروه مومنان اگر یاری کنید پیغمبر را که مظهر اسم الله ست یاری کند خدا شما را بر دشمن ظاهر و باطن ظفر دهد و پیدا و استوار سازد

قدمهای شما آماد جهاد اصغر و اکبر منهزم نشوید قوله پیچو روبه صید گیر دکن فدیش ✤ تا عوض گیری هزاران صید بیش ✤ مراد از صید مصرع اول اسباب ارزاق جسمانی است و مصرع ثانی اسرار و معارف که رزق روحانی است یعنی پیچو آن روباه که صید را بحیله پیش شیر میبرد بمحنت و کسب ضرورات بدنی بهمرسانده پیش قطب برساند تا از فیض باطن او هزاران اسرار و معارف در عوض آن بیابی قوله روبهانه باشد آن صید مرید ✤ مرده گیر و صید گفتار مرید ✤ مرید بضم خواهنده و آنکه دست بیعت بشیخی دهد و بفتح دیو متنبه و رانده و سرکش و از حد در گذرنده و در مصرع اول بضم است و در مصرع ثانی بفتح و گفتار بفتح جانور است صحرائی که قصه گرفتن آن در ین کتاب گذشت و مراد از صید در هر دو مصرع میتواند که رزق جسمانی باشد یعنی مرید که تحصیل ارزاق میکند نه بنیت نفس خود میکند بلکه بنیت شیخ میکند و انچه از قوت وی باقی ماند و روحه قوت خود صرف میسازد پیچو روباه که صید را پیش شیر میبرد و بقیه آن میخورد و بخلاف بنده نفس که سعی وی در ارزاق برای نفس خود بود مثل گفتار که صید شش برای خود بود و انچه صاحب نفس بدست آورده است از رزق و مال در حکم مرده است و او مردار خوار و میتواند که مراد رزق روحانی باشد که اسرار و معارف است و در ینصورت معنی آن بود که مرید که ادراک اسرار میکند نه آنست که عقل خود را کامل میفرماید بلکه از فیض باطن کامل و عکس قلب او ادراک اسرار میکند مثل روباه که بقیه شکار شیر میخورد بخلاف صاحب عقل که کارش در تحصیل علوم استعمال نظر و فکر است پیچو گفتار که بدست خود صید میکند و انچه صاحب فکر کسب کرده در حکم مرده است که مفید یقین نیست و این بیت بحسب معنی اول مربوط باشد بمصرع اول بیت بالا و بحسب معنی دوم مربوط بود بمصرع دوم بیت مذکور قوله مرده پیش او کشی زنده شود ✤ اگر مراد از صید در بیت بالا رزق جسمانی است معنی این مصرع آن بود که انچه بنیت نفس خود بدست آورده اگر آنرا پیش کامل ببری و نیاز وی کنی آن رزق مرده تو زنده شود تا اگر بقیه خورد خود بتو انعام فرماید موجب نورانیت دل تو گردد و اگر مراد از رزق روحانی است معنی آن بود که اگر معلومات فکری خود را پیش کامل ببری تا او صواب را از خطا جدا کند آن معلومات مرده تو زنده شود و اعتقاد حقیقت را سزاوار آید و اگر انا پیش کامل بردن با معلومات او مطابق نبودن مراد دارند نیز می شاید

جواب گفتن روباه مر شیر را

قوله قسمم حق کرد و من زین شاکرم ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیاق الیه یرد و رسوء رحم زخرف واقع شده نحن قسمنا بینهم معیشتهم فی الحیوة الدنیا یعنی ما بخش کرده ایم میان ایشان معیشت ایشان را یعنی انچه میان زندگانی کنند در حیات دنیا قوله صبر بابه مفتاح الفرج صله بالکسر و التشدید عطا و مژده دادن و پیشین دهش و پیوند مخفف نیز خوانند قوله باز گفت اصبر مفتاح الفرج ✤ یعنی چنانکه الصبر مفتاح الصله گفته اند الصبر مفتاح الفرج نیز گفته اند قوله میرساند روزی وحش و هوام ✤ هوام حشرات الارض مانند مار و مور و کژدم

حکایت دیدن خرسقائی بانوای اسپان تازی را

قوله گشته از محنت دو تا چون چنبری ✤ چنبر بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح باء موحده حلقه رسن تابان و حلقه دف

وجز آن وچیزی مدور میانه تهی وبطریق استعاره فلک را نیز گویند قوله پوز بالا کردکای رب مجید ✤ پوز بایای فارسی مضموم وواو مجهول پیرامون دهن قوله اندر آخر جمله افتاد ستان بکسر نه پشت خوابیده ولی صبر ولی طاقت مخفف استان وجای انبوهی چیزها باشد چنانچه گلستان وهندوستان وانیعنی بدون ترکیب گفته نمیشود

جواب گفتن روباه خرس را

قوله فرض باشد از برای امتثال ✤ امتثال بکسر فرمانبرداری کردن قوله واتبغوا من فضل الله است امر ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد سمع الله در سوره جمعه واقع شده واتبغوا من فضل الله یعنی بجوئید از فضل خدا روزی خود را ومراد تهیه اسباب معاش است

در تقریر معنی توکل

قوله سوی کوه آن ممتحن را خفته دید ✤ ممتحن بکسر آزماینده وبفتح آزموده واینجا بکسر است قوله قاصد اچیزی نگفت آن ارجمند باجیم موقوف صاحب قدر وعزت واظهار حرکت جیم غلط است چه این لفظ از مرکبات است مثل دانشمند وتنومند چه ارج مرتبه باشد ومند صاحب ✤ در مرکبات اظهار اعراب در آخر کلمه اول نشاید قوله از بجاعت سکته اندر او فتاد ✤ بجاعت بفتح گرسنه شدن ومسخرگی وبی باکی کردن وگرسنگی وسکته بفتح علتی است که مریض را خاموش گرداند چنانکه بیماری که مرده است ونیز آنکه در قرآن خواندن باز ماند ونیز نام حرفهای که سکته خوانند ومصطلح شعر آنکه در وزن اندک توقفی باشد که در بعضی جا ملیح بیماری در شعر صرح است انچه کودک را بوی باز دارند وخاموش کنند قوله تا به بیند صدق آن میعاد مرد ✤ میعاد وعده جای ووعده گاه ووعده داون کذلک الصراح واینجا بمعنی اخیر است قوله گفت ای دل گرچه خود تن میزنی ✤ الحق زدن خاموش بودن وبرجا ماندن یعنی ای دل اگرچه خاموش گشته واز این خاموشی تو متوهم میشود که از راز خبرداری ونمیدانی که حق سبحانه در دهان تو تان وشور باسیر زده والاد هان ساپر میکشادی لیکن میدانم که راز میدانی وناز میکنی قوله گفت دل دانم ولی تن میزنم ✤ الخ یعنی آری همچنانست که تو معلوم نمودی که راز میدانم وتن زدن من از روی ناز است نه از روی عدم اطلاع بر راز ومصرع ثانی بیان راز است قوله استخوان زین بیشتر خواچون بود ✤ این بیت وبیت آینده مقوله حضرت مولوی است رضه

جواب گفتن روباه خرس را

قوله استهاد کسب زن جهد الاقل ✤ جهد الاقل سعی اندک وکوشش درویش یعنی کوشش کن مثل کوشش کردن درویش یعنی کوشش بسیار کن وهیچ گاه بی کسب مباش یا معنی آن بود که کوشش کن کوشش کردنی اندک یعنی آنقدر وقت که قوت ضروری حاصل شود در کسب صرف کن وباقی در عبادت قوله بکسبی کن یاری یاری بکن ✤ بکسب مصدر میمی است ودر تنصیص با بیات آینده ارشاد است که در کسب نیت یاری خلق یا نیت تحصیل قوت خویش کن کسب باین نیت طبل خواری است ودرین ابیات سری عجیب ارشاد فرموده اند وآن آنست که حق سبحانه که کارساز خلایق است ودای موجودات

وکارسازی او جزو در صور موجودات نباشد و در صورت هر یک کارویگران میسازد و از یجا سر کسب کردن انبیا دریافته میشود و

قوله هم در وگر هم سقاهم جایکی ✤ حایک جولاهه

جواب گفتن خرروباه را

قوله وین دعا هست از توکل در سرار ✤ سرار بفتح سه نیا نهاد او جمع سریرت است قوله نبی لاتلقوا بایدی تهلکه باشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره سیقول واقع شده ولاتلقوا بایدیکم الی التهلکه یعنی مینداز ید دستهای خود را در هلاکت قوله می چه آنجا در میان سبزه زار ✤ زار یعنی ای زار ولاغر پس قافیه در بیت افتد قوله اندر وحیوان مرفه در امان ✤ مرفه بضم آسوده تن قوله از گدای تست نه از بگلربگی ✤ بگلربگ با هر دو های مفتوح بهر دو کاف فارسی زده ولام مفتوح برای مهمله زده لفظ ترکی است بمعنی خان خانان وامیر امیران چه بگلر و بگ هر دو لفظ بمعنی صاحب و امیر است پس مرکب بمعنی امیر امیران باشد قوله دسته گل کو برای ارمغان ✤ ارمغان با اول مفتوح بثانی زده و میم مضموم تحفه باشد که چون از جائی آیند بجهت دوستان بیارند و آنرا سوغات و ره آورد نیز گویند و در لسان الشعرا بوزن زرگران نقل کرده بجای غین قاف نیز می آرند که قاف تصحیف غین است و بعین مهمله نیز آمده

مثل آوردن اشتر

قوله التجانی منک عن دار الغرور ✤ یعنی یکسو شدن و جدا شدن از تو از دار غرور قوله کاصل او آمد بود در سطکاک ✤ سطکاک بکسر سه هم و اکو فتن قوله آب را بستود و او تائق نبود ✤ تائق بکسر همزه آرزومند مشتق از توقان است که بمعنی آرزو و هوس باشد قوله زانکه در لب بود آن نی در قلوب ✤ اشارت است بآیه کریمه که در سوره آل عمران در سیپاره لن تنالوا واقع شده یقولون بافواههم مالیس فی قلوبهم والله اعلم بما یکتمون یعنی میگویند بدهنهای خویش انچه نیست در دلهای ایشان یعنی اظهار میکنند خلاف انچه در دلهای ایشان است موافق نیست دلهای ایشان بازبانهای ایشان در ایمان وخداوانا است بانچه ایشان نهان میدارند که آن نفاق است در دلهای ایشان قوله حمله اداده بصورت هم خویست ✤ جری بفتح اول وکسر دوم بروزن فعیل یعنی دلیر مشتق از جرات قوله زانکه سوی رنگ و بو دارد رکون ✤ رکون بضم آرام گرفتن و بسوی چیزی میل کردن و ساکن شدن قوله نفس راجوع البقر به صبر نی ✤ جوع البقر اشتهای گاو که از خوردن فرو نماند و روز بروز فربه تر شود و آن جرستیست معروف و مشهور قوله بوی مشکستش ولی جز پشک نی ✤ پشک بضم باء فارسی وسکون شین معجمه سرگین گوسفند و شتر و جز آن

فرق درمیان دعوت

قوله احادیث را شنو و نورش روی ✤ روی بفتح اول وکسر او روایت کننده و حرف اول در قافیه شعر ضمیر شین راجع بحدیث یعنی تا تو حدیث تو مثل حرف روی در عقب شود قوله مرچه در وشاب جوشیده شود ✤ وشاب شیره انگور قوله وعصیده طعم وشابش بود ✤ عصیده بفتح نوعی از حلوائی است و در صراح میگوید که یکنوع طعامی است قوله از جزر و سیب و بهوز

گردگان پجیز بفتحتین وبنای معجمه گوز یعنی زردک وبکسر جیم نیز آمده قوله علم اندر تو چون فرغده شد پس ز ظلمت نور یابد قوم لده فرغوده بفتح اول وضم غین معجمه یعنی آمیخته ولد بضم وتشدید جمع الد یعنی گمراه تر وقوی تر وخصومت قوله تا چه سان از راه بردآن خر نکر پ خر مفعول بردن وفاعل آن ضمیر مستتر که راجع است بروباه

زبون شدن خرد در دست روباه

قوله طنطنه ادراک ودبدبای نداشت پ طنطنه بمعنی کروفر وبانگ رود بربط وبانگ ناودان وجز آن وانجا بمعنی اول است

حکایت آن مخنث وپرسیدن لوطی از والخ وقوله قوله تعالی ان الله لا یستحیی ان یضرب مثلا مابعوضة فما فوقها الآیة

این آیه کریمه در سوره بقره در سیپاره اول واقع شده ان الله لا یستحیی ان یضرب مثلا مابعوضة فما فوقها فاما الذین آمنوا یعلمون انه الحق من ربهم واما الذین کفروا فیقولون ماذا اراد الله بهذا مثلا یضل به کثیرا ویهدی به کثیرا وما یضل به الا الفاسقین یعنی بدرستی که خدا شرم ندارد بآنکه بیان کند مثلی هرچه باشد وبرای هرکه باشد آورده اند که یهود در قرآن اگر مگس وعنکبوت شنیده استهزا میکردند که این سخنها بسخن خدا چه ماند حق سبحانه این آیه فرستاد که خدا از ضرب مثل شرم ندارد اگرچه باشد مثل پشه خرد پس انچه فراتر ازان باشد چون ذباب وعنکبوت پس آن کسانیکه گرویده اند بانکه قرآن کلام حق است پس یقین میدانند که آن مثل یا ضرب المثل راست است از نزد پروردگار ایشان وآنانکه پوشیده اند حق را پس میگویند از راه جهال یا از راه لعن چیزی خواست پروردگار بدین که گفت ازدوی مثل اما کافران نمیدانند که حق تعالی بعدل خویش گمراه گرداند بدان مثل بسیاری را از کفار ومنافقان که در ان فکر نکنند وحکمت آنرا نشناسند وبفضل خود راه نماید بدان مثل بسیار کسان را از مومنان وگمراه نگرداند خدا بدان مثل مگر برون رفتگان را از فرمان برداری قوله چون نباشد دل ندارد سود خود پ خود بضم وواو فارسی انچه وقت جنگ برسر نهند قوله کولب ودندان عیسی ای وقیح پ وقیح بفتح بی شرم وشوخ قوله کشتی سازی ز توزیع و متوح پ توزیع بفتح وانگشیدن چیزی برجمعی گروهی وپراگنده کردن وتسمت نمودن چیزی برجمعی برای دیگری وفتوح بفتحتین گشایشها وفیروزی وآبی که از چاهی بیرون آید یا از چشمه قوله از عمل آن نقمت صانع بود پ نقمت بکسر وفتح عقوبت وکینه

غالب شدن حیله روباه بر استعصام وتعفف خر

قوله موسی جان سینه را سینا کند پ سینا نام کوهی که موسی را بران تجلی شده بود ونیز نام پدر یوعلی حکیم ونیز نام درختی است قوله چونکه شیرین خسرو آن را بر نشاند پ ضمیر آن راجع بقند یا شکر

حکایت آن شخص که از ترس خویش را در خانه انداخت

قوله گفت بر سخره شاه حرون پ سخره بضم بیگار یعنی کار بیمزد وزبون وزیردست واستهزا وافسوس وحرون بفتح اول

سرکش قوله هم نکون آنکم هم استان می پرند بر استان به پشت خوابیده قوله هرگز را نر دبانی دیگر است ۱۲ گرگ مخفف گرده است

بردن روباه خر را پیش شیر

قوله چونکه روباهش بسوی مرج برد ۱۲ تا کند شیرش بجمله خرد مرد ۱۲ مرج بفتح چراگاه و مرغزار و خرد مرد حرف اول و چهارم مضموم یعنی ریزه ریزه و در تاج مصادر ترجمه خرد مرد شکستن مندرج است قوله تا بزیر کوه تازان نعل ریخت ۱۲ نعل ریختن شتاب فتن و ماندن اسپ از رفتار و عاجز شدن و اینجا بمعنی اول است یعنی تازان شتاب برفت قوله کز شیطان است تعجیل و شتاب لطف رحمانست صبر و اجتناب ۱۲ اشارت است بحدیث شریف العجلة من الشیطان والاناة من الرحمن یعنی شتابی از شیطان و آهستگی از رحمن قوله صبر عقلم از تجرع یاوه گشت ۱۲ یاوه گم شده قوله فکرتش کباد طفلان ماست ۱۲ کباد باکاف تازی کمان بزرگ قوله فکرتش بازیچه دستان ماست ۱۲ دستان مکر و حیله و نغمه و سرود و حکایت و افسانه و نام زال پدر رستم و یعنی جادو و نام موضعی بسمرقند قوله اسکندر صد بحر به زین دمدمه ۱۲ دمدمه اینجا یعنی مکر و فریب و افسون است

در بیان آنکه نقض عهد و توبه موجب بلا بود

قوله نقض عهد و توبه اصحاب سبت ۱۲ موجب مسخ آمد ایشان بلا و بست ۱۲ الی البیتین سبت اینجا یعنی روز شنبه است و بست بفتح عار و ننگ و درین هر دو بیت اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم و اقع شده و لقد علمتم الذین اعتدوا منکم فی السبت فقلنا لهم کونوا قردة خاسئین یعنی هرآئینه نیکو دانسته اید شما آنان را که در زمان داود عم از حد فرمان در گذشتند از قوم شما در شهر ایلیا و حکم روز شنبه که منع کرده بودیم ایشان را از صید ماهی و ایشان مخالفت نموده دران روز ماهی میگرفتند پس گفتیم مر ایشان که چون خلاف امر کردید بباشید بوزینگان خوار شدگان قوله تا به بیند خلق ظاهر کبت را کبت بفتح خوار کردن و هلاک کردن و بروی در افگندن و هلاک و خواری و در فرهنگی یعنی گرسنگی شمه نیز مرقوم است

دوم بار آمدن روباه بر ان خر گریخته

قوله از پی هر آدمی او مگسلد ۱۲ یعنی برای اهلاک در پی هر آدمی میدود و از پی او جدا نمیشود قوله هست سوی ظلم و عدوان جاذبی ۱۲ عدوان بالضم ستم کردن و از حد در گذشتن قوله که فلانجا حوض آبست و عیون ۱۲ عیون بضم جمع عین بمعنی چشمه قوله آدمی را با همه وحی و نذیر ۱۲ نذیر بفتح ترساننده قوله اندر افگندن آن یعنی بردش به بیر ۱۲ بیر چاه قوله یکجهان مبنیوا چون پیل وارج ۱۲ ارج بفتح گرگدن که وصفش عنقریب می آید و نام مرغی هست که پر آن در غایت نرمی است و بمعنی قدر و مرتبه و بمعنی کندن و بمعنی قیمت و آنرا ارزیز نامند قوله اینچنین سغری ندارد گرگدن ۱۲ سغر بفتح سین مهمله و سکون غین معجمه مخفف ساغری است بمعنی سخت روئی و گرگدن بفتح و کاف دوم فارسی پرنده ایست که پیل را شکار کند و در عجایب البر و البحر مسطور است که چهار پایه جانور یست که بچه آن در شکم مادر پنج سال می ماند اول بعد یک سال سر در آنطرف میکشد و علف میخورد چون برین نمط چهار سال دیگر میکذرد بطریق تیر از شکم مادر بیرون میجهد و میگریزد

وحکمت الٰهی دران اینست که چهار پایان بچه را بعد زادن بزبان میلیسند و در زبان او خارهای سخت سرتیز است چون آن بچه را مادر او بلیسد همه اندام او پاره پاره گردد و در شرح مخزن می آرد که بر پشت آن جانور خارها مانند ستونست و پیل را چون شکار کند بر پشت انداز دو برای طعمهٔ بچگان آرد و چون موت او قریب رسد یک پیل که بر پشت دارد فراموش شود و آن پیل کنده گردد و کرمان در وافتد چون کرمان آن پیل را تمام میخورند بعده و خوردن آن جانور شروع کنند هم ازان جراحت می میرد قوله باز آوردی فن و تسویل ۱ تسویل بفتح آراستن و زینت دادن شیطان گناهان را در نفس مردم قوله لب دل و جان از نهیب آن شکوه ۱ نهیب بکسر و یای مجهول هیبت و قدرت و عظمت بیم و شکوه عظمت و هیبت و ترس و نهیب اینجا بمعنی بیم است و شکوه بمعنی عظمت قوله مار بد جانی ستاندای سلیم ۱ سلیم مار گزیده و سلامت و بیمار و ازینجا مقوله حضرت مولوی است رض قوله طعن او اندر کف طاعون نهد ۱ طعن بفتح عیب کردن و بگفتن و نیزه زدن در بیابان رفتن و عنان کشیدن اسب برای رفتن و طاعون شامت و مرگ عام یعنی عقل تو عیب آن یاره بر اکه دیده او را کور میکند بشامت منسوب میسازد

جواب گفتن روباه مر آن خر را

قوله و رنه بر تو نی غشی دارم نه غل ۱ غش بکسر و قیل بفتح خلاف و کدورت و آب تیره و خیانت و تشویش و حیرت در وقت تعلق خاطر و غل بکسر کینه و خیانت و کدورت قوله وربدی بد آن سگالش قدر را ۱ الخ سگالش مصدر سگال که اندیشه و همت و قدر بفتحتین اندازهٔ هر چیز و ازل که قضا و قدر گویند و قیل حکم کلی ازل را قضا گویند و جزئیات را قدر و بفتح اندازه و مرتبه و اینجا بفتحتین است یعنی اگر بالفرض آن اندیشه کردن من در حق تو در تقدیر حق بدبودی بایستی که تو عفو میکردی چرا که خطای یاران را عفو میفرمایند و اگر لفظ قدر را بصرع ثانی وصل کنند نیز میتوان یعنی بالفرض اگر آن سگالش بدبودی بایستی که بلحاظ تقدیر عفوی فرمودی که خطا از یاران بلاحظه تقدیر عفوی فرمایند قوله نقشهای این خیال نقشبند ۱ الخ نقشبند صفت خیال است یعنی صور خیالی خلیل عام را که کوه علم بود در غلط انداخت یعنی انوار را که در عالم خیال بصور کواکب و مهر و ماه متمثل شده بود در رب خود پنداشت قوله گفت هذا ربی ابراهیم را ۱ الخ را و کریم و جوانمرد و شجاع و دلاور و حکیم و دانا و سخنگوی در اینجا اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره و اذا سمعوا در سورهٔ انعام واقع شده فلما جن علیه اللیل را کوکبا قال هذا ربی فلما افل قال لا احب الآفلین الآیة لفظ رای در تمام قرآن در رسم الخط بحذف یا مرسوم است مگر اول و ثالث سورهٔ نجم یعنی پس هرگاه که در آمد بر و شب یعنی ابراهیم عام چون شب کرد دید ستاره روشن یعنی زهره و بعضی مشتری گفته اند نزدیک افق مغرب پس بعضی ستاره پرست بوی سجده کردند گفت ابراهیم آیا اینست پروردگار من بر استفهام انکه بزعم آن قوم پروردگار بود و پس آن هنگام که آن ستاره فرو رفت گفت ابراهیم دوست نمیدارم فرو روندگان را تا آخر آیه بعضی از اهل سلوک دینجا تاویل کرده اند و گفته که فرود ابراهیم عام بود که بصورت کوکب و ماه و خورشید متمثل شده بود بران آنکه دل بآن

بحسب اعمال واذکار منور میشود پس اگر نور آن عمل قلیل باشد مثل نور ضعیف دل سالک مثل ستاره درخشنده بنظر می آید واگر نورش زیاده است مثل نور بعینی اذکار دل سالک همچو ماه تابان منور میگردد واگر بیشتر است همچو خورشید درخشان ظاهر میشود ودر نجا بهمین معنی ارشاد میفرمایند ودر بیت آینده که ؛ ذکر کوکب را چنین تاویل گفت ؛ بهمین تاویل اشارت می نمایند قوله ذکر کوکب را چنین تاویل گفت ؛ تاویل کوکب در ما سبق بیان کرده شد واینچه محمد رضا نوشته که چون انبیا معصوم ومحفوظ اند قول ابراهیم را که گفت هذا ربی مفسران تاویلات کرده اند یک تاویل این خواهد بود که عقل آنجناب را در معرفت الهی تصدیق کامل بود پس کوکب را رب گفتن از قبیل آنست که صورت وهم بنظر در آید ووهم را در جنب عقل چه وجود اما این تاویل در قفا میشود ره بنظر در نیاده از کلام مولوی مفهوم میشود وصاحب گلشن راز نیز اشارت باینمعنی میکند ومیگوید بیت ستاره با مه وخورشید اکبر ؛ بود حس خیال ووهم انور ؛ انتهی خیال فاسد است نه کلام حضرت مولوی را فهمیده است ونه مطلب بیت گلشن راز را دریافته مطلب بیت گلشن راز نیز همانست که نور ابراهیم بصورت ستاره وماه وخورشید در وهم وخیال ابراهیم متمثل شده بود نه انچه مشار الیه خیال کرده بلکه ابیات حضرت مثنوی وبیت گلشن راز را برانچه مشار الیه نوشته اصلا دلالت نیست مع هذا تقریر مشار الیه از تاویل قول برکنار است تاویل آنزمان بود که از کوکب کوکب معروف مراد ندارند وایمعنی که کوکب را بسبب وهم رب گفته بود تاویل نبود کما لایخفی علی من له ادنی تامل قوله خربط وخرا چه باشد حال وخربط بطا کلان ونون بمعنی احمق مستعمل ست قوله کوهار اهست زین طوفان فضوح ؛ فضوح بضمتین رسوائی ورسوا شدن وپیدا شدن صبح وغیر آن قوله وانکه را نور عمر نبود دمند ؛ موی ابروی کژی راهش زند ؛ اشارت است بقصه که در دفتر دوم گذشت که ؛ ماه روزه گشت در عهد عمر ؛ بر سر کوهی دویدند آن نفر ؛ تا هلال روزه را گیرند فال ؛ آن یکی گفت ای عمر نیک هلال ؛ چون عمر بر آسمان مه را ندید ؛ گفت کاین مه از خیال تو دمید ؛ تا آخر قوله صد هزاران کشتی باهول وسهم ؛ کشتی باهول کنایت از عقل جزوی قوله کمترین فرعون چیست فیلسوف ؛ فیلسوف حکیم که در ادراک حقائق عقل را کار فرماید قوله کس نداند روسپی زن کیست آن ؛ وانکه داند میستیش بر خود گمان ؛ روسپی باو او مجهول وبای پارسی زن فاحشه وبدکاره را گویند روسپی زن کسی که زنش فاحشه باشد یعنی قلتبان وضمیر آن راجع بروسپی زن یعنی هیچکس از قلتبانان نداند که روسپی زن کیست آن روسپی زن یعنی نداند که قلتبان در کار قلتبانی چه کس است وچه بدی دارد وی قلتبان بد نمیداند وقلتبانی نزد او معیوب نیست وآنکه میداند بر خود گمان قلتبانی نمیبرد واین بیت بسبیل تمثیل است وحاصل آنکه چنانکه قلتبان خود را قلتبان نمیداند همچنین گرفتار وهم وخیال خود را بسته وهم وخیال نمیداند وانچه محمد رضا نوشته که ضمیر آن بجانب وهم راجع است یعنی حقیقت وهم را هیچکس بواجبی نمیداند وکسی که میداند بر خود گمان وهم نمیبرد واین خطاست انتهی غلط است کما لایخفی قوله چون ترا وهم تو دارد خیره سر ؛ الخ خیره سر بمعنی سرکش ودولیر وبی شرم وایجا بمعنی باول خواهد بود وشاید که بمعنی تیز عقل بود چه خیره بمعنی تاریک هم آمده است وخیرگی سرگه موضع عقل است مستلزم

نیز ای عقل است یعنی چون تو در وهم خود گرفتاری در رفع وهم دیگران چه میکوشی خود را از وهم خلاص کن قوله عاجزم من از منی خویشتن ؛ پنجه شستی پر منی قویش من ؛ مصرع اول تعریض است بدعی کمال که با وجود گرفتاری بهستی موهوم بر خود گمان کمال میبرد و را اهدایت وارشادی سپرد پس حال او را بخود نسبت نموده بیان میفرمایند و مصرع ثانی خطاب بمدعی که عمر خود در صحبت آن مدعی مبطل ضایع میکند یعنی ای آنکه بصحبت خلاص از منی و خودی در خدمت شیخ مزور قیام مینمائی چرا سرمایه عمر خود برباد میدهی او از منی خود عاجز است ترا چگونه خلاص خواهد کرد قوله تا شوم من کوی آن خوش

صولجان ؛ صولجان بفتح چوگان

حکایت شیخ محمد سرزی

این حکایت مربوط است ببیت بالا که ؛ بلی من ومائی همچو یم بجان ؛ الخ چنانچه از فرو افکندن شیخ خود را از کوه و دلیل کردن خود را و گدائی ظاهر گردد زیرا که در طلب حق خود را میکشت و از چوگان امر حق همچو گوی در گدائی میگشت و نیز گدائی سراسر بی من ومائی است و آنچه شارحی نوشته که این داستان مربوط بابیت بالاست که ؛ آینه بی نقش شد یا بد بها ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده در دامن شیخ ضمیر سایل که ؛ پیش او روشن ضمیر هر کسی ؛ الخ بعید بل ابعد است کما لا یخفی علی من له ادنی تامل قوله زاهدی در غزنی از دانش مزی ؛ مزبا لکسر افزونی کذا فی الصراح و یای مزی برای نسبت است یعنی منسوب بافزونی کمالات بود ای بسبب دانش در کمالات بر خلق افزونی داشت قوله بد محمد نام و کنیت سرزی ؛ کنیت در تیقام بمعنی لقب مستعمل شده چنانچه میر نور الله نوشته قوله چون مزد از نکس آن جان سپرد ؛ نکس بفتح سرنگون کردن قوله خویشتن سازی تو چون عباس و بس ؛ عباس و بس نام مردی که خلق را بلطائف خنداندی و از ایشان چیزی بستدی و در کتاب جامع الحکایات اکثر لطائف او مذکور است قوله در مقامات آن همه مذکور شد ؛

یعنی در کتابی که دران احوال شیخ بسط است

آمدن شیخ بعد از چند سال از بیابان بشهر

قوله تا سقطها بشنوم از خاص و عام ؛ سقط بفتحتین کالای زبون و کار زشت یعنی سخنان زشت بشنوم قوله امید عباس اندر دانبان من ؛ دانبان پوست بز غاله خشک کرده که قلندران در میان بندند و ذخیره صوبه از ند و عباس را سابق در حکایت قوله تو بمن خود را طمع نبود فره ؛ فره با اول مفتوح و ثانی مکسور بهازده افزون و بسیار و خوش منش قوله ترا نکه این هر دو بود حفظ بدن ؛ حفظ بفتح بهره و نصیب و بخت قوله صد بدن پیشش نیرزد تره توت ؛ تره بفتح و رای مهمله مشدد و ستنی که سبزش توان خورد و آنرا تره تیزک نیز خوانند و توت معطوف است بر تره بحذف عاطف و شاید که تره توت مرکب و احد باشد پس تره بمعنی سبز صفت توت بود قوله وین بدن که دارد آن شیخ خطن ؛ خطن بفتح یکم و کسر دوم و فتحتین و بفتحتین تریک بود انا قوله زهر دو باشد شکر ریزخرد ؛ یعنی طعم و شهم از هر یک برای آنست که عشق که شکر ریز خرد است یعنی التحب

انسان است حیوان را زهر است برای آنکه هر چه در حق نیک نیک است در حق بد ضد و بد است و چون سم و شحم او از عشق پر بود حیوان را زهر ناک مینمود قوله بنده و ایم خلعت و ار سار جوست ۵ و ار زبکسر پوست گردانیدن عطا و فروگذاشتن سیل و باران

در معنی لولاک لما خلقت الافلاک

یعنی اگر نبودی تو ای محمد هرآئنه پیدا نمیکردم افلاک را قوله عشق لرزاند زمین را از گزاف ۵ گزاف بکسر بسیار و بیحساب و هرزه و بیهوده قوله بهر عشق او را خلد لولاک گفت ۵ اشارت است بحدیث قدسی که در متن سرخی مرقوم است و ترجمه اش گذشت قوله آن چه بیضه تابع آیا این چو فرخ ۵ فرخ بفتح چوزه هر مرغی و ضمیر آن راجع بعلو عشق و ضمیر این راجع بمنفعتهای دیگر قوله مانا گویند این جبال را سیسات ۵ را سیسات جمع راسیه یعنی کوه استوار قوله آن دل قاسی که سنگین خواندند ۵ قاسی سخت شونده

رفتن شیخ بخانهٔ امیری بهر گدیه

قوله چون امیرش دید گفتش ای وقح ۵ گویند چیزی منه نام شیخ ۵ وقح بی شرم و شیخ بفتح شین معجمه و سکون یاء حطی مهمله بمعنی عجل قوله این چه سغری و چه رویست وچه کار ۵ سغری بفتح سین و سکون غین معجمه سخت روئی چنانچه بالا نیز در یافتی قوله کیست اینجا شیخ اندر بند تو ۵ یعنی اینجا کسی مرید و معتقد تو نیست قوله این چه عباسی زشت آورده ۵ یعنی کار عباس و بس یعنی گدائی و زشت صفت کاشفه بود برای عباسی و میتواند که قید اخراجی باشد قوله علم نار نجات و سحر و فلسفه ۵ نار نجات و نیز نجات علم سحر و افسون و فلسفه حکمت قوله نور چشمی که بروز استاره دید ۵ الخ این بیت بسبیل تعجب است یعنی نور چشم حکما که بعلم نجوم احوال ستاره را دریافتند آفتاب عشق ازان نور چگونه پوشیده گشت و محمد رضا نوشته که طعن بر بوعلی سیناست که حس باصرهٔ او در روز عطارد میدید و جرم عطارد را از اجرام کواکب دیگر اصغر است اما آفتاب روشن عشق را ندید انتهی اگر چه میتواند لیکن انچه فقیر تحریر داده با بیات سابقه مناسب تر است قوله وقت نازک گشته و جان در رصد ۵ رصد بفتحتین چشم داشتن قوله نی گمانی برده ۵ تو زین نشاط ۵ خزم را گمذار ۵ میکن احتیاط ۵ الی البتین حزم بفتح خوشیاری و بیداری اما بنجا بمعنی سوء ظن است و سوء ظن نیز از هوشیاری است و دخیل بفتح دوست خالص و مسافری که بشهر در آید و لفظ نی در مصرع اول بیت برای استفهام اقراری است چون شیخ در بیت بالا فرمود که تو سینهای عاشقان را میخراشی در بنجا اثبات آن می نماید و میفرماید که تو از زین نشاط من گمان بد بردهٔ و این نشاط را همچو نشاط گدایان خیال کردهٔ و این خراشیدن سینه است و چون این امر از راه حزم دور مینی است من ترا از چنین باز نمیدارم و میگویم که حزم را گمذار لیکن احتیاط کن که از حد وسط تجاوز نکنی پس بشنو که حزم سه قسم است واجب چون در حق کافران و مومن فاسق و جایز مثل بدگمانی در حق کسی که هیچ یک از کفر و ایمان و صلاح و فسق او متیقن نباشد و مستحیل چون بدگمانی در حق مومن صالح پس افراط در حزم آنکه در حق هر سه کس بدظن باشی و تفریط آنکه در حق هیچ کس بدظن نشوی و وسط آنکه در حق کافر

وفاسق بدظن باشی ومومن صالح را بظن نیک نگری ودرحق کسی که کفر وایمان وصلاح وفسق او میقن نبود متوقف باشی وآنچه محمد رضا نوشته که شیخ میگوید که عذرخواستنی درکار نیست ازجهت آنکه ترا آن گمان است که از برای حظ نفس ونشاط طبع گدائی پیشهٔ خود ساخته ام وحال نه اینچنین است چون حزم واحتیاط ترا برین گمان داشته ازحزم باز نمیدارم ترا لیکن حزم برسه قسم است واجب مثل بدگمانی درحق کافر وجایز مثل تردد در وقوع وعدم وقوع امری که مسلمان فاسق ازان خبر دهد ومستحب مثل بدگمانی درحق باریتعالی وانبیا واولیا پس ای امیر اولی آنست که طرف وسط حزم یعنی جواز آنرا مرعی داشته درویشی مرا برین وجه تصور کنی که شاید ازسرحال باشد مگو که البته ازسرحال است یا نه ازسرحال انتهی غلطها کرده است اول آنکه لفظ ظن را برای نفی عذرخواستن پنداشته واین وقتی درست بود که شیخ اول قصد عذرخواستن کرده باشد وحال آنکه شیخ در ماسبق گفته که این دم عذر خود با تو نتوان گفت وغلطی دوم آنکه درحق مسلمان فاسق حزم جائز شمرده وحال آنکه حزم درحق وی نیز واجب است نمی بینی که گواهی فاسق مقبول نیست اگر حزم درحق وی واجب نبودی قبول وعدم قبول گواهی وی هردو جائز شدی وغلطی سوم آنکه از وسط حزم جائز نفهمیده ونچنان نیست بلکه مراد ازان مابین افراط وتفریط است والا لازم آید که جزم درحق کسی که حزم جائز است ظن بد نبرد ودرحق کافر ظن بد را کار نفرماید وغلطی چهارم آنکه ازین تقریر ثابت میشود که شیخ امیر را درحق خود امر بظن بد کرده باشد بطریق جواز واز ظن واجب نهی فرموده وحالانکه او پیشتر باین ظن موصوف بوده است که بطریق تردد واحتمال انکار حال شیخ مینموده است نه بطریق وجوب چه وی شیخ را کافر نمیدانست وآنچه شارح دیگر واجب وجایز ومستحیل را تقسیم نشاط نفهمیده ونوشته که یعنی اگر از نشاط نشاط حال عشاق درکمانی وبا لجزم ندانی که درگدائی نشاط شاهی وارند پس حزم را گذاردی کن احتیاط پس که شاید این نشاط محقق باشد وطریق اختیار او ساط چنانچه میفرمایند که پس واجب است وجایز است ومستحیل پس تو وسط را گیر از حزم ای وخیل پس حاصل آنکه اگر حالت نشاط عشاق را واجب ندانی باری جایز شمار ومحال مپندار که صورت جواز حد وسط است تا از انکار که منشا بلاست بیزار باشی انتهی سهو است چرا که در بیت دوم تقسیم حزم است نه تقسیم نشاط ومخفی نماند که گنجائش توهم تقسیم نشاط بران تقدیر است که در مصرع ثانی بیت دوم نسخه از حزم باشد چنانچه مشار الیه در شرح خود آورده است وامابر تقدیر نسخه درحزم پس اصلا احتمال ندارد که تقسیم نشاط باشد پس اگر مشار الیه تقسیم نشاط نظر بر نسخه درحزم نوشته است وبسهو کاتب در شرح او نسخه از حزم ثبت یافته سهوش عیان است واگر او خود نسخه از حزم در بعضی مثنوی ها دیده ونظر بنسخه مذکور نوشته پس این نسخه این توهم را گنجائش میدهد لیکن ذوق از سوق کلام درحی یابد که تقسیم حزم است وآنچه شیخ عبد اللطیف نوشته که بیت اول مقوله امیر است انتهی سهو صریح است کما لایخفی

گریان شدن امیر از نصیحت شیخ

قوله بلکه بخورشید رخشان را وزد وحسین میبذی در فواتح مقدمه شرح دیوان علی مرتضی کرم الله وجهه نقل کرده

که طحاوی در مشکل الآثار آورده است که سر مبارک حضرت رسالت صلعم در کنار علی مرتضی بود و وحی نازل شد
تا آفتاب غروب کرد و علی نماز عصر نگذارده بود چون وحی منجلی شد پیغامبر صلعم فرمود ای علی نماز عصر گزارده گفت نه پس
فرمود الهی اگر علی در طاعت تو و طاعت رسول تو بود آفتاب را باز گردان اسماگوید بعد ازان که دیدم آفتاب غروب
کرده بود دیدم که باز طلوع کرد و بر کوه و زمین افتاد و طحاوی گوید این حدیث ثابت است در اسناد و بیان این ثقات اند
و حکایت از احمد صالح مصری کرده که اهل علم را مستراد از نیست که تخلف از حفظ این حدیث کنند که از علامات نبوت است
انتهی و درین مصرع اشارت باین حدیث است و آنچه محمد رضا نوشته که آفتاب غروب کرده بود و برای نماز عصر حضرت امیرالمومنین
علی برگشت و فرو نرفت تا وقتی که حضرت نماز ادا کرد انتهی معلوم نشد که مراد ش چیست برگشتن آفتاب بتوجه رسول صلعم اراده
کرده است یا بتوجه علی مرتضی کرم الله وجهه اگر اول است جای تردد نیست و موافق حدیث است که از فوائح نقل کرده شد و اگر
ثانی است پس تا که از ثقات نقل نکند صحت زا نشاید خود در تصرف علی مرتضی نیست که قدرتش زیاده تر است ازین بلکه تردد
در وقوع و عدم وقوع این امر است از وی کرم الله وجهه بر تقدیر وقوع گفته شود که تصرف علی مرتضی را درین مقام که بیان
معجزهٔ رسول صلعم است ذکر کردن خود را به بیربط گوئی و رسوا ساختن است و آنچه میر نورالله نوشته که آفتاب برای آنحضرت
از سیر باز تا نماز عصر گزارد و انتهی بی سندی اعتبار را نشاید چه این عبارت صریح دال است که آن حضرت صلعم نماز عصر
گزارده بود و برای نماز گزاردن خویش آفتاب را باز آورد نه از حدیثی که از فوائح نقل کرده شد مستفاد میگردد که برای نماز
گزاردن علی مرتضی کرم الله وجهه باز آورد نه برای نماز گزاردن خود قوله الخ آن بدکان عطا صادق نبود یعنی از راه علم
نبود بلکه از راه حال بود از نجاست که در بیت ثانی آن عطا را صادق هم فرموده اند چه عطائی که از غلبه حال باشد اگرچه صادق
ولی کدورت است اما احتمال ندامت و تاسف دارد زیرا که احتمال دارد که چون آن حال زوال یابد شخص را ندامت و تاسف
رو دهد اگرچه وجود ندامت یقینی نیست بخلاف عطائی که از راه علم باشد که آنجا ظهور ندامت و تاسف امکان ندارد لهذا
کسی را که مستی در غلبهٔ مستی شراب چیزی میدهد هرآنکس اگر صاحب دیانت است در وقت زوال مستی وی آنچیز را از وی
احتیاط پیش آدمی آرد تا اگر خواهد باز پس گیرد و چون این بار صاحب عطا آن چیز را بطلی له می بخشد وی بی وسواس خاطر
آن را میگیرد برای آنکه در نبوقت از راه علم عطا کرده است و آنچه محمد رضا نوشته که ای اول منع در ان راه یافته بود
و شیخ صدق مترتب بر تصرف وقت را اعتبار و اختیار نکرد انتهی اسهو است چه اول منع کردن ازان بود که وی منکر
کمال شیخ بود آری اگر اول منع کردن با وجود اعتقاد کمال شیخ بودی معنی صورتی داشت

اشارت آمدن تسبیح از غیب

قوله دست در زیر حصیرت کن برار چصیر بفتح حاد کسر صاد مهملتین بوریای خرما قوله هین رنج رحمت ببر بده ؛ مرفع در
عربی یعنی شمار آمده قوله در عطای ما نه تحشیر و نه کم ؛ تحشیر بفتح تای مثناة فوقانیه وحای مهمله وشین معجمه نقصان کردن

و تنگ دانستن نفقه بر اهل و فرزندان وغیره و بسیار جمع کردن و گرد کردن و تحسیر با حا و سین مهملتین اندوه کردن و دریغ خوردن و تحسیر با خای معجمه و سین مهمله زیانکار کردن و خوار کردن و زیانکار خواندن و هلاک کردن و اینجا بجای مهمله و شین معجمه است یعنی اول و یا بمعنی دوم و بر تقدیر معنی اول عطف و نه کم تفسیری بود قوله دست زیر بود یا کن ای سند پسند بالتحریک تکیه گاه و انچه پشت بوی باز نهند از بلندی و کوه قوله هجو دست حق گزافه رزق باش گزافه بسیار و بیحد و هرزه و بیهوده

دانستن شیخ ضمیر سایل را

قوله از فقیر و وام دار و محبسی بفتح مصدر میمی مجهول است بمعنی مفعول و شاید که بضم ثالث باشد اختصار محبوس قوله کرد ابی نخل یا عرجون نور بفتح عین بضم عین مهمله شاخ خرمای گرشده قوله لیک تا آب از قدر خالی شدن بفتحتین قدر پیدی قوله جز کلاه و رنت کو ای مقل بضم و کسر قاف و تشدید لام درویش و فقیر

سبب دانستن ضمیر های خلائق را

قوله ای خری زاستیزه مانده در خری بستیزه با اول و ثانی مکسور سه معنی دارد اول جنگ و خصومت بود دوم لجاج و سرکشی باشد سوم خشم و کین است قوله کز کدا این مکمن سر برکند مکمن بفتح هر دو میم کمینگاه

غالب شدن حیله روباه

قوله بس گلوها که برد عشق رغیف رغیف بفتح نان گرده و نان تنک قوله کاد فقران یکون کفرا آمده است حدیث شریف است که کاد الفقران یکون کفرا یعنی نزدیک است فقر که گردد آن فقر کفر و انکار حق و این در حق فقر اضطراری است بخلاف فقر اختیاری که در شان وی الفقر فخری وارد است و کسانیکه از لفظ فقر دین حدیث فقر اختیاری مراد میدارند کفرا یعنی ستر میگویند یعنی فقر ستر هستی شخص است فافهم قوله گشته بود آن خر مجاعت را اسیر مجاعت بفتح گرسنگی و گرسنه شدن قوله عاقبت هم از خری خبطی کرد خبط بفتح اول و ثانی گویند خبط دماغ شده یعنی از سستی عقل یا جنون شده و عقل خالص نمانده است و دست و پای زدن ستور و خر را بهر جای انه اختن برای خواب و اینجا بمعنی دست و پای زدن است یعنی عاقبت از خری کارش بدست و پا زدن رسید پس بای خبطی بای مجهول است و شاید که بمعنی اول بود و درین صورت با معروف مصدریه بود یعنی از خری بی عقلی کرد

در فضیلت احتما و جوع

قوله جوع خود سلطان دارو هاست بین اشارت است بحدیث شریف الاحتمار افضل من الدواء یعنی پرهیز بهتر از دواست قوله آن یکی میخورد نان نخفه نخفه بفتح هر دو فا و سکون خای معجمه یعنی چه قوله گفت سائل چون بدین است شره شره بفتحتین حرص و حریص شدن قوله جوع هر حلف گدا را کی دهند حلف بکسر

کینه دلی باک دلی عقل

حکایت مردی که شیخ از حرص ضمیر او واقف شد

قوله گفت اورا چند باشی در زحیر ۔ زحیر بفتح نالیدن و بسختی نفس کشیدن و پیچیدن شکم و قس شکم قوله کی زبون همچو تو گبج کداست ۔ گبج بکسر کاف فارسی و یای مجهول پریشان و پراگنده قوله عاشق است و میزند او مول مول ۔ مول بضم اول و واو مجهول و رنگ کردن در کارها و حرامزاده و نار است و باز گشت و امراز بودن و معشوق زن و در اینجا بمعنی اول است و این بیت جواب سوال مقدر است یعنی اگر گوئی که هر کا رزق بر تخص عاشق است پس رنگ کردن و مردم را در طلب خود دوانیدن برای چیست گوئیم که در رنگ او بسبب بی صبری ایشان است اگر شخص را صبر بود رزق بی توقف بسوی او آید و اگر کسی را در این جواب شبهه و در که بسا کس از فقرا که صبر و توکل دارند فاقها میکشند پس در رنگ رزق در اینجا برای چیست دفع این شبهه آنست که در اینجا اگرچه اندکی در رنگ میکنند لیکن آخر خود دوان دوان بایشان می آید با آنکه در عین فاقه ایشان را رزقی خوشتر و لذیذتر میرسد کسی که آن طعام تناول کرده باشد خواهد دریافت

حکایت آن گاو تنها که در جزیره ایست بزرگ

قوله یک جزیره هست سبز اندر جهان ۔ جزیره بلندی و خشکی که در میان آب باشد قوله تا شود زفت و عظیم و منتحب ۔ منتحب بضم میم و فتح حای مهمله کشیده شده الانتحاب کشیدن قوله تا میان رسته تفعیل سبز و کشت ۔ تفعیل بفتح قاف کسر صاد و مهمله جو بر آمده و نا رسیده که بپارسی خوید گویند قوله باز زفت و فربه و لمتر شود ۔ زفت بفتح گنده و سطبر و بد و الملتر بفتح اول و سکون دوم و تای نوقانی مضموم فربه و قوی و گنده قوله باز شب اندر تب افتد از فزع ۔ تا شود و لاغر از خوف منتجع ۔ فزع بفا و زای معجمه مفتوحتین ترسیدن و فریاد کردن و پناه بردن و ترس و هم و فتح بضم میم و سکون نون و تای فوقانیه و جیم مفتوحتین صیغه ظرف است یعنی جا گاه آب و گیاه یعنی از خوف آنکه جای آب و گیاه از کجا بهم یافت لاغر شود قوله لوت فزو از کجا سازم طلب ۔ لوت با اول مضموم و واو مجهول اقسام طعامهای لذیذ قوله ای لوت و پوت خورد و را سهم باد آر ۔ پوت و پوت یعنی اقسام مطعومات و مشروبات و پوت تابع لوت است قوله لشکر اندر برا کم باش زار ۔ خار بفتحین معجمه بازمنده و هلاک شونده و ماضی و مستقبل از اضداد لغات است و اینجا یعنی مستقبل است

صید کردن شیر آن خر را الخ و قوله و لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر

این آیه کریمه در سیپاره تبارک در سوره ملک واقع شده یعنی و گویند کافران که اگر می بودیم یا که بشنودیم سخن پیغمبر را یا بحث و تفتیش یا تعقل میکردیم در میان کلام ایشان و تفکری مینمودیم در انواع حکمت که از اقوال و افعال ایشان معائنه می شد یعنی بودیم امروز در سلاسل زمان دوزخ

حکایت راهب که روز با چراغ میگشت

قوله در میان روز روشن چیست لاغ ۲ لاغ بازی و هزل و ظرافت قوله چند بینی گردش دولاب را ۲ سر بریدن تن هم بین میزاب را ۲ دولاب بضم چرخ آسیا که بزور آب میزاب در گردش آید یعنی چرخ چاه و دولاب نیز آمده و میزاب بکسر ناودان یعنی سیل آب قوله گردش کف را چو دیدی مختصر ۲ حیرت باید بر باد زگر ۲ کف عبارت از تعین خلق و دریا عبارت از ذوات حق قوله آنکه کف را دید سر کوبان بود ۲ سر کوفتن کنایت از سجدهٔ مقلدانه که حاصلی ندارد یعنی آنکه خود را خلق و بنده دانست و حق را از خود جدا شمرد کارش چز سجده بیحاصل نباشد قوله و آنکه دریا دید او حیران بود ۲ یعنی حیران است که ذات واحد چگونه بصورت کثرت برآمده است یا بگو که در مشاهدهٔ جمال او حیران است قوله آنکه کف را دید تنها کند ۲ یعنی حق را غایب انگاشته در اعمال طاعات نیت دیداری و در آخرت میکند قوله و آنکه دریا دید دل دریا کند ۲ یعنی خود را عین او می یابد و در همین جا بدیدار او مشرف میشود قوله آنکه کف را دید باشد در شمار ۲ و آنکه دریا دید شد بی اختیار ۲ یعنی آنکه خلق را دید خود را در شمار می آرد و موجود حقیقی می پندارد و آنکه حق را دید خود را بی اختیار یعنی فانی می انگارد و از قبیل ذکر لازم و اراده ملزوم چه فنای اختیار لازم فنای هستی است یا بگو که آن که خلق را دید طاعات خود را از خود می شمارد و آنکه حق را دید در افعال طاعات خود را بی اختیاری انگارد یعنی عبادات را با و نسبت میکند نه بخود قوله آنکه کف را دید در گردش بود ۲ در گردشی باشد که هرگز روی سکون نه بیند قوله و آن که دریا دید او بیش بود ۲ بیش بکسر و قیل بفتح خیانت و کدورت و تشویش بیش برای آن بود که همین دید خلق موجب کدورت و تشویش بود قوله آنکه کف را دید بیکار شد ۲ و آنکه دریا دید بردارش کند ۲ لفظ بیکار شاید که بکاف فارسی باشد و در نصورت ضمیر شین در سرد و مصرع راجع بجانب کف باشد و فاعل کند بیننده کف و دریا یعنی آنکه خلق را دید عمر خود در بیکار او صرف کند یعنی در ابصال نفع بموجودات و دفع ضرر از ایشان ملحوظ او خلق باشد نه حق و هر کار که نه برای حق بود بیکار است که مزدی و اجری ندارد و آنکه حق را دید خلق را بردارکند و فنا سازد و هر خدمت که از دی بظهور آید خدمت حق بود و موجب حضور و شهود او و شاید که کاف تازی باشد و در نصورت ضمیر شین در مصرع اول راجع به بیننده کف و در مصرع دوم به بیننده دریا و فاعل کند در مصرع اول کف و در مصرع دوم دریا یعنی آنکه خلق را دید خلق وی را از کار حق معطل و بیکار سازد و آنکه حق را دید حق و بردارکند و از وجود موهوم فانی گرداند قوله آنکه کف را دید گرد و دست او پنبه او راجع تبعت قوله آنکه کف را دید یابد و شود هیاو دون گدختن و صاف کردن یعنی گداختن و صاف کردن نقش مردود است

دعوت کردن مسلمان مر مغ را

ربط این داستان با بیات بالاست که در بیان احوال بیننده کف و بیننده دریا گوید پس مغ بیننده کف باشد و مسلمان بیننده دریا قوله مر مغی را گفت مردی کای فلان ۲ مغ با اول مضموم آتش پرست قوله میکشندت سوی کهران و نیست

گشت با اول مضموم و ثانی مسور آتشکده را گویند قوله وان عنایت قهر گشت و خرد مرد پخته مرد با دل و چهارم مضموم ریزه ریزه و در تاج مصادر ترجمه خرد مرد شکستن مندرج است قوله که چنین بروی خلافت میرود پخلافت بفتح خاصی معجمه وقاف کهنه شدن و کهنگی قوله چونکه خوانفس آمد مستعان مستغان بضم یاری خواسته شده قوله لتسخرآ یایش شارالله کان ایش مخفف ای شئ یعنی هر چیزکه مشیت حق بوی متعلق باشد بثبوت پیوست قوله حاش لله ایش شارالله کان حاش لله یعنی پاکی ولی عیبی خدای را کلمه تنزیه است چون خواهند کسی را صفت بخوبی ولی عیبی کنند اول این کلمه بیارند و این بیت مقوله مغ است یعنی پچنانست که نفس و شیطان برحق غالب آمده اند و خواهش خود پیش برده اند بلکه ایشان محکوم اویند و هرچه میکنند از اضلال و اغوا خلاف مشیت او نمیکنند پس من که محکوم نفس و شیطانم محکوم مشیت حقم والا لازم آید که نفس و شیطان غالب بود و حق مغلوب باشد

مثل شیطان بر دزد رحمان

قوله باز گر بیگانه معبر کند پ معبر اینجا مصدر میمی است یعنی گذشتن قوله که اشداء علی الکفار باش پ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره حم در سوره انا فتحنا واقع شده محمد رسول الله والذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم ترهم رکعا سجدا یعنی محمد فرستاده خدا است و آنانکه با ویند مومنان سخت دل غلیظ اند بر کافران و مهربانان با یکدیگر یعنی ایشان را رکوع آرندگان و سجود کنندگان این مناقب اگرچه جامع جمیع اصحاب است رضی الله عنهم اما در لفظ ایما یت خاصی هریک از خواص اصحاب بمقتضای خاص و الذین معه مخ صدیق است رض که بقرب معیت در رفاقت در دار و غار مخصوص بود اشداء علی الکفار صفت فاروق است رض چه در نهایت شدت و غلظت او با اهل شرک و نفاق همه علما را اتفاق است رحماء بینهم نعت ذی النورین است رض که رافت و حیا و دلنوازی و وفای او مشهور است و نزد خالق و خلائق بدان صفات و سمات مرسوم و موصوف ترهم رکعا سجدا شرح حال علی مرتضی است کرم الله وجهه که اکثر اوقات و اغلب آنات او بوظائف طاعات و عبادات میگذشت تا حدی که هر شب او را از هزار تکبیر از خلوت باسماع خادمان عتبه علیه اش میرسید قوله زاب تماچی که دادش ترکمان پ تماج بر دو قمای فوقانی اول مضموم و ثانی ساکن و جیم پارسی اش چهار پاره قوله کله کله از مریدوا زمرید پ مرید بضم خواهنده و آنکه دست بیعت بشیخی صاحب خلافت دهد بفتح دیوستنبه دخرمای در شیر نهاده و سرکش و از حد در گذرنده و رانده چنانچه باد نیز معلوم شد قوله چون سگ باسط ذراعی بالوصید پ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره کهف واقع شده وکلبهم باسط ذراعیه بالوصید یعنی و سگ ایشان گسترانیده است دستهای خود را بپیشگاه آستانه در غار قوله بر در کهف الوهیت چو سگ پ کهف غار و پناه قوله کشته باشد از ترفع تیر تنگ پ تنگ با اول مفتوح بشانی زده یعنی بن و پائین آمده چون تنگ دره یا تنگ درخت و یعنی دو باشد چنانکه گویند تنگ دو دو بوم و زمین را

گویند و فریاد بلند کردن و یعنی خرما و یعنی اخیر از کتاب ترند منقول است قوله این اعوذ است کای ترک خطا خطا بفتح شهر معروف و ضد صواب قوله چونکه ترک از سطوت سگ عاجز است ؛ سطوت بفتح قهر کردن و حمله بردن قوله خاک اکنون بر سر ترک و فتق ؛ که یکی سگ هر دو را بندد و عنق ؛ فتق بضمتین مهربان و عنق بضمتین گردن و بسکون نون نیز آمده و مهتر قوم و بزرگ

جواب مومن سنی مرکا فر جبری را

قوله حس را منکر نتانی شد عیان ؛ حس یعنی محسوس را که اختیار باشد قوله گفت یزدان ما علی الاعمی حرج ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره حم در سورهٔ انا فتحنا واقع شده پس علی الاعمی حرج ولا علی الاعرج حرج ولا علی المریض حرج یعنی نیست بر نابینا گناهی اگر بجرب نزود و نه بر لنگ بزه اگر از جهاد تخلف ورزد و نه بر بیمار ننگی و اثمی اگر با مجاهدان موافقت نکند چه اینها معذور اند قوله کی نهد بر کس حرج رب الفرج ؛ فرج بضمتین گشایش قوله اختیاری هست در ظلم و ستم ؛ من ازین شیطان و نفس این خوشم ؛ مومن میگوید که آنچه گفته بودم که خدا ایمان نمیخواهد و نفس و شیطان ترا بکفران میکشند مراد من ازان اینست که تو باختیار خود بگفتهٔ نفس و شیطان گمراه میشوی و فرمان حق نمیبری نه آنکه نفس و شیطان بر حق غالب آمده اند و تو در دست ایشان مجبوری قوله چون بجنبد گوشت گربه کر دموش ؛ مو بفتح اول آواز گربه باشد قوله شد دلالهٔ آردت پیغام و پس ؛ پس بکسر نام معشوقه در امین که آزاد و سیه هم میگویند قوله بهر تحریک عروق اختیار ؛ عروق بضمتین جمع عرق که بکسر یعنی رگ باشد قوله وقت تحلیل انما ای با نمک ؛ تحلیل بفتح برآمدن از نماز مقابل تحریمه که در آمدن در نماز است چه تحریمه حرام ساختن افعال است بر خود ورای افعال نماز و تحلیل حلال گردانیدن آنها قوله بر بلیس ایرا از وی یعنی بضم گوزه پشت قوله این دو صد عرضه کننده در سرار ؛ سرار بفتح پنهانیها جمع سریرت است قوله عرضه میکردم نکردم زور من ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره وما ابرئ نفسی در سورهٔ ابراهیم واقع شده وما کان لی علیکم من سلطان الا ان دعوتکم فاستجبتم لی فلا تلوموني ولوموا انفسکم ما انا بمصرخکم وما انتم بمصرخی یعنی ابلیس چون خلق هنگام حساب اورا ملامت کنند که ما را از راه بردی و در ضلالت افگندی گوید که نبود مرا بر شما هیچ تسلطی تا کرا نهم بر کفر و معصیت یا حجتی نبود مرا بر صحت قول من مگر آنکه بخواندم شما را بوسوسه و فریب بی برهانی پس شما مرا اجابت کردید بزودی و تاملی ننمودید در عواقب امور خود پس مرا ملامت مکنید بمجرد وسوسه که کردم و ملامت کنید نفسهای خود را که مرا فرمان بردید و قول خدایرا که لا یغتنکم الشیطان نشنودید و من نیستم رهاننده و فریادرس شما از عذاب شما نیز نیستید رهاننده و فریادرس من قوله آن کره بابات را بوده عدی ؛ عدی بالضم والکسر دشمنان و هو جمع لا نظیر له یقال قوم عدی بالضم والکسر مثال سوی وان ادخلت الها فیه قلت عداة بالضم وهو جمع عاد وهو العدو کغازی وغزاة

قوله در خطاب اسجدوا کرده اباء با بکسر اول و بای موحده سر باز زدن باشد انکاری قوله در منکر شناس از لحن و بیان لحن بفتح یکم و سکون دوم آواز خوش و خوشخوانی و دریافتن سخن و سخن گفتن با کسی که او دریابد و میل کردن و خطاب کردن و الاعراب و خطاب در سخن و سر و در سخن گفتن قوله در خر جبر از قدر سوار است ؛ زانکه جبری حس خود منکر است مراد از حس محسوس است که اختیار باشد چنانچه در اول سرخی نیز گذشته و گواه بر نیکه مراد از حس محسوس است بیت آینده است که ؛ وین همی بیند معین نار را ؛ الخ و همچنین بیت آینده و دیگر که ؛ زانکه محسوس است مارا اختیار ؛ الخ گواه دیگر است و آن بیت دیگر مذکور بران هم گواه است که از محسوس اختیار مراد داشته اند نه فعل عبد چنانچه شارحی پنداشته و در بیت دیگر مذکور و سرخی آینده بمحسوسیت اختیار را محسوس ساخته اند پس جبری چون منکر امر محسوس است همچو کسی که نار را بیند و انکارش میکند جبر بر سوار از قدر باشد چرا که قدری منکر فعل حق است و فعل حق امر محسوس نیست مثل نار که بدلالت دود معلوم شود و آنچه محمد رضا نوشته که ترجیح مذهب قدری بر جبری بیان میفرماید که حس جبری گواهی باختیار او میدهد و او میگوید که بی اختیارم و قدری ادراک آنمعنی میکند که اختیار دارم و لهذا حس خود را دلیل میسازد و بر ثبوت اختیار انتهی حشو است و عجب تر آنکه خود در بیت آینده مذکور نوشته که یعنی جبری فعل بنده را موثری بیند و امر محسوس را انکار میکند پس اینجا چرا فهم نکرد که حس بمعنی محسوس است قوله پس تسفسط آمد این معنوی جبر تسفسط ذیان گفتن و خود را حکیم نمودن و در اصطلاح انکار حقائق کردن است چنانکه گویند انسان حیوان ناطق نیست و آتش حار نیست و آنچه بمان ماند قوله لاجرم بد تر بود زین روز گبر ؛ گبر آتش پرست و مراد از ان قدری است بموجب حدیث شریف القدریة مجوس هذه الامة و قدری را گبر و مجوس برای آن خواندند که چنانچه گبر آتش را

مشرک حق و معبودیت ساخته است قدری نیز خود را شریک حق در موجودیت گردانیده

درک وجدانی چون اختیار و اضطرار و خشم و اصطبار و سیری و ناپارسایی حس است

قوله هر دو در یک جدول ای عم میرود ؛ جدول بفتح معروف و جوی خرد و اینجا بمعنی جوی است قوله چون نگردد ای موات و عاجزان ؛ موات بفتح انچه بی جان باشد و زمین بی مالک و بضم مرگ و مردن قوله مرد جنگی کی زند بر نقش چنگ ؛ لفظ جنگی بجیم تازی است و لفظ چنگ بجیم فارسی و آن با اول مفتوح خشش معنی دارد و اول بمعنی مثل آمده دوم نگارنامه مانی است و آن کتابی بوده مشتمل بر صنایع تصویر و نقاشی که مانی اختراع کرده سوم خمیده و منحنی بود چهارم قلاب را گویند عموماً و قلابی را که بدان فیل را گیرند مخصوصاً پنجم چنگال باشد ششم ساز است مشهور و باین چهار معنی اخیر حکیم سوزنی بنظم آورده بیت پیران چنگ پشت جوانان چنگ زلف ؛ در چنگ جام باده و در گوش بانگ چنگ ؛ و با اول مضموم و معنی دارد اول سخن و گفتار بود دوم برچیدن مرغ باشد دانه را از زمین و با اول مکسور منقار جانوران و نوک سنان و پیکان و امثال آن را گویند

پس بر تقدیر فتح انجا یا بمعنی اول باشد و یا بمعنی دوم و بر هر دو تقدیر لفظ نقش مضاف بود بر تقدیر اول اضافت موصوف باشد بسوی صفت و بر تقدیر دوم اضافت بمعنی فی بود و میتواند که بمعنی چهارم باشد و در نصوبیت لفظ نقش موقوف بود و بر تقدیر ضم بمعنی اول باشد یعنی بر نقش بانگ کی زند و بر تقدیر کسر بمعنی نوک سنان یا پیکان باشد یعنی بر نقش نیزه یا تیر کی زند و بر هر دو تقدیر لفظ نقش موقوف بود قوله احتمال عجز از حق راندی ؛ الخ خطاب باجبری است که نفی اختیار از خلق کرد تا عجز و مغلوبیت حق لازم نیاید یعنی انچه گفتی که اگر نفس و شیطان محکوم مشیت حق نباشند لازم آید که نفس و شیطان غالب باشند و حق عاجز و مغلوب هر چند که درین تقریر احتمال عجز از حق برداشتی لیکن در نفی اختیار از خلق جهل و سفاهت برای حق اثبات کردی چرا که مجبور را امر و نهی فرمودن جهل و نادانی است قوله عجز نبود در قدر و رخ شود ؛ جاهل از عاجزی بتر بود ؛ یعنی انچه تو پنداشتی که بر تقدیر اختیار خلق عجز حق لازم می آید غلط است برای آنکه اختیار خلق مستلزم عجز حق نیست فعل ایشان با اختیار است و با وجود این محکوم مشیت حق اند و بفرض آنکه اختیار خلق مستلزم عجز حق باشد گوئیم که در صورت مجبوریت خلق جهل و سفاهت حق لازم می آید و اثبات جهل و سفاهت قبیح تر است از اثبات عجز قوله ترک میگوید قنق را از کرم ؛ تا آنجا که ؛ تو سگی با خود بری یار دهی ؛ الخ حاصل این ابیات آنکه حق مغلوب نفس و شیطان نیست بلکه ایشان محکوم مشیت اویند و با وجود این در اضلال مختار را مجبور کرده وی ایشان را باضلال بی ادبان امر فرموده است و از ایذای دوستان نهی نموده مثل سگ ترک که وی او را برای گزیدن کسی که بی ادبانه در آید نگاه داشته است پس ایشان بابی فرمانان وی آویزند و از مطیعان میگریزند و همچنین خلق با آنکه محکوم مشیت حق اند در بی فرمانی مختار اند مثل میهمان ترک که باختیار بعکس فرموده ترک کار کرد قوله تا سگش گرد و حلیم و مهرمند ؛ اشارت است بآیه کریمه کر رسوره حجر و سپار ربما واقع شده ان عبادی لیس لک علیهم سلطان الا من اتبعک من الغاوین یعنی بندگان من ای مخلصان نیست مر ترا بر ایشان تسلطی و قوتی در اغوا و اضلال مگر آن کسی که متابعت تو کند از گمراهان قوله کودکان جز در اچون بیزنی ؛ چون بزرگان را منزه میکنی ؛ چون در هر دو مصرع بمعنی چرا است یعنی اگر قدح اختیار در میان نباشد پس زدن کودکان بصدور فعل ذمیمه و میاکی و بی ادبی یا کردن بزرگان بسبب افعال حمیده چرا است که مجبور نه سزاوار عقوبت است و نه مستحق ثنا است قوله بر تو آرد حمله گرد و منشی ؛ منشی بضم سرگون و دوتا قوله روشست این لیک از طمع سحور ؛ سحور بفتح طعام سحری

حکایت هم در بیان تقریر اختیار خلق

قوله گفت وزدی شحنه را کای بادشاه ؛ شحنه بفتحتین گروهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون استعمال کنند و در اصل بکسر شین مرقوم ساخته قوله بر سرش کوبی دو سه مشت کره ؛ کره بفتح کاف تا هی و کسر رای مهمله بر وزن جبل گرد قوله اژدر

عذرای سلیم نا بیل بفتح درست وسلامت ورهیده وگزیده ومار وایجا مراد سلامت ورهیده از غل است یعنی نادان ونبیل بفتح وناداستاد ونیکو قوله بیست مرده اختیار آید ترا ۱۲ بیست مرده اختیار یعنی اختیار بیست مرد قوله چون بیاید نوبت شکر نعم ۱۲ نعم بکسر اول وفتح دوم جمع نعمت قوله پس بدین داو جهان منظوم شد ۱۲ داد پادشاه عادل را گویند وعدل داد ودر ربود بجهت تخفیف داور ساخته اند ونام حق است سبحانه وداور ودریان را نیز گویند ودر اینجا بمعنی اول است ومراد ازان اختیار است یعنی انتظام این جهان وابسته باختیار است وهمچنین جزای اعمال که در آخرت است مترتب باشد بر اختیار

حکایت ۴ هم در جواب جبری

قوله گفت ای ایبک بیاور آن رسن ۱۲ ایبک بفتح همزه وسکون یای تحتانیه وبای موحده مفتوح بمعنی تازی زود قاصد وغلام قوله اختیارت اختیارش هست کرد ۱۲ الخ مقوله حضرت مولوی است رح چون در سابق اثبات اختیار فرمودند در اینجا بیان حقیقت آن میفرمایند یعنی حقیقت اختیار تو اختیار حق است چنانکه حقیقت توهستی اوست سبحانه ای عزیز تفصیل این مطلب که نفی اختیار از بنده بکدام وجه است واثبات آن مر او را بکدام وجه در وقت اول در سرخی لابه کردن مریدان مرو زیرا نوشته ایم در اینجا باجمال باز نوشته می آید که جبر بملاحظه احدیت ذات ورفع تعینات ست واختیار بملاحظه ظهور آن ذات بجمیع صفات وصور خلق وتعینات قوله امر شد بر اختیار مستند ۱۲ مستند بضم اول وکسر نون پشت بچیزی دهنده وبفتح نون پشت باز داده شده واینجا شاید که بکسر نون باشد یعنی بنای امر ونهی بر اختیار است که مستند وقائم است بعباد وشاید که بفتح نون باشد یعنی اختیاری که استناد امر ونهی باو است قوله حاکمی بر صورت بی اختیار ۱۲ الی البیتین یعنی حاکمی بر صورتی که اختیار ندارد در هر مخلوق راست وصورت بی اختیار عام است که بی جان بود یا باجان اما بی اختیاری اول چون چوب وآهن که در دو گر واهنگر حاکم بر وست پس ظاهر است واما بی اختیاری دوم پس در وقتی است که آنصورت بدست مخلوقی گرفتار وسیر باشد که آن زمان بی اختیار روی هر جا که خواهد بکشد وهر جا که داند ببرد ودو بیت آینده که ۱۲ آن در و گر حاکم چوبی بود ۱۲ الی آخر هم باعتبار صورت بی جان است وبیت ثانی باعتبار صورت باجان قوله لیک بی هیچ آلتی صنع صمد اختیارش را کند او کند ۱۲ ضمیر شین راجع بزید یعنی بر صورت بی اختیار هر مخلوق حاکم است وبرانها که اختیار دارند حاکم نیست مگر حق لیکن صنع او همین اختیار زید را وقتی که باختیار خود بکاری در آید کند گردن او می سازد قوله اختیارش زید را قیدی کند ۱۲ بی سگ وبی دام چون صیدی کند ۱۲ وبعضی نسخ بجای لفظ چون در مصرع ثانی حق واقع شده وبر تقدیر نسخه اولی ضمیر شین میتواند که راجع بزید باشد ومیتواند که راجع بصمد باشد لیکن اول اولی بود وهمچنین بر تقدیر نسخه ثانیه بهریک راجع میتواند شد لیکن ثانی اولی بود قوله زانکه بی خواه تو خود کفر تو نیست ۱۲ کفر بی خواهش

تناقض نقیضی است ؛ چرا که طفل که از مادر می زاید نه کفر دارد نه اسلام پس تا که اول خواهش کفر وجود نگیرد کفر صورت نپذیرد و همچنین اسلام لابگمه بموجب مامن مولود الا و قد یولد علی الفطرة و ابواه یهودانه او ینصرانه او یمجسانه هر که متولد میشود بر فطرة اسلام متولد میشود پس وجود کفر نباشد مگر بخواهش پس تحقق کفر مستلزم تحقق خواهش است و نفی خواهش مستلزم نفی کفر پس کافر اگر گوید که من در کفر خود خواهش و اختیار ندارم هم اثبات کفر میکند و هم نفی کفر و این نباشد مگر تناقض قوله گاو و گریوغ نگیرد میش نه هیچ گاوی کونپر و شد نزند ؛ یوغ با اول مضموم و واو مجهول چوبی باشد که بر گردن گاو قلبه و گردون هند و نزند با اول مفتوح و بعضی بکسر نیز خوانده اند سه معنی دارد اول اندوگین و فشرده گویند دوم معنی پست و نشیب باشد سوم بمعنی خشگین آمده و اینجا بمعنی اول است یعنی اندوگین نسد استفهام انکاری است و مراد از نفی اندوه نفی زدن باشد قوله صاحب گاو از چه معذور است دول ؛ دول بضم دال مهمله و واو مجهول حیل و مکار بیحیا و لوآبکش و نام برج و خریطه و کیسه و اینجا بمعنی محیل و مکار است و حرف خطاب در اینجا محذوف است یعنی ای محیل قوله جادوان فرعون را گفتند بایست ؛ مست را پرسای دست و پای نیست اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره دوقال الذین در سوره شعراء واقع شده ولاقطعن ایدیکم وارجلکم من خلاف ولاصلبنکم اجمعین قالوا انا الی ربنا منقلبون یعنی گفت فرعون ساحران را که هر آینه ببرم دستهای شما و پایهای شما مخالف یکدیگر دست راست و پای چپ و هر آینه بردارکنم همه شما را تا دیگران را عبرت شود گفتند ساحران ایمان آورده که هیچ ضرری نیست بر ما از تهدید و ما از مرگ نمیترسیم بدرستی که ما بسوی پروردگار خود بازگردندگانیم

معنی ماشاء الله کان

قوله قول نبود آن شاء الله کان ؛ بهر آن نبود که تنبل کن دران ؛ تنبل بفتح تای فوقانیه و سکون نون و بای موحده مفتوح کاهل و بیکاره و با اول مضموم مکر و حیله و اینجا بفتح است و ضمیر آن راجع به بندگی که در ضمن لفظ بنده مفهوم شد و این بیت جواب سوال مقدر است یعنی اگر جبری گوید که هرگاه بنده را اختیار نیست پس معنی ای شی شاء الله کان چه باشد گوئیم که بنده وقتی که میگوید ماشاء الله کان بهر آن نمیگوید که ای خدا مارا در بندگی کاهل کن یعنی بهر تنبل بر کاهلی خود نمیگوید قوله حق بود تاویل کان کرمت کند ؛ تاویل تفسیر کردن و در اصطلاح گردانیدن کلام است از ظاهر بسوی جهتی که احتمال آن داشته باشد و در اینجا بمعنی تفسیر است قوله وز کسی کاتش زدست اندر هوس ؛ عطف این مصرع بر مصرع اول عطف تفسیری است یعنی معنی قرآن از قرآن پرسیدن عبارت است از پرسیدن از چنین شخص و اگر عطف تفسیری نگویند هم میتوانند یعنی معنی قرآن جز از قرآن و چنین شخص نخواهی شنید و پرسیدن معنی قرآن از قرآن عبارت از ترک تاویل است که صرف کلام باشد از ظاهر

وهچنین قد جف القلم وکتب ان لایستوی الطاعة والمعصیة ولایستوی الامانة والسرقة
جف القلم ان لایستوی الشکر والکفران جف القلم ان الله لایضیع اجر المحسنین

این حدیث نبوی است یعنی بتحقیق خشک شد قلم ونوشت اینکه برابر نیست طاعت ومعصیت وبرابر نیست امانت ودزدی وخشک شد قلم اینکه برابر نیست شکر نعمت وکفران آن وخشک شد قلم ونبوشت که بدرستی که خدا تعالی ضایع نمیکند مزد نیکوکاران را قوله ظلم آری مدبری جف القلم ؛ مدبر بضم یکم وسکون وکسر سوم ضد مقبل یعنی پس رونده وبدبخت قوله پیش من چندین میاچندین مزار؛ مزار یعنی زاری مکن قوله ذره اندر تو گر افزون ادب ؛ باشد انا یارت بداند فضل رب ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره دهم در سوره زلزال واقع شده من یعمل مثقال ذرة خیرا یره یعنی پس هر که عمل کند هم‌سنگ مور چه خرد نیکی به بیند جزای آنرا قوله وانکه طعنه میزند در حد او ؛ حد بفتح وتشدید بزرگی وتونگری وبخت وبهره وبزرگ شدن وخداوند نعمت شدن وتوانگر شدن وپدر پدر وپدر مادر وبکسر کوشش وایجا بالفتح است قوله ذره اگر جهد تو افزون شود ؛ جهد بفتح کوشش وسختی وبسیار خوردن وآزردی طعام کردن وبضم طاقت قوله بیجز ایشان زغدر وزشتی ؛ غدر بفتح بی وفائی کردن کذا فی الصراح قوله گفت غمازی که به گوید ترا ؛ غماز بغین چین وعیب جوی وطعنه زننده واشارت کننده بچشم قوله چونکه غماز ان ازو آیس شوند ؛ آیس نا امید قوله پس جفاگویند شرا پیشه ؛ جفا بفتح جور وظلم وبدی وایجا بمعنی اخیر است قوله عفو ! شد لیک کو فرامید ؛ الخ فرمید بفتح شکوه واین بیت جواب سوال مقدر است یعنی اگر گوئی که هرگاه سزای جفا جفاست وجزای وفا وفا پس جای عفو نباشد وحال آنکه عفو اسمی است از اسمای حق وتا عفو وجود نگیرد اسم عفو صورت نبندد گوئیم که بعضی از اهل جفا عفو از جف القلم هست لیکن عفو را شکوه امید کجا قوله ای امین الدین ربانی بیا ؛ امین بفتح کسی که بر او اعتماد باشد واز او امین باشند وبی ترس شده وامین الدین لقب چلپی حسام الدین است ونام یکی از خلفای حضرت مولوی رضهم بوده است وایجا خطاب بحسام الدین است چون در بیت بالا لفظ ذره مذکور شد شیخ حسام الدین را بذکر لقب وی خطاب کردند که ای حسام الدین تو بیا که قابل اسماع این سخنان توئی که تراحق سبحانه بسبب امانت خازن اسرار خود ساخته است وانچه محمد رضا نوشته که مخاطب صاحب امانت است که نه جبری را حمایت کند ونه قدری را انتهی از راه عدم اطلاع است بر لقب شیخ اگر دانستی که لقب شیخ حسام الدین است چنین نگفتی ونیز از صاحب امانت اراده کردن کسی که نه جبری را حمایت کند ونه قدری را بعید الفهم است قوله آن سرش از تن بران باین شود ؛ باین جدا کنند ضمیر فاعل هست اما ایجا بمعنی اسم مفعول است چنانچه لفظ بانیة فاعلة است بمعنی مفعوله چنانکه در صراح است بطلیقه بانیته وهی فاعله بمعنی مفعوله وانچه شارحی نوشته که باین جدا کنند مراد موجد اشونده است انتهی اگرچه میشاید لیکن اولی بر انست که فاعل بمعنی مفعول باشد قوله زین چوسگ را بوسه بر پوزش نهد ؛ پوز بای پارسی وواو مجهول بر اصل آن

و لفظ زین اشارت بوفا قوله جز نکردی که خدمتها کنند ؛ استثناست از حکم بیت بالا که ؛ فرد و اگر عفو باشد بر دو جان ؛ الخ قوله دست و پا داد ند در جرم قود ؛ قود بفتحتین قصاص یعنی کشند ه را باز کشتن یعنی در جرمی که موجب قصاص بود دست و پای خود بقطع رسانیدند و آن جرم آن بود که با موسی از ستیزه همچو عصای او عصا بگرفتند پس اضافت جرم بسوی قود اضافت موجب است بکسر جیم بسوی موجب بفتح جیم مثل قول تو که این عمل عمل ثواب است و عمل اثبت است

حکایت آن درویش که در هری غلامان آن سید خراسان را دید

ربط این داستان ببیت بالاست که ؛ تو که پنج سال خدمت کردی ؛ الخ و شاید که مربوط باشد ببیت سابق که ؛ در غلام هندوی آزرد وفا ؛ الخ قوله کای خدا زین خواجه صاحب من ؛ من بکسر جیم منت قوله انبساطی کرد آن از خری ؛ چرا آنی نمود او از لتری ؛ انبساط بکسر تاء شدن و گستاخی کردن و کشاده دلی شدن و بهن داشتن و خوشی و انشراح و اینجا بمعنی گستاخی است و لتر با اول مفتوح و تای فوقانی مضموم فربه و قوی و گنده قوله اعتمادش بر هزاران موهبت ؛ موهبت بفتح اول و کسر سوم بخشش در صراح است که موهب و موهبة بخشش بکسر الها رفیهما قوله تو کمن چون تو نداری آن سند ؛ سند بالتحریک آنچه پشت بوی باز نهند از بلندی و کوه و تکیه گاه یعنی تو آن تکیه گاه موهبت نداری قوله حق میان داده میان به از کمر ؛ الخ این بیت جمله معترضه است و غرض از ایراد این بیت در اینجا آنست که عوام را باید که مضمون این بیت را محکم ببست گرفته قدم در راه گستاخی ننهند قوله ای دریده پوستین یوسفان ؛ الخ رجوع است به بیت بالا که ؛ خورده باده مست شد جف القلم ؛ الخ قوله که نگردد سنت ما از رشد ؛ رشد بفتحتین راه راست یافتن در اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سوره احزاب سیپاره دهم یقینت واقع شده ولن تجد لسنة الله تبدیلا یعنی هرگز نخواهی یافت مر سنت و عادت حق را تبدیل قوله ترک کن این جبر جمع مبتلان ؛ مبتل با اول مفتوح ثانی زده و با ی مفتوح کاهل قوله ای گمان برده که خوب و فائق ؛ فائق در گزشته و افزون آمده قوله هست تعلیم حسان ای بار سوخ ؛ رسوخ بضمتین استوار بودن و ثابت بودن قوله تا کنی مر غیر را حیران سخی ؛ حیر بفتح دانشمند قال صاحب الصحاح هو بالکسر فصیح کذا فی الصراح و سخی بفتح بلند قوله متصل حیران شد ولت تا آن عدن ؛ الخ عدن بفتحتین نام شهر یست ازین که عقیق آنجا خوب میشود و این بیت دفع دخل است که هرگاه تعلیم جبر عبث خالی شدن است پس اهل کمال چرا خلق را تعلیم میفرمایند قوله که بخوردندت زخدعه وجذبه ؛ خدعه بضم فریب قوله وقت درد و غم بجز حق کو الیف ؛ الیف بفتح دوستی گیرند

باز جواب گفتن آن کافر جبری سنی را

قوله که ازان حیران شد آن منطیق مرد منطیق بکسر میم سخن گوی قوله اند کی گفتیم ازان بحث عقل بضمتین سخت دل و غلیظ طبع و سخت خصومت و نیز ابستر یعنی بحث سخت قوله همچنین بحث است تا حشر و نشر ؛ حشر بفتح اول و سکون ثانی عجمه روز قیامت و گرد کردن و جمع کردن و بر انگیختن بفتحتین گرد کرده و نشر بفتح پراگنده کردن و زنده کردن و آشکارا کردن چیزی را و رویانیدن زمین

گیاه سبز را بعد از خشک شدن و نجیدن پراگنده شدن پراگنده شدها او معدوم هیچ نبود آمده است قوله پس امیدی از ان راه تباب ؛ تباب بفتح تای فوقانیه و باء موحده زیانکار شدن قوله تا نگردد ملزم از اشکال خصم ؛ تا بود مجوز انبا قبال خصم ؛ اقبال بکسر پیش آمدن و روی آوردن بر چیزی دهر و و لفظ اقبال و اشکال را هم موقوف و هم مضاف میتوان خواند قوله چون جهان ظلمت است و غیب این ؛ از برای سایه می باید زمین ؛ در اینجا تشبیه ذات حق است بآفتاب و تشبیه عقل فکری بزمین یعنی چون این دنیا جهان ظلمت و غیب است عقل فکری که سبب غیبت آفتاب حقیقت و موجب ظلمت جهل است تا ظهور روز قیامت که محل طلوع آن آفتاب است ضرور و ناچار است چه اگر قدم شوم عقل فکری در میان نبودی آن آفتاب حقیقت عیان شمسی چنانکه زمین اگر در میان نبود خورشید فلک در هیچ وقت از هیچ مکان نهان نبود و ظلمت برنخیزد و سایه بگریزد و چون هر جا که سایه است از زمینش ایه است و آنچه محمد رضا نوشته که فرق باطله که محل ظلمات عقاید فاسده اند بمنزله زمین باشند اشتهی غلط کرده است که تشبیه فرق باطله بزمین فهمیده و نیز غلط کرده که زمین را محل سایه بخیال آورده چندین علت سایه است و محل آن زیرا که محل سایه خلاست نه زمین و اگر از لفظ سایه در اینجا سایه دیوار و دیگر اجسام فهمیده است و زمین را محل آن سایه گفته پس این هم غلط است چرا که مراد حضرت مولوی رض سایهٔ دیوار و دیگر اجسام نیست بلکه مراد سایهٔ زمین است که در شب بالای زمین تا آسمان وجود گیرد و در روز زیر زمین ثبوت پذیرد و بالفرض اگر سایهٔ دیوار و غیر ذلک مراد بود برین تقدیر نیز زمین برای سایه درکار نیست چه سایهٔ طائر اگر زمین نباشد در خلا هست غرض که نه زمین سایه است و نه مراد سایه اجسام و از تبیین این غلطی مبین شد غلطی تشبیه فرق باطله که محل عقاید فاسده اند بزمین چه وجه تشبیه همین محلیت بود و آن خود نماند قوله مبتدع را سوی گفتار ست رو ؛ مبتدع بدعت کننده و بدعت بیرون آورون رسمی باشد در دین بعد از کمال دین و مراد از مبتدع اهل کلام اند که در معرفت حق طریق عقل و فکر پیش گرفتند و حق را در چیزی محض منحصر دانسته سنگر تشبیه گشتند قوله عزت مقصد بود ای ممتحن ؛ پیچ پیچ راه و عقبه راهزن ؛ ممتحن بضم اول و کسر حا آزماینده و بفتح حا آزموده شده و در اینجا بفتح است و عقبه بضم و نقبتین راه کوه و بالای کوه رفتن قوله عزت کعبه بود و آن ناحیه ؛ ناحیه بکسر حای مهمله کنار و گوشهٔ زمین قوله دزدی اعراب و طول بادیه ؛ اعراب بفتح تازیان بیابان نشین و اعراب جمع عرب نیست بلکه جمعی است که واحد ندارد قوله هر روش هر رهرو که آن محمود نیست ؛ عقبه و مانعی و رهزنی است ؛ یعنی مراد از عقبه و راهزن در مصرع ثانی بیت بالا که ؛ پیچ پیچ راه و عقبه و راهزن ؛ درین مقام طرق نامحموده است که راهزن طریق محمود اند قوله این روش خصم و جهود آن شده ؛ جهود بفتح کینه ور و ضمیر این راجع بهوی روش نامحمود که در بیت بالا ذکور است و ضمیر آن راجع بروش محمود و هر چند که روش محمود فیما بین نامذکور است لیکن در بیت بالا از مقابله روش نامحمود معلوم میشود و حاصل آنکه این روش نامحمود یار روش محمود و مخاصمه میکند و خود را محمود داند و او را نامحمود میگوید و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی آن راه و روش باطل غیر محمود خصم و حاسد راه رونده گردد باز داشته او را از راه صواب تا آنکه مقلد را

تردد خاطر پیش آمده و نمیداند که بکدام راه باید رفت اشتی غلط کرده هست که ضمیر دوم را راجع بجانب راه رونده پنداشته چنانچه بعد ملاحظه تفسیر بیت آینده خواهی دریافت اگر فراستی داشته باشی و صاحب تامل صادق را مصرع ثانی در اظهار غلطی کافی هست چه پیش آمدن تردد خاطر مقلد را غایت خصمی و حسد روش باطل و باز داشتن راه رونده را از راه صواب نمیتواند شد و شارالیه درین تقریر لفظ تا را که در مصرع ثانی هست برای غایت قرار داده هست و اگر لفظ تا را برای غرض یا فائده قرار میدادی غلطی تقریر مصرع اول ظاهر تر میشد و نیز مصرع ثانی را که کلام مستقل پنداشته غلطی دیگر هست چنانچه خواهی دریافت که مصرع مذکور کلام تام نیست قوله تا مقلد در دوره حیران شده ؛ این مصرع مربوط است با مصرع اول بیت آینده که ؛ صدق هر دو ضد به بیند در طریق ؛ و غایت مصرع اول هست و در دوره حیران شده صفت مقلد پس الخیر مصرع مبتدا باشد و مصرع اول بیت آینده خبر یعنی روش نامحمود با روش محمود مخاصمه میکند تا غایتی که مقلد که در دوره حیرانست که کدام را اختیار کند هر دو ضد را در طریق بودن صادق می بیند و مرغوب نفس که روش نامحمود است اختیار میکند و اگر این مصرع را غایت مصرع اول نگویند بلکه غرض یا فائده شمارند هم میشاید بلکه اولے نماید یعنی غرض یا فائده مخاصمه اینست که تا مقلد حیران هر دو را صادق بیند و مرغوب نفس خود اختیار کند و مرغوب نفس نباشد مگر روش نامحمود و این تفسیر غلطی محمد رضا که در مصرع ثانی هست بر تو وضوح یافته باشد قوله تا رود در راهِ خود خوش هر فریق ؛ این مصرع بحذف عاطف معطوف هست بر مجموع دو مصرع که مصرع ثانی بیت بالا و مصرع اول این بیت باشد پس کلمه تا برای غایت باشد یعنی دیگر غایت مخاصمه آنست که هم صاحب روش محمود براه خود خوش بود و هم صاحب طریق نامحمود یعنی ازین مخاصمه روش نامحمود و اظهار محمودیت خویش و سواس خاطر صاحب دی که این طریق محمود هست یا نه مرتفع میشود و مثل صاحب روش محمود در راه خود خوش میرود یا برای غرض یا فائده بود یعنی غرض یا فائده مخاصمه آنست که تا صاحب طریق نامحمود راه خود را محمود پنداشته مثل صاحب طریق محمود خوش دلی و سواس خاطر در راه خود برود و انچه محمد رضا در تفسیر این بیت نوشته که فاعل به بیند هر فریق هست که در مصرع ثانی هست یعنی هر فریقے طریق خود را صادق و عدل محض مے بیند و تا حجتے دارد بحث میکند انتے اسهو کرده هست که مصرع اول را با این مصرع مربوط شمرده و فاعل بیند هر فریق را بخیال آورده زیرا که اگر هر فریق را فاعل بیند قرار دهند لازم مے آید که صاحب طریق محمود روش نامحمود را نیز صادق و محمود بیند و الا هر فریق صدق هر دو ضد ندیده باشد و حالانکه صاحب طریق محمود روش نامحمود را هرگز صادق و محمود نخواهد دید اگر او طریق نامحمود را صادق دیدے نامش نامحمود که نهادی این نام نهاده هست مگر او و انچه نوشته که هر فریقے طریق خود را صادق و عدل محض مے بیند صورتیکه فاعل بیند هر فریق را قرار دهند یعنی اصلا مستفاد نمیگردد آرے اگر بجای هر فریق لفظ هر دو فریق بودے دیدن هر دو فریقے طریق خود را صادق و عدل مستفاد میشد چه دیدن هر دو کس هر دو ضد را صادق بدو وجه مے تواند شد یکے آنکه هر یکے هر دو را صادق بیند دوم آنکه هر یکے یکے را صادق بیند و دیگرے را کاذب و درین دید مختلف باشند انچه نبود این صورت

نیز آن کاذب و بالعکس بود و از لفظ هر فریق اراده دیدن هر فریقی طریق خود را صدق دال بر کوری عقل است و از تبیین غلطی تفسیر این بیت نیز غلطی تفسیر مصرع اول بیت بالا خاطرنشین تو شده باشد قوله گر جوابش نیست می بد دستیز الخ یعنی هر فریق در راه خود خوش می پوید و تا که قوت بحث دارد جواب خصم خود نمیگوید و چون از جواب عاجز آید برهاند دم در تیز می بندد و جواب را بر مهتران خود حواله نماید و طریق خود نگذارد قوله پوز بند وسوسه عشقست و بس پوز با بای فارسی و واو مجهول گرداگرد دهن و پوز بند شکله که بر دهان گوساله بر بندند تا شیر کشیدن نتواند قوله زان دگر مفرش کنی اطباق را بالباق بفتح جمع طبق یعنی بر آسمانها بروی یا از اطباق مراتب مراد باشد قوله عشر امثالت دهد تا هفتصد و نیز مصرع اشارت است بدو آیه عشر امثال اشارت بآیه کریمه که در سوره انعام در سیپاره ولو اننا و اقتشده من جاء بالحسنة فله عشر امثالها یعنی کیسکه یار دیک نیکی پس او را است ده امثال آن و هفتصد اشارتست بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره تلک الرسل و اقتشده مثل الذین ینفقون اموالهم فی سبیل الله کمثل حبة انبتت سبع سنابل فی کل سنبلة مایة حبة یعنی مثل آنکسانیکه نفقه میکنند مالهای خود را در راه خدا چو مثل دانه است که بروياند هفت خوشه را که در هر خوشه صد دانه باشد قوله بر رواق عشق یوسف تاختند رواق بکسر پیشگاه و دهانه و سقف پیشخانه و خانه که بر سر یک ستون ساخته باشد قوله عقل شان یکدم ستد ساقی غمر و غمر بفتح غین معجمه مرد سخت نجشنده و آب چست رفتار قوله گوهرے از بیخ او بیرون جهد بیخ بضم اول لب و اندرون رخساره قوله همچنانکه گفت آن یار رسول لفظ گفت مضاف است یعنی لب سخت به بندد تا از دهان گهر بیرون نیفتد چنانکه سخن اصحاب رسول صلعم در وقت استماع اسرار از زبان بیرون نیفتادی قوله آنچنانکه بر سرت مرغی بود الخ اشارت است بحدیث شریف که در صحیح بخاری است قال النبی صلے الله علیه وسلم کانهم علی رؤوسهم الطیر یعنی فرمود رسول صلعم که اصحاب صفه و بعضے اصحاب کبار نبوی بحق مشغول بودند که گویا بر سرهای ایشان جانوری نشسته است که از خوف پریدنش بهیچ طرف التفات نمیکنند یعنی رسول صلعم در وقت اظهار اسرار چنین حضور را میخواستے

پرسیدن پادشاه قاصد ایاز را ۱۳۶

قوله چون عرب با ربع و اطلال لے ایاز ۱۲ میکنی از عشق دستان دراز ۱۲ ربع بفتح رای مهمله و سکون باے موحده منزل و سرا و کشت و اطلال بفتح همزه نشانهاے خانه و سرای و جایهای خراب شده و دستان بفتح حکایت دافسانه و نغمه و سرود دکر و حیله و جادو قوله بجو تر سا کو شمارد برکشش ۱۲ جرم یکساله زنا و غل و غش ۱۲ کشش مخفف کشیش حرف یارا بجهت قافیه حذف فرموده اند و آن بفتح کاف تازی پیشوای نصاری باشد در علم و زهد و معرب آن قسیس است و غل بکسر کینه و کینه ورزیدن و خیانت و کدورت قوله دوستے در وهم صد یوسف تند ۱۲ ازینجا مقوله حضرت مولوی است رضی قوله از غرا چون بگذرد یک چند روز ۱۲ غرا بالفتح و التشدید سال سخت و صبر کردن بر مصیبت و سختی و تخفیف نیز خوانند قوله عشق برمروه نباشد پایدار ۱۲ الخ این بیت جمله معترضه است قوله هر چه اندر آئنه بیند جوان ۱۲ پیر اندر خشت بیند

پیش ازان ؛ مربوط است بہ بیت بالا کہ ؛ زانکہ عشق افسون خود بر بود و رفت ؛ الخ و در نیجا شبیہ عشق است بہ پیر چنانچہ در بیت آیندہ صریح مے فرماید کہ ؛ پیر عشق تست نی سوے سفید ؛ و حاصل آنکہ اور بچہ تو مردہ کہ فرزند خود را پیش از رفتن دران عالم و پیوستن باو بسبب عشق زندہ مے بیند با آنکہ دیگران او را مردہ مے بینند برای آنست کہ عشق چیزہا را کہ از قوت بفعل نیامدہ اند بدیدہ کشف مشاہدہ میکند مثل پیر کہ در خشت آہن پیش از انکہ او را آئینہ سازند بسبب صفا قابل انتقاش صورت شود آن صفا و قابلیت را مشاہدہ میکند و اگر صورت کہ در آئینہ دیدہ میشود مراد دارند نمیشاید و انچہ محمد رضا این بیت را بہ بیت بالا کہ ؛ عشق بر مردہ نباشد پایدار ؛ الخ مربوط شمردہ و نوشتہ کہ یعنے انچہ گفتم کہ عشق مردہ بکار نیاید نہ از خود گفتہ ام بلکہ بارشاد پیر طریقت ترا ازین معنی آگاہ کردہ ام و گفتہ پیر سرسری نباشد زیرا کہ از دیدار تا دیدہ جوان فرق بسیار باشد انچہ جوان در آئینہ بیند او در خشت معائنہ کند الحمد للہ کہ بدین تقریر ربط این بیت با ما قبل درست شد انتہے غلط کردہ است چہ بیت بالا مذکور جملہ معترضہ ست و این بیت آن مربوط نیست و گواہ بر غلطی این تقریر بیت آیندہ است کہ ؛ پیر عشق تست نی موی سفید ؛ الخ فتامل قولہ عشق صورتہا بسازد در فراق تا مصور سر کند وقت تلاق ؛ مصوّر بکسر صاد صورت ساز و تلاقی بفتح بہم رسیدن و بہم دیگر را دیدن و مراد از مصوّر عشق است کہ در اول کار در خیال عاشق صورت معشوق پیدا کند و یک چند عاشق را با آن صورت خیالی مشغول میدارد تا آنکہ در آخر کار خود ملاقات کند و صورت معشوق را از خیال دی محو کند چنانچہ در لمعہ بست و ششم مسطور ست کہ عشق آتشے ست کہ چون در دل افتد ہر چہ در دل یابد ہمہ را بسوزد تا بحدی کہ صورت معشوق نیز از دل محو کند مجنون گفت در سوزش بود گفتند لیلے آمد گفت من خود لیلے ام و سر بگریبان فراغت فرو برد لیلے گفت کہ سر بردار کہ منم محبوب تو منم مطلوب تو مصرع آخر نگر کہ از کہ مے مانی باز ؛ مجنون گفت ایک عینی فان حبک قد شغلنی عنک بیت آن شد کہ بدیدار تو مے بودم شاد ؛ از عشق تو پروائے تو ام نیست کنون ؛ انتہے و ایں ہا صورتہا بصیغہ جمع باعتبار آنست کہ صورت معشوق در خیال عاشق ہر زمانی بلباس دیگر در مے آید و ہر دم بنوع دیگر تجلی مینماید و انچہ شارحے نوشتہ کہ اسناد صورت سازی بسوے عشق مجازی ست و در حقیقت صورت ساز و مصور محبوب حقیقی حاصل آنکہ بسبب عشق در وقت فراق جمال محبوب در پردۂ صور و حجاب تعینات متجلی گردد ؛ تا مصوّر سر کند وقت تلاق ؛ یعنی حسن مطلق بے تقید و تعین صور بصورت اطلاق مشہود شود انتہے اگرچہ از مصور در نیجا محبوب حقیقی ارادہ میتوان کرد لیکن شہود جمال محبوب را در پردۂ صور و حجاب تعینات فراق نتوانگفت چہ حالت فراق آن بود کہ عاشق را جز صورت خلق در نظر نیاید و ہر چند کہ جہد کند محبوب جمال خود ننماید مگر آنکہ گویند مشاہدۂ صفات کہ موجب فنای ہستی عاشق نیست بہ نسبت تجلی ذات کہ مستلزم فنای ہستی عاشق ست فراق باشد چہ وصل ہمانست کہ عاشق عین معشوق شود و شاہد عین مشہود گردد قولہ کہ منم آن اصل اصل ہوش مست ؛ مقولۂ مصور ست کہ عشق باشد قولہ چون ازین سو

جذبهٔ من شد هوان و اوکشش رامی نه بیند در میان و این بیت نیز مقوله مصور ست که عشق باشد و کشش انجا بمعنی جذبه نیست بلکه مخفف کشیش ست یعنی پیشوای نصاری چنانکه فیما سبق هم بحذف یا گذشته ست و درین ابیات رجوع ست بد و بیت سابق که پنجو ترسا کو شمارد برکشش و جرم یکساله زنا و فعل وعشق و نابیا مزد کشیش آن گناه و عفو او را عفو داند از آله و لیکن دو بیت سابق مذکور مقوله شاه بود خطاب بایاز و این بیت مقوله عشق ست و چون شاه دو بیت مذکور در وصف عشق گفته بود چنانچه از مصرع اخیر بیت سوم سابق که و لیک بس جادوست عشق و اعتقاد و صریح مستفاد شد در اینجا بزبان عشق بد و بیت مذکور رجوع فرمود پس چون هر دو جا وصف عشق ست اختلاف قابل مانع رجوع نباشد و رجوع کردن بکلام سابق باین روش درین کتاب عالیخطاب کثیر الوقوع ست پس ضمیر او راجع باشد تبرسا که در بیت اول از دو بیت مذکور ست و حاصل آنکه آن ترسا که جرم خود برکشیش میشمارد تا آن کشیش گناهش بیامرزد بسبب جذبهٔ عشق ست که آن ترسا بسبب آن جذبهٔ کشیش را در میان نمی بیند و انچه شارحی این بیت را مربوط بما قبل شمرده و نوشته که این بیت نیز مقوله مصور بصیورت که محبوب حقیقی ست و ضمیر او راجع بعاشق حاصل آنکه عاشق بعد از رفع حجاب و مشاهدهٔ اصل دید عکس در پرده صور جرم و خطا داند نه بیند که نمود عکس از جذب و کشش ماست تا از عکس باصل گراید انتهی غلط کرده است که ضمیر او راجع بعاشق فهمیده و کشش را بمعنی جذب دانسته چنانچه دریافتی که ضمیر او راجع بترساست و کشش مخفف کشیش و انچه این بیت را مقوله محبوب حقیقی گفته یعنی بر غلطی سابق ست که در ما سبق از مصور محبوب حقیقی مراد داشته و انچه محمد رضا نوشته که تا جذبهٔ معشوق در نرسد عاشق برکشش وهمی خود اعتماد کند چون جذبه دریافت کشش را که حجاب بود در میان نه بیند و دید کشش را گناه داند و از ان استغفار نماید انتهی نیز غلط کرده که ضمیر او راجع بعاشق دانسته و کشش را بمعنی جذب با آنکه تقریر مشار الیه از تقریر شارح مذکور مرجوح تر است قوله مغفرت میخواهد از جرم و خطا و از پس آن پرده از لطف خدا یعنی از پس پرده صورت کشیش مغفرت از لطف حق میخواهد مضمون این بیت بعینه مضمون بیت ثانی ست از دو بیت بالا مذکور که و تا بیامرزد کشیشش آن گناه و عفو او را عفو داند از آله و محمد رضا و شارح دیگر درین بیت نیز غلط کرده اند شارح مذکور نوشته که این بیت و ابیات آینده مقوله مولانا ست انتهی و محمد رضا نوشته که اے بعد درخواست مغفرت لطف اے پرده دار عاشق شود که وجود عاشق سراپا لطف گردد مثل سنگے که چشمه از و روان شود و آنرا حجر نه گویند بلکه چشمه خوانند انتهی بعد مشاهدهٔ حسن غلطی ربط جمال حشویت تقریر هم تماشا کردنی ست قوله سنگ اندر چشمه متواری شود و متواری بضم پوشیده تشبیه کشیش ست بسنگ و تشبیه لطف حق بچشمه قوله کاسها دان این صور را اندرو و این بیت مقوله حضرت مولوی رح ست و ضمیر اندرو راجع بکاسها و این کلمه مربوط ست بمصرع ثانی قوله انچه حق ریزد بدان گیرد غلو و غلو بضم معین معجمه و لام از حد در گذشتن بهجوم

گفتن خویشاوندان مجنون را

قولہ جز بخصم خویش ننماید نشان ۔ خصم بفتح دشمن و صاحب و اینجا بمعنے ثانی است و شارحی این بیت را از ملحقات شمردہ قولہ قاصرات الطرف باشد آن مدام ۔ و این حجاب ظرفہا چون خیام ۔ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ قال فما خطبکم در سورہ رحمن و اقعہ ۔ فیہن قاصرات الطرف حور مقصورات فی الخیام یعنے در ان بہشتہا زنان صاحب جمال کوتاہ نظر باشند کہ بغیر شوہران خود نظر نکنند حور انند کوتاہ نظر در خیمہا و قصرہا از دُر و یاقوت حاصل آنکہ بادہ حسن و رجام صورت ہمچو حور بہشت از نظر اغیار مستور است قولہ کاسہ پیما اندرو پنہان رغند ۔ رغند بفتحتین نعمت فراخ و خوردنی پاکیزہ و بسیار شدن نعمت و نیک شدن عیش قولہ زان پدید خور دصد بادہ طروب ۔ طروب بفتح صاحب طرب قولہ یا الٰہی سکرت ابصارنا ۔ فاعف عنا اثقلت اوزارنا ۔ یعنے اے خداوند من ست و بیخود کردہ شد بینایہا و ادراکات ما پس عفو کن از ما کہ گران کردہ شد بار گناہان ما قولہ یا خفیا قد علوت فوق نور المشرقین ۔ قد علوت فوق نور المشرقین ۔ یعنے اے پوشیدہ از نظرہا بتحقیق برگذرندہ ۔ مشرق و مغرب را از ظہور خویش تحقیق برشدہ تو بالاے نور مشرق و مغرب قولہ انت سر کاشف الاسرار نا انت نور مغور الانہار نا ۔ یعنے تو صاحب رازی کہ کشف کنندہ اسرار ما را تو خداوند راندنی کہ میرانی جویہاے ما را قولہ یا خفی الذات محسوس العطا ۔ انت کالماء و نحن کالزراع ۔ یعنی اے پوشیدہ ذات محسوس بخشش تو مثل آبے و ما مانند زراعیا قولہ انت کالریح و نحن کالغبار ۔ یخیثنا الریح و غبرا و جہار ۔ یعنے تو ہمچو بادے و ما مانند غبار پنہان میشود باد و غبار آن آشکارا

قولہ کہ ہمچ دین در ہوا یہ عشق جنت ۔ یعنے ہیچکس با او در عشق و دوستی شریک نبود در عشق یگانہ زمانہ بود

حکایت آن عجوزی کہ چادر پوشید

قولہ رفت عجوزی چادر و در بر ساخت ۔ عجوزی بجیم تازی نام مسخرہ ایست مشہور قولہ موی عانہ ہست نقصان نمازہ عانہ بین مہملہ زہار و ہمزہ بعد بار کہ زیر ناف باشد تا آلت قولہ ریش شانہ کردہ کہ من سایقم ۔ سائق راننده و شکاہبان قولہ سر شد قلاوزندہ بانع امدہ قلاوز راہبر و سواران بیرون لشکر کہ آنرا جوکی گویند

فرمودن بادشاہ بایاز بار دیگر

قولہ تا نیوشد رسقہ و گیبار رت ۔ رسقہ بین مہملہ و قاف مضموم تین نام غلام و پرندہ ایست درندہ کہ بدان شکار کنند و گیبار ق بفتح باے موحدہ و سکون کاف فارسی و یاے تحتانیہ و ضم راے مہملہ غلامان و نوکران یک صاحب چون خواجہ تاشان قولہ مومن آن باشد کہ اندر جزر مدہ ۔ جزر مدہ زیر و بالا کشیدن و بستی و کمی دریا

حکایت کافری کہ گفتندش در عہد بایزید کہ مسلمان شو

قولہ چون شمارا دید آن فاتر شود ۔ فاتر بفاست و زبون و آب نیم گرم قولہ چون بیابان را مفازہ گفتی ۔ مفازہ بیابان و جای رستن و جاے فیروزی

حکایت آن مومن زشت آواز

قوله در صداع افتاد ازوی خاص و عام ؛ صداع بضم در دسر قوله تجمع گشتند مرتوزیع راه توزیع و ابخشیدن چیزے میان گروہی و قسمت نمودن چیزے بر جمعی برائے دیگرے قوله انچه باد اوند و گفتند ای فلان ؛ انچه بفتح اول وسکون قاف وجیم فارسے مهرز رد لقره و آنرا انچه بخائے معجمه بجای قاف نیز خوانند قوله هدیه آورد و بیامد چون الیف ؛ الیف بفتح الف گیرنده و خوگر قوله کو نقاد ازوی بناگه درگذشت ؛ گذشت با اول مضموم و ثانی مکسور آشکده و این بیت سوال سائل است از کار فرو ابیات آینده مقوله کافرست در جواب قوله که بگو شم آمد این دو چار دانگ ؛ دانگ ششم حصه درم که شصت حب باشد و چار دانگ کنایت از حقیر است چنانچه در رهین دفتر دوم تمثیل فکر هر روزینه بمهمان نو خواهد آمد که تو مخوان دو چار دانگش ای جوان ؛ بو که نجمی باشد و صاحب قران ؛ و انچه محمد رضا نوشته که کنایت از ثقل آواز است که دو دانگ کراهیت آن مقدار چهار دانگ در گوش گرانی میکند انتهے تعسف است قوله که مر اگشتی مجیر دستگیر ؛ مجیر بضم پناه دهنده قوله گر بال و ملک و ثروت فردے ؛ ثروت بفتح ثائے مثلثه و سکون رائے مهمله توانگری و نعمت

رجوع بحکایت گبر با مسلمان در ایمان

قوله گفت آوه چیست این فعل فسدیده ؛ فعل بفتح شتر نر و نر هر اده و درخت خرما و ستاره سهیل و نام مردے و فرید بفتح یگانه و تنها و در بزرگی که در میان در ناممتاز باشد قوله گر جماع امنیست کابد از خران ؛ بر کس مامی رسند این شوهران ؛ یعنے اگر جماع انیست که از خران می آید پس جماع این شوهران جماع نیست بلکه ریدن است غرض آنکه در مقابله ایمان بایزید ایمان خلق بهیچ و پوچ است قوله داد کلی داد ایمان بایزید ؛ داد اول موقوف است و ثانی مضاف بایمان و اول فعل ماضی است و بایزید فاعل آن یعنے بایزید داد ایمان کلی داده است قوله همچو آتش ذره در بیشها ؛ یعنے مثل آتش که اگر ذره ازان در بیشها بیفتد قوله چون خیالی در دل شد شها بپاه ؛ لفظ باپاه مربوط بمصرع ثانی است یعنی خصمان را باسپاه شان تباه میکند قوله یک ستاره در محمد شد سطرب ؛ سطرب بکسر بمعنے سطرلک و گنده باشد

حکایت آن زن که شوهر را گفت گوشت را گربه خورد

قوله بود مردے که خدا او را زنے ؛ سخت طناز و لپیده و رهزنے ؛ که خدایا کاف تازی مفتوح صاحب خانه چه که بمعنے خانه است و در عرف مرد معتبر و موقر را گویند و طناز بفتح و تشدید نازکننده و با ناز خرامنده و سخن بر موز و لغز گوینده و سخت افسوس کننده و خندان قوله مرد مضطر بود اندر تن زدن ؛ مضطر بضم بیچاره و عاجز و تن زدن خاموش بودن و برجا ماندن یعنے از راه اضطرار و بیچارگی خاموش مے بود قوله بهر مهمان گوشت آورد آن معیل ؛ معیل بضم اول و کسر ثانی عیال مند قوله گفت ای ایبک ترازو را بیار ؛ ایبک بفتح همزه و سکون یائے تحتانیه و بای موحده مفتوح بکاف تازی زده غلام و قاصد قوله گربه را من برکشم اندر عیار ؛ عیار بکسر و تخفیف راست کردن پیمانه و ترازو و نیز مقدار زر که

از محک معلوم شود و هندش بآن خوانند قوله پس بگفت آنرو کای محتاله زن ۔ محتاله بضم زن حیله گر قوله گوشت فزون نیم من بدیک ستیر و من دو رطل و رطل دوازده اوقیه و اوقیه چهل درم سنگ و ستیر هانا که اماله ستار باشد که مخفف استار بود و استار ده درم سنگ باشد و بجنبضی موضع شش و نیم درم دارند باختلاف موضع کذا فی الصراح یعنی گوشت بریم من یک ستار افزون بود قوله گوشت بشش اوقیه افزون ایمان ۔ گر به هم شش اوقیه ست ای حیله دان ۔ اوقیه بضم و بکسر قاف چهل درم سنگ و همچنین وقیه قوله هر دو او باشد و یک از ربع زرع ۔ ربع بفتح حاصل و محصول د آنرا دخل گویند قوله اے قصاب این کردران با گردن ست ۔ کردران با امل مکسور استخوان ران که بران گوشت بسیار باشد حکیم سوزنی راست بیت دست بر رانش نهادم مشت زد بر گردنم ۔ این مثل یاد آمد کردران با گردن ست ۔ قوله چون شکستے سر رود آبش باصل ۔ مراد از آب در اینجا جان خواهد بود قوله خاک سوے خاک آید روز فصل ۔ یعنی فصل جان از بدن و در اینجا اشارت ست که مراد از یوم الفصل در قرآن ان یوم الفصل کان میقاتا روز مرگ است من مات فقد قامت قیامته قوله حکمتی که بود حق را از ازدواج ۔ گشت حاصل از نیاز و از لجاج ۔ از ازدواج بکسر جفت کردن و با یکدیگر جفت شدن و لجاج بفتح ستیزه کردن و ستیزه کاری یعنی حکمتے که از جفت کردن روح با بدن ملحوظ حق بود حاصل شد و آن نیاز و لجاج باشد که بعضے ایمان و نیاز شعار خود ساختند و بعضے بکفر و لجاج پرداختند و انچه محمد رضا نوشته که یعنی از ازدواج روح با بدن درین عالم برای آن بود که نیاز و لجاج اضداد یعنی موافقت و مخالفت هر ضد با ضد دیگر ظاهر شود انتهے مزخرف ست قوله لیس بالف لیس یولف جمعه ۔ یعنی نیست که الفت گیرد و نیست که الفت گرفته شود تن او در اینجا اشارت ست بحدیث شریف المومن یالف ویولف به والمنافق لا یالف ولا یولف به یعنی مومن و مصدق بخدا الفت میگیرد و الفت گرفته میشود بدو یعنی مسلمانان بدو الفت میگیرند و منافق نه بکسے الفت میگیرد و نه الفت گرفته میشود و باو بنا بر نفاقی که در دل دارد و همه کس را مثل خود می پندارد و ازین اثر نفاق او کسی با او هم الفت نمیگیرد قوله لیس الاشح نفس قسمه ۔ شح بضم بخیلی کردن و قسم بکسر بهره یعنی نیست مگر بخیلے النفس بهره او قوله لیک بنود پیک سلطان خضر ۔ خضر بکسر خا و سکون ضاد و عجمه سبز و سبزه و نام پیغمبری علیه السلام و بعضے بفتح خا و کسر ضاد نیز گویند و اینجا بمعنے سبز است و بفتح خا و کسر ضاد و اگر بکسر خا خوانند ضاد را بحبث ۔ زن حرکت داده شود

حکایت آن امیر که غلام خود را گفت می بیا

ربط این داستان به بیت بالا است که ۔ هر وفا را کے پسند دهبت والح و ربطش یا ازان رو بود که محمد رضا نوشته که چون ایاز راستایش کرد که هر دغائے و هر صفائی را هبت تو پسند نکند مناسب آن این حکایت آورد که چنانچه امیر باده نوش ۔ صفوت را پشمینه پوش را پسند نکرد انتهے یا بمناسبت ابیات آینده بود که ۔ گفت نی نی من حریف آن میم ۔ من مذوق این خوهی قالع نیم ۔ و اے آخر الابیات چنانچه شارحی بران رفته و نوشته که یعنی چنانچه میخواره را سوی خوشی نشاده می

ہیچ خوشی خوش نیاید تا ہران قانع شود ہمت وصفوت آید ہر وفا را نہ پسند و ہر صفا را نہ گزیند انتہے و یا بمناسبت آن ابیات آینده بود کہ مقولہ شفیعان است خطاب با میر کہ ؎ تو خوشی و خوب و کان ہر خوشی ؎ تو چرا خود منت بادہ کشے ؎ تا آنجا کہ ؎ می چہ باشد یا سماع و یا جماع ؎ تا بجوئی زو نشاط و انتفاع ؎ واللہ اعلم قولہ بود امید کہ خوشدلے می بارہ کہف ہر محزون و ہر بیچارہ ؎ بارہ بباے موحدہ بمعنے دوست و مشروبی باشد مسکر کہ از برنج سازند و بمعنے حق و طرز و روش و اسپ دگلہ و رمہ گاوان و گوسفندان و امثال آن و بمعنے کرت و مرتبہ و دیوار قلعہ و شہر و امثال آن و کہف پناہ و غار قولہ خلق دلدار و کم آزار و ملیح ؎ لفظ خلق موقوف است یعنی دلدار خلق قولہ از فلان راہب کہ دارد خمر خاص راہب زاہد ترسایان قولہ کہ ہزاران جرہ و خمدان کند ؎ جرہ بفتح جیم و رای مہملہ مشد دسبو و خرمہرہ و خم با ادل مضموم ظرفے باشد بس بزرگ کہ دران شراب و سرکہ و آب و دوشاب و امثال آن پر کنند قولہ آبخنان کاندر عبا سلطانی است عبا بالفتح عین مہملہ گلیم قولہ از برون آن لعل رود آلود شد ؎ لعل عبارت از زر کہ در بیت بالا مذکور ست و شاید کہ بر معنی حقیقی خود بود و لعل را ہم از بیرون سیاہ میکردہ باشند قولہ در زمان در دیر رہبانان رسید ؎ رہبان بضم زاہدان ترسایان جمع راہب ست قولہ چون ہر سہ لحم و گندم غرق ہم ؎ ہیچ سبقتے نی در ایشان فرق ہم ؎ لفظ غرق و فرق مضاف است بسوی لفظ ہم یعنے چنانکہ در ہر سہ گوشت و گندم غرق یکدیگر اند ہمچنین بندگان و خسروان در حالت مستی عین یکدیگر اند و در ایشان ہیچ سبقے و رتبہ کہ فارق یکدیگر یا موجب فرق یکدیگر باشد نیست پس فرق بمعنی فارق باشد یا بحذف مضاف بود و انچہ شارحی لفظ فرق را موقوف خواندہ و نوشتہ کہ یعنی در حالت مستی میان شاہان و بندگان رتبہ بیشی و کمی و امتیاز شاہی و بندگی نیست و ہر فرق و امتیاز محو و مستغرق حالت مستی است انتہے سہو است چہ اگر بریں تقدیر باید کہ لفظ غرق در مصرع اول نیز موقوف بود و در نصورت افادۂ معنی نکند و اگر غرق را مضاف خواند پس خلل در قافیہ افتد و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای فرق کردن میان ہمدیگر نزد مستان رتبہ و سبقی مداشت ازان تبرک فرق پدید آمد چنانچہ گوئیم ضرب زید شرف عمرو بود لاجرم ترک ضرب کرد انتہے اگرچہ لفظ فرق را مضاف خوانده است امّا ایں تقریر بعید بل البعد ست اگر با تقریر فقیر مقابل نمائی و در ہر دو تامل صادق کنے در یابی و در بعضے نسخ سقیمہ لفظ غرق بعین مہملہ واقع شدہ و انچہ میر نور اللہ نظر باین نسخہ نوشتہ کہ عرق انجا بمعنے استخوان بے گوشت کہ جمع آن عروق بالضم آمدہ یعنے در ہر سہ میان گوشت و گندم فرقے نماندہ بجہت آنکہ استخوان ہم نیست تا اشعار بوجود گوشت میکردہ باشد انتہی پوچ است و از الفاظ مستفاد ہم نمیشود قولہ نیست فرقے کاندر آنجا غرق نیست ؎ یعنے ہیچ فرقے و امتیازی نیست کہ در آنجا غرق و اتحادی نباشد پس چون شخص چشم بر اتحاد کشاید و شہود اتحاد بر دید فرق غالب آید فرق از نظر او برخیزد و این بآن مثل گوشت با گندم در آمیزد یا معنے آن بود کہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنے فرقہا ہمہ در بزم میخواران عرق بادہ گردد انتہے این اظہر ست قولہ گوشال محنت بی زینہار ؎ زینہار امان ذہبان و یعنی البتہ و امانت و ترس و شکایت و پرہیز

حسرت وافسوس وبمعنے شتاب وہوش وآگاہ ہے وانجا بمعنے اول ہست وصفت محنت وگوشمال محنت بمعنے گوشمال دادہ شدہ محنت

حکایت ضیاے لنج که سخت دراز بود

ربط این وبستان بآن مصرع بالا ہست کہ تا چہ باشد ہوش تو ہنگام سکر یعنی نقصان ہوش را باسکر جمع کردن رسوائی ہست چنانکہ باکوتاہی قد نصف قیام نمودن زیبا نبود قولہ وادر آن تاج شیخ اسلام بود وادر بفتح ہر دو دال بزبان مادر ا الله برادر را گویند قولہ بود کوتہ قد وکوچک پنجو فرخ بفرخ بفتح چوزہ ہر مرغے

رجوع بحکایت زاہد با غلام امیر

قولہ ضحکہ باشد خل بر سے جبش یضحکہ بفتح خین وسکون دوم آنکہ از قول وفعل وطور وشکل او خندند ودنے اسراح بضم آنکہ بروی خندند وبفتح بسیار خندندہ بر دیگران

رفتن امیر خشمناک بوده برائے گوشمال زاہد

قولہ آن سر سید انش مادر غرش یغر بفتح غین نعره زدن فاحشه را گویند ومعنی بد دل قولہ تا بدین سالوس خود را جا کند سالوس دروغ وفریب ونام ونگ وفریبنده وچرب زبان وحیله گر ومکار قولہ که تسلس میکند با مردمان یتسلس سالوسی کردن قولہ میبرون جست ودو بوسی بدست یدبوس بالضم والتشدید والتخفیف گرزه تازیانه قولہ گفت در رو گفتن زشتے مرد یا آئینه تا نگاه کرده راست کرده صدر مصرع دوم مرا خطاب ہست بمصرع اول وفاعل گفت زاہد یعنی زاہد باخود گفت که من زشتی این میدرار گفتن نمیدانم چرا کہ زشتی مرد در رو گفتن آئینه می تواند که وے روے خود را راست کرده است ومرا این در جبه نیست

حکایت مات کردن دلقک سید شاه ترمذ را

قولہ شاه باد لقک ہمی شطرنج باخت یشطرنج بالکسر بازیی ہست معروف وسین مهمله تیز آمده قولہ او چنان لرزان که عوا از زمهریر یا زمهریر باد سرد که فوق کره ارض ہست وسرای سخت که بدان کافران را عذاب کنند قولہ وقت شه شه گفتن ویقات شده میقات هنگام کار وجای آن وموضع احرام بستن نجو وعمره قولہ پاچو تو خشم آور آتش سجاف یسجاف بکسر انچه در کنار جامه دوزند بجانب برون ومعنی پرده نیز آمده

آمدن امیر بدر خانه زاہد

قولہ از لگد بر در زدن وزوار وگیر یدار وگیر بائے وہوے وفرمانهای وامر ونہی وانجا بمعنے اول ہست قولہ روش کردن فرو افگنده لنج یلنج بضم اول بمعنے لب واندرون رخساره قولہ تا برون نا یازین تنگین مناخ یمناخ بفتح جاے خواب کردن وفرود آمدن گاه قولہ زان بنا بهدر خلا پیش از کشاده خلا بفتح درخلوت شدن وجا خالی وجای استنجا

ومیانہ زمین و آسمان وکشادہ باکاف عجمی مضموم خوشی و فرح و ہا کردن تیر انداشت و یعنے معروف قولہ کز ضجر خود را بہ اندازد تکلم ضجر بفتح ضاد و عجمہ طپیدن دل از غم و تنگدل شدن ۱۳۹

انداختن مصطفے علیہ السلام خود را از کوہ

قولہ بہر ہر محنت چو خود را میکشند ؛ اصل محنتہا ست این چونش میکشند ؛ یعنی ہر گاہ اہل دنیا بسبب تاب نیاوردن محنت دنیا کہ سہل تر از محنتہای عقبی ست خود را ہلاک کنند پس انبیا و اولیا محنت ہجر را کہ اصل محنتہا ست چگونہ برداشت کنند و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای طبقہ انبیا از برای ہر محنتے کہ در امر دعوت بآنہا رو دہد ہر گاہ از فعل خود پرہیز نکنند اصل محنتہا را کہ حجاب اند چگونہ تاب آرند ناچار راضی شوند بانیکہ خود را از کوہ بیندازند ازینجا سہو کردہ ست کہ مصرع اول را بر احوال انبیا فرود آوردہ و آنچہ میرنوز اللہ در تفسیر مصرع ثانی نوشتہ کہ اصل محنتہا ہمین ہستی ست پس چرا بار ہستی را بکشند بلکہ خود را ازان خلاص دہند تا ہرگز محنتے نہ بینند انتہے تعسف ست با آنکہ لفظ ہستی قیاسی ندکور نیست قولہ ارفدائی مردمان راحیرتی ست ؛ ہر یکے از ما فدای سیرتی ست ؛ فدا بکسر قربان کسی شدن و فدیہ دادن و سیرت بالکسر طریقہ و عادت و ہیات و نوعی از سیر و خوردنی کہ از جای برای عیال آرند و اینجا بمعنے اول ست و معنیش ہمانست کہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنے ازین فدا شدن کہ انبیا و اولیا ہستی خود را در ہستی حق در باختہ اند مردم در حیرت اند و عجب دارند و نمیدانند کہ ہر یکے از طبقات انام در ہر سیرتے کہ ہست محو آن سیرت ست مثلاً آہنگر در وقت آہن کوفتن محو شغل و کار خود ست و در آن وقت از خود خبری ندارد و قس علی ہذا قولہ کاندران رہ صرف عمر و کشتی ست ؛ اینمصرع صفت فن ست کہ در مصرع اول ست قولہ باکرامی ارحموا اہل الہوے ؛ شاتم ورد التوے بعد التوی ؛ یعنی اے بزرگان من رحم آرید بر اہل محبت و عشق را کہ شان ایشان ورود ہلاکت ست بعد ہلاکت

جواب گفتن امیر مر آن شفیعان زاہد را ۱۵۰

قولہ پر و بال مرد ریگش بر کنم ؛ مرد ریگ چیزے را گویند کہ از مردہ باز مانده باشد و بکنایت ہر چیز زبون و سقط را نوشتہ قولہ از نہیب من شود زیر و زبر ؛ نہیب بکسر و بای فارسی ہیبت و قدرت و عظمت و بیم

دوم بار دست و پای امیر را بوسہ دادن و لابہ کردن شفیعان ۱۵۱

قولہ ہر شرابی بندہ این قدو خدہ ؛ خدہ بفتح خای معجمہ و تشدید دال مہملہ رخسار قولہ ترک کن گلگونہ کہ گلگونہ ہا گلگونہ چیزیست کہ زنان برائے رنگ بر روی بمالند قولہ علم محبوبی ز اسمای فسوس ؛ فسوس سہ معنی دارد اول بخروش باشد دوم ہمراہ شدن و بہرای کردن بود سوم دریغ و حسرت باشد قولہ زہرہ از جمرہ کی شد کام خواہ ؛ جمرہ بفتح جمیم تازے انگشت افروختہ قولہ آفتابی حبس عقدہ انیت حیف ؛ عقدہ بضم اجتماع راس و ذنب و ماہ در یک برج تا ماہ منخسف گردد یعنے بتنگی گرفتہ و انیت نمیتے ترہے و حیف بفتح جور و ستم کردن و ستم

جواب گفتن امیر مر آن شفیعان زاهد را

قولہ انبیا زان زین خوشی بیرون شدند ۱۲ اینجا تا آن بیت کہ ۱۲ وانکہ باشد خفتہ اندر گلستان ۱۲ الخ مقولہ حضرت مولوی رض وشاید کہ این ابیات نیز مقولہ امیر باشد لیکن اول اولی است قولہ میل گلخن چون کند چون الہان ۱۲ گلخن سرگین دان حمام قولہ چون کند مستے از آب اجتناب ۱۲ مستے بضم بیارے کہ ہر چند آب خورد سیر نشود۔

تفسیر این آیہ کہ وان الدار الآخرۃ لہی الحیوان لو کانوا یعلمون

این آیہ کریمہ در سیپارۂ اتل ما اوحی در سورۂ عنکبوت واقع شدہ یعنے بدرستیکہ سرا آخرت ہر آینہ او ست سرای حیات ابدے اگر باشند مردمان کہ بدانند قولہ کاین علف جزو زخور انعام نیست ۱۲ انعام بالفتح چارپایہ قولہ جای روح پاک علیین بود ۱۲ جای روح ہر نجس سجین بود ۱۲ علیین بکسر خانہاے بلند در بہشت و در تفسیر مذکور ست آنکہ جانہا و کتابہای مومنان در انجا بود و گویند آن بر ہفتم آسمان ست و این جمعی ست کہ واحد ندارد و سجین بکسر و تشدید سخت ترین و زیر ترین جاے از دوزخ و زندان سخت و کتاب دیوان شرور کہ اعمال شیاطین و مجرمین دران مسطور ست و در صراح ست کہ نام موضعی ست کہ در وی ناہای فجار و کفار بود و قیل محل ارواح کافران و گناہگاران و سنگ سختی کہ در طبقہ ہفتم زمین باشد قولہ پیش او حجاج خونی عادل ست ۱۲ حجاج بالفتح حاد تشدید جیم نام امیر ظالم معروف کہ ہفتاد ہزار کس را بناحق کشت قولہ دختران را بعبث مرد و دہند ۱۲ بعبث بازیچہ کہ دختران بآن بازی کنند قولہ چون ندارند از فوت زور دست ۱۲ فوت بضمتین جوانمردی و کرم قولہ کافران قانع بنقش انبیا ۱۲ کان نگاریدہ است اندر دیر ہا ۱۲ دیر بالفتح اول معبد نصاری و مراد از کافران ہمین نصاری کہ تمثال عیسیٰ و فرزندان شیث و فرزندان ادریس را در معابد ثبت کنند و پرستش نمایند قولہ آن یکے نقش نشستہ در جہان ۱۲ وان دگر نقش چو مہ بر آسمان ۱۲ یعنے انبیا را و نقش ست یکی خلقی بشری کہ در عالم حس ست و مشہود و عوام دوم حقانی کہ در عالم باطن ست و مشہود خواص یا بگو کہ یکی نقش جسمانی ست دوم نقش روحانی و چنین ست حال دہان و گوش و چشم و دست ایشان کہ در ابیات آیندہ می فرمایند قولہ چشم ظاہر ضابط حلیہ بشر ۱۲ حلیہ بکسر زیور و پیکر و صفت و آرایش و صفت کردن کسی را و بچشم کسی خوش نمودن قولہ پای ظاہر در صف مسجد صواف ۱۲ صواف بالفتح صف کشندگان و گاوان و اسپان و شترانی کہ بر سہ پای ایستند و بر کنارۂ سم چہارم تکیہ کنند و قیل شترانی کہ برای قربانی ایستادہ کردہ باشند و قیل جمع صف قولہ این درون وقت و آن بیرون حین ۱۲ حین بکسر مدت یا وقت مبہم کہ صلاحیت داشتہ باشد جمیع زمان را و روز قیامت و مراد زمان ست قولہ وان دگر یاراید قرن ازل ۱۲ قرن بکسر حریف و مدد در شجاعت و کشتی قولہ ہیچ غمے مرورا غائم نماند ۱۲ غیم بالفتح ابر یکہ آسمان را بپوشد و غائم پوشندہ قولہ علت و بر پیز شد بجان نماند کفر او ایمان شد و کفران نماند ۱۲ بجان بضم بادگرم و تب و در بعضے فرہنگہا بمعنے بادسموم کہ بہر کہ رسد بسوزد مرقوم ساختہ و نیز مرضی ست کہ بر ہر کہ غالب آید او را روز بروز ضعیف تر سازد و او را بجان نامحمود گویند

وخلاف آن بجران محمود باشد و در صراح ست تغیری که بیمار را پیدا آید و در حل لغات ست تغیری که حاصل شود بیمار را و لقمۃ واحدۃ بجانب صحت و مرض و نیز نفس تنت زدہ و کقران بضم ناسپاسی کردن قولہ اللہ اللہ کردو دریا بارکردہ و دریا بارکنار دریا و جزیرہا و شہرہای کنار دریا قولہ سُرخ گردد روے زرد از گوہری ؛ و این سرخی بعد از وصول بمرتبۂ کمال ست قولہ لیک سُرخی بر رخی کان لامع ست بہر آن آنرا جانش قانع ست ؛ یعنے رنگ سالکان کہ بمرتبۂ کمال نرسیدہ اند جز زرد نباشد لیکن اگر کسے را از ایشان رنگ سرخی بہم رسیدہ باشد بسبب آنست کہ وی بر علم الیقین قناعت کردہ است و طامع و طالب عین الیقین و حق الیقین نشدہ پس این سرخی دیگر باشد و آن سرخی کہ بالا فرمودند کہ ؛ سُرخ گردد روی زرد از گوہری ؛ دیگر بود و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ حال شخصی بیان مے فرماید کہ مدعی عرفان باشد و ریاضت نکشد حاصل آنکہ بر افروختگی رخسار او بسبب قناعت مذموم ست کہ بلذات نفسانی قانع گردیدا نتہے سہو ست زیرا کہ لفظ طمع کہ در دو بیت آیندہ مذکور است صریح دلالت میکند کہ مراد قناعت بر علم الیقین ست نہ قناعت بر لذات نفسانی چرا کہ مراد از ان طمع طمع عین الیقین و حق الیقین ست چنانچہ مصرع آیندہ کہ ؛ چون طمع بستی تو در انوار ہو ؛ ناطق ست بآن قولہ چون بہ بیند روے زردی سقم ؛ سقم بالضم بیماری و بالفتح کذلک مثل حزن و حزن کذا فی الصراح قولہ مصطفے گوید کہ ذلت نفسہ ؛ اشارت ست بحدیث شریف طوبے لمن ذلت نفسہ یعنے خوشی ست مر کسی را کہ خوار شد نفس او

دیگر بار بستہ عای شاہ از ایاز

قولہ حال ظاہر گویست در طاق و جفت ؛ این مصرع نیز مقولۂ شاہ ست خطاب بایاز یعنے بحکایت کردن حال ظاہر ترا مے گویم

حکایت آن مہمان کہ زن خداوند خانہ گفت کہ آہ باران گرفت

قولہ آن یکی را بیگہان آمد فتوح ؛ قبض بضمتین مہمان قولہ نقل نہادند از خشک و ترش ؛ می شاید کہ حرف شین زایدہ باشد یعنے از خشک و تر نقل نہادند و مے شاید کہ شین ضمیر باشد راجع بزن مثل شین مصرع اول یعنے از خشک و تر آن زن نقل میکردند قولہ بر تو چون صابون سلطانی بماند ؛ صابون سلطانی در اصطلاح تو زیع را گویند کہ قسمت نمودن چیزے باشد بر جمعی برای دیگرے قولہ گر مزاحی کردم از طبیعت بگیر ؛ مزاح بکسر مصدر ست یعنی لاغ کردن و بضم اسم ست بمعنے کلماتے کہ در مقام طیبت گویند

تمثیل فکر ہر روزینہ کہ اندر دل آید بمہمان نو

قولہ ہر دمی فکرے چو مہمان عزیز ؛ الخ مماثل مقصود ابیات این سرخی ست انچہ در ملفوظ حضرت شاہ برہان قدس سرہ ست کہ در کتاب قوت القلوب امام ابو طالب مکی آورده کہ انخواطر رسل الحق فاستجب لہا یعنے خطرات فرستادہای حق اند پس مستجاب کن آن خطرات را اگرچہ بحکم این قول اجابت خطرات باید نمود غایۃ ایجاد دقیقۂ نگاہ باید داشت و آن اینست

که چون خطره صورت بست صاحب خطره را باید ملاحظه کرد اگر جا لیست اجابت کند و اجابت بالفعل مقرون گرداند و اگر خطره جلالی است آنرا هم اجابت کند لیکن بالفعل نیارد بلکه مقتضای آنرا بخیال بگذراند و این قول وظیفه منتهی مے نماید بخلاف مبتدی که ویرا نفی خواطر باید اثبات و تو اگر ابیات این سرخی را با معان نظر مطالعه کنی متضمن این مطلب هم یابی اگرچه بلسان ظاهر اعزاز و اکرام فکر غم و شادی ارشاد مے فرمایند لیکن بزبان باطن تعظیم و تکریم خطره خیر و شر و جمال و جلال نیز امر مے نمایند واللہ ہو الہادی قولہ چون ستارہ خانہ خانہ میرود ؛ یعنی غم و شادی دایم در دل قرار نگیرد بلکه همچو ستاره سعد و نحس از برجے ببرجی انتقال کند قولہ آنزمان که او مقیم برج تست ؛ الخ یعنے تا که ستارهٔ شادی یا ستارهٔ غم مقیم دل تست بادی شیرین و موافق باش چنانکه طالع هر ستاره خواه سعد خواه نحس بادی موافق میباشد چرا که شاره اگر سعد است طالعش نیز سعد است و اگر نحس است طالعش نیز نحس است قولہ ز محبت با من محبوب کش ؛ کش بضم کاف تازی است یعنی بلا محبوب و مرغوب نفس را که دنیا و لذات دنیاست می کشد قولہ که اعدنی خالقی من شره ؛ لا تحرمنی انل من بره یعنے که پناه ده مرا ای آفریننده من از شر آن فکر محروم مکن مرا برسان از نیکے آن فکر قولہ رب اوزعنی ان اشکر نعمتک ؛ ولا تعقب حسرتی ان مضی ؛ یعنے ای پروردگار من الهام ده مرا بآنکه شکر کنم چیزے را که می بینم از نعمتهای تو واز پی مگردان مرا افسوس اگر بگذرد آن نعمت و درین بیت اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قال الذین در سورهٔ نمل واقع شده و قال رب اوزعنی ان اشکر نعمتک التی انعمت علی و علی والدی و ان اعمل صالحا ترضاه یعنی گفت سلیمان علیه السلام که ای پروردگار من الهام کن مرا بآنکه شکر کنم نعمت ترا آن نعمتی که انعام کرده بر من و بر مادر و پدر من و الهام بکن مرا بآنکه عمل صالح بکنم از جهت اتمام شکر نعمت تو قولہ تو مخوان دو چار دانگش ای جوان ؛ یعنے آن فکر را حقیر مدان قولہ بوکه نحمی باشد و صاحبقران ؛ قران نزدیکی و پیوستگی دو نزدا هل تنجیم پیوستن دو ستاره ببرجی و صاحبقران آنکه ولادت یا مسقط نطفه او در وقت قران عظیم باشد و مصطلح اهل تنجیم آنکه در سال ولادت او زحل و مشتری را قران بود و این قران بعد از سالها شود و آن پادشاه سعادتمند بود و دیر سال باظفر باشد یعنی شاید که آن فکر مثل ستارهٔ سعد باشد که با ستارهٔ دیگر قران میکند یا گوئه آن فکر را التصاف بسعادت مثل آن کس باشد که در وقت قران السعدین متولد شود قولہ تو گو فرعست او را اصل گیر ؛ یعنے تو آن فکر را عین حق دان

نوا ختن سلطان ایاز پرنیاز را

قولہ نے بوقت شهوت باشد عثار ؛ عثار بکسر عین عمله و باثاے مثلثه لسبه در آمدن قولہ هست مردی این نه آن ایش تو ذکر ؛ از نجا تا آخر سرخی مقولهٔ حضرت مولویست قولہ حق گرا خواندهست در قرآن رجال ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سورهٔ نور و افشده رجال لا تلهیهم تجارة و لا بیع عن ذکر الله یعنے مرد انند که مشغول نمیسازد و باز نمیدارد ایشانرا بازرگانی یعنے خریدن متاعی که ازان توقع سود باشد و نه فروختن آن از یاد کردن خدای تعالے قولہ ارزشان از دو نه و از دو کم ؛ یعنے قیمت آن سر با از دو نه و از دو کم باشد قولہ ورنه شهوت خان و مانت برکند ؛ خان و مان خانه و بیا خانه

باشد چه خان بمعنی خانه و سرا باشد و مان بمعنی اسباب خانه قوله روسپی باشد که از جولان گیرد روسپی باو او و بای فارسی زن فاحشه و بدکاره

وصیت پدر دختر را ۱۵۸

قوله شو نبود اندر کفایت کفوا و کفو بضم مهمل و همزه و اینجا بمعنی قوله یا در آتش کے حفاظ است و تفاست و حفاظ بکسر کاهبانی کردن و تفا بضم پرهیزیدن و ترسیدن یعنی نه پنبه را پرهیز از آتش است و نه آتش را نگاهبانی پنبه و یا پرهیز از و قوله گفت نی گفتم که سوے او مرو الخ یعنی این نگفتم که باو جمع مشو بلکه این گفتم که منے او را پذیرا مشو قوله گفت چون چشمش کلا پیسه شود و کلا پیسه با اول مفتوح و بای فارسی مکسور و یای مجهول و سین مهمله مفتوح و های مخفی برگشتن چشم باشد چنانچه سیاهی پنهان شدن و بسبب لذت یا بواسطه ضعف و سستی باجبت خشم و اعراض

وصف ضعف دل و سستی صوفی سایه پرورده ۱۵۹

قوله رفت یک صوفی بلشکر در غزا ناگهان آمد قطاریق و غا غزا بالفتح جنگ و قطاریق بالفتح شور و غوغای جنگ و غا بالفتحتین و جنگ و کارزار قوله باز صوفی با بنه و خیمه ضعاف فارسان را ندند تا صف مصاف بنه بضم بای موحده رخت و اسباب خانه و ضعاف بکسر جمع ضعیف و ضعفا بضم نیز آمده دفارس سوار و صف بالفتح و تشدید رسته هر چیزے و نماز گاه و گوشت و سیخ کردن و بصف کشیدن شتر از او بریان کردن گوشت و در رجه بدرجه شدن کردن و درجه بدرجه داشتن و اینجا بمعنے اول است و مصاف بضم با یکدیگر صف کشیدن و بالفتح جمع المصف یعنی جایهای صف و اینجا بالضم است قوله مشقلان خاک بر جا ماندند مشقل بکسر گران بار قوله باز گشته باغنایم سود مند غنایم بالفتح مالهاکه از کافران بجنگ گیرند قوله ارمغان دادندکای صوفی تو نیز ارمغان با اول مفتوح ثانی زده وسوم مضموم تحفه باشد که چون از جای آیند بجهت دوستان بیارند و آنرا سوغات وره آورد نیز گویند در لسان الشعرا بوزن نذر گران نقل کرده قوله کو میان غزو خجر کش نشد غزو با دشمن دین جنگ کردن قوله ای شده عاجز ز تلی کیش تو الخ تل بالفتح و تشدید پشته که سرش پس فراخ بود و کیش بکسر کاف تازی دین و مذهب و کیش تو تفسیر تل است یعنی ای آنکه در طی منزل شریعت که مثل تلی است عاجز شده طی مراحل طریقت که هر یکے همچو کوه است چگونه خواهی کرد قوله زین قبل خرپشته مردے از شکوه چون روی بر عقبهاے همچو کوه خرپشته دو معنی دارد اول پشته درازی را گویند که میانش بلند و اطرافش نشیب بود دوم خیمه و قبر و طاق ایوان و هر چه مثل اینها باشد بمثابه پشته و عقبه بضم راه کوه قوله همدران ساعت زحمیت بید ربغ حمیت بالفتح اول و کسر میم و یای تحتانیه شده ننگ و عار داشتن و غضب و اینجا بمعنے اخیر است قوله قصه کوته کن گران غمزه گران غمزه اشارت کردن و چشم بر همزدن و نازو وصل بستن و کشادن چشم است و چشم خوابانیدن و مژه چشم و اینجا بمعنے اول است یا ثانی و هر تقدیر مراد و دیدن است

نصیحت مبارزان اورا

قولہ کرد مطبخ کرد اندر خانقاہ ؛ مطبخ بفتح جاے طعام پختن قولہ طاق طاق کاذران شد ممتحن ؛ ممتحن بضم خوار شدہ ماخوذ از مہانت کہ خوار شدن باشد قولہ کہ زفشافش تیر جانستان ؛ فشافش بہر دو فا آواز تیر ہا کہ از پی ہم انداز ند کذا فی الرشیدے قولہ ابر آذاری مخجل ؛ رامتحان ؛ یعنے ابر آذر ماہ از بارش آن تیر ہا خجل باشد قولہ کے توانی کرد در خون آشنا ؛ آشنا شناورے قولہ ہست چالش لوت خوردن نیست این ؛ چالش بکسر فارسے و بالام مکسور شین منقوط مرد جنگ و پیکار و رفتار اللہ روی تکبر دناز قولہ نیست حمزہ خوردن اینجا تیغ بین ؛ حمزہ باید درین صف آہنین ؛ حمزہ بفتح حای مہملہ ترہ تیزک و نام عم رسول علیہ السلام و نیز نام پہلوانی قولہ کار ترکان ہست نی ترکان برو ؛ ترکان بضم جمع ترک و بفتح لقب نان مثل بی بی و بچہ و خاتون

حکایت عیاضی رحمۃ اللہ علیہ

قولہ گفت عیاضی نو و بار آمدم ؛ عیاضی بکسر عین مہملہ و یای ثناۃ تحتانیہ و ضاد معجمہ ابو بکر محمد بن احمد منسوب ہست بسوے عیاض کہ نام بعض اجداد او ست قولہ کار بخت ہست این نہ جلدی و دہا ؛ دہا بضم دال مہملہ زیرکی و دانائے دلیرے و دور بینی قولہ خلق بندہ مردی و ایثار من ؛ ایثار بکسر اول و یای تحتانیہ و ثای مثلثہ عطا دادن و حق دیگری بر خط خود اختیار کردن و افزودن و پیش داشتن و برگزیدن قولہ ہر دو کار رستم ہست و حیدر ہست ؛ انیمصرع لشر مشوش مصرع اول ہست قولہ صوفی این صوفیے آن انیت حیف ؛ این اشارت بعیاضی و آن اشارت بصوفی کہ مغلوب کار ا سیر گردید قولہ نقشہا را میخورد صدق عصا ؛ چشم فرعونیت پر گرد و حصا ؛ حصا بفتح حای مہملہ سنگریزہ و مغیش ہمانست کہ محمد رضا نوشتہ کہ در آخر کار با متحان رسد غلبہ معنی صورت را پایمال کند آمادیدہ ہر کہ مثل دیدہ فرعون از خاک شقاوت و سنگریزہ عداوت انباشتہ شدہ ادراک تواند کرد معنے را

حکایت مجاہد دیگر

قولہ با مسلمانان بکافر وقت کرد ؛ کر بفتح کاف تازی و تشدید رای مہملہ حملہ بردن و این مصرع مربوط بمصرع ثانی بیت بالا ست یعنی با مسلمانان از بہر ضرب بکافر وقت حملہ در آمد قولہ و نگشت او با مسلمانان بفتح فا در فارسی بمعنے شکوہ و در عربی برای مشہ و بمعنی گریز و گرختن یعنے بوقت حملہ در آمد و بوقت برگشتن از جنگ با مسلمانان و انگشت و این تفسیر بر تقدیر ہست کہ فر بمعنے شکوہ باشد و اگر بمعنے گرختن باشد پس تفسیرش آن بود کہ بوقت گرختن مسلمانان بسبب نصرت لشکر ایشان و انگشت و این توجیہ دوم او لے و ارجح ہست زیرا کہ بحسب توجیہ اول لازم می آید کہ وی نوبت اول کہ بحرب در آمدہ باشد شہید شدہ باشد و حالانکہ در بیت بالا فہمیدہ اند کہ در صف حرب بیست بار در آمدہ بود فتامل

حکایت ۱۴۷ مجاہد دیگر کہ از ہیبان خود ہر روز یک درم سیم در خندق انداختی

قولہ تا کہ گردد سخت بر نفس مجاز ۔ ای نفس گرفتار مجاز غافل از حقیقت قولہ در تانی در روجان کندن دراز ۔ تانے آہستگی کردن در کارے قولہ نفس را کالیاس احدی الراحتین ۔ یعنے نا امیدی یکے از دو راحت ہست و صدر المصرع مربوط بمصرع اول ہست ای دین نفس یکبارگی بگزار یعنے دین کہ بر ذمۂ نفس ست قولہ ہمچنین کشتی مراد را در عناء عناء بفتح رنج قولہ مقعد صدق او ز صدق عشق خویش ۔ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم و سورۂ قمر واقع شدہ فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر یعنی در محل صدق نزدیک خدا کہ صاحب قدرت ہست قولہ صدق جان دادن بود ہین سابقوا ۔ سابقوا صیغۂ امر ہست از مسابقت یعنی در جان دادن بر یکدیگر سبقت نمایند قولہ از نبے برخوان رجال صدقوا ۔ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ اتل ما اوحی در سورۂ احزاب واقع شدہ من المومنین رجال صدقوا ما عاہدوا اللہ علیہ فمنہم من قضی نحبہ و منہم من ینتظر یعنے از مومنان مردانند کہ راست کردند آنچیزے را کہ عہد بستہ اند با خدا تعالے بر آنچیز کہ ثبات ہست بر قتال پس از مومنان کسی ہست کہ تمام کردند زخود راہ و وفا کرد عہد خود را و کارزار نمود تا شہید شد چون حمزہ و مصعب و انیس و از ایشان کسی ہست کہ انتظار میبرد شہادت را چون عثمان و طلحہ رضی اللہ عنہم قولہ روح رہزن مرد و تن کہ تیغ اوست ۔ از بہن روح روح حیوانی مراد ست کہ نفس منطبعہ باشد و امارہ صفت اوست و در بعضی نسخ بجاے روح نفس واقع شدہ ۔ چنانچہ شارحی ہمین نسخہ نوشتہ است قولہ تیغ آن تیغ ہست و مرد آن مرد نیست ۔ یعنی آن مرد فانی شد و حق بجای او قایم گردید قولہ آن یکے مردیست قوتش جملہ در دو ۔ این و گر مردے میان تی ہمچو کردہ ۔ میان تی مخفف میان تہی ہست و این بیت مربوط ہست با بیات سابقہ کہ در احوال عیاضی مذکور شد پس مرد یکہ قوتش در دو بود صاحب شجاعت باشد و مرد یکہ میان تہی ہست صاحب جبن و میتواند کہ این بیت مربوط بود بما قبل خود پس مردے کہ قوت او در دست کسی ہست کہ نفس را کشتہ باشد و ترک خشم و شہوت نمودہ بود و مرد یکہ میان تہی ہمچو کردست کسی ہست کہ نفس او زندہ ہست و وے در متابعت او زندہ

۱۴۸ در صفت کردن مرد غماز و نمودن صورت کنیزک در کاغذ

ربط این داستان بہ بیت بالا ست کہ ۔ آن یکے مردیست قوتش جملہ در دو الخ و حاصل قصہ بیان تفاوت رجال ہست چنانچہ از ذکر مردی پہلوان و ذکر نامردی خلیفہ مصر ظہور یابد و این تقریر بر تقدیر است کہ مراد از مرد در مصرع اول بیت بالا مذکور صاحب شجاعت بود و در مصرع ثانی صاحب جبن و اگر مراد در مصرع اول کشندۂ نفس و تارک خشم و شہوت ہست و در مصرع ثانی صاحب نفس و مغلوب حرص و ہوا ست پس ربط این داستان بہ بیت بالا مذکور بمناسبت بیت آیندہ ہست کہ در صفت نفس کشتہ خلیفۂ مصر خواہد آمد کہ بگردش ستی زنی خران ۔ بود او را مردی پیمبران ۔ و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ این حکایت بمناسبت مبدل شدن نفس ایراد یافتہ کہ نفس شاہ موصل تبدیل یافتہ از نجبت کنیزک را ایثار کرد انتہی ۔ در افتادہ است

قوله مر خلیفه مصر را غماز گفت ؛ غماز تهمت دیده سخن چین وعیب جوی وطعنه زننده واشارت کننده قوله که شه موصل بحوری کشت جفت ؛ موصل بضم اول وکسر سوم نام شهرے ودر انساب بمعانی بفتح اول ضبط نموده قوله هر نواسے منجنیقے از بر و منجنیق با اول مفتوح ثانی زده وجیم مفتوح وتون مکسور وبای معروف فلاخن بزرگی باشد قوله تنها برکرد چون برق از بر یق ؛ بریق روشن وتابان قوله شاه موصل دید بیکار مهول ؛ مهول بفتح ترسناک

ایثار کردن صاحب موصل آن کنیزک خود را

قوله عشق بحرے آسمان بروی کفے ؛ زیرا که سبب وجود موجودات بموجب کنت کنزا مخفیا الحدیث حب اله است پس مراد از عشق معنے لغوی است که افراط محبت باشد نه مصطلح صوفیه که ذات الله است چنانچه بیت آینده که ذره ذره عاشقان آنجمال ؛ نیز دال برآنست باوجود دلالت ربط بیت بالا قوله چون زلیخا در هوائے یوسفی ؛ تشبیه آسمان است بزلیخا وتشبیه حق بیوسف چنانچه از بیت آینده که ؛ سبح لله هست اشتاب شان ؛ صریح مستفاد میشود یعنے آسمان بر بحر عشق همچو کف است ودر طلب حق گردان است وانچه محمد رضا نوشته که آسمان بمنزله زلیخا است وعشق بمرتبه یوسف انتهی سهو است چرا که بیت آینده مذکور آبی است ازین ونیز ازین تقریر مستفاد شد که آسمان عاشق عشق است وتعشق بر عشق معنے ندارد مگر که از عشق ذات الله مراد بود لیکن ذات الله در اینجا مراد نیست چنانچه در تفسیر مصرع اول دریافتی قوله سبح لله هست اشتاب شان ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد سمع الله ودر سوره حشر وسوره صف واقع شده سبح لله ما فی السموات وما فی الارض یعنے تسبیح گفت وتنزیه کرد مر خدای را چیزے که در آسمانهاست وچیزیکه در زمین است حاصل آنکه انچه گفته شد که ذره ذره عاشق جمال حق اند وروی توجه بسوے او دارند مدلول کریمه سبح لله است قوله تنفیه حق میکنند از بهر جان ؛ تنفیه پاک کردن قوله چون خیالی دید آن خفته بخواب الخ این بیت با دو بیت آینده تشبیه حال پهلوان است بشخص متعلم قوله نعره میزد لا أبالی بالحمام ؛ حمام بکسر مرغ کبوتر وبفتح کبوتر وقمری ومعنیش آنست که شارحی نوشته که پهلوان در انزمان نعره میزد که باک ندارم بمرگ اگر بادشاه باین گناه مرا هلاک کند انتهی ودر بعضی نسخ سقیمه بجای بالحمام کالحمام واقع شده وسقم این نسخه پیداست که کبوتر نعره لا أبالی نمیزند مگر گویند که تشبیه بکبوتر در نعره زدن است یا گویند که لا أبالی کالحمام مجموع مقوله پهلوان است یعنی نعره میزد که همچو کبوتر در عشق باک ندارم قوله لایش ابالے بالخلیفه فی الهوی ؛ استوے عندی وجودی والتوی ؛ یعنے چه باک دارم از بادشاه در دوستی که برابر است نزدیک من هستی من وهلاک من قوله بین ایدے سد وسوی خلف سدا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ومن لقیت در سوره یاسین واقع شده وجعلنا من بین ایدیهم سدا ومن خلفهم سدا فاغشیناهم فهم لا یبصرون یعنے وگردانیدیم در پیش روے ایشان دیواری وحجابی واز پس ایشان پرده ومانعی پس بپوشیدیم چشمهای ایشان را پس ایشان نمی بینند قوله تا در اندازد با سود کالجبال ؛ اسود بضمتین جمع اسد که شیر باشد قوله بچو یوسف معتصم اند

رهق بمعنصم بضم اول وکسر چهارم چنگ زننده و رهق بفتحتین در اصل مهله نزدیک شدن وگراه شدن و در رفع گفتن و برنشستن گرد بر چیزی و فرو پوشیدن و بناهی در یافتن چیزی را و در رسیدن و در آمدن بچیزی بشتاب و بناریکی شدن و بناه شدن و خود را بر حرام داشتن و اینجا بمعنی اخیر ست یعنی همچو یوسف که چنگ زننده بود بعصمت حق در اقدام بحرام

مراجعت کردن پهلوان از موصل

قوله تا فرود آمد به بیشه و مرج درعربی بمعنی چراگاه و مرغزار و ازهم کشودن و اندرهم گذاشتن آمده قوله شیر نر گبند همیگداز لهز بفتح آمیختن و مشت برسینه یا بر گردن کسی زدن و در بعضی نسخ بجای لهز لغز واقع شده و لغز بضم یکم و فتح دوم سوراخ موش و سخنی مخفی که در فارسی چیستان گویند و اینجا بمعنی اول باشد و مراد غار ست قوله باز چون خود را بدان حور انمود حور الفتح زن سپید روی سیاه چشم حور بضم جمع قوله زانفصال این دو جان با همگر میرسید از غیب شان جان دگر یعنی از انفصال مادر و پدر جان مولود از غیب میرسد چنانچه شارحی نوشته و انچه محمد رضا نوشته که جان دگر کنایت از خوشی و مسرت و ابتهاج ست انتهی منافی ست به بیت آینده قوله گر نباشد از علوقش بهرنی یعلوق بفتح بچه که در شکم باشد و انچه در آویزد بمردم و زیور در گلو و آهو در دام و جامه و فرج زن و مرگ قوله هر کجا دو کس بهم یا یکمین جمع آید ثالثی زاید یقین و درین بیت انتقال ست از موالید صوری بموالید معنوی که اثر و نتیجه صحبت شخص ست با دیگرے و انچه شارحی نوشته که انتقال ست از موالید صوری بموالید معنوی که نتایج اعمال ست در عالم غیب انتهی سهو ست آری انتقال بموالید معنوی ست اما مراد از موالید معنوی درین بیت نتایج اعمال نیست چرا که جمع آمدن بهم یا کمین با عمال معنے ندارد و لفظ دو کس نیز اراده اعمال را گنجایش نمیدهد زیرا که بر عمل لفظ کس اطلاق نتوان کرد و اگر معنی این مصرع چنین گوید که هر کجا که دو کس جمع آیند و با یکدیگر بهم یا کمین معاملت نمایند پس آن عمل که از شخص تنها صادر شود ازین حکم خارج میگردد و حالانکه جمیع اعمال در لزوم نتیجه یکسانند و همانا که مشار الیه بملاحظه ابیات آینده که منتظر بباش این میقات راه اے آخر با در غلط افتاده است و دلیل بر آنکه قوله ایک اندر غیب زاید آن صور یعنی در باطن شخص موافق اخلاق و اوصاف مصاحب حالتے پیدا آید قوله پس گرداز هر قرینے زود شاد یعنے اول حالت دل خود را ملاحظه کن که از اثر صحبت کدام حالت در دل طاری شده لایق شادی ست یا مستوجب غم قوله منتظر بباش این میقات راه میقات بکسر هنگام کار و جای آن و موضع احرام بستن درین بیت تا بیت چهارم انتقال ست از نتیجه صحبت به نتیجه اعمال که هر دو در موالید معنوی بودن یک جنس اند قوله صدق دان الحاق ذریات راه اشارت ست بآیه کریمه

که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره طور واقع شده والذین آمنوا واتبعتهم ذریتهم بایمان الحقنا بهم ذریتهم وما التناهم من عملهم من شیء یعنے و آنانکه گرویدند بخدا و رسول و پیروی کردند ایشانرا فرزندان ایشان بایمان لاحق گردانیم ما بایشان فرزندان ایشان را و کم نکنیم پدرانرا بسبب این الحاق از ثواب کردار ایشان هیچ چیز یعنے فرزندان را بدرجه

آبار سانیم بے آنکہ نقصان بثواب ایشان رسد و حضرت مولوی رح این آیہ را بحسب بطن تفسیر فرموده اند کہ ذریات را عبارت از نتائج اعمال داشته اند و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ چون ادین آیہ الحاق ذریات بحسب اعمال مفہوم میشود نا چار اثر ہر عملے در میقات و وعدگاہ قیامت بعامل ملحق گردد و نتیجے ایجز از مقصود ہست قولہ ہر یکے را صورت نطق و کلل کلل بکسر کاف تازی و فتح لام گنگے و بستہ زبانی قولہ بانگ شان و میر سد زبان خوشخصال بلفظ بانگ مصاف ہست و ضمیر شان راجع بار باب ذریات یا اصحاب اعمال کہ در دو بیت بالا مفہوم میشوند و خوشخصال عبارت از نتیجہ اعمال خوشخصال برائے آن فرموده اند کہ نتیجہ یا نتیجہ عمل نیک ہست یا نتیجہ عمل بد اگر اول ست آئینہ جمال حق ہست ہیچ واگر ثانی ہست مرآت جلال اوست تعالے شانہ و نیز نتیجہ نیک راحت بخش صاحب عمل ہست و نتیجہ بد پاک ساز کدورت گناہ پس ہر یکی خوشخصال بود قولہ منتظر در غیب جان مرد و زن یا از جان در نیجا ہمان نتیجہ اعمال مراد ہست قولہ مول مولت چیست زر و تر کام زن و مول بضم اول و واو مجہول انجا بمعنے رنگ ہست قولہ راد گم گردد از ان صبح در وقع یا رجوع ہست بقصۂ امیر

پشیمان شدن امیر لشکر

قولہ پس ز بام افتاد و انیز طشت و طشت از بام افتاد یعنی آوازۂ بدنامی برخاست و بلند شد و ہر کس شنید و نیز کنایت از غروب شدن آفتاب ہست قولہ وصف تصویر ہست ہر چشم ہوش و صورت آن چشم دان نی آن گوش لفظ وصف موقوف ہست و مبتدا ست و تصویر خبر و این بیت دلیل حکم مصرع ثانی بیت بالا باشد یعنی دیدہ مانند شنیدہ نبود بلکہ صد چند اوست و بہتر از و برائے آنکہ در شنیدہ مشاہدۂ جمال تصویر و تمثال شخص ہست بچشم خیال و در دیدہ مشاہدۂ جمال صورت شخص ہست بچشم حس و ظاہر ہست کہ جمال صورت شخص در تصویر چنانکہ باشد ظاہر نتوان نمود بیت گر مصور صورت آن دلستان خواہد کشید ۔ حیرتے دارم کہ نادش را چہسان خواہد کشید ۔ و چون حال تصویر کہ مصور شخص را بدیدۂ شہود و معائنہ کردہ تصویرش میکشد چنین باشد پس آن تصویر را کہ نقاش خیال باستماع اوصاف شخص طرح نماید چہ اعتبار پس مراد از لفظ صورت کہ در مصرع ثانی ہست صورت حسی و خارجی ہست نہ صورت خیالی کہ از شنیدن وصف در خیال مرتسم شود و ہمچنین لفظ چشم کہ در مصرع مذکور ست مراد از ان چشم حس ہست نہ چشم خیال و ہوش پس آن گوش صورت خیالی باشد کہ دلالۂ صورت حسی ہست کہ مشہود چشم حس ہست چنانچہ در بیت آیندہ مے فرمایند کہ ۔ گوش انگیزد خیال و آن خیال ۔ ہست دلال وصال آن جمال ۔ و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ ہر کہ وصف کند شخصی را مانند مصور و نقاش ہست کہ تصویر میکشد و نقش میکند جمال آن شخص را تا شنوندہ بچشم عقل و ہوش آن تصویر و نقش را معائنہ نماید زیرا کہ دیدن وظیفہ چشم ہست پس گوش انجا لہ دلال باشد ۔ چشم ناظر حسن و جمال است غلط کردہ است کہ از لفظ صورت در مصرع ثانی صورت خیالی و از چشم چشم ہوش و خیال فہمیدہ و گوش را دلال صورت خیالی دانستہ چنانچہ

بیت آینده ذکور که بگوش انگیزد خیال و آن خیال ۱۲ الخ گواه غلطی اوست و قطع نظر از بیت آینده ندکور آمینی را با بیت بالا هم تخالف تمام است فتامل

حکایت ۱۴۸

قوله نسبت است اغلب سخنهای امین یعنی در اغلب سخنهای عرفا نسبت ملحوظ است چنانکه گویند که اهل دنیا از حق بعیدند امین سخن نیست مگر به نسبت عرفا و گرنه در حقیقت هیچکس از حق دور نیست همچنین سخنان دیگر یا گوکه در اغلب اوقات سخنهای عرفا با عتبار نسبت است و آنرا دانستی و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی بگوش نسبت بچشم باطل است نه باطل مطلق و نسبت بطلان بگوش بیشتر با عتبار بطلان سخن باشد که مسموع گوش در اکثر و اغلب اوقات کذب و دروغ است چیز راستی در قائل نابود انستنی سهو کرده است که از سخنها مسموع گوش فهمیده و عجب آنکه این معنی از عبارت چگونه مفهوم او گشته اگر اندک تامل نمائی دریابی که عبارت را بر این معنی اصلا دلالت نیست زیرا که عبارت مصرع آنست که اغلب سخنها نسبت و ازین عبارت این معنی که اغلب سخنها کذب است مفهوم هیچ عاقل نخواهد شد قوله زآفتاب ار کرد خفاش احتجاب ۱۲ نیست محجوب از خیال آفتاب ۱۲ احتجاب بکسر در پرده شدن تمثیل گوش است بخفاش و اثبات آنست که گوش و مشاهده خیالی به نسبت چشم و مشاهده حسی باطل است وگرنه فی نفسه حق است یعنی گوش از مشاهدهٔ صورت حسی در حجاب است و از مشاهدهٔ صورت خیالی محجوب نیست چنانکه خفاش از دیدن آفتاب در احتجاب است و از خیال آفتاب محجوب نباشد هر چند دیدهٔ سر آفتاب را نبیند لیکن بچشم خیال مشاهداوست و این فی نفسه حق است اگرچه به نسبت مشاهدهٔ حسی باطل باشد قوله موسیا کشف لمع برکه فراشت ۱۲ آن مخیل تاب تحقیقت نداشت ۱۲ لمع بضم درخشیدگی و روشنی و فتح درخشیدن و روشن شدن و اینجا بضم است و مخیل بضم اول و یای مشدد مفتوح خیال کرده شده و تاب اینجا یعنی فروغ و پرتو است یعنی آن تجلی و روشنی که از کشف موسی بر کوه تافته بود فروغ آن تجلی که مشهود روح موسی بود نداشت چه آن مخیل بود و این محقق مخیل برای آنکه خود دگر و خیال موسی و نیز بحسب بطن مراد از کوه جسم موسی است و جسم موسی را نیز دگر مشاهدهٔ خیالی پس مشاهدهٔ کشف عین الیقین و حق الیقین است باطل باشد و محمد رضا در نیجا مزخرفات نوشته است قوله بر خیال حسب خیر اندر فکر ۱۲ فکر بکسر اول و فتح دوم و سکون را مهملا اندیشه و بکسر اول و سکون دوم مثله و بفتح اول اندیشه کردن قوله قرن حمله فکر هر خامی بود ۱۲ قرن بکسر بیوستگی و حریف و همسر یعنی حریف حمله فکر هر خام بود که فکر هر خام بر وی حمله تواند کرد قوله جهد کن کز گوش در چشمت رود ۱۲ یعنی حق را که از راه ایمان در علم و خیال مشاهده می کنی از راه کشف و وجدان عین الیقین و حق الیقین مشاهده کن قوله حمله چشم و گوهر سینه شود ۱۲ گوهر سینه عبارت از دل است قوله ریش گاوی کردخوش با آن کنیز ۱۲ ریش گاوی خام طمعی و کوته اندیشی و احمقی قوله هر درین عالم بدان که امنی است ۱۲ امن جای امن و مراد از امن آخرت است چنانچه از عبارت سرخی آینده که بعد این بیت است ظاهر میشود و طریق یافتن آخرت درین عالم آنست که در ابیات بالا ارشاد فرمودند که در مشاهدهٔ حق جهد نماد

ملک و دنیای فانی را ترک کن و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای کسب جمال فنا عنصری باید گردانتے عجز از بہر ے اوست ہر گاہ شئی ما من نفہمیدہ ست پس دیدن ما من معلوم

آمدن خلیفہ نزد آن کنیزک برائے جماع

قولہ خفت لخت و شہوتش کلی رسید ۔ لخت بفتح گرز و بمعنے پارہ و اینجا بمعنے اول ست کنایت از ذکر قولہ و ہم آن کز نار شہوت این حصیر پکہ می جہند بہ تندی از حصیر حصیر بانگ قلم و در قلم و حصیر بفتح بوریائے خرما

خندہ گرفتن آن کنیزک را

قولہ جہد میکرد و نمی شاید ۔ فراز بفتح لبستہ مقابل باز قولہ گریہ و خندہ غم و شادی دل ۔ الی الیقین اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم در سورۂ نجم واقع شدہ وان اے ربک المنتہے وانہ ہو اضحک و ابکی وانہ ہو امات و احیے یعنے بدرستیکہ کہ بسوے پروردگار تست بازگشت خلائق و بدرستیکہ خدا تعالے اے میخنداند کسے را کہ میخواہد و میگریانند کسی را کہ میخواہد و بدرستیکہ او بمیراند و زندہ میگرداند قولہ در دل شاہان تو ماہی دان سطر ۹ سطر ۱۰ اول مکسور و ثانی مفتوح بمعنے موحدہ زدہ گندہ و لک و غلیظ قولہ یک چراغی ہست در دل وقت گشت ۔ گشت بکاف فارسی مفتوح بمعنے دار و اول معروف ہست یعنے سیر دوم حک کردن و محو ساختن بود شیخ اوحدی راست نظم گوہر کہ ذر جہان بتماشا رود ۔ گشت ۔ نارا بس این قدر کہ بادوست برگذشت ۔ تا او نقش چہرۂ خود پردہ بر گرفت ۔ نقش دیگران ز ورق میکنیم گشت ۔ سوم خربزہ باشد و یعنی گردیدن و گردیدہ نیز آمدہ و اینجا بمعنے سیر ست یعنی وقت سیر و تفرج در دل روشنی و نورے ہست و شاید کہ بمعنے محو ساختن بود یعنے در وقت محو کردن نقوش تعلقات از خاطر در دل نوری ہست لیکن اول اولے و اقرب ست زیرا کہ چراغ را با سیر مناسبت تمام ست و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ اے ہنگام بازگشتن از موجبات قہر و دواعے شہوت انتہی در مرجوحیت مثل تقریر دوم فقیر ست قولہ تیغ را کرد او حوالہ گفت تیغ ضمیر او راجع بشاہ یعنے شاہ جزائے سخن دروغ را بہ تیغ حوالہ کرد و گفت کہ اینک سرت میبرم یا معنی آن بود کہ شاہ تیغ را حوالہ کنیزک کرد کہ تیزی تیغ را بدست خود ببین و گفت کہ باین تیغ سر تو مے برم و اجماع ضمیر او بسوی کنیزک درست نمی نماید زیرا کہ تیغ بموجب بیت بالا کہ ۔ زور و شمشیر از غلامش بر کشید ۔ لخ در دست شاہ بودہ است با آنکہ بیت آیندہ دافع ایراد رجاع ضمیر ست بسوے کنیزک کما لا یخفی بادنے تامل

فاش کردن کنیزک راز را با خلیفہ

قولہ وان ذکر قائم چو شاخ کہ گردن ۔ گردن بفتح و کاف دوم فارسی پرندہ ایست کہ پیل را شکار کند و در عجائب البر و البحر است کہ چہار پایہ جانور ایست کہ بچہ آن در شکم مادر پنج سال مے ماند اول بعد یکسال سر در آنطرف بیکشد و علف میخورد و چون بریں نمط چہار سال دیگے گذرد بطریق تیر از شکم مادر میجہد و میگریزد و حکمت الٰہی در آن ایست کہ چہار پایان بچہ را بعد زادن بشفقت بزبان می لیسند و در زبان او خارہائے سخت سر تیز ست چون آن بچہ را مادر او لیسد ہمہ اندام او پارہ پارہ گردد و در شرح

محمدن مے آرد کہ بر پشت آن جانور خارہا مانند ستون است و پیل را چون شکار کند بر پشت انداز دو برای طعمہ بچگان آرد و چون موت او قریب رسد یک پیل کہ بر پشت دارد فراموش شود و آن پیل گندہ گردد و کرمان در و افتد چون کرمان آن پیل را تمام میخورند در خوردن آن جانور شروع کنند ہم ازان جراحت می میرد و مخفی نماند کہ اثبات شاخ صریح دست کہ آن جانور چارپایہ است نہ پرندہ قولہ از خارے بود کان خوردہ شود عبارت از عمل است یعنی ہر غمی کہ دارے و ہر عذابی کہ در وے گرفتاری اثر و جزای عمل بد است قولہ نیست مانند ہیولی با اثر یعنے ہیولای ہر شے کہ مادہ او ست مانند نیست با اثر او چنانچہ ہیولای زہر مثلاً مانند نیست با اثر او کہ اماتت باشد و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ اثر ہیولی شکل و صورت است انتہے سہو است قولہ ہیچ انگورے نمی ماند بتاک و تاک درخت انگور قولہ پس بدان کہ بخت قبچہ زلت است و زلت بفتح زاے معجمہ و تشدید لام نغزیدن و مراد گناہ است یعنی پس بدانکہ بخت قبیحہ گناہ است قولہ لیک ہم جرمے بباید گرم را و گرم با کاف فارسی مضموم بثانی زدہ غم و اندوہ سخت و گرفتن اندک چیزے از جملہ طلب بسیار و بمعنے گرفتگی دل و بکاف تازی نیز ہمین معنے ست

عزم کردن شاہ چون واقف شد بر آن خیانت

و قولہ کہ من اسار فعلیہا و ان ربک لبالمرصاد آیہ اول در سیپارہ فمن اظلم در سورہ حم سجدہ واقع شدہ یعنی کسے کہ بد کرد پس برادست یعنے ضرر آن بد باز گردد ضمیر علیہا راجع بنفس ست کہ بالا مذکور ست و آیہ دوم در سیپارہ عم در سورہ فجر واقع شدہ یعنے بدرستیکہ پروردگار تو ہر آئینہ در گذرگاہ ست یعنی چنانچہ فوت نشود چیزے ازان کسے کہ در مرصد نشستہ مترصد گذرندگانست ہمچنین ہیچ چیز فوت نشود از خدا تعالے زیرا کہ در ہر موجود بر احوال جمیع موجودات آگاہ و خبیر ست قولہ اہل خود را دان کہ قولہ است اہ تو آوا بالفتح و التشدید قلمتان قولہ زان کہ مثل آن جزاے آن شود اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ الیہ یرد در سورہ حم عسق واقع شدہ و جزاء سیئۃ سیئۃ مثلہا یعنے پاداش کردار بد بدبود مانند آن قولہ مثل آنرا پس تو دیوثی زنپیش و دیوث بی غیرت و بی حمیت قولہ او امین من بدو لالاے من و لالا دو معنی دارد اول بندہ و خادم را گویند دوم گیاہی ست کہ از طرف مکہ معظمہ آرند و بجہت بو کردن آن بغایت نافع ست و در فرہنگ بمعنے درخشندہ مرقوم ساختہ و بمعنے اخیر جز در صفت لولو مستعمل نیست قولہ گفت ان عدتم بہ عدنا بہ اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ یجیء ان الذی در سورہ بنی اسرائیل واقع شدہ عسی ربکم ان یرحمکم و ان عدتم عدنا یعنے شاید کہ پروردگار شما بعد از عقوبت ثانیہ اگر توبہ کنید رحمت کند بر شما و باز شمار انعام سازد و اگر باز گردید نوبت دیگر بنافرمانی باز گردیم نوبت سوم بعقوبت دیگر

کنیز ک بخشیدن شاہ بجیلمت بہ پہلوان

قولہ مادر فرزند دار دصد از یزہ از یز بفتح اول و کسر زاے معجمہ و یاے تحتانیہ بانگ کردن رعد و آواز جوش دیگ

وجوشیدن و مراد مطلق ناله و فریاد است قوله کژ خشم و حرص خود را خرد مرد ۵ خرد مرد بضم اول و چهارم یعنی زیرک و دور تاج المصادر بمعنی شکستن مرقوم ساخته

بیان نحن قسمنا

اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ الیه یرد در سورهٔ زخرف واقع شده نحن قسمنا بینهم معیشتهم فی الحیوة الدنیا یعنی ما بخش کردیم درمیان ایشان معیشت ایشان را در حیات دنیا قوله حق همیخواند الغ بگلر بگش ۵ الغ بضمتین بزرگ و بگلربگ بهر دو باء موحده مفتوح بهر دو کاف فارسی زده و لام مفتوح برای مهمله زده یعنی خان خانان و میر میران و امثال آن قوله حفت الجنة بالمکاره را رسید ۵ حفت النار بالشهوات آمد پدید ۵ اشارت است بحدیث شریف حفت الجنة بالمکاره وحفت النار بالشهوات یعنی گرد کرده شده است بهشت بنامرغوبات نفس و گرد کرده شده است دوزخ بشهوات پس بدانکه حفت الجنة بالمکاره را مبتدا است و رسید خبر آن و همچنین حفت النار بالشهوات مبتدا است و آمد پدید خبر آن یعنی این خبر از رسول صلعم رسیده است و پدید آمده است

دادن شاه گوهر را میان دیوان بدست وزیر

قوله که نیاید در بها گردد بهدر ۵ هدر بفتحتین باطل و ناچیز قوله کرد ایثار وزیر آن شاه جود ۵ ایثار بکسر اول و یای تحتانی و ثای مثلثه عطا دادن و پیش داشتن و حظ دیگرے بر حظ خود اختیار کردن و افزودن و برگزیدن قوله دست کے جبند مراد کسر او ۵ کسر بفتح اول و سکون دوم شکستن و حرکت زیر حرف قوله شاه خلعت داد و دار رشن فزود و ادرار بکسر همزه گردانید. ان عطا و فروگذاشتن سیل و باران قوله هر یکے را خلعتے داد و ثمین ۵ ثمین بفتح چیزے قیمتی و بسیار بها قوله جایگاهشان همی افزود شاه ۵ جاگے وطینه و رابته و رشته چند باشد که باهم تاب داده سر آزار روشن کنند تا بندوق را باو در گیرند

رسیدن گوهر بدست آخر بایاز

قوله دست داد آن لحظه نادر حکمتش ۵ یعنی سنگ در آستین آوردن قوله هر که پایندان وی شد وصل بار ۵ پایندان بایاے تحتانیه مفتوح سه معنی دارد اول ضامن و کفیل را گویند دوم بمعنے رهن و گرو آمده سوم صف نعال که کفش کن را خوانند قوله فوت اسپ و فیل پیش ترهات ۵ ترهات بضم ثای مثناة فوقانیه و تشدید رای مهمله راههاے باریک که از شاه راه بیرون شوند و بطریق استعاره بسخنان هرزه و بیهوده اطلاق کنند و اینجا بمعنے ثانی است یعنی سخن فوت اسپ و فیل بیهوده است یا گوید که خوف فوت اسپ و فیل بیهوده است و اگر لفظ سخن یا خوف مقدر نگوییم هم میتوانیم یعنے فوت اسپ و فیل بیهوده است یعنی حریف را نفسے نیکند قوله بهر صور تها کش چندین زحیر ۵ بی صداع صورتے معنی گیر ۵ زحیر بفتح بچیدن شکم و رفتن شکم و سخت نفس کشیدن و نالیدن و صداع بضم در دسر قوله بو و عارف را همین

خوف و رجا سابقه دانش خورد آن هر دو را عارف را در ای کار شل زاهد همین خوف و رجا بود لیکن چون بدرجهٔ معرفت
رسید در آغاز یعنی برانچه در علم حق سابق برای وی مقرر شده است واقف گردید و اطلاع بر عین ثابته خود حاصل کرد این اطلاع از
خوف و رجا را بخورد کاورانه خوف فوت آن کمالست که در عین ثابته وی نهاده اند و نه امید حصول آن کمال که در انداده اند و اگر
از خوف خوف دوزخ یا شقاوت و از رجا امید بهشت یا سعادت دارند نیتوانند و نفی خوف و رجا درست آید چرا که وی حال و مقام
خود را از هستی خود میداند قوله دید کو سابق را رعایت کرد ماش فاعل دید عارف و ضمیر کو راجع با و یعنی برانچه در عین ثابته وی
بود مطلع شد قوله دهی داند چه خواهد بود چاش چاشتوده غله از کاه پاک کرده را گویند چنانچه توده غله با کاه را
خرمن خوانند و آنرا چاچ نیز گویند و بعربی صبره نامند و بجیم تازی نیز آمده قوله عارف هست و بانر هست از خوف و بیم
الی الابیات باید دانست که در مصرع ثانی بیت بالا که سابقه دانش خورد آن هر دو را فرمودند که عارف را خوف و
رجا هر دو نمانده است و درین بیت و دو بیت آینده میفرمایند که عارف از خوف و بیم رسته است و بر جای محض
پیوسته خوفش فانی شده و امیدش باقی گشته خوف او جملگی امید شده که وی شل نور تابع و لازم خورشید شده
پس این ابیات را با مصرع مذکور بظاهر تخالف است و وجه توافق آنکه مراد از خوف در آنجا خوف فوت کمال است و مراد از
رجا امید حصول کمال چنانچه در انجا دریافتی و درین ابیات مراد از خوف خوف هجر و فراق است و مراد از رجا امید
قرب و وصال یعنی عارف که ذات خود را عین حق شناخته است از بُعد و فراق نترسد چه میداند که در هیچ حال
از حق جدا نخواهد شد خواه حالت طاعت بود خواه حالت عصیان خواه حالت ذکر بود خواه حالت غفلت چه شی
در هیچ حال از ذات خود جدا نمود پس وی را در همه حال امید وصال ست حضرت شیخ اکبر رض در فتوحات میفرمایند
که حرکت و تفرقه از انست که محبت متعین مثل لیلی و سلمی در سر دارد و اگر محبت خدای و برادر سر بودی اینهمه حرکت
و خوف فرقت در عین وصل روی ننمودی فمحب الله لا یخاف فرقة وکیف یفارق الشئ عینه و از مصرع ثانی
بیت ثالث که نور گشت و تابع خورشید شده باندک تامل ظاهر میشود که مراد از خوف خوف فرقت ست فتامل
قوله و انجماعت جمله از جهل و عمی بفتح و بالف مقصوره کور شدن و نادان شدن و کوری قوله قیمت گوهر نتیجه
مهرود و الخ و بضم و تشدید دوستی یعنی قیمت گوهر امرشاه که نتیجه مهر و دوستی است بر خاطر امیران چرا پوشیده شد پس
قیمت مبتدا مضاف ست و گوهر مضاف الیه و نتیجه مهرود وصف گوهر ست و چرا پوشیده شد خبر مبتدا ست و بر چنان
خاطر متعلق خبر و امرشاه را نتیجه مهرود گفتن یا بالطریق مبالغه ست از قبیل زید عدل یعنی امرشاه نتیجه و زاده
شاه است و شاه عین مهرود ست و یا بحذف مضاف یعنی نتیجه و زاده حب مهرود

تشنیع زدن امرا بر ایاز

قوله قبله تان عمل ست و جاده راه نی بعمل اول مضموم و واو مجهول تازی نوعی از دیو و جن ست که در شعاب کوهها

وجایهای غیر معمور دور از آبادانی باشند و بهر شکل که خواهند برآیند و مردم را از راه ببرند و هلاک سازند جاده راه فراخ و روشن و راه راست قوله پشت سوی لعبت گلرنگ کن عقل در رنگ آورنده رنگ کن ؛ لعبت بضم بازیچه که دختران بآن بازی کنند و رنگ بفتح دیوانه و بیهوش و حیران مانده و صدائی که از هم خوردن دو سنگ و امثال آن پدید آید و نشانه و نقطه پر کاره این بیت باد و بیت دیگر مقوله حضرت مولویست و شاید که مقوله ایازبود قوله جمله ارکان خوارگشتند و نژند نژند با اول و ثانی مفتوح و بعضی با اول بکسر نیز خوانده اند سه معنی دارد اول اندوهگین و افسرده را گویند دوم پست و نشیب باشد سوم بمعنی خشمگین آمده

قصد کردن شاه بگشتن میران

قوله بهر رنگین سنگ شد خوار و کساد بفتح کاف تازی و با سین مهمله بی رواج شدن و نا روائی و اینجا بمعنی کاسد است یا بحذف مضاف بود یعنی موصوف بکساد یا صاحب کساد قوله پیش تخت آن الغ سلطان دیده یعنی الغ عنقریب در سرخی بیان سخن قسمنا نوشته شد فتذکر قوله کای قبادی کز تو چرخ آرد شگفت ؛ قباد بضم پدر نوشیروان و نام پادشاه کیانی و تعظیم هر پادشاه را گویند و شگفت بکسر تین بمعنی عجب و چیزی غریب قوله محو گردد پیش اشارت نهان ؛ اشارت بکسر همزه و یای تحتانیه و ثای مثلثه عطا دادن و حظ دیگری برحظ خود اختیار کردن و افزودن و پیش داشتن و برگزیدن و لفظ نهان معطوف است بر محو بحذف عاطف قوله از غفوری تو غفران چشم سیر ؛ غفران بضم پوشیدن و آمرزیدن غفر و مغفرت کذلک قوله غیر عفو تو کرا دارد سند ؛ سند با تحریک تکیه گاه و آنچه پشت بوی باز نهند قوله دائما غفلت ترگستانی دمده از اینجا مقوله حضرت مولویست قوله که بر تعظیم از دیده رمد رمد بفتحتین درد چشم و فاعل رمد بردن تعظیم قوله غفلت و نسیان و آموخته الخ یعنی غفلت و نسیان شخص بد آموخته از آتش تعظیم سوخته گردد قوله بیهشش بیداری فطنت دهد ؛ فطنت بالکسر زیرکی و دانائی و ضمیر شین راجع بشخص بد آموخته قوله خواب و نسیان کی بود با بیم حلق ؛ حلق بجای مهمله است یعنی هرگاه که خواب از بیم دلق که بیم عظیم نیست میگریزد پس خواب و غفلت با بیم بریدن حلق یعنی بیم عذاب کجا بود و در بعضی نسخ سقمه از بیم خلق واقع شده بالفظ از بجای با و بجای معجمه بجای حای مهمله و آنچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که هرگاه از ترس دلق خواب بنیاید محقق شد که خواب غفلت و فراموشی از ترس مخلوق نمیگردد قوله لاتواخذنا ان نسینا شد گواه و اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره تلک الرسل واقع شده ربنا لاتواخذنا ان نسینا او اخطانا یعنی گفتند مومنان که اے پروردگار ما گیر ما را بعقوبت اگر فراموش کردیم و عمل نیک از ما فوت شد یا خطا کردیم و بی قصد مرتکب سنا هی شدیم قوله چون نهادن کرد در تعظیمها نهادن بفتح تسنی کردن و خوار داشتن قوله عفوهاے جمله عالم ذره عکس عفوت ای زتو هر بهره ؛ از اینجا مقوله ایاز است خطاب بشاه و بهره بفتح حصه و حظ و نصیب و صدر مصرع ثانی مرفوع مصرع اول است یعنی اے آنکه هر حظ و نصیب که باهل عالم میرسد از دست تو میرسد عفوهای جمله عالم ذره عکس عفوتست

قولہ نیست کفوش ایہا الناس القوا یکفو بضم ہمال وہمزہ وابناز وضمیر شین راجع بعفو یا بشاہ یعنی ای ہر کدام آومیان پرہیز کنید از اثبات کفو برائے عفو یا برای شاہ و نیمصرع مے شاید کہ تفسیر ثنا باشد و شاید کہ خود ایا ز در مدح عفو یا در مدح شاہ گفتہ بود یعنے عفو او را کفو نیست یا در عفو کفو او نیست اگرچہ مدح عفو مدح شاہ است و مدح شاہ مدح عفو قولہ ہزاران مرگ بخشت تو نیست مانند فراق شست تو پشت با اول مفتوح بثانی زدہ پشت معنی دارد اول عددی است معروف دوم حلقہ رسن و سندور اف وامثال آنرا گویند متوسم یعنے دام بود چہارم زنار باشد کہ گبران بر میان بندند پنجم نیش رگ زدن بود ششم انگشت ابہام باشد ہفتم بمعنے مضراب آمدہ ہشتم تار رود و تار ابریشم بود کہ بر ساز ہا بکشند و متاخرین بمعنی عدد معروف بجائے سین مہملہ بصاد مہملہ مے نویسند بجہت فرق و اینجا در مصرع اول بمعنے نیش است و مراد از نیش غضب و در مصرع ثانی بمعنے حلقہ یا دام و آنچہ شارحے در مصرع اول نوشتہ کہ یعنی شصت چندان انتہے موجب خلل وزن است چہ در مصرع اول شصت موقوف بود و در مصرع دوم مضاف

تفسیر قول ساحران فرعون سیاست کہ لاضیر انا الی ربنا منقلبون

این آیۂ کریمہ در سیپارۂ وقال الذین در سورۂ شعرا واقع شدہ یعنی نیست زیان بر ستیکہ ما بسوی پروردگار خود رجوع کنندگانیم قولہ سرچ گوئی شد پی آن صولجان و صولجان بفتح چوگان و ضمیر آن راجع بنعرۂ لاضیر قولہ این بیانیہ بین کاین ارغنون و ارغنون وارغن وارغون نام سازیست کہ افلاطون واضع آنست واکثر رومیان و نصاریٰ دارند قولہ غافل از ماہیت این ہر دو نام و یعنے انا ورب قولہ ہی نماید نور نار و نار نور و از اینجا مقولۂ حضرت مولوی است رضہ قولہ این کن تعجیل اول نیست شود الخ یعنے در انا الحق گفتن تعجیل کن و اول انائے فرعونی بشری را فنا کن و بعد فنا انائے منصوری حقانی را از شرق باطن خود برآر و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ وعظی است از ساحران مر فرعون را کہ در انا گفتن عجلت کن لعل نیست شود تا انا باشد و تو نباشی و اگر قبل نیستی انا گوئی تو باشی و انا نباشد انتہے سہو کردہ کہ مقولۂ ساحران فہمیدہ چرا کہ مقولہ حضرت مولوی است و از حشویت تقریر چگویم کہ خود عیان است قولہ آن انائی در ازل دل تنگ شد و این انا جان بیخود و دل دنگ شد و یعنے آن انای فرعونی بشری در ازل دلتنگ شدہ است یعنی اثرش تنگی دل است و ہر چیز کہ شے در ازل بآن موصوف باشد تا ابد بآن موصوف بود و این انای حقانی منصوری علی الدوام اثرش بیخودی جان و بیہوشی دل است و آنچہ محمد رضا لفظ شد را کہ در مصرع اول است یعنی رفت فہمیدہ و نوشتہ کہ ای تعجب را کہ ہستی فانی غروب دست داد و از مشرق نیستی سر بر آورد و آن انای فرعونی کہ باعث قبض دل بود در ازل و اگر ماند تا ابد موجب قبض بود بر طرف شد و انای منصوری را دریافت انتہے تعجب است قولہ این انا خم دادہ ہمچون چنگ شد و چنگ بفتح شش معنے دارد چنانچہ در ہمین دفتر عنقریب تفصیل یافت و اینجا بمعنے سازیست یعنی آن انای بشری از ازل سر و دنگ شدہ است و این انای حقانی از ازل ہمچو چنگ شدہ است کہ ہم موجب سرور خواننده است

دهم باعث طرب شنونده وحم داده صفت انا است برای آنکه گوینده آن با انخناد انکسار است واز رعونت وسرکشی برکنار یا برای آنکه گوینده اش مراقب دل بوده در مراقبه انخناد فهم حاصل قوله لیک چون من لم یذق لم یدر بود یعنی لیکن چشید دریافت نه کرد زیرا که معرفت حق ودریافت اسرار او بذوق ووجدان حاصل میشود نه از راه فکر وبرهان قوله ای فتد این عقلها در افتقاده در مغاکی حلول واتحاد یا افتقاد بکسر گم کردن وگم شده جستن ومصرع ثانی تغییر افتقاد باشد یا بدل ازان اضافت مغاکے بسوی حلول اضافت صفت است بسوے موصوف یعنی عقلها در ادراک انانی حقانی راه صواب را گم میکنند یعنے در حلول مغاکی واتحادی افتند واین انا را از راه حلول یا اتحادی فهمند وحلول را مغاکی ازان فرمودند که حلول مستلزم محل است که حق دران حلول کند واگر افتقاد را بمعنے گم شده جستن بگوئیم هم میتواند ودرینصورت مصرع ثانی تفسیر یا بدل افتقاد خود وصف آن باشد که عقلها در جستن انائے حقانی در حلول واتحادی افتند قوله ای ایاز گشت فانی ز اقتراب ؛ افتراب بکسر نزدیکی جستن ونزدیک شدن ونزدیک آمدن واین بیت خطاب شاه است بایاز قوله نه از حلول واتحاد مفتتن ؛ مفتتن بضم یکم وسکون دوم وهر دو تای مفتوح فتنه انگیزیده شده وتای دوم کسور فتنه انگیزنده قوله عفو کن ای عفو در صندوق تو ؛ این بیت هم خطاب شاه است بایاز ومعنیش اینست که محمد رضا نوشته که پیش من چه شفاعت امیران میکنی اختیار عفو جرم آنها باست که هستی خود را در هستی من در باخته پس عفو تو عفو من باشد

مجرم دانستن ایاز خود را

قوله انما یخشی الله من عباده العلماء این آیه کریمه در سیپاره ومن یقنت در سوره فاطر واقع شده یعنی جز این نیست که می ترسند از خدا از بندگان او که دانایان اند چه شرط خشیته علم بصفات وافعال اوست پس هر که دانش او بیشتر ترس او افزون تر ازینجاست که رسول علیه السلام فرمود انا اعلمکم بالله واخشکم لله یعنی من دانا ترشما ام بخدا وترسنده ترشما ام از خدا قوله این کم باشم تا بگویم عفو کن ؛ الخ چون شاه امر عفو یا یاز سپرد ایاز در پیش انکسار میکند وشفاعت گری خود را جرم میشمارد وعذر آن میخواهد قوله من کے آرم رحم خلم آلود را ؛ پاره نمایم علم لم اندود را ؛ خلم بکسر خشم وغضب یعنی من کی میتوانم که بر امیران رحم خشم آلود بیارم یعنے رحم ناقص تخمیر تا علم حلم اندود شاه را راه عفو نمایم ودر بعض نسخ در مصرع ثانی لفظ حلم مقدم است بر علم وانچه میرنور الله نظر باین نسخه در توجیه اول نوشته که نمیتوانم رحم غضب آلود خود را پیش تو آورد وشفقت خود را بر خلق نزد تو ظاهر ساخت ومصرع ثانی بطریق استفهام یعنی چگونه راه نمایم حلم علم اندود را انتهے البعید است وانچه در توجیه دوم نوشته که یا چنین گفته شود که من کے میتوانم که رحم خلم آلود خود را راه نمایم تا پیش علم علم اندود تو در آید یعنے چگونه توانم وصف رذیله خود را پیش وصف عالی تو در آورد انتهے البعید ترست شیخ عبد اللطیف توجیه نوشته که الفاظ بیت از استفاده آن عاجز است وشارحی دیگر مصرع اول بجای من کی آرم نسخه منکه آرم آورده ونوشته که این بیت مربوط بابیت آینده حاصل آنکه منکه رحم خشم آلود خود را بطور آرم تا رحم علم اندود شاه آگاه را راه نمایم ؛ صد هزاران صنع را از را نمایم ؛ انتهے آرے بر تقدیر

این نسخه همین توجیه میتوان کرد قوله صد هزاران صفع را ازدیم الخ صفع بفتح صاد مهمله وسکون فاء یعنی مصرع ثانی این بیت شرط است ومصرع اول جزا واین بر تقدیر است که در بیت بالا نسخه من کی آرم باشد واگر نسخه منکه آرم است پس مصرع اول خبر بیت بالا است چنانچه شارحی برآنست ومصرع ثانی شرط است وجزای آن محذوف یعنی اگر مرا زبون صفعها گردانے سزاوارم قوله هرکرا سوزید دوزخ در وجود من بر دیانم دگر بار ازجهة قود بقصتین قصاص کردن یعنی هرکرا دوزخ قهر شاه در قصاص گناه سوخته است من او را بسبب شفاعت ازرحم شاه زنده گردانم قوله کاکوثر چیست که هر سوخته ۵ گردد ازوی نابت واندوخته ۵ نابت بکسر باء ونیز ۵ یعنی کوثر که عبارت است ازمشاهدهٔ وحدت ۵ درکثرت چه کوثر با خود از کثرت است هر سوخته دوزخ را یعنی آنان را که دوزخ نفس وصفات نفس او صاف روحانی ایشان سوخته است زنده وروینده گرداند وبیت آینده که ۵ ای خود دوزخ سوخته اجسام تان ۵ مقتضی این تقریر است وازینجا تا آن بیت که ۵ بی اثر پاک از قدر باز آمدند ۵ الخ مقولهٔ حضرت مولوی است قوله پیچ مرهم بر سر زخم عفن ۵ عفن بفتح اول وکسر دوم بوسیده قوله نیست لحم جدید اخالصا ۵ یعنی میرویاند مرهم گوشت تازه خالص را قوله چون خلقت الخلق کی ریخ علی ۵ یعنی پیدا کردم خلق را تا سود کند آن خلق برمن قوله لالان ارنج علیهم جودتست ۵ الخ یعنی بنا فریدم ازبرای آنکه سود کنم بر ایشان ولفظ جودتست مربوط است بمصرع ثانی ومجموع لفظ مذکور با مصرع مذبور جزای بیت بالا که آن بیت یا بعض اول مصرع اول این بیت شرط است یعنی چون خلقت الخلق کی ریخ علی لالان ارنج علیهم لطف تو فرمود پس جودتست که از وجملهٔ ناقصها دررسد یشود قوله حوریان گشته مغز مهربان ۵ مغز بضم اول وکسر سوم باتشدید صیغه فاعل است ازغمز که بمعنی اشارت کردن ومژگان بر همزدن باشد قوله مدتی افتاد بر خاک وقذر ۵ قذر تحریک پلیدی قوله این گرد مجرمان هم ای مجید ۵ الخ ازینجا مقوله ایاز است خطاب بشاه راجع است به بیت سابق که ۵ تا زنم من لاف کان شاه جهان ۵ بهر بنده عفو کرد از مجرمان ۵ قوله گرچه مات کعبتین شه بدند ۵ کعبتین آلت بازی نرد قوله در فرات عفو وعین مغتسل ۵ فرات بضم آبخوش یقال ماء فرات وجوی کوفه وعین اینجا بمعنی چشمه است ومغتسل بضم اول وسین مهمله یکسو غسل دهنده قوله نغز کان نور نحن الصافون ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ ومالی لا در سورهٔ والصافات واقع شده وانا نحن الصافون وانا نحن المسبحون یعنی وبدرستیکه هر آئینه ما صف زنندگانیم وبدرستیکه هر آئینه ما تسبیح کنندگانیم قوله چون سخن در وصف این حالت رسید ۵ الخ ازینجا تا بیت سوم مقولهٔ حضرت مولویست ودرینجا اشارت ست که ابیات بالا که ایاز پیش شاه برخوانده متضمن غوامض اسرار است راه یافتن آلودگان در فرات عفو ودر صف پاکان درآمدن مغز از سر توحید است قوله بحر را پیچ وپیچ اسکره ۵ اسکره با اول مضموم کاسهٔ گلی را گویند وبحذف همزه نیز آمده قوله گرچه بشکستند جامت قوم مست ۵ الخ ازینجا تا آن بیت که ۵ گر خدا دادی مرا پانصد زبان ۵ الخ مقولهٔ ایاز است قوله چونکه مستم کرد ۵ حدم مزن ۵ حد بفتح دال تشدید اندازهٔ کرده خداوند نهایت هر چیزے ویا حد داشتن وبازداشتن ومانع شدن وحد زدن قوله خالدین فی فناء سکرهم ۵ ترکیب این مصرع همانست

که میر نورالله نوشته که فنا مضاف بسکر ست و لفظ خالدین حال ست از فاعل که در مصرع ثانی بیت بالا ست بسلاحظه
عمومی کار لفظ هر که مستفاد میشود انتهی پس ترجمه اش آن باشد که هر که از جام تو خورد تا ابد از هوش رست و در حالیکه جاوید
ماندگان اند در فنای سکر خود و انچه شیخ عبد اللطیف در ترجمه این مصرع نوشته که جاوید ماندگان در فنا مستی ایشان ست انتهی
غلط کرده است بنا برانچه میر مذکور در رد آن نوشته که ازین ترجمه معلوم میشود که شیخ لفظ فنا را مضمون مطالعه نموده و سکر هم را
خبر خالدین که صلاحیت مبتدا بودن ندارد ملاحظه کرده و فاد این تقریر ظاهر ست انتهی و الحق که خالدین صلاحیت مبتدا
بودن ندارد و چرا که مبتدا بودن را اسمے معرفه باید بلکه سکر هم نیز خبر خالدین نمیتواند شد چرا که محمول بران نمیشود و محمد رضا نیز
بتقلید شیخ مذبور در ضلالت افتاده است قوله کوهها چون ذره ها هست تو الخ رجوع ست به بیت بالا که ؛ هر که از جام
تو خورد ای ذوالمنن ؛ الخ قوله یک زبان دارم من آن هم منکسر ؛ منکسر بضم میم و کسر سین مهمله شکست پذیرنده و اینجا
تا آخر دفتر مقوله حضرت مولویست ای عزیز انچه درین ورق بعضے ابیات را مقوله حضرت مولوی رض اعتبار کردیم و بعضی را
مقوله ایاز شمردیم بحسب غلبه ظن ست و الله اعلم بحقیقة الحال قوله آنجیوان قبله جان دوستان ؛ جان دوستان
لفظ مرکب ست یعنی دوستداران جان یعنی آنجیوان قبله کسانی ست که جان خود را دوست دارند و از عشق بے خبر اند
قوله آنجیوان شد به پیش ما کساد ؛ کساد بے رواجی و اینجا بمعنے کاسد ست یا از قبیل زید عدل باشد قوله از صحاف مثنوی
این نجم ست ؛ صحاف بکسر اول جمع صحفه که بمعنے کاسه بزرگ باشد قوله در بروج چرخ جان چون انجم ست ؛ تشبیه در نجم
بانجم بدو وجه است یکی آنکه در رد و بیت آینده که ؛ زه نیا بد از ستاره هر حواس ؛ الے آخر ها بیان می فرمایند دوم آنکه در بیت
آینده دیگر که ؛ هر یکی در دفع دیو بدگمان ؛ الخ ارشاد مے نمایند و انچه شارحی نوشته که یعنے مثل انجم دشمن را در دو دوست
را دو است انتهی و بیت آینده را که ؛ اختر اربا دیو همچون عقرب ست ؛ الخ تائید گرفته حصرش سهو است چرا که تشبیه با انجم
در نجا در اطلاع عارف و عدم اطلاع غیر عارف اظهر من الشمس ست مگر آنکه این تشبیه بردی گران آمده باشد تا ازوی
اغماض کرده قوله ست نفط انداز قلعه آسمان ؛ نفط بفتح روغنی باشد که در ولایت ایران پیدا میشود گویند در ولایت
شروان زمینی ست که چون آنرا بکنند نفط ازانجا بدر آید مانند آبی که از چشمه بجوشد و آنرا هر جا که اندازند آتش در گیرد و نیز در دوا یا
بکار برند و در فارسی بتای فوقانیه نیز نویسند قوله اختر از با دیو همچون عقرب ست ؛ مشتری را اولی الاقرب ست ؛ ترجمه
این بیت همانست که شیخ عبد اللطیف نوشته که اختر با دیو که عبارت از شیطان ست بحسب رجم مانند عقرب نیش زن
در هر پیش ست اما مشتری را که کنایت از طالب و خریدار ست مانند دوست و اقرب مرهم نه و دلنواز ست قوله قوس گر
از پی دزد و دیو را ؛ دلو پر آبست زرع و میوه را ؛ تیر نام ستاره ایست در فلک دوم که بتازیش عطارد گویند و قوس خانه هفتم
اوست و ترجمه اش همانست که شیخ عبد اللطیف نوشته که مناسبت قوس با تیر بحسب لغت در دوختن و سوختن دشمن
ظاهر ست و بما صطلاح اهل نجوم زیاده برانکه وبال عطارد در قوس ست که خانه هفتم اوست و دلو خانه زحل و دلو را

در پرورش زراعتها و میوه دخل تمام است مناسبتے دیگر ست حاصل آنکه قوس کا از برج تیر ست هنگام خزانی و ایام برگ ریزی درختان اگرچه نسبت باشجار دیو و دزمی نماید باهمان دیو را به تیر رجم صید و زدآ مابرای مزارع و فواکه و نو پرآ لست یعنے سامان بخش مزارع و فواکه ست چه بهار و نشو و نمای اشجار بی آن متعذر و محال قوله حوت گرچه کشتی وی لشکند دوست را بخود ثور کشتی میکند، حوت بضم ماهی و نام برجی ست از بروج فلکی و ثور بفتح گاو و نام برجی و ترجمه اش آنست که شیخ عبد اللطیف نوشته که حوت که آخر زمستان ست اگرچه کشتی وے را که عبارت از سرماست می شکند و نسبت بزمستان باین حیثیت بد ست اما برای دوست مانند ثور که هم بحسب لغت و هم بحسب اصطلاح اهل نجوم سامان زراعت و شگوفه و گل و اشجار متعلق باوست کشت میکند یعنے سرانجام زراعت و محصولات آن مینماید قوله شمس اگر شب را بدرع چون اسد، اسد شیر و نام برج و نسبت شمس بابرج اسد که خانهٔ اوست ظاهر ست قوله صورت خرچنگ اگرچه کج رو است، هیات پیشان از و بیرون شوست، خرچنگ بفتح و بجیم فارسی نام برجی ست از بروج فلک که تمازیش سرطان گویند و نام جانوریست آبی که آنرا بیخ پایه نامند و بهمین جهت آن برج را سرطان خوانند که پنج ستاره است یعنی صورت سرطان اگرچه کج روی ست اما شکل پله میزان دارد که کارش راستی ست قوله وقت فکر آید ازدی در عمل، یعنی مولوی که در طابع او زحل باشد دقیق الفکر بود قوله ماهم از مهر بخشی ارد و کف برهم زند، زهره بنود زهره را تا دم زند، این عبارت از حضرت مثنوی ست یعنی مثنوی من اگر از راه مهر بحبت سرودے طالبان دستک زند زهره را چه زهره که در پیش او دم از سرود بخشے زند و دعوے سرود بخشی کند قوله بل عطارد خانهٔ خود کند، و زجنون او جوز جوز ابشکند، عطارد ستاره ایست بر آسمان دوم که دبیر فلک است و جوز انام برج که خانه اوست قوله نسر طایر را بدرید و پر، نسر طائر و نسر واقع نام دو ستاره که یکے نزدیک قطب شمالے و دیگرے نزدیک قطب جنوبی واقع شده قوله و زطمع تنین شود چون موم نرم، تنین بکسر تاے فوقانیه و نون مشدد مکسور اژدها و در اصطلاح اهل نجوم عقد تنین رأس و ذنب قوله دختران نعش آبستن شوند، دختران نعش هفت ستاره که بنات النعش گویند قوله در گذر زین رمز ها بیگاه شد، کهکشان از سنبله پیگاه شد، کهکشان ستاره چند که بشکل جاده راه است و سنبله بضم خوشه و نام برجی از بروج فلکی که بصورت خوشه است و مغنیش آنکه شارحی نوشته که مولانا رموز را کنایه ست الفاظ و معانی متضمن کاه و دانه ست بسنبله تشبیه نموده حاصل آنکه از ذکر رموز در گذر که کهکشان چرخ جان از نگاه الفاظ این رموز پرگاه شد وجوب کواکب این کهکشان پنهان ماند انتهی لیکن در اینجا از مشار الیه تصوری نفته ست اگر گفتی که راه چرخ جان پرگاه شد یعنی بسبب کثرت رموز دانه از خوشه جدا نشد بلکه پر از گاه شد بصواب نزدیکتر بودے قوله تا از خمره تهر هم شکر خورے، خمره با اول مضموم خم کوچک قوله زان نشد فاروق رازهرے گزند، که بد از تریاق فاروقش فکند، فاروق جدا کننده و لقب عمر رضی الله عنه برائے آنکه وے جدا کنندهٔ حق ست از باطل و نام طبیبے که واضع ترکیب تریاق فاروق ست و تریاق دافع زهر و آن اقسام ست و تریاق فاروق نام معجونے مرکب که اجزا

بسیار دارد و خواص این معجون است که دفع ضرر سم میکند خواه ضرر حشرات باشد مثل افعی وغیره وخواه ضرر ادویه قتاله واین دوا از قدیم است بخلاف تریاق پیش کر آن از قدیم نیست وحقیقت ابتدا ظهور او در الفاظ الادویه مسطور است نقل است که یکے از سلاطین بخدمت امیرالمومنین عمر رضہ اسپ تازی و باز سفید و کشته پر زهر برائے قهر و هلاک اعدا ارسال داشت حضرت امیر اسپ را واپس فرستاد و باز را از بند آزاد فرمود و زهر هلاهل را نوش نمود که اعداد نفس است وزهر قاتل سزای اوست والحال شرح دفتر پنجم تمام شد الحمد لله علی ذلک

خاتمہ

گشت آخر شرح جلد پنجمین	شکر حق با صد زبان گویم برین شکر نعمتهائے او فرض است و بس	گرچه ناید شکر او از هیچ کس

تمت

بن صنایع مکین و مکان فضل و خلاق بین آن و سما

درین زمان برکت انضمام مفتاح کنوز اسرار الٰہی مشتمل لامع النور معرفت و آگاہی معدن عرفان
وجذبات مخزن اسرار و کرامات مقبول بارگاہ حضرت صمد و پسندیدۂ درگاہ رب احد

المسمّٰی

مثنوی سحر البیان

از

میر حسن و مولوی محمد اکبر آبادی

و فرشتم

کہ مصنف عالی مقام در سنہ یکہزار و یکصد و چہل ہجری آنرا تصنیف فرمودہ و در حل
مشکلات و تفصیل مجملات مثنوی معنوی بحکم الفضل للمتقدمین و العلم للماخرین سبق از تمامی شارحین برده

در مطبع نامی منشی نول کشور واقع لکھنؤ طبع مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد حق گویم که حمد او راسزاست ؛ گرچه حمد شه نه حد این گداست ؛ حد را اندیشه بیحد کجا ؛ در خیال بنده کی آید خدا ؛ لیک چون فرمود آن سلطان جان ؛ که منم سرت تو سرم بیگمان ؛ خویش را از بند حد بیرون کنم ؛ این خیال دوم کسو افکنم بنگرم با دیدهٔ دل فر خویش ؛ اندر آیم در ثنای سر خویش ؛ ای زبس اندر عیان جوشیدهٔ ؛ خویش را از دیده ها پوشیدهٔ ؛ هر کسی بیند ترا و بیخبر ؛ تو جلیس و عقل میداند بشر ؛ بر بد و بر نیک لطف عام تست ؛ هر کرا دیدیم مست جام تست ؛ صالح و طالح همه دلخواه تو ؛ ره رو و بیره همه در راه تو ؛ ذاکر و غافل همه در ذکر تو ؛ عارف و عاقل همه در فکر تو ؛ اول و آخر توئی خلق افزاست ؛ باطن و ظاهر توئی غیر تو لاست ؛ هیچ موجودی ندیدم در جهان ؛ که ندیدم در روی تو در روی عیان ؛ مرشد آفاق و هادی امم ؛ خوش ثنایت گفته در جلد دوم ؛ ای صفاتت آفتاب معرفت ؛ و آفتاب چرخ بنده یک صفت ؛ گاه خورشید و گهی دریا شوی ؛ گاه کوه قاف و گه عنقا شوی ؛ تو نه این باشی نه آن در ذات خویش ؛ ای فزون از وهمها و زبیش بیش ؛ از تو ای بی نقش با چندین صور ؛ هم مشبه هم موحد خیره سر ؛ که مشبه را موحد میکند ؛ که موحد را صور ره میزند ؛ که ترا گوید زمستی بو الحسن ؛ یا صغیر السن و ارطب البدن ؛ گاه نقش خویش ویران می کند ؛ آن پی تنزیه جانان میکند ؛ چون قلم این حرف را اینجا براند ؛ بعد ازین جای ثنا گفتن نماند ؛

نعت

پس شتابم سوی نعت مصطفی ؛ آن شه کونین و ختم انبیا ؛ در مکان لامکان خرگاه او ؛ از زمین تا عرش فرش راه او ؛ آنکه بشر منتظم گفتار اوست ؛ بندگی با خواجگی کردار اوست ؛ مجمل آنکه او نه احمد بوده است ؛ در جهان پیدا احمد

خود بوده است ؛ و انچه در لفظ ضمیر او هو گفت ؛ خویش را در ذکر غائب می نهفت ؛ تا از چشم عام آن سلطان جان ؛ در حجاب غیب میباشد نهان ؛ شد نهان از عام نه از خاصان خویش ؛ خاصگان را خواند در ایوان خویش ؛ چشم ایشان چون رخ آن شاه دید ؛ آشکارا صورت الله دید ؛ صد صلوة و صد تحیة صد سلام ؛ بروی و بر آل او همچنان تمام ؛ بعد ازین ساز دقلم باد و زبان ؛ رازهای جلد سادس را عیان ؛ دار دامید از خدای بی ندید ؛ که در آرد زود او انجامش پدید ؛ قوله کی یطوف حوله من لم یطف ؛ یعنی تا طواف کند گرد او کسی که طواف نکرده قوله عشق را با پنج و شش کار نیست ؛ مقصد او جز که جذب یار نیست ؛ الی الابیات الثلث یعنی عشق از خواهش وجود در فتر ششم و عدم آن فارغ است دفترهای مثنوی شش باشند یا پنج هر دو او را مساوی است چرا که مقصد او جز جذب و کشش یار کمه یار شش بخود جذب فرماید و به وصل مشرف نماید چیزی دیگر نیست لیکن تصنیف دفتر سادس برای آنست که شاید بعد این پنج دفتر از حق دستوری رسد یعنی حال و وقت مقتضی آن شود که آن راز ها که درین دفترهای مذکوره مستتر مانده اند بر مزو کنایت بگفت در آمده با بیان قریب الفهم گفته شود تا چنانکه اخص الخواص بهره یاب شده اند خواص و عوام نیز مستفید گردند قوله راز جز با ازدان انباز نیست ؛ راز اندر گوش منکر راز نیست ؛ انباز بفتح شریک و مراد یار و مصاحب است یعنی اگر رازهای مستتر را به بیانی که نزدیک تر است از کنایات بفهم خواهم گفت نیز ادراک نخواهد نمود و اعتقاد حقیقت آن نخواهد فرمود گر کسی که واقف راز است و از اخص الخواص و خواص که سلوک طریقت ورزیده اند بدرجهٔ حقیقت و معرفت رسیده آنرا نخواهند فهمید و بسمع قبول نخواهند شنید و در انکار خواهند افتاد و آن راز خود نخواهند نهاد و همچنین عوام که مقلدان ظاهر شریعت اند و محروم از اسرار حقیقت دریافت آن نخواهند نمود ان جز رد و انکار نخواهد بود که منکران قدر راز نمیدانند و اعتقاد حقیقت آن نمیتوانند پس مراد از منکر هر دو فریق اند نه فرقه عوام تنها قوله لیک دعوت وارد است از کردگار ؛ با قبول و ناقبول او را چه کار ؛ مصرع اول اشارت است بآیه کریمه که در سورهٔ مایده در سیپارهٔ لایحب الله واقع شده یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک وان لم تفعل فما بلغت رسالته یعنی ای فرستاده برحق برسان بکافهٔ خلایق تمام انچه فرومی آید ترا از پروردگار تو و اگر چنین نکردی و تمام آنرا نرسانیدی پس تبلیغ نکرده باشی رسالتهای او را و مصرع ثانی اشارت بآیه کریمه که در سیپارهٔ و اذا سمعوا در سورهٔ مایده واقع شده ما علی الرسول الا البلاغ یعنی نیست بر رسول مگر رسانیدن قوله هیچ اندر غار خاموشی خزید ؛ خزیدن بکنجی در آمدن و بگوشه پنهان شدن قوله زانکه از بانگ دعا لای سگان ؛ عالا بضم آواز بلند و شور و غوغا قوله هر کسی بر خلقت خود می تند ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سورهٔ بنی اسرائیل واقع شده قل کل یعمل علی شاکلته یعنی بگو ای محمد که هر کسی عمل میکند بر طریقه که شاکل حال او باشد از خیر و شر و هدی و ضلالت یعنی کافر در نعمت اعراض و در محنت یاس و امید و مومن شکر و صبر میکند قوله چون

انگذارد دسک آن بانگ سقم ۴ سقم بضم بیماری و بفتح کذلک مثل حزن وحزن قوله انگبین گرز انکه کم باشد زخل ۴ آید آن اسکنجبین اندر خلل ۴ این بیت میتواند که مربوط باشد بمصرع ثانی بیت بالا که ۴ کاین دو باشد رکن هر اسکنجبین ۴ ودر نصورت لفظ ز انکه برای تعلیل بود لیے این حکم که سرکه و انگبین رکن هر اسکنجبین اند وی باید که هر دو برابر باشند وهیچ یک کم از دیگرے نبود چنانکه ارکان ایوان باهم متساوی میباشند برای آنست که اگر انگبین از خل کم باشد اسکنجبین در خلل آید ودر مصرع مذکور اگرچه تساوی سرکه و انگبین صریح حکم نفرموده اند لیکن در ضمن حکم برکنیت حکم تساوے هم رفته است ومیتواند که مربوط باشد ببیت ثانی ودر نصورت لفظ ز انکه برای سببیت بود یعنی ازان سبب که اگر انگبین کم از خل باشد سکنجبین در خلل آید چند انکه قوم نوح سرکه مے افزودند قند نوح از مدح حق افزائش میگرفت تا قندوی از سرکه قوم کم نباشد وسکنجبین مرتبه الوهیت که جامع هر دو صفت جلال وجمال وقهر ولطف است در خلل نیاید قوله واحد کالالف که بود آن ولے ۴ بلکه صد قرن ست آن عبد العلی ۴ قرن بفتحتین گروه ونام محله ازین وقبیله از دو هزار دو پهلوے سرو موی سر زنان واهل یکزمانه وترکش وشمشیر وتیر باپیکان وانیجا یعنے اولست یعنی یکے که مثل هزار بود ولی خداست باز ترقی فرمودند که کالالف چه بلکه صد گروه است وولی را عبد العلے ازان فرمودند که علوشان او از اثر تجلی این اسم است یعنی متصف است بعلو مکانة که بر تر از علو مکان ست قوله چون شنیدند این مثال و دمدمه ۴ دمدمه با هر دو دال مفتوح آوازه ومکر وفریب وافسون ونقاره ودهل ۴ امثال آن دسکوب قلعه وآن برج مانندی بود که دربرابر قلعها از چوب وگل وسنگ سازند وبر بالای آن توپ رانهند بجانب قلعه مبنی از سنگ وانجا بمعنے اول ست یعنی چون دریافتها این مثال وآوازه که ایشان را بالمماثلت آن گویند بشنیدند قوله شد دهان شان تلخ زین شرم ونخجل ۴ که قرین شد نام اعظم با اقل ۴ خجل بجای معجمه وجیم بسر گشتگی وبیخودی از شرم کذا فی الصراح وتلخ شدن دهان کنایت از حصول مرض وبیمار ست یعنی از شرم وسرگشتگی وبیخودی شرم مریض وبیمار شدند که بحر اعظم ودریای حقیقت را دریانا مند وایشان را باوجود قلت وحقارت نیز دریا خوانند وانچه شارحی نوشته که نخجل بفتح اول وکسر دوم شرمسار وبفتحتین وفتح اول وسکون دوم شرمنده شدن وشاد شدن یعنے بجهت آنکه بحر اعظم ودریای حقیقت را دریانا مند وسائر بحار را باوجود قلت وحقارت نیز دریا خوانند نخجالت کشیدند انتهے دوسهو کرده است یکی آنکه بفتحتین را نیز بمعنے شرمنده شدن وشاد شدن نوشته ونه چنان است چنانچه از نقل صراح معلوم کردی دوم آنکه نخجل را انجا بفتح اول وکسر دوم خوانده یعنی شرمسار حالانکه بکسر دوم درینجا مستقیم نمے شود چه اگر معطوف بر شرم شمارند تلخ شدن دهان از شرمسار معنی ندارد واگر معطوف بتلخ انگارند شرمسار شدن صاحب تامل را در خنده می آرد واگر بر لفظ دهان معطوف دارند پس جائز نباشد زیرا که لفظ شد درینجا بمعنے صار واقع شده که از افعال ناقصه است ولفظ دهان اسم اوست ولفظ تلخ خبر او ونخجل که صیغه صفت است

صلاحیت

صلاحیت آن ندارد که بر اسم معطوف شود و انچه محمد رضا در تفسیر مصرع ثانی نوشته که ای سر مکتوم حقیقت در فرد بشری که نبی باشد ظهور نمود انتهی سهو است چنانچه با دنی تامل در مصرع اول دبیت بالا ظهور آید که مراد از اقل در پای ظاهر یست نه فرد بشری قوله در قران ایجهان با آنجهان ؛ ایجهان از شرم میگردد جهان یعنی موجودات ایجهان را با آنجهان که در وقت تمثیل قرین میکنند ایشان از شرم میگریزند قوله این عبارت تنگ و قاصر تبتست ؛ ورنه خس را با خس چه نسبت است خس عبارت از ایجهان و اخص از انجهان یعنی چون آنجهان چنانکه اوست بعبارت در نمی آید ناچار آن معقول را با ایجهان که محسوس ست تمثیل داده تفهیم مینایند والا مطلق را با مقید و معقول را با محسوس و قدیم را با حادث و لطیف را با کثیف چه مشابهت واین را با آن چه مناسبت و انچه محمد رضا نوشته که از اخس تمثیلات که بالا ذکر یافت مراد داشته و از اخص اقران اسم اعظم با اقل و قرب حق باعبد حاصل آنکه تمثیلات بی نسبت است و در افاده مدعا قاصر و ناتمام التفات سهو است یعنی برهان سهو که در ما سبق از اقل فرد بشری مراد داشته قوله زانع در زر زغره زاغان زند ؛ رجوع است ببیت بالا که ؛ قوم بر وی سرکها میریختند ؛ الخ تنبیه منکران ست بزانع و تمثیل انکار شان بنعره زانع قوله در مزاد یفعل الله مایشاء ؛ مزاد بفتح جای زیادتی و مراد جای نفع قوله نحلها بر کوه و کنده و شجر ؛ نحل بفتح زنبور عسل و کنده بفتح کاف تازی ظرف کلی مثل خم کلان که در وی غله دارند قوله زود تر تریاق شان بر میکنند ؛ تریاق چند قسم ست یکی تریاق فاروق که معجونی ست دافع زهرها خواه زهر ادویه قاتله خواه زهر حشرات مثل مار و کژدم دوم تریاق پیش کآنرا پازهر گویند چنانچه در خاتمه دفتر پنجم گذشت و غیر این دو قوله آن یکی ذره می پرد بچپ ؛ وان دگر سوی یمین اندر طلب ؛ بر یدن بسوی چپ عبارت از اشتغال بافعال ذمیمه و بر یدن بسوی یمین عبارت از اشتغال بافعال حمیده قوله ذره بالا و آن دیگر نگون ؛ رفتن بسوی بالا عبارت از طلب علم و معرفت و سرنگون بسوی پستی رفتن عبارت از افتادن در جهل و غفلت قوله جنگ فعلی شان بین اندر رکون ؛ رکون بضم رای مهمله آرام گرفتن و بسوی چیزی میل کردن اینجا بمعنی ثانی است قوله جنگ فعلی هست از جنگ نهان ؛ الخ یعنی جنگ فعلی که ظاهر و عیان است ناشی از جنگ صفات است که مخفی و نهان ست یعنی اصل جنگ موجودات جنگ اسما و صفات متقابله حق است که ارباب موجودات اند توازین جنگ ظاهر فعلی جنگ مخفی صفات را دریاب و انچه شارحی نوشته که یعنی جنگ فعلی که بظاهر مرئی است و محسوس از جهت جنگ اوصاف نهانی است انتهی مجاز بیمجری اوست چه مشار الیه از جنگ نهان جنگ اوصاف موجودات فهمیده و نچنانست بلکه اشارت بجنگ صفات متقابله الهی است چنانچه در یافتی قوله ذره کان محو شد در آفتاب ؛ جنگ او بیرون شد از وصف و حساب ؛ الی البیتین یعنی شخصی که در حق فانی شده و بحق باقی گشته با همه کس در جنگ است چه هر یکی را از اهل عالم بسبب آنکه در بند هستی گرفتار اند میلی هست و موافق آن میل فعلی مخالف میل و فعل دیگری و او که فنای هستی خود کرده است میلی بهیچ چیز ندارد میلش میل حق ست و فعلش فعل او و چون او را از خود میلی نباشد در

افعال خود با همه کسان که بی میل و خواهش نباشند در جنگ باشد و افعال او با افعال همه عالم مخالف بود که افعال ایشان افعال عباد اند و افعال او افعال رب العباد و انچه محمد رضا در تفسیر مصرع ثانی نوشته که زیرا که ذرات عالم همه با او راه عداوت و مخالفت پیش گیرند و بتایید الهی بر همه غالب آید انتهی سهو کرده است که در اینجا جنگ و عداوت معروف فهمیده است ندانسته که مراد از جنگ تخالف میلها و فعلها است با آنکه در ابیات بالا که ؛ آن یکی ذره همی پرد بچپ ؛ الی آخرها صریح فرموده اند و شاید که بخاطرش گذشته باشد که حالا ابیات گذشته را چرا ملاحظه باید کرد که الماضی لایذکر و همچنین در بیت آینده که ؛ جنگ طبعی جنگ فعلی جنگ قول ؛ صریح مے فرماینده و شاید که بدلش رسیده باشد که بیت آینده را پیش از رسیدن بآن چرا نگاه باید نمود قضیه زمین بر سر این قوله در رضاع اصل مستر ضع شدیم ؛ رضاع بفتح و قیل بکسر شیر خوردن انما در راو مستر ضع بضم اول و کسر نجم طلب شیر کننده یعنی شیر خوار قوله در فروع راه ای مانده ز غول ؛ غول با اول مضموم و واو مجهول بتازی نوعی از جن است که در شعاب کوهها و جایهای غیر معمور و دراز آباد انی باشند و بهر شکل که خواهند برآیند و مردم را از راه ببرند و هلاک سازند قوله جنگ ما و صلح ما در نور عین ؛ از عین چشم دل مراد است یعنی در نظر کسی که چشم دل او روشن است قوله نیست از ماهست بین الاصبعین ؛ اشارت است بحدیث شریف قلب المومن بین الاصبعین من اصابع الرحمن یعنی دل مومن درمیان دو انگشت است از اصابع رحمن قوله در میان جزو ها حربی است هول ؛ هول بفتح ترس یعنی با هول قوله تا گزین جنگ حقت و اخرد ؛ در جهان صلح یکرنگت برد ؛ این جنگ اشارت بجنگ احوال و واخریدن از جنگ احوال عبارت از خلاص ساختن حق است مشخص را از قید احوال مختلفه بسبب فنای ذات او در ذات حق چنانچه در دفتر ثالث گذشت که ؛ هست صافی غرق عشق ذوالجلال ؛ این کس فی فارغ از اوقات و حال ؛ غرقه نوری که آن لم یولد است ؛ لم یلد لم یولد آن ایزد است ؛ و چنین عشقے هیچ گرزنده ؛ و رنه وقت مختلف را بنده ؛ یا عبارت از مشاهده کردن شخص است مر ذات واحد را در صور احوال مختلفه یعنی احوال را مثل دیگر موجودات مظاهر یکذات شناسد و در جمیع احوال ذات واحد را متجلی بیند و از جهان کثرت و جنگ در جهان صلح یکرنگ در آید و میتواند که زین جنگ اشارت باشد بجنگ انجمان که از عناصر متضاده پیدا شده پس این بیت رجوع باشد بابیات بالا که ؛ انجمان زین جنگ قایم مے بود ؛ تا آن بیت که ؛ پس بنای خلق بر اضداد بود ؛ الخ یعنی بحکم تضاد عناصر در انجمان بجنگ افتاد ؛ تا که در انجمانی از جنگ رهائی نیست مگر که حق تر او در جهان صلح یکرنگ است ببرد و ازین جنگ باز خرد چه در آنجمان چون ترکیبش از تضاد نیست جنگ نباشد و این توجیه با ابیات آینده انسب است و از جنگ جنگ احوال مراد داشتن با بیات بالا اقرب قوله آنجمان جز باقی و آباد نیست ؛ الخ آنجمان بر تقدیر اشارت زینجمان بجنگ احوال در بیت بالا عبارت است از ذات حق و در نصورت مراد از لفظ ترکیب در مصرع ثانی از راه تسامح مرکب بود و ضمیر آن راجع بآنجمان و معنی آن بود که زانکه آن یعنی آنجمان ترکیب یعنی مرکب از

ضداند نیست بنابر آنکه هیچ وجه مرکب نیست و چون اضداد مرکب نبود مرکب از اضداد بطریق اولی نباشد و برتقدیر اشارت بجنگ انجهان که از عناصر فاش شده عبارت از مافوق عالم اجسام که عالم مثال و ارواح و اعیان است و در نیصورت لفظ ترکیب بمعنی خود بود و ضمیر آن راجع بانجهان نباشد و ترکیب عالم مثال ظاهر است چه موجودات مثالی ابدان لطیف اند پس مرکب باشند از ماده و صورت و اما ترکیب ارواح و اعیان پس ازان روست که هر روح و هر عین متعین است و هر متعین مرکب باشد از ذات و تعین اگرچه ترکیب عقلی بود و فاضر قوله این تفانی از ضد آید ضمیر راجع بتفانی بفتح تا هم نیست شدن قوله که بناشد شمس و ضدش زمهریر اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره دهر واقع شده لایرون فیها شمسا ولا زمهریرا یعنی نه بینند ایشان در بهشت آفتاب را که گرمی دهد و نه کره زمهریر را که سردی فزاید قوله هست بهر رنگی اصول رنگها ای اصل اصول رنگها پس لفظ اصل در اینجا محذوف است والا لازم آید حمل جمع بر مفرد و در بعض نسخ اصول آمده و خبر تطابق در افراد و جمع شرط است مگر گویند که از لفظ جمع مراد مفرد است و ایشان بلفظ جمع در اینجا بجهت ضرورت شعری است پس بسبب توجیه اول مراد از اصول عناصر باشد و بسبب توجیه دوم عناصر نیز داخل رنگها بود قوله انجهان ای ست اصل این پرتو و نافرجه و شرق بشرخانه و مشهور بکسر است قوله این الف از چه آید و زکجا الخ این بیت در دو بیت آینده امثال بود بتفصیل ست که در ابیات سابقه گذشت یعنی این تخالف و جنگنمائی از عناصر متضاده است و وحدت و صلح حاصل از آنجهان که اصل انجهان ست پس اگر در انجهان در آئی از جنگ انجهان آئی و مراد از آنجهان درین بیت تکه منشاء وحدت ست ما فوق عالم اجسام که عالم مثال و ارواح و اعیان ست زیرا از تخالف در اینجا تخالف موجودات مراد است که از عناصر پیدا شده بخلاف بیت سابق که چون در آنجا گنجایش اراده جنگ احوال هم بود از آنجهان ذات حق هم مراد داشته شد و چون روح و جان برزخ جامع است میان عالم اعیان و عالم مثال و بر هر کس ظاهر است و مظهر ذات ست حضرت مولوی رض در بیت سوم همین جان را ذکر فرموده اند و آن دو عالم دیگر را بیان نموده و انچه محمد رضا در تفسیر این بیت تا بیت چهارم نوشته که اثبات آن میکند که فرع هر چیز متصف باشد بصفت اصل خود پس در بدن از مخالفت ناچار باشد زیرا که اصل بدن عناصر ست و در ان مخالفت است و در روح تخالف نباشد که اصل روح نور عظمت و کبریاست و آن منزه است از اختلاف و وصل و فصل پس جنگهای انبیا که موصوف بصفات روحانی اند فی الحقیقت صلح باشد نه جنگ انتهی سهو کرده است هم در تفسیر و هم در مربوط داشتن بیت چهارم با بیت سوم اما سهو در تفسیر پس آنست که اگر در اینجا اثبات این مدعا بود که روح منزه از وصل و فصل ست پس منافی است مصرع ثانی این بیت را که هر چه زاید وحدت این اضداد را با چه در مصرع مذکور تصریح ست که روح صاحب وصل و اتحاد است و وحدت این اضداد ناشی از وست و نیز منافی باشد مصرع ثانی بیت بالا را که وصل باشد اصل هر هجر و فراق و خود حضرت مولوی رض در بیت ثالث که مشار الیه در تفسیرش روح را منزه از وصل و فصل گفته و رائی فصل

فرموده اند نه ورای وصل و فصل غرضکه نفی وصل از روح مطلب این ابیات دو دو بیت بالا را همزد است و نیز اگرچه گفته
که اصل روح نور عظمت و کبریاست از عبارت مستفاد نمیشود چه حضرت مولوی رض در آن مصرع که خوی او این نیست خوی
کبریاست ۵ روح را وصف ذات حق که وحدت است اثبات فرموده اند پس از آنجا مستفاد میشود که اصل روح ذات
حق است نه نور عظمت که یکی از اوصاف حق است، و اما سهو در ربط بیت چهارم پس از استماع تفسیر آن بیت خواهی دریافت
انشاءالله تعالی قوله زانکه ما فرعیم و چار اضداد اصل ۵ الی البیتین این هر دو بیت نشر مرتب بیت بالا است که ۵ این
تخالف اوچه زاید و از کجا ۵ الخ بیت اول نشر مصرع اول و بیت دوم نشر مصرع دوم قوله جنگها بین کان اصول صلحهاست
الخ در ابیات سابقه اولا ارشاد فرموده بودند که اصل جنگ این جهان جنگ عناصر است و ثانیا ارشاد فرموده بودند
که اصل رنگها و جنگها بیرنگی و صلح است در اینجا ارشادی فرمایند که بسیار جنگها است که اصول صلحهاست چون جنگ تضاد
نبی صلعم با کفار که اصل صلح و موجب اتحاد است و اکنون سهو محمد رضا که این بیت را به بیت بالا که ۵ گوهر جان چون
ورای فضلهاست ۵ الخ مربوط دانسته چنانچه از نقل تقریرش در سابق معلوم شد در یافته باشی قوله آب جیحون را اگر
نتوان کشید ۵ هم ز قدر تشنگی نتوان برید ۵ جیحون بفتح نام جوئی است در بلخ در حدیث آمده است که چهار جوی از
بهشت فرود آمده جیحون و سیحون و سند و فرات که در کوفه است من کشف اللغات یعنی شرح این غالب اگرچه علی وجه الکمال
مثل خوردن تمام آب جیحون ممکن نیست لیکن اندک شرح وی که تشنگی مستمعان را فرو نشاند واجب است و این قدر در این
کتاب هدایت انتساب در مواضع بسیار گفته ایم هر که تشنه او کو در این کتاب بجو قوله گر شدی عطشان بحر معنوی ۵
فرجه کن در جزیرهٔ مثنوی ۵ عطشان بفتح تشنه و فرجه بضم شگاف و کشادگی میان دو چیز لهذا بر محل فرصت اطلاق
کنند و جزیره بلندی و خشکی که در میان آب باشد و در اینجا تمثیل معانی مثنوی است بحر و تشبیه الفاظ آن بحر زره چون در
بیت بالا فرمودند که اندک شرح این غالب که انسان کامل است گفتن ضرور است و آن قدر که گفتنی است در این کتاب
هدایت انتساب در مواضع بسیار بیان فرموده اند در اینجا فرمایند که اگر عطش بحر معنوی در تو پیدا شده است در
جزیرهٔ مثنوی که محاط بحر معنوی است درآ که در ان بحر معنوی که محیط این جزیره است جویهای جمیع اسرار است و شرح
این غالب که انسان کامل است هم درون آن بحر زخار است قوله باد که راز آب جوچون واکند ۵ آب یکرنگی خود
پیدا کند ۵ در اینجا تمثیل معانی مثنوی است باب جو و تشبیه الفاظ بگاه و تمثیل ذوق و وجدان بباد یعنی اگر ذوق و وجدان
دست تصرف بکشاید و کاه الفاظ را که بسبب دلالت بر معنی ظهریه حجاب آب معانی بطینه شده است یکسو نماید آب
اسرار بریدهٔ بصیرت تو پیدا شود و یکرنگی آن یعنی عدم تناقض اسرار با یکدیگر بر چشم شهود تو هویدا گردد یا یکرنگی عبارت
ازان بود که هر سرے از اسرار مجزا باشد از وحدت ذات حق و موجب بود شهود یکتائے او را یا عبارت ازان بود
که دران همه معانی سر بینی و بس و اگر از باد بیخ عنایت آلهے مراد دارند هم میتواند یعنی اگر بیخ عنایت الهی بوزد

وحجاب الفاظ را از پیش بصیرت تو بردارد الے آخر التقریر وآنچہ شارحی نوشتہ کہ کاہ الفاظ وآب جو معنی وباد غلبہ حال بر قال حاصل آنکہ چون حال بر قال غالب شود والفاظ را از معانی جدا ومتمایز سازد یکرنگی معانی بیواسطہ الفاظ بظہور آید انتہے بخیر از حقیقت حال ست زیرا کہ حصول علوم بذوق است نہ بحال در فتوحات مکیہ مسطور ست کہ والجہال من عامۃ اہل الطریق یقولون کل علم لا یکون بالحال فلیس ذلک بشیء فقل لہ لا تقل ولک یا اخی فانہ خلاف نفس الامر وانما الصحیح ان تقول کل علم لا یکون عن ذوق فلیس لعلم اہل اللہ فارق لا تفرق بین الحال والذوق وما تم علم قط الا عن ذوق انتہے ہذا وکن من الشاکرین قولہ چون ز حرف وصوت ودم یکتا شود ہ ضمیر مستتر در لفظ بگذارد وشود راجع بجان کہ در مصرع ثانی بیت بالاست قولہ کہ ز صورت ہا رہ وکہ مستقر ہا رہ گریزان قولہ پس لہ الخلق ولہ الامر شد ان اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ ولو اننا در سورۂ اعراف واقع شدہ الا لہ الخلق والامر یعنے آگاہ باشید کہ مر خدا یراست عالم خلق کہ صاحب ترکیب وقابل تجزی وانقسام باشد وعالم امر کہ منزہ ازین امور بود قولہ بعد ازین باریک خواہد شد سخن ہ الی البیتین یعنی اگر بیان کنم کہ ابدان را بعد فرود آمدن جانہا چہ صورت شود ادراکات خلق بجوش در آیند وانکار نمایند زیرا کہ ازان بیان قدم عالم ونفی قیامت خواہند فہمید وبسبب انکار مخذول العاقبۃ خواہند گردید یا معنی آن بود کہ اگر بیان کنم کہ جانہا بعد فرود آمدن از مرکبہاے ابدان در عالم برزخ کہ عالم مثال وخیال ست بچہ طور میباشند وآن عالم در باطن ہمین موجودات است یا ورای اینہا ادراکات خلق بجوش آیند وانکار نمایند کہ بس باریک ست یعنی آن بود کہ اگر بیان کنم کہ فرود آمدن جانہا از ابدان بچہ طور ست ادراکات خلق بسبب نارسائی انکار نمایند وشاید کہ سری دیگر ملحوظ خاطر مبارک بودہ باشد وچون اینجا مر کوز ضمیر انور تبیین معلوم نشد قلم تفصیل حال ابدان بعد فرود آمدن جانہا یا تفصیل حال جانہا بعد فرود آمدن از ابدان یا تفصیل کیفیت فرود آمدن جانہا پرداخت قولہ زعام حرف شان پنہان کند ہ زعام بفتح ابری کہ آفاق را بپوشد قولہ تانیند ایدمشامت از اثر ہ رائح اندودن واندایدن پر کردن وکاہ گل کردن وطمع کردن ومصرع اول این بیت مربوط است بما قبل ومصرع ثانی با بعد قولہ چون جہاند وفسردہ تن شگرف ہ شگرف با اول مکسور وثانی مفتوح بزرگ ونیکو ومحتشم وقوی وستبر وزیبا وباشکوہ قولہ کہ چرا جز من نجوم بی ہا قبلہ کردی الیٰئی وعمی ہ ہے بضم راہ راست ونمودن راہ ویئیم بفتح ناکس وبخیل وانجا بمعنے اول ست وعمی بفتح کور شدن ونادان شدن وکورے قولہ در نپی کہ لا احب الآفلین ہ نپی با اول وثانی مکسور وپای مجہول مصحف بود آنا بہاے تازی وضم نون مشہور است ودر نپی اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ واذا معوا در سورۂ انعام واقعہ شدہ فلما جن علیہ اللیل رآ کوکبا قال ہذا ربی فلما افل قال لا احب الآفلین یعنی پس چون ابراہیم از شہر نمرود برآمدہ در کنعان رسید تاریکی کرد بروشب دید ستارہ را کہ بعضے کاروان می پرستیدند گفت اینست پروردگار من پس چون غروب شد ستارہ گفت ابراہیم دوست ندارم فرو شوندہ وغروب کنندہ را واین بیت نیز مقولہ آفتاب اشرقی است کہ حسام الدین

باشد قدس سره **قوله** زان همی رنجے زانشق القمر ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ قال فما خطبکم در سورۂ قمر واقع شده اقترب الساعة وانشق القمر ؛ یعنے نزدیک شد قیامت وشگافته شد ماه **قوله** از قرح در پیش مه بستی کره ؛ قرح بضم قاف وفتح زای معجمه نام کوهی ونام شیطان واینجا گویند قوس قرح یعنے کمان شیطان کذا فی کنز اللغة ودر صراح است انچه کمان شکل ملون در هوا پدید آید واینجا بهمین معنی است **قوله** منگرے این را که شمس کورت ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ عم در سورۂ کورت واقع شده اذا الشمس کورت واذا النجوم انکدرت یعنی وقتیکه آفتاب درهم پیچیده شود یعنی انبساط نور او از بساط آفاق زایل گردد ومراد آنست که بی نور شود وو آنگاه که ستارگان تیره شوند **قوله** ناخوشت آید اذا النجم هوی ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که در سیپارۂ قال فما خطبکم در اول سورۂ نجم واقع شده والنجم اذا هوے یعنی بحق ستاره که چون طلوع کند ویا غروب نماید مراد همه ستارگانند که راه نمای مسافرانند در بر وبحر یا کوکب که بوقت ولادت آنحضرت علیه السلام بزمین نزدیک آمدند یا آنها که رجم میکنند شیاطین را در حین استراق سمع ونزد بعض نجم ثریا است یا زهره یا زحل وگفته اند مراد نجوم قرآنند وهوے بمعنی نزول یعنی سوگند بسورة وآیات قرآنی که فرود آید وبقول جمعی نجم گیاه است که اوراساق نباشد وهوی یعنے سقط **قوله** خود موثر تر نباشد مه زنان ؛ ای بسا نان که ببرد عرق جان ؛ عرق بکسر عین مهمله رگ وپی واز اینجا میتواند که مقوله حضرت مولوی باشد رض ومیتواند که مقوله آفتاب لاشرقی بود که حسام الدین است قدس سره **قوله** مهر او در جان تست وپند دوست ؛ الخ ضمیر او راجع بستاره واین بیت نیز مقوله حضرت مولوی است رض اگر دو بیت بالا مقوله آنحضرت باشند واگر دو بیت مذکور مقوله آفتاب لاشرقی باشند این بیت هم مقوله وی بود وبر هر تقدیر خطاب بمنجم است وآخر این مصرع مربوط بمصرع دوم وپند عبارت از مضمون ابیات گذشته ودوست عبارت از متکلم یعنے پند من در گوش بهوش تو نمیرود وانچه محمد رضا از دوست حق سبحانه مراد داشته بیت آینده گواه بهواوست **قوله** که مقالید سموات آن اوست ؛ اشارت است بآیۂ کریمه که در سورۂ زمر در سیپارۂ فمن اظلم واقع شده له مقالید السموات والارض یعنے مراورا است کلیدهای آسمانها وزمین **قوله** این ستاره بیجهت تاثیر او ؛ الخ از اینجا بے احتمال دیگر مقوله حضرت مولوی است رض ابیات بالا مقوله آنحضرت باشند یا مقوله آفتاب لاشرقی واین ستاره اشارت بآفتاب لاشرقی که حسام الدین باشد قدس سره ؛ سخن که در بیت بالا است اگر در ابیات آینده تامل کنی دریابی **قوله** شمس دینا در صفت خفاش اوست ؛ صفت بفتح وتشدید رسته هر چیزے ونمازگاه وگوشت در سیخ کردن وبصف کشیدن شتر از او بریان کردن گوشت وو در جه بدر جه شدن وکردن ودر جه بدر جه داشتن واینجا بمعنے اول است وچون اسم جنس جمعیت معنوی دارد اضافت صف بسوی خفاش که اسم جنس است درست باشد **قوله** هفت چرخ ارزقی در رق اوست ؛ رق بکسر وتشدید بندگی وچیزے تنک وزمین نرم ورقیق بنده کذا فی الصراح وانچه شارحی نوشته که رق بالکسر وتشدید بنده وغلام وزمین هموار ومراد بندگی وغلامی انتهی سهو است

قوله پیک ماه اندرتب و درد دق اوست ؛ دق بکسر و تشدید زحمتی است معروف که صاحبش روز بروز بکاهد قوله زهره چنگ مسئله دروی زده ؛ مسئله خواستن و چنگ اینجا بمعنی چنگال است بطریق ایهام قوله هر ستاره خانه دارد در علاؤ الخ علا بفتح و مد بلندی و قدر و منزلت بضم نیز آمده و بفتح و قصر بزرگوار شدن و بلند شدن و غالب شدن و این بیت رجوع است به بیت سابق که ؛ این ستاره بیجهت تاثیر او ؛ الخ نه مربوط بما قبل خود چنانکه دیگران توهم کرده اند قوله مثل نبود لیک باشد آن مثال ؛ تا کند عقل مجمد را کمال ؛ مثیل بکسر اماله مثال و مجمد بضم اول و فتح جیم و تشدید میم بسته شده و کمیل بضم کاف تازی و سکون یای فارسی رفع کردن و فرستادن و نامزد کردن و وداع کردن و مراد آزاد کردن است یعنی انچه در بیت سابق که ؛ این ستاره بیجهت تاثیر او ؛ الخ و در مصرع ثانی بیت بالا که ؛ هیچ خانه در نگنجد نجم ما ؛ آفتاب لاشرقی را که حسام الدین ست نجم تعبیر کردم بطریق تمثیل و تصویر است تا عقل جزوی را که در ادراک آن بسته جهل و حیرت است فی الجمله از قید آزاد کند نه آنکه نجم مثل اوست و انچه محمد رضا لفظ مجمد را بجای مهمله خیال کرده و نوشته که چون بالا از ارادت بفکر تعبیر کرده بود عذر میخواهد که بدین دستور سخن راندن و مثال آوردن بنا بر ضرورت است که عقل حمد گوینده و ستایش کننده را از ان مثال خلاصی کند از عجز در مراتب حمد و ثنا زیرا که در غلبه تنزیه زبان عارف لال گردد و در مرتبه تشبیه مجال سخن باقی بود پس لفظ محمد را بصیغه اسم فاعل باید خواند و این در ترکیب میتواند که صفت عقل باشد و میتواند که مضاف الیه باشد و بر هر تقدیر معنی ظاهر است اگر از این لفظ اسم مبارک حضرت مصطفیٰ ارادہ کرده نشود معنی چنین باشد که بعقل محمدی هیچ عقل نرسد پس تصویر و مثال باید تا طریق تفهیم را بر عقل خیر الانبیا آسان کند و خلاص سازد از این اندیشه که مدرکات خود را آن عقل کل بر عقول ضعیفه جزئیه چگونه واضح نماید لنتے پای تا سر حشو است هم عذر تعبیر ارادت بفکر گفتن و هم محمد بجای مهمله خواندن و از مزخرفات هر دو توجیه او چه بیان رود که او خود بر اهل عقل ظاهر میسازد و توهم عذر مذکور ناشی از آنست که بیت بالا را که ؛ هر ستاره خانه دارد در علاؤ الخ مربوط بما قبل خود پنداشته و غلط های دیگر مبتنی است بر توهم مزبور و انچه شارحی دیگر نوشته که عذر تعبیر نور است نجم چنانچه در مصرع ثانی بیت بالا که ؛ هیچ خانه در نگنجد نجم ما ؛ حاصل انکه تعبیر نور نامحدود بستاره که در مرتبه مثل آن نور نیست بجهت تمثیل و تصویر است تا عقل جزوی را که مقید و محجوب است فی الجمله از قید حجاب و بند حیرت آزاد کند لنتے اگرچه لفظ مجمد را بجیم خوانده است اما در دانستن عذر تعبیر نور نجم سبب مربوط شمردن بیت بالا که ؛ هر ستاره خانه دارد در علاؤ الخ با قبل خود سرگشته ها دیۂ ضلالت مانده است قوله وقت خود بینی ؛ نگنجد در جهان ؛ در کلو و معده گم گشته چونان ؛ یعنی وقت خود بینی خود را از همه عالم بزرگ می پندارد و با وجود این پندار بزرگی خود را همین جسم میشمارد و بجز مشغل لذات جسمانی کاری ندارد پس خود بینی او هیچ است و خیال بزرگی بوچ چه این خود بینی بلاحظه جسم است اگر این خود بینی بلاحظه حقیقت بودی و از جسم و لذات جسمانی احتراز نمودی

خود بنیش خدا بینی شدی و تکبر او کبریا شدی قوله گر منی گنده بود همچون منی ۲ الی الابیات منی اول عبارت از انانیت و منی ثانی عبارت از نطفه باید دانست که انانیت بر سه قسم ست یکی آنکه شخص نظر بر جسم کرده یعنی خود را جسم بخیال آورده انا و من گوید دوم آنکه نظر بر جان نموده خود را جان دانسته انا و من گوید سوم آنکه نظر بر حقیقت گماشته و خود را حق پنداشته انا و من گوید و اینجا مراد قسم اول ست یعنی انانیت که بلاحظه جسم است اگرچه همچو نطفه گنده و جماد ست لیکن چون این انانیت با انانیت جانی پیوند و گندگی و تیرگی او بپاکی و روشنی مبدل شود و از جمادی بدرجه حیات رسد و باز چون انانیت جانی رو بسوی انانیت حقانی نهد و شخص خود را حق دانسته انا و من گوید از عالم فانی بیرون شتابد و بقای جاودانی بیابد و انچه شارحی نوشته که منی اول یعنی نطفه و منی ثانی یعنی هستی و خودپرستی اتتے سهو کرده است چه مقصود درین ابیات بیان حال هستی و خودپرستی است نه بیان حال نطفه پس باید که نطفه مشبه به باشد نه مشبه نه عرضکه مطلب این ابیات را نه دریافته است لیکن معذور است که بر اقسام ثلثه انانیت اطلاع ندارد و قطع نظر از مطلب ابیات مشبه را مشبه به و مشبه به را مشبه ساختن مقصود بالبیان را بغیر وے بدل کردن و دو بیت بالا را از نظر انداختن بست

سوال آن سایل و اعظ را که مرغی بر ربض شهر نشسته بود

ربض بفتحتین و بای موحده و ضاد معجمه گرداگرد شهر و گرد هر چیز و گرد قلعه و ربط این داستان با بیات بالا است که هر جمادی که کند رو در نبات ۲ الی آخرها قوله کای تو منبر رانی تر قایلی ۲ سنی بفتح بلند قوله یک سوالستم بگوای ذو لباب لباب بضم بهتر چیزے و چیزی بی غش و میانه چیزے قوله بر سر بارو یکی مرغی نشست ۲ بارو بای موحده بروزن دار و حصار آگویند و نیز بمعنے دیوار حصار که بتازی ربض خوانند قوله او سر بازاست منکر در کلاه ۲ کلاه کنایت از جسم که پرده جان ست مثل کلاه که ساتر سر است چنانچه شارحی نوشته یعنی بر مظاهر جسم چند نظر کن قوله بر فزود از آسمان ۲ ازاشیر ۲ اشیر بفتح همزه و شای مثلثه و یای تحتانیه کره ناری که اعلای عناصر اربعه است و از بعضے کتب همزه نیز مسموع است قوله چون سر و مایهٔ جان مخبر است ۲ مخبر بفتح اول و سوم مصدر میمی است چنانچه میر نورالله نوشته و اگر اسم نظر نشد و اند هم بجاست قوله چون خبر ها هست بیرون زین نهاد ۲ یعنی نهاد جسم قوله باشد این جانها دران میدان جماد ۲ یعنی جانهای حیوانی دران میدان که بیرون از نهاد جسم ست جماد اند یعنی ازان بخبر اند یا بمنزله جماد اند یا گوئیم که دران میدان اشارت است بسوی نهاد جسم یعنی این جانها که در میدان جسم اند جماد اند و بس قوله جان اول مظهر درگاه شد ۲ جان جان خود مظهر الله شد ۲ جان اول روح حیوانی که در ولادت اولی بجسم در می آید و درگاه کنایت از صفات که حیوة و علم و سمع و بصر و غیرها باشد و جان جان روح انسانی که در ولادت ثانیه ظهور فرماید و جان جان از آنست که روح حیوانی زنده بآن ست و الله اسم ذات مطلق است و نزد بعضے اسم ذات جامع جمیع صفات که آله باشد و اینجا بمعنے اول ست یعنے جان حیوانی مظهر صفات است و جان انسانی مظهر ذات

وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ ای جان عامہ تا آستانۂ توحید راہ یافت وجان خاصہ ازان درگذشت وبتوحید مطلق پیوست کنایت از آنکہ اہل صورت بنمایشی از توحید اکتفا کردند بدرگاہ رسیدن آسان وبشاہ رسیدن مشکل انتہٰی سہوست کما لا یخفی علی من لہ ذوق قولہ آن ملایک جملہ عقل وجان بدند ۔ جان نو آمد کہ جسم آن شدند ۔ مراد از ملایک جمیع قوای سماوی وارضی وجان نو عبارت از روح انسانی یعنی بعد از ولادت ثانی چون روح انسانی ظہور کرد جمیع قوای سماوی وارضی مثل جسم آلات تصرف او شدند وخادم گشتند وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ آمدن جان نو کنایت از خلقت آدم است وجسم شدن ملایکہ عبارت از اطاعت وفرمان برداری ست کہ جسم در جمیع امور تابع جان ست انتہٰی غلط کردہ است وسبب غلط عدم اطلاع اوست بر حقیقت ملایکہ وشارحی دیگر نیز از جان نو بہ تبعیت محمد رضا آدم مراد داشتہ قولہ آن ابلیس ارجان از انسر بردہ بود ۔ یک نشد با جان کہ عضو مردہ بود ۔ لفظ ار برای مہلہ ست یعنی ابلیس کہ عبارت از نفس حیوانی است اگرچہ جان از انسر یعنی از عالم ملایکہ بدست آوردہ بود یعنی وی از جنس ملکوت ادنی است کہ ملایکہ ارضی باشند لیکن با جان انسانی موافق نشد ومنقاد او نگردید برای آنکہ مثل عضو مردہ بود کہ از حیات جان انسانی بہرہ نداشت وانچہ شارحی نوشتہ کہ لفظ ار برای مہلہ ولفظ از انسر اشارت بجناب ربّ الارباب وجان بردن رہائی یافتن چنانچہ مولانا فرمودہ کہ ۔ بردہ جان زین خطرہای عظیم ۔ الخ حاصل آنکہ ابلیس اگرچہ باستدعای حیات استعار کہ رب انظرنی الے یوم یبعثون از جناب ایزدی جان بردو از موت ظاہری امان یافت اما مثل عضو بیجان مطیع فرمان جان نو نشد انتہٰی غلط کردہ است رہائی یافتن را در اینمقام چہ دخل در نیجا بیان عدم اطاعت ابلیس ست باوجود دخول او در زمرۂ ملایکہ چنانچہ در رد وبیت بالا بیان اطاعت ملایکہ بود وانچہ محمد رضا لفظ ار را برای معجمہ خواندہ ونوشتہ کہ ای سر تافتہ بود انتہٰی باصرع ثانی ہرگز مربوط نمیشود کما لا یخفی وانچہ شیخ عبد اللطیف نظر باین نسخہ نوشتہ کہ جان در مصرع اول اگر بمعنے جن کہ عزازیل از جنس آن بودہ اعتبار کردہ آید معنی بیت چنین میشود کہ آن ابلیس اگرچہ از جان یعنی نوع جن بکثرت علم یا عبادت از انسر بردہ بود یعنی دران سرکہ عالم ملکوت باشد گونی قربت بردہ بود واگر جان بمعنے روح وفرشتہ داشتہ شود معنی چنین میشود کہ در مرتبہ از فرشتہا گوی بردہ بود انتہٰی در ہر دو تقریر ارتکاب حذف وتقدیر ست ودانستن لفظی بجای لفظی گوی را مقدر گفتن وبجای لفظ از انسر در انسر آوردن براہ خطا قدم نہادن است قولہ چون نبودش آن فدای آن نشد ۔ ضمیر آن اول راجع بسعادت کہ بالا مذکور ست وثانی راجع بجان انسانی قولہ جان نشد ناقص گر آن عضوش شکست ۔ یعنی عدم اطاعت نفس مر جان انسانی را موجب نقصان جان نیست قولہ کان بدست اوست تا مذہبت کرد ۔ یعنی نفس در قبضۂ تصرف جان انسانی ست اگر خواہد او را منقاد خود گرداند چنانچہ نفس نبی کریم منقاد گردید کہ اسلم شیطانی علی یدی قولہ طوطیان عام خود زان بستہ طرف ۔ طرف بفتح چشم قولہ کی چشد درویش صورت زان زکات ۔ زکات پاکیزہ وپاک شدن وافزون شدن

وبخش از مال کہ در راہ خدا صرف کنند **قولہ** پیش خر قطار شکر ریختی ؛ قطار بکسر پوست گاو پر از نقرہ و پیاز زر و بعضے گویند صد و بست من و نزد بعضے چہار ہزار دینار **قولہ** یعنی ختم علی افواہہم ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورہ یٰسین در سیپارہ و مالی لا واقع شدہ الیوم نختم علی افواہہم وتکلمنا ایدیہم وتشہد ارجلہم بما کانوا یکسبون یعنی امروز کہ قیامت است مُہر نہیم بر دہنہای ایشان وسخن گویند باما دستہاے ایشان بانچہ کردہ اند وگواہی دہند پایہای ایشان بانچہ کسب میکردند در دنیا از شرک وتکذیب رسل وکتب خدا تعالے **قولہ** از کف انا فتحنا برکشود ؛ یعنی از کف مخاطب بانا فتحنا کہ رسول باشد صلعم اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ حٰمٓ در سورہ فتح واقع شدہ انا فتحنا لک فتحا مبینا یعنے بدرستیکہ ما فتح دادیم ترا ای محمد فتح ظاہر و آشکارا و حضرت مولوی رض فتح را بمعنی لطیفہ حل فرمودہ اند **قولہ** پنہانش اندر ظہور و در کمون ؛ کمون بضمتین پنہان شدن **قولہ** اہد قومی انہم لا یعلمون ؛ یعنی ای بار خدای راہ بنما قوم مرا بدرستیکہ ایشان نمیدانند مرا **قولہ** باز گشتہ از دم او ہر دو باب ؛ یعنی باب این جہان و باب آن جہان بکشادن باب این جہان راہ دین پیدا شد و بکشادن باب آن جہان راہ جنان ہویدا شد چنانچہ بیت بالا کہ ؛ او شفیع است انجا ایشان و انجہان ؛ الخ مقتضے ہمین تفسیر است **قولہ** چونکہ در صنعت بر داستادوست ؛ پس تو گوئی ختم صنعت بر تو است ؛ صنعت وصناعت بفتح کار و پیشہ وانچہ در کلام از علم ترصیع وتجنیس وجز آن واقع شود وانچہ در مصرع ثانی بیت بالا کہ ؛ مثل او نی بود و نی خواہند بود ؛ باشارت فرمودہ بودند در نیجا بصراحت ارشاد نمودند کہ معنی ختم نبوت آنست کہ نبوت در رسول صلعم بکمالے رسیدہ کہ زیادت بران کمال متصور نیست چرا کہ زیادت بر کمال نقصان است پس ممکن کاملتر از رسول صلعم موجود نخواہد شد والا لازم آید کہ نبوت در وی صلعم بکمال نرسیدہ باشد و مثل او ہم بوجود نخواہد آمد زیرا کہ ہر کہ موصوف باین کمال خواہد بود چون خاتم الولایت او او ست نہ غیر او چنانچہ در دفتر اول در سرخی در معنی آنکہ ہر جا ولی کامل کند مرید را نشاید گستاخی کردن مثل انمعنی گذشتہ کہ رب ہب لی ازسلیمان آمد است ؛ کہ مدہ غیر مرا این ملک دست ؛ تا آنجا کہ ؛ شد شفیع وگفت این ملک ونوا ؛ با کمالی دہ کہ دادی مر مرا ؛ ہر کرا بدہی و بخشی از کرم ؛ او سلیمانست وآنکس ہم منم ؛ نبود او بعدی ولی باشد معی ؛ خود معی چہ بود منم بی مدعی ؛ و مشہور معنی ختم آنست کہ نبوت تشریعی بعد رسول صلے اللہ علیہ وسلم باقی نماندہ است و این معنی کہ حضرت مولوی رض بیان فرمودہ اند مجوز بقای نبوت تشریعی ست و تحقیق ہمین ست کہ نبوت تشریعی باقی است اگرچہ رنگ دیگر داشتہ باشد و خبر نبوی کہ العلماء ورثۃ الانبیاء و علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل دال ست برین لیکن عوام معنی ہر دو حدیث بروش دیگر خیال بستہ اند و دیگر عرفا کہ ختم نبوت را بحسب معنی مشہور تفسیر فرمودہ اند از ایشان اصحاب تحقیق قایل ببقای نبوت تشریعی بطریق وراثت شدہ اند و اگر خاطر تو در نیجا تردد داشتہ باشد پس بشنو کہ خاتم الولایت قبلہ اہل تحقیق حضرت شیخ اکبر رض در فصوص الحکم در فص عزیزی می فرمایند کہ واعلم ان الولایۃ ہی الفلک المحیط العام ولہذا

لہ یعنی تفسیر ختم نبوت بانکہ آنحضرت صلعم خاتم انبیاء است و بعد او نبی نیست و نخواہد بود بواسطہ ملک ۱۲

لم منقطع ولہا الانباء العام واما بنوت التشریع والرسالۃ فنقطعۃ وفی محمد صلعم قد انقطعت فلا نبی بعدہ مشرعا اور سالۃ ولا رسول وہو الشرع وہذا الحدیث قصم ظہور اولیاء اللہ لانہ یتضمن القطاع ذوق العبودیۃ الکاملۃ التامۃ فلا یطلق علیہا اسمہا الخاص بہا فان العبد یرید ان یشارک سیدہ وہو اللہ فی اسم واللہ لم یسم بنبی ولا رسول ویسمی بالولی والتصف بہذا الاسم فقال اللہ ولی الذین امنوا وقال وہو الولی الحمید وہذا الاسم باق جار علی عباد اللہ تعالی دنیا وآخرۃ فلم یبق اسم یختص بہ العبد دون الحق بانقطاع النبوۃ والرسالۃ الا ان اللہ لطیف بعبادہ فابقی لہم النبوۃ العامۃ التی لا تشریع فیہا وابقی لہم التشریع فی الاجتہاد فی ثبوت الاحکام فابقی لہم الوراثۃ فی التشریع فقال العلماء ورثۃ الانبیاء وما ثم میراث فی ذلک الا فیما اجتہدوا فیہ من الاحکام فشرعوہ انتہے پس بین کہ نبوت عامہ کہ انبیا از معارف وحقایق آلہیہ است وحاصل است مراولیا را کہ علماء باطن اند وورثہ بواطن انبیا باقی است وہمچنین از نبوت تشریعی نصیبی ست مر مجتہدین را کہ علمای ظاہر اند وورثہ ظواہر انبیا چہ مسائل اجتہادی نوعی است از شرع پس نبوت تشریعی نیز باقی است اگرچہ بسبب اجتہاد بود نہ از راہ اخذ از حق بیواسطہ یا بواسطہ ملک کہ این مخصوص بانبیا ست پس حضرت مولوی رح بملاحظہ این بقای نبوت از معنی مشہور عدول فرمودند قولہ گل کشاد اندر کشاد کشاد یا اف نجی مضموم ح یعنی خوش وخوشی ورہا کردن تیر از شست ویعنی فتح وانجا بمعنے اخیر است قولہ لی مزاج آب وگل نسل وی اند اشارت است بحدیث شریف کل تقی آلے وولدی من سلک طریقی یعنے ہر متقی وپرہیزگار آل منست وفرزند من کسی ست کہ سلوک نماید طریق مرا قولہ عیب چینا نزا ازین دم کور دار اشارت بمضمون ابیات بالا کہ ہر کہ بر طریقۂ رسول ست صلعم اگرچہ از نسل ظاہری وی نباشد فرزند وولد اوست کہ از نسل باطنی اوست وانچنین ولد عین والد ست یعنی عیب چینا نزا برین سخن آگاہ کن تا عیب انکار وعیب جوئی ایشان بتاری تو پوشیدہ ماند چہ از ایشان درصورت آگاہی جز انکار وعیب جوئی ظاہر نخواہد شد قولہ از لطرہای خفاش کم وکاست کم وکاست بحذف مضاف صفت خفاش یعنی صاحب کم وکاست یا از راہ مبالغہ بود از قبیل زید عدل

نکوہیدن ناموسہای پوشیدہ کہ مانع ذوق ایمان ودلیل ضعف صدق اند

قولہ ای صقال روح وسلطان ہدی صقال بالکسر زدودن شمشیر وآئینہ کذا فی الصراح وبفتح وتشدید روشن کنندہ اینجا اگر بکسر است مراد صیقل کنندہ است واگر بفتح است بحبت وزن تخفیف یافتہ وشارحی نوشتہ کہ صقال بکسر اسم صیقل انتہے وشیخ عبد اللطیف نیز در لطائف اللغۃ نوشتہ کہ بروزن کتاب اسم صیقل است انتہے شاید کہ با بمعنی نیز آمدہ باشد قولہ مثنوی را مسرح مشروح دہ مسرح بفتح اول وسوم چراگاہ ومشروح بفتح گشادہ قولہ صور را مثال اور ارواح دہ امثال بفتح جمع مثل کہ مانند باشہ وایتان بصیغہ جمع بنا بر آنست کہ ہر نسخہ مثنوی مثلی است مردیگر

نسخ را قوله چون حضر و الیاس مانی در جهان مدام باید دانست که در وجود خضر اختلاف است شیخ علاؤ الدوله سمنانی
و اکثر مشائخ بر آنند که ببدن عنصری موجود است و در تبصره حضرت شیخ صدر الدین قونوی است قدس سره که خضر را
در عالم مثال می بینند انتهی و حضرت عبد الرزاق کاشی در اصطلاحات صوفیه می فرمایند که بودن خضر شخص انسانی
باقی از زمان موسی تا این زمان یا بودن او روحی که متمثل میشود بصورت خضر برای کسی که ارشاد کند او را پس غیر
ثابت است نزد ما بلکه متمثل می شود برای وی معنی آن شخص بصفتی که غالب است بر آن و آن روح همان شخص است
یا متمثل میشود روح القدس انتهی و حضرت شیخ رض در فتوحات در باب ثالث و سبعین فرموده اند که چهار کس از انبیا
ببدن عنصری موجود اند چنانچه عبارت باب مذکور در دفتر چهارم در سرخی قصهٔ آن زنی که طفل او بناوه دان خزید
بتفصیل نقل کرده شد و در دفتر اول نیز ترجمه اش باختصار در سرخی در معنی آنکه هر چه وے کامل کند مرید را نشاید
گستاخی کردن نوشته شده و در اینجا پاره ازان باز نقل کرده میشود و آن اینست که فالبقی الله تعالے بعد رسول الله
صلعم من الرسل فے هذه الدار ثلثة فهم احیاء باجسادهم وهو ادریس علیه السلام بقی حیا بجسده واسکنه الله تعالی
السماء الرابعة والسموات السبع من عالم الدنیا وبقی بقائها وفنی صورتها بفنائها فهی جزء من الدار الدنیا وابقی الله
فے الارض ایضا الیاس وعیسی وکلاهما من المرسلین وهما قائمان بالدین الخفی الذی جاء به محمد صلی الله علیه
وآله وسلم فهؤلاء ثلثة من الرسل المجتمع علیهم انهم رسل واما الخضر وهو الرابع فهو المختلف فیه عندنا غیر انا لا عندنا
فهؤلاء باقون باجسامهم فے الدار الدنیا فکلهم الا واحد او اثنان منهم الامامان وواحد منهم القطب الذی هو موضع نظر الحق
فما زال المرسلون ولا یزالون فے هذه الدار الے یوم القیمة وان لم یبعثوا بشرع ناسخ ولا هم علی غیر شرع محمد ولکن اکثر
الناس لا یعلمون والواحد من هؤلاء الاربعة الذین هم عیسی والیاس وادریس وخضر هو القطب وهو احد ارکان
بیت الدین وهو رکن الحجر الاسود واثنان منهم امامان وارابعهم الاوتاد فبالواحد یحفظ الایمان وبالثانی یحفظ الولایة و
بالثالث یحفظ النبوة وبالرابع یحفظ الرسالة وبالمجموع یحفظ الله الدین الخفی انتهی پس ازینجا معلوم شد که خضر موجود است
ببدن عنصری چنانکه شیخ علاؤ الدوله واکثر مشائخ بر انند و قول حضرت شیخ صدر الدین و حضرت شیخ عبد الرزاق کاشی
قدس سرهما قول حضرت شیخ را مخالف افتاد لیکن در واقع قول مشار الیهما موافق قول حضرت شیخ است و قول شیخ
علاؤ الدوله و مشائخ دیگر مخالف چه مراد شیخ علاؤ الدوله بقائے شخص خضر است که در زمان موسی علیه السلام بود و حضرت
شیخ اکبر رض بقای خضر را باعتبار کسی که بر قلب خضر است بیان فرموده اند نه باعتبار شخصیت جسمی اگر در تفصیل این عبارت
که در دفتر چهارم نقل یافته و در عبارت دیگر که از باب خامس عشر در انجا نقل کرده شد تدبر خواهی کرد خواهی دریافت
پس نفی بقای خضر و اثبات آن هر دو صحیح باشد و قول حضرت شیخ صدر الدین و حضرت شیخ عبد الرزاق قدس سرهما
مخالف قول حضرت شیخ اکبر رض نبود و مراد حضرت مولوی رض نیز از بقای خضر و الیاس بقای کسی ست که بر قلب ایشانست

نه لبقای شخص ایشان چنانکه شیخ علاؤالدوله و دیگر مشایخ برانند و دلیل برین آنکه حضرت در صورت دعا از لبقای شیخ حسام الدین در نیجان همچو خضر و الیاس خبر داده اند و ظاهر است که شخص حسام الدین قدس سره باقی نمانده است قوله گر بودی طمطراق چشم بد ؛ طمطراق بفتح تکلف یا کروفر و خودنمائی قوله این بهانه هم زدستان دل است ؛ الخ دستان مکر و حیله و لغه و سرود و حکایت دافسانه و نام زال پدر رستم و یعنی جادو و اینجا بمعنی اول است و معنیش ها آن بود که محمد رضا نوشته که یعنی باین مکر و بهانه دل تسلی خود میکند که در ذکر دیگران میتواند اوصاف ترا بیان کرد آنانه همچنین است زیرا که از شرح حالت تو پای دل بگل فرو رفته انتهی و برین تقدیر ضمیر از و راجع باشد بشرح و یا آن بود که این بهانه شرح حال تو نه ذکر حال دیگران یعنی بهانهٔ حال دیگران حال ترا شرح کردن از مکر و حیلهٔ دل است و این مکر و حیله برای آنست که از خوف چشم بد پای دل رهگل است که صریح شرح حال تو کردن نمیتواند که مبادا کمال تو معلوم کرده بنظر حسد در تو نظر کند و آن نظر اثر کند زیرا که اثر چشم بد بحکم یز لقونک بالبصار هم هرگاه در رسول الله صلعم راه یافته باشد دعوی عدم تاثر از ان دیگر از درست نبود از نجاست که من هم از چشم بد زهراب دم زخمهای روح فرسا خورده ام و بیت آینده که ؛ من زدستان و ذکر دل چنان ؛ الخ مبیود ش شغت عربان مهول ؛ شغت بفتح زشت شمردن و عیب کردن و مهول بفتح ترسناک قوله کل سر جاوز الاثنین شاع ؛ یعنی هر سری که تجاوز کرد هر دو شغت را شایع شد قوله الغیاث ای توغیاث المستغیث ؛ زین دو شاخه اختیارات خبیث ؛ دو شاخه نوعی از بند و غل از چوب و آهن که بر گردن بندیان کنند و نوعی از تبر و بمعنی وسوسه و تردد نیز آمده و اینجا بمعنی اول و سوم هر دو میتواند یعنی بفریاد برس و جذبی بفرما که از اختیار خود خلاص شوم در گفتن اسرار صریح و بی پرده از بیکس باک ندارم قوله من زدستان و ذکر دل چنان ؛ الخ یعنی بسبب مکر و حیله دل که اسرار را از خوف چشم بد بیگوش بد بر مزد اشارات یا در پرده حکایات باید گفت از گفتن را صریح و بی پرده باز مانده ام و این بیت میتواند که مربوط باشد به بیت سابق که ؛ این بهانه هم زدستان دل است ؛ الخ و میتواند که مربوط باشد با قبل خود قوله زین کمین فریاد کرد از اختیار ؛ یعنی بسبب خوف همین اختیار باز حمل امانت ابا نمود و دانست که اگر امانت خواهم برداشت گرفتار اختیار خواهم شد و در کشاکش تردد خواهم افتاد که اختیار را نوازم امانت است و در کمین بردارنده اوست هر که آنرا بردارد او روی بسوی وے

می آرد و بیت آینده که در نبی بتنو بیانش از خدا و الخ اگر راه نمودی تا رسیدن یعنی این بیت چه فکر با که نفرسودی قوله جذب یک راه صراط المستقیم و الخ این بیت با دو بیت دیگر میتواند که مقوله حضرت مولوی بود و رنه قوله آیت اشفقن ان یحملنها و اشارت است بآیه کریمه که در سوره احزاب در سیپاره و من یقنت واقع شده انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان انه کان ظلوما جهولا یعنی بدرستیکه ما عرض کردیم امانت را که معرفت باشد یا جامعیت اسماء و صفات بر آسمانها و زمین و کوهها پس سر باز زدند از نیکه بردارند آن امانت را و ترسیدند از آن و برداشت آنرا آدمی بدرستیکه هست آن انسان ظالم و جاهل و تفسیر این آیه بتفصیل که عرض امانت چگونه بود و ابای سموات و ارض چه باشد و حمل انسان چیست و ظلم و جهل مذمت انسان است یا مدح او در دفتر اول در سرخی تفسیر ان ربکم فی ایام دهر کم نفحات نوشته شده است فتدبر قوله این تردد هست در دل چون و زاده این بیت با بیت دوم نیز محتمل است که مقوله خود مولوی باشد یا مقوله حضرت بر طبق ابیات ثلثه گذشته قوله زین تردد عاقبت ما ن خیر باد این بیت بی تردد مقوله حضرت مولویست ابیات بالا مقوله خود باشد یا مقوله بحضرت

مناجات و پناه جستن بحق سبحانه و تعالی از فتنه اختیار

قوله اول این جزر و مد از تو رسید بهر زدن زیر و بالا کشیدن و بیشی و کمی دریا قوله میچرم از لقاط نی بل هم رقود و این بیت با دو بیت آینده اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره کهف در ماده اصحاب کهف واقع شده و نقلبهم ذات الیمین و ذات الشمال و نحسبهم ایقاظا و هم رقود یعنی میگردانیم ما ایشان را بسوی راست و بسوی چپ و پنداری تو ایشان را بیدار بسبب آنکه چشمهای ایشان باز باشد و حالانکه ایشان خفتگانند قوله صد هزاران سال بودم در سفار و سفار بفتح سین پریدن و پریدن و انجا مصدر میمی ست قوله یا دگارم هست در خواب ارتحال و ارتحال بکسر و بجای مهمله بار برنهادن و بی اندیشه چیزی را از جای برداشتن و بجای رفتن و در حل لغات است بار از منزل برداشتن و بر پشت کسی نشستن قوله میرهم زین چار میخ چار شاخ و چار میخ عناصر اربعه و آنکه بر دست و پایش میخ زده باشند و چار شاخ نوعی از بند و غل ست که در گردن بندیان کنند قوله مبهم در سرح جان زین مناخ و مسرح بفتح چراگاه چنانچه عنقریب گذشت و مناخ بفتح جای خواب کردن و فرود آمدن گاه قوله ننگ خمروز مر بر خود مے نهند و زمر بفتح زای معجمه نی نواختن قوله جمله دانسته که این هستی فخ است و فخ بفتح مع التشدید دام و در لسان الشعرا بضم تصحیح نموده قوله نفس را زان نیستی و امیکشی و الخ معنیش همانست که محمد رضا نوشته که خطاب بحق است و مراد آنست که بستی خمر و یا شغل ناپسندیده دیگر هر که خود را بخود کند و از هستی باین وسیله رهائی خواهد حق تعالے او را از ان بخودی بیرون کشد و در ورطه آن نیستی عارض نگذارد و بجرم نافرمانی روی بجانب هستی

باز آرد که نتوان ازان گریخت بخلاف آن بگریزان و نیست شدگان دیگر که هستی و بیخودی و نیستی آنها از حق است تا بد
سر از گریبان نیستی بیرون نکشند انتهی و انچه شارح دیگر نوشته که خطاب عام است و مراد از نیستی هستی می و نغمه نی انتهی اسهو است
و منافی با بیات سابقه زیرا که آن ابیات مخبر از گریختن خلق است در بیخودی و این بیت بر تقدیر خطاب عام مخبر از گریختن
ایشان باشد از بیخودی آری اگر در بیخا خلق را امر و اکشیدن بودی خطاب عام درست آمدی و از لفظ و ایکشی
اراده معنی امر نتوان نمود اگر گوید که در بیخا لفظ باید محذوف است یعنی نفس را ازان نیستی باید که و ایکشی گفته شود که تقدیر
لفظ باید بالفظ میکشی افاده معنی نمی نماید اگر لفظ کشی بودی افاده معنی کردی قتامل و انچه شارح مذکور تقریر محمد رضا
را اسهو نسبت کرده و گفته که منافی است با ابیات سابقه که جمله عالم را اختیار و هست خود بگریزند در سر سر مست خود
الخ و با بیت آینده که نیستی باید که آن از حق بود الخ انتهی مخبر از کمال جهل اوست چه موافقت تقریر محمد رضا با ابیات
سابقه و لاحقه چنان نیست که بر کسی مخفی ماند قوله لیس للجن و لا للانس ان ینفذوا من جنس اقطار الزمن یعنی
نیست مر جن و انس را انیکه نفوذ کنند یعنی بگذرند از زندان اقطار زمانها و این بیت با بیت دوم اشارت است
با یه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره رحمن واقع شده یا معشر الجن و الانس ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار
السموات و الارض فانفذوا لا تنفذون الا بسلطان یعنی ای گروه جنیان و آدمیان اگر توانید انیکه بیرون روید
از کنارهای آسمان و زمین و بگریزید از خدا یا از نزول مرگ پس بیرون روید و فرار نمایید بیرون نتوانید شد مگر بقهر
و تسلط و غلبه و شما را این قوت نیست قوله لا تنفذون الا بسلطان الهدی یعنی من تجاویف السموات الخ یعنی نیست
گذشتن مگر بحجت راه راست از تجویفهای آسمانهای بلند قوله لا هدی الا بسلطان تقی یعنی حراس الشهب روح اتقی
حراس بالضم و التشدید جمع حارس و بضرورت شعر تخفیف یافته یعنی نیست راه راست مگر بحجتی که نگاه میدارد از
نگاهبان شعلهای آتش روح متقی را قوله او مهذب گشته بود و آمده یعنی مهذب بالضم یکم و فتح دوم و سوم مشدد
پاک کرده شده قوله یا برای حکمتی دور از جل یعنی و جل لفتحتین ترسیدن قوله یا که دید چار قش روان شد پسنده
الی الابیات الثلث دخمه با اول مفتوح ثانی زده گنبدی که بر سر قبر باشد و محل چار گوشه که آدمی را بعد از مردن
دران نهند و قیل تابوت مرده که از جائے بجائے برند و گور خانه گبران و سردابه را نیز گویند دنبهای بیت سوم
مختلف واقع شده چنانچه معلوم خواهد شد و بیت مذکور در بعضی نسخ نیست چنانچه شارحی نیز نوشته که این بیت از
ملحقات است و در نسخ قدیمه مصححه بنظر نیامده انتهی و معنی این ابیات همان است که میر نور الله نوشته که اگر چه ایازرا
ملاحظه عروض کبر و نخوت نبود که برای سد آن باب در حجره را کشاده پوستین و چارق را میدیده باشد اما بسبب
خاصیت دنیاے دنی را اثرے عظیم است در انکه انچه از لفحات در هنگام فقر بشام بنده میرسیده باشد وقت
دولت و ثروت فتوری دران واقع شود و آن چاشنی خاص که در نیستی و تنگدستی دست میداده باشد در هستی و

مکنت فیضان نیابد پس ایاز مشاهده چارق و پوستین میکرد تا ازان حالت نیستی یاد آورد و دخمه دنیا را که همه مردگان هستی اقامت دران دارند و بر عالم نیستی سدے عظیم شده است بکشاید تا بوی زندگانی نیستی باین مردگان برسد و این دخمه پیوسته مسدود نماند یعنی در عالم دولت و بهره مندی از چاشنی فقر میگرفته باشند و این تقریر مبنی بر آنست که کلمه تا در مصراع اول بیت آخر بتاے فوقانی و نه ببند دلصیغه نفی باشد و در مصراع ثانی لفظ بیاید بصیغه اثبات و در بعضی نسخ لفظ یا بیای تحتانیه و به ببند دلصیغه اثبات دنیاید بصیغه نفی آمده و این نسخه در غایت سقم است و در بعضی نسخ بیاید نیز بصیغه اثبات است یعنی وجه کمال دیگر آنست که دخمه بر مردگان به ببند تا بوی آنها مانع از دریافت بوی زندگان نتواند شد و بوے عیش زندگان تواند بمشام جان طالبان رسید انتے و انچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که دیدن چارق را این هم وجه میتواند شد که بسبب اشتغال بدان امر دراختلاط بر روی اصحاب دنیا که در حکم میتاند بر نبندد و نگذارد از عیش زنده دلان بدماغش برسد انتهی نیز وجهے دارد **قوله** ملک و مال و طلس این مرحله ۴ مرحله بفتح منزل یعنی جاے فرود آمدن **قوله** گرچه دوزخ دور دار دزد کال ۴ نکال با نون مفتوح و کاف تازی عقوبت و نخ **قوله** خوابیده تر اانداز من ۴ انداز بکسر بیم کردن

حکایت غلام هندو که با مخدوم زاده خود نهانی هوا آورده بود

ربط این داستان به بیت بالا است که ۴ الحذر ای ناقصان زین گلرخی ۴ الخ چنانچه از ابیات آخر این داستان که ۴ رو در رویت بچو خاتون تتر ۴ شب زخر بد تر تراخصیه و ذکر ۴ بطهور آید **قوله** سیم اندامی کشی خوش گوهری ۴ کش با کاف فارسی مفتوح خوش و رعنا **قوله** چون مراهق گشت دختر طالبان ۴ بذل میکردند کابین گران ۴ مراهق بضم اول و کسر ها کودکے که نزدیک ببلوغ رسیده باشد و کابین با کاف تازی و بای موحده مکسور و یای معروف مهر **قوله** خود همی بینی که نو ربازنعی ۴ بازنع طلوع شونده **قوله** که از و باشد بد عالم فلاح ۴ فلاح بفتح رستگاری و فیروزی **قوله** دست و پیمان و نشانی و قماش ۴ دست پیمان نشانی که بجهت نامزد نسبت مصاهرة فرستند و قماش بضم رخت و متاع خانه بمعنی جوهر و صفت نیز آید چنانچه گویند فلان جامه خوش قماش است **قوله** همچو بیماری دق او میگداخت ۴ دق بکسر مع التشدید زحمتی است معروف که صاحبش روز بروز بکاهد و ضعیف و لاغر گردد **قوله** باز پرسش در خلا احوال او ۴ خلا بفتح در خلوت شدن و میانه زمین و آسمان و خالی شدن بکنایت جای استنجا و جای خالی را گویند **قوله** پس سرش را شانه میکرد آن سستی ۴ با دو صد مهر و دلال و دوستی ۴ سستی بفتح سین مهمله و کسر تای فوقانیه دیای معروف که با نو و دلال بفتح و بکسر نازد حسن **قوله** که دهی دختر به بیگانه عنود ۴ عنود بفتح مردے که از راه راست بگردد **قوله** کوکه باشد هندوی مادر غری ۴ غر بفتح غین معجمه زن فاحشه را گویند و بمعنی بد دل نیز آمده **قوله** گفت باخواجه که شنو این نگفت ۴ نگفت با اول و ثانی مکسور عجب و چیزے غریب **قوله** انچنین گراے خاین را ببین ۴ گرا با کاف فارسی مفتوح درا ے مهمله مشدده غلام

وحجام دبزیادتی یا نیز آمده

صبر فرمودن خواجه مادر دختر را

قوله آتش ماهمدرین کانون ما پایلی آن ماوهم مجنون ما پ کانون آتش دان قوله ل که صحت یابد آن باریک رسیس ه باریک رسس فکر دقیق و خیال محال کننده را گویند قوله می نگنجید از تبختر بر زمین پ تبختر بفتحتین خوشی و ناز و خرامیدن قوله دربی ایتیم فارغ باش ها بمعنی اینک قوله رفت ازوی علت و آمد بگشت پ گشت اینجا بمعنی گردیدن قوله که همیسازم فرج را وصلهٔ پ فرج بفتحتین و بجیم نام آن غلام و وصلهٔ بضم پیوستگی قوله تا جماعت عشوه میداند و کال د عشوه بکسر فریب و کال بکاف فارسی بمعنی فریب و بمعنی غلطیدن و نام علمه و نوعی از عنکبوت زهردار و خورده پنبه که بنرو نا شگفته باشد و خروس و فریاد بلند قوله بعد ازان اندر شب کردک لفن پ امردے را لبست حنی بچوزن پ کردک بکسر کاف فارسی و کاف دوم تازی بچه عروس و بمعنی عروسے نیز آمده و اینجا بمعنی عروسی است و حنی بکسر اول و تشدید نون حنا باشد قوله مقنعه و حله عروسانه نکو پ کنگ امرد را بپوشانید او پ مقنعه بکسر بر سر افگندنی زنان و حله بضم اداره در د و دیبائے و جامه بهشت و کنگ بضم کاف تازی و کاف دوم فارسی مرد بطبر تن و قوی هیکل و خوشه خرما قوله چون نور در پیش سگ انبان آرد پ انبان پوست بزغاله خشک کرده که قلندران در بیابان بندند و ذخیره در و بدارند قواله روز آورد ند طاس و بوغ زفت پ بوغ بضم مهره که در گربا بهاجت اعلام نوازند و هنا بش سنگله نامند قوله کون دریده بچو دلق تونیان پ تونیان محل سرگین و خاکستر اند ختن چنانکه گویند تو ن حام و تونی نحاس یعنی خاکروب قوله آمد از حمام در کردک فسوس پ کردک اینجا بمعنی جمله است و فسوس ادراه بیرون شدن و بیراهی کردن و دریغ و حسرت و سحر دلاغ یعنی آن بیراه یا آن صاحب دریغ و حسرت یا آن سحر و لاغ کرده شده قوله آنگهان باهر دو دستش ده بداد پ ده بکسر کلمه نفرین باشد و یکسو کردن و از پیش راندن قوله شب عمودت بچو شاخ کرگدن پ کرگدن بفتح و کاف دوم فارسی چهار پایه جانوریست که پیل را شکار کند چنانچه در دفتر چهارم و پنجم بتفصیل نوشته شد قوله روز رویت بچو خاتون تتر پ تتر بر دو تای مفتوح نام شهریست در سرحد چین مشک خیز و مردم صاحب جمال در انجا پیدا شوند قوله گنده پیراست او و ادبس چاپلوس پ گنده پیر بفتح کاف فارسی پیر خرف و فرتوت و چاپلوس سرمینده و شیرین زبان میر فتح الله رادی در فرهنگ خود نوشته که در بین ایام عام بجیم و بای پارسی مے نویسند از نجا معلوم شد که بجیم و بای تازی باشد لیکن صاحب فرهنگ جهانگیری که متاخر است و پنجاه و سه فرهنگ در نظر او دست جز بجیم و بای پارسی نوشته قوله من مشو مغرور آن گلگونه اش پ گلگونه بضم چیزی که زنان برای زینت بر دو می مالند

در بیان آنکه این غرور تنها نه آن هندو را بود

قوله بار خلفان فگند ند این کبار ه یعنی اکابر دنیا که سنمان باشند قوله مرکب اعناق مردم رهپا یعنی منظر مرکب کردنهائے

مردم مباش یا بگو که بر مرکب اعناق مردم اقامت گیر چنانچه محمد رضا نوشته قوله تا نیاید نفرست اندر دو پا نفرس کبر ورمی که در مفاصل کعبین و انگشتان پا بهم رسد قوله مربکے را کاخرش تو ده دہی نه که بشهری مانی و ویران دہی یعنی نفرین کنی و از پیش رانی و بگوئی آن مرکب را که بظاهر مثل شهری و در باطن مثل ده خراب پس کاف در مصرع ثانی بیانیه است و مصرع مذکور بیان عبارت ده دادن و آنچه محمد رضا نوشته که کاف ادرای علت است یعنی آن مرکب را آخر خواهی گذاشت بعلت آنکه سبب آن در نظر عوام بزرگ بینائی مانند شهر بدنی الحقیقت مثل ده ویران خراب و خسته پس اول ترک آن مرکب کن که چرا تراد نظر باشهر و الموتا در ویرانه جهل ساکن نمانی انتهے اگرچه از الفاظ بیت بے آید لیکن ذوق مصرع اول بیت دوم مقتضی نیست زیرا که لفظ چون را که در مصرع مذکور است یعنی چرا گفته و نمود را متعدی داشته و تبادر از لفظ چون در انجا آنست که بمعنے مانند باشد و از لفظ نمود آنکه لازم بود قوله آن صحابی زین کفالت شد عیار بیعا بالفتح و تشدید مرد زیرک عالم گرد و شیر درنده و اسپ بنشاط جولان کننده و بکسر و تخفیف مقدار زر که از محک معلوم شود و اینجا اگر بالفتح است پس بضرورت تخفیف یافته و اگر بکسر است بحذف مضاف بود یعنے صاحب عیار و مراد از عیار ماهر بود قوله سوے شاه و هم مزاج باز گرد یعنے چنانچه باز بعد پرواز سوی شاه باز آید تو هم مثل باز سوی شاه پرواز کن یعنی بقصه شاه محمود رجوع کن در اینجا میخواستند که بقصه شاه محمود در آیند لیکن بسبب انتقالات سخن بدیگر اسرار پرداختند و بعد از یکدو ورق قصه وے بیان خواهند فرمود قوله باز رو در کان چو زر ده دہی ده دہی هر دو دال مفتوح خالص و کامل عیار قوله دزد را چون قطع لخی مه دهد مه بکسر صفت تلخی است یعنی بریدن دست تلخی بزرگ میدهد قوله هبه ده دادن از دست حزین فاعل مصرع اول بسبیل استفهام است یعنی ده دادن و از پیش راندن دست که غمگین محبت آلهی هست مرعیش دنیا و لذت آن راندیده پس از ده دادن و از پیش راندن دست بریده دزد و مرذوق دزدی را آن ده دادن را معلوم کن و دریاب که نه خطره لذات دنیا در دل او آید نه بر تقدیر خطره اشتغال بآن او را ممکن نماید برای آنکه اولیا محفوظ اند اگر بالفرض میل بسوی امرے در دل ایشان پیدا شود حق سبحانه ایشان را بآن امر نمیگذارد و بهر وجه که داند از ان امر باز میدارد مثل دزد که دستش بجزای دزدی قطع شود هرگز خطره دزدی در دل او نیاید و اگر بالفرض قصد دزدی کند او را ممکن ننماید و انچه محمد رضا نوشته که یعنی اسراف دزد را تماشا کردی که بجاے یکدرم ده درم میداد جزای آن اسراف هم ببین که دست بر باد داد انتهی منحرف شده است بلکه لفظ حزین این تقریر را داده میدهد زیرا که دست دزد در وقت اسراف حزین نبوده است بلکه در وقت بریدن باین وصف موصوف شده قوله همچنین قلاب وخونی ولوند قلاب بالفتح والتشدید گرداننده از سره بناسره و لوند بفتح یکم و کسر دوم سرهنگ و بیباک که او را نه ترس خدا و نه شرم خلق باشد و حق مردمان در خور مباح داند و نیز کسی که خرابتیان را همان طفیلے باشد قوله باد چون طفلان فتاد و ملح ریخت بیعنا تمک ریخت و گریان شد چنانکه طفل بر زمین می افتد و

گریان میشود و اشک را مع ازان فرمودند که اشک طعم نمک دارد و در اختیار لفظ ملح با آنکه لفظ اشک هم درینجا موزون میشد بجهت اشارت بطبیدن و بی قراری است بر بدن سوخته کس اگر نمک بریزی آن کس بیقرار میگردد و آنچه محمد رضا نوشته که نمک چون ریخته میشود بر داشتن آن بر طفل دشوار میگردد یعنی پروانه را اشکال پیش آمد انتهی حشو است قوله با گردش حرص دل ناسی ؛ است ؛ ناسی فراموش کننده قوله باز از یادش رود توبه و این ؛ این بفتح همزه و کسر نون نالهٔ قوله کاذهن الرحمن کید الکافرین ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره ۹ قال الملاء در سوره انفال واقع شده ان الله موهن کید الکافرین یعنی بدرستیکه خدا تعالی سست کننده مکر و حیلهٔ کافران است

ذکر عموم تاویل کلما اوقدوا نارا للحرب اطفاها الله

این آیه کریمه در سیپارهٔ لا یحب الله در سوره مائده واقع شده یعنی هرگاه که برافروختند آتشی برای حرب کردن با پیغمبر علیه السلام فرو نشانیدند آن آتش را خدا قوله اطفاها الله نارهم حتی انطفا ؛ یعنی هرگاه که ایشان افروختند آتش جنگ فرو نشانید خدا آتش ایشان را تا فرو نشست

قصهٔ هم در تفسیر انیمعنی

قوله شرفه بشنید در شب معتمد ؛ شرفه بفتح و بعضے بکسر نیز گفته اند هر آواز را گویند عموماً و آواز پاراخواننده خصوصاً قوله برگرفت آتش زناز دان وحید ؛ وحید بفتح تنها و یگانه قوله تا سر آواز را بیند علن ؛ علن بفتحتین آشکارا شدن و آشکارا قوله دیده کافرنه بیند از عمش ؛ عمش ضعف بصر و دویدن اشک از چشم بعلتے قوله اینچنین بے عقلی خودای مهین ؛ مهین بفتح خوار و ضعیف و سست و بضم خوار کننده و در بعضے فرهنگها بمعنے اول بضم نیز آمده قوله چون بود بی کابتے ای متهم ؛ متهم با اول مضموم و ثانی مشدد مفتوح تهمت کرده شده قوله بر سرت و بوس محنت میزند ؛ و بوس بالضم والتشدید والتخفیف گرز و تازیانه و عمود آهن قوله تیرے انداز در دفع نزع جان بنقل مشهور است که مغلے در حالت نزع بود یارانش از روی جهل و حماقت تیرها بسوی آسمان می انداختند تا ملک الموت را از قبض روحش مانع آیند یعنی برای دفع نزع جان خود بر آسمان تیر بیند از یا نزع بمعنے فاعل باشد یعنی برای دفع نزع کننده جان و در بعضے نسخ سقیمه بسهو ناسخ بهر نزع واقع شده بجای دفع نزع و انچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که هرگاه خدا بر تو قهر کند و نزا لجنت مبتلا گرداند اگر بتوانی تیری بجانب آسمان برای نزع جان و هلاک آن بیندازانتهی بنای سهو است بر سهو قوله یا گریز از وی اگر تانی بروه لفظ گریز در اینجا بمعنے گریختن است نه صیغهٔ امر والا لفظ برو استقامت نیابد یعنی یا اگر از وے گریختن توانی برو قوله در کف او چون رهی ای دست خوش دست خوش مسخر و زبون و دست آموز قوله اینهمان دانه است و دامش آرزوه در گریز از دام آرزوه لفظ آرزو در مصرع اول تقدیم رای حمله بر رای معجمه یعنے خواهش و در مصرع دوم مرکب از آز با لمد که بمعنی

حرص است در امور مذمومه و از لفظ زو که مخفف زود است چنانچه میر نور الله و شارح دیگر نوشته و در بعضی نسخ مصرع ثانی چنین واقع شده که ؎ در گذر از داد مهار وی آرزو ؎ پس در اینجا نیز تقدیم رای مهمله باشد بر زای معجمه مثل مصرع اول لیکن در اینجا مرکب باشد از لفظ آر که امرست از آوردن و از لفظ زو که کلمه ضمیر است وصله و آوردن اگر حرف با بود بمعنے توجه باشد و اگر حرف ز ابود بمعنے اعراض باشد یعنی از آزا عراض کن قوله چون چنین رفتے بینی صد کشاد ؎ کشاد با کاف عجمی مضموم معروف و بمعنے فتح و خوش و خوشی و رها کردن تیر از شست قوله گوش کن استفت قلبک از رسول ؎ گرچه مفتی ات برون گوید فضول ؎ فضول بضمتین زیاده گو و زیاده خرچ کننده و بی ادب صفت مفتی است چه مفتی که فتوای او موافق فتوای قلب نباشد مفضول بود یعنی اگرچه مفتی فضول از برون قلب تو ترا فتوی گوید و در اینجا اشارت است بحدیث شریف استفت قلبک و لو افتاک المفتون یعنی طلب فتوی بکن از دل خود و اگرچه فتوی داده باشند ترا مفتیان و مقصود بیت آنکه اگر از دل خود فتوی بگیری دل ترا فتوی نخواهد داد مگر تبرک آرد و پس ربط این بیت با بیات سابقه و لاحقه درست افتد قوله آزمودی تا چنین نیابدش ؎ لفظ آزمودی با یای مجهول است برای وحدت یعنی آزمایشی بکن که حق را همین تارک آرزو بیابد یا غیر آن یا معنے آن بود که آزمایشے بکن تا دریابی که حق را همین تارک آرزوے باید یا معنے آن بود که این از جمله آزمودها ست که حق را همین تارک آرزو بیابد و شاید که بای معروف بود برای خطاب یعنی بارها آزموده چنین را بشناسی ؎ حال کسانیکه ترک آرزو کرده اند یقین شده است که تارک آرزو مقبول و مرحوم حق و خلق است و اگر کسے چنین کس را از اهل الله ندیده باشد پس بیماری را البته دیده باشد که خواهش آب و طعام ندارد و خلق تبرحم تمام طعام پیش اوے آرند که چیزے تناول کند و بیای خطاب اولے است قوله دادی بینی و داوری نحوی ؎ داور بادشاه عادل در اصل داور بود بروزن یاور آنرا تخفیف داده داور کردند و عوی بفتح گمراه قوله ور ببندی چشم خود را ز احتجاب ؎ کار خود را کی گذارد آفتاب ؎ یعنی اگر بسبب حجاب غفلت داد و داوری را نه بینی او داوری خود نخواهد گذاشت که ترا بجزای این غفلت عذاب خواهد کرد و مراقبان و حاضران را مشاهده نور جمال مسرور خواهد ساخت چنانکه آفتاب که خفاش که چشم از وی بندد او دیده اورا کور تر میازد و چشم خواهندگان نور را روشن تر میگرداند یا معنے آن بود که اگر تو مراقب باشی داور و او را عیان به بینی و اگر بسبب غفلت چشم از وے به بندی او صفت ظهور خود نمیگذارد و چشم بستن تو ضروری بظهور او نمی آرد لیکن اول اولی است

دانمودن بادشاه بامراو متعصبان سبب فضیلت

قوله جاکی سی امیر او چون خورد ؎ جاکی وظیفه و رشته چند باهم تاب داده که سر آنرا روشن کنند تا بندوق را بآن در گیرانند قوله گفت امیرے را که هان ای موتفک ؎ شیخ عبد اللطیف نوشته که موتفک باز گرداننده

وانجا باز گردانند کاروان مراد ستانی دمیر نور الله دوشته که تی ایضا دی القری الی تیفلت یا الهای القلبت چون امیر باز گشته خبر کاروان می آورد و تلفک فرمودند یعنی باز گردانند از نعت معلوم نشد انتهی و قول میر مفردن بجواب نماید چه در صراح نیز چنین است که و تیفلت البلدة یا الهای انقلبت قوله رو بپرس آن کاروان را بر رصد بر رصد بفتحتین چشم داشتن و در اصطلاح حکما چبوتره که باز ارتفاع مقصد گز مرکوبی شاخ نبند و بران نشسته طلوع و غروب ستارگان و اسرار فلک معاینه کنند و نیز چبوتره باجگاه را گویند و گیاه و باران اندک و اینجا اگر بمعنی اول است پس صفت کاروان باشد یعنی کاروان که بر رصد اند یعنی خلقے در انتظار ایشانند تا رخصتها که بیارند خرید کنند و اگر بمعنی چبوتره است پس مراد جای مکان است و متعلق باشد بپرسیدن و شاید که در آنجا چبوتره باجگاه بوده باشد و در نصورت میتواند که صفت کاروان بود و میتواند که متعلق بپرسیدن باشد و شاید که بمعنی مرصاد که بکسر بمعنی راه است استعمال یافته باشد چنانچه دران بیت که در سرخی مناظره مرغ با صیاد خواهد آمد که ۵ آنکه تنها خوش رود اندر رصد ۵ بد رفیقان بیگمان خوشتر رود ۵ رصد بمعنی مرصاد مستعمل شده قوله دیگرے را گفت رو ای ابو العلاء ۵ علا بفتح و مد بلندی و قدر و منزلت و بضم نیز آمده و بفتح و قصر بزرگوار شدن و بلند شدن و غالب شدن ابو العلا صاحب بلندی و بزرگی قوله گفت زخشش چیست هان ای موتمن ۵ موتمن بضم آنکه باو امین باشند و مرد معتمد قوله گفت در ری چیست تسعیر اے عجب ۵ تسعیر بفتح نرخ نهادن و آتش نیک افروختن

مرافعت امر آن حجت را بشه ببریاد

قوله گفت سلطان بلکه انچه از نفس زاد ۵ ربع تقصیر است و دخل اجتهاد ۵ ربع بفتح حاصل و محصول که آزاد خل گویند و حاصل آنکه انچه از نفس و ذات شخص زاید دو چیز است یکی محصول تقصیر و تعطیل دوم دخل کوشش و تحصیل و هر دو چیز از راه اختیار است نه بجبر و اضطرار و آنچه محمد رضا نوشته که هر فعل که از نفس متولد شد حاصل آن تقصیر باشد و دخل آن اجتهاد نفس و ایاز نفس را گشته و هیچ کاری بهوای نفس نمیکند پس شما ای امیران نشاید که فساد نفس سرکش خود را در میان نه بینید و مفاسد را بتقدیر حواله کنید اگر این حواله پسندیده بودی آدم علیه السلام ذنب را بخود نسبت ندادے انتهی غلط کرده است که از نفس نفس اماره مراد داشته چه این تقریر منافی ابیات سابقه و لاحقه است چرا که امیران اثبات جبر میکنند و شاه اثبات اختیار و نفس کشی آیاز و هوا پروری امیران را چه دخل قوله در نه آدم کی بگفتے با خدا الخ یعنی اگر قدم اختیار در میان نبودی و گناه آدم از راه جبر بودی نسبت گناه بخود نکردے بلکه همچو ابلیس زبان باغوتینی بکشودے قوله هین مباش اعور چو ابلیس خلق ۵ اعور بفتح و بعین مهمله یک چشم وفاسد و از مطلوب و حاجت خود باز مانده و اینجا بمعنی اول است و ابلیس یک چشم از ان باشد که همین جبر را می بیند و از دید اختیار کور است قوله در دل شحنه چو حق الهام داد ۵ شحنه بفتحتین گردهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون

استعمال کنند و در صراح بکسر شین مرقوم است و نیمصرع شرط است و مصرع ثانی بیان الهام و جزای شرط محذوف است یعنی چون حق در دل شحنهٔ الهام داد که اینچنین بساز شحنه برای جزای دزدی دار بساخت قوله تا تو عالم باشی عادل قضا الخ یعنی هر گاه که تو عالم و عادل باشی پس قضا کی ظلم کند و سزا نامناسب چون دهد پس لفظ تا در اینجا بجای حرف شرط استعمال یافته و شاید که بعض مصرع اول مربوط باشد بمصرع ثانی بیت بالا و مقوله حق باشد خطاب بشحنه و لفظ قضا با مصرع ثانی جزای شرط محذوف بود یعنی در دل شحنه چون حق الهام داد که اینچنین صورت بساز تا تو عالم عادل باشی پس شحنه برای جزای دزدی دار بساخت و چون ساختن دار از الهام حق و قضای اوست پس قضا نامناسب داد و سزا چون دهد لیکن این توجیه لبعید بل البعد است و توجیه اول قریب و اسلوب بیت آینده که چونکه حاکم این کند اندر گزین الخ مؤید توجیه اول است قوله که من یعمل مثقال ذره ۱۲ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره ثم در آخر سورهٔ زلزال واقع شده من یعمل مثقال ذرة خیرا یره و من یعمل مثقال ذرة شرا یره یعنی هر که عمل کند همسنگ مور چه خردنیکی به بیند جزای آن را و هر که عمل کند بمقدار غلهٔ صغیره بدی بیابد مکافات آنرا

حکایت صیادی که نوشتن بر گیاهی پیچیده بود

ربط این داستان به بیت بالا است که ۱۲ متهم کن نفس خود را ای فتا الخ بمناسبت بیت آخر این داستان که بگفت زاهدی سزای آن نشناف ۱۲ که خورد مال یتیمان از گزاف ۱۲ چنانچه شارحی نوشته و انچه محمد رضا بآن بیت مربوط شمرده که در فسون نفس گم شو غرهٔ الخ و نوشته که چون بالا مذکور شد که بر فسون نفس غره نباید شد مطابق آن این حکایت نظم در آورده که اگر فریفتهٔ آن افسون شوی مانند این مرغ زیرک بدام گرفتار آئی انتهی سهو است چه مقصود از ذکر این داستان اثبات اختیار و نفی جبر است که مقصود جمیع ابیات بالا است قوله رفت مرغی در میان مرغزار ۱۲ مرغزار بفتح سبزه زار چه مرغ سبزه را گویند قوله بالگیا در برگ اینجا مقتنع ۱۲ مقتنع بضم اول و کسر چهارم قناعت کننده قوله رو چو خواهم کرد آخر در لحد ۱۲ لحد بالسکون شگاف در گور و شگافتن یکی کرانهٔ گور کذا فی الصراح و اینجا بحبت ضرورت تحریک یافته قوله روح اهل خویش را کرده نکول ۱۲ نکول بضم بازایستادن از دشمن و از سوگند یعنی روح از اصل خویش باز ایستاده است قوله نی شنیدی انما الدنیا لعب ۱۲ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره حدید واقع شده انما الحیوة الدنیا لعب ولهو یعنی جز این نیست که زندگانی دنیا بازی و بازیست قوله باد دادی رخت و گشتی مرتعب ۱۲ مرتعب بضم اول و کسر چهارم خایف و ترسنده قوله خل بذا اللعب اله بتک فعد ۱۲ یعنی بگذار این بازی را بسوی خانه خود پس عود کن در بعضی نسخ بشک لا تعد واقع شده بجای اله بتک فعد و بشک بفتح باء موحده و سکون شین معجمه و کاف تازی دور بد و ریخیه زدن جامه را و در مرغ گفتن و شتاب رفتن شتر و اینجا بمعنی اخیر بود یعنی بگذار این لعب را شتاب در عود کن بسوی بازی

حکایت آن شخص که دزد فحم او را دزدید

قوله آن یکی فحم داشت از پس میکشید ؛ فحم بضم گوسفندی که کودکان بران سواری آموزند و در شرفنامه بمعنی دنبه سرزن آمده و درین دیار میش نر را فحج گویند قوله خمس بدهم مرترا باد بخوشی ؛ خمس بضم اول و سکون دوم پنجم حصه قوله خرم بنود طمع طاعون آورد ؛ خرم بفتح هشیاری و بیداری و طاعون مرگ وبائی

مناظره مرغ با صیاد در ترهب

قوله دین احمد را ترهب نیک نیست ؛ ترهب عبادت نصاری کردن و ترسیدن و راهب شدن و راهب عابد ترسایان قوله امر معروف و نهی منکر احتراز ؛ معروف شناخته و منکر بضم اول و فتح سوم ناشایسته و غیر شروع و ناشناخته احتراز بکسر هر پرهیز کردن و خویشتن نگاهداشتن قوله خیر الناس ای ان نفع الناس ای بسیار ؛ اشارت است بحدیث شریف خیر الناس من ینفع الناس یعنی بهترین مردم کسی است که نفع رساند مردم را قوله گرنه سنگ چه حریفی بامدر ؛ مدر بفتحتین کلوخ قوله در جوابش گفت صیاد عیار ؛ عیار اینجا بفتح است مخفف عیار بتشدید که مرد زیرک و عالم باشد قوله هست تنهائی به از یاران بد ؛ اشارت است بقول امیر المومنین علی مرتضی کرم الله وجهه وحدة المرء خیر من جلیس السوء یعنی تنهائی مرد بهتر است از همنشین بد قوله زانکه عقل هر کرا بنود در رسوخ ؛ رسوخ بضمتین استوار بودن و ثابت بودن قوله صحبت او عین رهبانیت است ؛ رهبانیت عبادت نصاری کردن و از خدا ترسیدن و راهب شدن قوله زانکه غیر حق همه گرد در فات ؛ رفات بضم ریزه ریزه کذا فی الصراح قوله کل آت بعد عین فموات ؛ عین بکسر دیدن یا وقت مبهم یعنی هر آینده که بعد عینی خواهد آمد پس آن بالفعل آینده است یا بگو که پس آن بیشک آینده است و احتمال طرف ثانی ندارد پس غیر حق را که فانی شدنی است بالفعل فانی باید شمرد یا بگو که فنای او احتمال طرف ثانی ندارد قوله گفت مرغش پس جهاد آنگه بود ؛ الخ یعنی هرگاه ازین خلایق سالک را صد هزار آفت میرسد ایشان رهزن راه حق اند پس خلوت را باید گذاشت و در میدان باید رفت چه وقتی که چنین رهزن درمیان راه بود آنگاه جهاد واجب بود پس بسبب این تقریر تقدیر لفظ واجب باید کرد یا لفظ جهاد را مفید حصر باید شمرد یعنی جهاد نه غیر جهاد در این وقت باید و اگر تقریر این بیت را بگردانیم و جواب مرغ را بروجهی دیگر تقریر دهیم هم گنجایش دارد پس بشنو که هرگاه صیاد گفت که چون ازین خلق سالک را آفت می رسد و رهزن راه حق اند پس خلوت واجب است که در انجا هیچ رهزن نیست مرغ میگوید که هرگاه چنین است پس جهاد در مصاحبت خلق است نه در انجا که تو نی پس تو از اجر جهاد بی نصیبی و محروم از شرف متابعت حبیبی و بسبب این تقریر حاجت حذف و تقدیر نیست قوله عرق مردے انگبے پیدا شود ؛ عرق بکسر رگ بیخ قوله است او صفدر انند و فحول ؛ فحول بضمتین جمع فحل که بفتح بمعنی شتر فرو نر هر اده باشد قوله در فرار لایطاق آسان بجه ؛ اشارت است بحدیث شریف الفرار مما لایطاق

من سنن المرسلین یعنی از سنتهای پیغمبران است **قوله** و من یعقوب نگذارا ای صفی بفتح برگزیده دوست یگانه **قوله** گزر مه نیشک بجود تنها رود ؛ شیشک بهر دو شین معجمه واول بکسور و یای معروف گوسفند کیاله در باب چارتاره **قوله** و چنین مسبع نه خون خویش خورد ؛ مسبع بفتح محل سباع **قوله** بی ره و بی یار افتی در مضیق ؛ مضیق بفتح جای تنگ **قوله** میرود با تو که یا بد عقبه ؛ تا تو اندر کردت آنجا نه شبه ؛ عقبه بضم راه کوه و بالای کوه رفتن و نهبه بضم غارت **قوله** گوید ادبر رجوع از راه درس ؛ از راه موقوف است و متعلق بر جوع **قوله** راه جانبازیست در هر عشیه ؛ افتی در دفع هر جان شیشه ؛ عشیه بکسر زندگانی و بفتح کنار دریا و اینجا بکسر است و معنیش همانست که محمد رضا نوشته که یعنی راه جانبازی در هر حالة زندگانی آفت باشد از برای راه زن نازک مزاجان انتهی و انچه شارح دیگر نوشته که حاصل آنکه طریق حق راه جانبازی است که در هر عشیه آن برای نازک دلان شیشه جان آفتی است آماده و مهیا انتهی مبتادر نیست چه تبادر از لفظ افتی حمل اوست بر راه جانبازی و مع هذا از یکاب تقدیر است که ذهن بآن سارعت نکند **قوله** راه دین زین رو پر از شور و شر است ؛ که نه راه هر مخنث گوهر است ؛ مخنث گوهر مرکب واحد است یعنی راه دین پر شور و شر برای آنست که مخنث گوهر مردان و غردلان دران راه قدم نهادن نتوانند **قوله** در ره این ترس امتحانهاست نفوس بناخ یعنی در راه این ترس که مخنثان را مانع سلوک شده است امتحانهای نفوس ست که بآن مرد از نامرد ممتاز میشود **قوله** آنکه تنها خوش رود المدر رصد ؛ یعنی رصد عنقریب در سرخی و انمودن بادشاه باامر مرقوم شد لیکن در نجا بمعنی مرصاد که بکسر یعنی راه است مستعمل شده **قوله** گر نباشد بارے جبر و قلم ؛ جبر بکسر سیاهی دوات و دانشمند جهودان **قوله** این حصیری کی سگیست ؛ حصیر بفتح بوریای خرما **قوله** حق زهر جنسی چو زوجین آفرید ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سوره ذاریات و یسین آیه قال فما خطبکم واقع شده و من کل شئ خلقنا زوجین لعلکم تذکرون یعنی از هر چیزے از انواع موجودات بیافریدیم دو صنف که یکے زوج دیگر یست باشد که شما پند پذیر شوید ای عزیز معنی این کریمه که از مقام معرفت باشد پیش ازین سالها بخاطر فقیر جلوه گر شده بود و آنرا بجاے نوشته بودیم الحال آن معنی در نجا رقوم میگردد و من کل شئ ای من کل جنس او نوع خلقنا زوجین احدهما فاعل موثر و الاخر منفعل متاثر فهنا ثلثة اشیاء الاول الجنس او النوع و الثانی الفاعل و الثالث المنفعل و الاول ظاهر فی الآخرین بل لا وجود له فی الخارج الا فیهما فهو الموثر فی مرتبة و المتاثر فی الاخری فحصل من اجتماع الزوجین و تکاحهما نتیجة فیها اقرء من الثلثة المذکورة بل هی عینها و هذا آیته لکم من کم لعلکم تذکرون امر الربوبیة ان ثمه فاعل موثر و هو الواجب و منفعل یتاثر منه و هی حقایق الممکنات و امر هو مبدأ لها ظاهر فیها و هو الوجود المطلق فحصل الموجودات الخارجیة التی هی عین تلک الثلثة فهذا اللذکر من مقام الفرق و اما التذکر من مقام الجمع فتقریره هذا و من کل شئ خلقنا زوجین الفاعل و المنفعل و جعلنا هما مظهرین للخالقیة لعلکم تذکرون ان الایجاد

لا یحصل من الفاعل فقط بل لابد له من المنفعل فتعلمون ان الخالق تعالی لیس فاعلا فحسب بل هو منفعل ایضا ولیس موجود الی الخارج در اینده الا ازواج فتذکاهم و اجتماعهم ایجاده و تخلیقه **قوله** او بگفت و این بگفت از اهتزاز ؛ اهتزاز بکسر جنبیدن **قوله** اجزا را موجز و کوتاه کن ؛ موجز بضم اول و فتح جیم سخن کوتاه **قوله** نفس او بی طاقت آمد درگشاد ؛ گشاد بضم کاف فارسی چاره یعنی دارد چنانچه بالا مکرر نوشته شد اینجا بمعنے خوشی خواهد بود یعنی چندان خوشی حاصل شد که بی طاقت گشت و شادی مرگ گردید و اگر کشاد بکاف تازی خوانند هم شاید بلکه اولے مینماید یعنے بدیدن گندم نفس او را طاقت صبر نماند و در طمع و خواهش بکشاد **قوله** گفت امانت از یتیم بی وصی است یتیم مرد بے پدر و ستور بے مادر و جوهر بی نظیر و وصی بفتح یکم و کسر دوم وصیت کرده شده **قوله** مال ایتام است امانت پیش من ؛ ایتام بفتح جمع یتیم **قوله** گفت من مضطرم و مجروح حال اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سیقول در سوره بقر واقع شده فمن اضطر غیر باغ ولا عاد فلا اثم علیه یعنی پس کسی که درمانده و عاجز گردد باکراه یا گرسنگی بروجے که خوف تلف نفس باشد در حالتیکه ستمگار نبود بقطع طریق یا خروج بر امام یا طالب معصیت بنا شده و نه تجاوز کننده از شرع یا شمشیر کشنده بر امت پس بر وے هیچ گناهی نیست در تناول مانند میته و دم و لحم خنزیر **قوله** و رخوری باری ضمان آن بده ؛ ضمان بفتح پذیرفتن کذا فی الصراح یعنے قیمت آن بخود قبول کن **قوله** تو سنش سر بسته از جذب عنان ؛ یعنے مرغ هر چند زور دل را کار فرمود لیکن عنان نفس سرکش از خوردن گندم کشیدن نتوانست **قوله** چون بخورد آن گندم اندر فخ بماند ؛ فخ بالفتح والتشدید دام **قوله** گرمی حرص تو هیچون یخ شود ؛ یخ شدن گرمی حرص کنایت از تسکین یافتن و افسرده شدن حرص بسبب افتادن در بلا **قوله** ابک لی یا بلکے یا ثاکلے ؛ قبل هم البصرة والموصل ؛ یعنے گریه بکن برای من ای گریه و زاری کننده من پیش از شکست بصره و موصل **قوله** نح علے قبل موتی و اعتقر ؛ لا تنح لی بعد موتی و اصطبر ؛ یعنے نوحه بکن بر من پیش از موت من و آمرزش کن نوحه مکن برائے من بعد موت من و صبر بکن **قوله** ابک لی قبل ثبوری فی التوی ؛ بعد طوفان التوی خل البکا ؛ یعنے گریه بکن برائے من پیش از هلاک من در خسرانی بعد طوفان خرابی بگذار گریه را

حکایت پاسبان که خاموش کرد تا دزدان رخت تاجران بردند

قوله حارس مال و قماش آن مهان ؛ حارس پاسبان و نگهبان و قماش بضم رخت و متاع خانه و بمعنے صفت و جوهر نیز آمده چنانچه بالا نیز تکرار گذشت **قوله** رختها را در هر خاکی فشرد ؛ فشردن شپلیدن و پای محکم کردن و محکم داشتن و اینجا بمعنے اخیر است **قوله** پس چه میکردی چه تو مردریگ ؛ مردریگ چیزی که از مرده و امانده باشد و بکنایت هر چیز زبون و سقط را گویند **قوله** چونکه عمرت برد دیو فاضحه ؛ فاضحه رسوا کننده و آوردن فاضحه بلفظ مونث اشارت است که دیو و شیطان عبارت از نفس است **قوله** گرچه باشد بے نمک اکنون چنین ؛ چنین بفتح نالہ **قوله** گفت

لاتاسوا علے ما فاتکم ۔ اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم در سورۂ حدید واقع شدہ لاتاسوا علے ما فاتکم ولا تفرحوا بما آتیکم یعنے ہر مصیبتے کہ بشما میرسد ثابت و مکتوب است در لوح محفوظ تا اندوہ نکنید بر نایافت شدا از نعمتہای دنیا از شاد و شاد مشوید بر آنچہ داد شما را خدا یتعالے از دنیا از برای آنکہ ہر کس کہ دانست جمیع امور بتقدیر خدا یتعالے است آسان شد بر وجمیع امور این تفسیر منقول از اہل تفسیر است و حضرت مولوی در اینجا بوجہ دیگر تفسیر فرمودہ اند کہ بر ما فات اندوہ نکنید کہ حق سبحانہ قادر ست و ہر چہ فوت شدہ پیش او حاضر ست اگر خواہد باز عطا فرماید

حوالہ کردن مرغ گرفتاری خود را

قولہ گفت زاہدنی سزای آن نشاف ۔ کہ خورد مال یتیمان از گزاف و نشاف بفتح نون و شین معجمہ جنون و گزاف بکسر ہر دہ و بیہودہ و بیسار و بیحساب قولہ کہ فخ وصیاد لرزان شد ز درد ۔ فخ دام قولہ خاک گرگین را کرم آسیب کرد ۔ گرگین بفتح دہر دو کاف فارسی آنکہ زحمت گرد اشتہ باشد و گرجوشی ست مشہور قولہ چند ازین صبر و زحیر و ارتعاش ۔ زحیر بفتح پیچیدن شکم در فتن شکم و سبختی نفس کشیدن و نالیدن و ارتعاش بکسر سر لرزیدن و لرزیدن بی اختیار قولہ در حیا پنہان شدم ہمچون سحاف ۔ سحاف بکسر انچہ در کنار جامہ دوزند بجانب درون قولہ کہ ازان سوراخ او شد موتلف ۔ موتلف بضم اول و کسر لام الفت گیرندہ قولہ دان یکی حارس برای جاگی ۔ حارس پاسبان و جاگی وظیفہ قولہ تا شب ترحال بازی میکنند ۔ ترحال بفتح رفتن و کوچ کردن قولہ خوابناکے کو زیقظت مہمد ۔ الخ یعنے آنکہ مثل کودکان بازی میکنند خوابناک اند کہ بعشوۂ دایۂ وسواس کہ نفس و شیطان باشد از بیداری گریختہ اند قولہ رو بخسپ ای جان کہ نگذاریم ما ۔ مقولۂ وسواس ست قولہ ہم تو خود را بر کنے از ہیچ خواب ۔ الخ ازینجا مقولہ حضرت مولویست یعنے فریب دایۂ وسواس مخور و ہیچ خواب غفلت از دل بر کن و خود را از ہے دور دار کہ دیگرے ترا جز آنکہ تو خود بیدار شوی بیدار نتواند کرد یعنے تا در تو طلب پیدا نیاید از دیگرے کار نکشاید قولہ بانگ آبم من بگوش تشنگان ۔ این بیت ہم مقولۂ حضرت مولویست یعنے کلام من در گوش طالبان ہمچو بانگ آب است در گوش تشنگان

حکایت آن عاشق کہ شب بیامد برامید وعدۂ معشوق

قولہ کہ فرج از وصل زاینده بود ۔ فرج بفتحتین ضد اندوہ و کشادگی میانہ و چیز قولہ کہ بہ بخت انرپی تو لوبیا ۔ لوبیا بضم دانہ ایست از جنس غلہ کہ آنرا سیاہ چشمک نیز گویند و در ہندوستان حوالی اکثر روئس بسین مہملہ نامند و در کتب فقہ ترجمۂ باقلا افتادہ از ینجا معلوم شد کہ پارسی است قولہ شب دران حجرہ نشست آن گرم دارہ گرم باکاف فارسی مضموم غم واندوہ و گرفتگی دل قولہ افتاد و گشت بخود آن عنود ۔ عنود بفتحتین مروی کہ از راہ راست

بگرد قوله عاشق دل داده را خواب ای شگفت ؛ شگفت بگسسته این عجب و چیزی غریب قوله ای دل بیخواب ما
زین امینم ؛ مقوله حضرت مولویست رض قوله چون حرس بر بام چوبک میزنیم ؛ حرس بفتحتین پاسبان قوله گرد کان ما
درین مطمن شکست و مطمن بفتح آسیا قوله عاذلا چند این صداع و ماجرا ؛ عاذل بعین مهمله و ذال معجمه مکسور
ملامت کننده و رگی است که از دو خون استحاضه بیرون آید قوله من نخواهم عشوهٔ هجران شنود ؛ چرا که او عین هست
قوله سخت دل یارا که در عالم توئی ؛ یعنی بی نیازی قوله خواب را بگذار امشب ای پدر ؛ یکشبی در کوی بیخوابان
گذر ؛ خواب در بیخوابان عبارت است از سکر و مستی که موجب فنای اشیا است از علم و شهود که حالت مجاذیب اهل
سکر باشد و بیخوابان عبارت از اهل صحو که اشیارا بوجود حق موجود می بینند و همه را بذات حق که قیوم عالم است
قائم میدانند و وحدت را در کثرت مشاهده مینمایند اگرچه از حیثیت غیریت تحقیقی نفی اشیا میکنند و از این حیثیت
اشیارا معدوم محض پندارند و حقیقت این تفسیر را اگر در هر دو مصرع اخیر دو بیت آینده که ؛ چند گوئی من ندانم آن و
این ؛ در جهان حی و قیومی در آ ؛ تا مل صادق کنی دریابی و ابیات آینده که ؛ بگذار امستی و مستی بخش باش ؛
زین تلون نقل کن در استواش ؛ تا آنجا که ؛ گرچه این مستی چو باز اشهب است ؛ الخ نیز مقتضی همین تفسیر است و
کسی که در اینجا از خواب غفلت از حق و از بیخوابان آگاهان بحق فهمیده باشد مطلب هر دو مصرع مذکور و ابیات آینده
مذکوره را بر همزده باشد و در ربط این بیت با آنها و ربط آنها با یکدیگر گرچه پریشانیها که نکشیده باشد و الله یقول الحق
وهو یهدی السبیل قوله بنگر انیارا که مجنون گشته اند ؛ همچو پروانه بوصلش کشته اند ؛ یعنی این مجاذیب و مجانین را
که اهل سکر اند و در وصل و مشاهدهٔ ذات کشته شده اند و از دیدهستی خود و هستی خلق اگرچه از حیثیت قیام بحق بود
فانی مطلق گشته اند نگاه کن که بسبب اهل صحو چه نقصان باخود دارند قوله عقل هر عطار کاگه شد ازو ؛ ضمیر ازو
راجع بعشق قوله طبلها را ریخت اندر آبجو ؛ طبله بفتح غولک درم و دینار و خریطهٔ ادویه و نحو آن و مراد تعینات اشیا
است قوله رو گزین جو بر نیائی تا ابد ؛ مقولهٔ عطار است خطاب بطبله قوله لم یکن حقا که کفوا احد ؛ یعنی حقا که
نبوده است مر او را همتا هیچ یکے قوله ای مزور چشم بگشا و ببین ؛ مزور در موضع گو خطاب بصاحب سکر است و صاحب
سکر در و گواز ان بود که اشیارا که ربنا ما خلقت هذا باطلا دلیل وجود آنها است معدوم محض میداند و نفی وجود
آنها میکند قوله ازو های زرق و محرومی برآ ؛ در جهان حی و قیومی درآ ؛ و بابمد و قصر بیماری عام که او را مرگ می
گویند کذا فی الصراح و زرق بفتح کبود چشم و بمعنی ویل نیز آمده و اینجا بمعنی دردع مستعمل ست یعنی این حالت
سکر و فنا که تو داری و بائی ست که اشیارا از نظر تو فانی کرده است و ترا از مشاهدهٔ اسما و صفات محروم ساخته این
حالت بر آور در مقام صحو و بقا در آ و وجه در موضع بودن سکر و فنا در بیت بالا معلوم کردی پس جهان حی و قیومی
عبارت از مقام صحو و بقا باشد یعنی اشیارا بحق زنده و بذات او قائم و پاینده بین اگر اشیا معدوم محض باشند

حق سبحانه قیوم که باشد قوله بگذر از مستی و مستی بخش باش ؛ یعنی از حالت سکر و فنا بگذر و بمقام صحو و بقا که در حجبه تکمیل ست در آ قوله زین تلون نقل کن در استواش ؛ تلون گونا گون شدن و مراد تغیر احوال ست و استواء بمعنی آمده اینجا بمعنی قرار گرفتن باشد یعنی از مقام تلوین انتقال کن و در مقام تمکین در آ قوله گر دو عالم پر شود سرمست یار ؛ جمله یک باشند و آن یک نیست خوار ؛ یعنی این کثرت نمایان موجب تکثر ذات و روح انسانی نیست ذات و روح انسانی بر وحدت اصلی خود اند قوله خوار که بود تن پرست نارنی ؛ تن پرست نازی آنکه خود را همین جسم مے داند و روح حیوانی را که متولد از بخار است محکوم و مغلوب بود یا تن پرست نازی عبارت از همین روح حیوانی باشد که خواری کثرت با او ست چنانچه در دفتر دوم گذشت که ؛ تفرقه در روح حیوانی بود ؛ نفس واحد روح انسانی بود قوله کے کساد آید بر صاحب ولہ ؛ کساد بفتح بے رواجی و نارواجی متاع و جز آن و انجا مراد کاسد است و ولہ بفتحتین بیخودے و حیرانی و سرگشتگی از عشق و بمعنے عشق نیز آمده قوله لیک با انجمله بالاتر خرام ؛ رجوع است به بیت بالا که ؛ چند نازی تو بدین مستی بست ؛ الخ قوله ست را چون دل مراح اندیشه شد ؛ این ندانم و آن ندانم پیشه شد ؛ مراح بکسر میم و براء حای مهملتین شادی یعنے مست و صاحب سکر کہ اندیشۂ شادی در دل دارد و نفی اشیا را کہ مستی و سرورمی آرد پیشۂ خود ساخته است و شارحی برای معجمه خوانده و نوشته که چون در دل مست اندیشۂ هزل و مزاح آمد ؛ این ندانم و آن ندانم پیشه شد ؛ چنانچه شیوۂ مست است که هر چه در فکر اندیشۂ او آید تکرار آن جهد نماید انتهے و انچه محمد رضا مزاح برای معجمه و نجیم خوانده و نوشته که این سه چیز که دل و مزاج و اندیشه باشد وقتے که از مست زایل شد و شعور نماند نفی کند هر چیز را غیر شراب که مطلوب اوست و تعداد این سه چیز بلا عطف بحسب روزمره افصح است از عطف انتهے اگرچه به نسبت توجیه شارح مذکور بهتر است اما خالی از رکاکتی نیست کما لا یخفے قوله این ندانم و آن ندانم هر چیست ؛ تا بگوئی آنکه میدانم کیست ؛ یعنی نفی اشیا برای نیست که اشیا را از حیثیت غیریت نفی کرده بچشم عینیت مشاهده نماید و همه را قایم بحق بلکه صور تجلیات حق بینه نه انکه اشیا را معدوم محض پندارد قوله نفی بهر ثبت باشد در سخن ؛ الخ یعنے نفی اشیا بهر اثبات حق است یعنی اشیا را از حیثیت غیریت نفی میکنند تا آنها بر نگ عینیت جلوه گر شوند پس چون مقصود از نفی اثبات حق است بحکم من عرف نفسه فقد عرف ربه ذات خود را اثبات کن و نفی خود بگذار و همچنین حال دیگر اشیا

استدعای امیر ترک محمور مطرب را بوقت صبوح و تفسیر این حدیث که ان لله تعالے شرابا اعدت لاولیائه اذا شربوا سکروا و اذا سکروا طابوا قال الله تعالے ان الابرار یشربون

ربط این داستان ؛ بیت بالا ست که ؛ نیست این دنیست آن هین و اگذار ؛ الخ بمناسبت بیت آخر داستان

که ۵ ان بگوای کیج که میدانیش ۵ می ندانم می ندانم در مکش ۵ قوله ان الله تعالی الخ یعنی بدرستیکه مرخدایرا است شرابی که مهیا و آماده کرده شده است برای دوستان او چون نوشند مست شوند و چون مست شوند خوشحال شوند قوله قال الله تعالی الخ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره دهر واقع شده ان الابرار یشربون من کاس کان مزاجها کافورا عینا یشرب بها عباد الله یفجرونها تفجیرا یعنی بدرستیکه مومنان مینوشند در آخرت از کاسی که باشد آمیختگی آن کاس کافور چشمه ایست که می آشامند ازان بندگان خداوند را نند آن چشمه را هر جا که خواهند راندنی قوله مطرب جان مونس مستان بود ۵ الخ انتقال است از مجاز بحقیقت و تفسیر این بیت باسه بیت آینده همان است که محمد رضا نوشته که مطرب مستان اکنی جان ایشان است که بپیوسته نغمه توحید می سرایند این طائفه از بسوی مطرب و از مطرب بسوی مستی باشد و مشان باده غفلت را نیز مطربی باشد پس هیچ مستی بی مطرب نباشد لیکن از مست تا مست و از باده تا باده و از مطرب تا مطرب فرق بسیار است قوله فرق باشد زین حسن تا آن حسن ۵ در دفتر چهارم در سرخی قصه شاعر و صله دادن شاه ذکر هر دو حسن گذشته است که شاه اول بار صله شعر هزار زر سرخ فرموده بود و وزیرش ابو الحسن نام گفت که ده هزار بده تا شاه او را ده هزار بداد و بار دیگر که شاعر پیش شاه بیامد آن وزیر اول مرده بود شاه باز هزار دینار فرمود درین بار وزیر نو که نامش هم حسن بود شاعر را بخواری تمام بست و پنج دینار داد شاعر گفت که نام این وزیر چیست گفتند که نامش هم حسن ست گفت که ۵ آن حسن نامی که از یک کلک او ۵ صد وزیر و صاحب آید جود خود ۵ وین حسن کز ریش زشت این حسن ۵ میتوان با فیهای جان صد رسن ۵ قوله پس زنقش لفظهای مثنوی ۵ صورتش ضال ست و هادی معنوی ۵ ضال تبشد بدگمراه و مراد مضل و گمراه کننده است بطریق ذکر ملزوم و اراده لازم چه زوال را اضلال پیروان لازم است هر که در پی او رود البته گمراه شود و حرف را برای حیثیت است یعنی از حیثیت نقش لفظهای مثنوی صورت مثنوی مضل ست که ناظر الفاظ و عبارات را بحسب دلالت بر معنی ظهریه گمراه می کند و ازان رو که آنصورت معنوی است و منسوب بسوی معنی هادی و رهنماست که بینندهٔ معانی را که فهم معانی بطنیه نصیب اوست راه می نماید و انچه میر نور الله نوشته که تاویل ناقام به الضلال بمعنی مضل مستعمل شده است راه گم کرده است چه تاویش فائده نمیدهد و ما قام به الضلال هرگز افادهٔ معنی مضل نمیکند آری اگر تاویل ناقام به الاضلال بودی بمعنی مضل مستعمل شدی ولیکن این تاویل را دران گنجایش نیست قوله در نبی فرمود کاین قرآن و دل ۵ هادی بعضی و بعضی را مضل ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم واقع شده یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا یعنی گمراه میگرداند بقرآن بسیاری را از کفار و از منافقان و راه می نماید بسیاری را از مومنان قوله این دو انباز اند مطرب با شراب الخ راجع است به بیت بالا که ۵ مطرب ایشانرا سوی مستی کشد ۵ قوله آن سر سیدان و این پایان اوست ۵ ضمیر آن

راجع بجانب دوم مطرب وضمیر این راجع بسوی میخانه وچون رجوع مست بمطرب بجهت آن دیا مستی در رفتن بمیخانه است دوم مطرب سر میدان مستان و میخانه پایان آن باشد قوله دل شده چون کوی در چوگان اوست دل شده لفظ مرکب است که عبارت از مست باشد وضمیر او راجع بمطرب یا بحق وارجاع ضمیر او بسوی حق محتاج ذکر مرجع نیست بی ذکر مرجع نیز بلفظ او و هو اشارت باو سبحانه میکنند باآنکه در ما سبق لفظ رحمان مذکور هم شده اگر بسویش راجع دارند نیز میتواند قوله در سر آنچه هست گوش آنجا رود ۵ در سر از صفر است آن سودا شود ۵ صفرا یکی از اخلاط اربعه یعنی تلخه و بمعنی گرمی و حرارت وغصه هم آمده و اینجا بمعنی دوم است وسودا خلط سیاه از اخلاط اربعه ونائیه بیوست که در دماغ مردم افتد و ازان خیالات فاسده زائد و خلل دماغ آرد و بمعنی شوریدگی و اندیشه و اینجا بمعنی اخیر است واین بیت مربوط است به بیت بالا که ۵ فهم تو چون بادهٔ شیطان بود ۵ الخ یعنی هر خیالی که در سر است گوش از استماع لفظ همان مے فهمد چنانکه در سر اگر سودا و خلل دماغ است در آنجا اندیشه و خیال فاسد باشد و بس پس مصرع دوم بر سبیل تمثیل بود قوله بعد ازان این دو به بیهوشی روند ۵ الخ مربوط است به بیت بالا که ۵ پرخمار از دم مطرب چرند ۵ الخ یعنی بعد از رفتن بمیخانه مخمور و مطرب هر دو بیهوش گردند و دران بیهوشی هر دو یکی شوند قوله چونکه کردند آشتی دارد و درد ۵ الخ این بیت گریز است بسوی ذکر ترک اعجمی و مطرب و حاصلش آنکه محمد رضا نوشته که چون سخن باین پایه رسید دستی باین حدکشید که در دو درمان و والد و مولود یکی شد و مطرب و میخواره از خود رفتند ترک این گفتار هم افتاد و بر سر داستان ترک رفتن لازم شد قوله که انلنی الکأس یا من لا اراک ۵ یعنی برسان مرا جام اے آنکه نمی بینم من ترا قوله انت وجهی لا عجب ان لا اراه ۵ غایت القرب حجاب الاشتباه یعنی تو روے منی نیست عجب اگر نه بینم او را یعنی خود را چرا که غایت قرب حجاب اشتباه است یعنی غایت قرب بی حجابی حجابی است که موجب اشتباه و التباس شد خفی نشدهٔ ظهوره قوله انت عقلی لا عجب ان لا ارک ۵ من دون الالتباس الشتبک ۵ یعنی تو عقل منی عجب نیست اگر نه بینم ترا از دور و بسیاری التباس مشتبک اے مشتبه قوله حیث اقرب انت من حبل الورید ۵ لم اقل یا یاندا للبعید ۵ یعنی ازین جهت که نزدیک تری با من از رگ گردن من نمیگویم بکلمه یا که لفظ یا برائے ندای بعید است قوله بل اغالطهم افادی فی القفار ۵ کے لا کلمتم من معی ممن اغاره ۵ یعنی بلکه مغالطه میدهم ایشان را و ندا مے کنم در بیابانهاے بی آب و گیاه تا که هر آیینه نهان دارم کسی را که بانست از کسی که غیرت ببرم ازو

در آمدن ضریر بخانهٔ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم و گرختن عائشه رض

این سرخی مربوط است بمصرع ثانی بیت بالا که ۵ کے لا کلمتم من معی ممن آغاز ۵ بمناسبت ذکر غیرت قوله که تو بخش تنور هر خمیر ۵ نوا بفتح روزے و خوراک و جمعیت و سامان و لغه را گویند عموماً و نام مقامی ست از جملهٔ دوازده

مقام موسیقی خصوصاً و سپاہ و لشکر و شخصے کہ ویرا در عوض زر بگذارند و بہندش اول خوانند و بہ ترکی نام طایفہ ایست از مغلان قولہ از غیوری رسول رشکناک یغیور بفتح رشک بر قولہ ہر کہ زیباتر بود در شکل فزون یعنی رسول صلعم غیور ازان بود کہ وے صلعم کمال زیبائی داشت پس غیرت رسول صلعم بدرجۂ اتم باشد کہ چرا کسے باوجود این جمال دے بدیگرے نگرد قولہ زانکہ رشک از ناز خیزد یا نبون یعنے ای پسران قولہ گندہ پیران شوی را تمادہند یعنے الخ گندہ پیر بفتح کاف فارسے پیر خرف و فرتوت و تمابضم قاف و تشدید میم جواری یعنے کنیزکان جوان و نام دارد ئی کہ برای قوت باہ بکار آید و اینجا بمعنے اول ست و ترجمہ بیت آنکہ منشا رشک خوبی و زیبائی ست و چون زنان پیر میشوند و خوبی سابق در خود مشاہدہ نمیکنند رشکے کہ مقتضای خوبی ست در آنہا نمی ماند شوہران خود را کنیزان جوان میدہند تا خانہ آباد ماند و شوہر زن دیگر نخواہد قما لفظ ترکی ست و موافق رسم الخط بالف نویسند اما در تلفظ بجاے الف نہای مختفی باید گفت چنانچہ لفظ مچلکا یعنی قول و قرار ترکی ست در نوشتن بالف باید نوشت و در تلفظ بہای مختفی باید گفت یعنی کہ نظر بر تلفظ نمودہ در نوشتن غلط کردہ بہا مینویسند و جماعتی کہ صورت حظ دیدہ اند در تلفظ خطا میکنند قولہ کی بدست از فرید انیش عون و فرور و شکوہ و یعنی فوق و سیلاب یعنی گریز و گریزندگان و گریزندہ نیز و او جمع و مفرد ہر دو آمدہ یعنی گریختن و دواکا دیدن از چیزے و اینجا بمعنے اول ست و کی بدست مربوط بمصرع اول و ضمیر شین راجع بمصطفے و از فرید انیش عون بر سبیل دعا قولہ پرزنان گردید کرد این مطار و مطار بفتح محل پریدن قولہ تا نگردید از منی زاہل شمال و شمال بکسر و سکون جیم و بفتح با دست چپ کذا فی الصراح و این بدان اعتبار ست کہ ساکن روے بمشرق آوردہ باشد و این جا بمکہ راست و اہل شمال بدکردار ان کہ نامۂ اعمال شان بدست چپ دہند

امتحان کردن رسول صلعم عایشہ را

قولہ غیرت عقل ست بر خوبی روح و پر ز تشبیہات و تمثیل اے لصوح بفتح و ضم یعنی پاک و صاف و نام مردی کہ در حما مہا دلاکی زنان میکرد و تائب شد و قصہ اش در دفتر پنجم گذشت و این بیت شاید کہ مربوط باشد بما قبل خود چنانکہ محمد رضا نوشتہ کہ چنانچہ رسول خدا البطا ہر عایشہ را از پنہان شدن امتناع فرمود و در باطن بمقتضای غیرت میخواست کہ پنہان شود از ضریر چنین عقل معاد کہ عاشق جمال روح است و غیرت آن عقل مملوست از تشبیہات و تمثیلات در بیان اوصاف روح ہر تشبیہ و تمثیل کہ انشا میکند نادان گمان مے برد کہ بحجت توضیح و تشریح است و نمیداند کہ او را در مغلطہ مے اندازد و حجاب بر حجاب می افزاید تا ادراک روح نتواند کرد پس تشبیہ و تمثیل حیلۃ ایست از عقل بحجت استتار معشوق از انظار اغیار زیرا کہ راہ در یافت حقیقت روح تنزیہ است نہ تشبیہ انتہے و شاید کہ مربوط باشد بہ بیت سابق کہ بل اغالطہم اتادی فی القفار

الخ چنانچہ شارح دیگر نوشتہ و بہر تقدیر این بیت مقولہ حضرت مولیست و تواند آنکہ آنحضرت حق را سبحانہ از راہ رشک و غیرت بروح تعبیرے فرمایند و اسرار او بیان می نمایند تا غیر عارف بران اطلاع نیابد قولہ از کہ پنہان میکنی اے رشک خود سوال حضرت مولیست از عقل قولہ میرد دل روے پوش این آفتاب ۴ فرطنوا وست رویش را نقاب ۴ در شرح رباعیات است کہ حضرت حق سبحانہ و تعالے از روی تحقق و ہستی پیدا تر از ہمہ چیزہا است و پوشیدگی و دشواری معرفت او سبحانہ و تعالی از غایت روشنی است کہ بس ظاہر است و دلہا طاقت دریافت آن ندارند خفاش بر روز نہ بیند نہ از انکہ چیزہا بشب ظاہر تر ست بلکہ از انکہ بروز بس ظاہر ست و چشم ضعیف ہر چہ در وجود است علی الدوام بر یک صفت اند در گواہی دادن بر کمال وجود و علم و قدرت و جلال و عظمت صانع جل ذکرہ و بر آفریدگار سبحانہ غیبت و عدم ممکن نیست کہ اگر بر آفریدگار سبحانہ غیبت و عدم ممکن بودے آسمان و زمین ناچیز شدی آنگاہ ویرا بالضرورت بشناختندی ہر کرا چشم ضعیف نیست ہر چہ را بیند ازان رو بیند کہ صنع ویست چون چنین شد در ہر چہ نگرد خدا یتعالی را بیند اگر خواہی در چیزی نگری کہ نہ از ویست و نہ بویست نتوانی ہمہ پرتو جمال ویست ہمہ از دست و ہمہ بدو ست بلکہ خود ہمہ اوست کہ ہیچ چیز را جزوی بحقیقت ہستی نیست بلکہ ہمہ ہستیہا پرتو نور ہستی اوست و قال بعضہم قدس اللہ اسرارہم حق سبحانہ و تعالی از ہمہ مخلوقات و موجودات ظاہر تر ست و از غایت پیدائی پنہانست خفی لشدۃ ظہورہ و ہم در شرح رباعیات است کہ در ظہور وجود حق سبحانہ بحسب ادراک بسیط خفائی نیست زیرا کہ ہر چہ ادراک میکنی اول ہستی مدرک شود اگر چہ از ادراک این ادراک غافل باشی و از غایت ظہور مخفی ماند چنانکہ ادراک الوان و اشکال بواسطہ ادراک ضیائی ست کہ محیط است بآنہا و شرط رویت است باوجود این بیننده در ادراک آنہا از ادراک ضیا غافل نیشود و بغیبت ضیا معلوم میشود کہ ورای آنہا امرے دیگر مدرک بودہ است کہ ضیاست ہمچنین نور ہستی حقیقی کہ محیط است بضیا و الوان و اشکال و بیننده و بجمیع موجودات ذہنی و خارجی و قیوم ہمہ اوست و ادراک شی بی ادراک او محال است اگر چہ از ادراک او غافل باشی و این غفلت بواسطہ دوام ظہور و ادراک اوست کہ اگر چون ضیا این نور غائب شدی ظاہر گشتی کہ در وقت ادراک موجودات امرے دیگر کہ نور وجود حق سبحانہ است نیز مدرک بودہ است انتہے و ازین عبارات مطلب بیت بغایت وضوح پیوست قولہ رشک ازان افزون تر است اندر تنم ۱۲ الخ مقول عقل است در جواب سوال حضرت مولوی رح و لفظ ازان اشارت ہست بہ پنہان کردن از خلق و مصرع ثانے تعلیل افزونی ست یعنے بہ شک در من از انکہ او را از خلق پنہان کنم افزون تر است برائے آنکہ میخواہم کہ او را از خود ہم پنہان کنم قولہ نہ آتش رشک گران آہنگ من ۴ باد و چشم و گوش خود در جنگ من ۴ لفظ آہنگ من مربوط است بمصرع ثانی و دو چشم و گوش فوج و لشکر آہنگ یعنی آہنگ من با دو چشم و گوش خود در

تفحص و تجسس مست نیگذارد که او را به بینم قوله چون چنین رشکیستت ای جان و دل الخ پند دادن حضرت مولوی رض مر عقل را قوله ترسم ار خامش کنم آن آفتاب الخ مقوله عقل است در جواب حضرت مولوی رض یعنی دهان را از گفتن بسبب رشک میخواهم که بند کنم لیکن چون او بمقتضای کمال حسن خواهان ظهور است میترسم که از طرف دیگر جمال خود آشکار کند بیت نکو روتاب مستوری ندارد ۵ چو بندی در زر و زن سر برآرد ۵ چسرا که بمقتضای فخلقت الخلق لاعرف جمالش هر طرف آشکار و عیان ست پس اگر من خاموش کنم خلق که بسخن من مشغول اند و باین اشتغال از دیدان جمال در غفلت و ذهول ناچار بدید از آن جمال در آیند و او را در هر مظهر بچشم سر مشاهده نمایند قوله در خموشی گفت ما اظهر شود ۵ که زمنع آن میل افزون تر شود ۵ منع بازداشتن یعنی اگر من از گفتن خاموش نشوم و آن روح عالم را از ظهوری که درین بیان است باز دارم در خموشی این گفتار من یعنی آن روح که در گفتار من میل ظهور دارد کمال ظهور پیدا میکند برای آنکه ویرا میل وحب ظهور ست و هر کرا حب چیزے باشد چون او را ازان منع کنند آن میل و حب او افزون تر میگردد پس در اسناد اظهر شدن بسوے لفظ گفت تسامح است چه اسناد ش بسوی روح است و اگر لفظ خموشی را بسوے لفظ گفت مضاف خوانند احتیاج قول بتسامح نمیشود و اسناد اظهر شدن در ظاهر هم بسوی روح بود یعنی در خاموش بودن گفتار من آن روح اظهر میشود لیکن در نصورت ارتکاب تسامح دیگر است و آن نسبت خموشی ست بگفتار و مع ذلک لزوم فک اضافت است و این سهل ست زیرا که در کلام متقدمین آمده است قوله گر نثر و بحر غره اش کف شود ۵ جوش اجبت بان اعرف شود ۵ غره بضم و تشدید آوازشیر اول تاریخ تا سه روز هر ماه و اول هر چیز و غلام و کنیزک و سپیدی پیشانی اسپ و بزرگترین چیزے و گزین ترین چیزے و مهتر و اینجا بمعنے اول ست یعنی از خاموش کردن می ترسم برائے آنکه اگر آن بحر در غرش آید آن غره اش کف پیدا نماید و مصرع ثانی تفسیر کف شدن ست و جوش اجبت کنایت از خلقت خلق و غریدن عبارت از حب ظهور و میل بآن یعنی اگر آن بحر میل بظهور نماید آن میلش صورت خلق پیدا نماید پس مردم بمشاهدهٔ جمال او در آیند غرض آنکه او سبحانه بسبب حب ظهور در صورت خلق پیدا ست اگر من از اظهار خاموش کنم و مردم را بسخن مشغول نه سازم چشم ایشان بروی او مفتوح شود قوله تا بقل مشغول گردد گوش شان ۵ قل مخفف قول ست و او را حذف فرموده اند فتحهٔ قاف را بجهت دلالت بر محذوف بضمه بدل نموده

حکایت آن مطرب که در بزم امیر ترک این غزل آغاز کرد

قوله مے ندانم که تو ماهی یا وثن ۵ وثن بفتحتین بت قوله تن زنم یا در عبارت آرمت ۵ تن زدن خاموش بودن و برجا ماندن قوله چون زحد شد می ندانم از شگفت ۵ ترک ما را زین حراره دل گرفت ۵ شگفت کبتین

بمعنی عجب وچیزے غریب دحرارہ بفتح ترانہ وآوازی کہ از چند ساز وچند حلق یکبارگی بر آید ومغنی مطلق آواز قولہ برجہید آن ترک ودبوسی کشید ۱ دبوس بضم وتشدید ۱ تخفیف گرز وعمود آہن قولہ تا علیہا بر سر مطرب رسید ۱ لفظ علیہا در محاورہ بمعنے لغتہ دناگاہ مبہم ونامشخص استعمال یافتہ چنانچہ شارحی نوشتہ وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ اشارت است بآن علیہا کہ در آیہ ومن اسار فعلیہا واقع شدہ یعنے ضرر ندانم ندانم کہ باعتقاد ترک سوء عمل بود بر مطرب آمد زیرا کہ علی برائے اضرار است انتہی تعسف است ومبنی بر عدم اطلاع بر محاورہ قولہ گرز را بگرفت سر سنگے بدست ۱ گفت نی مطرب کشی این دم بد است ۱ سر ہنگ عبارت از ترک ومعنی مصرع ثانی آنکہ ترک باخود گفت کہ نی مطرب را کمش کہ کشتن مطرب این دم کہ بی گناہ وبی تقصیر است بد ومذموم است یا یعنے آن بود کہ مطرب باخود گفت کہ مطرب را کشتن این دم کہ طبع مرا کوفتہ است نہ بد است بلکہ خوب است قولہ گفت این تکرار بیجا ومرش ۱ مر بفتح عربی بمعنے شمار آمدہ این بیت بر تقدیر توجیہ اول مصرع ثانی بیت بالا جواب ترک است مر خود را واثبات گناہ مطرب وبر تقدیر توجیہ دوم بیان عظمت گناہ مطرب است یعنی این دم کہ چنین گناہے کردہ است قولہ ورہیدانی بزن مقصود بر یعنے بر مقصود بزن قولہ آن بگوای کج کہ میدانیش ۱ کج بکسر کاف فارسی وبای مجہول پریشان وپراگندہ راگویند وکسی راکہ مغز پریشان شدہ باشد گویند کج شدہ است قولہ من بر سم کز کجائی ہی مرے ۱ مری بکسر وبای مجہول کوشیدن وبرابری کردن باکسے درمرتبہ وسرے وبالف دراز نیز نویسند یعنی اے صاحب مری قولہ نی زشام ونزعراق وبار دین ۱ باردین نام شہر لست این بیت از ملحقات است قولہ نی زبغداد ونہ موصل نی طراز ۱ طراز بکسر نام شہر لست از حدود چین خوبان خیز ونیز بمعنے نقش ونگار قولہ ہست تنقیح مناط این جایگہ ۱ تنقیح بفتح پاک کردن ومغز از استخوان آوردن وبریدن شاخہا از درخت تا پاک وآزاد گردد ومناط بچیزی درآویختن وبمعنے مطلب ومقصود نیز استعمال یافتہ قولہ نی بقول ونی زشیر ونی بصل ۱ بقول الضبیتین جمع بقل کہ بفتح تری وسبزی باشد مثل خیار وبادرنگ وجز آن وبصل بفتحتین پیاز قولہ نی قدید ونی ثرید ونی عدس ۱ قدید بفتح قاف وکسر دال مہملہ وسکون یای معروف ودال مہملہ دوم مصنوف گوشت خشک کردہ وثرید بفتح ثای مثلثہ وکسر رای مہملہ وسکون یای معروف ریزہ کردن نان باشد ہمان شیرہ وشربت وآش وآب گوشت وامثال آن قولہ میر ما ثبات پیش از نفی تو ۱ یعنی تا اول نفی تغییر نکنی باثبات حق نرسی یا بگو کہ تا اول نفی نشوی ہست نگ دی

تفسیر قول رسول اللہ صلعم کہ موتوا قبل ان تموتوا

قولہ تا نہ بس اندوس الاخیر ۱ من الاخیر آن مقدار بارے کہ چون بر کشتی پر بار نہند کشتی غرق شود ومراد مردن وفنا است یعنے تا فنا نشوی این کشتی وسواس غیریت غرق نشود قولہ من آخر اصل دان کہ طاری است

طارق در شب آینده و نام ستاره ایست که وقت صبح طلوع کند یعنی فنای تو که آخر شب زندگی طلوع کند مثل من آخر در غرق کشتی وسواس غیریت اصل ست قولہ کشتی وسواس وغی را غارق است بغین معجمہ وتشدید گمراہی وبے راہ وتباہ ونام موضعے در دوزخ کہ آنرا وادی غی گویند قولہ آفتاب گنبد ازرق شود ؛ ازرق بفتح وتقدیم زای معجمہ برای مہملہ کبود قولہ مات شود رصبح ای شمع طراز ؛ معنے طراز عنقریب در آخر سرخی بالا گذشت ودریں جا بمعنے شہر خوبان خیز است نہ بمعنی نقش ونگار قولہ گرز برخود زن منی را بر شکن ؛ مقولۂ مطرب ست خطاب بامیر کہ میخواست گرز بر سر مطرب بکوبد قولہ عکس تست اندر فعالیت این منی یعنی این منی من قولہ ہمچو آن شیرے کہ در چہ شد فرو ؛ اشارت بقصۂ شیر کہ در دفتر اول گذشت کہ خرگوش اورا در چاہ انداخت قولہ نفی ضد ست با بیشکی الخ مقولۂ مطرب ست ومربوط بہ بیت بالا کہ ؛ میر مدا ثبات پیش از نفی تو الخ قولہ این زمان جز نفی ضد اعلام نیست ؛ اندریں نشاۂ دمے بے دام نیست ؛ اعلام بکسر معلوم گردانیدن واین زمان اشارت بزمان ہستی موہوم کہ غیر حق وضد ہستی مطلق ست یعنی تا کہ تو در ہستی موہوم گرفتاری وخود را غیر حق پیندداری ترا جز نفی غیر اعلام حق نتوان کرد زیرا کہ با وجود اعتقاد وجود غیر دریافت وحدت وجود حق وشہود ہستی مطلق محال ست ودر نشاۂ این ہستی موہوم ہیچ دم از دام غیر وغیریت خلاص نیست واز نجا مقولۂ حضرت مولوی رح ست قولہ بی حجابت باید آن ای ذو لباب ؛ مرگ را بگزین و برد آن حجاب لباب بضم بہتر چیزے وچیزے بے غش ومیانہ چیزی وضمیر آن در مصرع اول راجع بخورشید کہ مذکور ست در مصرع اول بیت بالا کہ ؛ پیش آن خورشید کو بس روشن ست ؛ وضمیر آن در مصرع دوم راجع بدلیل کہ مذکور است در مصرع ثانی بیت مذکور کہ ؛ در حقیقت ہر دلیلے رہزن ست قولہ مصطفے زین گفت کای اسرار جو ؛ مردہ خواہی کہ بہ بینی زندہ تو ؛ درین بیت با ابیات آیندہ اشارت ست بحدیث شریف من اراد ان ینظر الے میت یمشی علی وجہ الارض فلینظر الے ابن ابی قحافۃ یعنے ہر کہ خواہد کہ نظر کند بسوی مردہ کہ میرود بر روی زمین پس گو کہ نظر کند بسوی ابن ابے قحافہ یعنے ابو بکر صدیق رض قولہ ہمچو نقلے از مقامی تا مقام ؛ اشارت ست بحدیث شریف الا ان اولیاء اللہ لا یموتون بل ینقلون من دار الے دار یعنی بدان بدرستیکہ اولیاء خدا نمی میرند بلکہ نقل میکنند از داری بداری یعنے از دار فنا بدار بقا اگر گوئی کہ عوام نیز نقل نمیکنند مگر از دار فنا بدار بقا پس فرق چہ باشد گوئیم کہ چون عوام خود را غیر حق پنداشتہ اند ایشان وقت چشیدن موت مردہ وفانی میشوند واصلا باقی نمی مانند وروح ایشان کہ بدار بقا نقل کردہ چون او عین حق ست نہ غیر او بلقاے وی بقای ایشان نبود وی از آن ایشان نباشد چہ از آن ایشان نبود گنگ غیر واو خود فانی شد واولیاء اللہ کہ غیر وغیریت را پیش از موت فانی کردہ اند وبقای حق باقی گشتہ روے مرگ نہ بینند واز داری بداری منتقل میشوند قولہ پس محمد صدق قیامت بود

نقد ؛ یعنی هر دم در قیامت نقد بود که هر دم خود را در ذات حق فانی و بذات حق باقی میدید پس لفظ صد بجهت اشارت بملاحظه فنا باشد در هر دم و لفظ قیامت را اگرچه بر محمد صلعم حمل فرموده اند لیکن مصرع ثانی که دلیل قیامت بودن است صریح دال است که مراد ازان در قیامت است و انچه محمد رضا نوشته که زیرا که در قیامت بیک نفخه همه بمیرند و بنفخه دیگر زنده شوند و این هر دو حالت در ذات آن سرور موجود بود که هر که بدو پیوستی از خود فنا شدی و بحق باقی گردیدی استثنے سهو صریح است خود حضرت مولوی رض در مصرع ثانی دلیل قیامت بودن ذکر فرموده اند این عزیز آنرا ندیده چیزے دیگر میگوید **قوله** زانکه حل شد در فنای حل و عقد ؛ حل بالفتح والتشدید کشادن و فرود آمدن و عقد بالفتح یکم وسکون دوم بستن و گره بر زدن و چون کشادن گره را فنای آن لازم است حل اول بمعنی فنا بود و حل و عقد که بمعنے کشاد و بست باشد عبارت از انتظام بود و فاعل حل و فنا شدن محمد صلعم یعنے وے صلعم قیامت نقد ازان بود که در فنا کردن انتظام عالم یا انتظام بشریت خویش حل و فنا شده بود و انچه محمد رضا نوشته که ای ذات محمدی را حل و آسان شد در مرتبهٔ فنا هر حل و عقد و کشاد و بست که در عالم بود استثنے سهو صریح است زیرا که حل و عقد فاعل حل شدن آنگاه میتواند که لفظ فنا مضاف بآن نبود و بی اضافت خواندن مخل وزن است آری اگر لفظ هر چنانکه مشار الیه در تقریر خود آورده است بعد لفظ فنا بودی وزن مصرع درست شدی **قوله** هست انجیر این طرف بسیار خوار ؛ یعنے سخن نزد ما بسیار است و از بسیاری قدری ندارد اما مصرع نکته است بسی محرم اسرار کجاست **قوله** گر رسد مرغی فتی انجیر خوارد ؛ فتی بضمتین مهمان **قوله** در همه عالم اگر مرد وزن اند ؛ الخ رجوع است به بیت بالا که ؛ جان بسی کندی و اندر پرده ؛ الخ و مغنیش همان است که محمد رضا نوشته که ای عامهٔ خلائق را که از مرگ اختیاری آگاهی ندارند باین نظر باید دید که در جان کندن اند و گفت و شنید آنها را مثل وصیت شخصی محتضر قیاس باید کرد تا بران حال ترا رحم آید انتهے و خلایق را بنظر جان کندن ملاحظه کردن بحکم بیت آینده است که ؛ کل آت آت آنرا نقد دان ؛ الخ **قوله** کل آت آت آنرا نقد دان ؛ یعنے هر آینده در استقبال آینده است در حال لے هر چه خواهد آمد بالفعل و نقد است **قوله** دوست را در زرع و اندر خقدان ؛ فقد بالفتح یکم وسکون دوم گم کردن و نایافتن و طلب نایاب کردن و اینجا بمعنے اول است یعنی در گم کردن حیات است چه ممکن من حیث هو ممکن مرده و فانی است **قوله** در نیاری خشک بر عجزی مایست ؛ الخ یعنے اگر غرضها را بردان افگندن نتوانی دخود را ازین کار عاجز دانی باری بر عجز خشک مایست و در عجز خویش معجز را که حق باشد سبحانه در لطف آر تا قدمی در راه فنا نهاده باشی بلکه چشم بر روی کسے که مقصود از مرگ است کشاده باشی و انچه محمد رضا نوشته که اگر تاب آن نمی آری که عامه مردمان را باین نظر توانی دید تا بموت اختیاری توانی رسید بر عجز خشک قرار گیر یعنی خود را معذور مطلق مدان و راه تضرع و زاری پیش گیر که با صفت عاجزی معجزه همراه است و آن یاری و نصرت

از حق انتهٔ پاے تا سر غلط است چه عجز از افکندن غرضها مراد است نه از دیدن عامه مردمان باین نظر و همچنین از معجز عاجز کننده که حق باشد مراد است نه معجزه که یاری و نصرت حق باشد چنانچه مصرع ثانی بیت آینده که ؛ چشم در زنجیر نه باید کشاد ؛ ببانگ بلند میگوید لیکن چون گوش او کر است چه سود قوله چشم در زنجیر نه باید کشاد ؛ زنجیر نه یعنی نهندهٔ زنجیر قوله سخت تر افشرده ام در شر قدم ؛ افشردن و فشردن پای محکم کردن و محکم داشتن و شلیدن قوله که لفی خسر م زقهرت دمبدم ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ عم ؛ در سورهٔ والعصر واقع شده ان الانسان لفی خسر الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات یعنی بدرستیکه جمیع آدمیان در زیان اند مگر کسانیکه ایمان آورده اند و عمل کرده اند اعمال صالحات قوله سالها این مرگ طبلک میزند ؛ طبلک نقارهٔ خورد و طبلک زدن مرگ کنایت از نزول در دها و رنجها چنانچه در دفتر اول گذشت که ؛ در دها از مرگ می آید رسول ؛ از رسولش روگردان ای فضول ؛ یا کنایت از ورود فنا که بحسب تجدد امثال در هر آن طاری میشود و این بیت رجوع است به بیت بالا که ؛ کل آت آت آنرا نقد دان ؛ الخ قوله گوید اندر نزع ارجان آه مرگ ؛ فاعل گوید گوش که در مصرع ثانی بیت بالا واقع است یعنی گوش تو در وقت نزع از درون جان نه بظاهر زبان بر عدم اطلاع بر مرگ حسرت میخورد و شاید که در اینجا التفات باشد از خطاب بغیبت یعنی تو گوئی و این حسرت بجهت فوت اعمال آخرت باشد بلکه بسبب فوت دولت وصال باشد که الموت جسر یوصل الحبیب الی الحبیب

تشبیه مغفل که عمر خود ضائع کند

ربط این داستان بمصرع ثانی بیت بالاست که ؛ رمز مردن این زمان دریافتی ؛ بمناسبت بیت آینده که ؛ خفته بودستید تا اکنون شما که کنون جامه دریدید از عزا قوله باب انطاکیه اندر تا بشب ؛ انطاکیه بفتح نام شهری است و در حلب دروازه ایست که او را باب انطاکیه گویند قوله پرس پرسان میشد اندر افتقاد ؛ افتقاد بکسر گم شده جستن و گم کردن و غمخوارگی کردن قوله تا از نیجا برگ و لالنگی برم ؛ لالنگ بالام مفتوح بنون زده و کاف عجمی زله را گویند قوله ماتم جائی که از قرنی به است ؛ قرن بفتحتین گروه و نام محله ازین و غیر ذلک چنانچه سابق تفصیل یافت و اینجا بمعنی گروه است قوله که کنون جامه دریدید از عزا ؛ عز بالفتح و تشدید سال سخت و صبر کردن بر مصیبت و سختی و مخفف نیز خوانند قوله سوی شادروان دولت تاختند ؛ کنده و زنجیر را انداختند ؛ شادروان بشین معجمه و ضم دال مهمله و قیل بفتح دال شامیانه و سراپرده قوله پشت دار و جان سپار و چشم سیر ؛ پشت دار پشتیبان و پناه دهنده

تمثیل مرد حریص

قوله کو زخرسنهای پر عیان بود ؛ عیان بفتح صاحب عمی ؛ قوله که نمی بینی چنان چاش عظیم ؛ چاش بسیم فارسی

انبار غله که از کاه پاک کرده باشند و گندم تازی نیز آمده و خرمن آنکه باکاه بود قوله خنب باجیحون برآرد استلم ؛ جیحون بفتح نام رود است در بلخ و استلم بضم اول وسکون شین معجمه وضم تای فوقانیه وضم لام درشتی کردن وستم کردن و بناحق از کسے چیزی گرفتن و اینجا بمعنی باو دست و مراد بهسری و برابری است چنانچه شارحی نوشته قوله زان سبب قل گفته دریا بوده قل مخفف قول است چنانچه درهمین دفتر و سرخی امتحان کردن رسول صلعم و پیش ازان نیز گفته شد قوله گفتهٔ او جملهٔ در بحر بوده موافق قاعده کلیه فارسیه بوده بدال معجمه است لهذا قافیه نفوذ واقع شده و اگر بدال مهمله خوانند نفوذ را نیز بدال مهمله باید خواند که بدال مهمله هم آمده است قوله که دلش را بود در دریا نفوذ نفوذ بضمتین درگذشتن تیر از جائیکه رسد بران و روان شدن نامه و فرمان و بدال مهمله نیز خوانند قوله داد در دریا چون زخم مابود ؛ چه عجب گر ماهی دریا بود ؛ حضرت مولوی رح در مصرع اول انسان کامل را که مظهر ربوبیت و واسطه فیض حق است تنجی که منفذ او بسوی بحر باشد تمثیل فرموده اند و ازان رو که وجود و زندگی او بحق است چنانکه زندگی ماهی بدریاست در مصرع ثانی باهی تشبیه نموده و لفظ ماهی بایای وحدت است مضاف بدریا نیست و فاعل دریا بودن ماهی یعنے چون فیض حق بر اهل عالم جز بواسطه انسان کامل که مثل خم منفذ بسوی بحر مطلق دارد نیست و همچو ماهی وجود و بقای او از دست و بدست اگر این ماهی عین دریا بود عجب نیست و انچه مورد رضا لفظ ماهی با بی یای وحدت و مضاف بدریا خوانده و فاعل دریا بودن خم را دانسته و نوشته که خم منفذ بدریا پیدا کرد و مسکن آب دریا گردید خم نماند آن خم را دریا هر چه عطا کند ادهان خم باشد اگر اینچنین خم را ماهی دریا گفته شود که آب زنده است چه بعید است و مخالف ابیات سابقه و لاحقه است چه درین ابیات بیان عینیت انسان کامل ست باحق و ماهی آن دریا بودن مستلزم عینیت نیست و مع هذا تفسیر مصرع اول حشو و بمعنی است زیرا که چون آن خم نماند پس دریا کرا عطا کند و از کرا عطا کند و نیز چون آن خم نماند ماهی دریا کرا گفته شود قوله چشم حس افسرده بر نقش ممر بیند و او مستقر و ممر بفتحتین و تشدید رای مهمله گذرگاه و مستقر بضم و با قاف مفتوح جای آرام گرفتن یعنی این خم که انسان کامل است عین دریاست لیکن چشم حس جز نقش خم نه بیند و او را مر آب داند و نداند که گذرگاه آب نیست بلکه قرارگاه آبست پس گذرگاه کنایت از غیر باشد و قرارگاه عبارت از عین باعتبار آنکه گذشتن را لازم است و عینیت را قرار قوله پاک آزاغاز و آخر آن عذاب ؛ ماند محرومان ز قهرش در عذاب ؛ عذاب بکسر جمع عذب که بمعنی آب خوش باشد و بفتح شکنجه و در مصرع اول بکسر ست و جمع صفت مفردی که اسم جنس باشد واقع میشود یقال ماء عذاب و در مصرع ثانی بفتح است قوله مقبل اندر حبست دجو باهر شود ؛ باهر پای موحده اسم فاعل ست از بهر که غلبه کردن باشد در صراح است که یقال بهر القمر و قمر باهر اذا غلب ضوء النجوم و بمعنے هلاکی و نگونساری و شگفت نیز آمده قوله هی وجه معلوم گردد این ربعث ؛ هی بفتح اول دو معنی دارد اول کلمه باشد که بجهت آگاهیدن از روی تخویف و تهدید گویند

دوم بلغت دری دهندی هر دو بمعنی هست آمده و اینجا بمعنی اول است و لبث بفتح مرده زنده کردن و برانگیختن و فرستادن و پیدا کردن و مراد بقا بعد فناست و لفظ این اشارت بعینیت انسان کامل باحق قوله از کجا جویم سلم از ترک سلم پسلم با اول مکسور ثانی زده آشتی و صلح قوله از کجا جویم ذست از ترک دست و دست بفتح قدرت و طاقت و نصرت و ظفر و غلبه و طرز و روش و نفع و فائده و صدر و مسند ملوک و صدور و امرا و اکابر و موزر او آنرا چار باش نیز نامند و یک چیز تمام بود چون یکدست جامه از دستار تا پای جامه و یکدست سلاح از خود تا موزه آهنی و یکدست خانه از نشیمن و جای خواب تا مطبخ و پایگاه و کرت و مرتبه چون یکدست بازی و یکدست سفر یعنی یک کرت بازی و یک مرتبه سفر و بمعنی دستور و بمعنی دشت و صحرا و اینجا بمعنی قدرت و طاقت است و در بعضی نسخ بجای دست اول لفظ نسیب واقع شده و نسیب بفتح بمعنی بخشش و دهش باشد قوله در وهانش سلخ آمد شهد خلد پچون نبود از وی امان در عهد خلده خلد بضم بهشت و همیشگی در مصرع اول بمعنی اول است و در مصرع دوم بمعنی دوم قوله کی نظاره زاهل بخریدن بود آن نظاره گول گردیدن بود نظاره بفتح و تخفیف ناظر شدن بچیزے یعنی از اهل خریدن نظاره کردن نباید که آن نظاره بی خرید گول گردیدن است و انچه محمد رضا نوشته که در معنی مصرع موخر مقدم است و معنی بسبب وجه میتوانگفت یکی انکه نظاره گول و احمق و دیدن او متاع سودا گر را در اصل دیدن نباشد و بر تقدیری که دیدن باشد نه مثل دیدن خریداران خواهد بود دوم آنکه دیدن احمق نه دیدن است بلکه سراسر گردیدن و بهره قدم زدن است سوم آنکه دیدن او خالی از کجی نباشد و بر تصورت لفظ گرا را که بکاف فارسی و رای مهمله است بکاف عربی و رای مثلثه عجمی باید خواند که بمعنی کج باشد انتهی مصرع موخر را مقدم گفتن هیچ است و هر سه توجیه دی پوچ ها آنکه حرف را که در لفظ زاهل بخریدن است هیچ یک را از توجیهات ثلثه مجال دعوی درستی نمیدهد چه در هر سه توجیه معنی مصرع اول واحد است و آن معنی اگر حرف را نبود دی روی صحت میدید از معنی سوم چه گفته آید که با وجود نادرستی دو پوچی مخبر از کجی است که رای مهمله را بجیم یعنی و کج خوانی زاے مثلثه خوانده و در تغییر و تصرف قلم رانده قوله کو مزاج گنگلے و سرسری و کنکل بفتح هر دو کاف فارسی هزل و تمسخر و ظرافت قوله هی چه خوردی بهزون هیچ باد با مخفف ابا که بکسر بمعنی نانخورش باشد قوله دعوت دین کن که دعوت وارد است و اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره لایحب الله در سوره مائده واقع شده یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک و ان لم تفعل فما بلغت رسالته یعنی ای فرستاده برحق برسان بکافه خلایق تمام انچه فرود آورده شده است بسوی تو از پروردگار تو و اگر چنین نکردی و تمام آنرا نرسانیدی پس تبلیغ نکرده باشی رسالت او را قوله باز پران کن حمام رمح گیره حمام بفتح کبوتر قوله خدمتی میکن برای کردگار باقبول ورد خلقانت چه کاره اشارت است بآیه کریمه که در سوره مایده در سیپاره واذا اسمعوا واقع شده ما علی الرسول الا البلاغ یعنی نیست بر رسول

گزرسانیدن پیغام

حکایت شخصی که بر در سرای یار نیم شب سحر میزد

ربط این داستان بہ بیت بالا است کہ ؛ خدمتی میکن برای کردگار ؛ الخ بمناسبت ابیات کہ در جواب قایل است قولہ آن یکے میزد سحرے بر دری ؛ سحر بضمتین جمع سحر و بفتح طعام سحری و اینجا بضمتین ست و مراد نغمہ است کہ در وقت سحرے سرایند قولہ درگہی بود و رواق مہتری ؛ رواق بکسر پیشگاہ و خانہ و سقف پیشخانہ و پردہ کہ در شب بسقف خانہ مے بندند و خانہ کہ بر سر یک ستون ساختہ باشند قولہ گفت او را قایلی کای مستبد ؛ مستبد بضم اول و کسر ہای موحدہ خود بخود در کاری ایستندہ قولہ روزگار خود چہ پادہ میبری ؛ پادہ ہرزہ و گم شدہ قولہ نزد من خون نیست آبست ای نبیل ؛ نبیل بفتح استاد دانا و نیکو قولہ درحق تو آہن ست و آن رخام ؛ رخام بضم راے مہملہ و بخاے معجمہ سنگ سپید ؛ قولہ پیش احمد او فصیح وقانت است ؛ قانت دعا خوانندہ در نماز و فرمانبردار قولہ صد اساس خیر و مسجدے نہند ؛ اساس بفتح بنیاد قولہ ہر کرا خواہی تو در کعبہ بجو ؛ یعنی ہر کرا از حق و دوستان او در جمیع موجودات کہ بخواہی در کعبۂ دل بجو قولہ صورتی کو فاخر و عالی بود ؛ الخ فاخر خوب و گرانمایہ یعنی صورت عارف کہ فاخر و عالی ست بیت اللہ کہ دل باشد باخود دارد قولہ او بود حاضر منزہ از رتاج ؛ باقی مردم برائے احتیاج ؛ ار تاج بکسر ہند در و دروازہ بزرگ کہ دریچہ داشتہ باشد و شتران لاغر و مردم ضعیف و اینجا بمعنی اول است و ضمیر او راجع بصورت فاخر یعنے آن صورت کہ بیت اللہ باخود دارد و ادام در حضور حق ست ہیچ گاہ در بیت بروی او بند نیست و باقی مردم در وقت احتیاج متوجہ دل میشوند و بحضور حق مشرف میگردند و سوای وقت احتیاج در دل بروی ایشان بند میباشد قولہ ہیچ میگویند کاین لبیکہا ؛ الخ مربوط ست بہ بیت بالا کہ ؛ ہیچ میگویند کان خانہ تہی ست ؛ الخ قولہ من ہبودانم کہ این قصر و سرا ؛ الخ مربوط ست بہ بیت بالا کہ ؛ آنچہ گفتے کاندرین قصر و سرا ؛ الخ قولہ آن یکی چون نوح درماندہ دکرب ؛ کرب بفتح اندوہ قولہ صد ہزاران خلق تشنہ و مستمند ؛ مستمند بضم نگمین و حاجتمند قولہ میخرد از مالت ابنان نجس ؛ میدہد نور ضمیر مقتبس ؛ ابنان بفتح پوست بنفشہ خشک کردہ کہ قلندران بر میان بندند و ذخیرہ در و بدارند و مقتبس بضم میم و کسر با اقتباس کنندہ یعنی روشنی گیرندہ از چیزے و بفتح بار و شنی گرفتہ شدہ و اینجا ہر دو وجہ میتواند قولہ مر خلیلے را بدان او اوہ خواند ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ توبہ در سیپارۂ یعتذرون واقع شدہ ان ابراہیم لاواہ حلیم یعنے بدرستیکہ ابراہیم ہر آینہ آہ کشندہ بردبار است و نیز در سورۂ ہود در سیپارۂ وما من دابۃ واقع شدہ ان ابراہیم لحلیم اواہ منیب یعنے بدرستیکہ ابراہیم ہر آینہ بردبار بود و تحمل نداشت در انتقام از بدکاران آہ کشندہ و رجوع کنندہ بحضرت حق قولہ تا جران انبیا را کن سند ؛ سند بالتحریک انچہ پشت پوی باز نہند از بلندی و کوہ و تکیہ گاہ

قصه احد احد گفتن بلال رض

این داستان مرد ماست بایات بالاکه دربیان جانبازی واجتهاد است درراه حق که مس خود را برطریق زر دهم تا آنجا که صد هزاران خلق تشنه وستمند الخ قوله چشم او پرآب شد دل پرعنا عنا بفتح رنج قوله کرجهودان خفیه میکن اعتقاد محمد رضا در نجا نوشته که ازین مستفاد میگردد که درزمان رسول صلعم نیز تقیه جائز بود والا صدیق اکبر بلال را چنین امر نمیفرمود انتهی درین سخن گندرفض ازدهان وی برآمده است واز اعتقاد پرفساد وی آگاه کرده چرا درینجا وسوسه نشد وتقیه را کار نه بست باتشیع اوظاهر نشدی قوله گفت کردم توبه پیشت ای همام بهم بادشاه ومهتر ومرد بلندهمت قوله مقتدی آفتابت میشوم پ مقتدی بضم اول وکسر دال پیرو قوله ماه را باز فتح زاری چه کار پ یعنی با فرهی ولاغری قوله با قضا آنکو قراری میدهد الخ این بیت با بیت دوم میتواند که مقوله حضرت مولوی باشد ومیتواند که مقوله بلال بود قوله گربه درانبانم اندر دست عشق پ یعنی بقرارم گربه را کدر انبان کنند جز بقراری چه دارد قوله عاشقان درسیل تن افتاده اند پ ازینجا مقوله حضرت مولویست قوله گردش برجوی بجویان شاهد است پ تا نگوید کس که آن جو را که ست پ یا که ثابت درمکان رکود است دان آب وباد وکشتی وآفتاب نصف نهار پ آرام گرفتن وضمیر نشین راجع بسنگ وجویان صفت جوی یعنی گردش سنگ برحرکت جوی که جویان تشنگان را ست شاهد است پس مراد از لفظ جویان متحرک ست که جوینده را حرکت لازم ست ودر بعضی نسخ جویان واقع شده بجای جویان ومراد جاری ست وآنچه شارح نظر بنسخه اولی نوشته که یعنی برجوینده جو شاهد است که چون این آسیا در گردش ست یا اضافت لفظ جوی بسوی جویان که یعنی جوینده است برای اولی ملابست بود حاصل آنکه گردش سنگ آسیا برجوی جوینده یعنی برجوئی که جوینده میجوید آن جو را شاهد است انتهی تقریر اول که دران لفظ جوی جویان را مرکب خوانده مخالف مقصود مصرع ثانی ست ومخالف ابیات سابقه ولاحقه است چه مقصود دلالت گردش سنگ است برحرکت جو نه برگردش جوینده وهمچنین تقریر ثانی با آنکه رکیک ست نیز مخالف مقصود است چه مقصود دلالت گردش سنگ بروجود جو نیست بلکه برحرکت اوست چنانکه مصرع ثانی وبیت آینده که پ گر نه بینی تو تدویر قدرت درعناصر جوشش وگردش نگر پ بانگ بلند منادی است وآنچه شیخ عبد اللطیف نظر بنسخه اولی نوشته که گردش آن سنگ برجوینده جو شاهد است که شخصیست وجو کرده این سنگ آسیا برکنار جو ساخته وخود بجو نیگردد انتهی نیز مخالف مقصود است که مقصود شهادت گردش سنگ برجوینده جو دست وجوی او نیست قوله گر نمی بینی تو جو را در کمین پ گردش دولاب گردونی ببین پ دولاب بضم چرخ آسیا که بزور آب میزاب درگردش آید چنانچه در دفتر پنجم درحکایت راهب گذشت که پ چند بینی گردش دولاب را پ سر برون کن هم ببین میزاب را پ یعنی چرخ چاه ودولاب نیز آمده واینجا بمعنی اول ست که گردون را بچرخ آسیا تشبیه داده اند

نه بچرخ چاه زیرا که گردش چرخ چاه از جوی و حرکت آن نیست تا گردش وی بر جوی و حرکت آن دلالت کند
و معنی آنکه اگر روانی و جریان جوے بقضا و قدر رانی بینی گردش چرخ را که مثل دولاب آسیا ازان جوی در گردش
است بنگر تا از مشاهدهٔ مسبب سبب را معلوم کنی قوله گرزنی در شاخ دستی کی هلد ؛ هر کجا پیوندسازی بگسلد ؛
فاعل هلد و بگسلد جویانند سبل یعنے تو در جوی تند افتادهٔ اگر بجهت خلاص دست در شاخ زنے آن جو ترا نگذارد
و در هر چیز که دست خود را پیوندسازی و آنرا بگیری آن جو آن چیز را بگسلد تا دست ترا ازان چیز بگسلد قوله باشد
از غلیان بحر باشرف ؛ غلیان بفتحتین جوشیدن دیگ قوله آفتاب و ماه دوگاو خراس ؛ خراس بفتح آسیاے
بزرگ که بجو و ستور سرش گردانند قوله اختران چرخ گردو راندهی ؛ وین حواست کاهلند و دست پی ؛ الی البتین
یعنے اگر اختران سماوے از تو دور اند و بسبب کاهلی دست قدمی حواس ادراک احوال اختران نمیتوانی باید که
از اختران حواس که قریب تو اند احوال آن اختران دریابی که چگونه محکوم تقدیر اند قوله که بهار و صیف همچون
شهد و شیر ؛ صیف بفتح صاد مهملهٔ تابستان و باران تابستانی قوله سخره و سجده کن چوگان اوست ؛ سخره بضم
زبون و زیردست و کار بے مزد که بیکار باشد قوله که در آخر حبس دگاهی در مسیر ؛ مسیر بفتح جای سیر و شاید که مصدر
میمی باشد یعنی سیر کردن قوله کز ذنب پرهیز کن بین هوش دار ؛ ذنب بفتحتین نام ستاره ایست و دم و آخر هر چیزے
و دنباله چشم قوله خواه نیک و خواه بد فاش و ستیر ؛ ستیر بفتح پوشیده قوله جان من مست و خراب آن و دو ؛
انیمصرع مقولهٔ حضرت مولویست یعنی چنانکه بلال رض تن بپیش خار جهود داده بود جان من نیز مست و خراب
آن و دو داست و شاید که مقوله بلال بود یعنے تن بزخم خار داده بود و این میگفت قوله بوی جانی سوی جانم
میرسد ؛ الخ این بیت بے احتمال دیگر مقولهٔ حضرت مولویست قوله از سوی معراج آمد مصطفے ؛ بر بلالش جبذالی
جبذا ؛ جبذا بفتح اول و تشدید با و بذال معجمه نیکو و محبوب و شادو عربان این کلمه را در محل مدح استعمال میکنند
و مغنیش همانست که شارحے نوشته که مولانا رسیدن بوی یار را بآمدن رسول علیه السلام از معراج تمثیل
نموده چنانچه لفظ الی جبذا مفید این تمثیل است حاصل آنکه چنانچه رسول علیه السلام از معراج تشریف آورده حضرت
بلال را فرمود که جبذا یا بلال بوی یار مهربان نیز مرا جبذا گفت انتهی

باز گردانیدن صدیق رض واقعهٔ بلال رض را و ظلم جهودان بروے

قوله در حدث مفتون شد است آن زفت گنج ؛ حدث بفتحتین پلیدے و بیوضوئی و مرد نوخاسته قوله هست
شان بر بازان خشم و حقد ؛ حقد بضمتین انکار کردن قوله مسکن مارا که شد رشک اشیر ؛ اشیر بفتح همزه و ثالث
مثلثه و یای تحتانیه کرهٔ ناری که عنصر اعلای عناصر اربعه است و بکسر همزه نیز گفته اند یعنی در بلندی رشک اثیر
است قوله شیا آوردے که تا چغدان ما ؛ شیا بفتح مکر و حیله و زرق قوله که بگوئی ترگ شد و ترهات ؛ ترهات

بضم اول وتشدید رای مهمله راههای باریک که از شاه راه بیرون شوند وبطریق استعاره بر سخنان بیهوده وهرزه اطلاق کنند وشطحیات مشائخ را نیز خوانند قوله این محالی باشد ای جان پس سطر بسطر با اول مکسور وثانی مفتوح ببای موحده زده لک وگنده وغلیظ را گویند واز ین بیت مقوله حضرت مولویست قوله عشق زاوصاف خدای بی نیاز ؛ عاشقی بر غیر او باشد مجاز ؛ یعنی عشق از اوصاف حق است وحسن هم از اوصاف اوست وحقیقت عاشق اوست وعاشقی بر خود عاشق هست وخود معشوق قوله زانکه آن مس زر اندود آمدست ؛ ظاهرش نور اندرون دود آمدست ؛ ضمیر آن وشین راجع بغیر قوله هر که قلبی را کند انباز کان ؛ وارود ذرتا بکان لامکان ؛ مصرع اول شرط است وجزای شرط محذوف ومصرع ثانی دلیل حکم جزای محذوف یعنی هر که قلب زر اندود را مثل کان پندارد وبروی عاشق شود عاقبت دست تاسف وندامت بدندان حسرت گزد زیرا که آن زر که بران مس اندوده اند تا بکان خود رود پس جزای شرط را حذف فرمودند ودلیل وی را قایم مقام وی نمودند قوله عاشق ومعشوق مرده زاضطراب ؛ ماند ماهی رفته زان گرداب آب ؛ مصرع اول مربوط است بمصرع اخیر بیت بالا که وارود ذرتا بکان لامکان ؛ یعنی وقتیکه ذر بکان لامکان وارفت عاشق ومعشوق هر دو از اضطراب مرده شدند ومصرع ثانی تمثیل مصرع اول این بیت ومصرع اخیر مذکور ست پس تمثیل زر ست بآب وتمثیل قلب ست بگرداب وتمثیل عاشق قلب ماهی وتمثیل رفتن زر از قلب برفتن آب از گرداب وتمثیل مردن عاشق ومعشوق بماندن ماهی وگرداب بی آب که زندگی ماهی وگرداب بآب ست اما زندگی ماهی بآب پس ظاهرست واما زندگی گرداب پس بآن اعتبارست که تا آب دران مکان متحرک ست گویا آن مکان حی وزنده است وچون آب از انجا بیرون رفت آن مکان مرده وبی جان شد قوله رغبت افزون گشت اورا هم بگفت ؛ ضمیر او راجع بصدیق رض قوله در زیان وحیف ظاهر ننگرم ؛ حیف بفتح جور وستم کردن وستم

وصیت کردن مصطفےٰ صلے اللہ علیہ وسلم صدیق رض را

قوله مشتری شو قبض کن از من ثمن ؛ ثمن بفتحتین بها قوله سوی خانه آن جهود بی امان ؛ نام آن جهود امیه بن خلف بود قوله عقل وایمان را ازین قوم جهول ؛ مے خرد با ملک دنیا دیو غول ؛ جهول بفتح سخت نادان وغول با اول مضموم وواو مجهول بتازی نوعی از جن را گویند که در شعاب کوهها وجایهای غیر معمور ودور از آبادانی باشند وبهر شکل که خواهند برآیند ومردم را از راه ببرند وهلاک سازند واز ین بیت مقوله حضرت مولویست قوله این گهر از هر دو عالم بهترست ؛ الخ مقوله صدیق رض هست مربوط به بیت بالا که بگفت باخود کز کف طفلان گهر الخ قوله پیش خر خرمهره وگوهر یکیست ؛ آن اشک را در دره دریاشکیست ؛ اشک بکسر اول وفتح ثانی معجمه در زبان ترکی بمعنے خرست واز ین بیت مقوله حضرت مولویست رح قوله احسن التقویم در والتین بخوان ؛ اشارت

بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ عم در سورۂ والتین واقع شدہ لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم یعنی تحقیق کہ آفریدیم آدمی را در نیکوترین نگاشتنے قولہ گر بگویم قیمت این ممتنع ؛ چون حقیقت دکنہ جان انسانی ممتنع الادراک است ممتنعش نامیدند قولہ این چہ حقد ہست ای عدو روشنی ؛ حقد بکسر کینہ قولہ گر تو را صدقی ہست اندر دین خود بالغ یعنی اگر تو در دین خود صادقے بلال را کہ معتقد حقیت دین محمد ست صادق دان و بروی ظلم مکن زیرا کہ حق سبحانہ در توریت از حقیت دین محمد صلعم خبر دادہ ہست قولہ ان نیا بیع الحکم یعون فرات ؛ نیا بیع جمع ینبوع کہ بمعنے چشمہ باشد و فرات بضم آب خوش قولہ برکشادہ آب مینا رنگ را ؛ مینا بکسر دیای معروف آبگینہ کہ میلیا قولہ مستمع او قایل او بی احتجاب ؛ زانکہ الاذنان سن راس ای شتاب ؛ شتاب بضم ثواب دادہ شدہ ضمیر او راجع ہیزد ان در مصرع ثانی اشارت است بحدیث شریف الاذنان سن الراس یعنی ہر دو گوش از جملہ سر است و آبی کہ از مسح سر باقی ماند مسح گوش بآن جایز است و در اینجا تشبیہ حق ست باسر و تمثیل گوش و زبان باذنان یعنی مستمع و قائل حق ہست و بس و استخوان گوش و گوشتہ زبان رو پوش او ند مثل سر کہ شنیدن کہ کار ہر دو گوش ہست و صف او ست کہ ہر دو گوش از جملہ سر است قولہ بے مؤنت حل نگردد مشکلت ؛ مؤنت بروزن معونت در اصل لغت بمعنے بار و مشقت ہست و در عرف بمعنی خرج استعمال نمایند بجہت آنکہ باری ہست بر ذمہ کسی کہ متکفل آن میشود و بعضی بمعنے خرج و برآوردن مال گفتہ اند در ینصورت وجہ استعمال ظاہر است قولہ بندہ دارم نکو لیکن جہود ہ نام آن غلام فسطاس رومی بود قولہ سنگ شان از صورتی مومی شود ؛ یعنی دل شان کہ در پذیرائی احکام دین مثل سنگ سخت ہست از مشاہدۂ حسن صورت مانند موم نرم شود قولہ باز کرد استیزہ و راضی نشد ؛ استیزہ بکسر جنگ و خصومت و خشم کلین و لجاج و سرکشی قولہ یک نصاب نقرہ ہم بر دی فزود ؛ نصاب بکسر اصل مال کہ بران زکوۃ واجب شود و آن در اموال تفاوت ہست نصاب زر بیست مثقال است و نصاب نقرہ دو صد درہم آن درہم کہ وزن دہ درہم ہفت مثقال باشد بدانکہ دراہم بر سہ انواع بودہ اند یکی آنکہ وزن او بیست قیراط بود مثل دینار دوم آنکہ وزن او دوازدہ قیراط بود سہ خمس دینار سوم آنکہ وزن او دہ قیراط بود نصف دینار پس وزن دہ درم اول وزن دہ دینار بود و وزن دہ درم ثانی وزن شش دینار باشد و وزن دہ درم ثالث وزن پنج دینار بود پس چون درین اوزان در معاملات خصومات میشد حضرت عمر رضہ از ہر نوع درہمی گرفت و باہم بیامیخت و ازان سہ درم متساوی بساخت پس ہر درم بوزن چہار دہ قیراط برآمد و چنین دہ درم بوزن ہفت مثقال باشد چرا کہ وزن مثقال بست قیراط ہست

خندیدن جہود و پند آشتن کہ صدیق مغبون ہست درین عقد

قولہ ای سر افسوس و طنز و غش و دغل ؛ افسوس بخرد لاغ و دریغ و حسرت و ظلم و ستم و بیرای و طنز بفتح نازو سخر

وخندہ وطعنہ وخوشی ورفتار با ناز وافسوس داشتن ونشاط کردن وعش بکسر وفیل بفتح آب تیرہ وخیانت کردن وکدورت ونشویش وغل بکسر کینہ وکینہ ورشدن وخیانت وکدورت قولہ گفت گر جدت نبودی واہتمام وجد بکسر کوشش کردن واہتمام بکسر تعجب ارگی کردن قولہ کہ نبرد من نیرزد نیم دانگ ؛ دانگ بکاف فارسی چہارم حصہ پول وحصہ وبخش قولہ پس جوابش داد صدیق ای عجبی وعجبی بفتح نادان در کار ہا وکند بطمع وسخت جاہل قولہ گر کیسی کردی در بیع بیش ؛ بکیس با اول مضموم وثانی بکسر ویای مجہول مبالغہ در بیع ومعاملہ ونہایت طلبی در کاری کہ آنرا استقصا گویند قولہ رو دبینی کہ چہ غبنت او فتاد ؛ غبن بفتح یکم وسکون دوم زیان ساینده کسی را در بیع وشرا قولہ این سیہ اسرارش سپید راہ اسرار بفتح جمع سر کہ بمعنے باطن باشد وچون باطن را مراتب است از صدر وقلب وروح وعقل وغیر ذلک سیہ اسرار فرمودند بلفظ جمع قولہ نی در ولفع زمین نی قوت بر ؛ بضم ورے مشددہ گندم قولہ او ز زخم ضرس محنت چون خلال ؛ ضرس بکسر ضاد معجمہ دندان وسخت شدن زمانہ قولہ خرمغیثاً فتاد او بر قفا ؛ قفا پشت یعنی افتاد بیہوش بر پشت قولہ مفلسی بر گنج پر تو فیزد ؛ تو فیر بفا تمام کردن حق کسے را ویسیار کردن ودر استعمال بمعنی کسب کردن وگرد کردن مال آید یعنی گنج بسیار یا گنج گرد کردہ شدن قولہ کاروان گم شدہ زد بر رشاد ؛ رشاد بفتح راہ راست وراہ راست گرفتن قولہ کے توانم گفت سن آن اصطلاح ؛ اصطلاح بکسر اتفاق قومی بر چیزے ورسم وآئین وبا یکدیگر صلح کردن وانجا بمعنی اول است قولہ تا چہ گوید با نبات وبا دقل ؛ دقل با دال مہملہ وقاف مفتوحتین نخلہ پر بار قولہ صنع حق با جملہ اجزای جہان ؛ صنع بضم کاری کردن ونیکوئی کردن وآفریدن وکار قولہ جذب یزدان با اثر ہا وسبب ؛ الی الیقین تفسیر این ہر دو بیت ہمانست کہ محمد رضا نوشتہ کہ ہر اثری وسببی از جذب الٰہی فیض پذیر است وکار عالم ہمان جذب صورت نظام میگیرد اما عادت اللہ بران رفتہ کہ در نظام کار ہا اثر وسبب دخیل باشد ونظر ہا ازان تجاوز نکنند نہ آنست کہ قدرتی وجود اثر وسبب کار نکند وتاثیر نبخشد بلکہ پردہ افروسبب تاثیر از دست آنا از غایت خفا تاثیر قدرت مدرک عقل نمیگردد قولہ گر بپرسد عقل چون باشد حرام ؛ حرام بفتح جائی حرمت بن

معاتبت مصطفے صلے اللہ علیہ وسلم با صدیق رض

قولہ کہ مرا ابا زکن در کرمست ؛ کرمت بضم الرائے بزرگی کذا فی الصراح قولہ ہیچ آزادی نخواہم زینہار ؛ زینہار با اول بکسر بمعنی البتہ وامان وعہد وپیمان وامانت وترس وبیم وشکایت وپرہیز وحسرت وافسوس وشتاب وہوش واگاہی قولہ اے جہان را زندہ کردہ ز مصطفا ؛ اصطفا بکسر برگزیدگی قولہ ہمرہ او گشتہ بودم زار تقا ؛ ارتقا بکسر بالا رفتن قولہ گفتم این ماخولیا بود و محال ؛ ہیچ گرد تخیلے وصف حال ؛ ماخولیا ومالیخولیا کلاہما با واو فارسی خلل دماغ وسودای خام ومتخیل بضم طلب محال ودنا بودنی کنندہ واز حالی بحالی گردندہ

وانجا یعنی اول است قولہ جزبخواری ننگر داند رزمن ۵ زمن تفجتین روزگار ۵ قولہ ہست این نسبت بتوقح وہجا قوح بفتح قاف وسکون دال مہملہ عیب کردن و طعنہ زدن درنسب کسی و آتش زدن وشکستن وہجا بالکسر والمد نکوہیدن خلاف المدح ہجو تہاجا کذلک قولہ ہجو مدح مرد چوپان سلیم ۵ الخ قصہ مدح چوپان مرخدایرا پیش موسیٰ در دفتر دوم گذشتہ قولہ کہ بجویم اہشت شیرت دہم ۵ چارقت دوزم من وپشیت نہم ۵ اہشش بضم اول وسکون شین معجمہ وضم بای پارسی شپوش کہ بتازی قملہ گویند ونیز کرکی باشد کہ اکثر واغلب درفصل تابستان وہوای گرم درپوستین ونمد وسقرلاط وصوف ودیگر پشمینہا وگندم ودیگر غلہا بیفتد وضائع سازد وآنرا شپشہ بااول وثانی مکسور وشپشہ وسواس نیز خوانند وانجا یعنے اول است وچارق باجیم پارسی وضم را یکنوع کفشست کہ صحرائیان پوشند وبندی دارد کہ پایان شانگ آنرا مے بندند قولہ ایہا العشاق اقبال جدید ۵ از جہان کہنہ نو دررسید ۵ جدید یا خود ازجہست کہ یعنے بزرگی وتوانگری وبخت وبہرہ وبی نیازی وخداوندنعمت شدن وبزرگ شدن وتوانگر شدن وبریدن جامہ وجزآن وپدرکلان باشد یعنے اقبال بزرگ واگر جدید را یعنی نوگفتہ شود لفظ نو در مصرع ثانی نعوے افتد وجہان کہنہ عالم غیب وباطن کہ قدیم است قولہ زانجہان کو چارہ بیچارہ جوست ۵ بیچارہ جوصفت چارہ ومجموع صفت وموصوف صفت آنجہان قولہ البشرایا قوم اذا جار الفرج ۵ یعنے بشارت باد ای قوم وقتے کہ آمد کشایش قولہ افرحوا یا قوم قد زال الحرج ۵ یعنے شاد شوید ای قوم تحقیق زائل شد تنگی وسختی قولہ آفتاب بے رفت درکارہ ہلال ۵ کارہ بازای تازی وقیل بازاے عجمی نشستگاہ چوبین وصومعہ کہ برسرکوہ باشد وآنچہ صیاد ازشاخہای درختان وکاہ سازد وبرابر دام برپای کند تامرغان اورا نہ بینند ونرمند وہلال نام بندہ رسول خواجہ تاش بلال رضہ وقصہ رنجورشدن بلال ورفتن رسول صلعم بعیادت وے عنقریب بیاید قولہ درتقاضا کہ ارحنا یا بلال ۵ حضرت مصطفے در وقت حکم بہ بانگ نماز فرمودی کہ ارحنا یا بلال یعنی از ندای جانفزای خود راحت رسان مارا اے بلال قولہ مید مدد رگوش ہر غمگین بشیر ۵ خیزاے مدبر رہ اقبال گیر ۵ بشیر بشارت دہندہ ومدبر بضم یکم وسکون دوم وباسوم مکسور مخفف صدمقبل یعنے بخت وپس رونده قولہ ای درین حبس ودرین کندوپیش ۵ ہین کہ تاکس نشنود زشتے خمش ۵ کندبفتح کاف فارسی معروف وپیش بااول وثانی مکسور ہمان اپشش کہ معنیش عنقریب درصفحہ سابق گذشت ومصرع اول مقولہ بشیراست خطاب بدبر ومصرع ثانے مقولہ مدبر خطاب بہ بشیر قولہ چون کنی خامش کنون ای یارمن ۵ الخ مقولہ حضرت مولوی است رض خطاب بہ بشیر قولہ میزند بررویش ریحان کہ طربست ۵ طری بفتح تازہ قولہ می شکنجی جور ودستش میکشد ۵ شکنجیدن بکسراول وضم دوم گرفتن عضو بسرناخن قولہ کان تجمش یار باخوبان فزود ۵ تجمش بتای فوقانیہ وجیم از باب تفعل لطف کردن ومہربانی نمودن وموی سترون یعنی این بلاتجمش ومہربانی است چنانچہ بزرگے گفتہ کہ لولا البلاء من اللہ لم یکن للعبد الیہ

ع ہر بلائی کز تو باشد الصف نائی بود الکتاب نمبر موجودی بود ۱۲ صفحہ

سبیل قوله لاغ باخوبان کند در هر رهی پالاغ بازی وهزل وظرافت -

قصهٔ بلال که بندهٔ مخلص بود خدایرا

این داستان نیز مربوط بهمان ابیات است که در بیان جانبازی واجتهاد است در راه حق چنانکه قصهٔ بلال مربوط بآن بود چه بلال در بندگی امیر بکار حق مشغول بود وآنچه شارحی نوشته که ذکر قصهٔ بلال بمناسبت قصهٔ بلال است تهی ست وقوله اذا اراد الله بعبد خیرا فتح عینی قلبه لیبصر بها الغیب یعنی هرگاه که خواهد خدا تعالی به بنده نیکوئی را گشاده میکند هر دو چشم دل اورا تا که بیند بآن چشم غیب را قوله خوے بد را پیش کرده پدکشش بضم کاف است یعنی خوی بد را بسیار کشته بود چنانچه شارحی نوشته وآنچه میر نور الله بفتح کاف خوانده ونوشته که خوی بد را از بدخوبان بسیار کشیده بود انتهی بعید ست

در تقریر همین معنی گوید

قوله گفت واپس واپس ای خیره سرت ؛ خیره بروزن تیره تاریک وفرومانده ومتحیر وضعیف وشوخ وبیباک وسرکش وهرزه گوے

در تقریر همین معنے

قوله گفت رو آن اسپ اشهب را بگیر ؛ اشهب بفتح سفید وسیاه که سفیدی غالب بود وقیل کلگون قوله گفت او واپس رو است وبس حرون ؛ حرون بفتح تو سن یعنی اسپ سرکش قوله چون به بندی شهوتش را از ضعیف ؛ بفتح نان کرده ونان تنگ قوله گر رود پس پس رود تا مکتف ؛ مکتف بضم اول وفتح چهارم محل پناه قوله گرم رود چون جسم موسای کلیم ؛ تا بجرنیش چو پهنای کلیم ؛ هفتصد سال است راه آن حقب ؛ گو عزیمت کرد در سیران حب ؛ حقب بضم وسکون هشتاد سال ویقال اکثر من ذلک در یوم بیت اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سورهٔ کهف واقع شده واذ قال موسی لفتیه لا ابرح حتی ابلغ مجمع البحرین او امضی حقبا یعنی یاد کن ای محمد چون گفت موسی علیه السلام شاگرد وخادم خود را یعنی یوشع بن نون را که بطلب همیشه خواهم رفت تا برسم بآنجا که مکان اوست وآن ملتقی بحر فارس وروم ست ودر بند شروان نیز گفته اند القصه موسی فرمود که مدام میروم تا برسم بمنزل او یا میروم زمانی دراز که هشتاد سال باشد یا اکثر ازان قوله سیر جانش تا بعلیین بود ؛ علیین بکسر خانهاے بلند در بهشت ودر تفسیر ست آنکه خانها دآتا بهاے مومنان در انجا بود گویند آن بر هفتم آسمان ست واین جمعی ست که واحد ندارد قوله شهسواران تا سابقات تاختند ؛ خربطان در پایگه اند اختند ؛ سابقات بفتح وباے موحده پیش دستی گرفتن خربط بالبط کاران ونیز بمعنے احمق مستعمل ست

حکایت[۳۳] در تقریر همین معنی

قوله در میا با آنکه این مجلس سنی است ؛ سنی بفتح بلند

رجوع[۳۴] بقصه هلال رض

قوله آن یکے گل دید نقشین در حل ؛ و حل بفتحتین خلاب یعنے گل نرم و بفتح یکم و سکون دوم مشله

رنجور[۳۵] شدن هلال رض

قوله مصطفے را وحی شد غماز حال ؛ غماز تبشدید یم سخن چین و عیب جوے و اشارت کننده و اینجا بمعنی اخبر ست وشاید که بمعنے اول باشد لیکن لازم سخن چینی که اظهار و اخبار ست مراد بود قوله گه براو بد کسا دو بی خطر ؛ کسا بفتح بے رواج شدن و نا روائی متاع و مراد کساد است خطه بفتحتین قدر و جاه و منزلت و تهلکه و دشواری و بمعنی مثل و احتراق و هلاک نیز آمده و بهلاکت نزدیک شدن قوله رفت از بهر عیادت آنطرف ؛ عیادت بکسر اول پرسیدن قوله ماه میگوید که اصحابی نجوم ؛ اشارت ست بحدیث شریف اصحابی کالنجوم بایهم اهتدیتم اقتدیتم یعنی یاران من مثل ستارگانند بهر که از ایشان پیروی کنید راه یابید قوله للسری قدوه و للطاغی رجوم ؛ سری بفتح اول و کسر دوم بمعنے شب رو و قدوه بحرکات ثلثه پیشوا و طاغی از حد در گذرنده و گمراه و بفرمان و رجوم بضمتین جمع رجم که بمعنے راننده باشد قوله گفتش از بهر عتاب آن محترم ؛ عتاب رسولخدا بجهت پیچیدے او بود از حال هلال قوله هین بفرما کاین تجسس بهر چیست ؛ تجسم بجیم و شین معجمه از باب تفعل رنج چیزی کشیدن و رنجانیدن و تکلف کردن و نیز بیرون آمدن از تکلف و اینجا بمعنے اول ست قوله که بباغ لطف تستش مغرسی ؛ مغرس بفتح و میم معجمه جای درخت نشاندن قوله چون چنین گفت او و نخوت را براند ؛ نخوت بفتح ناز و بزرگی و مستی و تکبر قوله ای عجب چون ست

درسقم آن هلال ؛ سقم بضم و فتح بیماری مثل حسن و حزن

آمدن[۳۶] پیغمبر علیه السلام از بهر عیادت هلال

قوله این همه بر خاست چون الفت رسید ؛ الفت بضم دوستی قوله قهر گردد دشمن اما دوست نی ؛ لفظ از در صدر انمیصرع محذوف است یعنی شخص از قهر دشمن مے شود اما دوست نمیشود یا قهر بمعنے مقهور باشد یعنی مقهور دشمن میگردد نه دوست قوله دوست کی گردد به بسته کردنی ؛ کردنی بکاف تازی ست یعنی شخص از بستن و قید کردن دوست نمیشود قوله دامن پاک رسول بی ندید ؛ ندید بوزن و معنی نظیر قوله پس زرنج آخر آمد غرغران ؛ غرغران با اول مفتوح نشسته رفتن بود چنانچه اطفال و مردم زمن و لنگ روند قوله همچو عیسے بر سرش گیرد فراغ

فرات بضم آب خوش۔

در بیان آنکه مصطفی علیه السلام شنید که عیسی علیه السلام بر روی آب میرفت فرمود لو ازداد یقینا لمشی علی الهواء

قوله در شب معراج مستصحب شدم مستصحب بضم اول وحای مهمله بکسور بر هوا بر آینده وصحبت دارنده وانجا بمعنی اولست قوله چون بود آن چون که از چونی رهید ؛ در حیاتستان بچونی رسید ؛ حاصل این چند بیت همانست که محمد رضا نوشته که هرکه از خود فانی وبقای حق باقی گردید میتواند دیگر از ازهستی مطلق آگاه گردد زیرا که هستیهای امکانی در جنب هستی او مانند وجود کلب ناپاک نماید اما اگر فقرا این هستی غلط نما را سگ دانسته استخوانی پیش او می انداز دو نعیم دنیا از و باز گیرد و بخود راه ندهد و میگوید که با وجود جنابت خواندن سورهٔ قرآن و مس مصحف که عبارت از قرب پاکان باشد تر انشاید پس کسی که بعجز و تضرع پیش آید ولا به وزاری کند او امر خدا از حدث بشریت پاک گرداند انتهی لیکن درین تقریر دو مقام غلط کرده است یکی در قول خود که زیرا که هستیهای امکانی در جنب هستی او مانند وجود کلب ناپاک نماید الخ چرا که در اینجا باین روش می باید نوشت که اما چون هستیهای امکانی در جنب هستی او مانند وجود کلب ناپاک نماید گرفتار این هستی غلط نما را سگ دانسته استخوانی پیش او می انداز دو غلط دوم آنکه مس مصحف عبارت از قرب پاکان داشته و چنان است بلکه عبارت از در آمدن در بچونی است یعنی خود را بچون دانستن اگر در ان بیت آینده که ؛ تا ز چونی غسل ناری تو تمام ؛ الخ و در دو بیت آینده دیگر که ؛ تو مرا گوئی که از بهر ثواب ؛ اے آخر بهانه تا مل صادقی کنی دریابی و ازین بیت مقوله حضرت مولویست قوله تا ز چونی غسل ناری تو تمام ؛ تو برین مصحف منه کف ای غلام ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ قال فما خطبکم در سورهٔ واقعه واقع شده لا یمسه الا المطهرون یعنی بدست نگیرد قرآن را مگر کسانیکه پاک باشند از لوث حدث وجنابت قوله از بردن حوض غیر خاک نیست ؛ هرکه او در حوض ناید پاک نیست پس شخص تا که در بچونی نه در آید و خود را عین حق تصور ننماید از چونی و بشریت خلاص نیابد قوله کو پذیرد مر خبث را مبدم ؛ خبث مغتسلین پلیدی و بضم ایضا قوله آب دار و صد کرم صد احتشام ؛ احتشام خداوندمدم و حشم شدن قوله پاسبان تست نور دار تقاش ؛ ار تقا بکسر بالا رفتن قوله یا سیه رو یا فسرده مانده اند ؛ فسرده با اول و ثانی مضموم و بعضی با اول مکسور خوانده اند و آنرا افسرده نیز گویند بسته و منجمد قوله چون نوشتی بعض از قصه هلال ؛ داستان بدر آراند رمقال ؛ محمد رضا در اینجا خوب نوشته است که اینجا از هلال نه همان هلال مخصوص خواسته بلکه طالب صادق مراد داشته و از بدر پیر کامل اراده کرده سخن بدین نمط میرانند که بوسیلهٔ صدق طلب مرید را اتحاد معنوی با پیر پیدا میشود اما کمالات بتدریج حاصل میگردد قوله آن بطاهر نقص تدریج آوری است ؛ تدریج بر کاری داشتن اندک اندک قوله درس گوید شب بشب تدریج را ؛ فاعل گوید بدر یعنی بدر با هلال هر شب اندک اندک درس نور میگوید یعنی پیر اندک اندک مرید را بکمال میرساند قوله در تانی برد بتفریح راه تانی آهستگی کردن در کاری و تفریح کشادگی دادن و

از غم رہائی دادن و فاعل بر دہ بدر قولہ در ثانی گوید ای عجول خام ؛ عجول بفتح اول وضم دوم ینک شتابندہ وتشدید بجہت ضرورت شعریست وفاعل گوید بدر رو مخاطب بلال قولہ حق نہ قادر بود بر خلق فلک ؛ الخ این بیت باصرع اول بیت ثانی اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ ولو اننا در سورہ اعراف واقع شدہ ان ربکم اللہ الذی خلق السمٰوات والارض فی ستۃ ایام یعنے بدرستیکہ پروردگار شما خدایتعالے است آنکہ آفرید آسمان وزمین را درشش روز قولہ کل یوم الف عام ای تستفیدہ ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ اقترب در سورہ حج واقع شدہ وان یوما عند ربک کالف سنۃ مما تعدون یعنے بدرستیکہ یک روز نزدیک پروردگار تو مانند ہزار سال ست از انچہ کہ شما میشمارید ای ہزار سال دنیا قولہ خلقت آدم چہار اجل صبح بود ؛ اشارت ست بحدیث قدسی حمرت طینۃ آدم بیدی اربعین صباحا یعنے خمیر کردم گل آدم را بہر دو دست خود چہل صباح قولہ لی چو تو ای خام کاکنون تا ختے ؛ مربوط ست ببیت بالا کہ ؛ در ثانی گوید ای عجول خام ؛ قولہ کو ترا پاے جہاد و لقمہ ؛ لقمہ بفتح جای جنگ عظیم گویا ماخوذ از لحم ست چنانچہ مسلخہ از سلخ قولہ برشدی ای اقرعک ہم قرع وارد ؛ اقرع بفتح کل یعنی آنکہ در سر او موی نباشد وقرع بفتح تکدی تلخ

داستان عجوزہ

قولہ پر تشنج روے وزنگش زعفران ؛ تشنج از باب تفعل فراہم آمدن پوست قولہ عاشق زمرد لب و سرنای فی زمر بفتح یکم وسکون دوم نی زدن قولہ مرقصابان غضب را مسلخ ست ؛ مسلخ بفتح جای پوست کشیدن قولہ گر بمیرد یکسر موازمعاد ؛ معاد بفتح جای بازگشت وکنایت از آخرت

داستان آن درویش کہ آن گیلانی را دعا کرد

قولہ گفت یکروزی بخواجہ کیلیے ؛ کیلے بکسر کاف فارسی منسوب بگیلان صفت خواجہ است وفاعل گفت نان پرست قولہ خوش بخان ومان خود بازمش رسان ؛ خان چہار معنی دارد اول سراو خانہ دوم کاروان سرا سوم شان عسل راگویند چہارم بادشاہ ترکستان راخوانند چنانچہ بادشاہ روم راقیصر وبادشاہ چین راقفور ودرینجا بمعنے اول ست ومان اسباب خانہ ودرینجا بمعنے خانہ نیز گفتہ اند وبمعنے مارا باشد وشبہ دانند وامراز گذاشتن وبزیادت با فصیح ست چنانکہ گوئی بمان وبیلی باشد کہ بآن زمین راکنند ودرینجا بمعنے اول ست قولہ گفت خان ارآنست کہ من دیدہ ام ؛ حق ترا آنجا رساند ای دژم ؛ دژم بادال مہملہ وزای عجمی مثلثہ مفتوحتین افسردہ واندوگین بود و مخمور وسرست واندیشناک رانیز گویند ودرینجا بمعنے اول ست یعنی خانہ اگر آنست کہ من دیدہ ام یعنی خانہ دل یا عالم باطن پس بخانۂ ظاہر من کہ مراد تست ترا برساند یا معنی آن بود کہ اگر خانہ ہمانست کہ من دارم یعنی خانۂ ظاہر پس حق ترا درآنجا رساند لیکن بیت بالا کہ این سرخی مربوط بآنست کہ گر بمیرد یکسر موازمعاد ؛ الخ بمقتضے تقریر اول ست قائل

قوله مر محدث را حسان بدل کنند ۱۲ محدث بضم اول و سوم مشدد و مکسور سخن گوینده و روایت کننده حدیث رسول صلعم و اینجا بمعنی اول است و مراد واعظ و ارشاد کننده شاید که کسی از حسان در آن وقت در مجلس شریف نشسته باشد و از حدیث عالی باز داشته بود قوله حرفش ارعالی بود نازل کننده ۱۲ نازل فرود آینده یعنی پست قوله زانکه قدر مستمع آمد بنا بر بنا بفتح نون خبر قوله چونکه مجلس بی چنین پیغاره نیست ۱۲ پیغاره بکسر های فارسی و عین معجمه ناکس و دنی و طعنه و سرزنش و ملامت و بیهوده و باطل و بهتان و اینجا بمعنی اول است

صفت آن عجوزه

قوله نی مراورا راس مال و مایه ۱۲ راس مال سرمایه تجارت و اصل مال قوله نی هش و نی بیشی و نی فکر ۱۲ فکر با اول مکسور و ثانی مفتوح و راے ساکن اندیشه و بسکون ثانی مشلثه

قصه آن درویش که هرچه از خانه میخواست میگفتند کی نیست

قوله گفت شیخ ارده ای که خدا با کاف تازی مفتوح صاحب خانه چه کد یعنی خانه است قوله گفت بار ے آب ده از مکرعه ۱۲ مکرعه بفتح مشک آب قوله گفت آخر نبست جو یا شرعه ۱۲ مشرعه بفتح جای آب خوردن قوله اندران خانه بجست و خواست رسید ۱۲ در بعضی نسخ بجست واقع شده بجای بجست و جست بکسر جاد سکون سین مهملتین و فتح بای موحده تدبیر و مکر و کار قوله چون نه بازی که گیری خود شکار رفت مقوله حضرت مولوی است رحمه و این بیت با ابیات آینده شرط است و بیت آینده که ۱۲ در چه کاری تو و بهر چیت خرند ۱۲ جزای شرط قوله زین دکان با کیسان بهم هر دو کیس بضم اول و کسر ثانی و یای مجهول مبالغه در معامله و نهایت طلبی کردن در کاری و با کیس مبالغه کننده ۱۲ لفظ دکان مضاف است و با کیسان مضاف الیه قوله از خلافت آن کریم آزاخریده ۱۲ خلافت بفتح کهنه شدن و کینگی این لفظ متعلق ست بمصرع اول قوله سود او و بیع آن یار نکو تا مصرع اول بیت ثانی بیع بفتح خرید و فروخت و اینجا بمعنی اول است و لفظ سود و بیع که مضاف است بسوے او سجانه مبتدا است و لفظ بیع که در صدر مصرع اول بیت ثانی است خبر مبتدا و لفظ نکو و نیکو خلق و نیکو خو صفت یار و حاصل آنکه سود و بیع آن یار نیک که نیک خلق و نیک خوست بیحد ست از افضال او اس مشود و در بعضی نسخ بجاے ز افضال افضال واقع شده و بر تقدیر این نسخه یار نکو که در مصرع اول این بیت است خبر مبتدا یعنے سود او و بیع او سجانه یار و مددگار نیک است و انچه شیخ عبد اللطیف نظر باین نسخه نوشته که مراد از سود اینجا فائده است که اطلاق آن در افعال حق سجانه جائز و داشته انذس معنی چنین باشد که فائده او بیع بنده نیک است و مصرع ثانی صفت یار نیکو واقع شده انتهے سهو صریح است چه لفظ بیع درین مصرع معطوف است بر سود و بحسب این تقریر عطف بیع بر سود مقصود چه درین تقریر بیع بنده نیکو خبر او ست نه معطوف بر و

رجوع بداستان آن کم پیر

قوله بود در همسایه اش سوری عجب پسور با اول مضموم و واو معروف میز بانی و خشنی باشد که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند و رنگی باشد خاکستری بسیاهی مائل مراسپ و استر و خر را که مانند سمند خط سیاهی از کاکل تا دمش کشیده باشد و رنگ سرخ را نیز خوانند و در عربی دیوار قلعه را گویند و اینجا بمعنی اول ست قوله کرد ابرو را سیاه او پچو قیر قیر بکسر رو غنی ست سیاه که بر اشتران گرگین مالند قوله چون عروسی خواست رفتن آن خریف موی ابرو پاک کرد آن ستیف عروسی شادی که برای عروس کنند و خریف بفتح خای معجمه و کسر رای مهمله خزان و ستیف بضم ستم چیده قوله تا برآرد رخ و رخسار و پوزه پوز بابای پارسی مضموم و واو مجهول پیرامون دهن قوله چند گلگونه بمالید از بطر گلگونه بضم چیزے که زنان بجهت زینت بر روی بمالند و بطر بفتحتین فضولی نمودن و بزرگ منشی کردن و فرحان شدن از غفلت و مدهوش شدن و سخت شادی نمودن قوله بازاو آن عشر ها را با خدو بضمتین آب دهن قوله با چادر راست کردی آن تگین بتگین بکسر تای فوقانیه دکاف فارسی نام بادشاه و پهلوان و آتش و بفتح حوض خورد و اینجا بکسر ست یعنی ثالث یعنے سراپا آتش شهوت بود قوله گفت ای قحبه قدید بی و رودة قدید بفتح قاف و سهر دو دال مهمله گوشت خشک و هامه کهنه و رود بضمتین فرود آمدن و حاضر شدن و در آمدن یعنی هیچکس بخانه تو فرود نمی آید و میل دیدن تو نمی نماید یا آنکه باین شیطنت خود حاضر نمی شوی و بمن نسبت میکنی قوله صد ملیسی تو خمیس اندر خمیس بترک من گوای عجوز در دبیس و خمیس بفتح لشکرے که پنج رکن دارد و مقدمه قلب میمنه میسره ساقه و در دبیس بوزن خندریس پیرزن و پیرمرد و کنده پیر و دایه و سخن و بلا قوله شاخ بر بته فن عرجون نکرد عرجون بضم شاخ خرمای کژشده قوله چونکه آید خیز خیز آن رحیل رحیل بفتح را و کسر حاے مهملتین کوچ کردن قوله وای آنکو در درون آسیش نیست انس بضم اول و سکون نون آرام یافتن بچیزے قوله که زسایه یوسف صاحب قران صاحب قران بکسر قاف آنکه ولادت یا مسقط لطفه او در وقت قران عظیم باشد و مصطلح اهل تنجیم آنکه در سال ولادت او زحل و مشتری را قران بود و این قران بعد از سالها شود و آن بادشاه سعادتمند بود و دیر سال باظفر باشد قوله میشود مبدل بخورشید تموز تموز بفتح گرما و مدت ماندن آفتاب در برج سرطان و بواو فارسی نیز آمده قوله خواه گلگونه نه دو خواهی مدید مدید با اول مکسور دیای مجهول سیاهی که بدان کتابت کنند اما له مداد ست

حکایت آن رنجور که طبیب در وامید صحت ندید

قوله گفت بضم را فرو بین ای لبیب لبیب بفتح فاعل و دانا قوله چون ز ذات حق بعیدی و صف ذات ما ز ذاتی نز رسول و معجزات و در نجا اشارت ست که اظهار معجزه برای اثبات لا اله الا الله ست نه بجهت اثبات دعوے

محمد رسول الله چنانچه فقیر در دفتر اول مبین ساخته قوله معجزاتی و کرامات خفی و الخ یعنی معجزات ظاهر را مثل شق قمر و گواهی سنگریزه بحواس ادراک توانگر دا معجزات باطن را مثل ورود حالت فنا بر شخص و ارتفاع حجب غفلت از پیش بصیرت و غیر ذلک بتصرف عارف کامل جز بدل ادراک نتوان نمود قوله برنوند بر دل زپیران صفی و صفی بفتح برگزیده و دوست یگانه قوله آن پی روح خوش متواریه است متواری بضم پوشیده شونده و قوله که اثر ها بر مشاعر ظاهر است مشاعر پنج حواس و آنجا که قربان کنند قوله این سخن پایان ندارد ای قباد بضم پدر نوشیروان و تعظیم هر بادشاه را گویند

رجوع بقصه رنجور

قوله تانگیرد صبر و پرهیزت زحیر زحیر بفتح زای معجمه و کسر حای مهمله پیچیدن شکم و زفتن شکم و سختی نفس کشیدن و نالیدن قوله این چنین رنجور را گفت ای عمو حق تعالی اعلموا انما شئتم اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره فمن اظلم در سورهٔ حم سجده واقع شده اعلموا ما شئتم انه بما تعملون بصیر امر تهدید است کفار را یعنی بکنید هر چه میخواهید بدرستیکه خدا تعالی بر آنچه شما میکنید بیناست و بران جزا خواهد داد و حضرت مولوی این کریمه را بر معنی لطفیه حمل فرموده اند اگرچه بزبان طبیب بیان میفرمایند لیکن بلسان اشارت معنی لطفیه ارشاد مینمایند که حقتعالی رنجوران عشق را که مرض ایشان صحت پذیر نیست اعلموا ما شئتم فرموده است قوله او قفایش دید چون تخنیلی و قفا بقصر پس سر و بر تفاز دن یعنی سیلی و اینجا بمعنی اول است قوله راست میکرد از برای صفع دست و صفع بصاد مهمله و سکون فا سیلی زدن قوله زانکه لا تلقوا بایدی تهلکه اشارت است بآیه کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ سیقول واقع شده لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة یعنی میفگنید دستهای خود را در هلاکت قوله گفت صوفی هی هی قواد عاق رقواد بفتح قاف و تشدید واو قلتبان و عاق و تشدید قاف نافرمانی کنندهٔ مادر و پدر و استاد قوله رنج دق ازوی برآورده دمار و دیدشخص سخت مدقوق نزار و دق بکسر و تشدید بیماری که صاحبش هر روز بکاهد و دمار بفتح ها کی و مدقوق صاحب مرض دق و نزار بکسر ضعیف و لاغر قوله وز خداع دیو سیلی باره اند و خداع بکسر و غا و فریب و باره یعنی دوست و اسپ و دیو را قلعه و شهر و امثال آن و کرت و مرتبه و طرز و روش و مشرب و بی باشد مسار که از برنج سازند یعنی زلف و کله گاوان و گوسفندان و امثال آن و یعنی حق و اینجا بمعنی اول است یعنی سیلی دوست اند بفریب شیطان ایذای خلق را دوست میدارند چنانکه آن مریض بفریب طبیب بر قفای صوفی سیلی بزد قوله در قفای همگر جویان نقیص و قفا این جا بمعنی پس سر است و مراد غیبت و نقیص عیب قوله ای زننده بگنبان را قفا و قفا اینجا بمعنی سیلی و بر تفاز دن است قوله که خورید این دانه ای دو مستعین و بهر دار و تا تکونا خالدین و مستعین بضم یاری خواهنده اشارت است بآیه کریمه که در سیپارهٔ و لو انا در سورهٔ اعراف واقع شده فوسوس لهما الشیطان لیبدی لهما ما وری عنهما من سوءاتهما و قال ما نهیکما ربکما عن هذه الشجرة الا ان تکونا ملکین او تکونا من الخالدین یعنی پس وسوسه کرد مر آدم و حوا را

شیطان تا آخر کار اگر داند بر ایشان انچه پوشیده کرده بود ندارا یشان از عورات ایشان و آن چنان بود که اهل بهشت عورات ایشان را نمی دیدند و هیچ یک از آدم و حوا نیز عورات یکدیگر مشاهده نمیکردند گفت شیطان مر آدم و حوا را باز نداشت و منع نکرد شما را آفریدگار شما از خوردن این درخت مگر آنکه گردید شما دو فرشته و علو منزلت یا حسن صورت یا استغنا از غذا یا باشید شما جاوید ماندگان در بهشت یا از زندگان که مرگ را بشمارا راه نبود و این را دو احتمال هست یکی آنکه اگر این شجره را خواهید خورد فرشته خواهید شد و یا جاودان در بهشت خواهید بود پس غرض شیطان آن بود که نهی برای فریب شماست حق نمیخواهد که جاودان در بهشت باشید یا فرشته گردید دوم آنکه اگر این شجره را نخواهید خورد فرشته خواهید شد و یا جاودان در بهشت خواهید بود پس غرض آن باشد که نهی تنزیهی هست اگر بدرجهٔ تزاهت نباشد چه ضرر دورین بیت تصریح هست که مراد احتمال اولست کما یظهر بادنی تامل قوله ادش نفزایند سخت اندر زلق ؛ زلق تحریک لغزیدن قوله کان تریاق هست بی اضرار شد ؛ تریاق پازهر و آن اقسام هست و پازهر در اصل پادزهر بوده یعنی پاک کنندهٔ زهر و شوینده زهر چه پاد معنی پاک کردن و شستن آمده بمرور ایام و تغیر لسنه واو را حذف نموده پازهر خواندند و معرب آن فازهر هست قوله از خلاص خود چرائی غرة ؛ غره بفتح فریفتن و فریفته شدن و مراد فریفته شده قوله گر سعیدی از مناره اوفتید ؛ اوفتید بکسر تا و یای مجهول امالهٔ اوفتاد لیکن بجهت قافیه رهید بیای معروف باید خواند قوله اول صف بر کسی ماند بکام ؛ یعنی بر صف اول کسی ماند و صف بفتح و تشدید رسته و نمازگاه و درجه بدرجه شدن و درجه بدرجه داشتن و بصف کشیدن اشتران را و بریان کردن گوشت و اینجا بمعنی اول هست قوله هندا دو چشم پایان بین راد ؛ راد کریم و جواد و شجاع و دلاور و حکیم و دانا و سخنگوی قوله در مزارع طالب دخلی که نیست ؛ در مغارس طالب نخلی که نیست ؛ مزارع بفتح محلهای زراعت جمع مزرع و مغارس بفتح جایهای درخت نشاندن جمع مغرس قوله در صوامع طالب حلمی که نیست ؛ صوامع جمع صومعه که بفتح خانوتحانه نصاوی باشد قوله نیست غیر نیستی در انجلا ؛ انجلا بکسر جلا گرفتن و صاف و روشن شدن و روشنائی و در اینجا اشارت هست با آنکه ذات حق من حیث الاطلاق در مرتبهٔ عدم هست چه مطلق من حیث هو از جمیع صفات حتی الوجود برتر است یا اشارت باشد با آنکه اعیان ثابته و ماهیات که صنع و ایجاد متعلق با آنهاست معدوم فی الخارج اند که الاعیان الثابتة ما شمت رایحة الوجود

قصهٔ سلطان محمود و غلام هندو

قوله رحمة الله علیه گفته است ؛ ضمیر علیه راجع بعطار قوله کز غزای هند پیش آن همام ؛ در غنیمت اوفتاد اش یک غلام ؛ غزا بفتح جنگ و همام بضم بادشاه و مهتر و مرد بلند همت ؛ غنیمت بفتح مال که از حرب کفار حاصل شود قوله حاصل آن کودک بران تخت نضار ؛ نضار قوح انچوب گزو فعال هست از نضرة که یعنی تازه با آب شدن

و کردن باشد لازم و متعدی قولہ بنمیت در دست محمود ارسلان ؛ ارسلان یعنی شیر و نام بادشاہی بس بزرگ قولہ کہ مثل گشتست در ویل و کرب ؛ ویل بفتح وای و سختی و افسوس و عذاب و نام بیابانی ہست در دوزخ و کرب بفتحتین اندوہ قولہ فقر آن محمود تست ای بی سعت ؛ سعت بفتح تو انگر د تو انا شدن قولہ ہمچو کودک اشک بارے یوم دین ؛ دین بکسر یعنے جزا و عادت و انقیاد و اینجا بمعنی اول ہست قولہ در قوی شد مر تر اطاغوت کردہ طاغوت انچہ سوای حق از صورت و غیر آن پرستند و نیز یعنے دیو و اینجا بمعنی ثانی ہست قولہ چون زرہ دان این تن پر حیف را ؛ نی شمار اشاید دنی صیف را ؛ حیف بفتح ستم و شتا بکسر زمستان و صیف بفتح تابستان و باران تابستانی قولہ یار بد نیکوست بہر صبر را ؛ کہ کشاید صبر کردن صعب را ؛ مربوط است بدو بیت بالا کہ ؛ گرچہ اندر پرورش تن اوست الی آخر ہا یعنے یار بد کہ تن ہست از صعب و دشمن دشمن تر ہست لیکن بحکم آنکہ ہیچ چیز در جہان شر مطلق نیست از انجہت کہ بر شقات بدنی صبر کردہ اید نیکوے نماید چنانچہ میر نور اللہ نوشتہ کہ یار بد یعنے تن اگرچہ یار زشتی ہست و ہمیشہ باعث تصدیع روح ہست اما خالی از نفعے نیست انتہے و ابیات آیندہ منافی ہمین نیست چہ در ابیات آیندہ بیان فایدہ صبر ہست خواہ صبر بر تادی از صحبت غیر جنس بود و خواہ صبر بر جفای دشمنان باشد خواہ بر شقت کسب بود و خواہ صبر از الفت یار بیوفا بود و انچہ شارحی نوشتہ کہ اگرچہ بظاہر تن در پرورش و دوستی مانند مار دست اما در حقیقت از صعب دشمن دشمن تر است زیرا کہ در مرض دوا جوست و در صحت سرکش و بد خو پس یار بد کہ بظاہر دشمن رود جفا جوست یعنے بہتر از دوست چہ صبر بد جفای دشمن دار سبب شرح صدر ست و کشف اسرار انتہے سہو ہست از یار بد دشمن مراد نیست و چگونہ ارادہ کردہ آید کہ اطلاق یار بد بر دشمن درست نمی نماید چہ دشمن را یار نتوانگفت تا اور ا بلفظ بد موصوف دارند و بہر صبر نیکو شمارند غرضکہ اطلاق یار نباشد مگر بر دوست و دشمن ضد اوست قولہ صبر گل با خار اذفر دار دش ؛ اذفر بفتح یکم و سیم بوے تیز خوش و ناخوش قولہ صبر شیر اندر میان فرث و خون ؛ فرث بفتح فا و ثای مثلثہ سرگین کہ در شکنبہ باشد و شکافتن و پارہ پارہ کردن جگر و اکردن خشہ خرما قولہ کرد او را ناعش ابن اللبون ؛ ناعش بکسر عین زندگی بخش و ابن اللبون بچہ شیر خوارہ و ضمیر او راجع بشیر قولہ کرد شان خاص حق و صاحبقران ؛ یعنی صاحب قران در آخر سرخی رجوع بداستان آن کم پیر تحریر یافت قولہ ہر کہ مستوحش بود پر غصہ جان ؛ مستوحش بضم میم و کسر حای مہملہ رمندہ و گریزندہ قولہ صبر اگر کردے ز الف بیوفا الخ الف بکسر دوستی یعنے اگر از الفت یار دغائی کہ بیوفا ست صبر کردی از فراق او قفا نخوردی و در بعضے نسخہ صبر اگر کردی ز الف آن بیوفا ؛ و بحسب این نسخہ بیوفا کنایت از مستوحش بود کہ باحق سبحانہ بیوفا ست یعنی اگر آن بیوفا از دوستی آن دغائے صبر کردے از فراقش قفا نخوردی و در بعضے نسخ ؛ صبر اگر کردے و الف با وفا ؛ و در تغییر این نسخہ میر نور اللہ نوشتہ کہ آن مرد مستوحش از اختلاط و اقران دغا صبر میکرد و الف با صاحب خود فا مینمود از فراق

آن یار دغا قفا نخورد و در بعضی نسخ ؛ صبر اگر کردی و الف آن بیوفا ؛ یعنی اگر آن بیوفا از صحبت دغائی صبر کردی و با حق الفت نمودی و در بعضی نسخ بجای فراق قران واقع شده یعنی قرآن آن دغائی موجب قفا خوردن آن مرد ستوحش نشدی قوله صحبتت چون هست زرده دهی ؛ زرده دهی زر خالص قوله ایمن آید از افول از عتو ؛ افول بضمتین ناپدید شدن و عتو بضمتین از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن و بزرگی بر خود گرفتن و بغایت تاریک شدن و بغایت پیری رسیدن قوله شله از مردان بکف پنهان کند ؛ شله بضم شین معجمه و تشدید لام فرج زنان و آنکه زنان در زمان حیض در فرج نهند و سرگین دان و جای خاشاک و پلیدیها که در کوچها باشد قوله گفت یزدان زان کس مکتوم او ؛ شله سازیم بر خر طوم او ؛ خرطوم بضم یکم و سیم بینی پیل و شراب و مهتر قوم و مراد بینی است اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره ن واقع شده سنسمه علی الخرطوم یعنی زود باشد که علامت کنیم بداغ بر بینی ولید مغیره یعنی عیب او آشکارا گینم که نتواند پوشید قوله تا که بینایان مازان دو دلال ؛ در نیابند از فن او در جوال ؛ دلال بکسر و فتح نازو کرشمه و جوال بضم معروف و نوعی از پوشش درویشانه قوله جان مادر چشم روشن گویدت ؛ فاعل گوید جاهل یعنی دوستی جاهل همچو دوستی مادر ست پس جاهل ترا جان مادر و چشم روشن بگوید چنانکه مادر پسر را گوید یا فاعل گوید مادر که لفظ جان مادر دال بر آنست و شاید که جان فاعل گوید باشد یعنی جان مادر ترا چشم روشن بگوید قوله جز غم و حسرت ازان نفزودیت ؛ یعنی نه فزایدت قوله سر بدر را گوید آن مادر جهار ؛ که ز مکتب بچه ام شد بس نزار ؛ جهار بکسر آشکارا و نزار بکسر ضعیف و لاغر قوله از جز تو گر بدی این بچه ام ؛ مقوله پدر در جواب مادر آن پسر قوله این فشار آن زن بگفتی نیز هم ؛ فشار بضم هذیان و دشنام قوله بین بچه زین مادر و تبای او ؛ تبا بکسر تای مثناة فوقانیه و سکون یای تحتانیه دهای موحده عشوه و انتظار رد و دفع کردن سخن کسی رد کردن مقوله حضرت مولویست قوله اوش تنگی و آخر صد گشاد ؛ گشاد با کاف فارسی مضموم معروف و بعنی فتح و خوشی و رها کردن تیر از شست قوله ما همه لاشیم با چندین تراش ؛ لاش مخفف لاشی یعنی لاشی ایم قوله زین حوالت رغبت افزاید در سجود ؛ لفظ زین اشارت بدو بیت بالا یعنی ازین که طلب و نیکوئی و همه چیز را باو حواله کردم رغبت بیفزاید قوله کاهلی جبر مفرست و خمود ؛ خمود بضم خای معجمه فرو نشستن آتش و گرمی و مردن و بیهوش شدن قوله گشت نامعقول تو بر تو عیان ؛ نامعقول یعنی ذات و اسرار ذات که در ادراک عقل در نمی آید

قال النبی صلعم لیس للماضیین ہم الموت انما الہم حسرة الفوت

یعنی فرمود نبی صلعم که نیست گذشتگان را غم از موت جز این نیست که مر ایشان را ست حسرت فوت وقت قوله نیستش در دو در ریغ و غبن موت ؛ غبن بفتح زیان رساندن کسی را در بیع و شرا قوله قبله کردم من همه عمر از حول ؛ حول بفتحتین کج بین شدن یعنی بیکی را دو دیدن قوله بحر افگندست و بحران تان ؛ بحران بضم باد گرم

وور بعضے فرہنگہا بمعنے باد سموم کہ بر ہر کہ رسد بسوزد مرتوم ساختہ ونیز مرضی ست کہ بر ہر کہ غالب آید اورا روز برا
ضعیف ترساز دواورا بحران نامحمود گویند وخلاف آن بحران محمود باشد ودر صراح است تغییرے کہ بیمار را پیہ
آید ودر حل لغات ست تغییرے کہ حاصل شود بیمار را دفعتہ واحدۃ بجانب صحت ومرض ونیز نفس تب زدہ قو
کف چو دیدی قلزم ایجاد بین ؛ قلزم بضم یکم وسیم دریا وچاہ بسیار آب وبفتح سیم نیز آمدہ ودر عجائب المخلوقات ست
کہ دریائیست کہ از ہند برآید وقلزم شہریست کہ در کنار ان آبادان ست وبآن نام خوانند قولہ باقیت شحی والح
پود نارہ شحم بفتح پیہ قولہ سرمہ جو اللہ اعلم بالسرار ؛ سرار بفتح نہانہا جمع سریرت ست قولہ کہ خلا دبی نشان
وتہی ست ؛ خلا بفتح خالی شدن ودر خلوت شدن وافسوس داشتن ومیانہ زمین وآسمان وبکنایت جای استقا
موجاے خالی را گویند قولہ ذکر آر دفکر را وراہتزاز ؛ اہتزاز بکسر جنبیدن قولہ مرغ جذبہ ناگہان پر در عرش عیش
بضم عین مہملہ آشیانہ مرغ قولہ چون بدیدی صبح شمع انگہ بکش ؛ صبح عبارت از جذبہ وشمع کنایہ از ذکر وفکر کہ در سابق مذکور ست

رجوع بقصہ آن صوفی وقاضی

قولہ گفت صوفی در قصاص یک قفا ؛ سر نشاید باد دادن از عمی ؛ قصاص بکسر کشندہ را بعوض باز کشتن
وعمی بفتح وبالف مقصورہ کور شدن وپوشیدن ونادان شدن وکوری قولہ او بیک مشتم بریز دچون رصاص
رصاص بفتح وکسر ارریز قولہ خیمہ ویرانست بشکستہ وتند ؛ رند بفتح یکم وکسر وفتح دوم مخ قولہ ما من ست از قید دیو
وقیلاش ؛ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ قیلہ بالکسر بمعنے قیلولہ ومراد جای قرار انتہے ومیر نور اللہ نوشتہ کہ در کتب لغت
قیلہ بمعنے قیلولہ نیامدہ است بلکہ قیل بمعنے قیلولہ وقول آمدہ ودرین مقام بر تقدیر زیادہ بودن ہاے مخفی ہمین معنے
مناسب استیعنی از فسون وفریب او انتہے اقول نماند کہ تقریر میر دلپذیر ست قولہ ہست او مقراض اتحاد وجدال
احقاد بفتح جمع حقد کہ بکسر کینہ باشد قولہ فتنہا ساکن کند قانون او ؛ قانون اصل ہر چیز درسم دقاعدہ قدیم و
نوعی از مزامیر قولہ از قسم راضی نگردد آگہیش ؛ قسم بفتح یکم وسکون دوم بخش کردن وبفتحتین سوگند واینجا بسکون
دوم ست لیکن بجہت ضرورت حرکت یافتہ ومعنیش ہمانست کہ میر نور اللہ نوشتہ کہ در صورت فقدان میزان
شعور وآگاہی او در کارہای دنیا بریں مے آرد کہ ہر چند زیادہ بر حق باو بدہی راضی نشود وآنچہ محمد رضا نوشتہ
کہ اگر ترازو نباشد وخصم را از قسمت زیادہ دادہ شود باوجود اطلاع وآگاہی بریں معنی کہ زیادہ از قسمت یافتہ آن
خصم راضی نگردد انتہے غلط فاش ست چہ عدم رضا باوجود اطلاع بر زیادت از یکسو وجود نگیرد وآنچہ شارح دیگر
نوشتہ کہ قسم بفتح اول وکسر دوم جمع قسمت یعنی بے ترازو اگر خصم را بیش از حصہ خود دہی باوجود آگاہی بافزونے
راضی نشود انتہے باغوای محمد رضا گمراہ شدہ است ودر خواندن لفظ قسم بکسر دوم غلطی دیگر بکار بردہ قولہ از غبار
ار پاک داری کلہ را ؛ از کلہ دہن مراد است وآز غبار لقمہ حرام کہ موجب تاریکی دل ست قولہ آنچہ فرمودہ ست

کلا والشفق ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ عم در سورۂ اذا السماء انشقت واقع شدہ فلا اقسم بالشفق واللیل وما وسق یعنے پس سوگند میخورم بشفق وآن حمرتی ہست کہ بعد از غروب آفتاب دیدہ میشود وحضرت مولوی رض از شفق جسم مبارک حضرت رسالت پناہ صلعم مراد داشتہ اند باعتبار آنکہ جسم مغرب آفتاب روح ہست یا آنکہ طلے واثرے است ازان باید دانست کہ عبارت قرآن کلا والشفق نیست پس انچہ حضرت مولوی رض فرمودہ اند نقل بالمعنے است چنانچہ میر نور اللہ نوشتہ کہ عبارت کلا والشفق در نظم قرآن نیست اما چون قسم بشفق واقع شدہ کہ فلا اقسم بالشفق وجائے دیگر کلا والقمر آمدہ از عالم نقل بمعنی صورت قسم شفق را بدین عبارت ادا کردند چنانچہ داب عالی آنحضرت ہست انتہے قولہ مور بردانہ چیرا لرزان بدی ؛ گر ازان یکدانہ خرمن دان بدی ؛ مربوط ہست بہ بیت بالا کہ ہمہ جزو ہا بر حالت کلہا گواہ ؛ یعنے شخص اگر بہ بالت جسم کہ مثل دانہ جزو خرمن ذات مطلق ہست کل وی را در یافتی بر فوت جسم مثل مور کہ بر فوت دانہ میلرزد لرزان نبودی قولہ اندک اندک عذر میخواہ از عقوق عقوق بضمتین نافرمانی کردن کسے را کہ حق او گزاردن واجب باشد یعنے مادر وپدر واستاد ومراد نافرمانے حق ہست سبحانہ قولہ تا بیکبارت نگیرد محتسب ؛ آب خود در دوشن کن اکنون یا معب ؛ محتسب بضم اول وکسر سیم نہی منکر کنندہ یعنے آب جان خود کہ در شیشہ بدن بسبب کدورت عصیان مکدر شدہ است وموجب مستی غفلت وسبب گرفتاری تو در قید محتسب گردیدہ روشن وصاف کن وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ آب بچند معنی آمدہ اینجا بمعنے کشت مناسب ای مزرعہ اعمال را بر دوست ظاہر کن انتہے بالفظ محتسب ولفظ روشن مناسب نیست ونیز ظاہر کردن اعمال موجب خلاص نمیتواند شد

رفتن صوفی بسیلان رشن

قولہ بر تو تاوان نیست باشد آن خیارہ ؛ تاوان غرامت یعنی بدل چیزے کہ تلف کردہ باشد وخیارہ بکسر خای معجمہ وتای تحتانیہ برگزیدہ قولہ نیست بر قاضی ضمان کونیست خورد ؛ ضمان تاوان ودپذرفتن قولہ آئینہ ہر مستحق وقتے مستحق بضم اول وکسر چہارم استحقاق دارندہ وبفتح چہارم استحقاق داشتہ شدہ وایجا اول بکسر چہارم ہست وثانی بفتح آن قولہ نی برائے عرض خشم ودخل خود ؛ عرض بفتح یکم وسکون دوم اسباب خانہ ورخت ومیش آوردن ومیش آمدن وبکسر تن وناموس وایجا بالفتح ہست یعنی میش آوردن وشارحی بکسر خواندہ یعنے ناموس ودخل بفتح وسکون درآمدن چیزے معطوف ہست بر عرض یا بر خشم قولہ چون برای حق ورونہ آجلہ ہست ؛ اجل واجلہ بدو کسر جیم آخرت قولہ گر خطائی شد دیت بر عاقلہ ہست ؛ دیت بکسر ویای تحتانیہ خونبہا دعاقلہ قوم ومہتر سلسلہ نسبی آنست کہ اگر قتل بخطا واقع شود دیت بر عاقلہ ہست قولہ ما رمیت اذ رمیت الخ ؛ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ قال الملا در سورۂ انفال واقع شدہ ما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی یعنے نہ انداختی تو ای محمد چون انداختی لیکن

که اندر آتش تو تیز را لیکن خدا انداخت تیز را قوله ہر دکانی راست سودای دگر ۵ مثنوی دکان فقر است ای پسر ۵
چون در ابیات سابقه دو مسئله فقهی بیان فرمودند و ہر مسئله را بر مذاق توحید ارشاد نمودند چه در مسئله اول فرمودند
که ۵ عاقلاند کیست دانی ہست حق ۵ الخ و در مسئله دوم فرمودند که ۵ چون شدی بیخود ہر انچه تو کنی ۵ الخ در اینجا میفرمایند
که مثنوی دوکان فقر است مسئله ہر علمی که درین کتاب مذکور شود آنرا بر مذاق توحید باید آورد و قوله پیش قزاز ان
قزاد کن بود ۵ قزاز بفتح و تشدید ابریشم فروش و قز بفتح و تشدید ابریشم و اد کن بفتح خاکستر رنگ مشتق از دکنت که بضم
یعنی رنگ که ابیاہی زند قوله ہمچنان دان کالغرانیق العلی ۵ غرانیق بفتح غین بمعنی جمع غرنوق و غرنیق که ہر دو بمعنی
بت وجوان خوش شکل باشد و غرنوق بکسر غین است و قیل بضم غین و فتح نون و غرنیق بکسر غین و فتح نون و یا جمع
غرنیق بضم غین که نوعی از مرغان آبی ست آورده اند که چون سوره والنجم نازل شد سید انام علیه الصلوة والسلام
آنرا در مسجد الحرام در مجمع قریش میخواند و در میان آیات توقف مے فرمود تا مردم تلقی نموده یاد گیرند پس بطریق مذکور
بعد از تلاوت آیه افرایتم اللات والعزی ومنات الثالثة الاخری متوقف شد شیطان دران میان مجال یافته
بگوش مشرکان رسانید که تلک الغرانیق العلی وان شفاعتهن لترجی یعنی این بتان بزرگ قوم یا مرغان بلند
پرواز اند و بدرستیکه شفاعت ایشان امید داشته میشود کفار را باستماع این کلمات خوشدل شدند که آنحضرت صلعم
بتان ایشان را ستایش کرده چون در آخر سوره که آنحضرت با مومنان سجده کردند اہل شرک نیز اتفاق نمودند
چنانکه ہیچکس از مومن و کافر در مسجد نماند که سجده نکرد و جبرئیل علیه السلام فرود آمده صورت حال بعرض آنحضرت
رسانید خاطر مبارک از بعضی اندوہناک شد حق تعالے بجهت تسلی خاطر عاطر سرور کائنات این آیه فرستاد

که ما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان فی امنیته فینسخ الله ما یلقی الشیطان
ثم یحکم الله آیاته والله علیم حکیم و این آیه در سیپاره اقترب در سوره حج واقع شده یعنی ونه فرستادیم پیش از تو ہیچ
رسولی و نه نبئی مگر که چون تلاوت کرد بیفگند شیطان نزدیک تلاوت او انچه خواست چنانچه بوقت تلاوت پیغمبر
شیطانی که او را ابیض گویند بهنجار آواز آنحضرت این کلمات برخواند و جمعی گمان برند که تلاوت پیغمبر علیه السلام است
پس زایل و باطل گرداند خدا تعالے انچه در افگنده باشد شیطان از کلمات کفر بعد ازان ثابت کند حق تعالے
آیتهای خود را که پیغمبر میخواند و خدا تعالے داناست باحوال مردمان حکم کننده است بحق ایشان آمانزد محققین این
قصه مردود است و بعضی میگویند که از وضع زنادقه است و حضرت مولوی رض بنا بر روایت مشهور که تفاسیر
بدان ناطق است ایراد فرموده اند و حاصل این بیت و بیت آینده آنکه محمد رضا نوشته که مثنوی دوکان وحدت است
و انچه غیر وحدت بصورت حکایات و امثال مذکور شده از قسم غرانیق العلی بجهت ترغیب عوام است که منکران نیز
با موحدان در خواندن این کتاب رفاقت کنند قوله بعد ازین حرفی ست پیچ پیچ و دور باسلیمان باش و دیوان را

یعنی گر شتن لفظ غرانیق الخ تا آخر بر زبان اسرار بیان رسول الله صلعم متضمن سری است که راه وصول
آن بر پانچ است و از عقل دور خود با درک آن سر مسرور باید بود و آنرا موجب حضور حق باید ساخت و منکر انرا
باید آن در شورش و انکار نباید انداخت و فقیر بحث خاطر طالبان اسرار باجمال اظهار مینماید و باین یک بیت
باب مغلق را میکشاید پس بشنو که حافظ شیراز صاحب رازی فرماید که بیت در طریقت هر چه پیش سالک آید
بست بر صراط مستقیم ست دل کسے گمراه نیست و اگر در بنجا آن سر مدرک تو نشد پس کمصرع امیر خسرو دهلوی
که کلمه مخزن اسرار است بران مے افزاید که مصرع هر قوم راست راهی دینی و قبله گاهی و اگر در بنجا هم ادراک
نکردی پس مفصل گفته میشود که خبر از شفاعت بتان نظر بتوحید وجودی و صراط ایجادی است پس حق سبحانه در
صور اصنام بر کفار تجلی کرده است و ایشان را بکمال عین ثابته ایشان رسانیده و بقرب خود مشرف ساخته چنانچه
ایشان گفتند که هولا شفعاؤنا عند الله یقربونا الی الله زلفی مصرع درخانه اگر کس است یکحرف بس است،

هم در تقریر قصه صوفی و قاضی

قوله گفت قاضی ثبت العرش الخ پسر و الخ مثل مشهور است که ثبت العرش اولا ثم انقش یعنی ثابت کن تخت را
اول بعد ازان نقش کن قوله این خیالی گشته است اندر مقام بمقام بفتح بیاری قوله شرع بهر زندگان و اعتیاست
اعتیا بروزن اصدقا سرکشان و این بیت مقوله قاضی است یعنی سیاسات شرعیه بهر زندگان و سرکشان قوله
آن گروهے که فقیرے بے برانداز الخ ازینجا مقوله حضرت مولوی است یعنی چون تکالیف شرعیه براحیاست گروه فقرا
در حال سکر و فنا از تکالیف شرعیه معذور اند قوله همچو جرجیس اندهریک در سزا جرجیس هردو جیم مکسور نام
پیغمبر بست علیه السلام و سزا بالفتح پنهانها جمع سر بریت قوله والله از عشق وجود جان پرست الخ معنے این بیت
یا آن بود که شارحی نوشته که از عشقے که جان پرست را بر وجود بی بود و بقای مستعار است عشق مقتول حق بر قتل دوم
یعنی فنا بعد الفنا بیشتر است انتهی یا معنے آن بود که محمد رضا نوشته که ازین عشق و محبت که وجود عنصری را باجاست
عشق مقتول حق بر قتل بیشتر است آرزو میکنند که چنانچه او را یکبار کشته اند بار دیگر بکشند انتهی لیکن تقریر شارح مذکور مناسب تر
است کما لا یخفی علی من لہ فہم مناسبته الکلام قوله این بصورت گر نه در گورست پست گور ها در دو دمانش آمده ست دودمان
قبیله یعنی این اگرچه بصورت در گور نیست لیکن بمعنی در گورست چرا که این ازان دودمان است که در گور در آمده اند یعنی این
از دودمان مردگانست چرا که نشان مرگ در وی عیانست یا معنی مصرع ثانی آن بود که این ازان دودمان است که در
گور در آمده اند یعنی از دودمان آن مریضان است که در گور در آمده اند یعنی این در مرض بحدی رسیده است که هر که باین حد
رسیده جز چشیدن شربت موت چاره ندید پس در مصرع ثانی لفظ در بمعنی مقدم است بر گورها پس گور ظرف باشد و دودمان
مظروف و اگر لفظ در را بر مقام خود دارند دودمان را ظرف و گور را مظروف شمارند چنانچه ظاهر مصرع و سوق بیت ثانی مقتضی همین است

نیز میشاید و در نیصورت معنی آن بود که این اگرچه در گور نیست لیکن بحسب معنی در گور ست بلکه گور در روست زیرا که این از دودمان آن مردگان ست که گورها در ایشان ست و بودن گور در مردگان عبارت از خاک شدن بدن و سرایا گور گشتن یا معنی مصرع ثانی آن بود که این از دودمان آن مریضان ست که گور در ایشان آمده است یعنی خاک شده اند یعنی این در مرض بحدی ست که هر که باین حد رسیده است خاک گردیده است و انچه محمد رضا نوشته که در خاندان آدمی زاد چندین گور کنده میشود تا بمرتبه آدمیت میرسد از لطفه علقه و از علقه مضغه و از مضغه جنین و از جنین طفل و از طفل جوان و از جوان پیر شد پس از هر مرتبه که در گذشت نام و نشان آنمرتبه بر و نماند و در معنی آن مرتبه فوت شد و در مرتبه دیگر مدفون گردید و برهمین قیاس ست مرتبه جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی و ما فوق آن پس چنانچه فوت انیمرتبها را کوری نمود از نیست همچنین فوت آن بیمار سیلی زن ثابت ست چه شد که کور او محسوس نیست انتهی تعسف کمالا یخفی **قوله** بس بدیدی مرده اندر گور تو ؛ گور در مرده ببین ای گور تو یعنی تو که بسیار مردها را در گور دیده اینجا هم مرده را در گور ببین یا بگو که تو که بسیار جا مردها را در گور دیده اینجا گور را در مرده ببین مطابق هر دو تقریر بیت بالا **قوله** نفخ در روی باقی آمد تا آب ؛ آب بفتح و مد باز گشت **قوله** این همه زین ست و آنسر جمله شین ؛ زین بفتح آراستن و آرایش و خوبی و تاج خروس و شین بفتح عیب و گدائی و زشتی **قوله** هین برآ از قعر چه بالای صرح ؛ صرح بفتح صاد و مهمله کوشک و هر جائی که بلند باشد **قوله** نیستش بر خر نشاندن مجتهد ؛ مجتهد بضم اول و کسر چهارم اجتهاد کننده و بفتح چهارم اجتهاد کرده شده و اینجا یا بفتح چهارم است یعنی او را بر خر نشاندن مجتهد نیست یعنی اجتهاد در خصت آن نمیدهد یا بکسر چهارم باشد یعنی ای مجتهد او را بر خر نشاندن جائز نیست **قوله** سیلیم زد بی قصاص و بی تسوه ؛ قصاص کشنده را بعوض کشتن و جراحت کردن بعوض جراحت و تسوه بفتح مقدار چهار جو مراد اندک بدلست یعنی روا داری که او مرا سیلی زند و بعوض آن سیلی او را سیلی یا ضربی سهل تر از ان زنی یا مراد اندک زر باشد یعنی روا داری که بی عوض سیلی و بی دادن اندک زر سیلی زند و حکم کردن قاضی بدادن سه درم بصوفی مقتضی وجه دوم ست **قوله** کی روا باشد که هر خرس قلاش ؛ خرس بکسر خای معجمه و سکون رای مهمله جانوریست سیاه دشتی درنده در غایت شهرت و قلاش بفتح و تشدید لام مجرد و لوند و بی نام و ننگ و اینجا بحسب ضرورت تخفیف یافته **قوله** سه درم باید ترا بهر رغیف ؛ رغیف بفتح نان گرده و نان تنک **قوله** سیلی آورد قاضی را فراز ؛ فراز با اول مفتوح بمعنی نشیب و بمعنی بلند و زیر و بالا کشاده و پهن و بمعنی بسته و بمعنی قریب و نزدیک و بمعنی پیش و بمعنی فروز و بمعنی سرکش و اینجا بمعنی نشیب است و فاعل آوردن سیلی و قاضی مفعول **قوله** من شوم آزاد بی خرخاش و سم ؛ خرخاش در فرهنگها که حاضر بود ندیافته نشد لیکن در فرهنگ جهانگیری خرخشه را نوشته است که بهر دو خای مفتوح و شین منقوطه خصومت و مجادله بیجا و بموقع بود انتهی و غالب که خرخاش بمعنی خرخشه باشد و سم داغ کردن و نشان کردن و در بعضی نسخ بجای وسم وصم واقع شده بصاد مهمله که بفتح اول و

سکون صاد یعنی عیب وعار ومعیوب کردن وشکستن باشد

تیرہ شدن قاضی از سیلی رنجور

قولہ گشت قاضی تیرہ صوفی گفت ہی ؛ تیرہ بفتح تای منقوطہ یعنے تاریک وآزاتار وتارہ نیز گویند ومیر نور اللہ قولہ که انچہ در بعضی نسخ بطای مطبقہ آمدہ نیز درست است یقال فلان فی طیر وطیر ورة ای فی طیش وحل طیرہ بر قاضی یا حمل اشتقاق است کہ مصدر بمعنی مفعول باید داشت یا بحذف مضاف یعنی ذو طیرہ یا از قبیل رجل عدل قولہ حکم تو عدل است لاشک نیست غی ؛ غی بفتح وتشدید گمراہی قولہ انچہ پسندی بخود ای شیخ ذین ؛ چون پسندی بر برادر را ہمین ؛ اشارت است بحدیث شریف لایومن احدکم حتی یحب لاخیہ مایحب لنفسہ یعنی ایمان نمی آرد یکی از شما ای مومن کامل نمیباشد تا آنکہ دوست دارد وبخواہد برائے برادر مومن از خیر وبرکت ودرجات ومقامات انچہ دوست میدارد وبخواہد برائے ذات خویش از خیر دردنیا وآخرت قولہ من حفر بیرا لاخیہ فقد وقع فیہ یعنے کسے کہ کند چاہ برائے برادر خود در راہ پس تحقیق افتاد آن کس دران چاہ

جواب قاضی صوفی را

قولہ خوشدلم در باطن از حکم زبر ؛ زبر بضمتین لوح محفوظ واعمال نامہا وکتابہا وآہن پارہا قولہ سال قحط از آفتاب خیرہ خند ؛ از نجا تا آخر سرخی مقولہ حضرت مولویست قولہ زامر حق وابلکو اکثیرا فخوانده ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ واعلموا در سورہ توبہ واقع شدہ فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا یعنے پس گو کہ بخندند اندکے دیگر بنید بسیارے قولہ گر فروباری تو بچون شمع ومع ؛ دمع بفتح اشک قولہ ذوق خندہ دیدہ ای خیرہ خند ؛ خیرہ بوزن تیرہ بیہودہ وبیبارہ شگفت وضعیف وشوخ وبیباک وسرکش ودرماندہ ومتحیر وہرزہ گوی قولہ پس جہنم خوشتر آید از جنان ؛ جنان بکسر جمع جنت کہ بہشت وبوستان باشد وبفتح دل قولہ خندہا در گریہا آمد کیتم ؛ گنج درویرانہا جواے سلیم ؛ کیتم بوزن کریم پوشیدہ وسلیم بفتح سلامت ورہیدہ ودرست ومار گزیدہ قولہ باز گونہ نعل در رہ تا رباط ؛ رباط بفتح جاے فرود آمدن مسافران وخانہ وپل بند آب قولہ امر ہم شوری بخوان اندر صحف ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ الیہ یرد در سورہ شوری واقع شدہ والذین استجابوا لربہم واقاموا الصلوۃ وامرہم شوری بینہم یعنی ثواب خدا تعالے را بہتر است از متاع دنیا مر آنکسانے را کہ اجابت کردند پروردگار خود را بایمان وطاعت وبرپا داشتند نماز را وامر ایشان بر شورت است میان ایشان ومراد انصار اند حضرت پیغمبر ایشان را بایمان خواندند فی الحال بطوع ورغبت قبول نمودند قولہ یار را باش وکوش از نازاف ؛ اف بضم این لفظ بکسے گویند کہ از دنگدلی وسرگردان شوند واو را عیب واہانت کنند قولہ گفت پیغمبر کہ در بحر ہموم ؛ در ولالت دان تو یاران را بنجوم ہموم بضمتین جمع ہم کہ بمعنے قصد واندوہ باشد واینجا بمعنے قصد است ودر نجا اشارت است بحدیث شریف اصحابی کالنجوم بایہم

اقتدیم اهتدیم یعنی یاران من همچو ستارگانند بهر کدامین از ایشان که پیروی کنید راه یابید قوله این نخواندی کالکلام مستهام فی شجون جرة جر الکلام مستهام بضم در دمند بیچاره و سرگشته و شجون بشین معجمه و جیم مضمومتین جمع شجن که بفتحتین بمعنی حاجت و اندوه است و بفتح اول و سکون دوم باز داشتن حاجت کسی را از کار و راه و وادی بسیار درخت و لفظ جر فعل است و ضمیر منصوب منفصل راجع بکلام اول و جر دوم مفعول مطلق است برای تاکید و کلام مودو فاعل که بحجت ضرورت شعری موخر از مفعول واقع شده و تقدیر کلام چنین است که الکلام فی شجون جر الکلام جرا یعنی کلام کردن در وقت حاجتها میکشد آن کلام را کلام کشیدنی پس کلام مبتدا و فی شجون ظرف متعلق بمبتدا و جمله خبر مبتدا و اگر فاعل فعل کلام دوم را نگوئیم بلکه لفظ جر را که مفعول مطلق قرار داده ایم فاعل دانیم مضاف بکلام از قبیل اضافت مصدر بسوی فاعل نیز مے شاید و شیخ عبد اللطیف نوشته که شجون جمع شجن بمعنی رگ و بیخ درهم شده یعنی ای حیران کلام در بیخ و رگها مخفی است میکشد آن کلام را کشیدن کلام انتهی و تقریر محمد رضا هم مثل انیست و در بعضی نسخ شجون بجای مهمله واقع شده و شارحی نظر باین نسخه نوشته که شجون بضمتین و حای مهمله و بفتح و بعجز راندن و پر کردن ظرف کشتی و قوی و بزرگ شدن و بے نیاز شدن آمو برده از ما در الے آخر تقریره و ترکیب عبارت در تقریرش بعینه آن ترکیب است که در تقریر اول فقیر است که در نسخ اولی شنیدی قوله هین مشو شارع دران حرف رشد، رشد بضم و سکون برده شدن و لفتحتین لغة فیه و اینجا بفتحتین است و مراد برده شده قوله زانکه ینطق رسول بالهوی، اشارتست بآیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره نجم واقع شده و ما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی یعنے و سخن نمیگوید محمد از هوای نفس خود نیست انچه بدان ناطق میشود مگر وحی که فرود آورده میشود باد قوله خویشتن را ساز منطیقے ز حال، منطیق بکسر صیغه مبالغه است یعنی نیک سخنگوی یعنی در وقت نطق و بیان قال تو باید که از سر حال و ذوق باشد یعنی اگر سخن از توحید ذات گوئی بی حالت حضور و مشاهده از راه تقلید و علم نگو و اگر سخن از اسرار حقایق گوئی بی ذوق و وجدان از راه تقلید و گمان بر زبان میار قوله تا نگردی همچو من سخره مقال، سخره بضم زبون و زیر دست و کار سخره کردن و اینجا بمعنے اول است و مقال بفتح مصدر میمی و ظرف اینجا بمعنی مصدر است یعنی تا چنانکه من سخره مقال صرف نگشته ام همچنین تو سخره مقال صرف نشوی در اینجا سخرگی مقال از خود نفی فرموده اند نه آنکه برای خود اثبات سخرگی مے فرمایند و مخاطب را ازان احتراز ارشاد مینمایند فلا تغفل

سوال کردن صوفی از قاضی

سوال صوفی مربوط است بابیت بالا که گفت قاضی واجب آمد مان رضا، الخ چنانچه محمد رضا نوشته که چون قاضی در ابتدا گفت که قضا و جفا از قضاست و رضا بالقضا واجب صوفی را راه سوال پیدا شد که هر گاه سر رشته کار در دست قضاست اختلافات امور و تفاوت در حسن و قبح اشیا و حق و باطل و کفر و اسلام از چه باشد

انتهی وحاصل سوال آنکه اگر موجودات مظهر ذات واحد وعین آن ذات بودی اختلافات وتضاد در اشیاء روی نمودی وچون تضاد و اختلافات در ایشان ثابت است باید که عین ذات واحد نباشند بلکه غیر آن ذات باشند ونیز اگر اشیاء مظهر آن ذات بودی تغیر وتبدل در ایشان راه نیافتی زیرا که آن ذات منزه از تغیر وتبدل است وچون ایشان متغیر و متبدل اند غیر آن ذات باشند **قوله** چون زیک سرمه هست ناظر را کحل ؛ از چه آمد راست بینی دحول ؛ کحل مفتتین سرمه گین چشم شدن وبضم سرمه وایجا بالفتحتین هست وحول الفتحتین گردیدن شدن **قوله** چون خدا فرموده راه را من ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سوره عنکبوت در سیپاره اتل ما اوحی واقع شده لنهدینهم سبلنا یعنی هر آینه راه نمائیم ایشان را براه خود پس راهبر را بخود منسوب ساخت **قوله** این خفیر از چیست وان یک راهزن ؛ خفیر بفتح خای معجمه فریادرسنده ورهاننده وقاصد وبدرقه ورهبر **قوله** از یک اشکم چون رسد جبر وسفیه ؛ الخ جبر بفتح دانشمند وسفیه بفتح بی خرد یعنی چون بحکم الولد سر ابیه ثابت شد که پسر نباشد مگر براه اصاف پدر پس باید دو پسر مختلف الاوصاف بوجود نیایند ودر اینجا تشبیه حق است به پدر وتمثیل آثار مختلفه او بهر دو پسر **قوله** وحدتی که دید با چندین هزار ؛ صد هزاران جنبش از عین قرار ؛ یعنی وحدت در عین کثرت وجنبش از عین قرار یعنی حصول تغیر وتبدل از ذات که منزه از تغیر وتبدل است در نظر عقل محال است پس باید که موجودات متکثره غیر ذات باشند نه مظهر ذات واحد وعین وی

جواب گفتن قاضی صوفی را

حاصل جواب آنکه حصول تغیر وتبدل از ذات منزه از تغیر مثل حصول بیقراری عاشقان ست از قرار معشوق و مثل حصول کثرت وتغیر کف ست از دریا که منزه از کثرت وتغیر ست پس لازم نیاید که اشیا غیر وی باشند بلکه گوئیم که غیریت هر شیا مستلزم محال است چه اگر اشیا غیر او باشند پس یا ضد او باشند ودر صورت لازم می آید که در مرتبه ظهور وبطون باوی جمع شوند والضدان لا یجتمعان ویا ند ومثل او باشند وایجاد شی مرند ومثل را از جمله محالات ست وتفصیل این جواب در تفسیر ابیات معلوم خواهد شد **قوله** گفت قاضی صوفیا خیره مشو ؛ خیره چنانچه عنقریب گذشت بچند معنی آمده است اینجا بمعنی متحیر است **قوله** این ببین وحال آن را اینک دان ؛ ورنه بینی حال را اینک بخوان ؛ این اشارت بمثال وآن بممثل بخلاف لفظ این در مصرع ثانی بیت بالا که آن اشارت ست بوحدت در عین کثرت وجنبش از عین قرار یعنی این مثال را ببین وحال آن ممثل را اینک در یاب واگر حال ممثل را نه دریابی وکیفیت وحدت در عین کثرت وحصول تغیر از غیر متغیر معلوم تو نشود مثال را اینک بخوان یعنی با معان نظر ملاحظه کن تا کیفیت آن بر تو جلوه گر شود وحقیت آن بر تو ظاهر گردد **قوله** ضد وندش نیست در ذات وعمل ؛ زان بپوشیدند هستیها حلل ؛ الی الابیات الثلث ضد بکسر نا همتا وند بکسر همتا مانند وحلل بضم یکم وفتح دوم بردهای یمانی وحلهای بهشت جمع حله یعنی چون حق را سبحانه که وجود وهستی ست ضدی ومثلی در ذات وصفات وافعال نیست ازان سبب اشیا بظهور آمده اند اگر

اینها ضداو می بودند هرگز روی ظهور نمی دیدند زیرا که ضد ضد را نمیگذارد که باوی جمع شود که الضدان لا یجتمعان پس اگر اشیا ضد او باشند اجتماع ضدین لازم آید چه او سبحانه ظاهر است و باطن و اشیا نیز ظاهر اند و باطن پس باید که در صفت ظهور و بطون باوی جمع شوند از نیجاست که صفت ظهور و بطون را در خود حصر کرد و فرمود که هو الظاهر و الباطن یا یعنی بیت ثانی آن بود که اگر اینها ضد او می بودند او ایشان را از عدم بوجود نمی آورد که ضد را از ضد نفرت و گریز است و همچنین اگر اینها مثل او می بودند موجود نمیشدند زیرا که شی مر مثل خود را موجود نمیتواند کرد و چرا که ممکن نیست که مخلوق خالق شود و اگر در دیگر صفات مانند وی شود پس در صفت تقدم و عدم احتیاج هرگز دعوی برابری نتواند کرد بلکه در هیچ صفت مانند نتواند شد زیرا که صفات خالق همه قدیم اند و مخلوق هر صفت که دارد حادث باشد پس در هیچ صفت مانند نشود پس نفی مثل متضمن نفی مثال باشد اگر گوئی که از نفی ضدیت و مثلیت لازم نمی آید که اشیا غیر او نباشند و مقصود جواب نفی غیریت و اثبات عینیت است گوئیم که احد الامرین لازم غیریت حقیقی است زیرا که هرگاه با وجود عدم مغائرت حقیقی میان حرارت و برودت ضدیت جایز بود پس بر تقدیر مغایرت حقیقی میان دو شی ضدیت لازم باشد نمی بینی که چون میان وجود و عدم مغایرت حقیقی است عدم ضد وجود است و همچنین مثلیت نمی بینی که با وجود عدم تغایر حقیقی میان دو تعین زید مثلیت جائز است پس بر تقدیر تغایر حقیقی احد الامرین لازم باشد پس نفی امرین مستلزم باشد نفی غیریت را اگر کسی گوید که نفی امرین مستلزم نفی غیریت نیست زیرا که در اثبات ضد و مثل امری ثالث هست که در بعضی صفات مانند بود و آنرا مثال گویند پس جایز است که غیر باشد و ضد و مثل نبود بلکه مثال بود گفته شود که چون نفی مثال داخل نفی مثل است چنانچه بالا آگاه ساخته ایم ازین سبب آنرا متعرض نشده

قوله چونکه دو مثل آمد ای متقی ؛ این چه اولتر از ان در خالقی و این بیت بر تقدیر فرض ستا یعنی بر تقدیر فرض آنکه مثل مر مثل خود را موجود تواند کرد گفته شود که اگر مخلوقات مثل خالق باشند لازم آید جواز مخلوقیت خالق چه هرگاه که خلق و حق در ذات و صفات مثل یکدیگر باشند خالقیت هر یک جایز باشد و حق در خالقیت اولتر از خلق نبود تعالی الله عن ذلک

قوله بر شمار برگ بستان ضدوند ؛ چون کفی بر بحر بی نداست و ضد یعنی خلائق بیشمار مثل برگ بستان که با یکدیگر بسبب تعینات متضاده و متوافقه اضداد و انداد گشته اند بحر کف اند بر بحری که ضد و ند ندارد و چرا که بحسب حقیقت و جود هم عین وجود اند و هم عین یکدیگر و مغایرت ایشان مر وجود را و مر یکدیگر را نیست مگر اعتباری چنانکه کف بحسب حقیقت عین بحر است پس لفظ بحر مضاف باشد نه موقوف قوله کمترین بعبت او جان تست ؛ بعبت بضم باء یچه که دختران بآن بازی کنند و مراد تعین و صورت است قوله پس چنان بحری که دو هر قطره زان ؛ زین سبب نامی تر آمد عقل و جان ؛ ناشی یکبر شین پیدا شونده یعنی چنان بحری که عقلها و جانها که در هر قطره آن بحر پیدا شده اند از ابدان بیشتر اند و همه بچون یعنی چنان بحری که پیدا کننده بچونهای بسیار است در مضیق چند و چون کی گنجد و آنچه

محمد رضا و شارح دیگر بفتح شین خوانده اند یعنی لاشی سهو است قوله کی نگنجد در ضیق چند و چون و بضیق بفتح جای تنگ قوله عقل کل آنجاست از لا یعلمون و عقل روح کلی است که آنرا عقل اول و قلم اعلی و روح محمدی نیز خوانند و عقل کل از لا یعلمون از آنست که عقل کل ادراک تواند کرد مگر بحسب آنچه در وی است از مجردات و معانی و اما از دراک وی تعالی بحسب ظهور در اجسام خبر ندارد و آنچه محمد رضا نوشته که قاضی بصوفی میگوید که عقل جاهل است بتبعیت او اختیار کن که ترا چون و چرا نماند دو ابیات آینده ثبت جهل عقل است و مؤید منع متابعت آن انتهی سهو است نه معنی این بیت فهمیده و نه معنی ابیات آینده چنانکه خواهی دریافت قوله بوی بردی هیچ زان بحر معاد و معاد بفتح جای بازگشت قوله عقل گوید کاین نه آن حیرت سزاست تا که سزا گستاخ تر از ناسزاست و درین بیت و ابیات آینده ارشاد است که حق را سبحانه در هر چیز ظهوری و تجلی است و او را بحسب آن تجلی علمی و معرفتی است که غیر وی ازان خبر ندارد و در مجردات او را تجلی است که اجسام ازان بی نصیب اند و در اجسام او را ظهور است که مجردات ازان بی بهره اند و همچنین دیگر مظاهر پس ناچار آفتاب را در خدمت ذره کمر باید بست و مصطفی را صلعم از مسکینان دعا باید جست و آنچه محمد رضا نوشته که قاضی بیان آن میکند که اینچنین حیرت مذموم را عقل محمود پندارد و درین حیرت انبیا را با خود شریک گرداند و گوید که در معرفت آلهی سزا و ناسزا برابر است قوی عرض احتیاج میکند بپیش ضعیف و دعا خواستن پیغمبر خدا را برای اینست عاجز کند انتهی غلط است چه مقصود عقل بیان عجز است از معرفت حق نه پنداشتن حیرت مذموم را محمود و شریک داشتن خود را با انبیا درین حیرت قوله این ترا باور نیاید مصطفی را چون ز مسکینان همی جوید دعا ازین بیت میتواند که مقوله قاضی بود خطاب بصوفی و لفظ این اشارت بیاری خواستن عقل از جسم یا بقول عقل که در رد و بیت بالا بیان شد و میتواند که مقوله عقل باشد و درین صورت لفظ این اشارت بقول عقل باشد لیکن بیت آینده که پا تو قیاسیت خواهم گفت هان پ ا لخ مرجح احتمال اول است قوله گر بگوئی ازپی تعلیم بود بعین تجهیل از چه رو تفهیم بود تجهیل نسبت بجهل کردن اما اینجا بمعنی جاهل گردانیدن است و تفهیم فهمانیدن یعنی اگر بگوئی که دعا خواستن مصطفی صلعم از مسکینان نه برای نفع خود بود که کاملان و مقربان را از ناقصان و دوران نفع دنیا و آخرت بدعا جستن معنی ندارد بلکه تعلیم امت بوده است تا بر کمال و قرب خود نظر داشته و همه کس را اگرچه از ناقصان و دوران باشد بهتر از خود پنداشته طلب دعا میکرده باشند گوئیم که هرگاه کامل را از ناقص نفع دنیا و آخرت بدعا جستن بی معنی بود پس دلالت کردن مرامت را بر طلب دعا از ضعفا تجهیل و نادان گردانیدن است زیرا که ایشان را در دلالت برین کار بعمل نیاید و مشغول ساختن ست و اشتغال بکاری که عاری از فائده باشد جهل و نادانی است و تجهیل چگونه تفهیم و تعلیم بود و تجهیل بحجت آن بود که رسوخ دادن این کار ایشان را در غلط امداخته و معتقد خلاف نفس الامر ساخته چه ایشان پنداشتند که طلب و دعا از ضعفا کامل را نیز فائده میکند و آنچه محمد رضا نوشته که عقل بجسم میگوید که اگر حجت مرا بر هم زنی و بگوئی که طلب

دعا نه از احتیاج بود بلکه برای تعلیم امت بود غلط باشد زیرا که دعا خواستن مشعر بر تجهیل غیر است و فائدهٔ آن میکند که آنحضرت از علوم مرتبه مسکینان واقف بود و دیگران ازین معنی جاهل بودند پس حمل بر تعلیم غیر تنبا در و خلاف ظاهر و عین تکلف است انتهی سهو است زیرا که درین بیت استبعاد است که تجهل چگونه تفهیم شود پس اگر معنی تجهیل در نجا نسبت بجهل کردن باشد استبعاد صورت نه پذیرد و چرا که تجهیل باین معنی لازم تعلیم و تفهیم است که هر تعلیم و تفهیم مشعر بر تجهیل متعلم است کما یظهر بادنی تامل و انچه شارح دیگر نوشته که حاصل جواب آنکه حمل بر غیر تعلیم مفید تفهیم و ثمر این مدعا که نفع در خواست دعا راجع بسرور انبیاست اگرچه این معنی یعنی طلب دعا از روی ظاهر احتیاج و افتقار سید المرسلین بسوی ساکین اما بحسب حقیقت فتح ابواب خیر و برکات و حصول انواع و اصناف درجات و سائر ثمرات و فوائد که راجع و عاید بحضرت اوست صلعم و دال بر کمال فضل و احسان ایزد منان که تکثیر طرق اسرار است و تعمیم جهات انوار برای سیدابرار صلعم و حمل بر تعلیم عین تجهیل و عاری از افادهٔ تفهیم این مقصود فوائد آمود و معهذا فایدهٔ تعلیم که تلقین درخواست دعاست بی قصد تعلیم حاصل است از استدعای رسول کریم انتهی غلط است چرا که چنین تقریر جواب مفید نیست مگر باکسی که معتقد نفع درخواست دعا بود از ناقص و حال انکه این جواب بامنکر نفع است پس با منکر گفتن که حمل بر غیر تعلیم مفید تفهیم و ثمر این مدعا که نفع درخواست دعا راجع بسرور انبیاست کلامی است بیحاصل و مع هذا اگر در اراده معنی تجهیل موافق محمد رضاست پس خطای دیگر در نجاست و از عبارتی که فیما بین خطا بین است چه گویم که بر کلام مهل سبقت مے برد قوله بدگمانی نعل معکوس ولیست اگرچه هر جزویش جاسوس ولیست ضمیر وی در هر دو مصرع و ضمیر شین راجع بجزا به و لفظ از جهت بعد لفظ بدگمانی محذوف است یعنی بدگمانی ناقص در حق ساکین که ایشان را خرابه بے گنج میداند از جهت فعل معکوس آن خرابه است که آن شهریار نعل وی معکوس نموده است که ظاهرش را خرابه ساخته و باطنش را مدفن گنج تا هر کس بے گنج او نبرد اگرچه کامل را هر جزو خرابه جاسوس اوست و مجرد از گنجے که در وست و میتواند که ضمیر شین و ضمیر وی در مصرع ثانی راجع باشد بدگمان که از لفظ بدگمانی مفهوم میشود یعنی اگرچه هر جزو آن بدگمان از حواس ظاهر و باطن و عقل جاسوس اوست که برای تفتیش گنج تعیین کرده و انچه شارحی نعل معکوس را بلفظ بدگمانی محمول پنداشته و نوشته که حاصل آنکه بدگمانی ناقص در شان ساکین که ایشان را خرابه بی گنج پنداشت نعل معکوس خرابه است انتهی سهو است زیرا که نعل معکوس باآنی بود که سبب آن نعل بے او یافته نشود نه باجونده اسپ و پی گم کننده او پس باید که نعل معکوس که سبب پی گم کردن ناقص مر خرابه را باخرابه بودن نه باناقص و بدگمانی باناقص است نه باخرابه باآنکه معنی نعل معکوس که دلالت باطن وی بر خلاف دلالت ظاهر وی باشد در بدگمانی متحقق نیست نعل معکوس سبب است پی گم کردن و بدگمانی مسبب سبب عین سبب چگونه باشد و انچه محمد رضا نوشته که مقوله قاضی است که دیگر بار تشنیع میکند عقل را دیگر

که بدگمانی او در حق انبیا فعل معکوس اوست تا بی گمگند و راه بمنزل برد و هر چند هر جزو آن عقل جاسوس اوست یعنی فکرها و اندیشهای خود را که بمنزله جواسیس اند برای تفتیش راه تعیین میکند و راه نمی یابد و در نفیصورت ضمیر وے در هر دو مصرع راجع بجانب عقل خواهد بود و اگر راجع بجانب حق گردانیده شود نیز افاده همین معنی کند انتهی با وجود غلطی حمل فعل معکوس بر بدگمانی پای تا سر غلط است و معنی است بران غلط که در بیت بالا که عقل گوید کاین نه آن حیز است ؛ الخ بکار برده کل حزب بما لدیهم فرحون قوله بل حقیقت در حقیقت غرقه شد ؛ زین سبب هفتاد و یک صد فرقه شد ؛ اضراب و ترقی است از بیت بالا که ؛ پس چنان بحری که در هر قطره زان ؛ تا آن مصرع که ؛ کی بگنجد در ضیق چند و چون ؛ یعنی آن بحر بیچون در ضیق چند و چون نمیگنجد بلکه حقیقت بیچون یعنی حضرت اطلاق لابشرط شی و حقیقت چند و چون یعنی در حضرت امکان غرق است و ورای آن در خارج موجودیست ازین سبب مذاهب متکثره پیدا شده است و شاید که اضراب باشد از بیت بالا که ؛ این همه چون و چگونه چون زبد ؛ الخ یعنی انیهمه چون و چگونه مثل زبد بر سر دریای بیچون ے طپند بلکه حقیقت چون و چگونه در حقیقت حضرت بیچون غرق است یعنی انیها عین ذات مطلق اند لیکن اول اقرب از ثانی است هم از روی عبارت و هم از روی معنی و انچه شارحی نوشته که یعنی اگرچه بظاهر بدگمانی ناقص فعل معکوس و سبب عدم ادراک اوست اما بحسب حقیقت هر حقیقت و ماهیت مانند قطره در بحر حقیقت مستغرق و مستهلک است و فهم ناقص ازین رو از ادراک حقایق و ماهیات عاجز و قاصر چنانچه میفرماید که ؛ زین سبب هفتاد و یک صد فرقه شد یعنی بسبب استغراق و استهلاک حقایق در بحر حقیقت و قصور ادراک ناقص اختلاف مذهب و ملل ظهور پیوست انتهی سهو کرده است که این بیت را با قبل ے مربوط شمرده و از غلطی که درین تقریر است چه گفته اید که بر صاحب عقل ظاهر و روشن است لیکن بجهت تنبیه تقلید پیشگان پست فطرت اظهار میرود که ظهور اختلاف مذاهب و ملل بسبب قصور ادراک ناقصان و عجز ایشان است از دریافت حقیقت حق نه بسبب قصور و عجز از ادراک حقائق و ماهیات بجهت استغراق حقایق در بحر حقیقت کما لایخفی و انچه محمد رضا نوشته که کله بل از برای ترقی است قاضی میگوید که نه تنها عقل و جاسوسان او بدگمان و سرگردان شده اند بلکه بسبب متواری گشتن وحدت در کثرت مذاهب و ملتها بهم رسیده و حال آنکه موجود جز یک حقیقت نیست اما آن حقیقت را باعتبار قطع اضافات شان دیگر و از حیثیت ملاحظه اسما و صفات نشان دیگر است از نجهت مستور شدن وحدت را در کثرت تعبیر کرده بغرقه شدن حقیقت در حقیقت انتهی در سهو ربط بیت مثل شارح مذکور است و در غلطی دبیر بطی که در تقریر است بروی سابق کجا بدگمان شدن عقل در حق انبیا و کجا بهم رسیدن مذاهب بسبب متواری گشتن وحدت در کثرت با آنکه اراده بدگمان شدن عقل در بیت بالا از کارستان عقل اوست چنانچه در آنجا دریافتی قوله با تو قلماشیت خواهم گفت ان ؛ الخ قلماشیت بضم سبوده دهرده و یاوه و آنرا قلماش نیز خوانند و بزبان تازی مرکب باشد از قل و اشیت یعنی بگو هر چه خواهی و انهیم

کنایت از بیهوده و هرزه است لیکن در نجار مرکب نتوانگفت چنانچه بر صاحب تامل پوشیده نیست و اسرار آینده را که قاضی بیان خواهد کرد قلب اشیت و هرزه نظر باعتقاد منکران گفته است و بر صوفی تعریضی کرده که تو از جمله منکران آن سخنانی که آهنا را بسبب غموض هرزه و بیهوده میدانی پس گوش جان بکشا که حقیقت آهنا بر تو منکشف گردانم قوله مر ترا هر زخم کاید ز اسمان ۱۲ الخ جوع است ببیت بالا که گفت قاضی واجب آمد ان رضا ۱۲ الخ یعنی رضا بقضا برای انیست که بعد هر جفا عطاست قوله گر دران باگر دن آمدای امین ✤ گردران با اول کسور استخوان ران بود که بران گوشت بسیار باشد این کلام مثلی سنت که ذریان ملازمه میان دو چیزی آرند ظاهر است که هر جا گردن باشد گردران باشد اوست قوله گونه تاج و تخت بخشد مستند مستند بضم اول و فتح نون تکیه کرده شده قوله جمله دنیا را پر پشه بهاء سیلیے را رشوتے بے منتهاء رشوة بالضم والکسر پاره کذا فی الصراح یعنی اگر حق تعالی دنیا را پر پشه بهاء هیچ ندهد باشد که بهایش پر پشه بیش نیست و اگر ترا سیلی زند و گرفتار بلا کند دولت عظمی عطا نموده باشد که سیلیے را رشوت بے نهایت است زیرا که عطائی که بعد ورود بلاست دولت حضور ست چرا که بلا موجب فناست و در فنا لقا لیکن نه هر کس را بلکه آن کس را که بلا را از و شناسد و بآن راضی باشد قوله لیک حاضر باش در خود ای فتا ۱۲ الخ استدراک است از مصرع ماتمی بیت بالا که سیلیے را رشوتی بے منتهاء یعنی بعد سیلے رشوت بی منتها میدهد لیکن بلا را از دوانستن و بآن راضی بودن شرط است و آفات الشر طفات المشروط

بازسوال کردن آن صوفی

قوله برنیاورد ی ز تلوینهاش نبش ✤ تلوین بفتح گوناگون کردن و رنگ کردن و رنگ آوردن میوه و اینجا بمعنی اول است قوله دی نبود ی باغ عیش اندوز را ✤ دی بفتح نام ماه است که مدت ماندن آفتاب باشد در برج جدی و آن ماه خزانست قوله ایمنی را خوف ناورد ی کرب ✤ کرب بفتح اندوه و بفتحتین اندوگین شدن و بے آرام شدن و رسن دلو

جواب قاضی

قوله خالی از فطنت چو کاف کوفی ✤ فطنت بالکسر زیرکی و دانائی یعنی چنانکه کاف خط کوفی میانه تهی میباشد تو هم خالی از فطنتی قوله غدر خیاطان همی گفتی بشب ✤ غدر بفتح مکر و بیوفائی قوله مے نمود افسانهاے سالفه ✤ سالفه پیشینه و طرف کردن آدمی که در بنا گوش باشد. قوله قصهٔ پارهٔ ربائی در برین ✤ برین بضم گرج یعنی تعلیم خربزه و امثال آن که تازیان آنرا شمه نامند و مراد پاره یعنی در وقت پاره کردن

در تفسیر قول ان اللہ یلقن الکلام علی لسان الواعظین بقدر ہمم المستمعین

یعنی بدرستیکہ اللہ تعالے تلقین میکند کلام را بر زبان وعظ گویندگان باندازہ ہمتہای شنوندگان قولہ تمع چون یافت جاذب زان وفود ۂ وفود بضمتین جمع وفد کہ بمعنے گروہ ورسول باشد قولہ نی حرارہ یادش آید نی غزل ۂ حرارہ بفتح آواز چیزے وترانہ وآوازی کہ از چند ساز وچند حلق یکمرتبہ برآید در وقت جملہ عروسی وامثال آن وغوغاے مردم وغزل بفتحتین اسم ست از مغازلہ کہ سخن گفتن با زنان وعشقبازی کردن باشد کما فی الصراح ونوعی از شعر کہ دران جز سخن عشق وعشقبازی نبود قولہ وحی ناوردی زگردون یک بشیر ۂ بشیر بفتح مژدہ دہندہ وخوبروے ونام آن حضرت صلعم قولہ آب تتماچی نریزی در تغار ۂ تتماج بضم اول وسکون ثانی وجیم بارسی آش چہار پارہ قولہ روسگ کہف خداوندیش باش ۂ تار باندزین تغارت اصطفاش ۂ کہف بفتح پناہ وغاری کہ در کوہ باشد وسوراخ وانجا یعنی دوم ست واصطفا بکسر برگزیدگی

دعوی کردن وگردبستن ترک

قولہ اندران ہنگامہ ترکے از خطا ۂ سخت تیرہ شد زکشف آن غطا ۂ خطا بفتح شہر معروف وضد صواب وغطا بکسر وسد پردہ وپوشش وسرپوش پیچیدہ ودرہم شدہ وسوراخ کوہ وسردیگ وسر تنور وجز آن قولہ کشف سیکر داد پے اہل نہا ۂ نہا بضم وبالف مقصورہ عقلہا وبالف ممدودہ نیز نویسند وتشبیہ آن شب بروز رستخیز کہ محل انکشاف وظاہر شدن اعمال نیک وبد ست از جہت کشف گشتن رازہای درزیان ست در نشست قولہ ہر کجا آئی تو در کنجے فراز ۂ فراز با اول مفتوح بمعنے زیر وبالا وبمعنی بلند وبمعنی نشیب وبمعنی جمع وکشادہ وپہن وبستہ وقریب ونزدیک وفروز وسرکش وبمعنے ازین بارہ وبمعنے پیش ولہ نجا بمعنی جمع خواہد بود یعنی در کنجے بازن بیگانہ جمع آئی قولہ حیف آمد ترک را وخشم ودرد ۂ حیف بفتح ستم کردن وستم

نشان جستن ترک خانہ درزی را

قولہ او نیارد برد پشیم رشتہ تاب ۂ تاب یعنی پیچ وطاقت وفراغ وگرمی ومحنت وانجا بمعنے اول باشد یعنی بردن پارہ چہ کہ پیچ رشتہ ہم نتواند برد قولہ رو بعقل خود چنین غرہ مباش ۂ کہ شوی یادہ تو در تزویر اش ۂ غرہ بفتح وتشدید فریفتن وفریفتہ شدن ومراد فریفتہ شدہ ویادہ گم شدہ وہرزہ قولہ باخیال وزد میکرد او حراب ۂ حراب بکسر جمع حرب کہ جنگ باشد قولہ شد بباز اردوکان آن دغل ۂ دغل بفتحتین مکر وحیلہ ونا راستی وکسے کہ دغل کند آنرا نیز دغل گویند وزروسیم ناسرہ وحرامزادہ قولہ پیش افگند طلس اصطنبل ۂ اصطنبل نام شہر بست مشہور از ولایت روم ولبین وتای منقوطہ ہم نویسند قولہ بعد ازان بکشا دلب را در فشار ۂ فشار بضم اول ہزیان ودشنام قولہ وز بخیلان وز تحیرات شان ۂ تحیر بفتح زیانکار وخوار کردن

وزیانکار خواندن وهلاک کردن

مضاحک گفتن درزی ترک را

قوله یک مضاحک گفت چست آن اوستاد ؛ مضاحک بفتح اول وحای مکسور جمع ضحک که خنده باشد یعنی سخن مضاحک گفت ای سخنها که ضحک می آرد بگفت وشاید که جمع مضحک باشد که صیغه ظرف است یعنی سخنها که جای ضحک است قوله ترک سرمست است در لاغ ای اچی ؛ لاغ بفتح هزل وظرافت وبازی واچی بفتح اول وکسر جیم فارسی برادر کلان قوله لاغ میگوید که مراشد مقتدی ؛ مقتدی بضم غذا کرده شده قوله گفت لاغی خنده یعنی آن دغاء ؛ در بعضی نسخ خنده آمیز واقع ست وآل واحد است قوله پاره اطلس سبک برنیفه زد ؛ ترک غافل خوش مضاحک مزه ؛ نیفه بکسر اول ویای مجهول بندکش ازار وشلوار ولنگه وپوتین وانجا بمعنی اول ست ومزیدن با اول مفتوح وثانی مکسور یکیدن قوله چشم بته عقل جسته مولهه ؛ مولهه بضم میم وکسر لام عاشق ودیوانه وپریشان وحیران شده قوله گفت مولع گشت این مفتون درین ؛ پیچز کاین چیه خارست وعجبین ؛ مولع بضم یکم وفتح سوم حریص گردانیده شد ومفتون بفتح در فتنه انداخته شده وآزموده شده وشوراینده شده ودر شر وبلا انداخته شده ودیوانه کرده شده وخسار بفتح ها کی وگمراهی کذا فی الصراح وعجبین بفتح بمعنی ضعیف رای بود اگر مشتق از عبن ست بتحریک که نقصان در رای وضعیف رای شدن وبمعنی زیان زده بود اگر مشتق از عبن ست بسکون دوم که زیان رسانیدن بود کسی را در بیع وشری وغیر آن وبر هر دو تقدیر مراد بمعنی مصدر یست یا حاصل مصدر قوله اے فنا نگشته ومحو از وجود ؛ از اینجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولویست قوله چند جوئی لاغ ودستان فلک ؛ دستان حکایت وافسانه ومکر وحیله ونغمه وسرود ونام زال پدر رستم ومعنی جادو ونام موضعی بسمرقند قوله تا بکی نوشی تو عشوه این جهان عشوه بکسر فریب قوله لاغ این چرخ ندیم گردو مرد ؛ گرد باکاف فارسی مضموم شجاع ودلیر وبهادر ومرد بضم وسکون جمع امرد که بے ریش باشد وقیل امرد

گفتن درزی ترک را که هے خاموش کن

قوله ترک خنده کن ایا اے ترک ست ؛ الخ شارحی نوشته که این بیت وابیات آینده که اسپ ایمان بهست وشیطان در کمین ؛ الخ در نسخ مصححه بنظر نیامده

بیان آنکه بیکاران وافسانه خوانان از قبیل آن ترک اند

قوله رد پاره پاره خیاط غرور ؛ غرور بفتح فریبنده وشیطان ودارو غرغره وانجا بمعنی اول ست وصفت خیاط قوله سخت می تولی ؛ ترتیبات او ؛ تولیدن بمعنی رسیدن وفریاد کردن وغریدن وبانگ کردن شیراز

وحشت و غضب و تربیعات جمع تربیع و تربیع در اصطلاح اهل تنجیم نظر کردن دو کوکب بیکدیگر از چهارمین خانه چنانچه یکے در حمل باشد و دوم در سرطان و این دلیل نیم دشمنی است و اگر دو ستاره نظر پنجم و نهم دارند دوستی تمام باشد و این را تثلیث گویند چنانکه یکے در حمل باشد و دومی در اسد پس آنچه در حمل ست نظر او به پنجم است و آنچه در اسد ست نظر او به نهم است زیرا چه از حمل تا اسد پنج خانه است و از اسد تا حمل نه خانه و اگر سوم و یازدهم نظر دارند چنانکه یکے در حمل باشد و دومی در جوزا دلیل نیم دوستی است و این را تسدیس خوانند دشمنی تمام آرد و این را مقابله گویند و اگر دو ستاره در یک برج باشند قران نامند **قوله** وزوبال وکینه و آفات او و وبال سختی و دشواری و در اصطلاح اهل تنجیم در آمدن کوکب است در برج مقابل خانه که عبارت است از برج هفتم آنخانه و در بعضے نسخ دلال واقع شده بجای وبال و دلال بفتح و بکسر نازه و حسن لیکن نسخه اولے انسب است **قوله** بر سعود و رقص سعد او ایست ؛ سعود بضمتین مبارک شدن و نیکبخت شدن و نیز جمع سعد **قوله** لاغ راپس کلیست منجون کم ؛ منجون بفتح زیان زده **قوله** تو مبین قلابی این اختران ؛ عشق خود بر قلب زن هین ای مهان مهان بضم خوار کرده شده یعنے قلابی این اختران را مبین این را ببین که با وجود دانستن قلابی ایشان بر قلب عاشق شده یا معنے آن بود که تو قلابی این اختران را نمی بینی و بر قلب عاشق شده پس بحسب تقریر اخیر

این کلام خبر از حال مخاطب باشد در صورت امر

تمثیل انجمان در تسکین فقیران از جور روزگار

این سرخی مربوط است به بیت بالا که ؛ تو مبین قلابی این اختران ؛ الخ **قوله** لبته از جوق زنان بیچوماه ؛ جوق بفتح گروه از سوار و پیاده که تبازی فوج خوانند **قوله** رو بیک زن کرد و گفت ای ستهان ؛ ستهان بضم خوار کرده شده **قوله** رو بدو کرد آن زن و گفت ای مهین ؛ مهین بفتح خوار و ضعیف و سست و بضم خوار کننده و بکسر ضد کهین و در بعضے فرهنگها بمعنے اول بضم نیز مرقوم ست **قوله** تنگ می آید شمارا انبساط ؛ انبساط بکسر خوشی و انشراح و اختلاط و گستاخ شدن و گستاخی کردن و کشاده روی شدن و پهن و اشدن **قوله** تو مبین این واقعات روزگار ؛ الخ از این بیت شروع است در مطلب سرخی و ابیات سابقه توطیه و تمهید بوده **قوله** تو مبین تحشیر روزی و معاش ؛ تو مبین این قحط و خوف و ارتعاش ؛ تحشیر بحای مهمله و شین معجمه بمعنے نقصان و تنگ داشتن نفقه و بسیار جمع کردن و در بعضی نسخ تخسیر واقع شده بخای معجمه و سین مهمله و تخسیر بفتح زیانکار کردن و هلاک کردن و ارتعاش بکسر سر لرزیدن و لرزیدن بے اختیار **قوله** هین که با این جمله تلخیهاے او ؛ مرده او نید و نا پروائے او ؛ یعنے بفقر او عاشقان حق نگاه کن که با انجمله تلخیهای او مرده او نید و او پروای ایشان ندارد یعنے او را از مردگی و طاعت ایشان نفعی نیست **قوله** نقشی دان ملک مرو و بلخ را ؛ نقمت بکسر و بفتح عقوبت و کینه

قوله آن براهیم از تلف نگریخت ماند: دان براهیم از شرف بگریخت و راند: تفسیر این بیت همانست که شارحی نوشته که نگریخت نشر مرتب بیت بالا مصرع اول نظر مصرع اول و مصراع ثانی نشر مصراع ثانی حاصل آنکه خلیل الرحمن در آتش امتحان از تلف نگریخت و در حفظ حق محفوظ ماند و ابراهیم زردشت که در زمان گشتاسپ بشهر بلخ بجاه و شرف ممتاز بود از شرف اسلام گریخت و راه ضلالت پیمود انستی باید دانست که این ابراهیم که نه زردشت هم نام دار و آنست که کیش مغانرا بنیاد نهاده و کتابی آورده که آن ژند بود و گفت که این کتاب از خدا تعالی بمن آمده و آن مشتمل بر احکام دین مغان بوده و مغان را باد اعتقاد نبوت است و آنرا ازار دشت و زاردهشت و زاردهشت و زرآتشت و زرادشت و زردهشت و زرتشت و زرهشت نیز گویند و آنچه محمد رضا نوشته که ازابراهیم اول حضرت خلیل الله و ازابراهیم دوم ابراهیم ادهم مراد است که از شرف و دولت و حکومت مرد و بلخ گریخت و از خود راند انستی غلط کرده است قوله آن نسوزد دین بسوزد ای عجب: تفسیر این مصرع همانست که شارحی نوشته که این مصرع نشر مرتب بیت بالا یعنی جای تعجب است که ابراهیم خلیل الله با آنکه در آتش شست نسوخت و ابراهیم زردشت همه آتش جهنم شد انستی دو وجه تعجب یا آن بود که ابراهیم زردشت چون سر حلقه آتش پرستان بود بایستی که در آتش دوزخ نسوختی زیرا که این آتش که معبود مغان است پرتو آتش دوزخ است پس آتش دوزخ نیز معبود ایشان بود و معبود خود را چرا بسوزد و حضرت ابراهیم خلیل الله چون عبادت آتش را کفر میدانست بایستی که آتش ایشانرا سلامت نگذاشتی یا وجه تعجب آن بود که ابراهیم زردشت چون دولت دنیا که بظاهر نعمت و نعیم است با خود داشت باید که در آتش دوزخ نسوزد که کار نعمت نسوختن است و سلامت ماندن حضرت خلیل الله در آتش ظاهر است که مستبعد عقل است لیکن بیت بالا که: رحمتی دان امتحان تلخ را الخ مرجح وجه دوم است و آنچه محمد رضا نوشته که خلیل را آتش نسوزد و ادهم را ملک و مال آتش سوزان نماید تارک آن گیرد عجب است انتهی تعسف است کما لایخفی

جواب دادن قاضی صوفی را

قوله گفت قاضی گر نبودی امر مرد: مر مضم تلخ قوله ور نبودی زخم چالیش و وغا: چالیش و چالش بجیم فارسی جنگ و رفتار از روی ناز و تکبر و وغا بفتح جنگ قوله بندگان خویش را ای منهتک: منهتک بضم اول و سکون نون و کسر تای فوقانیه پرده دریده و بفتح تا پرده دریده شده قوله صابرین و صادقین و منفقین و مستغفرین اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ملک الرسل در سوره آل عمران واقع شده الصابرین والصادقین و القانتین والمنفقین والمستغفرین بالاسحار یعنی آنانکه ایشان را از پروردگار خود حسنات است صبر کنندگان اند و راست گویان اند و فرمان برداران اند و نفقه کنندگان اند و استغفار کنندگان اند در سحرها قوله علم و حکمت باطل و مندک بدی: مندک بفتح متاع کاسد و نارواو پاره پاره قوله بهر این هم کان طبع شوره آب: هر دو علم را

رو داری خراب ۵ هر دو عالم عبارت از دنیا و آخرت یعنی رو داری که علم و حکمت از جهان برخیزد و دنیا و آخرت مردم خراب شود و دوکان نفس و طبع گرم گردد که حاصل سوال تو همین است قوله این سوالت است از بهر عوام ۵ یعنی تو این سوال از زبان خود و از طرف خود نمیکنی بلکه از زبان عوام و از طرف عوام میکنی قوله جور دوران و هر آن رنجی که هست ۵ سهل تر از بعد حق و غفلت است ۵ یعنی جور دوران متضمن راحت قرب و حضور است و راحت و آسایش دوران موجب نقمت بعد و غفلت پس اگر جور دوران که سهل تر و فانی است نبودی رنج بعد و غفلت که صعب تر و باقی است بسبب راحت و آسایش روی نمودی و از اینجا مقوله حضرت مولوی است ۵ سوال و جواب صوفی وقاضی تمام شد قوله دولت آن دارد که جان آنگه برد ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره وقال الذین و سوره شعرا واقع شده یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم یعنی آن روز که نفع نکند مال و نه فرزندان مگر کسی که بیارد خدا را دل سلیم از جمیع انچه لایق جناب او نیست

در بیان آنکه صبر در رنج کار سهلتر از صبر در فراق یار

قوله ای مروت را بیک ره کرده طی ۵ یک ره یعنی یک مرتبه قوله هیچ تیمارم نمیداری چرا ۵ تیمار یکسر اول و یای معروف غم و تیمار داشتن غم خوردن و محافظت کردن قوله نفقه و کسوه است واجب ای صنم ۵ کسوة یکسر جامه پوشیدن و جامه پوشانیدن قوله بس درشت و پر دسنج بد پیرهن ۵ دسنج بالتحریک خون دریم و ریمناک شدن دست و اندام و جز آن قوله همچنان ای خواجه تشنیع زن ۵ از بلا و فقر و از رنج و محن ۵ الی الیستین تشنیع زشت گفتن بر کسی و عیب کردن و زشت شمردن چیزی را و بسنوه آمدن و تشنیع زن صفت خواجه است یعنی ای تشنیع زننده از بلا و فقر چنانکه زن را تلخی طلاق و فراق زوج زشت تر و مکروه تر از رنج فقر بود همچنین بنده را بی هیچ شک تلخی بعد و فراق حق از تلخ زنک هوا زشت تر و ناخوش تر است قوله گر جهاد و صوم سخت است و خشن ۵ لیک آن بهتر ز بعدای ممتحن ۵ خشن بفتح خا و کسر شین معجمتین درشت و رنجی است که بسبب وی خلطی در شت پیدا شود و علامتش درشتی پوست است و ممتحن بضم اول و کسر چهارم آزماینده و بفتح چهارم آزمایش کرده شده قوله آن یکی خان که طبیبان دل اند الخ یکی عبارت از معشوقان ظاهر و معشوقان طبیبان دل عاشقانند که بیک نگاه انفاث صد هزار سوزش فراق و حرارت اشتیاق محو فرمایند و اگر در اینجا از یکی عارفان کاملی که معشوقان حقیقی اند و طبیبان دل بلا ابیان مراد میتوان داشت لیکن بیت آینده که ۵ در حذر از ننگ و از نامی کنند ۵ الخ برنمی تابد گر تکلف و تاویل قوله ورنه در دل شان بود آن مفتکر ۵ مفتکر بضم اول و کسر چهارم اندیشه کننده و ضمیر آن راجع برنجور یعنی و اگر پیغام کردن نتوانند یا آن رنجور در دل ایشان مبا شد قوله ای تو جویای نوادر داستان ۵ الخ تو رو داستان معاملت حق را با خلق خواهان و طالبی از حکایات عاشقان که در اینجا بیان التفات معشوقان است

بحال ایشان معلوم کن که او سبحانه در هیچ حال از ایشان بیخبر نیست قوله ترک جوشی هم نه کشتی ای قدید ترک جوش نیم پخته و قدید بفتح قاف گوشت خشک کرده قوله دانکه از نادیدگان ناشی تری ؛ ناشی بمعنی لاشی قوله هر که شاگرد پیش کرد استاد شد ؛ یعنی تو عمری داد و داوری حق دیدی اما بمعرفت او نرسیدی و کسیکه از مشاهده افعال وی او را شناخت واز و معرفت او حاصل کرد بمرتبه کمال رسید و در فن معرفت استاد عالم گردید قوله تو پس ترر نمه ای گول لد ؛ گول بضم کاف فارسی نادان و احمق و بوم و چغد و مغاک و لد بضم و تشدید جمع الد بمعنی گمراه تر و قوی در خصومت و اضافت گول بسوی لد مثل اضافت نادان است بسوی قوم درین قول تو که انی نادان قوم یعنی ای آنکه در میان گمراهان گول و احمق قوله خود نبود از والدنیت اعتبار ؛ یعنی از شفقت والدین خود که هیچ حال از تو غافل و بیخبر نبوده اند اعتباری نگرفتی و از شفقت ایشان بشفقت حق پی نبردی که شفقت ایشان شفقت حق بوده است که در ایشان ظهور کرده ترا پرورش مینموده قوله هم نبودت عبرت از لیل و نهار ؛ عبرت بکسر نیز یعنی از لیل و نهار هم که والدین معنوی تو اند پند نیافتی و از شفقت ایشان که شب مثل مادر تراد رکنار خود خواب و آسایش میدهد و روز همچو پدر اسباب معیشت تو مهیا میکند بسوی شفقت حق نشانفتی که او ست سبحانه که درین صور کارسازی تو مے کند

تمثیل پرسیدن عارف از کشیش

قوله عارف پرسید از پیر کشیش ؛ کشیش بفتح کاف تازی پیشوای نصاری باشد در علم و زهد قوله خوے زشت تو نگر دیدست و شت ؛ و شت بفتح واو و سکون شین معجمه خوش و خوب و بمعنی رقص قوله تو چنین خشکی زود ثرید ؛ ثرید بفتح ثاے مثلثه و کسر رائے مهمله ریزه نان که در میان شیر و شربت و آش و آب گوشت و امثال آن کرده باشند و در صراح است که ثرد نان شکستن در کاسه فهو ثرید و مثرود قوله خود نکردی ز مخلص رو غنی ؛ مخلص بضم اول و فتح لام مشدد اسم مفعول است از تخلیص یعنے خالی کرده شده و حرف یا در معدنی و رو غنی یاے وحدت ست نه یاے خطاب و اگر یاے معدنی را یاے خطاب گویند و یاے رو غنی را یاے نسبت هم میشاید پس رو غنی صفت مخلص باشد یعنی از ان دوغ مخلصی که منسوب بسوی رو غن است نکردی چه اول از جزوات لب بیرون مے آید و از ان لب رو غن پس آن لب منسوب بر و غن باشد قوله چون حشیش پا بگل بر نهشته ؛ حشیش گیاه قوله همچو قوم موسی اندر حریثه ؛ حریث بفتح و تشدید گراه سنگستان و بمعنے اخیر بزیادتی ها نیز آمده و اینجا بهر یک از معنیین میتواند شد و تیه بکسر بیابان که رونده دران هلاک شود قوله مانده بر جای چل سال ای صفینه ؛ سفینه بیخرد و کمینه قوله میروی هر روز تا شب هر وله ؛ خویش مے بینی در اول مرحله ؛ هروله بفتح یکم و سکون دوم دویدن دنوعی از رفتار بشتابی و مرحله بفتح منزل یعنے فرود آمدن گاه قوله تا خیال عجل شان از جان نه رفت ؛ عجل بکسر گوساله

و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم و اذ قال موسی لقومه یا قوم انکم ظلمتم انفسکم باتخاذکم العجل فتوبوا الی بارئکم فاقتلوا انفسکم ذلکم خیر لکم عند بارئکم فتاب علیکم انه هو التواب الرحیم یعنی و یاد آورید آن را که گفت موسی مر قوم خود را یعنی آنهارا که عبادت عجل کرده بودند ای گروه من بدرستیکه شما ستم کردید بر نفسهای خویش بقرار گرفتن شما گوساله را بخدای پس بازگردید بتضرع و زاری بسوی آفریدگار خود پس بکشید نفسهای خود را یعنی ای آنکسانیکه گوساله پرستیده اید بکشید کسان خود را از گوساله پرستان آن کشته شدن بهتر است شما را از زندگانی دنیا نزدیک آفریننده شما بعد ازین حکم عبده عجل بصحرا رفتند و بزانو در آمده سر با در پیش افگندند و هارون علیه السلام با دوازده هزار مرد شمشیرها کشیده بایستاده از اول روز تا وقت استوا هفتاد هزار را از ایشان بکشتند پس رب العزت میفرماید که چون فرمان حق قبول کردید پس توبه شما پذیرفت بدرستیکه اوست نه غیر او پذیرنده توبه از عاصیان مهربان تر بر توبه کاران در لطایف قشیریه آورده که توبه بقتل نفس منسوخ است اما توبه بنی اسرائیل آن بود که قتل نفس کنند با شکار او توبه خواص این امت قتل نفس است در نهانخانه رضایت قوله گاو طبعی زان نکوئیهای زفت ؛ زان یعنی ازان سبب قوله صد زبان دارد این اجزای خرس ؛ خرس بضم خای معجمه و سکون رای مهمله جمع اخرس که گنگ باشد قوله زانکه بی لذت نروید هیچ جزو ؛ بلکه لاغر گردد و از هر هیچ جزو ؛ یعنی هر جزوی از اجزای انسان تا لذت نعمت نچشد و روی شادی از عدم بوجود ندیده پس موجب وجود هر جزو نعمت و شادی است نه نقمت و غم بلکه هیچ و تاب غم موجب لاغری و فنای اجزاست قوله بل نرفت آن خفیفه شد از پنج و هفت ؛ مراد از پنج حواس و از هفت هفت اندام قوله یا مثال یخ که زاید از شتا ؛ شتا بالکسر والمد زمستان قوله یا دگار صیف در وی این ثمار ؛ صیف بفتح تابستان و باران تابستانی و دی بفتح نام ماه است که آن مدت ماندن آفتاب باشد در برج جدی که از ماههای زمستان و خزان است قوله هر درختی در رضاع کودکان ؛ رضاع بفتح و قیل بکسر شیر خوردن بچه ؛ ادرا را قوله همچنین اجزای مستان و صال ؛ حامل از تمثالهای حال و قال ؛ تمثال بکسر صورت و از قال علم مراد است و این بیت مربوط بما قبل خود است و معنیش آن بود که چنانکه کف مخبر از آتش است همچنین اجزای مستان و صال مخبر از حال و قال است چنانکه دهان که در جمال حال وا مانده و چشم که از نقش جهان غائب گشته خبر از حال میدهند و آنچه شارحی نوشته که حاصل آنکه چنانکه موالید کف از اثر آتش پوشیده بر روی آب جوشیده موالید تمثال حال و قال از اجزای مستان و صال بتاثیر تجلی حق که مستور است بظهور آمده و هریک از روی ظهور حاکی حال آتش و تجلی مستور انتهی سهو است چرا که حال و قال ظاهر نیست تا از تجلی مستور حاکی باشد مثل حاکی بودن کف از آتش و بیت آینده که ؛ در جمال حال وا مانده دهان الخ بآنگ بلند منادی است که مقصود آنست که اجزای مستان حاکی از حال و قال اند نه آنکه حال حاکی از تجلی

ومشار الیه بلاحظه مصرع اول بیت آینده که آن موالید از تجلی زاده اند راه غلط کرده است وعجب که مصرع ثانی بیت مذکور را نگاه نه کرد که می فرماید که لاجرم مستور پرده ساده اند و بیت آینده را آنرا که آن موالید از ره این چار نیست لاجرم منظور این انصار نیست هم ندید اگر مصرع ثانی مذکور و بیت آینده مذکور را نگاه کردے بلاحظه مصرع اول مذکور در غلط نیفتادی و نگفتی که هریک از روی ظهور حالی حال آتش و تجلی مستور و ندانسته که مصرع اول مذکور برای بیان سبب مستوریت حال و قال است چون حال و قال بالموالید فرمودند و گفتند که این موالید از عناصر ارفعه نیست فرمودند که آن موالید از تجلی پیدا شده پس مستور باشند پس در اینجا این معنی مقصود نیست که آن موالید حالی تجلی مستور اند کما لا یخفی علی من له ادنی تامل قوله آن موالید از ره این چار نیست الخ یعنی چون موالید حال و قال زاده این چار نیست ناچار مدرک چشم سر نباشد و آنچه محمد رضا نوشته که موالید قال و حال اهل الله از عناصر نیست لهذا چشم ناقصان آنرا ادراک نکند انتهی سهو است زیرا که در عدم ادراک حال و قال چشم ناقصان و کاملان هر دو مساوی است کما لا یخفی قوله لاجرم مستور پرده ساده اند ساده بی نقش و مجرد و خالص از پرده ساده پرده غیب مراد است که نقش عالم شهادت ندارد قوله زاده گفتیم و حقیقت زاد نیست زیرا که اینها بر تجلی مترتب اند و ترتیب شی بشی دیگر هست و زادن شی از شی دیگر زیرا که مولود جزو والد است و مترتب را با مترتب علیه نسبت جزئیت نیست قوله هر دو کون تمثال پاکیزه مثال الخ یعنی تمثال حال و تمثال قال مستان وصال گواه اند بر وصول ایشان بمرتبهٔ وصال قوله هر دو کون حسن لطیف مرتضی شاهد احیاء حشر ایشان است مرتضی بضم پسندیده یعنی حسن حال و حسن قال اهل وصال شاهد احیاء حشر ایشان است که بعد فنا فی الله ببقا بالله رسیده اند قوله همچو یخ کاندر تموز مستجد بضم اول و فتح چهارم جدید گردانیده شده در صراح است که جد بالتشدید نوی و نوی شدن خلق جدید لغت منه و تجدد ای صار جدیدا واجده و استجده اے صیره جدیدا قوله ذکر آن ارباح سرد زمهریر اندران ایام دازمان عسیر ارباح بفتح جمع ریح یعنی بادو زمهریر بفتح باد سرد که فوق گره ارضی است و سرمای سخت و آن سرمایکه بدان کافران را عذب کنند و عسیر بفتح دشوار قوله وان عروسان چمن را طمث و لمس طمث بفتح جماع کردن و کارت بردن و لمس بفتح سودن و جماع کردن قوله حال رفت و ماند جزوت یادگار الخ رجوع است به بیت بالا که چه بزرو ماند و پلن خوشی ازیاد رفت الخ قوله چون فرد گیر دنعمت کز چشتئے الی الابیات الثلث چاش بجیم فارسی تودهٔ غله از کاه پاک کرده را گویند چنانکه تودهٔ غله باکاه را خرمن خوانند و بجیم تازی هم آمده یعنی در وقت غلبهٔ غم که نومید کننده است از خوشی و انعام ذی الجلال والاکرام و موجب زوال حال خوشی است اگر در کار او دراک چست و چالاک می بودی از ان غم نومید کننده جستجوی بسکردی و نگفتی آن دم غم را که ای غصه منکر که بلسان حال را تبه انعام

ذی الجلال والاکرام را انکار میکنی اگر بهر دم ترا بهار خرمی نیست همچو تو دهٔ گل تن تو انبار حیست و چون تن غم عین تن صاحب غم است در بیت ثالث تسامح نباشد پس آنچه شارحی نوشته که درین بیت تسامح است که مخاطب در هر دو مصرع غم است و مراد صاحب غم انتهی سهو است و آنچه محمد رضا در توجیه اول بیت دوم نوشته که حرف را در مصرع ثانی برای سبب است یعنی همین که در حال تنعم تفحص حال خود کردی گویا آن غم را تسلی دادی و بگوش او گفتی که ای غم و غصه منکر انعام خدا بحال خود باش و آزار ما مکن برای جبر انعام از کمال عطای حق سبحانه انتهی تعسف است و در بعضی نسخ در بیت ثانی بجای ای غصه از غصه واقع است و در تصویرت کلمهٔ را که بعد لفظ انعامها است سببیه بود و مصرع ثانی مربوط باشد به بیت ثالث یعنی از غصه که بحال منکر دم نومیدکن ست آن دم نوید مکن را میگفته که بسبب رابته انعامها ازان کمال که حق باشد اگر ترا بهر دم بهار خرمی نیست همچو تو دهٔ گل تن تو انبار چیست و آنچه میر نور الله نظر باین نسخه نوشته که ضمیر شین راجع بدم نومیدی است و همزهٔ غصه را همزهٔ تنکیر ملاحظه نکنند بلکه همزهٔ خطاب خوانند یعنی میگوئی دم نومیدی را که تو از محض غصه الکار بحال خود داری مر را بته انعام آنرا و الاجای الکار نیست انتهی هم میشاید لیکن اگر بجای لفظ میگوئی مے گفتی بودی بصواب نزدیک بود چرا که لفظ گفتیش بلفظ ماضی است و آنچه شیخ عبد اللطیف نظر باین نسخه نوشته که هرگاه ازدم نومیدی و اجتنے کردی گویا از غصه که منکر بحال است یعنی نومیدی را بته انعامها را ازان کمال که حق باشد گفتے او را انتهی سقیم است زیرا که بر حذف و تقدیر لفظ نومیدی در صدر مصرع ثانی هیچ دلیل نیست کما لا یخفی قوله منکر گل شد گلاب اینت عجاب ؛ عجاب بضم و تخفیف چیزے که بشگفت آرد قوله از کپی خویان کفران که در یغ ؛ کپی بفتح کاف تازی بوزنیه و کفران بضم ناسپاسی کردن قوله آن لجاج و کفر قانون کپی است ؛ وان سپاس و شکر منهاج نبی است ؛ لجاج بفتح ستیزه کردن و ستیزه کاری و قانون رسم و قاعدهٔ قدیم و اصل هر چیز و منهاج کمبر راه روشن و راه فراخ و راه راست قوله باکپی خویان تهتکها چه کرد ؛ با نبی رویان تنکها چه کرد ؛ تهتک از باب تفعل رسوا شدن و پرده دریدن و تنک از باب تفعل عبادت کردن خدا یتعالے را قوله در عمار تها سگانند و عقور ؛ عقور بفتح گزنده قوله گر نبودے این بزوغ اندر خسوف ؛ گم نکردی راه چندین فیلسوف ؛ بزوغ بضمتین طلوع ماه و آفتاب و خسوف بضمتین گرفتن ماه و برزمین فرو رفتن و بگور فرو رفتن جسم و فیلسوف حکیم یعنی اگر طلوع ماه حقیقت در خسوف جسم کدر نجر ریاضت است نبودی ولی ریاضت هم بر دیدهٔ عقل ظاهر شدی چندین فیلسوف گمراه نگشتی و این بیت دلیل مصرع ثانی بیت بالا است که ؛ در خرابیهاست گنج عز و نور ؛ و آنچه محمد رضا در تفسیر مصرع اول نوشته که از بزوغ طلوع آفتاب حقیقت و از کسوف ظلمت کثرت یا فقر و درویشی خواسته انتهی از کسوف ظلمت کثرت مراد داشتن خطا است که درین کار مخالفت مصرع ثانی بیت بالا است زیرا که کثرت آبادی است نه خرابی تا طلوع آفتاب حقیقت

کہ گنج عز و نور است در روی بود و انچہ در تفسیر مصرع ثانی نوشتہ کہ از فیلسوف اگر مرد زیرک دوانا مراد داشتہ شود یعنی آن باشد کہ حقیقت واحدہ اگر در ظلمت کثرت نہان نبود ی انیمہ زیرکان و دانایان وحدت راہ گم نکردندے و از اگر فیلسوف عارف کامل مراد داشتہ شود یعنی آنست کہ اگر نور بازنع حقانی در فقر و درویشی جلوہ نکردے انیمہ عرفا و فقرا راہ گم مینکردند و دست بدامن فقر لے زدند انتہے ہر دو توجیہ بر خطاست اما توجیہ اول پس بجہت مخالفت مصرع ثانی بیت بالا و اما توجیہ دوم پس برای آنکہ دست بدامن فقر زدن عین راہ است نہ گمراہی و مع ہذا مخالف بیت آیندہ است کہ زیرکان موشگاف از گمرہی ؛ الخ قولہ دیدہ بر فرطوم داغ الہی ؛ خرطوم بضم اول و ثالث بینی پیل و شراب و مہتر قوم و انجا مراد پیشانی است

قصهٔ فقیر روزی طلب بے واسطہ کسب و رنج

این داستان مربوط است بآنکہ گنج در ویرانہ و بزوغ در خسوف میباشد کہ آن فقیر روزی طلب را حقتعالی گنج از خزانہ عطا کرد چنانچہ محمد رضا نوشتہ و انچہ شارح دیگر نوشتہ کہ این قصہ مربوط با بیت بالاست کہ ؛ زیرکان موشگاف از گمرہی ؛ الخ بمناسبت ابیات آیندہ در آخر این داستان کہ ؛ از فضولی تو کمان افراشتی ؛ تا آنجا کہ ؛ زیرکی ضد شکست و نیاز ؛ زیرکی بگذار و با گولی بساز ؛ انتہے اگرچہ از روی عبارت قریب است اما بحسب معنی بعید است قولہ کای خداوندان نگہبان رعایا رعا بکسر گاف بمعنی گاؤ و گوسپند و ہر چہ بدان ماند قولہ پنج گوہر ادیم در درج سر ؛ درج بفتح اول و سکون دوم طبلۂ پیرایۂ زنان و خط نقش آمیز و طومار کاغذ نبشتہ و نورد نامہ و نورد یدن و مقامی کہ آن سرور در شب معراج ازان در گذشت و بضم دو کدان و صندوق بی سرپوش و طبلۂ عطر و انجا بفتح است یعنی اول قولہ لا یعد این داد و لا یحصی ز تو ؛ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ وما ابرئ نفسی در سورۂ ابراہیم واقع شدہ ان تعدوا نعمۃ اللہ لا تحصوہا یعنی اگر شمار کنید نعمتہای خدا را شمار نتوانید کرد آنہا را یعنی این داد و انعام کہ ناشی از جناب تست لا یعد و لا یحصی است قولہ من کلیم از بیانش شرم رو ؛ کلیم بفتح کاف نازی گنگ قولہ کار رزاقیم ہم کن مستوی ؛ مستوی بضم راست کردہ شدہ و راست شوندہ و برابر و قادر و غالب و انجا بمعنے اول است قولہ نمجوان شخصے کہ روزی حلال ؛ الخ قصۂ آن شخص در دفتر سوم گذشتہ است قولہ عہد داود لدنے بعدالت لدن نزد و یای لدنی یای نسبت است و معدلت بفتح دادن یعنی دادی کہ معدلت اولدنی است یعنی منسوب است بلدن حق قولہ این یتیم نیز زار یہا نمود ؛ یتیم با اول مضموم و تای فوقانیہ مفتوح و یای تحتانیہ مشدد مفتوح مشتاق و دردمند التیم بعشق بند کردن قولہ درویش بشارگشتی و زعیم ؛ بشار بسیار مژدہ دہندہ و زعیم بفتح ضامن و پذیرفتار و رئیس قوم قولہ چون شوی نومید در جہد از کلال ؛ کلال بفتح کاف تازے ماندہ شدن کذا فی الصراح قولہ از جناب حق شنیدی کہ تعال ؛ تعال یعنی بالا بیا امر است از تعالے کہ از باب

تفاعل بمعنی بلند شدن باشد **قوله** خافض است ورافع است این کردگار ؛ خافض مشتق است از خفض کہ بفتح فرود آمدن آواز باشد و بمعنے تن آسانی وعیش و زمین نرم و اندازہ و آسان کردن کار و جر کردن اعراب را در کلمہ و انیجا بمعنی اول است یعنی فرود آرندہ و رافع برداشتن **قوله** گاہ صحت گاہ رنجوری مضبح بضم اول و کسر صاد معجمہ بانگ آرندہ و بانگ کنندہ **قوله** قحط وجدب وصلح وجنگ وافتنان ؛ جدب بفتح جیم و سکون دال مہملہ تنگ سالی وقحط وافتنان بکسر در فتنہ افتادن و در نیجا و خفض بیان فرمودہ اند یکے قحط وجدب دوم جنگ وافتنان و رفع خفض دوم کہ صلح باشد ذکر فرمودہ اند و رفع خفض اول را کہ خصب باشد بقرینہ ابیات سابقہ حذف نمودہ اند **قوله** تا جہان لرزان بود مانند برگ ؛ کلمہ تا در ین بیت برائے بیان غرض و فائدہ خوف و رجای جا نہا است **قوله** در شمال و در سموم لبعث و مرگ ؛ شمال بفتح باد دست چپ و این بدان اعتبار است کہ روی شخص بمشرق باشد و بکسر دست چپ در کنز اللغات است کہ بکسر طرف راست کہ و بمغرب باشد و باد دست راست را ہم گویند و سموم بفتح باد گرم و قیل باد گرم کہ بروز و بہر عضوی کہ رسد خشک و سوختہ گردد و آدمی و چارپایان ہلاک شود و لبعث بفتح مردہ زندہ کردن و برانگیختن و بیدار کردن و فرستادن و لبعث و مرگ نشر مرتب شمال و سموم است **قوله** تا خم یکرنگے عیسی ما ؛ الخ کلمہ تا در ین بیت برائے بیان غائت رفع و خفض است یعنی تا کہ اہل این جہان در خم یکرنگے نیفتادہ اند در رفع و خفض اند چون در یکرنگی در آمدند از رفع و خفض بر آمدند پس این بیت مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ؛ ہمچنین دان جملہ احوال جہان ؛ الخ **قوله** ہر چہ آنجا رفت بی تلوین شد است ؛ تلوین بفتح گوناگون کردن در رنگ کردن **قوله** این نمکسار جسوم ظاہر است ؛ جسوم بضمتین مثل اجسام جمع جسم **قوله** آنچنان کز صقل نور مصطفے ؛ صقل بکسر زدودن آئنہ و شمشیر و جز آن **قوله** جملگی یکرنگ ہمہ زان الب الغ ؛ الب بفتح اول وسکون دوم و بای فارسی موقوف دلیر و الغ بضمتین بزرگ این ہر دو لفظ ترکی است **قوله** گونہ گونہ سایہ در خور شید رہن ؛ رہن بفتح گرو دادن **قوله** لیک یکرنگے کہ اندر محشر است ؛ الخ مراد از محشر در نیجا برزخ و عالم مثال است کہ محل حشر خیالی است و خلق بعد موت در انجا بپا شوند نہ آن محشر کہ بعد وقوع قیامت کبریٰ بر تمام عالم خواہد بود کہ محل حشر جسمے و جسمانی است و خلق در انجا از برزخ محشور خواہند شد و کریمہ من ورائہم برزخ الے یوم یبعثون دال ست برین ہر دو پس صورت شدن معانی در اول ست نہ در ثانی و این بیت استدراک است از ابیات بالا کہ ؛ آنچنان کز صقل نور مصطفے ؛ الے آخرہا یعنے یک رنگی کہ از صقل نور مصطفے صلعم پیدا شدہ است ہر کس در نمی یابد لیکن آن یکرنگی کہ در عالم برزخ است بر ہمہ کس ظاہر ست کہ در انجا عذاب و ثواب جزئی صورت بنا شد بخلاف عذاب و ثواب دنیا و حشر ثانی کہ ہم بصورت است و ہم بمعنی **قوله** این بطالہ روی کار جاہا ؛ بطالہ بکسر و طای مہملہ استرو دوست نہائی کہ باور از گویند یعنی این فکر کہ با ملن و نہان است

ظاہر و آشکارا شود قولہ دوک لطق اندر ملل باریک ریس پ دوک بروزن خوک آلت آہنی کہ زنان بدان ریسمان ریسند و از چوب نیز میشود و ملل بکسر اول و فتح دوم جمع ملت کہ بمعنی گروہ باشد قولہ عالم یکرنگ کی گردد جلی پ جلی بفتح پدید و آشکارا و روشن قولہ این شب است و آفتاب اندر رہان پ رہان بکسر جمع رہن بمعنی گرو قولہ نوبت قبطی است فرعون است شاہ پ قبطی نام مردی کہ موسیٰ علیہ السلام او را بمشت کشتہ و در صراح است کہ قبط بکسر اہل مصر و تبعہ فرعون و قبطی منسوب بدو ست قولہ تا شود دام تعالوا امنتشر پ تعالوا یعنی بالا بیائید قولہ پس برون آیند این شیران زمرج پ مرج بفتح چراگاہ و ازہم کشودن و اندر ہم گذاشتن و بمعنے مرز یعنی زمین قولہ پیہ گاوان بسبلان روز نحر پ پیہ بکسر ہائے فارسی و یای تحتانیہ چربو باشد کہ تازیان شحم گویند و نحر بفتح شتر کشتن و بریدن سینہ و اول روز و ایام نحر دہم و یازدہم و دوازدہم ذی الحجہ قولہ تا کہ یہلک من ہلک عن بینہ پ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سورۂ انفال در سیپارۂ وعلموا واقع شدہ لیہلک من ہلک عن بینۃ ویحیی من حی عن بینۃ یعنی تا ہلاک شود کسی کہ ہلاک شد از دلیل روشن و زندگی یابد کسی کہ زندگی یافت از حجت واضح قولہ تا کہ نجوں نجاد استیقنہ پ یعنے تا خلاص شود کسی کہ خلاص شد و بعلم یقین شناخت مرحق را قولہ نیست لایق عز نفس و مرد غرہ عز بکسر عین مہملہ و زای معجمہ ارجمندی خلاف ذل و غر بکسر غین معجمہ و رای مہملہ غافل و کار ناآزمودہ و بفتح بدل و زن فاحشہ قولہ چون غزاند ہر زنان را ہیچ دست پ غز بالفتح غین معجمہ جنگ قولہ خفیہ اند و ماندہ از ضعف جنان پ ضعف بفتح ست شدن و سستی و ناتوانی و بیماری و عدم قوت در عقل و بضم عدم قوت در دین و جنان بفتح دل قولہ سرد او بر جای خرپشتہ نشاند پ خرپشتہ قبر و طاق ایوان و ہر چہ مثل اینہا بمثابہ پشتہ باشد و نیز پشتہ درازی کہ میانش بلند و اطرافش نشیب بود و ضمیر او راجع بجانب مرغ است یعنے ناقص مغرور کہ مرغ مقہور است مرد و خرپشتہ قبر را بجای خود بنشاند قولہ ہر کسی را حجت کردہ عدل حق پ پیل را با پیل و بق را جنس بق پ بق بفتح و تشدید پشہ و این بیت و ابیات آینہ مربوط با بیات سابقہ کہ پ روز عدل عدل و داد اندر خور است پ الے آخرہا قولہ مونس بوجہل عتبہ و ذوالخمار پ عتبہ نام مردی و ذوالخمار عمار اسود بن کعب کاہن کہ سر و روی خود را بخمار پوشیدہ میداشت و ازین رو او را ذوالخمار نامند قولہ کعبۂ جبریل و جانہا سدرہ پ سدرہ بکسر سدرۃ المنتہیٰ کہ درختی است در ہفتم آسمان و درخت کنار قولہ قبلۂ نااہل جہل مرد ریگ پ مرد ریگ چیزی کہ از مردہ باز ماند ہا و بکنایہ ہر چیز بزبون و سقط را خوانند قولہ قبلۂ باطل ملبس است ای پدر پ ملبس مخفف ابلیس در صراح است کہ ابلاس نومید شدن از رحمت حق و منہ سمی ابلیس قولہ رزق مادر کاس زرین شد عقار پ عقار بضم عین مہملہ و بقاف شراب و جامۂ سرخ قولہ وان سگان از آب تماج و تغار پ تماج بضم تای اول و سکون تای ثانی و جیم پارسی اش چیار پارہ و تغار دو معنی دارد اول معروف است دوم خوردنی و آذوقہ و راتبہ باشد قولہ لالۂ آن

که بداو خود داده ایم ؛ بزبان حق است سبحانه قوله در خور آن رزق بفرستاده ایم ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ الیه یرد در سورهٔ زخرف واقع شده نحن قسمنا بینهم معیشتهم فی الحیوة الدنیا یعنی ما قسمت کرده ایم درمیان ایشان روزی ایشان را در حیات دنیا قوله گشته است از زخم در ولشی عقیر ؛ عقیر بفتح نومید و گزیده

قصهٔ آن گنج نامه که گفتند پهلوی قبه رو بقبله کن

قوله واقعه بخواب صوفی راست خوب ؛ واقعه خواب وصال و کار و حادثه زمانه و در صراح است که وقعه بالکسر واقعه بالفتح آسیب کارزار و اقعه مسئله و الواقعة القیامة انتهی و در اصطلاح صوفیه چیزی که وارد شود بر قلب بر طریق که باشد خواه بقوت قلب خواه بغیر آن قوله هاتفی گفتش که ای دیده تعب ؛ رقعه درشق وراقان طلب ؛ هاتف بکسر تا آواز دهنده و نیز فرشته ایست که آواز میدهد از عالم غیب و تعب بفتحتین رنج و مشقت و رقعه بضم و سکون قاف و فتح عین مهملة نامه خرد و پاره که در جامه دوزند و شق بفتح اول و سکون دوم نبشتن و موی شانه کردن و بشتاب زدن و جستن و بشتاب خوردن کذا فی الصراح و وراق بفتح و تشدید نویسنده و کاغذ بنده و بسیار مهرهٔ زر و سیم دارنده قوله پس بخوان او را نجلوت اے حزین ؛ حزین بفتح اندوهگین و غمناک قوله زهره او بر درید از قلق ؛ گر نبودی رفق و حفظ لطف حق ؛ قلق بفتحتین بی آرامی و بی آرام شدن و رفق بکسر نرمی و نرمی کردن قوله بر فلک برد او سر افرازی ز عجب ؛ عجب بضم تکبر کردن قوله وز تحیر واله و حیران بماند ؛ واله بکسر لام حیران و سرگشته و شیفته شده از فرط عشق قوله کے گذارد حافظ اندر اکتناف ؛ که کسے چیزے رُباید از گزاف ؛ اکتناف بکسر ہا گرفتن و گزاف بکسر ہر زه و بیهوده و بسیار و بیحساب و بیمحابا قوله رنجور صد صحف بی سکته ؛ سکته بفتح آنکه در قرآن خواندن باز ماند و نام علتی است که مریض را خاموش گرداند چنانکه بیماری که برده است و نیز نام حرفهای که سکته خوانند و مصطلح شعرا آنکه در وزن اندکے توقف باشد و در صراح است انچه کودک را بوی باز دارند و خاموش کنند قوله تا بدانی کاسمانهای سمی ؛ سمی بفتح بلند و هم نام قوله نے که اول دست یزدان مجید ؛ دست کرت و مرتبه و دستور و نفع و فائده و تصرف و تفوق و غلبه و صدر و سند که آنرا چار بالش نیز نامند و قوت و قدرت و طرز و روش و یک چیز تمام چون یکدست جامه از دستار تا پاے جامه و یکدست سلاح از خود تا موزه آهنی و بر بنقیاس و بمعنے معروف که بد باشد قوله این سخن پیداو پنهان است بس ؛ که نباشد محرم عنقا مگس ؛ عنقا سیمرغ و طائریست معروف الاسم مجهول الجسم یعنے دریافت اولیت عقل بحسب تقلیل است که حدیث شریف اول ما خلق الله العقل ازان خبر داده است آما ادراک آن بحسب تحقیق بس پنهان است که تحقیق آن موقوف بر کشف است نه بر فکر عقل جزوی که این مگس را محرمیت عقل اول که مثل عنقا پنهان و ناپیدا است نباشد و مگس اگر کنایت از اهل فکر دارند نیز میشاید و اگر از عنقا

سخن اولیست عقل مرا دارند هم میتوانند

تمامی قصه آن فقیر

قوله آن فلان قبه که در وی مشهد است پشت او در شهر رو در فدفد است قبه بضم سرگنبد و سر سبز و سر بارگاه و خرگاه و مشهد دفن شهیدان و بیشتر حضرت شهید کشته شده بے قصاص و دیت و گواه حاضر و فدفد بهر دو فای مفتوح و هر دو دال مهمله بیابان و زمین هموار و دور قوله چون فگندی تیر از قوس ای سعاد و سعاد بفتح مصدر است از باب سعد یسعد و اینجا بمعنی مسعود است قوله تیر پرانید در صحن فضا فضا بفتح فا و ضاد معجمه زمین فراخ و کشاده قوله فجفی در شهر افتاد و عوام فجفج بکسر آهسته با هم سخن کردن معرب بنج بنج و لفظ عوام معطوف است بر شهر

فاش شدن خبر آن گنج

قوله کاینچنین بازی نباشد در نهاد نهاد بکسر سرشت و خلقت یعنی اینچنین کار در خلقت از سر بازی نباشد قوله عرض کردند آن سخن را زیر دست زیر دست رعایای مال گزار کذا فی المؤید لغضلا یعنی رعایا عرض کردند قوله بوکه بخت برکشد زین کان عطا ای شه پر وز جنگ و رکشا عطا بکسر و مد پرده و پوشش و سرپوش و دژ بکسر قلعه و بد و زشت و خصم قوله هر کجا سخته کمانی بود چست سخته بضم سین مهمله و قیل بفتح و سکون خای معجمه سنجیده سخته گمان صفت تیر انداز است قوله غیر تشویش دنم و طامات نی طامات سخنان چپ و راست و قیل طامات ضد طاعات و در اصطلاح متصوفه عبارت ست از خود نمائی و خود فروشی و کمالاتی که برای فریفتن عوام و تسخیر ایشان باشد

نومید شدن بادشاه

قوله چونکه تعویق آمد اندر عرض و طول تعویق از کار داشتن و گران کردن قوله می ندیدند گنج او جز رشینه رشینه سخره و استهزا قوله نادر افتد اهل این ماخولیا مالیخولیا کلاهها باد او فارسی خلل دماغ قوله منظر کش رویداز آهن گیاه گیا با کاف فارسی کمسور مخفف گیاه قوله عقل راه نا امیدی کی رود از اینجا تا آخر سخن مقوله حضرت مولویست رح قوله لا اُبالی عشق باشد نی خرد لا اُبالی یعنے باک ندارم من در عرف بیباک را گویند قوله ترکتاز و تن گداز و بیحیا ترکتاز با اول مضموم تاخت آوردن بجنگ و ناگاه بر سبیل تاراج و غارت یعنی عاشق صاحب ترکتاز ست و شاید که این لفظ در اینجا مرکب نبود بلکه ترک و تاز دو کلمه باشد یعنی تاختن او مثل ترک است و از حیا جای مذموم مراد است که از شرم خلق ترک نام و ننگ نتواند نه آن حیا که الحیا من الایمان در شان آن وارد ست قوله که فتوت دادن بے علت ست فتوت بضمتین جوانمردی و کرم

تسلیم کردن رقعه بآن فقیر

قوله شه مسلم داشت آن مکروب را ؛ مکروب بفتح اند وهناک قوله طب جمله عقلها منقوش اوست ؛ منقوش اخوذ از نقش است که بفتح نون وسکون قاف یعنی نقبه وشم زدن باشد قوله نیست ای مفتون تر اجز خویش خویش ؛ مفتون بفتح در فتنه انداخته شده و آزموده شده و شوریده شده و در شر و بلا انداخته شده و دیوانه شده قوله لیس للانسان الا ماسعی ؛ یعنی نیست انسان را مگر آنچه کوشش کرده است قوله پیش ازان کو پاسخی نشنیده بود ؛ پاسخ جواب قوله شحنهٔ عشق مکر کینه اش ؛ شحنه بفتحتین گروهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون استعمال کنند و در صراح بکسر شین مرقوم ساخته و مکر کینه اش صفت شحنهٔ عشق قوله جوش ده آن بحر گوهر بار را ؛ یعنی بحر رحمت خود را بجوش آر قوله گرچه این دم نوبت بحران اوست ؛ بحران بضم تغییرے که حاصل شود بیمار را دفعة بجانب صحت یا مرض اگر طبیعت غالب آید و مرض مغلوب گردد بحران محمود است و اگر مرض غالب آید بحران نامحمود قوله آنچه پنهان است یارب زینهار ؛ زینهار امان وعهد و پیمان و بمعنے البته دامانت و ترس و بیم و شکایت و پرهیز و حسرت و افسوس و بمعنے شتاب و هوش و آگاهی و اینجا بمعنی اول است قوله گر نمودے بالعش نی رامهٔ سمر بفتحتین افسانه قوله باکه خفتی و زچه پهلو خاستی ؛ خطاب حضرت مولویست رح باذات شریف خویش قوله یا ابیت عند ربی خواندی ؛ اشارت است بحدیث شریف ابیت عند ربی یطعمنی ویسقینی یعنے شب مے کنم نزد پروردگار خود او میخوراند مرا و میدهد مرا قوله نعره یا نار کونی بردا ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ اقترب در سورهٔ انبیا واقع شده قلنا یا نار کونی بردا وسلاما علی ابراهیم یعنے گفتیم ما که ای آتش بشو سردی وسلامت بر ابراهیم قوله زانکه ما غر قیم این دم در عصیر ؛ عصیر بفتح شراب و شیره قوله که مرا پروای این استاد نیست ؛ استاد بکسر تکیه دادن چیزے بچیزے و برداشتن سخن بگوینده وی و اینجا بمعنے اول است یعنی مرا پروائے تکیه ذادن تو بکنج و پناه گشتن مرترا از فقر و رنج نیست و در بعضے نسخ استاد واقع شده بتا بجای نون یعنے پروای استادی که تعلیم پناه و یاری میکند ندارم قوله بار سلت کی بگنجد واب رد ؛ سلت بروت دبار سلت کنایت از تکبر و غرور قوله در ده ای ساقی یکے رطل گران ؛ رطل بفتح و قیل بکسر جام شراب و پیمانه و مرد است و وزنی است از اوزان که دوازده اوقیه باشد و اوقیه چهل درم است قوله نخوتش بر باسبالی میزند ؛ سبال بکسر جمع سبلت که گذشت قوله آنچه لحیانی بخانه خود ندید ؛ هست بر کوسه یکایک آن پدید ؛ لحیانی ابنوه ریش اکثر و اغلب بی خرد اند و کوسه کم ریش اکثر صاحب عقل اند قوله ای محال وای محال اشراک تو ؛ اشراک بکسر شریک ساختن قوله چونکه جفت احولانیم ای شمن ؛ شمن بفتحتین بت پرست قوله با یاسهای جاهل صبر کن ؛ اشارت است بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ مزمل واقع شده واصبر علی مایقولون واهجرهم

ہجرا جمیلا یعنی صبر کن ای محمد بر چیزے کہ میگویند کفار بان وجد اکن ایشانرا جد اکردنی بنک قولہ صبرنا اہل ابلانرا جلی است ۵ جلی امالہ جلا کہ مد بمعنے زودن و روشنائی است و درینجا اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ ربما در سورہ نحل واقع شدہ ولئن صبرتم لھو خیر للصابرین یعنی اگر صبر کنید از عذاب کردن ایشان و بگذارید بہر آئینہ آن صبر بہتر ست مر صابران راانتقام قولہ صفوت آئینہ آمد در جلا ۵ صفوت بحرکات ثلثہ صاف شدن و برگزیدگی و خالصی قولہ نوح راشد صیقل مرآت روح ۵ صیقل بفتح آنچہ آہن را بدان روشن کنند و زدایند آئینہ و جز آن و تیز کنندۂ شمشیر

حکایت آن مرید شیخ ابوالحسن خرقانی

ربط این داستان با بیات بالا ست کہ ۵ با بیا ستہای جاہل صبر کن ۵ تا آنجا کہ ۵ جور کفر نوحیان و صبر نوح ۵ الخ بمناسبت ابیات آخر این داستان کہ ۵ گر نہ صبر م میکشیدی بار زن ۵ الے آخر ہا قولہ رفت درویشی ز شہر طالقان بہر صیت بوالحسن تا خارقان ۵ طالقان نام شہریست معروف و خارقان نام دہی ست از خراسان نزدیک بہ بسطام و او را خرقان نیز گویند در تذکرۃ الاولیا مذکور ست کہ شیخ ابو علی سینا کہ در فلسفہ و حکمت طب و انواع علوم نظیر خود نداشت آوازۂ ابوالحسن را شنید ہوس افتاد او را کہ بزیارت شیخ رود پس بخرقان آمد و بر در خانقاہ شد شیخ آنروز بہیزم آوردن رفتہ بود ابو علی دست بر در زد خاتون در پس در آمد و گفت کیست گفت شیخ کجاست کہ بدیدن او آمدہ ام خاتون گفت چہ خواستی از دیدن این زندیق سالوس ازین نوع سخنان بسیار گفت بواسطۂ آنکہ شیخ را منکر بود ابو علی بر آن نظر نکرد و خبر پرسیدہ گفت بصحرا رفتہ است ابو علی بدانجانب رفت شیخ را دید کہ می آمد خروارے ہیزم بر شیرے نہادہ و ماری را تازیانہ ساختہ تا آخر نقل کہ درین کتاب ہدایت مذکور ست پس درویش درینجا کنایت از ابو علی باشد و شاید کہ این درویش شخصی دیگر بود و این صورت ہر دو را روے نمودہ باشد قولہ یا گردیوت دو شاخہ بر نہاد ۵ دو شاخہ نوعی از بند و غل از چوب و آہن کہ در گردن بندیان کنند و نوعی از تبر و بمعنے وسوسہ و تردد نیز آمدہ قولہ گفت نافرجام و فحش دمدمہ ۵ فرجام بفتح نیکوئی آخر کار و بمعنی آخر و فحش بضم و بفتح سخن زشت و ناسزا و دمدمہ با ہر دو دال مفتوح مکر و فریب و افسون و نقارہ و دہل و آوازہ و سر کوب قلعہ و آن برج مانندی بود کہ در برابر قلعہا از چوب و سنگ و گل سازند و بر بالای آن توپہا نہادہ بجانب قلعہ می اندازند

پرسیدن آن وارد از حرم شیخ کہ شیخ کجا است

قولہ گفت آن سالوس زراق تہی ۵ سالوس فریبندہ و چرب زبان و حیلہ گر و مکارہ و نام ونگ و دروغ و فریب و زراق صاحب نفاق و ریا قولہ صد ہزاران خام ریشان ہمچو تو ۵ افتادہ از وے اندر ہمہ عتوہ خام ریش بی عقل و مسخرہ و عتو بضمتین از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن و بندگی بر خود گرفتن و بغایت تاریک شدن

وبغایت پیری رسیدن قوله خیر تو باشد نکردی زوغوی بغوی بفتح یکم وکسر دوم وتشدید وتخفیف یا گراه وبیراه قوله لاف کیشی کاسه لیسی طبل خواره کاسه لیس حریص یا بسیار خوار وطبل خوار بسیار خوار قوله اسبطی اندین قوم گوساله پرست اسبط بکسر قوم موسی وسبطی منسوب بدوست قوله جیفة اللیل است وبطال النهار هرکه اوشد غرّه این طبل خواره جیفه مردار وبطال بفتح اول وطای مهمله شده بغایت بیکار ودروغگوی وغرو بفتح وتشدید فریفتن وفریفته شدن ومراد فریفته شده ومصرع ثانی شرط است واول جزا قوله عاجلان عجل را ریزند خون عجل بکسر گوساله قوله کو نماز وسجه وآداب او سبحه بضم نماز وذکر ومهراکه عدد تسبیح بوی گیرند

جواب گفتن مرید

قوله روز روشن از کجا آمد عسس عسس جمع عاس تشدید سین یعنی شحنهٔ شب ودر محاورات فارسی بر مفرد اطلاق کنند فی الصراح عاس شب گردنده گرد شهر وعسس جامه مثل خادم وخدم قوله آفتاب حق بر آمد از حمل ودر بعضی نسخ حجل واقع شده بجای حمل وحجل بضم یکم وفتح دوم جمع حجلة بفتحتین یعنی خانه آراسته برای عروس وتختی که بران عروس را بنشانند قوله زیر چادر رفت خورشید از حجل حجل بفتحتین سرگشتگی وبیخودی از شرم کذا فی الصراح قوله ترهات چونتوا بلیسی مراة ترهات بضم اول وتشدید رای مهمله راههای باریک که از شاه راه بیرون شوند وبر طریق استعاره بر سخنان بیهوده وهرزه اطلاق کنند قوله عجل با آن نور شد قبله کرم قبله بی آن نور شد کفر وصنم جواب بیت بالاست که آل موسی کو در بقا تا کنون الخ ومعنیش اینست که شارحی نوشته که ای زن گمراه شیخ آگاه را که مظهر انوار الهی است عجل گوساله گوئی ندانی که اگر آن نور در عجل بظهور آید آن عجل نیز مانند قبله قابل آن باشد که بسوی او سجده آرند وقبله که از ظهور آن نور خالی است وساجد را هنگام سجود در رو آن نور نشود نیست توجه بسوی او در حقیقت کفر طریقت وبت پرستی است انتهی وانچه محمد رضا در مصرع اول نوشته که سامری بطفیل نور موسی جبرئیل را دید وخاک مرکب او برداشت ودر بطن گوساله زرین آن خاک بخت گوساله بانگ برزد مسجود بنی اسرائیل شد انتهی سهو است ونیز اضافت قبله بسوی کرم منافی این تفسیر است چه گوساله قبله اهل ضلالت است نه قبله اهل کرم قوله است اباحت کز هوا آمد ضلال الخ جواب بیت بالاست که کاین اباحت زنجاعت فاش شد الخ واشارت است بجمودیت آن اباحت که از امر حق باشد مثل اباحت لهو ولعب با اهل خود در عید ومثل اباحت بعضی امور که از اولیا در غلبهٔ حال بوجود آید مثل رقص وسماع که ایشانرا کمال است ودیگران را ضلال قوله از همه گردیان برده سبق فکروب بفتح وتشدید صیغه مبالغه یعنی بسیار اندوهگین بمحبت الخ قوله هم تو سوزی هم سرت ای کنده پوز پوز بضم بای فارسی وواو مجهول پیرامون دهن قوله کی شود خورشید از لیف منطمس منطمس بضم اول وکسر چهارم ناپدید شونده قوله هرکه بر شمع خدا آرد پفوه

بفتح و ضم بای پارسی پف کردن قوله نم موجے تا بقعر امتحان ۵ امتحان بکسر خوار و ضعیف داشتن قوله سگ زنور ماه کے مرتع کند ۵ مرتع چراگاه که آب و علف دارد و مصدر میمی یعنے چریدن و اینجا یعنے اخیر ست قوله معرفت محصول زهد سالف ست ۵ سالف بکسر لام پیش رفته قوله جان این کشتن نا تست و حصاد ۵ حصاد بفتح حاد صاد مهملتین در دیدن قوله پس چه ماند تو بیندیش ای جحود ۵ جحود بفتح انکار کننده قوله زانکه لولاک است بر تو قبیح او ۵ جمله در انعام و در توزیع او ۵ توقیع نامه انشا کردن و نشانی که بر مکتوب بود و سیمے نام بادشاه که بر روی فرمان باشد و توزیع و انبخشیدن چیزی میان گروهے و قسمت نمودن چیزے بر جمعی بر اے دیگرے و جدا کردن و پراگنده کردن و اینجا یعنی ادل ست یعنی عارف کامل که بر قلب محمد است لعت او صلعم لولاک لما خلقت الافلاک نعت او باشد و وجود جمیع موجودات طفیل وجود او بود قوله بین که معکوس ست در او این گره ۵ گره بضمتین مخفف گروه قوله از فقیر ستت همه زر و حریر ۵ حریر بفتح حاد کسر رای مهملتین جامه ابریشمی و کاغذے که از ابریشم سازند قوله چو نتوننگے جفت آن مقبول رمح ۵ خطاب درویش طالقانے بزوجه شیخ

بازگشتن مرید از وثاق شیخ

قوله با امام الناس نناس از کجا ۵ ناس حیوانی که در خلقت با انسان مشابهت تمام دارد قوله که بر آرد نفس من اشکال و دق ۵ دق بفتح و تشدید اعتراض در سخن کسے و کوفتن و گدائی و خرمن کوفته و فراهم آکرده و آرد کردن و جامه ایست نفیس پیش بها که در مصر بافند قوله باز نفش حمله می آورد ۵ زین تعرض درویش چون کاه و دود ۵ تعرض گرشدن و پیش آوردن کسے را و چپ و راست رفتن ستور بر کوه از دشوارے کذا فی الصراح یعنے حمله آوردن نفس او این کژے باقتضای بشریت بود مثل کاه و دود که بسبب باد حمله آرد پس زین تعرض تفسیر حمله ست و سبب حمله آوردن نفس و کاه و دود که بشریت و باد است ذکر نه فرموده اند و شاید که زین تعرض تفسیر حمله نباشد بلکه سبب حمله باشد یعنے این کژے که در طینت نفس است محرک نفس او بود و اعتراض و اگر تعرض را بمعنے پیش آوردن گویند نیز میشاید یعنے به پیش آوردن این اعتراض باقتضاے بشریت نفس او حمله می آورد و در صورت سبب حمله و محرک نفس که بشریت ست مذکور نباشد قوله که بود باد او بصحبت هم مقبل ۵ مقبل بفتح نیم روز خفتن و چاشتگاه شراب خوردن و هم مقبل عبارت از همخوابه

یافتن آن مرید مر اورا

قوله مار را بگرفته چون خرزن بکف ۵ خرزن بفتح تازیانه قوله لیک این بر چشم جان ملبوس نیست ۵ ملبوس بفتح پوشیده قوله دیدش از دور و بخندید آن خدیو ۵ خدیو بکسر اول و قیل بضم اول و یای فارسی بادشاه قوے

وخداوند بزرگ قوله تا بیندیشم من از تشنیع عام ۔ تشنیع زشت گفتن وزشت گردانیدن وعیب کردن قوله دوم از تحسین وتشویقش همه ۔ فارغ از تکذیب وتصدیقش همه ۔ تحسین به نیکوئی نسبت کردن وآراستن وبنیکو کردن واینجا بمعنی اولست وتشویق بآرزو آوردن وتصدیق راستگوئی داشتن وتکذیب ضد تصدیق وضمیرش راجع بعام یا بزن یعنی دوم از آنکه عام یا دن مرا تحسین کند ۔ خلق را آرزومند دیدار من سازد وافراد ضمیر در صورت اول بلاحظه لفظ عام بود باید دانست که تقابل در الفاظ مصرع اول نظر بتقابل در الفاظ مصرع دوم ضروری نیست آری اگر هر دو لفظ مصرع اول نیز مقابل یکدیگر بودی حسن شعر افزایش میگرفت وانچه شیخ عبداللطیف در اعتبار تقابل تشویق بتحسین نوشته که التشویق نزاع النفس وحرکة الهوا اگر تشویق را درین بیت بانیمعنی اعتبار نموده شود راست می آید انتهی بار دست وانچه میر نور الله نوشته که بیان این تقریر چنان است که تفعیل برای نسبت باشد مثل تجهیل وتکفیر یعنی نسبت بهوا ونفس کردن واگر شوق بمعنی معروف که مطلق خواهش ست بواسطه نموده شود توجیه دیگر بدین طریق نیز میتوانگرد که باب تفعیل مثل باب افتعال برای ازاله هم مستعمل شده چنانچه سابقا در لفظ عذاب گفته شد که مجرد آن عذوبة بمعنی حلاوت است پس چنانچه تعذیب بمعنی ازاله عذوبت باشد تشویق بمعنی ازاله شوق است یعنی نفرین نمودن چیزی را تا شوق مردم ازان زایل شود واتنی ازشاه راه استقامت بیرون شده در بادیه تاویلات رکیک سرگردان شده است قوله کروفر لمحه ماتا کجاست ۔ لمحه بفتح جای جنگ عظیم ودر صراح است فتنه وجنگ بزرگ قوله چو سنا برق مه الله نمست ۔ سنا برق یعنی برق روشن قوله بود در قدرت عجلی وظهور ۔ قدرت بالضم مشبه

حکمت در دانی جاعل فی الارض خلیفة

قوله درمیان آن دو لشکرگاه زفت ۔ چالش وپیکار انچه رفت رفت ۔ زفت بفتح گنده وسطبر پر ومالامال و چالش بجیم فارسی ولام مکسور وشین منقوطه زده جنگ وپیکار ورفتار از روی تکبر ونازقوله همچنان دور دوم هابیل شده ۔ ضد نور پاک آن قابیل شد ۔ هابیل وقابیل نام دو پسر آدم علیه السلام وکشتن قابیل مر هابیل را در دفتر چهارم معلوم شد در سرخی آموختن پیشه گور کنی قابیل از زاغ قوله پس حکم کرد آتشی را وانکرد ۔ نکر بفتح یکم وکسر دوم زیرک وبفتح یکم وضم دوم مثله وبضمتین زیرک وناشناخته وناسپاسی وبضم یکم وسکون دوم مثله ونیز بمعنی ناشگفت وناخوش وناشایسته واینجا بمعنی ناخوش ست قوله دور دور وقرن قرن این دو فریق ۔ قرن چند سال معین بحسب اختلاف عرف که حالا بفتوای متاخرین بیست سال راگویند وبمعنی سال وصور وکره خورد وکرانه سر وکرانه آفتاب که اول پدید آید وشاخ گوسفند وجز آن قوله صیحه که جان شان را در ربود ۔ صیحه بفتح آواز وفغان وعذاب واینجا بمعنی اول ست چه جبرئیل علیه السلام بر ثمود آوازی مهیب کرده بود که ایشان از هیبت آن بمردند قوله لقمه را کان ستون این تن است ۔ دفع تنع جمع نان چون جوشن است ۔ یعنی

دفع کردن نعمه مرتیغ جوع نان را مثل دفع کردن جوشن است مرتیغ معروف را قوله چون خناق آن نان گیرد
در گلو؛ خناق بضم مرضی است که از غلبه خون در حلق پیدا میشود و حلق را بگیرد قوله این لباسی که ز سرما شد مجیر
مجیر بضم نجات دهنده و پناه دهنده قوله حق دهد او را مزاج زمهریر؛ زمهریر بفتح سرمای سخت که بدان کافران را عذاب
کنند و با سر که فوق کره ارض است لباس پناه دهنده از سرما که جبه پنبه دار باشد در موسم گرما چون آن را
بپوشند و عرق پیدا آید آن جبه همچو یخ سرد میشود قوله تا گریزی از وشق هم از حریر؛ وشق بفتحتین جانوریست که
از پوست آن پوستین سازند و مراد پوستین است و حریر جامه ابریشمی قوله زو پناه آری لبوی زمهریر؛ یعنی در
موسم گرما از پوستین و حریر در وقت سفر بجبه پنبه دار پناه مے برند قوله تو دو قلتیتی یک قلهٔ؛ قلهٔ بضم و تشدید
سالار قوم و سرگروه و بالای هر چیزے و تارک مردم و سبوی بزرگ و قلتین دو سبو و آن مقدار آب کثیر است
پیش امام شافعی کذا فی المنتخب میر نور الله نوشته که هر چند سردار قوی و بلند قامت باشی یک کسی دو نیستی یعنی
ضعیف و عاجزی انتهے و محمد رضا نوشته که بمرتبه قلتین نرسیده که طاهر باشی حفرهٔ کم آبی که بملاقات تو حدث زایل
نگردد انتهے مخفی نماند که تقریر میر با ابیات سابقه که قدرت و قهر حق دران بیان یافته مناسبتی دارد بخلاف تقریر
محمد رضا که اصلا با سبق و لحق نیست قوله غافل از قصه عذاب ظلهٔ؛ ظلهٔ بضم و تشدید سایه بان دابری که
سایه افگند و در نجا اشارت است آیه کریمه که در سیپاره و قال الذین در سوره شعراء واقع شده فکذبوه فاخذهم
عذاب یوم الظلة یعنے پس تکذیب کردند قوم شعیب علیه السلام را پس فرا گرفت ایشان را عذاب روز ابر
که مثل سایه بآن بر ایشان سایه افگند اگر سایه سبب برودت است اما از سایه حرارتی بر ایشان مستولی گشت که
بهیچ نوع اطفای آن ممکن نبود قوله تو نظر داری دلیک امعانش نیست؛ امعان بکسر نیک نگریستن و رو ان
شدن و شتافتن و دور تر رفتن قوله زین همیگوید نگارنده فکر؛ فکر بکسر اول و فتح دوم اندیشه و بسکون دوم
مشتبه قوله که بکن ای بنده امعان نظر؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سوره ملک واقع شده
ما تری فی خلق الرحمن من تفاوت فارجع البصر هل تری من فطور یعنے نخواهی دید در آفرینش رحمن هیچ تفاوت
پس بگمار چشم را ایا می بینی هیچ از فطور قوله آن نمیگوید که آهن کوب سرد؛ لیک ای پولاد بر داؤد کرد و معنیش آنست
که شارحی نوشته که امعان نظر بے را هبر آهن سرد نوشتن است پس بداود وقت التجا آورد که آهنت موم شود قوله
در خیال از بسکه گشتی کمتے؛ نک بسو فسطائی بد طینتی معنی این ابیات همانست که محمد رضا نوشته که بی پیر امعان
نظر مثل خیال سوفسطائی باشد که انکار کند حقایق اشیاء را و عالم را و هم و خیال داند و نداند که او خود جزو عالم است
اگر خیال است او هم خیال ست و خیال را وجود و حس و عقل نباشد پس سوفسطائی خود را از وجود و حس و عقل
معزول و مفصول کرد قوله او خود از لُبّ و خرد مغزول بود؛ لُب بضم مغز و خالص هر چیزے و میانه هر چیزے و دل

وعقل قوله چون زتن جان جست گویندش روان ؛ یعنی نسمیه جان بروان بجهت رفتن وجستن اوست از تن قوله آن حکیمے راکه جان از بند تن ؛ باز رست وشد روان اندر چمن ؛ تا بیت ثالث اشارت بقول ابو علی است که در معراجیه آورده که روان نفس ناطقه است وجان روح حیوانے

معجزهٔ هود علیه السلام در تخلیص مومنان

قوله مومنان از دست باد ضایره ؛ ضایره بضاد معجمه وبیای مثناة تحتانیه هلاک کننده وگزند رساننده قوله باد طوفان بود واو کشتی عنی عیسی بیای مجهول امالهٔ عیسی است که بالف ممدوده ومقصوره یعنی خشک ودرشت شدن وسخت پرشدن باشد در صراح است که عسار بالمد خشک ودرشت شدن وسخت پرشدن عیسی مثله انتهی ومراد درشت ومحکم است قوله آن خراسے میدود قصدش خلاص ؛ تا بیابد او زرخم آندم مناص ؛ خراس بفتح آسیای بزرگ که بحر وستورش گردانند وخراسی ستور خراس ومناص بفتح گریزگاه وگریختن وباز ایستادن قوله هست او محسوس اندر مکمنی ؛ مکمن بفتح هر دو میم کمین گاه قوله آن حسی که حق بران حس مظهر است ؛ مظهر بضم اول وفتح چهارم ظاهر کرده شده قوله هر دست طوفان وکشتی ای مقل ؛ مقل بضم اول وکسر قاف درویش وفقیر واندک کننده قوله شت برا عمی زندیک جلف مست ؛ جلف بکسر جیم کمینه وبی عقل وبیباک ومرد جافے وخم تهی قوله یا مگر از قبیله پرطنک بود ؛ طنک بفتح طا مهمله وسکون نون آواز طاس وصدای کوه وجز آن وبعنی مطلق آواز نیز آمده قوله هیچکس از خود نترسد ای حزین ؛ حزین بفتح اندوگین وغمگین قوله ای دروغیکه زصدقت این نواست ؛ نوا بفتح جمعیت وسامان وسرانجام وسازگاری وتوانگری وروزی وخوراک ونغمه راگویند عموماً ونام مقامی هست از دوازده مقام موسیقی خصوصاً وسپاه ولشکر وآن کس راکه در عوض رزی یا چیزے بگیرد وگذارند نیز نوا نامند وبهندی اول وبتاری رهن خوانند قوله یاد ها شان غائبی ات میچرند ؛ یعنی یاد های دوستان وخویشان که غائبی هست یعنی منسوب هست بغایت ترا میچرند یعنے آن یادها او قاتی راکه دران زمان ایشان از تو غائب باشند یا تو از ایشان غائب باشی ضائع کنند پس حرف یا در لفظ غائبی یای نسبت است وغائب یاد کرده شده را اعتبار کنند یا یاد کننده را پس لفظ غائبی را جدا باید نوشت ولفظات راکه مفعول چریدن هست جدا وانچه شارحی حرف یا را یای مصدری پنداشته وغائبی را مضاف بتای خطاب ومفعول چریدن دانسته وغایبیت را یکجا نوشته چنانچه ازین تقریرش که یعنے دوستان وخویشان زمان غائب بودن ترا میخورند یعنے اوقاتی راکه دران اوقات از ایشان غائب باشی ضائع میکنند انتهی مستفاد میشود متضمن تاویلے وتکلفے هست اگر تامل کنی دریابی ودر بعضے نسخ بسهو ناسخ بجای یاد ها شان بادشاهان آمده وآنچه محمد رضا نظر بین نسخه نوشته که ای آشنایان وخویشان نمگذارند که از ایشان غائب شوی انتهی سهو هست زیرا که مقصود نیست

که دوستان در حضور و غیبت وقت تراضا ضائع میکنند و منشار رسهو و چیزیست یکی نسخه سقیم دوم غائبی را مضاف
بتای خطاب دانستن و حرف یا را یای مصدری پنداشتن و خوردن غائبیت را بر معنی حقیقی محمول ساختن و
انچه سید عبد الفتاح نوشته که بادشاهان از تو خدمتی که میخواهند غائب بودن تست از تو تی تو انتهی منافیست
با بیت سابق و ابیات آینده و ازین تقریر معلوم شد که مشار الیه میخزنجانی معجمه خوانده نه بجیم فارسی قوله فکر
را از قحف تن شربت کی ؛ قحف بکسر قاف و سکون حای مهمله کاسه چوبین و کاسه سر و استخوان زیر دماغ حاصل
آنکه خیال هر یک از آشنایان و خویشان مانند خرتشنه شربت فکر ترا از قحف تن می مکد و نمیگذارد که فکر تو بسوی
حق مصروف شود و در بعضی نسخ ؛ از قحف تن فکر را شربت کی ؛ واقع نشده دقحف بالکسر چنانچه شارحی نظر باین
نسخه نوشته مخفف قیف و آن ظرفی است که در و نوله در از سازند و در شیشه و امثال آن نهاده گلاب و جز آن
اندازند تا ریخته و ضائع نشود و بعضی دماغ و آل این نسخه راجع بنسخه اولی است و آنچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته
که ما آشنایان از قیف تن فکر ترا مانند شربت می مکند و فروی برند که اگر فکر رهائی خود کنی و خواهی که از دست آنها
خلاص شوی آن فکر را بر هم زنند انتهی سهو است مبنی بر همان سهو که در بیت بالا بکار برده و سهو دیگر آنکه فاعل
یکیدن آشنایان را خیال کرده حالانکه فاعل خیال آشنایان است نه ذات آشنایان قوله نشف کردن از تو
خیال آن وشات ؛ نشف بفتح در خود کشیدن جامه خوی را دکاغذ سیاهی را و حوض آب را و وشات بضم جمع
واشی که سخن چین باشد قوله شبنمی که داری از بحر الحیات ؛ شبنم بحر حیات کنایت از جان قوله پس نشان نشف
آب اندر غصون ؛ آن بود که می نجنبد در رکون ؛ غصون بضم جمع غصن بمعنی شاخ درخت و رکون بضم میل
کردن و آرام گرفتن و ساکن شدن و لفظ نجنبد بصیغه نفی است یعنی نشان نشف کردن خیال دوستان و
خویشان آب جان را در غصون اعضا آنست که در وقت میل و قیام بطاعات اعضا بر عبت جنبش نکنند
و کسالت در زند که و اذا قاموا الی الصلوة قاموا کسالی و انچه در بعضی نسخ بجنبد بصیغه اثبات واقع شده اگرچه
ابیات آینده قبولش میکنند لیکن ابیات سابقه جایش نمیدهند مگر بکراهت تکلف الا آنکه رکون را بمعنی سکون
گیرند آنزمان ابیات سابقه هم قبول میکنند یعنی نشان نشف کردن خیال دوستان آب جانرا آنست که در سکون
از طاعت جنبش کند پس تأمل هر دو نسخه واحد بود و عدم قبولیت ابیات سابقه صیغه اثبات را با عتبار معنی اول
رکون است که میل باشد و وجه عدم قبولیت ابیات مذکوره آنکه فاعل نشف در بیت بالا خیال دوستان ست
و در ین بیت غصون اعضا پس مخالف بود و وجه قبولیت بتکلف آنکه گویند که در بیت بالا نشف خیال دوستان
را بیان فرمودند در ین بیت نشف غصون اعضا را که دال بر عدم نشف خیال دوستان است بیان مے فرمایند
قوله گر سبد خواهی توانی کردنش ؛ هم توانی کرد چنبر گردنش ؛ چنبر بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح بای موحده

حلقه رسن تابان و حلقه دف و جزء آن ولفظ کردن در مصرع اول بکاف تازی است و در مصرع دوم بکاف فارسی است یعنی کردن آن شاخ را چنبر هم توانی کرد پس قافیه بیت درست آمد و آوردن لفظ کردن برای حسن شعر است که شاخ صورت گردن دارد یعنی از شاخ تر و تازه سبدی یا چنبری توان ساخت زیرا که سبز و ملایم است نه خشک و درشت که شکننده باشد قوله چون شد آن ناشف زنشف بیخ خود نماید آنتوئی که امرش میکشد ضمیر آن راجع باشاخ که نشف آب از بیخ کار اوست و شد بمعنی رفت یعنی چون آن شاخ ناشف از نشف رفت یعنی نشف آب جان از بیخ تن بسبب نشف کردن خیال دوستان آن آب را از تن نکرد و خشک گردید در اطاعت اوامر الهی جنبش نتواند کرد و میر نور الله در تفسیر این بیت منحرف شده است و از غلط محمد رضا چه گفته آید که گاهی جان را شبنم بحر حیات میخواند و گاهی میگوید که اصل بدن و بیخ تن جان است هر گاه جان ترا آشنایان و خویشان بجانب خود کشیدند اعضا بالطبع اولی بجانب آنها میل کرد غرض که از بیخ در بیخا جان مراد داشتن کار چنین صاحب فهم است قوله پس بخوان قاموا کسالی ازینجا اشارت است بآیه کریمه که در سوره نساء در سیپاره و المحصنات واقع شده و اذا قاموا الی الصلوة قاموا کسالی یعنی و چون برخیزند منافقان بسوی نماز برخیزند کاهلان و گران جانان مانند کسی که بر کاری کراهت دارد اگر کسی از صحابه پیغمبر علیه السلام ایشان را دیدی نماز میگزاردند و الا فلا قوله چون نیابد شاخ از بیخش طبی و طبی بضم و کسر طای مهمله سرپستان حاصل آنکه چون شاخ عضو از بیخ تن پستان نیابد و شیر جان نمکشد مانند منافقان در اعمال دین نتواند جنبید و کسالت خواهد ورزید قوله کل شئ هالک الا وجهه یعنی هر چیز فانی است مگر ذات حق و این آیه کریمه در سیپاره امن خلق در سوره قصص واقع شده قوله چون الف در بسم در رود درج شود درج بفتح اول و سکون دوم در نوردیدن و طبله پیرایه زنان و طومار کاغذ نبشته دلور نامه و مقامی که پیغامبر صلعم در شب معراج ازان در گذشت و اینجا یعنی اول است و مراد نور دیده قوله همچنین جمله حروف گشته مات وقت حذف حرف اخیر صلات صلات بکسر جمع صله بمعنی پیوستن و بیوستگی و هدیه دادن و بخشش یعنی همچنین هر حرف که بسبب پیوستگی حرفی بحرفی دیگر محذوف میشود چون نون در لفظ ما حال الف دارد که هست و نیست یا از صلات پیوستگی و التقای ساکنین مراد باشد که موجب حذف یک حرف است لیکن بیت ثانی مقتضی وجه اول است قوله چون الف از خود فنا شد مکتنف بضم اول و کسر چهارم پناه جوینده قوله ما رمیت اذ رمیت بل و لیست ضمیر وی در لفظ بل و لیست راجع برسول صلعم حاصل آنکه نفی رمی از وی صلعم و اثبات آن برای وی در آیه کریمه ما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی بیان فناد بقای اوست بی او یا معنی آن باشد که در آیه کریمه خطاب بسوی اوست بی او قوله همچنین قال الله از همچنش

بحست ۵ تفسیر انیمصرع ہمان ہست کہ نوشتہ کہ یعنی چنانچہ ازین آیہ کریمہ معلوم شد کہ از روی فما فعل سول تحقیق
درحقیقت فعل حق است جل و علا ہمچنین از ضمن کریمہ مذکورہ انمعنی بحست یعنی بظہور پیوست کہ قول سرور انبیا نیز
منسوب بجناب کبریاست وقال رسول اللہ راجع بقال اللہ حاصل آنکہ از ضمن کریمہ ما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ
رمی مفہوم شد کہ ما قلت اذ قلت ولکن اللہ قال قولہ گر شود بیشہ قلم دریا مدید ۵ الخ مدید بکسر المالہ مداد کہ سیاہی
دوات باشد و در اینجا اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ اتل ما اوحی سورہ لقمان واقع شدہ ولو ان ما فی الارض
من شجرۃ اقلام والبحر یمدہ من بعدہ سبعۃ ابحر ما نفدت کلمات اللہ یعنی واگر آنکہ بودی انچہ در زمین ہست از
درختان قلمہا و دریای محیط با وسعت خود مداد شدی و مدد دادی البحر محیط را پس از فنای آب دریا ہای دیگر
مانند او و بدان قلمہا و بدان آبہای مداد شدہ کتابت کردندی نرسیدی و بپایان نیامدی کلمات الٰہی کہ موجودات
نامتناہی و عجائب صنع بادشاہی اند پس اسرار مثنوی کہ قرآن پارسی ہست کلمات اللہ اند کہ پایانی ندارند قولہ
چار چوب خشت زن تا خاک ہست ۵ میدہد تقطیع شعرش نیز دست ۵ تقطیع پارہ پارہ کردن و بریدن جامہ و تقطیع
شعر وزن کردن شعر کہ الفاظ را در انوقت از ہم جدا کردہ میخوانند یعنی چنانکہ چار چوب خشت زن کہ قالب
خشت است تا بقای خاک باقی و موجود است ہمچنین تقطیع شعر مثنوی تا بقای عالم خاک دست میدہد و تقطیع
تقطیع آن نخواہد شد و انچہ محمد رضا در تفسیر مصرع اول نوشتہ کہ خطاب مولوی باخود است کہ از خاک وجود تو
تا اثری باقی ہست خشتی بقالب بزن یعنی مشغول نظم مثنوی باش انتہے اشتباہ است چنانچہ از لفظ نیز کہ در مصرع ثانی
ظاہر میگردد و معہذا ارادہ انمعنی کہ خشتے بقالب بزن از لفظ چار چوب خشت زن مردود عقل سلیم ہست قولہ چون
نماند خاک و بودش حف کند ۵ خاک ساز دیگر او چون کف کند ۵ حف بفتح حای مہملہ موی ازردی بر کندن و موے
سہلت گرفتن و پژمردہ شدن موی از بی روغنی و پیراستن ریش و خدمت کردن و مہربانی کردن یعنی چون
این عالم خاک نماند و بودش برکندہ شود دیگر معانی مثنوی چون از جوش کف کند عالمے دیگر مثل این عالم خاک
پیدا سازد حاصل آنکہ معانی مثنوی دائم ست ظہورش حدی و نہایتی ندارد اگر این عالم بوقوع قیامت فنائے
شود در عالمے دیگر کہ بمقتضاے جوش معانی و اسرار پیدا خواہد شد ظہور خواہد کرد و ہمچنین تا ابدالدہر و حقیقت
این سخن نخواہد دریافت مگر کسے کہ بربی نہایتی ادوار اطلاع یافتہ باشد و فقیر در دفتر اول بآن اشارتے
کردہ است و بیت حافظ شیراز کہ بیت مامی ببانگ چنگ نہ امروز میخوریم ۵ پس دور شد کہ گنبد چرخ این صدا
شنیدہ در انجا آوردہ لیکن در اینجا بحث خاطر طالبان تفصیلی میرود پس بشنو کہ وجود ارض و سموات و جمیع اسوے
اللہ در عقل ہست و در خارج موجود نیست مگر ذات حق پس بوقوع قیامت کہ عالم فانی خواہد شد فنا بآن روشن
خواہد بود کہ ہیچ عاقل بر روی زمین نخواہد ماند کہ زمین را زمین داند و آسمان را آسمان حیوانات باشند در صور

انا سی پس موجود در اوقات حق باشد و بس من الملک الیوم لله الواحد القهار و بنا آدم و عالم پیدا شود و اسرار ظاهر گردد و باز عقل برخیزد و عالم فنا شود همچنین تا غیر نهایت در شرح فصوص قیصری از بعضی محققین منقول است که انه یکون لظهور آدم آخر اطلوع الصبح من ایام یوم القیمة ثم ظهور لوامع النور فی القلوب و ازدیاد النوریة الی ان ینکشف الحق لهم مرة اخری فی الصورة المحمدیة و تحصل المجازات ان خیرا فخیر و ان شرا فشر ثم ینتهی الی ظلمة اللیل بکذا الی غیر النهایة انتهی ای عزیز دریافت کیفیت قیامت کبری کم کسے را از عارفان دست داده است لهذا هر یکے نوعی از انواع قیامت قیامت کبری خیال کرده و از انها که کیفیت آن دریافته اند کم کسی تفصیل بیان کرده زیرا که این مسئله بس غامض ست و اذهان قاصر اگر این مسئله بر ملا افتد بیشتری از خواص انکار نمایند تا بعوام چه رسد و بعضے از خواص که این را قبول کنند جز بتقلید نخواهد بود در دریافت این بذوق و یقین کار خواص است قوله بهر این گفت آن خداوند فرج ؛ فرج بفتحتین ضد اندوه و کشادگی میانه دو چیز قوله حد نحوا عن بحرنا اذ لاحرج ؛ حرج بفتحتین تنگی و سختی و بزه و لاغر و تابوت مرده یعنی حدیث کنند از بحر اسرار ما چندانکه خواهید زیرا که در اسرار تنگی نیست قوله هم ز لعبت کو که کودک راست به ؛ لعبت بضم باز یچه که دختر کان بآن بازی کنند و بفتح یکبار بازی کردن و بکسر یک نوع بازی کردن و اینجا بفتح است و مراد مطلق بازی کردن قوله تا ز لعبت اندک اندک در صبا ؛ صبا بفتح بازی کردن با کودکان قوله عقل زان بازی همی یابد صبی ؛ صبی بفتح کودک یعنی صبی از ان بازی عقل مے یابد قوله گرچه باعقل ست در ظاهر ابی ؛ ابی بفتح همزه و کسر بای موحده سرکش یعنی اگرچه صبی در ظاهر با عقل سرکشی دارد قوله کودک دیوانه بازی کے کند ؛ جزو باید تا که کل را فی کند ؛ فی بفتح بازگشتن و بازن مجامعت کردن و خراج ملک و غنیمت یعنی مال که از کافران بمسلمانان رسیده و اینجا بمعنی اول است و تفسیر این بیت همانست که محمد رضا نوشته که طفلی که مادرزاد دیوانه باشد طریق بازی نداند تا از بازی بجانب عقل منتقل گردد پس از حکایات مثنوی که در جنب معانی آن بمنزله بازی طفلان است بیگانه مشرب تحقیق را که دیوانه مادرزاد است نصیبه نباشد زیرا که جزو اگر باشد بسوے کل بازگشت کند و طفل سلیقه بازے اگر داشته باشد بعقل رسد

رجوع کردن بقصه قبه و گنج

قوله طالب گنج مبین خود گنج اوست ؛ دوست کی باشد یعنی غیر دوست ؛ دوست اول عبارت از طالب و محب و دوست ثانی عبارت از مطلوب و محبوب یا بالعکس یعنی طالب گنج خود گنج است برای آنکه در معنی محب غیر محبوب یا محبوب غیر محب نیست زیرا که هر دو مظهر یک حقیقت اند که وجود مطلق باشد و انچه شارحی نوشته که زیرا که آن دوست از روی معنی و صفات فانی در دوست اگرچه از حیثیت تعین ذات غیر اوست چه تا دوست

از مرتبہ محبیت و دوستی کہ ثمرہ عین الیقین و فنای صفاتی است بمقام حق الیقین کہ ثمرہ محبوبیت و فنای ذاتی است
نرسد و وحدت صرف کہ موجب قلع و قمع مادہ اثنینیت و دوئی است روی ننماید انتہے غلطہا کردہ است اول
آنکہ از محبوب در اینجا واجب مراد داشتہ و در نصورت مصرع ثانی دلیل مصرع اول نمیتواند شد چرا کہ مدعای
مصرع مذکور اتحاد و عینیت طالب گنج است با گنج و از اتحاد ممکنی با واجب بسبب فنای صفات لازم نمی آید
اتحاد آن ممکن با ممکنی دیگر چہ جای لزوم اتحاد دو ممکن باہم کہ غیر ممکن مذکور باشند چنانکہ در ما نحن فیہ است چہ
گنج و طالب گنج ہر دو غیر محب حق اند و غلطی دوم آنکہ در اینجا اثبات اتحادی است کہ در واقع و حقیقت است
بی آنکہ محب بر اتحاد خود مطلع بود چنانچہ ببیت آیندہ کہ گر بدیدی زانیہ او یک پشیزہ الخ صریح دال است و تقریر
مشار الیہ ثبت اتحادی است کہ محب مطلع بر و ست و غلطی سوم آنکہ در اینجا بیان اتحاد ذاتی است و تقریر مشار الیہ
مبین اتحاد صفاتی قولہ سجدہ خود را میکند ہر لحظہ او یعنی ہر طالب و محب کہ پیش مطلوب و محبوب خود سر می نہد
و وظائف بندگی بتقدیم میرساند در حقیقت خود را بندگی میکند اگرچہ ازین معنی بیخبر است و انچہ محمد رضا نوشتہ
کہ چون در بیت بالا لفظ غیر مذکور شد انتقال کردند بذکر آنکہ غیر موحد در ہر حال خود پرست است و طاعت
او نہ برای خدا است بلکہ خود را ساجد است و با وجود خود پرستی گمان آن میکند کہ از آئینہ او جمال حق مرئی گردد
و نمیداند کہ در آئینہ زنگ بستہ او ہیچ نمود ار نشود اگر آئینہ صیقل زدہ دیدی از خود پرستی باز آمدی و ابیات
آیندہ متمم این ذکر است انتہے اسرار این ابیات را بر ہم زدہ است چہ درین ابیات بیان حال محب است نہ حال
خود پرست و ازین تقریر معلوم شد کہ در مصرع ثانی بیت بالا ہم غلط کردہ است و از لفظ غیر در آنجا خود پرست
کہ غیر محب است بخیال آوردہ قولہ سجدہ پیش آئینہ است از بہر رو پشبیہ مطلوب و محبوب است بآئینہ و
تشبیہ محب برائی آن تشبیہ حقیقت محب بر و کہ مرئی است در آئینہ قولہ گر بدیدی زانیہ او یک پشیزہ الخ ضمیر او
راجع بمحب یعنے اگر از آئینہ ای آئینہ محبوب آن محب یک جلوہ حقیقت مطلقہ خود بدیدی در نظر او ہیچ چیز
بی خیال آن حقیقت نماندی در ہمہ چیز مشاہدہ حقیقت خود کردی و اگر ضمیر او راجع بمحبوب داریم و لفظ آئینہ را
مضاف شماریم نیز مے تواند یعنے اگر آن محب از آئینہ محبوب یک جلوہ حقیقت مطلقہ خود بدیدی و مآل واحد
باشد و در بعضے نسخ در مصرع ثانی بجائے لفظ رو کہ برای مہلہ است زود واقع شدہ بزای معجمہ و بجائے لفظ خیال
خیالے واقع شدہ بزیادتی حرف یا و در نصورت لفظ بے خیالی مربوط باشد بمصرع اول و ضمیر رو راجع بمحب
یعنی اگر محب از آئینہ محبوب یک جلوہ حقیقت مطلقہ خود بی ہیچ خیال غیر و غیریت بدیدی از ہستی او ہیچ چیز
نماندے و انچہ شارحی نظر بہ نسخہ اولی نوشتہ کہ مصراع اول مربوط بصدر مصراع ثانی است حاصل آنکہ اگر محب از
آئینہ جمال محبوب مقدار پشیزی و ادیدی بے آنکہ خیال روی دران آئینہ بیند از ہستی او چیزی باقی نماندی انتہے

سهو است و نشاء سهو عدم ادراک معنی رود و مفعول بدیدی آئینه را تسمردن و انچه نظر بنسخهٔ دوم نوشته که نظر باین نسخه مضاف الیه خیال که روست محذوف و ضمیر او راجع بصاحب رو که رائی است و مآل این راجع بنسخهٔ اولی انتهی سهو این تقریر راجع بسهو تقریر نسخهٔ اولی است قوله هم خیالاتش هم اوفانی شدی ؛ یعنی چون در همه چیز مشاهده حقیقت خود کردی هم خیالات غیریت و هم اوی او که بحسب تعین بود فانی شدی قوله دانش دیگر زنادانی نا ؛ سر ؛ آوردی عیان کانی انا ؛ یعنی چون مشاهده حقیقت مطلقهٔ خود در جمیع اشیا کردی و دانش اولی او که بحسب تعین بود فانی شدی و دانش انی انا الموجود پیدا شدی و بمقام جمع رسیدی و در شرح رباعیات است که دایما حاضر بوده گوشهٔ چشم دل را در خانه و بازار و خرید و فروخت و خوردن و آشامیدن و همه حالات بر حقیقت جامعه خود دارد و او را نصب العین خود ساز د و حاضر داند و بصور جزوی از و غافل نشود بلکه همه اشیا را بوی قایم داند و سعی کند که آنرا در همه موجودات مستحسنه و غیر مستحسنه مشاهده کند تا بجائی برسد که خود را در همه بیند و همه اشیا را آئینه جمال و کمال خود داند بلکه همه را اجزائے خود بیند انتهی و در رشحات است که بعضے عارفان گفته اند که چون خدا تعالے بذات خود بر کسے تجلی کند این کس جمیع ذوات موجودات و صفات و افعال ایشان را در اشعهٔ ذات و صفات و افعال وی سبحانه مشاهده یابد و نسبت بنفس خود را با موجودات چنان یابد که گویا وے مدبر آن موجود است و این موجودات نسبت باوی اعضای وی اند و فروتنی آید بهیچ یک چیزے ازین موجودات الا آنکه مے بیند باو فرو آمده وے بیند ذات خود را ذات حق و صفت خود را صفت وی و فعل خود را فعل وے بنا بر آنکه مستهلک شده در عین توحید و استهلاک در عین توحید مستلزم آنست که انچه منسوب است باو بخود منسوب یابد و نیست انسان را در توحید مقامی که ورائے این مرتبه باشد و چون منجذب شد بصیرت بمشاهده جمال ذات نور عقل که فارق بود میان اشیا و ممکن و واجب و از هم جدا میکرد پوشیده شد در غلبهٔ نور ذات قدیم و تمیز میان قدیم و حادث برخاست از برائے آنکه باطل ناچیز و ناپیدا میشود در زمان پیدا شدن حق و این حالت را در عرف این طائفه جمع گویند انتهی و الحال تفسیر این بیت و بیت بالا بغایت وضوح پیوست و غلطی محمد رضا و شارح دیگر که در دو بیت بالا است بکمال ظهور انجامید قوله اسجدوا الآدم ندا آمد همی ؛ کادمی خویش بینیدش دمی ؛ یعنی ندائے حق تعالے ملایکه را بسجده آدم ارشاد آنست که شما در حقیقت عین آدم هستید آدم را عین خود بدانید و خود را سجده کنید و انچه محمد رضا نوشته که اگر دانش ما غیر بینان محو شدی و وجود امکانی تبدل یافتی و نور وجه الله در آئینه ما تافتی چنانچه ملایکه را خطاب اسجدوا آمد که آدم را سجده کنید برای ما نیز خطاب همی آمد که شما عین آدمید خود را غیر او پندارید یعنے لیاقت آن دارید که مسجود ملایکه باشید انتهی چون مطلب ابیات بالا

برهمزده است در نجا چگونه غلط نکند و آنچه شارح دیگر نوشته که یعنی ندای حق تعالی ملایکه را بسجده حضرت آدم که ابوالبشر است اشارت بآنست که شما نیز مانند آدم قابل مسجودیت ملایکه اید از هستی فانی شوید تا خود را چون او مسجود ملایکه بینید انتهی بدتر از تقریر محمد رضاست و بیگانه از بیت بالا که پسجده خود را میکند هر لحظه او قوله احولی از چشم ایشان دور کرده تا زمین شد عین چرخ لاجورد فاعل کردند ای حق و زمین عبارت از جسم آدم و چرخ لاجورد کنایت از حقیقت مطلقه که وجود مطلق باشد سبحانه قوله لا آلا گفت و الا الله گفت فاعل گفت ملایکه قوله آن حبیب و آن خلیل بارشاد رشد بضم و فتحتین راه راست یافتن و حبیب و خلیل عبارت از رسول کریم صلعم و آنچه شارحی نوشته که یعنی حبیب و خلیل حقیقی که حضرت حق است جلشانه انتهی لفظ بارشاد آبی است ازین دو بخشت ضلال شارح مذکور تفسیر محمد رضا است کرای حق سبحانه و تعالی قوله لیک من اینک برایشان می تنم و الخ مقوله حضرت مولویست یعنی باوجود منع از کشف اسرار حقیقت بالایشان میگویم و این بظاهر اگرچه ارتکاب ممنوع است لیکن در حقیقت ارتکاب منهی عنه نیست زیرا که گوینده این اسرار و شنونده آن منم غیر من هیچکس نمی شنود قوله صورت درویش و نقش کنج گوید الخ مقوله حضرت مولوی است رض خطاب بخود مے فرمایند که از بیان حقیقت بس کن و صورت قصه درویش و نقش کنج بیان فرما که عوام از اسرار حقیقت بی نصیب اند قصص و حکایات را که رنجی بیش نیست طلبگار اند و یحتمل که مقوله حبیب باشد صلعم لیکن ذوق مقتضی اول است قوله مکتنس زین مشت خاک نیک و بد مکتنس بضم اول و سکون دوم و فتح تای فوقانیه و فتح نون پوشیده شده و رو بیده شده و میر نورالله نوشته که کبس بای موحده بخاک انباشتن چاه و جوی پس اگر مکتبس بپای موحده باشد بی تکلف راست می آید انتهی الحق که چنین است و غالب که بپای موحده باشد هر چند که در هیچ نسخه یافته نشده چون مکتبس بپای موحده گوش زد هر کس نیست اثبات نون بجای با از تصرف کاتب بود قوله لیک گوید باشما من بسته ام الخ معنیش چنان است که شارحی نوشته که یعنی آنچه راحت اگرچه از مشت خاک پنهان نشود لیکن میگوید که تا هستی باشماست من بسته ام و چون بجود و فنا می شوید تا ابد مرا باقی بینید قوله چشم بند ختم چون دانسته الخ یعنی چون از کریمه ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوة ختم حق دانستے پس هیچ میدانی که از کدام چیز دیده خود بربستی یعنی از ذات حق چشم فراز کردی و بر دیدے غیر باز کردی قوله یک بیک بس البهل دان آن ترا چرا که حق را با باطل بدل کردی قوله عین کفر انرا اثبات شناخته و کفران بضم ناسپاسی کردن و اثابت بکسر بازگشتن و توبه پذیرفتن و اخیا بضم اول است و اثابت ساختن کفران باعتبار صراط ایجادی است که قول علی مرتضی کرم الله وجهه یا من اظاعه الطائعین لا یزیده ملکه و لا یضره معصیة العاصین لا یزیده مجبر است ازان قوله منفجر کرده دو صد چشمه و دو او دو بضم اول و کسر جیم روان شونده یعنی هر وصف قبیح و هر عمل بد نظر بصراط ایجادی چشمه و دادو دوستی است قوله از کف معسر بدیاند یسار بمعسر بضم اول و کسر سین

مهملہ گداوتیسار بفتح تو انگری و دست چپ قولہ کوہ باداو دگر دوہم رسیل ؛ رسیل بفتح ہم آواز و ہمزبان و پی رو و ہمراہ و ہمرو در تیر اندازی قولہ خیزاے داد و از خلقان نفیر ؛ نفیر بفتح رسیدن و دور شدن و بیرون رفتن و غلبہ کردن و فریاد کردن و پناہ گرفتن و گریز و فریاد و اینجا بمعنے رسندہ و دور شوندہ و گریزندہ یا پناہ گیرندہ باشد

اثابت آن طالب گنج بحق تعالے

قولہ اد پی این گنج کردم یا وہ تاز ؛ یا وہ ہرزہ و گم شدہ و تاز بمعنے تاختن قولہ دیو حرص و آز مستعجل تکے ؛ مستعجل تکے صفت دیو و لفظ تکی بیای مجہول ہست ابا بجہت قافیہ آہستگے بیای معروف خواندہ شود مثل لفظ نیست در قافیہ چیست یعنی دیو حرص کہ مستعجل تک ہست و شاید کہ بیای معروف بود و در نیصورت یای مصدری باشد بطریق مبالغہ از قبیل زید عدل یا گویند کہ دیو حرص و آز کہ کار او یا صفت او مستعجل تکی ہست قولہ نے تانی جست و نی آہستگے ؛ تانی آہستگی کردن در کاری و فاعل جست دیو حرص قولہ خود نگفتم چون درین تا موقنم ؛ یعنی نشان گنج من محو و با خود نگفتہ ام بلکہ با تف غیب با من گفتہ ہست و چون گفتہ با تف خلاف نیست پس من بسبب عدم حصول گنج بی یقین چرا نم یعنے باید کہ گنج را بعین الیقین بینم قولہ قول حق را ہم زحق تفسیر چوے ؛ ازین بیت تا بیت ثالث مقولہ حضرت مولویست رح قولہ بر سر حرفہ شدم بار دگر ؛ حرفہ بکسر پیشہ دبستہ کار شدن و کم حظ و نصیب شدن و اینجا بمعنے اول ہست یعنی پیشہ دعا قولہ کو ہنر کو من کجا دل مستوی ؛ مستوی بضم غالب و قادر و برابر یعنے دلے ندارم کہ در او راک مصالح امور بدہم غالب باشد ازین سبب در دعا کردن بی ہنر بودم یا گو کہ دلے ندارم کہ بر حفظ دانش و حواس قادر باشد وگرنہ در وقت خواب دانش و تدبیر من خانشدی قولہ ہر شبے تدبیر و فرہنگم بخواب ؛ فرہنگ بفتح دانش و این جمیع ابیات تا آنجا کہ چونکہ باران جست آن روضہ بہشت ؛ الخ مقولہ طالب گنج ہست اگرچہ در بادی الراے متوہم میشود کہ اکثر ابیات مقولہ حضرت مولوی باشند رح قولہ تا سحر حملہ شب آن شاہ علا ؛ بفتح و مد بلندی در قدر و منزلت و بضم تیز آمدہ و در اینجا التفات ہست از خطاب بغیبت قولہ یا ننگے کرد کل را خرد مرد ؛ خرد مرد بضم اول و چہارم ریزہ ریزہ قولہ کای کریمی کاندرین لیل وحش ؛ وحش بفتح اول و کسر ثانی وحشت نما قولہ از شب ہمچو نہنگ ذو الجنگ جنگ بجاے مہملہ و بای موحدہ مضمومتین جمع جبیکہ بمعنے راہہای ستارگان و شکن زرہ آب و موے جعد قولہ دیدۂ تیزی کشی بگزیدہ ؛ کش باکاف فارسی مفتوح خوش و رعنا قولہ در کشاد و برد تا صدر سراؤ زیرا کہ اسباب در حقیقت عین او نیند نہ غیر او پس گرفتار اسباب نیز بستار او ست قولہ متقان رحمت انداز بندق معتق بضم اول و فتح سوم آزاد کردہ شدہ و رق بکسر بندگی و غلامی قولہ خاک مارا ثانیا پالیز کن ؛ پالیز بیاے پارسی باغ و بستان و کشت زار را گویند عموماً و کشت خربزہ را خواننده خصوصاً قولہ چون دعا مان امر

کردی ای عجاب بضم چیزے کہ از دشگفت آید قولہ ای تعجب این معجبی من زکیست بمعجب بضم اول وکسر سوم متکبر باخوذ از عجب کہ بضم تکبر کردن وتکبر باشد معجبے متکبر بودن قولہ آن الف چیزے ندارد وغافلی است میم دل تنگ آن زمان عاقلی است یعنے آدمی در وقت غفلت وبیہوشی مثل الف چیزے ندارد ودر زمان عاقلی وہوشیاری مانند میم دل تنگ است پس الف ومیم ام بود انسان باشد قولہ نام دولت برچنین کجی منہ بکج بکسر کاف فارسی ویای مجہول پریشان وپراگندہ قولہ خود ندارم ہیچ بہ سازد مرا کہ زو ہم دارم انتم صدعنا بفتح رنج یعنے خود ندارم ہیچ کہ حال بیہوشی است مرا بہتر سازد است زیرا کہ از و ہم دارم کہ حالت ہوشیاری است صد رنج است مرا قولہ ور ندارم ہم تو دارائیم کن بالخ ہاں آئی دارندگی وبادشاہی یعنی اگرچہ در حال بیہوشی ہیچ ندارم لیکن تو مرا صاحب دارندگی کن واگرچہ در حالت ہوشیاری رنج دیدہ ام لیکن تو مرا راحت بخش قولہ بجو عینین نبی ہطالتین باشارت است بحدیث شریف ان طاؤس الملایکۃ جبرئیل لما انی سید الانام فقال لہ لو بکی محزون فی امتہ رحم اللہ تلک الامۃ فقال النبی صلعم انا المحزون فی امتی الی القیامۃ ثم طلب الزیادۃ علی المفادۃ فقال ارزقنی عینین ہطالتین یعنی بدرستیکہ طاؤس فرشتگان کہ جبرئیل علیہ السلام است ہرگاہ کہ آمد بخدمت بہترین خلایق پس گفت مر آن پیغمبر علیہ السلام را کہ اگر گرید کند اندوہناکی در امتے از امتہا رحم کند خدا یتعالے و مہربانی فرماید بواسطہ گریہ آن محزون بر آن امت پس فرمود علیہ السلام منم آن محزون وامت من آن امت است پس طلب کرد علیہ السلام زیادتی را بران مفاد پس فرمود کہ روزی کن مرا اے حق سبحانہ دو چشم بسیار گریندۂ اشکہا قولہ چون نباشم ز اشک خون باریک ریس باریک ریس فکر دقیق وخیال محال کنندہ را گویند قولہ نان کہ سد مانع این آب بود نان کنایت از اسباب تنعم وتعبیر بلفظ نان بجہت مناسبت آب قولہ خویش را موزون وچست وسخنہ کن بضم وقیل بفتح سنجیدہ

آواز دادن با الف

قولہ صنعت قواسی برداشتی قواس بفتح وتشدید کمانگر قولہ آنچہ حق است اقرب الرجل الورید از اینجا مقولہ حضرت مولوی است واشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ حم در سورۂ ق واقع شدہ ونحن اقرب الیہ من حبل الورید یعنے ما نزدیک تریم بسوی انسان از رگ گردن قولہ جاہدوا فینا بگفت آن شہریار اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سورۂ عنکبوت در سیپارہ اتل ما اوحی واقع شدہ والذین جاہدوا فینا لنہدینہم سبلنا یعنے وآنانکہ کوشش نمایند در طلب ما ہر آئینہ بنمائیم البتہ راہہای خود قولہ بر فراز قلعۂ آن کوہ رفت فلک بضم وتشدید سر کوہ وبالای ہر چیز تارک مردم قولہ سوی کہ بشد جدا تر از مناص مناص بفتح گریزگاہ قولہ از کہ

عاصم سفینه نوز ساخت ؛ عاصم نگاه دارنده از گناه کسے را د باز دارنده و سفینه بفتح کشتی و فوز بفتح رستن و رستگاری رسیدن بمطلوب و فیروزی یافتن و فیروزی و هلاک شدن قوله ای لبا علم و ذکادات فطن ؛ ذکادات جمع ذکاوت که تیزی طبع باشد و تیزی شمشیر و جز آن و فطن بفتح اول و کسر دوم و فطن بضمتین و فطن بفتحتین زیرک و دانا قوله بشیرا اصحاب جنت ابلهاند ؛ اشارت است بحدیث شریف اکثر اهل الجنة البله یعنے لبیاری از بهشتیان ابلهانند قوله زیر کی دانه دام برد و طمع کاز ؛ برد بفتح راحت و خواب و سرما و اینجا بمعنے اول است و کاف تازی و زای منقوطه شاخهای درخت باشد که صیادان از ان لتها و چیزها آویخته بریک طرف دام بزمین فرو برند تا جانوران از ان رم کرده بطرف دام آیند و خانه باشد که از چوب و نی و علف سازند چنانکه پالیزبانان و مزارعان بر کنار پالیز و کشت زار ترتیب دهند و کازه بزیادت ها نیز آمده و اینجا بمعنے اول است و لفظ طمع موقوف است یعنی زیرکی زاد ام راحت بدان و طمع را کازه صیاد و اگر طمع را مضاف خوانند هم شاید و در صورت مراد از کاز حصول مرادات در جوع خلق بود از قبیل ذکر سبب و اراده مسبب چه کاز سبب آمدن جانوران است بسوے دام

حکایت آن سه مسافر مسلم و ترسا و جهود

این داستان مربوط است بابیات بالا که ؛ اے سبا علم و ذکادات فطن ؛ تا آنجا که ؛ زیرکان باصنعتے قانع شده ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده که ؛ آن هنرمندان پر فن راندند ؛ تا آنجا که ؛ ای سلیم کول واپس مانده هین ؛ برجه و برکاسه حلوا نشین ؛ قوله تا نکردی ممتحن اندر هنر ؛ ممتحن بضم اول و فتح حا آزموده و بکسر حا آزماینده و اینجا بفتحه است قوله چون خرد با نفس و با آهرمنی ؛ آهرمن شیطان قوله مانده در منزل زره خرد و شگرف ؛ شگرف با اول بکسور و ثانی مفتوح برآورده بزرگ و نیکو و محتشم و باشکوه و قوی و ستبر و زیبا قوله در هوای جنس خود سوے معاد ؛ معاد بفتح جای بازگشت قوله عرشی و فرشی و رومی و کشی ؛ کش بفتح کاف تازی نام شهری از ولایت ماوراء النهر قریب سمرقند قوله از امید عود هر یک بسته طرف ؛ طرف بفتح چشم و نگریستن قوله برف گوناگون جمود هر جاد ؛ در تتمای بعد آن خورشید داد ؛ جمود بضمتین فسردن و ایستادن و جماد آنچه جان ندارد و چیزے که او را نشو و نما نباشد و شتا زمستان حاصل آنکه برف گوناگون افسردگی هر افسرده در زمستان بعد دوری خورشید حقیقت است قوله هدیه شان آورد حلوا مقبلے ؛ مقبل پیش آینده و روی آرنده بچیزے و چیزے پیش آرنده قوله محسنی از مطبخ انی قریب ؛ محسن بضم نیکوئی کننده و در بعضی نسخ بجای محسنی مقبلی واقعست و در اینجا اشارتست بآیه کریمه که در سیپاره سیقول در سوره بقره واقع شده و اذا سالک عبادی عنی فانی قریب یعنی چون پرسند ترا اے محمد بندگان من از من پس بدرستیکه من نزدیکم قوله نان گرم و صحن حلوای عسل ؛ صحن طشت از هر چه باشد

وقدح بزرگ وکشادگی سرای وزمین هموار قوله الکیاسته والادب لاهل المدره یعنی کیاسته وادب برای اهل شهر است قوله الضیافة والقرے لاهل الوبره قری بکسر والف مقصوره و بفتح والف ممدوده مهمانی کردن وبکسر والف ممدوده مهمان وبضم والف مقصوره جمع قریه یعنی ضیافت ومهمانی برای صحرانشینان است قوله الضیافة للغریب والقری او دع الرحمن فی اهل القری یعنی ضیافة برای مسافر ومهمان امانت نهاد حق تعالی در اهل قریها پس قری در مصرع اول بکسر والف ممدوده است ومعطوف بر غریب ودر مصرع ثانی بضم والف مقصوره اگر در مصرع اول بکسر والف مقصوره یا بفتح والف ممدوده خوانند یعنی مهمانی ومعطوف بر ضیافت دانند نیز میتوانند لیکن اول اولی است قوله کل یوم فی القری ضیف حدیث ما مالهم غیر الاله من مضیف یعنی هر روز در قریها مهمان نواست نیست مراورا غیر حق فریادرس قوله کل لیل فی القری وفد جدید مالهم ثم سوے الله المجید یعنی هر شب در قریها گروه جدیدیست که نیست ایشان رادر انجا سوای خدای مجید قوله تخمه بودند آن دو بیگانه زخود تخمه با اول مضموم ناگواریدن طعام که آزاهیضه نیز خوانند ومعنی اصل ونژاد قوله صبر گریم امشب از خوردن نیم یعنی هر فرد الوت را نهان کنیم تن زدن خاموش بودن وبرجا ماندن وکوت با اول مضموم وواو مجهول اقسام طعام ها قوله گوش کن قسام فی النار از خبر حدیث شریف است که القسام فی النار یعنی قسمت کننده در آتش است زیرا که در قسمت همه را برابر رسانیدن دشوار است ومومن در جواب ترسا وجهود در بیت آینده این حدیث را بحسب لطف تفسیر کرده است چنانکه خواهی دریافت قوله گفت قسام آن بود کو خویش را پاکرد قسمت برهوائے برخدا مومن میگوید که انچه در حدیث شریف القسام فی النار واقع شده مراد از قسام کسی است که خود را برابر هوا قسمت کرده باشد یعنی دل خود را صد پاره کرده بود وهر پاره را در پی مقصدی آواره وانچه محمد رضا نوشته که مومن در جواب گفت که معنی نه آنست که شما فهم کردید بلکه آنست که عبادت را دو حصه نباید کرد که برای حصول مطالب دنیوی بندگی خلق بجا آری ومخلوق را با خالق شریک گردانی وبحکم من اشرک بالله فقد حرم الله علیه الجنة وماواه النار طعمهٔ آتش دوزخ شوی یا مراد از قسام کفار عرب باشند که حاصل مزارع وانعام خود را درمیان حق واصنام قسمت میکردند کما قال عز سبحانه وجعلوا لله مما ذرا من الحرث والانعام نصیبا فقالوا هذا لله بزعمهم وهذا لشرکائنا فما کان لشرکائهم فلا یصل الی الله وما کان لله فهو یصل الی شرکائهم ساء ما یحکمون انتهے سهو است زیرا که بحسب این هر دو تقریر قسام عبادت را یا حاصل مزارع وانعام را دو قسم ساخته است یکی برائے حق دوم برای مخلوق یا اصنام ودر مصرع ثانی تصریح است که مراد آن قسام است که خود را برخدا قسمت نکرده باشد وتنها بر هوا قسمت کرده بود ونیز خویش را قسمت کردن چنانکه در بیت است چیز دیگر است وعبادت یا حاصل مزارع وانعام را قسمت کردن چیزی دیگر قوله ملک حق وجمله قسم اوستی قسم دیگر را دهی دو کوستی لفظ قسم که در مصرع ثانی است موافق

و مضاف الیه آن محذوف یعنی از سر تا پای تو جمله ملک و قسم حق است و تو که قسم حق را بد بگیری داده یعنی برهوا است کرده قائل دو موجودی و غیر حق را موجود مپنداری پس مشرک باشی نه موحد و این بیت میتواند که مقوله حضرت مولوی باشد و میتواند که مقوله مومن بود لیکن ذوق مقتضی اول است قوله این اسد غالب بدی هم بر سگان ؛ گر نبودی نوبت آن بدرگان ؛ مراد از اسد مومن و مراد از سگان و بدرگان وگاوان ترسا وجود قوله این اسد که نیست غالب بر لقور ؛ بقور بضمتین جمع لقر که گاو باشد قوله جمله را روسوی آن سلطان الغ ؛ الغ بضمتین بزرگ قوله فائق آید جان بر انوار او ؛ باقیان را بس بود تیمار او ؛ فائق افزون آمده و در گذشته و تیمار بکسر اول و یای معروف غم باشد و تیمار داشتن غم خوردن و محافظت کردن قوله چشمه زاد و پدید آمد معین ؛ معین بفتح آب روان قوله از همایونی وحی مستطاب ؛ مستطاب بضم خوش آمده و پاک آمده قوله باز زان صعقه چو باخود آمدم ؛ صعقه بفتح بیهوش شدن قوله مه گدازید و نماندش مناخ و شیخ ؛ شیخ با اول مفتوح یعنی کوه و زمین محکم که در دامن کوه باشد خصوصا و هر چیز محکم را خوانند عموما و مخفف شاخ و اینجا بمعنی اول است و تحمل که یعنی دوم باشد لیکن بیت آینده مرجح اول است قوله باز باخود آمدم زان انتشار ؛ انتشار بکسر پراگنده شدن و از خواب بیدار کردن و آشکارا کردن و اینجا بمعنی ادل است قوله باز آن غشیان چو از من رفت زود ؛ غشیان بفتحتین بیهوش شدن قوله حلقه دیگر ملایک مستعین ؛ مستعین بضم اعانت خواهنده قوله من شدم با او بچارم آسمان ؛ باید دانست که حضرت شیخ اکبر رض در فتوحات تصریح فرموده اند که عیسی علیه السلام بر آسمان دوم است و بر آسمان چهارم ادریس است قدر فصوص الحکم نیز فرموده اند که ادریس بر آسمان چهارم ساکن است پس انچه حضرت مولوی رض عیسی علیه السلام را بر آسمان چهارم فرموده اند باعتبار مشهور ست چنانکه کلمه انا الحق را درین کتاب عالیخطاب باعتبار مشهور منصور نسبت میفرمایند باآنکه درینجا حضرت مولوی رض کلام ترسا نقل مینمایند و بیشتر در دفتر اول نیز ظاهر ساخته ایم قوله مرکز و مثوای خورشید جهان ؛ مرکز میانه دائره و جای باش مرد و مثوی بفتح و بالف مقصوره جای و جای بودن و بالف دراز نیز نویسند قوله خود عجبهای قلاع آسمان ؛ قلاع جمع قلعه

حکایت شتر و گاو و فیح

ما را درین حکایت بمناسبت آنست که جهود و ترسا بسبب گله زنی از خوردن حلوا محروم ماندند و مومن گله زنی نکرد تا از آن حلوا را بخورد چنانکه شتر فیح و گاو بسبب گله زنی از خوردن بند گیاه بی نصیب شد و اشتر آزا بخورد قوله اشتر و گاو و فیحی در پیش راه ؛ فیح بالضم گوسفندی که کودکان بران سواری آموزند و در شرفنامه بمعنی دنبه سرزن آمده است و درین دیار میش نر را فیح گویند قوله گرچه پیران را درین دور لیام ؛ لیام بکسر جمع لئیم که بفتح بخیل و ناکس باشد قوله خدمت شیخ بزرگ قایدی ؛ قاید کشنده و لشکر کش و مبنی کوه قوله فیح شان را باز دان از فرشان ؛

فر بفتح بمعنے شکوہ و مراد حسن و خوبی است مقابل ح آ ۱۲ بین ۱۲ ۱۱ زم و اراده لزوم

حکایت در بیان حال خود پرستان

قولہ بگیتا ہے کہ بر و از راہ بر و ۱۲ بر و بفتح بمعنے دور شو و سر او راحت و خواب و اینجا بمعنے اول است قولہ تا چہ باشد شر و ضرت ای نعوے ۱۲ ضر بفتح و تشدید زیان گزند رسانیدن و نعوے بفتح یکم و کسر دوم و تشدید و تخفیف یا بے راہ

باز گشتن بحکایت شتر و گاو و فیح

قولہ گفت فیح با گاو و اشتر کای رفاق ۱۲ رفاق بکسر جمع رفیق کہ بمعنے ہمراہ باشند قولہ ہر یکے تا بیخ خود املا کنند ۱۲ املا بکسر از یاد چیزے و دیگرے را نوشتن فرمودن و پر گردانیدن قولہ با فیح قربان اسمعیل بود ۱۲ پیشتر در دفتر اول و سوم ظاہر ساختہ ایم کہ نسبت ذبح باسمعیل علیہ السلام باعتبار مشہور است وگرنہ ذبیح اللہ اسحق است چنانچہ صاحب فصوص الحکم رح تصریح فرمودہ قولہ در زراعت بر زمین میکرد فلق ۱۲ فلق بفتح یکم و سکون دوم شگافتن و بفتحتین سپیدہ دم و ہمہ خلق عالم و جائی است در دوزخ و زمین دست کہ در میان دو کوہ بود و کندہ چوبین کہ بر پاے محبوس نہند و شگاف ہر چیزے قولہ چون شنید از گاو و فیح اشتر شگفت ۱۲ شگفت یکبیز عجیب و غریب قولہ در ہوا بر داشت آن بند فصیل ۱۲ فصیل بفتح قاف و صاد مہملہ بکسور و سکون یاے معروف جو نو دنا رسیدہ کہ بپارسی خوید گویند قولہ داند این را ہر کہ اصحاب نہاست ۱۲ کہ نہاد من فزونتر از شماست ۱۲ نہی بضم و بالف مقصورہ عقل و بالف دراز نیز لویسند و نہاد بکسر سرشت و خلقت قولہ ہست صید چند انکہ این خاک نژند ۱۲ نژند با اول و ثانی مفتوح پست و نشیب و اندوہگین و افسردہ و خشمگین و بعضے با اول بکسور نیز خواندہ اند

جواب گفتن مسلمان

قولہ وان دگر با عیسی صاحبقران ۱۲ صاحبقران بکسر قاف آنکہ ولادت با مسقط نطفہ او در وقت قران عظیم باشد و مصطلح اہل تنجیم آنکہ در سال ولادت او زحل و مشتری را قران باشد و این قران بعد از سالہا شود و آن بادشاہ سعادتمند بود و دیر سال باظفر باشد قولہ ای عجب خوردی ز حلوای خبیص ۱۲ خبیص بفتح خاے معجمہ روغن و خرما با ہم آمیختہ و بمعنے حلوا نیز آمدہ و اینجا بمعنے اول است قولہ گفت چون فرمود آن شاہ مطاع ۱۲ مطاع بضم اطاعت کردہ شدہ قولہ در گذر از فضل و از جلدی و فن ۱۲ از اینجا مقولہ حضرت مولوی است قولہ بوالحکم آخر چہ بربست از ہنر ۱۲ بوالحکم کنیت ابوجہل قولہ اے دلیلت کندہ تر پیش لبیب ۱۲ لبیب بفتح عاقل و مقیم قولہ ژاژ میخاد رکیزے مے نکرد ۱۲ کیز با کاف عجمی مکسور شاشہ حیوانات قولہ غلغل و طاق و

طرب و گ[illegible] طرب تکلف باگرو فرو بجاے بایمم ہم آمدہ دگیر و دار باکاف پارسی مسور فرماندہی وحکومت ومقصود بیت آنکہ غلغل وطاق وطرنب دلیل نزد اہل استدلال است وبس پیش دانایان جز ذلت و خواری چیزی ندارد وبس مقصود را در اینجا بکنایت ادا فرموده اند

منادی کردن سید ملک ترمذے

ربط این داستان بماسبق بہان مناسبت است کہ محمد رضا نوشتہ کہ اہل استدلال در اقامت دلیل وحجت محنتہا کشند واوقات صرف کنند واز مقصد اصلی باز مانند مثل دلقک کہ از حماقت برای درخواست عذر بیہودہ چند اسپ در راہ کشت وبسوے سمرقند نہ رفت انتہے وشاید کہ مربوط باشد بابیات بالا کہ ؛ سامری را آن ہنر چہ سود کرد ؛ تا آنجا کہ ؛ بوالحکم آخر چہ بربست از ہنر ؛ الخ چنانچہ از بیت آیندہ کہ ؛ باز روتا قصۂ آن دلق گول ؛ کو بلا بر خویش آورد از فضول ؛ بظہور آید یعنے ہنر اہل عقل موجب وبال وہلاک ایشان است چنانکہ ہنر وفضولی دلقک موجب بلا وخشم شاہ گردید قولہ داشت کارے در سمرقند او مہم ؛ جست الاغی تا شود او مستتم ؛ مہم بضم یکم وکسر دوم وتشدید سوم کار سخت ودشوار وضروری والاغ والاق بضم اسپ دہرچہ بار بردار دو مستتم بضم تمام کنندہ وتمام قولہ مرکبے دواندران رہ شد سقط ؛ سقط بفتح اول وسکون دوم مردن چہارپایہ قولہ فجخی در جملہ دیوان اوفتاد ؛ فجخ بکسر آہستہ باہم سخن کردن قولہ کہ زدہ دلقک بسیران درشت ؛ سیران بفتح بمعنے سیر است قولہ از نفیر وفتنہ وخوف ذکال ؛ نفیر بفتح گریز وفریاد ور میدن ودر یاد کردن وپناہ گرفتن وذکال بفتح وکاف تازی عقوبت ورنج قولہ تا چہ آتش او فتاد اندر پلاس ؛ پلاس باہای پارسی پشمینہ وگلیم کہ مردم صحرانشین ازان خانہ سازند وہم پوشند قولہ حملہ در تشویش گشتہ دنگ او ؛ دنگ بفتح دیوانہ وبیہوش وحیران قولہ دایما دستان ولاغ افراشتی ؛ دستان حکایت وافسانہ ومکر وحیلہ وسرود ونغمہ ونام زال پدر رستم ولاغ ہزل وظرافت وبازی قولہ بد وزیر داہی او در ہمنشین ؛ داہی عاقل ودانا وزیرک قولہ یا بجیلت یا بسطوت آن عنود ؛ سطوت بفتح قہر کردن وحملہ بردن وعنود بضم تین مصدر است وبفتح مردے کہ از راہ راست بگردد قولہ گفت زود تر باز گو تا حال چیست ؛ اینچنین آشوب وشور تو ز کیست ؛ زود تر مخفف زودتر وآشوب بدو واو فارسی شور وغوغا وفتنہ واین بیت مربوط است بہ بیت بالا کہ ؛ بعد یکساعت کہ شاہ از وہم وظن ؛ الخ یعنے بعد یکساعت بگفت قولہ از برائے این قدر ای خام ریش ؛ آتش افگندی درین مرج وحشیش ؛ خام ریش بی خرد مسخرہ ومرج چراگاہ وحشیش گیاہ قولہ ہمچو این خامان الملبل وعلم ؛ از اینجا مقولہ حضرت مولویست رہ قولہ ز انطرف آمد یکے پیغام نے یعنے اگر کسے پرسد کہ از انطرف پیغامی آمدہ است گویند نی قولہ صد نشان است از سراز و از جمار ؛ سرار بفتح پنہان نہاد جمع سریت است و

جہار بکسر آشکارا قولہ پس وزیرش گفت ای حق راستن ؛ سنن تخفف ستون یا استن قولہ عمد را نمود و پنہان کرد تیغ و عمد بکسر غین معجمہ بنیام شمشیر قولہ در نگر در ارتعاش و رنگ او ؛ ارتعاش بکسر سر لرزیدن و لرزیدن بی اختیار قولہ گفت حق سیماہم فی وجوہہم ؛ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ حم در سورہ انا فتحنا واقع شدہ سیماہم فی وجوہہم من اثر السجود یعنے علامت این مومنان ظاہر ہست در رویہاے ایشان از اثر سجود قولہ زانکہ غماز ہست سیما و منم ؛ غماز تشدید میم سخن چین و عیب جوی و منم بضم اول و کسر نون و تشدید میم سخن چینی کنندہ ماخوذ از نم کہ بمعنے سخن چینی کردن باشد قولہ این معاین ہست ضد آن خبر ؛ یعنے انچہ از سیمای او معاینہ شد ضد خبر او ست قولہ چاپلوس و زرق او را کم خرید ؛ چاپلوس فریبندہ و شیرین زبان و مراد چاپلوسی ہست و زرق نفاق و ریا قولہ مے زیدش چون دہل اشکم تہی ؛ یعنے چنانچہ دہل از مادہ جسم خالی ہست ہمچنین او از جوہر صدق خالی ہست و اگر خلو از جوہر عقل مراد دارند نیز بشاید قولہ زانکہ ہم پر ہم تہی باشد دہل ؛ یعنی پر از ہوا کہ موجب صدا ست و تہی از مادہ جسم کہ موجب پُر شدن از ہوا ست و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ اے پر از آواز و خالی از آواز کہ در نواختن آواز دہد تا نوازی از صدا خالی باشد استہے ہوا ست چنانچہ مصرع اول بیت گذشتہ کہ میزنیدش چون دہل اشکم تہی ؛ صریح دال ست کہ خالی بودن از آواز مراد نیست پس پر بودن از آواز ہم مراد نباشد قولہ چون طمانین ہست صدق با فروغ ؛ طمانین حاصل بالمصدر یعنی آرامش و از نیجا میتواند کہ مقولہ حضرت مولوی باشد رح و میتواند کہ مقولہ شاہ باشد و بیت آیندہ کہ ؛ پس این خس را زنیم اکنون لکد و انچ مرجح اخیر است قولہ تا بدین حد چیست تعجیل نقم ؛ نقم بفتح عتاب کردن قولہ خوف فوت ذوق بود جز سقام ؛ سقام بفتح بیمارے قولہ گفت شہ نیکوست خیر و موقعش ؛ لیک چون خیرے کنی در موضعش ؛ موقع مصدر میمی بمعنے واقع شدن و اسم ظرف یعنے جاے وقوع و انجا بمعنی مصدر ست و موضع جاے نہادن قولہ از غضب و زحلم و زنصح و کید ؛ نصح بضم نصیحت کردن و کید بفتح مکر و خبث قولہ سلیش از خبث مستغنی کند ؛ خبث بضم پلید و مستغنی بضم اول و فتح غاف پاک کردہ شدہ قولہ بزم و زندان ہست ہر بہرام را ؛ بہرام بفتح نام بادشاہ و نام ستارہ کہ مریخ باشد و اینجا مراد مطلق بادشاہ است قولہ شق باید ریش را مرہم کنے ؛ انچ شق بفتح و تشدید شگافتن و دریدن و شگاف چیزے یعنی مرہم کردن ریش در وقتے کہ شگافتن مصلحت باشد مستحکم کردن چیک است در ریش قولہ لیک میگویم تحری پیش آر ؛ تحرے صواب جستن و طلب سزاوارترین و بہترین کردن از کارہاے عقلی و نقلے و قصد کردن قولہ ہین رہ صبر و نانی در بندہ ؛ نانی آہستگے کردن در کارے قولہ گو شال من بایقانے کنی ؛ ایقان بکسر بیگمان داشتن و مراد یقین ہست قولہ در روش مشی مکبا خود چرا ؛ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ تبارک در سورہ ملک واقع شدہ افمن یمشی مکبا علی وجہہ اہدی امن یمشی سویا علی صراط مستقیم

یعنی آیا کسے کہ میرود سرفرود افگندہ بروے خود یعنے نگونسار و پس و پیش و راست و چپ خود نے بیند راہ یافتہ تر است یا آن کس کہ میرود راست ایستادہ و ہمہ اطراف خود را مشاہدہ میکند بر راہ راست قولہ چون ہمی شاید شدن در استواء استوا بکسر راست و برابر شدن و قصد کردن و غلبہ کردن و بتمامی جوانی رسیدن و قرار گرفتن قولہ بر پیمبر امرشاور ہم بدان ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ لن تنالوا در سورۂ آل عمران واقع شدہ و شاورہم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی اللہ یعنے و مشاورت نمای با ایشان در کاری کہ از حق تعالے او ران حکم جزم صادر نشدہ کلبی گوید کہ مشاورت مخصوص بودہ با مور محاربہ و مقاتلہ با کفار پس عن قصد کارے کردی بعد از مشاورت پس توکل کن بر خدا نہ بر مشاورت قولہ امرہم شوری برای این بود ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ الیہ یرد در سورہ شوری واقع شدہ والذین استجابوا لربہم واقاموا الصلوۃ وامرہم شوری بینہم یعنے و ثواب خدا بہتر ہست از متاع دنیا مر آنکسانی را کہ اجابت کردند پروردگار خود را با ایمان و طاعت و برپاے داشتند نماز را و امر ایشان بر مشورت ہست میان ایشان قولہ این خردہا چون مصابیح انوار است ؛ مصابیح بفتح جمع مصباح کہ بکسر بمعنے چراغ و قدح شراب باشد قولہ مبیت مصباح از یکی روشنتر است ؛ پس بی مشورت تنہا کار مکن تا باجتماع مصابیح عقول از خطا ایمن باشی و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ مقولہ دلقک شاہ را میگوید کہ ترا بر تعجیل سزا دادن من اگر یک حجت باشد مرا بر تانی کردن تو درین کار بیست حجت است اینت مقولہ دلقک گفتن حق ہست و باقی باطل چرا کہ ربطی با ابیات گذشتہ و بیت آیندہ ندارد کما لا یخفی قولہ گفت سیروا فی طلب اندر جہان ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ اتل ما اوحی در سورہ روم واقع شدہ قل سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبۃ الذین من قبل کان اکثرہم مشرکین یعنی بگو اے محمد کافران را کہ سیر کنید در زمین پس بنگرید کہ چگونہ بود عاقبت آنکسانے کہ پیش از شما بودند کہ تکذیب پیغمبران میکردند و بعذاب ہلاک کشتند تا مشاہدہ کنید صدق انچہ میگوییم شما را بودند اکثر ایشان یعنی امم سابقہ مشرکان قولہ از ترہب و رشدن خلوت بکوہ ؛ ترہب راہب شدن و راہب زاہد ترسایان قولہ تا نگردد فوت این نوع التقاء التقا بکسر ملاقات کردن قولہ بر سر توقیعش از سلطان صحیح ہست ؛ توقیع نشان و نشان کردن بر مکتوب و صح بفتح درست و تندرست قولہ کفوا او نبود کبار انس و جن ؛ کفو بضم ہمال و ہمتا و انباز و کبار بکسر جمیع کبیر و بضم بزرگ قولہ در مری اش آنکہ حلو و حامض ہست ؛ حلو بضم و سکون شیرین و حامض بکسر میم ترش قولہ حجت ایشان بر حق و محض است ؛ داحض بدال و حای مہملتین باطل شونده و لغزنده و برگردنده و در اینجا اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ الیہ یرد در سورہ حم عسق واقع شدہ والذین یحاجون فی اللہ من بعد ما استجیب لہ حجتہم داحضۃ عند ربہم ولہم عذاب شدید یعنی و آنانکہ از کفاران خصومت کنند در دین خدا

از پس آنکه اجابت کرده اند قول خدا را در روز میثاق یا مراد بهود اند که قول خدا را اجابت کرده اند در توریت و بمحمد علیه السلام ایمان آورده اند و یا آنکه مجادله کنند پس از آنکه خدا اجابت کرد دعای رسول خود را باظهار معجزات پس حجت ایشان باطل است نزدیک پروردگار ایشان و مر ایشان راست عذابی سخت در قیامت قوله که پدید آید معاد و مستقر معاد بفتح جای بازگشت و مستقر بضم اول و فتح قاف جای آرام گرفتن مقر مثله قوله یکزمان زین قبله گر ذاهل شوی ؛ سخرهٔ هر قبلهٔ باطل شوی ؛ ذاهل فراموش کننده و سخره بضم زبون و زیردست و کار بی مزد قوله بجبار تو خطرت قبله مُنَاس ؛ خطرت بفتح بزرگی و ترس قوله گر این انبار خواهی بر و بر ؛ انبار بفتح تودهٔ و بر بکسر و تشدید نیکوئی و بضم گندم اول بکسر است و ثانی بضم قوله کاندران دم که ببری زان معین ؛ معین بفتح آب روان

حکایت تعلق موش با چغز

قوله از قضا موشی و چغزے با وفا ؛ چغز بفتح جیم پارسی و سکون عین معجمه و زای معجمه موقوف جانوری است آبی که آنرا غوک گویند و جراحتے که دانش فراهم آید و درونش چرک باشد و بمعنی نالهٔ و ترس نیز آمده قوله هر دو تن مربوط میقاتی شدند ؛ میقات بکسر وقت و عده و جائیکه احرام بندند قوله هر دو را دل از تلاقی متسع ؛ تلاقی بفتح بهم رسیدن و بهمدیگر را دیدن و متسع بضم و تشدید کشاده شونده قوله آن اشر جون جفت این شاد آمدی ؛ اشر بفتح اول و کسر شین معجمه شادان و حریص و سرگشته و مدهوش قوله ماهی بریان ز آسیب خضر ؛ زنده شد در بحر گشت او مستمر ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره کهف واقع شده فلما بلغا مجمع بینهما نسیا حوتهما فاتخذ سبیله فی البحر سربا یعنی پس آن هنگام که رسیدند موسی و رفیق او یوشع بمجمعی که میان دو دریاست فراموش کردند ماهی خود را پس فرا گرفت ماهی راه خود را در دریا مثل سردابه که دران توان رفت هر جا که ماهی میرفت آب بر بالای او چون طاق مرتفع می ایستاد و زمین خشک میگشت چون موسی و یوشع بطلب خضر روان شدند یوشع چندان ماهی بریان با خود برداشت پس آن هنگام که رسیدند بمجمعی که میان دو دریاست بر صخره که بر کنار چشمه بود بنشستند موسی بخواب رفت و یوشع وضو میکرد قطره بر آن ماهی بریان چکید فی الحال زنده شد و در دریا نهاد و میرفت و بقیه این قصه در تفاسیر ست قوله هادی راه است یا را مد رقدوم ؛ قدوم بضمتین از سفر آمدن قوله چشم بهتر از زبان باعتبار ؛ عتبار بکسر عین مهمله و ثای مثلثه بسر در آمدن قوله تا بگوید آنکه وحی استش شعار ؛ شعار بکسر علامت و جامه که متصل به تن باشد قوله کان نشاند گرد و نگیرد غبار ؛ ضمیر آن راجع بچشم که در بیت بالا مذکور است قوله ناطقه او علم الاسما کشاد ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم واقع شده و علم آدم الاسماء کلها یعنی و تعلیم کرد آدم را جمیع اسما قوله از

صحیفہ دل روے کشش زبان ؛ روی بفتح اول وکسر او سیراب وتازہ وروایت کنندہ وحرف اول در قافیہ شعر قولہ نوح نہصد سال در راہ سوی ؛ سوی بکسر و یاے مجہول امالہ سوی کہ بکسر و قصر بمعنے راست باشد قولہ بود ہر روزش تذکیرے نوی ؛ تذکیر بالفتح وعظ گفتن بالای منبر وپند دادن قولہ فی رسالہ خواندہ قوت القلوب ؛ قوت القلوب نام کتابے تصنیف ابوطالب مکی قدس اللہ سرہ قولہ بلکہ ینبوع کشوف وشرح روح ؛ ینبوع چشمہ بزرگ وبچہ دراج قولہ لفل نوزادہ شود جر فصیح ؛ جر بفتح دانشمند ودانای جہودان قولہ صد غزل آموخت داؤدنبی ؛ غزل للمتبتین شعر گفتن ونوعی از شعر ست کہ کم از پنج بیت وزیادہ از بست بیت بناشد ودران ذکر محبت وعشق وشراب وہجر ووصال بود ودوست داشتن صحبت زنان راو باایشان گفت وگو کردن ومتحیر شدن سگ از بانگ آہو برہ در وقت طلب کردن آہو برہ قولہ جملہ مرغان ترک کردہ چیک چیک ؛ ہمزبان ویار داؤد لیک ؛ چیک چیک بکسر جیم پارسی تبکرار وہم مفرد آواز مرغان وسخنی کہ فہمیدہ نشود وغیر فصیح ولیک بفتح مالک وصاحب قولہ صرصری برعادقتالی شدہ ؛ صرصر بفتح بادتند قولہ ہر صباح دہر مسا یکماہہ راہ ؛ اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارہ ومن یقنت در سورہ سبا واقع شدہ عذو ہا شہرور واحہا شہر یعنے مسخر کردہ شد سلیمان را باد رفتن او بامداد یکماہہ راہ وشبانگاہ نیز مسیرت شہرے صباح از ترمذ بیرون آمدے وقیلولہ در اصطخر شیراز کردے وشبانگاہ در کابل رفتے وآنجا بیتوتہ نمودی

تدبیر کردن موش بخفیہ

قولہ تو درون آب داری ترکتاز ؛ ترکتاز با اول مضموم تاخت آوردن بجیرو ناگاہ بر سبیل تاراج وغارت ومراد تاختن ست قولہ می نکردم از محاکات توسیر ؛ محاکات بضم با یکدیگر حکایت کردن قولہ عاشقانرا فی صلوتہ دایمون ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ تبارک در سورۂ معارج واقع شدہ خلق الانسان ہلوعا اذا مسہ الشر جزوعا واذا مسہ الخیر منوعا الا المصلین الذین ہم علی صلوتہم دایمون یعنے پیدا کردہ شد انسان را شدید الحرص قلیل الصبر کہ چون او را ضرر ے رسد جزع کند وچون او را نیکی رسد باز ماند از طاعت حق تعالے مگر آنانکہ نماز گزارندہ اند آنانکہ ایشان بر نمازہای پنجگانہ مداومت مینمایند حضرت مولوی رض صلوۃ دایم را بر مذاق اہل معرفت تفسیر فرمودہ اند یعنی شہود دوام وفی صلوتہ دایمون صفت عاشقان است واین مصرع مربوط است بمصرع اول بیت آیندہ یعنی خمار عاشقان کہ در صلوۃ دایم اند بنماز پنج وقت آرام نگیرد قولہ کاندران سرہاست بی پانصد ہزار ؛ ضمیر آن راجع بخمار یا بصلوۃ دائم یعنی دران خمار یا صلوۃ دایم سرہاست کہ بپانصد ہزار مقید نیست یعنی بیحد وبی نہایت است قولہ نیست زر رغبا نشان عاشقان ؛ اشارت است بحدیث شریف قال النبی صلعم لابی ہریرۃ زر غبا تزدد حبا غب بکسر غین معجمہ گاہ گاہ در

در میان و آخر کار یعنی فرمود پیغمبر علیه السلام مرا بی هریره را که زیارت بکن دوستان را گاه گاه تا زیاده نمی دوستی را قوله زانکه بی دریا ندارد انس جان ؛ انس بضم اول وسکون نون آرام یافتن بچیزے قوله آب این دریا که بایل بقعه ایست ؛ بایل ترساننده وخوفناک وبقعه بضم جاے قوله در دل عذرا همیشه وامق است ؛ عذرا بفتح عین مهمله وسکون ذال معجمه نام معشوقه ووامق نام عاشق وے قوله بهر یک اشتر است این دو درا ؛ درا بکسر دو گوله که بتازی جرس نامند

مبالغه کردن موش در لابه وزاری

قوله شب قرار وسلوت وخوابم تو نی ؛ سلوت بفتح سین مهمله آرام وبی غمی ونعمت وخوش عیش شدن وبرنعمت شدن قوله باهر استسقاستم جوع البقر ؛ جوع البقر یعنے اشتهای گاو که از خوردن فرو نماند ودر روز بر وز زیاده تر شود وآن زحمتی است معروف ومشهور قوله می نجوید لطف عام تو سند ؛ آفتابی بر حد شامیزند ؛ سند بالتحریک تکیه گاه وانچه پشت بوی باز نهند از بلندی وکوه وحدث بفتحتین پلیدی وبی وضوئی وچیز نو پیدا شده ومرد نوخاسته قوله تا حدث در گلخنی شد نور یافت ؛ گلخن آتشدان حمام ومزبله قوله جزو خاکی گشت ورست از وی بنات ؛ فاعل گشت حدث وانچه محمد رضا شمس را فاعل گشت خیال کرده وتاویل بکار برده که نه آنکه شمس جزو خاک گشت بل باین معنے که جزو خاک منقلب شد واز گرمی آفتاب لیاقت نبت پیدا کرد انتهے سهو صریح است قوله لکذا یحولا الآلات ؛ یعنے همچنین محو میکند الله سبحانه بدیها را قوله تا به نسرین مناسک در وفا ؛ مناسک جمع منسک که بضم بمعنے جاے عبادت وجای قربان کردن باشد ماخوذ از نسک که بضم بمعنی عبادت کردن بود ونسرین مناسک کنایت از افعال عبادت قوله آن دهشان حق که لاعین رات ؛ اشارت است بحدیث قدسی اعددت لعبادی الصالحین ما لاعین رات ولا اذن سمعت ولا خطر علے قلب بشر یعنے مهیا کردم برائے بندگان خود که صالح الطاف وعنایات الهیه اند چیزے را که نه چشم دیده است ونه گوش شنیده ونگذشته بر دل آدمی از نعمای الهیه وآلائے غیر متناهیه قوله می نه گنج در دیان ودر لغت ؛ لغت بضم یکم وفتح دوم عبارت از صوت است ودر صحاح ست که لفظے که هر قوم غرض خود را بآن بیان کنند قوله بر فشان بر مدرک غمناک من ؛ مدرک بضم دریابنده ورسنده ودر نجا کنایت از جان است ؛

لابه کردن موش مر چغز را

قوله هین بیا ائے شادی جان وجهان ؛ از نجا تا بیت سوم مقوله موش است خطاب بچغز قوله لب لب جو سبز برآرد یاسمین ؛ لب لب جو مثل عضو عضو تن یعنے هر لب جو یعنے هر جا از لب جو یاسمین سر بر آرد قوله چون به بینی بر لب جو سبزه مست ؛ از نجا مقوله حضرت مولویست قوله گفت سیماهم وجوهم کردگار ؛ تفسیر کریمه سیماهم فی وجوههم من اثر السجود

عنقریب در سرخی منادے کردن سید ملک گذشت

رجوع ۹۲ بحکایت موش و چغز ابلے

قولہ آنچنان کن از عطا و از قسم ۔ قسم بفتح اول و سکون دوم بخش کردن و بکسر ہر دو بخش و انبجا بجیت و زن بحرکت دوم خواندہ شوند قولہ ہر کراہت در دل مردبہی ۔ بہی بفتح با و تشدید یا خوب ماخوذ از بہا کہ بمعنے خوبی باشد قولہ امتناع پیل از سیران ایں بیت ۔ یعنے بیت اللہ کہ کعبہ باشد و ازین بیت تا آنجا کہ ۔ حس پیل از زخم غیب آگاہ بود الخ استدلال است برائے مدعای بیت بالا کہ ۔ ہر کراہت در دل مردبہی ۔ الخ یعنے ہرگاہ کہ کراہت کہ از رفتن بسوے بیت اللہ در دل پیل آمدہ بود از آفت خالی نبود پس کراہت کہ در دل کامل آید چگونہ از آفت خالی بود صدر ایں مصرع مبتدا است و باقی بامصرع دوم متعلق آن و خبر مبتدا محذوف است یعنے امتناع پیل دلیل ایں سخن است و شاید کہ مبتدا نہ بود بلکہ خبر مبتدائے محذوف بود یعنی دلیل ایں سخن امتناع پیل است قولہ با جان پیلبان و بانگ ہیت ۔ جد بکسر کوشش کردن قولہ چون بود حس ولی با ورود ۔ ورود بضمتین فرود آمدن و در آمدن و حاضر شدن یعنی ولی کہ فرود آمدن انبار و واردات آنے با او ست با ولی کہ صاحب حضور ست و شاید کہ با ورود صفت حس باشد و البیان البیان قولہ نبی کہ یعقوب نبی گفت آن زمان ۔ الخ ازین بیت تا آنجا کہ ۔ ایں دلم ہرگز نمیگوید دروغ ۔ الخ استشہاد است برای مدعای بیت بالا کہ ہر کراہت کہ در دل کامل آید از آفت خالی نبود یعنے نے بنی کہ چون یعقوب علیہ السلام از سپردن یوسف باخوان کراہت داشت از سپردن رنج و ضرر باو رسید و اگر مربوط دارند بمصرع اخیر بیت بالا کہ ۔ چون بود حس ولے با ورود ۔ ہم شاید و آں واحد است و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ ایں بیت با ابیات آیندہ سوال معترض ست بر آنچہ بالا گذشت کہ حس پیل ہرگاہ از زخم آگاہ باشد جان ولی کامل چرا آگاہ نباشد و حاصل سوال آنکہ آگاہی را چہ حاصل ہر چہ قضا تقاضا کند بظہور ے آید مثلاً خطرہ از اخوان یوسف در دل یعقوب راہ یافت حجت قاطع بود بر فساد اخوان لیکن قضا آن خطرہ را از دلش محو گردانید و آن فساد را علاج نتوانست کرد عامہ خلق اگر ببلا مبتلا شوند عزابت ندارد و ما اگر انبیا را ابتلا پیش آید محل تعجب ست زیرا کہ ہر چہ در لوح محفوظ ثبت یافتہ بر چشم غیب بین ایشان عیان باشد انتہے غلط کردہ است کہ سوال معترض فہمیدہ و از نادرستی و بیربطی تقریر سوال چہ بیان رود کہ خود عیان ست آگاہی سوال میکند کہ آگاہی را چہ حاصل یعنے آگاہی فائدہ ندارد و گاہی میگوید کہ انبیا را اگر ابتلا پیش آید محل تعجب ست الخ با آنکہ قول او کہ ہر چہ قضا تقاضا کند بظہور ے آید و قول او کہ لیکن قضا آن خطرہ را از دلش محو گردانید رافع تعجب ست بلکہ آن سوال کہ آگاہی را چہ حاصل براین مطلب کہ جان ولی کامل چرا آگاہ نباشد ہرگز وارد نمیشود آرے آن سخن وارد میشود کہ انبیا را اگر ابتلا پیش آید محل تعجب ست لیکن جوابش در عین سوال مندرج ست

ظرفه سوالے کہ بریک قرار نیست وجوابش در کنار راست قولہ از پدر چون خواستند آن داوران ۱۲ داد بر فتح ہر دو دال بزبان ماوراء النہر برادر را گویند قولہ جملہ گفتندش مبندیش از ضرر ۱۲ تاسہ بیت اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ و مامن دابۃ در سورہ یوسف واقع شدہ قالوا یا ابانا مالک لا تامنا علی یوسف و انا لہ لناصحون ارسلہ معنا غدا یرتع ویلعب وانا لہ لحافظون یعنے گفتند برادران یوسف کہ ای پدر من چیست مرترا کہ امین نمی پندارے ما را بر یوسف بفرست یوسف را با ما فردا بصحرا تا نشاط کند و بازی کند یعنی میراندازی کند بدستیکہ ما او را نگاہ دارندہ ایم از ہر چہ می ترسی تو از دو قولہ گفت این دانم کہ نقلش از برہم ۱۲ میفروز در دلم رنج و سقم ۱۲ سقم بضم و بفتح بیمارے و در نیجا اشارت ست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ و مامن دابۃ در سورہ یوسف واقع شدہ قال انی لیحزننی ان تذہبوا بہ یعنے گفت یعقوب بدستیکہ مرا اندوہگین دارد آنکہ شما ببرید او را از پیش من قولہ آن دلیل قاطعی بد بر فساد ۱۲ از قضا آنرا کہ راہ اعتماد ۱۲ بکسر فا شمار آوردن و اعتبار داشتن و عدت داشتن و این بیت جواب سوال مقدر ست و تقریر سوال آنکہ ہرگاہ یعقوب علیہ السلام ضرر سپردن یوسف معلوم کردہ بود و بر فساد اخوان وی مطلع شد پس یوسف را بدیشان چرا سپرد و تقریر جواب آنکہ قضای الٰہی آن نشان را از دل وے محو ساخت و وی آنرا از قضاء در شمار نیاورد و دیدہ را نادیدہ انگاشت کہ ہر چہ باد او باد و خود را از ان غافل کردہ تن بر ضا در داد قولہ کہ قضا در فلسفہ بود آنزمان ۱۲ یعنے قضا در اندم کار فرمائے حکمت بود چنانچہ شارحی نوشتہ قولہ این قضا را گونہ گون تصریفہاست ۱۲ یعنے تصاریف قضا نہ بر ہمین یکدست است کہ شخص معلوم خود را کان لم یکن انگاشتہ و دیدہ را نادیدہ پنداشتہ در راہ قضا بغبت و رضا در آید بلکہ گاہے باین روش بود کہ شخص قضای بد را معلوم کردہ در دفع آن میکوشد و آن کوشش وی سبب ظہور آن قضا بود چنانچہ نقل ست کہ سلطانی از اہل تنجیم شنیدہ بود کہ مارش خواہد گزید وی بجہت دفع آن قضا بر چار ستون سقفی بساخت کہ رفتن مار در انجا متصور نبود و بران سقف سکونت نمود آخر چون مدتش رسید غلیوازی از ہوا مار بران سقف بینداخت و وی او را بگزید پس ببین کہ بکوشش و تدبیر در مکان افتادن مار جا بگرفت و گاہے باین روش بود کہ شخص بخیال منفعت در جائے برود و آنجا مضرت رود ہد و گاہی باین روش بود کہ حصول نفع تصور کردہ در چیزے سعی کند و آنچہ تصور کردہ بود ہمان صورت رونماید و گاہی باین روش بود کہ بقصد دریے ضرر خود شود و از ان نفع بیند چنانچہ نقلست کہ شخصے مرض سخت داشت از زندگی بیزار شد کسان خود را گفت مرا در صحرا بیندازید تا سبعے بخورد وے را در صحرا بردند اتفاقا بی موسم باران بارید در آنجا استخوان کاسہ سرا دے بود آب باران در وے پر شد مارے آمد و از ان آب بخورد و روی قے کرد و برفت این شخص دید آن آب زہر آگین را نوش کرد فی الفور مرضش بر طرف گشت و بخانہ خود آمد قولہ ہم بداند ہم ندانند دل فش یعنی

گاہی دل فن قضا را کہ تصریف است میداند چنانکہ دل یعقوب علیہ السلام میدانست وگاہے نمیداند چنانکہ دل شخصی کہ در دفع قضا بکوشد قولہ موم گردد بہر آن مہر آہنش ؛ یعنی در صورتیکہ تصریف قضا را میداند قولہ در عقالش جان معقل میکند ؛ عقال بکسر ہندے کہ بر دست و پای چارواہند وزانو بند شتر و خراج یک سالہ و معقل بضم اول و قاف مشدد و مفتوح بندنہادہ شدہ قولہ گر شود مات اندرین آن بوالعلا ؛ آن نباشد مات باشد ابتلا ؛ علا بفتح و مد بلندی در قدر و منزلت و بضم نیز آمدہ و ابتلا بکسر در بلا افتادن و آزمودن قولہ یک ہبوطش بر معارجہا برد ؛ ہبوط بضمتین فرود آمدن و نقصان شدن و معارج جمع معراج کہ بکسر بمعنے نردبان باشد و جمع معرج کہ بفتح جاے برآمدن بود و فی الصراح معرج بکسر نردبان و منہ لیلۃ المعراج معارج و معاریج جماعۃ و بیضم برآمدن جایہا قال الاخفش ان شئت جعلت واحد المعارج معرج بالفتح والکسر انتہے و اینجا میتواند کہ جمع معراج باشد و میتواند کہ جمع معرج بود قولہ خام شوخی کہ رہایندش مدام ؛ الخ مدام بضم شراب و ہمیشہ و ازین بیت تا بیت چہارم استشہاد است ؛ برائے مدعای بیت بالا کہ ؛ یک بلا از صد بلا اش داخرد ؛ الخ بطریق نشر مرتب این بیت نشر مصرع اول بیت مذکور است و سہ بیت دیگر نشر مصرع ثانی آن یعنی نمے بینی کہ بعضے میخوار را کہ مے در یک بلاے خمار یا بیہوشی می انداخت و از صد بلای دیگر کہ آن خمار صد ہزاران فکرہاے زشت و خام است خلاص میساخت عاقبت کار آن میخوار در عین میخواری کہ ہبوط است بر معارج رفت و ترک آن فعل نمودہ و از شراب حق مست گشتہ از قید جہان آزاد شد و الحق کہ بعضے عباد را این صورت روی دادہ است چنانچہ احمد جام قدس اللہ سرہ العزیز کہ عمرے در شغل مے پرستی صرف کردہ بود آخر الامر در عین آن کار خطاب پر عتاب از حق بشنید و دست از ان کار باز داشتہ بطاعت حق قیام نمودہ و ہادی عالم شد کہ ششصد ہزار کس بر دست وے توبہ کردند و تفصیلش در نفحات الانس در حال وی تہ مسطور ہست قولہ جست از رق جہان آزاد شد ؛ رق بکسر و تشدید بندگی و رق جہان جہان را غیر حق پنداشتن و موجود حقیقی انگاشتن قولہ ز اعتقاد ست پر تقلید شان ؛ وز خیال دیدہ بے دیدشان ؛ اعتقاد ست پر تقلید و خیال دیدہ بے دید عبارت از اعتقاد غیریت و شہود غیر قولہ اے عجب چہ فن زند ادراک شان ؛ پیش جزر و مد بحر بے نشان ؛ جزر و مد زیر و بالا کشیدن و پستی و کمی دریا و درین بیت و ابیات آیندہ بیان حماقت اہل تقلید ست کہ غیر حق را موجودے پندارند و عالم را موجود حقیقی مے انکارند یعنی حق سبحانہ کہ خلقے را از عدم بوجودے آرد و خلقی را از وجود بعدم می برد بر ایشان پوشیدہ نیست کہ ایشان بر عدمیت عالم مطلع شوند و موجودات را بچشم فنا مطالعہ نمایند کہ وجود بین العدمین حکم عدم دارد علی الخصوص کہ وجود در یک آن باشد و ہر دو عدم در جمیع ازمان و ایشان با وجود این تنبیہ متنبہ نشدند جاے تعجب آیا ادراک ایشان چہ وصف پیدا کردہ است بایستے کہ از مشاہدہ فنا و تبدل صور

عدمیت عالم را در می یافتند و موجود جز ذات واحد را که هیولای آن صورت است نمی دیدند و آن صور را جز ظهور و تجلیات او اعتقاد نمیکردند و شاید که درین ابیات بیان حماقت اهل تقلید نباشد بلکه بیان عذر قصور ادراک ایشان باشد از دریافت وحدت ذات یعنی اهل تقلید که اعتقاد غیریت نمیدارند و موجودات عالم را عین حق می پندارند معذور اند چرا که ادراک ایشان پیش آمد و رفت چنین خلق کثیر چه کار تواند کرد و وحدت ذات را چگونه تواند دریافت که وجود کثرت و تبدل و تغیر ایشان در ظاهر منافی وحدت است قوله میرند الخ رشهادت جوق جوق جوق بالفتح فوج قوله میرسند در بهر مساد بغاد یه ؛ مسا بالمد شبانگاه و غادیه بغین معجمه بامداد و ابری که بامداد پیدا شود قوله آید و گیرد ؛ ناق بالضم خانه و مشهور بکسر است قوله جاذه شاه است آن زمینی روان ؛ روان از راه سوصادران و واردان ؛ صادر بدر آینده و بازگردنده و وارد فرود آینده و در آینده یعنی این عالم شهادت جاده شاه است که آن یکی از زمینی روان میشود و آن دیگری از انسومی آید و آنچه محمد رضا در مصرع اول نوشته که ضمیر آن راجع بسوی بیابان عدم است انتهی یعنی است کما لا یخفی قوله نیک بنگر بالا نشته میرویم ؛ الخ این بیت اشارت بتجدد امثال است یعنی نیک بنگر که موجودات عالم هر چند بسبب ظهور تعینات متوافقه موجود باقی می نمایند لیکن در هر آن بعدم میروند تری الجبال تحسبها جامدة وهی تمر مر السحاب و رفتن ایشان را از تغیری که در ایشان پیدا میشود خواهی دریافت اگر ایشان را بقا بودی تغیر در ایشان روی نمودی چه تغیر هیئت مگر بسبب تجدد امثال و بیان مسئله تجدد امثال در دفتر اول تفصیل گذشته است و اینجا باجمال گفته میشود که عارفان این مکشف معلوم شده است که در هر آن عالمی بعدم میرود و در همان آن مثل آن بوجودی آید بیت میرود هر دم جهانی در فنا و در همانم دیگر آید جای او ؛ و سبب آنرا بعضی چنین بیان کرده اند که اسمار جمالی مقتضی وجود اشیاء است و اسمار جلالی مقتضی عدم اشیاء و بعضی گفته اند که عدم باقتضای ذات ممکن است که ممکن بحکم کلشئ یرجع الی اصله هر دم میل خود که عدم است رجوع میکند و وجود باقتضای ذات واجب است که مطلق بی مقید نباشد قوله هر جا که می نگری راس مال ؛ الخ راس مال سرمایه تجارت و اصل مال یعنی چنانکه بدست آوردن راس مال بجهت نفع حالی نیست بلکه بجهت غرضهاست که در استقبال است همچنین ایجاد خلق درین عالم بجهت القای ایشان درین عالم نیست بلکه بجهت افتادن در عالم باطن است و آنچه محمد رضا در تفسیر این بیت و بیت دوم نوشته که یعنی سرمایه عمل صالح بکار نشاه آخرت ... آید نه کار دنیا پس همان ادلی که از حال بسوی استقبال سفر کنی انتهی سهو است بر مقصود این بیت و ابیات بالا اطلاع نیافته قوله که میرو روش در مستقبل است ؛ میرو بفتح سیر کردن و رفتن قوله جنان گزیده دل بی کلال ؛ الخ کلال بفتح ماندگی شدن و این بیت تفصیل ابیات بالا است که ؛ نان بیابان عدم مستان شوق بندگی آخر ما قوله گرنه تصویرات او یک مفرس اند ؛ چون بپایی جانب دل میرسند ؛ مفرس بفتح

وفنین همه جای درخت نشاندن یعنی اگر تصویرات خیالی صور تجلیات بذات نیستند پس ظهور یکے بعد دیگرے چرا است
اگر وجود اینها بالاستقلال بودی اجتماع همه یا ارتفاع همه یا ظهور بتوقف یا دوام یک صورت محال نمودے
پس چون همه صور تجلیات ذات اند و تجلیات را نهایت نیست اجتماع همه محال شد و چون ذات بے تجلی
در صورتی نباشد ارتفاع همه و ظهور بتوقف محال شد و چون ذات مطلق است و تقید نمی پذیرد دوام یک صورت
محال شد و بی نهایتی تجلیات نیز مقتضے عدم دوام یک صورت است چرا که از دوام یک صورت لازم مے آید
تناهی پس چنانکه این صور خیالیه با لاصالة وجود ندارند و صور تجلیات ذات اند که هر دم بر ان ذات متبدل
میشوند همچنین صور خارجیه نے حد و انتها موجود نیستند و صور تجلیات ذات اند که هر دم بر ان ذات متبدل میشوند
پس در خارج و خیال جز ذات واحد موجود نیست و اهل تقلید که ببر عدمیت صور و وحدت ذات مطلع نشدند
جای تعجب است و این تقریر بحسب تقریر اول ابیات سابقه است که ؛ ای عجب چه فن زند ادراک شان ؛ الی آخرها
و اما بحسب تقریر ثانی ابیات مذکوره پس معنی آن بود که اهل تقلید که ببشاهده کثرت صور خارجیه و تغیر و تبدل آنها
وحدت ذات را در نیافتند معذور اند چنانکه در عدم ادراک وحدت ذات بسبب مشاهده کثرت صور خیالیه و تغیر
و تبدل آنها معذور اند قوله سوی چشمه دل شتابان از ظما ؛ ظما بفتحتین تشنگی و تشنه شدن قوله جرها پر میکنند و میروند
جره بضم و تشدید دام آهو و بفتح و تشدید سبو یعنی در دامهاے دلها می آیند و میروند قوله فکرها را اختران چرخ
دان ؛ درین بیت باییت دوم انتقال است بمطلب دیگر قوله سعد دیدی شکر کن اشیار کن ؛ اشیار بکسر و یای
تحتانیه و نای مثلثه برگزیدن و عطا دادن و حظ دیگرے بر حظ خود اختیار کردن و در نیجا بمعنے اول است قوله
زانکه زآسیب ذنب شد جان سیاه ؛ ذنب بفتحتین نام ستاره ایست قوله روح رازان نور به کن ملتهب ؛ ملتهب بضم
اول و های کسور شعله زن قوله ای عزیز مصر جانم دستگیر ؛ عزیز بادشاه مصر را گویند و پیش ازین وزیر رئیس
می گفتند و بمعنے ارجمند و نایاب و نادر و بی همتا و غالب قوله زود کالله یحب المحسنین ؛ اشارت است بآیه کریمه
که در سیپاره لن تنالوا در سوره آل عمران واقع شده و الله یحب المحسنین یعنی و خدا دوست میدارد نیکوکاران را قوله
هفت گاو لاغری و پر گزند ؛ هفت گاو فربهش را میخورند ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و ما من دابة در سوره
یوسف واقع شده و قال الملک انی اری سبع بقرات سمان یاکلهن سبع عجاف و سبع سنبلات خضر و اخر یابسات
یعنی و گفت ملک مصر که هر ستیکه من می بینم هفت گاو فربه که میخورند آنها را هفت گاو لاغر دمی بینم هفت خوشه سبز و
هفت دیگر خشک و اینجا مراد از هفت گاو لاغر و هفت خوشه خشک اوصاف ذمیمه است و از
هفت گاو فربه و هفت خوشه تازه اوصاف حمیده قوله هین مباش ای شاه این را مستجیز ؛ مستجیز بضم جا بدارنده
قوله هین زدستان زنانم دار هان ؛ دستان بفتح مکر و حیله و نمه و سرود و حکایت و افسانه و نام زال پدر رستم

قولہ اندوی عرشی کہ بودم کہ مربط او ؛ مربط بفتح جای بستن یعنے مربط من آن عرش بود قولہ پس قنادم زان کمال مستقم ؛ مستقم بضم تمام وطلب تمامی کنندہ قولہ از فن زالی بزندان رحم ؛ رحم بفتح اول وکسر دوم زاہدن وخویشی قولہ روح را از عرش آرد در رحیم ؛ حیطم بفتح دیوار بیرون کعبہ قولہ لاجرم کید زنان باشد عظیم ؛ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ وما من دابۃ در سورۂ یوسف واقع شدہ ان کیدکن عظیم یعنے ہر ستیکہ مکر شما ای زنان بزرگ است قولہ اول وآخر ہبوط من زن زن ؛ ہبوط بضمتین فرود آمدن وناقص شدن قولہ شہوانین زاری یوسف در عشار ؛ عشار بکسر سبب در آمدن قولہ کہ فگندیم چو آدم از جنان ؛ جنان بکسر بہشت قولہ کہ بہشت وصل گندم خوردہ ام ؛ گندم خوردن عبارت از آمدن ؛ ریدن عنصری قولہ وان سلام سلم وپیغام ترا ؛ سلم با اول مکسور بنائی زدہ در عربی آشتی را خوانند قولہ من سپند چشم بد کردم پدید ؛ پدید کردن سپند ہمین در آمدن در ریدن قولہ مات ومتاصل کند نعم المدد ا ؛ متاصل بضم اول وفتح صاد مہملہ از بیخ برکندہ قولہ شد صفیر باز جان در مرج دین ؛ مرج بفتح چراگاہ وبمعنے مرز وبنیجا مراد شکارگاہ است قولہ ہر حسی را نہمتی آمد مشاع ؛ مشاع بضم فاش کردہ شدہ وبخش ناکردہ یعنے مشترک قولہ بنود آن حس را فتور مرگ وشیب ؛ شیب بفتح اول پیری وسفید موے وپیر شدن وسفید شدن موی

حکایت شب دوزدان کہ شاہ محمود میان ایشان افتاد

این داستان میتواند کہ مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ؛ مالک الملکی کہ چیزے دہی ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده کہ آن یکے گفت ای گروہ فن فروش ؛ ہست خاصیت مرا اندر دو گوش ؛ چنانچہ شارحی نوشتہ میتواند کہ مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ؛ جہد کن تا حس تو بالا رود ؛ الخ بمناسبت ابیات آینده کہ ؛ آنکہ شب بر ہر کہ چشم انداختی ؛ تا آنجا کہ عارف شہ بود چشمش لاجرم ؛ برکشاد از معرفت لب باجشم ؛ یعنے چنانکہ حس آن دزد کہ شاہ را بر تخت دید و بشناخت وہمہ دزدان بطفیل شناخت اورہائی یافتند از حواس ہمہ دزدان بالا رفت قولہ کوچہ دار در جبلت از ہنر ؛ جبلت بکسر خلقت قولہ قوم گفتندش زدینارے دو دانگ ؛ یای دیناری یای خطاب است یعنی از بیاراند کی قولہ ہر کرا شب بنیم اندر رقیروان ؛ قیروان بکسر کاروان ونام شہری بمغرب زمین وبمعنے مشرق ومغرب نیز آمدہ قولہ کہ زنم من نقبہا بازور دست ؛ نقب بفتح اول وسکون دوم سوراخ کردن دیوار وجز آن وسوراخ وراہ در کوہ قولہ سر الناس معاون داروست ؛ اشارت است بحدیث الناس معادن کمعادن الذہب والفضۃ خیارہم فی الجاہلیۃ خیارہم فی الاسلام اذا فقہوا یعنے آدمیان ہمچو معادن اند از معادن ذہب وفضہ ومعادن مجازست از تفاوت یعنی آدمیان در نسب وشرف متفاوت اند مثل تفاوت کان طلا ونقرہ وبزرگ ایشان در ایام جاہلیت بزرگ ایشانند در زمان اسلام چون فقیہ باشند وعالم بشرایع ومعرفت

ذات وصفات حق یعنی بعلم زیب بے یابد شرف پس با علم جمع بیشود شرف سبب و سبب قولہ گربود یوسف وگر آہرمنی
آہرمن شیطان قولہ یا کدامین خاک صفر و ابتر است ؛ صفر بکسر خالی قولہ پس بپرسیدند ازان شہ کای سند ؛ سند
تحریک تکیہ گاہ و انچہ پشت بوی باز نہند قولہ کہ رہانم مجرمان را از نقم ؛ نقم بفتح عتاب کردن بر کسی و ناپسند داشتن
کار قولہ خاک بر گردان دگر از ربوہ ؛ گفت ہست این از دناق بیوہ ؛ ربوہ بفتح و ضم و بکسر شیشہ زمین و جای بلند
و دناق بضم خانہ و شہور بکسر ہست قولہ قوم بر دند در نہان کردند تلف ؛ تلف گرم مذاق را گویند و گرم شدن از خشم
و گرم رفتن آمدن و گرم گفتن و امثال آن باشد قولہ حلیہ و نام و پناہ و راہ شان ؛ حلیہ بکسر پیکر و زیور و آرایش
و صفت و صفت کردن کسی را بچشم کسے نمودن قولہ و زنہیب جان خود لرزان شدند ؛ نہیب بکسر و یاے
مجہول ہیبت و بیم و عظمت و قدرت قولہ این گرفت ما ہم از تفتیش اوست ؛ تفتیش تفحص کردن و کاوقتن قولہ
و ہو معکم گفت او این شاہ بود ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم در سورۂ حدید واقع شدہ
و ہو معکم اینما کنتم یعنے او با شماست ہر جا کہ ہستید قولہ کہ بدو یابید ؛ بہرام عون ؛ بہرام نام بادشاہی و نام سروے
است کہ محافظت مردم مسافر خوالہ بدو ست و نام ستارۂ مریخ و نام روز بستم از ماہ شمسی و اینجا بمعنے بادشاہ است
و عون بفتح یاری کردن قولہ کز خرخ چشم او مازاغ بود ؛ اشارت است بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم
در سورۂ نجم واقع شدہ مازاغ البصر و ما طغی یعنے میل نکرد چشم ؛ بفرمانی نمود قولہ در شب دنیا کہ محجوب ہست و شید
شید بفتح کر و حیلہ و زرق قولہ گر دوا در یتیم ہا رشد ؛ رشد بفتحتین راہ راست یافتن و بضم کذلک قولہ لاجرم فاش
خدا شاہد نہاد ؛ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ حم در سورہ انا فتحنا واقع شدہ انا ارسلناک شاہدا و مبشرا
و نذیرا یعنے بدرستیکہ ما فرستادیم ترا اے محمد در حالیتکہ ببینندۂ مر نیک و بد خلق و بشارت دہندۂ بقرب من و ثواب
بہشت و بیم کنندۂ از بعد من و عذاب دوزخ قولہ آلت شاہد زبان و چشم تیز ؛ کہ زشب خیزش ندارد سر گریز
ضمیر شین راجع بشاہد و شب خیز کنایت از دل بیدار مصطفے صلعم کہ در شب دنیا بیدار ست چنانچہ حدیث شریف
تنام عینی ولا ینام قلبی ازان خبر میدہد یعنی آلت این شاہد کہ رسول ست صلعم زبان و چشم تیز ست زیرا کہ از
دل بیدار وی ہیچ سر و پوشیدہ گریز ندارد و زبان وی ہر چہ از احوال پوشیدہ خلائق خبر دہد دران خلاف را
گنجایش نبود و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ انچہ در شب بگذرد شب بیدار بیند و داند دیدۂ خود را پیش قاضی تقدیر
تواند کرد پس آلت شاہد شب خیز چشم و زبان باشد چون شاہد شب خیز ذات حضرت سید الانام ست ہر چہ در
شب تاریک دنیا مشاہدہ فرمود نزد قاضی الحاجات بیان فرماید انتہے وجہ تیزی زبان نہ آنست کہ مے گفتہ قولہ
پس نہ بینند جملہ را با لم ورم و لم بفتح مال بسیار و اپاشتن و بیدن موی آرم بکسر و تشدید مال بسیار و لم ورم مرکب
یعنے مال بسیار استعمال نیافتہ یقال جاء بالعلم و الرم ای بالمال الکثیر و مراد کثرت اوست و فاعل نہ بیند دیدہ یعنے

آن دیده با وجود دلبرت نور بسبب پرده غرضها جمله اشیارا چنانکه آن اشیاست نه بیند قوله حبک الاشیا یعمی ویصم یعنی دوست داشتن تو مراشیارا کور و کر میکند قوله در دلش خورشید چون نوری فشاند ؛ ضمیر شین راجع بشاهد که در مصرع اخیر بیت بالاکه ؛ تا غرض بگذاری و شاهد شوی ؛ مذکور است قوله در زمین حق راه و در چرخ سمی ؛ سمی بفتح بلند و هم نام قوله باز کرد از حق دو چشم خویشتن ؛ آنکه صاحب رفعت آمد در سنن ؛ باز کردن کشادن و سنن جمع سنت که یعنی طریق باشد یعنی هر چند که روح آدمی پنهان تر است لیکن آنکه در طرق ادراک صاحب رفعت است یعنی اشیارا بکشف و ذوق ادراک میکند نه بنظر و فکر و چشم خود را از حق برگشود یعنی بسوی اشیا بنور حق نظر کرد و حقیقت روح و همه چیز در یافت قوله باز کرد از رطب و یابس حق نورد ؛ روح را من امر ربی مهر کرده نور د یعنی پسندیده و هیچ و نور دیدن یعنی پیچیدن و اینجا بمعنی اول است یعنی پسندیده حق و در مصرع ثانی اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل واقع شده ویسالونک عن الروح قل الروح من امر ربی یعنی و می پرسند ترا ای محمد از حقیقت روح بگو در جواب ایشان که روح از امر پروردگار منست و امر عالم است که موجود بماده و مدت نبود مقابل خلق که موجود بماده و مدت بود یعنی آن پسندیده حق که حقیقت روح و همه چیز بنور حق دریافت همه چیز را از رطب و یابس بکشاد یعنی تفصیل بیان فرمود مگر روح که تفصیل آن نکرد و بران گنج مخفی بقول خود الروح من امر ربی مهر اجمال فرو گذاشت تا هر کس بقدر بسر آن نبرد و انچه محمد رضا نوشته که فاعل باز کرد حق است و نورد بمعنی هیچ است یعنی حق تعالی هیچ از همه چیز و اکرد مگر از روح که آنرا سر بمهر نگاه داشت از نظر ها نتیجه اگر مراد از نظر ها عام است شامل مر نظر خواص و عوام را پس نه فی نفسه صحیح است و نه با بیت بالا که ؛ پس بدید او بی حجاب اسرار را ؛ الخ و با بیت آینده که ؛ چون بدید آن روح را چشم عزیز ؛ الخ موافق اگر مراد نظر های عوام است پس هر چند که فی نفسه صحیح است لیکن در میان ابیات که شرح حال خواص اند یک بیت را بیان حال عوام شمردن خالی از بعدی نیست قوله عشق حق و سر شاهد بازیش ؛ بود مایه جمله پرده سازیش ؛ یعنی عشق حق بر محمد صلعم سرمایه ایجاد عالم است چون عالم بمنزله درخت است و او صلعم بمنزله ثمر اول عالم را پدید اکرد تا او صلعم بوجود آید و ازینجاست که فرمود لولاک لما خلقت الافلاک و انچه شارحی نوشته که یعنی سرمایه ایجاد عالم عشق حق و شاهد بازی اوست سبحانه که کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف انتهی منافی بیت ثانی است قوله این قضا بر نیک و بد حاکم بود ؛ بر قضا شاهد نه حاکم میشود ؛ الی الاخر بین این دو بیت مربوط است و بیت بالاکه ؛ قاضیان را در حکومت این فنست ؛ الی آخر بها و مصرع ثانی بیت اول بر سبیل استفهام است چنانچه میر نور الله نوشته که یعنی شاهد بر قضا حاکم میشود چه قضای قاضی فرع شهادت است و چون شاهد بر قضا حاکم شد پس آنکه اسیر قضا بود میر قضا گشت یعنی شاهد بیلا حظه آنکه شاهد باشد اسیر قضا بود و بحیث حاکم بودن

قضا بر هر نیک و بد رود رصورت شاهد بودن جان شاهد که سیر قضا است امیر و حاکم قضا میشود انتهی و غرض آنکه جان شاهد
احوال مدعی و مدعی علیه با آنکه محکوم و اسیر قضای قاضی است حاکم بر قضای قاضی است همچنین عارف کامل که بر مقامات
عباد واقف شده است با آنکه محکوم و اسیر قضای حق است حاکم بر قضای حق است چنانچه در دفتر سوم در سرخی سوال
کردن بهلول آن درویش را گذشت که گفت چون باشد کسی که جاودان ؛ بر مراد او رود کار جهان ؛ پس
وجوها بر مراد او رند ؛ خوبان زان سان که او خواهد شوند ؛ زندگی و مرگ سرهنگان او ؛ بر مراد او روانه کو بکو ؛
هر کجا خواهد فرستد تعزیت ؛ هر کجا خواهد بخشد تهنیت ؛ سالکان راه هم بر گام او ؛ ماندگان راه هم در دام او ؛
هیچ دندانی مخندد در دهان ؛ بی رضا و امر آن فرمان روان ؛ بی رضای او نیفتد هیچ برگ ؛ بی قضای او
نیاید هیچ مرگ ؛ بی مراد او نجنبد هیچ رگ ؛ در جهان زاوج ثریا تا سمک ؛ و مصرع اخیر بیت دوم خطاب
بشاهد است که مقامات عباد را مشاهد است و آنچه شارحی نوشته که یعنی حکم شاه و قضای قاضی بر نیک و بد
حاکم و متقاضی ست لاجرم ؛ بر قضا شاهد نه حاکم میشود ؛ بلکه شاهد نیز محکوم قضا است اما بمقتضای کرمیه لولاک
لما خلقت الافلاک سید انبیا که شاهد عدل بود و اسیر قضا چون نسبت محبوبی بادشاه داشت میر قضای خلق
افلاک شد انتهی بعید ست و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی تو هم مگو که عدل و قضای حق محتاج بوجود شاهد است
بلکه حکم او بر نیک و بد روان ست و شاهد بر قاضی حاکم میشود اما میر قضا که حق ست این قضا را اختیار کرد
و پسندید که خلقت دوایر افلاک و مرکز خاک و طهور اسرار ربوبیت تابع خلقت آن شاهد عالم آرا باشد انتهی
هم بعید ست بل البعد و آنچه مشارالیه در تفسیر مصرع اخیر بیت دوم نوشته که خرم باد آن دیده حقیقت بین کاین
نکته را بیند دریافت انتهی بناے سهو است بر سهو قوله عارف از معروف بس درخواست کرد ؛ کای رقیب
ما تواند گرم و سرد ؛ رقیب نگاهبان و چشم دارنده و یکی از نامهای حق جل و علا و این بیت مربوط ست بیت
بالا که ؛ چشم عارف دان امان هر دو کون ؛ الخ یعنی چون چشم امان هر دو کون ست پس عارف از معروف
درخواست کرد اے آخره یا مربوط باشد به بیت بالا که ؛ عارف شه بود چشمش لاجرم ؛ الخ یعنی چنانکه در دشمنی
شناس عفو دزدان از شه درخواست عارف حق نیز از حق درخواست کرد و آنچه محمد رضا نوشته که باز بر سر قصه
آمد که از عارف و دشمنی شنیده شاه و از معروف ذات شاه مراد داشته و کلام را بدان نسق میرساند که هم مجاز
و هم حقیقت را شامل ست و در ضمن مناجات قصه را افاده میفرماید انتهی سهو است زیرا که بعضی ابیات که در وی
روے جز نوشد غل گلوی ؛ تا آنجا که ؛ غالبی بر جاذبان ای مشتری ؛ الخ متحمل مجاز نیست قوله لطف معروف نبود در آن
ابی بهی ؛ بهی بفتح و تشدید زیبا و خوب و بکسر تین نیکوئی قوله رب اتمم نورنا باسماءه و ادانجنا من مفظعات القاهرة
یعنی ای پروردگار من تمام کن نور ما را در زمین بیدار که عرصه محشر ست و نجات ده ما را از سوایهای قهر کننده

قوله بعد تو مرکی هست بادر و نکال بکال بفتح ثم و عقوبت قوله من نکردم لاابالی در طریق لاابالی یعنی باک ندارم من و در عرف کسی را گویند که بیباک باشد و اینجا بمعنی بیباکی هست قوله دید روی جز تو شد غل گلو غل بضم نبود و بجز آهنی و لفظ دید باضافت هست قوله کل شی ماسوی الله باطل یعنی هر چیز که غیر خدا است باطل هست قوله باطل اندوه نمایندم رشد رشد بفتحتین راه راست یافتن و بضم مثله قوله معده نان را میکشد تا مستقر بضم و با قاف مفتوح جای آرام گرفتن قوله چشم جذاب بتان زین کو بها جذاب بفتح و ذال معجمه مشدده بسیار کشنده قوله ره بشاه آور و چون تشنه با بر رجوع بقصه دزد قوله گفت ما کشتیم چون جان بند طین طین بکسر گل و سرشت و فاعل گفت دزد شه شناس قوله وقت آن شد ای شه مکتوم سیر مکتوم بفتح پوشانیده شده قوله شاه را شرم آمد از دی روز بار زانکه شب بر روی شه بودش نظار بار بمعانی کثیره آمده است و اینجا بمعنی رخصت در آمدن مجلس بود و نظاره مخفف نظاره که بمعنی نگریستن باشد قوله خاصیت در گوش هم نیکو بود الخ یعنی مرتبه صاحب دیدار همه بالاتر است و اگر آن نبود مرتبه شنید که گفتن کسی از حق آگاه شود اگرچه حق را نه شناسد هم کمالی است

قصه آن گاو بحری که گوهر کانی از قعر دریا برآورده شب بساحل دریا نهد

این قصه مربوط به بیت بالا است که ای بسا ابر که سیه تابش کند الخ یعنی مرد حق در پرده بدنامی مستور است چنانکه ابر سیه تاب در سیاهی و گوهر شب چراغ در گل قوله نهد اندر مرج و گردش بحر و مرج بفتح چراگاه قوله چون تزاید از لبش سحر حلال سحر حلال بیان فصیح که مثل سحر موجب حیرت عالم شود قوله هر که چون زنبور و حیتش نقل بکسر بضم اول و سکون قاف چیزی باشد که با شراب و امثاله خورند و اینجا بضرورت شعری قاف را حرکت داده تلو و مراد غذا است و در بعضی نسخ نقل و قعشده بلفا بجای قاف که بفتحتین بمعنی غنیمت باشد که از کفار بدست آید و مراد مطلق غنیمت است و در بعضی نسخ لغل و قعشده بلغین معجمه که بفتحتین بمعنی سیراب شدن و تباه شدن باشد اما معنی نماند که نسخه اولی در نیقام که ذکر فوت هست اولی است و انچه شارحی آنرا سقیم شمرده و نوشته که در بعضی نسخ سقیمه نقل بقاف آمده که بفتحتین بمعنی تیز زبان شدن و حاضر شدن است و بفتح اول و کسر دوم حاضر جواب و با بفتح از جائی بجائی بردن آرد بحرکات مذکوره خواندنش سقیم است چرا بضم اول نخواند تا محتش بداند قوله تاجری بر در رهند و حل سیاه و حل بفتحتین خلاب یعنی گل نرم قوله تا کند آن جسم را در شاخ درج درج بفتح اول و سکون دوم نوردیدن و نورد نامه و طومار کاغذ نبشته و خط نقش آمیزد طبله پیرایه زنان و مقامیکه آنسرور صلعم در شب معراج از ان در گذشت قوله اهبطوا اگنده جانرا در حضیض بحضیض بفتح و کسر ضاد زمین و نشیب و بیابان و دامن کوه قوله از نمازش کرد محروم آن محیض محیض بفتح بے نمازشدن بجهت خون حیض

و آن محیض اشارت بهبوط یعنی محیض هبوط جان را از نماز قرب محروم کرد هبوط را محیض فرمودن بلاحظه دوام است یکی معنویست که محرومیت باشد از نماز قرب و حضور دوم صوری است و آن آنست که جان در رحم اول صورت خون پید ایکند و آنچه محمد رضا نوشته که از محیض ابلیس ناپاک مراد است انتهی غلط فاش است **قوله** نا بگل پنهان بود در عدن ؛ عدن بفتحتین نام شهریست از یمن **قوله** هر گلی کاندر دل او گوهریست ؛ یعنی هر شخص که در دل او نور معرفت است وی از ان نور دیگر اشخاص را که مثل او نیند دریابد که اولی یعرف الولی

رجوع نمودن بقصه طلب کردن آن موش چغز را

قوله آن سر رشته عشق رشته میکشد ؛ یعنی سر رشته و آنخته عشق که موش است رشته چغز میکشد **قوله** می تند بر رشته دل دمبدم ؛ یعنی دل دمبدم بر رشته محبت می تند و این بیت بابیت ثانی قولهٔ حضرت مولویست رح **قوله** چون غراب البین آمد ناگهان ؛ غراب البین زاغ سرخ نول و آنچه شارحی نوشته که بین بالفتح جدائی و فراق و دوری انتهی سهوست که غراب جدائی و فراق معنی ندارد شاید که عبارتی ازینجا بسهو کاتب افتاده باشد لیکن تفسیر لفظ بین بر وجه دال است که مشار الیه معنی ترکیبی خیال کرده و عبارتی ازینجا ترک نشده **قوله** نسحب شد چغز نیز از قعر آب ؛ نسحب بضم اول و کسر حای مهمله کشیده شود مده الانسحاب کشیده شدن ماخوذ از سحب که بفتح سین و سکون حای مهملتین بمعنی کشیدن باشد فی الصراح سحب کشیدن یقال سحبت فانسحب ای جررته فانجر **قوله** دو هوا آویخته پا و رتم ؛ رتم رشتهاکه بجهت یاد داشت بر انگشت بندند رتمه واحد اوست فی الصراح رتیمه رشته که بر انگشت بندند بجهت یاد کردن چیزی را که گفته باشند رتمه بفتحتین کذلک رتم جاءه ارتام رتیمه بستن انتهی و آنچه شارحی نوشته که رتم بفتح رشته بر انگشت بستن و مراد رشته که بجهت یاد داشت با انگشت بر بندند انتهی سهوست **قوله** ای فغان از یار ما جنس لے فغان ؛ این بیت بابیت دوم مقوله حضرت مولویست رح **قوله** عقل میگفتش که جنسیت یقین ؛ ضمیر تفتش راجع بچغز یعنی عقل آن چغز را میگفت و شاید که راجع بموش باشد یعنی عقل چغز آن موش را مے گفت و میتواند که راجع باشد بنفس یعنی عقل آن نفس را میگفت که تو هر چند در صورت روحی جنس منی لیکن از راه معنی جنسیت نداری و در نصورت مصرع ثانی بر سبیل تمثیل باشد یعنی چنانکه در احیام جنسیت در صورت جسمی معتبرست بلکه جنسیت در صفات معتبرست همچنین در ارواح جنسیت در صورت روحی معتبرست **قوله** صورت آمد چون حجاب چون حجر ؛ ازینجا مقوله حضرت مولویست رح **قوله** مورد اندکان جبوب مرتعش بستحیل و جنس من خواهد شدن بپیوندد بضمتین جمع حب که بفتح بمعنی دانه باشد و مرتعش بضم گرد کرده شده و بستحیل بضم گردنده از حالی بحالی و طلب بوی کننده **قوله** چشم را بر خصم نه بر گرده ؛ خصم بفتح بمعنی صاحب و دشمن و اینجا بمعنی اول است یعنی مورد را که صاحب گندم است ببین نه گندم را که گرد او ست **قوله** مور را سود بر سر لب سیاه ؛ لب کسر نه **قوله** بر قضیها مختلف کی جنس فرع

فرخ بفتح یکم وسکون دوم چوزہ ہر مرغی ومراد از نفس تن مرغ است وفرخ کنایت از روح مرغ دالآبیت آیندہ صحت پیندیر دچرا کہ چوزہ مرغ نفس معروف رانیکشد قولہ عاقبت بین باشد وچہرہ قریر ۔ چہر بفتح دانشمند جہودان وقریر بفتح خنک شدن چشم وسرد در دشمن وروشنی قولہ چشم غرہ شد زخضرای دمن ۔ خضرا بفتح خا وسکون ضاد معجمتین سبزہ دمن بکسر اول وفتح دوم سرگین جمع شدہ قولہ دام دیگر بدکہ عقلش در نیافت ۔ دانج یعنے عقل از دام صورت کہ چشم گرفتار آنست خلاص شدہ جنسیت معنوی ارواح راو دریافتہ است لیکن دام دیگر در راہ عقل است کہ ازان خلاص نشد وگرفتار آن گردید وآن دید کثرت موجودات باشد و مغائرت ایشان باحق لہذا وحی وکشف وحدت بین بانبیا واولیا در آید کہ ایشان ہم خود را وہم خلق را ازین دام برہانند واگر از وحی غایب بین انبیا واولیا مراد دارند نیز میشاید

قصہ عبد الغوث و بردن پریان اورا

قولہ گہ گفتندے کہ باباے بدست ۔ گہ بکاف فارسی است یعنے گاہی قولہ گشت پیدا باز شد متواریہ ۔ متواری بضم لپوشیدہ شونده وزیادۃ ا برای ضرورت شعر باشد زیرا کہ نای تانیث در پنجا نتوان گفت کہ ضمیر مستتر راجع بندکرست قولہ گشت پنہان کس ندیدش باز راز ۔ راز بمعنے رنگ کردن بود و پوشیدہ و پنہان را گویند و اینجا بمعنے اول است ومراد رنگ چنانچہ مصرع اخیر بیت آیندہ کہ ۔ بوذان پس کس ندیدش رنگ پیش ۔ جیم دال است بران قولہ نی نبی فرمود جود محمدہ ۔ محمدۃ بفتح ثنا گفتن قولہ اختران راپیش او کردہ مبین ۔ مبین بضم یکم وکسر دوم ظاہر وآشکارا قولہ باز گفتہ پیش او شرح رصدہ ۔ رصد بفتحتین در اصطلاح حکما چوترہ کہ بارتفاع ہفصد گز بر تیغ کوہے شامخ بندند وبران حکما ومنجمان ومہندسان نشینند وطلوع وغروب ستارگان واسرار فلک معائنہ کنند و بمعنے چشم داشتن قولہ چیست جنسیت یکی نوع نظرہ ۔ یکے بیای مصدریہ است یعنے یک بودن نوع نظر قولہ طالب زن گردد آن زن سعتری ۔ سعتری بفتح سین وسکون عین مہملتین زن بدکارہ کہ آلت چرمین بندد وباز دیگر فراہم آید قولہ از نپیر وفتق ودو شاب مست ۔ فتق بکسر وقیل بضم معرب پستہ ودو شاب شیرہ انگور قولہ باز اشہب راچو باشد خوی موش ۔ اشہب بفتح سفیدہ وسیاہ کہ سفیدے غالب باشد قولہ چون بگشت دو ادشان خوی بشر ۔ برگشتن خوی ہاروت وماروت وبرگشتن ایشان وفرود آمدن از آسمان برزمین در دفتر اول نوشتہ شد ودر پنجا مجمل آنکہ این ہر دو از اشخاص بشری بودہ اند کہ وصف ملکیت پیدا کردہ بودند وباز از ملکیت تنزل کردہ بہ بشریت در افتادند والا برگشتن ملک معنی ندارد قولہ رقاذن ازلنحن الصافون ۔ اشارت است بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ وما لی لا در سورہ والصافات واقع شدہ وانا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون یعنی وبدرستیکہ ما ہر آئینہ صف زنندگانیم وبدرستیکہ ما ہر آئینہ تسبیح کنندگانیم قولہ موے

برعرش و فرعونی نهان ؛ مهمان بضم خوار کرده شده قوله پس تو هم الجار ثم الدار گو ؛ جار همسایه و دار خانه قوله به وصد احیا بنفع و اتبشار ؛ ابتشار بکسر اول و بای موحده و ثانی فوقانیه و شین معجمه خبر خوش یافتن و بشارت دادن

داستان آن درویش که وظیفه داشت در تهر یزاز محتسب قوله لیس من مات فاستراح بمیت ؛ انما المیت میت الاحیا ؛

یعنی نیست مرده کسی که مرد پس راحت یافت جز این نیست که مرده کسی است که زنده مرده است این بیت از حکیم سنائی است و تقدیر مصرع اول چنین است که لیس بمیت من مات فاستراح قوله گر بدادی تشنه را بجر زلال ؛ زلال بضم آب خوش و صاف و خوشگوار قوله گو غریبان را مدی خویش و نسیب ؛ نسیب بفتح هم نسب و عالی نسب قوله دام بیجد از عطایش توخته ؛ توختن با اول مضموم ثانی زده و خای موقوف بمعنی گزاردن و ادا کردن و خواستن و فرو کردن و کشیدن قوله که بتخشیشهاش واثق بود مرد ؛ واثق اعتماد کننده و استوار دارنده و فقه اعتماد کردن و استوار داشتن قوله لاابالی گشته زو دوام جو ؛ برامید قلزم اکرام خو ؛ لاابالی بیباک و قلزم بضم یکم وسوم دریا و چاه بسیار آب و بفتح سوم نیز آمده قوله همچو گل خندان ازان روض الکرام ؛ روض جمع روضه یعنی بوستان و ایراد صیغه جمع برای مبالغه است

آمدن جعفر طیار رض بگرفتن قلعه تنها

قوله یکسواره تاخت تا قلعه بگر ؛ گر بفتح کاف تازی و تشدید رای مهمله حمله بردن و باز گردانیدن قوله که چه چاره است اندرین وقت ای مشیر ؛ مشیر بضم مشورت کننده و اشارت کننده قوله چند کس همچون فدای تا ختند ثالخ فدائی بکسر قربانی منسوب بفدا که یعنی قربان و این بیت تا بیت چهارم نیز مقوله وزیر ست شجاعت جعفر طیار پیش ملک بیان میکند قوله چشم من چون دید روی آن قباد ؛ قباد بضم پدر نوشیروان و نام بادشاهی کیانی و تعظیم هر بادشاه را گویند قوله پیش او نبیاد الیشان مندکی ست ؛ مندک بفتح ریزه ریزه و کسادی و نارواجی متاع قوله هست جمعیت بصور تها فشار ؛ فشار بضم هرزه و بیهوده و هزیان و دشنام قوله جمع کشتی چند موش از حمیتی ؛ حمیت بفتح اول و کسر میم و یای تحتانیه شده و غضب و ننگ و عار داشتن قوله خویش را بر گربه بی مهله بهله بضم آهستگی قوله آن یکی چشمش بکندے از ضراب ؛ ضراب بکسر با کسی شمشیر زدن و جماع کردن اشتر نز قوله وان دگر گوشش دریدی هم بناب ؛ ناب چار دندان پیشین و در بعضی فرهنگها بمعنی دندان بزرگ مرقوم است و بمعنی خالص و صاف قوله از جماعت کم شدی بیرون شوش ؛ بیرون و برون شو بمعنی گریزگاه و ضمیر شین راجع بگربه قوله خشک گردد از یکے گربه نزار ؛ نزار بکسر لاغر و ضعیف قوله از رمه ابنه چو غم قصاب را ؛ رمه بفتح گله و بمعنی پروین که بنازیش ثریا خوانند قوله در زمانی شان بسازد ثرت ودمرت ؛ ثرت ودمرت بفتح

تاخت و تاراج و زیر و زبر قولہ کس نیارد گفتنش از راہ پرت ؛ پرت بضم بای پارسی بمعنے یکسو شو و ضمیر شین راجع بشیر قولہ چون عدم باشند پیش ہول شیر ؛ ہول بفتح ترس و ترسانیدن و ناپدید کردن قولہ یوسفی را تا بوچون ماہ مزن ؛ مزن بضم ابر سفید و روشن قولہ یوسف و موسی زحق بر دند نور ؛ الخ آوردہ اند کہ سہ کس را حضرت حق جل و علا بنور جبین مخصوص گردانیدہ چنانکہ نور روی ایشان بر پرتو آفتاب افزودی یکی یوسف علیہ السلام دوم موسیٰ سوم سارہ زوجہ ابراہیم علیہ السلام قولہ روی موسی بارقی آمیختہ ؛ بارق روشن و تابان شوندہ و ہر ابری کہ از و برق بیرون جہد قولہ پیش رو او تو برہ آویختہ ؛ یعنے نقاب بر رو کشیدہ قولہ کہ زمرد از دو چشم مار گرفتح گاف تازی و سکون دوم ناشنو اصفت مار است چنانچہ شارحی نوشتہ کہ مار گر ماری کہ گزیدہ او را ہیچ افسون و پازہر اثر نکند و آنرا بتازی حیۃ الاصم گویند انتہے چون آلت شنیدن مار چشم است کہ گوش مار ہمین چشم اوست بر فتن بصارت خاصیتش زایل شود ازینجا نچہ میر نور اللہ نوشتہ کہ کر بکاف عربی بمعنے حملہ آمدہ اگر فک مار از لفظ کر نمودہ کرا مفعول بر گفتہ شود وجہے پیدا میکند و کر را بمعنے ناشنو گفتہ صفت مار داشتن بغایت بعید می نماید مگر آنکہ کرا صفت مار گویند و بمعنی حملہ کنندہ بگیرند از عالم نعت بصدر انتہے سہو است مبنی بر عدم اطلاع بر خاصیت مار ناشنوا قولہ کان کسا کز نور صبری یافت است ؛ کسا بکسر کاف تازی و الف ممدودہ پوشش و لفظ یافت است اگر بیای تحتانیہ است پس لفظ صبر بضم اول باشد بمعنے ابر سفید و مراد پردہ یعنے آن کسا کہ از نور پردہ یافتہ ستای آن کسا کہ پردہ ایست از نور پس لفظ کان کسا مبتدا است و باقی مصرع اول صفت آن و مصرع ثانی صفت بعد صفت و مصرع اول بیت آینندہ خبر آن و اگر مصرع ثانی را خبر مبتدا گفتہ شود نیز متواند و درین صورت مصرع اول بیت آینندہ جزای شرط محذوف باشد چنانچہ خواہی دانست و اگر لفظ یافتست بیای موحدہ است پس لفظ صبر بفتح اول باشد بمعنی شکیبائی و لفظ نور مضاف بود بصبر چنانچہ میر نور اللہ بر آنست و یافتن کسا از نور صبر کنایت از تاثیر نور صبر موسیٰ دران کسا و آنچہ شارحی بر تقدیر نسخہ اولے نوشتہ کہ صبر بالضم ابر سفید و روشن و مراد روشنی یعنی آن کسا کہ از نور روشنی یافتست انتہیٰ سہو است چرا کہ نور و روشنی یکچیز است پس از روشنی روشنی یافتن معنی ندارد قولہ جز چنین خرقہ نخواہد شد صوان ؛ صوان بکسر نگاہ داشتن کما فی لطائف اللغۃ و مراد نگاہ دارندہ و در صراح است کہ صوان بالضم و الکسر و الصیان بالکسر جامہ دان پس اگر در ینجا بمعنے جامہ دان گویند نیز می شاید و اول واحد است و این بیت یا خبر مبتدا است چنانچہ بالا دریافتی یا جزای شرط محذوف یعنی چون نور جان در تن او بود آن کسا تا فتنست پس جز چنین خرقہ نگاہ دارندہ نور روی تو نخواہد شد قولہ کوہ قاف ارمیش آید ہمہ ؛ سد بفتح و تشدید بند راہ و پردہ میان دو چیز و دیوار استوار و کوہ بلند و نیز استوار کردن در خانہ ریگذر بستن قولہ ایا فتند از نور بیچون احتمال ؛ احتمال بکسر بار بر داشتن و بار بر نہادن قولہ قدر تش جا ساز دار تا رورہ ؛ قارورہ شیشہ

اطبا که دران مرض معلوم نمایند ومطلق شیشه ونام سلاحی وشیشه لغت وقندیل ونوعی از تیر ویکان قوله گشت مشکات زجاجی جای نور یعنی که همی درد نور آن کوه طور ؛ چشم شان مشکات دان دل شان زجاج ؛ تافته بر عرش وافلاک این سراج ؛ مشکات بکسر طاق چراغ ودریچه ناگزار در ینجا اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح در سوره نور واقع شده الله نور السموات والارض مثل نوره کمشکات فیها مصباح المصباح فی الزجاجة الزجاجة کانها کوکب دری یوقد من شجرة مبارکة زیتونة لا شرقیة ولا غربیة یکاد زیتها یضیء ولو لم تمسسه نار نور علی نور یعنی خدا نور آسمانهاست وزمین ونور نامی ست از نامهای حق سبحانه صفت نوری که منسوب است بدو مانند روزنی ست در دیوار که نهایت او بخارج راه ندارد چون طاقی دران طاق چراغی افروخته نیک روشن آنچراغ افروخته در قندیل از آنگینه وآن آنگینه از غایت صفا ولطافت گویا ستاره ایست درخشنده چون زهره ومشتری وآن آنگینه یعنی چراغیکه در وست افروخته شده در ابتدا از روغن درخت بابرکت بسیار نفع که آن زیتون ست در زمین مقدس رسته هفتاد پیغمبر بر و دعای برکت خوانده اند از جمله آن ابراهیم خلیل ست علی نبینا وعلیه السلام نه در جانب شرق ست نه در طرف غرب قوله چون ستاره زین ضحی فانی شده ضحی بالضم والقصر چاشتگاه قوله که نگنجیدم در افلاک وخلا ؛ در عقول ودر نفوس با علا ؛ خلا بالفتح میانه زمین وآسمان وخالی شدن ودر خلوت شدن وانفوس داشتن وجای خالی وعلا بالفتح ومد بلندی در قدر ومنزلت وبضم نیز آمده وعقول ارواح مجرده که از بدن وماده مجرد باشند وبهیچ وجه ایشان را با بدن تعلق نبود ونفوس دو قسم اند یکی مجرده که با بدن تعلق ندارند مگر تعلق تدبیر وتصرف واینها را نفوس ناطقه گویند دوم آنکه متعلق بابدان باشند واینها را نفوس منطبعه خوانند ودرین بیت ببیت آینده اشارت ست بحدیث قدسی لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المومن یعنی نمی گنجاند مرا زمین من ونه آسمان من ولیکن گنجاند مرا دل بنده من که مومن ست قوله در دل مومن بگنجیدم چو ضیف ؛ ضیف بفتح مهمان ومهمان شدن قوله بر نتابد نی زمین ونی زمن ؛ زمن بفتحتین روزگار قوله هر دمی زین آئینه بجاه عرس ؛ عرس بضم سور ومهمانی عروس که بعد از آوردن بخانه کنند یعنی هر دمی محبوب حقیقی درین آئینه تجلی میکند وسور عرس میشود قوله حاصل آن کز لبس خویشش پرده ساخت ؛ لبس بکسر جامه وپوشش لباس ولبس کذلک قوله که نفوذ آن قمر را می شناخت ؛ نفوذ بضمتین گذشتن تیر از انچه در و رسد وروان شدن قضا وروان شدن فرمان ونامه وآن قمر اشارت بنور روی موسی علیه السلام یعنی نفوذ روی خود را می شناخت که هیچ پرده خر لباس او حجاب آن نور نتواند شد ودر بعضی نسخ بجای می نشناخت می نگاشت واقع شده ودر نصورت از قمر قمر ظاهری مراد باشد وضمیر آن راجع بنور روی موسی علیه السلام قوله گشته بود آن توبره صاحب تقی ؛ تقی امالة تقا که بضم بمعنی پرهیزیدن وترسیدن باشد قوله در هوای عشق آن نور رشاد ؛

خود صفورا هر دو دیده باد داد ؛ رشاد بفتح راه راست وراه راست گرفتن وصفورا بفتح صاد ومهملہ وبضم فا نام دختر مهتر شعیب علیه السلام که در حبالهٔ موسی علیه السلام بود قوله پس زنی گفتش ندیدم عبهر ؛ عبهر بفتح نرگس قوله یاد آرد از رواق وخانه ام ؛ رواق بکسر اول پیشگاه وخانه وسقف پیشخانه وپرده که در شب بسقف خانه می بندند وخانه که بر سر یک ستون ساخته باشند قوله دید موسی راز نورش ساز داد ؛ لفظ دید مضاف است وکلمه را برای سببیت وضمیر شین راجع بچشم یعنی برای دیدن موسی آن چشم را از نور ساز داد قوله نور از رخسار یوسف در عبور ؛ عبور بفتحتین در شباک ودر قصور ؛ عبور بضمتین بر چیزی گذشتن ودقیل گذشتن از آب وشباک جمع شبکه که بمعنی دام است وهر چه مشبک باشد وقصور بضمتین جمع قصر که بفتح یکم وسکون دوم کوشک باشد یعنی بنای بلند وبمعنی باز داشتن و باز گردیدن وکوتاه وآخر روز وکرانه هر چیزی ودوقت نماز دیگر وبشکستن وکسی زدن ونزدیک آمدن وکم کردن نماز وپرده فرو گذاشتن وچیزی برکسی فرو داشتن وکوفتن جامه وشستن قوله فهم کردندیش اصحاب بقاع ؛ بقاع بکسر جمع بقعه که بمعنی پاره زمین باشد قوله وزشگافش فرجه آغاز کن ؛ فرجه بضم شگاف چیزی ومیان دو چیز قوله پس هماره روی معشوقه نگر ؛ هماره اینجا مخفف همواره است که بمعنی همیشه باشد قوله بر سر ملک جانش داد

حق ؛ ضمیر شین راجع بیوسف

رجوع بحکایت الشخص وام دار

قوله آن غریب ممتحن از بیم وام ؛ در ره آمد سوی آن دار السلام ؛ ممتحن بضم اول وفتح چهارم آزموده شده ودار السلام خانه سلامت وبهشت را نیز گویند وآن بهشتی ست از هشت بهشت که از زبرجد آفریده شده قوله شد سوی تبریز وسوی گلستان ؛ خفته امیدش نز از گل ستان ؛ فراز زیر وبالا وبمعنی کشاده وبمعنی بسته وقریب وجمع وپیش وفروز وبلند ونشیب وسرکش دستان با اول بکسر جای انبوهی چیز باشد چنانچه گلستان وهندوستان وبمعنی بدون ترکیب گفته میشود وبه پشت خوابیده را گویند ومخفف استان ولی صبر بی طاقت وبمعنی اول است ودر مصرع ثانی بمعنی ثانی قوله زد زدار الملک تبریز سنی ؛ سنی بفتح بلند قوله گفت یا حادی الخ لی ناقتی ؛ جاء اسعدنی وطارت فاقتی ؛ حدو راندن شتر بسرود وآواز وحدی بالضم کذلک یعنی ای حدا کننده بنشان ناقه مرا که آمد یاری داون وشکمبتی من وپریدفاقه من قوله ابرکی یا ناقتی طاب الامور ؛ ان تبریز امناخات الصدور ؛ یعنی بنشین ای ناقه من که خوش شد امور بدرستیکه شهر تبریز خوابگاه سینهاست قوله سرحی یا ناقتی حول الریاض ؛ ان تبریز النا نعم الفاض ؛ یعنی بچران ای ناقه من گرد باغها بدرستیکه تبریز برای ما نیک محل فیض است قوله فردوسی است این پالیز را ؛ فردوس بفتح بمعنی شکوه وفردوس بکسر بوستان وبهشت دپالیز باغ وبستان وکشت زار را گویند عموماً وکشت خربزه را خاصتند خصوصاً قوله چون وثاق محتسب جست آن غریب ؛ وثاق بضم خانه مشهور بکسه

است قوله چون سید از ناتفاش بوی عرش ؛ ناتف آواز مهیب و در حل لغات بکسر تا یعنی آواز دهنده مرقوم است و نیز فرشته الیست که آواز میدهد از عالم غیب

باخبر شدن آن غریب از وفات محتسب و قوله ثم الذین کفروا بربهم یعدلون هو الذی خلقکم من طین ثم قضی اجلا

این آیه کریمه در سیپاره ۸ اذا سمعوا در سورهٔ انعام واقع شده یعنی با این همه دلایل و آیات وحدانیت که خلق آسمانها و زمینها و اظهار ظلمات و نور هست آنانکه کافر شدند بپروردگار خود برابری میدهند بتان را با آفریدگار خود یا عدول میکنند از عبادت او و بعبادت غیر او و هست که پیدا کرد شما را یعنی ابو البشر را از خاک پس حکم کرد مدتی را که چون بسر آید مرگ برسد قوله هیچ آن کفو عطای تو نبود ؛ کفو بضم هال و هتا و انبار قوله خواجه شمعم داد تو چشم قریر ؛ خواجه نقلم داد تو طعمه پذیر ؛ قریر بفتح سر دور و شن در و شنی و خشک شدن چشم و قلیل بضم آنکه با شراب و امثاله خورند و مراد غذا است و طعمه پذیر کنایت از جان قوله در وثاقت او وصد چون او سین پسین بفتح فر به قوله که دل و دست در اکردی تو را و ؛ راو جوانمرد و دلاور و حکیم و سخنگوی قوله ما کجا بودیم کان دیان دین ؛ دیان بفتح و تشدید صفتی است از صفات حق جل و علا و معنی وی محاسب و مجازی است و در اینجا التفات است از خطاب بغیبت قوله مضمرین سقف گردو این فراش ؛ مضمر بضم اول و فتح سوم پوشیده کرده شده و فراش بکسر فگندنی وزن و فگندن و کار فراخ کردن بر کسی قوله آدم اصطرلاب اوصاف علو است ؛ اصطرلاب و صطرلاب بضم ترازوی آفتاب و آن طاسی و حلقه الیست که بدان موازنه ساعات معلوم میشود و وجه تسمیه اش در آغاز و فتر اول نوشته شد قوله بر صطرلابش نقوش عنکبوت ؛ عنکبوت صفحه بالای اصطرلاب که مدار اصطرلاب بر آن است و پرده از پرده های چشم و بمعنی معروف و مراد از نقوش عنکبوت در اینجا اوصاف آدم است قوله عنکبوت این صطرلاب رشاد ؛ رشاد بفتح راه راست و راه راست گرفتن قوله بی نجم در کف عام او فتاد ؛ از نجم مرشد کامل مراد است چنانچه محمد رضا نوشته قوله انبیا را داد حق تنجیم این تنجیم بفتح بر نجوم حکم کردن و جزو جزو کردن چیزی را و پاره پاره کردن دام را قوله در چه دنیا فتاد مد این قرون ؛ قرون لفتین جمع قرن که لفتین بمعنی گروه است و بمعنی همزاد و پهلوی سر و موی سر زنان و اهل یکزمانه و ترکش و شمشیر و تیر با پیکان قوله همچو شیر گول کاندر چه دوید ؛ گول باکاف فارسی مضموم و او مجهول نادان و احمق و بوم و چغد گود و در اینجا اشارت است بقصه شیر و خر گوش که در دفتر اول بتفصیل مذکور شد قوله در تک چاه است آن شیر زیان ؛ تک بفتح تای فوقانیه و کاف فارسی بن و پائین و بمعنی دو که مشتق است از دویدن چنانکه گویند تگ و دو و بوم و فریاد بلند کردن و زیان بکسر تند و خشمناک قوله آن مقلد سخره خر گوش شد ؛ سخره بضم زبون و زیر دست و کار بی مزد قوله او نگفت این نقش داد آب نیست ؛ این بجز تقلیب آن قلاب نیست

تقلیب الفتح گردانیدن وقلاب بالفتح وتشدید گردانندۀ از چیزے بچیزے واز سرہ بناسرہ یعنی انچہ شیر گفتہ بود کہ این نقش شیر کہ در آب مینماید او آب نیست شیر نگفتہ بود بلکہ تقلیب مقلب حقیقی بود کہ باوجود ظہور بر شیر مستور ماند و در بعضے نسخ بجای داد اب در آب واقع شدہ وآل واحد ہست قولہ اے زبان شش غلط در ہر ششے ؛ لفظ غلط مرتو است بالفظ در ہر ششی یعنے اے زبون بش جہت در ہر شش غلط کردۂ کہ در شش جہت غیر حق بخیال آوردۂ والا در ہر طرف بحکم اینما تولوا فثم وجہ اللہ ذات حق را میدیدی وعداوت دشمنان را قہر حق میدانستی ودر لفظ زبون شش اشارت است کہ شخص بحسب روح منزہ از شش جہت است چنانچہ سابق در دفترے گذشتہ کہ ؛ گر تو خود را پیش وپس داری گمان ؛ بستہ چشمے ومحرومی زجان ؛ وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنی کینہ کشیدن تو از دشمن غلطی است بزرگ زیرا کہ غلط شش در شش را بر سبیل مبالغہ بر غلط کلان اطلاق کنند انتہے غلط است چنانچہ از لفظ ہر ظاہر گردد اگر لفظ ہر در میان نبودی این تقریر را عبارت گنجایش میداد اگرچہ در آنصورت ہم مخالف مقصود حضرت مولوی رنمے بود کہ مقصود در ہر دو صورت لفظ ہر باشد یا نباشد ہمان بود کہ فقیر بیان کردہ قولہ کز صفات قہر آنجا مشتق است ؛ اشتقاق گرفتن حرفے از حرفے واز مشتق اینجا معنے مطلق گرفتہ شدہ مراد ست بے قید حرفیت قولہ وآن گنہ در روی زعکس جرم تست ؛ یعنی گناہی وتقصیری کہ دشمن تو در حق تو میکند جزای گناہ تست کہ بہ نسبت خالق با بہ نسبت مخلوق بظہور آمدہ قولہ میزند بر آب استارہ سنی ؛ الخ تمثیل ست برای آنکہ انتقام از دشمن کشیدن ودشمنی او را عکس قہر حق ندانستن بدان ماند کہ عکس ستارہ را در آب ستارہ داند وخواہد کہ آن عکس را در خاک مدفون گرداند پس این بیت مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ؛ آن عداوت اندر عکس حق است ؛ الخ وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ تمثیل آوردہ برای آنکہ انتقام از دشمن کشیدن وجرم خود را در میان ندیدن بدان ماند کہ عکس ستارہ را در آب ستارہ پنداری وآن عکس را در خاک خواہی مدفون کنی انتہے سہو ست چنانچہ از بیت آیندہ کہ بلکہ باید دل سوی بی سوی بست ؛ نحس این سو عکس نحس آنسو است ؛ واز دو بیت آیندہ دیگر کہ ؛ خلق را چون آب دان صاف وزلال ؛ اندران تابان صفات ذوالجلال ؛ علم شان وعدل شان ولطف شان ؛ چون ستارہ چرخ در آب روان ؛ کہ تفسیر اند این ابیات تمثیل را ظاہر میشود قولہ خاک استیلا بریزی بر سرش ؛ استیلا بکسر ہمزہ یافتن وغالب شدن قولہ چونکہ پنداری زشبہ اخترش ؛ شبہ بکسر اول وفتح وسکون دوم مانند شبیہ مثلہ یعنے او را از جنس شبہ اختر پنداری قولہ تو بمیری وان بماند مردریک ؛ مردریک بمعنی وامانده یعنے چیزی کہ از مردہ باز مانده باشد کہ آنرا بتازی میراث خوانند وبکنایت ہر چیز زبون وسقط را گویند قولہ محیی الموتے است فاجتار وا الیہ ؛ یعنے زندہ کنندۂ موتی ست پس تضرع کنید بسوے او قولہ بدہت بی این دو قوت مستطاب بضم خوش آمدہ وپاک آمدہ قولہ جان چہ باشد تا تو وسازی سند ؛ سند تحریک تکیہ گاہ وانچہ پشت بوے

باز نهند قوله قرنها بگذشت واین قرن نویست ؛ قرن درین بیت ودو بیت آینده میتواند که بفتح اول وسکون دوم باشد یعنی چند سال معین بحسب اختلاف عرف که حالا بفتوای علمای متاخرین بسیت سال راگویند ومیتواند که بفتحتین باشد بمعنی گروه وحرکت ثانی را بضرورت شعری انداخته باشند واقرب وجه اخیرست چراکه درینجا بیان تبدل امم وبرقرار ماندن صفات حق ست قوله لیک مستبدل شدان قرن وامم ؛ مستبدل بضم اول وفتح چهارم بدل کرده شده قوله قرنها بر قرنها رفت ای هماهم بضم مهتر ومرد بلند همت وبادشاه قوله بلکه بر اقطار عرض آسمان ؛ اقطار جمع قطر که بضم یعنی کرانه باشد وعرض بفتح پهنا وفراخی دکوه وبابین کوه وبشکر بزرگ وابر وآب خانه ورخت وپیش آمدن وپیش آوردن وبضم جانب وکرانه ومیانه وانیجا اگر بفتح ست یعنی فراخی یا کوه باشد واگر بضم ست یعنی جانب بود لیکن اولی بفتح ست یعنی فراخی قوله وآنکه بر چرخ معانی مستویست ؛ مستوی بضم برابر وغالب وقادر قوله عشق ایشان عکس مطلوبی اوست ؛ عشق ایشان یعنی معشوقیت ایشان قوله بار عقلش گفت بگذار این حول ؛ حول بفتحتین کج بین شدن ویکی را دو دیدن وضمیر شین راجع بغرب وام دار قوله شرم دارای احول از شاه غیور ؛ احول آنکه یکی را دو بیند قوله خواجه را گو درگذشت ست از اشیر ؛ جنس این موشان تاریکی گیر اشیر بفتح اول وثانی مثلثه وبای تحتانیه کرده ناری که عنصر اعلای عناصر اربعه ست واز بعضی بکسر همزه نیز مسموع است ولفظ خواجه مفعولست برای لفظ بگیر که در اخیر مصرع ثانی ست یعنی خواجه را از جنس دیگر مردم مدان قوله در مثال عکس حق نمود نیست ؛ مثال بکسر کالبد ومانند وفرمان بادشاه بستر وانیجا بمعنی اول ست یعنی در کالبد عکس حق دیده میشود قوله چون درین جود یدعکس سیب مرد ؛ الی البیتین معنی این بیت وبیت دوم همانست که محمد رضا نوشته که هستی ممکن که درستی واجب مستهلک شد وصفات بشری از وزایل گردید ممکن نماند مثل آنکه عکس سیب اگر در آب نمودار شد وچون دست در آب اندازی وسیب بیرون آری وجیب ودامن پر کنی از سیب آن عکس نه عکس باشد انتهی حاصل آنکه ذات وصفات ابدال نه عکس ذات وصفات حق ست بلکه اصل ست قوله تن بسین وجان مکن کان بکم وصم ؛ کذبوا بالحق لما جاءهم ؛ بکم بضم اول وسکون قاف جمع ابکم که بمعنی گنگ باشد وصم جمع اصم که بمعنی کر وناشنوا باشد ودر مصرع ثانی اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره واذا سمعوا در سوره انعام واقع شده فقد کذبوا بالحق لما جاءهم یعنی پس تحقیق تکذیب کردند کافران حق را وقتیکه آمد بر ایشان قران ومعنی بیت آنکه محمد رضا نوشته که نظر بر تن ابدال حق مکن وزحمت جانکندن بر خود روا مدار که قوم صم وبکم کفار قرآن را تکذیب کردند اگر تو النظر بر تن اهل الله افتد مثل کفار انکار کنی ایشان را انتهی ودر نجا ارشاد است که سبب تکذیب کفار مر قرآن را ملاحظه بشریت رسول ست اگر وی را صلعم عین حق میدیدند انکار کلام الله نمیکردند در دفتر اول گذشته است که گر چه قرآن از لب پیغمبر ست ؛ هر که گوید حق نگفت او کافرست ؛ قوله ما میتا ذریت

احمد است ۱۲ اشارت است بآیه کریمه که در سوره انفال در سیپاره قال الملا واقع شده ما رمیت اذ رمیت ولکن
الله رمی یعنے نه احمد اختی تو تیر را وقتی که احمد اختی تو تیر را ولیکن خدا اذ احمد اخت تیر را قوله رحمة للعالمینش خوانه
زان ۱۲ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره اقترب در سوره انبیا واقع شده وما ارسلناک الا رحمة للعالمین
یعنی نه فرستادیم ترا ای محمد مگر رحمت برای عالمیان قوله خدمت او خدمت حق کردن است قوله اشارت است
بآیه کریمه که در سوره نساء در سیپاره والمحصنات واقع شده من یطع الرسول فقد اطاع الله یعنی کسی که فرمان برد
رسول را پس تحقیق که فرمان برد خدا را چرا که بحکم انا احمد بلا میم احمد صلعم احد است جل جلاله قوله بے ذریعت
آفتاب و فرقدست ۱۲ ذریعه بفتح وسیله و فرقد بفتح یکے از دو ستاره بنات النعش و بمعنے گوساله نیز آمده و در بعضے
نسخ ودیعت واقع شده که بفتح بمعنے امانت باشد یعنی نور از کسے دیگر بطریق امانت یافته است قوله درمیان
روزن و فرو رالف ۱۲ الف مصدر میمی است یعنی الفت گرفتن قوله سیب رو یزین طبق خوش لخت لخت ۱۲
لخت بفتح پاره و بمعنے گرز قوله نان چرا میخوانیش محموده خوان ۱۲ محموده ستمونیا قوله چون زروے این زمین
باشروق ۱۲ شروق بضمتین جمع شرق که بفتح بمعنے آفتاب باشد وجای برآمدن آفتاب و برآمدن وعیوق
بفتح وتشدید نام ستاره ایست روشن بر کرانه مجره بسوی راست چون برآید ابهابکا بگرود نیل قوله باچنان ستم
چه باشد روز زال ۱۲ زال پیرزن ونام پدر رستم در نیجا بمعنے اول است قوله تا زهیتها بر آرد او داماد ۱۲ دمار بفتح
بلاکی وازیخ برکندن و هلاک کردن ودود که بتازیش دخان خوانند قوله بنده را در خواجهٔ خود محو دان ۱۲ این مصرع
بطریق تمثیل است قوله آتشے در خف فتاد و سوخت خف ۱۲ خف بفتح سوخته که زیر حقیق نهند تا آتش زود در گیرد
و بتازیش حراقه خوانند و در فرهنگ میر عضد الدوله الجوست که گیاهی باشد نیک نرم که زود آتش در گیرد و آنرا بر زبر
سنگ آتش زنه نهاده چقماق بزنند تا آتش بگیرد و بتازیش مرخ گویند

مثل دوبین بچو آن غریب شهر کاشی عمر نام

قوله کس نه بفرد شد بصد دانگت لواش ۱۲ دانگ بکاف فارسی چهارم حصه پول و حصه وجیش دلواش بفتح نان
تنک قوله پس زدی اشراق آن تا اولی ۱۲ بر دل کاشی عمر گشتی علی ۱۲ اشراق بکسر روشن و تابان شدن و حاصل
این بیت و بیت بالا آنکه اگر آن مرد عمر نام اول بنودی همه دکاکین را در نا فروختن نان بعمر یک دکان دیدے
و دانستے عمر علی گشتی یعنے نام خود بدل کردے پس روشنی نا اولی او بر دل کاشی زدی و این عمر در چشم او علی گشتی یا
معنی آن بود که اگر آن مرد همه دکاکین را یک دکان دیدی و نام خود بدل کردی روشنی آن نا اولے بر دل
کاشی زدی و عمر در نظرش علی گشتی یعنے عمر خطاب و علی مرتضی را رضی الله عنهما یکے دانستی چه اگر نه از بدل کردن نام
او در باطن که در عمر و علی فرقی نیست هر دو یکے اند لیکن هر دو یکی نبود و مذاین مرد بر تبدیل اسم عمر باسم علی جرأت

نمی نمود پس لفظ عمر گشتی علی چنانکه درین بیت است در آخر بیت بالا نیز مقدر است و قرینه بر حذف و تقدیر بیت آینده است که ۵ دربیک دکان علی گفتنے بگیر ۵ نان از نیجا بی حواله بی زحیر ۵ و ازین تقریر دریافتی که لفظ بر دل کاشی مربوط بمصرع اول است اگر آنرا بما بعد وی مربوط دارند پس معنی چنین باشد که اگر آن مرد همه دکاکین را یک دکان دیدے پس روشنی آن نا اهلی بر جان او زدی و بحضور کاشی اسم خود را که عمر بود باسم علی بدل کردی و آنچه محمد رضا نوشته که اگر ان عمر نام اهول نبودے و همه دکانها را یکے دیدی آئینه دلش جلا یافتی و اسم خود را که عمر بود باسم علی بدل کردے انتهی سهو است چرا که لفظ بر دل کاشی را بمصرع اول مربوط داشته است زیرا که قول او آئینه دلش جلا یافتی یعنی این قول است که پس زدی اشراق آن نا اهلی بر دل کاشی و آن قول او جزای بیت بالا است و از دل دان آن عمر نام اراده کرد و این وقتی صحت پذیرد که آن مرد کاشی بود و نه چنان است بلکه وی از ان شهر غریب بوده است و آنچه شارح دیگر نوشته که اگر ان مرد عمر نام اهول نبودی و همه دکاکین را یک دکان دیدی پس پرتو نا اهلی او بر دل کاشی زدی و عمر در نظرش علی گشتی یعنی هر دو را یک دانستی لغتے اگر مرادش عمر خطاب و علی مرتضی است رضی الله عنهما پس غلط است چرا که یک دکان دیدن مر و همه دکاکین را مستلزم آن نیست که کاشی عمر خطاب و علی مرتضی را یکی داند مگر گوید که در بیت بالا اجباری تقدر است یعنی همه دکاکین را یک دکان دیدی و اسم خود باسم علی بدل کردے و در نیصورت این تقریر بعینه تقریر دوم فقیر باشد لیکن اگر تقدیر عبارت ملحوظ دی بودی البته بیان نمودی و ترک بیان تقدیر در چنین مقام که صحت معنی جز بدان تقدیر صورت نه بندد خطا است و اگر مرادش آنست که این عمر نام در نظرش علی گشتی پس تا که عمر گشتی علی در بیت بالا مقدر نه گوید این تقریر درستی نه پذیرد و در صورت تقدیر این تقریر بعینه تقریر اول فقیر باشد اما قول او که هر دو را یک دانستی بظاهر دلالت میکند که مرادش عمر خطاب و علی مرتضی رضی الله عنهما قوله این از نیجا گوید آن خبازرا که خباز بضم و تشدید باء موحده نان پز و با لفتح گذلک قوله نان از نیجا بی حواله بی زحیر ۵ زحیر بفتح بسختے نفس کشیدن و نالیدن و پیچیدن شکم و رفتن شکم قوله احول دوبین چوبی بر شد ز نوش دماغ نوش بضم چیزے شیرین و آبحیات و تریاک و پازهر یعنے هرگاه که احول دوبین از نوش بی برشد پس تو که احول صدبین هستی ترا چه حال خواهد بود قوله گوشه گوشه نقل نوای ثم خیر ۵ ثم خیر بفتح ثای مثلثه نام ابلیس است علیه اللعنة و در بعضے نسخ بجاے گوشه گوشه گونه گونه واقع شده قوله اندرین جو غنچه دیدی با شجر ۵ رجوع است به بیت بالا که در تشبیه حال ابدال بود که چون درین جو دید عکس سیب مرد قوله چشم ازین اب ازجول حریشود ۵ احول بالتحتین کج بین شدن و یکے را دو دیدن قوله بین شو عریان چو بلقیس از حباب ۵ حباب بفتح حای مهمله آب بسیار و قبه آب و بضم دوست داشتن و دوستی و مار و دیو و فیل حباب بضم قبه اب و در نجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره ۱۹ قال الذین در سوره نمل واقع شده قیل لها ادخلی الصرح فلما رأته حسبته لجة وکشفت عن ساقیها یعنے گفته شد مر بلقیس را که درای

در قصر پس چون بدید بلقیس زمین قصر را که از بیگینه بود پنداشت آنرا آب بیارو برکشید دامن جامه را از سر دو ساق خود تا پای در آب نهد قوله گشت موجود اندر دلی بعد و بون بون بفتح جدائی و دوری فرق میانه دو چیز و رودهٔ گوسفند که سرگین در وی بود و بمعنی بن یعنی بیخ نیز آمده و قیشی گفته بیت موج کریمی برآمد از لب دریا ریگ همه لاگشت از سر تا بون قوله پس گریست از درد خواجه شد کئیب کئیب اندوهناک و در بعضی نسخ بجای پس گریست گریه کرد واقع شده

توزیع کردن پایمرد

قوله پایمرد از درد او رنجور شده پایمرد مددکار قوله از پی توزیع گرد شهر گشت توزیع بفتح قسمت کردن چیزے بر جمعی برائے دیگری بخشیدن چیزی میان گروہی و پراگندہ کردن و جدا کردن قوله پایمرد آمد بدو دستش گرفت الخ فاعل آمد و گرفت پائمرد و ہر دو ضمیر بدو و شین راجع بوام دار یعنی چون پایمرد بسوی وام دار آمد دست آن وام دار گرفت و بر سر قهر محتسب متوانی برد و میتواند که فاعل گرفت وام دار بود و ضمیر شین راجع به پایمرد یعنی چون پایمرد بسوی وام دار آمد وام دار دست آن پایمرد گرفت و بگور محتسب برد لیکن ظاہر بیت آینده که شکر میکن مر خدا را در نعم و نیز میکن شکر و ذکر خواجه هم مقتضی وجه اول است چه بیت مذکور بظاہر مقوله پایمردے نماید خطاب بوام دار اگرچه مقوله وام دار هم میتواند خطاب بنفس خود و انچه محمد رضا نوشته که مددگار خود در مفلس بهر دو دست قائم گرفت انتهے سهو کرده است که لفظ بدو را با لفظ دستش وصل کرده تا مفید معنے هر دو دست شده چه اگر که بهر دو دست گرفتن در نیجا فائده نمی دہد آری اگر پایمرد مریض و ناتوان بودی بهر دو دست گرفتن فائده میداد و او خود گرد شهر گردیده آمده است قوله شد بگوران کریم بس نگفت شگفت بکسر تین عجیب و غریب قوله مال خود ایثار راه او کند ایثار بکسر اول و های تحتانیه و ثای مثلثه پیش داشتن و عطا دادن و حظ دیگرے بر حظ خود اختیار کردن و افزودن و برگزیدن و اینجا بمعنے اول است قوله ترک شکرش ترک شکر حق بود اشارت است بحدیث شریف من لم یشکر الناس لم یشکر الله یعنے کسے که شکر نگفت مردمان را بر احسان ایشان شکر نه گفت او خدا را قوله زین سبب فرمود حق صلوا علیه اشارت است بآیه کریمه که در سوره احزاب در سیپاره و من یقنت و اقعده یا ایها الذین امنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما یعنے ای آنکسانیکه ایمان آورده اید صلوة فرستید بر محمد صلعم و سلام فرستید سلام فرستادنی قوله در قیامت بنده را گوید خدا بین چه کردی انچه دادم مر ترا الی الابیات اشارت است بحدیث شریف اذا حشر الخلائق یوم القیامة جیئ بعبد اصطفی علیه عبد من عباده معروفا فیقال له هل شکرت عبدی فیقول یا رب علمت ان ذلک منک فشکرتک علیه فیقول الله عز و جل لم تشکرلی اذ لم تشکر من اجریت ذلک علی یده یعنے وقتیکه جمع کرده شوند خلائق در روز قیامت آورده شود بنده که اختیار کرده برای او بنده

دیگر احسان را پس پرسیده شود مرا ورا که آیا هست که شکر کردی تو بنده مرا که بر تو احسان نمود پس بگوید آن بنده که اے پروردگار من دانستم اینکه آن نعمت از تست پس شکر کردم من ترا بران احسان پس بفرماید خدائے عزوجل که شکر نه کردے تو مرا وقتیکه شکر نه کردے تو کسی را که جاری ساختم آن احسان را بر دست او قوله بر کریمی کردۂ حیف دستم ؛ حیف بفتح جور و ستم کردن و ستم قوله گشت گریان زار و آمد در رشید انشید بفتح و با ہای معروف بلند کردن آواز و شعر خواندن فقط و شعر غیرے خواندن و آنکه یکبار گی شعر خواند و یکسر تین یعنی سرود و اینجا بفتح است یعنی اول و مراد فغان و نالہ ہست قوله مر تجاوغوث ابنای السبیل ؛ نبیل بفتح نون و کسر ہای موحده و یای معروف استاد دانا و نیکو و مرتجا بضم امید داشته شده و غوث بفتح فریاد رسنده و قطب که انتظام عالم والبسته ذات او باشد و ابناء السبیل مسافران قوله ای فقیر آنرا عشیر و والدین ؛ عشیر بفتح قبیله و تبار مردم و خراج بکسر باج و انچه از کار و اینان در رعایا حاکمان و زبردستان بگیرند و ایفا بکسر وفا کردن قوله داده تحفه سوے دوران مطر ؛ مطر بفتحتین باران قوله ای چو میکائیل را دو رزق ده ؛ راد جوانمرد و حکیم و دلاور و سخنگوی قوله ای بقاف کرمت عنقای غیب ؛ کرمت بفتح اول و ضم راے بزرگی قوله سقف قصر ہست هر گز نکفت ؛ کفت بفتح کاف تازی یعنی شگافت بود حکیم سنائی فرماید که بیت جوہر آتش ست بعد از هفت ؛ که از دل نجست و زهره بکفت ؛ قوله مر ترا چون نسل تو گشته عیال ؛ عیال بکسر خوردان و زن و فرزند و توابع قوله درمیان ما و حق تو را البته ؛ را البته بر بنده و پیوستگی دهنده قوله عیش ما در زق مستوفا بمرد ؛ عیش بفتح زندگانی و مستوفا بضم تمام شده و بالف مقصوره نیز آمده قوله واحد کالف در رزم و کرم ؛ صد چو حاتم گاه ایثار و نعم ؛ رزم بفتح جنگ و یعنی هیزم و نعم بکسر اول و فتح عین نعمتها قوله حاتم از مرده بمرده میدهد ؛ گر دکانهائے شمرده میدهد ؛ یعنی حاتم اگرچه زر را که مرده و جماد ہست بمرده یعنے طالب دنیا که مرده دل است میدهد لیکن عطائے حاتم محمود ہست قوله گر نمیسے مے نگنجی در نفس ؛ نفیس بفتح گرانمایه و چیزے عزیز و پسندیده و مرغوب و مال بسیار و یعنے حاسد و بخیل نیز آمده قوله ز رو نقد بی کساد و بیشمار ؛ کساد نارواے و بے رواج شدن

گرگ گفتن گوسفندے را موسیٰ علیه السلام

قوله پاے موسیٰ آبله شد نعل بریخت ؛ نعل ریختن ماندن اسپ از رفتار و عاجز شدن و شتاب رفتن قوله او ن رمه غائب شده از چشم او و رمه بفتح کله و بمعنے پروین که ثریا باشد قوله کرد و چوپانے چه بر ناچه صبی ؛ بر نا بفتح جوان و بمعنے حنا و صبی کودک قوله تا شود پیدا وقار و صبر شان ؛ وقار بکسر آہستگی و آرامیدگی و عمل بکمال رسیدن قوله آنچنان آرد که باشد مؤتمر ؛ مؤتمر بضم فرمانبردار و مشورت کننده قوله حلم موسیٰ دار امد در عی خود ؛ رعے بفتح و سکون چوپانی کردن و چرانیدن و چریدن و چشم داشتن قوله بر فراز آرنج بدره هائے زر و جائی

صفت چوپانی کہ در مصرع اول ہست قولہ آنچنان کہ انبیا را زان رعایہ رعا بفتح چرانیدن و چریدن قولہ خواجہ باری اندرین چوپانیت پ کردی آنچہ کو رگرد و شانیت پ شانی دشمن و ازینجا مقولہ دام دارست خطاب بمحتسب متوفے قولہ وام کردم نہ ہزار از زرگزاف پ گزاف بکسر بیاردی حساب و ہرزہ دہ بیہودہ قولہ با من خستہ بجا آرے نعم پ نعم بفتحتین یعنی آرے وبلے و یعنی چہار پایان قولہ من ہمگویم بس تو مفتعلم پ منفعل بضم اول و کسر سوم خصلت و ہندہ قولہ چون ہمی گنجد جہانی زیر طین پ انج چون در ہر دو مصرع بمعنے چگونہ است یعنی یک تن تو کہ بمنزلہ جہانی و آسمانیست چگونہ در خاک گنجیدہ ہست چنانچہ محمد رضا نوشتہ قولہ جسم سایۂ سایہ دہست پ محمد رضا نوشتہ کہ دل مشرق انوار الوہیت ہست و روح انسانی سایۂ آن و روح حیوانی سایہ آن سایہ پس جسم ناچار سایہ سایہ باشد خفی نماند کہ روح انسانی را سایہ دل نتوانگفت چرا کہ دل و روح انسانی یکی ہست زیرا کہ قلب نزد ایں ما اینہ عبارت از حقیقت جامعہ انسانی ہست و ابیات آیندہ کہ در وصف روح ہست تائید مشرب ہر اتحاد روح و دل ہست پس سایہ دل نفس ناطقہ جزئی باشد کہ بدن مثالی سایہ اوست و جسم سایہ بدن مثالی بود قولہ جان نہان اندر خلا ہمچون سجاف پ خلا بفتح میانہ زمین و آسمان و در خلوت شدن و جای خالی و فسوس داشتن و اینجا یعنی خلوت ہست و سجاف انچہ در کنار جامہ دوزند بجانب درون قولہ روح چون من امر ربی تحقیقیست پ اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارہ سبحان الذی در سورہ بنی اسرائیل واقع شدہ قل الروح من امر ربی یعنے بگوای محمد کہ روح از امر رب من ہست عالم دو قسم ست عالم خلق و عالم امر روح از عالم امر ست و تفصیل عالمین در دفتر اول گذشت قولہ کہ ہمانجا کہ صفات رحمتست پ دوام دارد ایں بیت و ابیات آیندہ خود سائل ہست و خود مجیب ہر لفظ کو برائے سوال ہست و لفظ ہمانجا بالبعد جواب سوال قولہ قدرت ہست و نزہت ہست و فطنت ہست پ نزہت بضم دوری از ناخوشی و پاکیزگی و نیکوئی و فرحت یعنی وقت حصول چیزی و فطنت بالکسر زیرکی و دانائی وزیرک و دانا بودن و دریافتن قولہ او مع اللہ است بی کو کوہی پ تفسیر انمصرع ہمانست کہ شارحی نوشتہ کہ یعنے او از روی رتبہ بہ اوج عزت مقرب حق جل شانہ واز قید مکان و جا منزہ و مبرا پس تفتیش حالش بلفظ کو کہ سوال از جاست بیجا قولہ کاش جولاہانہ ماکو گفتے پ ماکو دست افزاری باشد جولاہگان را میانہ کاواک کہ ماشورہ را بر یسمان پیچیدہ در میان آن نہند و پارچہ ببافند و ہندش ناں گویند و حاصل آنکہ تفحص او بکو نیفائدہ ہست چہ او در مقامی ہست کہ کو کو را دران راہ نیست کاش در تفحص خودے شدم و جولاہہ وار بجای کو کو ما کو میگفتم یعنی عقل خود را و میجستم و انچہ شیخ عبد اللطیف نوشتہ کہ کاش آن محتسب متوفے را کہ رتبہ لقا باللہ یافتہ ہست جولاہانہ ماکو گفتمی یعنے ہمچنانکہ ماکو مستغرق تار و پود است او در مستغرق حق گفتے انتہے لحشو است قولہ عقل ماکو تا بہ بیند غرب شرق پ روحہا را میزند صد گونہ برق پ غرب بفتح و سکون جای فرو شدن آفتاب و تیزی تیغ و زبان و تیزی

هر چیزی و تیزی رفتار اسپ باول رفتار و اسپ تیز رو و رگ آب چشم که همیشه روان باشد چون ناسور و اینجا بمعنی اول است و شرق بفتح جای بر آمدن آفتاب و اینجا بمعنی اول است یعنی عقل ما کجاست تا غرب و شرق روحها را که صد گونه برق میزند یعنی پر ظاهر است به بیند تا کیفیت حال روح ممدوح را دریابد و انچه شارحی از لفظ شرق آفتاب اراده کرده و نوشته که عقل ما کجاست تا پرتو انوار خورشید جان را که بر ارواح کاملان متجلی است تواند دید انتهی سهو است زیرا که لفظ غرب مانع است ازین اراده قوله جزر و مدش بدسجری و زبدهٔ انخ جزر و مد زیر بالا کشیدن و بیشی و کمی دریا و ضمیر پیشین راجع بروح که در بیت بالا مذکور است که روح چون من امر ربی محققی است و از زبد مراد جسم یعنی روح ممدوح را بسجر حقیقت در حال حیات کمی و بیشی بود و چون از زبد صافی گشت کمی آخر شد و بیشی باقی ماند قوله آمدم بر چشمه اصل عیون و عیون بضمتین جمع عین که بمعنی چشمه باشد یعنی چشم و چشم زخم و چشمهٔ آفتاب و چشمه ترازو و چشمه زانو و دینار روز رو دیدن و جاسوس و مال و نقد و بهتر و نفیس و آشکارا و ابری که از قبله آید و باران پیوسته و برگزیده از هر چیزی و مرد بزرگوار و ذوات هر چیزی و جربی یک پله ترازو و منظر و مشاهده و کوهان شتر قوله محنان هستند کو آن مستطاب و مستطاب بضم خوش آمده و پاک آمده قوله توشه ی سوی خدا اے محترم و محترم بضم اول و فتح چهارم بزرگ داشته شده قوله مجمع و پای علم ماوی القرون و هست حق کل لدینا محضرون و علم بفتحتین رایت بادشاه و درفش و کوه و ماوی جای بازگشت و قرون بضمتین بمعنی گروهها و ترجمه بیت آنکه جای جمع و پای علم و جای بازگشت گروههای خلق حق است چنانچه خود فرموده است که کل لدینا محضرون یعنی جمیع خلق نزد ما حاضر کرده شده اند و در مصرع ثانی اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و مالی لا در سوره یس واقع شده وان کل لما جمیع لدینا محضرون یعنی بدرستیکه همه خلق مجموع گردانیده شده نزد ما حاضر گردانیده شده خواهند شد در روز قیامت برای حساب و جزا قوله بدرود عجز و عطا کاری و درودن بفتح و قیل بکسر بریدن غله قوله نیم لحظه مدرکاتم شام و غدو و غدو بضمتین بامداد کردن و بامداد بجای رفتن و شاید که مخفف غدوه باشد و غدوه بضم میان طلوع فجر و شمس قوله جب دردست دروگر معتکف و ورنه چون گردو بریده و مولتف و دروگر مخفف درودگر که یعنی نجار باشد و مولتف بضم اول و کسر لام الفت گیرنده قوله هر دمے پریشوی تی میشوی و تی مخفف تهی قوله چشم بند از چشم دوزی کے رود و چشم اول مضاف است بسوی بند و چشم دوم موقوف و لفظ دوزی بایای فارسی است برای تنکیر یعنی چشمے که بندست از چشم دوز که پیدا کننده اوست کی رہائی یابد و انچه محمد رضا نوشته که چشم بند مثل نقشبند بمعنے بند کننده چشم باشد و چشم دوزی بمعنے مصدری کنایت از انغماض عین است یعنی الا اینکه چشم خود را از دیدن تصرفات چشم آفرین بدوزی و حق را در میان نه بینی حق از میان کے رود زیرا که صنع از صانع هرگز آواره نه گردد پس چشم باز کن و قدرت حق را ناظر باش انتهی سهو است زیرا که چشم بند مثل نقش بند بمعنے پیدا کننده چشم

بنامده وقیاس چشم بند بر نقش ناپسند است والا باید که دلبند یعنی پیدا کننده دل وگوش بند یعنی پیدا کننده گوش باشد وجه صحت نقشبند یعنی پیدا کننده نقش وعدم صحت چشم بند یعنی پیدا کننده چشم آنست که لفظ بستن با لفظ نقش یعنی پیدا کردن استعمال می یابد میگویند که فلان نقاش این نقش را بسته است وهمچنین با نخل بخلاف چشم وگوش وغیران قوله صنع از صانع چه سان شیدا شود ؛ شید آواره واین مصرع مشبه مصرع اول است یعنی چنانکه چشم بسته را از چشم دوزربائی نیست همچنین صنع را از صانع آوارگی وجدائی نیست قوله منکر از چشم سفیه بی بهره ؛ سفیه بفتح بی خرد وکمینه قوله بشنو از من یک حکایت در نظیره ؛ تا شوی از سر گفت من خبیر ؛ نظیر بفتح مانند وخبیر بفتح آگاه ودانا ؛

دیدن خوارزم شاه در سیران در موکب خود اسپی بس نادر وقوله وکانوا فیه من الزاهدین

این آیه کریمه در سیزدهم پاره ودامن دامنه در سورهٔ یوسف واقع شده یعنی بودند برادران در حق یوسف علیه السلام از اعراض کنندگان وشارحی نوشته که این داستان مربوط بابیت بالاست که ؛ بی تقلیدی نظر را پیشه کن ؛ الخ بمناسبت بیت آینده در آخر این داستان که ؛ شاه دید آن اسپ را با چشم حال ؛ وان عماد الملک با چشم مآل ؛ الخ انتهی وغرضش آن خواهد بود که نظر بی تقلید بصواب رسد چنانکه دید عماد الملک که بی تقلید بود بصواب رسید که بنظر عاقبت بین آن اسپ کریه منظر بوده است اگرچه بنظر حالی بین نیک منظر نموده چرا که گرفتن اسپ چون از راه ظلم بود زشت وکریه بود اما مخفی نماند که این ربطی است که ربطش نخواند مگر کسی که از ربط بجز نام نداند چه شاه در دیدن اسپ بنظر پسند تقلید کسے نکرده بود وبیت بالا را که این داستان مربوط بادست بابیت آینده مذکور ساخته است تا تقلید کسی نبود دیگر است ودیدن بچشم حال دیگر پس نه چنانست که او گفته بلکه ربط ببیت بالا ے مذکور بمناسبت دو بیت آینده بود که ؛ زین یکی زشتی که بشنود او وحسب ؛ پس فسرداند دل شه مهر اسپ ؛ چشم خود بگذاشت چشم او گزید ؛ هوش خود بگذاشت قول او شنید ؛ یعنی تقلید کسے کار من چنانکه شاه تقلید عماد الملک اختیار کرد وچرا که تقلید مقصود دانی ضمیر متبوع خود را نداند چیزی دیگر که مرادش نباشد بخیال آرد چنانکه شاه از مقصود عماد الملک بی خبر بود چه اراده عماد الملک از ذم اسپ در بیت آینده که ؛ هست ناقص آن سرا ندر پیکرش ؛ چون سرگاو است گوئی این سرش ؛ اظهار زشتی باطنی ست نه آنکه سروی در واقع ناقص بوده چنانکه بادشاه از قول وی که از راه مکر بود بخیال آورد قوله بود امیرے را یکی اسپی گزین ؛ گزین باکاف فارسی مضموم یعنی پسندیده قوله او سواره گشت در موکب بگاه ؛ موکب گرد سواران قوله تا بر جعت چشم شه بر اسپ بود ؛ رجعت بضم بازگشتن وبازگردانیدن قوله غیر چستی وگشی وروحت ؛ گشی بفتح کاف فارسی خوشی وروحت بفتح خوش شدن قوله فاتحه اش در سینه می افزود درود ؛ یعنی دلش از خواندن فاتحه نفرت

میکرد و این اشارت بود از حق سبحانه که فاتحه خوان قوله زانکه او را فاتحه خود میکشید ۱۲ فاتحه در جرد و دفع آمد و حیده و حید بفتح یکانه و در تفسیر بیت آنچه پیر نو را بلند نوشته که افزون شدن میل باوجود فاتحه خواندن بجهت آن بود که فاتحه خود او را در جانب میلان بسوی اسپ کشیده می آورد یعنی چون تقدیر الهی چنین بود فاتحه مدد و معاون میگشت مر ادعیه مجربه چنانچه دفع چیزے میکند چیزها نیز میکند اگر دفع آن در تقدیر ربانی مقدر نباشد انتهی از راه سهو نوشته است نه بمطلب مصرع اول رسیده و نه معنی مصرع ثانی را دریافته چه آنچه گفته که چون تقدیر الهی چنین بود فاتحه مدد و معاون میگشت و این عبارت در زعم او مطلب مصرع اول است از ظاهر الفاظ مصرع مذکور بخیال فاسد در آورده است چرا که امداد و معاونت فاتحه میلان را باقتضاے تقدیر الهی آنرا با آنکه شاه برای دفع میلان میخواند حقیقتے ندارد و مصرع ثانی را که دلیل مطلب مصرع اول ساخته است و لیس بمحمود لول رسواست بلکه رسوائیش بر هر کس پیداست اری یعنے ادعیه مجربه هم دفع چیزے میکنند و هم جر آن لیکن در انوقت که برائے دفع خواننده دفع میکنند و آنوقت که بنیت جر خوانند جر میکنند نه آنکه شخص برائے دفع خواند و چون دفع در تقدیر ربانی مقدر نباشد جر کند در صورتیکه دفع در تقدیر ربانی بود آن چیز که برای دفع او ادعیه میخواند خود البته خواهد آمد آن او موقوف بر ادعیه نباشد و منسوب بآن نبود پس معنی این بیت آن بود که مصرع اول تعلیل مصرع ثانی بیت بالا است که فاتحه در سینه در دبرای آن می افزود و حق تعالے منع از خواندن فاتحه برای آن می فرمود که او را فاتحه یعنی حق سبحانه که فاتحه کلام اوست خود بجانب میلان میکشید و اگر نه چنین نبودی که دلش از فاتحه خواندن نفرت نمودی بلکه بی کراهت و بتوجه تمام فاتحه خواندے فاتحه البته اثر میکرد و دلش از میل بسوی اسپ سرد میشد که فاتحه در جر و دفع وحید است ثانی ندارد اگر برای دفع چیزے بخوانند فی الفور براند و اگر بجهت جر دعوت نمایند البته برساند قوله گر نمایند غیر هم تمویه اوست ۱۲ تمویه بفتح در دوغ برافتن و زر راندود کردن و پاک کردن و آب دادن شمشیر و کار دو را قوله جز عماد الملک زنهاری ندید ۱۲ زنهار کسی را امان دهیان و البته و امانت و بیم و شکایت و پرهیز و افسوس و شتاب و آگاهی قوله بهر بهر مطادم و بهر مغبون نعم و مغبون بفتح زیان زده قوله محترم ترخود بند زد سروری و محترم بضم اول و فتح چهارم بزرگی داده شده قوله بی طمع بود و صیل و پارسا ۱۲ ریض و شب خیز و حاتم در سخا ۱۲ صیل بفتح صاحب اصل و شایگاه و ریض آنکه اسپ و ستور سرکش را رام کند یعنی نفس سرکش را رام کرده بود قوله در امیری او غریب و محتبس ۱۲ در لباس فقر و خلت ملتبس ۱۲ غریب فقیر و ضد مجاور و لطیف و عجیب و نادر و محتبس بضم اول و فتح بای موحده حبس و بند کرده شده و خلت بضم خای معجمه و تشدید لام دوستی و ملتبس بضم اول و کسر بای موحده پوشیده شونده و آمیخته شونده قوله مرد با ازار چون حلم خدا ۱۲ ستر بکسر پرده قوله رفت و پیش عماد الملک را ۱۲ را و جوا فزود و ناه ۱۲ او رد سخنگوی قوله که حرم با هر یه دارم گو بگیر ۱۲

تا بگیرد حاصلم را بهر مغیره ؛ حرم بفتحتین گرد اگرد کعبه و اینجا مراد خانه است و مغیر بضم غارت کننده و شتابنده قوله آن یکی اسپ است جانم رهن اوست ؛ رهن بفتح گردی و گرو دادن قوله از زن و زر و عقارم صبر هست ؛ این تکلف نیست پی تزویری است ؛ عقار بفتح دست و اسباب خانه و زمین ملکی ده و اب و درخت خرما و تزویر بفتح بیاراستن و دروغ و نیکو گردانیدن چیزی را و راست گردانیدن چیزی را قوله امتحان کن امتحان گفت و فرم ؛ فرم بفتح واکاویدن و گریختن و گریزنده گان و گریزنده جمع و مفرد هر دو آمده و بمعنی شکوه و فوق و نور و سیلاب و اینجا بمعنی واکاویدن است چنانچه شیخ عبد اللطیف نوشته و میر نور الله بر معنی معروف یعنی شکوه حمل نموده و در بعضی نسخ چنین واقع شده که ؛ امتحان کن امتحان ای ذو الکرم قوله رهنمائی جستن از شمع و ذبال ؛ ذبال بضم ذال معجمه و با لام بمعنی فتیله و شعله لازم اوست و گاه است که بمعنی شعله نیز آید قوله در شعاع آفتاب خوش مساغ ؛ مساغ بفتح ماخوذ از سوغ است که بمعنی روان شدن و آسان بگلو فرو شدن و فرو کردن طعام و شراب باشد لازم و متعد قوله لیک اغلب هوشها در افتکار ؛ افتکار بمسار اندیشه کردن قوله آفتابی که ضیا زو می زهد ؛ زهیدن بیرون آمدن و جوشیدن قوله آخر از خورشید هم یابد سند ؛ سند بفتحتین تکیه گاه و آنچه پشت بوی باز نهند قوله گر شبم جمع بید چو خفاش او نمود ؛ نمو بضمتین بر آمدن قوله گویدش گیرم که آن خفاش لد ؛ لد بضم و تشدید جمع الد که بمعنی گمراه تر و قوی تر در خصومت باشد آما اینجا جمع بجای واحد استعمال یافته قوله مالشت بدهم بزجر و اکیتاب ؛ اکیتاب بکسر و تای فوقانیه و یای تحتانیه

اندوگین و دردمند شدن

مواخذه یوسف علیه السلام بحبس

قوله با نیاز خاضع سعدانی ؛ خاضع فروتنی کننده و سعدانی منسوب بسعدان و سعدان گیاهی است و گره بند بغل و گره رشته تراز و کمانی المصراع و اینجا بمعنی گره مناسب می نماید یعنی منسوب بگره ای نگین قوله خواست یاری گفت چون بیرون روی ؛ پیش شه گرد امور ت مستوی ؛ مستوی بضم برابر و قادر و غالب و ازین بیت تا آنجا که ؛ یاد یوسف دیو از عقلش ستر د ؛ اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره دوم از سوره یوسف واقع شده وقال للذی ظن انه ناج منهما اذکرنی عند ربک فانسه الشیطان ذکر ربه فلبث فی السجن بضع سنین یعنی گفت یوسف مر کسی را که دانسته بود که او نجات خواهد یافت از هر دو زندانیان که یاد کن مرا نزد صاحب خود یعنی نزدیک ملک مصر بگو او را که در زندان غلامی محبوس است بظلم پس فراموش گردانید او را شیطان یاد کردن یوسف نزدیک صاحب آنکس یعنی بادشاه مصر پس بماند یوسف علیه السلام در زمان چند سال قوله کے دهد زندانی در افتیاص ؛ افتیاص بکسر همزه و سکون فا و کسر تای فوقانیه و یای تحتانیه رهانیدن از زندان قوله تن بزندان جان او کیوانی ؛ کیوان نام ستاره که زحل باشد که صاحب فلک هفتم است و کیوانی بودن جان کنایت از بودن آن فلک

هفتم قوله پس جزای آنکه دیدار معین ؛ ماند یوسف حبس در بضع سنین ؛ معین بضم یاری دهنده و بضع بکسر یا و سکون ضاد معجمه میانه سه تا نه و بعضی گفته اند میانه سلة تا نه و این قول اصحی است و بعضی گفته اند میانه یکی تا نه و قول اول معتبر تر است در تفسیر قول حق تعالی لبضع سنین زیرا که قول اول منقول است از حضرت مصطفی صلعم کذا فی الکشاف قوله که مسانا از چوب پوسیده عماد ؛ عماد بکسر بناهای بلند کما فی الصراح قوله که نه زندان ماند پیش نی عشق ؛ عشق تفتین تاریکی آون شب و مراد تاریکی زندان است قوله نیست زندانی وحش تر از رحم ؛ ناخوش و تاریک و پر خون و دخم ؛ وحش بفتح اول و کسر دوم وحشت نما و رحم بفتح اول و کسر دوم گرهدان و خویشی و دخم بفتح و کسر خای معجمه ناگوار و گرانی و ناسازگاری قوله شگفد چون گل نرگس تن حواس ؛ نرگس بکسر نین معجمه و بای و سین مهملتین نهال قوله راه لذت از درون دان نه از بیرون ؛ شارحی بجای نه از بیرون نسخه و از بیرون نوشته و گفته که آخر مصراع اول مربوط بمصراع ثانی است انتهی الحق که تقدیر این نسخه همچنین است قوله ابلهی وان حبستن قصر و حصون ؛ قصر بفتح یکم و سکون دوم بچند معنی آمده چنانچه در همین دفتر بتفصیل نوشته شد و اینجا بمعنی که شک است که بنای بلند باشد و حصون بضمتین جمع حصن که بکسر بمعنی قلعه باشد یعنی چون راه لذت از درون است نه از بیرون پس حبستن قصر و قلعه که از امور بیرونی اند ابلهی باشد و این تقریر بر تقدیر نسخه نه از بیرون و اما بتقدیر نسخه و از بیرون پس همانست که شارحی نوشته قوله هم ز لطف و جوش جان با ثمن ؛ ثمن بفتحتین بها قوله پس مثل بشنو که در افواه خاست ؛ افواه جمع فوه که بمعنی دهن باشد چه نم که بمعنی دهن است اصلش فوه بوده است اول را حذف کردند برای ثقیل بودن دو با در این قول که هذا افوه پس گفتند که فوه و نویسند و فاز یدونی نید در حرکات ثلثه و چون مفرد آوردند یشود او برداشت نمی کند اعراب را بسبب سکون پس واو را حذف کردند و بدل آن میم آوردند پس گفتند هذا فم کذا فی الصراح قوله افتابا باچو تو قبله ؛ ایم ؛ الخ ایم اما له امام و این بیت با دو بیت آینده مقوله عاد و الملک و رجوع به بیت بالا که ؛ ای خدا گر آن جوان کژ رفت راه ؛ الخ قوله سوی خود کن این خفاشان را مطار ؛ از خفاشی شان بجای مستجار ؛ مطار بفتح پریدن و محل پریدن و مستجار بضم پناه جسته شده قوله این جوان زین جرم ضال است و مغیر ؛ مغیر بضم شتابنده و غارت کننده و اینجا بمعنی اول است و مراد مضطرب و انچه میر نور الله نوشته که فی الصراح آغار فلان اهله ای تزوج علیها یعنی بر شک او را و او نمی مناسب مقام است یعنی چون پناه به بنده برد حق را عز شانه بغیرت آورد انتهی نیز بیتوان دشد قوله در ریاض قدس جان طاهرش ریاض جمع روضه یعنی بوستان قوله هر دمی میشد ز شرب تازه مست ؛ شرب بضم اشامیدن آب و جز ان قوله تا چه پیدا آید از عیب و سرار ؛ سرار بفتح پنهانها جمع سریرت است قوله آنچنان کره بفر و تک بنود ؛ کره بضم و تشدید بچه اسب و ستور و خر و فر اینجا یا بمعنی شکوه است و یا بمعنی گریز و تک بمعنی دویدن و مشتق از دویدن یعنی بر آئین

دیوم فریاد بلند کردن قوله می برد اندر مسیر و مذهب هر دو اینجا مصدر میمی اند قوله چون بیک شب مسه برید ابراج را ؛ ابراج بفتح جمع برج که بضم یعنی دوازدهم حصه فلک باشد که حکما فلک البروج را دوازده قسم کرده اند و هر قسم را برج نام نهاده دکوشک را نیز گویند قوله تو برون رو هم ز افلاک دوار ؛ و اگهان نظاره کن این کاروبار ؛ دوار بفتح گردنده و نظاره بفتح و تخفیف نگریستن و بجهت ضرورت تشدید خوانده شود قوله در میان بهیئه چون فرخها ؛ فرخ بفتح چوزه هر مرغی قوله از سبک واز اسپ فرکهف یافت ؛ کهف بفتح غاری که در کوه باشد و سوراخ و پناه یعنی فر اصحاب کهف بحذف مضاف قوله لعل رازان هست نور مقتبس ؛ مقتبس بضم اول و فتح با اقتباس کرده شده یعنی روشنی گرفته و اخذ کرده شده قوله آنچنان تبود کز اب اضطراب ؛ اضطراب بکسر خمیدن و خلل یافته شدن و پریشان حال شدن و بایکدیگر شمشیر زدن و بهم و اکوفتن و اینجا بمعنی اول است و مراد مضطرب که مصدر بمعنی اسم فاعل واقع شده صفت آب است

رجوع بحکایت سلطان و اسپ

قوله کای اخی بس خوب اسپی هست این ؛ در بعضی نسخ بجای هست نیست واقع شده و در نیصورت این مصرع بر سبیل استفهام بود قوله پس عماد الملک گفتش ای خدیو ؛ خدیو بکسر اول و قیل بضم اول و یای فارسی بادشاه قوی و خداوند بزرگ قوله چون فرشته گرد و از میل تو دیو ؛ یعنی بسبب میل تو دیو مثل فرشته می نماید قوله پس خوش و رعنا ست این مرکب ولیک ؛ رعنا بفتح زیبا و نام گلیست قوله بهت ناقص آن سراندر پیکرش ؛ پیکر بفتح جثه و میان قوله چون غرض دلالگشت و وصفی ؛ الخ دلاله راهنما و زن نازکننده یعنی چنانکه بدلالت عماد الملک اسپ نیک منظر خوار نمود همچنین بدلالے غرض شی ذلیل و کم قیمت عزیز و باقیمت نماید قوله اندران تنگی بک ابریق آب ؛ ابریق بکسر اوندی و ظرفی است که اورا دسته و لوله باشد قوله قصد آن دلال جز تحریق نے ؛ تحریق نیک دریدن و بسیار دروغ گفتن و اینجا مراد لازم دریدن است که جدائی باشد یعنی قصد وی جدائی بود میان جان و ایمان یا مراد دریدن و پاره پاره کردن ایمان بود اگر بمعنے ثانی است پس ظاهر است قوله همچو جوزے وقت دق بوسیده ؛ دق بفتح و تشدید کوفتن و گدائی و عطای شعر و نقد طلبیده گرفتن و اعتراض در سخن کسی و خرمن کوفته و فراهم ناکرده و آرد کردن و جامه ایست نفیس بیش بها که در مصر بافند قوله فارغ آئی از فریب فاترش ؛ فاتر سست و زبون و آب نیم گرم قوله شاه دیدان اسپ را با چشم حال ؛ دان عماد الملک با چشم مال ؛ یعنی هر چند که در چشم اول بین شاه آن اسپ خوش منظر بوده است اما در چشم آخر بین جز زشت نمی نموده چرا که گرفتن آن اسپ چون از راه ظلم بود جز زشت و معیوب نبود و باز زشتی آن در نظر آخر بین ازان رو بود که در آخر آن حسن و خوبی او نخواهد ماند قوله چشم شه دو گز همی دید از لغز ؛ لغز بضم یکم و فتح دوم سوراخ موش و سخنی مخفی که در فارسی چیستان گویند و در هندی

پہیلی نامند وانجا بمعنے اول است قولہ کز پس صد پردہ بیند جان رشد ؛ رشد بفتحتین وبضم راہ راست یافتن قولہ پس بدان دیدہ جہان را جیفہ گفت ؛ جیفہ بکسر مردار بوی گرفتہ قولہ زین یکی دمش کہ بشنود او وحسب ؛ ذم بفتح وتشدید نکوہیدن وحسب بفتح فا وسکون سین مہملتین بمعنی بس یعنی ازان یک ذم وبس قولہ این بہانہ بود آن دیان فرد دیان بفتح وتشدید صفتی است از صفات حق جل وعلا ومعنی وی محاسب ومجازی است قولہ پردہ کردآن نکتہ را بر چشم شہ ؛ نکتہ بضم سخن باریک ولطیف ونشانہ سرانگشت یا سر چوب کہ بزمین زنند قولہ پاک بنائی کہ بہ سازد حصون ؛ بنا بفتح اول وتشدید نون راز کہ تبازیش معمار خوانند وحصون بضمتین جمع حصن چنانچہ عنقریب گذشت قولہ تا چہ در از روض جنت باز شد ؛ روض بفتح جمع روضہ یعنی بوستان قولہ بانگ گفت بدچو دروا میشود ؛ دروا بفتح دال وسکون رای مہملتین سرگشتہ وسرگردان ودرماندہ وسرنگون آویختہ وچیزے ضروری وحاجت ومراد ازدروا ظہور است چنانچہ شارحی نوشتہ یعنی چون بانگ گفتار بدظہور آید قولہ از سقرتا خود چہ دروا میشود ؛ دروا ازین مصرع مرکب نیست بخلاف مصرع اول یعنے چہ درکشادہ میشود قولہ ہین عصایم کش کہ کورم ای اچی ؛ اچی بفتح ہمزہ وکسر جیم فارسی برادر کلان قولہ خشم شحنہ سغبہ نا رازہوا ست ؛ شحنہ بفتحتین گروہی نگاہبان شہر وفارسیان بسکون استعمال کنند ودر صراح بکسر شین مرقوم ساختہ وسغبہ باسین مہملہ مفتوح وقیل مضموم وسکون غین معجمہ وبای مفتوح وہای مخفی فریفتہ وچیزے چرب قولہ چون رہی انکنجہ مینی ودمار ؛ دمار بفتح ہلاکی وہلاک کردن واز بیخ وبن برکندن ودینی دود نیز آمدہ قولہ ترسد سغراق از تسنیم حق ؛ سغراق بفتح پیالہ ویمنے ے نیز آمدہ وبضم قوح بزرگ این لفظ ترکی ست وتسنیم بفتح چشمہ ایست در بہشت قولہ لاتطرق فی ہواک سل سبیل ؛ من جناب اللہ نحو السلسبیل ؛ یعنی راہ مگزین در ہوای نفس خود بپرس راہ را از جناب حق بسوی سلسبیل کہ چشمہ ایست در بہشت ومحمد رضا وشارح دیگر در معنی لاتطرق نوشتہ اند کہ سرگردان مشو واین معنی یاد نرفت دیدہ باشند یا معنے لازم ارادہ کردہ باشند چہ سرگردانی لازم راہ ہوا ست قولہ لاتمش طوع الہوی مثل الحشیش ؛ ان ظل العرش اولی من عریش ؛ یعنے مشو مایل ہوا مثل گیاہ تحقیق کہ سایہ عرش بہتر ست از کازہ قولہ گفت سلطان اسپ را واپس برید ؛ الخ این بیت وابیات آیندہ رجوع بابیات بالا کہ زین یکے دمش کہ بشنود او وحسب ؛ الخ حاصل آنکہ از سخن عماد الملک صورت اسپ در نظر شاہ زشت نمود پس فرمود کہ اسپ را واپس برید قولہ با دل خود شہ بفرمود این قدر ؛ شیر را مغرب زین راس البقر یعنی شاہ با دل خود از روی عتاب بفرمود کہ ای دل این قدر مرا از این اسپ کریہ منظر کہ سرش چون سرگاو است مغرب وحسن اورا در چشم من جلوہ مدہ وانچہ محمد رضا نوشتہ کہ این بیت بابیت آیندہ ادای آن میکند کہ قصد عماد الملک را شاہ در دل خود فہمیدہ ودانست کہ معیوب نمودن او این اسپ را در نظر شاہ از چہ راہ است وگلہ اسپ را بگلہ گاؤ تشبیہ کردن نہ از سر رستی ست بلکہ باین قول در دفع میخواہد کہ دل شاہ را از این اسپ سرد کند تا بر قضا

فرخ بفتح یکم وسکون دوم چوزه هر مرغی ومراد از قفس تن مرغ است وفرخ کنایت از روح مرغ وآلایت آینده صحت پندیر دچراکه چوزه مرغ قفس معروف رانمیکشد قوله عاقبت بین باشد وچهره قریه ؛ حبر بفتح دانشمند جهودان وقریر بفتح خنک شدن چشم وسردرد وشن وروشنی قوله چشم غره شد زخضرای دمن ؛ خضرا بفتح خا وسکون ضاد معجمتین سبزه دمن بکسر اول وفتح دوم سرگین جمع شده قوله دام دیگر بدکه عقلش در نیافت والخ یعنی عقل ازدام صورت که چشم گرفتار آنست خلاص شده جنسیت معنوی ارواح راورا یافته است لیکن دام دیگر در راه عقل است که ازان خلاص نشده وگرفتار آن گردید وآن دید کثرت موجودات باشد مغائرت ایشان باحق لهذا وحی وکشف وحدت بین بانبیا واولیا دراید که تاایشان هم خود را وهم خلق را ازین دام برهانند واگر ازوحی غایب بین انبیا واولیا مراد دارند نیز میشاید

قصه عبد الغوث و بردن پریان اورا

قوله گه گفتندی که بابائی بدست ؛ گه بکاف فارسی است یعنی گاهی قوله گشت پیدا باز شد متواریه ؛ متواری بضم پوشده شونده وزیادة یا برای ضرورت شعر باشد زیرا که نای تانیث درینجا نتوان گفت که ضمیر مستتر راجع بذکر است قوله گشت پنهان کس ندیدش باز راز ؛ راز بمعنی رنگ کردن بود وپوشیده وپنهان را گویند وابنجا بمعنی اول است ومراد رنگ چنانچه مصرع اخیر بیت آینده که ؛ بود زان پس کس ندیدش رنگ میش ؛ صریح دال است بران قوله نی نبی فرمود جودذ محمده ؛ محمدة بفتح ثنا گفتن قوله اختران رابیش او کرده مبین ؛ مبین بضم یکم وکسر دوم ظاهر وآشکارا قوله باز گفته پیش او شرح رصد ؛ رصد بفتحتین در اصطلاح حکما چبوتره که بارتفاع مقصد گزبر تبع کوبه شامخ بندند وبران حکما ومنجمان ومهندسان نشینند وطلوع وغروب ستارگان واسرار فلک معائنه کنند وبمعنی چشم داشتن قوله چیست جنبیت یکی نوع نظر ؛ یکی بیای مصدریه است یعنی یک بودن نوع نظر قوله طالب زن گردد آن زن سعتری ؛ سعتری بفتح سین وسکون عین مهملتین زن بدکاره که آلت چرمین بندد وبازن دیگر فراهم آید قوله زنبیر وفتق ودوشاب مست ؛ فتق بکسر وقیل بضم معرب پسته ودوشاب شیره انگور قوله بازاشهب راچوباشد خوی موش ؛ اشهب بفتح سفید وسیاه که سفیدی غالب باشد قوله چون بکشت وداد شان خوی لشبر ؛ بر کشتن خوی هاروت وماروت وبشر گشتن ایشان وفرود آمدن از آسمان برزمین در دفتر اول نوشته شد ودرینجا مجمل آنکه این هردو از اشخاص بشری بوده اند که وصف ملکیت پیدا کرده بودند وباز از ملکیت تنزل کرده به بشریت درافتادند والا بشر گشتن ملک معنی ندارد قوله رقاند ازلنحن الصافون ؛ اشارت است بآیه کریمه که درسیپاره ومالی لاارسوره والصافات واقع شده وانا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون یعنی وبدرستیکه ماهر آئینه صف زنندگانیم وبدرستیکه ماهر آئینه تسبیح کنندگانیم قوله موسی

برعرش و فرعونی مهان ؛ مهمان بضم خوار کرده شده قوله پس توهم الجار ثم الدار گو ؛ جار همسایه و دار خانه قوله به وصد احیا بنفع و ابتشار ؛ ابتشار بکسر اول و بای موحده و تای فوقانیه و شین معجمه خبر خوش یافتن و بشارت دادن

داستان آن درویش که وظیفه داشت در تبریز از محتسب قوله لیس من مات فاستراح بمیت ؛ انما المیت میت الاحیا ؛

یعنی نیست مرده کسی که مرد پس راحت یافت جز این نیست که مرده کسی است که زنده مرده است این بیت از حکیم سنائی است و تقدیر مصرع اول چنین است که لیس بمیت من مات فاستراح قوله گر بداوی تشنه را بجر زلال ؛ زلال بضم آب خوش وصاف و خوشگوار قوله گو غریبان را بدی خویش و نسیب ؛ نسیب بفتح هم نسب و عالی نسب قوله وام بهید از عطایش توختن ؛ توختن با اول مضموم ثانی زده وخانی موقوف یعنی گزاردن و ادا کردن و خواستن و فرو کردن و کشیدن قوله که بجنبشهاش واثق بود مرد ؛ واثق اعتماد کننده و استوار و ازنده ثقه اعتماد کردن و استوار داشتن قوله لاابالی گشته زود وام جو ؛ برامید قلزم اکرام خو ؛ لاابالی بیباک و قلزم بضم یکم وسوم دریا وچاه بسیار آب و بفتح سوم نیز آمده قوله همچو گل خندان ازان روض الکرام ؛ روض جمع روضه یعنی بوستان و ایراد صیغه جمع برای مبالغه است

آمدن جعفر طیار رض بگرفتن قلعه تنها

قوله یکواره تا خت تا قلعه بکر ؛ کر بفتح کاف تازی و تشدید رای مهمله حمله بردن و باز گردانیدن قوله که چه چاره اندرین وقت ای مشیر ؛ مشیر بضم مشورت کننده و اشارت کننده قوله چند کس همچون فدای تا ختند ؛ تاخت فدائی بکسر قربانی منسوب لفدا که یعنی قربان و این بیت تا بیت چهارم نیز مقوله وزیر ست شجاعت جعفر طیار پیش ملک بیان میکند قوله چشم من چون دید روی آن قباد ؛ قباد بضم پدر نوشیروان و نام بادشاهی کیانی و تعظیم هر بادشاه را گویند قوله پیش او نبیاد الیشان مندکی ست ؛ مندک بفتح ریزه ریزه و کسادی و ناروائی متاع قوله هست جمعیت بصور تها فشار ؛ فشار بضم هرزه و بیهوده و هزیان و دشنام قوله همچو کشتی چند موش از حمیتی ؛ حمیت بفتح اول و کسر میم و یای تحتانیه مشدده غضب و ننگ و عار داشتن قوله خویش را برگریزی مهله بمهله بضم آهنگی قوله آن یکی جنبش بکند ؛ ضراب بکسر با کسی شمشیر زدن و جماع کردن اشتر نر قوله وان دگر گوشش دریدی هم بناب ؛ ناب چار دندان پیشین و در بعضی فرهنگها بمعنی دندان بزرگ مرقوم است و بمعنی خالص وصاف قوله از جماعت کم شدی بیرون شوش ؛ بیرون و برون شو بمعنی گریزگاه و ضمیر شین راجع بگریز قوله خشک گردد از یکی گربه نزار ؛ نزار بکسر لاغر و ضعیف قوله از رمه ابنه چه غم قصاب را ؛ رمه بفتح گله و بمعنی پروین که بتازیش ثریا خوانند قوله در زمانی شان بساود ترت و مرت ؛ ترت و مرت بفتح

تاخت وتاراج وزیروزبر قوله کس نیارد گفتنش از راه پرت ؛ پرت بضم بای پارسی یعنے یکسو شود وضمیر شین راجع بشیر قوله چون عدم باشد پیش هول شیر ؛ هول بفتح ترس وترسانیدن وناپدید کردن قوله یوسفی را تا بو دچون ماه مزن ؛ مزن بضم ابرسفید وروشن قوله یوسف وموسی زحق بر دند نور ؛ الخ آورده اند که سه کس را حضرت حق جل وعلا بنور جبین مخصوص گردانیده چنانکه نور روی ایشان بر پرتو آفتاب افزودی یکی یوسف علیه السلام دوم موسیٰ سوم سارهٔ زوجه ابراهیم علیه السلام قوله ردی موسی بارقی نگیخته ؛ بارق روشن وتابان شونده وهر ابری که از وبرق بیرون جهد قوله پیش زواد تو پرده آویخته یعنے نقاب بر روکشیده قوله که زمرد از دو چشم مار گرفت بفتح کاف تازی وسکون دوم ناشنوا صفت مار است چنانچه شارحی نوشته که مار گزیده او را هیچ افسون وپازهر اثر نکند وآزا بتازی حیة الاصم گویند انتهی چون آلت شنیدن مار چشم است که گوش مار همین چشم اوست برفتن بصارت خاصیتش زایل شود دانچه میر نور الله نوشته که کر بکاف عربی یعنے حمله آمده اگر فک مار از لفظ کر نموده کرا مفعول بر گفته شود وجهے پیدا میکند وکر را یعنے ناشنوا گفته صفت مار داشتن بغایت بعید می نماید مگر آنکه کرا صفت مار گویند ومعنی حمله کننده بگیرند از عالم نعت بمصدر انتقے سهو است مبنی بر عدم اطلاع بر خاصیت مار ناشنوا قوله کان کسا کز نور صبری یافت هست ؛ کسا بکسر کاف تازی والف ممدوده پوشش ولفظ یافت هست اگر بیای تحتانیه است پس لفظ صبر بضم اول باشد یعنے ابرسفید ومراد پرده یعنے آن کسا که از نور پرده یافته استای آن کسا که پرده ایست از نور پس لفظ کان کسا مبتدا است وباقی مصرع اول صفت آن ومصرع ثانی صفت بعد صفت ومصرع اول بیت آینده خبر آن واگر مصرع ثانی را خبر بنهند گفته شود نیز میتواند ودرین صورت مصرع اول بیت آینده جزای شرط محذوف باشد چنانچه خواهی دانست واگر لفظ با نفتست بیای موحده است پس لفظ صبر بفتح اول باشد یعنی شکیبائی ولفظ نور مضاف بود بصبر چنانچه میر نور الله بر آنست وبافتن کسا از نور صبر کنایت از تاثیر نور صبر موسیٰ دران کسا وانچه شارحی بر تقدیر نسخه اولے نوشته که صبر بالضم ابرسفید وروشن ومراد روشنی یعنی آن کسا که از نور روشنی یافتست انتهی سهو است چرا که نور وروشنی یکچیز است پس از روشنی روشنی یافتن معنی ندارد قوله جز چنین خرقه نخواهد شد صوان ؛ صوان بکسر نگاهداشتن کمافی لطائف اللغة ومراد نگاهدارنده ودر صراح است که صوان بالضم والکسر والصیان بالکسر جامه دان پس اگر در نجا بمعنے جامه دان گویند نیز می شاید وآل واحد است واین بیت یا خبر مبتدا است چنانچه بالا دریافتی یا جزای شرط محذوف یعنی چون نور جان در تار وپود آن کسا تافتست پس جز چنین خرقه نگاهدارنده نور روی تو نخواهد شد قوله کوه قاف ار پیش آید بهر سد ؛ سد بفتح وتشدید بند راه ودره میان دو چیز دیوار استوار وکوه بلند ونیز استوار کردن درخنه ربگذر بستن قوله یا فتند از نور بیچون احتمال ؛ احتمال بکسر بار برداشتن وبار برنهادن قوله قدر تش جاساز دار قار ورهٔ قار ورهٔ شیشه

الطباکه دران مرض معلوم نمایند ومطلق شیشه ونام سلاحی وشیشه لغت وقندیل ونوعی از تیر ویکان قوله گشت مشکات زجاجی جای نور ؛ که همی درد زنور آن کوه طور ؛ چشم شان مشکات دان دل شان زجاج ؛ تافته برعرش وافلاک این سراج ؛ مشکات بکسر طاق چراغ ودریچه ناگزار ودیزنجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره قد افلح درسوره نور واقع شده الله نور السموات والارض مثل نوره کمشکات فیها مصباح المصباح فی الزجاجة الزجاجة کانها کوکب دری یوقد من شجرة مبارکة زیتونة لاشرقیة ولاغربیة یکاد زیتها یضیئ ولو لم تمسسه نار نور علی نور یعنی خدا نور آسمانهاست وزمین ونور نامی است ازنامهای حق سبحانه صفت نوری که منسوب است بدو مانند روزنی است در دیوار که نهایت او بخارج راه ندارد چون طاقی دران طاق چراغی افروخته نیک روشن آنچراغ افروخته در قندیل از آبگینه وآن آبگینه از غایت صفا ولطافت گویا ستاره ایست درخشنده چون زهره ومشتری وآن آبگینه یعنی چراغیکه در وست افروخته شده در ابتدا از روغن درخت بابرکت بسیار نفع که آن زیتون است در زمین مقدس رسته هفتاد پیغمبر برو دعای برکت خوانده اند از جمله آن ابراهیم خلیل است علی نبینا وعلیه السلام نه در جانب شرق است نه در طرف غرب قوله چون ستاره زین ضحی فانی شده ضحی بالضم والقصر چاشتگاه قوله که نگنجیدم درافلاک وخلا ؛ در عقول ودر نفوس باعلا ؛ خلا بالفتح میانه زمین وآسمان وخالی شدن ودر خلوت شدن وافسوس داشتن وجای خالی وعلا بالفتح ومد بلندی در قدر ومنزلت وبضم نیز آمده وعقول ارواح مجرده که از بدن وماده مجرد باشند وبهیچ وجه ایشان را بابدن تعلق نبود ونفوس دو قسم اند یکی مجرده که بابدن تعلق ندارند مگر تعلق تدبیر وتصرف وایشان را نفوس ناطقه گویند دوم آنکه متعلق بابدان باشند وایشان را نفوس منطبعه خوانند ودرین بیت بیت آینده اشارت است بحدیث قدسی لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب عبدی المومن یعنی نمی گنجاند مرا زمین من وند آسمان من ولیکن گنجاند مرا دل بنده من که مومن است قوله در دل مومن بگنجیدم چو ضیف ؛ ضیف بفتح مهمان ومهمان شدن قوله بر نتابد نی زمین ونی زمن ؛ زمن بفتحتین روزگار قوله هر دمی زین آئینه بنجاه عرس ؛ عرس بضم سور ومهمانی عروس که بعد از آوردن بخانه کنند یعنی هر دمی محبوب حقیقی درین آئینه تجلی میکند وسور عرس میشود قوله حاصل آن کز لبس خویشش پرده ساخت ؛ لبس بکسر جامه وپوشش لباس ولبس کذلک قوله که لفوذ آن قمر امی شناخت ؛ نفوذ بضمتین گذشتن تیر از انچه در رسد روان شدن قضا وروان شدن فرمان ونامه وآن قمر اشارت بنور روی موسی علیه السلام یعنی نفوذ روی خود را می شناخت که هیچ پرده خر لباس او حجاب آن نور نتواند شد در بعضی نسخ بجای می شناخت می شگافت واقع شده ودر نیصورت از قمر قمر ظاهری مراد باشد وضمیر آن راجع بنور روی موسی علیه السلام قوله گشته بود آن توبره صاحب تقی ؛ تقی امالة تقا که بضم یعنی پرهیزیدن وترسیدن باشد قوله در هوای عشق آن نور رشاد ؛

خود صفورا هر دو دیده باد داده ؛ رشاد بفتح راه راست راه راست گرفتن وصفورا بالفتح صاد مهمله وبضم فا نام دختر مهتر شعیب علیه السلام که در حبالهٔ موسی علیه السلام بود قوله پس نی گفتش ز چشم عبرے ؛ عبر بالفتح نرگس قوله یاد آرد از رواق دخانه ام ؛ رواق بکسر اول پیشگاه وخانه وسقف پیشخانه وپرده که در شب بسقف خانه می بندند دخانه که بر سر یک ستون ساخته باشند قوله دید موسی راز نورش ساز داد ؛ لفظ دید مضاف است وکلمه را برای سببیت وضمیر شین راجع بچشم یعنے برای دیدن موسی آن چشم را از نور ساز داد قوله نور از رخ یوسف در عبور ؛ می فتاد در شباک ودر قصور ؛ عبور بضمتین بر چیزی گذشتن وقیل گذشتن از آب وشباک جمع شبکه که بمعنے دام است وهر چیز مشبک باشد وقصور بضمتین جمع قصر که بفتح یکم وسکون دوم کوشک باشد یعنی بنای بلند وبمعنے باز داشتن و باز گردیدن وکوتاه وآخر روز وکرانه هر چیزے ووقت نماز دیگر وبشکستن وبکسے زدن ونزدیک آمدن وکم کردن نماز وپرده فروگذاشتن وچیزے بر کسے فرو داشتن وکوفتن جامه وشستن قوله فهم کردند پیش اصحاب لقاع ؛ بقاع بکسر جمع بقعه که بمعنے پاره زمین باشد قوله وز شگافش فرجه آغاز کن ؛ فرجه بضم شگاف چیزے ومیان دو چیز قوله پس همارهٔ روے معشوقه نگر ؛ هماره اینجا مخفف همواره است که بمعنے همیشه باشد قوله بر سر ملک جانش داد حق ؛ ضمیر شین راجع بیوسف

رجوع بحکایت الشخص دام دار

قوله آن غریب ممتحن از بیم دام ؛ در ره آمد سوی آن دار السلام ؛ ممتحن بضم اول وفتح چهارم آزموده شده ودار السلام خانه سلامت وبهشت را نیز گویند وآن بهشتی ست از هشت بهشت که از زبرجد آفریده شده قوله شد سوے تبریز وسوی گلستان ؛ خفته امید ش فراز گل ستان ؛ فراز زیر وبالا وبمعنے کشاده ومعنی بسته وقریب وجمع وپیش وفرود ونه وبلند ونشیب وسرکش ودستان با اول مکسور جای انبوهی چیز ها باشد چنانچه گلستان وهندوستان ونیمعنی بدون ترکیب گفته میشود وبه پشت خوابیده را گویند ومخفف استان ولی صبر ولی طاقت واینجا در مصرع اول بمعنی اول است ودر مصرع ثانی بمعنے ثانی قوله زود زد دار الملک تبریز سنی ؛ سنی بفتح بلند قوله گفت یا حادی الخ لی ناقتی ؛ حادی سارق وطارت فاقتی ؛ حدو راندن شتر بسرود وآواز وحدی بالضم کذلک یعنی ای حادی کننده بنشان ناقه مرا که آمد یاری دادن ونیکبختی من وپریدن ناقه من قوله ابرکی یا ناقتی طاب الامور ؛ ان تبریز امناخات الصدور ؛ یعنی بنشین ای ناقه من که خوش شد امور بدرستیکه شهر تبریز خوابگاه سینها ست قوله سرحی یا ناقتی حول الریاض ؛ ان تبریز النا نعم الفیاض ؛ یعنی بچرا ے ناقه من گرد باغها بدرستیکه تبریز برای ما نیک محل فیض ست قوله فردوسی ست این پالیز را ؛ فرفتح بمعنے شکوه وفردوس بکسر بوستان وبهشت دبالیز باغ دبستان وکشت زار را گویند عموماً وکشت خربزه را خاصتاً خصوصاً قوله چون وثاق محتسب جست آن غریب ؛ وثاق بضم خانه مشهور بکسر

است قوله چون سیمرغ با تفاش بوی عرش ؛ هاتف آواز غیب و در حل لغات بکسر تا یعنی آواز دهنده مرقوم است و نیز فرشته ایست که آواز میدهد از عالم غیب

باخبر شدن آن غریب از وفات محتسب و قوله ثم الذین کفروا بربهم یعدلون هو الذی خلقکم من طین ثم قضی اجلا

این آیهٔ کریمه در سیپاره دا ذا سمعوا در سورهٔ انعام واقع شده یعنی با این همه دلایل و آیات وحدانیت که خلق آسمانها و زمینها و اظهار ظلمات و نور ست آنانکه کافر شدند بپرورد گار خود برابری میدهند بتان را با آفریدگار خود یا عدول میکنند از عبادت او ببعبادت غیر او و ست که پیدا کرد شما را یعنی ابو البشر را از خاک پس حکم کرد مدتی را که چون بسر آید مرگ برسد قوله هیچ آن کفو عطای تو نبود ؛ کفو بضم همال و همتا و انباز قوله خواجه شمم داد تو چشم قریه ؛ خواجه نقلم داد تو طعمه پذیره ؛ قریه بفتح سر دور دشن در دشنی دخشک شدن چشم و نقل بضم آنکه با شراب و امثاله خورند و مراد غذا ست و طعمه پذیر کنایت از جان قوله در وثاقت او و صد چون او سین ؛ سین بفتح زبه قوله که دل دو دست در اکردی تو را و ؛ را و جوانمرد دولاور و حکیم دستگوی قوله ما کجا بودیم کان دیان دین ؛ دیان بفتح و تشدید یعنی ست از صفات حق جل و علا و معنی وی محاسب و مجازی ست و در اینجا التفات ست از خطاب بغیبت قوله مضمار این سقف گرد و این فراش ؛ مضمر بضم اول و فتح سوم پوشیده کرده شده و فراش بکسر فگندنی و زن و فگندن و کار فراخ کردن بر کسے قوله آدم اصطرلاب او صاف علو ست ؛ اصطرلاب و صطرلاب بضم ترازوی آفتاب و آن طاسی و حلقه ایست که بدان موازنه ساعات معلوم میشود و وجه تسمیه اش در آغاز دفتر اول نوشته شد قوله بر صطرلابش نقوش عنکبوت ؛ عنکبوت صفحه بالای اصطرلاب که مدار اصطرلاب بر آن ست و پرده از پرده های چشم و بمعنے معروف و مراد از نقوش عنکبوت در اینجا اوصاف آدم ست قوله عنکبوت این اصطرلاب رشاد ؛ رشاد بفتح راه راست و راه راست گرفتن قوله بی منجم در کف عام او فتاد ؛ از منجم مرشد کامل مراد ست چنانچه محمد رضا نوشته قوله انبیا را داد حق تنجیم این ؛ تنجیم بفتح بر نجوم حکم کردن و جزو جزو کردن چیزے را و پاره پاره کردن دام را قوله در چه دنیا فتاد ند این قرون ؛ قرون بضمتین جمع قرن که بفتحتین بمعنے گروه است و بمعنی همزاد و بهلوی سر و موے سر زنان و اهل یکزمانه و ترکش و شمشیر و تیر با پیکان قوله همچو شیر گول کاندر چه دوید ؛ گول با کاف فارسی مضموم و واو مجهول نادان و احمق و بوم و چغد و گود در اینجا اشارت ست بقصه شیر و خر گوش که در دفتر اول بتفصیل مذکور شد قوله در تک چاه است آن شیر زیان ؛ تک بفتح نای فوقانیه و کاف فارسی بن و پائین و یعنی دو که مشتق ازو دیدن چنانکه گویند تگ و دو و بوم و فریاد بلند کردن و زیان بکسر تند و خشمناک قوله آن مقلد سخره خر گوش شد سخره بضم زبون و زیر دست و کار بی مزد قوله او نه گفت این نقش داد آب نیست ؛ این بجز تقلیب آن قلاب نیست

تقلیب بفتح کردانیدن و قلاب بفتح و تشدید گردانندۂ از چیزے بچیزے و از سرہ بنا سرہ یعنی انچہ شیر گفتہ بود کہ این نقش شیر کہ در آب مینماید و آب نیست شیر نگفتہ بود بلکہ تقلیب مقلب حقیقی بود کہ باوجود ظہور بر شیر مستور ماند و در بعضے نسخ بجاے داد اب در آب واقع شدہ و آں واحد ہست قولہ اے زبون شش غلط در ہر ششے ۱۲ لفظ غلط مرتبط ہست بالفظ در ہر ششی یعنے اے زبون شش جہت در ہر شش غلط کردہ کہ در شش جہت غیر حق بخیال آوردۂ والا در ہر طرف بحکم اینما تولوا فثم وجہ اللہ ذات حق را میدیدی و عداوت دشمنان را قہر حق میدانستی و در لفظ زبون شش اشارت ہست کہ شخص بحسب روح منزہ از شش جہت ہست چنانچہ سابق در دفترے گذشتہ کہ پگر تو خود را پیش و پس داری کمان ۔ بستہ چسپے و محرومی ز جان ۔ و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ یعنی کینہ کشیدن تو از دشمن غلطی است بزرگ زیرا کہ غلط شش در شش را بر سبیل مبالغہ بغلط کلان اطلاق کنند انتہے غلط است چنانچہ از لفظ ہر ظاہر گردد اگر لفظ ہر در میان نبودی این تقریر را عبارت گنجایش میداد اگرچہ در آنصورت ہم مخالف مقصود حضرت مولوی رمزے بود کہ مقصود در ہر دو صورت لفظ ہر باشد یا نباشد ہمان بود کہ فقیر بیان کردہ قولہ کہ صفات قہر آنچہ مشتق است ۔ اشتقاق گرفتن حرفے از حرفے و از مشتق انجا معنے مطلق گرفتہ شدہ مراد ہست بے قید حرفیت قولہ و آن گنہ دروی ز عکس جرم تست ۔ یعنی گناہی و تقصیری کہ دشمن تو در حق تو میکند جزاے گناہ تست کہ بہ نسبت خالق یا بہ نسبت مخلوق بظہور آمدہ قولہ میزند بر آب استارہ سنی ۔ الخ تمثیل ست برای آنکہ انتقام از دشمن کشیدن و دشمنی او را عکس قہر حق ندانستن بدان ماند کہ عکس ستارہ را در آب ستارہ داند و خواہد کہ آن عکس را در خاک مدفون گرداند پس این بیت مربوط باشد بہ بیت بالا کہ ۔ آن عداوت امد و عکس حق ہست ۔ الخ و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ تمثیل آوردہ برای آنکہ انتقام از دشمن کشیدن و جرم خود را در میان ندیدن بدان ماند کہ عکس ستارہ را در آب ستارہ پنداری و آن عکس را در خاک خواہی مدفون کنی انتہے سہو ست چنانچہ از بیت آیندہ کہ بلکہ باید دل سوی بی سوی بست ۔ نحس این سو عکس نحس آنسو است ۔ و از دو بیت آیندہ دیگر کہ ۔ خلق را چون آب دان صاف و زلال ۔ اندران تابان صفات ذوالجلال ۔ علم شان و عدل شان و لطف شان ۔ چون ستارہ چرخ در آب روان ۔ کہ تفسیر اند این ابیات تمثیل را ظاہر میشود قولہ خاک استیلا بر یزی بر سرش ۔ استیلا بکسر و ست یافتن و غالب شدن قولہ چونکہ پنداری ز شبہ اخترش ۔ شبہ بکسر اول و فتح و سکون دوم مانند شبیہ مثلہ یعنے او را از جنس شبہ اختر پنداری قولہ تو بمیری و ان بماند مردریک ۔ مردریک یعنی وامانده یعنے چیزی کہ از مردہ باز ماندہ باشد کہ آنرا بتازی میراث خوانند و بکنایت ہر چیز زبون و سقط را گویند قولہ یحیی الموتے است فاجتاز وا الیہ ۔ یعنے زندہ کنندۂ موتی ست پس تضرع کنید بسوے او قولہ بدہدت بی این دو قوت مستطاب مستطاب بضم خوش آمدہ و لذیذ آمدہ قولہ جان جہ باشد تا تو زو سازی سند ۔ سند تجرمک تکیہ گاہ و انچہ نیشت بوے

باز نهند قوله قرنها بگذشت واین قرن قرنیست ۵ قرن درین بیت دو وبیت آینده میتواند که بالفتح اول وسکون دوم باشد بمعنی چند سال معین بحسب اختلاف عرف که حالا بفتوای علمای متاخرین بیست سال راگویند ومیتواند که بالفتحتین باشد بمعنے گروه وحرکت ثانی را بضرورت شعری انداخته باشند واقرب وجه اخیرست چراکه درینجا بیان تبدل امم وبرقرار ماندن صفات حق ست قوله لیک مستبدل شد ان قرن وام ۵ مستبدل بضم اول وفتح چهارم بدل کرده شده قوله قرنها بر قرنها رفت ای هام ۵ هام بضم مهتر ومرد بلند همت وبادشاه قوله بلکه براقطار عرض آسمان ۵ اقطار جمع قطر که بضم بمعنے کرانه باشد وعرض بالفتح پهنا وفراخی وکوه وپائین کوه ولشکر بزرگ وابر وآب خانه ورخت وپیش آمدن وپیش آوردن وبضم جانب وکرانه ومیانه ودانیجا اگر بالفتح ست بمعنی فراخی یا کوه باشد واگر بضم ست بمعنے جانب بود لیکن اولی بالفتح ست بمعنی فراخی قوله ۵ آنکه بر چرخ معانی مستویست ۵ مستوی بضم برابر وغالب وقادر قوله عشق ایشان عکس مطلوبی او ۵ عشق ایشان یعنے معشوقیت ایشان قوله باز عقلش گفت بگذار این حول ۵ حول بالفتحتین کج بین شدن ویکے را دو دیدن وضمیر شین راجع بغریب وام دار قوله شرم دارای احول از شاهِ غیور ۵ احول آنکه یکے را دو بیند قوله خواجه را گو درگذشت ست از اثیر ۵ جنس این موشان تاریکی گیر اثیر بفتح اول وثای مثلثه ویای تحتانیه کره ناری که عنصر اعلای عناصر اربعه ست واز بعضے بکسر همزه نیز مسموع است ولفظ خواجه را مفعولست برای لفظ بگیر که در اخیر مصرع ثانی ست یعنی خواجه را از جنس دیگر مردمدان قوله در مثال عکس حق نبود نیست ۵ مثال بکسر کالبد ومانند وفرمان بادشاه بستر ودانیجا بمعنے اول ست یعنی در کالبد عکس حق دیده میشود قوله چون درین جو دید عکس سیب مرد ۵ الی البیتین معنے این بیت وبیت دوم همانست که محمد رضا نوشته که ۵ هستی ممکن که درستی واجب مستهلک شد وصفات بشری از وزایل گردید ممکن نماند مثل آنکه عکس سیب اگر در آب نمودار شد وچون دست در آب اندازی وسیب بیرون آری وجیب ودامن پر کنی از سیب آن عکس نه عکس باشد انتهے حاصل آنکه ذات وصفات ابدال نه عکس ذات وصفات حق ست بلکه اصل ست قوله تن مبین وجان ممکن کان بکم وصم ۵ کذبوا بالحق لما جاءهم ۵ بکم بضم اول وسکون قاف جمع ابکم که بمعنے گنگ باشد وصم جمع اصم که بمعنے کر ونا شنوا باشد ودر مصرع ثانی اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره واذا سمعوا در سوره انعام واقع شده فقد کذبوا بالحق لما جاءهم یعنے پس تحقیق تکذیب کردند کافران حق را وقتیکه آمد بر ایشان قران ومعنی بیت آنکه محمد رضا نوشته که نظر بر تن ابدال حق ممکن وزحمت جانکندن برخود روا مدار که قوم صم وبکم کفار قرآن را تکذیب کردند اگر تو نظر بر تن اهل الله افتد مثل کفار انکار کنی ایشان را انتهی ودرینجا ارشاد است که سبب تکذیب کفار مر قرآن را ملاحظه بشریت رسول ست اگر وی را صلعم عین حق میدیدند انکار کلام الله نمیکردند در دفتر اول گذشته است که ۵ گرچه قرآن از لب پیغمبرست ۵ هر که گوید حق نگفت او کافرست ۵ قوله ما میت اذ رمیت

احمد ست ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سوره انفال در سیپاره قال الملاء واقع شده ما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی یعنی نه انداختی تو تیر را وقتی که انداختی تو تیر را ولیکن خدا انداخت تیر را قوله رحمة للعالمین خواند زان ؛ اشارت ست بآیه کریمه که در سیپاره اقترب در سوره انبیا واقع شده وما ارسلناک الا رحمة للعالمین یعنی نه فرستادیم ترا ای محمد مگر رحمت برای عالمیان قوله خدمت او خدمت حق کردن ست قوله اشارت است بآیه کریمه که در سوره نساء در سیپاره والمحصنات واقع شده من یطع الرسول فقد اطاع الله یعنی کسی که فرمان برد رسول را پس تحقیق که فرمان برد خدا را چرا که حکم انا احمد بلا میم احمد صلعم احد است جل جلاله قوله بے ذریعت آفتاب و فرقدست ؛ ذریعه بفتح وسیله و فرقد بفتح یکے از دو ستاره بنات النعش و بمعنے گوساله نیز آمده و در بعضے نسخ ودیعت واقع شده که بفتح یعنے امانت باشد یعنی نور از کسے دیگر بطریق امانت یافته است قوله درمیان ردزن دو ؛ الفت مصدر میمی ست یعنی الفت گرفتن قوله سیب رو بدزین طبق خوش لخت لخت ؛ لخت بفتح پاره و بمعنے گرز قوله نان چرا میخ انیش محموده خوان ؛ محموده سقمونیا قوله چون زروے این زمین باشد وق ؛ شروق بضمتین جمع شرق که بفتح یعنے آفتاب باشد وجای برآمدن آفتاب و برآمدن وعیوق بفتح وتشدید نام ستاره ایست روشن بر کرانه میره بسوی راست چون برآید ابها بکاهد گرد و نیل قوله با چنان ستم چه باشد روز زال ؛ زال پیر زن ونام پدر رستم در نیجا یعنے اول ست قوله تا زهستیها برآرد او دمار ؛ دمار بفتح هلاکی واز بیخ برکندن و هلاک کردن ودود که بتازیش دخان خوانند قوله بنده را در خواجه خود محو دان ؛ این مصرع بطریق تمثیل ست قوله آتشے در خف فتاد و سوخت خف ؛ خف بفتح سوختگی که زیر قبق نهند تا آتش زود درگیرد و بتازیش حاقه خوانند و در فرهنگ میر عضد الدوله انجوست که گیاهی باشد نیک نرم که زود آتش درگیرد و آنرا بر زبر سنگ آتش زنه نهاده چقماق بزنند تا آتش بگیرد و بتازیش مرخ گویند

مثل دوبین بچو آن غریب شهر کاش عمر نام

قوله کس نه بفروشد بصد دانگت لواش ؛ دانگ بکاف فارسی چهارم حصه پول و حصه وجیش دلواش بفتح نان تنک قوله پس زدی اشراق آن تا اعولی ؛ بر دل کاشی عمر گشتی علی ؛ اشراق بکسر روشن و تابان شدن و حاصل این بیت بالا آنکه اگر آن مرد عمر نام اول بودی همه دکاکین را در نافرخشن نان بعمر یک دکان دیدے و از عمر علی گشتی یعنے نام خود بدل کردے پس روشنی تا اولی او بر دل کاشی زدی و این عمر در چشم او علی گشتی یا معنی آن بود که اگر آن مرد همه دکاکین را یک دکان دیدی و نام خود بدل کردی روشنی آن تا اعولے بر دل کاشی زدی و عمر در نظرش علی گشتی یعنے عمر خطاب و علی مرتضی رارضی الله عنهما یکے دانستی چرا که از بدل کردن نام او در یافتی که عمر و علی فرقی نیست هر دو یکے ابد اگر هر دو یکی نبودند این مرد بر تبدیل اسم عمر باسم علی جرأت

ای نمود پس لفظ عمر گشتی علی چنانکه درین بیت است در آخر بیت بالا نیز مقدر است و تقریر بر حذف و تقدیر بیت آینده است که ۵ و ر یک دکان علی گفتے بگیر ۵ نان از نیجایی حواله بی زحیر ۵ و این تقریر دریافتی که لفظ بر دل کاشی مربوط بمصرع اول است اگر آنرا بما بعد وی مربوط دارند پس معنی چنین باشد که اگر آن مرد همه دکاکین را یک دکان دیدے پس روشنی آن نا اهلی بر جان او زدی و بحضور کاشی اسم خود را که عمر بود باسم علی بدل کردی و آنچه محمد رضا نوشته که اگر ان عمر نام اهل نبودے و همه دکانها را یکے دیدی آئینه دلش جلا یافتی و اسم خود را که عمر بود باسم علی بدل کردے انتهی سهو است چرا که لفظ بر دل کاشی را بمصرع اول مربوط داشته است زیرا که قول او آئینه دلش جلا یافتی یعنی ان قول است که پس زدی اشراق آن نا اهلی بر دل کاشی وان قول بوجزای بیت بالا است و از دل دل آن عمر نام اراده کرد و این وقتی صحت پذیرد که آن مرد کاشی بود و نه چنان است بلکه وی از ان شهر غریب بوده است و آنچه شارح دیگر نوشته که اگر ان مرد عمر نام اهل نبودی و همه دکاکین را یک دکان دیدی پس پرتو نا اهلی او بر دل کاشی زدی و عمر در نظرش علی گشتی یعنے هر دو را یک دانستی لفظے اگر مرادش عمر خطاب و علی مرتضی است رضی الله عنهما پس غلط است چرا که یک دکان دیدن مر دو همه دکاکین را مستلزم آن نیست که کاشی عمر خطاب و علی مرتضی را یکی داند مگر گوید که در بیت بالا عبارتی مقدر است یعنے همه دکاکین را یک دکان دیدی و اسم خود باسم علی بدل کردے و در نیصورت این تقریر بعینه تقریر دوم فقیر باشد لیکن اگر تقدیر عبارت ملحوظ دی بودی البته بیان نمودی و ترک بیان تقدیر در چنین مقام که صحت معنی جز بدان تقدیر صورت نه بندد خطا است و اگر مرادش آنست که این عمر نام در نظرش علی گشتی پس تا که عمر گشتی علی در بیت بالا مقدر نه گوید این تقریر درست نه پذیرد و در صورت تقدیر این تقریر بعینه تقریر اول خواهد باشد اما قول او که هر دو را یک دانستی بظاهر دلالت میکند که مرادش عمر خطاب و علی مرتضی رضی الله عنهما قوله این از نیجا گوید آن خبازرا ۵ خباز بضم و تشدید بای موحده نان پزه و بالفتح کذلک قوله نان از نیجایی حواله ای زحیر ۵ زحیر بفتح بسختے نفس کشیدن و نالیدن و پیچیدن شکم و رفتن شکم قوله اول دوبین چوبی بر شدز نوش ۵ انگ نوش بضم چیزے شیرین و آبجیات و تریاک و باز هر یعنے هرگاه که اول دوبین از نوش بی برشد پس تو که اول صد بین هستی تراچه حال خواهد بود قوله گوشه گوشه نقل نوای ثم خیره ثم خیره بفتح ثای مثلثه نام ابلیس است علیه اللعنة و در بعضے نسخ بجاے گوشه گوشه گونه گونه واقع شده قوله اندرین چو غنچه دیدی با شجره رجوع است به بیت بالا که در تشبیه حال ابدال بود که چون درین جو دید عکس سیب مرد قوله چشم از ین اب از حول حریشه ۵ حول بفتحتین کج بین شدن دیدے را و دیدن قوله بین مشو عریان چو تلبیس از حباب ۵ حباب بفتح حای مهمله آب بسیار و قبها آب بضم دوست داشتن و دوستی دار و دیو و قیل حباب بضم قبه اب و در نجا اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره دقال الذین در سوره نمل واقع شده قیل لها ادخلی الصرح فلما رأته حسبته لجة وکشفت عن ساقیها یعنے گفته شد مر بلقیس را که در ای

در قصر پس چون بدید بلقیس زمین قصر را که از بیگانه بود پنداشت آنرا آب بیارد برکشید دامن جامه را از زهر دو ساق خود تا پای در آب نهد قوله گشت موجود اندر وی بعد و بون ۵ بون بفتح جدائی و دوری فرق میانه دو چیز و رد دو گوسفند که سرگین در وی بود و بمعنی بن یعنی بیخ نیز آمده و قیقی گفته بیت منوچ کریمی برآمد از لب دریا ۵ ریگ همه لاگشت از سر تا بون قوله پس گریست از درد خواجه شد کئیب ۵ کئیب اندوهناک و در بعضی نسخ بجای پس گریست گریه کرد واقع شده

توزیع کردن پایمرد

قوله پایمرد از در داور نخورشده ۵ پایمرد مددگار قوله از بی توزیع گرد شهر گشت ۵ توزیع بفتح قسمت کردن چیزے بر جمعی برائے دیگری بخشیدن چیزی میان گروهی و پراگنده کردن و جدا کردن قوله پایمرد آمد بدو دستش گرفت ۵ الخ فاعل آمد و گرفت پائمرد و هر دو ضمیر بدو و شین راجع بوام دار یعنی چون پایمرد بسوی وام دار آمد دست آن وام دار گرفت و بر سر قهر محتسب تواند برد و میتواند که فاعل گرفت وام دار بود و ضمیر شین راجع به پایمرد یعنی چون پایمرد بسوی وام دار آمد وام دار دست آن پایمرد گرفت و بگور محتسب برد لیکن ظاهر بیت آینده که ۵ شکر میکن مرخدا را در نعم ۵ نیز میکن شکر و ذکر خواجه هم مقتضی وجه اول است چه بیت مذکور بظاهر مقوله پایمرد مے نماید خطاب بوام دار اگرچه مقوله وام دار هم میتواند خطاب بنفس خود و انچه محمد رضا نوشته که مددگار خود را مفلس بهر دو دست قائم گرفت انتهے سهو کرده است که لفظ بدو را با لفظ دستش وصل کرده تا مفید معنے هر دو دست شده چه اگر بهر دو دست گرفتن دریجا فائده نمی دهد آری اگر پایمرد مریض و ناتوان بودی بهر دو دست گرفتن فائده میداد او خود گرد شهر گردیده آمده است قوله شد بگوران کریم بس شگفت ۵ شگفت بکسر تین عجیب و غریب قوله مال خود ایثار راه او کند ۵ ایثار بکسر اول دهای تحتانیه و ثای مثلثه پیش داشتن و عطا دادن و حظ دیگرے بر حظ خود اختیار کردن و افزودن و برگزیدن و اینجا بمعنے اول است قوله ترک شکر ش ترک شکر حق بود ۵ اشارت است بحدیث شریف من لم یشکر الناس لم یشکر الله یعنے کسیکه شکر نگفت مردمان را بر احسان ایشان شکر نه گفت او خدا را قوله زین سبب فرمود حق صلوا علیه ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سوره احزاب در سیپاره دهم یقینت واقعشده یا ایها الذین امنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما یعنے ای آنکسانیکه ایمان آورده اید صلوة فرستید بر محمد صلعم و سلام فرستید سلام فرستادنی قوله در قیامت بنده را گوید خدا ۵ بین چه کردی انچه دادم مر ترا ۵ الی الابیات اشارت است بحدیث شریف اذا حشر الخلائق یوم القیامة جیئ بعبد اصطفی علیه عبدین عباده معروفا فیقال له هل تکرت عبدی فیقول یا رب علمت ان ذلک منک فشکرتک علیه فیقول الله عز وجل لم تشکرلی اذ الم تشکر من اجریت ذلک علی یدیه یعنے وقتیکه جمع کرده شوند خلائق در روز قیامت آورده شود بنده که اختیار کرده برای او بنده

وگر احسان را پس پرسیده شود مرا و را که آیا هست که شکر کردی تو بنده مرا که بر تو احسان نمود پس بگوید آن بنده که اے پروردگار من دانستم اینکه آن نعمت از تست پس شکر کردم من ترا بدان احسان پس بفرماید خدائے عزوجل که شکر نه کردے تو مرا وقتیکه شکر کردے تو کسی را که جاری ساختم آن احسان را بر دست او قوله بر کریمی کرده خیف وستم ؛ خیف بفتح جور و ستم کردن وستم قوله گشت گریان زار و آمد و شنید بفتح و بای معروف بلند کردن آواز و شعر خواندن فقط و شعر غیرے خواندن و آنکه یکبار گیر شعر خواند بکسر تین یعنی سرود و غنا بفتح است یعنی اول و مراد فغان و ناله است قوله مرتجا و غوث ابنای السبیل ؛ نبیل بفتح نون و کسر بای موحده و یای معروف استاد و دانا و نیکو و مرتجا بضم امید داشته شده و غوث بفتح فریاد رسنده و قطب که انتظام عالم وابسته ذات او باشد و ابنا و السبیل مسافران قوله ای فقیر آنداعشیر و والدین ؛ عشیر بفتح قبیله و تبار مردم و خراج بکسر باج و انچه از کار و انیان در عایا حاکمان و زبردستان بگیرند و ایفا بکسر وفا کردن قوله داده و تحفه سوے دوران مطر ؛ مطر بفتحتین باران قوله لای چو میکائیل را دو رزق ده ؛ راد جوانمرد و حکیم و دلاور و سخنگوی قوله ای بقاف کرمت عفای غیب ؛ کرمت بفتح اول و ضم راے بزرگی قوله سقف قصر سمت هر گز نکفت ؛ کفت بفتح کاف تازی بمعنے شگافت بود حکیم سنائی فرماید که بیت جوهر آتش است بعد از بهفت ؛ که از و دل نخست و زهره بکفت ؛ قوله مرترا چون نسل تو گشته عیال ؛ عیال بکسر خوردان و زن و فرزند و توابع قوله درمیان ما و حق تو را لطفه ؛ را لطفه بر بنده و پیوستگی دهنده قوله عیش ما و رزق مستوفا بمرده ؛ عیش بفتح زندگانی و مستوفا بضم تمام شده و بالف مقصوره نیز آمده قوله احد کالف در رزم و کرم ؛ صد چو حاتم گاه ایثار و نعم ؛ رزم بفتح جنگ و بمعنی هیزم و نعم بکسر اول و فتح عین نعمتها قوله حاتم از مرده ببرده میدهد ؛ گرد کانهاے شمرده میدهد ؛ یعنے حاتم اگرچه زر را که مرده و جماد است ببرده یعنے طالب دنیا که مرده دل است میدهد لیکن عطاے حاتم محصور است قوله گر نمیسے مے نگنجد در نفس ؛ نفیس بفتح گرانمایه چیزے عزیز و پسندیده و مرغوب و مال بسیار و بمعنے حاسد و بخیل نیز آمده قوله زر و نقد بی کساد و بیشمار ؛ کساد نارواے و بے رواج شدن

گرگفتن گوسفندے از موسی علیه السلام

قوله پاے موسی آبله شد نعل بریخت ؛ نعل بریختن ماندن اسپ از رفتار و عاجز شدن و شتاب رفتن قوله او را رمه غاصب شده از چشم او ؛ رمه بفتح گله و بمعنے پروین که فریا باشد قوله کرد چوپانے چه برنا چه صبی ؛ برنا بفتح جوان و بمعنے حنا و صبی کودک قوله تا شود پیدا وقار و صبر شان ؛ وقار بکسر آهستگی و آزمیدگی و عقل کمال رسیدن قوله آنچنان آرد که باشد مو تمر ؛ مو تمر بضم فرا خبردار و مشورت کننده قوله حلم موسی دار امدرعی خود ؛ رعاے بفتح و سکون چوپانی کردن و چرانیدن و چرید بن و چشم داشتن قوله بر فراز چرخ مه دعائی ؛ مه دعائی

صفت چوپانی که در مصرع اول ہست قولہ آنچنان که انبیا را زان رعا پر رعا بفتح چرانیدن و چریدن قولہ خواجہ باری اندرین چوپانیست ؛ کردی آنچه کور گردد شانیست ؛ شانی دشمن و ازینجا مقولہ دام دارست خطاب بمحتسب متونے قولہ دام کردم نہ هزار از زرگزاف ؛ گزاف بکسر بیهوده و بیهوده قولہ با من خسته بجا آرے نعم ؛ نعم بفتحتین یعنی آرے وبلے و یعنی چهار پایان قولہ من همگویم پس تو مغنمم بفضل بضم اول و کسر سوم غنیمات هندو قولہ چون هی گنج جانی زیر لعین ؛ اخ چون در هر دو مصرع بمعنے چگونه است یعنی یک تن تو کژه بمنزله جهانی و آسمانیست چگونه در خاک گنجیده است چنانچه محمد رضا نوشته قولہ جسم سایه سایه سایه است ؛ محمد رضا نوشته که دل مشرق انوار الوهیت ہست و روح انسانی سایه آن و روح حیوانی سایه آن سایه پس جسم ناچار سایه سایه سایه باشد مخفی نماند که روح انسانی را سایه دل نتوانگفت چرا که دل و روح انسانی یکی ہست زیرا که قلب نزد دین لمانیه عبارت از حقیقت جامعه انسانی ہست و ابیات آینده که در وصف روح ہست نیز مشیر بر اتحاد روح و دل ہست پس سایه دل نفس ناطقه جزئی باشد که بدن مثالی سایه اوست و جسم سایه بدن مثالی بود قولہ جان نهان اندر خلا ہمچون سجاف ؛ خلا بفتح میانه زمین و آسمان و در خلوت شدن و جای خالی و فسوس دشتن و اینجا بمعنی خلوت ہست و سجاف انچه در کنار جامه دوزند بجانب دروں قولہ روح چون من امر ربی مختفیست ؛ اشارت ہست بآیه کریمه که در سیپاره سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل واقع شده قل الروح من امر ربی یعنے بگوای محمد که روح از امر رب من ہست عالم دو قسم ہست عالم خلق و عالم امر روح از عالم امر ہست و تفصیل عالمین در دفتر اول گذشت قولہ کو ہمانجا که صفات رحمتست و دام در ین بیت و ابیات آینده خود سائل ہست و خود مجیب ہر لفظ کو برائے سوال ہست و لفظ ہمانجا بالا بعد جواب سوال قولہ قدرت ہست دز نهبت ہست و فطنت ہست ؛ نهبت بضم دوری از ناخوشی و پاکیزگی و نیکوئی و فرحت یعنی وقت حصول چیزی و فطنت بانکسر زیرکی و دانائی و زیرک و دانا بودن و دریافتن قولہ او مع الله است بی کو کوہی ؛ تفسیر انمصرع ہمانست که شارحی نوشته که یعنے او از روی رتبه بس ارجمند عزت مقرب حق جل شانه واز قید مکان و جا منزه و مبرا پس تفتیش حالش بلفظ کو کو که سوال از جاست بیجا قولہ کاش جولاہانه ماکو گفتے ؛ ماکو دست افزاری باشد جولاہگان را میانه کاواک که ماشوره را بر لیمان میپیچیده در میان آن نهند و پارچه ببافند و هندش نال گویند و حاصل آنکه تفحص او بکو کو بیفائده ہست چه او در مقامی ہست که کو کو را دران راه نیست کاش در تفحص خود ے شدم و جولاہه وار بجای کو کو ما کو میگفتم یعنی عقل خود را واجستم و انچه شیخ عبد اللطیف نوشته که کاش آن محتسب متونے را که رتبه لقا بالله یافته ہست جولاہانه ماکو گفتی یعنے همچنانکه ماکو مستغرق تار و پود است اور مستغرق حق گفتے انتہے حشو است قولہ عقل ماکو تا به بینه غرب و شرق ؛ روحها را میزند صد گونه برق ؛ غرب بفتح و سکون جای فرو شدن آفتاب و تیزی تیغ و زبان و تیزی

هر چیزی دیتری رفتار اسپ باول رفتار واسپ تیز رو ورگ آب چشم که همیشه روان باشد چون ناسور وانجا
بمعنی اول است دشرق بفتح جای برآمدن آفتاب و بمعنی آفتاب و انجا بمعنی اول است یعنی عقل ما کجاست تا غرب و شرق
رو جهار اکه صد گونه برق میزند یعنی پر ظاهر است به بینید تا کیفیت حال روح ممدوح را دریابد و انچه شارحی از لفظ
شرق آفتاب اراده کرده و نوشته که عقل ما کجاست تا پرتو انوار خورشید جان را که بر ارواح کاملان متجلی است تواند
انتهی سهو است زیرا که لفظ غرب مانع است ازین اراده قوله جزر و مدش بد بحری و رزبد ؛ الخ جزر و مد زیر و بالا کشیدن
و بیشی و کمی دریا ضمیر شین راجع بروح که در بیت بالا مذکور است که ؛ روح چون من امر ربی مخفی است ؛ و از زبد
مراد جسم یعنی روح ممدوح را بهر حقیقت در حال حیات کمی و بیشی بود و چون از زبد صافی گشت کمی آخر شد و
بیشی باقی ماند قوله آمد بر چشمه اصل عیون ؛ عیون بضمتین جمع عین که بمعنی چشمه باشد و یعنی چشم و چشم زخم و چشمه آفتاب
و چشمه تراز و چشمه زانو و دینار روز رو دیدن و جاسوس و مال و نقد و بهتر و نفیس و آشکارا و ابری که از قبله آید
و باران پیوسته و برگزیده از هر چیزی و مرد بزرگوار و ذات هر چیزی و چربی یک پله تراز و و منظر و مشاهده و کوهان
شتر قوله مهمانان هستند کو آن مستطاب ؛ مستطاب بضم خوش آمده و پاک آمده قوله توشه ی سوی خدا اے محترم ؛
محترم بضم اول و فتح چهارم بزرگ داشته شده قوله مجمع و پای علم ماوی القرون ؛ هست حق کل لدینا محضرون ؛
علم بفتحتین رایت بادشاه و درفش و کوه و ماوی جای بازگشت و قرون بضمتین یعنی گروهها و ترجمه بیت آنکه جای
جمع و پای علم و جای بازگشت گروههای خلق حق است چنانچه خود فرموده است که کل لدینا محضرون یعنی جمیع خلق
نزد ما حاضر کرده شده اند و در مصرع ثانی اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و ما لی لا در سوره یس واقع شده
وان کل لما جمیع لدینا محضرون یعنی بدرستیکه همه خلق مجموع گردانیده شده نزد ما حاضر گردانیده شده خواهند شد
در روز قیامت برای حساب و جزا قوله بدرود عجز و عطا کار همی ؛ درودن بفتح و قیل بکسر بریدن غله قوله نیم
لحظه مدر کاتم شام و غدو ؛ غدو بضمتین بامداد کردن و بامداد بجای رفتن و شاید که مخفف غدوه باشد و غدوه
بضم میان طلوع فجر و شمس قوله چوب در دست دروگر متلف ؛ ورنه چون گرد بریده و متلف ؛ دروگر مخفف درودگر
که یعنی نجار باشد و متلف بضم اول و کسر لام الف گیرنده قوله هر دمے پر میشوی تی میشوی ؛ تی مخفف تنی قوله چشم
بند از چشم دوزی کے رود ؛ چشم اول مضاف است بسوی بند و چشم دوم موقوف و لفظ دوزی بایای فارسی است
برای تنکیر یعنی چشمے که بند است از چشم دوز که پیدا کننده اوست کی رہائی یابد و انچه محمد رضا نوشته که چشم بند مثل
نقشبند بمعنی بند کننده چشم باشد و چشم دوزی بمعنی مصدری کنایت از انعماض عین است یعنی از اینکه چشم خود را
از دیدن صرفات چشم آفرین بدوزی و حق را در میان نه بینی حق از میان کے رود زیرا که صنع از صانع هرگز آواره
نه گردد پس چشم باز کن و قدرت حق را ناظر باش انتهی سهو است زیرا که چشم بند مثل نقش بند بمعنی پیدا کننده چشم

بنامده وقیاس چشم بند بر نقش ناپسند است والا باید که دلبند بمعنے پیدا کننده دل وگوش بند بمعنی پیدا کننده گوش باشد وجه صحت نقشبند بمعنی پیدا کننده نقش وعدم صحت چشم بند بمعنے پیدا کننده چشم آنست که لفظ بستن با لفظ نقش بمعنے پیدا کردن استعمال مے یابد میگویند که فلان نقاش این نقش را نسبته است وهمچنین با نخل نخلاف چشم وگوش وغیران قوله صنع از صانع چه سان شد اشود ؛ شد آواره واین مصرع مشبه مصرع اول است یعنی چنانکه چشم بسته را از چشم دوز رهائی نیست همچنین صنع را از صانع آوارگی وجدائی نیست قوله منکر باز چشم سفیه بے بهره سفیه بفتح بے خرد ومکینه قوله بشنو از من یک حکایت در نظیره تا شوے از سر گفت من خبیره نظیر بفتح مانند خبیر بفتح آگاه ودانا ؛

دیدن خوارزم شاه در سیران در موکب خود اسپی بس نادر وقوله وکانوا فیه من الزاهدین

این آیه کریمه در سیپاره دامن داته در سوره یوسف واقع شده یعنی بودند برادران در حق یوسف علیه السلام از اعراض کنندگان وشارحی نوشته که این داستان مربوط بابیت بالا است که ؛ بلی ز تقلیدی نظر را پیشه کن ؛ الخ بمناسبت بیت آینده در آخر این داستان که ؛ شاه دید آن اسپ را با چشم حال ؛ وان عماد الملک با چشم مآل ؛ الخ انتهے وغرضش آن خواهد بود که نظر بی تقلید بصواب رسد چنانکه دید عماد الملک که بی تقلید بود بصواب رسید که نظر عاقبت بین آن اسپ کریه منظر بوده است اگرچه بنظر حالی بین نیک منظر نموده چرا که گرفتن سپ چون از راه ظلم بود زشت وکریه بود اما مخفی نماند که این ربطی است که بطش نخواند مگر کسے که از ربط بجز نام نداند چه شاه در دیدن اسپ بنظر پسند تقلید کسے نکرده بود وبیت بالا را که این داستان مربوط با بیت آینده مذکور مناسبت کجاست تا تقلید کسی نمودن دیگر است ودیدن بچشم حال دیگر پس نه چنانست که او گفته بلکه ربط به بیت بالاے مذکور بمناسبت دو بیت آینده بود که ؛ زین یکی زشتش بشنود او وحسب ؛ پس فسرداند دل شه مهر اسپ ؛ چشم خود بگذاشت چشم او گزید ؛ هوش خود بگذاشت قول او شنید ؛ یعنے تقلید کسے کار من چنانکه شاه تقلید عماد الملک اختیار کرد چرا که مقلد مقصود وافی الضمیر متبوع خود را نداند چیزی دیگر که مرادش نباشد بخیال آرد چنانکه شاه از مقصود عماد الملک بی خبر بود چه اراده عماد الملک از ذم اسپ در بیت آینده که ؛ هست ناقص آن سر اندر پیکرش ؛ چون سرگاو است گوئی این سرش ؛ اظهار زشتی باطنی ست نه آنکه سروی در واقع ناقص بوده چنانکه بادشاه از قول وی که از راه مکر بود بخیال آورد قوله بود امیرے را یکی اسپی گزین ؛ گزین باکاف فارسی مضموم بمعنے پسندیده قوله او سواره گشت در موکب پگاه ؛ موکب گرده سواران قوله تا رجعت چشم شه بر اسپ بود ؛ رجعت بضم بازگشتن وبازگردانیدن قوله غیر چستی وگشی وروحت ؛ کشی بفتح کاف تازی خوشی وروحت بفتح خوش شدن قوله فاتحه اش در سینه می افزود درد ؛ یعنے دلش از خواندن فاتحه نفرت

میکرد و این اشارت بود از حق سبحانه که فاتحه خوان قوله زانکه او را فاتحه خود میکشید فاتحه در جر و دفع آمد و حمید و حمید بفتح یکی از دو در تفسیر سیت انچه به نور الله نوشته که افزون شد ان میل با وجود آنکه خواندن بحبت آن بود که فاتحه خود او را در جانب میلان بسوی اسپ کشیده می آورد یعنی چون تقدیر الهی چنین بود فاتحه ممد و معاون میگشت مر ادعیه مجره چنانچه دفع چیزے میکند جران چیز نیز میکند اگر دفع آن در تقدیر ربانی نباشد انتهی از راه سوء فهم شده است نه بمطلب مصرع اول رسیده و نه معنی مصرع ثانی را و راقمه به انچه گفته که چون تقدیر الهی چنین بود فاتحه ممد و معاون میگشت و این عبارت از زعم او مطلب مصرع اول است و ظاهر الفاظ مصرع مذکور بخیال فاسد در آورده است چرا که امداد و معاونت فاتحه میلان را باقتضاے تقدیر الهی آنرا با آنکه شاه برای دفع میلان بخواند حقیقتے ندارد و مصرع ثانی را که دلیل مطلب مصرع اول ساخته است دلیل هیچ مدلول رسوا است بلکه رسوائیش بر هر کس پیدا است اری بعضے ادعیه مجره هم دفع چیز میکنند و هم جر آن لیکن در انوقت که برائے دفع خوانند دفع میکنند و آنوقت که به نیت جر خوانند جر میکنند نه آنکه شخص برائے دفع خواند و چون دفع در تقدیر ربانی مقدر نباشد جر کند درصورتیکه دفع در تقدیر ربانی بود آن چیز که برای دفع او ادعیه میخواند خود البته خواهد آمد آمدن او موقوف بر ادعیه نباشد و منسوب بآن نبود پس معنی این بیت آن بود که مصرع اول تعلیل مصرع ثانی بیت بالا است که فاتحه در سینه در وبرای آن می افزود و حق تعالے منع از خواندن فاتحه برای آن می فرمود که او را فاتحه یعنی حق سبحانه که فاتحه کلام اوست خود بجانب میلان میکشید و اگر نه چنین بودی که دلش از فاتحه خواندن نفرت نمودی بلکه بی کراهت و بتوجه تمام فاتحه خواندے فاتحه البته اثر میکرد و دلش از میل بسوی اسپ سرد میشد که فاتحه در جر و دفع وحید است ثانی ندارد اگر برای دفع چیزے بخوانند فی الفور براند و اگر بحبت جر دعوت نمایند البته برساند قوله گرنمایند غیر هم تمویه اوست ؛ تمویه بفتح در دوغ بر بافتن و زر راندود کردن و پاک کردن و آب دادن شمشیر و کارد را قوله جز عماد الملک زنهاری ندید ؛ زنهار بکسر امان و پیمان و البته و امانت و هیم دشکایت و پریشانی و افسوس و شتاب و آگاهی قوله بهر بهر مظلوم ؛ بهر مغبون بهم مغبون بفتح زیان زده قوله محترم ترخود و بند زر و سروری ؛ محترم بضم اول و فتح چهارم بزرگی داده شده قوله طبع جود و اصیل و پارسا ؛ رایض و شب خیز و حاتم در سخا ؛ اصیل بفتح صاحب اصل و شالنگاه و رایض آنکه اسپ و ستور سرکش را رام کند یعنی نفس سرکش را رام کرده بود قوله درامیری او غریب و محتبس ؛ در لباس فقر و خلت ملتبس ؛ غریب فقیر و ضد مجاور و لطیف و عجیب ؛ نادر و محتبس بضم اول و فتح بای موحده حبس و بند کرده شده و خلت بضم خای معجمه و تشدید لام دوستی و ملتبس بضم اول و کسر بای موحده پوشیده شونده و آمیخته شونده قوله مرید از استر چون حلم خدا ؛ ستر بکسر پرده قوله رفت و پیش عماد الملک راه ؛ راه جوانمردی و دانائی و دلاوری و سخنگوی قوله که حرم با هر چه دارم گو بگیرد

تا بگیرد حاصلم را هر مغیر؛ حرم بفتحتین گرد اگرد کعبه و اینجا مراد خانه است و مغیر بضم غارت کننده و شتابنده قوله آن یکی اسپ است جانم رهن او ست؛ رهن بفتح گردی و گرو دادن قوله از زن و زر و عقارم صبر ست؛ این تکلف نیست پی تزویری ست؛ عقار بفتح نخت و اسباب خانه و زمین ملکی ده و اب و درخت خرما و تزویر بفتح بیاراستن و دروغ و نیکو گردانیدن چیزے را و راست گردانیدن چیزی را قوله امتحان کن امتحان گفت و فرم؛ فرم بفتح واکاویدن و گرنجتین و گرپزندگان و گرپزنده جمع و مفرد هر دو آمده و بمعنے شکوه و فوق و نورد و سیلاب و اینجا بمعنے واکاویدن ست چنانچه شیخ عبد اللطیف نوشته و میر نور الله بر معنی معروف یعنی شکوه حمل نموده و در بعضی نسخ چنین واقع شده که؛ امتحان کن امتحان ای ذو الکرم قوله رهنمائی حبتین اشمع و ذبال؛ ذبال بضم ذال معجمه و ال مهمله جمع ذبالة بمعنے فتیله و شعله لازم اوست و گاه است که بمعنے شعله هم آید قوله در شعاع آفتاب خوش مساغ؛ مساغ بفتح ماخوذ از سوغ ست که بمعنے روان شدن و آسان بگلو فرو شدن و فرو کردن طعام و شراب باشد لازم و متعد قوله لیک اغلب هوشها در افتکار؛ افتکار بکسر اندیشه کردن قوله آفتابی که ضیا زو می زهد؛ زهیدن بیرون آمدن و جوشیدن قوله آخر از خورشید هم یابند؛ سند بفتحتین تکیه گاه و اینجا پشت بوی باز نهند قوله گر بشب جوید چو خفاش او فتد؛ فتو بضمتین بر آمدن قوله گویدش گیرم که آن خفاش لد؛ لد بضم و تشدید جمع الد که بمعنے گمراه تر و قوی تر د خصومت باشد آما اینجا جمع بجای واحد استعمال یافته قوله مالشت بدهم بزجر و اکیتاب؛ اکیتاب بکسر و تای فوقانیه و یای تحتانیه اندوگین و دردمند شدن

مواخذه یوسف علیه السلام مجبس

قوله با نیاز خاضع سعدانی؛ خاضع فروتنی کننده و سعدانی منسوب بسعدان و سعدان گیاهی ست و گره بند بغل و گره رشته تراز دکمانی الصراح و اینجا بمعنے گره مناسب می نماید یعنی منسوب بگره ای نگین قوله خواست یاری گفت چون بیرون روی؛ پیش شد گرد امورت مستوی؛ مستوی بضم برابر و قادر و غالب و ازین بیت تا آنجا که؛ یا دیو سف دیوار عقلش ستر و بالخ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره و ما من دابه در سوره یوسف واقع شده وقال للذی ظن انه ناج منهما اذکرنی عند ربک فانسه الشیطان ذکر ربه فلبث فی السجن بضع سنین یعنی گفت یوسف مر کسے را که دانسته بود که او نجات خواهد یافت از هر دو زندانیان که یاد کن مرا نزد صاحب خود یعنی نزدیک ملک مصر بگو او را که در زندان غلامی محبوس ست بظلم پس فراموش گردانید او را شیطان یاد کردن یوسف نزدیک صاحب آنکس یعنی بادشاه مصر پس بماند یوسف علیه السلام در زندان چند سال قوله کے دهد زندانی در اقتیاص؛ اقتیاص بکسر همزه و سکون فا و کسر تای فوقانیه و یای تحتانیه رهانیدن از زندان قوله تن بزندان جان او کیوانی؛ کیوان نام ستاره که زحل باشد که صاحب فلک هفتم ست و کیوانی بودن جان کنایت از بودن آن فلک بر

هفتم قوله پس جزای آنکه دید اورا معین ؛ ماند یوسف حبس در بضع سنین ؛ معین بضم یاری دهنده و بضع بکسر با و سکون ضاد معجمه میانه سه تا نه و بعضی گفته اند میانه سه تا ده و این قول اصحی است و بعضی گفته اند میانه یکی تا ده و قول اول معتبر تر است در تفسیر قول حق تعالی بسنین فی بضع سنین زیرا که قول اول منقول است از حضرت مصطفی صلعم کذا فی الکشاف قوله که مسازار چوب بوسیده عماد ؛ عماد بکسر بناهای بلند کما فی الصراح قوله که نه زندان ماند نه شیش نی عمق ؛ عمق بفتحتین تاریکی اول شب و مراد تاریکی زندان است قوله نیست زندانی وحش تر از رحم ؛ ناخوش و تاریک و پر خون و دژم ؛ وحش بفتح اول و کسر دوم وحشت ناک و رحم بفتح اول و کسر دوم رهدان و خویشی و دژم بفتح و کسر خای معجمه ناگوار و گرانی و ناسازگاری قوله بشگفد چون گل زعرس تن حواس ؛ عرس بکسر عین معجمه و بای و سین مهملتین بهنال قوله راه لذت از درون دان نه از برون ؛ شارحی بجای نه از برون نسخه و از برون نوشته و گفته که آخر مصراع اول مربوط بمصراع ثانی است انتهی الحق که تقدیر این نسخه همچنین است قوله ابلهی دان حبستن قصر و حصون ؛ قصر بفتح یکم و سکون دوم بچند معنی آمده چنانچه در برهین و دفتر تفصیل نوشته شد و اینجا بمعنی کوشک است که بنای بلند باشد و حصون بضمتین جمع حصن که بکسر بمعنی قلعه باشد یعنی چون راه لذت از درون است نه از برون پس حبستن قصر و قلعه که از امور برونی اند ابلهی باشد و این تقریر بر تقدیر نسخه نه از برون و اما بتقدیر نسخه و از برون پس همانست که شارحی نوشته قوله هم ز لطف و جوش جان با ثمن ؛ ثمن بفتحتین بها قوله پس مثل بشنوکه در افواه خاست ؛ افواه جمع فوه که بمعنی دهن باشد چه فم که بمعنی دهن است اصلش فوه بوده است اول را حذف کردند برای ثقیل بودن دو ها درین قول که هذا فوهه پس گفتند که فوه و فوزید و فا زید و نی زید در حرکات ثلثه و چون مفرد آوردند یشود او برداشت نمی کند اعراب را بسبب سکون پس واو را حذف کردند و بدل آن میم آوردند پس گفتند هذا فم کذا فی الصراح قوله انتابا بچو تو قبله و امیم ؛ الخ امیم اماله امام و این بیت با دو بیت آینده مقوله عماد الملک و رجوع به بیت بالا که ؛ ای خدا گر آن جوان کژ رفت راه ؛ الخ قوله سوی خود کن این خفاشان را مطار ؛ از خفاشی شان بجزای مستجار ؛ مطار بفتح پریدن و محل پریدن و مستجار بضم پناه جسته شده قوله این جوان زین جرم ضال است و مغیر ؛ مغیر بضم شتابنده و غارت کننده و اینجا بمعنی اول است و مراد مضطرب و انچه میر نور الله نوشته که فی الصراح آغار فلان الهدای تزوج علیها یعنی بر شک او را و نمی مناسب مقام است یعنی چون پناه به بنده برد حق را عز شانه بغیرت آورد و انتقامی نیز بتواند شد قوله در ریاض قدس جان طاهرش ریاض جمع روضه یعنی بوستان قوله هر دمی میشد ز شرب تازه مست ؛ شرب بضم اشامیدن آب و جز آن قوله تا چه پید آید از غیب و سرار ؛ سرار بفتح پنهانها جمع سریرت است قوله آنچنان کره بفرو تک بنود ؛ کره بضم و تشدید بچه اسپ و ستور و خر و فرا اینجا یا بمعنی شکوه است و یا بمعنی گریز و تک بمعنی دویدن از دویدن بمعنی بن و پائین

بوم فریاد بلند کردن قوله می بروانند سیر و مذهبی ؛ سیر و مذهب هر دو اینجا مصدر میمی اند قوله چون بیک شب مه برید
راج را ؛ ابراج بفتح جمع برج که بضم یعنے دوازدهم حصه فلک باشد که حکما فلک البروج را دوازده قسم کرده اند و هر قسم را
یج نام نهاده و کوشک را نیز گویند قوله تو برون رو هم ز افلاک دوار ؛ و انگهان نظاره کن این کارو بار ؛ دوار
ج گردنده و نظاره بفتح و تخفیف نگریستن و بجهت ضرورت تشدید خوانده شود قوله در میان بهیه چون فرخها ؛ فرخ
ج چوزه هر مرغی قوله از سگ و از اسپ فرکهف یافت ؛ کهف بفتح غاری که در کوه باشد و سوراخ و پناه یعنے فر
حاب کهف بحذف مضاف قوله لعل رازان هست نور مقتبس ؛ مقتبس بضم اول و فتح با اقتباس کرده شده یعنے
وشنی گرفته و اخذ کرده شده قوله آنچنان نبود کز اب اضطراب ؛ اضطراب بکسر جنبیدن و خیل یافته شدن و پریشان
مال شدن و بایکدیگر شمشیر زدن و بهم واکوفتن و اینجا بمعنے اول است و مراد مضطرب که مصدر بمعنی اسم فاعل واقع
شده صفت آب است

رجوع بحکایت سلطان و اسپ

قوله کای اخی بس خوب اسپی هست این ؛ در بعضی نسخ بجای هست نیست واقع شده و در نصورت این مصرع بر سبیل
ستفهام بود قوله پس عماد الملک گفتش ای خدیو ؛ خدیو بکسر اول و قیل بضم اول و یای فارسی بادشاه قوی و خداوند
زرگ قوله چون فرشته گرد از میل تو دیو ؛ یعنے بسبب میل تو دیو مثل فرشته می نماید قوله بس خوش رعناست این
رکب ولیک ؛ رعنا بفتح زیبا و نام گلیست قوله هست ناقص آن سراندر پیکرش ؛ پیکر بفتح جثه و میان قوله چون
عرض دلالگشت و وهمی ؛ یخ دلاله راهنما و زن نازکننده یعنے چنانکه بدلالت عماد الملک اسپ نیک منظر خوار
نمود همچنین بدلالے عرض شی ذلیل و کم قیمت عزیز و باقیمت نماید قوله اندران تنگی بک ابریق آب ؛ ابریق بکسر
اول و ی وطرفے است که او را دسته و لوله باشد قوله قصد آن دلال جز تخریق نے ؛ تخریق نیک دریدن و بسیار
دریدن گفتن و ایجاد اد لازم دریدن است که جدائی باشد یعنی قصد وی جدائی بود میان جان و ایمان یا مراد
دریدن و پاره پاره کردن بیان بود و اگر بمعنے ثانی است پس ظاهر است قوله همچو جوزے وقت دق بوسیده ؛ دق
بفتح و تشدید کوفتن و گدائی و عطای شعر و نقد طلبیده گرفتن و اعتراض در سخن کسی و خرمن کوفته و فراهم ناکرده
و آمد کردن و جامه ایست نفیس بیش بها که در مصر بافند قوله فارغ آمی از فریب فاترش ؛ فاتر سست و زبون و
آب نیم گرم قوله شاه دیدان اسپ را با چشم حال ؛ دان عماد الملک با چشم مال ؛ یعنی هر چند که در چشم اول بین
شاه آن اسپ خوش منظر بوده است آما در چشم آخر بین جز زشت نمی نموده چرا که گرفتن آن اسپ چون از راه ظلم
بود جز زشت و معیوب نبود یا زشتی آن در نظر آخر بین ازان رو بود که در آخر آن حسن و خوبی او نخواهد ماند قوله
چشم شه دو کز همی دید از بلغز ؛ بلغز بضم یکم و فتح دوم سوراخ موش و سخنی مخفی که در فارسی چیستان گویند و در هندی

پهلی نامند و اینجا بمعنی اول است **قوله** کز پس صد پرده ببیند جان رشد ؛ رشد بفتحتین و بضم راه راست یافتن **قوله** پس بدان دیده جهان را جیفه گفت ؛ جیفه بکسر مردار بوی گرفته **قوله** زین یکی ذمش که بشنود او وحسب ؛ ذم بفتح و تشدید نکوهیدن و حسب بفتح فا و سکون سین مهملتین بمعنی بس یعنی ازان یک ذم و بس **قوله** این بهانه بود آن دیان فرد دیان بفتح و تشدید صفتی است از صفات حق جل و علا و معنی وی محاسب و مجازی است **قوله** پرده کرد آن نکته را بر چشم شه ؛ نکته بضم سخن باریک و لطیف و نشانه سر انگشت یا سر چوب که بزمین زنند **قوله** پاک بنائی که بر ساند حصون ؛ بنا بفتح اول و تشدید نون را رکه بنا زیش معمار خوانند و حصون بضمتین جمع حصن چنانچه عنقریب گذشت **قوله** تا چه در از روض جنت باز شد ؛ روض بفتح جمع روضه یعنی بوستان **قوله** بانگ گفت بد چو در وا میشود ؛ در وا بفتح دال و سکون رای مهملتین سرگشته و سرگردان و درمانده و سرنگون آویخته و چیزے ضروری و حاجت و مراد از در وا نهوست چنانچه شارحی نوشته یعنی چون بانگ گفتار بد بظهور آید **قوله** از سقر تا خود چه در وا میشود ؛ در وا درین مصرع مرکب نیست بخلاف مصرع اول یعنے چه در کشاده میشود **قوله** این عصا یم کش که کورم ای اچی ؛ اچی بفتح همزه و کسر جیم فارسی برادر کلان **قوله** خشم شحنه سفبه نا راز هواست ؛ شحنه بفتحتین گروهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون استعمال کنند و صراح بکسر شین مرتوم ساخته و سفبه باسین مهمله مفتوح و قیل مضموم و سکون غین معجمه و بای مفتوح و های مخفی فریفته و چیزے چرب **قوله** چون رهی آنکنجر بمنی و دمار ؛ دمار بفتح هلاکی و هلاک کردن و از بیخ و بن برکندن و بمعنی دود نیز آمده **قوله** در رسد سغراق از تسنیم حق ؛ سغراق بفتح پیاله و بمعنے نیز آمده و بضم قوح بزرگ این لفظ ترکی است و تسنیم بفتح چشمه ایست در بهشت **قوله** لا تطرق فی هواک سل سبیل ؛ من جناب الله نحو السلسبیل یعنی راه مگزین در هوای نفس خود بپرس راه را از جناب حق بسوی سلسبیل که چشمه ایست در بهشت و محمد رضا و شارح دیگر درین لا تطرق نوشته اند که سرگردان مشو و این معنی یا در لغت دیده باشند یا معنے لازم اراده کرده باشند چه سرگردانی لازم راه هواست **قوله** لا تکن طوع الهوی مثل الحشیش ؛ ان ظل العرش اولی من عریش ؛ یعنے مشو مایل هوا مثل گیاه تحقیق که سایه عرش بهتر است از کازه **قوله** گفت سلطان اسپ را و اپس برید ؛ الخ این بیت و ابیات آینده رجوع با بیات بالا که زین یکے ذمش که بشنود او وحسب ؛ الخ حاصل آنکه از سخن عماد الملک صورت اسپ در نظر شاه زشت نمود پس فرمود که اسپ را و اپس برید **قوله** با دل خود شه بفرمود این قدر ؛ شیر را مفریب زین راس البقر یعنی شاه با دل خود از روی عتاب بفرمود که ای دل این قدر مرا از این اسپ که بینی منظر که سرش چون سرگاو است مفریب و حسن او را در چشم من جلوه مده و انچه محمد رضا نوشته که این بیت با بیت آینده ادای آن میکند که قصد عماد الملک را شاه در دل خود فهمیده و دانست که معیوب نمودن او این اسپ را در نظر شاه از چه راه است و گله اسپ را بگله گاؤ تشبیه کردن نه از سر رستی است بلکه باین قول در دفع میخواهد که دل شاه را از این اسپ سرد کند تا بر مطلب

اسپ ظلم نرود لهذا در رفع عماد الملک را شاه براستی قبول کرد انتهی سهو است زیرا که منافی است بدو بیت سابق که
زین بگے ذوقش کہ بشنود او وحسب پس فرو راند در دل شہ مہر اسپ پیچشم خود بگماشت چشم او گزید ہوش خود
بگذاشت قول او شنید ہر چہ بر دو بیت مذکور دال اند بر راست دانستن شاہ قول عماد الملک را و معیوب دیدن او و
آن اسپ را قولہ پای گاو اندر میان آری زداوہ روند وز دحق براسپی شاخ گاو ہ واو نوبت بازی شطرنج
وزدو امثال آن و یعنے دشنام وردہ دیوار نیز آمدہ مقولۂ شاہ است خطاب با دل یعنی این اسپ کہ سرش مثل
سر گاو است گاوی بیش نیست تو بکر و بازی گاو را بجای اسپ در میان آوردہ تا مزا البقر بیی واُنچہ شارحی نوشتہ
کہ یعنی این اسپ را کہ پایش نیز چون پای گاو است در میان آری انتہے سہو است کما لایخفی قولہ پس مناسبت
است این شہرہ زاوہ کی نہد بر جسم اسپ او عضو گاو ہ زاو برای معجمہ بنا کہ ممتاز باشد و قوی وز بردست و شگاف
درمہ کوہ و خشت شکستہ و معنیش ہمانست کہ شارحی نوشتہ کہ چون حق تعالی برین راس البقر شاخ گاو بر دو خت
یعنی او را زشت صورت ساخت معلوم شد کہ او را از انسان خارج کرد قولہ در میان قصر با تحریکہا ہ تخریج بفتح بیرون
آوردن و مراد گلہا و رویدگیہای اسرار و معانی است چنانچہ لفظ صریح کہ در مصرع ثانی است مناسب ہمین است
پس استعمال مصدر بجای مفعول است و انچہ شارحی نوشتہ کہ مراد را ہما انتہے بالفظ صریح مناسب نیست قولہ از سوے
این سوی آن صہ بجہا صریح بکسر حوضی کہ در و آب جمع شود و مراد جویہا است و لفظ این و آن اشارت تنجیح
یعنی ازین گلزار تا آن گلزار دیگر جویہا است کہ عبارت از افکار و اندیشہا است کہ موجب روئیدگی گلزار اسرار است
و شاید کہ این و آن اشارت بقصر باشد پس کنایت بود از افاضہ و استفاضۂ علم قولہ کہ چو کابوسی نماید ماہ را ہ
کابوس انچہ در خواب فرو گیرد آزار دیوستنبہ نیز گویند قولہ قبض و بسط چشم و دل از ذوالجلال ہ و مبدم چون میکند
سحر حلال ہ الی البتہ این سحر حلال بیان فصیح کہ بمرتبۂ سحر رسیدہ باشد و این بیت شرط است و بیت ثانی جزا یعنی چون
و مبدم قبض و بسط چشم و دل تبدیلات حق را بہ بیان فصیح بیان میکند و از تصریفات او خبر میدہد مصطفی صلعم فرمود
کہ اللہم ارنا حقائق الاشیا یعنی ای بار خدای بنمای ما را حقایق اشیا کما ہی چنانکہ آن اشیاست و انچہ شارحی نوشتہ
کہ سحر حلال تبدیل حال چشم دل کہ از ذوالجلال حاصل است انتہے سہو است چہ فاعل سحر حلال کردن قبض و بسط
است و قبض و بسط خود حال است و تبدیل حال کردن حال بمعنی است اگر چشم فاعل آن بودی ارادۂ تبدیل
حال از لفظ سحر حلال افادۂ معنی نمودی و از مخالفت محاورہ کہ درین ارادہ است چہ بیان رود کہ خود عیان است
و انچہ مشار الیہ بر تفسیر محمد رضا کہ از سحر حلال بیان فصیح مراد است انتہی سخن کردہ کہ این تفسیر مناسب نیست بمصرع
اول و بیت سابق دو دو بیت لاحق انتہے خبر از قصور ادراک است چون تفسیر بی معنی مشار الیہ حجاب چشم عقل وی گشتہ
یعنی تفسیر محمد رضا را در نیافتہ و نا مناسب شناختہ قولہ از پشیمانی نیفتم در قلق ہ قلق بفتحتین بی آرامی و بی آرام شدن

وخلجان وجنبیدن وترسیدن وبرانگیزنده وترسنده قوله قلب بین الاصبعین کبریاست ؛ اصبع بکسر همزه وسکون صاد مهمله وفتح وکسر بای موحده وبفتح همزه وکسر باو بضم هردو وضم همزه وفتح با انگشت اصبعین مثنی ودرینجا اشارت است بحدیث شریف قلب المومن بین الاصبعین من اصابع الرحمن یعنی دل مومن درمیان دو انگشت است از انگشتهای رحمن قوله آتشے دانذ زدن اندر پلاس ؛ پلاس بابای پارسی پشمینه وگلیم که مردم صحرانشین ازان خانه سازند وهم پوشند واکثر سیاه باشد ونیز کنایت از فکر زشت دنیاوی است وایجا مراد معنی اخیر است

رجوع کردن بقصه آن پایمرد و آن عجوز

قوله دجه صدر دینار را فاو سپرد ؛ فا علمه الیست که بجای باد په استعمال کنند چنانکه گویند فاد گفت اراده آن باشد که باو گفت ومعنی شرگین نیز آید سید اشرفی راست بیت یک خادمش نگار سمی سروفای چشم ؛ یک مسندش کمیت سبک روح باد پا قوله لوتش آور دو حکایتها گفت ؛ لوت با اول مضموم دواو مجهول اقسام طعامهای لذیذ قوله انچه بعد العسر لیسرا دیده بود ؛ عسر بضم وشواری ودشوار شدن ویسر بضم وبضمتین آسانی وآسان شدن قوله خواب شابن انداخت تا مرعای جان ؛ مرعی بفتح وبالف مقصوره گیاه زار وچراگاه وگیاه سبز قوله اندران شب خواب در صدر سرا ؛ صدر بفتح پیشگاه واول سینه وصاحب منصب معروف وبازگشتن ازجای وبدر آمدن ازجای قوله خواجه گفت ای پایمرد بانمک ؛ انچه گفتی من شنیدم یک بیک ؛ باید دانست که پایمرد پیش از دیدن خواب چیزی باخواجه برگورش نگفته است بلکه غریب وام دار برگور خواجه چیزها باخواجه گفته است پس لفظ گفتی را اگر بیای خطاب خوانند وپایمرد را مخاطب دانند مراد حکایتها وافسانهای پایمرد باشد که تا نیمشب باغریب گفته بود لیکن ابیات آینده که ؛ لیک پاسخ دادنم فرمان نبود ؛ الی آخرها دال است که کلامی باخواجه بوده است که خواجه آنرا شنیده وپاسخ نداده پس گوئیم که لفظ گفتے بیای خطاب است لیکن مخاطب غریب وام دار است نه پایمرد یعنی ای پایمرد بانمک دلم دار را از طرف من بگو که انچه گفتی یک بیک شنیدم یا گوئیم که حرف یا نه یای معروف است برای خطاب بلکه یاے مجهول است برای غیبت وضمیرش راجع بوام دار یعنے ای پایمرد انچه وام دار برگور من میگفت یا گوئیم که یا درینجا زائده است یعنی انچه وام دار گفت قوله لیک پاسخ دادنم فرمان نبود ؛ پاسخ بفتح سین جواب قوله تا نگردد منهدم نظم معاش ؛ منهدم بضم اول وکسر چهارم ویران شونده ومعاش بفتح دنیا وجای زندگانی کردن وزندگانی کردن وانچه بآن زندگانی کنند وزندگانی قوله می نه بیند دیدنی را عین ریب ؛ ریب بفتح شک وگمان وبگمان افگندن وسختی وحوادث روزگار نه وآبجوش قوله ما همه عینیم گر شد نقش عین ؛ بل همه عینیم بامی میغ وعین ؛ لفظ عینیم در هردو مصرع بعین مهمله است در مصرع اول بمعنی چشم ودر مصرع ثانی بمعنے آفتاب ولفظ عین که آخر مصرع اول است هم بعین مهمله است بمعنی چشم ولفظ غین که آخر مصرع اخیر است بغین معجمه است بمعنی ابر وبمعنے شیر مست وشتری که برآب آید نیز آمده

یعنی شوریدن و فراپوشیدن چیزے دل را و فریفتن و تشنه شدن هم آمده قوله لی حجاب در دل آبیم صاف ؛ در جهان جاودان گشته معاف ؛ در و بضم هر چه تہ نشین باشد و شراب تیره و معاف بضم عفو کرده شده مخفف معافو از باب مفاعلة قوله وقت بدرودن گه مخل زدن ؛ درودن بفتح و قیل بکسر بریدن غله و منجل بکسر دال یعنے آلت درودن غله و امثال آن

گفتن خواجه در خواب آن پاسبان را

قوله بشنو اکنون داد مهمان جدید یعنی بخشش که برای مهمان نو نگاهداشته ایم قوله فضله ماند زین بسی کو خرج کن ؛ در دعائی گو مرا هم درج کن ؛ فضله و فضل فزونی خلاف نقص و نقصه و هج بفتح و سکون نوردیدن و خط نقش آهنین و نورد نامه و طومار و کاغذ نبشته و طبله پیرایه زنان و نام مقامی که آن سرور صلعم در شب معراج ازان در گذشت قوله در فلان دفتر نوشته است این رقم ؛ رقم بفتحتین نبشتن و مهر کردن قوله خفیه بسپارم بدو در عدن ؛ عدن بفتحتین نام شهریست ازیمن قوله در خوری و نوشته نام او ؛ خنور با اول مفتوح و ثانی مضموم و واو معروف ظرف واوانی را گویند و قیل کندوی غله و اوندهای مطبخ قوله فاجتهد بالبیع ان لایخدعوک ؛ یعنی پس کوشش بکن در بیع اینکه فریب ندهند آن ملوک ترا قوله در بیوع آن کن تو از خوف غرار ؛ غرار بکسر نقصان و کمی در هر چیز و مقدار و اندک و پیاپی و مانند و کار نا آزمودگی و نادانی و غفلت و لب شمشیر و طریقه و طور و کاسد شدن بازار و تمام ناکردن رکوع و سجود در نماز قوله که رسول آموخت سه روز اختیار ؛ اشارت است بحدیث شریف که مرویست از ابن عمر رضی الله عنهما که فرمود قال رجل للنبی صلعم انی اخدع فی البیوع فقال اذا بایعت فقل لاخلابة ولی الخیار ثلثة ایام یعنی گفت مردی مر پیغمبر را صلعم که من خداع کرده میشوم در بیوع یعنے فریب میخورم در خرید و فروخت پس فرمود علیه السلام که چون بیع کنی پس بگو که نیست فریب و مرا اختیار است تا سه روز قوله از کساد آن مترس و در میفت ؛ کساد بفتح بی رواج شدن و ناروائی یعنے درمانده میفت قوله که رواج آن نخواهد هیچ خفت ؛ خفت بفتح بمعنے خمیده و خفته بفتح خمیده یعنے رواج آن نخواهد خمید و نقصانی نخواهد دید و اگر خفت بضم خوانده شود نیز وجهے دارد قوله این وصیت را بگو هم مو بمو ؛ وصیت بفتح اندرزی که در حالت موت کنند و پند مطلق نیز قوله تا زبسیار آن در نشکهند ؛ نشکهند یعنے نترسند قوله در بگوید او نخواهم این فره ؛ فره بفتح اول و کسر دوم افزون و بسیار قوله از پنجه دادوم باز نشانم نقیر ؛ نقیر بفتح نون و کسر قاف خشته خرما و رشته که در شگاف خشته خرما باشد و مراد چیز قلیل قوله گشته باشد همچو سگ قی را اکول ؛ مستر و نخله بر قول رسول ؛ اکول بفتح بسیار خورنده و مستر بضم اول و کسر چهارم واپس گیرنده و نخله بضم نون و سکون حای مهمله صدقه و بخشش قوله گر روانم را پژولانند زود ؛ روان بفتح نفس ناطقه را گویند و شتاب رفتن و پژولانیدن درهم کردن و پریشان کردن قوله از خدا امید دارم من لیق ؛

لبق بفتح اول وکسر دوم زیرک وچابک وشیرین سخن وچرب زبان قوله دو قضیه دیگر او را شرح داد ؛ قضیه حکم وحکم کردن قضایا جماعه قوله که غزل گویان وگه نوحه کنان ؛ غزل بفتحتین شعر گفتن ونوعی از شعر وآن کم از پنج بیت و زیاده از بیست بیت نباشد ودران ذکر محبت وعشق وشراب وهجر ووصال بود ومعنی دوست داشتن صحبت زنان وبا ایشان گفتگو کردن ومتحیر شدن سگ از بانگ آهو برده در وقت طلب کردن آهو برده قوله تا چه دیدی خواب در ای بوالعلا ؛ که نمیگنجی تو در شهر وفلا ؛ علا بفتح ومد بلندی در قدر ومنزلت وبضم نیز آمده وفلا بفتح بمعنی بیابانها جمع فلاة است ودر صراح هست که فلات دشت فلا فلوات جماعه قوله خواب دیدم خواجه معلی المنی ؛ منی بضم والف مقصوره امیدها وآرزوها قوله واحد کالالف ان امرأ غنی ؛ در بعضی نسخ ان میر غنی ودر بعضی نسخ از امر خدا ونظر بنسخه اولی شیخ عبد اللطیف نوشته که ان مخففه از مثقله یعنی تحقیق که امر بی نیاز باشد انتهی ومیر نور الله نوشته که مخفی نیست که این عبارت معنی ندارد وعمل ان بعد از تخفیف باطل میشود پس نصب امرا چگونه صحیح باشد مگر آنکه غنی بعین مهمله باشد وامرا را مفعول غنی گفته شود ودر نون امرا برای تفخیم اعتبار نموده آید یعنی امر عظیم را قصد کرده وآن اینست که پیش از آمدن مهمان فکر ضیافت او نموده انتهی محفی نماند که این توجیه بر تقدیری که در نسخه از نسخ بعین مهمله یافته شود خوشتر است اما در صورتیکه در هیچ نسخه نباشد این توجیه جز تصرف نبود پس گفته میشود که ان بکسر وتشدید امراست از آن بان که مهموز الفا ومضاعف است از باب ضرب یضرب ودر اینجا بحذف ضرورت تخفیف یافته وغنی بغین معجمه صفت امر است یعنی ثابت کن وتحقیق رسان کار مرا که بی نیاز شدیعنی بی نیاز شدن او را تحقیق رسان وبی نیاز شدن کار عبارت از بی نیاز شدن صاحب اوست یعنی بدیدن خواجه بی نیاز شدم واین توجیه خللی ونقصانی ندارد والله اعلم بالصواب قوله خلق انبه کرد او آمد فراز ؛ فراز بچند معنی آمده چنانچه سابق بتفصیل یافته واینجا بمعنی جمع است قوله خواجگی پنهان کنی در ذل فقر ؛ طوق دولت بسته اند در غل فقر ؛ ذل بضم وتشدید خوار شدن وغل بضم بند وزنجیر آهنی قوله دخلها رویان شده از بذل وخرج ؛ بذل بفتح اول وذال معجمه چیزی بخشیدن قوله تا بگفته مصطفی شاه نجاح نجاح بضم پیروزی وبر آمدن حاجت قوله السماح یا اولی الغمار باح ؛ سماح بالفتح وقیل بالضم جوانمردی رباح بالفتح سود کردن وسود یعنی جوانمردی ای صاحبان نعمت سراسر سود است قوله ما نقص مال من الصدقات قط ؛ انما الخیرات نعم المرتبط ؛ یعنی نقصان نپذیرفته است مال از صدقه دادن هرگز جز این نیست که خیرات نیک مربوط است باصاحب خود قوله عصمت از فحشا ومنکر وصلوة ؛ عصمت بکسر باز داشتن ونگاهداشتن از گناه وخوف کسی را وفحشا بفتح کار بد وزنا ومنکر بضم یکم وفتح سوم ناشایسته وغیر مشروع وناشناخته ونام فرشته که در گور سوال کند ودر اینجا اشارت هست بآیه کریمه که در سوره عنکبوت در سیپاره اتل ما اوحی واقع شده ان الصلوة تنهی عن الفحشاء والمنکر یعنی بدرستیکه نماز باز میدارد از کار بد وناشایسته قوله زبل گشته قوت خاک از شیوه ؛ زبل بکسر رای معجمه

وسکون بای موحده سرگین قوله آهن و سنگ از برودش مظلمی ۲ مظلم بضم اول و کسر لام تاریک قوله تا حری پیری گریزد زان نفیس ۲ نفیس بفتح گرانمایه و چیزی عزیز و پسندیده و مرغوب یعنی حاسد و بخیل نیز آمده

حکایت ۱۰۱ آن بادشاه و وصیت کردن سه پسر خویش را

ربط این داستان با قبل بمناسبت آنست که شهزادگان مثل البیض عقیدصورت شدند قوله هر سه صاحب فطنت و صاحب فطرة فطنت بکسر زیرکی و دانائی و زیرک و دانا بودن و دریافتن قوله درسخا و دز دوغا و گردفره و غا بفتح جنگ و کارزار و بانگ و فریاد و دوغا و گردفر شکوه و دبدبه یعنی ترکیبی حمله بردن و گریختن قوله قرة العینان شه بچون سه شمع ۲ قرة بضم و تشدید رو تنبائی چشم و چنکی چشم و ترکیب لفظ عین با قرة بنی بر تجرید است از بعض معنی مثل قول عین جهان الذی اسری لعبده لیلا قوله سیرو دسوی ریاض ام وباب ۲ ریاض کسر جمع روضه که یعنی بوستان باشد قوله ای بسا کاریزه پنهان همچنین ۲ کاریز جوی سرپوشیده قوله ایها تا جسم تو گشته سمین ۲ سمین بفتح فربه و چربش گوشت قوله پاره پاره دوختی بر جسم و جان ۲ مراد از جان روح حیوانی است چنانچه بیت آینده که ۲ جز نفخت کان زو باب آمد است ۲ الخ صریح دال است بران قوله کاله دزدیده نبود پایدار ۲ کاله متاع که آنرا کالا نیز خوانند و کدو را گویند عموماً و کدوی شراب را خوانند خصوصاً و خربزهٔ نارسیده و زینی که بجهت زراعت آراسته و مهیا ساخته باشند قوله عاریست این کم همی باید فشارد ۲ فشار دشتق است از فشردن که یعنی محکم داشتن و پای محکم کردن و شپلیدن باشد یعنی محکم نباید داشت قوله جز نفخت کان زو باب آمد است ۲ وباب بفتح و تشدید بیار بخشنده و دهنده قوله نی بنسبت با صنیع محکمش ۲ صنیع بفتح کار و اسپ نیکو پرورده

بیان ۱۰۲ استمداد عارف از سرچشمهٔ حیات ابدی

قوله به زرودی کان ندر کاشانه ۲ کاشانه خانهٔ مختصر و آشیانهٔ مرغان قوله تو ز صد نیبوع شربت میکشی ۲ نبوع چشمهٔ بزرگ و بچه دراج و شربت یک خوردنی از آب و جز آن و یکبار خوردن قوله چون بجوشد از درون چشمه سنی ۲ استراق چشمه تا گردی یعنی سنی بفتح بلند و مراد خوتبر یا بزرگ و استراق بکسر گوش داشتن پنهانی سخن کسی را و اینجا مراد پنهان گرفتن است قوله به زصد نیبوع شیرین زبردن همچون بفتح نام رود یست در بلخ قوله زان لقب شد خاک را دار الغرور ۲ کوکشد پار اسپش بوم العبور غرور بضم فریفتن و قیل فریفتن بقبیح متاع و نیوی و بفتح فریبنده و اینجا اگر بضم خوانند پس ترکیب اضافی باشد و اگر بفتح دانند پس ترکیب توصیفی بود یعنی دار فریبنده و عبور بضم تین برچیزی گذشتن و قیل گذشتن از آب قوله حق بی شیطان بدنیان دشمنی الی الابیات اشارت است بآیهٔ کریمه که در سورهٔ الفال در سیپاره و اعلموا واقع شده و انی جار لکم یعنی و گفت ابلیس کافران را بدرستیکه من فریادرس و زنهار دهم مر شما را از قوم کنانه که غلبه امروز بر شما نتوانند کرد قوله در بلاء در جفا و در عنا ۲ عنا بفتح و مدنج دیدن قوله جان فدای تو کنم در انعناش ۲ رستمی شیری بلامردانه باش ۲ انعناش بکسر اول و سکون

نون و کسر تای فوقانیه و عین مهمله یکشدن حال و بلند شدن و بر خاستن افتاده و هاء بفتح کلمه تنبیه است قوله سوی کفرش آورد زین عشوه ۱۲ آن جوال خدعه و کرد و غا و عشوه بکسر غین و جوال بضم معروف و خدعه بضم فریب قوله گفت حق او خود جدا شد از بهی بهی بکسر تین نیکوئی قوله در چه بعد اند در بئس المهاد و مهاد بکسر بستر قوله گول را و غول را کور را فریفته و کزل با کاف فارسی مضموم و واو مجهول نادان و احمق و بوم و چغد و مغاک و غول بروزن کول بتازی نوعی از جن است که در شعاب کوهها و جایهای غیر معمور و دراز آبادانی باشند و بشکل که خواهند برآیند و مردم را از راه ببرند و هلاک سازند قوله از خلاص و فوز سیاید شگیفت ۱۲ فوز بفتح فیروزی یافتن و فیروزی رسیدن مطلوب و رستگاری و شگیفت با اول و ثانی مکسور و یاء مجهول اینجا صیغهٔ ماضی است مشتق از شگیفتن که بمعنی صبر کردن باشد یعنی بیاید صبر کرد یعنی خلاص و فوز نخواهند یافت و اینچه در لطائف اللغة نوشته که شگیفت دو معنی دارد اول عجب که آن را شگفت نیز گویند دوم قرار و صبر و آرام شکیب نیز خوانند انتهی اینجا بمعنی صبر گرفتن بمقتضای ذوق عبارت است چنانچه در پائی که صیغهٔ ماضی است قوله غافل اند اینجا ۱۲ آنجا آفل اند ۱۲ آفل بروزن فاعل غروب شونده قوله چون برآرند از پشیمانی حنین ۱۲ عرش لرزد از انین المذنبین ۱۲ حنین بفتح حای مهمله و کسر نون و یای تحتانیه ناله بچه که از مادر جدا شود و سخت گریستن و بانگ شتر که از بچه جدا شود و آرزومندی و آرزو مند گشتن و انین بفتح اول و کسر نون ناله و نالیدن و انین المذنبین ناله و زاری گناهکاران

روان شدن هر سه شاهزاده

قوله داد اجازت شان چونیت دید جزم ۱۲ جزم بفتح و سکون بریدن و منه جزم الحروف و اینجا یا حرف با مقدر است یعنی نیت بجزم و قطع دید یا جزم بمعنی جازم ست قوله پس بدیشان گفت آن شاه مطاع ۱۲ مطاع بضم اطاعت کرده شده قوله نی امان الله دست افشان رو دید ۱۲ دست افشان رقص کنان و ناز کنان و خرامان قوله لله در آن ذرات الصور ۱۲ الله الله یعنی برای خدا برای خدا و در کسر دال مهمله و سکون رای فارسی قلعه و یعنی برشت ذوات الصور یعنی صاحب صور تها قوله خانه را پر نقش خود کرد آن یکدم ۱۲ میر نور الله نوشته که کید بظاهر صیغهٔ اسم مفعول ست و حالانکه زلیخا کید کننده بود نه کید کرده شده پس باید که کید را مصدر بمعنی گویند و بمعنی فاعل دارند یا آنکه صیغهٔ ظرف اعتبار نمایند یعنی محل کید قوله تا بهر سو کانکرد آن گلعذار ۱۲ عذار بکسر روی و بناگوش و خط ریش و افسار اسپ و راه قوله حیث ولیتم فثم وجه الله اشارت ست بآیهٔ کریمه که در سورهٔ بقر در سیپارهٔ الم دافع شده فاینما تولوا فثم وجه الله یعنی پس هر جا که روی آرید پس آنجا ذات خداست آورده اند که بعضی از صحابه در سفر بودند و قبله نمیدانستند پس اجتهاد کردند و هر یکی بجهتی مختلف نماز کردند و چون ابر کشاده شد ظاهر شد که بغیر قبله روی کرده بودند و نماز گزارده چون بمصطفی صلعم رسیدند سوال کردند پس این آیه فرود آمد قوله اسلم الشیطان در نیجا شده پدیدهٔ اشارت ست

حدیث شریف اسلم الشیطان علی یدی یعنی اسلام آورد شیطان من بر دست من قوله از خطر پهیز آمد مفترض یا مفترض بضم اول و فتح چهارم فرض کرده شده قوله از قلاع و از مناهج دو رسته اند مناهج جمع منهج و منهاج که اول بفتح و ثانی بکسر یعنی راه باشد قوله چونکه الانسان حریص مانع یعنی انسان حریص است بر چیزی که بازداشته شده است ازان چیز قوله نهی بر اهل نقاتبغیض شده نقا بضم بر هیزیدن و تبریدن و تبغیض بفتح دشمن گردانیدن یعنی اهل نقا دشمن منهی عنه میشوند قوله نهی بر اهل هوا تحریض شده و تحریض بضاد معجمه بر انگیختن قوله پس ازین یعنوی به قولها کثیر و پس ازین یهدی به قلبا خبیر و یغوی ازاغواست که بمعنی گمراه ساختن باشد و یهدی از هدایت است که راه راست نمودن باشد و درینجا اشارت است بآیه کریمه که در سوره بقر در سیپاره الم واقع شده یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا یعنی گمراه میکند حق تعالی بقرآن بسیاری را و راه راست مینماید بآن بسیاری را حاصل آنکه چون نهی هم تبغیض است و هم تحریض پس از راه نهی است که در حق قرآن یضل به کثیرا واقع شده و هم از راه نهی است که در حق آن یهدی به کثیرا واقع شده قوله کی رمد ازنی حامه آشنا و حامه بفتح کبوتر و حمامات و حمایم جماعه قوله ذکر استثنا ذخرم ملتوی و ذالخ حزم بفتح حای مهمله و سکون زای معجمه هشیاری و بیداری و استوار کردن و استوار تنگ بر اسپ بستن و ملتوی بضم میچیده شده یعنی ذکر و حزمی که در استثنا پیچیده شده است یعنی در ضمن استثناست در قصه شاه و کنیزک گفته شد قوله صد کتاب از بهست جز ایک باب نیست یعنی ذکر استثنا بملاحظه آنکه در دفتر اول گفته شد درینجا ترک کردم و تفصیل نمودم که همه دفترها یک کتاب اند و همچنین اگر مسئله از مسائل بملاحظه آنکه در کتب دیگر مذکور است درین کتاب ترک کرده شود عیبی نیست زیرا که جمیع کتب باعتبار نمودن راه حق یک کتاب اند دیگباب قوله این هزاران سنبل از یکدانه است سنبل بضم خوشه و گیاهی است و دوائی که شبیه باشد بزلف محبوبان و خوشبوی بود و در عطریات بکار برند و آنرا تاری سنبل الطیب خوانند و نام برج قوله جمله یک چیز اند را باعتبار باعتبار بکسر نهد گرفتن و بعبرت نگه کردن و از پی چیزے رفتن و چیزے را نیک انگاشتن قوله در مجاعت پس تو احول دیده و مجاعت بفتح گرسنگی و گرسنه شدن و سخرگی و بیباکی کردن قوله که گفته بودم از مقام آن کنیزه و مقام بفتح بیاری و این بیت مربوط است به بیت بالا که ذکر استثنا و حزم ملتوی و ذالخ قوله کام شان پر زخم از قرع لگام و قرع بفتح اول و سکون دوم کوفتن و مقهور کردن و جماع کردن چارواد و کدوی تلخ قوله ابیض چست است استادی نا و ریاض آنکه اسپ و ستور سرکش را رام کند قوله جز تصریف سوار دوستکام و تصریف بفتح گردانیدن رد دوست کام آنکه کام و مقصود وی دوست و خواهان او بود و او محبوب و دوست داشته مقصود باشد یعنی مراد او و ارادهاش تخلف نکند و آنچه شیخ عبد اللطیف در لطائف اللغة نوشته که دوست کام آنکه کارهای وے بحسب مراد دل دوستان او باشد انتهی ذوق عبارت درینجا جایش نمیدهد بلکه از ترکیب لفظ مفهوم هم نمیشود قوله کان طبیبان همچو سپ بی فسار و فسار و افسار آنچه اسپ را بدان بندند قوله گشته اند از گریزدان محجب و محجب بضم

اول وکسر جیم دریده شده صفت گرسنه قوله دریلی سودی دویدی بهر کبس بکبس بفتح کاف تازی وسکون بای موحده شبخون بردن وغارت وبجاک انباشتن چاه وجوی وسر بگریبان فرو بردن قوله بس کس از کسب شده وخاقان شده کسب بالفتح اینجا مصدر میمی است قوله بس کس از عقد زنان مدیون شده مدیون بفتح اول وضم سوم قرضدار قوله آنکه چشمش بست گرچه گربز است گربز باکاف فارسی مضموم بثانی زده مکار ومحیل را گویند گفته اند که حکمت را دو طرف است افراط وتفریط وطرف افراط گربزی باشد وطرف تفریط جمود وبلاهت قوله دام را تو دانه مبین ظریف بفتح ظای معجمه زیبا وخوش طبع وتیز دل وساده ومرد بزرگ وظریف اگر لطای مهمله باشد یعنی نوزاده نیز میشاید ومراد تازه بود قوله این تسفسط نیست تقلیب خداست تسفسط بهریان گفتن وسوفسطائی شدن یعنی انکار حقائق کردن یعنی انچه گفتم که چاه خانه می نماید ودام دانه انکار حقایق نیست چنانکه سوفسطائی میکند بلکه تقلیب حق است قوله مینماید که حقیقتها کجاست فاعل نماید تقلیب یعنی تقلیب حق کسی را که بر تقلیب آگاه شده حقایق اشیا را چنانکه هست مینماید که او خود را خرمبیند وبر را ببزد وچاه را چاه داند ودام را دام یعنی آن بود که این تقلیب حق کوتاه بینان را مینماید که حقائق از ادراک ایشان بس دور اند چون دام را دانه دیده گرفتار مے شوند میدانند که دانستن حقایق اشیا کماهی امریست دشوار وانچه شارحی فاعل نماید حق را شمرده در تفسیر این مصرع نوشته که تا از تقلیب تقلب را واشناسی واز صنع بصانع پی بری انتهے از عبارت مستفاد نمیشود کما لایخفی علے من له ادنی تامل قوله آنکه انکار حقائق میکنند الخ یعنے درین سخن که چاه خانه مے نماید دام دانه در سخن سوفسطائی فرقی هست بسیار چه سوفسطائی که منکر حقایق هست عالم را خیال محض میداند ودرین سخن انکار حقائق نیست چه غرض آنست که در حقیقت چاه ودام هست که در خیال کوتاه بین خانه ودانه نموده ارشده است قوله او نمیگوید که حسبان خیال ؛ الخ حسبان بکسر حا بشتن وبضم جمع الحساب مثل شهاب وشهبان وقیل بضم شمار کردن واندازه کردن واندازه وتیرهای ناوک ولخ وبکسر گمان بردن یعنی منکر حقائق که عالم را وهم وخیال می پندارد چرا نمیگوید که این پندار خیال هم خیال است همه عالم را خیال گفتن واین پندار را خیال نگفتن چرا غرض آنکه اگر این پندار خیال را خیال دانستی چشم خود را مالیده بر حقائق اشیا بر کشودے وانکار حقایق ننمودے

رفتن پسران سلطان سوے قلعه وقوله الم یاتکم نذیر وقوله لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر

این هر دو آیه کریمه در سیپاره تبارک در سوره ملک واقع شده ترجمه آیه اولی آنکه آیا نیامد بشما بیم کننده وترجمه آیه دوم آنکه یعنے گویند کافران که اگر بودیم ما که بشنودیم سخن پیغمبران را یا تعقل میکردیم در معنی کلام ایشان نمی بودیم امروز در اصحاب دوزخ قوله آمد انداز زعم عقل پند تو ؛ زعم کاری بعکس کردن وتوزیدن وتوختن خواستن وگزاردن

و فرو کردن و کشیدن و اینجا بمعنے اول ہست یعنی عقل پند خواہ و شاید کہ بمعنے دوم باشد یعنی عقل پند گزار چنانچہ شارحی نوشتہ قولہ دانکہ معزول ہست گندم اے نیل و نیل بفتح استاد و دانا و نیکو قولہ کہ کمترین عیب مصور در خیال و الخ در ابیات بالا کہ و زین قدحہاے صور بگذر مایست و الخ نکوہش صور حسیہ بود و درین بیت نکوہش صور خیالیہ میفرماید یعنی کمترین عیب صورت کہ در خیال مصور میشود کہ چون آنرا پیاپی بینی ملال مے آرد و شاید کہ درین بیت ہم نکوہش ہمان صور حسیہ بود و مصور در خیال فرمودن از مقام تحقیق باشد چہ صورت کہ عبارت از ہیات ہست نزد اہل تحقیق در خارج موجود نیست در خارج موجود ہمان ذات بی صورت ہست و بس محل آنکہ بسبب اجتماع اجزا امی شی بر وجہ خاص ہیاتی در خیال بینندگان موجود میشود از ینجاست کہ چون آن اجزا از ان وجہ خاص بر میگردند و بر وجہ دیگر مجتمع میشوند در حال آن صورت و ہیات زایل میشود و ہیاتی دیگر پیدا می آید و چون منشا این صورت کہ مادہ اوست در خارج ہست و ارتسام صورت در خیال بواسطہ حس بصر است این صورت را صورت خارجی و حسی میگویند بخلاف صورت خیالی کہ چون مادہ اش در خارج نیست و ارتسام آن در خیال بواسطہ حس بصر نبود آنرا صورت خیالے میگویند اگرنہ در موجود بودن در خیال ہر دو برابر اند پس لفظ مصور در خیال بزین تقدیر صفت کاشفہ باشد و بر تقدیر اول قید احترازی و در بعضی نسخ بجاے عیب غیب بغین معجمہ واقع شدہ و انچہ محمد رضا نظر باین نسخہ نوشتہ کہ ہر گاہ فکر و اندیشہ کہ از غیب بر دل وارد شود و صورت آن محسوس نگردد باعث ملال طبع میگردد زاد ون چندین آلات از بی آلت و طرد چندین صور از بی صورت چرا موجب حیرت نباشد انتہے بنای سہو است بر سہو چنانچہ با دنی تامل در ابیات سابقہ و لاحقہ ظاہر میشود کہ در ینجا ذم صورت مدح بی صورت ہست کہ اصل ہر صورت ہست و این تقریر با آنکہ حشو محض ہست از افادہ انمیفہمی پرد و رست و نیز مراد از حیرت در بیت دوم حیرت علم ہست کہ ناشی از مشاہدہ انوار و اسرار اوست سبحانہ نہ حیرت جہل کہ نتیجہ احتجاب و اختفا است و این تقریر مبین حیرت جہل ہست چنانچہ قیاسش بر ملال گواہ این مقال ہست قولہ حیرت محض آرد بصورتی و الخ یعنے اگر با صورت اشتغال کردے پایمال ملال گردی و اگر از صورت بگذری و جمال بصیورت بنگرے از نخل حیرت کہ لذت و مستی گل و ثمر اوست برخوری و مصرع ثانی و بیت تالی بیان وجہ حیرت ہست قولہ این مثل نالائق ہست ای مستدل و مستدل بضم اول و کسر چہارم طلب دلیل کنندہ و این مثل نالایق از آنست کہ میان ضرر و نوحہ مغائرت است و میان ذات حق و ضرر تہا اتحاد قولہ حیلہ تفہیم را بجہد المقل و جہد المقل سعی اندک و کوشش درویش یعنی تمثیل بی صورت کہ حق ہست سبحانہ بہ بصورت کہ ضرر ہست لائق نیست اما برای حیلہ تفہیم سعی اندک کردہ شد قولہ صنع بصیورتی نگار و صورتی و صنع بضم کاری کردن و آفریدن و نیکوئی کردن و مراد صانع ہست قولہ صورت زخمی بود نالان شود و زخم بزاے معجمہ و حاے مہملہ تنگ کردن و اگر بخاے معجمہ باشد چنانچہ در بعضی نسخ ہست نیز میشاید قولہ صورت باز دوری آرد

بفصب ۵ غصب بفتح غین معجمه وسکون صاد مهمله بستم شدن قوله بی نهایت کیشها و میشها ۵ کیش بکسر کاف تازی
ویای مجهول دین و مذهب ونوعی از جامه که ازکتان بافند و جانوریست که از پوست آن پوستین کنند و نام شهریست
درکنار دریا در جزیره که آن جزیره هم بدان ملقب است ومعنی پرچنانچه گویند تیر چارکیش یعنی چار پر قوله صورت
فکرست بر بام میشد ۵ میشد بفتح بنای بلند وکج کرده شده ومحکم وبام میشد دل صاحب فکر قوله فعل برارکان فکرت
مکتتم ۵ مکتتم بضم اول وکسر تای دوم پوشیده شونده قوله آن صور در بزم کز جام خوشی ست ۵ الخ باید دانست که درین
بیت تا بیت پنجم بصور تهائیکه در مصرع دوم هر بیت مذکور اند موجد وفاعل صور تهائی که در مصرع اول هر بیت ذکر
یافته اند نیستند بلکه درینجا امر بالعکس مے نماید وصورت موجد بی صورت بنظر درنمی آید وحالانکه مقصود ابیات سابقه که
۵ صورت از بیصورت آمد در وجود ۵ الخ آنست که بیصورت موجد صورت است ودر رفع این شبهه آنکه درین ابیات
نیز بیان وجود صورت است از بی صورت پس بیان می فرمایند که صورت در هر جاکه باشد معلول ست وبیصورت
علت آن وظاهرست که بیهوشی وقوت وظفر ودانش علت جام وجماع وطعام ومصاف ومدرسه است اما علت
غائی ست ولهذا بلفظ فائده ذکر فرموده اند وعلت غائی مثل علت فاعلی سبب وجود معلول ست چه علل چهار اند
یکی علت فاعلی چون نجار مر تخت را دوم علت ماده مثل خشب برای تخت سوم علت صوری چون صورت تخت
چهارم علت غائی چون جلوس شاه بر تخت وهر چهار سبب وجود تخت اند قوله فائده اش بیهوشی وقت وقاع ۵
وقاع بکسر کنایت از جماع زن قوله در مصاف آن صورت تیغ وتبر ۵ مصاف بفتح جمع مصف که بمعنی جای صف
باشد وبضم بایکدیگر صف کشیدن قوله مدرسه وتعلیق وصورتهای وی ۵ تعلیق در آویختن وعاشق گردانیدن قوله
خود ازو یابد بظهور انکار او ۵ ضمیر از و راجع به بیصورت وضمیر او راجع بصورت یا به بیصورت بر تقدیر اول اضافت
انکار اضافت مصدر باشد بسوی فاعل وبر تقدیر دوم اضافت مصدر باشد بسوی مفعول یعنی انکار صورت مر بیصورت
را نیز ناشی از بیصورت ست قوله نیست غیر عکس خود این کار او ۵ ضمیر او راجع بصور وانکار اشارت انکار یعنی انکار
صورت مر بیصورت را جز عکس بیصورت نیست چه هر چیز که وجود وهستی دارد عکس وجود مطلق ست بلکه عین اوست قوله
صورت دیوار و سقف هر مکان ۵ الخ درین بیت اندیشه بی صورت که علت سقف ودیوار ست علت فاعلی است
قوله گرچه خود اندر محل فکر ۵ فکر بکسر اندیشه کردن قوله که آن بیصورت ار کتم عدم ۵ کتم بفتح پوشیدن ونهان داشتن
راز قوله دز غیر صورت نبود فره ۵ الخ فره اول وثانی بکسور مخفف خوش خش وافزون وبسیار ومراد خوشی ست یعنی
اگر بغیر صورت نرا خوشی نبود وجز بمشاهده صورے خورسند نشوی پس از خود صورتی خیال بند بلکه هر صورت که بے
تخیل تو در خیال آید جمال او در ان مشاهده کن واین بهتر از انست که تو از خود صورتی را بخیال درآری زیرا که در
صورت تخیل صورت خاص وصف اطلاق ذات بالکل مفقود ست بخلاف آنکه چشم خیال بر جمال صور مفتوح داری

و هر صورت که رخ نماید مظهر معبود انگاری که در صورت صوری نهایت در پیش تو خواهد آمد و هیچ یک بتکرار ظهور نخواهد کرد و عدم تناهی صور از افراد صفت اطلاق است و نیز در صورت تخیل چون قدم خواهش تو در میان است از فنای هستی نصیبی نیابی بخلاف آنکه چشم بر جمال مطلق صور مفتوح داری و هدف تیر عنمزهای ایشان باشی که در بصورت امید است که فرا رود قوله ذوق بصورت کشیدت ای ردی ؛ ردی بفتح اول و کسر دوم سیلاب و تازه و حرف اول در قافیه شعور روایت کننده و بصورت صفت ذوق است یعنی ذوق که بصورت است ترا بسوی صورت آن شهر کشیده است قوله از برای مونسے اش میروی ؛ مونس بضم اول و کسر نون اُنس دهنده و اُنس بضم آرام یافتن بچیزے قوله از پی ذوق است سیران سبل ؛ سبل بضمتین جمع سبیل که بمعنے راه باشد یعنی آن ذوق حق است که معبود کل باشد قوله لیک آن سر پیش این ضالان گم ؛ میدهد داد سرے از راه دم ؛ دم کنایت از صورت یعنی آن ذوق و خوشی که بصورت است این ضالان را که صورت را مقصود و محبوب خود ساخته اند داد سرے در پرده صورت میدهد و در عبادت خود داشته بوصال خود مشرف میگرداند و ایشان ارباب غفلت باشند و اگر ارباب تجلی صوری مراد دارند نیز میشاید بلکه اولی مینماید قوله آن زسرے یابد آن داد این زدم ؛ آنانکه داد عطا از سری یابند ارباب معرفت اند که در آئینه صورت مشاهدهٔ جمال معنے کنند یا مراد ارباب تجلی معنوی باشند که از مشاهدهٔ صوری گذشته اند و بمشاهدهٔ معنی نشسته موافق هر دو تقریر مصرع اخیر ست بالا قوله قوم دیگر پا و سر کردند گم ؛ ایشان ارباب تجلی ذاتی باشند که از مشاهدهٔ صوری و معنوے گذشته در مشاهدهٔ ذات فانی شده اند و این تقریر بحسب تقریر ثانی مصرع اول ست و الا بحسب تقریر اول پس پا و سر گم کردگان عبارت از اهل تجلی معنوی باشند که ایشان هم در مشاهده معنے فانے میشوند

دیدن ایشان در قصر آن قلعه ذات الصور نقش دختر شاه چین

قوله قرنها را صورت سنگے بسوخت ؛ قرن بفتح گروه قوله چون خلش میکرد مانند سنان ؛ سنان بکسر سر نیزه و آهن بن نیزه و تیزی هر چیزے که باشد و سنگی که بدان کارد و تیغ تیز کنند و آنرا فسان نیز گویند قوله چندمان سوگند داد آن بے ندیده ؛ ندید بفتح اول و کسر دوم یعنی نظیر قوله و نیطرف پری نیابی زو مطار ؛ مطار بفتح پریدن و محل پریدن قوله تخم از من برکه تا ریعی دهد ؛ ریع بفتح حاصل و محصول و آنراد خل نیز گویند و زیادت و افزونی و زیادت شدن و افزایش کردن قوله تو ندانی و اجبی آن دهست ؛ الخ این بیت مقولهٔ حضرت مولویست رح و ضمیر آن راجع باطاعت و تقلید انبیا که مفهوم از مضمون بیت بالا ست که ؛ تخم از من برکه تا ریعی دهد ؛ الخ یعنے در اول کار واجبی اطاعت و تقلید انبیا را ندانی لیکن چون ضرر ترک اطاعت در آخر کار مشاهده کنی خود گوئی که اطاعت و تقلید ایشان واجب بوده است لیکن اقرار در آنوقت چه سود یا گوئیم که در اول کار واجبی اطاعت و تقلید انبیا را بیقین ندانے لیکن چون بر تقلید ایشان بروے و بسبب اطاعت و تقلید بکمال برسی و دانی که حصول این کمال جز باطاعت

وتقلید ایشان میسر نبود در آخر کار خود بگوئی که اطاعت وتقلید ایشان واجب بوده است و دو بیت بالا که اشکال ما بر هر یک همچو تیغ ؛ اے آخر ہا موید تقریر اول اند دو بیت آینده که ؛ او تو است اما نه این تو آن تو است ؛ الی آخر ہا موید تقریر ثانی اند چه مقر بوا جبی اطاعت وتقلید انبیا بعد حصول کمال نه این توئی است که منسوب تن است بلکه آن توئی است که برتر از ما و من است و انچه شارحی نوشته که ضمیر آن راجع با خبار انبیا که ؛ آنچه میکاری نه روید جز که خار ؛ الخ حاصل آنکه واجبی اخبار انبیا را که محقق وثابت است ندانی واول کار انکار کنی اما ؛ هم تو گوئی آخر آن واجب بدست ؛ لیکن این اقرار واعتراف بی هنگام ای مغرور خام ترا نفع نبخشد انتهی سهو است چرا که معنی واجبی اخبار انبیا آنست که خبر دادن بر انبیا واجب است که ایشان بدان مامور اند و مبعوث برای همین و نه معنی را دنیجا چه دخل دارد واجبی اخبار واجبی تصدیق باخبار مراد نتوان داشت وانچه محمد رضا نوشته که مقولهٔ مولوی در خطاب شخص غافل که صفت واجبی واجب تعالے ندانند و آن صفت ثابت است مرحق را و در آخر کار که بوی مرگ آهنگ کند داند که واجب الوجود واجب بود و این دانش سود ندارد چنانچه فرعون در حالت غرق گفت آمنت برب موسی و ہارون انتهی مناسب نیست با بیات سابقه و لاحقه که دال اند بر واجبی اطاعت انبیا و اگر ابیات لاحقه را موافق مقصود خود گرداند پس ابیات سابقه را چه خواهد کرد قوله او تو است اما نه این تو آن تو است ؛ کاندر آخر واقعت بیرون سو است ؛ ضمیر او در ین بیت و بیت دوم راجع بمقر واجبی اطاعت وتقلید انبیا و بیرون سو عبارت از لامکان که بیرون از جہات است وانچه شارحی نوشته که ضمیر او راجع بهر یک از افراد انبیا انتهی سهو صریح است قوله آمد است از بهر تنبیه وصلت ؛ صلت بکسر ؛ بمعنی عطا و بخشش قوله انچه در آئینه مے بیند جوان ؛ پیر اندر خشت بیند بیش ازان ؛ رجوع است به بیت بالا که ؛ ما کنون دیدیم شه را غازدید ؛ الخ و مراد از خشت خشت آہن که ہنوز آئینه نه ساخته باشند قوله باعنایات پدر باغی شدیم ؛ باغی ستم کننده قوله و آن عنایتهای بی اشباه را ؛ اشباه بفتح جمع شبه که بکسر یعنے مانند باشد قوله کشته و خسته بلا بے لحمه ؛ لمحه بفتح چای جنگ عظیم و در صراح است که فتنه و جنگ بزرگ قوله بی مرض دیدیم خویش و بی رزق ؛ آنچنان که خویش را بیمار دق ؛ رق بکسر و تشدید بندگی و غلامی و دق بروزن رق زحمتے است معروف که صاحبش روز بروز بکاہد و ضعیف گردد قوله یک قناعت به که صد لوت و طبق ؛ لوت بضم اول دو او مجهول طعام لذیذ و این بیت بادو بیت آینده مقولهٔ حضرت مولویست رض قوله در قناعت خوانده باشی اے حسن ؛ ذکر ذکر حق و ذکر بوالحسن ؛ والحسن در نیجا کنایت از مرد محسن یعنی یک قناعت از صد لوت و طبق بہتر از آنست که در قناعت ذکر حق است زیرا که صاحب قناعت از بہر که جہان بیند شکر آن محسن بجا آرد و شکر او شکر حقست ؛ شکر حق ذکر او و اگر نه شکر آن محسن بجا آرد و شکر او ست و ذکر او ذکر حق و تحقیق عبارت آنکه ذکر اول موقوف و مفعول خواندن و ذکر حق و ذکر بوالحسن تفسیری و اگر بوالحسن از کنایت از مرد محسن ندارند بلکه صفت ذکر شمارند ہم وجہی دارد و در نصورت حرف واو عاطفه نباشد بلکه حالیه بود یعنی و حالانکه آن ذکر حق که ؛

قناعت خواندہ ذکری است بو الحسن و آن ذکر بو الحسن ازان بود کہ مبنی بر معرفت تفصیلی است کہ صاحب قناعت بحسن بر عین حق شناختہ شکر حق بجاے آرد و باید دانست کہ چون لفظ بو الحسن را در تقریر اول بی ملاحظہ معنی ترکیبی کنایت از مرد محسن داشتہ شود و لفظ حسن در ہر دو مصرع بحسب معنی مکرر نباشد و صحت قافیہ در غایت ظہور و اگر لفظ حسن را مخفف احسان شمارند و باعتبار معنی ترکیبی از بو الحسن محسن مراد دارند نیز تکرار بر مرتفع میشود و اما در تقریر دوم کہ بو الحسن باعتبار معنی ترکیبی صفت ذکر واقع شدہ حسن را بر سبیل تسامح بر معنی حسن و نیکوئی اطلاق کنند تا بسبب اختلاف معنی تکرار مرتفع شود قولہ چشم شناسد گہر را از حصا ٭ حصا بفتح سنگریزہ قولہ در تنقص آمد انداو انداں ٭ تنقص باز کاویدن از چیزے قولہ بد بسیاری تنقص در میسر ٭ میسر بفتح سیر کردن و رفتن قولہ در مکتم پردہ ایوانست او ٭ مکتم بضم اول قماے مشدد کسور بسیار پنہان دارندہ فی الصراح کتم کتمان پنہان داشتن اکتتام کذلک تکیتم مبالغہ فیہ انتہے و مکتم صفت پردہ ایوانست قولہ آن نصیحت را کساد و سہل داشت ٭ کساد بفتح بے رواج شدن و نا روائی متاع و جز آن قولہ کہ زر تدبیر خرد سیصد رصد ٭ رصد بفتحتین چشم داشتن و در اصطلاح حکما چبوترہ کہ بارتفاع مقصد گز بر تیغ کوہے سلم بندند و بر آن نشستہ طلوع و غروب ستارگان و اسرار فلک معائنہ کنند و بمعنے نگاہبان راہ و پاسبان و جاے نگہبد اشتن نیز آمدہ قولہ ترک مکر خویشتن گیرای امیر ٭ الخ صدر مصرع ثانی مرہ است بمصرع اول یعنے تدبیر خود را کہ مکر و حیلہ است بگذار و از ین تدبیر پا بکش قولہ این بقدر حیلۂ معدود نیست ٭ قدر بفتح اندازہ و اندازہ کردن و مرتبہ و لفظ این اشارت بکار پیش بردن کہ در مصرع ثانی بیت بالا کہ ٭ کہ بر من کار خود با عقل پیش ٭ مفہوم میشود یعنی کار پیش بردن و مقصود بدست آوردن در اندازہ حیلہ معدود و مکر محدود کہ تدبیر عقل است نبود و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ ترک کر بچند حیلہ کہ میدانی نمیتوانی کرد انتہے سہو ست چنانچہ از بیت بالا ظاہر شد کہ تدبیر و حیلہ محال بحبت کار پیش بردن و مقصود بدست آوردن بود نہ برائے ترک کردن نیز از ماسبق معلوم شد کہ حیلہ و تدبیر عین مکر و تزویر است نہ غیر ہمدیگر کہ مدلول این تفسیر ست قولہ رو بمیر و سود بردار از وجود ٭ وجود بفتحتین ہستی و یافتن مطلوب و اینجا ہر یک از معنیین درست مے آید ٭

حکایت صدر جہان بخواری

ربط این داستان بمصرع ثانی بیت بالا ست کہ ٭ زین حیل تا تو نہ میری سود نیست ٭ بمناسبت آن ابیات کہ در آخر این داستان ست کہ ٭ گفت لیکن تا نمردی ای عنود ٭ الخ قولہ در بخارا خوی آن صدر اجل ٭ اجل بفتحتین و تشدید لام بزرگتر قولہ تا نماند امتی زو خایبہ ٭ خایبہ نا امید قولہ رو دگر بر علویان مقل ٭ علوی بفتحتین اولاد علی کرم اللہ وجہہ الا بحبت ضرورت بضم لام و سکون واو خوانندہ شود یا بکسر لام و وصل آن بیا و تشدید یا و حذف واو بخوانند و مقل بضم اول و کسر قاف و تشدید لام درویش و فقیر و اندک کنندہ قولہ رو دگر بہر ابنائے السبیل ٭

ابنای السبیل مردم رهگذری قوله روز دیگر بر مکاتب را کفیل ۵ مکاتب بضم اول وفتح چهارم بنده که او بمال او فروخته شده باشد یعنی قیمت خود کسب کرده ادا نماید و آزاد شود و کفیل بفتح پذیرفتار کفاله پذیرفتاری قوله این همت منکه نجاند یاسه اش ۵ یاسه بایای تحتانیه و بین مهمله مفتوح و اخفای هارسم و قاعده و آزرو قوله بنکوشی داشت عشق و تاسه اش ۵ تاسه بتای فوقانیه اضطراب و بیقراری قوله بیر تنها برو آن توفیر را ۵ توفیر لغة بسیار کردن و تمام کردن حق کسے را و مراد مال بسیار است قوله روز دیگر بار کو بچیده پاره کو بارای مهمله و کاف تازی مضمومتین جامه کهنه و ریزیده قوله روز دیگر روے پوشیدار بباد ۵ بباد با اول مفتوح جامهٔ باراني قوله چونکه عاجز شد از رگو نه یکید ۵ یکید بفتح مصدر یمی است بمعنی کید کردن قوله درویش آمد زحرمان حرقة ۵ حرمان کسیرنی بهرگی و بی بهره و دوری و مجروری و حرقه بضم سوزش و سوخته شدن قوله معبر صدر جهان آنجا فتاد ۵ معبر بفتح مصدر میمی است بمعنی عبور و گذر و اسم ظرف بمعنی جاے گذر و اینجا بمعنی مصدر است قوله تا نگیرد آن کفن خواه از صله ۵ صله کبیر عطا و بخشش قوله گفت لیکن تا نمرد ے ای عنود ۵ عنود بفتح مردے که از راه راست بگردد و دورگی که از وخون برآید و شکر قوله کز پس مردن نهتهار سد غنیمت بفتح مال که از حرب کفار حاصل شود قوله دان عنایت هست موقوف ممات ۵ ممات بضم مرگ قوله تجربه کرد مر این ۵ را ثقات ۵ ثقات بکسر جمع ثقه که بمعنی استوار باشد قوله بلکه مرگش بی عنایت نیز نیست ۵ ضمیر شین راجع بنجات یعنی مرگ بی عنایتش نیز نیست و اگر ضمیر شین راجع باشد بمبرنده که از لفظ ممات و مرگ مفهوم میشود هم میشاید قوله آن زمرد باشد این افعی پیر ۵ افعی مار بزرگ که بر هر که نظرش افتد آن کس بمیرد و چون چشم آن بر زمرد افتد کور شود و ضمیر آن راجع بعنایت و ضمیر این راجع بحیات که از مقابلهٔ ممات مفهوم میگردد و شاید که ضمیر این راجع باجتهاد و جهد بود که در بیت بالا که «یک عنایت به ز صد گون اجتهاد» الخ مذکور است

حکایت آن دو برادر یکی کوسه و یکے امرد

ربط این داستان با بیت بالا است که «یک عنایت به ز صد گون اجتهاد» الخ بمناسبت ابیات آینده که «برنج سه چار موبهر نمون ۵ به ز سی خشت از پس پشت ای حرون» الخ قوله امردی و کوسه در انجمن ۵ کوسه کم ریش و نام شکلے است از اشکال رمل قوله مشتغل ماند قومی منتحب ۵ منتحب بضم و با خای معجمه برگزیده و در بعضی نسخ منتجب واقع شده بجیم و منتجب بضم و کسر جیم گرامی شونده قوله زان عرب خانه نرفتند آن دو کس ۵ هم نخفتند آن شب از بیم عسس ۵ عرب بعین مهمله و زای معجمه مفتوحتین مجرد یعنی مرد بی زن و زن بی مرد و عسس جمع عاس که بمعنی شحنه باشد و در محاورات فارسی بر مفرد اطلاق کنند قوله لوطی دب بر د شب از گرمی ۵ دب بفتح از پس رفتن یعنی از روے خماع کردن و بمعنی نقش و نگاری که بر جامها کنند و پنهان کردن چیزے در زمین و نگاه داشتن قوله گفت اے فی النار خرس مرد ریگ ۵ خرس بکسر و سکون رای مهمله جانوریست سیاه و شتی و درنده در غایت شهرت و مرد ریگ یعنی

وا مانده یعنی چیزے که از مرده بار مانده باشد و بکنایه هر چیز زبون و ساقط را خوانند قوله کردم اینجا احتیاط و مرتقده مرتقد بضم خوابگاه بنا بر آنکه از ثلاثی مزید فیه و رباعی مجرد و مزید فیه ظرف بروزن مفعول می آید قوله کوکشادے از سقامت مغلقی باسقام بفتح بیماری و مغلق بضم اول و فتح سوم دربسته شده و شاید که بفتح مصدر میمی باشد قوله که بهر جا میروم من ممتحن و ممتحن بضم اول و فتح چهارم آزموده شده قوله یار مرنا موس را غیر نظر و نیست لیکن دران نظر دین پر خطر و شارحی نوشته که این بیت الملحقات بود انتهے و بر تقدیری که ملحق نباشد منیش همان بود که میر نور الله نوشته که شرم و ناموس را غیر نظر یاری نیست چه مشهور ست که شرم در چشم میباشد اما این نظر خطر دینی دارد قوله غمزه و زدے میسه ر الش باید غمزه بفتح غین و زای معجمتین مرة چشم و اشارت کردن و چشم هر هزون چشم خوابانیدن و اینجا بمعنے اول هست و مراد نگاه قوله بچو یوسف افتم اندر افتنان و افتنان بکسر در فتنه افتادن و مال و عقل رفتن و فتنه رسیدن کسی را قوله یوسف از زن یافت زندان بد فشاره من شوم توزیع بر پنجاه دارد فشار بکسر پاشیدن و بخشیدن و بفتح اول نیز آمده و توزیع بفتح و بخشیدن چیزے میان گروهی و قسمت نمودن چیزے بر جمعی برای دیگرے و یعنی جدا کردن قوله ورچو تو ادر فروشی کنگ و رشت کنگ با کاف تازی مضموم و کاف دوم عجمی مرد ستبر تن و قوی هیکل و خوشخرام و با اول بکسور بیجا د زبان آور و اینجا هر یک از دو جهین راست می آید قوله به زسی خشت از پس پشت ای حرون حرون بفتح اسپ سرکش قوله خلعت خانی قطب آگهی هست خان بادشاه ترکستان را گویند چنانچه بادشاه روم را قیصر و بادشاه چین را فغفور نامند و بمعنے سراو خانه و کاروان سراو شان عسل و قطب مهره که مدار کار بزدی باشد و ستونه آسیا و چرخ و کوکبے ساکن نزدیک فرقدان و سپاه سالار و شیخ یگانه یعنی حق که شاهنشاه است قطب آگاهی را خلعت خانی داده هست قوله شحنه از موم گر مهری نهد شحنه بفتحتین گروهی نگاهبان شهر و فارسیان بسکون حا آنرا گویند و در صراح بکسر شین مرقوم هست قوله پهلوانان را ازان دل بشکهد بشکهد یعنی تبرسد قوله آنچنان علمی که مستفید بود مستفید بضم اول و کسر نیم طلب بیداری کننده قوله آن سکون ساج اندر آشنا به زجهد اعجمی با دست و پا سلاج شناوری کننده و اعجمی آنکه قادر بر گفتار نباشد و سخن پیدا و فصیح نتواند گفتن عربی باشد یا غیر عربی و اینجا مراد غیر عرب است و بر شناوری قوله دست و پا ساکن آب اندر سباح به رود از اعجمی با انتطاح و سباح بفتح شناور صفت مشبهه هست و انتطاح بکسر سر بردن زدن گاو و نطح و مثل آن چون در وقت سباحت سر را بجانب بین و یسار جنبش داده و بیرون برصورت سر بردن زدن گاو لفظ انتطاح آورده

در تفسیر این خبر که مصطفی صلعم فرمود مهونان لایشبعان طالب الدنیا وطالب العلم

یعنی دو حریص اند که آن هرد و هرگز سیر نشوند یکے طالب دنیا دوم طالب علم قوله وطالب الدنیا و تونیز انتها تو فیر بفتح و بقا کسب کردن و گرد کردن مال و تمام کردن حق کسے را و بسیار کردن قوله طالب العلم و تدبیر انتها چون در حبس

معنی جمعیت هست ارجاع ضمیر مؤنث بسوی علم گنجایش دارد و توصیف جنس بصیغهٔ جمع بهمین اعتبار است شاید که ارجاع ضمیر مونث باعتبار لفظ علم باشد چراکه کل لفظ مؤنث

بحث کردن آن سه شهزاده

قوله رو بهم کردند هر سه مفتوحتین بضم یکم وسکون دوم وهر دو تای مفتوح فتنه انگیزیده شده قوله هر سه در یک فکر و یک سود اندیم ؛ ندیم پشیمان نادم وندمان بفتح مثلثه وحرکه یعنی شراب وهمنشین بزرگان ندمان مثله وانیجا بهریک از معنیین میتواند شد قوله بر سر خوان مصیبت خون فشان ؛ مصیبت بضم تعزیت وسختی واندوه رسنده بکسی مصائب جماعه

مقالت برادر بزرگ ترین

قوله آن زمان که بود اسپان راه طا ؛ الخ وطا بفتح ومد سپردن زیر پا وایتان بلفظ زیر پا در مصرع ثانی مبنی بر تجرید هست از بعض معنی قوله زانکه صبر آمد چراغ و نور صدر ؛ صدر بفتح سینه وپیشگاه وصاحب منصب معروف قوله نوبت اشتر چنیره سر شدیم ؛ خیره سرکش وشوخ وبیباک وضعیف وبیهوده وبسیار وتاریک وفرومانده وتحیر وهرزه گوی و خیره سری سرکشی قوله زغری ریش ارکنون دزدیده ؛ غر بفتح غین معجمه بدول وزن فاحشه ویای غری مصدریست قوله بانگ بر لشکر زدن بدساز تو وساز سامان واستعداد وسلاح جنگ ومهمانی وضیافت وکمر وحیله ومثل دامنند ولفع وبمعنی معروف وانیجا یا بمعنی سامان هست یا بمعنی سلاح جنگ قوله زان نسیج خود بغلطاقی پوش ؛ نسیج فعیل هست بمعنی مفعول یعنی بافته شده وبغلطاق قبای بغل بند وکلاه درویشان ونیز انچه در وی جامه پوشیدنی بر بندند ونیز نوعی از کسوت خطائی هست وکرزه برگستوان را نیز خوانند قوله تابدانی اندرین معنی سند ؛ سند بفتحتین انچه پشت بوی باز بندند

ذکر آن پادشاه که دانشمند را با کراه در مجلس در آورد

ربط این داستان با بیت بالا هست که ؛ بازی آن تست بر روی بساط ؛ الخ بمناسبت حال شاه که چنانکه فقیه را بطبع آورده بود خود را هم بطبع آورد و آن کنیزک را بفقیه بخشید قوله خوشتر آید از شرابم زهر ناب ؛ ناب خالص وچمار ومدان پیشین ودر بعضی فرهنگها بمعنی ندمان بزرگ مرقوم هست قوله می نخورده عربده آغاز کرد ؛ عربده آزردن ندیم وجنگ با حبیب ودرشتی کردن وبدخلقی نمودن قوله حق ندارد خاصگانرا در کون ؛ کون بالضم نهان شدن وپنهان قوله از می ابرار جز در شیر بون ؛ اشارت هست بآیه کریمه که در سیپاره تبارک در سورهٔ دهر واقع شده ان الابرار یشربون من کاس کان مزاجها کافورا یعنی بدرستیکه ابرار ومقربان می نوشند از جامی که باشد مزاج آن کافور قوله کی شود از قشر معده گرم وزفت ؛ زفت بفتح گنده وستبر وپر ومالامال قوله مغز لغز وقشرها مغفورا زد ؛ الخ لغز بفتح چیزی نیکو ودبیع که دیدنش بچشم خوش آید ومغفور بخشیده شده وآمرزیده شده وپوشیده شده وانیجا بمعنی اول ست یعنی قشرها بسبب مغز بخشیده شده هست چراکه سوختن قشرها مستلزم سوختن مغزست وسوختن مغز ازوی وحکمت وی

دور است قوله چون نخجید از بزم و شرب این شهان ۵ شرب بضم آشامیدن و خوردن آب و این شهان اشارت
بارباب توحید قوله چه خموشی دهد بطبعش آرهی ۵ بطبع آوردن بنشاط آوردن باشد قوله بهت پنهان حاکمی بر هر خرده
از نجا مقولهٔ حضرت مولوی هست رض قوله صرخ را چرخ اندر آرد در زمن ۵ زمن بفتحتین روزگار و مراد وقت و ساعت
است یعنی در هر نا وقت و ساعت قوله عقل کو عقل دگر را سخره کرد ۵ سخره بضم زبون و زیردست و کار بے مزد قوله
در کشد از بیم سیلی آن زحیر ۵ زحیر بفتح پیچیدن و رفتن شکم و تنگی نفس کشیدن و نالیدن و مراد پیچنده قوله در ندیمی
و مضاحک رفت و لاغ ۵ مضاحک بفتح و حای مکسور جمع ضحک بمعنی خنده و لاغ هزل و ظرافت و بازی قوله
شیر گیر و خوش شد انگشتک بزد ۵ سوی مبزر رفت تا میزک کند ۵ شیر گیر نیم مست و مبزر بفتح آبریز و حاجت جای
بمعنی غایط و میزک تصغیر میز هست که بکسر اول و یای مجهول پیشاب را گویند و بمعنی اسباب میزابی نیز آمده قوله سخت بیا
روز ۵ قرناقان شاه ۵ قرناق بضم کنیزک و خدمتگار و این لفظ ترکی هست قوله عمر با بوده عرب مشتاق و مست ۵ عرب
بعین مهمله و زای معجمه مفتوحتین مرد بی زن و زن بی مرد قوله آنچنین هم چنین مطلوب و طلوب ۵ طلوب بفتح طالب
و غلوب بفتح غالب قوله هر عشق و عاشقی را این فن هست ۵ عشیق فعیل هست بمعنی مفعول قوله پیچشی چون ولیس و
را مین مفترض ۵ مفترض بضم اول و فتح چهارم فرض کرده شده قوله که کمن ای شوی زن را بدسیل ۵ گسیل بضم کاف
فارسی وداع کردن و دفع کردن و فرستادن و نامزد کردن و در نجا اشارت هست بآیهٔ کریمه که در سورهٔ بقر در سیپاره

سی مقول واقع شده الطلاق مرتان فامساک بمعروف او تسریح باحسان یعنی تطلیق رجعی دو اند پس نگاه داشتن است
بمراجعت و حسن معاشرة یا رها کردن هست بنیکوئی یعنی بطلقهٔ ثالثه یا بعدم مراجعت تا واقع شود مبانیت قوله آن
شب گردک نه نیکا دست او ۵ خوش امانت دار اندر دست تو ۵ گردک بکسر کاف اول فارسی و دوم تازی جمله که
برای عروس بیارایند و مراد عروسی و بمعنی خرگاه نیز آمده و نیکا بفتح یای تحتانیه و سکون نون و کاف فارسی که با نوان
برادر و زن عمک و پیشکار و بمعنی مشاطه نیز آمده و اینجا بمعنی اول هست یعنی دران شب گردک زنی که در خلوت با تست
نه که با نوی تست یعنی که با نو هست پس دست او را در دست خود خوش امانت بدار و اگر بمعنی ثانی و ثالث شمار نه نیز
میتواند و معنی آن بود که دران شب گردک زنی که در خلوت با تست نه زن برادر یا عم هست بلکه زن تست پس دست
او را در دست خود خوش امانت بدار و شاید که لفظ آن اشارت باشد بزن که در مصرع ثانی زیبت بالا هست یعنی آن
زن که در شب گردک با تو در خلوت هست نه زن برادر ست بلکه زن تست قوله هم مکافاتش خدا با تو کند ۵ مکافات
بضم پاداش کردن قوله نه عفیفی ماندش دینی نه زهد ۵ عفیف بفتح پارسا و عفیفی پارسائی قوله جان بجان پیوست
قالبها نجمیده ۵ نجمیدن شمشیر و کارد در غلاف کردن و شارحی بجای نجمید نسخه خمید نوشته قوله چه سقایه چه ملک
چه ارسلان ۵ سقایه بکسر سین آبکش شراب دار سلان نام پادشاه و بمعنی شیر یعنی جام می و پادشاه بیادش نماند قوله چشم

شان افتاد اندر عین عین یا نی حسن پیداست اینجا نی حسین ؛ عین بفتح برگزیده از هر چیز ذات هستی هر چیزے و منظر و مشاهده و چشم و چشمهٔ آفتاب و چشمهٔ ترازو و چشمهٔ زانو و دینار و زر و مال و نقد و بهتر و نفیس و آشکارا و ابر سے که از قبله آید و باران پیوسته و مرد بزرگوار و اینجا هر دو عین یا بمعنے اول باشد یعنی لب لب یا عین اول بمعنے مشاهده بود و عین دوم بمعنی ذات یعنی مشاهدهٔ ذات و حسن و حسین نام دو ریگ توده یا نام دو کوه علی الاختلاف و پسران فاطمه زهرا رضه در صراح است که حسن حسین پسران فاطمه زهرا رضه و نام دو ریگ توده و قال المبرد هما جبلان و قال الکلبی انهما بطنین و اینجا بمعنے اول است و مراد هر دو جسم فقیه و کنیز ک یعنی در آنحالت جسم هر دو از نظر فنا شده بود چنانچه محمد رضا نوشته که لب لباب هر چیز همین عین باشد اینجا از عین عین صرف دنیا خواسته و از ظاهر قصه انتقال کرده حال معاندان آل رسول را درین بیت تشبیه فرموده بحال آن شهوتی بی دین همچنان که حب دنیا چشم ظاهر و باطن آن ناپاکان را کور کرد و با اهل بیت کردند آنچه کردند انتهی زهے حاقت که در اینجا انتقال بخیال در آورده گویا رفض از دهان بر آورده قوله شاه آمد تا به بیند واقعه ؛ دید آنجا زلزله و القارعه ؛ واقعه کارزار سختی جنگ و حادثه زمانه و خواب وصال و قیامت و زلزله بفتح تینک جنبانیدن و قارعه سختی زمانه و قیامت و فراخی در سرا قوله شه چو دوزخ پر شرار و پر نکال ؛ نکال بفتح و کاف تازی عقوبت و ننگ قوله خنده آمد شاه را گفت ای کیا با کاف تازی مکسور بمعنے پاکیزه و بادشاه بادشاهان و هر یک از عناصر اربعه قوله انچه آنرا من نوشم همچو نوش ؛ کی دهم در خورد یار دوغ لیش و بوش ؛ نوش بضم نون عسل و آبجیات و چیزی شیرین و باز هر بوش بفتح با مردم مختلف یعنے گروه آدمیان که از هر جنس باشد او باش جمع و هذا الجمع مقلوب قوله زان پوشانم حشم رانی پلاس ؛ پلاس با بای پارسی پشمینه و گلیم که مردم صحرانشین پوشند و هم ازان خانه سازند و نیز کنایت از فکر زشت دنیاوی هست قوله البسوهم گفت ما تلبسون ؛ یعنی پوشانیدند ایشان را از چیزے که مے پوشید قوله الطعموا الاوناب ما تاکلون ؛ یعنی بخورانید اتباع را از چیزے که میخورید قوله از عطای خاص کشاف الکروب ؛ کشاف تبشدید بسیار برداز و چیزے از چیزے و کروب بضمتین جمع کرب که بفتح بمعنے اندوه باشد قوله دیگر از ابن السبیل آورده ؛ اے البیتین این بیت با بیت دوم رجوع باشد با بیات سابقه که ؛ جمله عالم را نشان داده بصبر ؛ الی آخرها و مقولهٔ برادر کلان بود خطاب بخود و اخوان خود و باقی ابیات مقولهٔ حضرت مولوی رض چرا که بیت آینده که ؛ حد ندارد این سخن کوتاه کن ؛ الخ صریح دال ست که آن ابیات که مقدم بر بیت مذکور اند مقولهٔ حضرت مولوی رض اند پس انچه شارحی ازین بیت تا آخر سرخی جمیع ابیات را مقولهٔ برادر کلان پنداشته چنانچه از عبارت وی که در ارجاع ضمیر لفظ این که در بیت سرخی آینده است که ؛ این بگفتند در روان گشتند زود ؛ معلوم میشود سهو است قوله چون قلاوزی صبرت به شود ؛ قلاوز را بهر و سواران بیرون لشکر که آنرا چوکی گویند قوله بر کشایندش ببالای طباق ؛ طباق یعنی سوت

فی الصراح السموات طباق ای بعضها فوق بعض قوله چون صبوری پیشه کرد یعقوب راه دلاور و جوانمرد و حکیم و خنگوی قوله صبر صدر آمد بهر حالت که هست ۱۲ صدر بفتح پیشگاه و سینه و صاحب نصب معروف

روان شدن شهزادگان

قوله این بگفت و روان گشت زده لفظ این اشارت بمضمون جمیع ابیات که بالای داستان بادشاه و ملکیه ذکر یافته که آن بزرگین گفت ای اخوان خیر و الخ تا آن دو بیت که آخر داستان شاه مقدم این سرخی منکور اند که دیگران را بس لطیع آورده ۱۲ الی آخرها قوله یا چه اسمعیل صبار جمیعه ۱۲ الخ پیشتر تبکرار نوشته شده که نسبت ذبح بسیدنا علیه السلام باعتبار شهرت فرموده اند والا گرنه ذبیح اسحق است علیه السلام

حکایت امرأ القیس

و قوله قفا نبک من ذکری حبیب و منزل خطاب عاشق است بهر دو چشم خود یعنی باشید تا بگریم از ذکر کردن من حبیب و منزل را و قوله تعالی واللہ یختص برحمته من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم این آیه کریمه در سیپاره الم در سوره بقره واقع شده یعنی خدا اختصاص میدهد برحمت خود کسی را که خواهد و خدا صاحب فضل عظیم است قوله هم کشیدش عشق از خطه عرب ۱۲ خطه بکسر و تاے صلة شده آنجا که خط کشد تا دیگرے فرو نیاید و در عرف شهر کلان را گویند و پاره زمین قوله تا بیامد خشت میزد در تبوک ۱۲ تبوک بفتح تای فوقانیه و بای موحده مضموم اسم موضعی است که حضرت رسالت صلعم آنجا غزا کرده و جعفر طیار رض در ان غزوه بشهادت رسیده و بتقدیم بای موحده بر ثناة در کتب لغت مثل صراح و کشف اللغات و برهان قاطع و منتخب ضبط نکرده اند مگر شیخ عبد اللطیف در لطائف اللغة که فرهنگ مثنوی است این را در هر دو باب آورده است و در باب بای موحده از معارج نقل کرده و حالانکه صاحب معارج معترض بیان حروف نشده است در آنجا اصلا معلوم نمیشود که تقدیم ثاء ثناة است بر باء موحده یا بالعکس و مشار الیه در هر دو باب بعد نوشتن معنی در حق تقدیم تا ثناة نوشته که اصح همین است در حق تقدیم با موحده نوشته که بصحت نه رسیده است غرضکه غلطی عجیب بکار برده است چنانچه در دفتر دوم در سرخی ترک کردن ناصح بعد از مبالغت پند نیز بر غلطی مشار الیه آگاه ساخته ایم در تحت آن بیت که بگذر و این صیت از بصره و تبوک ۱۲ الخ قوله امرأ القیس آمده است اینجا بگدا کاف فارسی مفتوح گدائے و گدارا نیز گویند قوله فلسفه گفتش بسی ۱۲ خموش ۱۲ فلسفه حکمت قوله او هم از تاج و کمر بیزار شد ۱۲ کمر بفتحتین آنچه بر میان بندند و میان قوله بر بزرگان شهد و بر طفلانست شیر ۱۲ بزرگان عاشقان حق و طفلان عاشقان دنیا قوله او بهر کشتے بود من الاخیره من الاخیر آن مقدار باری که چون بر کشتی بر بار نهند کشتی غرق شود قوله عشق شان از ملک بربود و تبارة بتار بفتح دو دمان و خویشاوندرا گویند و ربان تازی بمعنے هلاک آمده قوله زانکه رانی

باخطر بود و خطیرہ خطر بفتحتین و خطیر بفتح اول و کسر دوم ہلاک و تہلکہ و دشواری و بہلاکت نزدیک شدن و قدر و جاہ و منزلت و بعضی ہر دو را بمعنے خداوند شرف و بلندی و فخر نیز گفتہ اند و اینجا خطر بمعنے اول ست و خطیر بمعنی اخیر قولہ خوی دارد مبدم خیرہ کشی ہا خیرہ بکسر ہمچند بمعنی آمدہ چنانچہ بالا بتفصیل نوشتہ شد و اینجا بمعنے ضعیف ست قولہ لیک مرج جان فدای شیراد ہ مرج بفتح چراگاہ و بمعنے مرز قولہ پست گفتندی بصد خوف و خطر ہا خطر اینجا بمعنے دشواری بہتر ے نماید اگرچہ بمعنے ہلاک و تہلکہ و بہلاکت نزدیک شدن ہم می شاید قولہ اصطلاحاتی میان ہمدگر ہ اصطلاح بکسر اتفاق قومی بر چیزے و رسم و آئین و با یکدیگر صلح کردن قولہ زین لسان الطیر عام آموختند ہ استقال ست از اصطلاحات شہزادگان با اصطلاحات اولیا کہ مثل منطق طیر میر ایشان ازان آگاہ نبود قولہ طمطراق و سروری اندوختند ہ طمطراق بفتح کر و فر و خود نمائی قولہ دیو بر شبہ سلیمان کردہ ایست ہ شبہ بکسر مانند شبیہ مثلہ قولہ علم مکرش ہست و علنا نش نیست ہ اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال الذین در سورۂ نمل واقع شدہ بزبان سلیمان علیہ السلام و علمنا منطق الطیر یعنے و دانا نیدہ شدم گویائی پرندگان قولہ چون سلیمان از غدا بشاش بود ہ بشاش بفتح و تشدید تازہ روی و خندان قولہ تو ازان مرغ ہوائی فہم کن الخ یعنی حقیقت آن سخن را کہ عوام لسان طیور الٰہی را نہ فہمند از مرغ ہوائی کہ آنرا دیدہ و آوازش شنیدہ فہم کن کہ آوازش بگوش تو میرسد و مدعایش بفہم تو نمی آید چرا کہ تو طیور را آلے را ندیدۂ تا بی نظر کردن در حال مرغ ہوائی حقیت آن سخن را دریابی و دیدن طیور آلے رسیدن بمقام ایشان باشد و انچہ شارحی نوشتہ کہ یعنے از مرغ ہوائی کہ معلوم و محسوست فہم کن کہ ہر گاہ از درک راز آواز مرغ قاصری پس مرغ من لدن را کہ ہرگز ندیدۂ سرا لحان آن چہان توانی فہمید اشتباہ سہو کردہ است کہ حرف کاف را کہ در مصرع ثانی ست بیانیہ فہمیدہ برای بیان فہم کردن ازینجاست کہ تفسیر مصرع مذکور را دلالت عبارت بیرون افتادہ اگر تامل صادق کنی دریابی و انچہ محمد رضا نوشتہ کہ مرغ ہوائی سلیمان ہست کہ تخمش بر ہوا میرفت یعنی سلیمان سیرتی را در باب تا مفہوم نگردد کہ طائران قدسی را ندیدۂ و از سر و علمنا منطق الطیر و اوتینا من کل شئی جز حرفی نشنیدۂ انتہی حشو است و ہادر ہوا قولہ جای سیمرغان بود آنسوے قاف ہ ہر خیالی را نباشد دست باف ہ دست باف عمل خود بلی آنکہ از استاد دیگیرد و ساختہ دست یعنی دیدن سیمرغان قاف قدس و رسیدن بمقام ایشان بی ارشاد استاد و تربیت صاحب کمال ہر خیال را آسان نیست زیرا کہ جاے ایشان آن طرف قاف قالب ست و در بعضی نسخ جان سیمرغان واقع شدہ بجای جای سیمرغان و ہمہ واحد است قولہ جز خیالے را کہ دید آن اتفاقی ہ یعنی مگر خیالے را کہ مشاہدۂ سیمرغان قدس بمحض الطاف ایشان اتفاق افتاد قولہ نی فراق قطع بہر مصلحت کانیست از ہر فراق آن منقبت ہ منقبت بفتح ستودگی و ہنر یعنے فراق کہ بعد العیان واقع شود فراق قطع نیست بلکہ بہر مصلحت ست تا جسم عنصرے از دوام مشاہدۂ نور ایشان

فنا نشود و اگر نه آن منقبت که ایشان شخص را بعد العیان در فراق می اندازد از هر فراق ایمن و دور ست چرا که ایشان بمقتضای قرب حقیقت باوے اند و انچه شارحی در تفسیر مصرع ثانی نوشته که بمقتضای قرب و معیت در حقیقت آن نور از منقبت فراق ایمن ست و از وصف دوری دور اتفاقا سهو صریح ست که اصلا معنی از عبارت برنمی آید قوله بهر استبقای آن جسم چو جان ۱۲ الخ یعنی آن مصلحت استبقای جسم سالک ست که همچو جان عزیز ست که حصول کمالات موقوف ست بران قوله بهر جان خویش جوز ایشان صلاح ۱۲ الخ زجوعست باهیات سابقه که ۱۲ زین لسان الطیر عام آموخته ۱۲ الخ یعنی تا صلاح جان خود از ایشان بخوبی باصطلاح ایشان بی نبری و اصطلاح ایشان مثل اصطلاح زلیخا ست چنانکه زلیخا نام همه چیز یوسف کرده بود ایشان نام همه چیز الله کرده اند تا در پرده اسمای انبیا اورا بخوانند و غیر محرم سر ایشان را معلوم نکنند حاصل آنکه اسمای موجودات نزد ایشان اسمای حق اند ایشان بهر نام حق را میخوانند و تو میدانی که ایشار ابر زبان مے رانند قوله آن زلیخا از سپندان تا بعود ۱۲ سپندان بکسر تین و یای پارسی دانه سوختنی ست معروف و آنرا اسپند نیز گویند و در فرهنگ میر عضد الدوله بمعنی خردل پارسی مرقوم ست و در اختیارات بدیعی تخم تره تیزک را گفته و بمعنے مجمر که دران سپند و عود و عطریات بسوزند نیز آمده و اینجا بمعنے اول ست و بمعنے اخیر و عود بضم چوب خوشبوی معروف و نام سازی قوله نام جمله چیز یوسف کرده بود لفظ یوسف بحذف مضاف ست یعنی نام همه چیز نام یوسف کرده بود یعنی یوسف را بجمیع اسامی ساخته بود و اگر بحذف مضاف نگویند پس معنی آن بود که همه چیز را بیوسف مسمی ساخته بود یعنے همه چیز را عین یوسف خیال میکرد و این معنی را مصرع اول بیت آینده که ۱۲ نام او در نامها مکتوم کرد ۱۲ و بعضے ابیات دیگر بے تکلف قبول مینکند قوله یا حوایج از پرش یک لخته اند ۱۲ حوایج جمع حوج یعنی مصالح دیگ قوله گر ستودی اعتناق او بدی ۱۲ در نکوهیدی فراق او بدی ۱۲ اعتناق بکسر دست در گردن یکدیگر کردن و نکوهیدن بکسر اول و ضم ثانی و واو مجهول سرزنش کردن و ملامت کردن قوله انچه عیسی کرده بود از نام هو ۱۲ الخ معنیش همانست که شارحی نوشته که یعنی عیسے که بنام حق عز شانه احیای موتی کردی بنام خود نیز تواستی این کار کرد قوله چونکه باحق متصل گردید جان ۱۲ ذکر او اینست و ذکر اینست آن ۱۲ یعنی چونکه جان باحق متصل گردید پس یا حق یا این جانست و یا این جان یا حق و انچه شارحی نوشته که یعنی یا آن جان که باحق پیوسته یا حق ست و یا حق یا آن جان انتهی در ارجاع ضمیر او و این و آن غلط کرده است زیرا که لفظ او و آن برای بعید است و لفظ این برای قریب و در مصرع اول حق بعید ست و جان قریب و شارح مذکور ضمیر او و آن را بسوی جان راجع کرده و ضمیر این را بسوی حق قوله خالی از خود بود و پراز عشق و دست ۱۲ یعنی آن جان که متصل باحق گردیده است قوله خنده بوی زعفران وصل داد ۱۲ گریه بوها پیدا و اندر بعاد ۱۲ بعاد بکسر از کسی دور شدن و کسے را از خود دور کردن یعنی اگر آن جان در خنده ست خنده آش

بوی زعفران وصل دهد واگر درگریه است گریه اش بوی پیاز هجر قوله یا آمد عشق را روز آفتاب ؛ آفتاب آن روی را چون نقاب ؛ یعنی عاشق را آفتاب در روز یار است ای روشنی روز اربار دادند نه از آفتاب که آفتاب نقاب و پرده روی تابان اوست یا معنی آن بود که شارحی نوشته که یعنی روی یار عشق را آفتاب روز است و روز آفتاب حاصل آنکه آفتاب روز افروز عشق روی یار است و عاشق را بی دیدار یار روز روشن چون شب تار لاجرم ؛ آفتاب آن روی را چون نقاب ؛ یعنی ناظر این آفتاب از دیدار محبوب در حجاب است انتهی آما مخفی نماند که این تفسیر بر مشرب اهل توحید شهود یست و بر مشرب اهل توحید وجودی فرود نتوان آورد و مگر بتکلف و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی روز عشق و آفتاب عشق روی یار است بلکه آفتاب را بر روی یار نقاب نتوانگفت هر که روی دلجوی را مانند شمس قیاس کرد عابد الشمس است انتهی بے اعتبار است که بر مشرب ناوا قفان اسرار است و معطوف شمردن لفظ آفتاب بر لفظ روز سهویست دیگر قوله آنکه نشاسد نقاب از روی یار ؛ عابد الشمس است دست از وی بدار ؛ یعنی آنکه تعین آفتاب را از ذات حق نشاسد و موجود همان تعین را داند و تاثیر و تنویر را بوی نسبت کند او عابد الشمس است و بحسب تقریر ثانی بیت بالا معنیش همان بود که شارحی نوشته که یعنی هر که نشاسد و نداند که آفتاب فلکی نقاب آفتاب روی یار است ؛ عابد الشمس است دست از وی بدار ؛ که لائق دیدار یار و سزاوار وصل دیدار نیست انتهی و در نیجا هم بغور و دریابی که این تقریر خبر از غیریت یکه مقتضا اهل توحید شهود یست میدهد قوله طفل دانه هم نداند شیر را ؛ دانستن طفل شیر را بالوجه و بالجمال است و ندانستن بالکنه و تفصیل و همچنین است دانستن عاشق مرحق را که بالجمال میداند که او ذاتی و حقیقتی است که موجود و مشهود حق از نیست اگرچه کنه ذات نداند و آنچه محمد رضا نوشته که دانستن و نادانی طفل را در احتیاج او بشیر هیچ دخلی نیست ناگزیر شیر میخواهد انتهی سهو صریح است چه صحت این تفسیر بر تقدیر لفظ یا است بجای لفظ هم و نیز ابیات آینده که بیان دانستن و نادانی است مبطل همین است قوله کج کردن این گردنامه روح را ؛ الخ کج بکسر کاف فارسی و یای مجهول پریشان و پراگنده و گردنامه تعویذی که برای باز آمدن برده گریخته نویسند و مراد بشریت است یعنی این گردنامه بشریت روح را در جرانی و پریشانی انداخت یعنی نادان ساخت تا در نیابد که فاتح صور کیست و مفتوح چیست اما اگر در روش فنا در آید کج نبود چنانچه در بیت آینده میفرمایند و بشریت را گر دنامه ازان فرمودند که چنانکه بتا بیثر گردنامه برده گریخته راه گریختن نمیداند همچنین روح بواسطه بشریت راه خلاص از عبودیت نمیداند و در ادراک ذات عویش جاهل مے ماند قوله کج نبود در روش بلکه اندر و ؛ الخ ضمیر اندر و راجع بروش یعنی اگر در روش فنا در آید و بشریت را فنا نماید کجی و نادانی نبود چرا که در انجا حائل او سیل وجوی عقل نیست بلکه در فنا حائل خود دریاست که روح او را طالب وجو یا است قوله چون بیاید او که یابد کم شود ؛ الخ یعنی چون او در روش فنا بیاید که حق را بیابد گم شود همچو سیل غرق قلزم شود

پس اورا باد ادراک کند دازیکجی و نادانی برآید و انچه شارحی نوشته که یعنی چون روح بیاید و بخواهد که کند این دریا دریابد و حقیقت آن بشناسد در دریا گم شود پس ازین جهت اورا یکجی و حیران تو انگفت انتهی سهو است چیرا که گم گشتن در دریا موجب برآمدن از یکجی و نادانی است نه باعث یکجی و حیرانی چنانچه بیت ثانی که دانه چون گم گردد آنگه تین شود دال است برین و اگر مشارالیه لفظ تو انگفت تحریر داده باشد و از قلم کاتب بسبب سهو نون افتاده باشد جای سخن نیست و انچه محمد رضا در تقریر اول نوشته که لفظ چون در مصرع اولی بیتو اند بود که یعنی چرا باشد یعنی روح سر فاتح و مفتوح را چرا ادراک نکند و در نیابد که بعد یافت از خود گم گردد انتهی رکیک است و انچه در تقریر دوم نوشته که و بیتو اند که چون از برای تشبیه باشد یعنی مانند نا یافت یافت خود را گم میکند و سودای یابد و نیابد از و منفک شود انتهی حشو است و مع هذا در نسخ مصححه لفظ بیابد بصیغه اثبات است از آمدن نه بصیغه نفی از یافتن چنانچه تمثیل روح بسیلی که بسوی دریا آید و در دریا گم شود ملائم این نسخه است قوله دانه چون گم گردد آنگه تین شود ؛ تین بکسر الجیم

بعد از کمث و متواری شدن در بلاد چین

و قوله اما قدمے مینلیم مقصودے ؛ او ا لقے را بسی کفوادے شه ؛ ترجمه اش آنکه یا قدم من برساند مرمقصود من یا بیندازم سر خود را مثل دل خود در آنجا و قوله یا عاذل العاشقین دع فیه ؛ اضلها الله کیف ترشد ؛ ترجمه اش آنکه ای نکوهش و ملامت کننده عاشقان بگذار گروه عاشقان را گمراه کرده هست آن گروه را خدا چگونه راه راست مینمائی تو آن گروه را قوله لا أبالی گشته ام صبرم نماند ؛ لا أبالی یعنی باک ندارم من در عرف کسی را گویند که بیباک باشد قوله طاقت من زین صبوری طاق شد ؛ طاق شدن فرد و جدا شدن قوله واقعه من عیرت عشاق شد ؛ واقعه کار و حادثه زمانه و خواب وصال و سختی جنگ و قیامت و اینجا بمعنی اول است یعنی کار من در عشق بجای رسید که عشاق بر من عیرت می برند قوله ان فی موتی حیاتی میزنم ؛ یعنی بدر ستیکه در موت من حیات من است قوله من ازین دعوی چگونه تن زنم ؛ تن زدن خاموش بودن قوله کرده یوسف را نهان و منتخبے ؛ الی البتین منتخبے بضم اول و سکون خای معجمه و تقدیم تای فوقانیه مفتوحه بر بای موحده مکسوره اسم فاعل است از اختبا که بمعنی پنهان شدن باشد و حاصل این بیت و بیت دوم آنکه چنانکه یوسف علیه السلام را حیله و مکر اخوان از یعقوب علیه السلام نهان کرد و در آخر بسبب عشق یعقوب علیه السلام پیرهن نمازی نبود و از یوسف خبر داد همچنین محبوب ماهر چند که مخفی و پنهان است اما در پیش عشق تجسس کیش پانهان نخواهد ماند پس در طلب و تفتیش بجان باید کوشید چنانچه ابیات آینده در آخر سرخی که من نخواهم زد و گر از خوف دیم ؛ همچنین

طبل ہوا زیر گلیم ۵ اے آخر ۵ و سرخی آینده که بیان مجاہده بازمدارد موید این تقریر است ۵ آنچه شارحی نوشته که چنانکه یوسف علیه السلام را مکر و حیله اخوان از پدر پنهان کرد و پیراهن غمازی نمود تعلق تن و قید حیات مرا از محبوب محجوب ساخت و چون جان از تن عریان شود پیراهن وار بوی یار بسوی من آرد است بعید الفهم است با آنکه تشبیه جان به پیراهن یوسف درستی ندارد زیرا که پیراهن از آن معشوق است و جان از آن عاشق بلکه جان خود عاشق است و تعلق تن از محبوب محجوب است و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی من از معشوق خود آگاهم و بوی پیراهن او یافته ام لمحبت فراق نمیتوانم ساخت انتهی از تقریر شارح مذکور بهتر است و لفهم قریب قوله هین مخور این زهر از جلدی و شک ۵ یعنی از این که ضرر رساندن این زهر نزد تو یقینی نیست و هر دو طرف ضرر و عدم ضرر مساوی است این زهر را زود فرو مبر که نزد ما ضررش یقینی است قوله بر پر و براج و افتد در خطر ۵ خطر بفتحتین بچند معنی آمده چنانچه بالا گذشت اینجا بمعنی هلاکی است قوله بی زمفتاح خرد این قرع باب ۵ قرع بفتح اول و سکون دوم کوفتن و مقهور کردن و جماع کردن چاروا و کدوی تلخ قوله در حشایش چون حشیشی او بپاست ۵ حشایش جمع حشیش که گیاه باشد قوله کرده تساحی دهان خویش باز ۵ تساح بکسر تا نهنگ و مرد شیرین سخن قوله مرج پندارند آن تابوت را ۵ مرج بفتح چراگاه و بمعنی مرز قوله این چمان پر ز نقل و پر ز نان ۵ نقل بضم آنکه با شراب و امثاله خورند قوله بر سر خاکش حبوب مکرناک ۵ حبوب بضمتین جمع حب که بفتح بمعنی دانه و تخم دشتی باشد قوله جمله اذات هوا مکراست و زرق ۵ زرق بفتح مکر و نفاق و بمعنی دیل و کبود چشم قوله لیک جسم آنکه باشی رهن برق ۵ از تور و اندر کشید انوار شرق ۵ رهن بفتح گروی و گرو دادن و شرق بفتح آفتاب و جای برآمدن آفتاب و برآمدن قوله در مغار مظلمی شب میل میل ۵ مغاره و معنا بفتح جای غار و فرو رفتن و مظلم بضم اول و کسر سوم تاریک شونده لازمی است و میل بکسر اول سوم حصه فرسنگ و علامت سنگین که از سر نشان فرسنگ بر سر راه کنند و نیز گنبد سر تیز قوله من سفر کردم درین ره شصت میل ۵ مرمر اگر راه گوید آن دلیل ۵ دلیل بفتح خوار یعنی از دلیل رو بگردانی و این سخن بگوئی قوله گر نهم من گوش سوی آن شگفت دماغ شگفت بکسر تین عجب و غریب یعنی اگر اطاعت آن دلیل و مرشد نمائم عجب امر او مرا راه از سر و سلوک باید کرد قوله راه سر دی یک در من چو برق ۵ یعنی آن دلیل با تو این سخن بگوید قوله ظن لا یغنی من الحق خوانده ۵ اشارت است با آیه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره نجم واقع شده ان الظن لا یغنی من الحق شیئا یعنی بدرستیکه گمان بی نیاز نگرداند از سخن حق چیزے را یعنی ظن را در معرفت حق اعتبار نیست قوله هی در او در کشتی مای نژند ۵ نژند بفتحتین و بمعنے بکسر اول نیز خوانده اند بمعنی اندوهگین و افسرده و پست و نشیب و خشگین قوله گوید او چون ترک گیرم گیر و دار ۵ گیر و دار بکسر کاف فارسی فرماندهی و حکومت قوله در چه افتی زین تفرج بچه او ۵ تفرج از باب تفعل غم و اندوه

فنا نشود و اگرنه آن منقبت کایشان شخص را بعد العیان در فراق می انداز ندانه هر فراق ایمن و دور ست چرا که
ایشان بمقتضای قرب حقیقت باوے اند و انچه شارحی در تفسیر مصرع ثانی نوشته که بمقتضای قرب و معیت در حقیقت
آن نور از منقبت فراق ایمن ست و از وصف دوری دور است سهو صریح ست که اصلا انمعنی از عبارت برنمی آید
قوله بهر استبقای آن جسم چو جان ۱۲ الخ یعنی آن مصلحت استبقای جسم سالک ست که بمنزله جان عزیز ست که بعضی
کمالات موقوف ست بران قوله بهر جان خویش جز ایشان صلاح ۱۲ الخ رجوعست بابیات سابقه که درین لسان
الطیر عام آموخته ۱۲ الخ یعنی تا صلاح جان خود از ایشان نجوئی با صطلاح ایشان پی نبری و اصطلاح ایشان
مثل اصطلاح زلیخا ست چنانکه زلیخا نام همه چیز یوسف کرده بود ایشان نام همه چیز الله کرده اند تا در پرده اسمای
ایشان اورا بخوانند و غیر محرم سر ایشان را معلوم نکند حاصل آنکه اسمای موجودات نزد ایشان اسمای حق اند
آیشان بهر نام حق را میخوانند و تو میدانی که ایشان را بر زبان مے رانند قوله آن زلیخا از سپندان تا بعوده سپندان
بکسر تین و یای پارسی دانه سوختنی ست معروف و آنرا اسپند نیز گویند و در فرهنگ میر عضد الدوله یعنی خرمل
پارسی مرقوم ست و در اختیارات بدیعی تخم تره تیزک را گفته و بمعنے مجمر که دران سپند و عود و عطریات بسوزند نیز آمده
و اینجا بمعنے اول ست و بمعنے اخیر و عود بضم چوب خوشبوی معروف و نام سازی قوله نام جمله چیز یوسف کرده بود
لفظ یوسف بحذف مضاف ست یعنی نام همه چیز نام یوسف کرده بود یعنے یوسف را بجمیع اسامی ساخته بود
و اگر بحذف مضاف نگویند پس معنی آن بود که همه چیز را بیوسف مسمی ساخته بود یعنے همه چیز را عین یوسف خیال
میکرد و این معنی را مصرع اول بیت آینده که ۱۲ نام او در نامها مکتوم کرده ۱۲ و بعضے ابیات دیگر بے تکلف قبول
نمیکند قوله یا حوایج از پرسش یک نخته اند ۱۲ حوایج جمع حوج یعنے مصالح دیگ قوله گر ستودی اعتناق او بدے
و ز کوهیدی فراق او بدی ۱۲ اعتناق بکسر دست در گردن یکدیگر کردن و نکوهیدن بکسر اول و ضم ثانے و واقع
مجهول سرزنش کردن و ملامت کردن قوله انچه عیسی کرده بود از نام هو ۱۲ الخ منعنیش همانست که شارحی نوشته
که یعنی عیسے که بنام حق عز شانه احیای موتی کردی بنام خود نیز تو استی این کار کرد قوله چونکه باحق متصل گردید جان ۱۲ ذکر او
نیست و ذکر انیست آن ۱۲ یعنی چونکه جان باحق متصل گردید پس یاد حق یاد این جانست و یاد این جان یاد حق و انچه شارحی نوشته
که یعنی یاد آن جان که باحق پیوسته یاد حق ست و یاد حق یاد آن جان انتهی در ارجاع ضمیر او و این و آن غلط
کرده است زیرا که لفظ او و آن برای بعید است و لفظ این برای قریب و در مصرع اول حق بعید ست و جان
قریب و شارح مذکور ضمیر او و آن را بسوی جان راجع کرده و ضمیر این را بسوی حق قوله خالی از خود بود و پر از
عشق و دوست ۱۲ یعنی آن جان که متصل باحق گردیده است قوله خنده بوی زعفران و صل داده گریه بوهای
پیاز اندر زبعاد ۱۲ بعاد بکسر از کسی دور شدن و کسے را از خود دور کردن یعنی اگر آن جان در خنده ست خنده اش

بوی زعفران وصل دهد واگر در گریه است گریه اش بوی پیاز ہجر قولہ یا رآمد عشق را روز آفتاب ؛ آفتاب آن روی را چون نقاب ؛ یعنی عاشق را آفتاب در روز یار است ای روشنی روز ار یار دا مدنه از آفتاب که آفتاب نقاب و پرده روی تابان اوست یا معنی آن بود که شارحی نوشته که یعنی روی یار عشق را آفتاب روز است و روز آفتاب حاصل آنکه آفتاب روز افروز عشق روی یار است و عاشق را بی دیدار یار روز روشن چون شب تار لاجرم ؛ آفتاب آن روی را چون نقاب ؛ یعنی ناظر این آفتاب از دیدار محبوب در حجاب است انتہے آما مخفی نماند که این تفسیر بر مشرب اہل توحید شہود یست و بر مشرب اہل توحید وجودی فرود نتوان آورد مگر بتکلف و انچہ محمد رضا نوشته که یعنی روز عشق و آفتاب عشق روی یار است بلکه آفتاب را بر روی یار نقاب تو گفت ہر که روی و دیدار را مانند شمس قیاس کرد عابد الشمس است انتہے بے اعتبار است که بر مشرب ناوا قفان اسرار است و معطوف شمردن لفظ آفتاب بر لفظ روز سہویست دیگر قولہ آنکه نشاسد نقاب از روی یار ؛ عابد الشمس است دست از روی بدار ؛ یعنی آنکه تعیین آفتاب را از ذات حق نشاسد و موجود ہمان تعین را داند و تاثیر و تنویر را بوی نسبت کند او عابد الشمس است و بحسب تقریر ثانی بیت بالا معنیش ہمان بود که شارحی نوشته که یعنی ہر که نشاسد و نداند که آفتاب فلکی نقاب آفتاب روی یار است ؛ عابد الشمس است دست از روی بدار ؛ که لائق دیدار یار و سزاوار وصل دیدار نیست انتہی و در نجا ہم بغور دریابی که این تقریر خبر از غیریت که مقتضا اہل توحید شہود یست میدہد قولہ طفل دلند ہم نداند شیر را ؛ دانستن طفل شیر را بالوجه و بالاجمال است و ندانستن بالکنه و بالتفصیل و همچنین است دانستن عاشق مرحق را که بالاجمال میداند که او ذاتی حقیقی است که موجود و مشہود جز او نیست اگرچه کنه ذات نداند و انچہ محمد رضا نوشته که دانستن و نادانی طفل را در احتیاج او بشیر مدخلی نیست ناگزیر شیر میخواہد انتہے سہو صریح است چه صحت این تفسیر بر تقدیر لفظ یا است بجای لفظ ہم و نیز ابیات آینده که بیان دانستن و نادانی است مبطل نمیشی است قولہ کج کرد این گردنامه روح را ؛ الخ کج بکسر کاف فارسی و یای مجہول پریشان و پراگنده و گردنامه تعویذی که برای باز آمدن برده گرفته نویسند و مراد بشریت است یعنی این گردنامه بشریت روح را در حیرانی و پریشانی انداخت یعنی نادان ساخت تا در نیابد که فاتح صور کیست و مفتوح چیست اما اگر در روش فنا در آید کج نبود چنانچه در بیت آینده میفرمایند و بشریت را گردنامه ازان فرمودند که چنانکه بتاثیر گردنامه برده گرفته راه گرفتن میدہند همچنین روح بواسطه بشریت راه خلاص از عبودیت نمیداند و در ادراک ذات خویش جاہل مے ماند قولہ کج نبود در روش بلکه اندر روش الخ ضمیر اندر و راجع بر روش یعنی اگر در روش فنا در آید و بشریت را فنا نماید کج و نادان نبود چرا که در انجا حائل او سیل وجودی عقل نیست بلکه در فنا حائل خود دریاست که روح او را طالب وجود یاست قولہ چون بیاید او که یابد کم شود الخ یعنے چون او در روش فنا بیاید که حق را بیابد گم شود همچو سیل غرق قلزم شود

پس اورا باد اورا ک کند دانیکی و نادانی برآید و انچه شارحی نوشته که یعنی چون روح باید و بخواهد که کنه این دریا دریابد و حقیقت آن بشناسد در دریا گم شود پس ازین جهت اورا بکج و حیران تو انگفت انتهی سهو است چه اگر گم گشتن در دریا موجب برآمدن از کجی و نادانی است نه باعث کجی و حیرانی چنانچه مبیت ثانی که ؛ دانه چون گم گردد آنگه تین شود ؛ الخ صریح دال است برین و اگر مشار الیه لفظ نتوانگفت تحریر داده باشد و از قلم کاتب بسبب سهو نون افتاده باشد جای سخن نمیست و انچه محمد رضا در تقریر اول نوشته که لفظ چون در مصرع اول میتواند بود که یعنی چرا باشد یعنی روح سر فاتح و مفتوح را چرا ادراک نکند و دریابد که بعد یافت از خود گم گردد انتهی رکیک است و انچه در تقریر دوم نوشته که و میتواند که چون از برای تشبیه باشد یعنی مانند یافت یافت خود را گم میکند و سودای یابد و نیابد از و منفک شود انتهی حشو است و مع هذا در نسخ مصححه لفظ بیا بصیغه اثبات است از آمدن نه بصیغه نفی از یافتن چنانچه تمثیل روح بسیلی که بسوی دریا آید و در دریا گم شود ملائم این نسخه است قوله دانه چون گم گردد آنگه تین شود ؛ تین بکسر الجیم

بعد از کمث و متواری شدن در بلاد چین

و قوله اما قدمے مینلیے مقصودے ؛ او التے راسی کفوادے شه ؛ ترجمه اش آنکه یا قدم من برساند بمقصود من یا بیندازم سر خود را مثل دل خود در آنجا و قوله یا عاذل العاشقین دع قیفه ؛ اضلها الله کیف ترشد ؛ ترجمه اش آنکه ای نکوهش و ملامت کننده عاشقان بگذار گروه عاشقان را گمراه کرده هست آن گروه را خدا چگونه راه راست مینمائی تو آن گروه را قوله لا أبالی گشته ام صبرم نمانده لا أبالی یعنی باک ندارم من در عرف کسی را گویند که بیباک باشد قوله طاقت من زین صبوری طاق شده طاق شدن فرد و جدا شدن قوله واقعه من غیرت عشاق شده ؛ واقعه کار و حادثه زمانه و خواب وصال و سختی جنگ و قیامت و اینجا بمعنے اول است یعنے کار من در عشق بجای رسید که عشاق بر من غیرت می برند قوله ان فی موتی حیاتی میزنم ؛ یعنی بدرستیکه در موت من حیات من است قوله من ازین دعوی چگونه تن زنم ؛ تن زدن خاموش بودن قوله کرده یوسف را نهان و مختبے ؛ الی البیتین مختبے بضم اول و سکون خای معجمه و تقدیم تای فوقانیه مفتوحه بر بای موحده مکسوره اسم فاعل است از اختبا که بمعنے پنهان شدن باشد و حاصل این بیت و بیت دوم آنکه چنانکه یوسف علیه السلام را حیله و مکر اخوان از یعقوب علیه السلام نهان کرد و در آخر بسبب عشق یعقوب علیه السلام پیراهن غمازی نمود و از یوسف خبر داد همچنین محبوب ماهر چند که مخفی و پنهان است اما در پیش عشق تجسس کیش پانهان نخواهد ماند پس در طلب و تفتیش بجان باید کوشید چنانچه ابیات آینده در آخر سرخی که من نخواهم زد و گر از خوف و بیم ؛ همچنین

بلبل ہوا زیر کلیم ۲ اے آخر ما و سری آینده که بیان مجاہده که دست از مجاہده باز ندارد و موید این تقریر است و آنچه شارحی نوشته که چنانکه یوسف علیه السلام را مکر و حیله اخوان از پدر پنهان کرده پیرہن غمازی نمود تعلق تن مرقید حیات مرا از محبوب محجوب ساخت و چون جان از تن عریان شود پیرہن وار بوی یار بسوی من آرد انتهے بعید الفهم است با آنکه تشبیه جان به پیراہن یوسف درستی ندارد زیرا که پیراہن از آن معشوق است و جان از آن عاشق بلکه جان خود عاشق است و تعلق تن از محبوب محجوب است و انچه محمد رضا نوشته که یعنی من از معشوق خود آگاہم و بوی پیراہن او یافته ام لمحت فراق نمیتوانم ساخت انتهی از تقریر شارح مذکور بهتر است و لفهم قریب قوله هین مخور این زهر از جلدی و شک ۲ یعنی ازین که ضرر رساندن این زهر نزد تو یقینی نیست و هر دو طرف ضرر و عدم ضرر مساوی است این زهر را زود فرو مبر که نزد ما ضررش یقینی است قوله بر پر و براوج افتد در خطر ۲ خطر بفتحتین بچند معنی آمده چنانچه بالا گذشت اینجا بمعنے هلاکی است قوله بی زمفتاح خر در این قرع باب ۲ قرع بفتح اول و سکون دوم کوفتن و مقهور کردن و جماع کردن چارواکه دی تلخ قوله در حشایش چون حشیشی او بپاست ۲ حشایش جمع حشیش که گیاه باشد قوله کرده بمساحی دهان خویش باز ۲ بمساح بکسر نهنگ و مرد شیرین سخن قوله مرج پندارند آن تابوت را ۲ مرج بفتح چراگاه و بمعنے مرز قوله این چمان پر ز نقل و پر ز نان ۲ نقل بضم آنکه با شراب و امثاله خورند قوله بر سر خاکش جوب مکر ناک ۲ جوب بضمتین جمع حب که بفتح بمعنے دانه و تخم دشتی باشد قوله جمله لذات هوا مکر است و زرق ۲ زرق بفتح مکر و نفاق و بمعنی دیل و کبود چشم قوله لیک جسم آنکه باشی رهن برق ۲ از تو رواندر کشد انوار شرق ۲ رهن بفتح گروی و گرو دادن و شرق بفتح آفتاب و جای برآمدن آفتاب و برآمدن قوله در مغار مظلمی شب میل میل ۲ مغاره و مغار بفتح جای غار و فرو رفتن و مظلم بضم اول و کسر سوم تاریک شونده لازمی است و میل بکسر اول سوم حصه فرسنگ و علامت سنگین که از بهر نشان فرسنگ بر سر راه کنند و نیز گنبد سر تیز قوله من سفر کردم درین ره شست میل ۲ مرمر اگر راه گوید آن دلیل ۲ دلیل بفتح خوار یعنی از دلیل رو بگردانی و این سخن بگوئی قوله گر نهم من گوش سوی آن شگفت هزار شگفت بکسر تین عجب و غریب یعنی اگر اطاعت آن دلیل و مرشد نمائم بجسب امر او مرا راه از سر و سلوک باید کرد قوله راه نبردے یک در ظن چو برق ۲ یعنے آن دلیل با تو این سخن بگوید قوله ظن لا یغنی من الحق خوانده ۲ اشارت است با یه کریمه که در سیپاره قال فما خطبکم در سوره نجم واقع شده ان الظن لا یغنی من الحق شیئا یعنے بدرستیکه گمان بی نیاز نگرداند از سخن حق چیزے را یعنے ظن را در معرفت حق اعتبار نیست قوله هی دراد رکشتی ای نترسند ۲ نترسند بفتحتین و بمعنے بکسر اول نیز خوانده اند بمعنے اندوهگین و افسرده و پست و نشیب و خشمگین قوله گوید او چون ترک گیرم گیرودار ۲ گیرودار بکسر کاف فارسی فرماندهی و حکومت قوله در چه افتی زین تفرج همچو او ۲ تفرج از باب تفعل غم و اندوه

ظاهر دن و گشاد گی گرفتن و انس جستن و آرمیده شدن و فارسیان بمعنی تماشا استعمال کنند قوله وجود انه بانده از رشد بفتحتین راه راست یافتن و بضم مشله قوله بر قمیص یوسف جان پدر زنی قمیص بفتح پیراهن قوله اندران اقبال منهاج راه است اقبال بکسر پیش آمدن در وی آوردن بر چیزے ضد ادبار و چیزے پیش کسے داشتن و منهاج بکسر راه روشن و راه فراخ و راه راست قوله پیر گردون نی ولی پیر رشاد و رشاد بفتح راه راست و راه راست گرفتن قوله سود نبود در ضلالت ترکتاز ترکیبیاز با اول مضموم تاخت آوردن بیخبر و ناگاه بر سبیل تاراج و غارت و اینجا مراد دو میدان است قوله میں نجویم زین سپس راه اثیر اثیر بفتح اول و کسر ثای مثلثه دیاری معروف کره ناری که عنصر اعلای عناصر از بعه است و بعضی بکسر همزه نیز گفته اند قوله کرکس باکرگس سفر بر آسمان کرگس بفتح و کاف دوم فارسی پرنده ایست مردار خوار که پر او در تیر کار برند عمر او نه هزار و پانصد سال باشد قوله گرگست من باشم امنیت خوبتر انتقال است از لفظ گرگس که مرغ باشد بلفظ گرکس که مرکب است از لفظ گرکه شرطیه است و لفظ کس یعنے اگر کس تواے یار و همدم تو من باشم این تراخوبتر و بهتر است و اگر تراد ر انتقال شک باشد پس مصرع اول بیت آینده که ترک گرکس کن که من باشم کست رافع شک تست اگرچه بیت مذکور مقوله ابراهیم علیه السلام نیست قوله بی درزاد و راحله دل بیچو برق و راحله بحای مهمله بکسر رمرکب قوله اینجا نکه میرود شب زاغتراب اغتراب بکسر اول و سکون نین معجمه و تای فوقانیه و رای مهمله بغربت شدن قوله این خبر ها دین روایات محق بضم اول و کسر دوم و تشدید قاف آنکه حق بجانب او باشد قوله یک خلائی نی میان این عیون عیون بضمتین جمع عین که بفتح چنانچه سابق مکرر تفصیل یافته بچند معنی آمده است و اینجا بمعنے مرد بزرگوار است قوله آن تحری آمد اندر لیل تا رتحری صواب جستن و قصد کردن و طلب بهترین و سزاوارترین کردن از کار های عقلی و نقلی قوله عقل جزوی کرگس آمد ای مقل پراو با حیفه خواری متصل مقل بضم اول و کسر قاف و تشدید لام فقیر و اندک کننده و حیفه بکسر مردار بوی گرفته قوله می پرد تا ظل سدره میل میل سدره بکسر درختی ست در هفتم آسمان و درخت کنار قوله باز سلطانم کشم نیکو پیم پکش با کاف فارسی مفتوح خوش و در عنا دین بیت با بیت دوم مقوله ابدال است قوله چند بر عیاد و انی اسپ را عیاق بفتح نا بنیاد مراد کوری و از اینجا مقوله هر دو برادر است قوله هر کرا نه شاهان از ین نوعش بگفت الخ این بیت میفاید که مثل بیت بالا قول جمله اهل چین باشد که آن هر دو برادر پیش برادر کلان نقل میکنند و میشاید که مقوله هر دو برادر بود قوله بنگرای از جمل گفته ناحق الخ این بیت با دو بیت آینده نیز قول شاه است که هر دو برادر پیش برادر کلان بزبان جمله اهل چین یا خود نقل میکنند موافق هر دو احتمال بیت بالا که هر که از شاهان ازین نوعش گفت الخ قوله پر سرای بریده زین علوه علو بضمتین از حد در گذشتن و دیگر قوله هان ببین این را بچشم اعتبار اعتبار بکسر بعبرت نگه کردن و پند گرفتن و از پی چیزے رفتن و چیزرا

بینک انکاشتن و از نیجا مقولہ ہر دو برادر ست قولہ کہ مراد ازین گفتہا آید نفور ہ نفور بضمتین رمیدن و گرختن قولہ ہیزہ پرآتش مراد چون منقل ست بانگشت کا لگشت و قت منجل ست بانقل بفتح یکم دسوم انگشت دان و صاحب سرفنامہ بضم یکم وسوم تصحیح نمودہ امستعل اول ست و منجل بکسر دا س یعنی آلت درودن غلہ و امثالہ قولہ ہی محدث از خطاب و از خطوب بضمتین جمع خطب کہ بفتح اول وسکون دوم بمعنی کار بزرگ باشد قولہ پیش درمن مزاح مطلق ست بمزاح بضم لائغ فی الاصراح مزح لائغ کردن والاسم المزاح بالضم والکسر المصدر قولہ من علم اکنون بصحرا می زنم بعلم بفتحتین رایت بادشاہ و درفش و کوہ و چاہی کہ در لب بالائین باشد قولہ آن بریدہ بہ زشمشیر ضراب بضراب بکسر شمشیر زدن و مزدشمشیر زنندہ قولہ دیدہ کو بنوزد صلش در فرہ بفرہ با اول وثانی مخفف بکسور

بہازدہ خوش نشش وافزون و بیارد مراد افزونی یا خوشی

بیان مجاہد کہ دست از مجاہدہ باز ندارد و قولہ ویہ زقہ من حیث لا یحتسب

این آیہ کریمہ در سیپارہ قد سمع اللہ در سورہ طلاق واقع شدہ یعنی و روزی دہد خدا پرہیزگار را از آنجا کہ گمان نبرد قولہ تا حساب خطوتان وقد وصل بخطوتان بضم دو گام خطوہ واحد قول مشہور ست کہ من خطا خطوتین فقد وصل یعنی کسی کہ گام زد دو گام پس بتحقیق واصل شد و قول دیگر محمد رضا نقل کردہ کہ الدنیا خطوتان من قطعہا فقد وصل یعنی دنیا دو گام ست کسی کہ قطع کرد آن دنیا را پس بتحقیق واصل شد و نیمصرع کہ مصرع یک قدم بر فرق خود نہ دان دگر در کوی دوست و شرح این ہر دو قول ست قولہ حق معیت گفت و دل را مہر کرد تا کہ عکس آید بگوش دل خود عکس بفتح باز گونہ کردن و طرد بفتح راندن و دور کردن و در اصطلاح ارباب معقول و اصحاب منقول عکس عبارت ست از جامعیت تعریف مرافراد معرف خود را و طرد عبارت از مانعیت تعریف مرغیر افراد معرف خود را و اینجا مراد معنی مصطلح ست و این بیت مقولہ حضرت مولوی ست رح یعنی حق سبحانہ در آیہ کریمہ وہو معکم اینما کنتم از معیت خود با خلق خبر داد و دل را از خودی و ہستی مہر کرد تا معیت را جمعا و طردا بر وجہی کہ افراد دیگر اقسام معیت از مفہوم خارج شوند در نیاید بلکہ عکسا یعنی بر وجہی کہ شامل این معیت و افراد دیگر اقسام معیت باشد بفہمد کہ معیت بر اقسام ست یکی معیت مطلق با یقید کہ معیت حق ست با خلق کہ اصلش عینیت ست دیگر معیت مخلوق با مخلوق کہ بمعنی بر غیریت است و این بر اقسام ست یکی معیت عارض با معروض چون معیت بیاض با ثوب و دیگر معیت عرض با عرض چون معیت بوی گل با رنگ و دیگر معیت مظروف با ظرف چون معیت گلاب با شیشہ و دیگر معیت حال با محل چون معیت صورت با ہیولای نزد حکیم و دیگر معیت جسمی با جسمی کہ مظروف یا محل نبود چون معیت جلیس زید با زید پس تا کہ بر دل مہر خودی و ہستی ست یکی از اقسام معیت مخلوق با مخلوق در گوش او در آید و از فہم غیریت نہ بر آید و آنچہ محمد رضا نوشتہ کہ مہر کردن دل کنایت از آنست کہ کیفیت معیت را علی التعیین نشان نداد از بہر آنکہ مفہوم معیت

شامل باشد جمیع افراد واقسام معیت را و سرانا عند ظن عبدی بی ظہور یابد زیرا کہ طلس در اصطلاح اصحاب حصول عبارت ہست از جامعیت تعریف مجموع افراد معرف را و طرد از مانعیت تعریف غیر افراد معرف را پس حاصل معنی آن باشد کہ مطلق گذاشتن معیت و عدم تعیین کیفیت آن بجہت تحقق و تقرر جامعیت حق ہست مر افراد کونیہ را از روی احاطہ کلی تا باب رجا مفتوح باشد انتہی بمقصود نرسیدہ است و معنی مہر کردن را نیز نہ فہمیدہ است قولہ چون سفرہا کردود او راہ دادہ الخ سفرہا عبارت از قطع منازل سالک و طی مقامات طریقت کہ بسبب کشادن مہر خودی و ہستی ہست و فاعل کردود او مجاہد و ضمیر او راجع بدو و لفظ کشادرا اگر متعدی دارند فاعل آن حق بود و اگر لازم شمارند مہر قولہ چون خطائین را حساب با صفا کردوش روشن زبعد دو خطا اشارت ہست بحساب خطائین کہ عبارت است از تحصیل صواب از دو خطا و اہل حساب آنرا برای استخراج مجہولات عددی وضع کردہ اند چنانچہ در اکثر کتب مشہورہ این علم مسطور ہست و شیخ عبد اللطیف در شرح خلاصش نوشتہ است کہ اگر در مسئلہ از مسایل تمرین عددی مجہول واقع شود و خواہی کہ آنرا مشخص کنی کہ کدام ہست باید کہ فرض کنی عددی یا واحدی یا کسری یا مرکبے از طرفین یا آخرین و آنرا مال اول نام نہی پس نظر کنی در مفروض اگر بحساب راست آید بہتر و اگر زیادہ یا کم باشد پس مقدار زیادتی یا کمی کہ خطا ہست محفوظ داری و آنرا خطای اول نام کنی بعد ازان کمیت دیگر چنانکہ گفتہ شد از عددی دیگر فرض کنی و آنرا مال ثانی مسمی سازی و دران ہم بنگری اگر صواب ہست فبہا و اگر خطا ست پس مقدار خطا حفظ کنی و آن را خطای ثانی بگیری پس ضرب کنی مال اول را در خطای ثانی و مال ثانی را در خطای اول و حاصلین را محفوظ داری بعد ازین نظر کنی اگر ہر دو خطا در زیادت و نقصان متفق باشند یعنی ہر دو زاید باشند یا ہر دو ناقص پس فضل بین الحاصلین را بر فضل بین الخطائین قسمت کنی و اگر یکے زاید بود و دیگرے ناقص پس مجموع حاصلین را بر مجموع خطائین منقسم سازی بہر دو تقدیر خارج قسمت کہ نصیب واحد کامل ہست صواب و حق باشد مثال الزاید ین لزید علی عشرۃ الاربع مالہ و علی و لعمرو علی عشرۃ الاربع مالہ زید علی مال اول ۷ مال ثانی ۶ خطاے اول ۱ خطای ثانی ۲ حاصل ضرب مال اول در خطای ثانی ۱۴ حاصل ضرب مال ثانی در خطاے اول ۷ فضل بین الحاصلین ۱۰ فضل بین الخطائین ۱ خارج قسمت و ہو الصواب والمطلوب خارج قسمت عبارت ہست از نصیب واحد کامل و مقسوم در ما نحن فیہ دہ است و مقسوم علیہ واحد کامل و یک ربع کہ در معنی پنج ربع باشد پس دہ را کہ بر پنج ربع مساوی قسمت نمایند بہر یک ربع ازدہ دو میرسد پس روشن شد کہ در ما نحن فیہ نصیب واحد کامل کہ عبارت ہست از چہار ربع ہشت ازدہ باشد توضیح طریق استخراج در مثال زایدین کہ مذکور شد مثلاً مال اول کہ بر دو مقرار زید و عمرو لازم ہست فرض کردیم کہ ہفت ہست پس بمقتضای اقرار بر ربع ہفت را کہ یک و ستہ ربع باشد از عشرہ وضع کردیم ماند شش و یک ربع پس باید کہ حق ہر کدام از زید و عمرو بر دو

مقرر شد و یک ربع لازم باشد و مفروض هفت بود پس یک و ربع خطای زاید باشد و این مسمی است بخطای اول پس عدد دیگر فرض کردیم که شش باشد و آن مسمی است بمال ثانی بمقتضای اقرار ربع آنرا که یک و نیم است از عشره و منع کردیم ماند هشت و نیم پس باید که بر ذمه مقر از زید و عمرو هر کدام هشت و نیم لازم شود و مفروض شش بود پس ظاهر شد که دو و نیم خطا زاید است و این خطای ثانی است پس مال اول را که هفت است در خطای ثانی که دو و نیم است ضرب کردیم هفده و نیم حاصل شد بعد ازان مال ثانی را که شش است در خطای اول که یک و ربع است ضرب کردیم هفت و نیم حاصل شد پس فضل بین الحاصلین را که ده است بر فضل بین الخطائین که یک و ربع است قسمت کردیم پس خارج قسمت که نصیب واحد کامل است یعنی هشت صواب و مطلوب باشد مثال الناقصین عدد زید علیه عشرة ثم ضرب فی ثلثة ثم زید علیه ای علی الحاصل عشرة یکون المجموع مایة کم هو هو مال اول ۱۰ مال ثانی ۱۵ خطای اول ۳۰ خطای ثانی ۱۵ حاصل ضرب مال اول ۱۵۰ حاصل ضرب مال ثانی ۴۵۰ فضل بین الحاصلین ۳۰۰ فضل بین الخطائین ۱۵ خارج قسمت هو الصواب والمطلوب مثال المختلفین هو مثال الناقصین لکن اختلاف الخطائین بالزیادة والنقصان ههنا باعتبار اختلاف الفرض فی المالین کما ستعرف بالتوضیح الآتی مال اول ۲۵ مال ثانی ۱۰ خطای اول ۱۵ خطای ثانی ۳۰ حاصل ضرب مال اول ۷۵۰ حاصل ضرب مال ثانی ۱۵۰ مجموع الحاصلین ۹۰۰ مجموع الخطائین ۴۵ خارج قسمت هو الصواب والمطلوب درین مثال اخیر مجموع حاصلین را بر مجموع خطائین قسمت کرده خارج قسمت را مطلوب میگیرند انیست تفصیل حساب خطائین که شیخ مذکور نوشته اما مخفی نماند که آنچه در مثال زاید ین نوشته هم مثال ناقصین است چه بر مال او که هفت است چون ربع آن بیفزایم هشت صحیح و سه ربع میشود و آنچه بعد ازین در شرح بیت نوشته که این مقوله برادر بزرگتر است ازان سه شهزاده که در قصر قلعه ذات الصور هر سه برادر عاشق نقش دختر شاه چین گشته متوجه مقصد شده اند بعد از کشت و متواری شدن در تختگاه بلاد چین برادر بزرگتر بی صبر گردیده و لا ابالی وار قدم در راه طلب مطلوب نهاده و حضرت مولوی همان مطلب را بعنوان مجاهده مجاهد درین داستان میفرمایند یا درین راه ایدم آن کام من ۰ یا که باز آیم ردم سوی وطن ۰ بوکه موقوف است کامم بر سفر ۰ چون سفر کردم بیایم در حضر ۰ چون خطائین آن حساب باصفا ۰ گردش روشن ز بعد دو خطا ۰ حساب خطائین که از دو خطا یک صواب حاصل میشود و موقوف علیه بیت همان تواند بود باطریق توضیح استخراج آن با مثله مختلفه مشروحا ذکر یافت اکنون معنی بیت که مراد برادر بزرگتران سه شهزاده است این باشد که چون کامیابی موقوف بر سفر است و بی سفر مراد حاصل نمیشود من سفر اختیار میکنم اگر در یک سفر و دو سفر مقصود حاصل نشود و در کامیابی خطا افتد بعد ازان سفرهای متعدده چنانچه از دو خطا یک صواب حاصل میگردد مراد من بحصول خواهد پیوست انتهی سوءست چه صحت این تقریر بر تقدیر میم

مسلم است بجای ضمیر شین که در مصرع ثانی است و محمد رضا نیز در تربیت شیخ مذکور را مضاف الیه گرفته است پس این بیت متعلق شهزاده گمان نیست بلکه متعلق حضرت مولویست و ضمیر شین راجع بمجاهد چه بیان معیت که طی مقامات سالوک مهر خودی و هستی اول او برگشاید بعد و خطابیکه نافهمیدن معنی معیت عکسا و طردا دوم سفر اکردن و تجرد نمودن صواب حاصل میشود که آن دریافت سر معیت باشد و خطابی اول ظاهریست و اما خطابی دوم پس بنا بر آنست که سفر و تجرد منافی آن معیت است که معیت باشد چه تجرد غیریت را میخواهد لیکن چون در پس سفر و تجرد فنای خودی و هستی است و فنای خودی سبب ظهور معیت و عین است این مطالعه نمود بالبداهه قوله نماید آن دانش بیتری فکر و فکر بهلول و فخر ثانی از شیفه و لیکون ثانی مشتمل قوله همچنانکه وجود ام شیخ بود بسته و موقوف کریه آن وجود و وجه بفتح طوبه و طریقه در وی و بمابعد واول روزو آنچه از ملوک و سلاطین متعین شود چنانچه دزه و زمین و اینجا بمعنی اول است و لفظ دام بحذف مضاف است یعنی وجه ادای دام و وجودیتی موجود است و مراد از ان کودک حلوائی است قوله توخته شد و ام آن شیخ کبار و تون گزاردن و ادا کردن بکبار بضم و تخفیف بزرگ قوله پیش ازین اندر خلال مثنوی و خلال بکسر میانه شی و میان دو چیز و با کسی دوستی کردن و دوستی و دوست و بی مهتا و جامه کهنه و سستی بکار قوله در دلت خوف افگند از موضعی و تا نباشد خیر آن خطی و مطمع بفتح جای طمع و این بیت رجوع است بمطلب سرخی یعنی حق سبحانه از موضعی در دل تو خوف پیدا میکند که اگر این موضع را بگذارم و بموضع دیگر روی آرام مطلوب من فوت خواهد شد پس تو همیشه از ترک آن موضع خایف باشی و این پیدا کردن خوف برای آنست که تا مطمع تو غیر آن موضع نبود و آنچه محمد رضا نوشته که یعنی تقدیر آنکه دل طالب را از طمع در غیر مطلوب تبرساند تا متوجه مطلوب باشد انتهی غلط فاحش است زیرا که ضمیر آن راجع بموضع است پس اگر از موضع غیر مطلوب اراده کند لازم می آید که مطمع طالب چیز غیر مطلوب نبود و لفظ مطلوب سابق مذکور نیست تا ضمیر آن بسوی وی راجع شود و اگر این تقریر مخالف مقصود سرخی و منافی ابیات آینده است که مدعای ابیات آینده همانست که موضعی را مطمع طالب بساند و مطلوب او را از موضع دیگر میدهد قوله از برای حکمتی و صنعتی و نیز تا باشد دولت در حیرتی یعنی جای را مطمع تو شاخ شود با آنکه در علم او حصول مطلوب تو از آنجا نیست بلکه از جای دیگر است بجهت حکمتی است و حکمت آنست که حصول مطلوب تو از جای دیگر معلوم باشد بر طمع بستن تو بر جای اول و این حکمت را اگرچه در بنجا بیان نکرده اند لیکن در داستان آینده که آن طالب بسیار را در خواب نشان گنج مصر دادند و بعد رسیدن بمصر از کسی معلوم کرد که گنج در بغداد است عیان نموده اند پس یافتن گنج در بغداد موقوف بود بر رسیدن بمصر و نیز طمع بر نهادن دل بجهت عیان ساختن نیست تا چنان باشی که مطلوب من از کجا خواهد رسید از بنجا یا از جای دیگر چرا که اگر طمع بجای دیگر نهی نمیرسد زیرا که در صورت نه بستن طمع بر جای نظر تو بر حق باشد و هر چه خواهد

از حق خواهی پس آن حیرت که مطلوب من از نجا خواهد رسید یا از جای دیگر روند بلکه در آن صورت دل تو بانور یقین است که حق از هر جا که باشد خواهد داد و چون حیرانی موجب فنای هستی شخص است فائده باشد وتحقق این هر دو امر یعنی حکمت و حیرت پیش از یافتن مطلوب بود از جای دیگر و نیز طمع تو بر جای بستن و از جای دیگر دادن بجهت آنست که تا یقین تو در غیب بفزاید و تحقق این هر سه چیز بعد یافتن مطلوب بود از جای دیگر قوله تا بود ایقان تو در غیب پیش ؛ ایقان یکسر یقین دادن و مراد یقین دیگیانی است قوله هم دلت حیران بود در منتجع ؛ منتجع بضم جایگاه آب دیگیا حبستن در صراح است که الانجاع بطلب آب و علف و نیکوئی شدن منتجع جای حبستن نیکی و آب و علف قوله تا زخیاطی بری زرتازی ؛ تازنی یعنی تا زنده و این بیت و ابیات آینده تکرار مطلب ابیات سابقه است که اذا تکرر تقرر و اگر تراد بنجا خلشی باشد که در ابیات سابقه بیان کردی که حکمت آنست که حصول مطلوب از جائی دیگر موقوف باشد بر طمع بستن تو بر جای اول و تحقق این حکمت در رفتن طالب بسیار بطور می پیوندد لیکن در صورت حبستن رزق در خیاطی و یافتن در زرگری چه سان خواهد بود پس گفته شود که تصویرش بر چند وجه است یکی از ان اینست که شخصی بجهت آموختن پیشه خیاطی در پیش استاد رفته باشد و آنجا زرگری که بطلب جامه پیش آن استاد آمده بود بحضور آن شخص ستایش زرگری نماید و آموختن آنرا بر خود گیرد و آن حرف ستایش در دل وی کارگر آید و در پیشه زرگری در آید پس اگر وی اول بدرزی گری طمع نه بستی و بصحبت درزی نه پیوستی آن زرگر را نشناختی و زرگری را پیشه خود نساختی پس برای وی در علم آلهی همین پیشه زرگری مقرر بوده است و حکمت ازلی طلب درزی گری را موقوف علیه آموختن آن نموده و بسیار چیزها که اهل عالم را بهمین روش میرسد قوله یا مراد من بر آید زین خروج ؛ خروج بضمتین بیرون آمدن و بیرون رفتن و مراد راه برآمدن مراد یا خروج بر معنی خود باشد یعنی بیرون آمدن بطلب مراد

حکایت آن شخص که در خواب دید که آنچه میطلبی از یسار بمصر و فا شود

قوله جمله را خورد و بماند او عور و زار ؛ عور با ضم برهنه فارسیان باو او فارسی استعمال کنند گذاقی موید الفضلاء قوله نقد رفت و کالا رفت و جا نها و الخ مربوط است به بیت بالا که بود زر میراثی را بیشمار و الخ و آوردن لفظ جا نها بصیغه جمع نظر باهل و عیال آن مرد است قوله یارب و یارب اجرنی ساز کرد ؛ اجرنی یعنی بجا ؛ پناه ده مرا قوله نبی پیر گفت مومن مزمار است ؛ مزمر بکسر اول و فتح سوم بر بط و بمعنی مزمار اشارت ست بحدیث شریف المومن کمثل المزمار لا یخرج صوته الا بخلا ربطنه یعنی مومن بچونانی است که نیکو نمیباشد صوت او مگر بخالی کردن شکم او

قولہ تی شود خوش باش بین الاصبعین ۵ تی بکسر مخفف تتی است قولہ کزمی لا این سرست است این ۵ لا این لامکان یعنے از می لامکانی مکان ست است پس چون از خود خالی شوی بلامکان رسی دست گردی قولہ در دعا ولا بہ در زد ہر دو دست ۵ زر طلب شد بی تعب آن در پرست ۵ لا بہ تملق و فروتنی و چرب زبانی و بازے و تعب بفتحتین رنج

سبب تاخیر اجابت دعاے مومن

قولہ بوی مجمر از امین المذنبین ۵ این المذنبین نالہ گنا ہگاران قولہ کای مجیب ہمزہ دعا و مستجار ۵ مستجار بضم باء جبہ شدہ قولہ او نمیداند بجز تو مستند ۵ مستند بضم اول و فتح نون تکیہ کردہ شدہ قولہ از تو یا بہ آرزو ہر مشتہی ۵ مشتہی بضم اول و کسر ہا طالب و گرسنہ قولہ طوطیان و ببلان را از پند ۵ از نیجا تا آخر سرخی مقولہ حضرت مولوی است قولہ آن یکے کم پرد دیگر خوش ذقن ۵ کپیر پیر حزف و فرتوت قولہ ہر دو نان خواہند او زو تر فطیر ۵ فطیر بفتح اول و کسر دوم خمیر بے مایہ و شیر تازہ قولہ دان دگر را کہ خوشستش خدو قدہ ۵ خد بفتح و تشدید رخسار و شگاف زمین

رجوع بقصہ آن شخص میرانی

قولہ کرد گدیہ ات را قبول او مرتجا ست ۵ مرتجا بضم امید داشتہ شدہ قولہ بی درنگی ہین زبغد او نشزہ ۵ نشزہ بفتح افسردہ و اندوہگین و پست و خشمگین و بعضے بکسر نیز خوانندہ اند قولہ خواست دقے بر عوام الناس راند ۵ دق بفتح گدائی و آزار کردن و خرمن کوفتہ و فراہم ناکردہ و کوفتن و عطای شعر طلبیدہ گرفتن و جامہ ایست نفیس پیش بہا کہ در مصر بافند قولہ باز نفشش از مجاعت بر طپید ۵ از انتجاع از خواستن چارہ ندید ۵ مجاعت بفتح گرسنہ شدن و گرسنگی و انتجاع بکسر آب و گیاہ جستن و نزدیک کسے رفتن برائے طلب نیکوئی

رسیدن آن شخص بمصر

و قولہ عسی ان تکرہوا شیاء و ہو خیر لکم قولہ تعالے ان مع العسر یسرا و قولہ علیہ السلام اشتدی ازمۃ تنفرجی و سیع القرآن والکتب المنزلۃ فی تقریر ہذا دو ین قول دو آیہ ست و یک حدیث و آخر عبارت حضرت مولوی رض آیہ کریمہ اول در سورۃ بقر در سیپارۂ سیقول واقع شدہ یعنے قریب است اینکہ مکروہ پندارید چیزے را و حالانکہ آن چیز خیر است مر شما را و آیہ کریمہ دوم در سیپارۂ عم در سورۂ الم نشرح واقع شدہ یعنے بدرستیکہ با دشوارے آسانی ست و ترجمہ حدیث شریف انکہ یعنے سخت بگیر سختی در رنج و قحط را تا شادشوی و ترجمہ عبارت حضرت مولوی رض انکہ یعنے و تمام قرآن و کتابہای فرستادہ شدہ بر انبیا در تقریر ہمین سخن اند قولہ ناگہانی خود عسس او را گرفتہ ۵ عسس بفتحتین جمع عاس یعنے شحنہ شب و در محاورات فارسی بر مفرد اطلاق کنند قولہ مردمان را بہ داز دزدان

ضرار بکسر گزند رسانیدن یکدیگر را قولہ بود شہابی مخوف و منحس بضم اول و کسر ہای مہملہ عکس شونده قولہ عشوه شان را از چه رو باور کنید بشوه بکسر فریب قولہ اصبح ملدوغ بر دو دفع شر در تعدے و ہلاک تن نگر بہ اصبح بکسر ہمزہ و سکون صاد مہملہ و فتح و کسر ہای موحدہ و بفتح ہمزہ و کسر و ضم ہر دو و ضم ہمزہ و فتح با انگشت و ملدوغ گزیدہ شدہ مار و تعدی از حد در گذشتن در کاری قولہ تو نہ زینجا غریب و منکری بغین و غریب بفتح و دور شونده از جای خود یعنے مسافر و منکر بضم اول و فتح سوم ناشناختہ و ناشائستہ و غیر مشروع و نام زشت ایست و اینجا بمعنے اول ست قولہ اہل دیوان بر عکس طعنہ زدند الی الیقین مقولہ عکس ست خود را بلفظ غایب تعبیر کردہ میگوید کہ اہل دیوان بر عکس یعنی بر من طعنہ میزدند کہ سبب انبوہی در دوان چیست الحال کہ ترا گرفتم دانستم کہ انبوہے از تست و امثال تست قولہ تا شود ایمن ز شر مختشم بضم صاحب عشمت و جاہ

در بیان این حدیث کہ الکذب ریبۃ والصدق طمانیۃ

یعنی دروغ شک ست و راستی تسلی ست قولہ ادنی اس نا نعمی تمیز نیست و بنی خبر دہنده و عجمی نادان ز کارہا و سخت جاہل و کند طبع قولہ چشمہ شد چشم عکس را شک مبل و مبل بضم اول و کسر دوم ریزنده و ترکنده و کنایت از اشک بسیار کہ جامہ و دری را تر کند و پیوستہ شدن زخم و از بیماری بہ شدہ قولہ در میان ہر دو بحر این لب مرج و مرج بفتحتین جنبیدن خاتم در انگشت و جنبیدہ شدن و تباہ شدن و آشفتہ شدن و بفتح اول و سکون دوم بمعنے مرز و چراگاہ و از ہم کشودن و اندر ہم گذاشتن و اینجا اگر بفتحتین باشد بمعنی اول بود و مراد جنبیدہ و اگر بسکون دوم باشد بمعنے مرز خواہد بود یعنے زمین و در نیصورت حرف دوم را بجہت ضرورت حرکت دادہ شود و بیت تمامی موید وجہ ثانی ست قولہ چون بنیلو در میان شہرہا بہ پسند بیای تحتانیہ و بای پارسی مفتوحتین و سکون نون جائے و مقامی را گویند کہ از ہر شہر اسبابی و امتعہ و غلہ و غیرہ از اطراف و جوانب برای فروختن بدانجا آرند قولہ شہر پیلو مرد ادار الرباح و آن دگر را از عمی دار الجناح و رباح بفتح سود کردن و سود و جناح بضم بزہ و گناہ و زیان قولہ بہ عنی بندست و براستاد نک و فکسن بفتح آزاد کردن و خلاص کردن و عہد اکردن و مہر شکستن دگر و انستادن قولہ بریکے بہوت و بر دیگر چوہش و بہوت متحیر قولہ بریکے بندست و بر دیگر کشادہ کشاد با کاف عجمی مضموم چار معنی دارد اول معروف ست دوم فتح را گویند سوم بمعنی خوش و خوشی آمدہ چہارم رہا کردن تیر بود از شست قولہ بریکی راح است و بر دیگر کدو و راح شراب و شادمانی قولہ بریکی حبس ست و بر دیگر فتوح و فتوح بضمتین کشایشہا و فیروزی و آبی کہ از چاہی بیرون آید و یا از چشمہ قولہ بریکی نان ست و بر دیگر سنان و سنان بکسر سر نیزہ و تیزی ہر چیزے کہ باشد و آہن بن نیزہ قولہ بار ہا خوردی تو نان و نمک ذبول و ذبول بفتح ذال معجمہ و ثقیل بضم ثم مردہ شدن و کاہیدن قولہ در تو جوعی میرسد نوز اعتدال یکہ

همیسوزد اران مخمه و طلال با اعتدال بکسر بابر بودن و مخمه بضم ناگوار یدن طعام باشد که آنرا هیضه نیز گویند و نوعی از بیماریست که انواع مرغان را بهم سد خصوصاً کبوتر را قوله لدتا رجوع است نه از نقل ای بسبب نقل بضم آنکه با شراب و امثاله خورند قوله چون زدکان و بکیس و قیل و قال بکیس با اول مضموم و یای مجهول مبالغه در معامله و نهایت طلبی کردن در کاری باشد که آنرا بتازی استقصا گویند و شارحی بکسر و یای مجهول یعنی مبالغه در معامله مرقوم ساخته جائی دیده باشد قوله چون زغیبت واکل لحم مردمان و غیبت بکسر آنکه غالبا بنحو کسی گوید که گر بالمشافهه با او گوید او را گران آید و در اینجا اشارتست بآیه کریمه که در سیپاره حم در سوره حجرات واقعشده ولا یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا یعنی باید که غیبت نکند بعضی از شما بعضی دیگر را آیا دوست میدارد یکی از شما که بخورد گوشت برادر خود را در حالتیکه مرده بود قوله مدعا صید شکله گفته تو شکله بفتح شین معجمه و لام مشدده مفتوح بت و بت پرست و با اول مضموم و ثانی مشدد فرج زنان و سرگین دان و لته را گویند که زنان در زمان حیض در فرج نهند و اینجا اگر بفتح اول است یعنی اول بود و مراد معشوق باشد و اگر بضم اول است نیز بمعنی اول باشد و مراد دن بود قوله در دهر شاخ ملولی خوکند خو بفتح خای معجمه بریدن و درود کردن و یعنی کندن و چوب بندی بود که بنایان و کتابه نویسان و نقاشان و دیگر استاکاران در برون و درون عمارت ترتیب دهند و بر زبر آن نشسته یا ایستاده کار کنند و گیاهی باشد خودرو که در باغها و کشت زارها بروید و آنرا تا نکنند زراعت نشود و نا تکند و کف دست را گویند و گیاهی هست خودرو که بهر درخت که بیچد آنرا خشک گرداند و آنرا عشقه نیز گویند قوله خادع درداند در مانهای ژاژ پر رهزن اندوزرستانان رسم با ژ خادع فریبنده و ژاژ نهروز بپارسی گیاهیست بود که بی تخم روید و در غایت بیمزگی باشد و چندانکه آنرا شتر نخاید نرم نشود و سخنان بی مزه گفتن را بهمین اعتبار ژاژ خائیدن گویند و اینجا مراد بی اثر و بیفائده هست و با ژ بازای عجمی زری باشد که راه داران و گذربانان از سوداگران و تجار و دیگر آیند و روند با بستانند و نیز زر و مال و اسپان و اشیائی را گویند که بادشاه قوی دست از بادشاه و حاکم زیردست گیرد و خاموشی بود که مغان در وقت بدن شستن و خوردنی خوردن بعد از زمزمه اختیار کنند و نام قریه ایست از قریهای طوس که تولد حکیم فردوسی دران بوده است

گفتن عسس خواب خود را با آن غریب ۱۲۹

قوله مرد نیکی لیک کدلی ای امین با امین بفتح کسیکه بر و اعتماد باشد و از و ایمن باشند و بی ترس شده و اسمی هست از اسامی خدا تعالی قوله نیست عقلت را تسوئی روشنی با تسو مقدار چهار جو قوله بار ها من خواب دیدم مستمر بضم اول و کسر سوم استوار و روان قوله خواب ناقص عقل و گول آید کساد با کساد نارواست متاع و جز آن بی رواج شدن و مراد نارواد بی رواج است قوله پس مرا آنجا چه فقر و شیون است شیون بکسر ماتم و فریاد گریه قوله گفت بد موقوف این لت لوت من با آنچیوان بود در حانوت من با لوت با اول مضموم

و واو مجهول اقسام ملاهیها که لذیذ باشد و حانوت بجای حمله و نون مضموم دکان قوله خواه احمق خوان مراخواهی فرو؛ درصراح ست که فری بالقصر دروغ بافتن والاسم الفریة بالکسر و تحیر شدن و مدهوش گشتن انتهی پس فرو صفة مشبهه باشد بمعنی دروغ بافنده یا بمعنی مدهوش شونده قوله وای گر برعکس بودی این مطار؛ مطار بفتح پریدن وجای پریدن مثل قوله بخت بهتر از بلاج دردی سخت؛ بلاج بفتح ستیزه کردن و ستیزه کاری

بازگشتن آن مرد شادمان

قوله حق وسیلت کرد اندر شد و سود و در شد بضم راه راست و فتحتین مشله قوله گمرهی را منهج ایمان کند؛ منهج بفتح راه روشن وراه فراخ وراه راست منهاج بکسر مشله قوله تا بنا شد هیچ محسن بی وجا؛ تا بنا شد هیچ خاین بی رجا؛ وجا بفتح درد و کار و زدن و یلی زدن و در رجا بفتح اول و جیم و الف پیدا و ده امید و ترس و مصدر از باب نصر یعنی امید داشتن و ترسیدن قوله اندرون زهر تریاق آن خفی؛ خفی بفتح حای مهمله و کسر فاء مهربان و دانا قوله نیست مخفی نور نماز آن مکرمت؛ مکرمت بضم رای بزرگی کنانی الصراح قوله منکران را قصد اذلال لقات؛ اذلال بکسر اول وسکون ذال معجمه خوار کردن و لقات بکسر جمع لقه که بمعنی استواری و استوار باشد قوله تا نگردد خصم تو مصداق خود مصداق بکسر دلیل راستی سخن و تصدیق کننده چیزی که موافق چیزی باشد فی الصراح؛ امصداق هذا ای مایصدقه قوله معجزه بچون گواه آمد زکی؛ زکی بفتح پاک مطلق و پاک از گناه و پارسا قوله جمله دل او دمع او شده؛ دمع بفتح یکم وسکون دوم قهر کردن و خوار گردانیدن و دور کردن و کوبیدن و بعید و زدن قوله تا که جرح معجزه موسی کند؛ جرح بفتح وسکون خسته کردن قوله اعتبارش راز دلها بر کند؛ اعتبار بکسر چیزی را نیک انگاشتن و پند گرفتن و بعبرت نگه کردن و از پی چیزے رفتن قوله لشکر آرد بعد دنا حول نیل؛ حول بفتح گرد اگرد چیزی و قوت و توانائی و سال و حیله و گذشتن و جدائی افگندن و باز داشتن قوله و تبت الارض و ها مون در رود؛ ها مون دشت و زمین هموار و سخت قوله وهم از سبطے کجا زایل شدی؛ سبط بکسر قوم موسی و سبطی منسوب بدو و گروه و قبیله و فرزند زاد قوله نا بدانی کامن در خوف ست و رازه راز پوشیده و پنهان و رنگ کردن و بمعنی خار پشت و نام قریه الیست نام بادشاه زاده قوله نیست مخفی مژده دادن در تقاء؛ تقا بضم پرهیزیدن و ترسیدن قوله ما حران را وصل داد اندر برش؛ برش بضم بریدن قوله نیست مخفی سیر با پای رواء؛ رواء مخفف روان قوله عارفان زانند دایم آمنون؛ آمنون جمع آمن ست که صیغه اسم فاعل ست از امن که بفتح یکم وسکون دوم بمعنی ایمن شدن ست یعنی بی ترس شدن و بمعنی ایمن کردن هم آمده است و اینجا بمعنی اول ست یعنی ایمن شوندگان قوله خوف بین هم در امیدے اے صفی؛ صفی بفتح دوست یگانه و برگزیده قوله گردد از شبه میسحا تاج دار؛ شبه بکسر اند شبیه مشله قوله عیسی ست از دست او تخلیط جوء تخلیط فساد کردن در کاری و امثلتن یعنی میخواهد که از دست ما فساد بوجود آید قوله چند

لشکر میرود تا بر خورد و بر بضم گندم و بفتح بار درخت و تخفف برگ و بمعنی سینه و کنار و آغوش و بالا و زبر و پهنا
و زن جوان و یاد و حفظ و بمعنی طرف و در خانه و سرای و بمعنی نزدیک و تن و پرده و پستان زن جوان و نفع زمین
خشک و اینجا میتواند که بضم باشد و مراد قوت بود و میتواند که بفتح باشد بمعنی اول یعنی تا ثمر کوشش بدست آرد یا بمعنی اخیر
یعنی حاصل زمین دیهات ابتناند قوله برگ او می گردد و بر سر خورد و برگ با اول مفتوح ثانی زده و کلفه عجمی
سازد و نوا و قصد و عزم و بمعنی پرد او بمعنی مشهور و اینجا بمعنی اول است و فی بفتح غنیمت یعنی مال که از حرب کافر
بدست آید و خراج و باز گشتن همسایه و بازن مجامعت کردن و اینجا یا بمعنی اول است یا بمعنی ثانی یعنی برگ و قوت
ایشان بستانند و اگر برگ را بمعنی دوم گویند فی بمعنی سوم باشد یعنی عزم ایشان برگرد ولیکن اول اولی است قوله
ابرهه با پیل بهر زدل بیت ابرهه بفتح نام سر لشکر اصحاب فیل که از قبل نجاشی والی حبشه برای تخریب خانه کعبه
با چهار هزار فیل و شصت هزار کس آمده بود قوله تا حریم کعبه را ویران کند حریم البیت و البر در گرد اگرد و
قوله تا همه زوار گرد او تنند زوار بضم و تشدید زیارت کنندگان و مستعمل پارسیان بفتح است قوله او و کعبه
او شده محذوف تر محذوف نقصان کرده شده و فرو برده شده قوله اندرین فسخ عزایم و ین همم فسخ بفتح
بر انداختن بیع بنقض و عزایم جمع عزیمت که بمعنی قصد و آهنگ باشد و بمعنی افسون و اینجا بمعنی اول است و همم
جمع همت که بکسر بمعنی قصد دل باشد و این بیت با بیت آینده رجوع است با بیات سابقه که بیان حال طالب گنج بود

مکرر کردن برادران پند دادن برادر بزرگتر را

قوله هست پاسخها چو جم اندر سماء پاسخ بفتح سین جواب همچو چنزیم اندر آب از گفت الم چنز بفتح جیم فارسی
و سکون غین معجمه غوک و جراحتی که دانش فراهم آید و در رونش چرک باشد قوله وز خموشی اختناق است و سقم خناق
بکسر گلو گرفته شدن و سقم بفتح اول و سکون دوم بیماری و بضم اول کذلک مثل کلمه حزن و در اینجا بحسب ضرورت
دوم را حرکت داده شود قوله ور بگویم آن سخن دستور نیست دستور بفتح رخصت و وزیر و چوب گنده دراز هی که
در بالای کشتی بعرض نهند و میزان کشتی بآن نگاهدارند و طرز و روش و پیشوای امت را زردشت مانند پیر بد و موبد در
عرف رسم معین را گویند قوله انما الدنیا و اینها متاع متاع بفتح اندک و زبون و فانی و کالای خانه و انچه بدان
نفع گیرند و بمعنی برخورداری گرفتن نیز آمده و در اینجا اشارت است بآیه کریمه که در سپاره فمن اظلم در سوره مومن
واقع شده یا قوم انما هذه الحیوة الدنیا متاع وان الآخرة هی دار القرار یعنی ای قوم من جز این نیست که این حیات
دنیا متاع است یعنی اندک و فانی و زبون و بدرستیکه سرای آخرت آن سرای قرار است قوله اول و آخر غم و زلزال
شان زلزال بکسر نیک جنبانیدن تزلزل لازم منه زلزال بفتح اسم فیه کذا فی الصراح قوله میش مشغول است در
مرعای خویش مرعی بفتح و بالف مقصوره گیاه زار و گیاه سبز و بالف ممدوده نیز نویسند قوله کلکم راع بداند در

راعی شبان و بمعنی حاکم و نگاهبان و رمه بفتح گله و پروین قوله که علف خوارست و که در لحمه و لحمه بفتح جای جنگ عظیم و در صراح بمعنی فتنه و جنگ بزرگ مرقوم است قوله لیک چون دف در میان سور بود ۲ سور بضم طوی و میزبانی و جشنی باشد که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند و رنگ سرخ و رنگی بود خاکستری لبیاهی مائل مر اسپ و استر و خر را که مانند سمند خط سیاهی از کاکل تا دمش کشیده باشند و آنرا سول نیز گویند و مردم بعضی از بلاد آن را شوم گیرند چنانچه گویند سور از گله دور بمعنی دیوار قلعه قوله واقف از سوز و لهیب آن وفود ۲ لهیب بفتح افروخته شدن و زبانه کشیدن آتش ۲ وفود بضمتین جمع وفد و وافد که بمعنی گروه و رسول باشد قوله در میان جان شان بود آن سمی ۲ سمی بفتح بلند و هم نام قوله لیک قاصد کرد خود را عجمی ۲ اعجمی بفتح آنکه بر گفتار قادر نباشد و سخن پیدا و فصیح نتواند گفتن اگرچه از عرب باشد و در نیجا مراد نادان است قوله ۲ معرف شارح حالش شده ۲ معرف بضم اول و سوم مشدد کسر تعریف کننده قوله به بود از صد معرف ای صفی ۲ صفی بفتح برگزیده و دوست یگانه قوله آیت مجوبی است و خرزه وطن ۲ خرز بفتح خای معجمه و سکون رای مهمله تحتین و در زموزه دوختن قوله آنکه او ر اچشم دل شد دیدبان ۲ دیدبان شخصی را گویند که بر بلندی نشیند و از انجا بهر طرف نگاه کند هر چه از دور بیند از لشکر دشمن وغیره خبر دهد و معلم کشتی را نیز خوانند قوله پس معرف پیش شاه منتجب ۲ منتجب بضم اول و فتح جیم برگزیده انجا برگزیدن قوله دست در فتراک این دولت زد است ۲ فتراک بکسر اول و سکون ثانی دوالی را گویند که از پس زین بیاویزند قوله گفت شه هر منصبی و ملکتی ۲ ملکت بضم بمعنی ملک قوله بخشش اینجا و من خود بر سری ۲ بر سری باری که بالای بار نهند و آنرا بتازی علاوه خوانند قوله صوفی کاندا خت خرقه وجد در ۲ الخ از نیجا تا آن بیت که ۲ ملک دنیا تن پرستا زا حلال ۲ الخ مقوله حضرت مولویست رح قوله میل سوی خرقه دادم و ندم ۲ آنچنان باشد که من مغبون شدم ۲ ندم و ندامت پشیانی و مغبون زیان زده قوله که حیاتے دارد و حسن و خرد ۲ انمصرع صفت کالبد است یعنی قدر و قیمت این کالبد ها معلوم کالبدے که باین هر سه چیز موصوف و آن کالبد ملایکست که نورے است و بای تا سر خرد هست و زنده بحیات ابدی در برابر عشق ارزش ندارد یا مراد کالبد انسانی باشد که باین هر سه چیز موصوف بود قوله منصبی کانم ز رویت محجب است ۲ منصب بفتح یکم و کسر سوم مرتبه و اصل و بپای داشتن کاه و محجب بضم و کسر جیم پوشنده قوله مستعد ناگشته بر کانی روی ۲ از نیجا مقوله حضرت مولوی است رح قوله بسیکے جبه نکردے محتوی ۲ محتوی بضم درگیرنده قوله چون چراغی ماند بی زیت و فتیل ۲ زیت بفتح روغن زیتون و زیتون کدارد چوب آن روغن سازند قوله در گلستان اندر آید خشمی ۲ خشم بر وزن فعل باخا و شین معجمتین آنکه بشامه او آفتے رسیده باشد و بدان سبب ادراک روایح نتواند کرد قوله بجو خوبی دلبری مهمان غر ۲ غر بفتح بد ذلی و زن قاف و کسر اول غافل و کار ناآزموده و با اول مضموم دبه خانه و انجا بفتح است قوله زان چه یابد جز هلاک و جز خسار ۲

خسار زیان و هلاکی قوله ملک بخش آید دهد کار و کیا ۵ کار کیا پادشاهی قوله چه حلاوت از قصور و از قباب ۵ قصور بضمتین اینجا جمع قصر و قباب بکسر بر وزن قبهای عمارات و قبهای سپر و اینجا بکسر بهتر مے نماید قوله بهر ستعداد تا اکنون ۱ شست ۵ مقوله معرف قوله لطفهای شه غمش را در نوشت ۵ نوشتن بچیدن قوله هر که جویای ایست شد یقین ۵ از نیجا تا آخر سرخی مقوله حضرت مولویست قوله پیش ازان او مور اسیری شد رهین ۵ رهین بفتح در گرو گرفته و محبوس قوله عکس میدان نقش دیباچه جهان ۵ دیباچه بکسر تازی یک نیمه روی چیزے را گویند و دیباچه کتاب یک نیمه یعنی اجمالی کتاب باشد و یک نیمه تفصیلے در کتاب پس خطبه کتاب را دیباچه بدین معنی گفته اند چه معنی کتاب یا اجمالی باشد یا تفصیلے و دیباچه جهان ظاهر جهان یا اضافت دیباچه بشوی جهان بیانیه باشد یعنی نقش اینجهان که دیباچه آن جهان است

مفتون شدن قاضی بر زن جوجے

این داستان مربوط است با دو بیت بالا که ۵ نوبت من شد مرا آزاد کن ۵ الی آخرها بنا سبت بیت آینده در آخر این داستان که مقوله قاضی است که ۵ نوبت من رفت امسال آن خمار ۵ باد گر کس باز دو دست از من بدار قوله هر زمان جوجی ز در ویشے بلفن ۵ جوجی نام مسخره ایست مشهور قوله قوس ابرو تیر غمزه دام کیه ۵ غمزه بر آے معجمه اشارت و چشم بر هم زدن ناز و مژه چشم و چشم خوابانیدن و اشارت کردن و کید بفتح کاف تازی مکر و فریب و حیله و جنگ کردن و حائض شدن و نام ستاره قوله روبی مرغے شکرفی دام نه ۵ شکرف بکسر اول و فتح ثانی بزرگ و نیکو و محتشم و قوے و سبز و زیبا و باشکوه قوله گفت اید رمحکم ست و غلغله ۵ اید ر بکسر بمعنے اینجا و اکنون و اینک قوله شهرت را نرم سازم بی عتو ۵ عتو بضمتین از حد در گذشتن یعنی سرکشی کردن و بغایت پیری رسیدن و بغایت تاریک شدن و بزرگی بر خود گرفتن قوله صدر پر وسواس و پر غوغا بود ۵ صدر بفتح دل و سینه و پیشگاه و ابتدا و باز گشتن از جائی و بدر آمدن از جائی و گروهی از هر چیز و صاحب منصب معروف قوله وان صدور از صادران فرسوده اند ۵ صدور بضمتین جمع صدر که بچند معنی مے آید چنانکه در بیت بالا دانستے و اینجا بمعنی دل و سینه است و صادر باز گردنده و بدر آینده و اگر بمعنے صاحب منصب معروف گیرند بواسطه لزوم ریاست مر صدارت را اعضای رئیسه مراد دارند نیز میشاید قوله آن شقایقهای پارین کو بریز ۵ شقایق تنگوفها و لاله گونهی و ریگهاے که میان دو کوه باشد قوله خویش را در خواب کن زین انکار ۵ انکار بکسر اندیشه کردن قوله رو بایقاظا که تحسبهم رقود ۵ اشارت است بآیه کریمه که در سوره کهف در سیپاره سبحان الذی واقع شده تحسبهم ایقاظا و هم رقود یعنے پنداری تو ایشان را بیدار و حال آنکه ایشان در خواب اند قوله خصم در ده رفت و حارس نیز نیست ۵ خصم بمعنے صاحب دشمن و حارس پاسبان قوله کار شب بے سمعه ست و بی ریا ۵ سمعه بضم آواز

یعنی طلب آوازه وستایش خلق ورِیا طلب نفع دنیا بعمل آخرت ازحق یا ازخلق درصراح است که یقال فعله ریاء وسمعة ای لیراه الناس ویسمعونه قوله از کف قابیل بهرزن فتاد ۵ قابیل نام پسر آدم که برادر خود هابیل را بکشت قوله واهله برتابه سنگ انداختی ۵ واهله باهای اول بکسر ودوم موقوف نام زن نوح علیه السلام یعنی چون نوح بوعظ وارشاد برتابۂ آتشین شوق ماهی دل است را بریان ساختی زن وی شوق ایشان را سرد کردی

قوله ماند در زندان برای امتحان ۵ امتحان بکسر آزمایش

رفتن قاضی بخانۂ جوجی

قوله قاضی زیرک سوی زن بهرِ وب ۵ وب بفتح وتخفیف اطاعت کردن ومراد جماع قوله حبست قاضی مهربه تا درخزد ۵ مهرب بفتح جای گریز ۵ خزیدن بگوشه پنهان شدن ۵ بکنج درآمدن قوله اندرآمد جوجی وگفت ای حریف ۵ ای وبالم در ربیع ودر خریف ۵ حریف هم صحبت وهم پیشه ۵ هم معامله ۵ وبال بفتح سختی ودشواری مصیبت وسبب هلاکی وسرانجام بد ودر اصطلاح اهل تنجیم درآمدن کوکب است دربرج مقابل خانۂ خود که عبارت ازبرج هفتم آن خانه باشد وربیع بفتح اول وکسر بای موحده بهار که ضد خریف است که خزان باشد قوله گاه مفلس خوانیم گه قلتبان ۵ قلتبان کسی را گویند که بر احوال قبیح زن خود واقف شود وچشم پوشد ودیده نادیده کند قوله چون تن زراق خوب وباوقار ۵ کاندران سله نیابی غیر مار ۵ زراق صاحب نفاق وریا صفت تن است ووقار بفتح آهستگی وآرمیدگی وعقل کمال رسیدن وسله بفتح سین مهمله وتشدید لام سبدی که درو مار کنند وسبد طعام وبمعنی زنبیل وانچه درپا پوشند قوله اندران صندوق قاضی ازنکال ۵ نکال بفتح وکاف تازی عقوبت وبرخ قوله هاتف ازاین داعی من ای عجب ۵ هاتف آواز غیب ودر حل لغات بکسر تا بمعنی آواز دهنده است ونیز فرشته ایست که ازعالم غیب آواز دهد وداعی خواننده وبمعنی دعاگو قوله ازهزاران کس یکی خوش منظرست ۵ منظر بفتح انجا مصدر میمی است بمعنی نظر کردن نه صیغۀ ظرف که بفتحتین بمعنی جای نظر باشد قوله کو زروح ایمان دارد هراس ۵ روح بفتح روز خوش وآسانی وبخشایش وبوی خوش وباد خنک وخوش آینده ورحمت قوله زین سبب که علم ضالۀ مومن است ضالۀ بتشدید لام شتر شیر دهنده که گم شده باشد وچیزی گم شده درینجا اشارت است بحدیث شریف الحکمة ضالة المومن یعنی علم وحکمت مثل ناقۀ گم شده مومن است که جزوی کسی آنرا نشناسد قوله عارف ضالۀ خود است وموقن هست ۵ موقن بضم وکسر قاف یقین کننده قوله او درین ادبار گی خواهد تپید ۵ ادبار بکسر اول وسکون دال مهملہ پس رفتن وبرگشتن بخت وازپس درآمدن قوله منفذش نی ازقفس سوی علا ۵ منفذ بفتح جای نفاذ ومخرج وعلا بفتح ومد بلندی ورفعت ومنزلت وبضم نیز آمده قوله ورنبی ان استطعتم تنفذوا ۵ این سخن باجن وانس آمده ونبی با اول وثانی بکسر ویای مجهول وبای پارسی مصحف امامشهور بیائی تازی وضم

نون ہست و در اینجا اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ قال فما خطبکم در سورۂ رحمٰن واقع شدہ یا معشر الجن والانس ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والارض فانفذوا لا تنفذون الا بسلطان یعنے ای گروہ جنیان و آدمیان اگر توانید آنکہ بیرون روید از کنارہای آسمانہا و زمین پس بگریزید از خدایا از نزول مرگ پس بیرون روید و فرار نمائید بیرون نتوانید شد مگر بقہر و تسلط و غلبہ و شما را این قوت نیست قولہ فرجہ صندوق نونوسکر است ۱۲ فرجہ بضم شگاف چیزے و میان دو چیز قولہ گرفتند غرہ بدین صلہ و قہا ۱۲ غرہ بفتح و تشدید فریفتن و فریفتہ شدن و مراد فریفتہ قولہ ہمچو قاضی باشد او در ارتعاد ۱۲ ارتعاد بکسر اول و سکون رای مہملہ اضطراب و لرزیدن قولہ نایبش را گوئی کاین شد واقعہ ۱۲ بر سر قاضی بیامد قارعہ ۱۲ واقعہ حادثۂ زمانہ و سختی جنگ و خواب و صال و کارد و قیامت و قارعہ سختی زمانہ و قیامت قولہ ہر کہ زد بشنید این خیرہ بماند ۱۲ خیرہ بوزن تیرہ متحیر و شگفت و فرو ماند و بسیار و بیہودہ و ضعیف و شوخ و بیباک و سرکش و تاریک

آمدن نایب قاضی میان بازار

قولہ گفت بلی رویت شرے خود فاسد ست ۱۲ رویت دیدن و شرا بکسر و مد و قصر خریدن و فروختن من الاضداد و اینجا بمعنی راست می آید قولہ بیع مازیر کلیم این راست نیست ۱۲ بیع بفتح خریدن و فروختن من الاضداد و اینجا بمعنی مبیع ست قولہ تا نباشد بر تو حیفے ای بدر ۱۲ حیف بفتح جور و ستم و ستم کردن قولہ گفت ای ستار بر کشای راز ۱۲ ستار بفتح و تشدید نیک پوشندہ و پردہ پوش قولہ ستر کن تا بر تو ستاری کنند ۱۲ مقولۂ حضرت مولوی است قولہ زانکہ بر مرصاد حق اند کمین ۱۲ مید ہد پاداش پیش از یوم دین ۱۲ مرصاد بکسر گذرگاہ و راہ فراخ و دین جزا و انقیاد و عادت و اینجا بمعنے اول ست در اینجا اشارت ست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ عم در سورۂ فجر واقع شدہ ان ربک لبالمرصاد یعنے بدرستیکہ پروردگار تو خداوند گذرگاہ ست یعنی چنانچہ فوت نشود چیزے از ان کسی کہ در مرصاد نشستہ و مترصد گذرندگانست ہمچنین ہیچ چیز فوت نشود از خدا تعالی قولہ آن عظیم العرش عرش او محیط ۱۲ محیط بضم درگیرندہ و نام دریائی قولہ تخت دادش بر ہمہ جانہا بسیط ۱۲ بسیط بفتح اول و کسر ثانی زمین فراخ و جای فراخ و چیز فراخ و غیر مرکب و نام بحرے ست از شعر و اینجا مراد شامل و عام ست از قبیل ذکر لازم و ارادۂ ملزوم یا ذکر ملزوم و ارادۂ لازم چہ در میان شامل و فراخ تلازم ست قولہ لیک ہم میدان کہ باد اظلم ست ۱۲ بادی آغاز کنندہ قولہ ماجرا بسیار شد در سن یزید ۱۲ من یزید یعنی کیست کہ زیادہ کند قولہ ہر نکی بر تو چو صندوق ست و سد ۱۲ سد بفتح و تشدید بند راہ و پردہ میانہ دو چیز و کوہ استوار و بلند و دیوار استوار و نیز استوار کردن و رخنۂ رہگذر بستن

در بیان خبر مصطفے علیہ السلام کہ فرمود من کنت مولاہ فعلی مولاہ

مولا بمعنے صاحب و بہتر و یار و دوست و مہتر و متابع و ہمسایہ و ندیم و پسر عم و آزاد کنندہ و آزاد کردہ شدہ یعنے کسیکہ باشم من مولای او ای یار و دوست او و یا صاحب و مہتر او یا آزاد کنندۂ او پس علی یار و دوست اوست یا صاحب و مہتر اوست یا آزاد کنندۂ اوست لیکن تفسیر حضرت مولوی رض ناظر بمعنے اخیر ست قولہ زین سبب پیغمبر باجتہاد ۔ نام خود و ان علی مولا نہاد ۔ اجتہاد بکسر کوشش کردن و معنی مولا در متن سرخی نوشتہ قولہ بند رقیت زیبا ۔ بر کندہ ۔ رقیت بکسر و تشدید بندگی کردن رق بندگی و غلامی قولہ بیزبان چون گلستان خوش خضاب ۔ خضاب بکسر رنگ و خضب رنگ کردن قولہ جسم شان چون درج پر در ثمار ۔ درج بضم طبلکہ عطر و صندوق بے سرپوش و دوکدان و بفتح طبلکہ پیرایۂ زنان و طومار و کاغذ نبشتہ و لوردنامہ و لوردیدن و خط نقش آمیزہ و مقامی کہ آن سرور صلعم در شب معراج ازان در گذشت قولہ ہر زمان لطق از فرمایافتہ است ۔ فرمایافتہ بفتح شکوہ و بمعنے فوق و نورو سیلاب و بمعنے گریزندگان و گریزندہ نیز ہم جمع و ہم مفرد و گریختن و دواکاویدن از چیزے و این بیت مقولۂ سرو و سبزہ زار ست و ماہ کنایت از بہار قولہ نطق عیسی از فرمریم بود ۔ این بیت مقولۂ حضرت مولوی ست رض قولہ تا زیادت گردد از شکر ثقات ۔ ثقات جمع ثقہ کہ بکسر بمعنے اعتماد کردن و استوار داشتن کما فی الصراح و مراد مرد معتمد و استوار در دین و این بیت مربوط ست بہ بیت بالا کہ ۔ لیک میگوید ہر دم شکر آب ۔ الخ قولہ اندرین طور ست عز من طمع ۔ یعنے اگرچہ در امور دنیا عز من قنع و ذل من طمع واقعشدہ یعنی عزیز شد کسی کہ قناعت کرد و طلب زیادتے نمود و خوار شد کسی کہ طمع ورزید و طالب زیادت گردید لیکن اینجا برعکس آنست قولہ در جوال نفس خود چندین مرو ۔ جوال بضم معروف و نوعی از پوشش درشت درویشانہ

باز آمدن زن جوحی بمحکمۂ قاضی سال دوم

قولہ بعد سالی باز جوحی از محن ۔ محن بکسر اول و فتح دوم جمع محنت کہ بکسر آزمایش و بلا باشد قولہ مرزنے را کرد آن زن ترجمان ۔ ترجمان بفتح اول و ضم ثالث و فتحہا و ضمہا شخصے را گویند کہ لغت را بزبان دیگر تفسیر نماید قولہ ست فتنۂ غمزۂ غماز زن ۔ معنے غمزہ در آغاز این حکایت نوشتہ شد و غماز بتشدید میم اشارت کنندہ و سخن چین و عیب جوے و طعنہ زنندہ و اینجا بمعنے اول ست قولہ زانکہ وقت لقیہ در صندوق بود ۔ لقیہ بضم یکبار دیدن قولہ مفلس این بعم و شش پنج زن ۔ لعب بکسر و قیل بفتح یکم و کسر دوم بازے و مراد دنیا ست قولہ جاوز الاوہام طرا و اعتزل ۔ طرا بضم و تشدید بمعنے ہمہ یعنی بگذر از جمیع وہمہا و یکسو شو اگر جاوز و اعتزل را بصیغہ ماضی خوانندہ شود ہم درست ست و بر تقدیر اول بیان اشارات عارف باشد و بر تقدیر ثانی بیان حال او و انچہ شارحی بر ترجمۂ شیخ عبد اللطیف کہ جاوز و اعتزل را بصیغۂ امر خوانندہ است سخن کردہ کہ این کلام منافیست بمصرع اول و دو بیت بالا کہ ۔ ارشش و از پنج

عارف

عارف گشت فرود بالخ سہو است ومنشا وسہو آنہ صریح را مقولہ حضرت مولوی رضہ شمردن قولہ واردی بالای چرخ بی ستون ؛ وارد کسی کہ بطلب آب وگیاہ پیش رو قافلہ باشد وحاضر شونده ودر آینده ؛ فرود آینده وانجا بمعنے اول ہست ودر نجا اشارت ہست بآیہ کریمہ کہ در سیپارۂ دہ دامن دانہ در سورۂ یوسف واقع شدہ فارسلوا واردہم فادلی دلوہ یعنے پس فرستادند وارد خود را بسوی آن چاہ پس در چاہ فرو گذاشت دلو خود را قولہ دلو او قوت وحیات جان حرت ؛ حرت بضم ہا ہی قولہ این مثال بس رکیک ہست ای اچی ؛ اچی بفتح وجیم فارسی برادر کاہان ؛ قولہ کفوا نے آید ونی آمد ست ؛ اشارت ہست بآیۂ کریمہ کہ در سیپارۂ عم در سورۂ اخلاص واقع شدہ ؛ ولم یکن لہ کفوا احد یعنی نیست ونبوده خدای را ہمتا ہیچ یکے قولہ صدگان وتیر وچ ناوکی ؛ وچ بفتح وسکون نور دیدن وطومار کاغذ نبشتہ ونورنامہ وطبلہ پیرایۂ زنان وخط نقش آمیز ومقامی کہ آنسرور صلعم در شب معراج ازان ورگذشت وانجا بمعنی اول ہست ومراد نور دیده وناوک چوب یسانہ خالی کہ دران تیر نہاده اندازند ؛ بمعنے تیر نیز مستعمل ہست وانجا بہر یک از معنیین میتواند شد قولہ صد ہزاران خرمن اندر حفنۂ ؛ حفنہ بفتح حای مہملہ وسکون فا ودو کف دست از طعام ودو مشت غلہ وچیزے اندک قولہ ای تن کشتہ وثاق جان پست ؛ وثاق بضم خانہ وشہور بکسر ہست قولہ ای ہزاران کعبہ پنہان در کنیس ؛ ای غلط انداز عفریت ولیس وکنیس بفتح بت خانہ وجامہ زر بفت وعفریت بکسر دیو مستبنہ ونام دیوے معروف وپری سرکش قولہ صورت دون را لقب چون این کنم ؛ لقب بفتحتین نامے کہ دلالت بر مدح یا ذم کند

بازآمدن بقصۂ شاہزادہ

قولہ صورتی از صورت ہزار کن ؛ از نجا مقولۂ حضرت مولوی ہست رضی اللہ عنہ قولہ دان سقامت مہماندار سقام ؛ سقام بفتح بیمارے

در بیان نوازش واحترام شاہ چین

قولہ رنج افزون جوید ودرد وحنین ؛ حنین بفتح نالہ قولہ صد ہزاران سر خلف داد آن سنی ؛ خلف بفتحتین از پس آینده وفرزند نیک ؛ سنی بفتح بلند قولہ زین سبب ہنگامہا شد کل بدر ؛ بدر بفتحتین وقیل بفتح یکم وسکون دوم باطل وچیز وضائع وباطل وہرزہ شدن وجوش زدن شراب

در بیان آنکہ دوزخ گوید

قولہ ز آتش مومن الدین روای صفی ؛ بشد ودوزخ ضعیف ومنطفی ؛ صفی بفتح دوست بگاند برگزیده ؛ منطفی فرو نشیننده انطفاء فرو مردن آتش وچراغ قولہ مین کہ می بخاند او را این نفس ؛ بخاندن فرو نشاندن قولہ درنہ گرد وہر چہ دارم من کساد ؛ کساد بفتح ناروائی وبی رواج شدن ومراد کاسد

وفات یافتن برادر بزرگ

قوله گفت بسمش گر بزرگ شهر است ؛ اعناق بی حجابش محو شهر است ؛ بس کمر پوشش وجامه ؛ شعر بفتح جامه بهیئی باریک وشستر بفتح نام شهرے مشهور وقیل بضم واعناق بکسر دست در گردن کسے گیر کردن قوله من غم عریان زتن اواز خیال پالغ معنیش اینست که محمد رضا نوشته که عاشق تا گرفتار تن است در بند صورت معشوق باشد ومعشوق در قید خیال او چون ترک تن کرد از قید صورت رست ومعشوق او از پرده خیال او برآمد نه صورت ماند نه خیال کل من علیها فان ویبقی وجه ربک ذوالجلال والاکرام صورت بست قوله این مثال آمد رکیک دبی ورود بر کیک بفتح اول وکسر کاف ضعیف وزبون تورود بضمتین فرود آمدن ودر آمدن وحاضر شدن

آمدن برادر میانگین بجنازه برادر بزرگ

قوله بر جنازه آن بزرگ آمد فقط ؛ فقط پس بس قوله از نوازشهای آن شاه وحید ؛ وحید بفتح یگانه وتنها قوله خاک که گه گندم شدی وگاه صاع ؛ صاع بصاد مهمله پیمانه وزمین پست قوله چرخ نبوده ورا کهنه وقدیم ؛ پیش چشمش هر دمی خلقی جدید ؛ قدیم بفتح جامه کهنه وگوشت خشک کرده ومعنی بیت آن بود که چرخ که در نظر مردم کهنه وزبا است در نظر او کهنه وقدیم یعنے بیقدر وقیمت نمودار شده بود بجهت آنکه در پیش چشم او هر دم یکی خلق جدید پیدا گشته بود وآنچه میسر نور الله در تقریر اول نوشته که در پیش چشم تعقید ظاهرے شود یعنی چرخ که کهنه وقدیم است پیش چشمش خلق جدید مے نمود انتهی اگرچه بتواند آما بعید است وآنچه در تقریر دوم نوشته که لفظ نمود را متعدی گفتن وکهنه وقدیم را مفعول اول وخلقی جدید را مفعول ثانی واز چرخ قضای آسمانی مراد داشتن نیز مستبعد نیست انتهے قدیم است وشارحی نسخه مصرع اول چنین نوشته که ؛ در نظر او چرخ بس کهنه وقدیم ؛ ومعنیش ظاهر است قوله از غبار موکب آن شاه نره ؛ موکب جمع سواران وزعی از رفتار قوله گلشنے کز بقل روید یکدم است ؛ بقل بفتح تره وسبزی قوله آنچنان مفتاحها هر دم بنان ؛ می فتد ای جان در بقال از بنان ؛ مفتاح بکسر کلید وبنان بفتح سرهای انگشتان یعنی آنچنان کلید ها بسبب نان از بنان تو مے افتد قوله باز استسقات چون شد موج زن ؛ استسقا بکسر آب خواستن ونیز نام علتی است که صاحب آن هر چند آب خورد تشنگے نرود ومراد تشنگے قوله حرص تو دانه است دو رخ فخ بود فخ بفتح وتشدید دام ودر لسان الشعرا بضم تصحیح کرده قوله گفت تو زار وکه گفت دیگریست ؛ لفظ است در اینجا محذوف است یعنی گفت تو از زار روست که گفت دیگریست نه از زار روست که گفت تست پس این مصرع برای خود کلامی باشد ومصرع ثانی برای خود کلامی یعنے وهمچنین جمله احوال تو جز عکس نبود وشاید که لفظ است محذوف نبود پس گفت تو مبتدا بود وخبر مبتدا در مصرع دوم محذوف باشد یعنے گفت تو از زار روست که گفت دیگریست دال است بر اینکه جمله احوال تو جز عکس نبود لیکن اول اولی واقرب است قوله شادی مواده وخشم عوان ؛ قواده بفتح وتشدید دلاله وعوان بفتح وتشدید

سخت گیرد و تخفیف میانه سال از هر چیزے وزن سیانه سال و اینجا بمعنے اول است و بجهت ضرورت شعری تخفیف یافته یعنے چنانکه شادی غیر عاشق عکس شادی دلاله است و خشم مرد ضعیف که عوان او را رنجانیده باشد عکس خشم خواجه است همچنین گفتار و جمیع احوال مقلد عکس گفتار و احوال محقق باشد قوله که دهد او را بکینه زجر و درد و زجر بفتح منع قوله تا بی عکس خیال لامعه و جهد کن تا گردد این واقعه لامعه روشن شونده و درخشنده معنت خیالست واقعه چنانچه بگذشت بچند معنی آمده است اینجا بمعنے کارست قوله لاجرم شاهش خواند کپک بسطه سنار جانور لیست پرنده سیاه که خالهاے سپید دارد و خوش آواز بود و بشیر شکار بانگ کند و بمعنے سر چنانچه نگونسار بمعنی سرست و از گزرگاه مراد گزرگاه و سر باشد و بمعنی شبه و مانند و شتربان مانند و ساربان شتربان و محل وجای را گویند عموماً مختار لظم فرموده که بیت بکتف سار بر آورد و زانو از دو بار بچشم خانه فرو ریخت و بهره از نا بارهٔ و محل انبوهی چیزها را خوانند مانند نمکسار و کهسار و شاخسار و باین معنی بدون ترکیب در آخر کلمات گفته نمی شود و بمعنی رنج و محنت خسروانی گفته بیت جانم بلب آمد نه غم و سارهٔ مردم زجفا و جور بسیار و کلک دنی میانهٔ تهی را گویند قوله بار با بر خود آرد صید شبک شبک دام قوله همچو خاکی در هوا و در هباست و هبا بفتح و در کرد هوا که از زوزن پیدا آید قوله زاول و النجم بر خوان چنین خط و اشارت هست بآیهٔ کریمه که در سیپارهٔ قال فما خطبکم در اول سورهٔ نجم واقع شده و النجم اذا هوی اصل صاحبکم و ما غوی و ما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی یعنے سوگند ستاره وقتیکه هوا کرد یعنے روشن شد بر آسمان طلوع نمود راه گم نکرده است نبی شما و در غوایت نیفتاده و گفتار نمیکند از هوا نیست آن نطق مگر وحی که نزول کرده شده است مر نبی را قوله ان هو الا وحی یوحی و فی الصراح استوی علیه یعنے فراز آمد بروی قوله و انگفت و گفت از وحی خدا وحی پیغام و نامه و در دل افگندن و سخن پوشیدن و هر چه بدیگرے فرستی و اندازے قوله جیما نزاده تحری و قیاس و تحری صواب جستن و طلب سزاوارترین و بهترین کردن از کارهای عقلی و نقلی و قصد کردن و در نگ کردن قوله بید را گر میوه نی باشد ظلال و ظلال جمع ظل که بکسر یعنے سایه باشد و بمعنی سیاهی شب و پناه و موج دریا و رود قوله لیک هست اندر بیابان ضلال و ضلال بفتح گم کردن و گمراه شدن و هلاک کردن و پنهان شدن و گم شدن و گمراهی و یعنے عشق و محبت نیز آمده قوله بی تحری و اجتهادات هدی و هر که بدعت پیش گیرد از هوا و اجتهاد بکسر کوشش کردن و هدی راه راست و نمودن راه و بدعت بکسر نو بیرون آوردن رسمی در دین بعد از کمال دین قوله عاد را با دست حال خذول و خذول بفتح اول و ضم ثانی فرو گذارنده پای و شرمنده قوله همچو بره در کف مرد اکول و اکول بفتح همزه فراخ شکم قوله بر کند از دست تان این با ذیل و ذیل بفتح دامن جامه و دامن بر زمین کشیدن و خرامیدن قوله چند روزی باشما کرد اعتناق و معنی اعتناق در سر خی سابق گذشت قوله وقت خشم آن دست میگزد دو بوس و دبوس بضم و تخفیف و تشدید گرز و منسلے هست که در جهاز و کشتی باشد قوله که

ببراین بادرای مستعان ؛ مستعان بضم یاری خواسته شده قوله ازبن دندان دراستغفار شوه بن دندان بضم اول غایت فرمانبرداری ونهایت اطاعت وکمال تواضع ازته دل وته دلی قوله چون دم یزدان پذیرفتی زمرده ؛ وحی حق راهین پذیراشوزدرده ؛ یعنی اگرسخن معرفت راازکامل که کلام وے کلام حق است قبول کردے پذیرای وحی حق هم توانی شد یا معنے آن بود که اگرازکامل کلام حق شنیدی یعنی کلام کامل راکلام حق دانستی ودردم وی ودم حق فرق نکردے توهم محل وحی میتوانستی شد یا معنی آن بود که چون برکلام حق که ازکامل شنیدے ایمان آوردی وبتقلید برگزیدی پس طلب عیان وتحقیق پیش مکن ودردی بهرسان تامحل وحی شوے واز ایمان وتقلید بعیان وتحقیق روی قوله لیک چون تویاغی ومن مستعار ؛ مستعار بضم عاریت خواسته شده قوله آزمان خود جملگان مومن شوند ؛ اشارت هست بآنکه ایمان باس مقبول هست چنانکه نزد ارباب تحقیق واصحاب کشف هست اگرچه اهل ظاهر متفق اند برعدم قبولیت آن واین مسئله دردفترسوم درآخرقصهٔ قوقی بتفصیل تمام نوشته شده است قوله هند وقپچاق وروم وحبش ؛ قپچاق باقاف مکسور وباوجیم هردوفارسی اصلی هست ترکان راکه ایشان راقپچاقیان نیزگویند قوله تاابدباقی بود بربجان عاق ؛ عاق بتشدید قاف نافرمانی کننده قوله دایم آن ضحاک دین اندرعبس ؛ ضحاک بفتح وتشدید حابسیار خندنده وپادشاهی اتهعرب خواهرزاده شداد وعبس بفتحتین ترش روی قوله خاک رارنگ وفن ننگے دهد ؛ ننگ رعنا وشوخ وظریف ودزدوراهزن وخرطوم فیل قوله رفته ازسرجهد اسباب ودکان ؛ جهد بفتح کوشش وسختی بسیارخوردن و آرزوی طعام کردن وبضم طاقت قوله دای زان پیران طفل نادیب ؛ گشته ازقوت بلاے هربلیب ؛ ادیب بفتح ادب دارنده وبلیب بفتح عاقل قوله شکرکن ای مردرویش ازقصور ؛ که زفرعونی رهیدی وزکفور ؛ قصور بضمتین ازکارے بازماندن وعاجزشدن وشانگاه شدن وجمع قصر که بمعنے کوشک آمده وکفور بضمتین ناگزیدن وناسپاسی کردن وکفروکفران بضم مثله قوله اشکم تی لاف الله نزدوتی بکسر مخفف تهی قوله اشکم پرلوت دان بازاردیو ؛ لوت بضم وواومجهول اقسام طعامهای لذیذ قوله خم روان کرده زسحری چون فرس ؛ کرده کرپاسی زمهتاب وغلس ؛ خم بضم ظرفے باشد بس بزرگ که دران اب ودوشاب وسرکه وامثال آن پرکنند وبمعنے گنبد عمارت وغلس باول وثانی مفتوح وعین معجمه تاریکی آخرشب قوله جندلی رارنگ عودی میدهند ؛ جندل بفتح بسیم عربی سنگ ونام مردی وبفتح جیم فارسی درخت صندل ونام مردی ونام قبیله وبفتحتین وبکسراول سنگستان وعود بضم چوب خوشبوی معروف قوله ای عجب هامن کندگرم آن کرم ؛ کرم بفتحتین چوانمردی وعزیزی وبمعنی انگوروبفتح اول وکسردوم بمعنے کریم واول بوجه اول هست وثانی بوجه ثانی درصراح هست که یقال رجل کرم وهم وهی وهن کرم قوله وآن کرم میگویدم لاتیاسواه اشارت هست بآیه کریمه که درسیپاره وما من دابة درسوره

یوسف واقع شده لا ییاسوا من روح الله انه لا ییاس من روح الله الا القوم الکافرون یعنی ناامید مشوید از رحمت
وبخشایش خدا بدرستیکه شان انیست کناامید نشوند از رحمت خدا مگر گروه کافران **قوله** دایما خاقان ماکرد است
طوطه یعنی عروسی وطوی بایا نیز آمده **قوله** گوش ما را میکشد لاتقنطوا اشارت است بآیه کریمه که در سوره زمر
در سیپاره نمن اظلم واقع شده قل یاعبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر
الذنوب جمیعا یعنی بگوای محمد که ای بندگان من آنانکه اسراف کرده اند بر نفوس خود نا امید مشوید از رحمت خدا
بدرستیکه خداوند آمرزید همه گناهان را **قوله** گرچه تازین نا امیدی در گویم چون صلاز دوست اندازان ویم
گویا کاف فارسی مفتوح زمین پست ومغاک وشجاع ودلیر وبهادر وپهلوان وصلاح بفتح آوازی که برای استحضار
طعام کنند وافروختن آتش برای دفع سرما از بهر عامه ودوست اندازان خرامان وبنازروان وبعضے گویند
رقص کنان ونازکنان واشتاکنان **قوله** در دو دیدن سوی مرغان انس ؛ انس بضم اول وسکون ثانی آرام یافتن
پیچیزی واینجا بحجت وزن ثانی را حرکت داده شود **قوله** کوه بهر دفع سایه دیدن کبک ؛ مدک بفتح پاره پاره **قوله**
صد هزاران پاره گشتن ارزد این ؛ الخ لفظ این اشارت بمصرع ثانی یعنی این پاره گشتن کوه زمین از میان تخریب خرد
بصد هزار پاره گشتن می ارزد **قوله** بهر طفلان چون زمین را مهد خواند ؛ اشارت است بآیه کریمه که در سیپاره نعم
در سوره نبا واقع شده الم نجعل الارض مهادا یعنی نه ساخته زمین را فراش گسترده

وسوسه کردن پادشاهزاده را پیدا شد

قوله از درون شاه در جانش حربی ؛ بکسر وظیفه روان **قوله** رابه جانی رشاه بی ندید ؛ ندید بوزن ومعنی نفیر
قوله گشت طغیانی نه استغنا پدید ؛ طغیان بضم از حد در گذشتن وگمراهی وبی فرمانی **قوله** چون مراماهی برآمد بالمع ؛
پس چرا باشم غبارے راتبع ؛ لمع بضم درخشیدگی وروشنی ولمعان بفتح درخشیدن وروشن شدن واینجا بهر دو وجه است
مے آید وحرف دوم واینجا بحجت ضرورت شعری حرکت داده شود وتبع بفتحتین پیروی کننده وپیروی کردن **قوله**
صد هزاران ژاژ خایدن گرفت ؛ ژاژ بهر دو زای فارسے گیاهے بود که بی تخم روید ودر غایت بیمزگی باشد
وچندانکه اشتر آنرا نجاید نرم نشود وسخنان بی مزه گفتن را بهمین اعتبار ژاژ خایدن گویند **قوله** صد بیابان زاسپ
حرص وحسد ؛ تا بدانجا چشم بدهم میرسد ؛ یعنی ندانی که چشم بد تنها از حرص وحسد نمیرسد بلکه شخصے که آن طرف
حرص وحسد اغیار صد بیابان دور باشد بدانجا نیز چشم بد میرسد یعنی آفت چشم شخص نیز طوی میرسد چنانکه شاهزاده
را از خود دیدنی رسید ؛ **قوله** گفت آخر ای خس واهی ادب ؛ واهی سست وگمراه **قوله** من چه کردم با تو زین گم نفیس ؛
نفیس بفتح گرانمایه ومال بسیار وچیزے عزیز وپسندیده ومرغوب ومعنی حاسد وبخیل نیز آمده است **قوله** من ترا ماهی
نهادم ورکنار ؛ ماه کنایت از دل روشن **قوله** مرغ دولت در عنابش برطپید ؛ وبعضی نسخ بجای برطپید بر برید

واقع شده و مآل واحد ست قوله پرده آن گوشه گشته بر دریده یعنی از تبعیت بادشاه گوشه گرفته بود قوله باخو آمد او زستی عقار ؛ عقار بضم شراب و جائیکه هرخ قوله انچنین میخوار خوار و مردست ؛ مرد بضم و تشدید دال باز گردنده اسم فاعل ست از ارتداد که باز گردیدن باشد از اسلام بکفر قوله وانکه بی او دم زند باد ش وبال ؛ وبال چنانچه بالا مکرر نوشته شد بچند معنی آمده است انجا بمعنے سبب هلاکی ست قوله خورد گندم حله زدو بیرون شده ؛ حله بضم جائیکه بهشت

و بر دیمانی در ینجا (خلد) نیست بآیه کریمه که در سیپاره قال الم اقل لک در سوره طه واقع شده فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سوآتهما یعنی پس آن هنگام که بچشیدند هر دو میوه آن درخت منهی عنه فی الحال بعقوبت آن ظاهر شد مر ایشان را عورت ایشان یعنی لباس ایشان از تن ایشان برخیت تا عورت یکدیگر دیدند قوله دیدکان شربت و رابیا رکرد ؛ شربت یکبار خوردن و یک خوردنی از آب و جز آن ؛ فاعل دید شاهزاده قوله اشک می راند او که ای هندوی زاو ؛ زاو قوی و زبردست و پر زور و بناکه معمار باشد و شکاف و خشت شکسته و در کوه و این بیت خطاب شاهزاده است بنفس قوله شیر را کردی اسیر دم گاو ؛ یعنی مرا اسیر منی و خودبینی کردی قوله بی حفاظی باشه فریاد رس ؛ حفاظ بکسر گاهبانی کردن قوله با انابت چیزدیگر یار کرد ؛ انابت بکسر بازگشتن و توبه پذیرفتن یعنی با استغفار و انابت عجز و انکسار یار کرد و انچه محمد رضا نوشته که چیزدیگر عمل صالح انتهی مقبول ذوق نیست قوله مر بشر از خود مبا حامه درست ؛ مبا مخفف مباد قوله چون رهید از صبر در چین صدر جست ؛ صدر بچند معنی آمده است چنانچه بالا مکرر گذشته انجا بمعنے بازگشتن ست قوله کونه دین اندیشد آنکه نی سداد ؛ سداد بفتح راستی در کار و درستی در گفتار و راست شدن و درست شدن

خطاب حق تعالے بعزرائیل

این داستان مربوط ست بابیات سابقه که ؛ آدمی اندر بلا گشته به ست ؛ الے آخر ها بمناسبت ابیات آینده که بیان ناسپاسی و کفران نعمت نمرود ست قوله بر که رحم آمد ترا از بهر کیبب ؛ کیبب بفتح اندوهناک و در بعضی نسخ کیبب واقع شده که بمعنے لبسر در آمده و بر روی افتاده باشد قوله لیک ترسم امر را اهمال کرد ؛ اهمال بکسر فرو گذاشتن چیزے را بخود قوله جزدنی و طفلے زان رمه ؛ رمه بضم در عربی بمعنی همه و در فارسی بمعنے سپاه و لشکر نیز آمده و بطریق استعاره بمعنے گروه مرقوم ست قوله بس بدیدم در دما تا ای زفت ؛ زفت بفتح گنده و سطبر و پر و مالامال قوله بر درخت و میوه دار و خوش اکل ؛ اکل بضمتین میوه نخل و هر چه آنرا خورند و منه قوله تعالے اکلها دایم قوله چشمهای آب شیرین زلال ؛ پر و ریدم طفل را با صد دلال ؛ دلال بفتح و بکسر ناز و حسن قوله اندران روضه فکنده صد نوا ؛ نوا بالفتح نغمه را گویند عموماً و نام مقامی ست از جمله دوازده مقام موسیقی خصوصاً و جمعیت و سامان و سر انجام و سازگاری دتوانگری و روزی و سپاه و لشکر و شخصے که وی را بعوض زر یا چیزے گرو گزارند و بهنده

اول گویند قوله گردم اورا ایمن از صدمه فتن و صدمه بفتح یکبار بهم دادن فتن و زدن و کار سختی رسیدن قوله پنجه لے بهمن برین روضه مهال و بهمن بچند معنی آمده اینجا بمعنے ماه یازدهم باشد از سال شمسی و آن ماه دوم است از فصل زمستان و مدت ماندن میر اعظم بود در برخ دلو

کرامات شیخ شیبان راعی قدس سره

قوله بچو آن شبان که از گرگ عنید و وقت جمعه بر رعا خط میکشید و عنید بفتح ستیزه کننده و هیمران و سرگردان در رعا بکسر گله گاو و گوسفند و هر چهارپایان اند قوله بر مثال دایره تعویذ هوذ تعویذ پناه داون و پناه گرفتن قوله زو برون مثله تماشا میکنید و مثله بضم گوش و بینی و دست و پای بریده قوله تا دریدی عظم و لحم از همه گرد و عظم بفتح استخوان قوله گر بطبع این میکنی اے بادسرد و این بیت و ابیات آینده مقوله حضرت مولوی است رح و محمد رضا که این بیت و بیت ثانی را مقوله حق فهمیده سوء ست قوله عاجزی و خیره کاین عجز از کجاست و خیره چنانچه مکرر گذشت بچند معنی آمده اینجا بمعنے متحیر ست قوله عجز نادارى تو پیش آرای لوح و لوح بفتح ستیزه کننده قوله مرده شد دین عجایز را گزید و عجایز جمع عجوز که بضمتین و قیل بفتح بمعنے گنده پیر باشد اشارت بحدیث شریف علیکم بدین العجایز یعنے لازم گیرید دین پیرزنان را یعنے راسخ باشید در دین مثل عجایز که ایشان در دین راسخ باشند

قصه پروردن حق تعالے نمرود را

قوله از سموم و صرصر آمد در امان و سموم بفتح باد گرم و قیل باد گرم که بروز و بهر عضوی که رسد خشک و سوخته گردد و آدمی و چارپایان هلاک شوند و قیل گرمی باد شب و صرصر بفتح باد تند قوله چون فطامش شد بگفتم با پرے و فطام بکسر از شیر باز گرفتن کودک را قوله بر پدر من انیت قدرت انیت یدل انیت بمعنے زهی قوله تا خود از ما هیچ عذرے نبود ش یعنے بی وسایط و اسباب پرورد م تا از جانب ما در اهیچ عذری نباشد و گمراهی خود را بوسایط و اسباب نسبت نکند و در بعضے نسخ سقیمه و ورنه تا خود هیچ عذری نبود ش و اقع شده و انچه محمد رضا نظر باین نسخه نوشته که معنی بیت بر سبیل استفهام ست که اگر نه او را بواسطه پدر و مادر پرورش میدادم و بواسطه و سبب وا میگذاشتم پس خود هیچ عذری و بهانه نمی بود او را یعنے البته می بود و میگفت که قرین بدمرا از راه بردو عاصی کرد لهذا واسطه و سبب درمیان نیاوردم تا داند که خود عصیان ورزیده و حق ولی نعمت حقیقی نشناخته انتهے منافیست بالفظ تا و مناسب نیست بالفظ نبود پس حمل کلام بر استفهام و صحت این تقریر بر تقدیر اسقاط الفظ تا ست و ایراد لفظ نبود بجاے نبود قوله این حضانت دید با صدر البطه و حضانت بکسر حای مهمله و با ضاد معجمه در کنار گرفتن مادر بچه را و وزیر بال گرفتن ماکیان چوزه را و بیضه را قوله از تبختر کرد و استکبار و جاه و تبختر بفتحتین ناز و تکبر و منیش همان بود که میر مورد اشد نوشته که تبختر و استکبار جاه را لشکر شاه ساخت یعنی بجای لشکر شاه نخوت و جاه پیش آورد قوله زیر پا نهاد از جعل عمی

عمی بفتح و بالف مقصوره کور شدن و کوری و پلوشیدن و نادان شدن **قوله** باسه گرگس تا کند با من قتال ؛ قتال بکسر جنگ **قوله** هر که میزاید میگشت از خباط ؛ خباط بضم و بای موحده علتی است مانند دیوانگی و خود را دیوانه ساختن بی آنکه دیوانه باشد **قوله** صد هزاران طفل بی تلویم را ؛ تلویم بفتح ملامت کردن **قوله** تا غورش داد ظلمات نسب ؛ نسب بفتحتین نژاد **قوله** نفس زشت کفرناک پر سفه ؛ سفه بفتحتین بیخردی و سبکی **قوله** گر معلم گشت این سگ هم سگ است ؛ معلم بضمتین یکی و فتح سوم آموزاینده شده **قوله** فرض نه آری بجا گر طالفی ؛ برسیبلی چون او یم طالفی ؛ طالف در مصرع اول بمعنی طواف کننده و در مصرع دوم نام شهر **قوله** جمله قرآن شرح خبث نفسهاست ؛ خبث بضم پلیدی و فتحتین ایضا **قوله** قرن قرن از نفس شوم بی ادب ؛ قرن بفتحتین اینجا بمعنی گروه ست و بجهت ضرورت ساکن کرده شد **قوله** ناگهان اندر جهان میز دلب ؛ لب بفتحتین زبانه آتش و غبار بالا رونده و بالا رفته و کشته شدن

رجوع بدان قصه شهزاده

قوله آمده بد تیر او بر مقتلی ؛ مقتل للانسان جائی که بردن در آنجا مردم کشته شوند **قوله** او ست جمله هم کشنده هم ولی ست ؛ ولی اینجا بمعنی قریب ست در صراح ست که ولی کل ما یلیک ای ما یقاربک **قوله** شکر میکرد آن شهید زرد خد ؛ خد بفتح و تشدید رخسار و شگاف زمین **قوله** آخر از عین الکمال او را گرفت ؛ عین الکمال حسیم زنج **قوله** قوله من غریق بحر معنی تو عجول ؛ عجول بفتح یکم و ضم دوم شتابنده و ناقه که بچه خود را گم کرده باشد و حیران و پریشان بود

مثل وصیت کردن آن شخص که سه پسر داشت

ربط این داستان به بیت بالاست که ؛ آن سیم کاهلترین هر دو بود الخ **قوله** گفته بود اندر وصیت پیش پیش ؛ وصیت بفتح اندرزی که در حالت موت کنند و پند مطلق نیز **قوله** وقف ایشان کرد او جان و روان ؛ روان با اول مفتوح شتاب رفتن بود و نفس ناطقه باشد چنانکه شیخ ابو علی در رساله معراجیه آورده که مراد از روان نفس ناطقه است و از جان روح حیوانی **قوله** گفت با قاضی و بس اندرز کرد ؛ اندرز بفتح وصیت و نصیحت **قوله** زانکه بی شد یار خرمن مه برند ؛ شد یاروش کار بضم شگافتن و قلبه راندن زمین و زمینی که بجهت زراعت شگافته باشند **قوله** کاهلی را کرده اند ایشان سند ؛ سند تجریک انگیختن پشت بوی باز نهند **قوله** این گزید هر که او باشد رشید ؛ رشید راست تدبیر و راست تقدیر و راه نما و راه راست و حلال زاده **قوله** بین زحد کاهلی گوید باز ؛ حد نهایت هر چیزی و اندازه کرده خدا و حد زدن و حرام کردن و تیز کردن و باز داشتن و باز دارنده **قوله** بیگمان خود هر زبان پرده دل ست ؛ از نجا منقول حضرت مولویست **قوله** پرده کوچک چوبیک شرحه کباب ؛ شرحه بفتح اول پاره **قوله** هست پیدا از سموم کو لخن ؛ کو لخن و گلخن سرگین دان حمام **قوله** هست ظاهر هیچ عود و انگزه ؛ انگزه و انگوزه رستنی ست کثیف الرایحه که بتازیش حلتیت گویند **قوله** از مشام فاسد خود کن کله ؛ مشام بفتح و سیم ثانی مشد دینی ها و جای شمیدن اما فارسیان مخفف

استعمال کرده اند قوله در تو نه شناسی شکر را از صبر ۞ صبر بفتح یکم و کسر دوم دارو ئی است تلخ که ایلوه خوانندش و بمعنی نکبه اول نیز آمده است قوله بیگمان شد شوق حس تو حذره حذر بفتح اول و کسر دال تیره قوله وریکی شد صوت بلبل با غراب غراب بضم اول یعنی کلاغ سیاه قوله وریکی گشتست سمور و خارپشت ۞ سمور بفتح نام جانوریست که از پوست او پوستین سازند و پوستین را نیز گویند و خارپشت بضم های پارسی و شین معجمه جانوریست از خزندگان که بر پشت خارهای دراز باشد چون قصد او کنند خود را بیفشاند و آن خارها که از اندامش بر جهد آن کس را مجروح سازد و هر چند آنرا بزنند فربه تر شود و بیندازش سیه نامند قوله چون بجنبند تو بدانی چه اباست ۞ ابا بکسر و بای موحده مانخورش و در عربی بمعنی سر باز زدن باشد از کاری قوله دیگ شیهنی ز سکباج ترش ۞ سکباج دسکبا بکسر اول و سکون کاف نازی آشی که در و سرکه اندازند مرکب است از سکه بکسر سین سرکه است دازبا از عالم شور ا قوله گفت دانم مرد را دو حین پوز ۞ پوز بای فارسی مضموم و واو مجهول پیراسون دهن و مراد سخن گفتن مثل قوله گر خیالی آید در شب فراخ فرا بفتح بمعنی قریب و نزدیک و بمعنی سوی و پذیرا و باند تر و بر و در و همه قوله دیو نردم را لقن آن خدیت ۞ لقن بضم و فاء و تشدید کاف و سکون نون کننده و تلقین بفهم کردن و این بیت مغوله حضرت مولویست ۞ قوله غالب آید بر شهان زو گریزد استها ضمیر مرد را باقیه که در نظم لقن مفهوم شد یا راجع بخدا قوله تا کدامین سوی باشد آن پیراش ۞ پیراش بضم پای ستایه توبه منصفه ۞ قوله گفت آن گرباز در کام ۞ همان سائل بجواب اول قانع نگشته بار دیگر سوال همکند و سوال دوباره برای آنست که سائل میداند که مجیب جواب اول موافق حال خویش نداده است حالش برتر از انست که با اشخاص دنی گفتار در نیابد قوله حیله یاد آسته باشد آن همام ۞ همام بضم همزه و بلند همت و پادشاه قوله صبر با سلم کم نهی بر رخ تا بر آید بر مرام فرخ ۞ سلم بضم سین مهمله و لام مشدد مفتوح نردبان و فرخ بفتحتین جمع درجه یعنی بالا رفتن بر نردبان تا بمقصود رسی قوله منطقی پیرون ازین شادی دغم ۞ منطق بفتح میم و کسر طا سخن و گفتار و نام علمی قوله در دل من این سخن زان میمنه است ۞ میمنه فوج طرف دست راست و در نجاب بمعنی طرف است یعنی پیدانم که این سخن در دل من از آن طرف است

لولده العارف

قوله بهر چه پرسی در علم لدن ۞ لدن بمعنی نزد و صراح است که دو طرف غیر متمکن بمنزله عند و علم لدن علمی که نزد حق است قوله کل شیء هالک الا وجهه ۞ یعنی هر چیز فانی است مگر ذات حق قوله ازیمی نم یافت زان خوب است و کش ۞ کش با کاف فارسی مفتوح بمعنی خوش و رعنا قوله غبن می ناید ترا ای مرد کار ۞ غبن بفتح یکم و سکون دوم زیان رسانیدن کسی را در بیع و شرے و غیر آن قوله خود شما آنجا بودکا خر بود ۞ یعنی شما جائی هست که حد و نهایت داشته باشد قوله بیشه ایست آنطرف کان بر بود ۞ بر بفتح بمعنی بار درخت و بالا و زیر و کنار آغوش و مخفف برگ و بمعنی پهناو زن جوان و یاد

وحفظ و یعنی طرف چنانکه گویند که یک برشو یعنی یک طرف خود و در خانه دسرای و تشدید رای پنک و مهربان و بیابان و بکسر نکوئی و بضم گندم و اینجا بفتح و سکون هست یعنی بار و قمر بمناسبت دانه و اگر تشدید بمعنی اول دارند نیز میشاید پس ضمیر آن راجع بکردگار بود قوله گفتگو و صلح و جنگست چون حباب ؛ سباب بضم و بای موحده تبک آب قوله از لف واز کف واز بوی قدوره ؛ قدور بضمتین جمع قدر که بکسر اول بسکون دال بمعنی دیگ و مراد از تنور دیگدان قوله گفت احمد هر که دور و زش یکی است ؛ اشارت هست بحدیث شریف من استوی یوماه فهو مغبون یعنی کسی که برابر باشد دور و زاو پس آن شخص زیان زده هست چرا که آن چیز را که در ترقی حاصل نشد زیان کرده است قوله پر زباد ے هیچو ابنان تهی ؛ ابنان پوست بز غاله خشک کرده که قلندران بر میان بندند ذخیره در و بدارند قوله بی عذاب بحر در نار عذاب ؛ عذاب بکسر جمع عذب که بفتح بمعنے آب خوش و پاکیزه و باز داشتن باشد و عذاب بفتح شکنجه و اینجا اول بکسر است بمعنے بی آبهای بحر و ثانی بفتح قوله بگذر از استاره و چرخ نیل ؛ نیل بفتح نیکو و استاد و دانا قوله بل بمائے که فلک برتر بود ؛ مراد از بام بام دل است قوله بام گردون را از دو آید نوا ؛ گردش باشد همیشه از هوا ؛ نوا چنانچه بالا مکرر نوشته شد بچند معنی آمده است اینجا بمعنی سامان و سرانجام باشد و هوا دوست داشتن و آرزو کردن و اینجا آرزوے نفس بآن باشد قوله تعالے افرایت من اتخذ الهه هواه و سایه آسمان و زمین و در اصطلاح سالکان میل نفس است بمقتضیات طبع و اینجا بمعنی اول است چه گردش فلک لابحجت است و اکنون شرح دفتر ساوس تمام شد الحمد لله علی ذلک

خاتمه

بادهٔ مقصود دل آمد بجام	گشت شرح دفتر سادس تمام	مطرب بزم دهن یعنی زبان	می سرایه شکر حق شادی کنان
از فیوضات جناب مولوے	انتظامی یافت شرح مثنوے	چون ز باطن رخ نمود انجام او	مخزن اسرار کردم نام او
چون نباشد نام شیئی پیش از وجود	اسم او در خطبه نالائق نمود	تا چنین بیرون نیاید از شکم	کی مسمی شد بکینت یا علم
کم کسی از نام او گردد عدد	مر ترا از سال ختم آگه کند	تا که باشد مثنوی اندر جهان	دار دا از فضل خود ش حق جاودان

خاتمه بالطبع از جانب کارپردازان مطبع

الحمد هر آن چیز که خاطر بخواست ؛ آمد آخر پس پرده تقدیر پدید ؛ پے سپران منازل تحقیق را مژده طرب افزا و یکه تازان مراحل تدقیق را نوید مسرت انتما که درین زمان برکت اقتران کتاب لاجواب که مثلش از بدو عالم تا اینده م از کتم عدم بعرض شهود نرسیده و چشم جهان و جهانیان نظیرش تا حال ندیده اعنی شرح مثنوی مولوی روم که از تمامی شروح متداوله گوی سبقت ربوده و و لطارگیان خویش را در فهم معضلات مثنوی شریف از رجوع بطرف شروح دیگر مستغنی نموده مصنفه محقق خبیر عالم نحریر واقف رموز ربانی ماهر اسرار سبحانی زبده عارفان صمد حضرت مولوی ولی محمد مرحوم اکبر آبادی کامل و اتم در شش دفتر پس الحمد لله علی احسانه که کار به انجام رسید و آخرین دفتر ششم هم در مطبع نامی و گرامی مشهور نزدیک و دور جناب منشی نولکشور صاحب سی - آئی - ای واقع لکهنؤ باهتمام ۱۸۸۲ء مطابق ماه ربیع الاول ۱۲۹۹ھ بآئین شائسته و طرز بایسته زیور طبع پوشید فقط

مثنوی شاہ بوعلی قلندر۔ معروف۔
مثنوی شیخ بہلول۔ حکایات عارفانہ۔
مثنوی مولانا روم۔ قدس سرہ مقبول عام چار رصہ
محشی ہر شش دفتر مع تکملہ دفتر ہفتم کاغذ
سفید و گلابی و حنائی۔
جواہر غیبی۔ از حضرت مظفر علی شاہ اکبر آبادی
بحث وحدت وجود و توحید صفات و تحقیق رسالت
و مراتب علم و سلسلۂ طریقت کاغذ حنائی و سفید۔
تذکرۃ اللہی۔ احوال شاہ مظفر علی قدس سرہ از
مولانا ابو الحسن صاحب فرید آبادی۔
فتوح الغیب۔ مع شرح از حضرت غوث الاعظم
جیلانی مع شرح فارسی از شاہ عبد الحق محدث دہلوی
ارشادات فقر و تصوف مین۔
دلیل العارفین۔ ملفوظات حضرت سلطان معین الدین
چشتی جمع کردۂ حضرت قطب الدین بختیار کاکی قدس سرہ
مثنوی بزم وصال۔ معرفت کے مذاق مین بہت
عمدہ مثنوی ہی۔
رسالۂ حق نما۔ از شاہزادۂ دارا شکوہ مرحوم۔
مجموعۂ نکات فقر۔ چار رسالہ نظم از مولانا مولوی
مظہر علی العلائی۔
لوائح جامی۔ از مولانا عبد الرحمن جامی۔
مقالات الصوفیہ۔ از حضرت شاہ تراب علی
قدس سرہ مطبوعہ غیر
گلستان۔ سعدی علیہ الرحمۃ محشی محررہ منشی شمس الدین
اعجاز رقم جلی قلم کاغذ سفید گندہ۔

گلستان۔ جلی قلم کاغذ رسمی۔
گلستان۔ اوسط قلم با تصویر و ٹیبل رنگین۔ کاغذ
سفید گندہ۔
گلستان۔ با تصویر واضح قلم و ٹیبل رنگین کاغذ حنائی و
ایضاً کاغذ حنائی و سفید پہ پہلی۔
گلستان مع فرہنگ۔ واضح قلم۔
گلستان۔ محشی متوسط قلم بمراتب بالا مع فرہنگ
کاغذ حنائی و سفید۔
گلستان۔ محشی خرد کاغذ سفید و حنائی۔
گلستان مترجم ترجمۂ اردو تحت لفظی کاغذ سفید و حنائی
گلستان۔ جلی قلم اور حواشی کا اردو زبان مین ترجمہ
منتخب مطبع نہایت نافع و مفید عام پسند ہوا۔
شرح گلستان۔ از ملا محمد اکرم ملتانی۔ کاغذ سفید حنائی
شرح گلستان۔ مسمی بہ ریاض رضوان جسکا
ترجمہ بھی عام فہم چھپا ہی۔
شرح گلستان۔ از شیخ ولی محمد اکبر آبادی۔
شرح گلستان۔ بنام خیابان از شیخ آرزو معروف۔
بہار باران۔ شرح گلستان۔ از مولوی غیاث الدین
تضمین گلستان۔ سعدی بہ سرگوپال تفتہ۔
گلستان حکیم قاآنی۔ بجواب گلستان سعدی۔
بہارستان جامی۔ بطرز گلستان سعدی۔
خارستان۔ ہم پہلوے گلستان سعدی از ناصر الدین خوانی
بوستان۔ سعدی محشی جلی قلم محررہ منشی شمس الدین اعجاز رقم
بوستان۔ محشی متوسط قلم حسب مراتب بالا۔
بوستان محشی ادنی قلم بمراتب بالا و ٹیبل رنگین۔